

Marele Război
în memoria bănăţeană
1914-1919

Vol. II

Memoriile lui Pavel Jumanca

Antologie, ediție, studii și note
de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecean

A colaborat
Ionela Moscovici

Presă Universitară Clujeană
Academia Română / Centrul de Studii Transilvane

**MARELE RĂZBOI
ÎN MEMORIA BĂNĂȚEANĂ
(1914-1919)**

VOL. II

MEMORIILE LUI PAVEL JUMANCA

ANTOLOGIE, EDIȚIE, STUDII ȘI NOTE DE

VALERIU LEU, NICOLAE BOCȘAN, MIHAELA BEDECEAN

A COLABORAT

IONELA MOSCOVICI

**Editat cu sprijinul
Autorității Naționale pentru Cercetare Științifică**

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Rudolf Grăf

Prof. univ. dr. Ioan Bolovan

Coperta I: *Pavel Jumanca, portret din tinerețe (colecția Liviu Groza, oferit lui Valeriu Leu.*

Coperta IV: *Sfințirea Regimentului 43 Infanterie de către Filaret Musta (colecție personală dr. Sorin Petrescu).*

MARELE RĂZBOI
ÎN MEMORIA BĂNĂȚEANĂ
(1914-1919)

VOL. II

MEMORIILE LUI PAVEL JUMANCA

ANTOLOGIE, EDIȚIE, STUDII ȘI NOTE DE
VALERIU LEU, NICOLAE BOCȘAN,
MIHAELA BEDECEAN

A COLABORAT
IONELA MOSCOVICI

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2013

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Memorial de război: (1914-1919): Marele Război în memoria bănațeană (1914-1919) / ed., studiu și note Valeriu Leu și Nicolae Boșan; au colab.: Mihaela Bedecan și Ionela Moscovici. - Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2012-

vol.

ISBN 978-973-595-375-1

Vol. 2: Memoriile lui Pavel Jumanca / antolog., ed., studiu și note de Valeriu Leu, Nicolae Boșan, Mihaela Bedecan; a colab.: Ionela Moscovici. - 2013 - ISBN 978-973-595-588-5

I. Leu, Valeriu (antolog.; ed.)

II. Boșan, Nicolae (antolog.; ed.)

III. Bedecan, Mihaela (antolog.; ed.)

IV. Moscovici, Ionela

94(498.5)"1914/1919"

© 2013 Autorii volumului. Toate drepturile rezervate.
Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul autorilor, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Tehnoredactare computerizată: Alexandru Cobzaș

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

Cuprins

Introducere	7
Notă.....	87
Marele Război în memoria bănățeană (1914–1919) Vol. II Memoriile lui Pavel Jumanca	
În război, I.....	91
În război, II	175
În război, III.....	253
În război, IV.....	333
În război, V	419
În război, VI.....	505
În România Mare, VII.....	581

Introducere

În 2011, Ovidiu Roșu a editat prima parte a memoriilor lui Pavel Jumanca cu titlul *Amintiri*, în două secțiuni distincte: *Anii tinereții și Învățător de școală românească în vremea stăpânirii ungurești*¹.

În cadrul proiectului nostru *Marele Război în memoria bănățeană*, din care a apărut primul volum, cuprinzând memoriile bănățenilor în ordinea alfabetică a numelui celor care le-au scris (A–F)², publicăm partea finală a memoriilor lui Pavel Jumanca, ce aparține memorialisticii războiului. Cele șapte caiete manuscrise au tot două secțiuni: *În război și În România Mare*. Ele acoperă cronologic perioada 1914–1922. Cu aceasta încheiem editarea memoriilor învățătorului Pavel Jumanca din Caransebeș, redactate în intervalul 2 noiembrie 1956 și 10 iulie 1958, la îndemnul fiului său.

A redactat *Amintirile* la o vârstă înaintată, la 72 de ani, după însemnările făcute periodic în timpul evenimentelor la care a participat sau a fost martor, păstrate fragmentar, după corespondența cu familia din acea perioadă, câtă a mai putut salva, dar și după scrierile epocii care i-au inspirat uneori ideologia sau la care a ținut să dea o replică din perspectiva memoriei personale. Influența altor memorii editate în perioada interbelică sau a ideologiilor dominante în perioada vieții sale răzbate din concepția din care prezintă oamenii și evenimentele pe care le descrie.

Privite unitar, cele patru secțiuni ale *Amintirilor* se integrează în cea mai mare parte memoriei autobiografice, deși anumite segmente aparțin memoriei sociale și chiar celei istorice. Le plasăm în cea mai mare parte a lor în categoria memoriei autobiografice, deoarece redau istoria vieții autorului, de la perioada studiilor până în primii ani după Marele Război, încorporând toate caracteristicile narațiunilor de acest gen.

¹ Pavel Jumanca, *Amintiri*, Timișoara, 2011, 504 p.

² *Marele Război în memoria bănățeană 1914–1919*. Antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu și Nicolae Bocșan, Cluj-Napoca, 2012.

Împreună cu Ticu Constantin punem întrebarea de ce memoria autobiografică? Reputatul autor a răspuns la această întrebare scriind: „Purtăm mereu cu noi trecutul, trecutul care ne definește și care este mărturie pentru ceea ce am fost și ceea ce suntem”³. Este ceea ce recunoaște și Pavel Jumanca în 10 iulie 1958: „Zile multe am stat de vorbă cu mine însumi, am re trăit vremurile de altădată, cu toate ale lor, bucurii și necazuri, cu toată frământarea și zbuciumul lor”⁴. La vârsta redactării memoriilor, Jumanca a fost interesat să redea evenimentele vieții „cu toată sinceritatea, așa cum s-au petrecut”, deși mărturisește că le-a „colorat mai frumos, mai viu, ca să poată fi mai lesne înțelese”. Jumanca era preocupat de imaginea de sine pe care o transmitea urmașilor, conștient de faptul că memoria autobiografică „este o parte din noi, ne dă sentimentul continuității, ne definește identitatea personală, ne susține imaginea de sine și stima de sine”⁵. Este motivația principală pentru care și Jumanca și-a redactat memoriile.

Pe de altă parte, Jumanca a avut orgoliul unui om cultivat, „cărturar”, cum spunea el, cu convingeri ferme despre lumea înconjurătoare, „orientat” în accepțiunea lui, afișând uneori o notă de superioritate, ceea ce l-a determinat să-și legitimizeze imaginea de sine cel puțin pentru membrii familiei sale. Nu ezită să remarce faptul că „descrierea locurilor și împrejurărilor este reală, anumite sentimente pe care le aveam atunci și concepțiile despre stările și lucrurile de atunci s-au schimbat atât de mult în măcinarea vremilor ce s-au scurs”.

O altă motivație a redactării memoriilor o constituie deci imaginea de sine ca un „cărturar”, familiarizat cu scrisul prin activitatea sa jurnalistică și nu numai, prin vocația sa de povestitor și orgoliul de cugetător asupra vieții și lumii.

Amintirile sale se integrează deopotrivă memoriei autobiografice și memoriei sociale, „amândouă participând la construirea identității personale”⁶. Distincția dintre datele memoriei autobiografice și cele ale memoriei sociale este relativă – scria Constantin Ticu – pentru că fiecare dintre noi integrăm în

³ Constantin Ticu, *Memoria autobiografică. Definierea sau redefinirea propriei vieți*, Iași, 2004, p. 5.

⁴ Pavel Jumanca, *Amintiri*, f. 2260.

⁵ Constantin Ticu, *op.cit.*, p. 5.

⁶ *Ibidem*, p. 11.

memoria noastră autobiografică informații despre alții... În timp ce datele memoriei autobiografice ne definesc identitatea personală, datele memoriei sociale o completează pe aceasta, definind identitatea noastră socială”⁷. Între condițiile stabilite de Constantin Ticu pentru ca informațiile din memoria noastră să fie considerate autobiografice, remarcă necesitatea ca acestea să fie prezentate într-o manieră narativă, să conțină informații privind starea noastră internă în momentul trăirii evenimentului, să presupună participarea noastră la eveniment ca actor sau martor⁸.

Nu în ultimul rând, Jumanca a fost preocupat la vârsta senectuții de imaginea de sine, ori memoria autobiografică presupune implicarea sinelui, care se formează numai pornind de la elemente ale memoriei autobiografice⁹. Sinele – scria Constantin Ticu – este o povestire rescrisă mereu. Unii autori pun formarea sinelui pe seama memoriei autobiografice, alții consideră că influențele și condiționările dintre memoria autobiografică și sine sunt reciproce, că sinele ghidează formarea amintirilor autobiografice. Același autor afirmă că „sinele se construiește pe parcursul istoriei individuale”¹⁰.

Integrarea *Amintirilor* lui Jumanca în ceea ce psihologii au numit memoria autobiografică și memoria socială se justifică, deoarece ele reprezintă relatarea vieții autorului, ceea ce permite memoriei autobiografice „definirea identității personale”. Aceasta ancorează pe autor în trecutul personal și îi dă sentimentul colectivității, iar prin includerea în această narațiune a elementelor sociale și istorice contribuie la formarea identității sociale a autorului¹¹. Memoria autobiografică este memoria evenimentelor proprii vieții¹². Pavel Jumanca a fost actor și martor la evenimentele pe care le povestește, încât *Amintirile* sale se integrează deopotrivă memoriei autobiografice și celei sociale. „Memoria autobiografică este memoria evenimentelor proprii vieții”¹³. Narațiunea lui Jumanca despre propria viață aduce trecutul său în prezent, din aproape în

⁷ *Ibidem*, p. 17.

⁸ *Ibidem*, p. 18.

⁹ *Ibidem*, p. 19.

¹⁰ *Ibidem*, p. 251–252, 258.

¹¹ *Ibidem*, p. 21.

¹² *Ibidem*, p. 81.

¹³ *Ibidem*, p. 81.

aproape, pornind de la amintirile funcționale ca puncte de reper¹⁴. Cea mai mare parte a amintirilor sale sunt amintiri marcante, ce dovedesc „o deosebită persistență în timp, au un impact emoțional, sunt evaluate de către subiecți ca având consecințe importante asupra vieții lor”¹⁵.

Acceptând aserțiunea că memoria autobiografică este, în parte, „un proces de reconstrucție”, și *Amintirile* lui Jumanca sunt ca atare, după cum mărturișește că le-a „colorat mai frumos, mai viu”: „Când un individ își memorează propriul trecut, el evaluează de fapt cunoștințele și credințele din trecut pornind de la cunoștințele și credințele lui actuale”¹⁶.

Pentru orice personaj, memoria autobiografică concepută ca un proces de reconstrucție a propriei vieți este importantă deoarece îi „asigură legătura cu trecutul” și prin aceasta „oferă sentimentul continuității”, permite „autodefinirea individuală, definirea și afirmarea identității sociale”¹⁷.

După Robert Atkinson, „când povestim ceva din viața noastră aprofundăm autocunoașterea, deoarece descoperim semnificații tot mai profunde ale vieții prin intermediul procesului de reflectarea și exprimare ... a evenimentelor, experiențelor și sentimentelor trăite ... simțim nevoia de a conferi sens, inteligibilitate și coerență vieții noastre”¹⁸.

Amintirile lui Jumanca se integrează la ceea ce Atkinson și alții au numit povestea vieții: „O poveste a vieții este o relatare pe care o persoană decide să o facă despre viața pe care a trăit-o, narată cât mai complet și mai sincer posibil, atât cât își amintește și în funcție de ceea ce vrea ca alții să afle”¹⁹. Este un gen care se bucură de atenție tot mai mare, deoarece, „o astfel de narațiune aduce întotdeauna ordine și semnificație în viața povestită²⁰ și ajută autorul să perceapă viața subiectiv și obiectiv în același timp”²¹. „Povestea vieții încurajează relevarea sinelui”²². După Atkinson, „o poveste a vieții nu

¹⁴ *Ibidem*, p. 27.

¹⁵ *Ibidem*, p. 217.

¹⁶ *Ibidem*, p. 265.

¹⁷ *Ibidem*, p. 357.

¹⁸ Robert Atkinson, *Povestea vieții*, Iași, 1999, p. 7.

¹⁹ *Ibidem*, p. 18.

²⁰ *Ibidem*, p. 19.

²¹ *Ibidem*, p. 22.

²² *Ibidem*, p. 21.

constituie însăși experiența de viață, ci doar o reprezentare a ei ... este o modalitate de a ne organiza experiențele, de a ne transforma și a ne verifica identitatea”²³. Ea îl ajută pe cercetător să definească „locul individului în cadrul ordinii sociale și procesul prin care se realizează această ordine”, deoarece poate să conțină „o viziune personală asupra lumii, o filosofie personală, un sistem de valori propriu, o părere personală despre ideologiile politice, despre ceea ce este corect din punct de vedere moral, dacă nu și politici”²⁴.

Poveștile vieții încurajează relevarea sinelui, pot să ne afirme, să ne valideze și să ne susțină experiența în relație cu cei din jurul nostru, „poate fi cel mai eficient mijloc de a înțelege modul în care evoluează sinele de-a lungul timpului”, sinele fiind definit ca o povestire în desfășurare sau o interpretare creativă.

Pe de altă parte, orice povestire a unei vieți este o „totalizare sintetică a experiențelor văzute și a unei interacțiuni sociale”²⁵. Ea poate ajuta cercetătorul „să definească locul individului în cadrul ordinii sociale și procesul prin care se realizează această ordine”²⁶.

Sintagma povestea vieții este de dată mai recentă, alternând cu istoria vieții. După Dan Lungu nu există o diferență fundamentală între ele. Termenul de istorie pune accentul pe dimensiunea temporală și este utilizat pentru a desemna discursul narativ față de această realitate²⁷.

Spre deosebire de primele două secțiuni ale *Amintirilor* lui Jumanca, de până în 1914, editate de Ovidiu Roșu, memoriile sale de război integrează povestea sau istoria vieții sale într-o măsură mai mare memoriei sociale, asociind amintirilor personale relatări din presa timpului, informații diverse obținute de la rude sau contemporani, din literatura timpului, care nu de puține ori au influențat ideologia scrierii și stilul acesteia. Nota autobiografică rămâne însă dominantă, Jumanca fiind vădit preocupat să construiască o imagine de sine de „cârturar”, de om instruit și cultivat, „orientat” – după expresia sa, cu „convingeri ferme despre lumea înconjurătoare”, despre oameni și societate, pe care le valorizează în trecutul vieții sale pentru a-și legitima

²³ *Ibidem*, p. 25.

²⁴ Idem, *Povestea vieții. Interviu*, Iași, 2006, p. 32.

²⁵ Franco Ferrarotti, *Storia e storia di vita*, Roma, Bari, 1991, p. 45.

²⁶ Robert Atkinson, *Povestea vieții. Interviu*, p. 28.

²⁷ Dan Lungu, *Povestirile vieții. Teorie și documente*, Iași, 2003, p. 7.

poziția înaltă în lumea școlii românești din Banat de după 1919, dar și atitudinea deseori critică față de personajele și moravurile locale, față de reaua alcătuire a societății și statului. Nu de puține ori aspectele critice la adresa bisericii, ierarhiei, a unor înalți funcționari din administrație, a unor oameni politici au fost expresia frustrării personale, cum a fost cazul episcopului Miron Cristea, al lui Cornel Corneanu și a altor fruntași ai bisericii sau școlii din Caransebeș.

Pavel Jumanca aparține lumii foștilor grăniceri. S-a născut la Caransebeș în 3 noiembrie 1886, dintr-o fostă familie grănicerească, preocupată să asigure o instrucție corespunzătoare băieților. Tatăl său, Ioan Jumanca, a urmat școala poporală românească și școala capitală cu limba de predare germană. Pavel Jumanca a urmat școala confesională ortodoxă și apoi patru clase la școala de stat maghiară. La îndemnul unchiului său, Tata Gheorghe, care a fost și el pentru scurt timp învățător, a urmat cursurile Institutului Pedagogic Diecezan, o bună școală din acel timp, unde a primit o frumoasă cultură generală, o educație în spirit național care l-a marcat toată viața. După absolvirea Institutului Pedagogic (1907) a funcționat câteva luni la școala din Maciova, apoi reușește la concursul pentru ocuparea postului de învățător la școala confesională din Caransebeș, o amintire marcantă pentru tânărul Pavel, care a trebuit să înfrunte cu această ocazie interese ale unor personaje de la consistoriu ce susțineau alți candidați. A desfășurat o bogată activitate în Caransebeș. A înființat în 1909 un curs de alfabetizare, în 1910 o cantină școlară și o „Tovărășie pentru asigurarea vitelor”, dotată cu o frumoasă bibliotecă românească, prin care desfășura și o activitate culturală. În 1912 participă la înființarea agenturii Astei din Caransebeș.

Mobilizat în 1914 la batalionul de honvezi din Orșova, a dezertat în 17 octombrie 1915 și a trecut în România, evenimente pe care le prezintă în actualul volum.

Reîntors acasă în toamna anului 1918 trăiește deziluzia caracteristică veteranilor care descoperă profitorii de război ce ocupă poziții importante în societate și în administrație în dauna celor care s-au jertfit în război pentru idealul național, marginalizați și umiliți. Trăiește dezamăgirea celui care a crezut în solidaritatea națiunii, observând disputele politice care s-au ridicat deasupra interesului național. Trăiește drama rupturii dintre „front și patrie”,

goana după profit, după avantaje personale în locul muncii cinstitute pentru refacerea țării. În aceste condiții se dedică carierei didactice, reușind o frumoasă activitate la școala primară de stat din Caransebeș ca învățător (1919), apoi ca subrevizor școlar de control în cadrul preturii plasei Caransebeș (1923–1926), după care a fost ales deputat în Parlamentul României (1926).

Carierea școlară propriu-zisă a început-o după ce valul deziluziilor a trecut și s-a bucurat de frumoase realizări pe tărâm didactic și publicistic. S-a impus ca apărător al drepturilor învățătorilor din România, fiind ales președinte al Asociației învățătorilor din România și, în 1931, membru în Consiliul general al instrucțiunii și a Direcțiunii învățământului secundar din cadrul Ministerului Instrucțiunii publice și cultelor. A fost președinte al Asociației învățătorilor din plasa Caransebeș timp de 9 ani, secretar al Asociației învățătorilor din județul Caraș-Severin și apoi vicepreședinte al Asociației învățătorilor bănățeni, după fuzionarea asociațiilor județene Timiș-Torontal și Caraș-Severin. A organizat cursuri de perfecționare pentru învățători la Caransebeș și Lugoj. Ca membru în Comitetul central al Asociației învățătorilor din România a participat ca delegat la lucrările Comisiei de reformă a învățământului primar. A editat revistele „Școala bănățeană” și „Învățătorul bănățean”, a întemeiat Banca învățătorilor din județul Severin. Între 1933–1937 a funcționat din nou ca subrevizor de control. Între 1938–1943 a fost inspector școlar general pentru învățământul primar în cadrul Inspectoratului Regiunii I Timișoara.

Pe lângă această carieră școlară deosebită, a slujit comunitatea locală. A fost membru al Adunării eparhiale și al secției culturale a Consistoriului eparhiei ortodoxe a Caransebeșului, a condus Cooperativa funcționarilor și pensionarilor „Frăția”, a activat în „Casina română”, „Reuniunea de cântări și muzică”, „Societatea femeilor române pentru înfrumusețarea cimitirului”, a întemeiat Căminul cultural, pe care l-a condus timp de șapte ani în calitate de președinte.

A desfășurat o bogată activitate editorială în revistele pe care le-a întemeiat și le-a condus: „Școala bănățeană” și „Învățătorul bănățean”. A publicat „Anuarul Asociației învățătorilor din județul Severin” I–III, 1935–1937, „Almanahul învățătorilor” (1930) cu Gh. Neamțu, o serie de manuale pentru școlile primare²⁸.

²⁸ Despre viața și activitatea sa vezi Ovidiu Roșu, *Studiu introductiv. Amintirile unui dascăl bănățean*, în Pavel Jumanca, *Amintiri*, p. 9–24.

Amintirile sale consacrate perioadei războiului încep din vara anului 1914 cu relatarea concentrării din 1 iulie 1914, organizată la Vârşeţ, la care au fost convocaţi 60 de învăţători şi profesori din Banat, dintre care 12 erau români. Autorul introduce astfel cititorul în atmosfera cazonă, avansând imaginea că învăţătorii şi profesorii au constituit un grup social important care a participat la Marele Război, imagine care îl va urmări obsesiv de-a lungul memoriilor sale, ce îl recomandă ca un purtător de cuvânt al acestei categorii, preocupat să sublinieze sacrificiul dascălilor în război. Atenţionează asupra acestui aspect încă înainte de începutul războiului.

Ca toate memoriile de război, indiferent de spaţiul cultural căruia aparţineau, şi *Amintirile* lui Jumanca încep cu momentul mobilizării, căruia îi conferă dimensiunea începutului Infernului. După drama de la Sarajevo, el scria: „Cazanul satanei începea să clocotească”²⁹, dezvăluind o imagine negativă despre război, pe care o păstrează până la sfârşitul textului memorialistic.

Spre deosebire de majoritatea memoriilor despre Marele Război, româneşti sau străine, momentul prim al acestuia, mobilizarea generală pe care o relatează nu mai este însoţită de entuziasm, de cântece sau de familiile celor mobilizaţi³⁰. Jumanca aminteşte mobilizarea Corpului VII de armată Timişoara, prin care erau chemaţi toţi soldaţii rezervişti şi glotaşii până la vârsta de 42 de ani. Deşi autorităţile timpului au apreciat mobilizarea ca un succes, mai ales în ceea ce priveşte atitudinea populaţiei româneşti, Jumanca scrie că „s-a făcut cu mare încetineală”, cu toate că oamenii „au plecat la prima bătaie de tobă” şi s-au „revărsat valuri, valuri spre oraşe, potop învolburat”³¹. Cauza pentru care mobilizarea s-a desfăşurat încet o pune pe seama dezordinii existente la centrele de garnizoană. Spre deosebire de aprecierile făcute de C. Băran despre ordinea din unităţile k.u.k., în armata de honvezi, unde a fost mobilizat Jumanca, „lucrările se făceau greoi, după regulamente şi «befeluri», care nu se

²⁹ Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, I, f. 1500, ms. în proprietatea lui Valeriu Leu.

³⁰ Pentru atmosfera din momentul mobilizării vezi Eric J. Leed, *Terra di nessuno. Esperienza belica e identita personale nella prima guerra mondiale*, Bologna, 1985, p. 59, 93; Ives Pourcher, *Les clichés de la Grande Guerre*, în „Terrain. Revue d’ethnologie de l’Europe”, p. 143–144.

³¹ Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, I, f. 1511.

prea împăcau cu realitatea”³². Cel mai mult a durat echiparea celor mobilizați. Jumanca a fost martor și la mobilizarea rezerviștilor din Reg. 43 Infanterie Caransebeș: „zece mii de oameni năpădiseră orașul și furnicau pe străzi ca într-un uriaș mușuroi”³³. Metafora mușuroiului de furnici nu este întâmplătoare, evocă un fenomen din natură³⁴, agitația dintr-un mușuroi când furnicile ajung în primejdie. Dincolo de valoarea de moment de inițiere, de trecere spre o altă lume, a războiului, metafora mușuroiului atrage atenția asupra evenimentului recent declanșat, ce amenința societatea. Comparația între război și natură, mereu prezentă în toată memorialistica Marelui Război are și altă semnificație, relevă dezorientarea celor mobilizați, destrămarea ordinii în care au viețuit, pe care o reprezenta mușuroiul și munca continuă a furnicilor.

La armata de honvezi, cei mobilizați trebuiau să se prezinte la sediile batalioanelor. Pavel Jumanca s-a prezentat la Orșova, unde era sediul unui batalion din Reg. 8 Inf. honvezi³⁵. Aici s-au adunat peste 4.000 oameni, rezerviști și glotași. Învățătorii mobilizați din Banat au fost repartizați în Compania 12 activă, deși tot timpul ei au sperat că învățătorii nu vor fi trimiși pe front. Pavel Jumanca a fost repartizat la plutonul I, cantonat în clădirea hotelului „Vaporul alb”.

Imediat după ce a fost decretată mobilizarea, războiul a început să-și arate adevărata față. Autoritățile au arestat fruntașii sârbi din satele învecinate cu Orșova, preoți, intelectuali, purtați sub pază în văzul celor mobilizați. Au fost arestați și lideri români suspecți de activitate antimaghiară³⁶, Jumanca pomenind pe doi negustori din Mehadia, Chiticeanu și Petchescu, alături de C. Buracu și gen. Cena³⁷: „În prima zi de mobilizare fuseseră ridicați de poliția de siguranță și duși la închisoare la Caransebeș, împreună cu generalul Cena și

³² *Ibidem.*

³³ *Ibidem.*

³⁴ Despre semnificația descrierii naturii în memorialistica de război vezi Sylvie Housiel, *Le discours épistolaire de la Grande Guerre. Image et témoignages*. Vezi [http://experienceedelaguerreecritureimage.uqam.ca/textes/Housiel_Le discours épistolaire de la Grande Guerre.pdf](http://experienceedelaguerreecritureimage.uqam.ca/textes/Housiel_Le_discours_epistolaire_de_la_Grande_Guerre.pdf). Consultat la data de 22 iulie 2013.

³⁵ Vasile Dudaș, *Voluntarii Marii Uniri*, Timișoara, 1996, p. 44.

³⁶ Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, I, f. 1508.

³⁷ Vezi și Coriolan Buracu, *Amintiri*, în *Marele Război în memoria bănățeană*, p. 516–517.

preotul Coriolan Buracu din satul lor și încă cu alții din sat”³⁸. Au fost anchetați mai mult de două luni în urma unui denunț al învățătorului Remus Popa, pentru „activitate subversivă în folosul regatului român” și pentru „acte de trădare față de dulcea și scumpa patrie maghiară”³⁹. Ironia evidentă la care recurge Jumanca este o caracteristică a memorialisticii de război. Asociată întâmplărilor din război, a devenit în timpul nostru un element inseparabil al acestuia⁴⁰.

Batalionul din Orșova a fost trimis cu Regimentul 8 Inf. hovezi pe frontul rusesc. La Orșova au mai rămas circa 1.000 de oameni sub 32 de ani, „într-o dezorganizare perfectă”. Este imaginea dominantă despre batalionul rămas în garnizoana de la Dunăre pentru toată perioada cât Jumanca a stat acolo: „Disciplina dispăruse. Eram o turmă fără păstor. Nimeni nu ne purta de grijă”⁴¹. Ofițerii nu purtau grija soldaților, nici soldații nu-i luau în seamă. Jumanca avansează cu acest prilej și marea problemă a Marelui Război, corupția celor aflați la putere, imagine care îl va domina pe tot parcursul *Amintirilor*: „Sumele vărsate pentru întreținerea noastră luau altă detinație și mobilizații se aprovizionau din traista lor proprie”⁴². Este o imagine pe care Jumanca o va relua mereu în tot cuprinsul memoriilor, indiferent de cine erau acuzații. Este o altă temă comună memorialiștilor, care acuzau afacerile făcute în timpul războiului pe seama combatanților, indiferent de armata din care făceau parte.

Militarii din batalion rămași la Orșova au fost organizați: cei sub 30 de ani au fost împărțiți în patru plutoane, ceilalți au fost trimiși acasă. Dintre aceștia din urmă unii au fost rechemați pentru completarea unui batalion de glotași ce asigura paza Dunării. Rezerviștii din batalionul de honvezi trebuiau să asigure rezerva glotașilor, numai în caz de alarmă mergeau în ajutorul acestora.

La mobilizare soldații români au rostit jurământul în limba română, deși li s-a cerut să-l presteze în limba maghiară. Au simulat că nu cunosc limba maghiară.

³⁸ Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, I, f. 1545.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Paul Fussel, *La Grande Guerra e la memoria moderna*, Milano, 2000, p. 37 sq.

⁴¹ Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, I, f. 1522.

⁴² *Ibidem*, f. 1523.

Mobilizarea semnifică în toată memorialistica de război din Europa o ruptură cu societatea, intrarea într-o altă lume, a războiului, dar a fost interpretată și ca o solidarizare națională în cazul Germaniei⁴³. Dacă războiul reprezintă o „fraktură” și „traumă” de la care se constituie o memorie colectivă, mobilizarea a însemnat o separație de viața socială anterioară, o îndepărtare de la statul social civil al militarului. Mobilizarea din 1914 reprezintă ultima mare încarnare a poporului ca entitate morală unitară, tranziția la a constitui o comunitate⁴⁴. În acest caz imaginea exprimă ideea comunității naționale, a unei solidarități pe care protagoniștii evenimentului o mărturisesc de la începutul războiului.

Amintirile lui Jumanca sunt între puținele texte care relatează începutul Marelui Război pe teritoriul Banatului. Majoritatea memorialiștilor restituie evenimente desfășurate pe diferitele fronturi ale războiului. Jumanca povestește începutul ostilităților Austro-Ungariei cu Serbia în Banat.

Potrivit textului memorialistic al lui Jumanca, la Dunăre încă nu au început operațiunile militare de amploare. Cu excepția unei incursiuni a unui batalion din Reg. 43 Caransebeș peste Dunăre, care a deschis focul asupra populației civile „fără nicio considerație”, a schimburilor de focuri izolate peste graniță, viața rezerviștilor rămași la Orșova era una tihnită. Jumanca condamnă atacul batalionului din Reg. 43 deoarece a afectat populația civilă, în mare parte formată din români⁴⁵. Aici a fost o viață tihnită, ostașii aveau foarte multă mâncare, încât susțineau și pe locuitorii Orșovei, primeau băuturi fine, rom, coniac, licheur prin cei de la serviciul de aprovizionare. Seară de seară jucau cărți, alcătuiau un fel de „casină”. Imaginea casinei confirmă pe Anette Becker, care spunea că războiul nu a întrerupt total legătura cu viața de dinainte de război. Era o reîntoarcere la viața civilă pe care memorialistul o invocă cu semnificația că pentru cei de la Orșova nu a fost conștientizată amploarea războiului.

Războiul și-a arătat repede urmările sângeroase. Regimentul de honvezi a fost distrus în defileele Carpaților. Imediat s-a dispus organizarea unei companii de rezervă, în termen de 24 de ore, care să plece pe front pentru

⁴³ Eric J. Leed, *op.cit.*, p. 12 sq.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 69.

⁴⁵ Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, I, f. 1541.

completarea efectivelor regimentului. Şi această companie a fost distrusă de bombardamentul rusesc. Sub zodia norocului, pe care Jumanca îl invocă constant că l-a protejat, a întârziat la plecarea acelei companii pe front, ceea ce i-a salvat viaţa, dar i-a şi atras închisoarea de şapte zile cu izolare. Şi în condiţiile de izolare a continuat viaţa tihnită pe care a mărturisit-o, cu băuturi fine şi alimente dintre cele mai alese: „Toată ziua beam, mâncam şi cântam bisericeste sau povesteam... Bine am dus-o noi aici la căldură, sătui de mâncare, băutură şi somn⁴⁶. Este o imagine ce contrastează cu aceea pe care memoriile de război au consacrat-o despre prima conflagraţie mondială. Jumanca încă nu a cunoscut războiul şi îşi prelungea, într-un fel, viaţa de dinainte de război.

Una din imaginile obsedante ale memoriei Marelui Război a fost aceea că războiul era fără sfârşit, că se prelungea la nesfârşit⁴⁷. Această imagine s-a accentuat la memorialişti din Europa Occidentală, mai ales din 1916⁴⁸, dar cei mai mulţi dintre români au plecat la război cu speranţa că acesta nu va dura mult, că Puterile Centrale vor obţine victoria finală. Această speranţă era întreţinută de comunicatele de război oficiale, care vorbeau numai despre victorii. Jumanca mărturisea că rezerviştii de la Orşova nu au aflat nimic despre înfrângerile Puterilor Centrale de la Lemberg şi Marna. O mărturie interesantă furnizată de Jumanca a fost aceea că în 18 august 1914, de ziua împăratului, la Caransebeş s-a manifestat pentru România şi a fost fluturat tricolorul românesc. România era încă aliata Puterilor Centrale⁴⁹.

Chiar dacă mobilizarea la Orşova nu a fost însoţită de entuziasmul pricinuit în toată Europa, ca expresie a unei viziuni romantice, tradiţionale despre ceea ce poate fi războiul⁵⁰, ca şi în Franţa, grupul de învăţători mobilizaţi în armata de honvezi afişează o paletă mai diversificată de atitudini, de la o primire rezervată la consternare, nesiguranţă sau pacifism⁵¹. Aceasta era atmosfera ce domnea printre rezerviştii de la Orşova, surprinsă de Pavel Jumanca: „căţania

⁴⁶ *Ibidem*, f. 1548–1549.

⁴⁷ Paul Fussel, *op.cit.*, p. 89–91.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 92.

⁴⁹ Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, I, f. 1556–1557.

⁵⁰ Eric J. Leed, *op. cit.*, p. 93.

⁵¹ Yves Pourcher, *op.cit.*, p. 5.

și războiul nostru nu era grea, dar era plictisitoare⁵². Erau departe de front, mai exact în spatele acestuia și nu au cunoscut încă ororile războiului. În nopțile de insomnie, expresie a deznădejdi, îi chinuia cel mai mult „nesiguranța pentru ziua de mâine”. Se înșelau cu nădejdea despre sfârșitul războiului cât mai repede, dar tot mai mult au început să înțeleagă „că nu se va termina cu grabă”⁵³. Speranța privind apropiatul sfârșit al războiului s-a năruit printre români din toamna anului 1914, când au început să se strecoare la Orșova ziare din București, care publicau comunicate oficiale din amândouă taberele. Atunci au constatat că victoria promisă de Puterile Centrale era departe de a fi câștigată. Tot atunci au cunoscut și atitudinea opiniei publice din România, favorabilă unirii Transilvaniei cu regatul român⁵⁴.

De aceea cei mai mulți din grupul ce alcătuiau amintita „casină”⁵⁵ au căutat prin toate mijloacele să evite obligațiile militare de rutină, ce aminteau de război, cum a fost serviciul de santinelă în tranșee pe malul Dunării, timp de 4 ore. Ca să fie scutit de asemenea servituți, Jumanca a aranjat plutonierului care organiza santinelele un post de pădurar la Comunitatea de avere⁵⁶. La rândul său Țepeneag a intrat la serviciul de aprovizionare, de unde le furniza „specialitățile” de mâncare și băutură, care nu lipseau în armata austro-ungară în acest moment al războiului. Jumanca și Stein au optat să se facă sanitari. În acest scop au urmat o școală sanitară, unde „nu făceam nimic”. Au fost trimiși la infirmeria de la Jupalnic pentru școală și practică sanitară, dar aici au mituit plutonierul și „au trăit bine toată iarna”⁵⁷. Ironia la adresa unității de honvezi, ca și în celelalte cazuri, semnifică respingerea războiului și încercarea de a supraviețui, de a se menține în coordonatele sociale de dinainte de război. Pentru grupul de prieteni care manifestă o asemenea atitudine, preocuparea principală o constituia evaziunea de la servituțile ce presupuneau paza

⁵² Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, I, f. 1555.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 1558.

⁵⁵ Grupul respectiv făcea parte din compania a doua. Era constituit din Jumanca, Enache Țepeneag, Franz Weber, Solomon Bistreanu, Moise Băcilă, Aurel Davidescu, studentul Mihai Șarângău. Deoarece a fost suspectat de căpitanul Ferenczi ca agitator și trădător, Jumanca a fost transferat la compania acestuia, unde avea prieteni pe Vasile Șiclovan și un șvab de la câmpie, Stein.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 1554.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 1568–1569.

graniţei, misiune încredinţată rămăşiştelor batalionului care se mai aflau la Orşova⁵⁸. Fiecare căuta să se plaseze într-un post cât mai bun: Țepeneag și Weber la aprovizionare, Moise Băcilă scriitor la companie, Solomon Bistrieanu la birou, Davidescu și Șarangău la biroul Aprovizionare. Toți au fost înaintați la gradul de caporal. Jumanca și Șiclovian nu făceau nimic. În nota ironică ce însoțește *Amintirile*, Jumanca scria: „Tândăleam toată ziua făcând pe proștii... Cu noi își mânca împăratul pâinea degeaba”⁵⁹. Serile le petreceau la birtul „Budapesta” din Orşova. Își exprima astfel opoziția față de armata de honvezi, de împăratul pe care-l considera constant în *Amintiri* ca principalul vinovat de izbucnirea războiului, de războiul însuși.

În aceeași notă de ironie și sarcasm descrie școala sanitară de la Jupalnic. Comandantul ei era un civil din oraș, negustor de fructe și țuică. Aici au fost trimiși 12 sanitari pentru practică de la batalion și mai existau doi infirmieri. Unul dintre ei era Petru Sârbu din Cornea. Șeful lor era un plutonier sanitar pe care l-au mituit. La infirmerie erau internați numai militari cu boli provocate de ei înșiși, necunoscute în practica medicală, astfel că, spune Jumanca, „de școală s-a ales praful”. Cei mai mulți bolnavi erau trimiși la spitalul din Caransebeș, însoțiți de unul dintre sanitariii aflați în practică. Era o bună ocazie de evaziune din lumea cazonă, de reîntoarcere în societatea civilă, astfel încât mituiau plutonierul să-i numească însoțitori. Aici sanitariii nu făceau nimic, duceau o viață ușoară, fără griji, chiar dacă hrana s-a redus simțitor în comparație cu perioada de început a războiului”⁶⁰.

Au fost însă descoperiți de comandantul detașamentului că pierd vremea acolo și au fost reîntorși la compania de care aparțineau. Companiile menționate făceau paza graniței de la Orşova până la granița românească. Deseori se intersectau cu grănicerii români și dialogau cu ei. Jumanca susține că îi invitau să treacă granița, să-i elibereze⁶¹.

Nemulțumirea față de război s-a intensificat și notele protestatate s-au amplificat pentru faptul că au fost mobilizați învățătorii și au fost scutiți de război notarii. Protestul său public a fost făcut la ieșirea de la slujba de

⁵⁸ Acesta a fost organizat în patru companii, trei cu efective între 180–200 oameni și a patra ce reunea persoanele cu vârsta între 32–42 de ani.

⁵⁹ Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, I, f. 1570.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 1579–1583.

⁶¹ *Ibidem*, f. 1587.

duminică la o biserică din Orșova, unde l-a întâlnit pe cel care avea să-i devină cel mai bun și nedespărțit prieten până la sfârșitul vieții, Nicolae Țucu: „cred că știți și dumneavoastră – spunea atunci Țucu – ce fac aceste lifte nesătule prin satele noastre. Cum înșeală și jefuiesc familiile rămase fără apărare” și alți „învârtiți” prin diferite servicii⁶².

Alături de autorul Jumanca, Nicolae Țucu este cel mai important personaj al *Amintirilor*, deoarece îl va însoți de acum tot timpul pe povestitor. Era „un țaran învățat, care a citit mult”, cum îl prezintă Pavel Jumanca. A scris o carte de poezii „în formă populară” – *Ciripituri de drag* – apărută la Librăria Ciurcu din Brașov⁶³. S-a născut la Zorlențul Mic (Zorlencior), unde a avut învățător pe popa Petru Bălu, care l-a stimulat să învețe și să citească. Inițial a fost pe frontul rusesc, de unde s-a întors rănit. Ulterior a fost trimis la Orșova. Avea talent literar, o mare ușurință în versificație. La Crăciunul din 1914 a scris o colindă ce s-a cântat în jurul unui foc și a pomului de Crăciun de soldații din cele trei companii ale batalionului⁶⁴.

Perioada în care batalionul de honvezi de la Orșova a asigurat paza graniței a fost una de acalmie, fără operațiuni militare. Cei care executau această operațiune nu aparțineau categoriei de combatanți în sensul precizat de Norton Cru⁶⁵. Lipsa de informații corecte i-a privat de o perspectivă corectă asupra evoluției războiului. Propaganda de război promovată de oficialitatea austro-ungară a transmis o imagine favorabilă asupra războiului. La un moment dat această imagine a fost dislocată de accesul combatanților la presa din România, care a prezentat comunicatele de război ale celor două tabere. Una dintre cele mai apreciate activități din această perioadă de acalmie a fost primirea și difuzarea sistematică a ziarelor din România de către românii din batalion. Aceștia au pus la punct un sistem bine organizat. Compania care făcea serviciul la granița cu România le primea, aduse de turcii din insula Ada-Kaleh. Ziarele

⁶² *Ibidem*, f. 1575–1576.

⁶³ Nicolae Țucu, *Ciripituri de drag*. Conține doine populare, doine cătănești și altele, Brașov, 1903, 164 p.

⁶⁴ Despre Nicolae Țucu, vezi Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, I, f. 1576–1579.

⁶⁵ Pentru Jean Norton Cru combatanții erau „toți oameni care au făcut parte din trupele combatante sau care au trăit cu ele sub foc, în tranșee, în cantonament, pe ambulanțe, în micile state majore”. Jean Norton Cru, *Du temoignage*, Edition de l'argh Internet, 2002, p. 8.

de la București soseau cu trenul de dimineață de la ora 7 în gara Vârciorova și peste câteva ore ajungeau la companiile de cantonament, care le plăteau turcilor cu un preț înzecit. Seara le distribuia Țepeneag cu căruța de aprovizionare: „Le treceau din mână în mână, de la companie la companie, până la Cazane”⁶⁶.

Astfel au reușit să disloce sistemul de propagandă oficială, să cunoască situația reală de pe fronturi și totodată activitatea fruntașilor români din Transilvania pentru intrarea României în război alături de Antantă. O lună cât a stat Compania I la granița cu România, grupul de prieteni cu sentimente naționale, despre care am scris mai sus, și-a îndeplinit această misiune: „Zilnic – scria Jumanca – toți prietenii înșirați de-a lungul Dunării, până departe în strâmtoarea Cazanelor, citeau știrile cele mai proaspete din Țara Românească și de pe fronturile de luptă, ca și cei din București”⁶⁷.

Comandantul Companiei I era lt. Bályi László, absolvent al Academiei militare din Budapesta, descris de Jumanca ca un ofițer cu „o vastă cultură generală”, cu vederi socialiste nemărturisite public, atașat de militarii din companie cu „dragoste pentru cei oropsiți, necăjiți”. A fost singurul personaj din categoria ofițerilor unguri prezentat în culori frumoase de Jumanca, semnificând chiar o solidarizare cu opiniile sale sociale și politice, critice la adresa politicii maghiare oficiale.

Lt. Bályi a aflat relativ repede de sistemul de difuzare a presei din România. El nu l-a reprimat, dimpotrivă a cerut să i se traducă informațiile furnizate de presa din România. În conversațiile cu soldații români din companie, el nu și-a ascuns convingerile politice. De exemplu, într-o discuție cu Șiclovan, reprodușă de Jumanca în *Amintiri*, Bályi prevedea că după război vor apare noi orânduiri sociale: „Întocmirile vechi – nu mai au niciun drept de existență și temelii de rezistență. Se vor prăbuși, sunt putrede”⁶⁸. Familiarizat cu idealul național al românilor din Ungaria, locotenentul ungur prevedea că aceștia își vor realiza aspirația la unitatea națională, adăugând: „numai să fiți vrednici de el, să nu cădeți în greșelile în care am stăruit noi în cursul istoriei noastre naționale”⁶⁹.

⁶⁶ Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, I, f. 1588–1589.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 1589.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 1592.

⁶⁹ *Ibidem*.

De-a lungul *Amintirilor* sale, Jumanca a păstrat o imagine luminoasă despre lt. Bályi, deoarece era iubit de trupă. Când a fost amenințat să fie înlocuit, soldații români în majoritate s-au solidarizat cu el, îndeplinind exemplar serviciul comandat pentru a nu fi detașat de acolo. Cea mai reprezentativă imagine privind solidarizarea trupei cu comandantul amenințat să fie înlocuit de un comandant obtuz este descrisă cu umor și ironie în *Amintiri*. Un soldat român aflat în post de santinelă l-a ținut pe acel comandant o noapte întreagă în noroi, deși l-a recunoscut, invocând regulamentul militar.

În această fază a războiului dihotomia noi și inamicul, de care scria Fussel⁷⁰ nu s-a verificat. Cei de peste Dunăre erau în număr mare români și au fost percepuți ca atare. Personalitatea combatanților care nu au cunoscut războiul nu s-a disociat de valorile culturale dobândite anterior și nu s-a provocat, în această fază a războiului, discontinuitatea la nivel personal de care vorbea Eric J. Leed⁷¹. Acesta vorbea de coexistența pașnică cu inamicul, ca o ripostă la realitățile războiului, ca o expresie a solidarității umane sau a lipsei de semnificație a războiului pentru combatanți⁷².

Fenomenul identificării trupei cu inamicul apare pregnant la combatanții de pe cele două maluri ale Dunării, mai ales că mulți erau conaționali, erau legați prin valori culturale și religioase comune. Ei și-au respectat reciproc sărbătorile religioase, Crăciunul și Paștele, încetând focul în perioadele respective, după ce se anunțau reciproc. Mai mult decât atât, a existat un dialog permanent peste Dunăre, favorizat de limba comună română. Memoria a reținut numeroase exemple de solidaritate între românii din Austro-Ungaria și cei de la sud de Dunăre: „Peste drumul săpat în stâncă al străbunului Traian – scria Jumanca – urmașii săi erau trimiși să se omoare între dânșii pentru interese străine. Și ei au găsit de cuviință să-și vorbească, să se întrebe de sănătate”⁷³. Nu este doar coexistență pașnică cu inamicul, ci un sentiment mai profund al legăturii naționale. Dialogul peste Dunăre a fost o permanență în perioada de acalmie de la începutul războiului. În zilele toride de vară, cele două părți cereau încetarea focului pentru a se răcori în fluviu și cererea a fost respectată. Jumanca a afirmat

⁷⁰ Paul Fussel, *op. cit.*, p. 97 sq.

⁷¹ Eric J. Leed, *op. cit.*, p. 10.

⁷² *Ibidem*, p. 145–146.

⁷³ Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, I, f. 1598.

că soldații din unitatea de honvezi aflau noutăți despre teatrul războiului de la cei de peste Dunăre, care oficial le erau ascunse de autorități. Dar cea mai frumoasă imagine transmisă de *Amintirile* lui Jumanca se referă la concertele oferite noapte de noapte de către soldați, care reprezentau o respingere categorică a războiului în favoarea solidarității umane. Soldații de pe malul sârbesc cântau noaptea doine românești și sârbești la cimpoi. Într-un spirit sportiv, de competitivitate, lt. Bályi a ordonat unui soldat român ce cânta la clarinet „să se ducă dânsul la marginea Dunării, să le cânte și el, că așa e frumos și se cuvine să fim atenți și noi față de dânsii”⁷⁴. „Ceasuri de-a rândul – scrie Jumanca – ținea acest concert de doine românești cântate din cimpoi și din clarinet de pe două maluri străine și îndușmănite între ele”⁷⁵. Este una dintre cele mai frumoase imagini ce sfidau războiul și mărturiseau opoziția combatanților față de acesta.

Literatura europeană consacrată memoriei războiului a remarcat antiteza dintre război și natură⁷⁶. Fussel scria despre interesul acordat atmosferei pastorale de către combatanți, Anette Becker despre atașamentul combatanților la solul patriei, ilustrat în descrierile despre regiunile prin care trec sau rămân în eternul marș al soldaților, cei mai mulți cu rădăcini rurale, furioși pentru distrugerile provocate de război naturii. Pentru Sylvie Housiel referința la natură „urmărește să denunțe absurditatea războiului” prin punerea în contrast a războiului cu natura, ce crează un hiatus între splendoarea naturii și oroarea războiului. Natura împerturbabilă, liniștită, frumoasă este expresia ordinii naturale, contrastând cu violența luptelor, infernul războiului, ce reprezintă ruptura unei ordini. Din această perspectivă pentru S. Housiel natura reprezintă simbolul păcii, ca argument într-un discurs ce se opune războiului. Contrastul dintre comportamentul războinic al oamenilor în luptă și armonia calmă a naturii denunță absurditatea și inutilitatea provocată de război. Descrierea unor orizonturi vaste – după opinia lui S. Housiel – simbolizează în întinderea lor eternitatea, „o imortalitate care se opune temporalității”. Continuitatea naturii se opune morții pe care o aduce războiul.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 1600.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ Antonio Gibelli, *Introduzione* la Paul Fussel, *op. cit.*, p. XVI.

Ordinea instaurată de natură este cea care explică că moartea este „necesară” pentru a autoriza renașterea⁷⁷.

Comentariul lui Gibelli privind antiteza dintre război și natură, dintre natură și tehnologie în războiul industrial este parțial valabilă în cazul memorialiștilor români. Opinia sa că războiul semnează primatul tehnologiei asupra naturii⁷⁸, o tehnologie capabilă de distrugere, de înlocuire a naturii, nu este întotdeauna aplicabilă în cazul textelor memorialistice românești. Cu atât mai puțin în *Amintirile* lui Jumanca, ce acreditează ideea că războiul în partea orientală a Europei a fost unul arhaic. Jumanca însoțește evenimentele militare de ample descrieri ale împrejurărilor dintr-un sentiment de nostalgie pentru viața și lumea civilă, de atașament și dragoste față de Banatul natal, mai ales că vecinătatea domiciliului și a familiei a constituit tot timpul un motiv al amintirilor din perioada cantonamentului la Orșova. Un sentiment asemănător a fost remarcat la soldații britanici care luptau în Franța în vecinătatea Angliei⁷⁹, care și-au exprimat dragostea lor pentru țară. O imagine sugestivă pentru atașamentul lui Jumanca față de locurile natale îl constituie priveliștea de pe dealul Albionului, unde au fost trimise două companii ale batalionului să asigure paza artileriei dispuse acolo. Priveliștea se întindea peste trei țări, de unde „ascultau cântecul cucului care răsuna din trei țări deodată”⁸⁰. În acest peisaj soldații români mergeau cu bucurie și speranță de viitor la granița românească, conversau cu grănicerii din România sau făceau schimb de mărfuri. Semnificativ pentru idealurile lor, fapt văzut și ca o metaforă optimistă pentru viitor, soldații din armata română le dădeau pâine albă, „de care noi de luni de zile nu mai întâlnisem”⁸¹. Pâinea albă era simbolul viitorului frumos așteptat de la unirea cu România.

Nu au lipsit deziluziile încă din această etapă a vieții sale pe front. O imagine care l-a marcat și l-a dominat în tot timpul războiului a fost corupția celor aflați în unele posturi, de care au profitat pentru a-și spori considerabil averile. La Orșova a remarcat marea afacere din perioada neutralității României, contrabanda cu vite la granița bănățeană. Prietenul său, Nică Țucu a

⁷⁷ Sylvie Housiel, *op.cit.*, p. 5 sq.

⁷⁸ Antonio Gibelli, *op. cit.*, p. XVI.

⁷⁹ Paul Fussel, *op.cit.*, p. 84, 299.

⁸⁰ Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, I, f. 1602.

⁸¹ *Ibidem*, f. 1603.

fost trimis la abator pentru a ține evidența vitelor tăiate pentru nevoile armatei, poziție din care îl mai aproviziona și pe Jumanca, deoarece „mâncarea de la cazan era tot mai puțină”. În fiecare vineri, ofițerul cu aprovizionarea cumpăra pe Domogled 80–100 vite cornute. Deși acest comerț era interzis, el se făcea cu știrea poliției de graniță românești. Vitele erau îmbarcate și expediate în interiorul monarhiei dunărene. „Făceau contrabandă deschisă – scrie Jumanca – însăși autoritățile de stat, de la prefectii de județe, administratorii de plase și până la primari, notari, jandarmi, grăniceri... Se cumpărau și se transportau pe față”, deși unele erau furate⁸².

A fost prima întâlnire cu corupția din România, pe care o va cunoaște în mod direct peste puțin timp. Sub impresia celor constatate după trecerea sa în Regat, Jumanca scria: „S-au făcut afaceri mari și și-au adunat unii averi mari. Că așa era Țara Românească. Legile se găseau numai pe hârtie și le călcau în picioare tocmai aceia care se cuvenea să se îngrijească cu sfințenie de cinstirea lor”⁸³.

Până în toamna anului 1915 viața militarilor din batalionul de la Orșova a fost tihnită, lipsită de ororile războiului, descrisă de Jumanca în prelungirea vieții de dinainte de mobilizare. Spre deosebire de cei care au intrat în foc, în prima linie, primele luni de război, mobilizarea, începutul ostilităților, viața în tranșee au fost descrise în memorialistica europeană și cea românească ca o ruptură cu societatea, cu lumea civilă, începutul a ceea ce Leed denumea „țara nimănu”. Nu este cazul memoriilor lui Jumanca, pentru care cantonamentul reprezenta o viață liniștită, chiar dacă plictisitoare, care i-a permis să reia o serie de îndeletniciri anterioare, cum au fost cursurile de alfabetizare pentru gradații care nu știau carte, organizate la inițiativa unui locotenent de rezervă, profesor din Budapesta. Reține unele evenimente hazlii, cum au fost cel al jandarmilor veniți la Ogradena din alte regiuni ale imperiului, care în primăvara anului 1915 ascultau „Deșteaptă-te române” zilnic, convinși că „este cel mai frumos din lume”⁸⁴.

Cu gândul îndreptat mereu către cei dragi de acasă, în lipsa oricărei activități decât grija pentru supraviețuire, pentru hrană, băutură, soldații scriau

⁸² *Ibidem*, f. 1615.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 1620.

tot timpul scrisori. Era mijlocul prin care întrețineau legătura cu lumea de dinainte de război, cu altă lume decât cea a războiului, lumea civilă, cu familia și prietenii pe care războiul i-a răspândit pe toate fronturile. Era un mijloc de a evada din atmosfera cazonă, din rigorile și servituțile stării de război, dar și un mijloc de a conserva propria memorie pentru timpurile de după conflagrație. Fără excepție, în momentele de acalmie pe front, uneori și în timpul luptelor, în spitale, toți soldații scriau scrisori. O mărturisesc toate textele memorialistice despre Marele Război, sutele de scrisori de pe front păstrate care, deși cenzurate, ilustrează orizontul de așteptare al corespondenților, speranțele, trăirile personale, mai ales preocuparea pentru familiile rămase acasă, pentru gospodărie, recoltă, sănătatea celor dragi, eliberarea de gândurile și stările traumatice provocate de război, dorința de a comunica și citi în limba română⁸⁵.

Jumanca este un exemplu în acest sens: „Scriam cât e ziua de lungă scrisori multe acasă și prietenilor de pe fronturi sau rudelor. Îmi turnam în ele toată obida mea sufletească, dar nu puteam spune nimic din realitatea situației noastre”. Lăsa numai să se strecoare printre rânduri, prin mijloace imaginare, câte ceva din realitatea războiului. „Scriam zilnic – spune el. Era un mijloc de a ameți vremea, de uitare, de a sta de vorbă mai mult cu mine însumi. Îmi comunicam gândurile ce mă copleșeau în scrisori lungi, care nu vor fi poate icoana fidelă a stării mele sufletești”⁸⁶. În clipele grele scria mereu și mult. Într-o scrisoare către sora sa mărturisea că în acea zi a scris cinci scrisori, toate de câte patru pagini. Pe lângă faptul că era principala formă de a menține legătura cu familia și prietenii, pentru Jumanca a fost și un mijloc de a oferi „un jurnal al vieții mele de toate zilele, de frământare sufletească”⁸⁷.

Pentru Pavel Jumanca războiul a însemnat mai puțin un proces de trecere, de separare, în perioada șederii sale la Orșova. Imaginile sale despre război poartă inevitabil amprenta educației, a valorilor culturale dobândite. Imaginea romantică a eroului care îl domină încă la începutul războiului, îl determină să-și exprime rezervele față de anumite fapte prezentate drept eroice: „Au fost unii dintre români care s-au prevalat după război de fapte de eroism pe care nu le-au făcut”. Devalorizarea imaginii tradiționale despre eroism a fost

⁸⁵ Rodica Groza, *Astra și soldații români de pe front în primul război mondial*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, 28, 1987–1988, p. 351–361.

⁸⁶ Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, II, f. 1650.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 1653.

determinată de unii impostori sau de falsitatea comunicatelor de război oficiale. Un atac eşuat al unui detaşament de honvezi peste Dunăre, în care s-a afirmat un soldat român ce a salvat doi camarazi răniţi a fost prezentat de comunicatul oficial al armatei austro-ungare ca un succes, scriind că atacul sârbesc a fost respins şi „au luat 27 prizonieri”. „Aproape exact redactat – scrie Jumanca – dar inversate rolurile”. Mai mult, fapta de vitejie a soldatului care a salvat cei doi răniţi a fost însuşită după război de un absolvent de teologie de la Caransebeş, Ilie Rusmir.

„Câte fapte de eroism n-au fost inventate de oameni cu imaginaţie bogată ori şi-au însuşit vrednicii străine, împodobindu-se cu ele? Şi minciuni sau denaturări de acestea au fost cuprinse şi în rapoartele oficiale şi s-au acordat distincţii şi recompense pentru fapte mari săvârşite de alţii”⁸⁸.

Jumanca a participat la operaţiunea eşuată a detaşamentului de honvezi în calitate de sanitar. A descris confruntarea preocupat de dramatismul unor scene pe care le-a remarcat: lupta soldatului cu valurile Dunării pentru a salva cei doi ostaşi răniţi, imaginea tristă a grupului de prizonieri din armata austro-ungară care priveau resemnaţi la camarazii lor de pe celălalt mal al fluviului. În atmosfera de acalmie, în absenţa operaţiunilor militare continue, este dificil de plasat pe Jumanca în categoria combatanţilor. A fost mai mult preocupat să evite asemenea operaţiuni, a condamnat chiar zelul a două companii din Reg. 7 Vârşeţ care au desfăşurat foc continuu împotriva unităţilor austro-ungare. Aidoma comportamentului tuturor institutorilor în Marele Război şi Jumanca a fost un pacifist, a condamnat războiul ca factor distructiv.

Din toamna anului 1915 atmosfera de-a lungul Dunării s-a schimbat. Au început mişcări de trupe, au venit unităţi germane, au început pregătiri pentru o nouă invazie a Serbiei, în timp ce trupele sârbeşti s-au retras de pe malul Dunării spre interior.

Reala separare a lui Jumanca de lumea de dinainte de război, de pământul natal şi de familie s-a petrecut cu prilejul dezertării din armata austro-ungară. Este o amintire marcantă din memoria sa individuală, o adevărată ruptură cu ceea ce a fost înainte, o plecare în necunoscut, în numele idealului naţional pe care îl clamează constant de aici înainte.

⁸⁸ *Ibidem*, I, f. 1631.

Ce l-a determinat pe Jumanca să dezerteze în acel moment. Repetarea obsesivă a sentimentului național de-a lungul memoriilor, iluzia unei vieți mai bune în România Mare, lipsa oricărei perspective de mai bine în statul ungar, sunt cauze generale care răzbat din întregul cuprins al *Amintirilor*. Motivul invocat în textul memorialistic este comportamentul brutal al locotenentului Ferenczi, comandantul său, care l-a urmărit și amenințat cu „glonțul în burtă”. Mărturisește că l-au determinat și informațiile furnizate de ziarele din București despre miile de soldați din armata austro-ungară care au trecut munții în regatul României. Cu toată acalmia de pe frontul de la Dunăre de până atunci, cu toată „tihna” și viața relativ liniștită și la unitățile de aici a început să se simtă lipsa alimentelor, s-a redus simțitor hrana alocată soldaților.

Pregătirile pentru o nouă invazie în Serbia a Puterilor Centrale l-au determinat să ia o decizie grea, să înfrunte neprevăzutul într-o campanie împotriva Serbiei sau să supună familia la consecințele dezertării. Decizia nu a fost deloc ușoară. „Mă frământam zi și noapte – scrie Jumanca – și nu nimeream o dezlegare, o ieșire din impasul acesta neobișnuit de greu”⁸⁹.

Inițial au fost patru camarazi care au hotărât să dezerteze. Au trecut granița în 4/17 octombrie 1915 numai Jumanca și prietenul său Nică Țucu. Amintirile despre acel moment le-a completat cu însemnările făcute atunci. Descrie cu amănunte și multe detalii împrejurările, locurile, timpul capricios, intemperiiile vremii care i-au îngreunat efortul. Imaginea naturii ostile, confruntarea cu vremea nefavorabilă, spaima amplificată de natura potrivnică nu are în acest caz legătură cu războiul. Semnifică mai degrabă ruptura cu o lume anterioară războiului, liniștită, în care identitatea sa a fost așezată temeinic, pentru a intra în necunoscut, într-o lume despre care nu știa nimic și pe care, până atunci, o idealizase. Era mai degrabă o apropiere între tumultul naturii și zbuciumul său sufletec. Primul contact l-au avut cu grănicerii și unități ale armatei române, care i-au primit pe cei doi dezertori cu multă căldură și cu un puternic sentiment național. De altfel și prima imagine pe care a reținut-o a fost elanul, dorința pentru angajarea în război în vederea realizării unității naționale: „lumea soldaților e însuflețită la culme și înjură puterea ce-i reține să nu treacă cu o inimă și un suflet peste munți”⁹⁰. Rolul armatei în educația patriotică și na-

⁸⁹ *Ibidem*, II, f. 1683.

⁹⁰ *Ibidem*, f. 1697.

ţională a fost o preocupare continuă a conducerii acesteia, încât entuziasmul naţional descoperit la soldaţii Reg. 17 Mehedinţi i-a marcat pentru tot războiul imaginea despre soldatul român. Jumanca precizează, de altfel, că nu a fost o impresie de o clipă, din momentul în care a trecut graniţa: „A fost o realitate, dar ce păcat că cinstitul ostaş român, la plinirea vremii, a pornit în iureş vitejesc, aproape cu mânele goale doar. Singura armă – însufletirea sa eroică”⁹¹. În acest context evocă primirea entuziastă, manifestările de solidaritate ale ostaşilor din regimentul de la Turnu Severin, care au transformat întâlnirea într-o adevărată sărbătoare, în care a strălucit figura luminoasă a plutonierului major Preda, căruia îi face un portret elogios.

Memorialistul mărturiseşte orizontul de aşteptare cu care au trecut munţii în România cei doi bănăţeni, care învăluiau într-un nimb idealizat patria mamă. Este imaginea ce o contrapun patriei nedrepte, care i-a lipsit de toate drepturile, i-a marginalizat şi oprimat, justificând prin această imagine dezertarea, ruptura cu lumea civilă de dinainte.

„În sentimentele noastre naţionale, în idealul mare naţional pe care-l avem mereu înaintea noastră, cât de frumoasă ne apărea, în imaginaţia noastră, ţara aceasta românească. Vedeam totul îmbrăcat în aur, în raze luminoase, o ţară ca-n poveşti. În naivitatea noastră ne închipuiam «fericirea» cea mare să trăieşti aici în marea libertate naţională”⁹².

Deziluziile pe care le trăieşte din primele zile ale şederii la Turnu Severin, contrastul dintre idealul care i-a condus şi realitatea întâlnită l-au determinat să scrie cu durere: „şi cum ne-am trezit de repede din această amăgire înşelătoare, din acel vis frumoş⁹³. Plecat din cauza constrângerilor la care a fost supus în societatea civilă din Ungaria, întâlneşte în România contrastele unei societăţi în curs de modernizare, neaşezată, sfâşiată de clivaje sociale, de practicile unei administraţii corupte, condusă de persoane incompetente, fără o pregătire elementară, cu legi nerespectate, în care nedreptatea se întâlnea la tot pasul. Este imaginea care se desprinde din primele contacte cu autorităţile locale, care le-au făcut bănăţenilor numeroase promisiuni că vor duce o viaţă normală.

⁹¹ *Ibidem.*

⁹² *Ibidem*, f. 1703.

⁹³ *Ibidem.*

S-au convins repede de obtuzitatea poliției locale, de „indolența caracteristică organelor administrative de tot soiul”, care i-au obligat pe cei doi bănățeni la zile lungi de vagabondaj fără rost în oraș, în așteptarea actelor necesare unei șederi legale în România. Imaginea negativă despre administrația din Mehedinți a fost mare parte amendată și compensată de atitudinea individuală a unor personalități locale, care s-au luptat cu birocrația din Turnu Severin pentru a le asigura un trai normal celor doi români bănățeni refugiați în țară. Memoria lui Jumanca a reținut două personaje care s-au detașat în acest sens, prof. Ștefan Paulian, un vechi și cunoscut prieten al bănățenilor și căpitanul Jenică Spineanu. Cel mai cunoscut pentru bănățeni era Ștefan Paulian, un oaspete statornic al reuniunilor de cântări din Banat:

„Venise de atâtea ori pe la noi în fruntea corului său și concertele organizate în orașele bănățene au fost minunate prilejuri de înfrățire românească, de întărire a nădejdelor în vremile ce aveau să vină”⁹⁴.

Căpitanul Spineanu i-a ajutat să obțină „supușenia” română la poliție. „Dacă nu erau ei – scria Jumanca – pe lângă toate «asigurările binevoitoare» ale persoanelor oficiale, rămâneam pe drumuri și continuam să umblăm haimanale fără ocupație, fără acte în regulă și mereu sub controlul poliției”⁹⁵. La intervenția prof. Paulian au primit carnetele pentru ședere legală în România, după ce au fost mereu amânați de poliție. La stăruința prof. Paulian, a revizorului școlar Condeescu și a unui institutor din oraș, care l-a recomandat primarului din Cosovăț, Pavel Jumanca a primit numirea de învățător suplinitor la școala din acea localitate. Erau forme de solidaritate umană și națională, prin care acele persoane și-au exprimat solidaritatea cu românii din monarhie, refugiați în România, așa cum s-a întâmplat cu prilejul numeroaselor turnee ale corului „Doina” în Banat. Din Turnu Severin, cei doi bănățeni au avut perspectiva trecerii armatei austro-ungare în Serbia și a refugiului populației de pe malul sârbesc al Dunării în România, remarcând solidaritatea populației din Turnu Severin cu locuitorii țării vecine:

„Populația din biata țară sârbească invadată se îngrămădește pe malul Dunării. Șute de bărci particulare și ale flotei de pe Dunăre se duc de

⁹⁴ *Ibidem*, f. 1716.

⁹⁵ *Ibidem*.

aici, din Țara Românească și-i aduc pe oameni aici... Mii de femei, copii, bătrâni umplu orașul și satele vecine. Toți vorbesc românește, toți sunt români, căci românesc este tot malul de dincolo al fluviului și cel sârbesc, ca și cel bulgăresc. Îți plânge inima de milă privindu-i. Rupti, flămânzi, pâliți la față de durere și de spaimă. Au lăsat acasă toată amarâta lor agoniseală pradă dușmanului lacom și sângheros. Întreg orașul e în fierbere. Oameni miloși, cum este firea românului, adună de pe drum familiile nenorocite, le adăpostesc prin localuri publice, case particulare. Se golesc săli de școli, odăi de case particulare, se aștern la repezeală cu paie, se improvizează bucătării și cantine. Plânsete, țipete, blesteme sfâșie undele aerului și-ți zdrobesc sufletul”⁹⁶.

Începe o etapă nouă în viața de refugiat în România a învățătorului Pavel Jumanca. Imaginile marcante ale memorialistului sunt o suită de contraste pe care le descoperă în societatea din vechiul Regat, atribuite unei proaste administrări și unei gospodăririi deficitare a bunului public: „Prin toate gărlile munți de saci cu cereale putrezesc în ploaie, în neștire și nepăsare”⁹⁷.

A fost foarte bine primit la Cosovăț, o comună situată la peste 60 de km. de Turnu Severin. Interesat de cadrul natural, așezarea și tipul de sat, Jumanca a lăsat descrieri amănunțite despre localitate și împrejurimile acesteia. Cosovăț era „un sat împrăștiat ca toate celelalte de pe aici și din mai multe părți ale țării, cu case înlăuntrul curților, cu căsuțe de lemn, acoperite cu tablă zincată albă. Gardurile sunt scunde, alcătuite din câteva scânduri, nuiele sau pari aleși, bătuti în pământ și legați sus cu o cunună de nuiele împletită”⁹⁸.

Prima decepție i-au provocat-o principalele instituții ale statului, starea precară a școlii, o clădire mică, pleoștită, din lemn, acoperită cu șindrila aproape putredă. Avea numai o odaie umedă, de numai doi metri înălțime, cu oca podului înăuntru, cu o masă șubredă, veche de când lumea, trei ferestre cu multe ochiuri lipsă și cârpite cu hârtie. Primăria era mai răsărită și mai bine întreținută, dar biserica era și ea în ruină.

Nici impresia despre autoritățile din comună nu era prea măgulitoare, deși a fost foarte bine primit și găzduit chiar în casa primarului. Primarul era un om

⁹⁶ *Ibidem*, f. 1713–1714.

⁹⁷ *Ibidem*, f. 1719.

⁹⁸ *Ibidem*, f. 1720.

înstărit, avea 150 pogoane de pământ, livezi, vie, dar neglija gospodăria care era administrată defectuos. Ceilalți, notarul, perceptorul, jandarmul nu aveau studii. Fostul învățător, preotul Lupescu nu a făcut nimic la școală, nu avea catalog, manuale, rechizite, școala nu avea lemne, deși se dădeau gratis, „dar nu se interesa nimeni de acestea”⁹⁹.

Cosovăț era un sat de moșneni, ce aveau moșie de câteva pogoane, pe care o cultivau rudimentar. Poate cel mai relevant exemplu este că locuitorii semănau grâul cu sapele, nu arau pământul. Imaginea dezolantă asupra economiei agrare era pusă pe seama ignoranței locuitorilor: „Sărăcia acestor oameni – scrie Jumanca – nu era o consecință a unor împrejurări vitrege, ci rezultatul neștiinței și al indolenței condamnabile”¹⁰⁰. Contrastul cu realitățile din provincia din care venea, era perceput ca un veritabil șoc, dovadă imaginile la care recurge, ilustrează precaritatea civilizației rurale pe care o descoperă în România: „Neștiința bieților oameni se vede în toate ale lor, în gospodărie, în bătătura casei. În grădinile din jurul caselor cresc bălării, cel mult se seamănă porumb”¹⁰¹. Țăranii cumpărau legumele de la bulgari. Hrana de fiecare zi era mămăliga sau „lipia” din făină de grâu, din aluat nedospit. Pâinea o cumpărau de la brutari. Imaginea pe care o transmite relevă șocul pe care l-a trăit la contactul cu această lume încremenită în imobilism. Ne asigură că această imagine este peste tot, generală, „în toată această țară atât de bogată, de bună și de nenorocită”¹⁰². Această imagine contrazicea pe cea pe care și-a format-o despre România „prin prisma marelui ideal național”, ceea ce l-a determinat să scrie: „și cât de amărăți am rămas când am cunoscut-o de aproape”¹⁰³. Va fi imaginea permanentă care însoțește *Amintirile*, contrastul dintre idealul care i-a condus să dezerteze și realitatea cotidiană din țara la care visau, pus pe seama proastei administrații, a dezordinii, corupției, a lipsei de interes pentru cei mulți. Nu-și ascunde nemulțumirea pentru modul în care era administrată, condamnând politicianismul care măcina administrația și gestiunea treburilor publice.

⁹⁹ *Ibidem*, f. 1728.

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 1729.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² *Ibidem*, f. 1730.

¹⁰³ *Ibidem*.

„Țară atât de bogată, cu un popor atât de bun și de blând și totuși atât de nenorocită prin felul său de a fi. Poporul de jos, talpa țării, robită de sisteme de guvernare păcătoase, de interese politice condamnabile, jefuită pe față de atâtea jivine mărunte și fiare crude, mai mari, săltate pe spinarea sa de politicianismul de veche structură fanariotă și ascuns sub haina nouă națională”¹⁰⁴.

Jumanca acuza că sub masca naționalismului fals se ascundeau gravele tare ale societății românești, nereformată, aflată la discreția unei administrații veroase. Deși recunoștea că în România exista o categorie minoritară de oameni cultivați, dedicați țării și progresului ei, critica sa era necruțătoare la adresa moravurilor din societate și a unei administrații dezinteresate de cei mulți:

„Șurubăria statului, însă, se întemeia pe creaturi politice, ființe semidocte, neisprăviți, analfabeți sălțați din necunoscut de obrăznicia proprie și jocul politic. Unelte oarbe în mâinile supușilor, nu se dau în lături nici de la cele mai mârșave fapte, trăind pe spinarea acestui blând și cuviincios popor ca niște grăpițe adânc înfipte în carne. Primari, notari, perceptori, jandarmi, creaturi politice și nu ridicați nici prin capacitatea lor și nici prin voința poporului. Pentru interesele lor josnice distrug, prăpădesc totul: ordine, cinste, morală. Și-ți vine să plângi cu obidă văzând sărăcia și starea de părăsire fără o orientare în lume, fără o conștiință a demnității omenești, a neamului acestuia din Țara Românească «liberă». Sub acest raport ne găseam mai bine noi «sub unguri»”¹⁰⁵.

Idealizarea poporului și critica păturii conducătoare, suprapusă celor mulți, trimite inevitabil spre ideologia sămănătoristă, pe care o împărtășește de-a lungul întregii scrieri. În subtext imaginea țăranului bun, cinstit, cu o moralitate corespunzătoare, opusă națiunii, lipsită de orice sentiment național, conduce la interpretarea că Jumanca excludea din corpul națiunii pe acești profitori, dedicați numai propriei lor bunăstrări.

Pe lângă dezamăgirea produsă de guvernarea deficitară a țării, de degradarea moravurilor în societatea românească, o altă deziluzie pentru cei doi refugiați bănățeni era și atitudinea guvernului român, care tergiversa

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 1730–1731.

intrarea în război alături de Antantă, așa cum cerea opinia publică, lipsa oricărei speranțe pentru refugiații din Austro-Ungaria. Nicolae Țucu, stabilit la București, deplângea situația refugiaților din imperiu și absența bănășenilor. El a întâlnit în capitala României, dintre personajele reprezentative din Banat, numai pe Avram Imbroane și Cassian Munteanu. Dezamăgit, scria că toți erau „brumăriți și deziluzionați”¹⁰⁶.

În atmosfera de la Cosovăț, Pavel Jumanca s-a simțit ca un înstrăinat. Este imaginea pe care o transmite în meditațiile sale din „școala întunecoasă, cu ferestre sparte” a comunei Cosovăț. Este un înstrăinat nu numai în țara pe care în visurile sale a idealizat-o, ci și într-o lume aruncată în război din motive pe care nici el, nici cei mulți nu le înțelegeau, pe care voința unui împărat și a puternicilor vremii au generat-o. Era o formă de contestare a războiului, de a-și exprima atitudinea potrivnică războiului, dar și o formă de a-și justifica sieși actul dezertării, părăsirea familiei, plecarea în necunoscut. În același timp era și o atitudine împotriva împăratului, pe care o va păstra de-a lungul întregii scrieri, pentru că și-a trimis popoarele la un război care nu era al lor. Atitudinea antiimperială se suprapunea cu cea împotriva războiului, confirmând o imagine subiectivă a lui Jumanca că împăratul era vinovat de dezlănțuirea războiului. Critica sa la adresa împăratului este nedisimulată:

„Oare faptul că un singur om care nu e, altfel, nimic mai mult decât alți oameni, trimite printr-o singură subscriere milioanele să se înjunghie unele pe altele, pentru că el e împăratul unei împărății și pe motivul că celălalt om e de altă rasă și nu trebuie lăsat să trăiască așa cum vrea și cum poate în urma muncii sale. Și iată, lumea se sfâșie între sine, fără niciun rost, ca peste cadavrele lor și din râurile de sânge vărsat de ei să-și făurească ușurarea traiului, viitor strălucit și nume nemuritor pentru sine și urmașii săi. Iar masele nenorocite, aruncate pe drumuri ... să-și ducă traiul târându-se în noroiul mizeriei, zbătându-se în mocirla infectă a sărăciei lor, călcați și striviți, ca niște viermi, de talpa aceluia pe care dâșii sau părinții i-au apărat nimicindu-se pe ei. Și aceasta se numește apoi apărarea de moșie, de patrie, de neam”¹⁰⁷.

¹⁰⁶ *Ibidem*, f. 1740.

¹⁰⁷ *Ibidem*, f. 1743–1744.

Discursul antirăzboinic fără echivoc este dominant, dar el relevă și o atitudine antiimperială, relativ singulară printre românii bănăţeni, care la începutul războiului nu și-au ascuns loialitatea față de împărat. Este o atitudine constantă la Pavel Jumanca, care considera vinovat împăratul pentru tot ce se întâmpla în acel moment. Eliberat din calitatea de cetățean și militar austro-ungar, Jumanca și-a dat curs liber sentimentelor antiimperiale, în noile condiții din România, ce distonau cu manifestările de loialitate față de împărat din armată și viața publică din monarhie. Filipica împotriva împăratului era și una îndreptată împotriva războiului pe care acesta l-a declanșat, străin de interesele sale și ale neamului. În același timp este un discurs surprinzător de elevat la un tânăr învățător, care vehiculează concepte din filosofia iluministă și cea liberală, dreptul la viață, la fericire, toleranță și respect pentru celălalt, pace, egală îndreptățire. Încheie aceste cugetări afirmând datoria fiecărui om de a trăi: „și când vezi că este socotit numai ca material de război aruncat în vârtejul pieirii pentru câteva sute de trândavi cu nume mari și ești sacrificat pentru pofta lor”¹⁰⁸.

O altă deziluzie pentru Jumanca o constituie și reproșurile unor personaje din societatea locală din România, care acuzau românii din monarhie că nu au un sentiment național, că nu s-au răzvrătit, că nu au făcut revoluție împotriva stăpânirii ungurești. Începea să se afirme un curent împotriva refugiaților din Imperiul austro-ungar, care va crește în intensitate, în paralel cu activitatea tot mai intensă a acestora pentru intrarea României în război, curent asupra căruia vom mai reveni.

O amintire pozitivă pe care memoria socială a lui Jumanca o păstra în acel moment de turnură al vieții sale a fost cea despre activitatea Ligii culturale, care ajuta refugiații să ocupe diverse posturi în țară sau cu bani, câte 20 lei pe săptămână, pentru fiecare refugiat.

A fost instituția care a jucat un rol important în perioada refugiului său în România. Sub impresia activității acesteia, la stăruințele lui Nicolae Țucu, aflat la București, în proximitatea Ligii culturale și a lui Cassian Munteanu, bănăţean și el, Jumanca a demisionat din postul de învățător la Cosovăț și a plecat la București. Cassian Munteanu era atunci secretarul Comisiei pentru refugiați a Ligii culturale.

¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 1745.

Chestiunea refugiaților români din Austro-Ungaria constituie o altă amintire marcantă a lui Jumanca. Scrisorile primite de la Nicolae Țucu și apoi observațiile sale directe l-au marcat. De aici înainte acesta va fi grupul social în care își va trăi cea mai mare parte a vieții din România, pentru care a fost un observator atent. Amintirile sale au valoare documentară și despre această categorie a refugiaților, despre care istoria a scris relativ puțin, mai ales despre viața lor de fiecare zi în România. Se cunosc multe date despre activitatea lor pentru intrarea în război, mai puțin despre greutățile pe care le-au înfruntat. O primă constatare, ce poate fi subiectivă, a fost că majoritatea refugiaților erau din Ardeal și Bucovina. Din Banat erau foarte puțini.

În 7/20 decembrie 1915, Jumanca a ajuns la București. În afară de Țucu și de Cassian Munteanu, la Ligă a întâlnit pe frații Răbăgia, fiii preotului din Drinova, unul student, celălalt învățător acolo. Aceștia erau mai demult în țară.

Lumea pribegilor din Austro-Ungaria se aduna la Casa Bisericii, unde așteptau un ajutor: „Sunt așa de mulți, e atâta durere în ochii acestor refugiați și atâtea știu spune tăcând aceste fețe încruntate, aceste priviri pierdute... Părinți de familie, băieți încă nedezvoltați, aruncați de valurile războiului aci, așteptând să li se întindă o mână de ajutor, să li se dea un loc de muncă ca să-și poată susține viața”¹⁰⁹. Este propriul sentiment ce îl transferă asupra tuturor refugiaților, care împărtășeau și ei aceleași trăiri.

Este impresionat de eforturile depuse de cei de la Ligă, o mână de oameni, remarca Jumanca, care cu mijloace puține se străduiau să ajute pe refugiați. Din comitetul de ajutorare a refugiaților, Jumanca îi menționa pe Nicolae Filipescu, Take Ionescu, Delavrancea, Vasile Lucaciu, pe fratele acestuia Petru Lucaciu, director general al salinelor, stabilit mai demult în țară, pe Octavian Goga, O. Ghibu, Sever Bocu, Octav Tăslăuanu, preotul Moța, Avram Imbroane. Cu toții erau cunoscuți pentru activitatea desfășurată în favoarea intrării României în război alături de Antantă. Ajutorarea refugiaților era o misiune dificilă nu numai din lipsa mijloacelor, dar și a unora dintre refugiați care refuzau să accepte posturile oferite, preferând să stea în capitală pe spinarea Ligii. Și lumea refugiaților de toate categoriile avea contrastele sale, încât comitetul Ligii a fost obligat să verifice pe cei ce primeau aceste ajutoare. Pentru Pavel Jumanca a pledat Avram Imbroane. Alături de acesta, revine mereu în *Amintiri*

¹⁰⁹ *Ibidem*, III, f. 1773.

figura luminoasă a lui Cassian Munteanu, neobosit în ajutorarea refugiaţilor, care l-a ocrotit mereu pe Jumanca și l-a încurajat, poate și pentru că era bănăţean și din recunoștință că frații lui Jumanca l-au ajutat să treacă clandestin granița în România.

Recunoscător eforturilor Ligii pentru ajutorarea refugiaţilor, acordă în *Amintiri* un loc important inițiativelor acesteia în sprijinul pribegilor. În 14 decembrie 1915, în Cișmigiu, la Monte Carlo, s-a deschis Masa Refugiaţilor, prin care li se asigura acestora o masă bună și ieftină. Cu acel prilej au vorbit Simion Mândrescu și doamna Pipoș, președinta comitetului de femei care conducea Masa¹¹⁰. Refugiații erau mulți, resursele Ligii erau limitate. Pentru ajutorarea refugiaţilor a fost pus în circulație timbrul „Traian”, de cinci bani, dar acesta nu era aplicat pe scrisori în măsura în care se așteptau autoritățile. Îl foloseau cei mai educați și mai conștienți de nevoile refugiaţilor, dar cea mai mare parte a cetățenilor au rămas nepăsători. Comitetul de ajutorare a refugiaţilor făcea mari eforturi să adune fonduri. Take Ionescu a publicat o scrisoare în ziare prin care anunța că va refuza orice corespondență care nu purta timbrul „Traian”. Petru Lucaciu, directorul general al salinelor a dat sume mari pentru refugiați și s-a străduit să le asigure posturi. Masa Refugiaţilor a fost o necesitate, în condițiile în care mulți dintre aceștia își cheltuiau ajutorul de la Ligă prin cafenele și restaurante. Acum li se făcea refugiaţilor abonament la această instituție și primeau în numerar numai diferența rămasă după acoperirea prețului mâncării. La Masa Refugiaţilor a fost sărbătorit Crăciunul din 1915, cu sprijin material de la negustorii bogați de origine ardeleană, stabiliți de mult în România. În cele două zile de Crăciun, Jumanca a fost la biserică, ocazie de refacere sufletească, dar și prilej de a condamna lumea creștină care îl preamărește pe Cristos, dar nu-i urmează învățăturile, în frunte cu slujitorii altarelor, care „una vorbesc și alta fac”.

În tot timpul șederii la București, în așteptarea unei slujbe, Jumanca a frecventat zilnic Liga, unde citea cărți, ziare, întâlnea diferite personaje. Liga avea mai multe încăperi, o bibliotecă cu mii de volume. La Ligă erau organizate conferințe despre prezentul sau viitorul României, care pledau pentru intrarea României în război și unirea Transilvaniei cu România. Unul dintre bărbații de stat – Take Ionescu sau Nicolae Filipescu – susține Jumanca, ar fi rostit acolo

¹¹⁰ *Ibidem*, f. 1777.

cuvintele: „De-am cucerii odată Ardealul, ca apoi să ne cucerească Ardealul pe noi”. Dezamăgit, Jumanca încheia: „Păcat că n-a fost așa. Ardealul a fost cucerit, dar el n-a cucerit vechea Românie. Păcatele de acolo s-au întins și la noi”¹¹¹.

Una din amintirile marcante pentru învățătorul bănățean din perioada șederii la București a constituit-o trecerea familie regale. În câteva rânduri drumurile sale prin capitala României s-au încrucișat cu cele ale familiei regale, ceea ce pentru refugiații ardeleni și bănățeni era considerat un eveniment. Imaginea regelui tuturor românilor era o parte a idealului național al românilor din monarhia dunăreană, din visul lor de unire. Jumanca scrie că la românii de peste munți regele era adorat și venerat: „Pentru noi cei de o mie de ani robi, regele României este un simbol al idealului mare național. Și noi încă nădăjduiam că-l vom vedea «regele tuturor românilor»”¹¹². Pentru românii refugiați transferul de la bunul împărat la regele tuturor românilor era deja împlinit.

Din societatea bucureșteană nu a lipsit o minoritate care nu-i agrea pe cei refugiați, mai mult, îi defăima. Erau puțini, dar aveau o situație bună în societate. Deși cea mai mare parte a opiniei publice susținea eliberarea Transilvaniei, exista o minoritate germanofilă și o serie de publicații controlate de aceștia, cum erau „Seara”, „Ziua”, „Minerva”. Nu erau bine primite de opinia publică, nu se puteau vinde pe străzile capitalei. Cei care au încercat-o au fost bătuți, ziarele arse, localurile unde se întâlneau susținătorii lor erau devastate de grupuri de tineri, între ei și refugiați. Cei mai mulți dintre aceștia erau meseriași și muncitori, dar erau printre ei și oameni instruiți. Au devastat tipografia unui ziar filo-german, cafeneaua din fața Palatului regal, unde se întruneau. Curentul favorabil intrării României în război pentru eliberarea Transilvaniei era foarte activ. Organiza dezbateri în presă, mitinguri cu mulțimi de oameni, unde vorbeau Goga, Filipescu, Take Ionescu. Octavian Goga a publicat în acest context *Cântece fără țară*. Șederea în București s-a încheiat relativ repede pentru Jumanca. După Crăciun, Cassian Munteanu i-a oferit o slujbă la o fabrică de muniții din Dâmbovița, Pulberăria Lăculețe, unde

¹¹¹ *Ibidem*, f. 1780.

¹¹² *Ibidem*, f. 1776.

erau numiţi numai refugiaţi ardeleni. Numirea în această funcţie s-a datorat lui Petru Lucaciu.

Din acest moment începea un nou capitol în viaţa pribeagului bănăţean, activitatea în industria de război a României. Este o altă amintire marcantă din memoria sa autobiografică. A fost angajat la o fabrică de grenade, la Pulberăria Lăculeţe, situată pe Valea Ialomiţei, dincolo de Târgovişte, unde erau morile de fabricare a prafului de puşcă. Făcea parte din monopolurile statului şi era subordonată Ministerului de finanţe. Aici s-a înfiinţat o fabrică de grenade de mână a Ministerului de Război, care era în construcţie¹¹³. Sunt relatări interesante despre producţia de război a României, pe care alte texte cu valoare memorialistică nu le-au menţionat. În virtutea unei legi din 1880, statul a oferit în ianuarie 1881 societăţii „Dallemanne et Müller” dreptul exclusiv de fabricare a pulberii în România, pe o durată de 15 ani. Concesionarii erau obligaţi să producă în timpuri normale o cantitate de 150.000 kg. de diverse pulberi, iar în timp de război 500.000 kg. Statul se obliga să cumpere 100.000 kg. pe an. Pentru instalarea fabricii statul a cedat un teren de 300.000 m², iar mai târziu fabrica a cumpărat un alt teren vecin cu acesta. Fabrica a început să funcţioneze în mai 1883 sub direcţia lui Müller, apoi sub conducerea lui Arendt, căpitan în retragere al armatei belgiene, care a condus-o până la răscumpărarea fabricii de către stat în 1888. Fabricarea pulberii s-a sistat în noiembrie 1886, data ultimei şi a celei mai grave explozii din cele nouă câte s-au întâmplat în trei ani de activitate. În urma acestei explozii, statul a răscumpărat fabrica, care a început să funcţioneze din mai 1888 sub administraţia Ministerului de război¹¹⁴. Pulberăria Lăculeţe era plasată pe valea râului Ialomiţa. Cuprindea un teren de aproximativ 1 km.². Aici erau morile pentru fabricarea pulberii de puşcă. Casele angajaţilor erau situate la poalele dealului, printre brazi. Printre locuinţe şi fabrică trecea şoseaua naţională şi calea ferată ce veneau dinspre sud şi se pierdeau dincolo de băile Pucioasa. De la gara Lăculeţe se ramifica şoseaua naţională, care trecea apa râului, tăia satul Vulcana Pandele spre Vulcana băi¹¹⁵. Satul Lăculeţe era dincolo de dealul ce împrejmuia colonia de case a fabricii,

¹¹³ *Ibidem*, f. 1790.

¹¹⁴ George Ioan Lahovari, C.I. Brătianu, Grigore G. Tocilescu, *Marele dicţionar geografic al României*, vol. IV, Bucureşti, 1901, p. 142–143.

¹¹⁵ Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, III, f. 1790.

situat într-o vale adâncă și pitorească. Mai sus, pe celălalt mal al Ialomiței era satul Brănești, de-a lungul drumului ce ducea la Pucioasa¹¹⁶.

La 31 decembrie calendarul vechi, Jumanca a plecat la Lăculețe, împreună cu un alt țăran refugiat din Zărnești. Fabrica de la Lăculețe era condusă de directorul Mihai Constantinescu, absolvent de Politehnică din Franța, descris elogios, ca și șeful fabricației de pulbere, Petculescu, un om cu o bogată experiență în conducerea fabricii. Odată cu înființarea secției de grenade, la Lăculețe a venit ca subdirector, șef al secției de grenade Nicolae Secară, ca șef al fabricației de grenade ing. Ioan Dinulescu, cu diplomă de inginer de la Liège, care a trecut prin fabrici din Anglia, Franța și Belgia și mai mulți chimiști. Dintre refugiații transilvăneni angajați la Lăculețe, Jumanca a menționat pe Virgil Creițaru, la contabilitate, fiu de preot din Bod, absolvent al școlii comerciale, stabilit de mai mult timp în țară, pe șeful rețelelor electrice, Ghiță Meruțiu, originar din jurul Sibiului, subinginer cu studii de electromecanică în Germania, considerat șeful coloniei de refugiați ardeleni, pe Hortensiu Ioanovici din Zărnești, cu care Jumanca a venit împreună de la București. Ulterior au venit Emil Nistor, fiu de preot din Tulgheș, Radu Barcianu, fiul lui Daniel Barcianu din Sibiu, Nicolae Țucu, prietenul bănățean al lui Jumanca.

În regiunea unde se afla comuna Lăculețe erau sate de moșneni, care aveau pământ, vii, livezi, dar producția lor era insuficientă pentru a se întreține, încât locuitorii erau obligați să lucreze și în alte părți. La secția de grenade de la Lăculețe au găsit de lucru câteva sute de locuitori din satele învecinate.

Jumanca a fost numit supraveghetor la atelierul de montare a grenadelor de mână, care avea cel mai mare număr de lucrători, iar Țucu a fost numit la atelierul de încărcare a materiilor explozive. Grenadele de mână la care lucrau erau invenția căpitanului Savopol. Erau puternice, cu un mare efect distrugător. Piesele din care se compuneau le primeau de la atelierul lor sau de afară.

Muncitorii care lucrau la fabrică erau țărani, tineri sub 40 de ani. Munceau de dimineața până seara târziu, cu plată slabă. Bărbații primeau 2,50 lei/zi, iar femeile 2 lei. Erau obligați să mănânce la cantina fabricii, contra 50 bani/zi, o mâncare foarte slabă, încât foamea i-a torturat tot timpul.

¹¹⁶ *Ibidem*, f. 1791.

Centrul de producție al grenadelor era la pulberăria Dudești. Aici se făceau primele experiențe. Peste 300 de alice din fier alcătuiau încărcătura unei grenade. Nu au lipsit accidentele produse cu ocazia verificării grenadelor neexplodate sau din manipularea greșită a capselor. Aici a avut loc și explozia morii de pulbere, menționată de Jumanca¹¹⁷.

Personalul superior al fabricii, directorul și inginerii se purtau frumos cu muncitorii. Excepție făceau unii funcționari, ajunși în diferite funcții pe baza relațiilor politice, fără nicio pregătire de specialitate, disprețuind pe cei de jos: „În general – scrie Jumanca, în totalitatea lor, muncitorii noștri erau ascultători, supuși, disciplinați. Oameni săraci, se bucurau de micul câștig pe care-l puteau realiza aci și se sileau să nu supere pe «domni», să fie eventual dați afară și înlocuiți cu alții”¹¹⁸.

Pavel Jumanca are cuvinte elogioase la adresa locuitorilor din Muntenia, a obiceiurilor și jocurilor lor. A fost impresionat de buna înțelegere cu populația locală, pe care a observat-o îndeaproape în tot timpul șederii sale acolo. În răgazul de la Lăculețe a avut suficient timp să cugete despre lumea înconjurătoare, despre viitorul său în România. Surprinzător are accente critice la adresa slujitorilor bisericii, inexplicabil pentru un om format în ambianța Bisericii ortodoxe din Banat. În primul rând s-a declarat nemulțumit de maniera în care preoții desfășurau serviciul religios în zilele de duminică, cu slujbe lungi și plictisitoare: „se iau toate la fugă prefăcându-se totul într-o hodorogală monotonă și neînțeleasă”¹¹⁹. Opinia sa era că slujitorii altarului nu își făceau datoria în astfel de situații, fiind preocupați mai mult de beneficii personale: „Cei mai mulți din slujitorii altarului preface chemarea în meserie și cuvântul Evangheliei ca mijloc de căpătuială”¹²⁰. Jumanca a pus în contrast angajarea preoților români din Ungaria în chestiunile sociale și naționale cu atitudinea preoților din Regat, preocupați mai mult de foloase materiale. Tot timpul șederii sale în România, opiniile lui Jumanca despre slujitorii bisericii de acolo erau dintre cele mai nefavorabile. După părerea lui Jumanca, clerul ortodox din Regat era „încremenit în tradiție”. Îi acuza pe preoții din România

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 1823.

¹¹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹ *Ibidem*, f. 1838.

¹²⁰ *Ibidem*.

că îi mențin pe credincioși în „întunericul neștiinței”, în loc să-i pregătească pentru a face față greutăților vieții de fiecare zi. Este greu de caracterizat această atitudine a lui Jumanca. Nemulțumirea sa era și un simptom al descurajării, al neputinței celui care aștepta, fără rezultat, intrarea României în război pentru eliberarea Transilvaniei. Descurajarea l-a determinat să acuze și Episcopia Caransebeșului, care i-a suspendat salariul pentru dezertare, cu deosebire pe episcopul Miron Cristea, considerat ca principalul vinovat. În subconștientul său era mereu confruntat cu problema dezertării și cu abandonarea familiei, lăsată la discreția unui regim ostil. Este motivul pentru care dezvoltă un discurs împotriva războiului și a celor care îl susțineau:

„Spun patrioții (care șed acasă) că te duci să-ți aperi «moșia» și mori prin șanțuri, ca după moartea ta, cei ce au stat acasă să-ți bată toba la ușă și să-ți arunce copiii, părinții, nevasta și ceilalți pe drumuri. Și dacă ai ucis pe semenul tău, care, ca și tine, a lăsat nevasta, copiii în mizerie, ești viteaz erou, primești decorație și vii acasă cu ea pe piept, să cerșești pe la ușile scutiților de război, îmbogățiți prin jertfa ta. Cei de acasă leafă nu mai capătă, ajutor de niciunde, azi-măine o să-i scoată din casă, nemaivând cu ce regula datorile, ba nu vor avea nici ce mânca. Și să mă fiu dus să mor luptând pentru ticăloșii noștri stăpâni, ca să stârpească pe sârbi? Nu! Oricât mă gândesc, n-am făcut rău că am trecut dincoaci. Dacă mă voi duce la război, va avea jertfa mea un nume, căci e pentru noi, să cucerim pământul nostru... Să fim cu Țara Românească, aceasta o vrem”¹²¹.

Lungul citat relevă o altă concepție despre erou, decât cea tradițională romantică, înțelegând eroul care s-a jertfit pentru cauza națiunii, nu pentru un împărat care nu mai reprezenta interesele românești. Din această perspectivă a dorit cu nerăbdare angajarea României în război și intrarea sa în armata română. Acesta a fost motivul pentru care cei mai mulți refugiați din Austro-Ungaria au trecut granița, dornici să se înroleze în războiul pentru eliberarea Transilvaniei. Aceasta a fost și dorința lui Pavel Jumanca.

În întâmpinarea acestei dorințe, Liga culturală a făcut apel, încă din iarnă, către toți pribegii din Imperiul austro-ungar, refugiați în România, să se anunțe

¹²¹ *Ibidem*, f. 1854–1855.

la cercurile de recrutare pentru a fi înscrşi în armată. Liga elibera un certificat celor ce făceau declaraţii scrise că doresc de bună voie să intre în armata română.

La cercul de recrutare de la Târgovişte s-au prezentat refugiaţii angajaţi la Lăculeţe, dar şi încă 450 de pribegi, unii dezertori, alţii de mai mult timp stabiliţi în România, care nu s-au prezentat la mobilizare în Ungaria şi au fost consideraţi dezertori. Între ei se aflau, alături de români, cei mai mulţi, şi nemţi sau secui. Aceştia din urmă au fost încorporaţi în armata română, dar nu au fost trimişi pe front, ci au fost folosiţi în servicii interioare. Străinii care nu au renunţat la cetăţenia lor au fost internaţi în lagăre. Lucrătorii în vârstă de la Lăculeţe au fost mobilizaţi pe loc, iar cei tineri au trebuit să plece în lunile septembrie-octombrie 1916 la unităţile lor¹²².

„Apropierea războiului se simţea în toată atmosfera”¹²³, scria memorialistul, invocând demonstraţiile de mari proporţii pentru intrarea României în război, disciplina tot mai rigidă din fabrică, întărirea pazei cu militari, inclusiv aducerea unui reprezentant al Siguranţei, trimis să evalueze atitudinea refugiaţilor din Imperiul austro-ungar angajaţi acolo.

Intrarea României în război a fost o altă amintire marcantă pentru Pavel Jumanca, ce restituie trăirile contradictorii ale refugiaţilor de la Lăculeţe. În duminica din 14 august 1916, la fabrica de grenade se lucra. Subdirectorul i-a anunţat pe aceştia că la „ora 12 la noapte, se va decreta mobilizarea armatei române şi începerea războiului”¹²⁴. Cei mai mulţi s-au adunat la primăria comunei Valeana Pandlele, unde autorităţile locale aşteptau anunţul oficial. La ora 24 a fost transmis decretul de mobilizare a întregii armate. Entuziasmul refugiaţilor a fost pe măsura aşteptărilor îndurate de atâta timp:

„Am năvălit la clopotniţa bisericii de peste drum şi am prins să tragem clopotele de mobilizare ... trase de dezertorii din armata austro-ungară. S-au pornit apoi clopotele de pe toate văile şi dealurile într-un concert divin”¹²⁵.

¹²² *Ibidem*, f. 1862.

¹²³ *Ibidem*, f. 1865.

¹²⁴ Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, IV, f. 1894.

¹²⁵ *Ibidem*, f. 1895.

Anunțul mobilizării este reflectat cu alte sentimente și emoții decât cel din 1914 în Banat. Ca în cele mai multe memorii de război de pe continent și la Pavel Jumanca prima imagine, primul clișeu este același: „când răsună clopotele”¹²⁶. Este simbolul rupturii cu lumea de dinainte de război, care prilejuiește o gamă largă de emoții, de la entuziasm la neliniște, într-o permanentă evoluție pe măsură ce războiul își arată fața sa adevărată. Plecarea entuziastă la război o înscrie în conștiința națională.

Imediat după ce clopotele au tăcut, refugiații și un grup de muncitori de la fabrică au plecat prin sat cântând marșul lui Șt.O. Iosif, „La arme”. Au urcat dealul până la o mănăstire mică și veche, unde au cântat până în zori. Spre deosebire de unele comunități rurale din Franța, unde mobilizarea a provocat tristețea locuitorilor, în România populația a întâmpinat cu entuziasm ordinul de mobilizare: „mulțimea țăranilor din sate a plecat de la vatră chiuind, iar în urma lor nimeni n-a plâns”¹²⁷, atitudine pe care Jumanca a pus-o pe seama rolului major ce l-a avut școala în educația patriotică a tinerilor.

Pentru refugiații din Austro-Ungaria mobilizarea a activat sentimentul datoriei¹²⁸. Ei au cerut directorului fabricii să plece pe front pentru a-și împlini datoria națională, dar au fost convingși că erau mai necesari pentru țară în fabrică. În același sens al datoriei, după intrarea României în război personalul fabricii s-a mobilizat exemplar: „lucrau din zori până în noapte, făceau ore suplimentare, lucrau și în dumineci și sărbători”, încât producția de grenade a ajuns să depășească 10.000 bucăți¹²⁹.

Nici după acest eveniment Pavel Jumanca nu a devenit un combatant în sensul consacrat de Norton Cru. A rămas pe frontul interior, printre „uitații istoriei”, cum i-a denumit Anette Becker pe cei din spatele frontului.

În lucrarea rămasă și astăzi valabilă pentru metodologia de interpretare a memoriilor de război, Norton Cru menționa că „amintirile conțin prea puține fapte militare”, ci mai mult fapte psihologice, detalii din viața combatanților (mâncarea, băutura, scrisorile, noroiul, permisiile ș.a.)¹³⁰. Pentru unul care nu era în contact direct cu inamicul, care era în afara războiului propriu-zis,

¹²⁶ Yves Pourcher, *op. cit.*, p. 144.

¹²⁷ Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, IV, f. 1897.

¹²⁸ Yves Pourcher, *op. cit.*, p. 147.

¹²⁹ Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, IV, f. 1899–1900.

¹³⁰ Jean Norton Cru, *op. cit.*, p. 11.

această observație este cu atât mai valabilă. Memoria lui Jumanca a reținut din comunicatele oficiale, din presă evoluția operațiunilor militare. Reține succesele înregistrate de ofensiva română, consemnează eliberarea orașelor transilvănene, așteptând și pe cea a Caransebeșului.

Treptat sentimentele refugiaților se modifică, descurajarea îi cuprinde pe cei mai mulți, provocată de retragerea armatei române din Transilvania. Ca în toate memoriile de război românești, aceasta a fost pusă pe seama superiorității tehnice a armatei germane. Erau „zile de nesiguranță”. „Stăteam într-o cumplită așteptare. Lucram fără de nicio vlagă. Mai nădăjduiam vreo minune și iar ne cuprindea disperarea”¹³¹. Pe fondul acestei decurajări surprinde și moartea împăratului Francisc Iosif, pe care îl condamnă cu cuvinte grele pentru că a aruncat popoarele „în măcel”.

Înfrângerile suferite de armata română, consemnate episodic, au provocat tragicul eveniment al retragerii. Aceasta este o altă amintire marcantă, căreia îi consacră pagini întinse. Sunt pagini marcate de sentimente contradictorii pe care Jumanca le trăiește între speranță și deznădejde, determinate de privațiunile și dificultățile retragerii, dar și de nemulțumirea unora dintre locuitori față de refugiații ardeleni, considerați vinovați pentru intrarea României în război. Dezamăgirea provocată de unii conaționali din Regat se mai estompează când relatează moartea generalului Dragalina, apreciind că acesta „a ridicat fala noastră, a românilor de dincolo”.

„Iadul” retragerii a fost descris de Jumanca cu accente patetice, asemănătoare imaginilor despre retragere reținute de Sever Bocu. Sunt observațiile sale proprii, deoarece a primit misiunea să conducă o sută de căruțe încărcate cu grenade și exploziv în gara Ploiești pentru a fi încărcate, să nu lase nimic în mâinile dușmanului. Imaginile reținute descriu starea de spirit ce îl domina, între voința de a învinge inamicul și pierderea speranțelor:

„Tot drumul era o furnicare de căruțe militare, unități de artilerie, căruțe încărcate cu familii ce pleaseră de la căminele lor”¹³². „Peste tot ardeau rezervoarele de petrol și de benzină. Toată Valea Prahovei era o mare nesfârșită de flăcări. Cer și pământ înota în clocotul iadului... Ardeau toate izvoarele de petrol de la Ploiești și până în crestele munților, care se

¹³¹ Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, IV, f. 1908.

¹³² *Ibidem*, f. 1912.

zăreau cu piscurile lor albe, în lumina sinistră drăcească, ce cuprinsese zările. Se dăduse foc acestor bogății naționale ca să nu cadă în mâinile vrăjmașilor”¹³³.

Retragerea spre Moldova a fost o amintire marcantă pentru Jumanca. O descrie în dimensiuni apocaliptice, prezentând greutățile ce le sufereau deopotrivă militarii și civilii:

„Drumul era năpădit de valurile de căruțe, care treceau mereu și de unitățile de artilerie. Se cufundau în noroaie, strigăte, urlete, lovituri cu nemiluita cădeau pe spinarea nefericitelor animale. Oameni plini de noroi și uzi până la piele se opinteau din greu, strigau, injurau, cădeau de oboseală în noroiul drumului. Stări apocaliptice, sfârșitul lumii”¹³⁴.

Este imaginea impusă pe frontul de vest de metafora tranșeelor, ilustrată de prezența continuă a noroiului și a umezelii. La Jumanca, ca și la Sever Bocu de altfel, aceste motive au însoțit retragerea armatei române.

După părerea lui Jumanca, marea problemă a retragerii a constituit-o starea drumurilor și aglomerația de pe căile ferate. Asemenea imagine a găsit în gara Ploiești: „Se formau mereu trenuri și plecau, altele veneau cu zeci de vagoane goale. Era o furnicare și un dlocot drăcesc”¹³⁵. Memorialistul a surprins, în același timp și contrastele pe care le scotea la suprafață retragerea:

„Oameni acoperiți de noroi se zbuciumau, viermuiau în toate părțile, cu fețele descompuse de groază sau sălbăticie. Dinspre București veneau trenuri cu refugiați, îmbrăcați în haine luxoase, în vagoane de vite, murdari, nespălați, speriați. Femei în blănuri scumpe, la oprirea trenurilor, sar din vagoane și se piteau pe sub ele forțate de necesitățile naturale fiecărei ființe, adeseori în văzul lumii, care nu le avea grija, căci fiecare își avea preocupările sale, necazurile și durerile proprii. În frica morții a rămas animalul care-și urmează instinctul de păstrare a vieții”¹³⁶.

¹³³ *Ibidem*, f. 1912–1913.

¹³⁴ *Ibidem*, f. 1913.

¹³⁵ *Ibidem*, f. 1917.

¹³⁶ *Ibidem*.

Eric Leed a consacrat o carte reprezentativă dezintegrării personalității umane în timpul războiului, o modificare a identității personale¹³⁷. Experiența războiului a generat granița dintre uman și neuman¹³⁸, egalizarea condiției sociale în război. Fenomenul a fost remarcat pentru soldații de pe front, pentru care barierele sociale artificiale au fost anulate. Soldații trăiau un destin comun, condiții egalitare de viață¹³⁹. Imaginea este actuală și în retragerea armatei și a populației civile spre Moldova. Atât soldații cât și civilii erau animați de necesitatea supraviețuirii¹⁴⁰. Dezumanizarea este cea mai elocventă imagine ce o transmite Jumanca, relevând tragedia pe care o trăiesc deopotrivă soldații și civilii.

Imaginea apocaliptică a retragerii a fost amplificată de lipsa alimentelor, de frigul care îi unea pe cei săraci și bogați. Egalizarea condiției sociale a celor din refugiu este o imagine ce a însoțit pe Jumanca în Moldova până la încheierea operațiunilor militare: „soldați, civili, săraci și aristocrați de cei cu nasul pe sus se împăcau bine în această cumplită nenorocire. Războiul cu prăpădul său nivelase totul, în fața morții se făcea egalitatea claselor sociale”¹⁴¹. Și *Amintirile* lui Jumanca confirmă analiza realizată de Eric Leed pentru soldații germani.

Efectul distructiv al războiului modern, industrial a afectat și starea naturii, peisajul cotidian. Drumul retragerii apare la autor ca un tablou al Apocalipsei:

„Totul se prăpădea. Pe drumuri desfundate se mișcau de-a valma, ca într-un uriaș furnicar, căruțe de tot felul, care, oameni dezrădăcinați de la vetrele lor, unități militare pe jos, călare, tunuri. Prin șanțuri frânturi de vehicule de tot soiul, cai morți, lucruri aruncate de-a valma, clocot de iad, sfârșitul veacului”¹⁴².

Metafora finală asociată Apocalipsei trădează sentimentele ce le traversa cel care a visat la război ca o cale de descătușare. Ororile pe care le vedea sau le trăia i-au transformat ideea despre război, pe care îl condamnă în caracterul său nedrept.

¹³⁷ Eric J. Leed, *op.cit.*, p. 9, 12.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 33.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 37.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 143; Paul Fussel, *op.cit.*, p. 237.

¹⁴¹ Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, IV, f. 1919.

¹⁴² *Ibidem*.

Memoriile descriu retragerea de la Ploiești spre Moldova, prin Focșani și Mărășești. Pe drumul spre Tecuci surprinde aceleași imagini:

„Focuri multe se zăreau în bezna nopții. Ardeau pretutindeni depozite de tot soiul, jirezi de paie, întreprinderi industriale. Se prăpădea totul, toată agoniseala de vremi lungi și grele a sărmanului și atât de mult încercatului popor român. Era ceva sinistru, înfiorător, dar și măreț în înfățișarea sa îngrozitoare”¹⁴³.

La Mărășești era unul din cele mai mari depozite de aprovizionare a armatei. Deoarece evacuarea lui nu era posibilă, s-a dat voie populației să ia cât dorește, iar la ceea ce rămânea urma să i se dea foc. Calvarul retragerii l-a determinat să afirme, ca alți memorialiști români, că armata română nu a fost pregătită nici din punct de vedere al tehnicii de luptă, nici al îmbrăcăminte. Ca și Sever Bocu sau poate influențat de acesta, Jumanca îl acuza pe Ionel Brătianu că „ostașul român în înfiorătoarea retragere se ducea prin viscole și noroaie cumplite aproape gol și desculț”¹⁴⁴.

Aceeași imagine apocaliptică a retragerii armatei române în Moldova a fost reluată de Jumanca în 1920, într-o conferință prezentată în fața învățătorilor români din Caraș-Severin, ce a fost încorporată în textul *Amintirilor*:

„Când flăcările mistuiau izvoarele de petrol din Valea Prahovei, rezervele de la Ploiești, Târgoviște, fabrici, magazii, depozite și tot ce a avut țara atât de bogată, înroșiseră cer și pământ, când drumurile desfundate te făceau să intri până peste genunchi în noroi, când aliații noștri rușii lăsau în urma lor jaf și pustiu, când groaza luase în stăpânire mulțimea fără ajutor, soldatul român, în ordine, ca fața înnegrită, cu fălcile încleștate, cu hainele zdrențuite și pline de noroi, mergea cu sânge rece, se retrage pas cu pas, făcându-și datoria”¹⁴⁵.

Impresionat de suferințele îndurate de soldatul român în timpul retragerii, Jumanca se întreba cum au fost posibile victoriile armatei din vara anului 1917: „Noi care ne-am învrednicit să vedem armata română în retragere, greutatea supranaturale și grozăviile supraomenești cu care a trebuit să lupte această

¹⁴³ *Ibidem*, f. 1938.

¹⁴⁴ *Ibidem*, f. 1953.

¹⁴⁵ *Ibidem*, f. 1953–1954.

armată, furia turbată a inamicului și a vremii ce părea că se aliase cu dânsul¹⁴⁶, toate acestea îl determină să caute o explicație pentru transformarea radicală a armatei române. O găsește în prezența misiunii militare și sanitare franceze, care a reușit să combată epidemia de tifos care făcea zilnic 100–150 de victime printre soldați. Tifosul s-a adăugat celorlalte nenorociri pe care le-a îndurat armata și populația în retragere, continuată apoi de „febra recurentă”, transmisă de păduchi.

Același tablou îl oferă și retragerea refugiaților ardeleni și bănățeni, pentru care deznădejdea era și mai mare.

„Între valurile de oameni, dezlipiți de la vetrele lor, ce se scurgeau spre Moldova, se găseau mulți ardeleni refugiați odată cu retragerea armatei române. Fugeau de groaza represaliilor ungurești. Preoți, cărturari, toate clasele sociale, țărani cu familiile sau singuri se duceau în lume înainte, pe jos, pe vagoanele de marfă, în căruțe militare, care cum se nimerea¹⁴⁷.

Descrierea realistă a retragerii armatei române și a populației în fața unui inamic superior este un tablou veridic, făcut cu un realism desăvârșit, apropiat de imaginea pictată: „și lumea nenorocită se scurgea mereu, valuri-valuri. Mulți se poticneau în drum și erau îngropați la întâmplare, pe unde se nimerea. Când coasa morții secera mii și mii de vieți, ce mai contau aceștia, căzuți pe drumul exodului nenorocirii omenesti? Cei rămași se duceau mereu înainte, luptând cu grozăviile vremii cumplite. Fiecare se gândea la sine. Instinctul îi purta”¹⁴⁸.

Aceși imagine dezolantă o oferă și prizonierii din armata austro-ungară, care îndurau și ei calamitățile retragerii: „Mergeau frânți de oboseala drumului făcut pe jos, flămânzi. Apa și noroiul le ajungeau adeseori până la genunchi. Din nori se vărsa potop de ploaie cu lapoviță și vântul tăios al Moldovei venea dinspre răsărit și le seca sufletul”¹⁴⁹. „Erau mulți” – scria Jumanca. I-a recunoscut pe cei din Regimentul 43 Caransebeș, pe cei din Batalionul 8 Orșova. Este o bună ocazie să prezinte modul în care aceștia au ajuns prizonieri în România. Cei din Reg. 43 de la Caransebeș s-au predat fără rezistență în

¹⁴⁶ *Ibidem*, f. 1953.

¹⁴⁷ *Ibidem*, f. 1956–1957.

¹⁴⁸ *Ibidem*, f. 1957.

¹⁴⁹ *Ibidem*, f. 1959.

Transilvania, în schimb honvezii au rezistat, chiar dacă nu toți. O mică unitate sub comanda lt. Gh. Dragu, fost avocat în Teregova, a fost una dintre cele care s-au împotrivit până ce au căzut prizonieri, atitudine pentru care generalul Dragalina a dat ordin să fie împușcat locotenentul român: „Nu putea concepe ca acesta, român fiind și toată unitatea sa alcătuită din români, să se opună armatei române. Nu-i putea ierta faptul că în prostia și încăpățânarea sa cauzase moartea multor fii ai neamului și dintr-o parte și din cealaltă”¹⁵⁰. Este unul din momentele dramatice ale războiului. Personajul condamnat la moarte de generalul Dragalina a fost salvat în final și a intrat voluntar în armata română, devenind după război prefect în Banat.

După un drum lung, istovitor, cu numeroase greutăți de tot felul, în 10 ianuarie 1917 refugiații de la Lăculețe au ajuns la Iași. A fost o perioadă de continue deplasări, într-o dinamică a defensivei și retragerii, care a modificat substanțial starea de spirit ce i-a dominat la Lăculețe. Chiar dacă Jumanca și ceilalți refugiați nu au devenit combatanți propriu-zis, în retragerea spre Iași au fost mai aproape de conflictul militar, mai ales de efectele lui. Ororile războiului le-au trăit, fiecare într-o manieră personală, dar și într-un spirit de comunitate atât de mult prezent în Marele Război în toată Europa¹⁵¹. Refugiații ardeleni și bănățeni, ca și soldații în tranșee, pe drumul retragerii au devenit o comunitate.

Trenul cu cele 100 de vagoane încărcate la Lăculețe a fost staționat într-o gară mică la Mogoșești, localitate situată între Iași și Cucuteni. Staționarea în apropierea capitalei Moldovei a dat posibilitate memorialistului să cunoască direct realitățile din orașul ce a devenit acum capitala Regatului român. Iașul a găzduit refugiați, armata română, rusă, răniți și prizonieri, instituții de stat, întreprinderi economice, parlamentul, guvernul, misiunile străine în România. S-a concentrat aici o mare aglomerație de oameni, pentru care orașul și provincia nu erau pregătite¹⁵². Prima amintire marcantă reținută de Jumanca este tocmai concentrarea fără precedent de oameni și instituții. După estimarea sa, orașul care a avut 80.000 locuitori până la război, a ajuns să adăpostească

¹⁵⁰ *Ibidem*, f. 1960.

¹⁵¹ Eric J. Leed, *op.cit.*, p. 80 sq.

¹⁵² A. Loghin, I. Agrigoroaie, Em. Bold, *Iașul contemporan. Scurt istoric 1918–1919*, Iași, 1969, p. 9–10.

500.000¹⁵³. Acestei imagini i s-a alăturat cea a unei uriașe mulțimi înfometate, una din primele consecințe a aglomerării de care vorbește, prilejuită și de lipsa de resurse, de alimente, de pierderile provocate de ocupația inamică. Tabloul pe care-l ilustrează Jumanca în *Amintiri* este de un realism deloc exagerat, confirmat și de alte memorii de război lăsate de Nicolae Iorga, Alexandru Averescu sau de Alexandru Marghiloman. Metafora iadului, des utilizată în descrierea retragerii, deschide prezentarea Iașului:

„Se prefăcuse în adevărat iad. Funicare neîntreruptă de ființe omenești, noroi și murdărie, cai și câini morți, oameni cu fețe descompuse, hămesiți de foame, îngroziți pentru ziua de mâine. În restaurante și birturi nu se găsea decât fasole și mămăligă. Și se zbătea, se lupta lumea flămânzilor să ajungă la ele. Mi-aduc aminte de scene de acestea. Femei îmbrăcate cu blănuri scumpe se repezeau cu mâinile înmănușate la bunătățile de mămăligă vârtoasă, pe jumătate crudă, pe care le aducea chelnerul pe câte o tavă, de nu mai ajungea cu ele să le servească la masă. Revista «Paloșul», editată la Iași de redactori de la «Furnica» (Ranetti, Țăranu) făcea haz pe tema «meniului» restaurantelor: «ciorbă de fasole, mâncare de fasole, iahnie de fasole, friptură de fasole ... până te prefaci, domnule, în mitralieră»¹⁵⁴.

Realismul încărcat de grotesc redă exact situația grea a populației, agravată și de gerul care atingea -25, -30°, de zăpada care atingea un metru și de viscolul ce sufla peste Prut, „de te lua de pe loc”¹⁵⁵.

Transportul de la Lăculețe a stat la Mogoșeni trei săptămâni. În 20 februarie 1917 a plecat spre noua destinație, comuna Dăngeni. Era o comună compusă din câteva sate și cătune, pe valea râului Jijia, situată pe linia ferată Iași-Dorohoi. Peisajul rural unde a fost instalată fabrica de la Lăculețe, unită acum cu cea de la Dudești, era unul dezolant în *Amintirile* lui Jumanca. Imaginea negativă despre satul moldovean a fost prilejuită de felul cum erau construite și dispuse satele, de dezordinea din gospodării, de sărăcia locuitorilor, de lipsa oricăror norme de igienă și de cea mai elementară civilizație, de alimentația

¹⁵³ După A. Loghin, I. Agrigoroaie, Em. Bold, *op.cit.*, p. 19 se cifra la 400.000.

¹⁵⁴ Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, IV, f. 1962.

¹⁵⁵ *Ibidem*, f. 1963.

precară și comportamentul oamenilor încremeniți în tradiție, stagnare, boli și o tehnică agricolă înapoiată. Nu lipsesc din textul memorialistic accentele antisemite, atunci când acuză elementul evreiesc ca vinovat pentru sărăcia în care trăiau locuitorii, dar și pentru modul acestora de viață.

Reluarea însemnărilor personale îi prilejuiește lui Jumanca ocazia să sintetizeze impresiile produse de retragerea de la Mărășești la Dăngeni, dominate de contradicțiile din societatea românească.

„Am văzut în drumul nostru mizerie, ipocrizia, mișelia, suferința și ura și egoismul rânjindu-și colții în deplina goliciune. Am văzut manifestându-se puterea pumnului dictată de egoism, indolență, nepăsare la durerea altuia. Am văzut furnicarul lumii acesteia în toată deșertăciunea sa. Eroi cu sau fără voie, cu unghiul distinctiv al rănilor primite pe front, adună cojile aruncate la gunoi, pe când «protejații» fac mii și milioane furând, în câmp deschis, vlaga, munca țării, forța neamului. În orașe, lux nebun, purtări murdare, obraznice. Totul e liber, fără frâu”¹⁵⁶.

În contrast cu suferințele soldaților și ale majorității populației, Jumanca prezintă o altă categorie socială, profitorii de război, consecință a egoismului oamenilor în război, a dorinței de a trăi „când poți trăi”. A trăi clipa era o atitudine umană generală în război, deoarece „viața e scurtă” în război, dar ea a generat categoria profitorilor, corupția, ce a condus la realizarea peste noapte a unor averi uriașe.

Ca și alți participanți sau martori la război și Jumanca a remarcat creșterea gradului de religiozitate al populației. O face însă nu din perspectiva militarului aflat în tranșee, confruntat în fiecare clipă cu moartea, ci a oamenilor de rând din sate. El remarcă contrastul dintre religiozitatea oamenilor și moravurile sociale ce contrazic învățăturile creștine:

„Religiozitatea unuia sau altuia din lumea pribegilor de la vetre ne pare un ce ridicol și obiceiurile de sărbătoare ne par caraghioslăcuri, când la tot pasul vezi oamenii cinstiți de ieri înșelându-se unii pe alții”¹⁵⁷.

¹⁵⁶ *Ibidem*, f. 1974.

¹⁵⁷ *Ibidem*, f. 2000.

Era săptămâna Patimilor, un prilej de a pune în contrast jertfa lui Isus cu egoismul cauzat de război. Era un bun prilej ca prin această asociere să illustreze bulversarea pe care a traversat-o societatea românească, schimbarea valorilor, destructurarea personalității umane, contradicția dintre credința afișată și conduita reală a oamenilor în condiții de război.

Consecvent opiniilor sale despre slujitorii bisericii, de data aceasta preoții din Moldova, Jumanca îi face vinovați pe aceștia pentru deșertăciunea și conduita morală a societății.

„E o nebunie întregă lumea de acum. S-au cutremurat toate încheieturile societății și s-au prăbușit în dezordine și rătăcire. Îi vezi la biserică pe toți aceștia închinându-se, bătând mătănii, sărutând toate icoanele, tăvălindu-se pe jos înaintea lui Dumnezeu celui mare și puternic. Se duc la popă să le citească sărindare și slujbe diferite și acesta dictează fel de fel de canoane și ispășiri, care sunt astfel întocmite ca să-i umple sacul cel fără fund al popii. Acum e secerișul cel bogat. Războiul, pribegia au scuturat scoarța ce acoperea ochii noștri și deșertăciunea vieții omenești s-a arătat în toată golătatea ei. Și lumea îngrozită își ia refugiul la biserică, caută să-și dezvelească sufletul înaintea popii, care apoi croiește canoanele de ispășire a păcatelor, dictând câte 5–6 sărindare plătite cu 4–5 lei unul”¹⁵⁸.

Jumanca nu a fost un ateu. Dimpotrivă, s-a format și a fost educat în atmosfera Institutului pedagogic patronat de Episcopia Caransebeșului. Încă dinainte de război era pornit împotriva moravurilor clerului român, preocupat numai să-și crească veniturile. Acest comportament al preoților în timp de război, de sărăcie endemică, îl determină să scrie despre credința falsă, de negoțul care se face în biserică, „când vezi învățăturile lui Cristos batjocorite de slujitorii altarelor, te îngrozești și nu-ți mai vine să te mai rogi, căci te temi să nu murdărești credința adevărată”¹⁵⁹. Asemenea texte acuzatoare la adresa clerului nu au fost scrise după al doilea război mondial, când a redactat manuscrisul, ci au fost scrise în însemnările făcute în timpul refugiului, ilustrând un contrast, dacă nu un clivaj, între o parte a clerului și cea mai mare

¹⁵⁸ *Ibidem.*

¹⁵⁹ *Ibidem.*

parte a populației. Cu toate aceste accente anticlericale, conchide că în vremuri de restriște omul se refugiază în credința care „îl întărește în lupta cu necazurile și vijeliile vieții”¹⁶⁰.

Deși nu a mărturisit explicit, Jumanca lasă să se înțeleagă că preoții au fost între profitorii de război, că au fost între categoriile care au beneficiat material de pe urma conflagrației.

Comportamentul unei părți a preoților, în contrast cu lipsurile și privațiunile credincioșilor, nu a fost unul singular în societatea românească. Odată trecut în România, Jumanca a fost mereu contrariat de corupția și hoția celor pe care îi numește profitorii de război, personaje meschine în opinia lui, cocoțați în diverse poziții, fără o pregătire sau merite deosebite, preocupați numai de propria înavuțire. Amintirile sale reflectă contrastul dintre spiritul de jertfă al populației și această minoritate care s-a îmbogățit de pe urma războiului și a suferințelor soldaților sau ale populației. În România – scria el – „hoția și pungășiile au fost mereu în floare... Dar acum, în vârtoarea războiului, secerișul era bogat din cale afară. Și se specula cu cea mai murdară și cea mai condamnabilă nerușinare nu numai avuția țării, ci însăși viața celor plecați de la vetre ca să-și apere țara”¹⁶¹. A intuit această categorie încă din perioada șederii la Orșova, dar contactul direct cu războiul i-a întărit convingerea că una din tarele societății românești era corupția, pe care războiul a amplificat-o.

Din categoria profitorilor Jumanca nu a omis nici unii ofițeri, pe care îi condamnă din același unghi al contrastului cu jertfa soldaților. Recunoaște că și în rândul ofițerilor au fost mulți care s-au jertfit pentru țară, dar a remarcat și „o seamă de secături, fără conștiință, care au prefăcut interesele neamului și ale pământului românesc în marfă de speculă murdară. Au jertfit bunurile poporului tocmai în vremile cele mai grele”¹⁶². Au fost ofițeri – scria el – care „au furat până și coaja de pâine de la gura ostașului care sângera pe front”¹⁶³. La Dăngeni a „văzut hoția organizată în toată rânduiala”¹⁶⁴, ilustrată în corupția

¹⁶⁰ *Ibidem*, f. 2001.

¹⁶¹ *Ibidem*, V, f. 2015.

¹⁶² *Ibidem*.

¹⁶³ *Ibidem*.

¹⁶⁴ *Ibidem*, f. 2016.

directorului fabricii Ion Păunescu, care până la sfârşitul războiului a făcut o avere frumoasă pe spatele statului.

În refugiul din Moldova, Jumanca a urmărit cu atenţie mersul războiului, situaţia internaţională, a consemnat evenimentele fără prea multe comentarii. A înregistrat intrarea în război a Statelor Unite ale Americii, China, Brazilia, Argentina, Panama, Guatemala. Dar cea mai proeminentă amintire a fost modificarea atitudinii armatei ruse după detronarea ţarului. În acelaşi context a reţinut declaraţia de la Darniţa a voluntarilor români, sosirea misiunii militare franceze în România şi refacerea armatei.

Cea mai puternică amintire în primăvara anului 1917 i-au furnizat-o militarii ruşi. După revoluţia din februarie 1917, dezordinea şi haosul s-au instaurat printre trupele ruseşti. Jumanca a restituit un tablou fidel al situaţiei existente în armata rusă:

„Ruşii nu mai voiau să lupte. Plecau de pe front unităţi întregi, se sfărâmau în grupări mărunte şi răţaceau în neştire prin ţară. Începuseră să devină o primejdie pentru viaţa şi avutul bieţilor cetăţeni paşnici ai ţării româneşti. Unele grupări se duceau spre Prut cântând sau în linişte, strigând mereu: mir, mir (pace, pace). Au fost însă şi de aceia care au devenit agresivi. Ofiţerii lor fuseseră degradaţi, unele unităţi îi înlăturaseră şi în fruntea lor se urcaseră din umbră vreunii mai buni de gură, care-i îndemneau la pustiire şi prăpăd... Mulţimea rusească furnica în toate părţile. Cei mai mulţi erau oameni cumsecade, se grăbeau să ajungă la vetrele lor. Pe ici, pe acolo mai furau ceva mâncare. Vindeau tot ce se putea valoriza, până şi arme. Pe preţuri mici cumpărau oamenii articole de îmbrăcăminte, încălţăminte, vite, cai, hamuri”¹⁶⁵.

Dezordinea şi haosul din armata rusă au devenit un pericol pentru securitatea populaţiei şi a ţării. *Amintirile* lui Jumanca relevă intervenţiile armatei române pentru dezarmarea convoaielor ruseşti. El a fost martor la evenimentele de la Botoşani, unde ruşii au dat foc clădirii liceului transformat în spital. Soldaţii ruşi şi-au înlăturat ofiţerii, au numit comandanţi dintre gradele inferioare. A fost necesară intervenţia şcolii militare din Botoşani, care

¹⁶⁵ *Ibidem*, f. 2053.

a reușit să-i încercuiască și să-i conducă spre Prut¹⁶⁶. Un regiment rus a venit de peste Prut la Iași să-l detroneze pe rege, „să instituie republica”, dar a fost întâmpinat cu mitraliere și trimis înapoi, cum i s-a povestit lui Jumanca. O altă informație pe care a primit-o se referea la orașul Galați, unde „vreo trei regimente rusești revoltate și-au omorât sau alungat ofițerii și, sub conducerea unui plutonier, au atacat din spate unitățile românești care păzeau linia frontului de luptă, având în față pe germani”. Românii au întors frontul, i-au întâmpinat cu foc puternic de mitraliere, încât rușii au fost obligați să treacă la nemți, care i-au dezarmat și i-au trimis înapoi românilor. Aceștia i-au trecut peste Prut¹⁶⁷.

Lipsiți de sprijinul rusesc, Jumanca relevă dilema oamenilor politici români cu privire la ideea salvării micului teritoriu rămas sub autoritatea statului român. Între diferitele variante, Pavel Jumanca menționează că a avut câștig de cauză ideea păcii cu Puterile Centrale, afirmând că aliații au fost de acord cu această soluție, că România nu mai putea continua singură efortul militar în fața unui inamic superior, după ce a fost părăsită de aliatul rus. Menționează și sosirea primului batalion de voluntari din Rusia, cu care populația Iașului s-a solidarizat, fără a insista prea mult asupra evenimentului, cum au făcut memoriile foștilor voluntari. Jumanca s-a arătat mai interesat de soarta unor voluntari bănățeni care au ajuns în Moldova. Prin intermediul unui voluntar din Banat, Gheorghe Cardaș, Jumanca a aflat că la școala militară de la Botoșani erau mai mulți învățători originari din Banat: Iosif Velovan, Alexandru Florei, Petru Sfera, Iosif Badescu, Trandafir Rusu, Gh. Cardaș. Cu batalionul de voluntari din Rusia au venit mai mulți bănățeni. Unii dintre ei au fost colegi cu Jumanca la Institutul pedagogic din Caransebeș sau în armata austro-ungară, între ei erau și rude. În 28 iulie 1917 Jumanca i-a vizitat la Botoșani. Aici l-a întâlnit și pe fostul său profesor de la Caransebeș istoricul Ilie Minea, viitorul profesor de la Universitatea din Iași, care avea gradul de plutonier major. Numărul mare de învățători de la școlile confesionale din Banat, întâlniți la Botoșani, l-a determinat să sublinieze că aceasta era „o bună dovadă că dragostea de neam s-a cultivat în vetrele de lumină sub ocrotirea bisericilor noastre”¹⁶⁸, idee reluată de mai multe ori în *Amintirile* lui Jumanca.

¹⁶⁶ *Ibidem*, f. 2059.

¹⁶⁷ *Ibidem*, f. 2059–2060.

¹⁶⁸ *Ibidem*, f. 2075.

O altă comunitate de bănăţeni a găsit în lagărul de prizonieri proveniţi din armata austro-ungară de la Şipote, despre care a aflat de la vărul său, Pavel Jumanca, prizonier şi el. Între aceştia menţiona pe plutonierul Berbencea de la Orşova, învăţătorul Emil Băiaş de la Doclin, meseriaşul Jebeleanu din Caransebeş, care a şi murit acolo¹⁶⁹. După iarna grea 1916–1917, „cea mai cumplită din câte le-am întâlnit în viaţa mea”, cum scrie Jumanca, prizonierilor români din armata austro-ungară li s-a permis să lucreze pe moşiile din Moldova. Pe moşia boierului Mavrocordat, din vecinătatea Dăngenilor, lucrau câţiva soldaţi din Regimentul 43 Caransebeş, originari din comunele bănăţene Vălişoara, Bucuşi, Goleţ, Buchin¹⁷⁰. Mai erau şi alţii din părţile Orşovei sau ale Oraviţei, care aveau servicii bune pe la curţile boiereşti sau la birouri. Erau căutaţi pentru „destoinicia, cinstea şi hărnicia lor”¹⁷¹. Tot aici a ajuns şi Titu Pârnu din Caransebeş, refugiat cu sprijinul mamei lui Pavel Jumanca. În contextul situaţiei dezastruoase din ţară, refugiaţii ardeleni şi bănăţeni nu au fost primiţi favorabil de toţi locuitorii. Opinia publică îi acuza că din cauza lor a început războiul.

Din 22 mai 1917, memoriile sale redau numai informaţii fugare, fără comentarii. Descrie situaţia de pe fronturi, luptele cu armata germană, consemnând sumar victoria armatei române, fără niciun fel de comentarii. Este surprinzător faptul că *Amintirile* lui Jumanca au trecut foarte repede peste victoriile armatei române din vara anului 1917. În schimb se referă la izbucnirea revoluţiei bolşevice şi la tratativele de pace ruso-germane, care au plasat România într-o situaţie foarte grea.

Sfârşitul anului 1917 şi începutul lui 1918 i-a adus lui Jumanca numai descurajare. În 1 ianuarie 1918 scria: „Nu mai nădăjduim nimic, nu mai credem în nimic”¹⁷². Singurul prilej de satisfacţie l-a oferit proclamarea independenţei Basarabiei, despre care a scris: „Basarabia e acum românească şi e cea dintâi ţară, cea mai răătăcită din cele înstrăinate, care s-a întors în braţele surorilor de la vatră”¹⁷³.

¹⁶⁹ *Ibidem*, f. 2078.

¹⁷⁰ *Ibidem*, f. 2081.

¹⁷¹ *Ibidem*, f. 2082.

¹⁷² *Ibidem*, f. 2108.

¹⁷³ *Ibidem*, f. 2109–2110.

Sentimentul de descurajare s-a accentuat după înlocuirea lui Ionel Brătianu ca prim ministru cu generalul Averescu și hotărârea Consiliului de coroană de a începe tratativele de pace. În asemenea împrejurări, resentimentele populației împotriva refugiaților din Austro-Ungaria s-au accentuat. Jumanca susține că în aceste condiții elanul patriotic s-a redus simțitor și „cuvântul pace e pe buzele tuturor”. Speranța întregii țări s-a îndreptat spre generalul Averescu, „idolul unui neam întreg”. „Țara întregă vede în el – scrie Jumanca, mântuirea”¹⁷⁴. Guvernul Averescu a fost înlocuit de guvernul Marghiloman, un bun prilej pentru presă să atace din toate părțile pe Ionel Brătianu și susținătorii lui: „Toți cățeii, toate javrele ascunse până acum, cine știe pe unde, își varsă veninul, cerând răstignirea celor care, dacă nu era trădarea Rusiei, ar fi fost slăviți în osanale. Laude peste laude curg la adresa lui Marghiloman, dacă e la putere și a lui Stere, care mai ieri cerea detronarea regelui nostru”¹⁷⁵. Singura pagină luminoasă din însemnările făcute atunci este din 28 martie, când a consemnat unirea Basarabiei cu România „și începutul realizării idealului pentru care am plecat de la vetrele noastre”.

Începutul negocierilor de pace între România și Puterile Centrale a fost un semnal de alarmă pentru voluntarii români din Moldova, mai ales că la tratative s-a cerut la un moment dat predarea lor. Nesiguranța acestora s-a accentuat, aruncându-i într-o mare confuzie. Cei mai mulți umblau „pe drumuri căutând de lucru”.

„Nu știm de ce și unde plecăm”¹⁷⁶, scria vizibil dezorientat Pavel Jumanca. Este o altă imagine a dezordinii provocate de război, de lipsa unei decizii unitare în clasa politică românească, în continuare împărțită între cele două soluții: retragerea armatei și autorităților în Rusia sau rezistența până la capăt în micul teritoriu ce a mai rămas statului român. Pentru voluntari pericolul era și mai mare încât, de la începutul negocierilor de pace, mulți dintre aceștia s-au orientat spre Basarabia și Ucraina, care ofereau perspectiva unui loc de muncă și Chișinăul era localitatea de unde se aprovizionau cei retrași în Moldova, de unde comerțanții aduceau marfă și o vindeau la Iași cu prețuri excesiv mărite. Pavel Jumanca și Nicolae Țucu au vizitat și ei Chișinăul, inclusiv piața de acolo. Afară de abundența de produse în comparație cu situația de la Iași, amintirea

¹⁷⁴ *Ibidem*, f. 2110.

¹⁷⁵ *Ibidem*, f. 2112.

¹⁷⁶ *Ibidem*, f. 2114.

cea mai luminoasă a acestei vizite o constituie întâlnirea cu Cassian Munteanu, în redacţia ziarului „România Nouă”, unde bănăţeanul coordona administraţia gazetei, în ciuda sănătăţii sale precare¹⁷⁷.

Vizita la Chişinău i-a prilejuit contactul cu realităţile din Basarabia şi cu efectele revoluţiei din Rusia, despre care reţine amintiri contradictorii. Nu a fost un susţinător al revoluţiei bolşevice, cum a fost o mică parte a refugiaţilor ardeleni, nu s-a exprimat nici împotriva ei, deplânge consecinţele acesteia şi ale războiului civil pentru populaţie, dar mai ales pentru românii din Basarabia:

„În marea împărăţie rusească zdrenţuită se răscoleau curente sociale, se aruncau talazurile de oameni cu turbare cruntă asupra altora şi se prăpădeau între ei pentru idei pe care n-avuseră vreme să le cuprindă cu mintea, să le înţeleagă rosturile şi binefacerile. Plecaseră de pe fronturile de luptă cu strigăte de pace şi se războiau între dâşii cu o cruzime condamnabilă... Soarta noastră de vecini slabi putea fi influenţată de evenimentele de acolo. Dar ne durea soarta fraţilor noştri moldoveni de dincolo de apa Prutului”¹⁷⁸.

Demisia guvernului Brătianu la sfârşitul lunii ianuarie şi înlocuirea lui cu guvernele Averescu şi Marghiloman, au accentuat deznădejtile şi lipsa oricărei perspective pentru refugiaţi, mai ales că Marghiloman a încheiat pacea „separată, umilitoare şi dezastruoasă” cu Puterile Centrale. L-a dezamăgit atitudinea germanofililor Stere şi Slavici la conducerea publicaţiilor „Lumina” şi „Gazeta Bucureştilor”, faptul că refugiaţii ardeleni au fost făcuţi responsabili pentru nenorocirea ţării. Pierderea speranţelor s-a amplificat după ce au văzut că între condiţiile de armistiţiu era prevăzută şi demobilizarea corpului voluntarilor români. Dezamăgirile şi deziluziile pe care Jumanca le trăieşte şi le consemnează uneori într-o manieră patetică ilustrează nu numai frământările prin care trecea personalitatea sa, puternic afectată de război, ci şi pierderea unui însemnat capital de demnitate pe care o suferă constant de la începutul războiului, deoarece, scria Leed, deziluzia este un proces pe baza căruia „individul se simte spoliat de demnitatea sa precedentă”¹⁷⁹.

¹⁷⁷ *Ibidem*, f. 2115.

¹⁷⁸ *Ibidem*, VI, f. 2145.

¹⁷⁹ Eric J. Leed, *op.cit.*, p. 106.

Amenințarea demobilizării voluntarilor a determinat exodul și refugierea acestora și a pribegilor din România în Basarabia, unde găseau mai ușor locuri de muncă. La acest exod au contribuit și resentimentele populației din Moldova, înfometată, decimată de boli, față de refugiații ardeleni:

„Și mai căutau să părăsească vechea Moldovă din cauza resentimentelor de ură, pe care le descărcau cei de aici asupra lor pentru pierderea războiului. Găsiseră în noi, cei de dincolo, țapii ispășitori. Ne înjurau pe toate drumurile. N-o făcea țăranul cu mult bun simț și cu judecată mai bine cumpănită, ci mai mulți semidocti neisprăviți, secături, care colindau toată țara, furnicau pe toate drumurile cu fel de fel de afaceri negustorești și îndeletniciri necinstite. Se mai găseau încă și cărturari cu situații sociale frumoase, care nutreau aceeași ură, mai ascunsă poate”¹⁸⁰.

Voluntarii români din Transilvania au fost mai bine primiți în Basarabia, unde opinia publică le era favorabilă. În trenul care îi ducea, pe Jumanca și pe Țucu la Chișinău, au întâlnit mulți asemenea voluntari sau pribegi bănățeni din Recaș, Sacoș, Vărădia. „Aproape întreg vagonul era plin numai de bănățeni din corpul voluntarilor”¹⁸¹. Și „Librăria românească” din Chișinău era condusă de un bănățean, dar era săracă, cărțile erau puține și scumpe. În schimb Basarabia era bogată și s-a realizat un veritabil trafic de produse din Basarabia în Moldova, unde lipseau mai toate, notează Jumanca.

Drumurile sale prin Iași l-au adus în contact cu societatea din capitala Moldovei și contrastele ce le înfățișa. Războiul a avut consecințe negative dintre cele mai diverse, pe care Jumanca le surprinde în câteva amintiri de tip flash. Cel mai mult l-a impresionat decăderea moravurilor publice, grav acuzată de un moralist de felul lui Jumanca:

„Destrăbălarea era nespuse de mare aici. De bună seamă va fi fost și în alte părți. Lumea își pierduse cu desăvârșire simțul de cinste și judecată de oameni cu îndatoriri și rosturi familiare”¹⁸².

¹⁸⁰ Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, VI, f. 2149.

¹⁸¹ *Ibidem*, f. 2150.

¹⁸² *Ibidem*, V, f. 2123.

Prezintă cazuri de concubinaje, de copii ilegiti născuţi, ce ilustau o realitate a războiului care a bulversat valorile tradiţionale ale familiei, îndeplătând pe mulţi oameni de la casele lor.

Dezintegrarea personalităţii umane şi transformarea acesteia reprezintă una dintre cele mai importante consecinţe ale experienţei de război, observa Leed. Personalitatea plămădită de război nu se poate asemăna cu cea din viaţa civilă¹⁸³. Sunt două vieţi distincte, înainte şi după¹⁸⁴. După Leed, în urma fracturii dintre experienţa de război şi cea socială, războiul apare ca o lume a libertăţii instinctuale în contrast cu lumea socială¹⁸⁵, experienţa de război ca experienţă de margine, schimbarea identităţii personale conducând la marginalizare¹⁸⁶. Fenomenul cel mai dureros, mai frecvent constatat de Jumanca a fost dislocarea valorilor fundamentale ale familiei. Exemplele numeroase furnizate de Pavel Jumanca în *Amintiri*, de un realism dureros, despre societatea din Moldova apar în contrast cu preocuparea sa pentru familia de acasă, frământările care îl încearcă în legătură cu cei dragi.

Războiul a agravat clivajele sociale, a provocat contraste mari între profitorii de război şi victimele acestuia. Imaginea oraşului Iaşi din timpul marii aglomerări din anul 1918, pe care o descrie, este o mărturie în acest sens:

„Oraşul furnica de lume, îngrămădeală cu şi fără rost. Ofiţeri în lux, alături de femei cu minţile dezechilibrate, sulemenite şi împopoţonate, cu haine din stofe militare, gălăgioşi şi obraznici, invalizi păliţi la faţă, murdari, cu hainele ponosite şi pătate de sânge, abia se târăsc în calea nenorocirii lor”¹⁸⁷.

Una din amintirile traumatizante surprinse de memoriile lui Jumanca a fost demobilizarea armatei române, inclusiv a voluntarilor ardeleni şi bănăţeni, după încheierea păcii separate cu Puterile Centrale. Lucrătorii de la fabrica de la Dăngeni au fost trimişi pentru demobilizare la Reg. 62, rezerva Reg. 22 Inf., la Bâlca, în apropiere de Târgu Ocna. Corupţia funcţiona şi aici. Cu 20 de lei, un plutonier semna ordinul de lăsare la vatră.

¹⁸³ Eric J. Leed, *op.cit.*, p. 5.

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 9, 10.

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 15, 16.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 26.

¹⁸⁷ Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, VI, f. 2148.

Călătoria la centrul de demobilizare i-a oferit ocazia să descrie urmările luptelor de la Mărășești. În 21 mai 1918 descria din Adjud priveliștea rămasă după marile bătălii din această zonă. Aici a fost trasată granița dintre România liberă și teritoriul românesc ocupat de Puterile Centrale:

„E aproape frontul. Tranșee, obstacole de sârmă, pretutindeni grupuri, grupuri de cruci simple, de lemn și o liniște mortală. E tot ce a mai rămas din urgia ce a trecut pe aici. Și iarăși cruci și cruci și gropi de obuze și dărâmături de case, arbori frânți, obstacole de sârmă, șanțuri și întărituri de tot felul... Oameni necăjiți, soldați plictisiți, vite slabe și flămânde, câmpul ars de secetă, case dărâmate, ruine, pământ scormonit, arbori sfârtecați, melancolie și tristețe... Intrăm în gara Mărășești... Pustiu și prăpăd e totul aici. Nicio clădire, cât de mică, nu mai e în picioare. E praf și ruină totul”¹⁸⁸.

Pavel Jumanca a cunoscut orașul înaintea luptelor prin care a trecut, cu ocazia retragerii de la Lăculețe prin Ploiești spre Moldova. În 21 mai a descoperit un nou tablou, de fapt imaginea unui dezastru.

„Ce a fost și ce este acum! Fabrica de zahăr este o grămadă de ruine. E pe teritoriul ocupat de nemți. Între fabrică și sat, pământ scormonit și rețele de sârmă. Din sat n-a mai rămas nimic, praf și cenușă. Drumul e scormonit de obuze, bucăți multe de metal, vărsat din atâtea guri de iad. Frumosul castel al lui Negroponte e ruină, grădina tăiată de șanțuri și frumoșii arbori ruți de proiectile; biserica-clopotniță ruptă de la mijloc, crucea zvârlită cine știe unde, pereții găuriți arată lumii, care vrea să înțeleagă, rostul rugăciunilor ce le fac neamurile către Dumnezeu, ca să le ajute”¹⁸⁹.

Apreciind realismul tabloului descris de Jumanca, apropiat de imaginea artistică prin forța de sugesție, acesta relevă jertfa soldatului român și a locuitorilor României la Mărășești printr-un procedeu antierotic, mai degrabă de pietate.

¹⁸⁸ *Ibidem*, f. 2161.

¹⁸⁹ *Ibidem*, f. 2161–2162.

Vizita la centrul de demobilizare a lucrătorilor de la Dăngeni i-a creat ocazia să analizeze perspectivele voluntarilor ardeleni și bănăţeni demobilizați, pentru care soarta nu se anunța deloc favorabilă. La Iași s-a deschis un birou unde se pregăteau actele de „încetățenire pentru toți cei desprinși de la casele lor din țara Ardealului și care nu se mai puteau întoarce la vetrele lor”. La acest birou al voluntarilor lucra ardeleanul Vasile Osvadă. Acesta a inițiat o listă a învățătorilor ardeleni și bănăţeni pentru a fi numiți în învățământ.

Moldova se confrunta în acele momente cu o foamete de mari proporții. Era cea mai gravă problemă a refugiaților și a populației. Țara a fost secătuită de trupele rusești, care au jefuit tot ce s-a putut în drumul lor haotic de reîntoarcere în Rusia, de numărul mare de refugiați îngrămădiți pe acest petec de pământ ce îl mai reprezenta România. Odată cu încheierea păcii separate cu Puterile Centrale misiunile militare străine au plecat, lăsând cale liberă corupției. Comandanții de unități rămași, de tot felul, scria Jumanca „vămuiau din greu puțina hrană ce se dădea soldaților și-i lăseau muritori de foame”. Soldații îi povesteau că le turnau în gamelă „o lingură de mămăligă moale, aproape cir, le dădeau câte o boabă de sare și-i trimiteau pe câmp să culeagă frunze de susai să le mănânce așa crude cu sare și cu terciul primit drept mămăligă”¹⁹⁰. Nici la școala militară de la Botoșani, unde erau mulți refugiați ardeleni și bănăţeni nu era hrana mai bună. Unul dintre ei i-a relatat: „Aici trăim mizerabil, mămăligă cu castraveți fierți și fasole” era meniul obișnuit.

Alături de privațiunile vieții cotidiene, voluntarii erau măcinați de lipsa oricărei perspective, de absența oricăror informații. Izolați în mica Moldovă liberă, ei erau nevoiți să-și culeagă informațiile din „Lumina” lui Stere sau din „Gazeta Bucureștilor”, publicație pe care Jumanca o descrie ca „organ de publicitate al legației germane”, în care Ioan Slavici a turnat „otravă pentru sufletele cinstite ale fiilor acestui neam”. Din aceste publicații a aflat Jumanca despre aventura prințului Carol cu Zizi Lambrino și despre capitularea Germaniei.

Condițiile păcii de la București au prevăzut ca linia frontului să rămână pe Siret până la încheierea păcii generale, ca un fel de graniță între teritoriul neocupat și cel stăpânit de nemți. După încheierea păcii, nemții au început să vină și în Moldova pentru aprovizionare. Împotriva acestora s-au organizat

¹⁹⁰ *Ibidem*, f. 2175.

sabotaje și incendieri: „Grupuri de români, scrie Jumanca, rămași întotdeauna necunoscuți, aprindeau vagoane cu furaje și cereale. Pe linia de la Dăngeni înspre Dorohoi se dăduse foc unui tren întreg din mers”¹⁹¹. Au contribuit la asemenea acțiuni și voluntarii transilvăneni sau bănățeni, care au început să se întoarcă din Basarabia, aflându-se la Iași în număr mare. Jumanca descrie o demonstrație de simpatie pentru rege și familia regală, organizată de voluntari la Iași. Ei s-au înhămat la trăsura regală în locul cailor și au tras-o până la Mitropolie, într-o însuflețită manifestație „pentru regele tuturor românilor”. La numai câteva zile, „voluntarii în număr mare năvălesc în legația germană, distrug totul și alungă personalul de acolo, iar militarii care se mai găseau după rechiziții prin țara Moldovei caută să dispară la repezeală”¹⁹². Deși îi considera pe voluntarii din Austro-Ungaria „oameni mai de seamă, mai conștienți de îndatoririle lor naționale”, Jumanca nu ezită să repudieze actele lor imorale, cum a făcut cu un învățător din Visag, Banat, care prin fals a ajuns sublocotenent și aștepta avansarea la locotenent și căpitan. Jumanca se îndoia de purtarea lui morală, deoarece a cheltuit banii destinați de la Statul Major lui Petru Nemoianu pentru informațiile ce le culegea despre nemți, încât acesta a ajuns să cerșească pentru a supraviețui. Episodul îl determină să declare: „am avut și noi aventurierii noștri”.

După 8 noiembrie 1918, notează Jumanca, într-un miez de noapte cântară pentru a „doua oară clopotele de mobilizare”. În realitate regele a ordonat mobilizarea în 10 noiembrie 1918¹⁹³. Metafora clopotelor ca simbol al mobilizării a fost reluată pentru a treia oară, corespunzător celor trei mobilizări pe care le-a trăit Jumanca în 1914, 1916 și 1918¹⁹⁴. Mobilizarea a fost întâmpinată cu un mare entuziasm de voluntari ardeleni și bănățeni, care se concentrau la Iași: „De pe toate drumurile se scurgeau către capitala Moldovei”¹⁹⁵, notează Jumanca în *Amintiri*. Cei doi bănățeni, prieteni nedespărțiți, care au supraviețuit greutăților și tuturor privațiunilor prin spiritul lor întreprinzător, prin hărnicia și prietenia dezinteresată, prin sentimentul național puternic care

¹⁹¹ *Ibidem*, f. 2229–2230.

¹⁹² *Ibidem*, f. 2230.

¹⁹³ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916–1919*, vol. II, București, 1989, p. 371.

¹⁹⁴ Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, VI, f. 2231.

¹⁹⁵ *Ibidem*.

i-a călăuzit, urmau să se prezinte la Reg. 62 Infanterie. Din solidaritate cu voluntarii au hotărât să se pună la dispoziția corpului voluntarilor. La propunerea lui Cassian Munteanu, Jumanca și Țucu au acceptat misiunea să se deplaseze în Banat pentru a contracara efectele ocupației sârbești în provincie. De altfel, Jumanca menționează în memorii că a aflat la Iași veștile despre intrarea armatei sârbești în Banat prin intermediul „Neamului românesc”, editat de Nicolae Iorga. Ziarul informa despre primirea unităților sârbești la Caransebeș de către primarul orașului și de episcopul Miron Cristea. Mai mulți bănățeni au primit asemenea misiuni. Octavian Furlugeanu relatează despre o asemenea misiune încredințată de generalul Petala unui grup de voluntari originari din Banat, între care Avram Imbroane și Octavian Furlugeanu.

În 13/26 noiembrie 1918, cu această misiune încredințată de Marele Stat Major, Jumanca și Țucu au plecat spre București cu trenul ce readucea în capitala României pe membrii guvernului, deputații și alți demnitari. Cu acest prilej, unul dintre călători, aflând că Jumanca este din Caransebeș, i-ar fi mărturisit: „Domnule, să știi că episcopul dumneavoastră, Miron Cristea o să fie primul mitropolit primat al României Mari”¹⁹⁶, veste deloc agreată de fostul învățător confesional de la Caransebeș, care avea o aversiune totală față de episcopului său pentru maniera în care s-a purtat la desemnarea lui ca învățător la școala confesională din Caransebeș, dar mai ales pentru faptul că a privat familia Jumanca de ajutorul de război după ce a aflat despre dezertarea învățătorului, deși episcopia nu a primit nicio informație oficială de la autoritățile militare în acest sens. Nu-și ascunde aversiunea nici în *Amintiri*:

„Miron Cristea a fost un foarte mare și șiret diplomat. Iscusit la minte și foarte slab de caracter sau, mai bine zis, lipsit de această calitate, a știut să se aleagă de P.N.R. din Țara Ungurească episcop al Caransebeșului, să facă frumos și aplecat, până la cele mai degradante angajamente, jocul stăpânirii din Budapesta ca să fie confirmat și în același timp să țină legături strânse cu familia Brătianu. Și jocul i-a reușit din plin. N-a fost omenie, dar a fost iscusință de folos intereselor proprii. N-a muncit niciodată pentru folosul obștesc al neamului său, dar s-a priceput să salte până la cele mai amețitoare înălțimi”¹⁹⁷.

¹⁹⁶ *Ibidem*, f. 2249.

¹⁹⁷ *Ibidem*, f. 2249–2250.

Este o judecată severă, subiectivă, în mare parte neadevărată, cauzată de măsura dispusă de episcop pentru suspendarea ajutorului de război în perioada de după dezertare. Toată viața a purtat aversiune arhierului său și după ce acesta a ajuns patriarh, sentiment transmis în cuprinsul memoriilor pe multe pagini. Acuzele sale sunt lipsite de temeii, dar până la un punct explică criticile excesive, generalizate uneori la adresa reprezentanților bisericii și ai credinței în general: „Timpul de acum pare a da de minciună toate credințele lumii... Când vezi aici faptele oamenilor așa de dezgolate, când firea animalului răpitor e așa de bine dezbrăcată de smălțul așa numitei culturi, e greu să mai crezi în cele spuse cândva de Mântuitorul. Învățăturile sale de viață sunt așa de frumoase, însă nu cu înțelesul ce caută să ni-l dea astăzi urmașii apostolilor, «gheșeftarii» ce slujesc la altare...”.

Ajuns la București, Jumanca reține câteva amintiri flash din capitală. Orașul era sub controlul trupelor engleze și franceze. Ordinea în București era asigurată de tineri mobilizați în gărzi civile. Jumanca aprecia că orașul se afla într-o situație mai bună decât Iașul, deoarece aici exista mâncare, lumea era mai bine îmbrăcată. Țucu și Jumanca au plecat spre Banat în două vagoane ale unui tren ce transporta militari din armata austro-ungară. Călătoria a durat foarte mult din cauza distrugerilor provocate de război căilor ferate și materialului rulant. De la București la Vârciorova au făcut trei zile, prilej să constate urmările stăpânirii germane în România: „pe toată această distanță n-au rămas în urma nemților decât liniile ferate și edificiile fără mobilier, fără instalații, fără uși, fără ferestre. Nici un stâlp de telegraf nu se afla în picioare. Toți erau prăvăliți pe jos și sârma demontată și dusă”. Până la Pitești au mers prudent, apoi într-o zi au ajuns la Craiova. Era 1 Decembrie 1918. Gândurile i-au purtat spre acel eveniment. De la Craiova până la Turnu Severin au mai făcut o zi din cauza dificultăților cu care se circula pe linia ferată. „În toate orașele – scrie Jumanca – erau trupe engleze și franceze. Paza o făceau gărzile civile alcătuite din tineret și conduse de ofițeri de rezervă”¹⁹⁸. La Vârciorova ofițerii austro-ungari din trenul cu care au venit au fost preluați de unitățile militare sârbești.

La Vârciorova au întâlnit pe preotul Pitulescu, care le-a confirmat amploarea jafului organizat de armata germană în retragere. Acesta le-a relatat

¹⁹⁸ *Ibidem*, f. 2254.

despre „jafurile comise de nemţi în ajunul retragerii, jaf organizat de autorităţile militare. Au dus vite, cereale, covoare, scoarţe, paturi. A rămas doar ce s-a putut ascunde din bună vreme”¹⁹⁹. Bănăţenii trimişi în misiune specială în Banat de Marele Stat Major, ca şi alte grupuri de altfel, au trecut graniţa ca foşti prizonieri în lagărele ruseşti.

Jumanca a rămas impresionat de situaţia bună în care se afla Banatul, total diferită de cea din România. A ţinut să menţioneze acest contrast: „tren curat, rânduit ca în vremuri bune, a plecat la ora fixată în orar. Parcă eram în altă lume mai civilizată. Pe aici nu trecuse tăvălugul războiului, nici nemţii nu prăpădiseră cu potopul lor. Era ţară aliată cu dânşii. Dincolo, în nenorocita Ţară Românească, invazia duşmană şi dezordinea aliatului în descompunere nimicise şi sfărâmasese totul”²⁰⁰.

Primele informaţii despre adunarea naţională şi hotărârile de la Alba Iulia le-a găsit în ziarele ungureşti, proaspăt sosite la Orşova de la Budapesta: „Ungurii redau cu toată sinceritatea manifestaţiile de bucurie naţională, arătându-şi părerea de rău că românii se desfac de Ţara Ungurească în care au vieţuit mai bine de o mie de ani – scriau ziarele maghiare. Mai spuneau că poprul român are să regrete cât de curând acest mare act istoric”²⁰¹.

Ultimul caiet din seria celor intitulat *În război* începe în nota de scepticism a celui care a trăit jertfa românilor pentru făurirea unităţii naţionale. Scepticismul său a fost determinat de faptul că de această jertfă a beneficiat o minoritate, profitorii de după război, care s-au instalat în funcţiile publice fără niciun merit, susţine el:

„Se pare că au rămas numai răii şi inconştienţii care s-au îmbulzit, făcându-şi loc cu coatele, care au năvălit flămânzi şi hămesiţi ca lupii codrilor la marele praznic naţional. În loc să se înfrăţească cu dragoste şi devotament la munca încordată şi dezinteresată, ca să refacă tot ce s-a prăpădit, fiii României Mari, nepoţii şi strănepoţii iluştrilor stăbuni de odinioară, de pe amble versante ale Carpaţilor, cuprinşi parcă de o fierbinţeală de nebunie, au năvălit împingându-se, strivindu-se unii pe alţii, la blidele cele mai pline, la bucăturile mai mari. Un fenomen ciudat

¹⁹⁹ *Ibidem*, f. 2255.

²⁰⁰ *Ibidem*, f. 2257.

²⁰¹ *Ibidem*.

s-a petrecut în chiar primele zile ale cimentării unirii noastre. Parcă un vânt rău a adus miasme otrăvitoare de suflete. Tot naționalismul a fost o spoială, care s-a scuturat îndată ce vremile și-au ajuns «plinirea lor» și «visul» pentru care s-au jertfit generațiile trecute a ajuns o «realitate»²⁰².

Sentimentul pe care-l transmite este expresia unor realități târzii, de după unire, după ce Jumanca s-a integrat în lumea „nouă” de după război. Este expresia unei frustrări personale și a uneia colective, a celor care s-au jertfit în Marele Război, considerându-se marginalizați în primii ani după realizarea idealului național: „S-au jertfit unii pentru un ideal, pentru ca alții să beneficieze de el”²⁰³. A fost un sentiment general la foștii combatanți, ilustrat de aproape toate memoriile de război, mai ales ale celor care au fost voluntari²⁰⁴.

Fenomenul a fost general printre veteranii Marelui Război, a căror filosofie a explicat-o cel mai bine Eric J. Leed. Concluziile formulate de acesta pentru veteranii germani ai Marelui Război se pot depista și în cazul lui Jumanca. În excelenta sa carte referitoare la destructurarea și transformarea personalității umane în război, Leed prezintă veteranul ca un inițiat care a traversat granița dintre două lumi disjunctive, dintre pace și război și a ajuns să se întoarcă drept un om definit și redefinit de război²⁰⁵. Veteranul a fost definit în variate ipostaze, una fiind aceea prin care el însuși s-a considerat ca o persoană marginală, ca un pericol pentru societatea de origine, mai ales când trebuia reintegrat după război²⁰⁶. În această ipostază el înfruntă o lume ostilă nu pentru a dobândi o nouă demnitate posibilă în viața socială, ci ca un mod de compensare a propriului rol de victimă, al declasării sale de la statutul de „erou” la cel de individ nesemnificativ, instrumentalizat de război²⁰⁷. Veteranul asuma uneori imaginea omului violent, a individului intolerant în confruntarea cu anumite realități sociale. Uza de această imagine pentru a atrage atenția, stima societății, deoarece veteranii se revendicau a fi cei mai buni reprezentanți ai națiunii din momentul în care s-au sacrificat pentru supraviețuirea colectivă²⁰⁸.

²⁰² *Ibidem*, f. 2261.

²⁰³ *Ibidem*, f. 2262.

²⁰⁴ Sever Bocu, *Drumuri și răscruci*, în *Marele Război în memorialistica bănățeană*, p. 335–337.

²⁰⁵ Eric J. Leed, *op.cit.*, p. 258.

²⁰⁶ *Ibidem*, p. 259.

²⁰⁷ *Ibidem*, p. 260.

²⁰⁸ *Ibidem*, p. 260–261.

Demobilizarea i-a restituit pe veterani societăţii civile, însă războiul a separat în mod radical soldatul de societatea sa originală, generând în el un profund sens al urii²⁰⁹. Ura şi violenţa sa s-au născut din sentimentul că a fost victima unei profunde in justiţii sociale, dar în acelaşi timp războiul i-a furnizat soldatului o conştiinţă a puterii proprii²¹⁰. Experienţa de a trăi în trupă i-a produs incapacitatea de a lega experienţa socială a războiului cu problemele sociale şi politice ale epocii postbelice²¹¹. În Europa şi America veteranii au revenit în patrie mai violenţi, au organizat soviete, manifestaţii, revolte, demonstraţii, denumite în spaţiul occidental revoltele kaki²¹². Violenţa lor era expresia înstrăinării de la normele sociale şi de la obişnuinţa lor cu practica violenţei. Cei mai mulţi consideră că au fost victimele unei in justiţii sociale, iar violenţa lor contra societăţii civile era împotriva acestei in justiţii²¹³.

Naţionalismul soldaţilor a fost expresia contopirii voluntare a eului fiecăruia în persoana colectivă naţională, ilustrat cel mai bine în cazul voluntarilor, motivaţi în spiritul lor de sacrificiu pentru realizarea destinului comunitar, naţional. Pentru ei experienţa războiului sfârşi prin a fi înţeleasă numai în termenii clasici ai in justiţiei sociale²¹⁴.

Eroii de pe front au devenit nesemnificativi în patrie, status-ul lor a suferit o declasare, iar beneficiarii jertfei lor de sânge au devenit parveniţii cu care voluntarii se confruntă acum. Violenţa veteranilor a fost un argument pentru a convinge societatea să recompenseze soldaţii pentru pierderile lor²¹⁵.

Lectura *Amintirilor* lui Jumanca din această grilă relevă multe atitudini comune cu cele semnalate de Leed, provocate în mare parte de experienţa trăită în perioada postbelică.

Lungul pasaj din finalul caietului şase al *Amintirilor* constituie de fapt un preambul pentru evenimentele desfăşurate la Caransebeş în 1918 şi în anii următori, unde, scria Jumanca, „a continuat năvalnica luptă de căpătuială cu mai accentuată răutate şi mai pronunţat egoism”²¹⁶.

²⁰⁹ *Ibidem*, p. 263.

²¹⁰ *Ibidem*, p. 264.

²¹¹ *Ibidem*, p. 265.

²¹² *Ibidem*, p. 266.

²¹³ *Ibidem*, p. 269.

²¹⁴ *Ibidem*, p. 271.

²¹⁵ *Ibidem*, p. 274.

²¹⁶ Pavel Jumanca, *Amintiri. În război*, VI, f. 2262.

Deziluziile lui Jumanca la contactul cu realitățile descoperite la întoarcerea acasă ilustrează contrastul dintre speranțele ce l-au dominat la începutul Marelui Război, puritatea sentimentului său și transformarea personalității sale, cu pierderea capitalului de demnitate despre care vorbeam, care l-au determinat să se considere un marginalizat, o victimă a războiului și a in justiției sociale. Sentimentul acesta a fost adâncit de necazuri personale, moartea soției la câteva zile după întoarcerea sa acasă, dar mai ales de împrejurările politice și militare găsite la întoarcerea în Banat. Unele frustrări se datorează realităților ulterioare anului 1918, pe care Jumanca le consemnează în *Amintiri* atunci când vorbește despre evenimentele din toamna anului 1918 la Caransebeș. Se integrează în tipologia veteranului descrisă de Leed, cu toate manifestările acesteia: marginalizarea socială, confruntarea cu o ordine socială ce îi era străină, ura, contradicția dintre sacrificiul făcut și recunoașterea socială și națională, în comparație cu ascensiunea și bunăstarea profitorilor de război. Războiul a ridicat la suprafață o nouă elită politică, care se legitimează, o parte, prin comportamentul său în război sau, cea mai mare parte, prin comportamentul politic din toamna anului 1918, prin contribuția sa la formarea consiliilor și gărzilor naționale, prin participarea la adunarea națională de la Alba Iulia și nu în ultimul rând prin alegerea în Marele Sfat Național și în Consiliul Dirigent, organisme din care s-a ridicat noua clasă politică a Banatului și Transilvaniei în România Mare. Pentru „noi” oameni politici, care înlocuiesc treptat și chiar repede vechii militanți ai P.N.R., activitatea în consiliile și gărzile naționale, ca voluntari în armata română sau alegerea în organismele politice tranzitorii ale Transilvaniei și Banatului au oferit un bun prilej de legitimare a unei cariere politice în România Mare. Chiar dacă foștii tineri oțeliți de dinainte de 1914 păstrează încă inițiativa politică, ei ajung în minoritate și doar unii rezistă în prima linie a politicii românești până la sfârșitul perioadei interbelice. Partidele politice din vechiul Regat au desăvârșit destructurarea și diversificarea clasei politice românești dintre cele două războaie, au introdus o nouă dinamică politică și mai ales criterii total diferite de legitimare în structurile elitare, nu numai la nivel politic.

Spuneam undeva mai sus că deziluziile lui Jumanca au fost prilejuate și de situația politică și militară găsită în Banat, unde războiul nu s-a încheiat încă. Trimis de Marele Stat Major cu misiunea de a contracara propaganda sârbească

în Banat, ca și mulți alți memorialiști recent întorși din război, descoperă situația neverosimilă a ocupației sârbești și franceze și a unei administrații austro-ungare încă active, tolerată sau susținută de trupele de ocupație, franceză mai ales, dar și sârbești. Este adevărat că de la 1 noiembrie 1918, prin organizarea consiliilor și gărzilor naționale românești vechea administrație austro-ungară a fost anihilată, parțial înlocuită sau chiar înlăturată. Revoluția din toamna anului 1918 s-a îndreptat cu precădere împotriva reprezentanților administrației maghiare (notari, primari, jandarmi), a proprietarilor sau a celor avuți, indiferent de etnie sau confesiune, a unor instituții care au marcat viața de fiecare zi a populației: „Când armata austro-ungară s-a destrămat, ostașii de pe toate fronturile au pornit spre vetrele lor potop năvălitor, cu gând de răzbunare împotriva celor din administrație, notari, primari, jandarmi, care, în nesăturata lor hămesie, jefuiseră pe cei rămași acasă fără ajutor și ocrotire”²¹⁷. Interesantă este precizarea lui Jumanca că manifestarea violentă a celor întorși de pe front a cuprins și populația maghiară, „a căror familii înduraseră aceleași necazuri ca și cele ale altor neamuri conlocuitoare”²¹⁸. Este comportamentul specific al veteranilor întorși de pe front, acutizat de manifestările revoluționare din Ungaria și Austria de la sfârșitul anului 1918.

Amintirile lui Jumanca despre evenimentele din toamna anului 1918 de la Caransebeș doresc să prezinte o altă versiune decât cea transmisă de Gh. Neamțu, membru al Comitetului Național Român și istoric consacrat al evenimentelor derulate în contextul revoluției în Caransebeș și împrejurimi²¹⁹. Tentativa lui Jumanca ilustrează în fapt frustrarea acestuia că în conducerea treburilor publice din oraș a ajuns gruparea cu care el s-a aflat în conflict înainte de război, pe care o contestă și în *Amintiri*. Chiar dacă nu a fost martor la evenimentele petrecute în oraș, le descrie din relatările participanților, constituind o replică la prezentarea realizată de Gh. Neamțu, atunci învățător la școala de stat din Caransebeș, față de care Jumanca avea sentimente contradictorii.

²¹⁷ Idem, *Amintiri. În România Mare*, VII, f. 2266–2267.

²¹⁸ *Ibidem*, f. 2267.

²¹⁹ Gheorghe Neamțu, *Activitatea Consiliului Național Român din Caransebeș (nov. 1918 – aug. 1919)*, Caransebeș, 1927.

„Potopul frământărilor revoluționare – spunea el – a găsit pe frunțașii vieții noastre românești din Caransebeș într-o completă dezorientare și într-o condamnabilă teamă, chiar lașitate. Ei n-au fost capabili să se pună de îndată în fruntea mișcării populare și să canalizeze valurile înspre idealul de totdeauna al afirmării naționale”²²⁰.

El se referă la faptul că liderii români nu au preluat imediat puterea în oraș, oferind astfel fostei administrații posibilitatea să facă ultimele încercări „de a mai domina oamenii și vremile”²²¹. Îi acuza totodată pe frunțașii românilor din oraș că prin lipsa lor de orientare/decizie „au lăsat curs liber străinilor, zbirii de până azi, să ia cârma frământărilor sociale învolburate, străduindu-se să le canalizeze spre scopurile lor vechi, îmbrăcate în haină nouă, sub masca democrației false”²²². Se referă la Consiliul orașenesc al orașului, constituit în urma revoluției, subordonat, spune el, guvernului de la Budapesta, format din 9 membri, în frunte cu primarul orașului și căpitanul de poliție, în care au intrat și 4 români: Cornel Corneanu, Iuliu Vuia, Gh. Neamțu și un țăran, pe care Jumanca îi considera „unelte docile în mâinile celor ce serveau vechile interese potrivnice neamului nostru”²²³. Deoarece populația românească nu a admis „această alcătuire mincinoasă” și a „pretins o organizație națională, revoluționară, care să înlăture toate vechile păcate și să pornească pe un nou drum drept și curat”²²⁴, sub presiunea acesteia noul organism constituit s-a prăbușit și s-a organizat Consiliul național român și Garda națională.

Despre evenimentele din toamna anului 1918 de la Caransebeș – susține Jumanca – s-a scris o „istorie denaturată, căutându-se să se scoată în evidență anumite persoane, care nu prea s-au ostenit, care au umblat pe căi rătăcitoare și au venit la praznicul gata”²²⁵. Se referă la cartea lui Gh. Neamțu care prezenta un mic grup ca inițiatori ai evenimentelor de atunci, când de fapt, susține Jumanca, „ei în realitate n-au fost altceva decât beneficiarii «străduințelor» altora și s-au cocoțat în fruntea mesei de prăznuire, când bucatele erau puse”²²⁶.

²²⁰ Pavel Jumanca, *Amintiri. În România Mare*, VII, f. 2267.

²²¹ *Ibidem*.

²²² *Ibidem*, f. 2267–2268.

²²³ *Ibidem*, f. 2268.

²²⁴ *Ibidem*.

²²⁵ *Ibidem*, f. 2269.

²²⁶ *Ibidem*.

Judecata sa aspră pornea de la faptul că au fost ignoraţi tinerii întorşi de pe câmpul de luptă, studenţii de la cele două institute din oraş, adevăraţii protagonişti ai mişcării pentru înlăturarea vechii stăpâniri. Dintre aceştia îi menţiona pe Pavel Grecu, profesor la Institut, pe Isac Rădulescu, Achim Jumanca, sublocotenent Daia, pe Ioan Călţun. Aceştia au contestat în adunare publică Consiliul orăşenesc considerat ca extracţie a vechii administraţii şi au impus formarea consiliului şi a gărzii naţionale româneşti²²⁷.

În Consiliul naţional român, nou înfiinţat la presiunea populaţiei au intrat ceea ce Jumanca numea „tinerii oţeliţi” de dinainte de război, Cornel Corneanu, Iuliu Vuia, Ilie Orzescu, Ştefan Jianu, singurul agreat de Jumanca pentru conduita sa românească, alături de fruntaşii mişcării naţionale de până atunci, protopopul Andrei Ghidiu şi prof. Petru Barbu, ultimii doi ca preşedinte şi vicepreşedinte, iar Gh. Neamţu ca secretar al consiliului, despre care susţine exagerat că a fost un „devotat slujitor al stăpânirii ungureşti în slujba căreia se afla ca învăţător al statului”, precizând totuşi că poate nu a fost „un păcătos cum i s-a dus faima şi cum a fost considerat în toată vremea de societatea românească de aci”²²⁸. Au mai intrat în consiliu inginerul Diaconovici de la Comunitatea de avere, curatorii magistratului orăşenesc Aurel Doboşan şi Petru Florian şi ei consideraţi slujitori ai vechiului regim, dar şi ţăranul Gh. Jumanca, rudă cu Pavel, care la 1 Decembrie 1918 a plătit şase oameni să tragă clopotele din zori şi până seară. Acesta din urmă a reprezentat ţăranii din Caransebeş la adunarea de la Alba Iulia. Desemnarea protopopului Andrei Ghidiu în fruntea Consiliului naţional român din Caransebeş a fost interpretată de Jumanca ca o răsplată „pentru multele sale strădanii naţionale din cursul câtorva decenii de curată luptă românească”²²⁹.

Consiliul naţional român avea sediul la Banca poporală, condusă de prof. Petru Barbu şi avea misiunea „să organizeze toate satele din graniţă până la Dunăre şi Valea Almăjului”²³⁰.

Garda naţională română constituită pentru „paza vieţii şi averii obşteşti”²³¹ era formată din tinerii întorşi de pe front, români şi câţiva nemţi. Ea a luat în

²²⁷ *Ibidem*, f. 2269–2270.

²²⁸ *Ibidem*, f. 2270.

²²⁹ *Ibidem*, f. 2270–2271.

²³⁰ *Ibidem*, f. 2273.

²³¹ *Ibidem*.

primire cazarma cu toate magaziiile, de unde s-au echipat și s-au înarmat gardiștii. Aceștia primeau solda cuvenită gradului. Era asigurată din contribuția publică a locuitorilor orașului, din donațiile consistente ale negustorilor interesați să-și apere averile de „mișcările revoluționare”.

Entuziasmul populației românești n-a ținut mult, a venit armata sârbească. Întors acasă, Jumanca a găsit Banatul „sub ocupație militară sârbească”. „Se grăbiseră vecinii și aliații noștri să pună stăpânire pe această provincie românească cu hainul gând să nu o mai părăsească. Cu lăcomia lor de patriotism exagerat, uitaseră multele și minunatele servicii ce făcuse neamul nostru poporului sârbesc în cursul istoriei lor naționale”²³².

În Caransebeș a venit „o mică unitate militară, sub conducerea unui locotenent, a ocupat orașul și a luat în mâinile sale toate treburile administrative ale orașului și ale regiunii întregi”²³³. A desființat garda națională română, a obligat-o să predea armele, a reprimat, „încă cu brutalitate”, orice manifestare națională românească. Au fost arestați mai mulți frunțași ai românilor din satele vecine și au fost trimiși la închisoare la Belgrad. În Caransebeș nu au fost arestări – spune Jumanca – deoarece conducătorii de aici au căutat să impună liniște și au fost ascultați de populație. Spre deosebire de alte zone ale Banatului, Consiliul național român a rămas în funcțiune, dar lucra „de comun acord și sub ordinele trupelor de ocupație”²³⁴. Jumanca explică comportamentul moderat al militarilor sârbi în oraș prin faptul că a fost mituit comandantul unității sârbești de către Consiliul român, oferindu-i-se petreceri și bani. Chiar dacă nu au operat arestări în oraș și aici soldații sârbi s-au remarcat prin excese, beții, dar mai ales prin jaful sistematic instituit:

„Sârbii au luat tot ce au găsit prin cazărmi și au trimis la Belgrad. Prada a fost bogată. Caransebeșul fusese un centru militar. Se găseau acolo mii de haine civile rămase de la cei mobilizați. Umblau soldații sârbi de la casă la casă și vindeau ieftin de tot, ca să-și facă rost de bani de băutura”²³⁵.

Detașamentul sârbesc a colaborat cu Consiliul național român, transformându-l într-un organism de execuție a dispozițiilor sale. În schimb nu a ținut

²³² *Ibidem*, f. 2266.

²³³ *Ibidem*, f. 2274.

²³⁴ *Ibidem*.

²³⁵ *Ibidem*, f. 2275.

cont deloc de vechea administrație ungurească, formal rămasă în funcțiune până la noi hotărâri ale aliaților. Mai mult, în Caransebeș militarii sârbi au admis tricolorul românesc pe edificiile publice alături de drapelul sârbesc, ceea ce în alte părți ale Banatului nu s-a întâmplat. Unitatea militară sârbească a plecat din oraș în februarie 1919²³⁶, zona devenind de ocupație exclusiv franceză.

A venit armata franceză, primită la Caransebeș cu „mare bucurie și cu manifestații nestăvilite”²³⁷. Chiar dacă militarii francezi au avut o comportare ireproșabilă cu locuitorii orașului, dezamăgirea a venit de la Comandamentul francez, care a reinstalat vechea administrație ungurească:

„Din teritoriul ocupat de francezi s-a făcut o nouă unitate administrativă ungurească, «Lugos varmegye», cu un prefect la Lugoj și tot aparatul administrativ în subordine. Paza satelor a căzut din nou în sarcina jandarmilor unguri... Tricolorul român a dispărut de pe tot locul. Cei care se mai găseau cu vreo cocardă națională pe piept erau crunt bătuți de către jandarmii unguri. Consiliul național nu mai funcționa. Intraserăm cu totul sub călcâiul cu pinteni al vechii stăpâniri maghiare”²³⁸.

În încercarea de a-și menține puterea, în teritoriul ocupat de armata franceză, vechea administrație a renunțat la politica sa anterioară, afișându-se ca reprezentantă a revoluției din Ungaria:

„Au îmbrăcat masca democrației vremii. Își puseseră toți cocardă roșie la chipie sau pe piept. Sub masca aceasta ridicaseră muncitorii împotriva populației de țărani și cărturari, negustori sau meseriași ce-i aveau, români sau nemți... În felul acesta, semănând anarhia, voiau să-și satisfacă orgoliul șovinismului național. Jandarmii unguri împânziseră orașul. Erau peste 200. Se îngrămădiseră pe aci, căci pe sate nu îndrăzneau să se ducă. Abia se iveau și erau primiți cu focuri de armă. Umblau cu cocarda roșie la chipiu și furnicau pe toate ulițele în patrule mai mari, urmărind orice mișcare ce nu le era pe plac”²³⁹.

²³⁶ *Ibidem*, f. 2275–2276.

²³⁷ *Ibidem*, f. 2276.

²³⁸ *Ibidem*, f. 2276–2277.

²³⁹ *Ibidem*, f. 2277.

S-a format un nou organism, un comitet de orientare socialistă, care a înlocuit Consiliul național român și și-a subordonat administrația orașului. Acest comitet a organizat o manifestație muncitorească la 1 mai 1919, „cu drapele roșii și placarde, cu inscripții democratice”. Au fost o mână de oameni – scrie Jumanca – „dar gălăgioși și provocatori”²⁴⁰. Populația orașului nu i-a împiedicat, i-a privit cu simpatie și cu oarecare înțelegere, conștientă de cursa în care a fost atrasă. O mare furtună a compromis manifestația muncitorească, care nu a fost un eveniment specific pentru Caransebeș. În mai toate orașele cu populație muncitorească, administrația maghiară a organizat asemenea manifestații pentru a provoca dezordine și haos, pentru a pune sub semnul întrebării la conferința păcii capacitatea regatului României de a administra teritoriul Banatului.

Deoarece armata de ocupație franceză nu se amesteca în treburile interne ale orașului, propaganda socialistă se intensifica, încurajând mișcarea muncitorească, susținută de aparatul administrativ și de jandarmi. Leed a remarcat că „soldatul proletarizat”, alienat în confruntarea cu societatea burgheză, a devenit un socialist instinctiv, pentru că simte mai profund injustiția socială, un socialism învățat nu din cărți, ci din tragica structură a războiului²⁴¹. Este și cazul muncitorimii bănățene, venită în parte de pe front, radicalizată de lipsurile și greutățile generate de război.

Populația românească, dezorientată de lipsa unei perspective favorabile privind viitorul provinciei, nu a aderat la aceste manifestații. Lipsită de coordonarea Consiliului național român nu a reacționat. Doar profesorul Moise Ienciu și contabilul Augustin Munteanu, care cunoșteau limba franceză, s-au remarcat prin efortul de a informa „pe ocupanți de stările din oraș și de nemulțumirile românilor”.

Dezorientarea din rândul populației românești este comentată de Jumanca în *Amintiri*. Veștile sosite de la conferința de pace erau contradictorii. Circulau diferite zvonuri privind împărțirea Banatului, deși la Sibiu Consiliul Dirigent era optimist în ceea ce privește păstrarea integrității Banatului, optimism transmis prin toate mijloacele și populației românești din provincie. Disputa

²⁴⁰ *Ibidem*.

²⁴¹ Eric J. Leed, *op.cit.*, p. 262–263.

româno-sârbă continua la Paris în chestiunea Banatului, încât comisia de frontiere a tot amânat să ia o hotărâre.

În aceste împrejurări, țăranii din oraș au luat inițiativa, susținută de Pavel Jumanca, pentru înființarea unei tovărășii menită să favorizeze desfacerea produselor lor și aprovizionarea. Prezentând această inițiativă în *Amintiri*, Jumanca afirmă că se dorea o alternativă la mișcarea muncitorească, „căzută pe mâini păcătoase și cu intenții distructive”²⁴². Țăranii din Caransebeș nu simpatizau deloc cu frământările muncitorilor, deoarece, spunea el, mișcarea muncitorească propaga „ura împotriva neamului românesc și a statului român în noua sa așezare, ca pe căi lăturalnice să-și servească șovinismul lor exagerat de totdeauna”²⁴³. Comitetul de orientare socialistă creat în locul Consiliului național român a preluat controlul asupra administrației: „Primarul orașului era sub controlul lor... Toate dispozițiile se dădeau numai cu aprobarea lor”²⁴⁴. Au început să se amestece și în treburile țăranilor. Au dat ordin ca la mori să se macine numai cu aprobarea comitetului de muncitori și să se rețină un procent din făină pentru ei. Un grup de 15 țărani s-au plâns primarului Friedrich Pauck, care a organizat o întâlnire cu Aurel Issekutz, comitele suprem al comitatului nou organizat „Lugos varmegye”, fost vicecomite în timpul guvernelor de dinainte de război”²⁴⁵.

La întâlnirea organizată în primărie au venit reprezentanții tuturor categoriilor sociale românești, țărani, meșteșugari, muncitori și intelectuali, care l-au obligat pe comite să vorbească în limba română, care era limba oficială a administrației.

Deoarece prin gara orașului Caransebeș treceau multe personalități politice și culturale românești și internaționale, diplomați, comunitatea românească s-a preocupat să le facă o primire cât mai frumoasă. Jumanca descrie trecerea generalului Berthelot prin gara Caransebeș, o amintire marcantă – conform interesul ce îl arată în memoriile sale. La vestea că acest „idol iubit al neamului nostru” va trece pe acolo, corul, tariful și mulțimea din Caransebeș s-au revărsat spre gară. Deoarece șeful gării le-a interzis accesul pe peron, s-au

²⁴² Pavel Jumanca, *Amintiri. În România Mare*, VII, f. 2316.

²⁴³ *Ibidem*, f. 2317.

²⁴⁴ *Ibidem*.

²⁴⁵ *Ibidem*, f. 2317–2318.

retras la marginea lui cu câteva sute de lumânări, pe care le-au aprins la apropierea trenului. Iată cum descrie Jumanca primirea generalului Berthelot. Când se oprește trenul, generalul aude acordurile Marseillesei venite dintr-o parte izolată a gării:

„Înduioșat până la lacrimi se coboară cu întreaga sa suită și vine în mijlocul mulțimii și ascultă cu multă atenție și plin de cutremur acordurile cântecelor noastre naționale... Emoționat, strânge mâinile celor din față, intră în mijlocul poporului și văile clocotesc până departe în creierul munților de nesfârșitele urale ale sufletelor românești eliberate din cătușele veacurilor. Plângea de o dumnezeiască înduioșare și generalul și toată mulțimea adunată și lumânările scânteiau în liniștea rece a nopții de iarnă”²⁴⁶.

Ca o amintire flash, Jumanca descrie vandalizarea statuii împărătesei Elisabeta și a împăratului Francisc Iosif de către studenții de la cele două institute. Nu agreează gestul și comentează în termeni negativi fapta tinerilor care au desenat pe pieptul statuii de marmură a împărătesei o eșarfă tricoloră. Jumanca notează laconic: „a fost un mare păcat, s-a prăpădit un obiect de valoare”²⁴⁷. Și statuia împăratului a fost o operă de mare valoare artistică, creație a unuia dintre cei mai cunoscuți sculptori. Era turnată în bronz și nu putea fi stricată. Inițial a fost mânăjită, iar la intrarea armatei române, un grup de tineri împreună cu soldați din armata română au prăvălit-o²⁴⁸. Jumanca deplânge distrugerea acestui monument de mare valoare artistică. Fapte asemănătoare s-au petrecut în mai multe orașe din Transilvania și Banat, ca și în Europa de altfel.

Problema ce frământa cel mai mult pe românii din Caransebeș în acele zile era viitorul Banatului. Era o stare de spirit tensionată în rândurile populației românești, care s-a manifestat prin mari demonstrații în Banat și Transilvania în favoarea integrității Banatului. La Caransebeș a fost convocată o mare adunare națională în 18 mai 1919, unde s-a cerut unirea întregului Banat la România. Au venit la adunare, cu trenul sau în căruțe, țărani din cele mai

²⁴⁶ *Ibidem*, f. 2326.

²⁴⁷ *Ibidem*, f. 2328.

²⁴⁸ *Ibidem*.

îndepărtate sate, de la Domaşnea, Cornea, Băuţari, Valea Bistrei, Rusberg. La catedrala episcopală a fost adoptată o moţiune de protest împotriva împărţirii Banatului²⁴⁹.

Evenimentul ce încheie triumfal *Amintirile* din război ale lui Pavel Jumanca îl constituie instaurarea administraţiei româneşti la 1 iunie 1919 şi intrarea armatei române. Primii au venit jandarmii români, recrutaţi dintre foştii soldaţi ai monarhiei destrămate, întâmpinaţi de populaţia oraşului cu manifestaţii de simpatie şi solidaritate. În luna iulie 1919 a venit armata. În oraş au fost ridicate două arcuri de triumf, s-au montat drapele, steguleţe tricolore, străzile au fost pavoazate cu verdeaţă, flori, covoraşe. A venit o mulţime imensă şi din satele vecine pentru a întâmpina armata română. Primul batalion al Reg. 3 Olt, în frunte cu generalul Bucur Bădescu şi colonelul Petru Bucică, a fost întâmpinat în acordurile imnului „Deşteaptă-te române” de către primarul Friedrich Pauck şi preotul Iosif Badescu, care îi binecuvântează în numele eparhiei Caransebeşului. I-a răspuns generalul Bucur Bădescu.

Coloana militară şi oficialităţile au intrat în oraş în sunetul clopotelor de la toate bisericile. În piaţa mare a oraşului au vorbit episcopul, colonelul Bucică, iar poetul Gheorghe Bălteanu a declamat o odă. Corul Reuniunii de cântări din Caransebeş a dat un concert în onoarea militarilor români, după care a urmat defilarea batalionului în aclamaţiile mulţimii²⁵⁰.

Se încheia astfel pentru bănăţeni războiul odată cu instaurarea administraţiei româneşti şi intrarea armatei române. Istoria vieţii lui Jumanca relatează în continuare multe informaţii despre viaţa personală, despre familie, despre a doua căsătorie, despre congresul învăţătorilor români de la Sibiu la care a participat. Insistă asupra conflictului cu episcopia, pe larg prezentat, deoarece a refuzat să-i plătească o restanţă la salariu din anii războiului. De asemenea revine la o serie de nemulţumiri legate de poziţia lui profesională, la unele decepţii provocate de administraţia nou instaurată. Nu le-am detaliat, chiar dacă se integrează profilului veteranului nemulţumit de in Justiţia socială ce a suferit-o.

²⁴⁹ *Ibidem*, f. 2329–2331.

²⁵⁰ *Ibidem*, f. 2331–2334.

*

Amintirile învățătorului Pavel Jumanca din Marele Război nu aparțin unui combatant în sensul precizat de Norton Cru. Cu excepția celor câteva luni cât timp a fost mobilizat la batalionul Reg. 8 honvezi de la Orșova, unde mai mult a evitat serviciul militar și servituțile acestuia, participând doar la o singură incursiune peste Dunăre a militarilor care asigurau paza fluviului, Jumanca nu a luat parte la operațiunile militare propriu-zise. În schimb a devenit un atent observator a stării de spirit din România în perioada neutralității și după intrarea României în război, după dezertarea sa din armata austro-ungară și trecerea în România. Din această perspectivă, memoriile sale dintre 1915–1918 sunt prețioase pentru înțelegerea atitudinii populației civile și a armatei, pentru consecințele devastatoare ale războiului în urma ofensivei germane și retragerea guvernului, parlamentului, armatei în Moldova. Sunt amintirile unui om de rând, ale unui refugiat din Banat în România, care își povestește propria dramă. O dramă provocată de idealul luminos în numele căruia a trecut în România pentru a contribui la unirea provinciilor românești din Austro-Ungaria cu regatul român. A fost o dramă cauzată de o serie de factori: tergiversarea intrării României în război, slaba înzestrare a soldatului român în contrast cu elanul patriotic al acestuia, funcționarea defectuoasă a administrației și instituțiilor, corupția extinsă în societatea românească, ce a afectat inclusiv capacitatea de luptă a soldaților, atitudinea unei părți a opiniei publice românești față de refugiații români din Transilvania, Banat și Bucovina, acuzații de consecințele războiului, nivelul economic și de civilizație foarte scăzut al unor regiuni din regatul României, filogermanii ș.a.

Deziluzia provocată de contrastele descoperite i-a radicalizat discursul, ce a devenit unul împotriva războiului, a împăratului care l-a declanșat, împotriva profitorilor de pe urma lui, atât în plan economic cât și politic.

Amintirile lui Pavel Jumanca reprezintă o ipostază a ceea ce psihologii denumesc astăzi istoria sau povestea vieții. Este o mostră excelentă a ceea ce Constantin Ticu și alți psihologi au numit memoria autobiografică, narațiunea propriei vieți, ca un mijloc de exprimare și de satisfacere a sinelui. Jumanca și-a scris târziu, la vârsta senectuții *Amintirile*, la îndemnul fiului său. Inevitabil a trăit două regimuri diferite ca sistem politic și ideologic, democrația parlamentară interbelică și prima parte a regimului comunist, care într-un fel

sau altul i-au influențat memoriile sub aspect ideologic și chiar factologic. L-au influențat și memoriile altor participanți la Marele Război care au apărut în perioada interbelică. În aceste condiții a ținut să-și prezinte sinele într-o aureolă cât mai luminoasă, chiar dacă nu falsă, pentru a-și legitima cariera de după război. Deși a avut cuvinte aspre la adresa profitorilor de război, el a fost unul din beneficiarii războiului, ajungând în diverse poziții în parlament sau la conducerea școlii românești la nivel local sau regional. Și-a păstrat o anumită independență de judecată care s-a ilustrat în spiritul critic din perspectiva căruia a privit evenimentele, uneori marcat de frustrările sale sau ale grupului pe care îl reprezintă, refugiații și voluntarii români din Transilvania, Banat și Bucovina în Marele Război. S-a considerat mereu un om instruit, cultivat în comparație cu cei din jurul său, cu convingeri proprii despre lumea prin care a trecut, ceea ce a determinat și o anumită superioritate față de unii semeni, mai ales față de cei care s-au ridicat fără niciun merit sau pregătire în urma războiului. Ca orice scriere memorialistică și *Amintirile* sale sunt subiective, poate mai mult decât alte memorii, atitudine determinată de o serie de amintiri negative din anii tinereții ce i-au marcat convingerile și comportamentul. Este un cugetător sui generis asupra lumii și moravurilor sociale, un moralist avant la lettre, ceea ce se poate explica prin cariera sa școlară. A fost un naționalist, convingere pe care nu a repudiat-o nici în anii regimului comunist, ai dictaturii staliniste și ai spiritului internaționalist. Naționalismul său, uneori exaltat, prea mult sau frecvent afirmat, nu este unul agresiv, ci reprezintă fundamentul doctrinar prin care își justifică în memorii întreaga viață, explicându-l mai ales prin educația primită în școlile pedagogice-confesionale ale căror merite în educația națională și patriotică le subliniază cu orice prilej. Ca și în alte țări, naționalismul a alimentat un puseu antisemit, foarte pregnant în perioada refugului său în Moldova, când acuză evreii pentru condițiile de trai precare ale locuitorilor din provincie. Asemenea acuze aduce și la adresa notabilităților, a celor pe care îi numește profitorii războiului, care s-au îmbogățit pe spinarea populației și a soldaților români.

Pavel Jumanca a fost un talentat povestitor, calitate ce imprimă *Amintirilor* o notă de oralitate, dar care vrea să ilustreze și un talent scriitoricesc, dovadă că alternează deseori povestirea cu dialogul, cu reproducerea unor scrisori schimbate cu alte persoane sau cu apelul la maxime și metafore pentru a face

povestirea mai vioaie, mai interesantă. Este rezultatul experienței sale jurnalistice de după război, când a condus două reviste cu caracter didactic și pedagogic în care și-a exersat scriitura. Textul său nu are valențe literare, se apropie mai mult de scrierile povestitorilor populari, care au avut o tradiție deosebită în Banat.

Frapează cititorul prin notele sale critice la adresa civilizației rurale din România, mai ales din Moldova în timpul retragerii armatei și autorităților în această provincie. Le contrapune lumii rurale din Banat, din fosta graniță militară, superioară din unele puncte de vedere lumii rurale din România și cu deosebire din Moldova, în planul organizării și gestionării economiei casnice, a locuinței, habitatului și chiar a moravurilor politice, consecință a educației promovată de o administrație mai eficientă, interesată de situația locuitorilor. Surprind și accentele sale anticlericale, critica agresivă la adresa preoților din România, acuzați de lăcomie, de faptul că au profitat de nenorocirile locuitorilor pentru a-și rotunji veniturile. Pe lângă acest comportament, se remarcă adversitatea cu care tratează pe episcopul Miron Cristea, ajuns ulterior patriarh al României, căruia îi intentează un veritabil proces în textul memoriilor, atât până în 1914, cât și pentru perioada războiului. Miron Cristea s-a împotrivit la numirea sa ca învățător la școala confesională și a lipsit familia de ajutorul de război care se acorda celor mobilizați, deși nu a primit nicio înștiințare oficială despre dezertarea lui. Portretul făcut episcopului nu a fost deloc unul favorabil, dimpotrivă arunca acuzații dintre cele mai diverse asupra acestuia, astfel încât în *Amintiri* viitorul patriarh are o imagine totalmente negativă.

Pavel Jumanca venea din lumea grănicerilor bănățeni, cu o tradiție a libertății, cu o viziune mai amplă asupra lumii și a societății, deși nu și-a negat originile țărănești. După întoarcerea din România s-a erijat în reprezentantul țăranilor din Caransebeș, deși nu a exclus niciodată apartenența sa la lumea școlii. Această origine țărănească, dar și adeziunea sa la ideologia sămănătoristă, nemărturisită, dar evidentă, l-au determinat să aibe pagini de prețuire la adresa țăranului român, a patriotismului și jertfei sale în război, a bunului simț dovedit pe tot parcursul șederii sale în Regat, în opoziție cu profitorii din lumea orașelor, acuzați de cele mai multe ori pentru corupția și sărăcirea statului și a populației. Contrastul dintre sat și oraș, dintre comunitate și societate, specifice ideologiei sămănătoriste apar evidente în

spiritul memoriilor, chiar dacă trebuie să constate uneori și transformarea moravurilor sau a mentalității acestui grup social. Prin spiritul general al memoriilor a fost un sămănătorist, pe care *Amintirile* îl reflectă foarte bine.

Spre deosebire de alte memorii de război publicate în perioada interbelică, textul său memorialistic nu poartă amprenta angajării politice de partea unui sau altui partid. Nu există prea multe informații despre acest aspect, în *Amintirile* din război nu are cuvinte grele decât la adresa lui Marghiloman și a filogermanilor, nu atât pentru convingerile politice, cât mai ales pentru încheierea păcii umilitoare cu Puterile Centrale.

Nu a fost nici un personaj devotat împăratului din Viena, dimpotrivă sunt pagini de critică virulentă la adresa lui Francisc Iosif I pentru că a aruncat lumea și pe supușii săi în cea mai mare conflagrație mondială de până atunci, considerându-l unicul vinovat pentru aceasta. A fost, însă, și adversar al regimului politic din Ungaria pentru politica sa agresivă față de naționalitățile din țară și pentru oprimarea populației românești cu deosebire. Această politică a guvernelor Ungariei ca și sentimentul foarte puternic al unității naționale l-au determinat să dezerteze și să se pună în slujba statului român, în speranța realizării visului său, unirea cu țara mamă.

Este unul dintre puținele texte memorialistice din Marele Război care prezintă situația din sudul Banatului după mobilizare și atitudinea locuitorilor de acolo, mai mult preocupați să scape de o angajare efectivă în război, în operațiunile militare. Idealizează spațiul rustic al provinciei natale de la Dunăre până la Caransebeș, descriindu-l cu nostalgia produsă de angajarea în război pentru timpurile anterioare conflagrației, când s-a identificat cu pământul pe care l-a lucrat și care l-a hrănit.

A fost prieten cu unii conșcolari care l-au însoțit la mobilizare sau învățători din școlile Banatului, până la desertare reprezentând acest grup social și memoria acestuia, dar și după aceea în perioada șederii în România, impresionat de jertfa de sânge pe care au dat-o învățătorii și profesorii. A demonstrat de multe ori solidaritatea cu cei care împărtășeau aceeași soartă, mai ales cu populația de rând, grav afectată de urmările războiului. Memoriile sale reflectă convingător admirația pentru școala românească și munca slujitorilor ei, chiar și în condițiile dificile prin care a trecut. Este un exemplu de devotament, de chemare la urma urmei pentru școală, dovadă și cariera excepțională în serviciul acesteia în perioada interbelică.

A fost un personaj orgolios, dominat de un spirit de dreptate dus la extrem, care l-a adus în dezacord cu unii dintre șefii săi, atât din Banat, cât și din România după dezertare. Era un orgoliu determinat de conștiința unei educații superioare celor cărora i-a fost subordonat în cea mai mare parte, de conștiința sacrificiului făcut pentru a se pune în slujba statului român în vederea realizării unirii cu regatul român, de un naționalism viguros pe care nu l-a abandonat nici în cele mai grele momente, deși a fost puternic marcat de contrastul dintre un vis frumos și realitatea trăită. Într-o mare măsură a fost un visător, un idealist, cu o încredere nelimitată față de condiția umană, de umanitate. Din această poziție a fost și un moralizator, un critic sever al moravurilor sociale și al comportamentului deviant al unor personaje cu care s-a încrucișat. Acesta a fost marele câștig dobândit la școala pedagogică a Episcopiei ortodoxe române, educația morală, moralitatea dusă la extrem. Nu a fost niciodată în prima linie a evenimentelor trăite și povestite, a fost un om modest, ce a clamat sărăcia ca un viciu în opoziție cu cei îmbogățiți pe spinarea celor mulți, militari sau civili, a fost un visător, dar și un om harnic, ce s-a știut organiza sau „orienta”, după expresia lui, pentru a supraviețui unor realități pe care le aseamănă deseori cu Infernul.

A fost un patriot desăvârșit, fără a fi ostentativ în această atitudine, chiar dacă uneori exaltat în paginile textului memorialistic, mereu preocupat de viitorul României pe care o dorea reîntregită, de progresul acesteia și al întregii națiuni. De aceea a denunțat jaful, corupția pe care le-a descoperit spre paguba statului și a poporului român, condamnate fără echivoc în tot cuprinsul *Amintirilor*. Le considera una din cauzele stării de înapoiere și de sărăcie descoperite în vechiul regat.

A sesizat aceleași tare la nivelul administrației centrale și locale, un prilej de îmbogățire pentru cei care o deserveau, de obicei numiți pe alte criterii decât ale pregătirii și meritului. A deplâns slaba dotare și înzestare a armatei, afectată la rândul ei de tendința de înavuțire a unor ofițeri sau responsabili din industria de război.

În contrast cu această atitudine față de profitorii de război, are cuvinte de compătimire pentru soarta țaranului soldat, a populației civile, elogiindu-i elanul patriotic și spiritul de sacrificiu. Deși condamnă sever civilizația înapoiată, starea de înapoiere a satului și a țaranului român, o pune pe seama lipsei de educație și de îndrumare din partea autorităților, deloc preocupate să ridice nivelul de viață al poporului de rând. Cele mai dramatice descrieri se

referă la perioada retragerii în Moldova și a situației acestei provincii, singura care mai reprezenta România, în condițiile suprapopulării și a lipsurilor de tot felul, care și în condiții normale avea resurse puține. Mai ales descrierea Iașului după retragere conține pagini de un realism și dramatism, confirmat de altfel și de alte memorii.

A revenit în Banat cu o personalitate radical schimbată, determinată de atitudinea celor de la conducerea treburilor publice față de veteranii războiului, refugiați sau voluntari, marginalizați, afectați în demnitatea lor după ce s-au sacrificat în război. Acest sentiment de frustrare, trăit și de veteranii din alte țări europene, l-a transformat într-un revoltat, nemulțumit de maniera în care s-au desfășurat evenimentele în toamna anului 1918 și prima jumătate a celui următor. A fost și o ocazie de a-și încheia socotelile cu unii dintre cei care i-au fost împotriva, de a-i acuza pentru diverse motive, uneori subiective, cum a fost cazul episcopului Miron Cristea și unei părți a membrilor consistoriului ortodox sau a noilor autorități.

Povestea vieții lui Pavel Jumanca nu a fost scrisă pentru a fi publicată. A redactat-o pentru a-și satisface sinele, pentru a reconstrui propria viață la mulți ani după evenimentele relatate, cu o altă experiență și poziție socială, poate și din nevoia de a o legitima, cu talent de povestitor, presărată de cugetări și judecăți de valoare asupra lumii și societății în care a trăit, a unei perspective globale a umanității și a condiției umane. Jumanca a fost un umanist, a cultivat umanismul în confruntarea cu o societate ce i-a fost deseori potrivnică, a prețuit prietenia cu Nicolae Țucu, familia și valorile acesteia, în spiritul cărora a fost educat. Ca orice memorialist a fost subiectiv, și-a transferat frustrările personale în descrierile negative ale unor personaje cu care a avut neînțelegeri de-a lungul timpului.

Editarea *Amintirilor* din război aduce la lumină un alt tip de scriere memorialistică, atipică pentru memoriile oamenilor de rând care au relatat despre războiul la care au participat, deloc eroizantă, aparținând unuia dintre „uitații războiului”, cum au fost denumiți cei de pe frontul civil. Sunt reprezentările sale despre propria viață, lăsând imaginea unui om simplu, modest, conștient de valoarea și educația lui până la finele războiului. Aceasta este imaginea pe care o transmit *Amintirile* sale din război și din primii ani ai României Mari.

Notă

Cel de-al doilea volum al antologiei *Marele război în memoria bănăţeană. 1914–1919* continuă editarea memorialisticii bănăţene despre Marele Război. Volumul II editează manuscrisul *Memoriilor* învăţătorului Pavel Jumanca consacrate primei conflagraţii mondiale. Manuscrisul reprezintă partea a II-a a *Memoriilor* învăţătorului. Prima parte, până în 1914 a fost editată anterior de dr. Ovidiu Roşu.

Am optat pentru editarea memoriilor unui singur personaj din motive determinate de întinderea manuscrisului şi de unitatea lor tematică. Volumul pe care îl edităm este povestea vieţii lui Pavel Jumanca, mobilizat în armata austro-ungară în vara anului 1914, dezertor în România, apoi activitatea acestuia în România în industria de război. În România a trăit toate etapele războiului, relatând mai ales atmosfera din ţară, din timpul retragerii în Moldova, situaţia voluntarilor ardeleni şi bănăţeni. După intrarea României în război s-a reîntors la Caransebeş, prezentând ocupaţia militară sârbă şi franceză, evenimentele din toamna anului 1918 până în 1922.

Ca şi la primul volum am modernizat ortografia, dar am păstrat cuvinte şi expresii specifice graiului bănăţean.

Am realizat o ediţie critică, asociind textului memorialistic note explicative despre evenimente, personaje, instituţii. Notele originale ale lui Pavel Jumanca au fost păstrate şi le-am individualizat cu expresia: notă P. Jumanca.

Notele studiului introductiv *Amintiri din Marele Război* fac trimitere la filele din manuscrisul original care se păstrează în arhiva personală Valeriu Leu, memoriei căruia îi dedicăm şi acest volum.

Mulţumim Ionei Moscovici pentru bibliografia de specialitate pusă la dispoziţie, doamnei conf. dr. Ana Sima pentru contribuţiile bibliografice, domnului dr. Ovidiu Roşu pentru sprijinul acordat.

Mulţumim colectivului editurii Presa Universitară Clujeană pentru că a acceptat să editeze volumul, pentru profesionalismul cu care a pregătit cartea.

IIE „Nicolae Bocușan”

Pavel Jumanca

Amintiri

IIE „Nicolae Bocușan”

IIIE „Nicolae Bocușan”

În război

I

În vara anului 1914, am fost chemat la a treia deprindere de arme, pe 28 de zile, la Vârșeț. La 1 iulie ne-am adunat acolo 60 de învățători și profesori, cei mai mulți din cei ce învățaserăm instrucția militară la Lugoj. Eram, de astă dată, 12 români.

Drama de la Sarajevo se întâmplase. Europa era în fierbere. Cazanul satanei începea să clocotească. Dintre vechii prieteni ne întâlniserăm: Enache Țepeneag²⁵¹, Dimitrie Petcu²⁵², Moise Băcilă²⁵³ și mai veniseră și alți români: Solomon Bistreanu²⁵⁴, un oarecare Costan de prin dieceza Aradului, profesorul Iacobici din Timișoara și alții al căror nume nu-l mai țin minte. Am mai întâlnit câțiva sârbi și pe slovacul Lucazevics. De rândul ăsta însă eram tăcuți. Grele zile trăim noi acum, să fim cu ochii în patru.

Aveam comandant pe locotenentul Csapó Barnabás, un fel de animal sălbatic, îngâmfat, redus la creier și foarte încrezut. Pe lângă dânsul îl mai aveam și pe al doilea exemplar din aceeași familie, Csapó Jica, stegar abia ieșit de pe băncile școlii, un fel de maimuță care imita pe unchiul său și era și prost rău. Mai aveam câteva exemplare de gradați. Un sublocotenent de rezervă, avocatul Veres de la Becicherecul Mare, un plutonier de neam sârb Sovici Baptista, de care făceau haz pentru ungureasca lui stâlcită. Aveam câțiva instructori caporali și fruntași, oameni de treabă și un caporal în termen redus, sârb de origine, student la Facultatea Juridică. Acesta ne privea de sus și

²⁵¹ Enache Țepeneag, profesor la școala civilă din Modor, comitatul Pojon, originar din Mehadia.

²⁵² Dimitrie Petcu, absolvent al Institutului pedagogic din Arad, învățător la școala confesională din Beuceșul Mare.

²⁵³ Moise Băcilă, originar din Petroșnița, absolvent al Institutului teologic-pedagogic din Caransebeș, învățător la Duboz.

²⁵⁴ Solomon Bistreanu, originar din Mărul, a fost învățător la Ghilad, apoi la Maciova.

adeseori, când nu-i plăcea cum merge instrucţia, se silea să ne arate distanţa dintre noi şi el. „Dacă această mişcare o poate executa un jurist, va putea s-o facă şi un simplu învăţător!”. Şi-l linguşea la toate ocaziile pe locotenentul comandant. Instrucţia era nespuse de grea. Între multele tâmpenii cătăneşti ni se cerea să „batem talpa”, o boală, mi se părea, mai pronunţată pe vremea aceea la armata austro-ungară şi agravată cu deosebire la honvezi. Eram încălţaţi în ghetele noastre particulare, instrucţia se făcea pe câmpul acoperit cu iarba, nu mergea şi tot aşa nu făceam ispravă nici în curtea cazărmei, aşternută cu nisip. Şi ne întorceau şi dădeau comenzi, dar nu se auzea „ropotul” aşteptat. Ne comandau pas alergător şi fugeam de ne ieşea limba. Şi atunci i-a dat în gând unuia şi după aceasta am pornit-o cu toţii. Cum ţineam cu degetul mare cureaua armei ce-o purtam pe umărul drept, cu palma loveam în ritmul marşului cartuşiera goală şi ropotul suna peste aşteptări. „Bun! Bun! Aşa! Aşa!” râsuna glasul mulţumit al asprului comandant. Am continuat tot timpul aşa şi la defilare am scăpat cu faţa curată.

Mă nimerisem cu patul lângă un neamţ, tot învăţător şi dânsul pe undeva pe Câmpia Banatului. Era om liniştit, vorbea domol şi-mi povestea câte ceva din excursiile lui prin oraşele europene. Avea situaţia materială bună şi-n fiecare vacanţă de vară făcea călătorii în străinătate. Mă întrebă odată:

— Ce oraş mai mare ai văzut dumneata?

— Bucureştii.

— Cum, Bucureştii, e mai mare ca Budapesta?

— Nu, e mai mic.

— Cum? Se poate? Dumneata n-ai văzut Budapesta şi ai fost la Bucureşti? Ce-ai căutat acolo? De ce nu te-ai dus la Budapesta?

— Ce era să caut la Budapesta?

— Ce întrebare! E capitala ţării dumitale, e inima patriei noastre.

— N-am eu nimic cu Budapesta. Pentru noi, românii, e capitala ungurească, e străină. Noi n-avem ce căuta acolo.

— Şi te-ai dus la Bucureşti. Ce-ai căutat acolo?

— Acea e capitala sufletului nostru.

— Da, da! Am auzit eu povestea dumneavoastră, a „Daco-Romanilor”. Abia aşteptaţi să se pornească potopul războiului şi să năvăliţi cu toţii împotriva noastră. Ştim noi credinţa voastră faţă de tron şi patrie. Se vorbeşte că la Turnu-

Severin se găsește un depozit de 50 de mii de arme și muniția de lipsă, care vă așteaptă să vă fie distribuită când veți porni răscoala. Vă cunoaștem noi...

—După cum vă purtați voi în țara aceasta cu poporul român asta a-ți merita-o, dar fii liniștit că la Turnu-Severin nu e niciun depozit de arme pentru răsculați și nu va fi nimic. România are tratat de alianță cu voi.

Viața noastră în cazarma de honvezi de la Vârșeț era una îndeajuns de omenească. Mâncarea era foarte bună, nu ne puteam plânge nici de celelalte împrejurări. Ne prăpădeau însă exercițiile militare. Comandantul nostru, un îngâmfat exaltat, făcea echilibristică trăsniță pe pielea noastră. Maimuțarea tîmpitului era direct ridicolă și scârboasă. Într-o zi ne-a alergat în jurul curții până vreo câțiva au căzut leșinați de i-au dus la infirmerie. În altă zi ne găseam la poligonul de tragere. Comandă încărcarea armelor cu cartușe de război. Dă comanda de ochire cu închizătorul deschis și atunci trece prin fața țevilor, lovind peste armele ce nu erau în linie dreaptă, cum vrea el. O mișcare la tot neînsemnată putea să-i fie fatală. Gestul acesta nu mai era de om normal, era faptă de nebun. Au mai urmat apoi alte trăsniți, nebunie și tortură satanice pentru noi. Și într-o zi, cam după două săptămâni de instrucție, îi dă în gând unuia să ne plângem la Budapesta de felul cum eram tratați. Redactează o telegramă adresată „Ministerului Instrucțiunii Publice de la Budapesta” în care spune că „Șaizeci de învățători concentrați pentru deprinderea de arme, la regimentul 7 de honvezi din Vârșeț sunt chinuiți și torturați neomenește, le este amenințată însăși viața și roagă cu insistență o grabnică intervenție la cei în drept”. Din cei 60 am semnat telegrama 48. Ceilalți n-au avut tăria să o facă. Între aceștia se găsea și prietenul nostru slovacul Kneazevics. Nu știu de ce n-a făcut-o. Poate din prudență, cugetând la zilele grele ce se apropiau.

Locotenentul comandant a aflat imediat povestea cu telegrama. A trimis pe avocatul Verres să stea cu noi de vorbă, făgăduindu-ne că dacă revocăm telegrama se va purta cu noi bine de tot. Îngâmfatul nostru Csapó Barnabás s-a dovedit aici de o lașitate condamabilă. Am revocat telegrama și a urmat o săptămână de petrecere și trai. Ne duceam pe coasta dealului „Cula Vârșețului”. Era acolo o adâncitură umbroasă și-o minunată grădină de vară „Groapa dracului”. Cum ieșeam din curtea cazarmii, locotenentul nostru se pune în frunte și comanda: „Irány az ördög árka (Direcția la Groapa dracului)” și plecam cântând. Acolo puneam butoiul cu bere pe masă, ne

aşezam la masă în jurul lui şi trei chelneri ne serveau cu bere rece şi diferite mezeluri şi mâncări reci. Glume, cântece. Ofiţerii acum ne erau prieteni. Coborâse nasul şi „caporalul jurist”. Cu programul acesta am împlinit a treia săptămână.

Luni, în săptămâna ultimă, am făcut un marş până în comuna românească Râtişor. Acolo a intrat tot plutonul în birt la vin. Hotarul satului era mare producător de vinuri minunate. Eu ştiam că aci e învăţător caransebeşanul Teodor Răbăgia²⁵⁵. M-am dus să-i fac o vizită, să-l salut în casa lui. Când m-a văzut şi a aflat cu ce rosturi am venit eu pe aici, mi-a spus: „Du-te imediat şi-i cheamă încoaci pe toţi românii care sunt cu dumneata”. M-am dus şi i-am adunat. A întins omul o masă în curte, sub umbra viţei de vie, a adus slănină, brânză şi alte mâncări reci, pâne albă de casă şi căni cu vin ales. Şi ne-am ospătat din belşug cu de toate. Cei de la birt o făcuseră lată de tot. Din ai noştri numai bietul Ion Udrea²⁵⁶, colegul meu de clasă de cândva, nu prea învăţat cu băutura, se cam împiedica. I-am dus eu arma – că numai atâta aveam cu noi – şi-l mai sprijineam împreună cu Moise Băcilă, că se legăna rău. Era o căldură mare, capetele înfierbântate, cu greu am făcut drumul la întoarcere. La cazarmă ne aştepta o mare surpriză, care ne-a scos pe nas cu fum iute, de ardei, tot chefel de-o săptămână.

Cu stăpânirea ungurească nu te puteai juca. Am fost revocat noi plânsoarea noastră, dar n-a mai fost luată în seamă. Ministerul Instrucţiunii Publice a trimis telegrama noastră celui de honvezi, iar acesta comandantului de regiment pentru o severă anchetă.

Când am intrat în curtea cazarmii venind de la Râtişor, ne aştepta în faţa barăcii noastre maiorul Matasáran (Mătăsăreanu – era român). Ne-a cerut imediat autorul telegramei şi pe cel ce a fost de părere să se trimită telegrama Ministerului Instrucţiunii Publice. Drept autor s-a prezentat învăţătorul ungar Vég din Lugoj, însă a declarat că nu el este iniţiatorul de a se trimite telegrama Ministerului Instrucţiunii. Iniţiatorii au fost alţii, el numai a redactat telegrama. El nu-i va spune dacă nu se vor anunţa singuri. Şi nu s-a ştiut cine au fost.

²⁵⁵ Teodor Răbăgia, învăţător la Râtişor.

²⁵⁶ Ion Udrea, originar din Caransebeş, coleg cu Pavel Jumanca la Institutul pedagogic din Caransebeş.

Trei zile a ținut ancheta făcută de maior. În acest timp, în căldurile dogorătoare ale lunii iulie făceam – de pedeapsă – instrucție îmbrăcați de iarnă, cu mantaua pe noi, încărcăți cu ranița plină ca la război, de cădeam sub povara ei. De zeci de ori pe zi schimbam echipamentul și îmbrăcămintea, tot în fugă de alarmă, executam sute de culcări, alergări. Cădeau dintre noi, erau siliți să se ridice. Nici la mâncare nu ne mai duceam. Cui îi mai ardea de mâncare? Comandantul nostru turbase de-a binelea, ceilalți instructori își ieșiseră din fire. Obosea omul, ne lua altul în primire.

Evenimentele mondiale însă se precipitau. Atmosfera era încărcată, o simțeam înfiorându-ne. Soldații, în mare parte, erau duși în concediu. Posturile de pază trebuiau dublate, patrulele mărite și înmulțite. S-au folosit de noi și am scăpat de instrucția nebună și groaznică. Joi dimineața am intrat cu toții în serviciul de pază.

Eu am nimerit în serviciul de pază încă de miercuri de la amiaz. Eram rânduiți la paza unui mare depozit de muniție, o baracă de scânduri așezată în mijlocul unui câmp mlăștinos, cu trestie, departe de oraș. Noaptea era întunecoasă și bătea un vânt puternic de vuia stuful. Mă nimerisem între orele 12 și 2 după miezul nopții. Înconjurasem depozitul, ascultam urlatul stufului și mă cuprinseseră fiori de frică.

Într-o vreme mă trezesc cu inspecție, un ofițer de la regimentul de artilerie. După formula regulamentară, îmi zise:

– De ce-ți tremură glasul?

Nu nimeream răspunsul. Era om cumsecade, vorbea cu o voce neobișnuit de blândă.

– Camarade, trăim zile grele. În orice clipă poți fi atacat. Încarcă arma. Dacă vine cineva pe cărarea aceasta, somează-l o singură dată. Dacă nu răspunde, trage, nu mai aștepta. Dacă însă ar veni cineva pe altă parte, trage în el fără nicio somație. Foarte ușor se poate ca depozitul să fie atacat. Îți trimit imediat încă unul, să fiți doi.

Și mi-a și venit. Și așa a mers și restul zilelor până la sfârșitul săptămânii.

Duminecă dimineața au apărut pe străzile orașului „proclamațiile” și decretul de mobilizare a corpurilor de armată din sudul împărăției, între care și

al nostru, al şaptelea, din Timișoara. Erau chemați toți soldații din rezervă și „glotașii” până la 42 de ani²⁵⁷.

Eu, de rândul acesta, am căzut la o patrulă care avea să însoțească poliția de graniță în misiunea sa. Cum am ieșit în oraș, vedeam grupuri de preoți, intelectuali bine îmbrăcați, mânați din urmă de jandarmi și duși la închisoare. Erau fruntași de-ai sărbilor de prin satele învecinate. Patrula noastră era comandată de un caporal sârb din activitate. Însoțeam un sergent din poliția de graniță. Am ridicat din casa sa pe un muncitor oarecare, neamț sau ungar – vorbea bine ambele aceste limbi – și l-am escortat la poliția de graniță. Se spunea că e „socialist”. Când am trecut cu el prin fața bisericii catedrale sârbești, lumea ieșea de la liturghie și ne-a înconjurat, de bună seamă din curiozitate. Noi vedeam însă o amenințare. Caporalul nostru sârb a întors arma și s-a răstit la ei pe sârbește. Valul de oameni s-a oprit și ne-am dus în calea noastră.

Dar n-au fost arestați numai sârbi, ci și români. Dar asta am aflat-o mai târziu. Până seara am colindat orașul. Nimănui nu i-a dat prin gând să ne dea ceva de mâncare. Am cumpărat numai niște cornuri de pe unde am trecut. Târziu, seara, am venit la baraca noastră. Toți învățătorii noștri erau civili. Predaseră toate efectele militare. La repezeală am aruncat și noi echipamentul militar, am îmbrăcat hainele noastre.

A doua zi, luni, se împlinea termenul convocării noastre, când aveam să plecăm acasă. Cu câtă nerăbdare am așteptat noi această zi. Număram zilele câte le mai aveam de stat, care cu greu treceau. Lungi mai erau cele 28 de zile, ni se părea că nu mai dăm de capătul lor. Și când le-am încheiat, când să zicem: „Doamne ajută!” veni puhoiul.

Ne-au repartizat după batalioanele din care făceam parte. Noi, câțiva, ne țineam de batalionul al treilea din Orșova al Regimentului 8 de honvezi. Ne-au cuprins într-o foaie de drum și cu ordin, ne-am prezentat sub comanda unui fruntaș care venise și el de acolo. Era un neamț mic de statură, foarte simpatic, mereu vesel și tare de omenie. Ordinul era să ne ducă, să ne predea cu act în ordine la comandamentul batalionului. Ne-am înțeles între noi și l-am rugat să ne dea voie să ne ducem pe acasă și a doua zi după amiază vom fi cu toții la

²⁵⁷ La 26 iulie 1914 a fost decretată mobilizarea parțială. Au fost mobilizați rezerviștii până la 42 de ani. Vezi Vasile Dudaș, *Voluntarii Marii Uniri*, Timișoara, 1996, p. 42.

Orșova. S-a învoit. Ne-a spus că se încrede în cuvântul nostru, că învățătorii nu crede că pot minți.

Am plecat cu Enache Țepeneag. Numai peste Timișoara aveam legătură, după mersul trenurilor, ca să ajungem încă în noaptea aceea acasă. Am scos bilet pe întreaga distanță. Ce naivi am mai fost. La puțin ne dam seama de împrejurările în care ne găseam. Nu mai știu cum s-a întâmplat, dar ne-am împotmolit la Timișoara și abia a doua zi către amiază am ajuns acasă. Ai mei erau pe undeva la lucru. Am nimerit acasă numai pe Aurora și copiii. Peste două ore am plecat tot cu bilet. N-aveam la mine livretul militar și nu voiam să călătoresc clandestin. Ce naiv am fost! În viermuiala mobilizării, cine mai controla călătoria?

*

Mobilizarea armatei austro-ungare s-a făcut cu multă încetineală. Oamenii au pornit de la casele lor la prima bătaie de toacă. N-a fost nevoie de nicio intervenție polițienească. Știau rânduiala legilor nemțești: „Befel ist befel!”. S-au revărsat valuri-valuri spre orașe, potop învolburat, dar lucrările se făceau greoi, după regulamente și „befeluri” ce nu se prea împăcau cu realitatea. Și au așteptat oamenii zile de-a rândul cu mâncare din traistă, să fie rânduți și echipați. Mulți însă aveau și traista goală, nu avuseseră de unde lua sau nu se gândiseră la împrejurările ce se creaseră.

La Caransebeș se prezentaseră toți rezerviștii Regimentului 43 infanterie. Zece mii de oameni năpădiseră orașul și furnicau pe străzi ca într-un uriaș mușuroi.

La armata teritorială ungurească era altă rânduială. Se duceau la sediile batalioanelor. La batalionul de la Orșova eram mai bine de patru mii de oameni. Aci veniseră nu numai rezerviștii regimentului de honvezi, ci și cei trecuți de 32 de ani, „glotașii” care, conform legii, aparțineau armatei teritoriale ungurești. Vedeai aci oameni mai în vârstă, până la 42 de ani, din tot felul de arme și de la „neamț” și de la „ungur”.

Când am ajuns la Orșova l-am căutat pe „fraitărul” nostru cu „marșruta”. Era deja în compania lui, nu mai avea cui să ne predea. Am găsit undeva o locuință și mâncam pe la birt ce se nimerea, totul pe socoteala noastră.

Era o rânduială cu forme multe și migăloasă și am stat și marți și miercuri. Ne prezentaserăm livretele – ni le înapoiase fraitărul – și astăuram câtă-i ziua

să ne strige. Joi dimineaţa Țepeneag ajunge la rând, e trecut pe la vizita medicală și echipat. Ne adunarăm un grup de învățători și stăteam tolăniți pe jos în fața cazarmii. Într-un târziu vine un ofițer, învățător, de origine neamț, pe la o școală din jurul Timișorii. Ne cheamă să ne ducem cu dânsul. Vine și Țepeneag, stăruie și el ca să fim împreună. Mă duc și eu. Ofițerul șvab stăruia mereu să chemăm pe toți învățătorii câți suntem aci

Stăm pe gânduri. De ce ne-o fi chemând pe învățători așa, în grup? De bună seamă au nevoie de noi pe undeva, la scris, în birouri, poate pe la spitale. Ce să facem? Eram încă civili. Nu trecuserăm încă pe la comisia de mobilizare. Din unul, din altul, ne îndemnarăm și pornirăm. Se mai luară după noi și alții: funcționari, angajați comerciali. Ne adunarăm vreo 40. Unii erau deja echipați, cei mulți încă în hainele civile.

Fără nicio mihală de forme și prescrise rânduieli, ne duce șvabul nostru la magazie, ne echipăm la repezeală cu toate efectele de război, ne deteră și arme. Ne încolonarăm și pornirăm la drum. Ne făceam fel de fel de presupuneri. De bună seamă ne duce la gară, ne trimite în interiorul țării pentru oarecari servicii, unde e nevoie de cărturari?! Si nimerirăm la compania a 12 activă care se găsea în înfrigurarea organizării pe câmpia dintre oraș și satul Jupalnic. Am înțeles abia acum cursa în care fuseserăm atrași, dar era prea târziu.

Cel dintâi dintre noi care găsisse un motiv de scăpare fu studentul Mihai Șărângău de la Academia de Silvicultură. Pași înainte și raportă că dânsul e încă recrut, nu era instrucția terminată. De fapt așa și era. Venise cu noi de la Vârșeț, unde abia făcuse patru săptămâni de instrucție. Îl deteră afară din companie. Ieși apoi colegul meu de clasă, Aurel Davidescu, contabil la o bancă din Caransebeș și raportă că e bolnav de tuberculoză și în urmă prietenul Solomon Bistreanu, pe atunci învățător la Maciova și spune că e bolnav de inimă. Scăpară și ei. Fuseserăm aduși aici fără să trecem la comisia medicală și nu-i puteau lua, trebuia să-i creadă pe cuvânt. De altfel ce mai conta că sunt ei sau alții! Se cuyenea doar să fie efectivul de război întreg și atât. Se puteau lua din grămadă alții.

Cel mai cumiște dintre noi s-a dovedit a fi prietenul nostru Moise Băcilă. Sosit cu noi de la Vârșeț și văzând cum se mișcă aici trebile, cu toată încetineala, s-a urcat în tren și nu s-a oprit până acasă în satul Duboz, lângă Buziaș. A stat vreo două zile și apoi a plecat. Și-a luat provizii suficiente în

traistă și a plecat în voiaj gratuit să vadă țara. S-a dus pe la Seghedin, pe la Budapesta, într-o excursie cât se poate de însemnată, dar cuminte făcută. Și nu s-a prezentat la Orșova până nu plecase batalionul activ. Nimeni nu i-a făcut nicio observație, nici în colindările sale și nici la prezentare.

Și pe noi, oameni de bună credință, sau mai bine zis „proști”, ne rânduim în plutoane. Eu am căzut cu Enache Țepeneag la plutonul întâi. Ceialalți în celelalte, cei mai mulți nimeriră în al patrulea.

Gata rânduim, căpitanul „statornic” se puse călare în frunte și dete comanda „Coloană marș!”. Fiind în război socotiți, comanda se dădea numai cu sabia. Așa învățaseră. Eu nu știam așa ceva. Și mai eram și copleșit de amărăciune. La comandă nu m-am mișcat. Mi-a sărit unul cu amândoi bocancii pe nodeiele de la picioare, de mi le-a strivit și am căzut grămadă, ba am mai primit și un ghiont în spate, care m-a aruncat la locul meu.

Îmi venea să urlu sau s-o iau la goană nebună, să mă duc cât oi vedea cu ochii. Să nu mă mai opresc. Respirația parcă mi se oprise, mă înăbușeam. Când s-a pornit mobilizarea eram de fireasca credință că pe noi, învățătorii, nu ne vor duce pe front. Cum să lase școlile pustii? Dintru început nici nu credeam în posibilitatea unui război. Mai aveam nădejde în iscusința diplomaților care vor ști să găsească o cale de împăciuire, să scutească popoarele de potopul nimicitor de vieți și bunuri omenești adunate cu atâta cruntă osteneală. „Drama de la Sarajevo” nu e un motiv ca lumea să se prăpădească. Ce copii am fost în concepția noastră! Ce știam noi atunci de încrederea ce stăpânea pe cârmuitorii popoarelor, de situația internațională încărcată și căreia îi trebuia doar o mică scânteie ca să izbucnească valvătaia prăpăditoare?

Visuri copilărești. Toate s-au spulberat. Umblu amețit, parcă nu sunt eu, nu știu unde mă aflu. Pășesc în mod automat în cadența călcată de companie, mai îndemnat și din urmă, călcat cu bocanci cu talpă țintuită.

Compania noastră era adăpostită în partea de sus a orașului. Plutonul întâi se nimerise în chiar clădirea hotelului „Vaporul alb”, așa-i era numele tradus pe românește. Aci era și sediul companiei și bucătăriile.

N-am mâncat nimic. Ședeam culcat cu fața în sus, cu ochii în gol, cu gândurile în cumplită frământare. Mă vedeam pierdut.

Enache era mai optimist, mai nepăsător. Nu era căsătorit, nu avea copii și îndatoririle multe familiale, pe care le aveam eu. Îmi aduce și mie mâncare, n-o

primesc. Pleacă pe afară, umblă pe unde umblă. Într-un târziu vine din nou. Mă găseşte tot acolo, nemişcat în frământarea mea sufletească.

—Mă, Pavele! Am auzit că pe cei ce au servit la Lugoj, îi trimite acolo. Hai să spunem că şi noi tot acolo am făcut serviciul.

—Cum să spui așa ceva, când ştii bine că aparţinem batalionului de la Orşova?

—Să încercăm. Dar dacă ne reuşeşte? Minciuna nu e chiar întregă. Oare nu la Lugoj făcurăm cele două luni de instrucţie ca recruţi? Hai s-o spunem! Dacă ne-or trimite la Lugoj şi ar găsi ăia că nu ținem de ei, ce-o să ne facă? Ne trimit înapoi, trec zilele, regimentul pleacă şi noi rămânem. Ce-o fi mai târziu, altă socoteală. Să scăpăm așa!

De fapt, după amiază, toată compania este adunată în curtea hotelului. Un locotenent de rezervă strigă: „Să păsească afară toți cei care au servit la Lugoj!”.

Ieşirăm vreo 20. Dintre învățători numai eu și Țepeneag. Nu puteam vorbi cu ceilalți. Le făceam semne. N-au putut sau n-au vrut să ne înțeleagă. Se mai găseau în căruțe încă vreo 30–40 de soldați îngrămădiți într-un cot, cine știe cum vor fi ajuns aici. Unii aveau echipamentul de război, alții îmbrăcați cu vechituri.

Se făcu numărătorea, se găsiră lipsuri. Pentru completarea golurilor, locotenentul începu să aleagă din grămadă. Eu eram neras de mai multă vreme, păream mai bătrân. Pune mâna pe Țepeneag:

—Vino dumneata! Ești tânăr!

—Mă rog, eu am făcut serviciul la Lugoj.

—Pardon!

Trece mai departe de noi. Altul și altul. Se ținneau tot de Lugoj. Sosește căpitanul. Îl auzirăm strigând: „Care-i bun ia-l. Nu-l mai întreba. A slujit la Lugoj sau aici ori în altă parte, pe care-l găsești potrivit bagă-l în rând. Să terminăm odată cu această poveste fără sfârșit”. Am înghețat. Locotenentul se depărtase binișor de noi. Ne tragem încet-încet înapoi, ne strecurăm înlăuntrul hotelului și ne ascunserăm după niște paravane aruncate într-un colț. Inima îmi bătea să-mi spargă pieptul. Clipele erau îngrozitoare și lungi de păreau veacuri. Într-o vreme auzirăm glasul căpitanului: „Megvan a hadi létszám. Elvonulhat a százzad!”. („Efectivul de război e împlinit. Compania poate pleca!”).

Plutoanele se risipiseră. Ieșirăm și noi din ascunzătoare și ne amestecărăm în grămada celor rămași. Veni un sergent, ne puse în rând și ne duse până la cazarmă, ne lăsă acolo, în curte, în plata Domnului.

Scăpaserăm. Dar ne ardea în spate noul echipament de război.

—Mă Enache, hai, mă, să ne scăpăm dracului de Țoalele ăștea. Câtă vreme le mai avem în cârcă mai putem da de dracu. Cine știe pe unde va mai fi nevoie de vreo completare, te găsește echipat gata, te azvârle în rând și gata. Ce mai contează cine știe ce ești, ce și de unde faci parte? Numărul să iasă!

Cum să facem? Privirăm noi prin curte. Pe după cazarmă erau numai haine cătănești de tot soiul. Aleseserăm noi dintre vechile zdrențe, câte o pereche de bocanci, o pereche de nădragi, bluză și capelă. Echipamentul gata! Le ascunserăm într-un cot. Când veni întunerecul aruncărăm de pe noi tot echipamentul de război prin curte și ne îmbrăcărăm în zdrențe. Eram vrednici de fotografiat. Parcă ieșiserăm din vreo ladă a vreunui „tandlat”. Numai mantaua ne lipsea. Prin curte așa ceva nu se găsea și aveam mare nevoie de aceasta. Nu ne lăsau să ieșim din curtea cazarmii. De frica păduchilor nu intram în dormitor unde erau așternute paie. Dormeam prin curte, pe pământul gol.

Ce să facem? Stăm noi de vorbă, chibzuim noi cum o fi mai bine. Mantăile erau depozitate într-o cameră și le păzeau niște soldați care dormeau pe ele.

Soluția? Românească! Să încercăm să le furăm. Dacă ne va observa, găsim noi o minciună. Nu era nicăieri nicio lumină. Eram la graniță, dincolo dușmanul, tot orașul era în întuneric. Ne strecurăm noi înăuntru...

—Ce-i mă, care ești? Se trezise omul din somn.

—Ne-a trimis hadnagy úr să ne dați câte un „köpeny” că ne-a trimis în „őrség” la Dunăre.

—Luați-vă din grămadă și ștergeți-o în ... mami voastre. Aicea v-ați nimerit. Sculați oamenii din somn. Dumnezeuul vostru de „barabări”!

Când ne-am văzut a doua zi la lumină, am izbucnit în hohote de râs de „eleganța” noastră. Parcă eram două sperietori de păsări în mijlocul lanului de grâu, dar eram mai mulțumiți decât cel mai bine îmbrăcat domn din lumea aceasta.

Și n-a trecut mult, încă în ceasurile acestei dimineți ne comandară „adunarea” în curte – eram câteva sute – și pe toți cei îmbrăcați în echipament nou îi

încolonară – erau vreo 40 – şi-i trimiseră pe Dunăre în sus, pentru întărirea posturilor de pază. Şi nu s-au mai întors. I-au vărsat într-o companie de „glotaşi” care nu peste multă vreme a fost înglobată în armata de operaţii de pe frontul sârbesc.

Sâmbătă, batalionul a plecat. S-a dus cu trenul la Lugoj, s-a întregit regimentul şi a plecat pe front. Au călcat pe jos zeci de kilometri prin căldurile de vară, nisipurile de pe câmpia Banatului. Au fost apoi trimişi pe frontul nordic, au făcut retragerea de pe câmpiile Galiţiei până în defileurile Carpaţilor. S-au prăpădit mulţi. Le-au venit mereu completări din rezerva rămasă şi la urmă, încercuţi în cetatea Prsemisl, au căzut în prinsoare cu întreaga divizie de honvezi de la Seghedin şi alte multe unităţi ale împărăţiei. Dintre prietenii mei plecaţi atunci, îmi mai aduc astăzi aminte de câţiva:

Ioan Udrea. A fost rănit în luptele din Carpaţi, s-a întors în ţară şi după ce a ieşit din spital a fost repartizat la serviciul auxiliar.

Dimitrie Roşca, funcţionar la Consistoriul din Caransebeş, a căzut în luptele ce s-au dat în jurul cetăţii Prsemisl.

Nicolae Tutunariu²⁵⁸ din Ruieni, Miron Corici²⁵⁹ din Cârpa, Mihai Vlăduceanu²⁶⁰ din Domaşnea, Şchiopu din Bârza²⁶¹, Dimitrie Miculescu²⁶² din Armeniş, au fost duşi în lagărele de prizonieri din Siberia. Şi a căzut pe câmpul de luptă şi domnul căpitan Artner, un om foarte de treabă şi bun ostaş.

*

Când eram mic, eram mereu bolnav şi plângeam întruna de biata mama se luase de gând cu mine şi ajunsese la disperare de-mi dorea moarte. Şi a visat atunci că a venit la dânsa o femeie îmbrăcată în doliu şi i-a spus: „Nevastă, nu mai dori moartea copilului. Are să trăiască şi o să aibă noroc în viaţă”. Nu-mi pot face un bilanţ al vieţii mele, cu toate ale sale împrejurări, ca să-mi pot da seama dacă proorocirea s-a adevărit sau nu. În cursul lung şi greu al războiului am avut numeroase clipe în care „numai norocul m-a scăpat”.

²⁵⁸ Nicolae Tutunariu, învăţător la Ruieni.

²⁵⁹ Miron Corici, învăţător la Dragomireşti.

²⁶⁰ Mihai Vlăduceanu, învăţător la Domaşnea.

²⁶¹ Nicolae Şchiopu, învăţător la Bârza.

²⁶² Dimitrie Miculescu, învăţător la Bolvaşniţa.

După ce batalionul organizat plecase pe front, am mai rămas aici numai cei sub 32 de ani, peste o mie de oameni, într-o „dezorganizare perfectă”. Nu era nimic rânduie. Servirea mâncării era o nenorocire. Făceau o coadă lungă până când ajungeau să primească o „șaică” de mâncare, zeamă goală. Nici n-ajungeau toți la mâncare. Norocul că aproape toți erau de prin satele grănicerești dintre Caransebeș și Orșova și de pe Valea Almăjului. Le cărau nevetele și mamele de acasă cu străștile. Se nimerise un an bun și aveau de toate. Și multă răchie s-a cărat atunci la cătane. Beau toată ziua și cântau. Și așa altă treabă nu aveau.

Ne mutaserăm la Jupalnic. Se evacuasera camere prin toate casele, se așternuseră paie pe jos și prin poduri. Era vară și „vara toată tufa dă sălaş”. Nimerisem cu Țepeneag, cu Bistrianu, cu Moise Băcilă și încă alții vreo 12 în două camere la o casă bună, a familiei Adam. Stăpâna casei, o bătrână plină de umor, bună de gură și foarte spirituală, ne ocrotea ca o mamă. Vreo cinci copii și doi gineri plecaseră în război. Locuia în casă cu nora, celelalte nurori și fete aveau casele prin vecinătate. Ne cumpăra bătrâna ouă, brânză, lapte, ne făceam câte o mămăligă și nu ne puteam plânge. Aveam de toate, firește, pe socoteala buzunarului nostru. Ne mai duceam și la birt, comandam acolo câte un prânz și birtașul, un neamț priceput, ne servea cu multă atenție.

Disciplina dispăruse. Eram o turmă fără păstor. Câtă-i ziua ședeam tolăniți pe uliță, prin grădinile caselor sau o luam pe dealuri. Nimeni nu ne purta de grijă.

Comandantul nostru, căpitanul Czurda, un om înalt, slab și deșirat, ofițerii ce mai rămăseseră, ședeau în oraș sau în casele dinspre oraș ale satului. Rar de tot îi vedeam, nu ne purtau de grijă și nici noi nu-i luam în seamă. Când treceau pe lângă noi nici măcar nu-i salutam. Stăteam jos, pe dunga șanțurilor și nu ne ridicam, nici nu ne uitam la ei când treceau.

Sumele vărsate pentru întreținerea noastră luau altă destinație și mobilizații se aprovizionau din traista lor proprie. Puțini mai rămăseseră să facă coadă la căzanul cu zeamă lungă. Nu mai știu cât va fi durat această situație. Cred că vreo două săptămâni. Într-o dimineață se dă alarma și ne adunăm toți pe câmpia din marginea satului. Nu eram grupați în niciun fel pe unități. Ne îngrămădisem, mia de oameni, în jurul unei mese unde se găsea căpitanul cu ceilalți ofițeri. Unul striga – era un plutonier român: Toți cei trecuți de 30 de ani

să treacă în partea asta. Se desprinseseră un număr oarecare, unii de această vârstă, dar mai erau și din cei tineri, oameni prevăzători și inteligenți. Cine avea să știe ce vârstă are? Nu era aici niciun tablou oarecare. Și ce nevoie era de ele?

Trecu dincolo și Țepeneag. Chiar împlinise 30 de ani. Eu nu aveam decât 28, dar și pentru aceștia îmi mai lipseau două luni. Dacă eram mai iscusit la minte treceam și eu dincolo. Dar cum nu eram și cum am fost întotdeauna sincer, corect și lipsit de spirit de prevedere, am rămas. Niciodată nu m-am abătut din calea legii și poruncilor. Nu știam să fiu șmecher.

Cei rămași – cei mai mulți – primiram ordin să ne încolonăm în două rânduri. Și de data asta am comis o mare prostie. Cei mai șmecheri se duseseră tocmai la capătul dinspre coadă. Noi am făcut-o dimpotrivă. Mă găseam împreună cu colegii mei de școală de odinioară: Aurel Davidescu și Vasile Șiclovan, amândoi funcționari de bancă din Caransebeș. Când se dete porunca de încolonare, Șiclovan zice: „Mă, hai să ne așezăm aproape de masă să auzim ce vorbesc domnii”. Și ne așezarăm și auzirăm și ne convinserăm aici, pe loc, de „prostia noastră”. Un ofițer începu să ne numere de la capătul coloanei – unde ne găseam noi – un număr egal cu efectivul unei companii în vreme de război și pe ceilalți, din coadă, îi trimise în turma celor de peste 30 de ani.

Și auzirăm „ce vorbesc domnii”. Pe ei îi trimiseră la cazarmă să-și predea hainele, să-și îmbrace pe cele civile ale lor și să plece acasă. Pe noi ne împărțiră în patru plutoane, rămânem să fim mai bine organizați militărește și să rămânem aci.

A doua clipă grozavă.

–Mă Vasi, fiți-ar curiozitatea a dracului. Văzurăm și auzirăm ce vorbiră domnii. Ția se duc acasă și noi am dat-o dracului. Ne-a bătut Dumnezeu aici.

–Ei și? Dacă se duc acasă ce-i? Nu vor veni iar înapoi? Tu crezi că ei scapă de război?

–Dar se duc acum acasă. Ți-i ușor ție că abia ai venit. Eu însă am stat o lună și la Vârșeț și până vor veni ei înapoi cine știe dacă n-om fi duși dracului pe front?

A doua clipă grea, înspăimântătoare de tot. Eram disperat. Îmi venea să urlu, să mă trântesc de pământ. Și în clipa aceasta a venit din nou norocul să mă scoată din impasul în care mă vârâse prostia mea. Auzii pe căpitan:

—În plutonul întâi sunt mai mulți cu patru oameni. Întrebă cine vrea să se ducă în serviciul jandarmeriei. Nu le spune că se duc acasă, că pleacă tot plutonul.

Eram doar câțiva care știam ungurește, când se strigă porunca, eu fusei cel dintâi care ieși afară din rând, dar ieșiră la rezezeală și alții patru. Șmecherii se așezară în dreapta mea și eu rămăsei al cincilea. Între noi se găsea și Davidescu și învățătorul Dragulescu de la Valea Bolvașnița. Cei patru care aveau să plece erau înaintea mea. Eu trebuia să rămân. Ofițerul se uită la noi. Drăgulescu era mai tânăr ca mine. Eu, ca de obicei neras, păream mult mai bătrân. Îi spuse lui Drăgulescu²⁶³: „Du-te înapoi, dumneata ești mai tânăr, vino dumneata bătrânule!”. Și scăpai.

Ne trimiseră la cazarmă așa, de capul nostru. Plecarăm. Abia mă țineam pe picioare de oboseala produsă de emoțiile prin care trecusem. Îmi venea parcă o amețală, un somn, dar am luat-o la goană și nu m-am oprit până la cazarmă. Cei plecați de mai nainte erau cu toți civili. Prin curte numai haine civile de tot soiul aruncate din greșeală. Am intrat în magazie. Cu chiu cu vai mi-am găsit legătura hainelor mele înfășurată în brăciurile pe care, pe vremea aceia, obișnuiam să le port. Lipseau ghetetele, pălăria și laibărul. Se înțolise altul cu ele.

—Ia și tu de la altul! Îmi zise caporalul care supraveghea magazia.

—Cum o să iau ce nu-i al meu?

—Ei, cum o să iei? Parcă alții n-au luat ce-a fost al tău? Caută în grămadă!

Nu mă lăsa conștiința să îmbrac lucruri străine. Am nimerit legătura cu lucrurile lui Ioan Udrea. Mi-e prieten. El a plecat pe front, pot să mă „împrumut”, dar ghetetele sunt prea mici. Am luat doar pălăria. Era vară încă, nu aveam nevoie de ea, dar nu se pomenea pe vremea aceia să umble cineva cu capul descoperit. Cum era s-o fac eu? Pălăria era cenușie deschis cum nu purtasem eu niciodată. Eu umblam numai cu pălării negre și asta era aproape albă și era și mică, abia îmi stătea pe vârful capului. Nu puteam pleca cu capul gol, dar am plecat desculț. L-am întâlnit pe Țepeneag. Ne-am dus împreună la restaurant, am cinat acum liniștit, după ce toată ziua nu mâncasem nimic și mă

²⁶³ În lista învățătorilor mobilizați din eparhia Caransebeșului figurează un Ștefan Drăgulescu, învățător la Vărădia. Vezi Daniel Alic, *Eparhia Caransebeșului în perioada păstoririi episcopului Miron Cristea (1910–1919)*, Cluj-Napoca – Caransebeș, 2013, p. 198.

frământasem în sudorile morţii. Se uitau chelnerii la mine, bătea la ochi tuturor eleganţa mea, cu „picioarele goale” şi cu pălăria din vârful capului. Semănam cu vreun țigan din cei mulți, de care era plin satul Jupalnic și se găseau destui și în oraș. N-am avut prevederea și nici prietenii nu mi-au atras atenția, să fiu aruncat dracului pălăria care-mi strica mai mult „fazonul” decât chiar picioarele goale. Așa am fost eu toată viața. Niciodată n-am avut spirit de observație. Și ce mai contau toate acestea în bucuria mea, că mă duc acasă?

Dar calvarul nostru nu se isprăvise. Scris a fost ca și a doua zi să trecem prin noi și puternice emoții. În dimineața următoare ne adunărăm din nou pe câmpia din marginea Jupalnicului, ca să ne dea foile de concediu. Cum se făcu ziuă ne găseam la destinație. Un sublocotenent neamț, învățător pe undeva pe Câmpia Banatului, striga câte un nume, cel strigat se prezenta, își lua hârtia și pleca.

Ne trezim deodată cu maiorul Hirschfeld, comandantul unui batalion de glotași care avea paza Dunării, de la Orșova în sus, în Cazane. Începu lungă discuție cu căpitanul nostru și înțeleserăm că cerea 60 de oameni pentru întregirea batalionului său. Căzură de acord.

Cum cetea sublocotenentul un nume și cel strigat se prezenta, era examinat din ochi și era lăsat să plece sau îl treceau la spate pentru împlinirea lipsurilor din batalion. Și peste înflăcărea bucuriei de-a pleca acasă, se turna apa înghețată a poruncii de a rămâne. Mulți plângeau de-a binelea.

Aveam între ofițerii de rezervă un sublocotenent român, fiul popii Bogoiievici²⁶⁴ din Teregova, contabil la banca „Victoria” din Arad. Era un om cumsecade. Ne împrietenisem în cursul celor două săptămâni. Apelăm la dânsu:

—Domnule Bogoiievici, caută foile noastre și ascunde-le cumva până completează numărul celor 60 de oameni. Scapă-ne!

—De ce fugiți? Că și așa o să veniți înapoi. Dacă vă duceți cu batalionul de glotași poate nimeriți mai bine. Ția sunt mai bătrâni, poate vor rămâne în țară pentru pacea interioară.

—Ei, poate ... poate! Fă-ne acum rost să ne ducem acasă. Noi am mai fost o lună la deprinderea de arme și măcar numai câteva zile să ne vedem și noi casa și familia.

²⁶⁴ Ioan Bogoiievici, preot în Teregova.

N-a făcut nimic. Nu s-a mișcat din loc și sublocotenentul neamț citea și unul după altul cădeau jertfe și numărul lor creștea mereu. Mă trântisem pe jos, rupeam iarba, scormoneam cu degetele în pământ, mă frământam ca apucat de „boala rea” – ferească Dumnezeu – mă zvârcoleam pe jos și numărăm pe cei nenorociți. Numărul lor creștea, dar mie mi se păreau o veșnicie minutele ce treceau. În sfârșit auzirăm glasul maiorului: „numărul e complet!” îi încolonară și plecară. Între ei era și cumnatul meu, Traian, soțul lu Ilca. Era nespus de amărât. Și mai nimeriseră acolo și alți caransebeșeni.

După ce plecară, colegul nostru învățător, sublocotenentul Coberting, că așa îl chema, trece dedesupt și foile noastre: a mea, a lui Țepeneag, Bistrianu și Moise Băcilă și ni le dete zâmbind. Dăduse de ele și le ascunsese din jos. Nu l-am rugat, a făcut-o din propria inițiativă. Ori poate a auzit rugămintea noastră către consăngeanul nostru Bogoievici și ne-a împlinit-o dânsul.

Cum le-am primit am năvălit-o în goană nebună spre sat. Nervii noștri, ținuți încătușați în zbugium cumplit, s-au destins și am pornit. Ne-am luat legătura cu puținele lucruri ce le aveam în sat și am pornit în fugă spre gară. Ca să ajungem acolo, trebuia să ne ducem până la marginea orașului, să luăm satul în lung, să trecem peste câmpia unde se mai împărțeau foile de drum, să nimerim vreo nouă poruncă care să ne întoarcă înapoi...

Am luat-o în partea cealaltă, prin zăvoaie, am trecut apa Cernii și ne-am ascuns în tufișurile din preajma gării. Era ora 9 dimineața și trenul avea să sosească abia după amiază, îndeseară, că doar un singur tren mai circula pe această linie. Unii au luat-o pe jos și s-au dus înainte ca apucați de duhuri rele până la Mehadia și Băile Herculane. Almăjenii au pornit peste crestele dealurilor și prin văile munților direct spre căminele lor.

Noi ne-am ascuns într-un desiș de sălcii și trestie și am stat acolo nemâncăți toată ziua și nu ne-am mișcat, tremurând la fiecare mișcare. Ba a mai venit unul din cei ce căuta adăpost ca și noi și ne spune că ar mai fi întors pe unii de pe drum. Alții susțineau c-o să ne întoarcă de la gară pe toți. Și-o luau bieții oameni la goană pe dealuri și cărări ascunse să fie cât mai departe de primejdie.

Când s-a apropiat ceasul plecării ne-am strecurat tot mai aproape și ne străduiam să observăm dacă nu e cumva vreun pericol. Când s-a dat semnalul de plecare, ne-am aruncat în cel mai apropiat vagon și am răsuflat ușurați când

trenul s-a pornit gâfâind din greu, că avea multe vagoane. Şi în toate staţiile se urcau grupuri de camarazi de-ai noştri, care plecaseră pe jos de groaza ce-i mâna din urmă.

Trenul avea vagoane de persoane. Alături de vagonul în care nimeriserăm noi era unul de clasa a doua. Eram îndesaţi în vagonul nostru. Unuia îi dă în gând să treacă în vagonul de clasa a doua. Cunoştea pe conductor ... vreme de război ... nu se prea avea în seamă regulamentul. Se duc unul după altul. Eu rămân. Nu mă prea încumetam să fac abateri în afara legii şi mai era şi înfăţişarea mea nu prea „elegantă”. În sfârşit, la multele stăruinţe, încerc şi eu să trec dincolo. Ceasul rău! Mă întâmpină un jandarm încruntat:

– Hei, ȕigane, ce cauţi aici? Nu ȕi-i bună clasa a treia? Te tragi la domnie, cioara dracului?

Am plecat înapoi ca opărit. Situaţia s-a lămurit îndată. I-au spus jandarmului cine sunt şi i-au povestit păţania mea. Îmi venea şi mie să râd şi să plâng totodată. Au venit după mine, m-au rechemat, a venit şi jandarmul, şi-a cerut omul iertare. Nu m-am dus. I-am spus jandarmului că nu sunt supărat pe el, nici n-am de ce să fiu supărat. Ce e el vinovat dacă înfăţişarea mea este aşa cum este. Nu mă duc, că se poate întâmpla să nimeresc alţi reprezentanţi ai „oficialităţii”, care să cadă în aceeaşi greşală. Şi mai cântărea aici şi încăpăţânarea mea firească. Fusesem alungat o dată şi pentru nimic în lume nu m-aş fi întors.

Am ajuns la Caransebeş, dimineaţa la orele patru. M-am strecurat în fugă pe lângă magazii, am nimerit o trăsură, m-am urcat în ea şi am plecat îndată. Mă temeam ca nu cumva să bată la ochi „costumul” meu, să mai fiu oprit prin gară, să rămân fără trăsură şi cum dracu s-o iau pe jos prin oraş?

Când m-au văzut ai mei acasă, să cadă jos nu alta. Nu se aşteptau să vin, dar şi mai mult îi făcea să se mire strălucita mea înţolire de paiată de circ.

*

Am stat acasă două săptămâni. Atâtea erau de împlinit. Munca câmpului se găsea în toi. Zi de zi roboteam din făcutul zilei şi până târziu în noapte, cu mama şi fraţii mei. Aşteptam ordinul de plecare care trebuia să sosească şi mereu mă preocupa acest gând şi nu-mi dădea pace. Şi într-o bună zi ordinul veni. Toate ziarele îl publicau: „Toţi cei lăsaţi vremelnic la vatră, să se prezinte îndată la centrele de mobilizare de unde au plecat”.

Am plecat împreună cu alții. În gara Mehadia s-a urcat Enache Țepeneag. Făcuserăm noi un plan, cam șubred, dar o încercare nu poate să ne strice: „Hai să ne prezentăm la compania de rezervă a glotașilor. Dacă dânșii au mai luat din ai noștri pentru completarea batalionului maiorului Hirschfeld, de ce nu ne-ar primi în rezerva lor?”. Aveam acolo pe Ion Șușoi, unchiul soției mele, cu grad de locotenent, dar dacă ne-o putea face el ceva? Am stat încă vreo două zile prin Topleț, unde se aflau ei, dar n-am isprăvit nimic. Cum era să ne primească când noi aparțineam rezervei de unde plecaserăm? Și era firesc să ne întoarcem acolo. Totuși întârzierea ne-a fost de folos. Compania rămase aici la plecarea noastră acasă, o găsirăm echipată de război și aștepta numai ordinul să plece pe front. Anumite goluri ce se iviseră în scurtul interval de două săptămâni fură completate cu câțiva dintre cei dintâi sosiți. La venirea noastră era totul terminat.

În acest timp veniseră și recruții. Au fost echipați cu ce s-a putut, dar arme nu aveau pentru ei. O parte dintre noi primiserăm și arme. Nu se ajunseră pentru toți. Eu avui însă „norocul” s-o primesc și mă nemulțumea rău de tot acest fapt. Ziua le împrumutam recruților care ni le restituiau. Noaptea aveam adeseori alarmă. Cei cu arme eram trimiși la Dunăre și petreceam aproape până în zori în tranșee, ceilalți se întorceau în cantonament și-și continuau somnul. Această împrejurare i-a făcut pe mulți să-și arunce armele. Le ascundeam pe sub clăi, jirezi de paie sau, și mai simplu, le aruncam în Dunăre și scăpam de ele. Eu am făcut altfel. Am împrumutat-o, ca de obicei, unui recruta și seara, când a fost să mi-o restituie, am refuzat s-o primesc: „nu de la mine ai luat-o. Eu n-am avut armă!”. Nu știu ce va fi făcut cu ea. Dar eu m-am scăpat și de armă și de tranșeele de pe malul Dunării.

*

Căpitanul Czurda luase comanda companiei de marș. În curând pleacă pe front. Comanda rezervei o luă un căpitan sosit de curând, un oarecare Ferenczi, căpitan activ, încă tânăr și foarte bățos. Se spunea despre dânsul că era șvab de origine. N-am putut verifica, dar era un fanatic șovinist ungar, ca toți renegații.

Căpitanul Ferenczi, când a văzut starea dezastruoasă în care ne găseam, s-a luat cu mâinile de cap. Soldații erau direct flămânziți. Cei ce n-aveau de acasă, răbdau. La pâine mai ajungeau la câte o bucată, dar mâncarea era o nenorocire. Făceau coadă ceasuri de-a rândul până ajungeau la câte o „șaică” de zeamă

lungă. „Țara a dat suma întreagă ce se cerea – spunea Ferenczi – dar a fost furată. Dacă s-ar fi petrecut aceste jafuri și lipsa de mâncare între unguri sau orice alt neam din această țară s-ar fi revoltat și i-ar fi linșat pe tâlhari. Numai românii sunt în stare să rabde în acest chip. Numai ei știu să îndure până la lașitate”.

Om de o energie rară și o voință de fier, a făcut rânduială imediat. A reorganizat aprovizionarea și bucătăriile, a înmulțit numărul cazanelor și lucrătorilor, i-a înlocuit pe cei netrebnici. Toate sumele ce le primea pentru întreținerea oamenilor și cailor – unitatea avea cai – se cheltuiiau cu mâncarea. Primeam mâncare multă și bine gătită, pâine și carne, de nu știam ce să facem cu ele. Săturam tot Jupalnicul. În fiecare zi, la prânz, mai primeam și o jumătate de litru de vin. Băutura însă era rea, acră, câteodată chiar se nimerea stricată. Era o minunată ocazie pentru marii proprietari de vinuri să-și vândă totul pentru prețuri grase. Cafeaua neagră obișnuită în armata austro-ungară s-a înlocuit cu ceai cu rom. Primeam ceai cât doream, rom însă mai puțin, se mai rătăcea pe gâturile plutonierilor, gradelor mai mici și bucătarilor. Dar căpitanul Ferenczi făcu și disciplină. Începură cu noi o instrucție serioasă. Nu se mai pomenea să stăm tolăniți pe jos când trecea vreun superior. Regulamentul militar începu să fie aplicat cu toată rigoarea. Cu toate aceste dispoziții, mai se întâmplau și abateri. Subalternii căpitanului mai slăbeau din frâu, mai trăgeam și noi în lături și ne mai abăteam de la îndatoririle cătănești.

*

Dintru început nu știam nimic din cele ce se petreceau în lume. Credeam că totul se va rezolva pe cale pacinică. Ziare nu ajungeau până la noi. A fost o mare surpriză când unul, nu mai știu cine, sosit cu întârziere de pe undeva din centrul țării, ne povestește de dezlănțuirea vijeliei, de luptele mari ce se porniseră între Franța și Germania, de intrarea rușilor în război împotriva noastră. Începură apoi să vină ziare. Le cumpăram și le citeam cu lăcomie. Comunicatele noastre anunțau numai victorii pentru armatele noastre și cele germane. Citiserăm și declarația îngâmfatului împărat al Germaniei: „Nu vor cădea încă frunzele copacilor până războiul va fi terminat și toți ostașii se vor întoarce la vetrele lor”. Ne bucuram și căutam s-o mai întindem pe-aici până va veni acest sfârșit.

Într-o zi ni se dă ordin să ne adunăm în fața bisericii din Jupalnic. Ne încolonăm în rânduri ordonate și frumos aliniată. Învățătorii ne grupăm în jurul mesei pregătite pentru slujbă, alături de preotul Magdescu, solicitat să facă o slujbă de mulțumită pentru marea victorie a armatelor noastre asupra „hoardelor rusești”, cum ni se povesti în cuvântarea rostită cu acest prilej. Noi, dascălii, împreună cu alți cântăreți de strană aflați printre soldați, alcătuim un cor și cântăram răspunsurile. Căpitanul Ferenczi cu tot corpul ofițeresc se găsea în frunte, aproape de altarul improvizat. Când se termină totul, strânse mâna preotului și-i mulțumi, se uită peste noi și se oprește înaintea mea:

— Dumneata ești sârb?

— Nu! Român!

— Nu cumva ești mare român?

— Marii români sunt astăzi toți pe front și luptă pentru apărarea patriei.

— Așa se și cuvine! Destul ați vorbit și ați scris împotriva ei.

— Mă, ce avu cu tine? Cum te nimeri numai pe tine?

— Știe-l dracu. I-oi fi arătat eu cumva vreo mutră mai antipatică.

De fapt, ca de obicei, eram neras de mai multe zile. Mă lăsam anume în felul acesta. Arătam mult mai bătrân și bătrânețea în vremile acestea era o calitate. Căpitanul va fi crezut că eram vreun comitagiu de prin munți. Când ne împărășțiarăm toți comentau marele eveniment.

— Auzirați mă, am prins în Galiția un corp întreg de ruși.

— Și tu crezi?

— Cum să nu crezi, când ți-o spun ei, cei mari. Ei știu. De bună seama au primit știrea de sus, de la Viena.

— Ce mai trăncăniți voi în taină, ca babele? Ce prins? Le-am prins noi? Nimic! Fleacuri de-ale lor. Nu văzurăți voi că slujba fu mai mult un parastas pentru cei morți?

Așa vorbi unul mai bătrân, țaran de pe la Cornereva, trăit pe la sat, cu puțină cunoștință de lume, dar cu temeinică judecată și înțelepciune firească. Târziu de tot am aflat că tocmai în vremea când noi slujeam în fața bisericii din Jupalnic, o rugăciune de mulțumită lui Dumnezeu pentru marea noastră biruință – se petrecuse dezastrul de la Lemberg, unde armata austro-ungară fusese nimicită și risipită. În felul lui bătrânul păcurar avusese dreptate.

*

Într-o vreme ne mutăm în Orșova, cantonați în partea dinspre Jupalnic. Mai eram încă mulți în compania de rezervă, aproape o mie de oameni. În armata austro-ungară se depunea jurământul de credință prima dată la recrutare. Se mai depunea apoi același jurământ cam la o lună de instrucție. Unitățile care plecau pe front mai depuneau din nou jurământul de credință față de tron și patrie. Acest act însă nu s-a făcut întotdeauna în mod festiv. Câteodată se împlinea doar de mântuială. Așa am făcut-o și noi. Ne-au adunat în curtea vechii cazărmi din Orșova. Un locotenent ne-a spus rostul adunării noastre aici. Stăteam îngrămădiți ca o turmă de animale, fără nici cea mai mică ordine. Locotenentul strigă:

– Ungurii și cei ce știu ungurește să pășească înainte.

Ieșiră din grămadă vreo cinci unguri, câțiva evrei, un neamț și doi caporali români. Noi, învățătorii, profesorii și alți intelectuali eram adunați la un loc, în față. Nu ne mișcam. Ofițerul se uita la noi întrebător și încruntat. Veni apoi în fața noastră:

– Dumneavoastră vorbiți ungurește, cunoașteți această limbă. De ce nu ieșiți?

Clipă grea și încurcată. Ce să facem? Cum să ne descurcăm? Eram hotărâți să nu depunem jurământul pe ungurește orice s-ar fi întâmplat. Ne descurcă profesorul Țepeneag:

– Domnule locotenent! Noi, românii am învățat toate rugăciunile noastre în limba românească. Considerăm și jurământul de credință față de tron și patrie tot ca o rugăciune adresată lui Dumnezeu. De aceea credem că e datoria noastră de creștini ortodocși să depunem și acest jurământ tot în limba în care am învățat toate cunoștințele noastre religioase.

– Da? Scrâșni din dinți ofițerul. Cunoaștem noi aceste sentimente și această credință a dumneavoastră față de tron și această patrie. Se întoarce și plecă.

Depuseră jurământul pe ungurește cei vreo 12 care se prezentaseră. Veniră la rând nemții. Și ei erau puțini, vreo 15. Aveam și o mână de sârbi. Ei rămaseră cu noi în grămada mare. Veni careva, nu-mi aduc aminte bine, dar cred că sublocotenentul Popovici și ne citi jurământul pe limba românească și noi ziserăm după el – vorba vine – mai mult mormăiam. Mulți se țineau de bumbii hainelor ca pedeapsa nerespectării jurământului să cadă asupra acestora. Alții o mai schimbau.

- Prin foc!
 - Pe lângă foc!
 - Prin apă!
 - Pe lângă apă!
 - Așa să-mi ajute Dumnezeu mie!
 - Așa să-ți ajute Dumnezeu ție!
- Și gata jurământul de „nestrămutată credință” față de tron și patrie.

*

Cu dușmanul de peste Dunăre, la început, nu aveam niciun necaz. Își vedea și el de trebuințele lui și noi de ale noastre. Au început apoi împușcături în noapte și adeseori se da alarma și ne scoteau din tranșeele săpate pe malul Dunării. Paza propriu-zisă n-o aveam noi, o aveau batalioanele de glotași organizate de război. Noi eram numai rezerva – pótszázad, care alimentam din când în când cu oameni batalionul nostru ce se afla pe frontul rusesc. Numai în caz de alarmă ne duceau și pe noi, dar nu făceam nicio ispravă. Nici nu era cazul.

Au început apoi împușcături și ziua și cred că s-au pornit de la noi. Câțiva mucoși de ofițeri abia iviți de pe băncile școlii, poate și alții mai în vârstă, au început să tragă după oameni pașnici, care-și vedeau de treburile lor gospodărești în hotarul satului. Au răspuns și sârbii. Nu ne mai puteam apropia de malul Dunării. În cele două săptămâni când mă găseam acasă, s-a făcut o operație serioasă. Nefiind suficiente forțele noastre militare, aflătoare la Orșova, au dus la repezeală un batalion de la regimentul 43 din Caransebeș, batalion de marș, gata de plecare pe front. Au trecut atunci Dunărea cu niște vapoare și au atacat satul Tăchia. Spuneau ai noștri, care luaseră parte la „operație”, că s-a tras asupra populației civile fără nicio considerație. Și e cu atât mai condamabilă fapta aceasta, cu cât toate unitățile de operație erau compuse din români și locuitorii satelor de pe malul Dunării, din partea sârbească, tot români sunt.

Trecerea s-a făcut prin mai multe locuri. Pe la insula de lângă Ogradena a trecut un pluton sub comanda sergentului Lae Cornea din batalionul de glotași ai maiorului Hirschfeld, originar din Caransebeș, soțul verișoarei mele, Lena lu Fârdeanu.

Întreg plutonul a rămas acolo, n-a mai avut posibilitatea să se retragă. Celelalte unități s-au întors fără nicio pierdere. A fost mai mult o cercetare de teren sau o demonstrație care să atragă atenția de la vreo trecere mai serioasă din altă parte. Lae Cornea a căzut prizonier cu întreg plutonul. Am aflat amănuntele dintr-un ziar din București, care străbătuse până la noi. Un corespondent al ziarului a stat cu el de vorbă la Cladova. Nu s-a mai întors, s-a prăpădit pe undeva, în vreun lagăr.

Într-o zi pe la amiază s-a dat alarma și ne-au dus pe toți la Dunăre. S-a deschis un foc viu asupra malului sârbesc. Noi nimeriserăm la podul Cernii. De acolo trăgeam peste Gura Cernii spre malul dușman. Eram cu Solomon Bistreanu. Depărtarea era de 1800 de pași. Ofițerul s-a ascuns în berăria din marginea podului. Am tras și eu o dată și m-am culcat după parapetul de beton din capătul podului. Solomon trăgea de mama focului.

—Ce dracu ai, mă? Ai bolânzit de tragi ca un apucat? Ce ai tu cu sârbii? Ce avem noi de împărțit cu ei?

—Lasă, mă. Să le fac ăstora bucurie.

—Ce bucurie să le faci? Nu vezi tu că sublocotenentul s-a înfundat în berărie să-și stâmpere elanul? Te poți trezi cu vreun glonț rătăcit în cap. Îți lipsește așa ceva?

S-a așezat și el lângă mine. Am stat culcați după parapet. Două ceasuri a ținut comedia. A ieșit – când s-a isprăvit – și sublocotenentul nostru și ne-a condus în triumf la cantonament.

*

„Pótszázad-ul” nostru era de acum organizat – vorba vine. Cei vreo 800 de soldați fură împărțiți în patru plutoane. Enache Țepeneag, cu profesorul Franz Weber, caransebeșean de-al nostru și cu serviciul în vestul țării, fură încredințați cu aprovizionarea unității pe lângă un ofițer oarecare. Eu am rămas cu Solomon Bistrianu și cu Mihai Drăgulescu, tot învățător și el. Se mai găsea cu noi și un consătean al lui Drăgulescu, un oarecare Cristescu, un om foarte șiret, devotat nouă și hoț iscusit. Toată ziua se învățea prin viile de primprejur și venea încărcat de struguri. Îl mai trimiteam să ne cumpere câte ceva de prin oraș. Mai aducea făină de cucuruz, lapte, brânză, ne făcea adeseori mămăligă și mâncam împreună. În schimb îl îmbuibam cu răchie și alte băuturi mai alese.

Învățătorul Drăgulescu era o fire foarte curioasă. Era bolnav de plămâni, nervos, înjura de mama focului, sincer și bun prieten, fără pic de răutate în sufletul său. Bea mult. În băutură își îneca durerea. Își vedea sfârșitul apropiat. Era căsătorit cu o învățătoare și avea și două fete mici. Câteodată mânca la masă mămligă cu lapte și sticla de băutură o ținea lângă farfurie și trăgea din când în când câteva înghițituri bune de țuică, apoi continua să mănânce lapte. S-a prăpădit încă în cursul războiului într-un sanatoriu de tuberculoși.

Locuiam de acum în oraș. Ne găsisem locuință la capătul orașului, la o văduvă croitoreasă săracă cu o fetiță. O nemțoaică necăjită, slabă și prăpădită ca vai de ea. Primeam mâncare multă, peste trebuințele noastre. O întrețineam și pe ea și pe fetiță. Usca pâinea în cuptor s-o aibă rezervă când vor veni zile mai grele. Nu numai noi, mai făceau și alții acte de binefacere. Era atâta mâncare de săturam toate gazdele. Alături de noi ședea Țepeneag cu Weber. Veneau seara pe la noi la joc de cărți și le frământam până târziu.

Ne găseam în plutonul al patrulea și aveam comandant un sublocotenent de rezervă, notar prin părțile Făgetului. Deși îl chema Nagy (Mare), era foarte mic de statură, dar îndesat și bine legat. Venea seară de seară la noi sau ne adunam dincolo, la Țepeneag, la joc de cărți. Amândoi profesorii nu beau niciun fel de băutură. Încredințați cu aprovizionarea companiei, cumpărau zilnic cantități mari de mărfuri din prăvălia mare și bogat asortată a lui „Scheinberger” și primeau în fiecare zi câte două sticle de băuturi scumpe: rom, coniac sau licheur... Le aduceau la noi și le topeam împreună, că era mare amator și comandantul nostru și se mai nimereau și alți prieteni de prin vecini. Alcătuiam un fel de „casină”. A doua zi mai lipseam de la instrucție, iar când se da alarma, noi trei eram cei din urmă. O făceam cu bună speculă. Nu erau nici mantale, nici puști pentru toată lumea. Se depozitaseră toate într-o casă și se distribuiau numai când era nevoie de ele. Și noi întârziam regulat și soseam când deja erau împărțite. Ne întorceam acasă...

—Cum se poate asta? – ne ia într-o zi căpitanul – Întotdeauna dumneavoastră sunteți cei din urmă. Măcar o dată să vă văd aici mai din vreme. Dar totdeauna întârziați...

—Noi locuim mai departe decât toți ceilalți.

—Și acesta e motivul? Sărmanii de ei! Cât trebuie să se ostenească, cât se silesc să vină la vreme de la așa mare depărtare și nu reușesc bieții de ei niciodată!

Dar ne lăsa în pace. Vedea și el specula noastră, dar nu se sesiza de ea. De bună seamă ne ocrotea și prietenul nostru, comandantul plutonului. Când ieșeam la instrucție pe un ceas-două, așa, fără arme, mai mult pentru alungarea plictiselii, noi eram cei din urmă: „Utolsó szakasz, utolsó tagpár” („Ultimul pluton, ultimul rând”). Ne trăgeam ca niște bătrâni copleșiți de greul anilor și povara vieții zbuciumate. Nici pasul nu-l mai țineam. Când ne vedea, câteodată, căpitanul țipa la noi, dar multă ispravă nu făcea. Ne reluam cadența noastră. Ne ieșise numele în gura ofițerilor și gardiștilor: „A három lusta tanító” („Cei trei învățători trândavi”). Hainele de pe noi, și așa vechi, cârpite, erau pline de pete de noroi, cum ne tăvăleam pe jos. Nu ne mai dădeam în gând să le periem, iar bocancii erau albi de noroi. Niciodată n-am pus peria pe ei. Când făcea inspecție, sublocotenentul trecea pe lângă noi fără să ne mai vadă. Când ne plictiseam de bocanci, ne duceam cu Țepeneag la magazie la Moș Pătui, un bătrân plutonier major încredințat cu magia și-i schimbam cu alții noi. Și deși bătrânul era tare de cap, pe noi ne servea. Țepeneag fiind la aprovizionare, îi făcea și lui numeroase servicii, îl mai aprovizionă cu de toate, avea de unde. Și moșul avea o familie numeroasă, fete multe, nemăritate și fără existență. Îi mai aducea moșului câte o sticlă de coniac sau de licheur și de, o mână spală pe alta. În felul acesta vremea trecea, cătănia nu era grea deloc, dorul de casă însă ne omora.

*

Între prietenii ce ni-i făcuserăm la Casinoul nostru, erau și doi negustori din Mehadia, „landsmanii” lui Țepeneag: Chiticeanu și Petchescu²⁶⁵. Veniseră târziu la cătănie. În prima zi de mobilizare fuseseră ridicați de Poliția de Siguranță și duși la închisoare la Caransebeș, împreună cu generalul Cena și preotul Coriolan Buracu²⁶⁶ din satul lor și încă cu alții din sat. Ne povesteau pățania lor:

„Am fost denunțați de către învățătorul Remus Popa, coadă de topor în mâinile poliției ungurești, un mare ticălos, pentru o activitate subversivă în

²⁶⁵ Coriolan Buracu, *Amintiri*, în *Marele Război în memoria bănăţeană 1914–1919*. Antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu și Nicolae Bocșan, Cluj-Napoca, 2012, p. 516.

²⁶⁶ *Ibidem*.

folosul regatului român și pentru acte de trădare față de «dulcea și scumpa patrie maghiară»”.

După anchete de mai bine de două luni, pe dânșii, fiind soldați mobilizabili, i-a trimis la unitatea militară de care aparțineau. Și așa au venit aici nimerind la plutonul nostru. Ne-am împrietenit repede. Erau băieți buni și dezghețați la minte. S-au potrivit bine în cercul nostru. Într-o seară, stând la jocul de cărți, vine vorba de dorul nostru de casă, de familie, Nagy ne aprobă. Aveți dreptate, e grea această depărtare de familie, dar ce să facem? Cât m-aș duce și eu acasă! Dar nu pot! Însă vouă o să încerc să vă fac acest serviciu prietenesc. N-o fi legal, dar să-i dăm măcar aparențe de legalitate. Sper să nu se întâmple nimic mai de seamă. În situația prezentă e tot una, ori sunteți aici ori acasă.

Și ne face ordine de concediu pe patru zile la fiecare: mie, lui Bistrianu, Drăgulescu, Chiticeanu și Petchescu, semnate de dânsul, dar fără ștampila companiei. Bucuria noastră n-avea margini. Plecarăm în aceiași zi. Sosesc acasă fără cea mai ușoară piedică. Nu mai e nevoie să descriu fericirea mea când m-am văzut în mijlocul iubiților mei. Dar necazul a venit pe neașteptate. Ordin la compania noastră de rezervă să se organizeze în timp de 24 de ore o companie de marș, care să plece imediat la Lugoj și împreună cu companiile de acolo, pe front. Regimentul fusese distrus de ruși în defileurile Carpaților și avea nevoie urgentă de completarea golurilor. Între cei ce aveau să plece ne socotise căpitanul și pe noi „a három lusta tanító” și pe cei doi negustori care veniseră de la închisoarea din Caransebeș, acuzați de trădare de patrie. Noi însă, nicăieri... Când află povestea să turbeze nu alta: „Imediat telegrafiați posturilor de jandarmi să-i aducă legați înapoi!” și bietul notar Nagy a primit singur toată furtuna ce i s-a descărcat asupra capului său. Pe cei doi negustori și pe Drăgulescu i-au adus la repezeală. Eu cu Bistrianu am mai întârziat. Jandarmii noștri au fost mai cumsecade. Nu s-au grăbit să execute ordinul, ne-au făcut doar atenți să plecăm. La postul de jandarmi din Caransebeș se afla și Gheorghică Pop, soțul Elenei, fiica unchiului Ghiță Mărcuț, care avea casa chiar peste drum de noi. Mi-a spus să plec. Am plecat. Și așa trebuia să plec. După ce am plecat au raportat că nu sunt în Caransebeș, că am plecat la unitate. Pe Chiticeanu și pe Petchescu, îndată ce-au ajuns, i-au vârat în compania de marș și peste câteva ore au plecat pe front. Au nimerit-o rău de tot. Nici n-au apucat să întâlnească regimentul, i-a distrus bombardamentul de

artilerie rusească încă în tren. Ei au scăpat cu viaţă. Pe Drăgulescu nu l-au dus. Era bolnav. Când am venit eu cu Bistrianu, compania plecase. Norocul m-a ajutat pentru a treia oară. Dacă nu mă duceam în concediu, căpitanul mă trimitea pe front, cu toată siguranţa. Ne-am prezentat la raport. A ţipat pe noi, şi-a destins nervii, şi-a potolit necazul şi, în sfârşit, ne-a dictat pedeapsa: şapte zile de „magánfogság”, ceea ce însemna închisoare de unul singur într-o celulă, o zi la lumină, a doua zi la întuneric. În zilele cu lumină, fără mâncare, în cele întunecoase cu porţia mai redusă. În fiecare dimineaţă avea să vină un gradat să ne cetească şi explica paragrafii regulamentului de serviciu, pe care-l călcaseam. Închisoare severă!

Dar a fost cu totul altfel. Nu se găseau prea multe (celule). Una singură era liberă şi ne-au vârat în ea pe trei. Pe lângă noi doi, mai aduseseră şi un ungar din serviciul comitatului, din Lugoj, căzut în acelaşi păcat ca şi noi. Celula era îndeajuns de spaţioasă. Avea cam doi metri pe doi şi aceeaşi măsură în înălţime. Pentru trei, loc de ajuns. Obloanele nu s-au închis niciodată.

Prietenii noştri ne-au purtat de grijă. Ne-au adus cărţi, ziare. Țepeneag ne dădea printre gratii slănină, cârnaţi, şuncă şi toate bunătăţile. Şi ne venea cu toată regularitatea câte o sticlă de coniac sau licheur. Fratele lui Bistrianu ne aducea sticle cu răchie. Invitam la noi pe comandantul corpului de gardă şi-l omeneam cu de toate. Nici nu mai închidea uşa celulei. Ne aduceau mâncare şi de la companie. Tot corpul de gardă era invitatul nostru. Erau cu toţii români de-ai noştri de pe plaiurile noastre grănicereşti.

Toată ziua beam, mâncam şi cântam bisericeste sau povesteam câte ceva din viaţa noastră, din trecutul neamului şi din necazurile sale. Tovarăşul nostru ungar era băiat bun, sărac, servitor pe la birourile prefecturii. Era fericit că împărţeam frăţeşte totul cu dânsul şi puteam vorbi deschis.

În fiecare dimineaţă se prezenta în celula noastră gradatul însărcinat cu cetirea şi explicarea regulamentului de serviciu. Era plutonierul major Berbencea originar din Valea Almăjului. Fusese ostaş vrednic, suferea de reumatism, umbla greu şi i se încredinşase administrarea şi îngrijirea cazărmii cu toate ale sale. Se așeza jos, alături de noi şi se înfrupta din toate bunătăţile noastre. Şi după ce mâncam şi beam bine, începeam să cântăm bisericeste. Fusese şi el cantor la biserică şi ne ruga să-l învăţăm hericovnice, câteva pricesne şi irmoase. Cântam împreună câte un ceas-două. Bistrianu era

cântăreț minunat, eu nu le prea știam, învățam și eu alături de Berbencea. Vremea era rece și umedă – ne găseam în luna noiembrie – dar nu sufeream de frig. În celula de alături erau închiși trei cetățeni sârbi, pe care i-au prins întâmplările pe malul nostru. Erau pescari. Doi erau români, dar și sârbul vorbea binișor limba noastră. Între celula noastră și a lor, într-un colț se găsea o sobă de tuci, având să le încălzească pe amândouă. Ei lucrau pe afară, mai ales erau puși să taie lemne. Veneau cu brațele pline. Tot timpul focul ardea în sobă și ei puteau ieși în corpul de gardă unde se găsea gura sobei și o îmfundau de lemne. Dar și noi îi serveam cu mâncare, dar mai cu seamă cu băutură de care erau atât de doriți. Le plăcea cu deosebire răchia și noi aveam plin de sticle. În fiecare seară le dădeam câte una. Se găsea loc pe lângă sobă. Și vremea a trecut așa de repede și ne-a părut nespuns de rău. Bine am dus-o noi aici, la căldură, sături de mâncare, băutură și somn. Am fi dorit să ne țină aici toată iarna, că afară era bătaia lui Dumnezeu. Bătea vântul cu lapoviță și aproape noapte de noapte se da alarma și stăteau bieții oameni ceasuri de-a rândul în umezeala tranșeelor.

Când ne-am isprăvit osânda a trebuit să ne înfățișăm înaintea căpitanului, la raport, să-i anunțăm că ne-am împlinit pedeapsa. S-a uitat la noi rânjind: V-ați cumițit acum? Cred că n-o să vă mai dea în gând să mai faceți abateri de la disciplina militară. Suntem în război și suntem cu toții datori să ne supunem și să ascultăm fiecare poruncă cu cea mai mare punctualitate. M-ați înțeles? Dacă nu vă trimit din nou la închisoare! Și eu m-am gândit atunci: Unde-ar da Dumnezeu, că bine mai era acolo..

*

Omul, când nu doarme bine, visează. Ce sunt visurile? S-au găsit destui oameni învățați să ne dea definiția și cauzele care le provoacă. Cei mai mulți oameni cred în împlinirea lor și le tâlcuiesc în felurite chipuri. Și cred în ele oameni cu multă carte, nu numai mulțimea celor de jos și cu puțină orientare în știință. Vor fi visurile în marea lor majoritate consecințe ale stărilor fizice și sufletești, ale impresiilor mai puternice din viața de toată ziua – care n-au nicio legătură cu viitorul, dar totuși sunt visuri și prevestitoare. Cel puțin sunt exemple aparente, unele par chiar dovedite în realitate.

În noaptea de Sfinții Voievozi Mihail și Gavril, din toamna anului 1914, mă găseam în celula cazarmii din Orșova. Voi fi visat eu multe acolo, în nopțile

lungi, dar un vis pe care l-am visat în noaptea amintită a ieșit din comun și mi-a rămas în minte în toată vremea.

Se făcea că eram pe o scenă mare de teatru. Scena avea forma pământului locuit de neamul românesc de la Tisa la Nistru. În mijlocul scenei se găsea un gard de scânduri, înalt cam de 70 – 80 de centimetri, de forma Carpaților. Sudul era în față, nordul în fundul scenei, răsăritul la dreapta și la stânga apusul, exact harta în relief, culcată la pământ. În partea unde ar fi Ardealul sta profesorul Țepeneag îmbrăcat în haine negre și cu capul gol, cu fața tristă, privind spre răsărit. În locul unde ar fi fost Banatul, ședeam eu cu aceeași îmbrăcămintă, tot cu capul gol, privind în zona răsăritului. Dincolo de paravan, unde am așeza Țara Românească, trei fete în costume naționale, desculțe, cu capul gol și cozi lungi de păr bogat, jucau hora ținându-se de mână. Noi amândoi ne uitam triști la jocul lor. Deodată veni din răsărit o a patra fată, tot așa îmbrăcată și continuă hora ținându-se de mână. După un timp oarecare săriră ca niște căprioare peste paravanul de scânduri, din mijlocul scenei, îl îmbrățișează pe Țepeneag jucând în jurul lui. Numai eu, rămas singur, mi-am plecat capul și am început să plâng. Veniră apoi ținându-se de mână, toate fetele și Țepeneag, mă cuprinsă în brațe și-mi ziseră: Nu te părăsim niciodată!

Și m-am trezit.

I-am povestit visul mai întâi lui Bistrieanu. Când am ieșit afară i l-am spus lui Țepeneag: „Enache, să știi că are să se facă România Mare. Visul meu mi-a prevestit faptele istorice ce vor veni cât de curând. Sfârșitul războiului ne va aduce unirea națională atât de mult așteptată”. Și așa s-a întâmplat. A venit mai întâi în horă a patra fată: Basarabia și atunci Ardealul și la urmă Banatul. Visul meu pe care-l povestesc aici, nu e o închipuire. Așa s-a întâmplat și l-am redat fără nicio exagerare sau înflorire...

*

Plecaseră mulți pe front. Batalionul de glotași al maiorului Hirschfeld pornise pe Dunăre în sus cu altă misiune. Paza malurilor în sectorul de la Orșova rămăsese în grija rezervei. „Pótszázadul” nostru avea partea dinspre granița României, iar al glotașilor dincolo de oraș, spre Cazane.

Când am părăsit închisoarea, nu știu cum s-a făcut, nu-mi mai amintesc, am căzut pe mâinile plutonierului Goga, om simplu, foarte milităros și conștiincios

în datoria sa, cam într-o dungă, dar nu era rău. Venise și dânsul la mobilizare ca și noi, ceilalți. Fusese sergent în activitate și-l avansaseră plutonier că era mare nevoie de subofițeri. În viața civilă era țăran sărac cu multe nevoi și necazuri. De acum aveam cu toți arme și mantale. Tot a doua zi cădeam de serviciu. Vremea era rece, cu ploi și lapoviță, cu vânturi ce veneau pe Valea Dunării de ne înghețau. Cum ne-am văzut afară, căpitanul ne-a dat pe mâna plutonierului: „Să-i pui regulat în serviciu, să vadă și să înțeleagă că au venit la război și nu la petrecere!”.

În două rânduri am făcut parte din paza Dunării. Stăteam de santinelă câte patru ore. Îngheța și suflul în noi. Al treilea tur am nimerit la un depozit dintr-o casă părăsită, situat dincolo de satul Jupalnic, în drumul spre Topleț. Eram șase soldați cu un caporal. A stat de veghe cu arma la umăr de la 8 la 12 noaptea Solomon Bistrieanu, când urmam eu. Dar nu m-am putut scula din paiele unde eram culcat. Ologisem de ambele picioare. Toate eforturile îmi erau degeaba și a rămas bietul Solomon să facă și în locul meu încă patru ore.

În gândul meu mă bucuram. Mă vor trimite la vreun spital. Până ies de acolo, poate se termină războiul ... că tot mai credeam că n-o să dureze mult. Imposibil să nu se sfârșească cu armele atât de perfecte și de ucigătoare, ce se iscodiseră.

Am stat în paie până la amiază, la ora unu când ne-a sosit schimbul. M-am ridicat cu greu și sprijinit de Solomon și încă unul din camarazi, am ajuns la cantonament. „Bucuria” mea a fost de scurtă durată. A doua zi durerile mi s-au potolit, doar puțin le mai simțeam la încheieturi. De atunci în fiecare toamnă, ani la rând, mă prindeau dureri în ambele picioare, așa, mai domoale, care țineau cel mult o săptămână. N-am avut niciodată ceva serios.

„Serviciul” nostru era îndeajuns de greu. Ne băteam capul cum să scăpăm de el. Într-o zi stăteam de vorbă cu plutonierul nostru. Ne adusese Țepeneag o sticlă de coniac de marcă aleasă și l-am invitat la noi pe șeful nostru, la un pahar. Am mai făcut rost și de niște aperitive. Se simțea omul bine de tot. Din una, din alta ne spune că dacă se va termina războiul ar vrea să intre în serviciul Comunității de Avere ca pădurar.

–Nimic mai ușor, îi spune Bistrieanu, uite, Jumanca are un unchi care e ginerele președintelui Comunității de Avere, profesorul Drăgălina²⁶⁷, iar eu sunt prieten bun cu Diaconovici²⁶⁸, director la Comunitate. S-a făcut! Lasă-te în grija noastră!

De fapt, unchiul nevestei mele, Ioan Țușoi, era ginerele profesorului Drăgălina, care era, pe vremea aceea, președintele Fondurilor Grănicerești. Îl caut în grabă pe Țușoi și-i spun povestea. A doua zi vine la noi, i-l prezint pe Goga, îl asigură de sprijinul său. Mai bem împreună răchie fiartă, mai mâncăm niște brânză, cârnați și alte aperitive. Se găseau din belșug.

Și am scăpat. Plutonierul pe noi doi nu ne-a mai trimis în tranșeele de pe malul Dunării. Mai stăteam cu el de vorbă, îl mai invitam pe la noi. Era sărmanul cam redus și de bună credință și noi îi alimentam mereu ambiția, dar îl și aprovizionam cu de toate. Într-o zi îi vine nevasta, o biată țărăncă de la sat, desculță, cu o traistă pe mână. I-am zis, „Sărut mâna Doamnă!”, i-am luat traista și am dus-o noi până la locuința lor. A doua zi i-am invitat la masă la restaurant, prânz domnesc, cu mâncări gustoase, fripturi, prăjituri și vinuri alese. Și când ceilalți camarazi ai noștri stăteau de pază în bătaia vântului cu ploaie rece și lapoviță, noi ședeam la căldură și ziua ne plimbam prin oraș sau citeam ori scriam acasă și pe la prieteni. Ne mai dădea și plutonierul nostru să scriem câte ceva, rapoarte, date statistice sau tablouri care i se cereau, dar nu prea avea de acestea. Și așa au mai trecut câteva săptămâni.

*

Cătănia și războiul nostru nu era grea, dar era plictisitoare. Ne omora dorul de casă și de familie. Câteodată ne mai resemnam, ne făceam de lucru, mai uitam, veneau încă ceasuri grele, nopți de insomnie, când ne copleșea obida și nesiguranța pentru ziua de mâine. Deși mereu ne înșelam cu nădejdi de sfârșitul apropiat al războiului – începuserăm să înțelegem că nu se va termina în grabă.

Scriam mereu acasă și pe la prieteni duși pe fronturi sau aflători prin garnizoanele din interiorul țării și primeam multe scrisori. Turnam și noi și ei

²⁶⁷ Patriciu Dragalina, studii gimnaziale la Timișoara, universitare la Viena și Gotha, profesor la Institutul pedagogic din Caransebeș, istoric, autor de manuale.

²⁶⁸ Alexandru Diaconovici, funcționar la Comunitatea de avere din Caransebeș, înainte și după 1918.

în scrisori toată obida noastră sufletească. Era ușor de scris. Poșta era gratuită pentru toți cei mobilizați, atât pentru scrisorile trimise de dânsii, cât și pentru cele adresate lor. Scriam acasă, surorii mele Ilca, soțului său Traian, care se găsea undeva pe frontul sârbesc, verișoarelor mele, Zina și Cati, verișoarei soției mele Paulina, fiica învățătorului Virgil Ștefăniță²⁶⁹ din Glimboca, care se găsea la Preparandia din Seghedin și purtam corespondență și cu Ana Borlovan²⁷⁰ învățătoare la școala mea românească. Îmi comunica noutăți de la școală, îmi cerea sfaturi, își puna în gând să mă scoată din armată ca fiind indispensabil la școală, a bătut pe la toate ușile, dar trudă zadarnică!

Acasă scriam lungi scrisori. Cuprindeau un fel de jurnal al meu din război. Le scriam cu gândul de-a avea aceste însemnări pentru vremurile ce vor veni vreodată, să-mi găsesc în ele tot zbuciumul și toată obida mea sufletească din aceste răscolitoare de rânduieli și așezări sociale. Dar nu mi-au fost păstrate. Mi-au fost arse după ce dezertasem în România, de frica percheziției și erau multe aceste scrisori, peste patru sute și cuprindeau întreagă viața mea sufletească din zilele petrecute în armata unghurească, pe malurile bătrânului fluviu.

Pe la începutul războiului aveam firma credință că noi o să câștigăm victoria finală. Ceteam numai comunicatele de război ale Puterilor Centrale, credeam că armatele noastre merg din biruință în biruință. Nimeream în ele declarații tari și hotărâte ale „kaizerului” german și bărbaților de stat ai ambelor împărății și eram de convingerea că în scurtă vreme dușmanii vor fi răpuși și vom merge acasă. Poate că Wilhelm va fi avut dreptate și până nu vor cădea frunzele arborilor, vom fi cu toții acasă! Înțelegeam că împăratul german are cuvântul cel mai dătător de ton în această uriașă încleștare și nu mă îndoiam că el știe ce spune. Și mai vedeam că România este aliata Puterilor Centrale, prietena lor. Când am fost la Caransebeș de ziua împăratului (18 august), în cele două săptămâni de concediu, am asistat la zgomotoasele parăzi în care se aduceau elogi și se manifesta pentru România. Și mai vedeam fluturând și tricolorul românesc alături de drapelele unghurești, austriece, germane și italiene. Și doream victoria de partea noastră și pentru că aici se găsea Țara Românească.

²⁶⁹ Virgil Ștefăniță, învățător la Glimboca.

²⁷⁰ Ana Borlovan, învățătoare la școala confesională ortodoxă din Caransebeș.

Noi n-am putut afla aici, din comunicatele noastre, nici de prăpădul de la Lemberg, îndurat de armatele noastre și nici de celebra înfrângere de la Marna, suferită de puternica organizație militară germană, care a avut un ecou hotărâtor în lumea mare diplomatică...

În toamnă au început să se strecoare la noi ziare din București. Publicau comunicate oficiale din ambele părți. Și am înțeles atunci că situația noastră nu prea e strălucită, că războiul nu se va termina așa de repede, cum ni se spunea și cum nădăjduiam noi. Și am mai înțeles că Țara Românească, poporul român, nu este de partea aliaților săi, ci dimpotrivă, cere unirea națională, cere Ardealul.

S-a răscolit în noi atunci sângele străbunilor, au început să bată inimile noastre copleșite de sentimentul nostru național. Discutam mereu, ne făceam visuri și adeseori aveam ieșiri nesocotite. Ne bucuram de succesele rusești din Galiția și ale aliaților din apus. Profesorul Weber ne spune odată: „Nu știu ce dracu aveți, ce nebunie v-a cuprins, parcă v-ați rusificat cu totul. Triumfați când auziți câte o înfrângere a armatelor noastre. Ați devenit dușmanii propriei voastre țări”.

—Nu frate! Nu suntem dușmanii țării noastre, nici nu ne bucurăm de înfrângerile suferite de Puterile Centrale, dar comentăm o situație reală, un adevăr. Luăm știrile venite din amândouă părțile și ne silim să scoatem din ele situația de fapt, îi spune Enache Tepeș.

—Știu eu visul vostru. Aveți convingerea că pierzând noi războiul se va face unirea românilor, veți vedea împlinit visul vostru de totdeauna: România Mare.

—Și de ce n-am dori-o? i-am ripostat eu. S-a purtat stăpânirea ungurească vreodată cu acest neam românesc în așa fel ca să se simțească acasă în această țară? Am fost noi vreodată socotiți egali în drepturile cetățenești, în libertatea religioasă și națională, cu poporul maghiar? N-am fost noi în toată vremea, în tot cursul veacurilor, socotiți robi ai pământului nostru, al cărui belșug ni s-a furat de nobilimea maghiară sau maghiarizată? Și când ne-am plâns la Viena la tronul împăratului, am fost aruncați în ghearele organelor de stat ungurești, să ne judece ei. Horia cu tovarășii săi au pornit răscala împotriva împăraților lor de totdeauna, cu învoirea ascunsă a împăratului și tot la porunca împăratului armatele austriece au năvălit asupra răsculaților nenorociți, care

cereau libertate și i-au prăpădit fără nicio milă. Avram Iancu a luptat cu credință alături de împăratul de la Viena, împotriva dușmanilor săi. Și care i-a fost răsplata? Cu ce au fost răsplătiți de această curte împărătească? Au semănat cu oasele lor toate câmpiile de luptă, de-a lungul și de-a latul Europei, ca astăzi să nu aibă dreptul să-și învețe, în școala susținută din truda lor, graiul maicii, ci să fie siliți de legi draconice să învețe o limbă străină și de sufletul și de simțul lor. Să li se impună cu forța un crez fals, ideea scrântită a statului unitar maghiar. Noi, dragă frate Franz, nu suntem, nu putem fi, ca voi, nemții, fără demnitate națională. Voi v-ați lăsat înstrăinați de neamul vostru, de toate aspirațiile voastre de viitor. V-ați contopit cu totul în închegarea de toate amestecurile și culorile a ideii de stat ungar. Noi avem conștiința demnității noastre naționale, noi ne-am călit sufletele în flăcările atâtor suferințe îndurate de multe generații de martiri în cursul veacurilor de trudă și amărăciune și nu putem fi altfel de cum suntem. Te miri că dorim o ieșire din aceste cătușe? Câinele înlănțuit nu se zbate și el să scape? Dacă stăpânirea ungurească nu ne-a lăsat să ne simțim bine aici, dacă nu ne-a considerat oameni și pe noi, frați cu ai săi, dacă în loc să ne fie mamă ocrotitoare, ne-a fost mamă vitregă și ne-a snopit în lovituri – să nu vă mirați că ne ducem cu gândurile în altă parte. Și să-ți mai spun un lucru: actualul război a răscolit în sufletul tuturor neamurilor pământului. A scos la suprafață conștiința demnității naționale și a drepturilor omenești. Toate popoarele tind spre libertate și nu va fi putere pe lume care să împiedice această uriașă pornire. Cu atât mai accentuată se pune problema aceasta în împărăția austriacă, compusă din atâtea neamuri învrăjbite între ele. E o alcătuire compusă din petice de tot soiul, care abia dacă se mai țin între ele. O zguduire mai tare și se va destrăma! Vrei tu să împiedice aceasta? Poate cineva s-o mai cârpească? E un proces firesc, care-și urmează drumul său indiferent de voința, credința sau dorința noastră. Nu, frate Franz! Rostul vremilor nici nu-l putem împiedica, nici nu-l vom grăbi noi cu sentimentele noastre.

Profesorul Franz Weber era un om cumsecade. S-a uitat lung la mine și n-a mai zis nimic. Ne cunoșteam încă din copilărie. Era și el caransebeșan, crescuse între români, nu ne ura, dar școala și educația ungurească l-a copleșit și pe el ca pe toți nemții cărturari. Deși ne cunoșteam de atâția ani, nu eram prieteni. Era mai mare decât mine cu câțiva ani și crescuse în altă parte a orașului. Ne-am

împrietenit în război numai. Avea suflet tare bun și am continuat prietenia, dar n-am mai discutat probleme mari, naționale, de viitor. Eu am trecut munții, el a rămas. La sfârșitul războiului s-a dus la slujba sa într-un oraș din Ungaria de Vest. Își întemeiase acolo căminul și a rămas.

Sunt convins că el n-a spus mai departe ceea ce îi spusese eu în discuția noastră.

Noi însă comentam mereu evenimentele mondiale. Tot mai des primeam ziare de la București și aveam informații reale de ce se petrece în lumea mare și mai cu seamă vedeam și înțelegeam că marea opinie publică din Țara Românească era pornită împotriva Puterilor Centrale. Oameni politici de seamă o spuneau în public, în adunări și întruniri de tot soiul, că vor unirea națională cu neamul românesc de peste Carpați. În spiritul acesta scriau și cele mai multe ziare din capitala regatului român.

Toate acestea erau mereu discutate între noi. Eu nu mă puteam stăpâni, vorbeam pe șleau, uitam că și pereții au ochi și urechi. Nu puteam însă să-mi înăbuș pornirea de bucurie a sufletului meu.

La 1 decembrie 1914 vine ordin ca din rămășițele ce se mai găseau în Orșova, să se organizeze un detasament pentru paza graniței din acest sector. Din „pótszázad”-ul nostru se formaseră trei companii cu un efectiv cam de 180 – 200 de oameni, simțitor redus față de cel de război, iară din bătrânii dintre 32–42 de ani se compunea compania a patra. „Noi ne adunăm toți în compania a doua, unde luase comanda notarul Nagy, avansat locotenent. Ne găseam acolo toți prietenii: Enache Țepeneag, Franz Weber, Solomon Bistrieanu, Moise Băcilă, Aurel Davidescu, studentul inginer Mihai Șărângău și alții, al căror nume îmi scapă și amintirea lor a fost ștearsă din mintea mea, de lunga vreme ce s-a scurs de atunci. La compania întâia fusese repartizat căpitanul Ferenczi, care deținea și comanda întregii unități.

Era o zi frumoasă, cu soare palid de iarnă, dar liniștită și caldă, un aspect care predispucea la melancolie.

Stăteam grămadă în fața companiei în dezordine, de vorbă cu comandantul nostru, așteptând noi ordine. Deodată apare căpitanul Ferenczi. Se apropie încruntat, se uită la noi, ne măsoară cu ochii de sus până jos pe toți și rânjește

cu răutate. Vine apoi drept la mine, mă prinde de piept, mă scutură cu putere și-mi zice cu glas puternic, probabil ca să fie auzit de toată adunarea:

„Jöjjön maga az én századomba! Adok én magónak! Izgató és hazaáruló”²⁷¹.
Mă împinge și-mi strigă din urmă: „Golyót neki a hasába”²⁷².

M-am dus târâș-grăbiș spre compania întâia și m-am așezat la o margine. Eram grozav de amărât, de tremuram ca o vargă. Nervii nu-mi mai puteau suporta grozava emoție ce mă copleșise. Gândurile mi se frământau în clocot. Tot eul meu era zguduit. Când m-a scuturat căpitanul de piept, peste umărul lui am văzut cleanțul ce dominează gara Vârciorova și sirul de dealuri ce coboară spre Dunăre din Țara Românească și atunci, în clipa aceea, a încolțit în sufletul meu ideea dezertării. În acest act de mare îndrăzneală vedeam singura mea salvare. Îmi făceam în gând o socoteală migăloasă, vedeam zilele negre și îngrozitoare ce mă așteptau, ochii căpitanului pururi asupra mea, serviciile grele pe care o să mi le încarce pe umeri și primejdia ce apasă în toată clipa asupra capului meu. O greșală a mea, o vorbă aruncată cu nesocotință, o informație tendențioasă a vreunui lingău-spion și tragedia se va desfășura în plinătatea ei. Ce mai contează un om când mor milioane! Și mai cu seamă unul care a devenit periculos intereselor de stat și disciplinei ostășești, loialității față de țară și tron.

Nu mai știu cum m-am dus împreună cu toată compania la magazie de ne-am echipat cu efecte noi, de război, cum am ajuns în cantonament, cu cine am fost împreună. O ceață deasă îmi acoperă amintirea acestor clipe. Nu era cu mine în companie niciunul din prietenii mei. Rămăseseră cu toții dincolo, la compania a doua. N-am mâncat nimic toată ziua. Noaptea am fost în serviciu la Dunăre. În ceasurile lungi petrecute cu arma la umăr, pe parapetul tranșeelor din marginea apei ce curgea liniștită în drumul ei, în noaptea înstelată, îmi alcătuiam planuri pe unde să fug, cum să nimeresc mai bine „dincolo”, „la ai noștri”. Și ziua mă frământau aceleași preocupări.

Înțelepții noștri bătrâni au multe maxime și proverbe scoase din viață și aplicate tot la viață, care cuprind mult adevăr și cuminți învățături de toată ziua. În nesecata lor comoară de înțelepciune, se întâlnește vorba: „În tot răul e

²⁷¹ Pe românește: Vino dumneata în compania mea. Îți arăt eu dumneata. Agitator și trădător de patrie – notă P. Jumanca.

²⁷² Plumb în burta dumatăle – notă P. Jumanca.

și un bine". Și tot aici se mai găsește: „Când e mai mare primejdia, Dumnezeu e mai aproape”. Așa a fost și povestea mea atât de amărâtă în aceste cumplite zile de frământare. După patru zile vin ofițeri noi la batalionul nostru. Comanda e preluată de maiorul Seregély, un om înalt, deșirat, ursuz și foarte scump la vorbă. Se fac schimbări și la comanda companiilor. Căpitanul Ferenczi trece la compania a doua – din care mă scosese pe mine – și la noi vine un om nou, locotenentul Baly László. În singurătatea camerei în care mă găseam am căzut în genunchi și cu lacrimi în ochi am adus mulțumită lui Dumnezeu că am scăpat de fiara de căpitan care-mi pusese gând rău. Cât bine mi-a făcut acest căpitan în păcătoasa sa pornire! M-a salvat el însuși din ghearele sale de pasăre prădătoare. Și norocul meu a intervenit pentru a patra oară ca să mă salveze. Mă găseam la o grea răscruce de drumuri și acest noroc mi-a rânduit pașii spre cea mai netedă și mai ușoară cărare a calvarului atât de lung al cumplitului uragan al războiului.

Baly László, ungur veritabil, Dumnezeu știe de pe unde va fi fost. S-a dus cu regimentul al doilea de honvezi pe frontul rusesc și s-a întors rănit într-un spital din interiorul țării. Vindecat, a fost trimis aici, la Orșova, la unitatea noastră. Om tânăr – avea doar 27 de ani – cu o pregătire superioară față de toți ceilalți ofițeri, terminase Academia Militară din Budapesta, avea și o vastă cultură generală și de orientare socială, care nu se prea întâlneau în cariera ofițerească din împărăția austro-ungară. Ostașii, gradații, ofițerii din subordine erau considerați frați, compania întreagă o familie. Conducea totul cu bunătate, nu ridica niciodată glasul, nu ordona militarește, călăuzea totul părintește. Tot sufletul său era numai dragoste față de toți oamenii și poate mai caldă pentru oropsiții noștri, pentru cei necăjiți. Și toată această familie mare, toată compania îl înconjură cu dragostea sa cea mai caldă și mai sinceră. Toate mergeau aici cu o punctualitate pilduitoare.

*

Mai aveam la compania noastră un sublocotenent activ, doi ajutori de sublocotenenți și un plutonier-major. Se purtau și dâșii omenește. În atmosfera atât de limpede și de caldă creată de comandant, nici nu putea fi altfel.

Comaniile nu aveau subofițeri. Cei ce se găsiseră pe aici de la început plecaseră pe front cu batalionul activ și cu companiile de completare trimise

mai târziu. N-aveam decât doi gradați, un caporal și un sergent. Era nevoie să se făurească din soldații companiei, căutându-se printre ei pe cei mai isteți, mai bine pregătiți militarmente. Mă temeam rău că o să cad și eu în acest necaz. Eram singurul cărturar în toată compania. Mai era unul, un notar de prin părțile Vârșetului, român de origine, îl chema Popovici. Acesta conducea cancelaria companiei. Era cam mândru de el. Nici nu știu dacă mă cunoștea și nici de unde nimerise aci.

Cei liberi de serviciu se duceau la instrucție câteva ore înainte de amiază. Nu prea făceam noi multă ispravă. Ne comanda tânărul sublocotenent activ. Era și dânsul de treabă. Ne comandă linie de trăgători „rajvonal”. „Rajvonul” alcătuit dintr-un pluton era compus din patru „raiuri”, nu știu cum s-ar zice pe românește, că n-am făcut militarie românească, poate „patru grupe”. Se uită peste noi și alege din fiecare grupă câte unul așa, după înfățișare, „comandant de grupă”. La grupa a patra mă nimereste pe mine. Ies în fața grupei, care se afla în linie de trăgători, dă o comandă pe care trebuia să o executăm, comandând fiecare, la rândul său, grupa în fruntea căreia se găsea. Ceilalți trei execută comanda întocmai, eu fac pe prostu și stau nemișcat cu toată grupa mea. Când mă vede ofițerul, dă un pumn capelei și-mi zice:

– Menjen a fenébel! Jöjön másik ügyesebb!²⁷³.

El nu mă cunoștea. A chemat pe altul, un țăran din Sadova, care s-a dovedit mai bun și a ajuns gradat.

Aveam cu noi un ajutor de sublocotenent de rezervă, profesor. Acesta mă știa, dar a tăcut. Îmi zice mai târziu: „De ce nu vrei să fii gradat, că dacă o fi să mergem la război și așa mergem împreună, cu toți!”.

– Da, e adevărat! Dar pe front e mai ușor să am grijă numai de mine decât de un grup de soldați. De ce să-mi iau o răspundere putând să n-o am?

– Ai dreptate! Cuminte vorbă spuseși!

M-au recunoscut mai târziu, dar m-au lăsat în pace. Oameni cumsecade, își dădeau seamă de situația mea, de lipsa mea de voință pentru această carieră și-mi mă aprobau în sinea lor conduita.

²⁷³ Du-te la naiba. Să vină altul mai isteț – notă P. Jumanca.

*

Într-o bună zi mă trezesc la companie cu colegul meu de clasă Vasile Șiclovan. În vară, când am plecat acasă, în concediu, rămăsese aici, în compania ce se organizase și care plecase mai târziu pe front. S-a bolnăvit de febră tifoidă și a fost trimis la spital, la Caransebeș. Refăcut, a fost trimis la Orșova și a fost repartizat la compania întâia. Bucuria mea nu avea margini. În sfârșit, am și eu un prieten lângă mine. Vasi Șiclovan era un tânăr foarte cumsecade, mereu cu fața senină, în voie bună, nepăsător de tot ce se întâmpla în jurul lui. Niciodată nu se posomora și nici nu se tânguia de nimic. Lua evenimentele cum se nimereau să fie și făcea glume și de necaz.

Pe plutonierul-major îl chema Stein, era neamț, de origine din Lugoj și bărbier de meserie. Își părăsise meseria, reangajându-se la cătănie. Plecat pe front, fusese rănit, vindecat de rană, nimerise la compania noastră. Stein era foarte cumsecade, iscusit la minte și cu fire deschisă și bun de glume. Ne-am împrietenit repede și ne mai scutea de anumite corvezi. Seara ne mai adunam toți trei la câte un joc de cărți și câte un pahar de răchie caldă sau de coniac sau de licheur, pe care ni le furniza Țepeneag din când în când. Se mai nimerise și sergentul, un om cumsecade, un șvab de pe câmpia Banatului, al cărui nume l-am uitat. Eram patru. Serile treceau cu ușurință.

Compania avea patru sanitari. Vine un ordin ca numărul lor să se ridice la opt, fiind unitățile noastre socotite „de munte”. Ne înțelegem cu Stein și ne trece și pe noi doi la această echipă. Sanitarii nu puteau fi trimiși în serviciu. Ei trebuiau să stea la îndemână pentru vreo eventuală intervenție. Ne găseam la graniță, dincolo era dușmanul și eram socotiți armată de front, având toate îndatoririle și beneficiile situației date.

Cât era ziua ședeam în cantonament și făceam școală sanitară, vorba vine, nu făceam nimic. Aveam comandant un caporal neamț, care trăise ani de-a rândul la București și plecase de acolo numai la mobilizare. Nu prea avea el minte prea ascuțită, dar era pânea lui Dumnezeu de bun ce era și se pricepea la îndatoririle noastre de sanitari. Cât era ziua de mare nu făceam nimic. Pe ceilalți, toți fii de plugari români, îi mai duceau să ajute câte ceva pe la bucătărie, eu cu Șiclovan eram încă privilegiați. Jucam seara cărți, nu pe bani, de trecere de vreme numai și dimineața ne sculam târziu doar la mâncare.

—Lua-v-ar dracu – zicea șeful-bucătar – un țăran român din Cornereva – pe voi vă vede omul numai la mâncare. Veniți cu ochii umflați de somn. Mă mir că nu înțepenți de atâta ședere.

Într-o zi, pe patru ne-au trimis la infirmeria unității, care se găsea adăpostită în școala satului Jupalnic, nu ca infirmieri, ci ca să facem acolo practică și școală de sanitari. Am mai făcut noi ceva pe la început cu doctorul infirmeriei, s-a plictisit însă și ne-a lăsat în grija plutonierului, un evreu maghiarizat, o secătură de om, prost, îngâmfat și „mitarnic”. Bătrânii noștri aveau o vorbă înțeleaptă: „Dă fiecărui sfânt tămâia care-i place!”. Așa făcurăm și noi: câte o sticlă de răchie, mai una de coniac, vreo bucată de slănină, brânză și am dus-o și aici tot în vechea noastră nelucrare. Locuiam cu Vasi la baba Arcan, care avea grijă de noi ca de proprii ei copii. Și așa am dus-o toată iarna.

*

Prietenii mei, care rămăseseră la compania a doua, cu căpitanul Ferenczi, se adăpostiseră și ei pe unde se nimerise, care mai bine, care mai rău, după cum îl slujea ascuțimea minții și norocul.

Enache Țepeneag și cu Franz Weber au rămas la aprovizionare. În fiecare dimineață treceau pe la toate companiile cu căruțele cu alimente. Aveau timp liber suficient după amiază. Ne adunam seara la dâșii sau la alții din banda noastră și stăteam de vorbă pentru trecere de vreme, puneam lumea la cale.

Moise Băcilă intrase în dragostea lui Ferenczi. Nu știu cum se făcuse. De fapt el era un om blând și supus. Nu-și exterioriza sentimentele, cum o făceam eu. A ajuns scriitor al companiei și-i mergea bine.

Solomon Bistrieanu a rămas la companie, făcea serviciu la Dunăre, a nimerit apoi și dânsul la birou cu felurite încredințări „intelectuale”.

Contabilul Aurel Davidescu și studentul-inginer Mihai Șărângău nimeriseră la „Gazdaság hivatal”, serviciul de aprovizionare al batalionului și lucrau în birou.

Toți fuseseră înaintați caporali și făceau servicii de folos armatei. Numai eu cu Șiclovan nu făceam nimic. Tândăleam toată ziua făcând pe proștii. Ne nimeriserăm minunat de bine amândoi. Cu noi își mânca împăratul pânea degeaba, nu eram de niciun folos.

În apropiere de cazarmă se găsea un birt, care purta numele de „Budapest”. Nu știu cum ajunsese la acest nume. A fost în ființă acesta și după Unirea Națională și își schimbase numele în „București”. Era un restaurant mai modest, dar avea și grădină și era bine aprovizionat. Găseam aici de toate. Ne duceam acolo, ne adunam cu toții aproape în fiecare seară, la câte o bere. Plăteam după cum se nimerea să avem bani. Socoteală nu prea făceam. Mai

venea cu noi și colegul meu de școală Constantin Pușchița, cel cu „c” „lá-ával irandó”, din clasa a patra civilă. După ce terminase clasa a patra și-și făcea serviciul militar, trecuse în România și fusese funcționar la minele de cărbuni de la Șotânga, județul Dâmbovița. Venise de acolo la mobilizare. Erau toți băieți buni și multe seri plăcute am petrecut noi în acest restaurant. Ne rezervase birtașul o cameră a noastră, unde nu ne tulbura nimeni. Glumeam, povesteam, făceam, cum era și firesc, politică diplomatică, rânduiam viitoarea Europă. Numai Franz Weber nu era român, dar nu ne sinchiseam noi de el. Nu zicea nimic, deși poate că îl durea, dar înțelegea și el rostul lumii, cu toate ale sale cumplite zvârcoliri. Comentam știrile de pe fronturile de luptă, luate din ziarele noastre și din cele din București, care puteau străbate până la noi. Și visam România Mare și mereu îmblăteam și alcătuiam planuri strălucite de viitor.

Dintre noi toți, cel mai zgârcit era Aurel Davidescu. Ca să nu aibă datoria să plătească și el, nu intra în praznicul nostru comun. Făcea „separatism”. Lua câte o cafea neagră și și-o plătea el singur. Adeseori nici atât. La școală, pe vremuri, îl batjocoream „Măcică”. Adeseori îi spunea Vasi Șiclovan:

—Mă, Măcică, de ce separatismul tău? Tu nu ești prieten cu noi? Plătește și tu un rând, că ai de unde. Nu ești nici însurat, nici copii n-ai. Ce dracu faci tu cu banii, căci plată ai destul de mare? Pe ce cheltuiești? Aduni bani? Pentru cine? Măine-poimăine o să te ia dracu, crăpi în vreun șanț. Ce se alege de bogăția ta?

—Nu plătesc. Eu nu beau, de ce să plătesc pentru voi, bețivilor?

—Mă, du-te dracului! O noi ni-s bețivi? Bem un pahar, două, de bere. Și dacă am bea și mai mult? Asta înseamnă la tine beție? Fire-ai tu al dracului! Las’ c-o să dai tu de dracu, o să plătești de-o să te usture la foale.

Într-o după amiază, Davidescu primește de acasă 60 de coroane.

—Mă – ne spune Șiclovan – Măcică a primit bani de acasă. Trebuie să plătească și el.

Îl ia cu binișorul:

—Uite, mă, Aurel, nu-i frumos din partea ta să nu ții ortăcia cu noi. Dă-o dracului de treabă, ne faci de rușine orașul. Să zică ăștia că noi, sebeșenii, ni-s așa de nesimțiți... Nu sărăcești dacă comanzi și tu un rând. Ce-i la tine dacă dai 2-3 coroane? Dă-o dracului, nu fii și tu așa de murdar, că doar ești domn.

—Duceți-vă dracului, nu vă dau. Vreți să faceți chef pe banii mei? Nici nu mai vin cu voi.

Nimic de făcut. Vasi ne spune:

— Mă, al dracului zgârie-brânză, nu vrea să știe. Să știți că nici n-o să vină cu noi. Dar să i-o facem! Fir-ar el al dracului de mocan. S-o pomenească cât va trăi!

Îl așteptăm înaintea cazarmii unde erau birourile. Era ora șase, ziua mică, toamnă târzie, mai bine zis iarnă, că ne găseam în postul Crăciunului. Cum iese pe poartă, îl întâmpinăm eu și cu Șiclovan.

— Mă, Aurel, fii cuminte, hai, mă, scapi cu fața curată, cu câteva coroane. Mi-i rușine mie de rușinea ta, contabil și eu, colegi de clasă și „landsmani”.

— Ce dracu vrei cu mine? Ești nărod? N-am bani! Nu dau pentru adunătura voastră de bețivani. Vă puteți duce dracului cu toții de-a valma...

Eu trec la spatele lui, un semn din ochi lui Vasi, îl prind de gât, el îl apucă de picioare. Din întuneric iese Puschiță și-l prinde peste mijloc. Într-un minut este dus la „Budapest” și așezat după masă și noi, ceilalți, ne înșirăm în jurul mesei. Gâfâie din greu, ne înjură în toate chipurile. Vrea să plece, să sară peste masă. De unde? De o parte îl ține Șiclovan, din cealaltă Puschiță, amândoi cu forță de atlet, pe când bietul Davidescu e un slăbănog să-l trântescă un mic copil.

Vine, chelnerul care ne servea regulat și ne cunoștea pe toți.

— Iani, cheamă-l aici pe „ober”. Vine.

— Uite, Giuri! Domnul ăsta plătește tot ce comandăm noi astăzi.

— Să mă ia dracu pe mine dacă plăteșc!

— Domnul ăsta plătește în seara asta, vrea nu vrea.

— Nu! Nu! Nu plătesc!

— Te ia dracu pe tine! Să vezi tu cum plătești!

Puschiță îl strânge în brațe de-i pârâie oasele și Șiclovan îi scoate pantoful și-l întinde „oberchelnerului”.

— Numără domnule, câți bani sunt acolo.

— Șaizeci de coroane.

— Bun! Iai toți! Și pui în socoteala lui tot ce consumăm noi astăzi și mâine, până se împlinește suma de șaizeci de coroane. Nu purta dumneata de grijă că urlă animalul acesta. Așa urlă toate animalele, care nu sunt oameni să înțeleagă ce se cuvine și ce nu se cuvine. Dumneata faci cum îți spun eu. Eu răspund de banii ăștia. Să mă pârască pe mine și-i dau eu înapoi.

Și trei ceasuri de-a rândul ne-am omenit din „praznicul” silit al lui Davidescu. El n-a mai venit multă vreme, ne ocăra pe unde ne întâlnea, a scris acasă după alți bani. În fine i-a trecut supărarea și au intrat toate în vechiul

făgaş. Dar povestea a rămas. Au auzit şi ofiţerii şi mult haz s-a făcut pe socoteala lui Măcică şi păţania lui.

Aurel Davidescu a fost şi un mare cămătar. Încă în cursul războiului împrumuta bani cu dobânzi mari chiar camarazilor săi. A continuat apoi operaţiile şi speculaţiile de tot felul şi şi-a făcut avere mare. Când eram eu inspector general şi mă duceam pe la Arad unde se stabilise, mă duceam pe la dânsul. Avea cea mai mare prăvălie de sticlărie pe care am văzut-o eu vreodată şi în centrul Aradului, împreună cu un învăţător, o casă cu 40 de locatari şi mai avea şi o vie mare cu casă şi toate clădirile şi utensiliile trebuitoare. Dar Măcică al nostru nu se schimbese cu nimic. Ducea aceeaşi viaţă de exagerată zgârcenie. Aveau românii intelectuali un așa numit cerc românesc, un fel de Casino, unde se jucau cărţi şi felurite alte jocuri şi mâncări de tot soiul şi de calitate aleasă. Toată lumea bună din oraş se ducea acolo. Se ducea şi Davidescu, citea ziarele, stătea de vorbă, foarte rar lua câte o turcească. Era cunoscut în tot Aradul pentru zgârcenia sa. Au venit vremi noi, casa şi prăvălia au fost naţionalizate. I-a rămas însă via şi comoara de lucruri din casă de-o mare valoare. Copii n-au avut, nevasta i-a murit, trăieşte singur în aceeaşi proverbială zgârcenie.

Şi la Orşova şi la Jupalnic ne duceam regulat la biserică. La toate slujbele ne adunam toţi învăţătorii confesionali şi ajutam preoţilor la celebrarea serviciului dumnezeiesc. Să fie fost prin postul Crăciunului, bine nu-mi mai aduc aminte. Ieşeam într-o duminică de la Liturghie, din biserica de la Orşova. Eram un grup mai mare. Alături de mine mergea unul pe care nu-l cunoşteam. Cântase în biserică şi ieşise cu noi odată. Nu ştiu însă cum se întâmplase, care era subiectul convorbirii noastre, că-l aud zicând:

— Domnilor, învăţătorii sunt pătura cea mai de folos în societatea şi viaţa satelor noastre. Şi s-ar cuveni să fie ei scutiţi de serviciul militar şi nu notarii şi alte atâtea secături care sunt mai mult spre stricăciune şi nenorocirea satelor.

— Dumneata eşti învăţător? îl întreb eu.

— Eu nu sunt învăţător, eu sunt țăran. Am umblat şi eu la şcoală, am isprăvit cele şase clase ale şcolii parohiale din satul meu, dar am cetit mult că mi-a plăcut cartea şi am început să pătrund şi eu în rânduielele de viaţă ale neamului nostru şi-mi dau seama de marele rol ce-l au învăţătorii în viaţa tuturor popoarelor din lume. Şi atunci de ce nu se cruţă aceşti oameni? De ce nu sunt lăsaţi la vetrele lor, să-şi continue misiunea lor apostolică? De ce sunt

duși pe câmpiile de luptă ca să se prăpădească și atâția oameni de nimic sunt scutiți, sub diferite pretexte, puțin justificate? V-am vorbit de notari. Cred că știți și dumneavoastră ce fac aceste lifte nesătule prin satele noastre. Cum înșeală și jefuiesc familiile rămase fără de apărare... Și mai sunt și alți tâlhari „învârțiți” în felurite servicii, care fac același lucru.

Și ne-a povestit o serie de păcate comise de acești „zbiri ai poporului”, auzite de la camarazii săi sau de acasă, aflate din scrisorile trimise. Le cunoșteam și noi. Câte scrisori nu făcuserăm și noi către autoritățile administrative în numele camarazilor noștri din companii.

Așa l-am cunoscut eu pe Nicolae Țucu. Când mi-a spus numele mi-am adus aminte de o carte apărută într-un catalog de editură al unei librării, dacă nu mă înșel Librăria „Ciurcu” din Brașov, cu titlul „Ciripituri de drag” de Nicolae Țucu²⁷⁴. Erau poezii originale, scrise în formă populară, cu același iscusit simț de limbă cum sunt de obicei toate produsele literare ale poporului. Atâta știam eu despre acest om, pe care l-am cunoscut în această duminică frumoasă de început de iarnă, ieșind din biserica din Orșova și care mi-a devenit mai târziu prieten atât de bun și tovarăș credincios de grele zile. Nică Țucu era mai în vârstă ca mine cu câțiva ani, născut în satul Zorlencior sau Zorlențu Mic. A făcut carte la școala satului, unde era învățător preotul satului, comuna mică nefiind în stare să mai plătească și învățător. Popa Petru Bălu²⁷⁵ a observat mintea iscusită și dragostea de carte a elevului său, l-a împintinat la învățătură, i-a adus cărți potrivite, îndemnându-l să citească. Gustul copilului pentru lectură creștea mereu, a început singur să-și caute cărți, l-a rugat pe preot să-i aboneze o foaie populară pentru plata căreia a adunat în mare taină și vreme îndelungată ban la ban.

Nică Țucu a crescut între împrejurări nenorocite. Când era încă crud și-a pierdut mama. Tatăl se însurase a doua oară cu o văduvă cu un copil, femeie rea care nu-l putea suferi. Abia răsărit, l-au trimis să păzească oile pe dealurile din hotarul satului și în arșița verii, în pădurile de munte. Aici, în mijlocul naturii, mai aproape de Dumnezeu, s-a format pacea sufletească a copilului alungat de acasă. În traista cu merinde, pe lângă hrana sa simplă, de păcurar, purta întotdeauna și câteva cărți. Le citea și le răs citea. Sta ceasuri multe din zi cu ochii pierduți în zările fără de margini.

²⁷⁴ Nicolae Țucu, *Ciripituri de drag*. Conține doine populare, doine cătănești și altele, Brașov, Librăria Ciurcu, 1903, 164 p.

²⁷⁵ Petru Bălu, preot în Zorlențu Mic.

Acasă, în gospodărie devine folositor. Încearcă să aplice învăţăturile de mai bună lucrare gospodărească, cunoştinţele adunate în lecturile sale – în opoziţia conservatoare a tatălui şi răutăcioasă a mamei vitrege. Şi așa a dus-o an de an. S-a însurat, și-a întemeiat gospodăria sa proprie, căminul său. A venit războiul. A plecat cu cele dintâi unități pe frontul galițian, s-a întors rănit la picior și, refăcut, a fost trimis la Orșova, la „batalionul de etape”, organizat deodată cu detașamentul nostru.

Concedii nu se acordau, eram armată de front. Țucu încearcă felurite mijloace să ajungă măcar și numai pentru câteva ore acasă – avea câteva chestiuni importante de dezlegat – dar nu reușește. Scrie atunci o cerere în formă de poezie, în versuri înduioșătoare și frumos alcătuite, adresată colonelului Frantel, comandantul sectorului nostru. Colonelul era un om cumsecade. Fusese multă vreme comandantul regimentului 8 honvezi din Lugoj, știa bine limba română. Când primește poezia, o citește cu multă atenție, cheamă pe Țucu la dânsul și-i acordă o permisie de câteva zile.

Colonelul Frantel se împrietenește cu preotul Dure²⁷⁶ din Orșova. Stăteau vara de vorbă adeseori. Îi arată părintelui poezia, iar acesta o trimite ziarului „Drapelul” din Lugoj, însoțită de frumoase comentarii sub titlul „Cum își cere soldatul român concediu”²⁷⁷ și spune în aceste comentarii că nu-l cunoaște pe acest soldat și nu știe de pe unde o fi. După câteva săptămâni apare, tot în ziarul „Drapelul”, un articol al scriitorului folclorist Gheorghe Cătană²⁷⁸, care-l cunoștea pe Țucu îndeaproape, îi împrumutase adeseori cărți și-l încurajase în încercările sale literare. Cătană face o întreagă biografie a românului care-și cere concediu în versuri, făcându-l cunoscut opiniei publice. Cinstitul învățător de la Valeadeni scăpase din vedere vremile pe care le trăiam și-l încondeiază pe noul meu prieten, cu toată sinceritatea, ca bun român și călăuzit de cele mai alese sentimente naționale. Articolele amândouă au pătruns și în garnizoana noastră, au ajuns și în mâinile ofițerilor și unora dintre dânsii nu le-a prea căzut bine că Țucu nutrește sentimente atât de înflăcărare pentru neamul său și

²⁷⁶ Constantin Dure, preot în Orșova, a fost arestat la sfârșitul lunii iulie 1914 și eliberat în 8 noiembrie 1914.

²⁷⁷ C.D., *Rugare în versuri. Cum își cere soldatul român concediu*, în „Drapelul”, XV, nr. 26, din 3/16 martie 1916.

²⁷⁸ Gheorghe Cătană, născut în 1865 la Remetea Pogănici, studii liceale la Lugoj, pedagogice la Caransebeș, învățător la Valeadeni din 1883, folclorist, colaborator la presa din Banat și Transilvania.

dânsul a îndurat urmări îndeajuns de neplăcute pentru aceasta. Nică Țucu a scris și o colindă de Crăciun, potrivită vremilor trăite, pe care a cântat-o, împreună cu alte colinde, în seara de ajun, la pomul de Crăciun improvizat într-o curte mare, la raza unui foc, în jurul căruia s-au adunat cele trei companii ale batalionului de etape – un grup de cântăreți iscusiți din vestitele coruri de pe Valea Cărașului. În colindă se arată situația amărâtă a copiilor rămași orfani, a căminelor părăsite și durerea cătanelor și părinților bătrâni rămași pustii. Și a plâns atunci întreg batalionul. Îmi pare așa de rău că n-am putut ajunge la aceste poezii, familia lui Țucu nu le mai are și eu nu le mai țin minte.

Ne-am împrietenit, ne atrăgea afinitatea noastră sufletească. Deși nu eram în aceeași localitate, căutam să ne întâlnim și stăteam de vorbă ceasuri multe. Ne povesteam necazurile noastre și ale altora și împlăteam marile probleme ale neamului românesc și perspectivele sale de viitor.

*

La infirmeria de la Jupalnic ne găseam vreo 12 sanitari. Infirmerii de fapt erau doi, un ungur cumsecade, fost pe undeva „biriș”, om mai în vârstă și un român, greoi de picioare, din Cornea. Îl chema Petru Sârbu. Avea avere frumoasă și era negustor de fructe și răchie. Ceialalți veniserăm de pe la companii pentru instrucție în cele sanitare. Medicul infirmeriei era civil, evreul Schwartz de aici, din oraș. Venea de două ori pe zi, vizita bolnavii, dădea ordinele de lipsă și-și vedea de îndatoririle sale în oraș. Șeful nostru era un plutonier sanitar, evreu maghiarizat, un om foarte mărginit, îngâmfat și plin de răutate. Când îi veneau „istericalele” țipa de credeam c-o să pleznească. Și mai ales era rău supărat când i se părea că nu i se dă importanța pe care și-o credea dânsul că i s-ar cuveni. Noi îi cunoșteam boala și ne sileam să-i dăm leacul care-i cădea bine: câte o sticlă de răchie, câte o invitație la bere. Puneam mână de la mână și-l împăcam. Vasi Șicolvan ne purta această grijă și era foarte priceput. Era încântat jidovul de el. Într-o vreme – nu știu cum aflaseră – era nevoie la o bancă de un contabil priceput pentru încheierea socotelilor de sfârșit de an și-l rugară pe Șicolvan să le dea ajutor. Plutonierul a rânduie totul. A lucrat prietenul meu vreo două luni, remunerația a fost însemnată. A semnat de primire și banii i-a luat șeful nostru. Vasi râdea: las să aibă și el bucurie. Ce-mi trebuie mie bani?

Dar jidovul nostru nici nu prea stătea cu noi la infirmerie, era mai mult prin oraș, ocupat cu felurite afaceri negustorești. Ne găseam mai mult singuri, de

capul nostru și nu făceam nimic. De școala noastră se alesese praful. Doar câteodată ne mai aduceam aminte „să ne mai jucăm” cu bandajul, vezi Doamne, să mai învățăm „legarea răniților”.

Mai aveam cu noi un caporal, un oarecare Băloane, copil de bani gata din Ticvaniul Mare, din părțile Oraviței. Dăduse și el cu nasul pe la școală, făcuse vreo două sau trei clase secundare pe la Oravița, se împotmolise și se lăsase păgubaș. Era un mare ticălos, „mâță blândă care zgârie rău”, un fariseu cu duhul blândeții și zâmbetul bunătații pe buze și cu dracu în inimă. Lingușitor și umilit și față de cei mari, încărcă de daruri pe șef și-i intrase în grație. Nouă ne era prieten, afabil și curtenitor, în fond dușman încărcat de invidie și iscusit țesător de intrigi și viclean. Când făcea câte o prostie, și făcea multe, ni le arunca nouă în spate. Avea confidenții lui, doi fineri recruți de prin părțile Oraviței, chiar din compania noastră, deși nu erau așa de păcătoși ca dânsul.

La infirmerie aveam de obicei numai bolnavi. Rar de tot se întâmpla ca să nimerească vreun rănit, dar și acela era numai pansat și trimis la spitalele din interiorul țării.

Bolnavii se nimerea să fie mai mulți cu beteșugurile provocate de ei înșiși: umflături, bube de toate mărimile, de nici doctorii nu le mai știau de rost, nu se mai vindecau. Și atunci îi trimiteau la spitale, spre bucuria lor, că asta urmăreau și ei.

Într-o vreme ne venise un medic militar, un evreu de la Budapesta, om frumos la chip, tânăr, voinic și sănătos. Era cumsecade, bun și liniștit, dar tare fricos. Când îl prindea înserarea la infirmerie, nu pleca singur. Mă lua pe mine să-l însoțesc până acasă, pe urmă nici ziua nu se mai ducea singur, trebuia să mă duc cu el. Eram singurul care știam unguerește dintre sanitari. Șiclovian lucra la bancă. Când auzea că încep tunurile sârbești să tragă asupra dealurilor noastre, unde se găsea artileria, tremura vargă și-o lua la goană spre casă: „să nu ne vadă umblând pe stradă că trag în noi”. Dar aceasta nu s-a întâmplat niciodată. Se speriască bietul medic de atâtea răni, umflături și bube de tot felul, de care nu mai întâlnește în practica sa medicală. Își arăta nedumerirea către noi și ne încredința să-l urmărim, nu cumva își fac ei singuri aceste plăgi, ori că le opresc vindecarea, că el nu mai poate înțelege de ce nu se mai sfârșesc odată. Și noi, „foarte conștiincioși”, cum ne găseam a fi, îi vedeam tot ce meșteresc, îi legam noi din nou ca nu cumva să observe doctorul, din legăturile făcute prost, că s-a umblat la ele. Și de fapt doctorul, când venea, acest lucru îl urmărea mai întâi. Întotdeauna găsea totul în ordine. Ne îngrijeam noi să fie așa. Și treceau

săptămâni și nicio îndreptare și doctorul, plictisit, îi trimitea la spital la Caransebeș, să-și mai bată capul cu ei și cei de acolo.

Se găsea în infirmerie, de multă vreme, un țigan de prin jurul Mehadiei. Avea niște bube mărunte și multe de tot la un picior și nu se mai vindeau. El știa că noi cunoaștem originea acestora și vedea cum îl legăm la loc să nu se observe și pe dânsul ca și pe ceilalți. Într-o zi ne zice mie și lui Șiclovan: Domnilor. De ce stați Dumneavoastră aci? Nu v-ar fi bine să vă duceți la spitalul din Caransebeș? Ajungeți acasă. Stați pe acolo vreo câteva luni și poate până atunci se gată și războiul. Spuneți-mi, ce vreți să vă fac? Umflături ca la acesta, bube mari ca la acela de dincolo, bube mici ca la mine, ori răni care să nu se mai vindece?

Ba, mulțam de bunăvoință! N-avem lipsă de drăcii de astea. Bine-i cât e omul sănătos. O scoatem noi și așa.

—Cum credeți dumneavoastră. Eu m-am gândit să vă fac un bine, că văd că dumneavoastră tare ne căutați de grijă să nu prindă domnul doctor șmecheria. Ce să facem? Ne ajutăm și noi, săracii, cum putem, că cei bogați au bani și scapă mai ușor.

Duceam o viață ușoară, fără griji. Ne jucam ca și copiii, ne luam la luptă, ne trânteam pe jos. Nu ne îngrijeam nici de haine, nu erau ale noastre și nimeni nu-și bătea capul să ne facă vreo inspecție la îmbrăcăminte. Niciodată n-am pus peria pe haine și nici bocancii nu-i curățam. Erau unii dintre noi mai făloși. Toată ziua erau spilcuiți, pieptănați, cu bocancii lucitori. Eu cu Șiclovan dimpotrivă, eram cei mai neîngrijiți.

Luam hrana în bani, nu mâncam la cazan. Aici mâncarea se subțiasă, nu mai era cea din toamnă, iar pâinea se redusese la jumătate. În Jupalnic ne abonaserăm la un birt, mai cumpăram prin sat ouă, brânză, lapte, ne mai făcea baba câte o mămăligă nesărată, după moda regiunii. Socoteala noastră era simplă, plătea care nimerea. Niciodată nu știam care cât a plătit și nici nu căutam să știm. Cât am stat în Orșova, până am plecat în pribegie, tot împreună am fost, dar între noi n-a fost niciodată vreun calcul asupra sumelor cheltuite.

Mă omora însă dorul de copii. În „distracțiile” pe care mereu le căutam, în felurite chipuri, copilărend ori jucând cărți, făcând lectură și scriind lungi scrisori, vremea trecea cu ușurință. Veneau însă și ceasuri grele, răscolitoare de suflete, când mă prindea dorul celor de acasă. Câteodată mai veneau scrisori cu

înșirări de greutate și necazuri de tot felul și atunci mă copleșeau durerile de-mi venea să strig, să urlu, să fac ceva ca să-mi potolesc sufletul răscolit.

Și iarăși veneau zile de apatie, de nesimțire, de adormire a simțurilor. Și treceau zilele...

Bolnavii trimiși la spital se cerea să fie însoțiți de câte un sanitar. Ne întreceam care de care să primim această însărcinare. Și se ducea cel care dădea mai mult plutonierului. Am dat și eu în două rânduri câte zece coroane și am ajuns în felul acesta să-mi văd familia. Stăteam o zi-două și plecam înapoi cu sufletul și mai răscolit de durere și pentru că mă despărțeam de casă și mai cu seamă pentru multele greutăți și necazuri ce le vedeam acolo și pe care nu le puteam îndrepta. Mă durea inima mai ales pentru sărmana mamă, care ducea toată sarcina casei și mai trebuia să servească de tampon între enervările Aurorei și cerințele, cu neputință de îndeplinit, ale casei.

Prin luna februarie i-a reușit Aurorei să primească „pașaport” să vină la Orșova pentru două săptămâni. A stat o lună. Am găsit locuință la baba Arcan, i-a înlesnit tot dânsa să ne gătească mâncarea pentru toți, din alimentele ce le puteam procura eu și mai aducea și dânsa de prin sat. Țepeneag, care era tot la aprovizionare, ne mai cumpăra deodată cu târguielile oficiale și ne aducea.

Copiii erau mici. Viorel era mai mărișor, era voinic și gras, începuse să vorbească binișor, se apropia de trei ani. Când începeau să bată tunurile, asculta cu atenție și spunea apoi: „Auzi, tata, pușcă șirbii!”. Nuțu abia avea un an și jumătate. Gângurea și el în graiul lui neînțeles, dar atât de dulce și cu atât de multe înțelesuri pentru inima de părinte. Nu mai știu cum, când s-a împlinit sorocul, am primit și eu un permis de trei zile și i-am însoțit până acasă și m-am întors iarăși la îndatoririle mele de „cătană la împăratu”.

*

Într-o bună zi ne trezim, pe neașteptate, cu comandantul detașamentului nostru, maiorul Seregély, la infirmerie. Ne-a găsit cum ne aflam de obicei, stând degeaba. Ne-a fulgerat cu privirea sa ascuțită, a rânjit. A numărat bolnavii: opt!

— Opt bolnavi și optsprezece sanitari. Ce faceți dumneavoastră aici cât e ziua?

— Școala de sanitari.

— Și unde-i această școală? Aș vrea s-o văd și eu și ce mai faceți dumneavoastră în această școală, care vă este programul de fiecare zi?

Am încercat noi să mai găngăvim câte ceva, dar s-a isprăvit. Ce să mai vorbești când n-ai nimic de spus? S-a uitat la noi cu dispreț, rostind apăsat: „bandă de netrebnici!”.

A doua zi dimineată ne-am luat calabalâcul și ne-am dus la companie. Acolo am nimerit și mai bine. Scăparăm de țipetele plutonierului și de intrigările lui Băloane. Caporal sanitar la compania noastră era tot neamțul nostru Vincze, băiat tare bun. În serviciu nu ne puteau pune, că așa era porunca mai înaltă a regulamentului militar și continuam „inactivitatea” noastră de mai înainte. Compania noastră se găsea în partea de sus a Orșovei. De acolo și până la granița românească era sectorul nostru, de aici în sus, până la intrarea în Cazane, făceau de pază cele trei companii ale batalionului de etapă. Țucu se găsea în Ieșelnița, eram mai aproape, ne întâlneam mai des și aveam timp suficient ca să depănăm multe ceasuri firul amintirilor noastre și marea problemă atât de des îmblătită a viitorului.

Comaniile noastre își schimbau mereu locurile. Într-o vreme nimerisem la granița românească. Locuiam în bordeie săpate îndărătul terasamentului înalt al liniei ferate. În fața bordeielor se întindea un lac lung, pe unele locuri cu trestie. Venise de acum primăvara. Cum se apropia soarele de apus, milioane de broaște își începeau concertul lor atât de plin de poezie, pentru noi, infernal. Nu se mai auzea nimic, ne strigam la ureche ce aveam să ne comunicăm, puteau veni peste noi sârbii în bună voie, nu i-am fi auzit. Broaștele copleșeau chiar bubuiturile tunurilor ce băteau adeseori în noapte.

Ziua mai ieșeam pe afară, ne duceam spre graniță, ne așezam la soare pe marginea pârâului de graniță și ne uitam dincolo, la ai noștri frați. Plecam pe pârâu în sus, întâlneam patrule de ale noastre, de jandarmi, cu care stăteam de vorbă, altădată treceau grăniceri români. Ne opreau și ne spuneau câte ceva, ba ne mai luam îndrăzneala să-i invităm „să treacă odată” cu tot norodul românesc, să ne ducem împreună până la Tisa.

— De cât amar de vreme vă tot așteptăm! Ar fi clipa să porniți odată!

— Venim! Venim! Când va bate ceasul nostru, vom porni potop, nimic nu ne va mai opri. Plecau râzând, făcându-ne semne din mâini.

Ce fericiți îmi păreau atunci acești români, pe care-i vedeam trecând în trebile lor, că sunt în țara lor liberă, unde graiul și sentimentele nu sunt încătușate. Mi se părea că și soarele lucește mai strălucitor, mai în lumină peste aceste meleaguri din Țara Românească. Mă așezam pe coasta Alionului și priveam năuc în zarea răsăritului și totul îmi părea măreț, sublim, ca de basm.

Adeseori, ca un copil luam pietre și le azvârleam dincolo de Bahna, pe pământul românesc, măcar ele să fie libere. Câtă naivitate pornită din duișia unui suflet trăit în permanentă credință în ideal. Și câte decepții nu mi-au copleșit sufletul când am ajuns să trăiesc în această țară atât de idealizată de sufletele noastre și atât de nenorocită în realitatea ei!

*

Încă din iarnă începuserăm, în mod discret, să organizăm primirea ziarelor din România. În fiecare companie aveam câte un prieten. Le treceam din mână în mână, de la companie la companie, până la Cazane. Treptat-treptat ne-am organizat perfect. Prietenii din compania ce se găsea cu serviciul aproape de granița românească le luau în primire. Ni le aduceau turcii din Ada-Kaleh. Ei aveau trecerea liberă în România. Dimineața, la ora șapte sosea trenul accelerat de la București în gara Vârciorova și peste o oră, cel mult două, aveam ziarele. Le plăteam cu un preț înzecit. Turcii făceau o bună afacere. Ne aduceam multe și pe toate le luam. Cam pe la orele 10 seara, trecea Țepeneag cu căruțele cu alimente, li se predau lui și el făcea pe factorul poștal, le distribuia în aceeași zi. În felul acesta cunoșteam toate frământările politice din țara Românească, manifestațiile, demonstrațiile pentru intrarea României în război alături de aliații din Apus și ruși, pentru cucerirea Ardealului. Aflaserăm numele frunțașilor noștri ardeleni trecuți dincolo²⁷⁹: Vasile Lucaciu²⁸⁰, Octavian Goga²⁸¹, Ioan Moța²⁸²,

²⁷⁹ Pentru frunțașii ardeleni trecuți în România vezi Ștefan Pascu, *Marea adunare națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 255–257.

²⁸⁰ Vasile Lucaciu (1825–1922), studii teologice la Gherla și Roma, profesor de limba română la Satu Mare (1878–1885), paroh la Sintești, secretar general al P.N.R. (din 1892), deputat în parlamentul de la Budapesta, în 23 decembrie 1914 demisionează din Comitetul executiv al P.N.R. și se refugiază în România. În 29 decembrie 1914 a fost ales președinte al Ligii pentru unitatea politică a tuturor românilor.

²⁸¹ Octavian Goga (1881–1938), studii liceale la Sibiu și Brașov, studii universitare la facultatea de litere a Universității din Budapesta, din 1910 membru în Comitetul electoral central al P.N.R., între 1914–1918 a fost refugiat în România.

²⁸² Ioan Moța (1868–1940), preot, studii secundare la Beiuș și Brad, studii teologice la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu, publicist, proprietar și editor al unor publicații periodice („Revista Orăștiei”, „Bunul econom”, „Libertatea”); cinci din șase publicații apărute la Orăștie erau proprietatea lui Moța. În decembrie 1914 a plecat în România și s-a integrat grupului de refugiați din Transilvania care militau pentru intrarea României în război. La București a editat, cu alți ziariști ardeleni, publicații care militau pentru intrarea României în război. S-a înrolat în armata română. În 1917 a plecat în S.U.A. pentru a susține cauza românească.

Sever Bocu²⁸³, Onisifor Ghibu²⁸⁴ și alții mulți. Și mai cunoșteam situația fronturilor și din comunicatele dușmane și vedeam și noi că ne merge prost. Nici pe departe așa cum ne povesteau autoritățile noastre militare, în comunicatele lor zilnice. Nădejdea noastră creștea mereu, vedeam apropiindu-se plinirea visului de veacuri al neamului nostru, atât de lovit și de apăsător de oligarhia ungurească.

Timp de o lună, cât a stat compania noastră la hotarul românesc, împlineam cu toată conștiinciozitatea misiunea noastră și zilnic, toți prietenii înșirați de-a lungul Dunării, până departe în strâmtoarea Cazanelor citeau știrile cele mai proaspete din Țara Românească și de pe fronturile de luptă, ca și cei din București.

*

În avântul nostru național credeam că nimeni nu ne știa trecerea ziarelor de la București și expedierea lor de-a lungul Dunării pe la toți ai noștri, dar era cu neputință să nu se afle. O făceam zi de zi.

Într-o zi, încolo, în primăvară, locotenentul nostru, Baly László îl agrăiește pe notarul Popoviciu, care făcea pe scriitorul companiei:

—Domnule Popoviciu, de ce nu-mi spuneți și mie ce scriu ziarele din România?

—Care ziare, domnule locotenent? Nu știu despre ce ziare e vorba...

—Ei, iacă! Ziarele pe care le treceți voi dincoace prin turcii din Ada-Kaleh. Credeți că eu nu știu. De mult știu eu că voi citiți regulat ziarele de la București și le dați din mână în mână. Eu știu că la compania mea poartă această grijă Jumanca. Așa de naiv și de prost mă credeți? Dar nu face nimic. România e țară neutră, ea publică comunicatele de război din ambele părți. Situația fronturilor se poate cunoaște mai exact. Vă dau și eu bani, că știu că turcii fac bună afacere și le plătiți scump, dar să mi le traduceți și mie ca să cunosc și eu realitatea.

²⁸³ Sever Bocu (1874–1951), studii comerciale la Hautes Études la Paris, ziarist, fruntaș al mișcării naționale, în 1914 a trecut în România și a participat la campania pentru intrarea României în război, apoi la organizarea prizonierilor români din Rusia. Din Ucraina a plecat la Paris și a militat la conferința păcii pentru integritatea Banatului.

²⁸⁴ Onisifor Ghibu (1883–1972), pedagog și publicist, militant pentru unirea Transilvaniei și Basarabiei cu România.

De aici încolo, în fiecare zi, Popoviciu îi traducea ştirile de la Bucureşti și cele de pe fronturi, dar și frământările interne care erau în legătură cu războiul sau manifestații naționale.

Mai târziu, în vară, venise un ordin să se propună pentru decorare un număr oarecare de gradați și soldați. Nu știu unde plecase Popoviciu și făcea pe scriitorul companiei Vasi Șiclovan. Când să se alcătuiască tabloul, Baly îi zice: „Scrie-te și pe dumneata pe tablou”. „Dar eu n-am făcut nimic, n-am niciun merit. De ce să fiu decorat?”. „Și ce-au făcut ceilalți? Tot nimic! Și ce am câștigat noi din actele de vitejie și din jertfele aduse de sutele de mii de fii ai țării? Tot nimic! Ne prăpădim tot tineretul, umplem țara de orfanii și nenorociți, irosim agoniseala atâtor generații. Pentru ce? Tot pentru nimic! Ce dobândim noi din aceste jertfe uriașe? Nimic! E păcat de fiecare om care se prăpădește și de fiecare ban ce se risipește în acest război smintit și pentru noi fără rost. Însemnează-ți vorbele mele. Nu știu dacă vom ajunge să-i vedem sfârșitul, ne vom prăpădi poate și noi, cine ar putea-o spune de pe acum? Vor mai curge râuri de sânge și de lacrimi de obidă și de dureri cumplite, se vor mai distruge atâtea alcătuirii omenești ridicate cu osteneală de veacuri și sfârșitul va fi același.... Eu nu sunt un patriot de ocazie sau cu ochii închiși și cu mintea redusă și preocupată de visuri fantastice despre un viitor strălucit. Stau de vorbă cu mine însumi, am fost o fire gânditoare, am căutat întotdeauna adevărul și realitatea vieții și îmi dau bine seama despre ce se petrece în lumea largă în aceste zile de vijelie. Orice jertfă vom aduce, orice eforturi vom face, războiul e pierdut de acuma pentru noi. Toate eforturile vor fi zadarnice. E mare păcat că se mai fac. Lumea întreagă se găsește într-o uriașă frământare. Clocotește cazanul și fierbe o nouă orânduire socială. Întocmirile vechi nu mai au niciun drept de existență și temelii de rezistență. Se vor prăbuși, sunt putrede – de aceea îmi pare așa de ridicolă parada ce se face cu patriotismul nostru unguresc. De mult am pornit pe căi greșite, călăuziți de un șovinism nebun și tâmpit. În loc să ne câștigăm dragostea naționalităților conlocuitoare, am secerat ura lor. Vina a fost a noastră. Și astăzi continuăm să ne înșelăm pe noi înșine, umblăm și acum cu ochii închiși, nici astăzi nu vedem realitatea și nu înțelegem vremile trăite. Și de aceea eu nu m-am mirat deloc că voi ați căutat să aduceți ziarele de la București. Vă atrage într-acolo instinctul vostru, dar v-am împins și noi cu toată puterea nesocotinței noastre. Nu vă putem

învinovați. Am comite o nedreptate și o mare greșeală. Valurile vieții nu pot fi zăgăzuite. Cine încearcă aceasta va fi înfrânt. Voi o să vă vedeți împlinit visul vostru de veacuri, pe care-l poartă în sufletul său fiecare român. Numai să fiți vrednici de el, să nu cădeți în greșelile în care am stăruit noi în cursul istoriei noastre naționale ori în alte păcate tot așa de grele și de distrugătoare”.

Locotenentul Baly László era un om de cultură maghiară. Făcuse academia militară, era mult superior, în cunoștințele carierei sale, tuturor ofițerilor ce se găseau în sectorul de la Orșova. Nu-l prea vedeam în societatea lor și maiorul Seregély, un om ursuz, răutăcios și ignorant, direct îl ura. Dar Baly László era și un om înzestrat cu alese însușiri omenești și avea o cultură vastă. În concepțiile sale superioare despre orânduiri sociale și drepturile la viață ale omului, nu putea fi înțeles de camarazii și superiorii săi și-l urau. Toate acestea numai târziu le-am înțeles. Vedeam și atunci izolarea în care se simțea mai bine și anumite sforării ce se țeseau. Compania noastră era întotdeauna trimisă la locurile cele mai expuse și controlată mai mult ca celelalte în împlinirea datoriilor sale. Târziu, înspre toamnă, când se porniseră ploile reci, ne găseam în partea de sus a Orșovei. Însă în plină vară, băgasem noi de seamă, că ne căutau nod în papură și mereu ne hărțuiau. Într-o zi ni se spune în față, de însuși maiorul, că suntem nedisciplinați, că va lua măsuri. Ba ne-am trezit că se dă alarma numai la compania noastră, cu ordin să ne luăm tot ce avem că „plecăm pe front”. Am și plecat până aproape de gară și ne-am întors înapoi. Nu știu dacă această manevră a fost numai o sperietoare ori a fost serioasă și ne-am întors datorită vreunui ordin mai înalt.

Și în ploile de toamnă cu melancolii dureroase și amărăciuni multe îngrămădite în suflete, toată compania înțelese ura ce-o nutrea comandantul batalionului împotriva locotenentului nostru și ne puseserăm în gardă. Toți ostașii companiei țineau la dânsul ca la un adevărat părinte și și-ar fi dat viața pentru dânsul.

Maiorul avea obiceiul să controleze în puterea nopții posturile noastre de pază. Pe la alte companii se ducea rar de tot, pe noi însă ne onora mereu cu vizitele sale. Era om înalt. Umbla cu gulerul mantalei mereu ridicat. Fusese pe front, rănit la cap și se prea poate ca firea sa să fie și o consecință a rănii primite. De o răutate de câine, sfredlela pe om cu niște ochi răi și rânjea de te băga în pământ când îl vedeai.

– Mă fraților, mă – se avertizau unii pe alții românașii noștri – să băgați bine de seamă, mă, să nu vă prindă „örnagy úr” în vreo sminteală. El umblă să facă rău domnului „fóhadnagy úr” al nostru, pentru că-i om cumsecade și ține cu noi, oamenii săraci. Să fiți, mă, cu patru ochi, că altfel ne-a bătut Dumnezeu! Îl duc pe domnul Baly de aici și-l aduce pe nărodul de Omasta și-l vedem atunci pe dracu unde șăde...

Mereu se vorbea în felul acesta și soldații noștri erau neadormiți și toate inspecțiile ieșeau bine. Dar compania era mereu în înfrigurare, neliniștită și îngrijorată.

Aveam la companie un român voinic din Glimboca, un bătauș. N-a murit în război, a venit acasă și după câțiva ani a fost ucis cu lovituri de cuțit într-una din multele încăierări pe care le provoca. „Mă, fraților – zice glimboceanul nostru într-o zi – măi, până când o să-și bată joc hoțul de măiur de-o companie întregă? Ne-a dat Dumnezeu un comandant, pita lui Dumnezeu și vreau să-și bată joc de el, pentru că ține cu săracii, să ni-l ducă de aici. Apoi Dumnezeu mamii lui de tâlhar, să vină la mine când oi fi eu în post, că-l învăț eu omenie, de-o să mă pomenească cât o fi el”.

Patrurile veneau pe șanțul de comunicație care șerpuia de-a lungul malului Dunării, pe tot întinsul sectorului nostru. Santinelele le opreau, dădeau parola și treceau mai departe. Maiorul avea câteodată boala surprizei. Ieșea din șanț, ocolea prin tufiș și se ivea în negura nopții în fața soldatului, care era foarte firesc să-și piardă cumpătul. Într-o noapte cu ploaie mărunță, deasă și rece, glimboceanul se trezește că apare maiorul din tufiș, ca o fantomă. Crescut la oi și prin păduri și povârnișuri de munte, avea ochiul ager și nu tresărea el de nimic. Văzuse și întâlnise atâtea în viața sa și era bine antrenat. L-a cunoscut imediat. L-a oprit cu formula regulamentară:

– Állj! Jelszó! (Stai! Parola!).

– Feküdj! (Culcă-te!).

Nu se mișcă. Și soldatul o ia pe românește, că ungurește nu știa mai mult.

– Culcă-te, Cristosu și Dumnezeu tău de bandit. Ai crezut că vini în țara noastră să spionezi cum vrei tu! Jos, că am să trag și te omor ca pe un câine!

Încercă maiorul să vorbească. Nimic! Românul nu-i dă răgaz.

– Are să te ia dracu. Acu șezi acolo, până o să-mi vină schimbul, că eu de aici nu mă pot mișca și nici să strig la șeful de post nu pot, că mă aud sârbii tăi

de peste Dunăre. Poate mai ai aici ortaci de-ai tăi și trebuie să fiu cu băgare de seamă să nu sară la mine. Nu! Stai acolo jos, că stai bine!

Caporalul le auzise pe toate și-i cădea și lui bine. Și a stat acolo în ploaie maiorul scrâșnind din dinți și înjurând de mama focului, în râsul înăbușit al postului întreg, care făceau pe morții și nu se mișcau din bordeiul lor. Când a venit schimbul, glimboceanul a raportat: „Fóparancsnok úr! Uite acolo jos în tufă este un comitagiu sârb. A venit prin tufișuri să mă atace prin spate, dar l-am simțit și l-am culcat. Vezi dumneata cine-i. A crezut că Dunărea-i fără pază, că țara noastră n-are stăpân. Dumnezeuul lor de barabări, de sârbi nărozi. Nu-i cum cred ei!”.

S-a ridicat maiorul de jos și a plecat ca din pușcă, fără să mai zică vreun cuvânt.

Isprava glimboceanului s-a dus din gură în gură și a râs toată garnizoana de pățania îngâmflatului și răutăciosului maior.

Peste câteva zile compania noastră a fost retrasă de la Dunăre. I s-a dat o nouă misiune. În fiecare seară, cu întreg echipamentul de război, eram concentrați într-un birt din marginea de sus a orașului. Ne sculam, așa încotoșmănați, pe jos, pe beton și zgribuleam toată noaptea. Eram „consemnați” aici noapte de noapte, ca să fim gata la vreun eventual pericol ce s-ar ivi în vreo parte oarecare. Și această grea corvoadă a durat mai bine de o lună, când au venit împrejurări schimbate și noi orânduiri de pază.

*

Până pe la începutul primăverii se mai trăgeau focuri de arme, când dintr-o parte, când din cealaltă. Nu prea cutezam să trecem pe drumul ce ducea la Ieșelnița, dar și mai greu era de aici la Ogradena Nouă, că ne trezeam cu fluierături de gloanțe pe la urechi. Se făcuse o cărare pe sus, pe deal, printre tufișuri, care suia și cobora și lega aceste localități, de comunicau oamenii pe ele. Pentru noi, soldații, se găsea un șanț de comunicație de-a lungul Dunării, adânc de aproape doi metri. Când a dat primăvara, toate s-au liniștit, ca printr-o înțelegere reciprocă, nu mai trăgeau nici ei, nici noi. Populația, și cea de dincolo și cei de aci, își vedea de trebile sale nestingherită.

Îmi aduc aminte: la Crăciunul nostru, ortodox, sârbii ridicaseră drapelul alb deasupra satului Tăchia și ai noștri au respectat acest semn de pace cum respectaseră și dâșii zilele de prăznuire ale Crăciunului catolic, fără niciun

semn de pace din partea noastră. Au mai repetat armistițiul și la Paști, afișând steagul păcii deasupra satului.

În nopțile liniștite se auzea bine glasul celor de dincolo, care venea limpede peste apele Dunării. Strigau la noi și ne întrebau de sănătate. Ai noștri dintru început se temeau să răspundă, s-au pornit apoi noapte de noapte convorbiri peste apă. Și noi și ei, cu toții eram români. Oare ce aveam noi de împărțit între noi? Peste drumul săpat în stâncă al străbunului Traian, urmașii săi erau trimiși să se omoare între dâșii pentru interese străine. Și ei au găsit de cuviință să-și vorbească, să se întrebe de sănătate.

Nu la toate companiile le era îngăduită alor noștri să răspundă chemărilor și întrebărilor de peste Dunăre. Unii comandanți erau încuiați rău la cap. La compania noastră însă nu ni se interziceau aceste mici șezători:

— Măă! Fraților, mă!

— Ce-i măă?

— Ce mai faceți voi?

— Bineee!

— Bine pe dracu, că nu mai aveți ce mânca, ați ajuns patru inși pe un „profont”. Veniți la noi, să vă dăm coleasă cu lapte, că ne-au fătat caprele.

Și ei aveau dreptate. În interiorul țării, soldații noștri erau câte patru la o pâine. Noi n-o știam aceasta, ei însă o aflaseră. Dar și la noi mâncarea se împușinase rău – doar pâine primeam o jumătate. Eram socotiți armată de front.

Altădată ne strigau:

— Mă, fraților, mă! Nu vi s-a urât vouă?

— Ba ni s-a urât, dar ce să facem?

— De ce ați început războiul? Ce-ați avut voi, o împărăție mare, cu biata noastră țară mică și săracă?

— De ce ați omorât pe prințul Franz-Ferdinand?

— Dracu l-a omorât nu noi. Ce am avut noi cu el? Dar nu vă ajuta Dumnezeu, v-ați băgat singuri la noi în țară ca într-o stână fără stăpân și vă lăsați oasele pe aici. Ce-ați vrut? Nu vă fu țara destul de mare, mai râvnirați și la a noastră.

— Taci, mă, că tot noi o să fim mai tari. Vine și rândul vostru. Numai să gătam cu rușii.

—Voi? Vai ș-amar de capul vostru. Gată rușii cu voi că pierdură-ți și cetatea Prsemisl.

De la ei aflarăm această noutate. La noi, aici, nu se mai știe nimic. Răspândirăm știrea în toată regiunea. Mai întâi i se comunică lui Baly László că întotdeauna i se povestea ce se „discută” peste Dunăre. El răspunse liniștit: „Era de așteptat!”.

În nopți calde și senine, cu adieri înviorătoare de aer sănătos, veneau cântece trăgănite de cimpoi, doine legănite, de-ale noastre și de cele sârbești, ce ne înduioșau până la lacrimi. Eu cu Șiclovan nu făceam serviciu la Dunăre, dar ne duceam adeseori, în nopțile frumoase, să auzim glasul atât de melodios al cimpoiului. Câteodată venea și locotenentul nostru și asculta și el, nu rostea o singură vorbă.

Aveam la compania noastră un țigan de la Iablanița. Cânta din clarinet și i-a dat poruncă comandantul nostru să se ducă și dânsul la marginea Dunării să le cânte și el, că așa e frumos și se cuvine să fim atenți și noi față de dânsii. Ceasuri de-a rândul ținea acest concert de doine românești, cântate din cimpoi și din clarinet, de pe două maluri străine și îndușmănite între ele. Și țiganul nostru pentru asta a fost înaintat fruntaș și era foarte mândru de gradul său.

Multe nopți senine am petrecut cu bucurie și ușurare sufletească la aceste concerte, neobișnuite în lumea mare.

*

Pe la începutul lunii mai, două plutoane din compania noastră fură trimise pe dealul Alionului, să facă paza bateriilor de artilerie ce se găseau așezate acolo. Comanda acestora se încredință plutonierului major Stein. Ne luă și pe noi cu dânsul. Cum era să se despartă de prietenii săi. Și mai era cu noi și sergentul șvab, al patrulea tovarăș la jocul de cărți. Soldații păzeau noaptea tunurile de vreun eventual atac dușman de infanterie – vorba vine – ceea ce nu era cazul, dar așa cerea regulamentul și se cuveneau împliniți paragrafi. Ziua rămâneau mai puțini. Ne așezarăm la un sălaș de oameni cuprinzători, mai improvizaserăm noi niște șopruri de vreme rea și era totul în bună rânduială. Aveam cu noi o parte din bucătărie, mâncam de la cazan și ne mai completam cu câte ceva, cumpărat din oraș, de către cei ce coborau după alimente sau cumpăram noi lapte, brânză, ouă, de pe la sălașele presărate pe toate văile și coastele. Făceam câte o coleașă mare și mâncam cu toți.

Noi, sanitarii, ce aveam să facem? Jucam cărți cu majorul și sergentul sau colindam dealurile. Aveam o minunată vedere peste Dunăre, asupra dealurilor stâncoase sau împădurite ale Sârbiei, asupra șirurilor dealurilor învecinate ale României, până departe în zările răsăritului și înspre apus, dealurile ce dominau Valea Cernii până departe, spre Băile-Herculane, iar mai spre stânga stâncile prăpăstioase care dominau strâmtoarea Cazanelor.

Treceau zile liniștite. Ascultam cântecul cucului care răsuna din trei țări odată și ciripitul minunat al păsărilor de tot soiul. Se cobora în sufletele noastre atâta liniște, atâta mângâiere, ce domoleau dureri și doruri multe și ne simțeam fericiți stând întinși pe spate, pe creasta dealului, cu ochii închiși sau privind zările. Și se porneau deodată bubuiturile tunurilor, clocoteau văile, fierbeau văzduhurile în zbugium infernal ... și se linișteau deodată și toată natura își relua viața sa frumoasă, divină, tulburată o clipă de drăceasca pornire omenească.

Noi aveam în spate, spre Topleț, o baterie de tunuri de 240 și unul de 305 de tragere lungă, care când se porneau cutremurau toate dealurile și vibra aerul ca scuturat de dughuri necurate. Începeau să dea grai și tunurile noastre de câmp, mai mici, pentru a căror pază eram noi rânduiți aci.

Și sârbii aveau multe tunuri. Aveau și artilerie grea franceză, așezată în spatele unui deal prăpăstios, care domina cursul Dunării deasupra Porților de Fier. „Și – ne spunea un sergent de la observator – au sârbii un tun de calibru mare; când începe ăla tremurăm al dracului, este îngrozitor”.

Când ni se ura de toate, o luam pe văi și făceam lungi plimbări. Dar mai des și mai cu bucurie ne duceam la granița românească. Întâlneam acolo patrule românești de grăniceri, stăteam de vorbă peste îngustul pârâu de graniță și adeseori făceam schimb de mărfuri. Ei căutau felurite fabricații mărunte și mai cu seamă „brichete” de aprins țigările, iar noi căutam un singur articol: pâne. Ne aduceau pâne albă de care noi de luni de zile nu mai întâlniserăm. Mai făceam noi și câte oleacă de politică. Dar nu prea simțeam trebuință, că ne spuneau destule ziarele de la București, care știau mai multe decât dânșii.

Câteodată întâlneam și jandarmi de ai noștri. Începuserăm să ne împrietenim cu ei, stăteam adeseori împreună de vorbă cu cei „de dincolo” și le mai serveam și de interpreți, că nu știau românește. Și făceau și dânșii târguiești de tot soiul cu grănicerii români.

Venea adeseori cu noi și Stein. Stăteam împreună de vorbă cu „ai noștri” de peste pârâu. Crescut în Lugoj, vorbea bine românește. Odată făc o glumă cu dânsul. Ne găseam aici numai noi trei. Sar pârâul dincolo. Eram pe pământ românesc.

— Domnule Stein, la revedere, am să-ți scriu de la București.

— Vino înapoi. Ce ai de gând să faci? Doar n-ai înnebunit.

M-am întors râzând.

— Ce-i domnule? Îți fu frică?

— Cum doară să nu-mi fie frică? Te puteai duce în bună voie. După ce ai trecut dincolo, ce puteam să-ți mai fac? Dus erai!

— Crezi dumneata că eu îmi las familia aici, să trec dincolo? Și dacă aș avea de gând, n-o fac în fața dumitale, ca să-ți fac necaz. Aș face-o când aș fi singur, fără martori.

Prin tufișurile din marginea pârâului de graniță erau o mulțime de broaște țestoase de uscat, cu carapacea în pătrate negre și albe și vipere cu corn în frunte, două specii de jivini care numai pe aici se găseau, în regiunea aceasta, a Dunării, dintre Baziaș și Turnu-Severin.

*

Nu umblam noi numai pe dealuri, mai coboram din când în când și jos și ne mai duceam și noi prin oraș, să ne mai întâlnim cu prietenii. Nimenea nu ne oprea, dar nu ne prea atrăgea lumea de jos. Mai bine ne simțeam acolo sus, în frumusețile și bucuriile naturii.

Dacă mai înainte, când eram cu compania prin oraș, umblam neîngrijiți, cu atât mai curând o făceam acum, cine-și mai bătea capul cu noi? De altfel, în general era această nepăsare și întrelăsare, umbla fiecare îmbrăcat cum îi dicta propria lui voință. Dar eu cu Șiclovan băteam recordul. Râdeau prietenii noștri de noi, care nimeriseră în birourile batalionului și ne ocărau întotdeauna. Era fălos și Aurel Davidescu, cu stelele sale de caporal la guler, dar pe toți îi întrecea studentul de la silvicultură Meilă Șărângău²⁸⁵. Era și negru și avea și fală și mândrie de țigan în el. Toată ținuta și mișcarea erau cam de așa natură. Îmi aduc aminte de o scenă ce s-a petrecut în primele zile ale războiului.

²⁸⁵ M. Șărângău, student la Silvicultură, la Schemnitz, vezi Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, 2000, p. 673.

Străbătuseră până la noi cele dintâi ziare. Printre ele se găseau și de cele românești. Moise Băcilă cetea cu glas tare unui grup de românași de-ai noștri primele știri din lumea cuprinsă în încheștarea cumplită. Șărângău se uită peste umărul lui Moise să cetească și el.

— Ia fugi de acolo, țigane! Ce-ți vâără dracu ciocu acolo? Tu știi să citești? Lasă-l în pace pe domnul învățător, să ne cetească el. Cioara naibii! Își vâără și ea ciocu în foaie.

Am râs atunci să ne prăpădim și-i venea să pleznească de necaz. Omul nu avea de unde să-l cunoască, se luase după înfățișare și nu prea greșise.

Meilă era și el caporal. I se părea însă că e prea mic în grad și-și pusese, cu aprobarea comandantului, stele de plutonier. Erau cazuri de acestea în armata austro-ungară. Cu soldații se purta aspru, vorbea scurt și-i privea tare de sus, ca un țigan veritabil. Și nu era deloc simpatizat, cum eram noi cei mai mulți dintre intelectuali. Când ne vedea cu bocancii plini de noroi uscat de când lumea, cu pantalonii spărți în fund, ne privea cu dispreț și ne ocăra cu vorbe urâte.

— Du-te dracului, țiganule – îl lua Șiclovan – ce grijă ai tu cum umblăm noi? Noi nu ni-s de la oraș, noi venim de la munte.

— Să vă fie rușine! Voi sunteți domni? Pfui... Îi e rușine omului să stea cu voi de vorbă.

Nimerisem într-o zi pe la ora 11 înainte de amiază să trecem prin fața cazărmii unde se găseau birourile. Meilă al nostru stă în poartă și împarte cu o voce gravă, plin de superioritate și îngâmfare, ordine și dispoziții curierilor sosiți de pe la companii. Era tocmai ceasul poruncilor. Se găseau aici o mulțime de gradați...

Când ne vede își înalță capul și ne privește de sus, cu tot disprețul. Și-n auzul tuturor, ca să-și impună și mai mult rolul său, ne privește cu toată gravitatea, făcându-ne lecții de purtare și disciplină militară: „Voi vi-s domni? Voi ați fost la școală? Îi e rușine omului să mai stea cu voi de vorbă. Pfui... Parcă vi-s niște porci...”.

Oamenii ne cunoșteau toți, le era tare drag de noi, că stăteam cu ei de vorbă, le făceam scrisori acasă, le citeam pe cele primite, le mai redactam plângeri pe la autoritățile civile de acasă împotriva ilegalităților și nedreptăților ce le făceau localnicii familiilor lor. În schimb pe dânsul nu-l puteau înghiți pentru mândria sa.

—Du-te dracului de cioară, o ajuns țiganul domn. Și-o pus un pumn de stele la guler și stă țepăn de parcă ar fi înghițit un par. Vorbește cu oamenii de sus, de nu-i ajungi la nas cu prăjina. Bine ziceau bătrânii noștri: Să te ferească Dumnezeu de țigan când ajunge domn, îi descânta Vasi. Și râdea lumea din jur de se prăpădea.

În avântul lui, domnul plutonier Șărângău iese până în drum să ne poată ocărâ mai cu efect. Șiclovan îmi face un semn, mă trag pe neobservate în spatele lui. Cu repeziciune îi încolăcesc gâtul, el îl prinde de picioare și cât ai bate în palme fu în șanțul plin de apă și noroi. Și până să-și vină în fire îl mai întoarserăm, cum întorci porcul tăiat în troaca cu apă fierbinte. Când se ridică era ca o mogâldeață din altă lume. Nu i se mai vedeau nici ochii, nici gura, parcă era o statuie de noroi. Hohote de râs străbăteau de jur împrejur și el stătea năuc în mijloc și nu-și putea veni în fire. Au ieșit și camarazii săi din birouri și râdeau și ei în rând cu ceilalți. Iar înapoi ne-am luat drumul către Alion, liniștiți de pare că nimic nu s-ar fi întâmplat. Dar povestea s-a răspândit în toată valea și râdeau și ofițerii de pățania prietenului nostru „caporal cu podoabe de plutonier”. Multă vreme n-a vorbit cu noi, dar zilele multe în trecerea lor au șters și această supărare și la urmă râdea și el când ne vedea, dar ne mai înjura prietenește.

Din ziarele aduse de la București înțelegeam că opinia publică din Țara Românească e tot mai mult ostilă Puterilor Centrale. Manifestațiile la București și în celelalte orașe ale țării se țineau lanț. Nicu Filipescu²⁸⁶, Tache Ionescu²⁸⁷, Barbu Delavrancea²⁸⁸, Vasile Lucaciu, Octavian Goga țineau discursuri

²⁸⁶ Nicolae Filipescu (1862–1916), om politic, președinte al Partidului conservator, a condus ziarul „Epoca”, primar al capitalei, ministru. A susținut intrarea României în război de partea Antantei.

²⁸⁷ Take Ionescu, om politic, ministru și prim ministru, a înființat Partidul conservator democrat, a susținut intrarea României în război alături de Antantă. A fost președinte al Consiliului Național Român de la Paris.

²⁸⁸ Barbu Ștefănescu Delavrancea (1858–1918), scriitor, avocat, membru al Academiei Române, primar al capitalei, deputat în parlamentul României, ministru, a militat pentru intrarea României în război alături de Antantă. S-a retras în Moldova, a murit la Iași. A colaborat la „Epoca”, „Voința națională”, a editat „Lupta literară”, a colaborat la mai multe publicații.

înflăcărate și valuri de mii de oameni demonstrau zgomotos pe străzi cerând Ardealul.

Un corespondent al ziarului „Az est” din Budapesta a cerut un interviu lui Nicu Filipescu, care l-a luat din scurt:

— Ce vii dumneata la mine, când știi că sunt dușmanul țării dumneatale?

— Tocmai de aceea am venit, ca să cunosc și părerea unui dușman.

— Părerea mea este foarte simplă: „Aveți să fiți bătuți!”.

— Cum, Excelență? Să fim bătuți, când am intrat adânc în Rusia și în Franța, când armatele noastre înaintează victorioase peste tot.

— Așa cum înaintați și cu marile teritorii pe care le-ați cuprins, până la sfârșit tot veți pierde războiul. Să admitem că veți scoate din luptă Rusia, care a dat acum, în urmă, dovadă de slăbiciune. Să admitem și imposibilul, că veți elimina din încheștare și Franța. Mai rămâne Anglia, pe care n-o veți putea învinge, n-o veți putea găsi, căci e pretutindenea și nicăiri. Mările lumii îi sunt deschise, nu aveți puțința s-o urmăriți pe tot locul. Însemnează-ți, domnule, vorba mea: Războiul va fi câștigat de acela care va scoate ultimul soldat și ultimul ban și nu dumneavoastră veți fi aceia!

Toate știrile, ce veneau din toate părțile până la noi, erau comentate în felurite chipuri, după priceperea și sentimentele fiecăruia. Oamenii noștri ne întrebau mereu. Mai păstram câte o rezervă, mai izbucneam cu nesocotință, sub impuls lăuntric și ne spuneam convingerile deschis. Cei mai mulți, oameni simpli, plugari de prin satele noastre din granița Severinului, păstrau pentru dânșii tot ce aflau și se bucurau în sufletul lor de toate bunele informații pe care le primeau și nădăjduiau și așteptau cu resemnare ziua cea mare a eliberării naționale.

Se mai găseau însă și de cei de pe la orașe, cu ocupații dubioase, indivizi nesorioși, parveniți și ticăloși, de care ne păzeam, dar nu prea puteam noi, întotdeauna, să ne stăpânim.

Aveam la compania noastră un muzicant din Jupalnic. Țiganul cântase cu clarinetul pe la cafenelele din orașele noastre bănățene, avea oarecare „șlefuială” socială și, în lipsa altora mai buni, fusese și el, ca și alții, făcut sergent, ca să umple un loc. Era tare mândru de stelele de la gât și se amesteca în discuțiile noastre, crezându-se competent.

Într-o zi frumoasă de mai, când ne găseam sus pe Alion și priveam din umbra unui măr pădureț, împlântat în culmea dealului, spre zărilor răsăritului, ce se pierdeau în depărtările albastre, țiganul nostru se amestecă în vorba noastră cu toată gravitatea îngâmfării rasei sale.

—Ce vrea România? Vrea să se bată cu noi? Cu tunul nostru de pafruzeci și doi împușcăm până la jumătate România.

—Dacă ar fi România așa de mică, cum ești dumneata de prost..., ripostez eu fără să vreau.

—Ce? Dumneatale nu-ți place de noi? Dacă ți-i atâta de dragă România, du-te acolo! Ce mai stai aici?

—De ce să mă duc eu acolo? O să vină ei aici. Vreau să-i aștept.

—Cum vorbești dumneata? Atunci dumneata ești spion?

—Nu sunt spion, dar vorbesc adevărul. Roata lumii n-o putem noi învârti. Se întoarce ea singură.

—Așa? Lasă că-ți arăt eu dumneatale!

—N-ai decât!

Poate va fi spus ceva, poate nu. Cuvintele mele vor fi ajuns la locotenentul Baly și au fost înmormântate acolo, că și dânsul avea această convingere. Prietenii mei adeseori îmi spuneau: „Mă, mai taci, mă, mai țineți convingerile pentru tine, mai stăpânește-te!”. Mă stăpâneam eu cât puteam, dar veneau momente când izbucneam fără să-mi dau seama.

*

În vremea când ne găseam noi pe dealul Alionului, ne trezirăm în sectorul nostru cu două companii de la două regimente de honvezi, 29 și 32 din Budapesta. Erau oameni mai în vârstă, între 32 și 42 de ani. Îi găzduiseră pe la Tufari. Se zvonise că noi nu mai oferim garanții suficiente, aici lângă hotarul României. O să rămână ei aici și pe noi o să ne trimită pe front. Câteva plutoane veniră chiar sus pe Alion și făceau de pază împreună cu noi. Și în urmă au rămas ei acolo și noi am coborât primind alte încredințări. Erau unguri, șvabi maghiarizați, sloveni de dincolo de Dunăre și slovaci. Toți vorbeau bine ungurește. Cu ai noștri se înțelegeau doar prin semne.

Ne împrieteniserăm cu un evreu. N-avea niciun grad, nici nu prea strălucea de inteligență. Auzise el că ne găseam aproape de granița românească și stăruia să-l ducem și pe el să vadă cum e acolo. L-am dus într-o zi. S-a uitat lung, s-a

apropiat de pârâu și a exclamat: Egy lépés én meg van mentve az életem (Un pas și mi-e salvată viața!).

S-a întors cu părere de rău, oftând. Nu-i surâdea nici necunoscutul care se găsea dincolo, dar îl apăsa și nesiguranța de dincoaci.

Se împrietenise evreul nostru cu Vasi Șiclovan. Prin mijlocirea acestuia făcea fel de fel de afaceri cu grănicerii români. Într-o vreme veniseră cu o vacă, pe care o cumpăraseră ieftin. Și jidanul voia să continue acest comerț, că la noi vitele se scumpiseră mult. Am primit însă ordin de plecare și vaca a rămas prietenului nostru evreu. Cine știe ce-o mai fi făcut cu ea....

Au stat companiile de la Budapesta vreo lună ori vreo două și într-o bună zi au dispărut. Veniseră să ne înlocuiască pe noi, că nu mai ofeream suficiente garanții de credință? Așa se spunea. Și tot ei au fost cei care au plecat. Era un zvon, pe care n-am avut cum să-l verificăm, că dintre ei ar fi dezertat în România vreo șapte soldați cu un caporal, doi cai și o mitralieră. Și pe acest zvon râdeau ai noștri. I-au adus pe ei, că erau unguri, că n-aveau încredere în români și când colo, abia au ajuns și au și fugit, ceea ce românii n-au făcut. Și așa au trebuit să-i ducă pe rușine înapoi. Dumnezeu știe care va fi fost adevărul...

*

Companiile își schimbau mereu locul. În cursul anului am fost staționați în oraș și în toate satele de-a lungul Dunării până la intrarea în Cazane. Batalionul nostru își schimba sectorul de pază cu al celor bătrâni de la Hadtáp.

Cu trecerea zilelor mă împrietenisem cu Țucu. Ne căutam unul pe altul ca niște buni frați. Legătura mea sufletească cu Nică Țucu o dovedesc minunat de bine cele două scrisori ale mele către dânsul, pe care le-am găsit în vrafurile de scrisori și hârtii rămase risipite după moartea sa și pe care mi le-a trimis familia abia de curând (25 iulie 1958). În scrisoarea de la 27 mai 1915 îi scriam:

„Frate dragă! Scrisorile tale le-am primit abia ieri, căci în urma unei norocoase întâmplări, am fost acasă 2 zile, chiar de Sf(intele) sărbători. Am însoțit 2 bolnavi la spitalul de acolo și am rămas acasă de duminică dimineața până marți dimineață. Îți închipui cât am fost de bucuros ajungând la iubiiții mei copilași, care atâta m-au dorit. Bucuria revederii însă a fost împreună cu durere. Copilul cel mai mare e bolnav și, vezi, toată bucuria mi-am petrecut-o lângă patul său. Și acum, sub impresia îngrijorării pentru sănătatea copiilor, mă

simt foarte deprimat de cu frică îți scriu aceste șire și mă tem că-ți vor înnora cerul gândurilor tale atât de senine și zâmbitoare. Dorul de ființa ce consimt eu cu inima și cu sufletul meu mă îndeamnă să-ți scriu. Nu știu, e sucită firea oamenilor de teapa mea sau sunt motive destul de grave în trecutul dezvoltării sufletului meu, de m-au făcut să înconjur oamenii? Destul că nu găsesc în toți prietenii ce-i am aici, care de la cel dintâi până la cel din urmă sunt oameni cumsecade, nu aflu unul măcar căruia să-i destăinui simțirile ce se zbat în sufletul meu ca lava în gâtul unui vulcan, gata să izbucească. Un tremur, o frică, o nesiguranță mă copleșește și-mi vine să fug, la tine, să-mi alungi gândurile negre, cu seninătatea firii tale.

Ce spui? Oare mai aflate-va filozoful ce va fi capabil să caracterizeze psihologia lumii acesteia de acum? Găsi-va firul care-l va duce la afirmarea că Europa e normală, cu mintea întreagă? Cultura trâmbițată cu atâta larmă de «spoiții» veacului al douăzecilea, smalțul cu poleială falsă, pe corpul ruginit al fiarelor răpitoare, ce poartă numele de «om», la o singură zguduire a sărit, arătând lumea în adevărata sa golitate. Și din cultura sa care n-a existat niciodată cu adevărat, a rămas ce-a fost întotdeauna, «iscodirea mașinărilor» de omorât cât mai ușor și cât mai mulți oameni, semeni de-ai lor. Iată cum văd eu Europa în veacul luminii... Ferice de tine! La ușa unui bordei îți țevi firul gândurilor tale senine. În tăcere îți clădești «mușuroiul tău». Cât ar fi de bine de-am fi laolaltă, să ne mângâem reciproc.

Poate că ar trebui să-ți scriu ce mai e prin «țara noastră», dar nu am prea multe. Lumea e tot aceeași: tulbure, nesigură pe ziua de mâine și flămândă. Regimentul 43 se duce în Boemia, aici vine regimentul 18 de honvezi unguri. Foi de cele de mai înainte nu căpătăm, pe cele ce le căpătăm nu le citim sau nu le credem. Suntem acum în Orșova, partea de către Jupalnic. M-aș bucura de-ai rătăci pe aici, să mai vorbim una-alta, căci Dumnezeu știe încotro ne vor repezi”.

La 14 iunie 1915 îi scriam:

„Am aici prieteni, colegi de aceeași muncă și același ideal, dar sufletul meu nu se deschide lor, deși îi cunosc din copilărie. Sufletul meu pe tine te caută. Prietenii mei sunt cinstiți, buni, nu sunt însă din pânura din care sunt eu. Și când te-am întâlnit în drumul meu, mi-ai rămas în inimă și de atunci mă mângâi că te pot numi prieten. Noi, «sentimentalii», scriem ceea ce ne dictează

inima. Noi scriem ce simțim. Sunt într-o dispoziție sufletească deprimantă și nu m-aș mira dacă s-ar zice de scrisorile mele «că organele sunt sfărâmate și maestrul e nebun». Nici nu-mi mai pot da seama de ce sunt și ce simțesc. Îmi vine să fug de mine însumi. Copiii îmi sunt amândoi bolnavi acum. Starea lor n-o cunosc, căci scrisorile sosesc la 7–8 zile și astfel mă zbat în gânduri și vise grozave”.

Într-o vreme îl trimiseseră la abator, să poarte evidența vitelor tăiate și a cantității de carne ce ieșea pentru unitățile din garnizoană. Ca întotdeauna și în tot locul își mai făceau rost cei mari, ca și cei ce lucrau acolo, de bucăți de carne mai bune. Venea adeseori Țucu și ne aducea și mie și lui Șidlovan câte o bucată bună de carne, pe care o lăsam gazdelor să ne-o gătească. Și ne prindea așa de bine, că mâncarea de la cazan era tot mai puțină și trebuia să ne mai aprovizionăm pe socoteala noastră, de pe unde puteam, dar mergea anevoie, că lumea era multă și regiunea săracă.

România venise cu o lege și interzisese exportul de animale. Citiserăm noi în ziarele de la București acest fapt. Cu toate acestea, în fiecare săptămână, vinerea, se duceau reprezentanții unităților noastre militare în cap cu ofițerul de la aprovizionare, la Băile Herculane și sus, pe Domogled, la granița românească, luau în primire câte 80–100 de vite cornute. În fiecare săptămână, în aceeași zi și pe același loc se făcea acest negoț cu marfă interzisă prin lege, la adăpost, sub ochii și chiar cu ajutorul organelor polițiale ale statului român.

Mi le povestea toate acestea Nică Țucu, care se ducea și el regulat și purta evidența lor. Aducea câteva și la noi, pe celelalte le îmbarcau în vagoanele ce așteptau gata în stația de cale ferată și le expediau în interiorul țării. De bună seamă, acest negoț interzis se făcea și prin alte puncte de frontieră de aci, de la Dunăre și până în Bucovina.

Multă vreme mi-am bătut eu capul cu această problemă și nu-i găseam dezlegare. Nu puteam eu înțelege, cum se poate ca exportul să fie interzis și totuși să se facă și chiar sub ochii organelor chemate să împlinească porunca legii. Numai târziu, după ce am trecut „acolo” m-am lămurit. Făceau contrabandă deschisă însăși autoritățile de stat, de la prefectii de județe, administratorii de plase și până la primari, notari, jandarmi, grăniceri, toată banda de slujbași din serviciul țării. Se cumpărau și se transportau pe față. Multe mai erau și furate, de pe unde se nimerea, că se mai găseau „negustori”

și de aceștia. Și nu știu dacă vor fi fost așa de păcătoși ca cei „oficiali”. S-au făcut afaceri mari și și-au adunat unii averi mari. Că așa era țara românească. Legile se găseau numai pe hârtie și le călcau în picioare tocmai aceia care se cuvenea să îngrijească cu sfințenie de cinstirea lor.

*

Pe unde se nimerea să fim, mă țineam tot cu prietenul meu din copilărie, Vasi Șiclovan. Era un om minunat, mereu vesel, plin de umor, mă scotea și pe mine din posomoreală și gânduri, cu glumele și drăciile sale. Ar fi de dorit să existe în familie armonia ce era între noi doi. Niciodată n-a plutit aici nici cea mai mică umbră. Socoteli nu prea făceam, plăteam cum puteam. De obicei avea mai mult ca mine. Avea, la bancă, leafă mai mare ca mine, nu era căsătorit: „Lasă Pavele! Tu ai copii, eu sunt singur, mai păstrează tu pentru ei”. Și nu-mi lua în seamă insistările ce încercam să le fac pentru o socoteală echitabilă. Prin satele pe unde ne așezam, ne căutam întotdeauna locuință, câte o cameră mai bună, pentru care plăteam chirie. Ne găseam într-o vreme, pentru a nu știu câta oară, în Ieșelnița. Camerele mai bune erau ocupate de ofițeri și noi nimeriserăm cu ceilalți sanitari ai companiei și dormeam pe jos în paie. Erau băieți buni tovarășii noștri, dar tot nu ne simțeam noi în largul nostru.

În centrul satului se afla casa unui gospodar cu frumoasă rânduială, dar bietul om înnebunise. Umbla cu mîntea rătăcită prin sat sau stătea în prag și bombănea în graiul lui fără de înțeles. Soldații îl necăjeau și atunci se înfuria și arunca cu pietre și urla ca o fiară furbată. Tot supărându-l, ajunsese de mârâia, gata să se repeadă de câte ori vedea uniforma militară. Într-o zi îmi zice Șiclovan:

— Hai, mă, să ne mutăm în casa nărodului. În tot satul nu e o casă mai curată ca asta. Am vorbit cu femeia. S-ar bucura sărmana, ar mai câștiga și ea vreun ban, că-i destul de năcăjită.

— Cum să ne ducem acolo? Îi vin nărodului ceasurile rele, cine știe ce-o să mai pățim cu el?

— Ei, hai să încercăm.

Ne ducem. Nebunul era în capul treptelor. Când ne vede i se tulbură ochii, gata să năvălească.

— Bună ziua, nene...

Mormăie și el ceva și se uită la noi lung, cu o privire mai limpezită. Șiclovan scoate o țigară și i-o oferă. O ia liniștit. Vasi i-o aprinde, fumează privindu-ne cu o curiozitate mai senină. Vorbim cu femeia. Ea sărmăna ar fi bucuroasă, dar începe să-și exprime și ea teama de vreo faptă nesocotită a bărbatului. În sfârșit, ne înțelegem și ne mutăm.

Ne împrietenim cu nenorocitul nebun. Îi aduceam țigări cu pachetul. Le primeam regulat și eu nu fumam, i le dădeam toate lui. Îl invitam la noi la câte un pahar de băutură, de care se făcea întotdeauna rost, îi mai aduceam mâncare. Niciodată nu va fi fost vreun câne mai credincios stăpânului, de cum ne-a fost nouă acest nebun. Nu intra niciodată în camera noastră. Venea numai când îl chemam, se așeza cu pălăria în mână, cu toată cuviința și răspundea numai dacă îl întrebam ceva. Stătea toată ziua pe pragul ușii de la stradă sau în capul treptelor de la intrare în casă și nu lăsa pe nimeni să intre: „Domnii dorm!” era vorba lui de totdeauna și nu se putea să intre cineva. Când ne venea vreun prieten, bătea la fereastră, ieșeam la stradă și-l aduceam înăuntru. Îl fixa cu ochii și-l urmărea cu privirea ascuțită, gata să sară dacă ne-ar fi făcut vreun rău. Multe învățăături se pot câștiga și de la un nebun: devotament, recunoștință prin blândețe și bunătate. Ce-ar fi de lumea aceasta, dacă toți cei mari, cu roluri de conducere în societatea omenească, ar trata pe subordonații lor, ca și pe cetățenii din lumea mare, cu bunăvoința, mila și dragostea frățească cu care l-am înconjurat noi pe nebunul de la Ieșelnița!

*

Ogradena Nouă era o așezare mai nouă de coloniști cehi, o mână de case îngrămădite și aliniat pe lângă drum. S-a nimerit să stăm aici mai mult decât în Ieșelnița. Fiica crășmarului era măritată cu învățătorul satului, care era dus pe front și ea se mutase la părinți. Femeie foarte cumsecade, aflând că sunt învățător, mi-a dat cheile bibliotecii școlare și ne luam de acolo lectură pentru ceasurile noastre de multă plictiseală și grea nostalgie.

Ne duceam zilnic la birt. Aveau bere. Stam la câte un pahar, rămânea și ea cu noi și vorbea multe și de toate. Vorbea fluent românește. Veneau la birt și ofițerii și cum rânduiala la armata austro-ungară era că soldații nu aveau voie să stea în aceeași sală din localurile publice cu ofițerii, noi ne ridicam și plecam. Comandantul nostru Baly ne zâmbea cu bunăvoință, dar ne lăsa să plecăm. Așa era regulamentul și el îl respecta. De la o vreme nu ne mai duceam în sala

birtului, ne invita în locuința lor particulară. Numai nouă – mie și lui Șiclovan – ne făcea acest hatâr. Eu eram învățător și aici ni se da cinste pentru această calitate. Bătrânul birtaş, tatăl dascăliții, când nu avea de lucru, stătea cu noi de povești, știa multe și vorbea curent românește. Ungurește nu știa. În casă vorbeau pe lângă limba cehă și nemțește, dar îi dădeau adeseori pe românește.

În birt aveau un patefon de cea mai nouă construcție. Cânta numai când aruncau înăuntru o fișă de metal. Și clienții, amatori de muzică, plăteau pentru această fișă, câte cinci crițari. De fiecare placă era nevoie de o fișă nouă. Se făcea bună afacere. Dintru început am dat și noi multe bucăți de cinci crițari, dar s-au schimbat „sentimentele” față de noi și dascălița, care ne ținea societate, arunca fișele fără să mai primească cuvenitele taxe. Patefonul avea multe plăci cu muzică de tot soiul și de toate neamurile. Avea printre ele și marșul „Deșteaptă-te române!”. O puneam des de tot și deschideam fereștrile să se audă afară, în lumea mare. Și „prietena” noastră ne înțelegea și-l pune ea, îndată ce ne vedea că venim. Într-o zi când acordurile marșului nostru național răsunau până departe pe undele aerului de primăvară târzie, zburând pe ferestrele deschise, ne trezim cu patrula de jandarmi că se oprește în drum și ascultă. „Am pus-o de mămăligă – ne vorbim noi – dăm de dracu! Cu jandarmii unguri nu-i de glumit!”. Se apropie de fereastră – erau în serviciu, nu puteau intra înăuntru: ne cer să mai punem placa încă o dată și ... încă o dată. Ne uităm cu ochii holbați la ei. Ce dracu or fi vrând ăștia? Deodată izbucnește unul: *Thűk, az istenét! Ez a világ legszebb marsza*²⁸⁹. Au cerut placa, au dus-o cu ei și mai bine de o săptămână, pe ferestrele postului de jandarmi unguri, pe malurile Dunării, în primăvara anului de război 1915, se auzeau zilnic acordurile marșului „Deșteaptă-te române!”, la auzul căruia vibrau cu putere crețile inimilor și clocotea sângele în vinele neamului nostru românesc. Jandarmii unguri erau de pe meleaguri străine și nu știau decât că acest marș „este cel mai frumos din lume” și se delectau în acordurile sale.

*

Când s-a angajat detașamentul nostru pentru paza graniței, nu eram în toată rezerva de o mie de oameni, decât vreo 3–4 gradați. Era nevoie să fie

²⁸⁹ Pe românește: Tii, Dumnezeuului. Acesta-i cel mai frumos marș din lume – notă P. Jumanca.

fabricaţi din elementele ce se găsesc la îndemână. Şi așa se nimerise că aveam la compania noastră vreo 10 fruntaşi, caporali, ba şi un sergent care nu ştia carte deloc. Situaţia aceasta nu-i cădea bine unui locotenent de rezervă, profesor la o şcoală medie din Budapesta. Mă chemă la el să stăm de vorbă, cum am putea să-i învăţăm pe aceşti „domni” din ierarhia militară să scrie şi să citească. Erau toţi români, cum era toată compania. Facem noi un plan şi organizăm un curs de analfabeţi în şcoala din Ogradena, unde ne găseam.

—Dar cum să-l fac cursul? În limba românească, că ăştia nu ştiu o boabă ungureşte.

—Apoi, vezi dumneata, ar fi poate cam nepotrivit să-l fac în limba românească, în ţara şi armata ungurească. Cred că totuşi se cuvine să-i înveţi citirea şi scrierea ungurească şi pentru că ei nu ştiu ungureşte, să le dai toate explicaţiile pe româneşte. Textul din carte de asemenea să-l traduci pe româneşte, poate se va prinde de ei şi câte ceva din limba maghiară.

Mi-a dat bani, poate din buzunarul său, că era un om tare cumsecade, poate a mai contribuit şi comandantul companiei noastre. M-am dus la Orşova, am cumpărat abecedare, creioane, cretă şi am început şcoala. Dăscăliţa îmi dăduse cheia de la şcoală şi-n fiecare zi ţineam câte două trei ore de lecţii. Am fi putut face bună treabă, dar piedicile erau grele. Lucram numai cu jumătate din ei, cealaltă jumătate fiind de serviciu. A doua zi repetam materia cu cealaltă jumătate. Ajunsesem până acolo că începuseră să scrie şi să citească cu litere mici. Când să continuăm au venit ordine noi, am plecat în altă parte şi şcoala noastră şi-a închis porţile. Am plecat din Ogradena Nouă cu multe păreri de rău şi nu după multă vreme am revenit în cele mai grele clipe pe care le-am petrecut în războiul nostru pe malurile Dunării.

*

În drumul ce ducea de la Ieşelniţa spre Cazane, în apropiere de Ogradena, se află, în mijlocul Dunării, o insulă mică, crescută cu tufişuri. N-am ştiut niciodată dacă a avut vreun nume. În bătălia noastră cu sârbii prezenta importanţă mare, domina drumul de pe malul nostru. În chiar dreptul ei malul era stâncos şi nici şanţ de comunicaţii nu se putea săpa.

Insula nu era păzită. Se puseseră jur-împrejur mine care o apărau de invazia duşmană şi tot a doua noapte trecea acolo câte o patrulă să cerceteze situaţia. Ploile din primăvară duseseră minele, curăţaseră malurile ostrovului de

primejdii și sârbii băgaseră de seamă această împrejurare. Nu știu dacă ai noștri vor fi observat-o.

Prin mijlocul lunii iunie, patrula noastră care debarcase în ostrov, la miezul nopții, cum făcea mereu de la începutul războiului, fu întâmpinată cu împușcături din chiar interiorul insulei. Șeful patrulei, sergentul Anghel din Rusca Montană, a fost împușcat în cap. S-au retras în grabă, aducându-și șeful mort.

Sosi ordin ca sârbii să fie scoși din insulă și executarea poruncii căzu pe capul companiei noastre. Se făcură felurite comentarii și zvonuri de tot felul. Se susținea că sârbii au în insulă numai un post de câțiva oameni, se mai afirma că nici nu e păzită. În orice caz, sarcina noastră era considerată ușoară. Ocupam insula cu ușurință, dar poate rămâneam acolo și asta mă îngrozea. Ne găseam în Orșova, în partea dinspre Jupalnic, când ne veni porunca de plecare. Ne echiparăm ca de război și pornirăm în întunericul nopții, în cea mai perfectă liniște. Cu noi deodată porniră și pionierii cu pontoanele lor încărcate în căruțe. Acestea făceau un zgomot infernal, de răsunau în noapte pe toată Valea îngustă a Dunării și mai făceau și o gălăgie și pionierii. Erau unguni și neamul acesta, prin însăși firea lui, e gălăgios.

Reflectoarele sârbești începură să pipăie cu lumina lor tot malul Dunării și în câteva rânduri ne scâldară în razele lor. Ne mai salutară și cu câteva lovituri de tunuri care nimeriră împrejurul nostru. Ne duceam ca la nuntă, cu muzică și chiote, se cuvenea să fim așteptați cu toată cuviința. Ne-am așezat la marginea Dunării. Era o liniște care parcă ne băga fiori în oase. Nu se auzea nici cea mai mică mișcare, nici cel mai slab sunet. Insula se contura în negură. Către ora trei după miezul nopții, se porni mișcarea de atac. Primele două plutoane aveau să debarce în față, al treilea din spate, ca să taie retragerea forțelor sârbești care se vor afla în înlăuntrul ostrovului. Îmbarcarea se făcu în cea mai perfectă liniște. Pontoanele porniseră spre destinația lor. În cel dintâi luă loc în față, stând în picioare, comandantul companiei, locotenentul Baly László. Ceialalți ofițeri și subofițeri se rănduiră, după planul de bătaie, alcătuit mai din vreme. Plutonul al patrulea și noi, sanitarii, rămăseserăm pe mal, așteptând întoarcerea pontoanelor, ca să ne ducă și pe noi. Deodată izbucni, în liniștea nopții, vijelie infernală. Se porni un cumplit răpăit de arme și mitraliere, începură să bată tunurile de pe dealuri de clocoteau văzduhurile. Întreg sectorul de la Cazane și

până la frontiera românească era în fierbere. Din insulă se auzeau strigăte, urlete, țipete, comenzi scurte, disperate. Tot felul de arme ucigătoare vărsau foc. Garnizoana sârbească adusă aici era puternică și bine adăpostită și depășea cu mult forțele noastre. Noi nu puteam ști nimic din ce se petrecea dincolo. Ofițerul ce rămăsese cu noi se făcuse una cu pământul, dispăruse în fundul întunecat al unui șanț. Inima îmi bătea să-mi sară din piept. Nu puteam sta locului, îmi frângeam mâinile în cumplită neliniște. Întotdeauna mi-a fost frică de apă. Dacă lupta s-ar fi dat pe uscat, nu simțeam groaza ce mă copleșise acum. Stăteam în picioare deasupra șanțului cu Șiclovan și scrutam întunericul, priveam scăpărările armelor de tot soiul, exploziile granatelor de mână și tusea cumplită a tunurilor, urmărind căderea proiectilelor de-a lungul malului nostru și peste dealurile care dominau valea și unde se găseau tunurile noastre în plină activitate. Nu luam în seamă gloanțele ce șuierau pe lângă noi, mă uitam cu groază la apa ce-și scurgea valurile în negura nopții, ca un potop uriaș de cerneală și tremuram de groază la gândul c-o să fim siliți să plutim și noi peste ea până dincolo, în prăpădul ce se desfășura și care, în întunecimea nopții, luase proporții uriașe în hora morții. Sublocotenentul ce rămăsese cu noi pe mal era un evreu de curând venit de undeva din interiorul țării. Mic de statură, dar bine legat, cu părul roșu și fața pistruiată, nu prea strălucea de inteligență și mai era și fricos. Se pitise de nu-l mai vedeam și tăcea chitic. Îl auzim într-o vreme ca din fundul pământului:

— Toți sanitarii treceți imediat dincolo. Va fi nevoie de ajutorul vostru.

— Cum să trecem? Nu mai e aici niciun ponton și niciun pionier. Nu putem trece până nu se întorc pionierii să ne ducă.

— Ce vă trebuie pionierii? Este aici o barcă de pescari. Luați-o și plecați.

— Cum s-o luăm? Dar cine s-o conducă? Noi niciunul nu ne pricepem.

— Vă pricepeți, nu vă pricepeți, treaba voastră! Să plecați la moment. Suntem în fața dușmanului și veți răspunde cu capul pentru neexecutare de ordin. Vă urcați în barcă și vă duce ea.

Striga tot mai tot mai enervat, dar nu-și ridica capul din gaura unde intrase. Nu-l vedeam, numai glasul i-l auzeam. Vasi Șiclovan, cum era el câteodată, într-o ureche, se duce să tragă barca.

— Ce faci mă? Ai înnebunit? Unde dracu vrei să pleci?

— La ostrov.

— La dracu poate. Cum crezi tu că ajungi acolo fără cârmaci?

— Dacă nu ajungem acolo, vom ajunge noi undeva. Măcar facem o plimbare pe Dunăre!

— Faci o plimbare în fundul Dunării. Cum crezi tu că te duci?

— Plecați! Plecați la moment, Dumnezeuul vostru de lași, că acum scot pistolul și vă împușc ca pe niște câini. Voi nu știți că ordinele trebuiesc executate?

— Hai, mă! Ce? Vă prindeți cu nărodul? Dar lasă-l în ... mânsa de jidan și nu ascultați de el. O nu vedeți că s-a făcut covrig în fundul șanțului? Sparse și un căcat, pe care-l nimeri acolo și împrăstie o putoare de te îneacă și el de frică nici n-o mai bagă de seamă. Lasă-l dracului, că nu ne mai împușcă el. Mai bine hai să ne coborâm la mal, ne ducem mai jos și ne pitulăm în șanț, printre tufe și stăm acolo până ne-o veni vr-o poruncă mai înțeleaptă. Fi-ți liniștiți, că el n-o să cuteze să scoată capul să vadă dacă am plecat sau nu.

Așa ne vorbi un tânăr de la Cornereva, păcurar crescut la oi, foarte iscusit la minte. Șiclovan însă nu și nu, să ne urcăm în barcă și să plecăm pe apă în jos, pe lângă țarm, până am dispărut din ochii lui.

În ostrov nu se mai auzea nimic. În schimb ambele maluri vărsau foc din tot felul de arme ucigătoare. Stăteam în marginea apei, ascunși de ochii ofițerului nostru, dar expuși gloanțelor ce șuierau din toate direcțiile și nu știam ce hotărâre să luăm. Deodată răsună în spatele nostru, din tufișul de pe mal, glasul cunoscut al unui ofițer de rezervă de la batalionul de etapă.

— Saniteți, saniteți, veniți în fugă. Ai noștri s-au retras și au adus o mulțime de răniți cu ei. Sunt împrăștiați de-a lungul malului, care pe unde au apucat.

Am răsuflat ușurat. Am luat-o în goană de-a lungul drumului, în jos, spre Ieșelnița. Am prins o trăsură, ca să gonim mai repede. Ne-a fost împușcat un cal, am luat-o din nou pe jos. Începuseră să se ivească zorile. Împușcăturile nu ne mai urmau. Primejdia era încă mare pentru noi, dar n-o mai luam în seamă. Ne stăpânea bucuria că am scăpat de apă și de ostrov. Curioasă e firea omenească! Șuierau plumbii în jurul nostru și nici nu-i luam în seamă. Eram pe uscat, mie de apă-mi era frică!

Am adunat șapte răniți mai serioși, unii, răniți mai ușor, se duceau singuri în sat. Aveam și doi morți. Unul era din Voislova, din Valea Bistrei noastre. În dimineața zilei îi sosise nevasta de acasă, l-a văzut când a plecat și nu s-a mai

întors. A fost îngropat unde îl lăseseră în retragere, pe malul Dunării. Al doilea era un caporal tânăr din Oraviţa. Îl chema Iana. Numele de botez nu îl mai ştiu. L-am găsit în marginea drumului. Când l-am luat în braţe era încă cald, a mai ieşit din pieptul său un geamăt înfundat. Credeam că nu era mort, dar se sfârşise în acea clipă chiar. Avea o rană sub ţaţa stângă. Sângerase puţin de tot. L-am dus şi l-am înmormântat în cimitirul satului. Povestea bătăliei noastre a fost tristă. Sârbii se aşteptau la acest atac şi se întăriseră bine în ostrov, cu forţe mai puternice şi bine ascunse. Atacul nostru a fost primit de dânsii cu un foc viu. Surprinşi ai noştri şi-au pierdut cumpătul şi au bătut în retragere. Lupta a fost scurtă, s-a dat ordin de părăsire a insulei. În haosul produs, pontoanele au luat-o la goană, fără nicio ordine, au apucat-o care cum a putut şi vreo 30 din ai noştri au rămas pe insulă, mai cu seamă din plutonul al treilea, care debarcase din spate. Ofiţerii scăpaseră toţi. Nu mai ştiu cine a comandat plutonul al treilea. Se salvase şi dânsul. Rămăsese acolo doar sergentul nostru şvab, ortacul de la jocul de cărţi, câteva grade inferioare şi soldaţi. Locotenentul Baly fusese rănit şi plecase la Orşova. Noi nu l-am văzut. Auziserăm de la cei ce se întorseseră din ostrov. Şi mai povesteau aceştia şi de curajul ce-l dovedise în clipa cea grea. A fost singurul poate care nu şi-a pierdut cumpătul. Tare ne părea rău după el şi ne speriaserăm că n-o să-l mai avem comandantul nostru şi eram nespus de amărâţi.

În istoria aceasta nu prea de laudă, am avut totuşi şi un mic episod, de frumoasă comportare în faţa primejdiei. Un fruntaş de prin părţile Făgetului – al cărui nume l-am uitat şi tare-mi pare rău de aceasta – rămăsese în ostrov, împreună cu ceilalţi nenorociţi. El însă nu s-a lăsat în voia sorţii. A luat două lemne mai groase, ce se găseau tăiate în insulă, şi-a dezbrăcat hainele. Cu cămaşa şi cu izmenele a legat lemnele strâns între ele, a mai luat cu dânsul şi doi răniţi, unul de ai noştri şi un pionier ungar, s-au urcat pe lemne şi şi-au dat drumul pe apă. Cu tunica şi pantalonii încercă să ducă pluta aceasta improvizată spre ţărmul nostru. Era soarele ridicat pe cer, toată Dunărea lucea în lumină, apa îi purta la întâmplare pe mijlocul fluviului. Ploaie de gloanţe curgeau din ostrov şi de pe malul sârbesc asupra lor. Stăteam pe mal şi ne uitam în urma lor şi tremuram vargă de groază, că acu-acu o să-i vedem răsturnându-se sau plecându-şi capetele. Răniţii stăteau întinşi pe lemne şi fruntaşul nostru se străduia să îndrepte pluta spre ţărmul nostru cu ajutorul

hainelor prefăcute în lopeți. Sârbii trăgeau după ei cu tunurile. Câteva proiectile au căzut în apropiere, dincolo de ei și valurile scormonite de explozia proiectilelor i-au împins spre malul nostru, le-au fost de real folos. Timp de două ore mii de ochi au privit, cu emoție și vădită neliniște, această odisee. În sfârșit, după ce au parcurs mai bine de cinci kilometri au ajuns la malul nostru. Fruntașul nostru era complet epuizat. Nu mai putea vorbi, dar era teafăr. În schimb unul din răniți mai primise și o a doua rană de glonț. Întâmplarea aceasta petrecută sub ochii a mii de oameni de pe ambele maluri a dat ocazie la noi unor lungi comentarii. Fiecare avea de spus câte ceva și mereu vorbeam și ne povesteam impresiile și sentimentele ce ne copleșiseră, evenimentele ce se petrecuseră sub ochii tuturor.

Aveam în detașamentul nostru, la compania a doua și pe Ilie Rusmir, absolvent al pedagogiei din Caransebeș, crescut la mătușa Veta a lu Sporia, în ulița noastră, de o vârstă cam cu frații mei. Slab de construcție, inspirase mila căpitanului Ferenczi și-i încredința numai misiuni ușoare. În noaptea când compania noastră juca hora morții, el dormea liniștit în casa țiganului fierar din marginea dinspre Orșova a satului Ieșelnița. Poate va fi auzit povestindu-se sau poate va fi văzut și el, de la această respectabilă distanță, eroica evadare a țaranului nostru din regiunea Făgetului. Întors acasă, după ce mai stătuse prin sanatoriul de tuberculoși și pe la serviciu auxiliare din interior, s-a dus la cursul de vară de la Cluj și s-a făcut profesor la liceul de la Oravița. În discuțiile cu prieteni sau cunoscuți, profesorul Ilie Rusmir istorisea cu multă mândrie evadarea atât de bogată în peripeții din ostrovul de la Ogradena, cum ajuns la mal a căzut în apă, s-a îmbolnăvit și a fost trimis la sanatoriu. Când mi s-a spus și mie de către cei ce auziseră de la dânsul această faptă de eroism și-l admirau, le-am răspuns: „Povestea este cu totul adevărată, până în cele mai mici amănunte. Am văzut-o și eu cu ochii mei în toată desfășurarea sa. A fost totuși «o mică deosebire». Eroul din poveste n-a fost Ilie Rusmir, ci un biet român sărac, dintr-un sat de pe Valea Begheiului. Când se petrecea această faptă eroică, prietenul nostru Ilie se găsea cam la cinci kilometri depărtare, în marginea satului Ieșelnița”. Se uitau oamenii la mine și nu știau ce să creadă. Să-l creadă pe el sau pe mine. Prea era gogonată minciuna, dar ce să faci? N-a fost numai dânsul de felul acesta. Câte fapte de eroism n-au fost inventate de oameni cu imaginație bogată ori și-au însușit vrednicii străine, împodobindu-se

cu ele? Şi minciuni sau denaturări de acestea au fost cuprinse şi în rapoarte oficiale şi s-au acordat distincţii şi recompense pentru fapte mari săvârşite de alţii, din mulţimea de anonimi risipiţi în uitarea veacurilor şi păcătoşenia atâtor imbecili şi secături viclene şi mişei. Şi Rusmir a fost poate unul din cei mai puţin vinovaţi de abateri de la cinstitul adevăr.

Pe la orele 10 împuşcăturile s-au oprit, cei rămaşi în insulă se retrăseseră în marginea dinspre noi şi şedeau tolăniţi pe malurile apei cu ochii pierduţi în gol. Ne-am apropiat, eu cu Şiclovan de ţărmul Dunării.

— Măi frate (nu mai ştiu cum îl chema), strigăm noi sergentului. Să venim să vă scăpăm de acolo?

— La mine tot atâta! Numai fi pun un ţăgare, tomnu Şiclovan. Nu am niciuna.

Am stat pe mal multă vreme şi ne-am uitat la ei. Pe tot frontul era o linişte mormântală. Obosiseră şi oameni şi arme. Către ora 12 au venit sârbii şi i-au dus. Ne-au mai făcut semne de rămas bun şi au dispărut în desiş. Nu ştiu dacă s-a mai întors vreunul acasă. În lagărele sârbeşti s-au prăpădit cei mai mulţi din prizonierii de război. Împrejurările create de invazia Ţării Sârbeşti de către armatele Puterilor Centrale, din retragerile nenorocite prin munţii sălbatici ai acestei ţări, au fost din cale afară de grele şi prizonierii lagărelor s-au prăpădit aproape toţi.

Nenorocita noastră ispravă de la ostrov a luat proporţii dezastruoase în imaginaţia opiniei publice militare şi civile din întregul sector de la Orşova. Se răspândise vorba că numărul morţilor ar fi mare de tot şi printre ei mă numărăm şi eu. Ştirile fantastice erau favorizate şi de faptul că pe noi ne-au reţinut în Ogradena şi n-am avut voie să ne mişcăm de acolo.

Cu Nică Ţucu legasem o prietenie cum rar se poate întâmpla între doi oameni care fuseseră complet străini unul de altul. Ne întâlneam adeseori, căutam mereu ocazii pentru aceasta. Nu eram niciodată în aceeaşi localitate, dar ne duceam unul la altul ca să ne vedem, ca să mai stăm de vorbă; întâlnirile acestea deveniseră o trebuinţă sufletească arzătoare. După „păţania” de la Ogradena, când nu ştia nimic de mine, mi-a trimis o scrisoare, înseilată la rezeală cu creionul. Mi-a reuşit s-o păstrez până acum, după ce am purtat ani de-a rândul pe drumurile pribegiei noastre. O reproduc în întregime pentru sentimentele ce le cuprinde:

„Vineri, 25 iunie, 1915

Dulce frate,

Te-am văzut aseară poate pentru ultima dată. Ai plecat la insula morții. Mă doare sufletul că în învălmășeala ce era când ne-am văzut, n-am putut veni nici cât să-ți spun «Păzește-te!». S-a început focul ucigaș și tu, care mi ești atât de scump, trebuia să fii acolo în mijlocul lui. Tu în pericol de moarte și eu să nu fiu lângă tine, să nu-ți pot ajuta! Vai cât mă doare! Sunt atât de zdrobit, cum nu știu să fiu fost vreodată de când am plecat de acasă. Inima mi se zbate în pieptu-mi, parcă mai amar ca în pieptul lui Cain cel biblic. Am încercat în tot felul să aflu ceva despre soarta ta, dar fără niciun rezultat. Stau în așteptare cu companiile noastre, care formează trupele de rezervă. Sunt aproape de tine, dacă ai avut norocul să scapi până acum, dar ce folos ai tu dacă nu pot veni să te scap? Tunurile mugeau ca în infern. Puștile și mitralierele răpăiesc, oamenii se ucid ca-n pierderea minții. La fiecare detunătură mă gândesc la tine. Viața ta atât de scumpă, pe care tu dorea-i s-o jertfești pentru alte scopuri atât de nobile și folositoare, astăzi e în joc. Îmi pare rău de toți frații noștri care trebuie să-și verse sângele numai pentru nebunia celor de la... Mă doare sufletul pentru toți, dar de n-ai fost tu și ceilalți trei-patru, de care mă simt mai aproape, parcă tot m-aș mai putea împăca cu moartea. Va fi oare Dumnezeu atât de bun să te păzească și să te întoarcă neatins. Eu îl rog mult și sper, deși tremur la fiecare detunătură. Noi stăm în rezervă, dar ce folos dacă nu vă putem ajuta? D-zeu să te ajute și să vă aibă sub scutul lui pe toți. Vă sărut, Nicolae”.

Scrisoarea aceasta a fost scrisă în zorii zilei când clocotul era în toată infernala sa putere, când nimeni nu știa ce se petrece în insulă. A doua zi prietenul meu Nică Țucu scrie o a doua scrisoare:

„Malul Dunării, 26 iunie 1915.

Scumpe frate,

Tempestatea a trecut. Marea iar e bună. Dar corăbierul neîncetat suspină. După grozăviile de ieri și ieri noapte, mugetul fioros al armelor a încetat iar, poate pentru puțin timp. Suflă un vânt pustiu parcă și tomnatic, care ne umple sufletul de un șimțământ neînțeles. Valurile Dunării se zbat de țărături încontinuu, parcă ar vrea să alunge de la mine visul urât (care fu crudă realitate) de ieri și de ieri noapte. Fără să vreau, mă gândesc cu groază la ziua și noaptea de ieri. Sunt obosit sufletește de parcă-mi vine să adorm și să nu mă

mai trezesc zile întregi, dar ți-ai găsit, deși dispun de timp și aș putea odihni, repausul fugе de mine ca odinioară de Cain. Îmi iau mantaua în cap să mă culc, închid ochii parcă de silă să adorm, dar fără să vreau tresar deodată, mă cutremur îngrozit și sar în picioare. Fără voie îmi zboară gândul la insula fioroasă. Te văd pe tine parcă rănit, luptându-te cu moartea, aci tremurând de groaza ei, parcă iar stai neatins pentru un moment, dar tot cu puțină speranță că ai să scapi, ba drept să-ți spun nici nu știu în câte feluri îmi apari în imaginația mea bolnavă. Sunt mort, deși trăiesc, sunt așa de nesigur, nu știu cum să pot afla de moartea ta. Mă uit în valurile apei, mă uit în zare, aș voi să citesc, să pătrund totul, cum ai trecut și ce te-ai făcut tu în tot timpul acesta de scrâșnirea dinților, dar totul îmi pare vag, totul neînțeles și golul în sufletul meu se și mai mărește. Stau lângă mașina lui Edison²⁹⁰ prind fragmente din vorbirile domnilor: Au sosit 4 răniți de la I comp. Különitmény... Ce facem cu ei? Unde-i trimitem?. Eu mă gândesc cu groază: cine sunt oare? De cealaltă parte: Alo! Varda nr. 5! Domnule Leutnant, la varda nr. 3 am mai aflat doi morți. Ce facem cu ei? Face-ți groapa acolo și-i îngropați fără mult zgomot, căutați-i dacă sunt buni bocancii, trageți-i jos din picioarele lor că avem lipsă de ei. Dacă-s slabi, îngropați-i cu ei cu tot! Mă cutremur de groază și mă gândesc iar: oare cine să fie nefericiții care acum numai bocancii le mai valorează ceva, iar ei se pot ascunde în marginea Dunării, fără zgomot. Dumnezeule, cine vor fi oare? Câte visuri n-or fi lăsat neîmplinite? Câte iluzii n-or fi ținut și câte din acestea nu se puteau realiza, dacă nu le venea pe cap nebunia celor de la cârmă, în fioroasa noapte din insula morții. Doamne, scapă-mă, nu lăsa să încolțească atâtea tablouri ivite în creierul meu bolnav! Caută-mă, redă-mi iar întreg și sănătos pe acela care mi-i atât de drag și scump și pe care răutatea oamenilor l-a dus, fără nicio părere de rău, în gura morții. Tu o știi că mulți dintre cei scumpi mi i-ai mutat din lume, de mult, de mult, lasă-mi-i cel puțin pe care mi i-ai lăsat până acu! Cred că n-am fost rău, cruță-mă și nu mă pedepsi.

Frate, dulce frate! Ne-am înfrățit în orele de suferință și de aceea mi-ești atât de scump și de aceea te rog clarifică-mi cât mai curând ce ai făcut? Ce s-a petrecut cu tine? Mai avea-vom norocul să prăznuim praznicul revederii sau poate noi nu ne vom mai vedea decât în cealaltă lume?

²⁹⁰ El înțelege telefon – notă P. Jumanca.

Iartă-mă că-ți scriu așa. Vezi că durerea m-a făcut bolnav. Am un frate la regimentul 43. Soarta lui iar îmi zace la inimă tot așa; mă mai împac cu gândul că până la Crăciun a fost în foc de 32 de ori și D-zeu l-a scăpat teafăr. Acum e dus a doua oară la Italia sau Dumnezeu mai știe unde, poate că o fi și mai expus acum și poate și războiul s-o purta pe acolo cu altă tactică, dar aici am văzut că n-a fost vorba de cucerit ceva, ci de omorât ce avem. Dacă voi avea norocul ca șirele mele să te afle cum doresc, scrie-mi momentan că-s grozav de deprimat. Deie cerul să fii așa sănătos cum îți doresc. Te sărut cu drag, al tău frate iubit și iubitor, Niculae”.

*

„Bătălia” noastră de la ostrov a apărut și în „Comunicatul oficial” al armatei austro-ungare:

„În sectorul de la Orșova am respins în insula de la Ogradena, un atac sârbesc și am luat 27 de prizonieri”. Aproape exact redat, dar inversate rolurile.

Mai mult de o săptămână am rămas în satul Ogradena Nouă. Comanda companiei fusese luată de locotenentul Omasta, om rău, trăsnet la minte, fiară turbată. În fiecare noapte eram scoși la malul Dunării și ziua stăteam într-un pod de grajd cu o leacă de fân rămas din iarnă. Trăiam mereu sub teama că vom fi trimiși din nou în hora morții. Se vorbea cu stăruință despre aceasta. Nici mâncarea nu ne mai ținea. Scriam cât e ziua scrisori multe și acasă și prietenilor de pe fronturi sau rudelor. Îmi turnam în ele toată obida mea sufletească, dar nu puteam spune nimic din realitatea situației noastre. O mai strecuram printre șire și în felurite figuri imagine, de care-i așa de meșter românul nostru... După vreo săptămână, poate chiar mai mult, am plecat din Ogradena pe întunericul nopții. Liniștea nu se stabilise pe front. Se auzeau mereu împușcături, ba dintr-o parte, ba din cealaltă, ori se porneau tunurile și ciocotea valea. Reflectoare mari scrutau mereu malurile. În trecerea noastră pe un loc deschis vederii spre malul opus, reflectorul nostru își plimbă razele de-a lungul Dunării până departe, în jos, spre Porțile de Fier. Reflectorul său ne luminează și pe noi. Sârbii observaseră trecerea noastră și încep să tragă. Mergeam doi cu doi, pe drum. Adormisem mergând și picioarele mă purtau de la sine, prin puterea inerției, a obișnuinței. Tresar, văd gloanțe fulgerând printre noi, ca niște mici scânteii roșii. Ne prăvălim rostogolindu-ne înspre șanțurile drumului. Sârbii trag salve dar eram deja la adăpost. Dacă trăgeau

salve dintru început, la mulţi dintre noi le stingeau lumina vieţii. Cu focurile izolate de la început ne-au deşteptat din somnolenţa în care mergeam şi ne-au aruncat spre adăpost. Eu nimerisem în şanţul dinspre deal al drumului. Era puţin adânc. Stăteam pe o coastă abia acoperit, dar fără să-mi dau seama de ce fac, îmi ridicasem capul să văd venind gloanţele. Mi-am dat seama apoi că şi capul se cuvine să fie ferit; m-am culcat pe spate şi urmăream plumbii ce veneau şuiierând ca nişte licurici, împlântându-se în dâlma şanţului. Cei mulţi nimeriseră în dreapta, în şanţul de comunicaţie, care avea aproape doi metri adâncime, pe unele locuri şi mai mult. Comandantul nostru o luase la picior din bună vreme. Când a început răpăiala armelor duşmane să se mai potolească, am pornit şi noi să ne strecurăm, care cum nimeream, înspre Orşova, adunându-ne la capătul oraşului, la adăpostul caselor.

Omasta dă ordin de adunare, ne numără. Mai lipseau, nu eram toţi. Începe să ţipe ca un apucat împotriva noastră, a saniteţilor: „Cum, voi aţi fugit şi aţi lăsat în urmă oameni care poate au căzut răniţi. Acum vă împuşc ca pe câinii turbaţi! Să plecaţi imediat înapoi şi să nu veniţi până nu vor fi toţi aici, vii sau morţi!”. Urla ca o fiară încolţită şi plimba prin faţa noastră pistolul încărcat.

Am plecat, dar după câteva minute am întâlnit şi pe cei răniţi. Veneau răzleţi, care cum nimerea. I-am numărat. Completau numărul, nu mai lipsea nimeni şi nu fusese niciunul rănit.

Locotenentul Omasta ne-a mai fericit vreo câteva săptămâni. Aveam dureroasa convingere că ne rămâne comandant şi ne afuriseam rău zilele. Se zvonise chiar că locotenentul Baly nu va mai veni şi eram grozav de necăjiţi. Dar într-o zi ne trezirăm cu el la companie, viu şi sănătos, refăcut după rănilor primite şi senin şi cu zâmbetul bun de totdeauna pe buze. Îl priveam cu ochii în lumină, cu dragoste curată. Citea şi dânsul pe feţele noastre bucuria revederii şi dragostea noastră fără de margini şi-i cădea aşa de bine.

S-au scurs zilele, liniştea a cuprins din nou frontul. Umblam pe maluri şi noi şi sârbii şi nu aveam grija unii altora. În liniştea nopţilor de vară veneau peste apă acordurile de cimpoi care intonau doine trăgănate şi de-ale lor şi de-ale noastre, că şi dânsii erau români. Le răspundea „fraitărul” nostru ţigan de la Iablanţa, cu clănetul. În clipe multe de nesomn ascultam, ne duceam cu gândurile la cei de acasă şi lacrimi mari ni se scurgeau pe obraz. Câteodată se urmau convorbiri în noapte. Îşi spuneau unii altora din multele poveri ale

vieții. În dogoarea zilelor cu soare strigau la noi: „Mă, fraților, mă! Să nu împușcați mă, că vrem să ne scaldăm în Dunăre!”. Și intrau și ei și intrau și ai noștri în apă. Toată vara a durat această înțelegere frățească. Într-o vreme veniră două companii de la regimentul nr. 7 din Vârșeț. Li se designase malul Dunării, de la Gura Cernii la granița românească. Nu știu cum se întâmplase, în sectorul ocupat de dâșii nu era pace. Mereu se trăgeau focuri. Răspundeau și sârbii. În sectorul nostru încă liniștea și frățeasca înțelegere a continuat. Unitățile noastre primiseră chiar ordin să nu tragă nimeni, fără vreo poruncă venită de la comandant. Și era cuminte lucru. Ce rost aveau împușcăturile de toată ziua? Cu ce contribuiau ele la marea problemă a războiului? Era ciudată conduita celor de la Vârșeț. Majoritatea soldaților din aceste companii erau sârbi. Să se fie temut că fraternizează cu cei de dincolo, fiind și dâșii sârbi? Sau vreun ordin al comandantului? Cei de dincolo însă nu erau sârbi. Aproape toți erau români, sfărâmați din divizia de Timoc, prăpădită încă din primele zile ale războiului în cumplita bătălie de la Sabacz²⁹¹. Mulți dintr-înșii erau emigrați de prin satele noastre, mai cu deosebire de la Cornereva și Bogăltin. În convorbirile de peste apă adeseori întrebau de rude rămase pe aici.

*

Au venit zile mai răcoroase de toamnă. Aduseseră înfiorări și în suflete. Fraternizarea de peste Dunăre se în schimbbase. Din nou ne priveam ca inamici. Atmosfera începuse să se încarce. Mișcările militare erau mai vii, mai înfrigate. Veniseră unități de artilerie germană. Se vorbea că și trupe de infanterie germană se găsesc cantonate prin satele noastre de la Topleț încolo, spre interiorul țării. Ei făceau intense pregătiri pentru invazia din nou a Serbiei, cu forțe mai mari, mai bine organizată, ca să nu mai sufere rușinea pe care au îndurat-o armatele austro-ungare, în preajma Crăciunului din anul 1914.

Neliniștea, posomorala, grije pentru zilele ce vor veni, puseseră stăpânire și pe sufletele noastre. Stăteam închiși în gândurile noastre și ceasuri întregi nu ne mai venea să ne mai deschidem gura, să mai spunem câte ceva, să ne mai înseninăm sufletele. Numai Vasi Șiclovan rămăsese tot cel de mai nainte, el continua cu copilăriile.

²⁹¹ În urma acestei bătălii a căzut Sabac, în noaptea de 1-2 noiembrie 1914.

Începuseră ploile reci, dese și urâcioase, de toamnă. Se potriveau cu starea sufletelor noastre. Vine o poruncă scurtă: Toate companiile să trimită în noaptea ce urma câte o patrulă de câțiva oameni să cerceteze malul sârbesc și să aducă de acolo informații cât mai amănunțite. Locotenentul Baly a adunat compania și i-a vorbit, firește, pe ungurește și majurul Stein le-a redat-o pe românește. A fost foarte scurt: „Cine dintre dumneavoastră este așa de disperat și i s-a urât cu viața, să treacă dincolo, pe malul sârbesc? Am primit ordin să trimitem, fiecare companie câte o patrulă dincolo, să cerceteze malul inamic. Dacă se găsește cineva să treacă de bună voie, e bine. Nu vreau să apese asupra conștiinței mele, dacă s-ar întâmpla să nu mai întoarceți, să rămână copiii orfani”. Nimeni nu s-a mișcat și de la compania noastră – numai de la a noastră – nu s-a dus nimeni. La celelalte companii i-au silit, cu pistolul în mână și au fost nevoiți să treacă. S-au întors cu toții teferi. Sârbii părăsiseră malul apei. Se retrăseseră în interior. Mai rămăsese, pe dealuri, artileria care-și intensificase activitatea.

Acesta a fost locotenentul ungar Baly László, comandantul companiei mele. E foarte ciudat și de reținut faptul că locotenentul nostru, cu toată bunătatea sa, cu toată dragostea sa pentru oameni, era foarte zgârcit la vorbă. Nu vorbea decât cu cei din jurul său, din birou sau gradații cu care avea probleme oficiale de rezolvat. Părerile sale politice le-a spus poate numai lui Popovici și Șiclovan. Nu avea încredere nici în ofițerii din subordine și poate mai puțin în aceștia. Ne încălzea cu bunăvoința sa părintească. Eu n-am vorbit cu dânsul niciodată, n-am avut ocazia.

În război

II

Dintru început nu credeam c-o să se dezlănțuie războiul. Nădăjduia toată opinia publică, în înțelepciunea marilor cârmuitori de popoare. Și când s-a pornit nebunia marelui potop, nimenea nu putea crede că va dura decât cel mult câteva luni, cu armele distrugătoare care se foloseau din amândouă părțile. Și mai aveam convingerea, noi membrii corpului didactic, că îndată ce se începe școala vom fi chemați la catedrele noastre.

Ocazie de iluzii care s-au spulberat în vijelia pornită. De fapt s-au dat anumite scutiri de mobilizare unora găsiți mai debili și utilizați în servicii auxiliare din interiorul țării și celor ce nu făcuseră serviciul militar și în recrutările ulterioare fuseseră găsiți buni de cătănie. Dispensele se dădeau din caz în caz, după împrejurările locale și ... după protecție. Mulți se găseau, în felul acesta, acasă. Și cu deosebire de cei agreeți de organele stăpânirii și considerați buni și credincioși patrioți.

Urmărind ordinele date, cu toată buna credință în dreptatea lor, învățătoarea Ana Borlovan, cu un devotament rar, cu o străduință demnă de toată admirația, s-a străduit să mă aducă acasă, la școala mea. Mai păstrez încă câteva din scrisorile sale, prin care căuta să mă țină la curent cu situația în care se găsea școala și cu neostenitele sale încercări de a mă scăpa din armată. Reproduc câteva fragmente din aceste scrisori, care ilustrează minunatul suflet pe care l-a avut această bună dar nenorocită fată. Abia în această toamnă își începuse școala. Îmi cerea numeroase lămuriri și-mi comunica situația în care se găsea școala și bunele sale intenții:

„Până de prezent tot ce-am știut și crezut că te interesează ți-am comunicat și speriez că nu te-am molestat cu unele întrebări cerându-ți clarificări căci, pentru că fiind ambii de una și aceiași chemare și la un post, avem datorința să purtăm interesul școalei noastre. Se înțelege, merge mai anevoie așa în scris, dar sperăm în bunul Dumnezeu, care ajută dreptății ... să ajute ca toți aceia cari

sunt departe de copilașii lor iubiți să se întoarcă cât mai curând la dânșii, sănătoși și veseli și să-și revadă iarăși căminul lor mult iubit”²⁹².

„La școală vin elevii mai totdeauna regulat, ceea ce mă bucură, dar mă împiedecă între toate, mult, numărul lor mare; nu-ți închipuiești cât îmi lipsești, căci munca ce o am de prezent este peste puterile unei singure persoane; din două puteri nicicând nu poți face o singură putere, e eschis. Aceea au recunoscut-o și alții. Am vorbit sâmbătă, în 10 cu d-nii dr. L... (Lobonțiu) și d-l pp (protopop)²⁹³, întinzându-le totodată și „piesa” aceea spre aprobare, spunându-le cum mi-ar conveni mai bine,... am mai rugat apoi și pe ceilalți binevoitori ai mei să intervină pe lângă dânșii, să-mi aprobe „piesa” numaidecât, având ardentă trebuință de ea; mi-au și aprobat-o, se înțelege, pe lângă multe interveniri ale mele și apoi, luni, am și trimis-o grabnic forurilor ultime spre complecta ei adevărire. Nu-ți închipuiești ce neliniștită sunt până îmi câștig și ultima aprobare a întregii „piese”, căci oboseală m-a costat până am câștigat-o, căci doar ști D-ta cum sunt oamenii, ba vino azi, ba mâne etc. Eu însă simplaminte nu m-am dus de acolo până nu mi-au aprobat-o încă în aceeași zi”²⁹⁴.

„Bunul Dumnezeu să-mi ajute să realizez ceea ce de mult doresc...”.

„Mă mâhnește adesea, când și eu, câteodată, aș dori să ajung la câte un rezultat bun și parcă norocul fuge de mine; ei, dar ști că pe lângă noroc îți trebuie câteodată și protecție și dacă n-o ai, cu greu ajungi la realizarea unui scop multdorit. Dar nu disperez, protectorul meu e bunul Dumnezeu și sper că aceea ce am de făcut îmi va succede! Deci pe lucru! Nu-mi rămâne alta...”²⁹⁵.

La 2/15 oct(ombrie) 1914, îmi scris cu creionul din Lugoj:

„De ce am venit azi, joi, la Lugoj, e poate de prisos pe larg a-ți mai împărtăși, întrucâtva voiesc numai rezultatul obținut a-ți comunica. Ți-am amintit în epistola trimisă că d-l președinte dr. L... și d-l pop ... au făcut cererea cât se poate de bine, numai și numai în favorul D-tale. Ți-am amintit,

²⁹² Din scrisoarea din 13 septembrie 1914 – notă P. Jumanca.

²⁹³ Gh. Lăbonțiu președintele comitetului parohial, Andrei Ghidiu protopop.

²⁹⁴ Din scrisoarea din 30 septembrie 1914. Având în vedere cenzura prin care treceau toate scrisorile înv(ățătoarea) Borlovan scria adeseori în figuri. Aici e vorba de cererea făcută pentru eliberarea mea din armată. Dr. Gheorghe Lăbonțiu era președintele Com(itetului) parohial și protopop Ghidiu, directorul școlii – notă P. Jumanca.

²⁹⁵ Scrisoarea din 1 octombrie 1914 – notă P. Jumanca.

pare-mi-se, că eu am descris-o și grabnic am expediat-o încă în aceeași zi, însă, cu toate acestea, tot n-am fost liniștită. Am voit personal să mișc toate ca să fie cât se poate de curând rezolvită. M-am dus deci mai departe la Comitetul administrativ comitatens, de acolo s-au expediat la Inspectoratul școlar, expunându-mi-se că în atare secție aparține cauza. Grăbind m-am dus mai departe (la) inspector, știindu-l și d-ta de om nobil și foarte bun. L-am rugat mult, spunându-i numărul enorm de mare de elevi (160) și toate greutățile ce le întâmpin ca începătoare, mai departe cât de mult suferi, așa zicând, tânjește școala în absența ... și foarte multe altele ce poate numai verbal ți le-aș putea comunica. Știi ce mi-a răspuns foarte blând: „Copila mea, sunt convins de marile greutăți ce le ai și te compătimesc însă Dumnezeu te ajute, fă aceea ce poți. Muncește cu sârguință... Pretutindenea, nu numai la Dv. se simt nemulțumirile și pe terenul învățământului sunt foarte mari nemulțumiri și suferințe. Zilnic îmi vin 15–20 acte cu plângeri, dar n-am ce face, nu pot deloc îndrepta stările prezente. Sunt însumi mâhnit, dar nu pot nimic schimba”. Mi-a zis și aceea că orice cerere mi-ar împlini, dar aceasta nu-i cu putință. Zice că se miră foarte mult de Scaunul școlar că i se poate așa ceva pretinde, când foarte bine trebuia să știe orice cetățean, că prima lui datorință și cu toate celelalte trebuie să suferim până va vrea bunul Dumnezeu. Acum D-ta poți vedea că la orice aș sta la dispoziție, pentru a obține un rezultat favorabil dar e cu totul eschis...”.

„Pățania” cu intervenția sa de la Lugoj mi-o istorisește învățătoarea Ana Borlovan într-o nouă scrisoare trimisă din Caransebeș:

„Nu poți să-ți închipuiești ce mâhnită am fost la rezultatul acesta, căci doar pe mine nu m-a costat aceasta, nicio oboseală să intervin p(entru) D-ta, când știu cu cât îți datorez. D-aș ști prin ce alt mijloc aș putea ajunge la rezultat, măcar de m-ar costa și salariul pe un an întreg, aș face-o ... dar durere, care-i?”.

Și buna învățătoare Ana Borlovan încearcă o nouă cale. Se gândea să mă aducă cu serviciul militar în Caransebeș:

„M-am interesat pe cale indirectă cum a ajuns el (e vorba de învățătorul I.P. Cornean) la Caransebeș. Mi s-a spus că prin prietenul său oberstlt. Vătășanu. N-am știut cum să fac. Am cunoștința unei doamne mai în etate, vară de căpitan. Am rugat-o pe dânsa. Fiind foarte sinceră, mi-a răspuns că-l cunoaște pe acest oberstlt. bine, a fost prieten fie iertatului său frate. Deci ne-am dus la

dânsul, zicând că ea are un nepot (fără nume, se înţelege), ar voi să-l aibă în apropierea ei. Dânsul numaidecât a întrebat la ce-i? La honvezi. Dânsul a tresărit şi a zis: „Îmi pare rău, dar dacă era la linie ți-o făceam cu cea mai mare plăcere, dar așa – durere – nu pot ajuta nimic...”.

„Am fost şi la Lackstätter. Dânsul e aici oberlaintnant la căile ferate, tot în serviciul militar. L-am rugat dacă ar putea să te înlocuiască aici şi pe D-ta cu un alt soldat. Dânsul cu cea mai mare plăcere mi-o făcea, dacă erai împărţit acolo unde serveşte el. Deci toate încercările – fără rezultat! De-ar da bunul Dumnezeu să te văd eliberat dar nu ştiu când...”.

Sărmana învățătoare Ana Borlovan! Ce suflet ales a fost ea şi ce vitregă i-a fost soarta. Nu era sănătoasă şi munca excesivă, făcută cu o rară conştiinciozitate în şcoală, în împrejurările extrem de grele ale războiului, o făcuseră mai sensibilă, nervii îi erau slăbiți. Găsesc în scrisoarea sa din 27 decembrie 1914 un pasaj care se cuvine să-l amintesc. Probabil vreo scrisoare a mea îi va fi produs mâhnirea aceasta. Eu nu-mi mai aduc aminte şi la niciun caz nu o făceam cu vreo intenție. Poate nici sufletul meu nu era limpede şi nu-mi voi fi putut motiva frazele. Cum puteam face acest lucru față de această ființă aleasă cu un suflet atât de minunat şi care a jertfit totul pentru mine?

„E adevărat că-i cam multşor de când îți datorez eu răspuns, dar vezi abstrăgând de pretensiuni, de capricii, ofenzări, ocupațiuni şi nu ştiu ce, sunt câteodată așa împrejurările de esti indispus şi simțesti așa un gol, o mâhnire în suflet, de nu mai ai voie câte un timp de nimic. De aceea nu trebuie lumea să-și făurească fel de fel de idei şi să acuze câte o persoană pe nedrept şi într-un ton ironic. Fii sigur, pe mine nimeni nu mă poate ofensa şi chiar dacă aş şi fi, nu mă arăt într-atâta ca să-l disprețuiesc şi să-i refuz a-i împlini o mică cerere, cu atât mai vârtos aceluia la care ții ca la un sincer coleg şi voitor de bine; poate am simțit în momentul acesta ceva – şi am scris prea mult – dar ştiu că D-ta vei înțelege așa cum trebuie să înțelegi...”.

Şi după ce îmi dă o mulțime de informații din oraş şi de la şcoală, încheie scrisoarea:

„Şi acum scuza scrisorii fugitivă şi plină poate de greşeli. Vezi D-ta, nu iau dintr-un creier plin de filozofie, ci e mai mult o scrisoare naivă (dar sinceră) şi trebuie să te mulțumești şi așa...”.

Am continuat corespondența și scrisorile sale cuprind temeinice dări de seamă din viața școlii noastre și unele știri din oraș. Aveam obiceiul să scriu mereu și acasă și la prieteni. Scriam zilnic. Era un mijloc de a amuți vremea, de uitare, de-a sta de vorbă mai mult cu mine însumi. Îmi comunicam gândurile ce mă copleșeau, în scrisori lungi, care nu vor fi poate întotdeauna înțelese de cei ce le primeau. Constituiau însă o icoană fidelă a stării mele sufletești. Încercam să ies din mine însumi și făceam glume, care poate nu se potriveau sau nu erau înțelese ori chiar înțelese greșit. Și scriam cu gândul ca să-mi gădesc în ele, dacă mă voi mai întoarce acasă, ce se petrecea în sufletul meu în aceste zile de nesiguranță și de permanentă teamă de necunoscut.

În felul acesta voi fi scris și învățătoarei Ana Borlovan, un suflet mereu frământat de valurile nenorocirilor abătute asupra familiei sale. Și această fatală sensibilitate sufletească prin scrisoarea mea îi va fi fost jignită. Nu știu ce-am făcut și cum s-a întâmplat.

La 10 martie 1915 mi-a trimis o carte poștală, ultima scrisoare:

„Stimate D-le învățător!

... și în fine să iau cu mulțumită la cunoștință scrisorile trimise, asigurându-vă că obiceiul meu nu e de la sine a convinge lumea despre părerile cele – fie drepte, fie nedrepte – se va convinge însuși și apoi – când își va lămuri nesocotința și bruscheța ... altă întrebare – dar urma va fi neștersă.

Rămâneți cu bine

A. Borlovan”.

Am reprodus în întregime această scurtă scrisoare cu toate semnele de punctuație. Am căutat în scris să cer iertare, să lămuresc cele scrise fără nicio intenție, doar cu cea mai curată bunăcredință, dar nu mi-a mai răspuns.

Învățătoarea Ana Borlovan a avut o soartă nenorocită. Rămasă de mică orfană de tată, împreună cu un frate mai mare ca dânsa, au fost crescuți de mamă cu multe necazuri și nevoi. Băiatul s-a străduit și a terminat teologia. Dar abia și-a întemeiat și el un cămin, ca să-și înceapă misiunea ce și-a putut-o alege, s-a îmbolnăvit de nervi și cu mintea pierdută rătăcea pe dealuri, venea acasă frânt de oboseală, ca să plece din nou în rătăcirile sale. Și sora sa, Ana, prin străduințe mari, pe cale particulară și-a luat diploma de învățătoare. A intrat în serviciul librăriei diecezane, împlinind postul de casieră. Trecând la pensie învățătoarea Elena Biju, a fost aleasă cu unanimitate de voturi învăță-

toare la școala noastră confesională românească. Calcule făcute de cei de la episcopie au rânduit clasele mari la școala de aplicație și dânsa a continuat serviciul la librărie. Abia în toamna anului 1914 și-a ocupat postul la școală, când rămăsese singură. Frământată de dureri lăuntrice, între un frate nebun și o mamă suferindă, a purtat ani de-a rândul crucea celor mai cumplite suferințe, la care s-au mai adăos și munca excesivă din școală în grelele împrejurări create de război și a trebuit să cadă sub greutatea lor.

Când am întors acasă din lunga mea pribegie, am aflat că e bolnavă grav. N-am mai putut-o vedea. S-a stins în scurtă vreme, în primul fior de primăvară din anul 1919, când toată atmosfera fremăta de bucuria cea mare, națională: împlinirea visului de veacuri, unirea noastră românească.

De aproape patruzeci de ani își doarme somnul liniștii de veci în cimitirul bisericii Sf. Ioan Botezătorul. Din păcătoșenia noastră nici măcar o cruce, cât de modestă, nu străjuiește la căpătâiul său.

*

În războiul cel mare eu n-am dus-o greu. Norocul m-a ajutat, m-a salvat în clipe grele. Am dus o viață de nelucrare, de nepăsare aparentă, de glume și copilării. Toate acestea însă erau numai de suprafață. Luni de zile am fost cu Vasi Șiclovan, fire veselă și nepăsătoare, suflet ales și de-o bunătate rară. Mă influența și pe mine, îmi însenina fruntea înourată de griji și preocupări de toată ziua pentru cei de acasă. Și-mi erau de folos toate aceste jocuri de teatru. Firea mea însă era și mai este și azi, cu totul alta. Eu nu pot rămâne nesimțitor la cele ce se petrec în jurul meu. Cel mai neînsemnat lucru mă pune pe gânduri, mă preocupă mereu. Toate copilăriile pe care le făceam erau numai de suprafață. În clipa de singurătate, în nopți de insomnie, mă torturau cumplit vijelii mari ce se iscau în adâncul sufletului meu.

În clipe de acestea grele, căutam să scriu și scriam scrisori lungi de zbulcium sufletesc. Cele scrise acasă constituiau pentru mine un jurnal al vieții mele de toate zilele, de frământare sufletească. Ar constitui astăzi cea mai reală icoană a simțirilor mele lăuntrice de pe atunci. Și cu gândul acesta le-am și scris. Mi-aș fi văzut sufletul ca într-o oglindă. Mi s-au distrus însă dintr-o teamă exagerată sau dintr-o nepăsare condamabilă. Mi s-a spus că au fost duse la Var de teama unei percheziții, care nu s-a făcut, ca să fie păstrate acolo, dar s-au prăpădit dintr-o nesocotită prostescă.

Mi-a păstrat însă Zina o parte din ele. Din acestea reproduc câteva fragmente. Și în acestea se pot vedea stările mele sufletești de atunci. Poate sunt icoane mai palide, dar totuși suficient de evidente.

Din scrisoarea de la 26 noiembrie 1914:

„Având acum puțină vreme, după ce am ieșit cu dobândă din casa de păstrare, unde am fost depuși cu camătă vreo 7 zile, îți scriu și ție²⁹⁶.

...să știi că mari și minunate sunt faptele marelui Dumnezeu și scapă omul de orice când Dumnezeu e aproape și-l ajută. Așa și noi, am fost acasă și șezurăm și la păstrare până ce se duseră alții și noi scăparăm cu ajutorul lui Dumnezeu²⁹⁷.

...Încolo e tot monotonia cea veche și o zi ca cealaltă, fără schimbări. Însă ne-am deprins cu nevoile și cu toată viața aceasta de dobitoace, care nu știu decât să muncească unde sunt duse și să mănânce când li se pune dinainte...

În vremuri libere mai cetim, mai discutăm, iar câteodată mai scriem, ca de pildă acum, când scriu a cincea epistolă, fiecare pe patru fețe...

...ce crezi de scrisoarea mea de acum? Așa-i că nu prea seamănă a «stil» cumsecade? Nici nu se prea poate aștepta nu știu ce «concepție» literară de la noi acum, când ni se învârtesc prin creier gândurile ca într-un vulcan gata de-a erumpe. Aci în voie bună, aci în cea mai mare întristare, aci necăjit-iritat, aci melancolic până la disperare, ca apoi să devenim iarăși în voie, sperând cu energie în viitor...”

La 19 decembrie, din Iupalnic.

„După multe schimbări și mutări de ici-acolo, m-am stabilit și pot să-ți răspund în liniște. E cam mult de când mi-ai scris, dar vei lua în considerare împrejurările noastre de viață și vei trece cu vederea regula de bună cuviință și mai știu eu ce. Și apoi, în viața voastră liniștită și mai tihnită, primirea unei epistole nu e tocmai de o așa însemnătate ca în viața noastră, a soldaților izolați de lumea mare și înstrăinați de viața veche, liniștită. Voi, cei de acasă, nu știți ce înseamnă a face trei-patru kilometri ca să poți să întrebi, că oare sositu-ți-a vreo scrisoare și te întorci mâhnit îndărăt că n-ai primit nimic. Voi, oamenii, când vine poștașul acasă și v-o întinde, cel mult sunteți curioși să vedeți cine scrie și apoi fugiți cu ochii pe ea și o aruncați. Voi nu faceți ca noi, soldații, că

²⁹⁶ E vorba de închisoarea ce am primit-o pentru că fuseserăm acasă – notă P. Jumanca.

²⁹⁷ Am scăpat de front – notă P. Jumanca.

cetesc de 5–6 ori o scrisoare și apoi stau 5–6 ore cu gândul tot la cel ce a scris-o, trecând prin gând toată viața și toate amintirile legate de persoana, ce prin scrisoare ne-a răscolit cele trecute prin minte.

Voi aveți lumea în partea cea bună și normală înainte în realitate și gândiți așa rar la lucruri mai extraordinare. Noi avem lucrurile extraordinare și rare în față, în realitate și lumea sentimentelor numai ne-o închipuim și mai bine ne-o putem închipui atunci, când o scrisoare ne răscolește în minte scântei ascunse din trecut. Vezi că am început să fac filosofii. Nu sunt însă de valoare, nu sunt pricepute, dar sunt simțite. Sunt mai mult încercare de a spune, căci nu prea poți spune ce vrei, mai ales în vremuri de acum, când omul trăiește în continuă agitație a creierului. Deci cred că înțelegi sau cel puțin presupui ce vreau să zic în aceste șire ce seamănă cu tonul și stilul unui seminebun al sentimentelor”.

La 3 ianuarie 1915.

„Într-un moment când creierul mi-e măcinat de gânduri, mă apuc să-ți scriu. Scopul mi-e să fiu vesel și să scriu așa ca odată, dar sunt convins că voi fiasca. Când omul se silește să scrie altcum de cum e dispoziția sa sufletească, stilul devine forțat și scrisoarea fără valoare.

E duminică după amiază, posomorâtă ca fruntea unui soldat din război. Stând singur, îmi frământ creierul cu întocmirile „secretei” acesteia de lumi și mă zbat și-mi fierbe creierul cu fel de fel de contemplațiuni și o mestec și o iau de la început și iar pierd firul. Creierul deține amestecătura babilonică de gânduri și lumea înaintea mea rămâne aceeași, un labirint pentru a căruia străbateră nu s-a aflat încă firul ariadnic. Acum, când omul și-a scuturat poleiala creată de cultura veacului al XX-lea, numită modernă și-și arată firea sa naturală, care e aceeași cu cea din epoca când s-a sprijinit pe patru picioare, am crede că am putea face studiu și am putea avea păreri despre om și firea omenească dar – cred eu – ne înșelăm, căci și acum, dezbrăcată de poleială, e tot obscură și neînțeleasă. Și deci cu de acestea îmi frământ creierul fără însă a gândi că voi putea ajunge la vreo definiție a firii și naturalului omenesc”.

La 18 februarie 1915.

...„Notez că nu sunt în dispoziție de a scrie. M-am apucat de scris numai condus de vorbele: «Mâncând îți vine pofta». Deci să nu te miri dacă oi mânca fără poftă și oi cam bate câmpii, fără să te alegi cu ceva ... din multele vorbe goale, înșirate numai «să sune din coadă», cum zice un poet, nu știu care. Dar

zisa lui Coșbuc, artă e «fără fond să faci un lucru secret». Deci să scrii multe fără să știi ce vrei e «cunet», cum se zice românește, mai pe «radicale».

De comunicat n-am ce-ți comunica. «Toate-s vechi și nouă toate», ca ieri – azi, ca azi – mâine – și... Dumnezeu știe până când așa... O ducem mașinalicește de pe o zi pe alta, trecând greutățile de pe un umăr pe celălalt și când ni se urăște, începem de la început același joc. Fără să ne gândim la ziua de mâine – și fericit e cel ce o poate face – asemenea dobitoacelor mergem înainte, tot înainte, fără să știm unde și până unde și până când așa!

De întreat n-am ce. Ar fi multe, dar numai la aparență, căci la cele mai multe află răspunsul fără multă bătaie de cap. Ca la voi și la noi și la alții și pretutindeni. Unele noutăți, menite să schimbe mersul vieții trec neobservate și se pierd, căci e vremea lucrurilor extraordinare devenite ordinare, căci sunt la ordine...

Noi de noi am duce-o bine, numai iară așa, când una, când alta mai tulbură monotonia liniștită a vieții noastre patriarhale. Ești ca omul sărac, căruia îi lipsesc multe și nu prea are pe ce pune mâna.

Pe aici e liniște. Numai câteodată lovește tusa măgărească în bolnavii cu limbă de foc și tușesc crunt. Mai câte o pasăre măiastră plutește sub bolta senină și trece petrecută de salutul în salve al inimilor.

Aerul e destul de cald, dar umed și deci nu prea sănătos. Câte un vânticel de primăvară adie, aducând pe undele sale doruri și răscolind amintiri vechi ale timpurilor «ce au fost odată». Acuș vine primăvara. Pițigoii strigă deja în gura mare. Val-vârtej se îngrămădesc amintirile în inima noastră, într-un haos fără margini. Dumnezeu știe când se vor termina grozăviile ce străbat de-a lungul nenorocitului nostru continent.

N-am scris așa cum am vrut, dar primește așa cum e. «Stilul e omul», a zis un învățat francez, dar tonul și cuprinsul scrierii sunt oglindă sufletului omenesc, o zic eu și această oglindă nu prea poate fi falsă. Așa cred eu...”.

La 2 aprilie 1915.

„Am întârziat cu răspunsul. Nu că doar aș fi fost «prea ocupat», dar sunt zile în care nu ai poftă de nimic. În vremuri anormale nu-i mirare dacă și firea omului e anormală. Mîntea mi s-a pus în grevă și am (fost) grozav de distrat. De altfel să nu crezi că de precaut sunt mult mai altfel. Nu știi ce s-o numesc. O fi poate vreun început de tâmpenie, care rău nu mi-ar face nici la socoteală,

când începusem să fiu închiptuit cu mintea. Am făcut și eu ca poetul din poveste, care a descoperit deodată că el are talent. Că obștea a numit descoperirea lui «talent» sau «alterație mintală»; la aceea nu s-a gândit. Eu credeam că m-am dezvoltat, «mărit» la creier grație timpului ce ne-a dat prilej de «filozofat», dar cu starea asta sufletească, atâta vreme distrat, mă tem că ce am adunat de luni de zile, a evaporat acum, că m-am tuns. Am uitat că trebuie și păr lung ca să ai talent.

Revezi în mintea mea trecutul cu ale sale. Poate că nici nu te-ai gândit că ai făcut să vibreze cea mai sensibilă coardă a inimii mele. Da! Trecutul acela cu frumusețile sale, cu dragile amintiri ale copilăriei, cât de frumos se perindează în culorile cele mai vii pe dinaintea mea și-mi aduc, în monotonia asta seacă, momente în care uit prezentul urâcios și negru.

Eu, în vremea liberă, fac discuții foarte adânci cu câțiva prieteni ce-i am cu mine și pe care îi ascult și-i respect și mă închin lor cu smerenie. Ei sunt așa de buni și ți-i recomand și ție. Sunt oamenii trecutului, ce trăiesc prezentul în operele lor. Un Eminescu, Șt. Iosif etc. niciodată nu mă vor face să-i urâsc. Și mai am prieteni vii, care sunt departe de ticăloșiile lumii. Sunt cântăreții codrului și florile câmpului și toate neîntrecutele frumuseți ce-și arată, rând pe rând, dragostea către noi apărând în toate locurile. Vezi că (nu) sunt singur. Numai când mă cobor în mine, ca acu, trăiesc în imaginea celor de acasă și de multe ori inima de părinte mi se înduioșează până la lacrimi, dar întotdeauna Creatorul tuturor lucrurilor din lume îmi apare ca un scut și mângâiere și inima mi se întărește prin credința într-o vreme mai bună, ce va să vie”.

Scrisoarea din 26 aprilie 1915 de pe Alion.

„Noi aici o ducem bine în împrejurările noastre maștere de acum, am putea zice «admirabil». Sunt cu Șiclovan. Zilnic facem excursiuni prin împrejurimi și vremea ține cu noi, căci de când suntem aici a fost de tot bine. Natura, aici atât de împodobită, vechea prietenă, ne dezmiardă cu toate frumusețile sale până adormim.

Am fost până la «slogul» satului vecin al verișoarei Ana Timuș și ne-am desfătat în frumusețile naturale ale codrilor săi estinși²⁹⁸.

²⁹⁸ E vorba de hotarul României. Ana Timuș era la București. Am scris așa din cauza cenzurii prin care treceau scrisorile – notă P. Jumanca.

De-ai ști câte sentimente produc adierile zefirului, copil alintat al primăverii, stând în răsăritul soarelui pe culmea câte unui deal când, cu ochii pierduți în zările șterse ale depărtărilor, vezi cu ochii sufletești tablouri părute șterse, amintiri uitate și doruri ascunse, corzi ascunse ale inimii vibrează cu tărie și voia de a trăi și încă altfel, cum de fapt ar fi viața... Viața îți stăpânește eul. Da! Atunci știm prețui un lucru, când ne pare sau chiar nu-l mai avem. Omul de multe ori, în împrejurările normale, duce o viață mașinalicească, îndeletnicindu-se cu zilnicele ocupațiuni pentru câștigarea pâinii cei de toate zilele sau fiind, mult-puțin, preocupat de luptele și eforturile josnice ale societății omenești, mici de suflet. Numai puțini știu face viața ideală și numai puțini știu să trăiască bucurându-se de frumusețile ce le întâlnești întotdeauna în cale, dar nu le vezi, că nu le înțelegi. Dacă altceva nu, dar multă cunoștință și luminare sufletească au adus aceste vremuri sângeroase. Viața omenească, la care nu s-a gândit omul, a apărut în întreaga sa plinătate și am putut vedea că viața e o nimica toată, dacă n-o trăiește omul cum trebuie s-o trăiască. Dacă – stând așa de vorbă cu mine însumi – fac o excursiune în anii care au trecut, găsesc lucruri care puteau fi altcum de cum au fost dacă le înțelegeam și le știam folosi. Mulțumită marelui conducător al destinelor omenești, acum văd cu ochii lumea în alte colori și mi-am format un plan nou, pentru o viață nouă, condusă de-o mai energică voință. Ori fericirea nu se capătă, ci se câștigă prin voință, urmată de muncă intensivă pentru scopul pus înainte. În zădar ți-e inima nobilă și sufletul cinstit, în zădar ți-e scopul bun și mijloacele bune, dacă nu ai voință, nu ai energie, rămân toate începute fără niciun folos.

Nu știu dacă poți să mă înțelegi. De un timp încoaci e în mine o prefacere sufletească și o luptă continuă și aprigă se dă între diferitele păreri, formând un haos întreg și o învălmășeală întreagă; iar dacă le dau curs liber prin mine, izbucnesc ca vulcanul, încurcându-mi stilul, stricându-mi topica și făurindu-mi greșeli de toate speciile gramaticale. Deci să cauți în scrisorile mele, de vei putea găsi, nu corectități de limbă și gramatică, ci înțeles filozofic – psihologie. De nu vei înțelege, lasă nedesemnat, căci mă tem să nu-i dai înțeles contrar și să te «ofensezi» ca domnișoara colegă. I-am scris, i-am pus unele întrebări din domeniul filozofiei vieții și ... nu mi-a mai scris”.

*

Fiecare om suportă greutatea vieții după firea și felul său de a fi. Vijeliile războiului au prăpădit sufletele mai sensibile, care n-au știut ori n-au putut să-și facă loc printre ele sau să le înconjure.

Noi, la Orșova, n-am fost cuprinși de vârtoarea morții, eram departe de ea. Au fost de aceia care se simțeau bine, doar teama de ziua de mâine dacă-i neliniștea. Din grupul nostru de prieteni, o parte nu avea grija celor de acasă, nu erau nici căsătoriți, n-aveau familia lor proprie, ca să-i preocupe și existența acestora. Și dorul de părinți și frați nu putea fi atât de arzător ca pentru copiii proprii. Și mai intra în calcul și firea omului. Nu toți oamenii sunt deopotrivă de simțitori la dureri. Mai intrau în combinație și împrejurări de altă natură, în care se găseau cei de acasă.

Împrejurările mele familiare erau nespuse de dificile. Lăsasem greutatea materiale multe. Aurora cu felul și firea ei nu s-a putut niciodată acomoda împrejurărilor. A rămas întotdeauna străină de ele. Nu s-a preocupat niciodată de problema existenței materiale, care devenea pe zi ce trece tot mai împovărătoare. Rămăseseră toate în sarcina mamei. Relațiile dintre membrii familiei mele nu erau cele dorite, nici când mă găseam eu acasă. S-au asprit în absența mea, nu avea cine să le mai netezească. Scrisorile Aurorei îmi aduceau informații unilaterale, tendențioase chiar, nemulțumiri și insinuări nedrepte. Eu nu puteam ști ce se petrecea, care sunt cauzele, dar vedeam efectele dureroase și mă zbuțiam mereu înăuntrul sufletului și nu puteam îndrepta. Toate acestea nu le aveau prietenii mei ceilalți, nici cei căsătoriți și cu copiii chiar. Îi măcina doar dorul de cămin și nesiguranța zilelor ce aveau să vină. Pe mine mă rodeau însă multe necazuri, pe care nu aveam posibilitatea nici să le înlăturez, nici să le uit. Se îngrămădeau mereu în sufletul meu și mă împovărau și adeseori mă striveau sub greutatea lor.

Recitesc câteva scrisori rămase de la mama. Cetesc rândurile ei cu scrisul mare, fără punctuație și ortografie, fără rânduiele gramaticale, dar ce multă duioșie și grea durere în cuprinsul lor. Și poate că acum, din depărtarea vremilor ce s-au scurs de atunci, le pătrund mai bine și mă copleșesc cu toată tăria și greutatea lor. Și nu-mi pot stăpâni lacrimile când reproduc anumite fragmente, cu rânduiele ortografice, ca să poată fi înțelese, păstrând în întregime cuprinsul, cuvânt de cuvânt:

„Ioane, mamii, te rog să iei sama că îi un vecsăl aici în patrusprezecilea. Te rog să scrii lu Aurora ca să nu am năcaz, nu pot să cer, că i năcaz, că io nu am de unde să duc, că îi vreme de iarnă și nu pot câștiga. Am dus în 30, am făcut cum am putut, am mai cerut împrumut, că ea îi nătângă.

Ioane, mamii, încă mă mir că ești așa de năcăjit pe mine. La toți vecinii ai gratulat și lu Ilca, numa de mine nu ți-ai adus aminte, nici dar să numești numele meu, că măcar că io am fost năcăjită, tot mi-s inimă de mamă, că nu-i sară și dimineată să nu mă rog la Dumnezeu ca să te aducă la pruncii tăi acasă, să-i crești. Eu te-am năcăjit atunci când ai fost acasă, dară am fost năcăjită de multe, dar tot mă doare, tot una e, tu ori ceilalți. Numai Dumnezeu mă știe, nu vreau să amănunt toate câte am pe inimă, nu vreau să te năcăjesc. Eu nu citesc scrisorile tale, că nu am de unde. Iacă aud și eu câteodată, când ei îs duși, că eu încă m-am zbatut pentru copiii tăi ca să nu-i las să șadă în frig, dacă n-am avut lemne, am cerut bani împrumut, numa ca să nu șadă în frig. Te rog încă o dată pentru datorie, că la Aurora când cer un crețari, parcă îi scoate din ochi. Nu pot să scot un crețari, să-mi iau petrol, că copiii nu pot câștiga de nici una, că îi vreme de iarnă. Să nu-i scrii lu Aurora că ți-am scris. Te sărută a ta mamă cu durere și cu lacrimi în ochi. Am scris cu mâna mea. Nimenea să nu-mi știe necazul meu”.

Eu scriam acasă pe numele Aurorei, pentru toți ai mei. Eu nu puteam ști că dânsa nu le citește și lor scrisorile mele. De anul nou am trimis tuturor neamurilor și vecinilor câte o carte poștală cu urări pentru anul ce începea atunci. Am scris și acasă, pentru toți, împreună, dar scrisoarea n-a fost comunicată și celorlalți din familie, nici mamei... Și de acolo tânguirea ei sârmana în cuvintele de mai sus, care m-au durut toată viața și mă înduioșează și acum de scriu și eu aceste rânduri cu lacrimi în ochi. Mama a fost mai mult ca o mamă, a fost o sfântă martiră a nenorocitelor împrejurări în care a crescut dânsa și ne-a crescut pe noi. Am avut pentru dânsa, în toată vremea, un adevărat cult și niciodată n-am supărat-o cu voia sau cu știința mea, cu ceva. Și aceleași sentimente le-am păstrat și celorlalți frați ai mei.

În cursul războiului, lefile funcționarilor se plăteau în întregime soțiilor celor mobilizați. Leafa mea o primea Aurora. Nu va fi risipit-o. În scumpătatea tot mai accentuată, consecință a războiului, nu era suficientă pentru acoperirea atâtor trebuințe, dar se cuvenea să fie o colaborare între soția mea și mama. Ea

însă nu purta de grijă cu nimic. A fost obișnuită să i se dea totul de-a gata. Și nu și-a luat osteneala să pătrundă cuvintele vremilor și să se preocupe și ea de ele. A continuat să trăiască, în nepăsare și mereu enervată și mâniată de motive ridicole și nejuste, nefericirea vieții ei.

Și e de înțeles martiriul bieteii noastre mame în luptă cu vijeliile vieții, alături de capriciile nenorocite ale nurorei sale, vecinic supărată.

Și am început să-i scriu și mamei deosebit de scrisorile pe care le scriam Aurorei.

Reproduc o altă scrisoare a mamei. O reproduc în întregime ca un document al vremilor și apăsărilor ce s-au îngrămădit pe capul ei:

„Ioane dragă, am primit scrisoarea ce mi-ai trimis-o și m-am bucurat de ea, că n-am știut ce mai faci. Noi o ducem mestecat, mai bine și mai rău, n-avem ce face că așa-i vremea. De arat oi ara, dacă oi căpăta plug. Nu poți să capeti nici cu banii în mână. Crumpiri și peme dacă oi căpăta, că nu capeti nici de unde. O fost joi un car, or fost cu 5 bănci mețu. Nu lasă să vindă nimic la civili, numai la cătane. La carne a stat cătana la ușă ca să nu ieie civilii, așa că nu am căpătat carne de mult. Ți-aș fi trimis și ție ceva. N-am căpătat nici făină și n-am putut să înghit când m-am gândit la tine că nu ești și tu acasă. Măcar că zicea Aurora că eu nu țin la tine, ca la Achim și Traian. Ioane, mamii, mă doare totuna ori te tai la un deget mic ori la unul mare, tot afăta...

Să dea Dumnezeu, mamii, să se pună pace, să vini odată acasă să-ți crești copiii tăi”.

Reproduc și o a treia scrisoare:

„Ioane dragă, mi-a părut bine când mi-ai scris, să știu și eu ce faci, că Aurora când vrea îmi spune, când nu, nu. N-am avut vreme să-ți scriu, am fost necăjită că abia am căpătat plug să-mi are. Am dat la loc 10 florinți, la grădină, 18, la Dealu Mare 14 florinți. Așa că mă ține toată 42 florinți. Am cumpărat crumpiri de 5 florinți și altele. Acolo s-au dus banii de pe cal²⁹⁹. Aurora mă întreabă ce am făcut cu banii. Acum vaca o fost slabă, nu se mai putea scula de jos. Am vândut-o cu trei sute de florinți. Am gândit că să-mi iau bucate, să am până la toamnă, dacă aduc văranii, că alergii tot orașul după 2 sau 3 kile de făină și nu capeti. Îmi trebuie la sapă. Mai vreo săptămână să cosesc trifoiu. Am gândit că

²⁹⁹ Calul „Turci” din copilăria noastră – notă P. Jumanca.

dacă mai rămâne, să mai pun simbria ta după lună, să duc la Fundus³⁰⁰, dacă va vrea Aurora și dacă nu, atunci îi las, că cu ea nu poți să te înțelegi. Că să plătești numai ce-i al tău, că nu-s toate a tale, că îs a mele. Ioane, mamii, dacă le-oi fi făcut eu, nu le-oi fi făcut în ...

Bietu Traian nu are de lucru, dar acuș îi dă împăratul de lucru... Costi a lu Petria s-o dus...

Te rog, mamii, să nu zici nimic în carte, nu vreau să mă sfădeșc cu ea, că tu îi ști firea. Ți-am scris, mamii, șezând acasă cu Mircea. Te sărută a ta mamă cu dor. Te salută și Mircea din pat..."

Mai reproduc și a patra scrisoare, tot de mâna ei scrisă.

„Dragă Ioane, iată, îți scriu ce mai este pe acasă. Poamile acuș sunt coapte. Cred că zilele astea le-om strânge. Trifoiu nu l-am cărat, căci n-am căpătat car, că a lu Țăranu s-au betejit vaca. Ști cum îi când te rogi... Al doilea nu l-am cosit, că nu m-au lăsat nemții³⁰¹ să-l tai. Am zis să-l las de sământă, că-i păcat să-l stric, că-i tare frumos. Mai mult pierd dacă îl tai. Cucuruzul îi frumos, acum leagă, căci a plouat. Am fost la Traian, duminecă. Nu-i baș merge bine, îi slab și negru că-i năcăjește mult. Ce să fac mamii? Mi-i milă de el, dar n-am ce să fac. Am fost la poștă să-ți trimit bani, dar nu i-a primit. Copiii îs în pace, îs veseli. Ilca și Anica sunt sănătoase. De celelalte mai facem cum putem. Te sărută a ta mamă cu dor”.

Am reproduș, în fragmente sau în întregime, patru din scrisorile mamei. Sunt o oglindă fidelă a sufletului său zbuciumat și a vremilor trăite. Greul acestor vremi de grea restriște ni-l arată și alte scrisori pe care le primeam de acasă și de la neamuri și prieteni. Toate se scumpeau, zi de zi și nu se mai găseau pe piață nici cele mai necesare articole de hrană. Toate le înghițea războiul. Ce mai rămânea era speculat cu lăcomie drăcească de către norocoșii rămași acasă.

„Aici făină pentru pită nu căpătăm deloc – îmi scrie Zina la 18 aprilie 1915 – brutăriile sunt aproape toată ziua închise, numai la anumite ore le deschid, când e gata pâinea de vânzare. Atunci să vezi cum aleargă toți în ruperea capului, să cumpere pită. Asemenea se întâmplă și la carne, aproape se bat pentru ea”.

³⁰⁰ Datoria după casă de la Masa Orfanală – notă P. Jumanca.

³⁰¹ E vorba de nemții din Caransebeșul nou, vecini cu pământul – notă P. Jumanca.

Ilca îmi scrie la 6 mai 1915:

„Noi trăim cam rău că toate-s scumpe. Mori de foame cu banii în mână. Nu-ți schimbă nime”³⁰².

Numai un părinte poate înțelege durerea din sufletul celui ce se găsește departe de copiii săi și cu deosebire când viața sa este amenințată și problematică reîntoarcerea la căminul său. Mă durea dorul de copii și teama că vor rămâne pe drumuri. Mama lor avea dragoste mare pentru ei, dar n-avea nici firea, nici educația de înfruntare a vijeliilor vieții, stăruința de fiecare zi și voința de a străbate. A fost crescută să primească totul de-a gata, să i se împlinescă toate capriciile cu care era înzestrată din belșug. Poate nevoile ar fi schimbat-o, poate! Dar când? Când ar fi fost prea târziu. Mama știa să înfrunte greul, a crescut cu multe necazuri și în mari nevoi. Viața o antrenase în luptă, dar oare cât ar fi putut s-o facă? Și cine știe dacă ar fi lăsat-o să-și crească nepoții? Date fiind relațiile din familia noastră, capriciile mamei lor i-ar fi înstrăinat și familia ei de la Var, preocupată mereu de interese materiale, nu i-ar fi fost un sprijin și sfârșitul ar fi devenit tragic. Gândurile acestea mă munceau în permanență. Zi și noapte mă munceau. Scriam mereu de ei și-mi cădeau așa de bine informațiile ce le primeam de acasă despre ei. În afară de Aurora și de mama îmi mai scriau și rudele apropiate sau prietenii cu care mă găseam în corespondență.

„Azi a fost la mine la școală «Lelu Maca», cu tăblița, se-nțelege și a scris în rând cu ceilalți elevi din cl. I-a cifra 1. Nu-i vorbă, ai un băiat foarte drăguț și cuminte”, îmi scrie învățătoarea Ana Borlovan.

Ilca îmi scrie la 18 martie 1915:

„Nu mai pot să beau chie cu Nuțu că a ieșit apă în pivniță. Măcar că bea Nuțu chie, tot îi mai bun ca Lelu. Până la vară, că îl iau la mine acasă”.

La 19 aprilie:

„Nuțu și Lelu în toată ziua vin la mine. Când mă duc acolo, pleacă după mine. Nuțu vrea el, Lelu vrea el. Nu știu pe care să-l iau, trebuie să-i iau pe amândoi...”.

³⁰² Banii mari erau de hârtie, cei mici – coroanele – erau de argint. Nu voiau să schimbe argintul pe hârtie – notă P. Jumanca.

La 29 aprilie:

„Nuțu a fost duminică cu mine la piață. Când mă vede plânge după mine. Mircea îi beteag rău. A adus mama pe Popasu³⁰³. Nuțu și Lelu nu-i mai strângi de pe drum. Toată ziua trebuie să umble după ei. Când mă duc cu laptele, se bat care să meargă cu mine cu laptele la Pop”.

Zina îmi scrie la 21 martie 1915:

„Ieri am avut fericirea să mă petreacă Nuțu și mamă-sa către «paci» (piață). Am admirat pe Nuțu ce bine vorbește”.

La 29 dec(embrie) 1914, scrie Zina:

„Ieri a fost Lelu la noi și s-a năcăjit că s-a «lupt leuleu după dagii lu Lelu». Așa s-a îngrășat, e obrazul lui ca luna plină. Nuțu este încă foarte drăguț”.

Și când ceteam mă bucuram, mă înduioșam până la lacrimi. Și sufletul meu se zbuciuma între bucuria știrilor și amărăciunea depărtării și nesiguranța de viitor. Și așa zi de zi și nopți albe mă frământam în vârtejuri cumplite și copilăriile glumețe și „prostiile” ce le făceam cu Șiclovan îmi erau bune leacuri, măcar pentru anumită vreme îmi alungau greul de pe inimă.

*

Din umbra depărtărilor îmi vin în minte icoane dragi. Viorel s-a născut într-o joi după-amiaz. Venisem cu Taica cu un car cu fân. Se bucura nespus de mult că are un nepot ... băiat. Mai aveam pe fundul unui vas niște răchie rămasă. Am fiert-o și am băut-o amândoi.

A doua zi se cuvenea, prin lege, să anunț nașterea copilului la primărie. Căutam un nume care nu numai să nu poată fi schimbat pe ungurește, dar nici măcar cu ortografie ungurească să nu poată fi scris. Și am găsit numele de Viorel. Intenția mea fusese să-i dau numele de Bujor, dar acesta se scria pe ungurește „Buzsor” și nu-mi convenea. La matricolă lucra un funcționar ungar, nu-mi mai aduc aminte cum îl chema. Când îi spun numele, mă întrebă:

³⁰³ Constantin Popasu, născut în 1855 în Brașov, nepot al episcopului Ioan Popasu, studii liceale la Brașov, Facultatea de medicină la Viena. În 1895 medic la Caransebeș și profesor de igienă la Institutul teologic-pedagogic din localitate. Ca student a fost ales președinte al Societății „România Jună”. A fost deputat în Congresul Național Bisericesc și în sinodul eparhial.

– Cum se zice Viorel pe ungureşte?

– Nu ştiu. Aveţi cartea numelor, căutaţi acolo.

Caută el, răsfoieşte multe pagini, felurite nume străine. Pe ungureşte nu-l găseşte. Îl cheamă pe şeful oficiului de stare civilă, Gheorghe Inandy, îl întreabă. Caută amândoi. Nu găsesc. Se duce Inandy şi-l aduce pe Bastius prim-senator al magistratului orăşenesc, care avea biroul vecin. Îi spune necazul. Bastius începe să râdă: „Mă, da proşti mai sunteţi. Voi nu-l cunoaşteţi pe Jumanca? Fiţi voi siguri că el înainte de a veni aici s-a gândit mult şi a căutat anume acest nume, care nu se găseşte în limba ungurească. Scrieţi așa cum vi-l spune şi nu vă mai bateţi capul degeaba!”.

L-am spus atunci şi pe al doilea nume. Nici nu l-au mai căutat cum s-ar zice pe ungureşte, l-au scris așa cum le-am spus eu: „Viorel şi Buzsor”, al doilea doar nimerind schimbarea unei litere, la primul nici atât. Țin să observ că toată convorbirea dintre mine şi ei s-a făcut pe româneşte.

Statutul administrativ al oraşului dădea drept fiecărui cetăţean să se adreseze cu vorba şi în scris magistratului orăşenesc şi funcţionarilor săi în limba sa maternă şi funcţionarii erau îndatoraţi să răspundă în aceeaşi limbă şi răspunsul scris să-l dea în limba în care primiseră cererea sau adresa. Şi eu mă foloseam de acest drept cetăţenesc întotdeauna.

Când s-a născut Nutu, Taica nu mai trăia. Bucuria n-a fost mai mică în casa noastră şi cu deosebire că a fost tot băiat. Şi lui îi căutasem un nume ca să nu se poată maghiariza şi nici măcar să se scrie cu ortografie ungurească. Şi așa am ajuns la numele de Zeno. Mi-ar fi plăcut mai mult „Octavian”, dar acesta se scria ungureşte „Ochtav” şi nu prea-mi convenea. I l-am dat ca al doilea nume. Când m-am dus la matricolă să-l anunţ, nici n-au mai căutat în carte, îşi dădeau seama că se repetă povestea şi îşi mai aduceau încă aminte de ea.

*

Achim scăpase de primele recrutări. Intervenise Tata Gheorghe împreună cu al doilea senator, Aurel Doboşan³⁰⁴, şi-l scăpaseră. Era în serviciul primăriei şi găsiseră un pretext. Dar bietul Traian n-a putut scăpa. Datorită încăpătânării sale fatale de a nu purta ochelari şi de a nu se arăta nici măcar în faţa comisiei de recrutare că e scurt de vedere, a trebuit să plece. „M-am născut cu şeaua în

³⁰⁴ Aurel Doboşan a fost senator al oraşului Caransebeş.

spinare și trebuia să o port”, spunea el odată și a purtat-o mereu. L-a urmărit toată viața o fatalitate. Păstrez de la dânsul câteva scrisori din armată. Sunt scrise cu creionul, mă silesc să le reproduc în întregime sau numai în fragmente după cum le voi putea descifra. Sunt șterse de anii mulți ce s-au scurs de atunci.

La 28 august 1915 îmi scrie la Orșova:

„Iubite Neneo, cartea de la mata am căpătat-o și mi-a părut bine tare. Ce mai faci? Cum mai trăiești? Am auzit că marșu care o plecat acu, vine acolo³⁰⁵. Eu de rândul ăsta am scăpat, dar nu știu dacă oi scăpa și a doua oară. Am auzit că (la) 1 septembăr se face altu. Eu aș trăi bine, dar mi urât că ne scoală odată cu ziua, nici nu se vede bine. «Gyakorlat» nu mai facem atâta ca mai înainte, facem mai mult rajvonal. Duminecă a fost mama cu nana Ilca la mine. Ea mi-a spus că ai fost acasă. Aici nu se dă «szabadság» zilele astea, dar am auzit că în partea noastră nu se capătă. Eu voi probi să văd dacă oi căpăta și eu.

Salut și sărut, Traian”.

Anexez aici această scrisoare. Poate se va păstra scrisul și în viitor. Măcar atâta amintire de la dânsul³⁰⁶.

A doua scrisoare o trimite mamei. Nu se cunoaște data, poartă ștampila regimentului 17 din Szekesfehervar și e trimisă de pe front.

„Dragă mamă, prin această carte vă fac cunoscut că mi-s viu și sănătos până acum ceea ce și vouă vă poftesc din toată inima. Ce se mai aude pe acolo? Ce-i cu nenea? Ce mai faceți voi? Cum mai trăiți? Scrieți-mi ce-i cu Costi³⁰⁷. Eu aici nu m-am întâlnit cu el nicidecum și am auzit că ar fi în spital. Pe aici îi vreme bună. Bate vântul rău, din miazăzi³⁰⁸. Ce mai face Tata Pavel? I-o mai fi trecut? Mi-i dor de voi. Dumnezeu știe când ne-om mai întâlni. Vă salut și sărut pe toți, Traian. Sănătate la toți vecinii”.

Tot de pe front trimite o scrisoare lui Gin. Poartă ștampila poștei militare cu data „1915, nov(embrie) 14” și ștampila aceluiași regiment de husari de la Szekesfehervar:

³⁰⁵ N-a venit. S-a dus în altă parte – notă P. Jumanca.

³⁰⁶ Este vorba despre originalul scrisorii reprodușă mai sus – notă P. Jumanca.

³⁰⁷ Costi Petria fusese dus mai înainte cu aceeași unitate. Căzuse pe front – notă P. Jumanca.

³⁰⁸ La figurat înseamnă bombardament și împușcături – notă P. Jumanca.

„Dragă frate, am primit două cărţi de la tine, mi-a părut bine tare – căci când (sic) am vreme le iau pe rând şi le citesc, mai îmi trece de urât. Ce mai face Gheorghe Răduţ, Gheorghe al mic. Spune-le sănătate de la mine. Ce-i cu Gheorghe a lu nă Lena, mai scrie ceva pe acasă? Ce-i cu iepurii, mai aveţi vreunul? Mai scrie-mi ce-i pe acolo, ce-i pe la grădină? Pe aici ploaie toată ziua. Salut şi sărut, Traian”.

Cam în această vreme de toamnă târzie, la 14 noiembrie 1915, a căzut împuşcat în frunte. Fusese împărţit la detaşamentul de pionieri. Noaptea lucrau la repararea tranşeelelor de pe platoul Doberdo, pe frontul italian. A venit un glonţ şi la nimerit în frunte. I s-a împlinit dorinţa. Spunea înainte de plecare: „Dacă o fi să mă lovească, să mă nimerească în frunte, să nu mai chinui. Şi nici n-aş vrea să mă rănească, să ajung prin spitale, să taie doctorii în carnea mea. Aşa ... o găţ mai repede!”.

Moartea sa a anunţat-o vărul nostru al doilea, Petru Jumanca. Fuseră împreună. A fost o cumplită lovitură pentru biata mama. În primul moment a căzut moartă jos. Târziu am putut-o aduce la simţire. A zăcut multe zile. Şi-a reluat multele şi grelele îndatoriri ce le avea, dar rana a rămas deschisă în inima sa, pentru toată viaţa şi adeseori plângea sub povara durerii ce-o copleşea. Şi după vreo două săptămâni a căzut pe front şi Petru Jumanca. S-a găsit un camarad să anunţe acasă şi sfârşitul său. Toţi câţi au fost vărsaţi la regimentul din Szekesfehervar, din ai noştri de aici, nu s-au mai întors. Au rămas în stâncile de la Doberdo murind moarte stupidă pentru imbecilul de împărat, apărând o cauză străină şi nedreaptă. Şi bietul Traian, fratele nostru „şi-a lăsat şaua din spate” doar în mormântul de la Doberdo.

*

Ideea dezertării a încolţit în mintea mea când locotenentul Ferenczi m-a scuturat de piept şi mi-a făgăduit „glonţul în burtă”. Peste umărul lui am văzut cleanţul ce se înălţa deasupra satului Vârciorova, din graniţa de atunci a Ţării Româneşti. Vedeam în zările răsăritului conturându-se pământul românesc liber şi m-a fulgerat gândul că „acolo e locul meu”.

Împrejurările bune ce s-au creat la compania noastră prin venirea lui Baly, îndoiala şi nehotărârea ce se zbăteau mereu în sufletul meu, cu gândul la cei de acasă, teama de urmări nenorocite pentru dânşii mă făceau să mai rămân, să întârzii. Ideea însă mă urmărea mereu. Din ziarele ce ne veneau din Bucureşti,

vedeam tot mai limpede că opinia publică românească, tot poporul român este împotriva împărăției austro-ungare și cu tot mai multă insistență se cere intrarea României în război pentru cucerirea Ardealului. Din aceste ziare mai aflam nume de luptători din viața politică de dincoace, duși acolo și străduindu-se să câștige opinia publică a Țării Românești pentru marele și sfântul nostru ideal. Știam că mii și mii de cătane împărătești trecuseră munții ca să îngroașe rândurile luptătorilor români. Și toate acestea mă chemau cu insistență, dar mă reținea grija iubiților mei de acasă și atașamentul ce-l simțeam pentru comandantul meu de companie Baly László. Mă temeam că le aduc supărări mari și-mi încarc asupra mea o mare răspundere.

Viața noastră militară se scurgea în monotonie și plictiseală. Vara era frumoasă, frontul era în liniște completă. În sectorul nostru toată vara nu s-a auzit nicio împușcătură. Umblam și noi, umblau și sârbii pe malul Dunării și nu ne purtam grijă unii altora. Lipsa de alimente începuse să se simtă și la noi. Porțiile se redusese simțitor, cu toate că aveam regim de front. În garnizoanele din interior era nenorocire. Eram tot cu Șiclovan. Ne mai aprovizionam pe socoteala noastră cu ce puteam găsi prin satele în care ne aflam. Dacă nu aveam eu bani, avea el și noi nu mai purtam nicio contabilitate. „Lasă Pavele – spunea el întotdeauna – tu ai copiii, eu n-am și leafa mea e mai mare ca a ta”. Ne mai aducea și Țepeneag din când în când ceva: slănină, cârnați, șuncă, salamă. Mai căpăta și el ca „onorariu” de la furnizori și împărțea cu noi.

Prietenia cu Nică Țucu se închegea ca între cei mai buni frați. Nu eram împreună în aceeași localitate, ne întâlneam destul de adeseori ori ne scriam prin curierii ce umblau zilnic de la o companie la alta. Țucu era la abator, purta evidența vitelor ce se tăiau. Se împrietenise cu șeful măcelar, un neamț cumsecade, nu mai știu de pe unde va fi fost, și-și mai făcea și pentru dânșii rost de câte o bucată de carne mai bună. Și din aceasta Nică Țucu ne mai trimitea și nouă. Și o duceam bine, bine de tot.

Șiclovan era tot cel vechi, mereu vesel și copilăros. Nu l-am văzut niciodată altfel. Pe el nu-l mai interesa nimic ce se petrecea în lume. Mai bine zis îi plăcea să le cunoască, dar nu le lua în seamă, nu-și mai bătea capul cu ele. „Ce vă frământați voi mintea cu ce o să fie? Vor fi destui care să se preocupe și de aste. Și așa voi nu schimbați nimic. Lăsați-le dracului și vă vedeți de capul vostru”.

Firea lui mereu senină mă influența și pe mine. Nu mă lăsa să mă copleșescă gândurile. Făcea câte o copilărie, câte o trăsnăie de mă făcea să râd și să uit necazurile. Scria rar acasă, doar câteva rânduri și când primea câte o scrisoare o cetea în fugă și o arunca te miri pe unde. Și nu era un om nesimțitor, dar știa să-și impună o nepăsare și o seninătate sufletească, în toate împrejurările. Avea o inimă minunată, era un prieten devotat ca puțini alții. Ca frate mai mare și-a dat totul ca să-și crească frații mai mici. Făcuse același lucru ca și mine. Erau nouă frați, din care șase erau mai mici ca dânsul. Părinții săi au fost foarte săraci. Cu ajutorul lui și al celor două surori mai mari ca dânsul, au crescut toți frații ajungând în situații bune. Toți nouă mai trăiesc încă și astăzi.

Se găsea cu noi în detașament și învățătorul Ilie Rusmir, profesorul de mai târziu al liceului din Oravița. Crescuse la mătușa Veta a lu Sporea, împreună cu frații mei. Venise în toamnă ca regrut și rămăsese în detașamentul nostru, repartizat la compania a doua. Șubred la corp, inspirase mila locotenentului Ferenczi și-i încredință numai servicii ușoare. Îl făcuse caporal. Din toți prietenii noștri, numai eu cu Șiclovan nu aveam niciun grad. Toți aveau însărcinări mai ușoare sau mai grele, de oameni cu carte, numai noi doi nu făceam nimic. Ca sanitari nu făceam nimic. Comandantul nostru vedea că nu ne place să facem nicio treabă și ne lăsa în pace. Ilie Rusmir încă se ocupa cu ideea dezertării. Stând de vorbă și comentând evenimentele din Țara Românească și nădejtile de viitor, am căzut de acord să trecem împreună dincolo. Și era de aceeași părere cu noi și Nică Țucu. Sufletul său de un înflăcărat românism îl îndruma spre acest pas. Și a consimțit și Vasi Șiclovan. Eram patru. Ilie Rusmir, mai tânăr și mai nerăbdător, mereu ne dădea zor. Noi, ceilalți, mai stăteam pe gânduri. Noi doi – eu și cu Țucu – aveam îndatoriri familiale. El nu le avea. Iar Șiclovan se lăsa pe tânjeală. „Ce vă grăbiți? Câtă vreme ne merge bine de ce să plecăm. Să ne luăm lumea în cap, când aici o ducem minunat. Nu ne lipsește nimic. Acolo n-o să vă aștepte cu masa întinsă, nu umblă nici acolo câinii cu colacii în coadă. Cine știe dacă vom găsi acolo o situație potrivită ca să ne putem câștiga existența? Câtă vreme e liniște și bine pe aici, rămânem aici. Când om vedea că împrejurările se schimbă și-o fi vreo primejdie, o ștergem. Drumul îl știm. Nu-i mare ispravă”. În felul lui avea dreptate. Rusmir încă îi da zor. Prin luna iunie își pierde răbdarea, se anunță bolnav – poate și era – de plămâni și este trimis în interiorul țării la un

sanatoriu de tuberculoși. N-a mai întors. A întins-o pe unde a putut, a scăpat de front și a ieșit teafăr din război.

Noi am continuat să cultivăm ideea, amânând-o mereu, șovăind în nehotărâre, în temeri și nesiguranță și așa au trecut zilele calde de vară și cu ele s-a dus și liniștea de pe frontul nostru de la Orșova. Se făceau pregătiri intense pentru invazia din nou a Serbiei. O enervare cuprinsese spiritele și la noi. Se făceau și aici pregătiri. Deodată cu înfiorările reci de toamnă, venira și-n suflete fiori de griji și preocupări serioase pentru ziua de mâne.

*

Ajunsesem la o răscruce de drumuri. Pregătirile de trecere a Dunării se găseau în tot avântul lor înfrigorat. Hotărârea trebuia luată, nu mai suferea nicio amânare. Două alternative se deschideau înaintea mea. Ori rămân la unitate și voi trece Dunărea și de acolo mai departe prin Munții Balcani, atât de sălbateci și de nesiguri? Cine știe ce se va alege de tot rostul meu? În fața dușmanului necruțător întru apărarea vetrei sale și alături suspiciunile tovarășilor pentru conduita ta lipsită de loialitate față de putredul tron împăratesc și șandramaua în descompunere și în ajun de prăbușire, perspectivele nu prea mă încântau, ba dimpotrivă, mă îngrozeau. Și ce aveam eu să caut în armata cotropitoare a bietului popor sârb care-și apăra dreptul său la viață?

Dar și a doua alternativă nu prea era îmbietoare. Se înfățișa încâlcită și spinoasă. Întâlnirea la graniță cu o patrulă de jandarmi unguri – un glonț sau spânzurătoarea. În cazul cel mai norocos, am scăpat dincolo. Și atunci? Ce-o fi atunci? Ce se va întâmpla cu cei de acasă? Vor fi aruncați în stradă și vor fi mereu urmăriți, cum se urmăresc fiarele sau câinii turbați. Nu vor avea loc nicăieri. Și frații care sunt în armată? Frații trădătorului de patrie!

Mă frământam zi și noapte și nu nimeream o dezlegare, o ieșire din impasul acesta neobișnuit de greu. În viața omenească sunt clipe ce par că nu au nicio însemnătate, dar sunt totuși hotărâtoare. În șovăielnica mea luptă sufletească s-a produs o mică și neînsemnată împrejurare. A venit un ordin ca de la fiecare companie să se trimită câte un sanitar la infirmeria de la Jupalnic pentru un curs despre boalele molipsitoare, epidemice. De la compania noastră m-au trimis pe mine. Ne aflam atunci la Ieșelnița. Pe Vasi Șiclovan îl trecuseră la biroul companiei încă din vară. Aveam să ne despărțim. În sufletul meu obida

crescu și cumpăna sufletului înclina spre fugă. Hotărârea mea fu luată mergând cu ranița în spate către Jupalnic. Îl întâlnii în drum pe Nică Țucu, compania lui era în oraș. Întâmplarea însăși constituia un îndemn. Ne-am înțeles să vină duminică după-amiază la Jupalnic, să mă întâlnească și de acolo ... cu ajutorul lui Dumnezeu, dincolo. Era aceasta vineri seara, pe înserate.

La cursul de la Jupalnic erau vreo 15–16 soldați fără grad. Eram numai români, un singur străin, un șvab de pe câmpia Banatului, om mai în vârstă, știa câte ceva ungurește. Dintre români numai eu vorbeam ungurește. Ceilalți erau cu toții țărani care nu cunoșteau altă limbă decât graiul neamului lor. Medicul, profesor al cursului, era un evreu de pe la Budapesta sau și mai de departe, care nu cunoștea nici măcar un cuvânt românesc. Cum era să facă cursul? Își puna el singur această problemă și când află că sunt învățator se luminează la față: „Bravo domnule! Norocul meu. Eu îți voi face lecția numai duminică și șvabului, iar dumneata vei face lecțiile convenite cu ceilalți. Îți voi mai da și cărți și studii și vei fi dumneata profesorul cursului. Vreau să te iau pe lângă mine, o să te învăț să dai injecții și alte cunoștințe elementare de medicină, necesare în cazuri de prim ajutor. Voi face raport la batalion să te avanseze. Să-ți dea cât mai curând gradul de plutonier, să fi sanitarul meu. Am mare nevoie de dumneata”. Îmi vorbea mereu de proiectele lui viitoare pentru mine și eu abia dacă mai auzeam câte ceva și înțelegeam și mai puțin. Gândurile mele erau departe, pe alte cărări, făurind proiecte cu totul străine. Medicul era un om mic de statură, cu părul roșcat, specific rasei din care făcea parte, nervos și repezit. N-aș fi făcut eu multă ispravă alături de dânsul. Cu încăpățânarea mea, de bună seamă, m-aș fi pus în conflict cu el și mi-ar fi amărât zilele. Împrejurarea nu-mi surâdea și nici n-o luam în seamă.

Sâmbătă am făcut prima lecție de vreo patru ore. După amiază am ajutat la injecțiile antitifice ce le administra soldaților din toate unitățile ce se găseau în acest sector. Aveau să se continue și duminică toată ziua.

*

A venit și ziua de duminică, patru octombrie 1915, după vechiul calendar ortodox sau 17 oct(ombrie) după noul calendar. Toată noaptea n-am dormit. Neliniștite îmi fuseseră și nopțile anterioare. Lupta zbuciumată sufletească de mai înainte când mă luptam cu mine însumi în vederea drumului pe care să pornesc – se prefăcuse într-o teamă acum, când hotărârea era luată. Ce va fi la

graniță? Avea-vom noroc să trecem? Sau poate ... și atunci s-a isprăvit totul pentru noi. Dar ce se va alege de cei de acasă? Îmi era groază să mă gândesc. Toată ziua am robotit în ajutorul medicului. Soldații ce veneau la injecții mi se părea că nu se mai gată. Și vremea trecea. Nică Țucu a venit. Ne-am întâlnit ca din întâmplare.

— Unde ai plecat?

— Mă duc aici, în sat, la un pantofar să-mi refacă niște bocanci. Vini și tu cu mine?

Am plecat așa, cu mâinile goale, cum mă găsisse. Nu puteam lua nimic cu mine. Am luat-o încet pe ulița satului în sus, spre Coramnic, am trecut Cerna pe un pod de curând construit, prin Tufări am urcat la deal, pe la spatele Alionului. Umblau soldați pe tot locul, furnicau cu treburi sau de vreme lungă. Urcăm un deal. Din fața noastră coboară patru ofițeri germani. Salutăm, se opresc și ne întrebă ceva în germana lor pe care n-o înțelegeam, fie din cauza slabelor noastre cunoștințe de această limbă, fie de frică. Ne întrebă atunci.

— Nu știți nemțește?

— Nu, numai românește și ungurește. Atâta mai putui răspunde și eu pe nemțește. Salutară zâmbind și plecară în drumul lor.

Când scriu aceste evenimente de mare însemnătate în cotitura aceasta a vieții mele, amintirile ce se mai păstrează în mintea mea, le completez cu însemnările scrise atunci când au fost trăite. Descrierea locurilor și împrejurărilor este reală, anumite sentimente pe care le aveam atunci și concepțiile despre stările și lucrurile de atunci s-au schimbat atât de mult în măcinarea vremilor ce s-au scurs.

Eram sus în culmea unui deal. Valea Dunării se deschidea largă în urma noastră. Valurile bătrânului fluviu alunecau tulburi și întunecate. Cerna curgea zgomotoasă. Soldații treceau grăbiți în toate părțile. Pe șoseaua ce șerpuia înconvoiată printre dealuri alergau trăsuri și automobile grăbite. Câteva vite răzlețe coborau spre sat încet, urmate de câte un băiat sau bătrân cu capul în piept, cu gândurile duse, cu sufletul zdrobit. Pe dealul din față se aud strigăte și chiote. Baterii de artilerie, acum suite, se așezară pe dealuri. Pe Dunăre în sus se aud în depărtare mugete înfundate, ce parcă ar veni din fundul pământului. Un cârd de rațe sălbatice trece grăbit spre graniță, spre alte plaiuri mai liniștite. Stăm năuci amândoi cu privirile pierdute în gol, cu sufletul departe căutând,

îmbrăţişând pe ai noştri. În inima noastră e un gol ce ne doare. Departe, spre nord, vor sta ai noştri şi vor vorbi despre „tata, când vine acasă?”. O întregă viaţă se perindează prin mintea mea şi deapănă mereu, mereu. Mi se pare că aş sta așa până în infinit să trăiesc, visând cu gândul la ei, tot pentru ei, pentru dragostea lor.

Începe să însereze. Umbrele nopții, amestecate cu ceața umedă de ploaie, îmbracă tot mai mult dealurile. Mergem grăbiți să apucăm, cu vedere încă, un loc de unde să ne putem orienta ca să n-o pățim umblând așa, pe dibuite. Sudorile curgeau vale de pe noi. Eu cu mâinile goale, dar bietul Nică cu sacul pe umeri. Suflăm din greu, mergem cu teamă, tot mai cu frică, dar mergeam din fugă, căci se înserase binișor. Suntem sus pe culme. Ici, colea, câte un arbore părea o santinelă uriașă, de care ne venea să ne temem. Prin frunziș, din când în când câte un freamăt ne îngheța sângele până în inimă. Mergeam pe marginea tufișului, acum cu mai multă precauțiune. Stăm, ascultăm, ne uităm bine împrejur și o pornim mai departe, de la tufă la tufă, de la arbore la arbore, ascunzându-ne cât mai bine.

Rămăsesem pe o clipă nedumerit. Nu mai știam unde suntem, pierdusem direcțiunea. Fratele Nică stăruia să ne oprim, eu însă insistam să mergem înainte cât se mai vede, până aflăm locul unde suntem. La dreapta se auzeau voci, strigăte. Ne strecurăm mai sus, pe un drum ce mi se părea cunoscut. Întunericul se coborâse de-a binelea și în stropi reci începu să plouă în liniște. Încă câțiva pași și văzui, la stânga, un măr pădureț ce-mi era cunoscut. Îmi venea să strig de bucurie. Eram tocmai la locul pe care-l alesesem. Aci am stat în primăvară, cu jumătate din compania noastră, mai bine de o lună. De aci făceam cu Șiclovan plimbările noastre multe pe văile și dealurile vecine și spre granița românească. Știam bine cărările.

Trecurăm peste drum, coborâram în vale puțin și ne ascunserăm în tufiș. Eram learcă de sudoare, mai mult de emoție, de enervare, de frământare sufletească, decât de osteneala drumului. Ne trântirăm jos într-un desiș, așteptând să se întunece bine, să mai treacă vremea, să se liniștească frământările ce se mai auzea(u) încă. În timpul acesta ne mai odihnim și poate va porni mai bine ploaia. Aveam nevoie de ea. Patrurile de pe graniță se vor mai adăposti pe undeva și n-o să ne observe.

Nică Țucu era un om prevăzător și de un spirit foarte ascuțit. Și-a umplut sacul cu tot ce a avut. Eu am plecat cu mâinile goale. Am lăsat totul în infirmeria din Jupalnic. Nici nu puteam lua ce aveam, că deveneam suspect. Am luat numai scrisorile ce le aveam cu mine. Sacul lui Țucu era însă în același timp și o necugetată imprudență. Cu mâinile goale mai puteai, în caz de primejdie, să mai îndrugi vreo minciună, vreo rățacire de cărare în noapte, sacul însă ne-ar fi dat de gol. Avea însă prietenul meu în sac și un minunat leac pentru greaua noastră situație: o sticlă de răchie tare. O adusese de acasă încă din vară și o păstrase cu toată sfințenia pentru acest moment. O scosese și traserăm câte o bună înghițitură. Ne mai dădu putere și curaj.

Vremea trecea. Ploaia curgea tot mai deasă. Nu era însă întuneric, negură. Era lună, dar cerul era acoperit de nori negri. Ne găseam într-o lumină tulbure, obscură, se vedea la o distanță luminoasă. Și această împrejurare nu ne prea venea la socoteală. Începuse să ne scuture frigul. Pretutindeni era liniște.

Niște câni, cine știe de unde, lătrau agitați tocmai în direcțiunea ce-o aveam noi de luat. Instinctiv ne vine în minte să nu nimerim vreo patrulă de jandarmi cu câni că ... ne-am dus. De oameni nu ne temeam atâta, ca de câni. Știam noi că jandarmii ungurești sunt cu mult mai „delicați” ca să stea sau să umble acum prin ploaie. Mai bine vor sta ei acum ascunși în vreo colibă din cele răzlețe pe dealuri, măcar să fugă toți valahii din Ungaria pe care și așa, la toate raziile, îi trimiteau ei singuri în România. În direcțiunea Alionului, unde erau bateriile de artilerie, se auzeau vorbe zgomotoase, râsete și strigăte. Petreceau tunarii. Într-o vreme ni se pare că auzim pași. Ne lipim unul de altul, făcându-ne alături cu pământul, ținându-ne răsuflarea și ascultând. Nu e nimic. Nică mai scoate o bucată de pâine, mâncăm, udând-o, ca să lunece, cu câte o înghițitură de răchie. Ploaia se cerne tot mai des. Mult am fi dat să se stârmească și vreun vânt de undeva. Dar nu era nicio mișcare și nu se auzea decât răpăitul monoton al ploii.

Pornim pe povârnișul crestei. Sus, pe culmea dealului și jos în vale erau cărările bătucite de patrulele ce se duceau sau veneau de pe graniță. Noi o luăm în lungul coastei, printre tufișul dintre ele. Trecem pe margini de poieni, stăm, ascultăm și pornim iar mai departe, tot pe dunga coastei, alătura cu pârâul din vale. Străbatem prin cel mai des tufiș, zgâriindu-ne mâinile și fața, căzând, târându-ne prin noroi, pe jos, prin iarba udă, împiedecându-ne în

rădăcini, alunecând și căzând la tot pasul. Din când în când ne opream, ascultam, trăgeam câte o înghițitură zdravănă din sticlă și iar o luam la drum.

Începuse să nu ne mai fie frică. Fie influența băuturii, fie nădejdea mântuirii pe care o simțeam tot mai aproape, fie curajul ce-l capătă omul în clipe de disperare... Mergeam foarte calmi, însă cu precauțiune tot mai mare cu cât ne apropiam de graniță. Eram hotărâți. Vii nu aveau să ne prindă. O luăm la fugă și scăpăm sau ne împuşcă aci.

De două ori mi se părea că suntem acolo. Știam că vine o vale din stânga. Am trecut vreo două văi, dar niciuna nu era cea căutată. Erau prea înguste. Știam că valea pe care coboram se lărgește și acolo se întâlnește cu pârâul de graniță. Mergeam tot mai încet, mai cu atenție. Mai luăm câte o înghițitură din sticlă. Mai rămăsese în sticlă vreo două-trei degete de răchie și prietenul meu pierde sticla prin tufiș. Aveam de gând ca ultimele înghițituri să le luăm când suntem dincolo, în cinstea pământului românesc. Pagubă, dar asta să ne fie singura!

O cotitură și înaintea noastră valea se deschide, iar dincolo de poiană curge pârâu de graniță, blestemata graniță dintre frați. Stăm puțin și ascultăm, apoi o luăm repede peste luminiiș și suntem în tufișul de lângă pârâu. Nicio mișcare, niciun sunet, liniște de moarte pretutindenea. Numai răpăitul ploii răsună melancolic și rece. Îndărătul nostru, ca un șarpe uriaș, taie întunerecul reflectorului luminând dealurile sârbești. În depărtare se aud, mugind din greu, tunurile. În stânga licărește departe, cine știe unde, o zare de foc. Pârâul de graniță murmură agitat, rostogolindu-se la vale, iar în pădurea din fața noastră, din România, un freamăt tainic șoptește cu glasul său misterios. Ne facem cruce amândoi, zicem un „Doamne ajută!” și suntem dincolo dintr-o săritură. Ne apucăm cu mâinile și târându-ne pe brânci fugim repede pe povârniș la deal, suflând din greu. Stăm o clipă, privim îndărăt și fugim goniți de spaimă mai departe, tot mai departe la deal. Până să ajungem sus abia mai putem respira. Mă tăiau dureri peste piept, inima îmi bătea cu putere și mă înăbușeam, iar picioarele mi se tăiau din genunchi. Nu puteam însă sta. Mergeam încordându-ne toate puterile, tot mai sus. Dăm de săpături de tranșee pentru infanterie. Abia ne mai mișcăm noi la deal.

—Dar băgat-ai tu bine de seamă – îmi zice Țucu – să nu fim cumva tot în țara ungurească? Cunoști tu bine locul?

—Cum să nu-l cunosc? Nu vezi pădurea? Păduri de acestea nu sunt în Ungaria prin părțile astea.

O luăm mai încet la deal. Nu ne mai temem. Ni se pare că ne apără tranșeele rămase în urmă.

Trecurăm dealul și o luăm la vale, drept înainte, spre pâraul Bahna. De nu observam bine ne duceam pe o râpă și se ducea pomină de noi. Ne târam ca șerpia pe jos, căci în picioare nu mai e vorbă de mers. Trântiți pe jos, lunecăm pe noroi ca sania pe zăpada înghețată și într-o clipă suntem jos. Trecem peste o linie ferată industrială și înaintea noastră e pâraul Bahna. Nică se desculță. Eu trec așa, îmbrăcat și încălțat prin apa peste genunchi. El cuminte și socotit, eu negândit, înfrigorat în avântul înaintării. În sus trec câțiva oameni. Ne pitim jos, fără să mișcăm. Nu ne-au observat, se duc înainte. Mai vin câteva rânduri, asemenea.

O luăm drept în sus pe coastă. Nici când nu-mi aduc aminte să fiu urcat așa de greu un deal. Mergeam o bucată de loc, stam să odihnim, ne trânteam jos și ne țineam cu mâinile de piept. Picioarele abia ne mai duceau. Mai mult ne târam decât umblam. Hainele pe noi erau o apă. Ploaia curgea mai tare acum. Sudorile pe dedesupt șiroiau cu aceeași tărie. Eram learcă. Mantăile se îngreunaseră. Ne opream din când în când, le storceam de apă și ne târam mai departe. Am mers așa, cu chiu cu vai, vreo trei ore. Era ora 11 noaptea.

Ajungând în vârf nu mai știm încotro s-o luăm. Lucrări noi de tranșee, lemne, arbori întregi prăvăliți, săpături de diferite forme. La stânga noastră o zare de foc. Ne închipuim că sunt soldați la lucru aici și ne temem să ne apropiem, nu cumva să ne creadă spioni. Stăm, discutăm, o luăm spre stânga, ne încâlcim prin șanțuri și lemne și nu mai știm ce să facem. Dinspre foc se aud râsete și vorbe. Pe vale umblă unul fluierând. Încunjurăm lucrările spre dreapta și mergem înainte. După vreo 200 de pași, cum mergeam pe întuneric, deodată mă prăvălesc într-o adâncitură de vreo doi metri, pe spate, de credeam că am și trecut în lumea cealaltă. Mă zdrobisem. O luăm grăbiți la drum. Nu mă gândeam că m-am lovit, ci mă temeam să nu o fi auzit cineva și ne mai trage la răspundere că umblăm pe aci. Așa e vremea, de război, când toată lumea e străbătută de spioni și ne mai cred și pe noi.

Ajungem la un drum, mergem o bucată de loc pe el, cotim la dreapta. După vreo câteva sute de pași întâlnim iar drumul și ne oprim. Nică e de părere să ne

oprim în marginea pădurii, să stăm până se face ziuă. Nu mai știam încotro s-o apucăm, dar nu era mic lucru să stăm până la ziuă în ploaie, când ești tot ud. Mai era mult până la ziuă, abia trecuse de miezul nopții. Căutam un arbore mai rămuros. Nică se culcă cu capul pe sac. Încerc și eu, rup crengi și-mi fac un așternut. Nu mai puteam sta în sus de oboseală. Mi se frângeau picioarele din genunchi, îmi tremurau toți mușchii de prea mare încordare. Mă așez lângă Nică, ne lipim unul altul și adormim. M-am trezit după jumătate de oră aproape amorțit. Mă scol și fac mișcări cu mâinile și cu picioarele. Mă încălzesc din nou și când încep să răcesc o iau din nou.

M-am chinuit așa de multe ori, abia mai aveam viață în mine. Numai sufletul îmi mai rămăsese. Acesta era acasă, la ai mei, străjuia la căpătâiul lor și plângea acolo de teama zilelor ce vor veni, de groază că vor fi luați la răspundere pentru fapta mea. Mă găseam în chinurile iadului și trupește și sufletește. Și ziua nu se mai arăta, ceasurile păreau veacuri. O noapte lungă, îngrozitoare, o cotitură hotărâtoare în viața mea, mare și grea.

*

Umbrele nopții încep mereu, mereu să se împrăstie. Cu lămpașe în mâini trec în sus și în jos oameni, soldați, trecători cu care și căruțe, călări. Când începe a se lumina pornirăm prin pădure, ne feream de drumul cu oameni. La vreo două sute de pași, găsirăm o flacăra abia licărindă de foc. Ne mai dezmoștirăm și o luarăm pe lângă drum, pe marginea pădurii. Ajungem sus, urcăm dâmbul. Din față ne vin doi ostași români. Ne credeau de-ai lor.

— Măi camarade, de la ce companie ești?

— Uită-te mai bine la noi.

Ne privește, nimereste cu ochii bumbul din capelă cu inițialele împăratului. Se uită cu ochii măriți, surprins.

— Ce-i cu voi? Ce căutați pe aici? Veți fi cumva spioni?

— Mă, dar spionii umblă îmbrăcați ca noi? Ei îmbracă uniforma ta ca să nu-i cunoști. Nu, nu suntem și nu putem fi spioni.

— Atunci ce sunteți? Dezertori?

— Dezertori.

— Și ce vreți să faceți?

— Să ne duci la comandantul companiei.

Compania era mai sus pe un platou, se vedeau corturile. Într-acolo și plecaserăm. Plecarăm împreună. La marginea taberei santinela ne oprește. Îi spune cine suntem, ne ia din urmă și ne duce la plutonierul major. Era un om înalt, cu barbă. Atunci mi se părea că auzisem că l-ar chema Tănase. Din informațiile ce le-am primit cu mult mai târziu l-ar fi chemat Tomescu. Oricum l-ar fi chemat, i-am păstrat toată recunoștința noastră în tot cursul vieții. Ne-a chemat înlăuntrul bordeiului său, unde era cald. A dat ordin să ni se aducă ceai cald, care tocmai atunci se distribuia soldaților și două pâini albe. Începurăm să ne mai venim în fire. Veniră rând pe rând și ofițerii. Comandantul companiei era un om înalt, bine legat și frumos la chip. Îmi pare așa de rău că nu i-am reținut numele. Între tinerii sublocotenenți se găseau doi învățători.

La propunerea comandantului, soldații făcură afară, în liber, un foc mare. Ne descălțarăm și ne dezbrăcarăm hainele de deasupra de pe noi, le luară soldații și le ținură la flăcări să se usuce. Noi ne așezarăm cât mai aproape, ieșeau aburi și din cămășile de pe noi și din hainele din mâinile ostașilor.

În timpul acesta stăm de vorbă. Le povestim împrejurările de la noi de acasă, stările noastre culturale și naționale, spiritul ce domnește între românii din armata ungurească și nădejdea cea mare și arzătoare a unirii noastre într-o singură țară. Erau și ei de aceeași credință cu noi și aveau și ei convingerea pe care o aveam și noi. A sosit vremea să se înfăptuiască visul nostru de totdeauna: România Mare.

Soldații furnicau în toate părțile cuprinși de vârtoarea lucrului. Săpau, cărau lemne pentru construirea bordeielor de adăpost. Glumeau, râdeau, mai fredonau către un cântec cu dorul de acasă. Ne uitam la ei cu toată căldura sufletului de frate bun. Până la amiază, stând mereu de povești, ceasurile au trecut așa de repede și hainele noastre s-au uscat. Ni s-a adus prânzul, o ciorbă de fasole așa cum se găsește pe la ei. Mâncăm, dar nu cu prea mult îndemn. Locotenentul comandant își va fi dat seama de aceasta, că noi nu prea suntem obicinuiți cu ciorba de felul acesta, a dat ordin să ni se facă ouă jumări și ne-a mai adus și niște salamă. Am mâncat cu poftă, că eram destul de flămânzi și de extenuați de puteri.

După amiază ne ducem, sub conducerea unui caporal, la Vălișoara la comandamentul regimentului. Le mulțumim ofițerilor și plutonierului major de buna și frățeasca lor ospitalitate și plecăm. Mica localitate de graniță

freamătă de soldaţi gradaţi şi ofiţeri. Vin să ne vadă, să stea de vorbă cu noi, ne încurajează, ne asigură de toată dragostea lor frăţească. Toată armata e numai elan însufleţitor pentru marele ideal al neamului românesc. Scriam atunci impresiile mele: „lumea soldaţilor e însufleţită la culme şi înjură puterea ce-i reţine să nu treacă cu o inimă şi un suflet peste munţi. De la mic până la mare, de la cel din urmă soldat, până la comandant, aşteaptă cu nerăbdare ordinul ce nu se mai dă. Şi această minunată însufleţire eroică a sufletului ostaşului român n-a fost numai o impresie de-o clipă, doar în ceasul când am trecut dincolo. A fost o realitate, dar ce păcat că cinstitul ostaş român, la plinirea vremii, a pornit în iureş vitejesc, aproape cu mâinile goale, doar singura armă – însufleţirea sa eroică”.

La Vârciorova se găsea compania a cincea a regimentului 17 Mehedinţi. Sus, pe deal, nimeriserăm compania a noua a acestui regiment. Înspre seară vine plutonierul major Preda şi ne ia cu dânsul. Suntem invitaţii lui. Are o inimă de aur, are un suflet mare. Ne aşezăm la bere. Țap după țap, cu gradaţii companiei, care nu aveau loc să ne plătească unul de altul. Se întreceau care de care s-o facă şi berea curgea râu. Ba unul, român ardelean şi plutonier în armata română, ne mai cinsteşte şi cu bani. Ne dusesem apoi cu plutonierul major Preda, „tata companiei”, în cancelaria unităţii, într-o casă îndeajuns de spaţioasă. O cină bogată cu de toate şi vin bun. Dincolo, la câteva sute de paşi băteau tunurile, mugeau de clocoteau văile, iar noi aici petreceam. Se adunaseră mereu-mereu plutonieri, sergenţi, caporali. Sculară din culcuş un lăutar, aduseră un iscusit cântăreţ din gură. Se începu jocul şi frământau oltenii noştri o sârbă şi din cele iuţi. Juca bătrânul Preda cu „copiii săi” şi beau şi cântau, pe când tunurile descărcau trăsnete cu fulgerări dese şi rezezi de clocoteau văile. Mă gândeam. Mă gândeam la prietenii mei rămaşi dincolo, în bătaia cumplită a gurilor de foc prăpăditor. A fost cea mai cumplită descărcare a artileriei sârbeşti de pe dealuri şi cea din urmă.

„Beţi copii şi jucaţi, striga bătrânul. Măăă! Mă! Cât sunt eu de bătrân, de 1 aprilie mă duc la pensie, dar voi veni, băieţi, voi fi cu voi oricând şi oriunde cu compania a cincea. Am să trec Tisa înot şi am să vă plătesc vin dă-l unguresc de Tokay în inima Țării Ungureşti, la Budapesta. Măăă! Mă! Eu sunt bătrân, dar când oi merge eu cu voi, mă, aveţi să zburăţi peste munţi ca şoimii. Beţi fraţilor

că eu am să vă duc acasă, eu cu copiii mei din compania a cincea și vom bea atunci la Caransebeș și vom juca acolo «Hora Unirii»”.

Bem și petrecem. Trage țiganul tot mai mărunț, tot mai cu foc și bătrânul cu băieții săi bat talpa de se cutremură toată casa. Afară era iad adevărat. Ploaia răpăia deasă și rece cu vânt. Tunurile scăpărau, tăiau întunerecul, mugeau, vărsau ploaie de foc și fier asupra tranșelor ungurești de la graniță și până departe în Cazane și asupra dealurilor unde se găseau bateriile austriece. Acestea ripostau de zor și pe întrecute. Ne uitam din Țara Românească ca niște privitori de teatru. Un fior cald și binefăcător ne însuflă nădejdi frumoase, ne întărește credința că da, cu băieții armatei române vom merge și noi acasă, la iubiții noștri, într-o țară nouă și românească, România Mare.

*

Peste noapte ne-am adăpostit în bordeiul soldaților, lângă o sobă caldă, construită din cărămidă. Deși ne găseam după o noapte de osteneli îngrozitoare, o noapte albă, puțin am putut dormi. Sufletele noastre erau prea zbuciumate și trupurile frânte de crunte încordări. Mai târziu trebuia să ne prezentăm colonelului comandant de regiment. Încă de dimineață vin la bordeiul adăpostului nostru numeroși ofițeri să ne vadă, să stea de vorbă cu noi. Comandantul companiei era locotenentul Lepri, cred că numele de botez era Ion. Ostașii vorbeau cu multă dragoste despre bunătatea acestui om. De aceleași considerații se bucura și în societatea de cărturari din Turnu Severin. Am aflat, după război, că a căzut în luptele de pe Valea Jiului, când a fost înfrântă cerbicia germană. Bravul plutonier major Preda a avut mai mult noroc. A făcut tot războiul și a avut norocul să intre în Budapesta cu băieții săi de la compania a cincea. A trăit mult ca pensionar în orașul Turnu Severin. Între ofițerii care au venit să ne vadă erau și maiorii Băileanu, iubit de subalternii săi și Guriță, bănățean de origine, care ajunsese prizonier și ținut prin închisorile ungurești sub învinuirea de „dezertor”. După război s-a așezat la Orșova. L-am întâlnit acolo ca pensionar.

Înainte de amiază ne prezentăm la colonelul Mihăilescu sau Mihăiescu, nu-mi mai aduc bine aminte. Ni se iau interogatorii despre situația și tăria numerică a armatei austriece din sectorul Orșovei. Am spus tot ce am știut. Se poate însă să fi știut ei mai mult ca noi. Cu harta întinsă dinaintea sa, ne întrebă când și pe unde o să treacă armata peste Dunăre.

—Aşa am auzit că trecerea se va face sâmbătă, săptămâna aceasta, peste insula Ada-Kaleh.

—Nu, ne spuse dânsul, locul nu e potrivit. Trecerea, de bună seamă se va face cu ajutorul bărcilor. În cazul acesta vor folosi Gura Cernii. Apele acestui râu, intrând în Dunăre, vor produce curenţi înspre mijlocul fluviului care ușurează mult înaintarea.

A avut dreptate. Aşa s-a și întâmplat. Noi nimeriserăm doar ziua.

Am fost predați „ofitiar” postului local de jandarmi. La stăruința ofițerilor încă am fost lăsați mai departe la companie, până vom prânzi. Am fost ospătați cu tot belșugul și înconjurați de toată dragostea frățească.

Suntem luați de un jandarm și conduși la post. Domnul șef de post dormea. Își făcea omul siesta de după prânz. O atmosferă rigidă ne copleșește de gânduri grele. Ne analizăm poziția în care ne găsim. Oare puteam face altfel? Nu! Oricum ne-am frământa, tot la această concluzie ajungem. Stând așa, în așteptare, vin mereu ofițeri să stea cu noi de vorbă. Ne încurajează, ne însuflă nădejdi mari de viitor. „Păcat – ziceau ei – că nu fug cât mai mulți români. Ar trebui să fugă toți, că n-are niciun rost să lupte pentru interese străine, contrare idealului urmărit de neamul nostru românesc”. Vremea e mai liniștită. S-a oprit și ploaia și au amuțit și tunurile. În sfârșit, se scoală și șeful de post. Noi credeam că e un ofițer de grad înalt, când auzeam vorbindu-se de „domnul șef”. Era doar un sergent. Ne cheamă înăuntru, ne privește cu un oarecare dispreț. Se apucă încet și cu greutate să ne ia interogatoriul. Cască, se întinde, scrie câte un cuvânt, stă pe gânduri, întreabă un lucru de câte 2–3 ori. N-are omul chef de muncă și nici mintea nu-l prea ajută. Văzându-i opintirile intelectuale, îi zic:

—Domnule șef, dă-mi mie să fac eu al doilea exemplar. Merge mai repede.

—Nu se poate! Cum, dumneata, un deținut să dresenzi procesul-verbal.

—Nu eu îl dresesz, eu scriu ce dictați dumneavoastră.

—Nu se poate.

—Cu chiu cu vai termină cu mine. Când să înceapă cu Țucu, stă o clipă pe gânduri, se uită cu fața mai puțin încruntată la mine și zice:

—Te rog domnule, scrie dumneata al doilea exemplar, merge mai repede.

Ai avut dreptate.

Scriem amândoi deodată. Cer apoi și procesul verbal cu datele mele și-l fac și pe acela, dar vremea a trecut, trenul s-a dus și nu mai puteam pleca la Severin până a doua zi dimineața. Omul nostru începe să se împrietenească cu noi. Aruncă masca oficialității, pe care în simplitatea sa credea că e dator să și-o îmbrace, devine mai prietenos, mai comunicativ. Îi povestim multe și de toate și mereu ne întrebă. Devenim prieteni. Ne duce la un restaurant, ne plătește bere, se îngrijește de cină. Când eram aci la cină, ne trezim cu un caransebeșean cu serviciul în gara Vârciorova și cu locuința în Turnu Severin, funcționarul Pera Hertilă. Auzise că sunt doi dezertori din armata austriacă și venise și dânsul din curiozitate să-i vadă. Când mă vede:

— Cum, domnule învățător? Dumneata aici?

— Eu, da.

— Și cum făcuși?

Se așează cu noi la masă și-i povestesc împrejurările ce ne-au determinat să facem pasul acesta.

— Ei bine, am să vă caut la Severin, dacă vă duceți acolo.

Șeful de post se interesează de viitorul nostru. Ne dă numele și adresa. Îl chema N. Bădulică. Dacă vom găsi pe undeva vreun serviciu să-i scriem și lui, că-l interesează soarta noastră. Ne culcă în cameră cu dânsul. Aduce o saltea, haine de pat, așterne pe jos. Este prima noapte când dormim și noi un somn mai odihnitor. Ce ți-e și cu omul. Bietul șef de post, cu masca sa oficială respingătoare, devine cel mai cumsecade om, când o poate arunca, iese la iveală că și el are tot inimă românească.

*

În sentimentele noastre naționale, în idealul mare național, pe care-l avem mereu înaintea noastră, cât de frumoasă ne apărea, în imaginația noastră, țara aceasta românească. Vedeam totul îmbrăcat în aur, în raze luminoase, o țară ca-n povești. În naivitatea noastră ne închipuiam „fericirea” cea mare, să trăiești aici, în marea libertate națională. Când umblam pe lângă graniță luam câte o piatră, o aruncam „dincolo”, ca măcar ea să fie „fericită”. Și cum ne-am trezit de repede din această amăgire înșelătoare, din acest vis frumos, din „o mie și una de nopți”.

Miercuri dimineața ne-am dus la Turnu Severin, însoțiți de un jandarm, la compania de jandarmi și de acolo, fără nicio formalitate nouă, la prefectura

judeţului Mehedinţi, conduşi de alt jandarm. Aveam de la locotenentul Lepri o scrisoare către directorul prefecturii, prin care vrednicul ofiţer îşi ruga prietenul să se îngrijească de mine, să fiu trimis învăţător pe undeva prin judeţ. Jandarmul ne prezintă într-un birou oarecare, unde se găseau câţiva funcţionari care ne primesc cu multă prietenie şi par oameni cumsecade. Unul dintre ei ne spune că a umblat pe la Caransebeş şi prin alte oraşe bănăţene cu Societatea Corală „Doina” din Turnu Severin. Ne comandă nişte cafele turceşti şi ne cinsteşte de bun venit. După ce mai stăm şi aşteptăm, suntem conduşi la directorul prefecturii. Era un tânăr cu înfăţişare frumoasă, dar cam plin de sine şi mândru. Îl chema Caloianu. Mai târziu am dat de numele lui ca secretar general la Ministerul Afacerilor Interne. La director în birou îl întâlnim şi pe maiorul Guriţă. Îi dau directorului scrisoarea locotenentului. O citeşte şi mă asigură de sprijinul său.

Suntem apoi prezentaţi prefectului, un om mai în vârstă, cu barbă, al cărui nume nu-mi mai vine în minte. A cumpărat el într-o vreme, după unirea naţională, proprietatea mare a lui Horangi de la Mâtnicul Mare, situată nu departe de Caransebeş.

Şi toţi ne promit, cu multă bunăvoinţă, sprijinul lor. Suntem trimişi la poliţie cu ordinul ca, făcându-ni-se hârtiile necesare, să fim puşi în libertate, un lucru pe care-l aşteptam cu multă nerăbdare, căci ni se urăse umblând cu jandarmul la spate pe la toate uşile şi povestind şi oficioşilor şi neoficioşilor şi tuturor care se găseau prin împrejurimea locului, toată povestea fugii noastre.

Trecem de amiază. Ne ajunsese foamea. Sergentul care ne însoţise de la prefectură, plecă. Rămân aci cu noi numai nişte agenţi civili, nişte figuri dubioase, parcă ar fi o adunătură de derbedei. Toată înfăţişarea, graiul, cunoştinţele lor, ni-i înfăţişează ca oameni de pe ultima treaptă socială. Nici mai mult nici mai puţin „să ne bage la beci”. De ce să-şi mai bată capul cu noi?

Ne rugăm să ne lase să ne ducem undeva să mâncăm ori să se ducă ei careva să ne cumpere ceva. Nici una nici alta. Se trimit unul pe altul, dar nu se mişcă niciunul.

Văzând că nu putem face nimic cu dânşii, scoatem din traistă nişte bucăţele de carne friptă în frigare de băieţii bătrânului Preda, de la compania a cincea şi, de bine de rău, ne alinăm foamea. La orele 3 după amiază, eu aveam să mă duc la Revizoratul Şcolar. Pe Nică aveam să-l bage la „beci”. Eram tare revoltaţi, dar

cu ce folos, cu cine să te pui la vorbă? Îmi părea rău să mă duc și să-l las aici singur cu ticăloșii. Mă temeam că-i vor face vreun rău. Să rămân și eu cu el, să împărțim necazul și nevoile amândoi? Dar poate că era și mai rău... Puteam sta aci până-i Oltul și n-avea nimeni grija noastră. Lumea e cu ale sale, e bucuroasă că te-a scuturat de pe capul său, ce să-și mai bată capul cu soarta ta? Mă uitam la bietul Nică. Încerca sărmanul să zâmbească, dar era palid și grozav de deprimat. „Dacă până acum n-am văzut acestea – zicea el silindu-se să glumească – barem acum să le gustăm pe toate, pe rând”.

După multă târăgăneală și discuție, abia plecă cu mine unul din ceata celor vreo 5-6 agenți care trândăveau, să mă însoțească până la Revizoratul Școlar. Era revizor școlar unul Condeescu. Primise înștiințarea telefonică despre mine de la directorul prefecturii. Om foarte afabil, mă primește cu prietenie caldă. Îi arăt copia diplomei de învățător, legalizată de notarul public din Caransebeș. Îmi promite sprijinul său de îndată ce se va găsi un loc potrivit pentru mine, că „vezi, eu învățător de oraș, nu m-oi simți bine oriunde”, vorba lui. Îi spun că mă duc bucuros oriunde în țară, numai să fie mai în interior, mai departe de frontiera ungurească. Agentul care mă însoțise abia a venit cu mine până la ușa Revizoratului și s-a făcut nevăzut. Plec singur, întreb pe trecători, mă orientează și nimeresc la Prefectură. Directorul când mă vede, nici nu-mi dă pace să-i spun ce-mi zace pe suflet, ci căutând să-și stăpânească nerăbdarea, mai bine zis enervarea, exclamă:

– Domnule, nu pot să te plasez, n-am unde să-ți dau serviciu, n-am ce face!

– Nu cerem, domnule director, să ne plasați. Cerem numai să fim puși în libertate, să ne căutăm noi de cap. Nu cerem mila nimănui, dar nu putem admite nici noi să fim aruncați în beciurile poliției ca niște făcători de rele. Asta e primirea ce ne-o face țara românească, pentru care ne-am pus în primejdie familiile noastre și am călcat jurământul de credință față de tronul împărătesc și am venit aici, conduși de flacăra marelui ideal național?!

– N-a spus nimeni să fiți încuiați. Du-te cu dumnealui să-ți dea o hârtie și spune-le că am zis eu să vă pună în libertate, zice directorul calmându-se.

Mă duc cu funcționarul arătat. Era tocmai cel ce ne cinstise de dimineață cu cafele. Îmi dă hârtie și mă duc cu ea la poliție. Nică era în odaia agenților de vorbă cu dâșii și cu doi „vândrași” de prin București, ce așteptau să fie duși la locul de origine. Unul dintre ei fusese și prin Albania, voluntar în armata

principelui de Wied. Nică le câştigase simpatia prin vorba sa atât de iscusită. Ne prezentăm la biroul pentru străini. Ni se iau alte interogatorii. Iarăşi aceeaşi târăgăneală şi aceeaşi moleşeală. Mai stau domnii, mai vorbesc, se mai ceartă, mai scriu câte ceva, vremea trece în mersul ei, trec orele oficiale abia aşteptate. „Domnul cutare nu-i aici, hârtia spune altceva decât ce-a spus directorul prefecturii şi n-am ce vă face. Staţi până mâine şi mâine vom vedea ce e de făcut”. Agentul care mai nainte venea să ne închidă în „beci”, acum insistă pe la unul, pe la altul să fim puşi în libertate. Aduce ca dovadă faptul că m-am dus singur la revizorat şi la Prefectură şi am dus singur hârtia la poliţie. Dar totul e în zadar. „Nu se poate domnule! Regula e regulă şi s-a isprăvit. De ce n-a scris domnul director şi în hârtie ce-a spus către voi?”.

Stăm şi aşteptăm până mâine. Nu mai criticăm. Aşa vor fi rânduielile şi pace! Dar n-o să le schimbe numai pentru noi. Şi apoi nu aveam vreo grabă, doar că voiam să terminăm odată cu „autorităţile”. Şi mai ales am vrea să stăm cât mai departe de oamenii oficioşi ai poliţiei. Ne resemnăm. Dar totuşi eram tare amărâţi în sufletele noastre. Ne părea oarecum curios şi pentru noi nu prea obicinuit faptul că toţi ne vorbeau aşa de frumos şi promiteau cu vorbe dulci, pe când în faptă era contrariul. Dar aşa e poate firea lucrurilor în ţara aceasta, pe care noi, oameni străini de moravurile ei, n-o puteam înţelege. Când însă omul e mai necăjit, Dumnezeu e mai aproape. Corăbierului care se luptă cu valurile mării turbate, îi vin în cale câte un lemn sau o scândură de care agăţându-se, iese la liman.

Caransebeşeanul nostru, Pera Herţilă nu ne-a uitat. Venit acasă de la serviciu, ne-a căutat urma şi ne-a găsit la poliţie. Ne-a cerut pe răspunderea lui. „Nu se poate, nu se poate că nu-i aicea cutare sau cutare domn şi nici ei n-o s-o poată face”. Caută, se străduieşte de la unul la altul, dar fără de folos. Se duce la prefectul judeţului, îl află încă în cancelaria sa şi-l roagă pe dânsul. Acesta dă ordin telefonic să fim puşi imediat în libertate şi ocărăşte pe cei de la poliţie „că n-au ştiut să ne preţuiască mai mult”, că doar nu suntem cine ştie ce vagabonzi, ci oameni de cultură şi de cinstită credinţă românească.

Ce ţi-e şi cu şoarta omului. Dacă n-ai pe nimeni, te bate Dumnezeu în nenorocire. Dacă nu era Pera Herţilă să ne poarte de grijă, mai stăteam uitaţi, cine ştie câte zile, flămânzi şi prăpădiţi prin beciurile poliţiei. Reţinuţi de atâtea îndatoriri şi copleşiţi de indolenţa caracteristică organelor administrative de tot

soiul ale rânduielilor românești de stat, funcționarii poliției ar fi uitat de existența noastră. Suntem liberi. Suntem liberi. În sfârșit ni se potolesc nervii pe care i-am ținut în plină încordare de atâtea zile în șir. Bunul nostru protector ne duce la dânsul acasă, în căminul său modest, de mic funcționar, în familia sa dragă. O fetiță a sa îmi fusese elevă. Mă privea cu drag cu ochii ei frumoși.

Ne-a servit omul cu tot ce-a avut mai bun în casa sa. Am uitat toate amărăciunile și poverile purtate pe umerii noștri și am stat de povești până târziu în noapte, răscolind amintiri dragi și visând un viitor național măreț.

*

Zile lungi de plictiseală și vagabondaj prin oraș. În fiecare zi trecem pe la poliție și ne rugăm să ne facă odată actele, să ne căutăm de cap. Și mereu suntem amânați. Pe răspunderea conorășeanului meu Pera Hertilă, suntem liberi, dar nu putem părăsi orașul. Ne plimbăm mereu pe toate locurile, fără niciun câpătâi, încercăm să câpătăm vreo slujbă pe undeva, să ne asigurăm traiul. Îndeosebi ne învârtim prin parcul de pe malul Dunării, în jurul bustului împăratului Traian.

Hertilă ne-a găsit locuință la o familie croată, așezată aici de multă vreme. Este numai bătrâna cu o fată mare, de vreo 18 ani. Sunt veniți de prin Dalmația. Ca oameni săraci cum suntem, plătim amândoi un singur pat în cameră cu ele. Femei cumsecade. Bătrâna cu inimă bună plângea zilnic durerea lumii întregi și a sa de mamă duioasă. Are doi feciori duși în război, în armata austriacă, alți doi plecați cu soțul și cu tatăl lor în lume pe undeva, să-și caute existența prin grea osteneală. Scriu foarte rar acasă. Mâncarea ne-o pregătim noi. Țucu face pe bucătarul. Socotim, chibzuim mult până cumpărăm câte ceva, căci bani nu prea avem de unde. Nu mai cumpărăm nici ziare, nu ne ducem nici la vreun pahar de bere, cum am mai făcut-o în primele zile. Vremea e foarte schimbătoare, câte o zi bună, alta cu ploaie, se alungă una pe alta fără oboseală. Ce minunat e așezat parcul pe malul Dunării. Și îndeosebi pentru noi. Stăm pe câte o bancă și privim în zărilor largi, unde se conturează munții noștri și gândurile ni se duc acasă, la ai noștri. Privim cursul Dunării și învăluirile de dealuri de dincolo, din Serbia cu sate locuite tot de români.

Lumea aici se plimbă veselă și fără griji. Discută cu aprindere evenimentele mari ale vremilor cu mai multă sau mai puțină înțelegere. Sunt toți politicieni, critică tot, sunt păreri personale.

De multe ori ne vine să stăm așa, cu privirile pierdute în zări, cu gândurile rătăcind departe, acasă la noi. Dar lumea, mereu curioasă, nu ne mai dă pace. Nici nu putem isprăvi cu unul, până vine altul să ne iscodească și nu mai terminăm. Câteodată se adună cu zecile în jurul nostru, descosându-ne, întrebându-ne câte și de toate. Pe toți îi atrage uniforma noastră de cătane austriece, de care nu ne putem scăpa că n-avem alta să îmbrăcăm. Abia am aruncat capela, cumpărându-ne pălării cu câte 3 lei și 50 de bani. Câte unul din curioși, mai cu judecată, ne cheamă deoparte, se interesează care e situația noastră actuală, avem cu ce trăi? Și în mod discret scoate câte un leu din buzunar și ni-l întinde. Vedea și dânsul pe fața noastră roșeața, umiliința, dar ne îndemna și stăruia și-i primeam. Poate că făceam bine. Ne-a durut mult situația aceasta, dar nevoile în care ne găseam ne sileau s-o acceptăm. Nu știam ce va aduce ziua de mâine și cât se va prelungi starea aceasta și ne temeam să nu ajungem să întindem și noi mâinile. Ar fi fost nenorocire și mai mare.

Mi-a rămas în minte o scenă emoționantă. Stăteam pe o bancă singuri, în lumina palidă a soarelui de toamnă. Nu vorbeam nimic. Priveam largul zărilor cu gândurile pribege. Pe o bancă vecină se odihnea un bătrân bine îmbrăcat și alături de el se juca o fetiță de vreo patru ani. Se oprește din joacă și ne privește lung cu ochii ei mari, negri și plini de lumină. Se apropie de noi, se uită curioasă. Privirea ei arată multă simpatie.

— Ce faceți voi, nene, aici?

— Stăm drăguță și privim la Dunăre.

— Voi stați de mult aici. Voi nu vă duceți acasă?

— Nu dragă – îi răspunde Țucu – noi nu mai avem casă.

Ne privește iar lung, cu tot mai multă dragoste copilăroasă. Se duce apoi la bunicul său și-i șoptește ceva la ureche. Bunicul scoate din buzunar un leu și fetița ni-l aduce.

— L-am cerut de la bunicul, să vă cumpărați casă, ca să aveți și voi.

Ni s-au umplut ochii de lacrimi. Țucu a luat leul și l-a păstrat în tot cursul pribegiei noastre. L-a dus cu el acasă, în satul natal. Ce se va fi întâmplat cu banul acela de argint nu mai știu.

În fiecare zi ne întâlneam cu confrăți de-ai noștri, dezertori și ei din armata împăratului. Ne întrebau de peripețiile trecerii noastre și ne povesteau pățaniile lor. Erau îmbrăcați toți în haine civile, mai bine sau mai pe sărăcie,

după serviciul ce-l împlineau și posibilitățile lor materiale. Am întâlnit și niște femei din Caransebeș. S-au minunat când m-au văzut.

—Dar dumneata, aici? Cum te-ai schimbat domnule învățător, abia te-am cunoscut.

Una din ele fusese de curând acasă. Îmi spunea că mă crezuseră mort. Fetița uneia din ele, care-mi fusese elevă, a plâns de emoție și mi-a sărutat mâna. Și de câte ori mă întâlnea în piață, îmi umplea buzunarele de fructe și struguri din partea mamei sale și cu încuviințarea acesteia.

Doream mult să scriu acasă, să știe că sunt teafăr, dar nu știu cum și în ce fel, ca să nu aflu zbirii stăpânirii, să aibă dovadă scrisă de mâna mea. M-am zbuciumat mult. În sfârșit, m-am oprit la o soluție: scriu o carte poștală ilustrată, doar în câteva cuvinte: „Salutări prietenești din Turnu Severin. Sevu”. Semnătura era necunoscută pentru străini, dar bine înțeleasă de ai mei. „Sevu” îi zicea Nuțu lui Viorel și aceasta n-o puteau ști cei din afară. Am trimis și a doua ilustrată în același fel. Dezertarea mea nu putea, cu toate acestea, rămâne necunoscută. Una din femeile noastre de aici scrisese și ea tatălui său că m-a întâlnit pe aici. Și omul, de bună credință, o să povestească acest fapt în oraș. E o senzație și nu se poate să nu fie povestită.

Cu finanțele stăm rău. La trecere aveam la mine 50 de coroane. Nică nu mai știu cât, dar simțitor mai puțin. A trebuit să-mi cumpăr un rând de cămăși, că plecasem numai cu cele de pe mine. Lăsasem patru rânduri în infirmeria din Jupalnic. Am dat pe ele șase lei. O sumă considerabilă pentru punga noastră și marfa proastă pe care o cumpărasem. Hainele nu ne puteam schimba. Chibzuiam încă mereu cum să le mai întocmim ca să mai semene a îmbrăcăminte civilă. Nică și-a tăiat nasturii de la manta și a cusut alții, cumpărați cu 75 de bani și se necăjea că, cu această sumă, puteam trăi amândoi o zi întreagă.

În ziua de sâmbătă, 10/23 octomvrie se face trecerea armatei austriece peste Dunăre în Țara Sârbească. E ziua pe care o aflaserăm și noi. Au trecut pe la gurile Cernei, așa cum prezise colonelul Mihăilescu. Care batalioane vor fi trecut înainte? Asta n-o puteam ști. Au avut însă noroc. Sârbii n-au opus nicio rezistență. Evacuaseră încă mai dinainte toată partea aceasta. Știrea se aflase îndată. Lumea de aci, agitată, se adunase pe malul fluviului și privea în zare, dar nu se arătasera încă cătanele austriece sau germane. Comentarii fără de sfârșit, păreri felurite se discutau în gura mare. Populația din biata Țară

Sârbească invadată se îngrămădeşte pe malul Dunării. Sute de bărci particulare şi ale flotilei de pe Dunăre se duc de aici, din Țara Românească şi-i aduc pe oameni aici. Toate vapoarele aflătoare în apropiere sunt puse în acelaşi serviciu. Mii de femei, copii, bătrâni umplu oraşul şi satele vecine. Toţi vorbesc româneşte, toţi sunt români, căci românesc este tot malul de dincolo al fluviului şi cel sârbesc, ca şi cel bulgăresc. Îţi plânge inima de milă privindu-i. Rupti, flămânzi, pâliţi la faţă de durere şi de spaimă. Au lăsat acasă toată amărâta lor agoniseală, pradă duşmanului lacom şi sângeros.

Întreg oraşul e în fierbere. Oameni miloşi, cum este firea românului, adună de pe drum familiile nenorocite, le adăpostesc prin localuri publice, case particulare. Se golesc săli de şcoli, odăi de case particulare, se aştern la rezezeală cu paie, se improvizează bucătării şi cantine. Plânsete, ţipete, blesteme sfâşie undele aerului şi-ţi zdrobesc sufletul. Civilizaţie, cultură omenească, orgoliu, lăcomie, sălbăticie de fiare, dor nezăgăzuit de dominaţie, de robirea neamurilor, prăpăd şi iar prăpăd. În marea învălmăşeală o femeie şi-a pierdut unul din cei cinci copilaşi, se zbate, ţipă, îşi dă cu pumnii în cap. Alta şi-a scăpat în fuga disperată copilul de doi ani în Dunăre. A răguşit ţipând, nu mai poate scoate decât gemete ce nu mai seamănă a glas românesc.

Ne gândim cu groază la ai noştri de acasă. Ce se va întâmpla cu ei când România va porni valul pentru cucerirea pământului românesc robit de neamuri multe? Şi se va face, căci trebuie să se facă! E porunca vremilor împlinite şi a instinctului de viaţă al neamului românesc. Oare ai noştri nu vor fi luaţi în picioare de aceeaşi avalanşă sălbatecă carea alungă de la căminele lor bieţii locuitori ai eroicei Serbii, mică şi săracă? Oare nu vor pustii cu râuri de foc toate ținuturile pe care vor fi siliţi să le părăsească? Şi cele dintâi jertfe nu vor fi oare familiile trădătorilor dezertori?

Au mai trecut câteva zile. Încep să se vadă patrulare austriece şi germane pe malul sârbesc. Se văd pe marginea Dunării luntri pline de femei şi copiii, le aduc din jos, le debarcă şi le pornesc spre interior. Aici se vorbeşte că adună populaţia şi o duc la Orşova. Se tem vitejii de vreo revoluţie muierească. Sârboaicele sunt capabile şi de așa ceva. Cirezi de vite, turme de oi, porci mulţi sunt mânaţi din urmă de soldaţi. În depărtare se văd focuri. Ard adăposturi şi agoniseală de oameni trudiţi.

Germanii și ungurii, de care-i plin Severinul, jubilează, discută cu ochii în flăcări de bucurie. Încearcă să discute și cu noi, dar nu le răspundem. De ce ne-am mai pune cu ei la taifas? Îi lăsăm în pace, deși de aș avea eu putere i-aș arunca pe toți peste graniță, în țara lor. Nu ne aflăm într-o țară disciplinată ca Germania, nici în Ungaria șovinistă până la nebunie. Ne găsim în Țara Românească, unde toți vagabonzii, toți aventurierii din toate părțile lumii sunt primiți ca la ei acasă, mai bine poate, se încălzesc la sânul românului prost de bun ce este, ca să-l muște și să-i sugă toată vlaga și toată agoniseala ostenelelor sale. Vorba lui Tata Gheorghe „Plugarul român este talpa țării, din care-și fac opinci toți mișeii”. O cetise pe undeva și o recita la toate ocaziile potrivite. Mult adevăr spuneau aceste puține cuvinte.

Prin Pavel Herțilă am cunoscut un număr de oameni de seamă din viața socială a orașului, oameni cumsecade, care ne-au dovedit multă dragoste și ne-au acordat sprijinul lor. Ne-au invitat la câte o masă, la un pahar de băutură, s-au îngrijit de soarta noastră. Se cuvine să amintesc aici cu toată venerațiunea pe profesorul de la liceul „Traian”, Stefan Paulian³⁰⁹, conducătorul corului „Doina” și pe căpitanul Jenică Spineanu. Profesorul Paulian era bine cunoscut la noi în Banat. Venise de atâtea ori pe la noi în fruntea corului său și concertele organizate în orașele bănățene au fost minunate prilejuri de înfrățire românească, de întărire a nădejdilor în vremile ce aveau să vină. Căpitanul Jenică Spineanu nu ne era cunoscut, abia acum am avut norocul să-l întâlnim, dar s-a atașat cu tot devotamentul sprijinirii noastre în asigurarea zilelor viitoare. Dacă nu erau ei, pe lângă toate „asigurările binevoitoare” ale persoanelor oficiale, rămâneam pe drumuri și continuam să umblăm haimanale fără ocupație, fără acte în regulă și mereu sub controlul poliției. Căpitanul Spineanu a umblat de multe ori prin birourile revizoratului școlar. Lui Țucu i-a găsit un loc la Gura Văii, unde însă nu s-a putut duce din motivul că nu i-o îngăduia o dispoziție mai înaltă. Nu se îngăduia refugiaților și dezertorilor o așezare apropiată de graniță, o zonă în lățime de 30 km. De nenumărate ori ne căuta, se interesa de soarta noastră, de posibilitățile noastre materiale. Ne lua cu dânsul la câte un restaurant, ne comanda câte o masă îmbelșugată și sta acolo cu noi ceasuri întregi.

³⁰⁹ Ștefan Paulian, director al liceului „Traian” din Turnu Severin, dirijor al corului „Doina”, care a făcut mai multe turnee în Banat, animator al vieții culturale din oraș.

Profesorul Paulian a umblat de multe ori pe la Revizoratul Şcolar şi singur sau mă ducea şi pe mine şi stăruia mereu. Mi-a spus să fac o cerere, mi-a luat-o şi a dat-o unor oameni cu influenţă politică, s-o ducă la Bucureşti la Ministerul Instrucţiunii Publice. S-a dus şi pe la poliţie, a insistat şi pe acolo să ni se facă odată actele pentru libera petrecere în ţară.

Erau dispoziţii limpezi pentru aceasta. Toţi dezertorii români de origine şi chiar şi străini care declarau în scris că renunţă la cetăţenia statului din care au plecat şi cer supuşenia statului român primeau un carnet, un fel de paşaport care-i scutea de „bilet de liberă trecere”, supus mereu, din timp în timp, controlului poliţienesc. Deveneau un fel de cetăţeni liberi ocrotiţi de statul român şi scutiţi de amestecul organelor de poliţie. Se puteau mişca liberi în ţară, puteau ocupa funcţiuni, exercita meserii, puteau să-şi cumpere averi. Făcuserăm şi noi aceste declaraţii că renunţăm de bună voie la cetăţenia ungară şi cerem să intrăm sub ocrotirea şi supuşenia statului român. Noi ne găsim în bună rânduială. Dar tembelismul de la poliţia de aici, ca şi cea de altundeva şi de totdeauna, întârzie mereu.

Într-o zi pierzându-şi răbdarea, profesorul Paulian ne-a luat cu dânsul şi în mod hotărât a pretins celor de la poliţie să isprăvească odată cu noi. S-a dus pe la chestorul poliţiei, va fi vorbit ce va fi vorbit cu dânsul. Funcţionarii de la biroul străinilor au fost chemaţi la cheştor şi li s-a dat ordin în consecinţă. În faţa noastră profesorul le-a dat la fiecare câte doi lei, bani mari pe atunci, plata unei zile de lucru şi a stat acolo până am primit „paşapoartele” de atâta amar de vreme aşteptate. Şi bunul om ne-a dus cu dânsul acasă la cină, ospătându-ne din belşug. Şi aici, în mijlocul familiei sale dragi, bunul om ne-a dat o mulţime de îndemnuri şi sfaturi ca să putem străbate în căile ce aveam să le bătătorim în această ţară, cu împrejurări şi moravuri pentru noi străine şi necunoscute şi care nici pe departe în măruntele sale frământări şi orânduieli nu e cea visată de noi. În sfârşit, în ziua de Vinerea Mare, 14 octomvrie, am primit numirea de învăţător suplinitor la şcoala primară din comuna Cosovăţu de Dumbravă³¹⁰. La stăruinţa profesorului Paulian şi a revizorului şcolar Condeescu, institutorul Bungeţianu, directorul unei şcoli primare din oraş şi fost revizor şcolar, îmi dă

³¹⁰ Cosovăţu de Dumbravă, comună în judeţul Mehedinţi la distanţă de 62 km. de Turnu Severin, situată pe valea Coşcodiei. În 1899 avea 125 case, 680 locuitori, împreună cu cătunul Plaiul. Vezi *Marele dicţionar geografic al României*, vol. II, Bucureşti, 1899, p. 85.

o scrisoare către nepotul său de frate, primarul Cosovățului, în care-i cere bunăvoință și sprijin pentru mine. Nică Țucu se pregătește să se ducă la București să-și încerce acolo norocul. Profesorul Paulian îi dă o scrisoare de recomandare către un bun cunoscut al său, om cu situație în viața socială a capitalei.

*

Mă găseam din nou la o răscruce de drumuri. Aveam să mă despart de fratele și tovarășul meu de pribegie. El stăruia să nu mă duc la Cosovăț, să plecăm împreună la București. Vom găsi pe acolo ceva de lucru ca să fim tot împreună. Și acolo? Cine știe ce ne poate rezerva ursita? Ce vom putea face? Și de acolo mă vor trimite în învățământ și tot n-am fi împreună. Și cum rămâne cu omenia? Pot eu să nu mă duc, când oameni cumsecade de aci s-au ostenit să-mi câștige acest mijloc de existență. Oricât aș fi dorit-o și eu să rămânem împreună, trebuia să plece. Nu puteam face altceva. Toată noaptea m-am zvârcolit în luptă cu mine însumi. Dis de dimineață am plecat la tren. Nu știu dacă am schimbat între noi trei vorbe. Poate aveam multe să ne spunem, poate că tăcerea și durerea din ochii noștri au vorbit și în locul nostru, au spus mai mult decât puteau îndruga buzele noastre. Ne-am îmbrățișat cu ochii în lacrimi și am plecat. Ploaia se cernea mărunț și des cu un răpăit monoton și urâcios. Prin toate gările munți de saci cu cereale în ploaie, putrezesc în neștire și nepăsare.

În gara Strehaia forfot de lume care mă intimidează. Stau nehotărât, nu știu ce să fac. În sfârșit, îmi iau îndrăzneala să întreb. Găsesc doi băieți care se duc până la un loc pe același drum. Îmi arată drumul în continuare, peste dealuri. Noroi și apă pretutindeni. Ploaia își continuă răpăiala monotonă, ceața umedă acoperă tot orizontul. Mă ajunge din urmă un biet om necăjit. Vine de departe din Dobrogea, acasă, în chiar satul căutat de mine.

Abia mai pot umbla. Picioarele îmi fug în toate părțile pe pământul ud și clisos. Sunt learcă de apă și peste piept mă taie o durere ascuțită. Încep să regret venirea mea aici. Mai bine-l ascultam pe Nică, să fim plecat împreună la București. Dar și acolo?

Într-o vreme ploaia se oprește, adie un vânt rece, încep să tremur înfiorat. Se pornește din nou, cu răbufniri de vânt tăios. Îmi strâng mantaua. Grăbim

pasul, trecem printr-o pădure – omul cunoaşte cărările – şi nimerim deasupra satului. Îmi arată pe unde să cobor spre primărie şi dânsul o ia în altă parte.

Sat împărăţiat, ca toate celelalte de pe aci şi din cele mai multe părţi ale ţării, cu case înlăuntrul curţilor, căsuţe de lemn acoperite cu tablă albă zincată. Gardurile sunt scunde, alcătuite din câteva scânduri, nuiele sau pari deşi, bătuţi în pământ şi legaţi sus cu o cunună de nuiele împletite.

Întrebând nişte femei, nimeresc la primărie. Primarul e dus încă de ieri la Severin. Nimeresc pe receptorul. Mai stăm de vorbă, mă mai dezmoţesc de frig şi apoi dânsul mă conduce la casa primarului. O curte largă cu o grămadă de magazii, şopruri, grajduri. În mijlocul curţii e o casă mare, clădire masivă, încăpătoare, cu mai multe camere, clădită în stil românesc. Toate arată o bunăstare materială, dar în acelaşi timp învederează şi o indolenţă şi nepăsare a actualului proprietar.

Primăriţa, femeie tânără, de vreo 23–24 de ani, micuţă şi frumoasă, mă primeşte cu multă afabilitate. Se vede îndată femeia cu şcoală şi bună educaţie socială. Mama primarului, o femeie voinică, cărunţă, dreaptă la statură, văduvă de preot, e tipul matroanei, evlavioasă şi plină de bunătaţe. Alături de ele găsesc aci şi fetiţa primarului, bine legată, sănătoasă şi frumoasă, având vreo patru ani.

Mă invită la prânz. Ciorbă caldă de pasăre, friptură de pasăre la grătar, vin bun din via proprie. Mă încălzesc şi mă consolează în durerea mea. Primarul are o frumoasă bibliotecă. Stând aici singur – femeile îşi văd de trebile lor – răsfoiesc prin cărţi, dar nu-mi pot concentra atenţia. Gândurile se risipesc, fugare departe la cei lăsaţi în urmă. Din depărtare se aud tunurile. Oare nu-i mai bine aici ca acolo, în clocotul de iad al nebuniei războiului? Mă cuprinde o moleşală încărcată de melancolie şi sufletul mi-e aşa de împovărat. Inima începe să zvâcnească în piept, ochii mi se umplu de lacrimi. În urechi îmi sună mereu vorbele: „Mama, când vine tata acasă?”.

Primarul venise peste noapte acasă. Alexandru Bungetianu, aşa-i era numele. Îl găsesc la primărie, plecase de dimineaţă. Împreună cu dânsul se găsea şi părintele Dumitru Lupescu, care fusese până acum învăţător aici, la această şcoală. Mă întâmpină cu toată dragostea. Amândoi sunt tineri. Primarul e om înalt, blond, absolvent de liceu, capabil şi cu frumoase cunoştinţe de carte. Preotul e ceva mai în vârstă, brumat, de statură mijlocie,

barba neagră, părul negru în plete bine îngrijite, cuviincios îmbrăcat și îngrijit. Abia ne cunoaștem și încep să mă descoase: cum ai făcut? Cum ai scăpat? Pe unde? Ce mai e pe dincolo? Nădărduiesc oamenii că se va înfăptui visul nostru, al tuturor? Le istorisesc toate, mă avânt în vorbe, mă însuflețesc, mă încălzesc și încep să mă simt bine de tot între ei. Nu mai sunt părăsit, nici străin. Trecem de aici în cârciumă, că nici nu se putea altfel, cu coniacuri și cafele turcești o ducem până către amiază. Amândoi mă asigură de sprijinul lor. Primarul se oferă să mă țină la dânsul. „Nu te lăsăm noi! Lasă, că ai nimerit la loc bun dumneata, nu te teme c-o vei duce rău aici”.

Școala n-o văzurăm încă. Era aproape de amiază. Dresășăm la primărie un proces-verbal de predare și primire, mai bine-zis îl dresasă ei, că eu nu cunoșteam nimic din cele spuse acolo. Semnarăm astfel și plecai cu părintele la școală, o clădire mică, pleoștită, din lemn, acoperită cu șindrilă aproape putredă. Interiorul tot o odaie umedă doar de vreo doi metri înălțime, cu ocna podului înăuntru, cu o masă șubredă, veche de când lumea, trei ferestre cu multe ochiuri lipsă și cârpice cu hârtie. La una era o bucată de tinichea, care cânta la fiecare mișcare de vânt sau curent de aer un cântec sinistru ce te predispunea la melancolie și te supăra până la enervare. Aceasta este sala de învățământ. Încolo nimic! Patru pereți de lemn, spoțiți cu pământ și văruiți cândva. Acum, în mare parte despoiați de vitregia vremurilor. Tavanul – câteva grinzi subțiri bătute cu scânduri și un acoperiș slab și vechi de șindrilă. Mobilier și rechizite de învățământ: o tablă care a fost odată neagră, o umbră de catedră rău deșălată, o masă, un dulap mare din scânduri negeluite, câteva bănci – acestea mai bune – două tablouri: regele Carol și regina Elisabeta, harta Americii de Nord și cea a Americii de Sud, amândouă vechi, și o hartă a României ștearsă, de abia mai poți zări pe ea ceva, sfârticată în multe locuri. Începu din nou să mă cuprindă groaza izolării mele aci, în acest sat, departe de circulație, în această școală nenorocită. Parcă mă înăbușea toată atmosfera din jurul meu. Dar ce să fac? De bine de rău am și eu o ocupație, îmi pot câștiga o pâine prin osteneala mea.

*

Comuna Cosovățu e alcătuită din trei sate și două cătune la depărtări îndeajuns de mari unele de altele. Satul Cosovăț e situat pe vale și pe coastele dealurilor vecine, cu casele pitite printre pomi. Sunt cu deosebire pe aici mulți

gutui. La câţiva kilometri, n-aş mai putea preciza câţi, pe un vârf de deal, între păduri de stejar, e situat satul Deleni³¹¹ şi de aci mai încolo, îndeajuns de departe, satul Târşa³¹². În partea cealaltă se găsesc două grupuleţe de case înşirate pe câte o coamă de dealuri, două cătune al căror nume nu-l mai ştiu.

Primăria se găseşte în Cosovăţ, o clădire tot din lemn, ceva mai răsărită ca celelalte şi bine întreţinută. Nu departe de şcoală pe un mic teren, lipit de proprietatea primarului, se află ruinele unei biserici. De bună seamă aci a servit preotul bătrân, tatăl primarului, care, după cum povestesc oamenii, fusese un harnic gospodar, calculat şi ordonat. Şi-a adunat frumoasă avere. Azi biserica e părăsită. Acoperişul e făcut zdrenţe de dinţii vremii şi împrăştiat pe jos. Cupola mică şi cerimea făcute din cărămidă arată şi golătatea sufletească a celor în mâna cărora a fost încredinţată. Curtea e crescută cu iarbă, gardul e spart. Trec în voie porcii râmuind şi răsturnând cele câteva cruci înmuşchiate, aşezate pe vremuri pe mormintele unor slujitori uitaţi de oameni.

Primarul Alexandru Bungeţeanu a moştenit o avere mare. Are o soră măritată în altă parte, mai mare ca dânsul şi un frate mai mic, elev la şcoala normală de la Craiova. Are vreo 150 de pogoane de pământ, livezi de pomi şi vie. Copleşit cu totul de băutura, om încă tânăr, abia are 29 de ani, puţină grijă mai poartă gospodăriei. Totul e părăsit, lăsat în voia slugilor. Toate clădirile înfăţişează o păgubitoare şi păcătoasă supărare: pereţi spărţi, urme de ploii pe suprafaţa lor mohorâtă, garduri sparte, curtea acoperită de gunoiul grajdurilor, de ani mulţi lăsat acolo, vitele neingrijite.

Bun de suflet, însufleţit român, m-a primit în casa sa cu dragoste frăţească, impresionantă şi înduioşătoare. Împrejurările însă nu prea sunt potrivite. Locuiam în familie împreună cu dânsii. Dormeam într-o cameră cu dânsul, într-o mică clădire din curte şi în camera vecină soţia sa cu fetiţa. Când primarul era călătorit, mă culcam în casa de sus, în aceeaşi cameră cu bătrâna preoteasă. Îi stânjeneam şi într-un caz şi într-altul şi mă încurcam şi pe mine însumi. Din bună vreme mi-am dat seama de situaţia aceasta cât se poate de nepotrivită. I-am spus primarului că aş vrea să mă mut în altă parte, dar n-avrut să audă de aşa ceva.

³¹¹ Deleni sat aparţinător comunei Cosovăţ, avea numai 24 case. *Ibidem*, vol. III, Bucureşti, 1900, p. 99.

³¹² Târşa sat aparţinător comunei Cosovăţ.

–Dumneata ești pribeag pe drumuri, leafa ce-o vei primi îți va prinde de bine să-ți cumperi câte ceva îmbrăcăminte de care ai nevoie. Nu mai ajunge să mai plătești și locuința și masa. Lasă că stai bine aici, ești fratele meu, mănânci cu mine și familia mea și locuim împreună și nicidecum nu ne stânjenești. Nu, nu poți pleca.

Observam totuși că nu fac bine ascultându-l. Ceteam pe fețele femeilor o oarecare nemulțumire, deși erau așa de afabile cu mine și mă înconjurau cu toată bunăvoința. Mă sileam să nu le fiu spre greutate. În orele libere stam pe la școală, deși era frig și intra vântul în dragă voie, dar eram antrenat în toate necazurile.

Primarul avea o bibliotecă frumoasă cu cărți bune. Îmi găseam ocupații pentru trecerea de vreme, dar nopțile erau tot mai lungi, bătrâna se culca devreme, nu mai puteam rămâne, se cuvenea să mă culc și eu ori – când era cazul – treceam dincolo și dacă primarul era la primărie, mă duceam acolo și stăteam cu el și cu ceilalți „conducători ai satului”, oameni fără multă școală, cu o orientare socială foarte îngustă, doar cu rutină în executarea îndatoririlor lor. Nu prea aveai ce vorbi cu ei. Cu mine se purtau frumos și îmi acordau toată atențiunea. Secretarul comunal era un om încă tânăr, puțin la trup și slăbuț, purta scriptele comunale, având o scrisoare lizibilă și ordonată. Multă carte nu știa, făcuse doar cele cinci clase primare ale școlii rurale și nu se prea vedea că ar mai fi citit ceva. Doar migălea toată ziua, prăpădind hârtia la masa sa simplă, din scânduri de brad.

Notarul era om în puterea vârstei, avea vreo 50 de ani. Avea casa într-unul din cele două cătune, aceasta îndeajuns de departe. Venea la birou călare pe un cal mărunț, dar bine legat, cal de munte, cu pieptul lat și picioarele scurte, dar groase. Nici dânsul nu avea școală mai multă, doar clasele primare. Nu se vedea nici pe dânsul vreo școală măcar de cultură sau orientare socială. Era un țăran ignorant față de tot ce se petrece în jurul său și se mărginea doar la scrierea hârtiilor ce cădeau în competența sa.

Perceptorul nu se deosebea cu nimic de ceilalți. Nici dânsul nu avea mai multă școală și nici vreo orientare în lume.

Jandarmul, șeful postului, era un om voinic, puternic, părea uriaș între ceilalți părinți ai comunei, doar primarul se apropia de dânsul cu înălțimea, dar abia pe jumătate în grosime. Era tipul adevărat al jandarmului și avea o

voce profundă și puternică de te înfiorai auzind-o. Părea om cumsecade. Cine ar putea ști cum va fi fost în serviciul său? De bună seamă, ceea ce era de fapt, jandarm. Cu mine era foarte afabil. Nu știa nici el multă carte, dar părea mai bine orientat în frământarea mondială ca ceilalți din „elita” comunală.

De cum am ajuns la Cosovăț am abonat ziarul „Universul”. Nu prea aveau pe aici ziare abonate. Nu avea nici primarul, măcar că era cărturar. Aducea când avea treburi pe la Severin sau Strehăia.

Pe la orele 4 după amiaz venea factorul poștal de la Bădești, călare pe cal, cu poșta în desagi. Lăsam și eu copiii acasă și veneam la primărie să-l întâlnesc, așteptând ziarul sau vreo scrisoare de pe undeva.

Am stat în Cosovăț o lună și jumătate, timp scurt și totuși suficient să pot cunoaște împrejurările de aici, în oarecare măsură măcar. În tot acest timp n-am văzut un om în birt și nici pe vreunul clătînându-se vesel pe drum. Acest favor era rezervat conducătorilor treburilor obștești. Pe la orele patru erau toți la primărie și aveau întotdeauna băutura. În ajunul târgului de săptămână veneau oameni să ceară bilete pentru animalele pe care aveau să le ducă la vânzare. Îl vedeam pe primar că scoate sticla, fără să spună o vorbă, de sub masă și o pune în fața clientului. Acesta înțelegea îndată cum vine povestea, se vedea că e datină veche. O lua și venea cu ea plină de țuică de prună de la cârciumarul din vecini. Mai făceau rost de castraveți acri. Mâncau castraveți și beau țuica cu niște sticlute subțiri și lungi numite „cinzeacă”, pe care le păstra secretarul în dulapul cu hârtiile oficiale.

Câteodată treceam în cârciumă. Eram întotdeauna numai noi elita. Săteni nu veneau, cu tot „bunul exemplu” ce-l dădeam zilnic. Beam țuică, mâncam castraveți acri sau schimbam meniul, mâncam nuci și beam vin. Băuturile erau bune și curate. Oamenii se însuflețeau, discutau cu aprindere, puneau Europa pe alte temelii, croiau hotare și împlineau visul nostru de veacuri, România Mare. Adeseori se pornea cântul. Primarul avea voce de tenor, cânta pe nas. Jandarmul îi da cu vocea sa profundă de bariton câte o doină. Ceilalți țineau isonul, numai că nu erau înzestrați cu asemenea dar. Și vremea trecea...

*

Cu școala nu făceam prea multă ispravă, cu toată truda mea ostenitoare. Cele cinci clase erau împărțite în trei divizii: clasa I, a II-a cu a treia și a IV-a cu a cincea. Părintele Dumitru Lupescu, dascălul de până azi nu se îngrijise de

nimic. Pentru dânsul se construisese pe lângă școala mare din Deleni o sală de clasă izolată la o parte, din bârne cioplite și tencuită numai pe dinăuntru și aștepta să fie înlocuit la școala veche, să se mute acolo și nu-și mai bătuse capul cu ce va rămâne în vechea vatră școlară. Nu făcuse nici catalogul, nu aveau copiii nici manuale, nici rechizite de scris. Școala nu avea lemne, deși pădurile cădeau pe sat și se acordau cantitățile necesare pentru instituțiile publice în mod gratuit, dar nu se interesa nimeni de acestea.

Curățenia școlii o făceau copiii. Prea multe n-aveau de făcut, doar să măture. Îi trimiteam în fiecare dimineață prin pădurea apropiată să aducă uscături și făceam focul. Tremurau pe lângă sobă, până începea sala să se încălzească. În condițiunile acestea cu greu se putea face câte ceva. Frecvența era slabă. Doar jumătate dacă veneau. Unii erau folosiți în muncile agricole și gospodărești. Mai erau și de aceia care nu puteau ieși din casă că nu aveau ce încălța. Se ducea toată familia, cu mic, cu mare, cu sape să samene grâul. Aruncau sămânța pe locul rămas gol după culegerea porumbului și tăierea cocenilor și cu sapele spărgeau mușuroaiele, împrăștiindu-le și acoperind sămânța. Aceasta era toată tehnica lor agricolă. Aceasta se întâlnea cu deosebire la familiile celor concentrați și era destul de mare numărul lor. Se făceau și arături, dar cu puțin spor. Zilele erau scurte și puține erau fără ploi grele și vitele înjugate, slabe și fără putere de muncă. Și nu erau lipsiți de pământ. Sat de moșneni, aveau cu toții moșia lor în suprafață de câteva pogoane. Pământul era foarte productiv, dar lucrat cât se poate de primitiv. Nu are cine să-i călăuzească spre muncă mai cuminte făcută și mai cu folos. „Fruntașii” comunei își vedeau de îndeletnicirile lor de toată ziua la primărie sau la cârciumă. Primarul, singurul cărturar mai de seamă dintre dânsii, om capabil și bine orientat în lume, dădea un trist exemplu prin lucrarea tot așa de primitivă a moșiei sale și de toată părăsirea în care se găsea gospodăria casei sale. Sărăcia acestor oameni nu era o consecință a unor împrejurări vitrege, ci rezultatul neștiinței și indolenței condamnable. Când am văzut prima dată o familie întregă urcând dealul cu sapele pe umăr, l-am întrebat pe cel mai bătrân de rostul lor. Mi-a răspuns că se duc la semănat grâul și mi-a arătat cum se împlinește această lucrare. Nu-mi venea să cred și i-am zis.

— Bine bade, oare nu-i păcat de Dumnezeu să lucreți în felul acesta? Ce rod va putea da grâul semănat în astfel de condițiuni? De ce nu arați pământul cum

se cade, să-l semănați astfel, ca să aveți folos de pe urma acestui pământ așa de bun?

—Ei, domnule învățător, e o muncă prea grea. Eu am vreo patru pogoane de pământ. Nu ajung s-o fac cum spui dumneata. Cum o facem noi merge mai repede și rodește el și așa, când dă Dumnezeu ploaie la vreme și căldură potrivită. La noi toată lumea face așa.

—Mai bine ar fi dacă ai semăna mai puțin și tot atâta ai secera dacă, după cum spui dumneata, nu-l poți ara pe tot. Păcat de toată truda dumneavoastră, că nu poate da rodul ce s-ar cuveni.

Se uită omul la mine cu neîncredere. Ce însemna cuvântul meu, un om străin venit din lumea mare, față de o veche moștenire din bătrâni? Aici numai pilde vii le puteau fi de folos. Acestea n-aveau de unde veni.

Neștiința bieților oameni se vede în toate ale lor, în gospodărie, în bătătura casei. În grădinile din jurul caselor cresc bălării, cel mult se seamănă porumb. Zarzavaturile, cartofii, totul se cumpără de la bulgarii care trec adeseori cu căruțele pe aci ori le aduc de la Strehaia de la piață. Hrana lor de căpetenie e mămăliga sau „lipia” din făină de grâu, din aluat nedospit. Pânea e cumpărată de pe la brutari ce vin adesea cu care încărcate pe aci, colindând satele ori și-o aduc de la târg când se duc pe acolo cu treburi. De altfel e și aci totul ca și în alte părți, în tot aretul și cu puține variante în toată această țară atât de bogată, de bună și de nenorocită.

Ce fericită vedeam noi Țara Românească de la depărtarea în care ne găseam și prin prisma marelui ideal național pe care-l aveam atât de viu în sufletul nostru în toată vremea. Și cât de amărăți am rămas când am cunoscut-o de aproape. Țară atât de bogată, cu un popor atât de bun și de blând și totuși atât de nenorocită prin felul său de a fi. Poporul de jos, talpa țării robită de sisteme de guvernare păcătoase, de interese politice condamnabile, jefuită pe față de atâtea jivine mărunte și fiare crude, mai mari, săltate pe spinarea sa de politicianismul de veche structură fanariotă și ascuns sub haină nouă, națională.

Am întâlnit aci oameni cumsecade și printre cărturari: profesori, ingineri, medici, funcționari superiori, învățători. Șurubăria statului însă se întemeia pe creaturi politice, ființe semidocte, neisprăviți, analfabeți sălțați din necunoscut de obrăznicia proprie și jocul politic. Unelte oarbe în mâinile suspușilor, nu se

dau în lături nici de la cele mai mârșave fapte, trăind pe spinarea acestui blând și cuviincios popor ca niște grăpiți adânc înfipte în carne. Primari, notari, perceptori, jandarmi, creaturi politice și nu ridicăți prin capacitatea lor și nici prin voința poporului. Pentru interesele lor josnice distrug, prăpădesc totul: ordine, cinste, morală. Și-ți vine să plângi cu obidă văzând sărăcia și starea de părăsire, fără o orientare în lume, fără o conștiință a demnității omenești, a neamului acestuia din Țara Românească „liberă”. Sub acest raport ne găseam mai bine noi, „sub unguri”.

Delenii aveau casele presărate pe coastele unui deal. În vârf se găsea biserica, școala nouă, spațioasă, cu două săli de clasă și noua școală de lemn încă de curând terminată, construită în toamna aceasta pe seama părintelui Dumitru Lupescu. Toate, împreună cu o mână de case se găseau într-un fel de poiană desfăcută de pădurile de stejar ce urcau până aci. Erau așezate în plină lumină, de unde se deschidea orizont larg în jur, peste grupulețe de case semănate pe coaste, alcătuind alte sate și cătune. Și în mică apropiere, răcoarea pădurilor în freamătul și viața lor de poezie.

Părintele Lupescu e un om cumsecade, bine pregătit pentru misiunea sa bisericească, pe care o îndeplinește după toate rânduielile de tipic. E un om cu multă socoteală, cumpătat și prietenos, cântăreț bun, om cu orientare reală în mersul lumii, dar preocupat și de interese materiale pe care i le aduce parohia, care nu este ușoară; se întinde peste toată această comună, cu o rază de vreo zece kilometri. Și mai are și dascălia. Nu locuiește aci, ci în satul Târșă, la câțiva kilometri mai încolo. Și e de admirat acest om câtă osteneală avea să depună până la școala de la Cosovăț, pe care mi-o lăsase mie moștenire.

La școala cea mare erau învățători Victor Pretorian și soția sa. Amândoi erau oameni de lume nouă, care părăsiseră vechea moștenire a pământului și se ridicaseră la un nivel de o mai vastă orientare în lumea reală. În școală, ca și în familie acceptaseră o nouă concepție de viață zilnică, mai potrivită cu porunca vremurilor trăite. Duceau o viață familială liniștită, ordonată și bine calculată. Aveau o școală bună sub toate raporturile. Victor Pretorian era fiul dascălului de strană al bisericii, avea casa situată prin apropiere de școală, bine întreținută, cuminte rânduită, cu acareturi de tot soiul și o gospodărie înfloritoare. Era un învățător distins și cu judecată cuminte, serios. Mie mi-au arătat în tot timpul o frățescă dragoste. Își vedeau de îndatoririle lor, în

politică nu se avântau, nici în discursuri și însuflețiri de-o clipă. Erau oamenii calculelor temeinice și reci.

*

În plictiseala izolării mele, departe de ai mei, cu sufletul mereu încărcat de dureroasă obidă, mi-am notat atunci gândurile și simțirile. Le recitesc acum. Sunt icoana sufletului meu, cu clipele de viață mereu în schimbare, ca și vremea trăită: cu ceasuri senine, ploii cu furtună, zile reci și de grea înfrigurare, cu gândurile risipite sau confuze, cu dorurile mereu pribege, rătăcitoare. Reproduc și aci câte ceva din aceste însemnări vechi de peste patru decenii, ca să fie mai întregă icoana vieții mele de atunci. Le scriu în șir cronologic:

Îmi scrie Nică din București: „Am ajuns azi dimineață aici. Mulțumită d-lui Caloianu am călătorit gratis. Ajuns aici, cel dintâi bănăţean ce l-am întâlnit a fost dl. C. Munteanu³¹³ de la «Ligă». Am vorbit cu el despre cele ce le povesteați tu de fuga lor. A fost mult mai grea ca a noastră. Sunt în București și norocul (e) că am învățat a suferi mai de mult, că altfel nu aș ști ce ar fi de mine acu. De ocupație n-am făcut până acum niciun rost, dar sper că se află ceva mai ușor ca la Severin. Ieri, după plecare ta, am fost foarte deprimat. Cam așa-s și azi, aproape. Tu ce faci? Cum ai aflat cele de pe acolo? Cum te simți? Răspunde pentru mine pe adresa d-lui Munteanu, la «Ligă» și-l voi ruga să-mi păstreze scrisorile până ce le voi lua de acolo.

Sunt sănătos și-ți doresc asemenea. Ce va aduce ziua de mâine, D-zeu știe, dar azi ți-o spun că mi-i urât”.

Peste două zile îmi scrie din nou:

„Nu te mira de vei vedea scrisul încurcat și vorbe fără șir, mi-e sufletul tot așa. Îs grozav de deprimat încât să nu te prindă mirarea dacă într-o bună dimineață te vei trezi cu mine la ușa casei tale.

Am aflat serviciu, dar nu-mi place deloc. Salariu 57 de lei și locuință, două luni, iar după aceea 76 lunar și locuință, dar mi-i grozav de urât și serviciul și locuința, dar și orașul. E frumos să vini aci, dar numai în excursiune, cum o făceam altădată. Să stai însă aici, te consideri aproape ca în infern. Tu ce mai

³¹³ Cassian Munteanu (1892–1921) născut la Vermeș, județul Caraș-Severin, studii gimnaziale la Lugoj și Oradea. În 1911 a trecut în România. A scris: *Atacul*, București, 1915, *Bătălia de la Mărășești*, București, 1919, *Prin Basarabia românească*, București, 1919.

faci? Cum stai cu progresul? Cum e școala? Ce fel de oameni ai? Cum e satul? Nu ți-i urât? Uită-te împrejur, nu cumva s-ar găsi și pentru mine vreo ocupație pe acolo? Știi că mi-ar plăcea să fim laolaltă".

La 23 octombrie:

„Am primit corespondența ta aseară și mă grăbesc să-ți răspund. Sunt în oraș, dar mi-i tot așa de urât orașul cu toate ale lui, ca și ție noroiul din Cosovăț. Altfel sunt sănătos și-mi merge foarte bine. Dacă ar fi să-mi meargă tot așa, până în sfârșit, peste 4–500 de ani o să ajung milionar. Ocupați” n-am, dar ce și trebuie când poți trăi și fără ea. Dl. Munteanu mă sprijină foarte mult. O noutate: a fost aici, la Ligă, un bănațean de-ai noștri, preot în comuna Armășești, județul Ialomița și a făcut pașii necesari la locurile competente ca tu să fii transferat învățător în comuna d-sale, bineînțeles la recomandarea d-lui Munteanu. I s-a promis că vei fi numit negreșit. Spune că e comună frunțașă, gară în loc, leafă mai bună și, pe deasupra, câteva pogoane de pământ. Pe lângă acestea susnumitul domn preot îmi promise și mie că până în 4–5 zile îmi trimite și mie răspuns că mi-a aflat loc acolo și iar vom fi la un loc, așa ca să mai putem omorâ necazurile și să ne alinăm reciproc suferințele ce ne consumă de când suntem în străini”.

Pe aceiași scrisoare îmi scrie și Cassian Munteanu. Este singura amintire ce-o am de la dânsul:

„Dragă d-le Jumanca, deși abia îmi aduc aminte de d-ta să te fi cunoscut, în împrejurările de față, având aceeași soartă de refugiați (adecă dezertori, să spunem drept) și mai ales fiind noi aici foarte puțini din Banat – te consider ca pe un frate al meu odată ce ai trecut granița. Mi-a cauzat o nespusă bucurie știrea că ați reușit amândoi să fugiți. Bine ați făcut că m-ați urmat. Cred că o să avem ocazia în curând să vorbim mai multe în persoană”.

În continuare îmi scrie și dânsul de preotul de la Armășești și de eventuala transferare a mea acolo.

În izolarea mea de la Cosovăț m-am bucurat de perspectivele noului post, cu deosebire pentru faptul că aş putea fi împreună cu Țucu și în urmă și pentru situația mai favorabilă din punct de vedere material. Toată această poveste a fost o încercare nesperioasă a popii, care din Banat a fugit din cauza unor pungășii, dar aceasta numai târziu s-a putut afla. A fost bine că s-a întâmplat așa. Norocul ne-a purtat pașii pe o cale mult mai nimerită.

„Unchiul Ioan Corneanu îmi trimite un mandat cu zece lei. I-am scris cu câteva zile mai înainte o carte poștală că sunt aici și-mi trimite ca răspuns mandatul. E drept că un răspuns mai potrivit pentru sărăcia mea nici că se putea. E mult, foarte mult pentru omul care nu are nimic, însă mă cuprinde un fel de rușine. Să nu creadă cumva că de aceea i-am scris, ca să-i cerșesc mila. Mi se pare că mă mustră ceva, mă apasă ceva pe conștiință și mă căiesc că i-am scris. Îi cunosc sufletul său bun și generos, știu că i-a trimis din inimă, dar mă simțesc umilit și nu știu dacă îi voi putea răsplăti cu ceva binele ce mi-l face”.

„Vântul bate cu furie, jucând și săltând cu răutate prin crengile despuiate ale arborilor. Clopotul bisericii, cu dangătul trist, petrece la groapă «o fată mare». Mulțime de femei urmează carul mortuar tras de doi boi. Bocetele lor amestecate cu strigătul de îndemn al unui soldat care mână boii ce se opintesc din greu la deal, produce ceva sinistru și dureros”.

„Cu primarul și doamna ne ducem cu căruța să felicităm pe părintele Lupescu de Sf. Dumitru, ziua sa onomastică. Ajungem târziu. Acolo e casa plină, niște domni și un pâlc de doamne, neveste și fete care de care mai împodobite și vopsite. Valurile războiului au scuturat ca o putere electrică lumea și au cernut și femeile, arătându-le în adevărata lor valoare: femei sfinte, cinstite și în altă parte, femei ce și-au uitat numele și credința”.

„La cină sunt mai mulți învățători, unii mai tânări, alții mai bătrâni, un popă bătrân care cică ar fi avut 18 muieri, șeful postului de jandarmi și câțiva bătrâni fruntași. Se țin vorbiri de sănătate unuia sau altuia, de patriotism. Un învățător închină în sănătatea mea, reprezentantul românilor de dincolo. Eu abia târziu, fiind provocat îi răspund. Nici nu știu ce am zis. Sunt distrat și tăcut. Popa cel bătrân începe să cânte. Cântecelul se țin lanț, dar cântă tot bătrânii: popa, învățătorul pensionar și un dascăl de strană, cântece de lume veche. La insistența lor, în sfârșit, cânt și eu: «Colo-n Munții Țebei». Rămân apoi iar în melancolia ce mă prinsese”.

29 octomvrie. De la Revizorat mi se trimite chitanța de salariu. Mi s-a luat luna întreagă, deși am venit la 15 octomvrie numai: 72 de lei. Buni, foarte buni și aceștia pentru un om care n-are nimic. Încep a făuri la planuri – ce să cumpăr mai întâi?

La amiază sunt chemat la un sărindar (pomană). Preotul slujește slujbă lungă, dar din care nu se înțelege nimic. Cu o repeziciune grozavă se recitează

fără niciun înțeles și fără niciun glas, cântările și rugăciunile. O mormăitură fără nicio înțelegere, necum evlavie, sentiment. Cântă deodată și popa și amândoi cântăreții, fiecare altceva. Unul zice rugăciunea, celălalt un psalm, iar al treilea cântă. Oamenii sunt cu foarte multă bunăvoință față de mine. Mă înconjoară, mă întreabă multe și de toate. Stau cu dânșii, le vorbesc despre multe lucruri și tot mai mult mă întreabă. Niciunul din mai marii satului nu-și ia vreme să stea cu dânșii la sfat. Își vede fiecare de alte sale. Sunt oameni necăjiți, femeile sunt tăcute, posomorâte și amărâte, îmbătrânite fără vreme. Nu vezi veselie, nu auzi nicio cântare.

30 octomvrie. E frig. Școala nu are lemne, nu se îngrijește nimeni de ea. De câteva zile nu s-a mai făcut foc. Trimit copii din școală să aducă niște crengi de salcie găsite pe vale. Soba de tinichea repede se încălzește, dar cât ce a trecut focul e rece și ne zgribulim pe lângă ea. Prin cele trei ferestre, fiecare cu câte un geam spart, vine frigul în dragă voie, formând un curent grozav. Mă îngrozesc că va trebui iarna întreagă să trăiesc în mizeria aceasta. Și mai port încă răceală contractată în împrejurările prin care am trecut la trecerea graniței.

31 octomvrie. Zilele sunt tot mai reci. Noaptea sunt lungi și plictisitoare, cât de bine mi-ar prinde o odaie în care să stau singur și să mă ocup cu ceva, seara până târziu și dimineața, mai de dimineață. Vreme aș avea destulă, însă nu am loc. Stânjenit de „afacerile” familiale, locuind laolaltă, trebuie să te culci odată cu dânșii la ziuă albă și să lenevești într-o somnolență trândavă vreo 10–11 ore din noapte, bolnăvindu-ți corpul și sufletul. Și apoi câte nu obvin într-o casă, care sunt foarte neplăcute pentru un străin.

1 noiembrie. E duminică. Mă duc la biserică la Deleni. O iau de dimineață încet. Începe să stropească. Pe țarină, ici-colea, văd oameni tăind cocenii de porumb. Mai încolo unul ară pentru grâu. Pământul e ud și lutos și bieteile vite trag greu, opintindu-se cu spatele înconvoiate, cu capetele în pământ. Din părul lor ud se ridică aburi. Ploaia se cerne mai deasă. Ies într-un vârf de deal cu o mână de case. Un grup de oameni stau de vorbă. Când mă zăresc, o grămadă de ochi mă fixează. Mă întreabă una-alta, de-ale noastre, mă încălzesc cu ei la vorbă și nu mai par străin în ochii lor. Mă ascultă cu interes și rămân oarecum încurcați și rușinați că eu, din alt sat, vin la biserică și ei stau în timpul serviciului divin în drum, la vorbă.

Mai trec o vale și urcând un deal sunt la biserică. Caracteristică e aici aşezarea satelor. Pe toate dealurile vezi câte o grămadire de case mai mici sau mai mari, situate pe vârfuri de dealuri, la depărtare de câte 1–2–3 kilometri. Pe coaste păduri de stejari și în văi pământ arător, ici-colea tufiș. Lângă biserică, 2–3 case ascunse în fundul curților, în umbra gutuiului. La cel mai frumos loc e școala clădită de curând.

La biserică e doar preotul cu cântărețul și cu mama preotului. Mai târziu vine și învățătorul Victor Pretorian și șeful postului de jandarmi. După „Unul sfânt” se citește „Cazania”. La sfârșitul Liturghiei, părintele aduce niște prescuri și un litru de vin bun, le așază pe o măsuță în partea dinspre ușă a bisericii și ne cuminecăm din niște pahare, mâncând din prescură. Vine o nuntă. Înainte un fecior călare, apoi rând pe rând nuntașii, opintindu-se din greu prin noroi și, cândva, se ivește și mireasa cu nașa în trăsură închisă. Cununia gata, nunta pleacă. Mirii și nașii în „fiacker”, ceialalți în urmă, prin noroi, ca după „carul mortuar”. Noi suntem invitații învățătorului. Cu preotul și cu jandarmul stăm la masă până după miezul nopții. Vinul e bun, avem destule să ne povestim, vremea trece pe neobservate. Părintele pleacă în miez de noapte, prin pădure, spre casă. Eu rămân aici peste noapte. Învățătorul îmi aduce – a doua zi dimineața – un rând de cămăși de-ale sale. Pe lângă toate protestele mele trebuie să le iau. „Ești singur aici, nu ți se ajunge leafa. Ia-le ca de la un frate și când vei avea nevoie de orice, vino la mine ca la un frate și-ți voi ajuta”. Mă întorc la Cosovăț cu o trăsurică a învățătorului.

Tucu îmi scrie din București:

„Eu sunt ca și tine destul de deprimat și parcă simt cum mi se duc puterile, dar trebuie să rabd. În mișcarea României, după toate semnele n-am puțină speranță. Aici sunt mulți refugiați, dar tot ardeleni și bucovineni. Bănățeni, de tot rar. Părintele Imbroane din Lugoj și dl. Munteanu sunt singurii bănățeni pe care-i cunosc. Toți sunt brumăiți și deziluzionați. Nu mai știm ce va aduce ziua de mâine și ce biet și-or face familiile noastre în halul în care le-am lăsat. Parcă nebunesc când mă gândesc la asta”.

Despre cei de acasă nu știu nimic și dorul lor mă omoară și nu pot afla. Îmi frământ zi și noapte creierul cu această atât de arzătoare și dureroasă problemă. Nu găsesc o ieșire.

5 noiembrie. România stă pe pace. Poate că e bine așa, dar va putea sta ea pe pace multă vreme? Nu va fi dusă să se sărute cu sărutul ce-i va aduce moartea națională și va fi înghițită de germani? Să-și ajute singură călăul s-o sugrume?

O melancolie mi se lasă cu o ceață întunecată în suflet. Mi se îngreunează inima și mă doare. Ce ascunde ziua de mâine pentru neamul nostru atât de încercat? Sângele mi se urcă la cap, mintea mi-i greoaie. Oare ne va fi nouă românilor dată, după atâtea veacuri de zbucium, să ne apună soarele ce abia și-a ivit câteva raze la răsărit? Nu-mi vine să cred.

6 noiembrie. Suferința împietrește inima omului și de n-ar fi credința și speranța de mai bine, nu știu dacă n-ar plesni această inimă copleșită și torturată de atâta dor și atâtea zbuciumări. Nădejdea și credința în Dumnezeu mai rămâne aceluia ce altceva nu mai are.

Curioasă mai e firea omului. Asemănată vremii și naturii, e când rătăitoare, cu raze mai calde, cu nădejdi pentru viitor. Luată apoi de furtună, lovită de ploi și grindini de durere, recade în oboseala melancoliei. E rece ca gheața iernii și acoperită de zăpada descurajării și gerul grozav al deprimării. Când însă o rază de credință, de speranță îi mângâie fruntea îndurerată, se încălzește, ca apoi să cadă și să treacă prin toate de la început, până când razele dulci și pline de dragostea curată și neprihănită ale primăverii nu vor veni să-l mângâie, să-l deștepte la o nouă viață; sau frânt în lupte și copleșit de ger și zăpadă, să cadă zdrobit, prăbușindu-se fără urmă în noianul uitării. Iată rostul nostru pe fața pământului. Zvârcoliri fără sfârșit, lupte necurmate cu valurile mai mici sau mai mari și mai furioase ale existenței, duși de-o rază de nădejde de a prinde fericirea, zbatându-ne prin necurmate vârtejuri sau mistuindu-ne în lenevirea plutirii în trândăvie, ne prăbușim mai curând sau mai târziu, mai aproape sau mai departe de limanul scopului avut, dispărând fără urmă și lăsând loc altora, care fără încetare fac același drum. Poate că scopul lumii întregi e același: un trai mai bun, mai fără griji, o fericire – să-i zicem așa cu toate că e o iluzie nereală; căile apucate, mijloacele de luptă și felul de a crede diferă însă foarte mult. Și această fericire, cu toate că ne închipuim numai, lumea o caută în toate părțile și pe toate căile, care unele cu altele se întretaie, se ciocnesc, se contrazic. După cum firea omenească este deosebită și mijloacele și felul de luptă e deosebit. Unii caută fericirea în averi și bogății, străluciri luminate, având ca mijloace nădejdea norocului orb și trândăvia, alții muncind

prin mijloace ticăloase și stricăcioase aproapei, până și unii și alții se trezesc înăbușiți de aceste averi adunate și roși în toate simțirile de viermele zgârceniei și setei de mărire și avere. Unul legănat de închipuiri și așteptări, care nu există, ajunge înșelat de acestea și tâmpit, ticăloșit de nelucrare, celălalt moare tremurând de grija și frica pentru averea adunată și de mișcarea unui fir de iarbă.

Sunt unii care caută fericirea în trai ușor, liber, fără griji și îndatoriri, petrecând în plăceri și frumuseți. La început li se pare că au găsit ceea ce au căutat, dar cu atât mai amară le va fi, mai târziu, deprimarea sufletească, văzându-se înșelată de iluzii, acum spulberate.

Puțini, foarte puțini, sunt cei ce caută să se apropie de fericire prin muncă și luptă cinstită, să nu aștepte alintări, dezmierdări, laude, glorie, aplauzele și recunoștința mulțimii. Dus înainte de scop cinstit, pe căi spinoase și grele, dar adevărate, având la îndemână, ca mijloace, voința, energia, răbdarea, abnegațiunea, munca continuă, iubirea aproapei și credința în Dumnezeu și în scopul curat, conduse de conștiința sa tare, având în vedere numai mulțumirea sufletească, că și-a făcut datorința de om și de membru al societății omenești. Iată adevăratul om, iată luptătorul, individul care se apropie mai mult de fericire. E fericirea reală, câștigată prin luptă reală. N-a fost condus de vise și iluzii, deci nu poate fi deziluzionat, n-a căutat fericirea ideală, nu poate fi descurajat, oricâte obstacole i se vor pune în cale, chiar căzând zdrobit sub ele. Și-a făcut datorința cât l-a ținut puterea și scopul e ajuns, iar mulțumirea conștiinței proprii, liniștea sufletească e pentru dânsul fericirea. Omul de când s-a născut are în lume un rost și o menire. Sunt din cei care cunosc rostul lor pe pământ și sunt și de aceia care nu și-l cunosc, care nu-și dau silința să-l afle. Fiecare individ precum și fiecare vietate oricât de neînsemnată are dreptul să trăiască, să viețuiască pe pământ. Durere, acest drept, ce fiecare și-l arogă lui și-l pretinde pentru el, nu-l recunoaște și altora. În sufletul său egoist nu poate cuprinde loc dragostea aproapei și cunoașterea egalei îndreptățiri între sine și altul, fie că acela e de altă poziție socială, fie că diferă de dânsul prin diferite însușiri mai rele sau mai bune, fie că e din altă țară, de altă rasă, că închină lui Dumnezeu în altă formă și-și exprimă cugetele și sentimentele în altă limbă. De aci dușmăni, lupte fără rost și întocmiri de legi, monstruoziități ale omenirii și firii sale date la iveală în diferite feluri, fie ca legi, fie ca organizație omenească

– de a dispune, de a porunci mulțimii, care are să se supună. Oare faptul că un singur om care nu e, altfel, nimic mai mult decât alți oameni, trimite milioanele să se înjunghie unele pe altele, pentru că el e împăratul unei împărății și pe motivul că celălalt om e de altă rasă și nu trebuie lăsat să trăiască așa cum vrea și cum poate în urma muncii sale. Și iată, lumea se sfâșie între sine fără niciun rost, ca peste cadavrele lor și din râurile de sânge vărsat de ei să-și făurească ușurarea traiului, viitor strălucit și nume nemuritor pentru sine și urmașii săi. Iar masele nenorocite, aruncate pe drumuri, rămase orfane, să-și ducă traiul târându-se în noroiul mizeriei, zbatându-se în mocirla infectă a sărăciei lor, călcați și striviți, ca niște viermi de către talpa aceluia pe care dâșii sau părinții lor i-au apărat nimicindu-se pe ei. Și aceasta se numește apoi apărare de moșie, de patrie, de neam.

Nu am însă, ca individ, ca membru al societății omenești, numai dreptul de a trăi. Fiecare individ are rostul său, are datorința să trăiască. Această datorință nu e atât pentru sine, cât mai mult pentru alții. Orișicât să fie de grea, de grozavă lupta și zvârcolirile pentru trai, omul nu are dreptul de a-și arunca viața. Menirea omului este munca și lupta pentru ai săi. Pentru sine omul are dreptul, pentru ai săi însă are datorința să trăiască. Ai copiii, ai familie, le-ai dat viață, au venit în lume, trebuie să le dai posibilitatea ca să viețuiască în lume. Pentru dâșii ai datorințe, pentru viața lor trebuie să trăiești și tu.

Natura a înzestrat fiecare vietate cu instinctul de a vrea să trăiască, instinctul de conservare. Cel mai mic vierme, cea mai mică insectă se zbate când e în pericol ca să-și apere viața, să și-o scape. Cât de grea, cât de ticăloasă să-ți fie viața, trăiește în tine instinctul de a o păstra. Simțesc, știu că în urma mea ar rămâne copiii pe drumuri în mizerie, expuși loviturilor și disprețului celor de sus. Nu mi se va socoti de păcat dacă lupt pentru viață, căci trebuie să trăiesc. Și când vezi că ești socotit numai ca material de război, aruncat în vârtejul pieirii pentru câteva sute de trândavi cu nume mari și ești sacrificat pentru pofta lor – e foarte firesc ca să fii egoist, să fii trădător, dezertor.

Aceste gânduri mă munceau și mă străduiam să le însemnez pe hârtii, acum patruzeci de ani în sala întunecoasă, cu ferestrele sparte a școlii din Cosovăț, când vântul urla pe afară și bucata de tinichea de la una din ferestre cânta a jale și a pustiu, când ședeam la masa dezvelită și zgribunind de frig. Au trecut

patru decenii de atunci, dar sunt adevăruri crude care sunt actuale în toate vremile și se potrivesc așa de bine și astăzi.

7 noiembrie. În farmecul amurgului de seară îmi place sunetul de toacă pentru vecernia ce nu se mai face. Căci clopotele se trag pentru toate slujbele care s-ar cuveni să se facă, dar nu se mai fac, biserica e doar o ruină. În clopotnița veche, aplecată puțin, așezată în fața bisericii, făcută din patru stâlpi roși și înnegriți de vremuri, cu acoperișul făcut zdrențe, bătrânul clopotar, gârbov de spate, cu părul alb ca zăpada, în ritmică regulată, cu mâni slabe, tremurătoare, scoate tonuri plângătoare, care sunt tot mai slabe, până ce se pierd, când clopotul, cu glasul rău tânguitor își trimite duișia metalului său, în valuri tânguitoare, peste culmile împădurite și văile somnoroase și înfiorate. Stau năuc și ascult fermecat. Atâta evlavie e în această iarnă cuvântătoare în clopot și mută în înfățișarea sa moartă. Biserica are acoperișul căzut, cupola goală, câțiva sfinți, cu inscripții vechi, roase, șterse. Bătrânul clopotar, martor al multor zile trecute..., tonul jalnic scos din toaca lovită cu ciocane sau de clopot înnegrit de ploi, te duc cu gândurile pe undele de aer pline de taine nepătrunse, de evlavie și melancolie. O adiere tristă trece prin crengile grele, te înfioară într-o tremurare tristă și friguroasă.

8 noiembrie. Întreg consiliul comunal e la primarul la țuică. În ușa beciului bem și discutăm. Trebuia să fiu și eu cu ei, cu „poporul”. Ei sunt cu limba dezlegată și „însuflețiți” la culme. Mă încarcă care de care cu dragostea: „Adă-ți familia, domnule învățător, aici, la noi, nu căuta că e leafa mică. Cât vei sta aici n-ai să dai nimic pentru mâncare, te ținem noi”. Se trece apoi la război și toți ard de dorul de a merge contra ungurilor, la „frații noștri”. „Te vom duce noi acasă. Când va vedea unгурul, dorobanțul nostru se duce dracului, trece Peșta! Domnule! Dorobanțul român cu o lovitură trânteste trei unguri deodată!”. Și multe vorbe de încurajare îmi adresează oamenii aceștia, țărani cu inimă bună. Mi-e drag de ei, sinceri și drepți, cu inima deschisă. Păcat că acest popor cu un suflet atât de ales și de cinstit este călăuzit de-o administrație atât de ticăloasă cum este administrația țării românești.

10 noiembrie. Copiii vin târziu la școală. Nu au ceas, socotesc după cum se face ziuă. Mulți sunt slab îmbrăcați. Câte o cămășuică subțire și o haină scurtă, nemțească pe deasupra e toată îmbrăcămintea bieților copiii. Școala slabă, soba rece și fără lemne. Tremură de frig sărmanii copii. Așa sunt crescuți, mai mult

din mila lui Dumnezeu decât din îngrijirea părinților. Măncarea lor e slabă. Sunt unii care rămân peste amiază la școală, căci locuiesc departe. O bucată de mălai e tot prânzul lor. Doar seara dacă vor avea ceva legume pe masă. Acum se începe postul. Toți, cu mic cu mare, sunt supuși vechii datini și credințe și postesc toate posturile. Nu sunt scutiți de aceasta nici copiii de leagăn, de 2-3 ani. Și ce mănâncă de post? Mălai, fasole, varză, firește, numai în apă. Câte odată, de două ori, pește. Aici se seamănă foarte mult grâu, însă pâine se mănâncă numai la praznice, pomeni și la zile mari. Grâul se vinde negustorilor, care îl cumpără destul de ieftin.

15 noiembrie. E duminică. Mă duc cu primarul la Severin. O luăm pe jos până la Butoiești. Scoate primarul bilete numai până la Tămna. Mai dăm, zice el, conductorului ceva și ieșim mai ieftin. Așa și facem. Eu tremur tot drumul de frică că am făcut o fărădelege. Conductorul însă ia frumos leul cinstit și noi reușim cu planul. Eu unul însă n-aș face acest lucru pentru nimic în lume. (Dar câte n-am văzut de acestea în cursul anilor, acolo în țara lor și mai târziu în țara mare, unită). Lumea mă privește ca pe-o arătare. Ici-colea câte unul stă în loc, petrecându-mă cu privirea, iar câte unul mă mai oprește cu acel urgisit: „De unde ești?”. În curiozitatea noastră, fără să ne dăm seama, pricinuim dureri prin răscolirea sentimentelor din sufletul omului. Dar lumea e acum retrasă de a ști, căci mari și tainice lucruri se petrec în lume.

Mi se pare că ard hainele militare pe mine. Nimeresc o prăvălie de haine. Nu aveam de gând să-mi cumpăr, dar groaza de curiozitatea lumii mă mână. Nimeresc un rând și le iau cu 44 de lei, bani mulți pentru mine, dar și mai mulți pentru zdrențele de haine luate. Îmi aduc aminte atât de limpede de acest fapt. Toată viața mea am fost un prost negustor. N-am știut să cumpăr și întotdeauna m-am înșelat. Negustorul de haine din Severin, bun de gură, îmi citea pe față prostia, m-a luat cu vorba. Vedeam că mă înșeală și n-am avut curajul să plec. M-am lăsat înșelat conștient de aceasta. Firea mea de o timiditate tâmpită mi-a cauzat suficiente necazuri de-a lungul întregii mele vieți. Cu pachetul de haine la subsoară o iau pe Calea Traian ca să treacă vremea. Încă un curios mă oprește în drum. E de „ai noștri”, din Hațeg. Cunoaște bine Caransebeșul, se dă cu mine în vorbă și mă duce la o țuică. Acolo dă de mine un caransebeșean, Andrei Juja. Din vorbă în vorbă, de-ale noastre, de pe acasă. Și vremea trece. Concetățenii mei, zdraveni la băute,

îndesesc cu sticlele. Şi iată-mă, venit la oraş şi eu, ca să şed într-un birt, o jumătate de zi, nemâncat din seara trecută, cu nişte beţivi. Groaza de lumea curioasă, dar şi dorul de casă mă reţine aici. Andrei Juja era de la noi. Din odaia vecină vin trei italieni din nordul Italiei şi vreo doi bucureşteni şi hai ... la politică. Sunt încântaţi de mine cum le vorbesc – vezi bine – cu limba dezlegată şi cu însufleţire din sticlă. Încheiem noi războiul, ducând pe italieni la Viena, pe români la Peşta şi pe francezi şi englezi să dea mâna cu ruşii la Berlin. Şi întru împlinirea acestui ideal bem, acum plătit de dânşii. Şi iacă, așa se trăieşte viaţa de vândraş.

Hainele cumpărate de mine şi îmbrăcate îndată, încă până am ajuns la Cosovăţ s-au rupt, pleznind stofa prin unele locuri. De ar fi fost aceasta singura mea prostie de felul acesta. Țucu, prietenul meu de pribegie, spunea deseori o veche zicală: „Celui sărac să-i dea Dumnezeu numai o capră şi pe aceea s-o ia dracu”. Mulţi oameni sunt săraci, poate cei mai mulţi, numai din nevrednicia sau prostia lor. Eu, fără nicio greşeală, m-aş fi putut număra printre aceştia. Eu am muncit din greu, m-am străduit, am câştigat îndeajuns, dar niciodată n-am avut din destul. N-am risipit, n-am cheltuit fără rost, dar n-am avut niciun calcul, nicio bună şi cuminte rânduială în chivernisirea agoniseli mele. Eu în toate am fost ca şi cu hainele cumpărate la Turnu Severin în zilele bejeniei mele.

16 noiembrie. Mă dau jos la Strehaiă. Intru în birt să mănânc ceva. Un civil îmi vorbeşte. I se pare că m-ar cunoaşte – vorba vine. „D-ta ești de dincolo?”. Îi răspund că da și acum sunt învățător la Cosovăţ. Abia înțelege, cum dacă sunt de dincolo, sunt învățător aici?

După ce mâncai, începe căpitanul:

– Dumneavoastră, românii transilvăneni sunteți oameni slabi și fără de simț național. Ați pornit cu toții să muriți pentru împăratul de la Viena. De ce n-ați luat pildă de la creștinii din Balcani, care au făcut revoluție în imperiul turcesc, din care a izbucnit războiul din 1912–1913 și eliberarea lor națională.

– Uitați, domnule căpitan, că Austria nu-i Turcia. Bulgarii, sârbii și grecii nu aveau tratat de alianță cu imperiul turcesc, cum ați avut dumneavoastră, România, cu Austria și Germania. Revoluția creștinilor din Turcia a fost organizată de ofițeri din armatele țărilor creștine libere, călăuzită și ajutată cu toate cele necesare: bani, armament și muniție de la Sofia, Belgrad și Atena. De ce n-ați făcut-o aceasta și dumneavoastră, cei din România liberă. Să ne fim

răscolat? Cu ce? Cu mâinile goale? Să ne fim răscolat atunci când dumneavoastră vă pupați cu Viena și Berlinul? Nu era aceasta o prostie? Revoluția trebuia organizată, alimentată cu toate cele necesare războiului, se cerea să aibă o unitate de acțiune, un comandament. De ce nu le-ați făcut toate acestea?

—Susțin sus și tare – răspunde căpitanul – că n-ați avut conștiința națională. Am fost în Ardeal, m-am dus la Cluj și de acolo la Câmpia Turzii, la mormântul lui Mihai Viteazul. În tren n-am auzit vorbă românească, toți vorbeau ungurește.

—Poate ați călătorit cu clasa I-a sau a II-a.

—Am fost și în clasa a treia, aceeași situație. Am întrebat pe un elev din Turda de Mihai Viteazul și habar n-avea de existența lui.

—Mă miră aceste afirmații ale dumneavoastră, domnule căpitan. Cunosc și eu Ardealul și trag la îndoială afirmațiile dumneavoastră. Să mă iertați dumneavoastră, dar e cu neputință ca într-o călătorie până la Cluj să nu auziți vorbă românească. Ați găsit un elev de liceu să nu știe cine a fost Mihai Viteazul. Cine știe cum l-ați nimerit? Eu mi-aduc aminte din copilăria mea și copiii mici vorbeau de Mihai Viteazul și cu atât mai mult acum, cu toate că istoria românilor era oprită în școli. O învățau copiii de la părinți, măcar și numai în fragmente, câțiva eroi și luptători de seamă. La noi, în Banat, nici n-ați fi auzit vorbă ungurească decât la protocoale oficiale. Dumneavoastră de bună seamă ați umblat prin țara secuilor, nu printre români.

—Nu, cu puține excepțiuni, sunteți toți oameni fără de caracter. Bine v-a cunoscut bătrânul Brătianu când a spus „Vrem Transilvania fără transilvăneni!” Ați avut și dumneavoastră un merit, ne-ați dat o seamă de cărturari în frunte cu Eliade Rădulescu, încolo nimic.

Nu i-am mai răspuns. Vedeam că nu am cu cine discuta. Omul acesta confundă pe Eliade Rădulescu cu Gheorghe Lazăr. Orientarea sa în trecutul neamului, de bună seamă, e foarte șubredă și atunci de ce mi-oi mai pierde vremea. Poate își dă seama că a mers prea departe în ponegrirea noastră. Îmi spune la plecare:

—Bine ai făcut că ai plecat din armata austriacă. Și ar fi bine să vină cât mai mulți aici. Noi vă primim cu toată dragostea noastră.

Nu i-am răspuns nimic, mi-am văzut de drum.

*

Nu mai puteam sta la primarul Bungeţeanu, cu toată dragostea ce mi-o arăta. Înţelegeam că nu se potriveşte, nu se cade să mai stau aici. Nu am nici eu libertatea de mişcare şi nu-i mai pot incomoda nici pe dânsii. E adevărat că eu mă străduiesc să nu le stau în cale, stau mai mult la şcoală, în frig şi în curent, umblu pe stradă, vin aici numai la prânz, plec imediat şi mă întorc numai seara, dar tot mediul de aici e nepotrivit. Şi învăţătorul Pretorian şi preotul Lupescu stăruie să mă mut în altă parte, s-au interesat şi ei să-mi găsească locuinţă. Primarul însă nu vrea în ruptul capului să audă de aceasta şi stau aşa şi n-am curajul să plec.

În sfârşit, în ziua de 19 noiembrie îmi iau inima în dinţi şi-i spun primarului că mi-am găsit locuinţă şi vreau să mă mut. Nu pot până la infinit să abuzez de bunătatea lor. Îl rog să-mi facă socoteala să-i plătesc pentru cele cinci săptămâni cât am locuit aici şi-i mulţumesc şi lui şi doamnelor pentru deosebita dragoste cu care m-au adăpostit la casa lor pe mine, un pribeag fără căpătâi şi fără cămin. N-au vrut să primească niciun ban şi ne-am despărţit prieteni.

Îmi găsisem o cameră ceva mai departe de şcoală, simplă, nepodită, curată, cu soba bună. Am ajuns, în sfârşit, să fiu singur, să nu mai incomodez pe nimeni şi să-mi pot vedea de treburile mele nestânjenit, să mă ocup şi eu cu ceva în ceasurile libere, din lungile seri ale iernii.

De acasă nicio ştire. Mă duc la Severin să aflu de la o sebeşană de-a noastră care a fost pe acasă vreo ştire, dar n-am aflat nimic. Mă întorc înapoi cu sufletul amărât. Găsesc două scrisori. Una de la Țucu şi a doua de la verişoara Ana Timuş. În aceasta găsesc o scrisoare de acasă, de la Achim. Îi scrie ei ca să înţeleg eu.

„Noi suntem cu toţii bine şi sănătoşi, copiii de asemenea sunt sănătoşi. Se joacă cât e ziua, mai că răstoarnă toată casa cu zburdălniciile lor. Ei se simţesc fericiţi că n-au nicio grije. Fratele Traian e pe câmpul de luptă italian iar eu, care ca prin minune am scăpat până acum, la asentarea care s-a ținut în 10 noiembrie st. n. am rămas cătană şi aștept ziua când ne va îmbrăca. Sunt împărţit la regimentul care a fost la Caransebeş. Acum se află în Boemia. Mă apropii de apus, de țări mai civilizate. Dar dumneavoastră cum o mai duceți? Cred că mai bine ca noi, căci aveți pace în țară. Noi, sărmanii, nu mai avem ce

zice, toate sunt cum n-au mai fost și nici să nu mai fie. Ce vânturi bat pe la dumneavoastră și ce constelații se vor arăta? Tulburase-va cerul de nori negri ori va rămânea și pe mai departe senin ca până acum?”.

În sfârșit o veste de acasă! Sunt sănătoși cu toții și aceasta e bine, e destul!

Țucu îmi scrie:

„Îs până acum tot fără ocupație, deși în urma unei recomandării de la «Ligă» îmi aflasem loc într-o prăvălie. A trebuit însă să renunț la el, la îndemnul părintelui de la Armășești, care mă asigură de post și, după cum văd, a fost un mincinos. De altfel o duc bine și cu buzunarul iar stau binișor, mă consumă urâtul însă, așa că nu știu ce n-aș da să fiu iar cu tine. Tu ai făcut foarte rău că te-ai dus acolo, deoarece în urma diplomei tale îți puteai afla loc și aici, ba încă mai bun ca acolo.

De acasă primit-ai ceva știri? Eu n-am scris acasă deloc. Am scris însă la Lugoj, Zorlențu Mare etc. Sper că acum o fi știind soția mea că-s pe aici.

Pe aici bănățeni de-ai noștri îs puțini, dar sunt foarte mulți transilvăneni și bucovineni. Au fost ajutați cu toții de membrii «Ligii» să-și capete posturi și încă pe deasupra și cu bani, câte 20 de franci pe săptămână, până acu. De ajutoarele acestea am fost împărțășit și eu până acum. Am avut mult sprijin în domnul Munteanu, că e și el bănățean de-ai noștri și-i un băiat cinstit. Cum oi duce-o mai departe, Dumnezeu știe. Mi s-a promis un loc la «Universul». Altfel nu regret că am venit la București, deoarece mi-am satisfăcut dorința de a vagabonda în capitală. Am fost la cimitirul Belu, la mormântul lui Eminescu și a lui Ștefan Iosif. La cimitirul militar am văzut mormântul lui Vlaicu. Acum dacă și voi ajunge să mă duc undeva la țară, nu mai duc dorul de oraș. Oricum însă, oriunde vom fi, trebuie cu orice preț să căutăm să ne așezăm undeva amândoi la un loc, altfel o să ne fie viața de tot grea.

În ce privește războiul e mai bine de tine acolo, că cetești mai puțin. Aicea sunt atâtea zdrențe de gazete și scriu în atâtea feluri, încât e mai bine să nu cetești nimic”.

La 20 noiembrie, Nică îmi scrie din nou:

„Eu sunt sănătos și o duc binișor. Ocupația mea am aflat-o tocmai acum. Leafa e micuță, dar cred că tot voi putea-o duce. Am 60 de lei lunar, locuință, încălzit și spălat de azi începând. Luna a 2-a, 80, a 3-a, 100, a 4-a, 120 lei și cele de mai sus. Sunt iar în ocupația mea: ospătar, vânzător de vin la un depozit.

Locuinţa e bună şi sunt în centru. Cu celelalte aş duce-o bine, dar mă consumă urâtul. De când ne-am despărţit nu mai am cu cine să schimb o vorbă din ale noastre. Mi-ar plăcea foarte mult să fii şi tu aici. Cred că ai ajunge la o leafă mai bună, la tot cazul, ca de acolo şi pe lângă asta am fi laolaltă (ceea ce era dorinţa mea şi din Severin, să nu ne fim despărţit). Până să afli ocupaţie, poţi trăi din ajutorul «Ligii», cum fac şi alţii. Dacă crezi că-ţi convine, fă-o şi-mi scrie tot la adresa d-lui Munteanu, pentru mine. În ce priveşte întrebarea cu unchiul tău, am fost la el, cum ți-am scris şi în epistola trecută. El îmi spune că ți-a scris atunci. Se poate să se fie pierdut scrisoarea sau bietul om va fi însărcinat pe altcineva să-ți scrie, deoarece el e foarte bătrân şi neputincios, bolnav. Cât despre cei zece lei, n-a făcut rău şi nu te gânde să-i trimiţi îndărăt. Uite, şi mie mi-a dat bătrânul 5 lei pomană, i-am primit cu mulţumită şi i-am pus bine.

Despre haine întrebi? Le-am dezbrăcat când am ajuns aici. Am fost îmbrăcat cu hainele unui transilvănean refugiat, fost în armata austriacă. Bineînţeles, tot «Liga» mi le-a dat. Ajutor am căpătat până acum vreo 60 de lei, aşa că tot a fost bine că am venit aici.

Dorinţa mea cea mai fierbinte e să vii şi tu. Nu vei scrie în epistolă să ştie cei de aici, că te-am îndemnat eu. Când vii, te voi sfătui cele necesare. E drept că e iarnă, e foarte greu de aflat un loc, dar pentru aceea tot se poate afla, iar până atunci poţi trăi din ajutorul «Ligii», ca atâţia alţii. Sunt mulţi oameni cumsecade şi aici, dar îndeosebi dl. Munteanu e un om cu suflet foarte bun. Despre «Tribuna» şi alte hârtii îţi vom trimite câte ceva. O să vorbesc cu dânsul încă azi. Cât despre lumea mare şi despre ce părere au refugiaţii despre ea, nu ştiu ce să-ţi spun. Cel mai sublim ideal acum e să grijeşti de stomac, ce va aduce ziua de mâine nu ne mai batem capul de azi, va aduce ea şi aşa ce e de adus. Să sperăm că ne vom vedea în curând. Eu sunt în serviciu la «Viile Victor Verzea», Str. Alexandru Lahovari, nr. 10. Caută şi mă cercetează”.

Mai primesc şi o a treia scrisoare de la Țucu:

„Ți-am fost scris să vii aici. Cred că o s-o faci. Am vorbit şi cu dl. Munteanu în chestia asta şi el singur mi-a spus să te chem, lasă şcoala în plata sfântului. A fost pe aici dr. Petru Barbu³¹⁴, pe care l-am căutat să aflu ceva informaţii despre ai tăi dar nu l-am găsit”.

³¹⁴ Petru Barbu era în acel moment pensionat forţat de la Institutul teologic-pedagogic şi era director la Banca „Poporală” de la Caransebeş.

În București se mai afla și croitorul Nicolae Hamat din Caransebeș. El dezertase încă din primăvară și ocupa postul de casier la librăria lui Pavel Suru din Calea Victoriei, caransebeșan și acesta. Îmi scrie și Hamat o scrisoare din care descifrez că „a întâlnit pe profesorul Petru Barbu, a întrebat de mine și i-a spus că cei de acasă sunt sănătoși. M-au căutat pe acasă jandarmii. Oricum să nu le scriu nimic, că le face rău”.

După ce m-am întors, în anul 1918, acasă mi s-a spus că de fapt jandarmii au venit la mine acasă, au întrebat de mine și li s-a răspuns că sunt la Orșova, că nu de mult au primit de la mine o scrisoare de acolo. S-au mulțumit cu atâta și niciodată n-au mai fost molestați de cercetări oficiale ale organelor ungurești și nici cel mai mic rău nu li s-a făcut.

Și totuși, s-a găsit cineva care mi-a lovit familia rămasă fără apărare. Prietenul nostru, Pera Herțilă, îndată ce am trecut dincoace, a comunicat vestea aceasta la Caransebeș prietenului său Ghiță Borlovan³¹⁵, din serviciul Consistoriului, iar acesta s-a grăbit să arate scrisoarea episcopului. Miron Cristea a dat imediat ordin profesorului dr. Petru Barbu, prim epitropul bisericii noastre, să-mi sisteze plata salariului, deși ordonanța Ministerului Instrucțiunii Publice dispune că toți învățătorii, pe întreaga durată a războiului, au dreptul la întreg salariul dacă sunt mobilizați sau prizonieri. În înțelesul acestei ordonanțe aveam și eu dreptul la salariu, mai bine zis familia mea. Dânsul m-a și declarat dezertor, deși nu avea nicio sentință a justiției militare, care să mă fie condamnat. Profesorul Barbu a mai amânat executarea ordinului până la data de 1 ianuarie 1916. Mai aveam luat de la biserică un împrumut, pe care mi l-a reținut și a mai dat și familia ceva.

Ceea ce n-au făcut ungerii, a făcut-o episcopul român Miron Cristea.

*

În noua mea locuință de la Cosovăț mă simțeam destul de bine. Eram singur în cameră, gazdele erau cumsecade și-și dădeau toată silința să mă mulțumească. Seara puteam să stau în casă, să mă ocup cu ceva, să cetesc, să scriu. Măncarea era simplă, gătită după priceperea lor, dar bună și hrănitore.

³¹⁵ Gheorghe Borlovan, născut în 8 martie 1863. A fost învățător confesional la Temerești, apoi a devenit arhivar la Episcopia ortodoxă a Caransebeșului, membru al Reuniunii române de cântări și muzică din Caransebeș și al corului acesteia.

Aveau oamenii multe păsări și aproape în fiecare seară îmi serveau carne de pasăre. Din partea aceasta puteam rămâne la Cosovăț.

Primesc a doua leafă, dar numai 54 de lei. Eu atunci credeam că la atâta mi s-a redus definitiv. Erau însă reduceri pentru Casa Pensilor, pe care eu numai în România Mare le-am cunoscut. Mai contribuie și acest necaz la celelalte nemulțumiri ale mele de aici și tot mai mult mă tentează glasul de chemare a lui Nică Țucu să mă duc la București.

I-am lăsat pe copii de la școală la orele 11 și am plecat pe drum să mă liniștesc. După amiază nici nu mai țin școală. Sunt prea zdrobit, mă doare capul și sunt amețit. Mai stau după prânz culcat și la orele două plec către Deleni, vreau să mă întâlnesc cu Pretorian, să vedem ce zice dânsul. El știe cum se cade. De la un capăt la altul mi-a deschis ochii la multe, spunându-mi sincer despre toate stările de aici și mai târziu văzut că avea dreptate. Mergând pe drum, mi se mai limpezește mintea, mă mai lasă greutatea și durerea de cap, mă duc încet, e cald și bine, mai mă opresc, privesc la lumea de pe văi, ce-și vede de munca întârziată.

Pretorian e în școală. Asist la lecțiile lui. Plecăm apoi pe stradă, întâlnim pe tatăl său. Discutăm împreună „durerile” mele. Amândoi mă sfătuiesc să mă duc la București, căci pentru mine e o nenorocire Cosovățul.

— Ți-e lumea deschisă, ești singur. Încearcă până găsești un loc cumsecade, nu-ți închide zilele în Cosovăț. În București e cheia, de acolo vei găsi mai ușor o ocupațiune mai bună. Du-te între ai dumitale, nu sta aici să te nenorocești.

30 noiembrie. Închei trimestrul I, scriu calificațiile, totalizez absențele motivându-le pe toate. Satul comentează plecarea mea. Unii zic că bine fac. În împrejurările din satul lor nu e bine dacă mai rămân. Alții mă îndeamnă să stau la dâșii, că se vor îngriji să-mi ajute fiecare cu ceva ca să-mi fie asigurată existența.

Primesc o scrisoare de la vărul meu Mitru, din comuna Dobridor³¹⁶. I-am scris tatălui său când am ajuns aici, în comuna Brăniștea³¹⁷, și-mi răspunde Mitru. Mă cheamă să mă duc pe la el.

³¹⁶ Dobridor, comună în județul Dolj, la 37 km. de Craiova și la 37 km. de Calafat. Vezi *Marele dicționar geografic al României*, vol. III, București, 1900, p. 151.

³¹⁷ Brăniștea, sat în comuna Locusteni, județul Dolj. *Ibidem*, vol. I, București, 1898, p. 592.

Primarul mă invită la cină. Toată familia e foarte atentă cu mine. Încerc să-l determin să primească cuvenita plată pentru cele cinci săptămâni cât am fost adăpostit în casa sa, dar nu vrea să audă de așa ceva. Le mulțumesc pentru toată bunăvoința și dragostea lor și le doresc să ne întâlnim în împrejurări mai fericite, așa cum ni le dorim cu toții.

*

Se cuvine acum să fac un scurt bilanț al primului meu popas în lunga și zbuțumata mea pribegie, de la depărtarea mare a vremilor și cu judecata bătrânească de astăzi.

În căile mele prin lumea aceasta, omul întâlnește și buni și răi. Și unii și alții îi pot influența căile înspre bine și înspre rău, ajutându-l sau lovindu-l. Clipe norocoase sau potrivnice îi scot în față pe cei buni sau pe cei răi.

Când am trecut granița, nu ne-am gândit la măruntele evenimente ce le vom petrece pe aici, am văzut numai marele ideal al neamului întreg și ne-a fost suficient ca să ne vedem viitorul ce ne sta înaintea, în luminoasă aureolă. Cât de copii am fost! Realitatea vieții își are piedicile și vijeliile sale. Se cere luptă și stăruință plină de răbdare și resemnare să poți străbate printre ele în drumul tău.

Când am pășit pe drumul României libere, norocul ne-a scos în cale pe conorășeanul meu Pera Herțilă. Cu toată dragostea s-a ostenit să ne ajute, să ne fie de folos în rătăcirea noastră printre forme și rânduieli administrative și polițienești. Noi, deși convingși de valoarea sprijinului său, n-am știut să ne facem datoria de recunoștință, așa cum se cuvenea și nu din răutate, ci din lipsa de orientare socială, din slab spirit de judecată, din „mocănie”. Se cuvenea să ne revanșăm și noi într-o formă oarecare și n-am făcut-o. N-am făcut-o din neștiință, din prostie.

În însemnările mele de atunci am amintit anumite nemulțumiri observate la dânșii față de conduita mea, care am abuzat de toată bunăvoința acestei familii cumsecade și le-am condamnat în loc să le fiu înțeles și să le fac față, să le împlinesc. Și astăzi mă condamn pe mine. Sunt dator să-mi descarc conștiința de păcatul pe care l-am simțit ani de-a rândul pe umerii mei. Pera Herțilă nu mai este, nici soția sa. Despre cei doi copii ai săi n-am mai auzit de un șir de ani. Memoria lor îmi este scumpă și-mi pare nespuns de rău că am rămas față de dânșii cu datoria neachitată.

Pe profesorul Paulian l-am întâlnit de multe ori în România Mare și i-am arătat în toată vremea stima mea și recunoștință cinstită prin toată conduita mea. Nu putea fi vorba de nicio mulțumire materială. N-am mai auzit de bunul căpitan Jenică Spineanu.

Pe plutonierul major Preda de la a cincea, nu l-am mai întâlnit. Târziu îmi povestea cineva, nu mai știu cine, că și-a împlinit visul, a luat parte la război și a intrat și el cu armata română în Budapesta în vara anului 1919. S-a întors acasă și a continuat să trăiască ca pensionar în Turnu Severin.

Alexandru Bungeteanu, primarul Cosovățului a fost un om cu suflet mare, dar complet distrus de beție. Și-a risipit gospodăria, și-a neglijat familia. În primii ani am mai auzit câte ceva de dânsul și a urmat tăcerea și necunoscutul. Probabil a sfârșit-o rău.

Părintele Dumitru Lupescu era un om cumsecade, era încă preot, trăia într-o tradiție moștenită și se conforma acesteia. Religiozitatea exagerată și de suprafață a credincioșilor îi aducea frumoase beneficii. El n-a avut tăria și nici interesul schimbării ceva din această deșartă concepție obștească. Poate nici n-a vrut-o sau nici n-ar fi putut-o face. Era o moștenire adânc înrădăcinată în suflete și o abatere chiar înspre bine, poate că ar fi produs zguduirii stricacioase credinței. A rămas în vechea moștenire și a beneficiat de ea.

O familie de oameni cumsecade cu judecată reală și cu orientare cuminte era familia Pretorian. Și tatăl și fiul erau oameni de multă omenie. Și se potrivise așa și soția lui Victor, învățătoare și ea. Erau singurii aci cu orientare mai largă, de concepție europeană, oameni care respectau moștenirea din bătrâni, dar căutau s-o împace cu cerința vremilor trăite.

Pe părintele Lupescu l-am întâlnit, după unirea cea mare la o excursie pe care am făcut-o noi, „Asociația Învățătorilor din Caraș-Severin” la Turnu-Severin. Între învățătorii din Mehedinți care ne-au întâmpinat acolo se găsea și dânsul și Victor Pretorian. Și am stat de vorbă multă vreme despre Cosovăț și oamenii de acolo. Pretorian a fost subrevizor de control, deodată cu mine, începând cu anul 1923, când Mehedințiul aparținea Inspectoratului Regional Timișoara. Și câțiva ani ne întâlneam lunar la conferințele noastre oficiale. Astăzi nu mai știu nimic de dânsii. Au trecut anii, s-au schimbat vremile și s-au măcinat atâtea vieți omenești. Aveam la școala mea, un îngrijitor, om sărman, cumpănit la minte și de-o cinste rară. Avea frumoasă cunoștință de carte și om

străduitor în toate ale sale îndatoriri. Vedea halul în care mă găseam în școală și se ostenea să mă ajute. Se ducea prin pădure, aducea câte un lucru, ca să încălzească sala de învățământ. Îmi era foarte credincios. Îl chema Nicolae Sorescu. Mă însoțea odată de la Deleni la Cosovăț, unde ne întâlniserăm din întâmplare. Ne ducem pe un drum șerpuitor prin pădure. Într-un mic luminiș, o cruce de lemn puțin culcată într-o parte. Nicolae are ochii în lacrimi și-mi povestește rostul acestui semn de pioasă amintire. Avea un frate, care a venit aci ca să taie un lemn, să-l ducă acasă, să-și încălzească yatra. Lemnul a căzut, l-a prins sub el și l-a ucis și, în locul unde a fost omorât, s-a înfipt această cruce creștinească, că așa-i pe aici datina. Am mai văzut cruci de acestea și pe alte locuri. Pe o creastă acoperită de un tufiș se găsea de asemenea acest semn al morții. Povestea este ciudată și neobișnuită. Un biet om plecase în treburile sale de-a lungul acestei coaste. Avea pe mână un topor. Cum mergea îngândurat, dintr-un tufiș sare un iepure. Instinctiv face un salt, aruncă toporul după animalul speriat, chiuind în urma lui. În avântul său se împiedică într-o rădăcină, cade cu fruntea de o piatră ascuțită, ascunsă în iarbă și este găsit mort de trecători, cu fruntea crăpată și cu fața în sânge închegat.

Bietul Nicolae, când îi întind mâna de plecare se apleacă să mi-o sărute și plânge cu lacrimi mari ce i se scurg de-a lungul obrazului său ars de soare și bătut de vijeliile vremilor și ale vieții sale aspre și împovărătoare.

*

„Băta-n mână și la drum”. Mi-am fost înaintat, mai nainte cu câteva zile, demisia Revizoratului Școlar din Turnu Severin și la 2 noiembrie, calendarul vechi ortodox, am plecat. Am achitat tot ce datoram, mi-am luat rămas bun de la toți pe care i-am întâlnit și am pornit la drum.

E frig. Cu hainele militare în pachet, împreună cu cele câteva cărți și caiete cu însemnări legate laolaltă, puse pe băt și luate pe umăr, pornesc spre Butoiești³¹⁸. Trec prin Deleni, îmi iau rămas bun și de la cei de acolo, le mulțumesc pentru toată bunăvoința ce mi-au arătat-o și pornesc vârtos pe căile întortocheate ale lungii mele pribegii în lume. Soarele palid, de toamnă, e aproape de apus și privește ca omul bolnav asupra dealurilor și asupra văii

³¹⁸ Butoiești, comună în județul Mehedinți, situată la 64 km. de Turnu Severin, pe linia ferată între stațiile Filiași și Strehaia. *Ibidem*, vol. II, 1899, p. 92.

Motrului, ce se întinde largă înaintea mea. Melancolia pune din nou stăpânire pe sufletul meu, gânduri grele mă frământă. Mă gândesc mereu la soarta celor de acasă, la rosturile și căile vieții mele. Îmi sună încă în urechi cuvintele primarului Bungețeanu, rostite într-un moment de supărare, acum trei zile, când înțelesese că hotărârea mea era luată:

„Faci rău că te duci. Nu vei căpăta niciun post. Nici cu 54 de lei ca la Cosovăț, dar mai bine? Trebuie să fii mulțumit cu puținul, căci ești socotit străin. Să fii recunoscător că ești primit în țară, că ți s-a dat posibilitatea să trăiești liber și iacă, mai faci mofturi de nemulțumire. Te mai trezești că te mai trimit la «Șipote», unde vei sta cu pușca la spate până la finea războiului etc.” Dar îmi sună în minte mereu cuvintele înțelepte ale lui Pretorian: „E aici un mediu păcătos, o nenorocire mare în comuna aceasta, pleacă cât mai curând de aici”.

Și bine aș fi făcut să mă fiu dus de-a dreptul la București. Mă ispitește însă gândul să trec și pe la Mitru. Din îndepărtata noastră copilărie, îmi trec prin minte atâtea frumoase icoane, care mă înduioșează și mă atrag spre dânsul. E atât de aproape de sufletul meu și nu l-am mai văzut de zece ani.

Îmi număr banii. Mai aveam 47 de lei, sumă suficientă ca să-mi împlinesc acest dor arzător. Mă opresc la Craiova, îmi găsesc o cameră la un hotel, plătesc trei lei și dimineața pornesc cu trenul de Calafat în calea dorului meu. La Moțăței³¹⁹ mă dau jos. Trăsuri, căruțe sunt destule, cer însă trei lei până la Dobridor, satul lui Mitru. Plătesc doi lei și mă duc cu căruța poștei. În „diligență” sunt cu un „domn” bine îmbrăcat. Îmi face impresia unei găște îndopate. Probabil e un negustor săltat de vremi. Mă privește de sus și mă întreabă câte ceva. Când află că sunt „român de dincolo” începe să mă descoase, că oare am hârtiile în regulă, că – vezi Doamne – nu e prea bine să umbli așa prin țară în vremile acestea tulburi. Se întoarce apoi omul și la „chestia noastră” și vorbește cu multă gravitate încrezut în convingerile sale.

„Toți românii de dincolo sunteți niște răzvrățiți și oameni de nimic. Sunteți niște lași. De ce n-ați făcut revoluție? Ați cerut ungarilor prea multe drepturi, cum vreți voi să porunciți în casa lor? Sunt convins că veți cere multe și dacă

³¹⁹ Moțăței, comună în județul Dolj, la 28 km. de Calafat, stație de cale ferată la 5 km. de comună. *Ibidem*, vol. IV, 1901, p. 402–403.

veți fi uniți cu România și veți căuta, desigur, mai târziu să vă rupeți și de noi, să porunciți voi și în casa noastră”.

Nu i-am răspuns nimic. Ce era să-i răspunzi unui prost îngâmfat în contradicțiile sale. Ajung la Dobridor. Un om din fața primăriei îmi arată casa lui Mitru. E afară soacră-sa care, când mă vede, exclamă: „Acesta-i văru lui Mitru!”. Mă duc înlăuntru. Mitru îmi iese în cale, ne repezim unul la altul, ne îmbrățișăm și ne privim apoi lung voind parcă să străbatem – privindu-ne fețele schimbate – prin șirul anilor rămași în urmă, la vremile de mult apuse. Nevasta lui mă întâmpină cu aceeași bucurie. Are o fetiță foarte drăgălașă ce seamănă cu Muma, Tata Pavel, Mitru...

Abia dovedim cu întrebările pornite de multele noastre amintiri. Scoatem la iveală atâtea icoane ce ne sunt dragi. Am uitat totul și faptul că n-am mâncat nimic de când am plecat din Cosovăț. Se îngrijește de noi soția lui Mitru, coace la repezeală o lipie făcută în fugă deasupra, pe plita mașinii de gătit și alcătuieste un prânz simplu, dar sățios. Până seara stăm de vorbă de ale noastre. A doua zi nu vreau să ies din casă. Mi-e urât de lume străină. Am venit aci adus de nostalgia copilăriei noastre și nu mă mai interesează nimic altceva. Stăm amândoi în casă și depănăm firul amintirilor din vremea copilăriei noastre. Mitru îmi istorisește povestea vieții lui din cei zece ani, de când a venit în această țară. Nenea Trăilă, tatăl său, e tot la Braniștea și tot același bun lucrător. Câștigă mult și bea tot ce agonisește. Mie îmi pare rău că nu pot să-l întâlnesc. Și Mitru a umblat de-a rândul prin satele acestea, când cu tatăl său, când singur. A mai fost însurat de două ori, dar i-au murit amândouă. Cea de acum e a treia. Era văduvă cu o fată care are acum 13 ani. Au împreună o fetiță de 3 ani, de o drăgălășenie rară. Soția lui e o femeie voinică, cu înfățișare plăcută. Pare a fi cumsecade și harnică. Mitru e bun de fire, nu e bețiv, bun meseriaș, își vede de îndatoririle sale, dar nu prea are el stăruință în muncă. Are casă și ceva pământ, o duce bine. Amândoi stăruie să caut să rămân pe aici, să am și eu pe cineva pe lângă mine. Mă duc cu Mitru să văd școala. Aflăm în cancelarie o învățătoare tânără, venită de curând aici, frumușică, însă vopsită îngrozitor. Vine și „dirigintele”, de asemenea tânăr, îmbrăcat și frizat de crezi că e proaspăt scos din cutie. Se silește să facă mișcări elegante și oftează ca o cocotă. Ce nepotrivită conduită și înfățișare cu misiunea lor de educatori și îndrumători ai tineretului. Mai era aici încă un învățător. Acesta îmi trimisese

vorbă prin Mitru că ar fi un loc și pentru mine. Nu-l găesc însă la școală. Mă poftesc după amiază să vorbesc cu dânsul. Fără să mă mai gândesc, plec cu Mitru. Ne așteaptă în fața primăriei. Îmbrăcat și acesta după cea mai nouă modă, e copilăros și prostuț la grai. Se interesează de ale noastre de „dincolo” și de război. Încep să regret că am venit. Pentru satisfacerea curiozităților de felul acesta n-avea decât să vină el la noi.

Lumea se adună în jurul nostru ca la urs. Ca să nu par prost, să nu mă las mai pre jos ca dâșii, mă însuflețesc la vorbă și le țin aproape o întreagă conferință despre situația de la noi, despre trebuința de a ne uni într-o singură țară și despre rosturile viitoare ale neamului românesc, aducând pilde adânc grăitoare din lunga și zbuciumata poveste chiar a țării lor. I-am lăsat cu gurile căscate. Au răspândit vorba prin sat că sunt foarte înțelept și învățat, minunându-se că vorbesc așa de bine românește, fiind din altă țară. Dar acest succes al meu mi-a adus și mare necaz. Mitru mi-a câștigat o cocie să mă ducă la gară. Ei străruiau să mai rămân, eu insist însă că trebuie să plec. Scrisesem lui Țucu și lui Hamat ziua și ora sosirii și n-aș vrea să mă aștepte în zadar, mai ales că era și ziua Sfântului Nicolae, onomastica amândorura. Îmi iau rămas bun de la familie, apuc pachetul și mă duc cu Mitru la omul cu căruța, care ne așteaptă în drum cu caii înhămați. Când să plecăm vine domnul jandarm.

— Ia stai, mă neamțule!

Stau și-l aștept.

— Ce cauți tu pe aici? Ești dezertor din armata austriacă, locul tău e la Șipote³²⁰, nu să umbli cum vrei tu prin țară. Vii cu mine la post!

Încep să-i dau informațiile cuvenite. Îi arăt „Dovada de scutire” și-i explic dispozițiile legii: „Toți cetățenii străini aflători în țară au primit câte un bilet de liberă petrecere în țară, având la anumite termene să se prezinte posturilor de jandarmi sau poliție. Cetățenii străini de origine română care au făcut declarație în fața organelor polițienești că renunță la cetățenia statului de origine și cer intrarea sub ocrotirea statului român sunt scutiți de acest bilet de liberă petrecere, primesc așa numita «Dovadă de scutire» și nu sunt datori să se prezinte nicăieri posturilor de jandarmi sau poliție, ci sunt cetățeni ai statului român, lipsindu-le numai drepturile politice. Eu am această dovadă, sunt prin

³²⁰ Șipote, comună în județul Iași. În timpul războiului aici a funcționat un lagăr de prizonieri din armatele Puterilor Centrale și ale aliaților acestora.

urmare cetățean al statului român, pot ocupa orice post în această țară și chiar pot să-mi cumpăr proprietăți. Sunt prin urmare în dreptul meu să circul liber și nestingherit de nimeni pe întreg teritoriul acestei țări. Și în felul acesta nici dânsul nu are dreptul să mă oprească”.

Începuse să se moaie, vede că nu are drept asupra mea, dar nu știe ce să facă, probabil habar n-are de lege sau este pus la cale cu rea intenție. Mai târziu am aflat că o făcuse la îndemnul primarului, care nu se prea afla în relații bune cu Mitru și familia sa. Îmi ia actele și-mi spune să vin mâine dimineață la dânsul, să mă trimită cu raport de la dânsul la secția de jandarmi de la Cetate.

Trimit pe Mitru în urma lui să-i dea cinci lei, să-mi dea pace. Mi-era groază să mai am de lucru cu organe de felul acesta reduse la minte și atotputernice în țara aceasta, atât de bună, atât de bogată și atât de nenorocită, unde fiecare serviciu, cât de mic, se face numai prin mituială. Am văzut la Cosovăț și am avut suficient prilej să văd și mai târziu ticăloșia acestor slujbași mărunți, fără școală, creaturi politice: primari, notari, preceptori, secretari, jandarmi. Fiecare țăran când avea să ceară acestor organe câte un act, o rezolvare a unui drept al său, venea cu plocon: ouă, păsări, alimente felurite sau bani ... ca să și le poată câștiga... Și erau drepturile sale legale, dar așa era rânduiala moștenită, o considerau așa de naturală, de firească și nimeni nu protesta.

Mitru încă nu poate face nimic și trebuie să rămân pe a doua zi. Când jandarmul ajunge la primărie – Mitru se găsea în urma lui – îi spune primarului: „Jacă, ăsta e un băiat deștept al dracului, ne facem de lucru cu el”.

Eram grozav de amărât. Știam că sunt în dreptul meu, după toată rânduiala legii, dar analfabetul acesta mă mai trimite la secție, la Cetate. Mai nimeresc acolo alt dobitoc și vorba bătrânilor: „Până ajungi la Dumnezeu te mănâncă sfintii”. Mă poartă pe drumuri, mă aruncă undeva prin beciuri, cine să te mai scoată de acolo?

Ne spune jandarmul să venim dimineața la ora patru. La stăruința lui Mitru ne ducem numai la șase. Era prea devreme și acum, domnul șef de post nu se sculase încă. Îl scoală Mitru, mai vorbi și rându cu el, ceea ce se cuvenea după buna rânduială a pământului. Ne poștește în casă. Nevasta sa e încă în pat. E bine ca înfățișare, dar slăbuță și pare suferindă. Începem târguiala discuției. Se observă din vorbele sale că îi pare rău de cele făcute. Începe să se intereseze de cele de pe la noi, ne adâncirăm în vorbărie, devin bun de gură, îi răspund cu

lux de amănunte la toate întrebările sale, provenite mai multe din curiozitate, decât din trebuinţe oficiale. Încep să-l subjug, să-i câştig simpatia. Începe şi dânsul să mă laude: vorbesc așa de bine și de frumos românește, că sunt om cu atâta învățătură și de știință, că-i pare rău să mă trimită la secție, că-și dă bine seama că asta mi-ar face rău.

Face pe grozavul, îmi restituie actele și mă lasă să plec, numai să nu mă mai arăt prin sat, că s-ar putea ca altcineva să se împiedice de acest fapt și să-i facă lui rău. I-am mulțumit și l-am asigurat că nu-i voi cauza nicio supărare.

Seara am plecat cu căruța la gară și de acolo la București.

IIE "Nicolae Bocușan"

În război

III

Sunt în București. E ziua de 7 decembrie 1915 după calendarul nostru vechi ortodox. Trenul se oprește și lumea dă afară. E încă întuneric, ceață deasă și e frig. Stau în gară și nu știu ce să fac, încotro s-o iau. Să mă duc la unchiul Niță Corneanu la Filaret? Ce să fac acolo? Să-i mai stânjenesc? N-am ce căuta acolo! Ideea a fost doar o fulgerare de o clipă. Trebuie să-l caut pe Țucu, dar nu știu pe unde s-o fi găsim strada „Lahovari”. Să-l caut pe Hamat în „Calea Victoriei”, e mai ușor!

Tramvaie nu sunt sau nu le nimeresc eu. Trăsuri aleargă în fugă în toate părțile, dar nu sunt pentru de-alde mine. Plec așa, la nimereală, cetesc inscripțiile de pe tramvaie, nimeresc sensul care duce în Piața Victoriei. Încetul cu încetul se varsă de ziuă. Lumea începe să forfotească în toate părțile grăbită... Niște băieți îmi spun încotro s-o apuc. După un pic de osteneală dau de ea și pornesc înainte urmărind numerele de case. Nimeresc Librăria „Pavel Suru”. E încă prea de dimineață și e închisă.

Mă plimb pe stradă în sus și în jos, mai mult cu teamă la sergenții de stradă ca cel cu frica în sân, vorba bătrânilor. „Dacă te-a mușcat odată șarpele, te temi și de șopârlă”.

Într-un târziu îl întâlnesc pe Hamat. Mai stau cu dânsul câteva minute de vorbă și mă duc la Țucu. E pe aici, pe aproape, doar la câteva sute de pași. Când mă vede, Nică parcă nu-și dă bine seama de emoția bucuriei, abia își vine în fire. Ne îmbrățișăm și ne îngrămădim de întrebări ce ne năvălesc din suflet, de nici n-avem vreme să ne răspundem la ele. Mă cinstește cu un pahar de țuică. Mă duce apoi, cu Hamat, pe la locuința lui, iau pachetul și plecăm prin oraș să-l căutăm pe căpitanul Jenică Spineanu, sperând că e aici. Abia pe la ora 11 aflăm casa căutată, dar căpitanul plecase la Turnu-Severin.

La ora 12, cu Hamat și cu Țucu ne ducem la Liga Culturală să-l căutăm pe Cassian Munteanu, secretarul „Comisiunii pentru Refugiați”, bănățeanul

nostru cu suflet mare. Mă primeşte cu simţită bucurie. Mai găsesc aici şi pe studentul Victor Răbăgia, fiul preotului din satul bănăţean Drinova³²¹, originar din Caransebeş. Ne adunaserăm laolaltă cinci bănăţeni şi am stat mult de vorbă, povestind de-ale noastre, de la noi de-acasă. Rămâne ca de seară să venim aici, să-mi facă Cassian Munteanu „Chestionarul”, să primesc şi eu ajutorul de la Ligă, cum primeau toţi ceilalţi refugiaţi şi dezertori.

Peste zi mai stau pe la Nică în birtul în care făcea de serviciu, mă mai plimb prin oraş. Aici nimeni nu-ţi poartă nicio grijă. Fel de fel de oameni furnică în toate părţile şi pe toate străzile. Sunt atâţia care sunt îmbrăcaţi în haine sărăcăcioase, de toate stilurile – cine le mai poartă socoteala? Nimeni nu te opreşte să te întrebe de unde eşti şi ce eşti, cum ai trecut graniţa şi nici nu te ameninţă nimeni cu internarea în lagărul de la Şipote.

Seara îmi face Cassian „Chestionarul”, mă duc cu el la „Casa Bisericii”³²² şi-l dau acolo conform îndemnărilor sale.

Victor Răbăgia mă duce la un birt, îmi plăteşte cina şi mă ia să mă culc la dânsul.

La prânz fusesem oaspetele lui Nică Ţucu. Victor era student în drept. Trecuse dincoaci împreună cu fratele său Valeriu. Acesta avea vreo câteva clase de liceu şi era învăţător în comuna Tunari, în apropiere de Bucureşti, comună mare. Aici fusese pe vremuri verişoara mea Ana cu soţul său, aici îi văzusem şi eu cu prilejul expoziţiei din 1906. Era trimis prin Liga Culturală, post bun şi fără să fie învăţător şi eu mă înfundasem în Cosovăţ.

*

Sunt „haimana”, n-am altă treabă decât să bat străzile. Ai ce vedea la tot pasul şi nu te poţi plictisi, măcar acum la început. Viaţa de totdeauna a oraşelor mari cu frământări de viaţă, luptă pentru existenţă.

Toate acestea acum îmi fac bine, până va începe să mi se urască, să mă doresc din nou departe de ele, în liniştea vieţii de la ţară. Pentru noi, cei ce suntem departe de cămine şi familii, nicăieri nu va fi linişte, nici mulţumire.

³²¹ Este vorba de George Răbăgia, administrator parohial în satul Drinova.

³²² „Casa bisericii” era o instituţie prin care statul român asigura susţinerea financiară a bisericilor şi a preoţilor.

Schimbările de loc și împrejurări aduc o mângăiere, o uitare de scurtă durată, ca apoi să pornească din nou valurile gândurilor și învolburarea dureroasă a dorului de ai tăi lăsați în părăsire.

Țucu îmi arată o scrisoare de la Pera Herțilă. Îi scrie că a primit o scrisoare de la soția mea, câteva rânduri doar că „copiii sunt sănătoși și declamează, învață pe când vine tata acasă”.

Pe mine puțin mă interesa îmbrăcămintea strălucită a „fericiților” de pe aici, nici podoabele de prin vitrine. Deși sunt îmbrăcat în zdrențe, nu mă ispiteau. Sunt mulți și de cei goi și nenorociți, mai mult m-ar preocupa soarta acestora, îi consider mai aproape de mine, oricare ar fi motivul sărăciei lor.

Stau însă vreme uitată în fața vitrinelor librăriilor, cetesc titlurile cărților apărute mai recent și pe care nu le cunosc. Doar acestea mi-ar lipsi, cartea mi-a fost dragă întotdeauna. Războiul a răscolit, din adâncuri necunoscute, subiecte noi de literatură. Oameni noi scriu în felurite chipuri și credințe sau convingeri, după priceperea lor, după felul de-a vedea și puțința înțelegerii lor, fiecare cu mai mult și mai puțin talent, fie din propriul său îndemn, fie din interes personal sau de grupare și concepție politică.

În orele de după amiază, mă duc pe la Casa Bisericii, unde se adună lumea pribegilor, așteptând un ajutor sau o bucată de pâine. Sunt așa de mulți, e atâta durere în ochii acestor refugiați și atâtea știu spune tăcând aceste fețe încruntate, aceste priviri pierdute... Părinți de familie, băieți încă nedezvoltați, aruncați de valurile războiului aci, așteptând să li se întindă o mână de ajutor, să li se dea un loc de muncă ca să-și poată ține viața. Și cu multă dragoste și bunăvoință, această mână de oameni, prea puțini la număr și cu mijloace reduse caută să aline multe dureri și suferințe.

În comitetul de ajutorarea refugiaților se găseau oameni de seamă din viața națională și politică a Țării Românești: Nicu Filipescu, Take Ionescu, Delavrancea și alții al căror nume nu-l mai rețin. Sunt și de-ai noștri o mulțime: luptătorul Vasile Lucaciu, fratele său inginerul Petru Lucaciu³²³, de multă vreme în țară, directorul general al salinelor, poetul Octavian Goga, Onisifor

³²³ Petru Lucaciu a fost absolvent al Academiei Schemnitz, după absolvire a trecut în România unde a ajuns șeful salinelor.

Ghibu, Sever Bocu, Octavian Tăslăoanu³²⁴, părintele Ioan Moţa, proprietarul foi „Libertatea” de la Orăştie, diaconul Lugoşului, Avram Imbroane³²⁵ şi mulţi alţii, cine i-ar mai putea număra? Sunt chemat în faţa lor cu prilejul unei şedinţe, mă întrebă de ce am părăsit postul, că s-ar cuveni să mă duc înapoi... Când le-am spus că nu prin Ligă mi-am câştigat acest post s-au împăcat şi mi-au făgăduit că-mi vor câştiga un alt post în învăţământ, după ce Avram Imbroane declarase că mă cunoaşte, că sunt un element bun şi am fost un învăţător de seamă în oraşul Caransebeş.

Îşi luau şi ei măsurile lor şi erau nevoiţi să mai strângă şurubul, că erau mulţi şi dintre noi care nu aveau să se ducă în ţară, în servicii, ci preferau să stea în capitală, să trăiască pe spinarea Ligii Culturale.

În fiecare zi continui vagabondajul pe străzile oraşului, căscând ochii la lumea ce se frământă, pe la vitrinele cu cărţi. Clocotul de iad mă lasă nepăsător, m-am adâncit în gândurile mele, nu aud şi nu văd ce se petrece pe aici, aproape să mă plictisească toată această furnicare, aş dori să am şi eu rostul meu, dar cine ştie pe unde mă vor trimite, să fiu iarăşi singur, departe de ai mei. Şi nu se cade să nu primesc postul pe care mi-l vor da... Învăţător n-aş vrea să mă mai duc... Mă vor trimite iar în vreun loc departe de circulaţie, în vreo înfundătură. Posturile mai bune sunt ocupate ori sunt rezervate pentru ai lor, ocrotiţi de politicieni ai zilei. Şi mă frământ mereu în plimbările mele fără de sfârşit şi în nopţile lungi de nesomn.

Trece regina Maria cu principesa Elisaveta cu automobilul. Pentru noi, pribegii, e un mare eveniment. Regina, regele, familia regală fac parte din idealul nostru naţional, din visul nostru de unire. Câţiva curioşi, de bună seamă de la ţară sau pribegi de-ai noştri, de dincolo, stau în faţa palatului şi se descoperă la trecerea maşinii. Amândouă răspund frumos salutului mulţimii.

³²⁴ Octavian Tăslăoanu (1876–1924), scriitor, publicist, om politic român, a făcut parte din conducerea P.N.R., secretar al Astrei, director al revistei „Transilvania”, al Muzeului Asociaţiunii, fondator al revistei „Luceafărul”. În timpul războiului a evadat din armata austro-ungară şi s-a refugiat în România. S-a înrolat în armata română, a participat la război şi la mişcarea pentru unirea Transilvaniei cu România.

³²⁵ Avram Imbroane (1880–1938), ziarist şi om politic din Banat, fost redactor la „Drapelul” (1911–1914). În timpul războiului s-a refugiat la Bucureşti acţionând pentru intrarea României în război de partea Antantei. A participat la retragerea în Moldova şi apoi a trăit consecinţele păcii de la Bucureşti. Tot timpul a acţionat pentru unirea Banatului cu România. A fost implicat în organizarea voluntarilor români din Rusia.

După amiază umblu pe Calea Vistoriei, cu capul în pământ, cu gândurile pribege ca totdeauna. Aud în spatele meu: „Maria, mă, Maria!”. Tresar. La câțiva pași înaintea mea, Regina sta în ușa unei florării de vorbă cu proprietarul prăvăliei. În colindările mele am întâlnit și pe ceilalți membri ai familiei regale.

Într-o după amiază l-am văzut și pe regele Ferdinand. Umblând vagabond, am nimerit într-o stradă unde se găsea automobilul regal staționând la o margine de trotuar. Lume multă adunată împrejur. Cinci sau șase sergenți se plimbau în jur. În uniformă de general, cu capela apăsată pe ochi, iese regele dintr-o prăvălie de mobilă. Cu mișcări nervoase salută mulțimea ce se descoperă, mușcându-și țigara de foi între dinți, se urcă în automobil și dispare în lungul uliții.

Simțeam în mine oarecare mândrie și pe lângă toată trăirea simțirilor mele naționale, atât de ascuțite și de vii pe vremuri și felul schimbat al crezului meu de odinioară, de a nu mai vedea în strălucite culori această țară, cu toate ale sale, totuși mă bucur așa de mult că l-am văzut pe regele Țării Românești, care dincolo, la noi, este adorat, venerat, căci acolo credințele noastre sunt curate, ideale, departe de murdăriile politice care nenorocesc această țară românească. Pentru noi, cei de o mie de ani robi, regele României este un simbol al idealului mare național. Și noi încă mai nădăjduim că-l vom vedea „Rege al tuturor Românilor!”.

M-am adăpostit pe la prietenii mei, când la unul, când la altul. Hamat are o cameră în care stă singur, mă primește cu drag. Gazda, o babă uricioasă, nu vrea să vin și eu aici: ea a închiriat camera numai unuia și nu înțelege să doarmă aici doi. Țucu stă în aceeași cameră cu vreo zece angajați, împarte patul bucuros cu mine. Aici însă nu e odihnă, băieții umblă seara târziu, vin cu gălăgie și pe rând, de nu mai ai pace toată noaptea. Mâncăm împreună la un „birt economic” ieftin – 15 bani porția, pâinea la discreție, 5 bani. Seara mai cumpărăm câte ceva și mâncăm în cameră.

Aproape în fiecare zi mă duc, pe câte un ceas-două, pe la Ligă, cetesc ziare și când are Cassian Munteanu un pic de răgaz, stăm de vorbă. Îmi istorisește lungul lui calvar pe care l-a urcat trecând munții. A plecat din Caransebeș călăuzit de frații mei și prietenii lor până dincolo de hotarul orașului. A voit să ia și pe Traian cu dânsul, dar spre nenorocul lui n-a vrut și a trebuit să moară

pe platoul de la Doberdo pentru cauză străină și steag străin. Când intru într-o zi la Ligă îl găsesc în fața hărții pământului locuit de români cu ochii pierduți, cu gândurile duse.

– Ce faci, domnule Munteanu?

– Mă uit la noi acasă... Și-și șterge, cu dosul palmei, o lacrimă ce i se furișase pe obraz.

Cassian mi-a dat o scrisoarea către „Comitetul de Ajutorarea Refugiaților” și oamenii aceștia, luând în considerare starea mea, mi-au acordat un ajutor de 90 de lei: 40 de lei suma fixată pentru o jumătate de lună spre întreținere și 50 de lei pentru îmbrăcăminte.

În ziua de 14 decembrie se deschide în Cișmigiu, la „Monte-Carlo”, „Masa Refugiaților”, cu scopul ca să dea tuturor refugiaților o masă bună și ieftină. Mai este și un mijloc de-a se întâlni cu toții, pribegii rătăciți prin marele oraș, de-a mai sta de vorbă, de-a se încuraja unii pe alții, de-ași comunica necazurile, de-a se simți ... acasă. Este condus de un comitet de femei, toate „de dincolo”!

Cu prilejul deschiderii, restaurantul este împodobit cu portrete și tablouri istorice și crengi verzi de brad și pretutindeni lucește mândrul nostru tricolor. Se rosteau discursuri multe. Îmi amintesc de profesorul universitar Simion Mândrescu³²⁶, d-na Pipoș, prezidenta Comitetului de Femei și erau și alții din frunțașii vieții noastre culturale și politice din țara de peste munți și de cei din Țara Românească liberă. Un gând sfânt, un dor păstrat și cultivat mereu de atâtea veacuri îi stăpânește pe toți, unirea națională... „Să mergem acasă, la vetrele noastre, în România Mare, căci – zice Mândrescu – așa să fie, căci trebuie așa să fie și nu poate fi altfel!”.

S-a mâncat și s-a băut cu multă îndestulare. Lumea se însuflește, tinerimea începe să cânte „La arme!”. Se cutremură văzduhul, inimile pribegilor tresaltă în vibrații divine. Lacrimi multe curg pe obrajii celor adunați aici, lacrimi de emoție, de nădejde, de credință nestrămutată în plinirea visului nostru de veacuri multe...

³²⁶ Simion C. Mândrescu, născut în 1868, la Râpa de Jos, județul Mureș. A făcut studii universitare la Facultatea de litere și filosofie din București, a susținut doctoratul la Berlin; profesor universitar de istorie și literatură germană la Universitatea din București, a organizat cercul bucovinenilor și transilvănenilor din capitală și Comitetul refugiaților din Ardeal.

*

Liga Culturală avea încăperi multe și o bibliotecă cu multe mii de cărți. Toate camerele erau pline de dulapuri cu cărți, ziare și reviste. Veneau multe. Mă duceam adeseori pe acolo, stăteam liniștit într-un colț și citeam. Găseam în coloanele ziarelor știri din toată lumea, comunicate de pe fronturile de luptă. România era țară neutră și publica știri de la ambele tabere în crunta vijelie. Seara ne adunam aci numeroși refugiați, rămâneam de multe ori și eu. Stam într-un colț și ascultam discuțiile care erau interesante și de mult folos. Cassian Munteanu mă ocrotea. Adeseori îmi spunea: „Noi, bănățenii suntem prea timizi și de aceea străbatem mai cu greu. Ar trebui să luăm pildă de la ardeleni și cu deosebire de la bucovineni, care adeseori trec dincolo de îndrăzneală. Dintre tinerii lor sunt unii chiar necuviincioși. Li se oferă posturi bune, cu salarii îndestulătoare, dar nu vreau să se ducă în provincie. Nu s-ar îndura să părăsească capitala. Stau pe capul Ligii, care îi ajută cât e cu putință, dar și resursele sale sunt limitate. Pribegii sunt mulți, nevoile sunt mari. Timbrul de cinci bani, «Traianu», pus în circulație pentru ajutorarea refugiaților, nu este aplicat pe scrisori în măsura la care ne așteptam și care ar fi de dorit. Îl folosesc doar cărturarii și oamenii mai luminați, care-i înțeleg rostul. Mulțimea cetățenilor rămâne nepăsătoare. Mai sunt și din cei ce nu ne iubesc, ci dimpotrivă, ne aruncă la toate ocaziile vorbe de ocară. Nu sunt mulți aceștia, dar sunt oameni cu situații frumoase în organizația socială. Și mai contribuiesc și unii din ai noștri la defăimarea noastră. Sunt printre tineri și de aceia care de multă vreme se găsesc în sarcina Ligii, nu vreau să se ducă în provincie sau nu le plac serviciile ce li se pot oferi. Când primesc ajutoarele se duc prin cafenele, fac chefuri, ca apoi să tragă mâța de coadă, să umble flămânzi. De aceea a fost nevoie de «masa refugiaților». La fiecare chenzină li se plătește mai întâi masa, li se dă abonamentul și numai diferența li se achită în bani.

Comitetul de ajutorarea refugiaților³²⁷ este compus din oameni însuflețiți, români de inimă și de multă inițiativă. Se silesc să caute fonduri și nu mai găsesc de cei ce jertfesc mult. Take Ionescu a publicat în ziar o scrisoare deschisă în care anunță că va refuza orice scrisoare care nu va purta și timbrul

³²⁷ Comitetul refugiaților din Ardeal era format din personalități ale românilor transilvăneni, refugiați în România, în frunte cu V. Lucaciu, O. Goga și alți ardeleni stabiliți în Regat.

«Traianu». Ca dânsul fac și alții. Inginerul Petru Lucaci, directorul general al salinelor din România a contribuit cu sume mari la achitarea fondului de ajutorare și se străduiește mereu să plaseze pe pribegi în servicii publice sau particulare. Facem tot ce se poate ca să fie bine!».

La Liga Culturală se țineau din când în când și conferințe cu subiecte serioase din trebuințele de viață ale neamului românesc, din trecutul său, cuilde pentru viitor și din nevoile și cerințele de mâne, când țara va fi mare și se va întinde peste tot pământul locuit de români, când se vor găsi împreună frații trăiți sub felurite sisteme de guvernare și rândujeli diferite de viață cetățenească. Într-o conferință de acestea am auzit pentru prima dată deviza rostită de un mare bărbat de stat al României: „De-am cuceri odată Ardealul, ca apoi să ne cucerească Ardealul pe noi!”. Nu-mi mai amintesc cine a fost acela, poate Take Ionescu, poate Nicu Filipescu sau altul din semenii lor de luptă și strădanie românească. Această maximă de viață viitoare a neamului pornise din nemulțumirea vieții administrative dinlăuntrul țării, atât de păcătoasă și din pricina moravurilor stricate și condamnabile, ce deveniseră a doua natură în țara aceasta atât de bogată și de generoasă și atât de mișelește gospodărită. Să cucerim Ardealul, ca administrația de acolo mai bine rânduită, mai respectată, să fie întinsă și pe teritoriul vechii României, să se refacă și aci moravurile vieții publice-cetățenești.

Păcat că n-a fost așa. Ardealul a fost cucerit, dar el n-a cucerit vechea Românie. Păcatele de acolo s-au întins și la noi. Boala este molipsitoare, sănătatea nu prinde, nu trece de la om la om. Și mă gândeam la cei ce nu ne vedeau cu ochi buni și ne aruncau de atâtea ori în față deviza rostită cândva de bătrânul Brătianu: „Vrem Ardealul fără ardeleni!”. S-au găsit Brătieni și în ziua Unirii celei Mari și s-au nimerit destui ardeleni care să-i urmeze și au introdus și la noi îndeajuns de multe moravuri păcătoase, „nu fără ardeleni” ci „cu sprijinul lor”.

Erau de mare folos conferințele ce se țineau la Ligă, învățam atâtea lucruri noi, pe care nu le știam și ne simțeam „acasă”, în mediul ce se călește aci.

*

Orașul fierbea mereu în clocot. Deși mulțimea mare a poporului țării se însuflețise pentru cucerirea Ardealului, aci, în București erau destui agenți ai nemților, puțini din convingere, cei mai mulți din interes. Își aveau locurile lor de întâlnire și câteva ziare în serviciul lor. Ziarele „Seara”, „Ziua”, „Minerva”³²⁸, scrise de dâșii, nu se puteau vinde pe străzile capitalei. Cei ce au încercat aceasta au fost crunt bătuți și foile arse în triumf pe străzi. Localurile unde se adunau erau adeseori aruncate cu pietre. În câteva rânduri cete de tineri înarmați cu ciomege au pătruns în cafenelele unde se adunau dâșii, bătând până la sânge pe cei adunați acolo. Isprava aceasta o făceau mai ales tinerii pribegi, ajutați cu toată osârdia de bucureșteni, gata întotdeauna pentru treburi de acestea. Nu erau numai cărturari, ci cu deosebire meseriași și muncitori. Se găsea printre dâșii un refugiat, lăcătuș, nu mai știu din ce parte a Ardealului, care lucra la Arsenalul armatei. Nu umbla prin oraș decât cu un ciocan greu pe mână. Era un uriaș și la înfățișare și în puteri. Devenise spaima filogermanilor. Cu dânsul se alăturau mulți și de cei de dincolo și de cei de aici. Au intrat odată în tipografia unui ziar de acestea și au fărâmat cu ciocanele toate mașinile, toată instalația. Altădată au pătruns în cafeneaua – nu-i mai știu numele – care se afla în fața palatului regal și a fost dărâmată mai târziu, lăsând loc gol pieței de azi. Au snopit în bătăi pe cei găsiți acolo, care n-au nimerit să fugă și au prăpădit tot mobilierul. Poliția intervenea de obicei cu întârziere, când nu mai găseau pe vinovați, căci nu puteau interveni decât forțe puternice și până se adunau și veneau „la fața locului” faptele erau consumate și vinovații nicăieri. Poate nici nu se prea osteneau să-i caute că mulțimea, opinia publică era cu dâșii.

În acest timp războiul oferea multe subiecte de discuție. Toată lumea avea păreri și le spunea în gura mare și cu multă gravitate. Ziarele scriau articole bune, documentate. Scriitori și ziariști de seamă, literați cu talent își publicau produsele minții lor și cu mult nesaț erau citite și comentate. „Poetul pătimirii noastre”, al Ardealului îndoliat, își dă la iveală poeziile apărute în volumul

³²⁸ Pentru ziarele filogermane, vezi Constantin Nuțu, *România în anii neutralității (1914–1916)*, București, 1972, p. 169 sq.

„Cântece fără țară”³²⁹ în care zbicuiește moravurile cârmuitorilor țării românești libere și plânge durerea celor de dincolo, duși să sângereze pentru o cauză potrivnică idealului acestui neam. Apar și alte scrieri de același fel.

Mai interesantă era revista umoristică „Furnica”³³⁰, cu minunatele ei caricaturi, în care își bătea joc și de regii și împărații încleștați în războaie, cât și de călăuzitorii acestui neam, cu credințele și strădaniile lor diplomatice. Pe toate străzile se cântau „cuplete” și fel de fel de „versificații”, care ironizau viața noastră politică și diplomatică.

Câteodată se țineau întruniri de proporții mari, unde-și spuneau cuvântul în fraze frumoase și cu adevăruri bine documentate, cuvântători cu nume recunoscut(e): Nicu Filipescu, Take Ionescu, Octavian Goga și alți bărbați de preț ai neamului nostru. Se organizau mitinguri, cu valuri uriașe de oameni care cereau intrarea României în război pentru „cucerirea Ardealului”. Pentru noi, dezmoșteniții, toate aceste porniri naționale erau momente mari de refacere, de întărire sufletească, de mângăiere și nădejde...

*

Nică Țucu avea serviciu aici, în capitala României, își avea asigurată existența, dar nu se prea potrivea cu firea și felul său de a fi. Era vânzător în prăvălia de vinuri a unei tovărășii de oameni de afaceri: colonelul Victor Verzea³³¹, maiorul Tamara și căpitanul Angelescu. Victor Verzea era de origine ardeleană, de prin părțile Brașovului. A făcut aci, în „țară”, multe învățeli și frumoasă avere. Viile Victor Verzea desfăceau vinurile sale și ale altor podgorii, dar mai negustorea și cu alte băuturi. Se adunau aci mulți filo-germani, că așa erau și sentimentele patronilor, și-l hărțuiau mereu pe Nică cu înțepăturile lor ascuțite, știindu-l că e „de dincolo”. Dar nici el nu le rămânea dator și le știa răspunde nimerit și la timp. Firește că aceasta nu era pe placul patronului și-i

³²⁹ Octavian Goga, *Cântece fără de țară*, București, Editura C. Sfetea, 1916, 154 p.; tot în 1916 a apărut o nouă ediție.

³³⁰ „Furnica”, revistă umoristică săptămânală, apare la București între 1904–1916, 1918, sub direcția lui G. Ranetti și N.D. Țăranu; caricaturi de Fr. Șirato, Ary Murmu, Camil Ressu, N. Mazilu și alții.

³³¹ Victor Verzea, colonel în armata română, filogerman. În perioada neutralității a deținut funcția de director general al poștei și telegrafului. În timpul războiului a rămas în teritoriul ocupat de inamic și a acceptat postul de primar al Bucureștiului. A fost acuzat de trădare.

facea dese observații. La aceste împrejurări se mai adăuga și nepotrivirea căminului de adăpost: o cameră mare cu toți angajații laolaltă, de diferite vârste, ocupații și grade de cunoștință. Nu erau băieți răi, dar își aveau rânduelile lor, cu vagabondări până târziu în noapte prin oraș, ceea ce nu convenea celui ce căuta aici odihnă și liniște. Mă adăposteam și eu aici. Nică împărțea patul cu mine. Ne culcam mai de vreme și plecam de dimineată în peregrinările prin oraș. Nu stingheream astfel pe nimeni și am trecut neobservat. Nu-și bătea nimeni capul cu mine și patronul poate că nici n-a aflat de locuitorul clandestin din casa sa.

În zilele de repaus colindam cu Hamat sau cu Răbăgia orașul. Ne duceam prin parcuri, pe la cimitire, pe la toate locurile, ca să treacă vremea. Numai când rămâneam singur mă copleșeau gândurile, mă chinuiam și mă prindea dorul de acasă și plictiseala orașului, cu toată viața sa vie și atât de variată.

*

Masa de prânz de la „Monte-Carlo” ne aducea câteva clipe de mângâiere. Ne întâlneam aci cu mulți din cei de dincolo, se legau prietenii, își povesteau unii altora de cele de pe-acasă, din necazurile îndurate și se mai ușurau.

Mâncarea era bună, se gătea ca la noi, dincolo, în țara ungurească, dar se mai făceau și mâncăruri românești. Era mâncare hrănitoare și îndestulătoare. Serveau femeii și fete din familii de-ale noastre, refugiate, de bune condiții sociale și în felul acesta se putea ieși ieftin.

Și așa veni și Crăciunul, sărbătoare creștină care amintea lumii venirea pe pământ a Mântuitorului. În seara de ajun s-a organizat la masa refugiaților o mare și pioasă prăznuire creștinească și românească, cu un frumos și bogat program de cântece de stea și colinde din nesecatul folclor ardelenesc. Tuturor pribegilor ni s-au făcut cadouri câte o cravată, un șal, batiste, zaharicale, prăjituri, toate acestea într-un mic săculeț lucrat cu motive românești și cu o bandă tricoloră. Era de pânză subțire de bumbac, un minunat lucru de artă. N-aș putea spune cine și cum l-a lucrat. Au fost distribuite multe sute. Pe al meu l-am trimis acasă prin doamna Brodețchi, o bătrână caransebeșană care era rudă cu unchiul Niță Corneanu și venea să-și vadă nepoata de soră, pe Anica Balint, care era pe aici, pe undeva, în serviciu. A ajuns acasă la mine. În împrejurările pe care le-am găsit acolo la întoarcere, n-am putut afla cum s-a prăpădit. Ar fi constituit o prețioasă amintire.

După program și distribuirea cadourilor a urmat o masă îmbelșugată cu de toate, mâncări și băuturi de multe soiuri și de calitate. Toate cadourile și belșugul mesei au fost dăruite de numeroșii negustori de origine ardeleană, așezați aici, oameni cu averi mari și negoț întins. Noi ne gruparăm câțiva bănățeni: Nică Țucu, Nicolae Hamat, Victor Răbăgia cu fratele său Valeriu, dascălul de la Tunari și se mai atașă la noi și un bucovinean, prietenul lui Victor, al cărui nume nu-l mai știu. Au fost câteva ceasuri de veselie, de elan, de înalte simțiri românești și de uitare a necazurilor și durerilor. Femeile și fetele care ne serveau erau toate de condiții sociale bune, de la noi, de dincolo, de ale negustorilor de mai de mult așezați pe aici și purtau costume naționale ale locurilor de origine. A fost o mare prăznuire răscolitoare de suflete, de nădejdi mari în viitor, de credințe tari, de înălțare divină și națională. Am plecat de acolo înspre ziuă, am mai adus cu noi – cum au făcut și alții, că era de unde – câteva sticle de vin bun și am continuat veselia marelui praznic în locuința lui Victor Răbăgia, până în ziua mare.

Popasuri de acestea în viața românească sunt numeroase spre refacerea sufletească, întocmai cum e de trebuință după o arșiță de secetă lungă din mijlocul verii, o vijelie cu descărcări electrice și valuri de ploaie grea. Se curăță atmosfera, se reînviează aerul. Un mic chef, o uitare de sine cinstită și ordonată din viața omenească cuprinsă de arșiță sa sufletească, aduce o zguduire de refacere, de întărire în optimismul treburilor în luptă cu necazurile vieții.

În ziua de Crăciun și în ziua a doua ne-am dus la mai multe biserici să ascultăm sfânta slujbă închinată celui ce a propovăduit „pacea și bunăvoirea între oameni, dreptatea, egalitatea, dragostea de aproapele”, cuvinte rostite în pustiu, căci lumea aceasta creștină care-l sărbătorește și-l preamărește în cântări și tropare de laudă, nu-i urmează învățăturile. Și cea mai rea pildă de păcătoasă abatere de la căile trasate de blândul Isus o dau cei ce slujesc altarele și răspândesc învățăturile, căci una vorbesc și alta fac. Au pe buze pe Dumnezeu și-n suflete pe diavolul care mereu îi ademenește și-i îndeamnă spre pierzanie.

*

Preocuparea mea de căpetenie, ca și a tuturor, era organizarea zilelor viitoare, un loc de muncă pentru trai. Câștigarea unui serviciu poate nu constituia problema cea mai grea. Mai dificilă era dorința noastră de-a fi

împreună. Și în consecință nu mi-ar fi plăcut să mă duc din nou în învățământ, să mă izolez singur în vreun (...) ce se frământase cu atâta furtunatică luptă. Ar fi fost o nenorocire. Dar era grea și problema rămânerii noastre împreună. Numai în București s-ar fi putut sau în alt oraș. Orașele erau însă ticsite de refugiați. Cassian Munteanu ne purta de grijă, dar ce putea el face pentru noi? Se silea, dar cu greu putea nimeri. Mă duceam zilnic pe la el și-mi mărturisese mereu strădaniile sterpe. Într-o zi, după zilele de Crăciun mă întrebă:

– Vrei să te duci în serviciu la o fabrică de muniții de război?

– Vreau, dacă nu e în București, mai bine mi-ar plăcea departe de clocotul acestui oraș.

– Nu e în București, e în județul Dâmbovița, din sus de Târgoviște. Au fost numiți acolo doi tineri bucovineni și nu vreau să se ducă și locurile sunt libere.

– Dar s-ar putea să meargă și Țucu? Ne-am atașat așa de mult sufletește unul de altul și ne-ar fi greu să ne despărțim.

– Să încercăm, deși va fi greu. Se cere o pregătire școlară de cel puțin patru clase secundare și el nu are decât școală elementară. Știu că ar face față cu pregătirea lui cărturărească, dar păcat că nu are și certificat de o școală mai înaltă. O să încerc și așa.

A venit pe la Ligă inginerul Petru Lucaci, dânsul se interesa de această plasare. Se căutau pentru „Pulberăria Lăculețe”³³² supraveghetori de ateliere și se numeau numai refugiați. Se convenise așa cu directorul acestei fabrici, inginerul Mihail Constantinescu. Nu cunosc motivele, dar acest tânăr inginer era foarte atașat bătrânului director general al salinelor. Și prin acesta se recrutau supraveghetorii noilor ateliere de la Lăculețe. Datorită inginerului Lucaci, eu am fost numit. Țucu însă nu, dar nu erau pierdute nădejtile de a veni și el.

Mă gândesc acum că sinceritatea omenească, deși calitate aleasă, nu e deloc de folos în viața de toate zilele. În frământările lumii se cer alte însușiri, mai puțin morale, dar mai de folos. Lupta vieții sociale nu e întemeiată pe morală, ci pe iscusință fățarnică și pe minciună. În furnicarul ce se zbătea pentru asigurarea existenței atâtor dezrădăcinați de la căminele lor, câți aveau la

³³² Pulberăria Lăculețe a funcționat în satul Lăculețe din județul Dâmbovița, comuna Glodeni. Pulberăria statului se afla pe malul Ialomiței. În 1881 statul a concesionat unei societăți străine fabricarea pulberii în tot Regatul; a început să producă în 1883, în 1888 fabrica a fost răscumpărată de statul român.

dânşii hârtii doveditoare. Plecaseră de pe fronturile de luptă, din garnizoane militare, nu aveau asupra lor niciun act. Totul se întemeia pe declaraţiile făcute aci sau pe capacitatea intelectuală sau de muncă de care putea da dovadă. Şi Țucu, dacă nu era cinstit și sincer, putea spune că are calificația cerută și capacitatea sa cărturărească ar fi dovedit-o din plin aceasta. Dar dacă ești așa cum ești, nu poți fi altfel.

Prin Ligă mi-au făcut numirea la Ministerul finanțelor, de care aparținea fabrica și mi s-a adus de către inginerul Lucaci, la Ligă. Mi-era greu să mă despart de Nică, dar n-aveam ce face, nu se putea altfel. Mi se urâse în situația de vagabond și nu voiam să mai trăiesc din pomana obștească. Doream să-mi câștig eu însumi existența prin munca mea. Îmi convenea și locul. O fabrică are mai mulți funcționari, trăiești acolo într-o lume de intelectuali, duci o viață mai potrivită, mai variată, lipsită de plictiseala izolării și se găseau acolo și „de ai noștri”, mai aproape de gândurile și sentimentele noastre. Mai socoteam o slabă speranță, că poate tot îi va reuși lui Țucu să vină și el, să fim împreună. În ziua de 31 decembrie 1915, după vechiul nostru calendar, am plecat la Lăculețe. Era cu mine un băiat tânăr de la Zărnești, de lângă Brașov, care făcuse câteva clase la școala comercială din acest oraș și trecuse munții și dânsul, ca atâția alții...

*

Pulberăria Lăculețe se găsea situată în valea râului Ialomița, din sus de orașul de neam domnesc de odinioară Târgoviște. Cuprindea un teren de vr-un kilometru pătrat. A avea aici morile de fabricarea prafului de pușcă și făcea parte din „Monopolurile statului” aparținătoare Ministerului de Finanțe, ca și salinele și alte produse ale statului. Aici luase ființă fabrica de grenade de mână a Ministerului de Război. O creație industrială în construcție. Și pentru atelierele acesteia se căutau supraveghetori. Valea Ialomiței era minunată. Nu-mi puteam dori ceva mai frumos, mai minunat. Nu departe de munții înalți ai Bucegilor, situată la poalele dealurilor ce se vărsau înspre câmpie, în margine de păduri mari și dese, între coline acoperite cu livezi de pomi, era un loc minunat, liniștit, înviorător și întăritor de suflete. Aici vântul nu bate niciodată, decât dacă se stârnesc furtuni de-o clipă. Casele unde locuiesc angajații fabricii sunt pitite la poalele dealului acoperit de păduri bătrâne, printre plantații vechi de brazi. Printre locuințe și fabrică trece șoseaua

națională și linia ferată ce vine din sud și se pierd dincolo de băile Pucioasa³³³, la Pietroșița³³⁴. De la gara Lăculețe se ramifică o șosea vicinală, care trece apa râului, taie în lungul său satul Vulcana-Pandele³³⁵ și străbate pe o vale frumoasă la băile Vulcana-Băi³³⁶, cu izvoare ce conțin iod. Satul Lăculețe e dincolo de dealul ce împrejmuiește colonia de case a fabricii, îngrămadit sub o vale adâncă și pitorească. Mai în sus, pe celălalt mal al Ialomiței e satul Brănești³³⁷, înșirat în lungul drumului ce duce, paralel cu șoseaua națională, tot la Pucioasa. Stația de cale ferată e la o aruncătură de băț de la poarta fabricii.

Directorul fabricii este inginerul Mihail Constantinescu, om tânăr, cu pregătire frumoasă, câștigată pe la politehnicile din Franța. Puțin afectat și cu mișcări nervoase, cu o ținută aristocratică, „băiat subțire”, dar în fond un om cumsecade și cu o certă orientare în realitățile vieții. E om de inițiativă, cu dorința de muncă creatoare de progres și preocupat în realizarea ei. Are conștiința mediului în care trăiește și trebuinței de acomodare lui, aplicând mijloace vechi pentru buna rânduială a fabricii, deși vederile sale sunt poate altele. Șeful fabricației de pulbere e un om în puterea vârstei, cu puțină școală, doar două sau trei clase de liceu, Petculescu, moldovean de origine. Om liniștit, bine calculat și cumsecade. Are o lungă experiență în conducerea fabricii și mult tact în relațiile sale cu muncitorii. Pentru bunătatea și judecata sa bine cumpănită, se bucura de dragostea tuturor. Îți făcea impresia că omul acesta n-a ridicat niciodată glasul și n-a supărat, în toată viața sa, pe nimeni.

Un tip interesant și caracteristic de parvenit era contabilul Pohrib. Și numele și înfățișarea arată o origine străină – care va fi fost aceasta – armean, grec și nu e exclus să fi fost chiar țigan. Toate însușirile sale se potriveau acestei rase. Puternic la corp, capul mare, ochelari, privea țapăn, de sus pe fiecare om. Se silea să-și dea un aer grav de superioritate, un fel de grandomanie în urmărirea în

³³³ Pucioasa, stațiune balneară, comuna Șerbănești-Podurile, județul Dâmbovița, 4.500 locuitori în 1902, la 20 km. de Târgoviște, cu izvoare sulfuroase.

³³⁴ Pietroșița, comună în județul Dâmbovița, situată la 30 km. de Târgoviște, pe malul Ialomiței.

³³⁵ Vulcana-Pandele, comună în județul Dâmbovița, la 12 km. de Târgoviște.

³³⁶ Vulcana-Băi, băi situate în județul Dâmbovița, comuna Cucuteni, la 12 km. de Târgoviște.

³³⁷ Brănești, comună în județul Ilfov, la 23 km. de București. Pe la nordul comunei trecea calea ferată București-Călărași. Comuna avea în 1898, împreună cu satul Vadul Anei, o populație de 1.511 locuitori, 276 case, majoritatea bulgari.

toate împrejurările. Cu muncitorii și cu angajații mai mici în slujbă nu prea stătea de vorbă. Școală nu făcuse, doar câteva clase primare. Fără niciun căpătâi în tinerețe, făcuse armata în paza fabricii ca ostaș de gardă, a rămas aci după liberare, în servicii mărunte și datorită îndrăznelii sale și a altor împrejurări, în cursul celor vreo trei decenii de când e pe aci, a urcat scara – măgarilor – până la contabilitate. Și-a însușit această îndeletnicire șablonică, repetând-o mereu, an de an. În orientarea socială și a marilor frământări naționale e cu totul ignorant. Când își dă și el câte o părere, în cuvinte rare și apăsate, iese câte o prostie fenomenală. Îmi aduc aminte de două „înțelepciuni” ale sale: când a pornit armata română peste munți și a invadat Ardealul întreba pe careva din birou:

– Mai e mult până la Alba-Iulia?

Habar n-avea de hartă și cunoștințe geografice.

– De ce? îl întreabă unul.

– Apoi, dacă vrem să cucerim Ardealul, trebuie să intrăm în Alba-Iulia, că așa a făcut și Mihai Viteazul.

O a doua prostie a rostit-o în fața noastră, a refugiaților cu care nu stătea de vorbă niciodată.

– Vom cuceri Ardealul, dar vom avea mult de lucru cu transilvănenii, până o să-i obișnuim la ordine și să-i punem pe calea cea bună, să-i dăm pe brazdă.

În biroul fabricii se găsea un oarecare funcționar Rizescu, dintr-o familie bogată din satul vecin Brănești. Un frate al său avea o țesătorie în care lucrau multe fete țesătoare. Dânsul însă nu făcuse mare ispravă pe la școli și nimerise aici, la pulberărie, ca să aibă și el o funcție, nu pentru existență, că o avea acasă, ci numai așa, pentru decor și nume în societate. Era om simpatic, ne vedea cu ochi buni și pe noi, se purta frumos cu muncitorii, dar nu-și bătea capul cu nimic. Trăia fără griji, pentru poftele sale de tot soiul nenorocise multe fete sărmene, care lucrau în țesătoria fratelui său, rămase pe drumuri cu copiii după ele și justiția sesizată nu i-a găsit vinovăție sau l-a scăpat cu sentințe ușoare.

La arhivă se găsea un oarecare Ionescu, de o bunătate rară și o prostie fenomenală. N-am înțeles niciodată cum acest om, aproape cretin, a ajuns în serviciu de birou. N-avea vreo slujbă mai de seamă, doar înregistra actele și cosea dosarele, lucrare pe care o făcea cu multă încetineală și cu o migală și răbdare demne de laudă. Descifra silabisind scrisul din hârtii, se ostenea din

greu să le treacă în registru cu un scris caligrafic, desenând literă cu literă. Cosea dosarele cu aceeași migală, le așeza simetric, privea cu admirație la ele, le mai alinia și era tare mândru de opera sa. O credea cea mai de seamă din toată mașinăria fabricii. Îi pusese numele de Filoagă, care-l înlocuise pe acela de Ionescu sau le legau împreună Ionescu-Filoagă. Era un om tare cumsecade, n-a supărat niciodată pe nimeni, avea aceeași dragoste pentru toată lumea și buni și răi și era supus până la cea mai jignitoare umilință față de superiorii săi.

Cea mai interesantă figură din toată pulberăria era portarul, Moș Vasile, un om voinic, cu barba albă, în uniformă sa impozantă, cu numeroase găitane și decorații pe piept. Părea un general, un comandant de armată în marile războaie de răsunet mondial. Era foarte mândru de situația sa, vorbea energic cu muncitorii, imitând pe director și se credea așezat în primul loc după acesta ca importanță a muncii sale. Se lăuda mereu că a luat parte la războiul de la 1877–1878, că a fost în lupta de la Grivița și Plevna și-și arăta decorația ce-o purta mereu pe piept. Îl supărau rău glumele unui mecanic, Ionescu, care-i spunea: „Las-o mai domol, Moș Vasile, cu laudele, că dumneata nici n-ai trecut Dunărea în Bulgaria. Când ostașii noștri luptau la Grivița și la Plevna, dumneata păzeai găștele colonelului pe câmpia de pe la Cotroceni și pentru această ispravă ți-a dat colonelul decorația cu care te lauzi atâta”. Se făcea foc bătrânului, își ieșea cumplit din fire. Supărarea moșului era cu atât mai accentuată, întrucât se părea că Ionescu spune adevărul.

La materiale lucra în birou funcționarul Măgureanu, conștiincios, înțelept, liniștit, bun de suflet. Își vedea de ale sale cu bună rânduială și cu toată lumea se purta frumos, cuviincios și supus față de superiori, prietenos și bun cu cei mici. N-a supărat pe nimeni și nici alții nu-l supărau pe el.

Casierul fabricii, Negulescu, era un om îngâmfat, mărginit și plin de răutate. Se enerva repede și-l numiseră Epilepticul, că dădea din mâini și țipa ca un nebun când dădea de vreo supărare. Cu acesta am avut adeseori conflicte de ordin oficial.

Și mai era o figură de reținut, mândru de importanța funcțiunii sale, tot un fel de magazioner, Scarlat. El administra cantina muncitorilor, procura alimente și le distribuia lucrătorilor. Era o figură cu înfățișare urâtă, o față buhăită, un mers legănat, de parcă se târa nu pășea, gras, diform, părea un hipopotam scurt și lat, flămânzea pe bieții muncitori. Era urât de toată fabrica,

dar era favoritul directorului și nu se putea face nimic împotriva lui. Îl chema Vasile, spunea că i-a fost naș poetul Vasile Alecsandri. Întemeiat pe protecția directorului era și foarte obraznic cu toată lumea, dar nu puteau să-i facă nimic. Gurile rele spuneau că operează cu știrea și aprobarea directorului. Nu-ți venea să crezi că ar beneficia amândoi, cum se susținea, dar în țara aceasta toate sunt posibile. E așa sistemul și trăiau din el și cei mai cinstiți în aparență.

Toți aceștia erau vechi funcționari ai pulberăriei. Cu înființarea secției grenadelor de mână, numărul lor a crescut. A venit și un subdirector și un șef de fabricație al secției de grenade.

Subdirector era inginerul Nicolae Secară, moldovean de origine. Om voinic, bine legat, era mai în vârstă ca directorul, energic și hotărât, era mai natural, mai sincer ca directorul, știa întotdeauna ce vrea, nimic fals, nimic ascuns. Și era om de caracter, aspru, dar drept. De la prima vedere îți impunea respect și în același timp te atrăgea spre dânsul o caldă simpatie.

Șeful fabricației la secția de grenade venise mai târziu, inginerul Ion Dinulescu. Cum se înșală omul câteodată, lăsându-se furat de prima impresie! Când l-am văzut prima dată la mine în atelier mi-a părut un înfumurat. I-am spus această părere lui Nică Țucu și dânsul a crezut la fel. Și n-a trecut mult să înțelegem greșeala noastră. Inginerul Ion Dinulescu a fost un om așa de bun, de cumsecade și de cinstit, cum nu i se dă omului ocazie să întâlnească în strădaniile sale în lume. A pornit de jos, de la școala de ucenici, a servit la marina militară vreo cinci ani, s-a eliberat cu gradul de plutonier, și-a completat învățătura de carte, s-a dus în străinătate prin cele mai de seamă fabrici din Anglia, Franța și Belgia, și-a luat diploma de inginer în această din urmă țară, la Liège. Războiul l-a găsit acolo și după ocupația germană a venit acasă. Inginerul Ion Dinulescu a pătruns în sufletele noastre, al meu și al lui Nică, ne-a iubit și ne-a ocrotit în toată vremea cât am stat în serviciul fabricii. Și nimenea n-a apreciat cu atâta dreptă judecată pe românii „de dincolo” ca acest inginer, originar din Câmpia Bărăganului, de la Fetești.

Inginerul Perieteanu era chimistul pulberăriei, de statură mică, urâcios, cu fața arsă și otrăvită, nu vorbea cu nimenea, era distanțat de toată lumea. Zâmbetul lui răutăcios părea un rânjet de fiară înfuriată. Alți doi ingineri chimiști veniseră deodată cu înființarea secției de grenade: Marinescu și Manughiovici, doi băieți minunați, plini de veselie, de umor și de bunătate. Ne

considerau prieteni și zile frumoase am petrecut în societatea lor. Fabrica lucra cu materii explozive, se cuvenea să aibă și un medic, dar n-avea decât un subchirurg cu numele Dumitrescu, om cu puțină școală, slab orientat în frământările sociale, bun de gură, prietenos, dar nesincer. Om mai în vârstă, avea familia la Târgoviște, aci era singur și mânca la popotă cu noi.

Pe lângă acești angajați originari din țara veche, se mai întâlneau pe aici și de ai noștri, refugiați transilvăneni. Pe doi i-am găsit acolo, ceilalți au venit în urmă.

La contabilitate lucra Virgil Crețaru, fiu de preot din Bod, de lângă Brașov și absolvent al școlii superioare de comerț din acest oraș. Se găsea de mai mult timp în țară și era căsătorit cu o fată de preot din Țara Bârsei, femeie cu bună cultură, simpatică și tare cumsecade. Virgil Crețaru era om serios, dar deschis la fire, cu judecată sănătoasă și cinstit camarad. În birou la contabilitate era de mare trebuință, executând lucrări grele pentru mintea înceată a șefului său Pohrib.

Șeful rețelei electrice din fabrică era Ghiță Meruțiu, originar din jurul Sibiului. Învățase electromecanica în Germania, își luase acolo diploma de subinginer și era foarte priceput în meseria sa. Înalt, cu ochelari, blând, era veșnic vesel și prietenos cu toată lumea. Omul acesta nu știa să urască, nici să fie supărat. Înconjură pe fiecare cu toată dragostea și spunea totul deschis, sincer, cu zâmbetul pe buze. Nu-l interesau răutățile altora, nu se supăra de ele, dar le para cu zâmbetul pe buze, cu o glumă, însă cu toată energia. Îl consideram cu toții ca șef al nostru, al coloniei de refugiați și-l iubeam cu toată căldura.

Cu mine odată a venit la Lăculețe tânărul Hortensiu Ioanovici, originar din Zărnești, de lângă Brașov. A părăsit școala comunală din acest oraș și a trecut munții în țară. Copil bun și conștiincios era iubit de noi toți. Ne zicea „nene” și noi îl botezaserăm „mânzul”. În toamna anului 1916, când au fost încorporați ardelenii s-a dus și dânsul la Regimentul 2 Vâlcea, a îndurat toate mizeriile și necazurile vremilor și răutății omenești. Târziu, după ani de zile, în România Mare, am auzit că a rămas în armată și avea atunci gradul de căpitan. Atât!

Odată cu Nică Țucu a venit la Lăculețe Emil Nistor, fiu de popă din Tulgheș, băiat bun, dar copilăros. Făcuse vreo patru clase secundare, fusese pe undeva în serviciu, până când a trecut munții. Suflet cinstit, dar neajutorat în

toate ale sale, s-a ataşat de mine şi de Țucu cu toată dorinţa noastră de-a fi numai noi doi. Nu l-am putut alunga, era prea ataşat de noi, avea nevoie de ocrotire şi am continuat căminul în trei până toamna, când a plecat la armată. A venit odată în concediu la noi familia sa, pe când ne găseam la Dăngeni, în Moldova şi de atunci n-am mai auzit de numele lui.

Târziu, în primăvară, a venit aci Radu Barcianu, fiul profesorului Daniil Popovici-Barcianu³³⁸, de la Sibiu. Copil alintat al unei familii de cărturari era de tot puţin serios. Avea însă un suflet ales şi o bună educaţie, om despre care ai putea spune că toată viaţa rămase copil. În serviciul său nu prea avea energia necesară, ca prieten însă era de bun preţ şi cinstit.

Mai veniseră aci în slujba de supraveghetori încă doi tineri din ţara veche. Pe unul îl chema Năstase, nu-i mai ştiu numele de botez. Era singurul dintre semenii săi „imoral şi derbedeu”. Avusese o legătură necinstită cu o nenorocită de fată, de aceeaşi imoralitate ca şi dânsul, unicul caz între cele aproape şase sute de fete care lucrau în fabrică. Tipul aventurierului fără caracter, era şi beţiv şi dezordonat în serviciu său. Nu ştiu cine-l ocrotea, că i se treceau toate cu vederea, cu toată stricta disciplină ce domnea aci, în fabrică. În toamnă s-a dus la armată. Nu ştiu de unde era originar, ştiu doar că terminase patru clase secundare. Într-o vreme Țucu l-a întâlnit în Lugoj cu gradul de locotenent de jandarmi. Când eram inspector general l-am văzut în acceleratul ce mergea de la Timişoara la Bucureşti. Deşi eram în acelaşi vagon de clasa I-a, nu i-am vorbit. Era cu dânsul o femeie blondă, spălăcită, cu părul oxigenat, îmbrăcată ţipător, puternică, voluminoasă, mai înăltuţă decât dânsul, că el era mic şi gras, probabil soţia sa. Vorbeau împreună, nu i-am mai molestat. Era o vreme când „figuri” de felul lui se ridicau pe treptele sociale. Dar de obicei, în toate vremile, aceştia fac carieră.

Al doilea era Nicolae Bogescu, moldovean din oraşul Bârlad. Terminase patru clase secundare şi avea 18 ani. Era un copil timid, bun, cam stângaci, iubitor de frumosul din natură şi din artă. Trăia într-o lume abstractă, de

³³⁸ Daniel Popovici Barcianu (1847–1903), profesor la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu. Studii: gimnaziul evanghelic din Sibiu, Institutul teologic-pedagogic din Sibiu, studii universitare la Viena, Bonn, Leipzig, doctorat la Leipzig, directorul şcolilor confesionale ortodoxe din arhiepiscopia Sibiului, secretar al Astrei, membru al Comitetului electoral central al P.N.R., a editat şi a colaborat la mai multe publicaţii periodice. A redactat manuale, lucrări de ştiinţe naturale, pedagogice.

poezie, departe de realitatea vieții cu răutățile sale. Băieții coloniei noastre îl luau mereu în râs și glume înțepătoare și-l porecliseră „Pe lângă plopii fără soț”. Nu zicea nimic, nu se apăra, nici n-ar fi știut cum. Le era drag și lor, că era așa de bun și de cuviincios, dar le plăcea să-l necăjească. Se lipise de mine și de Țucu, noi îl ocroteam și-l apăram de ascuțișul glumelor, nu răutăcioase, dar supărătoare ale semenilor săi.

Când ne-am refugiat în Moldova, el s-a dus acasă, nu era de vârsta armatei. Ani de-a rândul mi-a scris după război. Și-a completat studiile, și-a luat bacalaureatul, s-a înscris la Facultatea de Litere și continua să împlinească funcția de mic salariat al Ministerului de Finanțe. Era sărac și nevoit să-și câștige existența, făcând și școală. Avea talent la scris. Mi-a trimis câteva publicații apărute prin „Neamul Românesc” al lui Iorga, de preț și care dovedeau destoinicia literară, dar n-a avut curajul să-și urmeze calea și nici să-l încurajeze nu s-a găsit ocrotitor. S-a risipit totul și ideal și talent. Sunt ani de când nu mi-a mai scris. În lumea aceasta nu se ridică, nu se afirmă oameni de seama lui Nicolae Bogescu, ci indivizi de teapa lui Năstase.

Când eram mic și bolnăvicios și mama își îmi ruga moartea, i-a venit în vis o femeie în doliu și i-a făcut reproșuri să nu-mi roage moartea că voi trăi și ... voi avea succes în viață. Poate viața, în totalitatea sa, nu ar fi fost prea norocoasă, în sensul știut al cuvântului, dar am avut numeroase momente și cotituri de cărări în care norocul m-a favorizat din plin. Tot o întorsătură norocoasă a fost și plecarea mea de la Cosovăț și venirea aici la Lăculețe. Regiunea minunată, sănătoasă, înviorătoare și mediul social potrivit trebuințelor de viață sufletească. Am scăpat de izolarea posibilă de la Cosovăț și am ajuns aici într-un cerc de intelectuali, de semeni de ai mei cu minți cuprinzătoare și inimi ce băteau identic, pentru același ideal. Am trăit ca într-o familie mare. Lăsând la o parte anumite împrejurări mai rele și nepotrivite, răutăți omenești trecătoare, viata dusă de noi, în această liniștită și prietenoasă vale, a fost așa de frumoasă și revelatoare pentru sufletele noastre împovărate de doruri multe și dureri apăsătoare.

Când am venit aici împreună cu Ioanovici, ne-am prezentat cu actele de numire și cu o scrisoare de la directorul Constantinescu, șefului de fabricație

Petculescu. Cum a înţeles că suntem de cei „de dincolo” a trimis după Ghiţă Meruţiu.

—Iată, domnule, doi compatrioţi de ai dumitale, numiţi la fabrica noastră, poartă-le de grijă. Mai ușor vă veţi înţelege între dumneavoastră.

—Bine ați venit fraților! Acum stați aici, la căldură, culcați-vă dacă vreți. Eu acum am de lucru în fabrică.

—După orele de muncă s-a întors.

—Ce ziceți voi, mă copii? Mâne-i anul nou, s-ar cuveni să petrecem și noi pe undeva revelionul. Ați fi voi de acord să ne ducem la Târgoviște? Avem un tren pe la ora 7 și ne putem întoarce cu cel de la miezul nopții. Hai! Mergem?

—Mergem!

—Mergem? Bravo vouă! Sunteți copii buni. Nu vă mai faceți gânduri, nu mai socotiți că n-aveți haine de paradă pentru revelion. N-are nimenea nimic cu noi și nici de bani nu vă întreb și să nu vă pese. Cu Ghiță Meruțiu nu vă prăpădiți, oriunde ați fi, are el grija voastră.

Ne-am dus în vechea capitală a Țării Românești, în restaurantul cel mai de seamă, unde se ducea lumea bună din oraș. Ne-am așezat la o masă, într-un colț bun de sală. Era însă devreme. Aveam loc. Chelnerii îl cunoșteau. Veniră repede.

—Domnule Meruțiu, cu ce doriți să vă servim?

—Mă Costică, să nu te uiți că ăștia sunt îmbrăcați cam nepotrivit pentru revelion. Sunt veniți acum de peste munți, sunt frații mei, să ne servești ca pe cei mai eleganți boieri. Îl cunoști tu pe Ghiță Meruțiu?

—Să trăiți domnule inginer, am înțeles și-o să fiți mulțumit.

—Și tu vei fi mulțumit cu mine.

Și am mâncat și am băut, Costică ne-a servit ca pe cei mai de seamă boieri. Știa el că va fi servit și el tot boierește. Și ne-am simțit așa de bine și ceasurile au trecut, ne-au prins zorile. Am intrat în anul 1916 aflându-mă în cetatea de scaun a glorioșilor voievozi munteni de odinioară.

Ianuarie din anul acesta a fost o lună călduroasă, cu soare și liniște. În fabrică munca nu era încă pornită, abia acum se organiza. Împlineam câte o însărcinare, ca să justificăm și noi plata. Toate erau bune. Veneau pe undele aerului, în lumină de soare, amintiri și doruri care ne mistuiau cu dogoarea lor. Cu ziua de 15 ianuarie am reluat însemnările. Recitesc printre ele:

„Vremea trece ca o mașină, iar anul e un automat. Se scurge viața în monotonia sa simplă, repede-repede. Te bucuri fără să cugeți, crezi că orice zi trecută te apropie de finea calvarului pe care-l urci, fără să-ți dai seama unde te duce, sperând mereu până ... cine mai știe unde. Cei vreo cinci oameni puși numai de formă sub supravegherea mea își caută de munca lor. Stau lângă dâșii cu gândurile duse în alte sfere, spre alte zări, mai frumoase pentru mine, în care plânge o lume ... de jale. Ca muștele ne pălim în soare și pe undele aerului îmi depăn firul gândurilor pribege vecinic și vecinic bolnave. În tot eul meu e aceeași melancolie, care mă poartă de luni de zile.

În fugă nebună trec trenurile. Șuierul mașinii mă transportă cu trei luni și mai bine în urmă, când acest șuier al trenului românesc ce sosea în gara Vârciorova răscolea în noi dorul de libertate. Sunt mai bine de trei luni de când am trecut, dus de dorul de a ieși din viața mizerabilă din armata străină. Am văzut multe visuri spulberate și credințe zdrobite, am îndurat multe amărăciuni aci, în pământul acesta al făgăduinței, dar totuși nu mă căiesc. Unde aș fi acum? Ce s-ar fi ales de mine prin munții Serbiei? Ce aveam eu să caut acolo? Acum mai sperez în plinirea vremii”.

Într-o carte poștală Aurica Balint mă anunță că: „...a murit unchiul Ioan Corneanu”. Era bătrân și suferind și totuși mă doare sfârșitul vieții sale. Era așa de bun de suflet și om cumsecade...

„Toate ar fi bune, de ar fi Nică cu mine aici. Stând așa, furat de gânduri pribege și analizând oameni și fapte ... îmi apare icoana sufletului său, de care m-am legat atât de mult. Pe noi nu ne leagă vechi amintiri. Ne-am cunoscut în zile grele, am avut aceleași simțiri, aceleași gânduri și acestea ne-au legat. Ce bine ar fi să poată veni și el aici, cu mine, să ne ducem împreună pe umere crucea durerilor”.

Țucu îmi scrie din București:

„Caută și pune lucrurile la cale așa, să pot veni și eu la tine în gazdă. Cum ai petrecut anul nou? Noi am fost seara la Cișmigiu și am petrecut ca-n povești, chiar a fost lume foarte multă. S-a dat o masă splendidă, vin, bere, brânzeturi de tot felul, purcei fripți etc. etc. Deși era lume multă, mâncarea ar fi ajuns pentru încă atâtă. În ziua de anul nou tot așa. De acasă ai căpătat o ilustrată pe adresa lui Hamat, în care îți urează an nou fericit Aurora, Viorel și Zeno.

Eu pe aici o duc bine. Mai al dracului nu se putea. Până acum nu le-am abzis stăpânilor, dar cred că peste 4–5 zile voi face-o”.

Nică, la 9 ianuarie, îmi scrie din nou:

„...Mă bucur nespun că, în sfârşit, te-ai scăpat de Cosovăţ şi de Bucureşti şi ai ajuns la un loc bun. Mi-ar plăcea să vin şi eu, dar nu ştiu cum... Doamna Brodeţchi astăzi pleacă acasă, am fost la dânsa şi i-am dat traista de Crăciun şi i-am dat şi un franc nouţ pentru fratele «Sevu». Masa o luăm regulat în Cişmigiu, mâncarea s-a mai îmbunătăţit şi pe deasupra au mai dat fraţii Mircea câteva pahare de bere”.

Noi, cei de la Lăculeţe ne adunăm seară de seară. „Suntem în cercul nostru vreo cinci cu aceleaşi dureri de pribegi. Vorbim de-ale noastre, din ţara noastră. Lumea de dincoaci, cu două excepţii, îşi caută de ale sale, nu e întru nimic în consens cu noi, ba poate nici unul cu altul. Îşi are fiecare ale sale şi trăieşte în familie şi pentru familie, iar noi, aruncaţi de familiile noastre, ne alcătuim aci familia noastră, a necăjiţilor. Ne amăgim unul pe altul, aşteptând plinirea cea mare a vremilor, dorită de multe veacuri”.

La 18 ianuarie a venit, în sfârşit, şi Ţucu. „Am avut o nespună bucurie. Sosirea sa mi-a adus o schimbare de ordin sufletesc. Numai el îmi cunoaşte inima şi numai noi ne ştim mângâia de mâhnirea şi de greul din suflet. Am făcut pe dracu-n patru, spune dânsul, ca să vin aici. Şi bine a făcut. Bun e Dumnezeu. Cu traiul alături, ne vom uşura necazurile care ne sunt comune. De-ar da Dumnezeu să putem sta aici până vom merge acasă în România Mare”.

*

Pulberăria Lăculete era aşezată într-o regiune frumoasă, dar cu puţin pământ potrivit agriculturii. Erau sate de moşneni, nu se găseau pe aici boieri. Locuitorii aveau câte ceva pământ, livezi de pruni şi ici-colea vii, dar nu le era suficient să-şi asigure toate trebuinţele şi aveau nevoie să muncească şi în alte părţi. Unii erau angajaţi la „petrolifere”, câţiva, o mână de oameni, lucrau în pulberărie. Secţia de grenade de mână era bine venită, câteva sute au găsit aici plasare nu prea surâzătoare, dar totuşi o existenţă.

Pământul era lucrat cu mijloace îndeajuns de primitive. Semănau mai ales porumbul şi apoi grâul. Nu se găseau pe aci nici cartofi şi alte legume sau zarzavaturi. Pe acestea le cumpărau de la grădinarii bulgari, care veneau cu

căruțele și colindau satele de-a rândul, făcând afaceri bune și adunându-și averi frumoase. Oamenii erau cumsecade, buni, blânzi, supuși până la umilință și cuviincoși. Mi-a rămas convingerea că aci am întâlnit cei mai de treabă țărani din câți am întâlnit în drumurile mele. Hrana lor era simplă și puțin hrănitoare. Se hrăneau totuși mai bine de cum am văzut mai târziu pe cei din Moldova.

Atelierele de grenade și-au început lucrările cu puțini muncitori. Numărul lor a crescut cu scurgerea vremilor, prefăcând pulberăria veselă și liniștită într-un adevărat furnicar de oameni. Cu deosebire era mare numărul fetelor. Mie mi se încredințase atelierul de montare a grenadelor, care era cel mai important și avea numărul cel mai mare de muncitori. Tucu îl avea pe al doilea în importanță, încărcarea cu materiile explozive. Ceilalți își primiseră și ei câte o încredințare, mai cu puțină răspundere și fără să fie primejdioase. Lucrările trebuiau executate cu cea mai mare băgare de seamă. Orice greșală, chiar cea mai neînsemnată, putea produce explozie aducătoare de moarte.

Grenadele de mână la care lucram noi erau invenție românească, a căpitanului Savopol³³⁹. Erau cam complicate și foarte puternice în efectul lor distrugător. Piesele din care erau alcătuite le primeam fie din atelierele noastre de ajustare, fie aduse din afară. Trebuia să fim mereu atenți, cu ochii în patru la tot aparatul de confecționare. Muncitorii și muncitoarele erau oameni simpli, țărani neobișnuiți cu disciplina unei fabrici, dar erau ascultători și supuși și foarte isteți. Cei mai mulți bărbați erau oameni tineri, aproape toți sub 40 de ani. Fetele erau de obicei mici de statură, slăbuțe, trase la față, dar toate, aproape, drăguțe, frumoșele. Îmbrăcate în niște corcitururi de haine nemțești de diferite croiuri și culori. Purtau fuste și bluze și pe deasupra niște scurteici, te credeai într-un sat șvăbesc. Se înlocuiseră fotele și iile de altădată. Purtau mărămile strânse pe cap și legate sub bărbie, până după cap, într-o gușuială care nu era deloc estetică. Munceau sărmanele din făcutul dimineții și până seara târziu aci în fabrică, cu plată slabă, ca să dea cu nesocotință banii pe haine de acestea atât de scumpe în comparație cu valoarea lor.

Acest popor atât de bun mi se înfățișa ca niște oi rătăcite, fără stăpân, ca o turmă rău păstorită, de nimenea călăuzită, dar tunsă și mulșă de toți de-a rândul.

³³⁹ Căpitanul Savopol a inventat un tip de grenadă care i-a purtat numele.

Aproape toţi şi bărbaţi şi fete erau cunoscători de carte, carte bună. Citeau frumos şi scriau aproape corect, ceea ce dovedea că şcoala şi-a împlinit misiunea sa, dar toţi ceilalţi, numeroşii încredinţaţi ai stăpânirii, exploatau buna lor credinţă, naivitatea, dar mai cu seamă lipsa lor de orientare, neştiinţa dreptului de om.

În primele zile, aceşti buni şi necăjiţi oameni ne priveau cu teamă, se uitau la noi cum se uită câinele lovit mereu de stăpân. A trebuit să treacă o vreme ca să vadă că nu suntem cum ne credeau ei. S-au apropiat sufleteşte cu tot mai multă încredere, cu dragoste fiiască. Le deveniserăm adevăraţi părinţi ocrotitori. De această frumoasă afecţiune ne bucuram îndeosebi Ţucu şi cu mine. Nici ceilalţi nu erau răi, dar mai copilăroşi, mai puţin serioşi. Cu toată această bunătate n-a slăbit cu nimic disciplina şi ordinea strictă ce trebuia să domnească aci. Dragostea noastră părintească nu s-a transformat în slăbiciune. Au înţeles şi dâşii datoria lor şi s-au conformat cu totul.

Fiecare şef de atelier îşi aştepta muncitorii în poartă, îi încolona doi cu doi şi-i conducea la locul de muncă. Aceeaşi ordine se păstra şi la ieşire. Se citea catalogul şi se nota prezenţa la lucru. Bărbaţii se plăteau cu câte 2,50 lei şi familia cu 2 lei. Toţi erau îndatoraţi în pauză să mănânce la cantină. Plăteau 50 de bani, primeau dimineaţa un ceai cu o bucăţică de pâne şi la prânz o altă bucată de pâne şi o ciorbă oarecare. Administratorul cantinei era Vasile Scarlat, un fel de animal îmbuibat, cu slabă cunoaştere de carte, dar cu multă obrăznicie vicleană şi hoţească. Hrana acestor nenorociţi era foarte slabă. Totul se reducea la o bucată de pâne, căci ciorba de orice fel ar fi fost şi orice nume va fi purtat era doar o zeamă fără culoare, fără pic de grăsime, doar sărată şi ardeiată din belşug. Cei mai mulţi dintre muncitori ştiau mai multă carte ca acest „magaziner”, favoritul şi preţuitul directorului. Ne duceam cu dâşii la masă, le vedeam hrana de toată ziua. Ei nu protestau, se plângeau însă mereu mie şi lui Ţucu de aceste şi de foamea ce-i tortura. De la o vreme ne-a durut sufletul de necazul şi amărăciunea lor. N-am mai putut răbda şi ne-am dus eu cu Ţucu la directorul Mihail care-l susţinea. Era de faţă şi subdirectorul Nicolae Secară. I-am arătat toată situaţia de la cantină, flămânzirea acestor oameni de la care noi aşteptam muncă. Ne-a ascultat până la capăt, fără nicio observaţie, n-a deschis gura, doar faţa-i era mai pălită ca de obicei.

—Veniți dumneavoastră să vedeți, vă rugăm noi, în numele acestor nenorociți care se plâng mereu către noi de foame, veniți să vedeți. Astăzi e zi de mâncare cu carne și n-am văzut nici măcar o mică bucățică. Și nu numai astăzi, așa merge în permanență.

—Du-te dumneata, îi spune subdirectorului.

Am plecat împreună. Scarlat era acolo. Fusesse deja din vreme anunțat de intenția noastră. În toate farfuriile de dinaintea mesenilor se găsea carne. Unde va fi fost până aici? Pentru cine va fi fost păstrată? N-am mai căutat. Scarlat ne privea cu scânteii de ură în ochi.

—Domnule director, eu dau tot ce este prescris, toată cantitatea și mâncarea e destulă și bună. Întrebați muncitorii, să vă spună ei. Domnul Jumanca și domnul Țucu vin numai din răutate, din dușmănie să reorândească de toate. Se vede că sunt „de cei de dincolo”, pe care i-am primit aci ca să ațâțe oamenii împotriva rânduelilor noastre. Vă rog, întrebați-i pe oameni, să vă spună ei.

Subdirectorul s-a uitat liniștit la dânsul, se vedea pe fața sa că nu-l crede. Se uită apoi la oameni, care-și încetaseră mâncarea și stăteau în picioare nemișcați cu ochii la noi.

—Ei, oameni, e bună mâncarea?

—Să trăiți domnule director, e bună.

—Și aveți destul întotdeauna?

—Avem.

—Vi se dă și carne?

—Ni se dă.

—Și sunteți mulțumiți?

—Mulțumiți.

Directorul Secară s-a uitat la noi cu o privire care arăta mult înțeles. N-a rostit un singur cuvânt, dar ne-am dat seama la ce gândește. Știa că avem dreptate, dar așa este această țară, așa sunt moravurile pe care nu noi le vom îndrepta. Scarlat ne privea radios. Triumfa. Ne-am uitat la el cu scârbă și cu tot disprețul nostru. Dar ce putea înțelege din aceasta? Era prea încuiat la minte, ca să înțeleagă. Am plecat împreună cu subdirectorul. Nu ne-a spus nimic, dar nici noi n-am mai rostit un singur cuvânt măcar. Ne-am înțeles reciproc, minunat de bine, prin tăcerea aceasta.

*

Directorul pulberăriei avea planuri mari în legătură cu cantina. Voia să creeze anumite fonduri pentru viitor și de bună seamă „ipopotamul” își mai făcea și el parte. Gurile rele spuneau că își are de aci și directorul partea sa. Nu-mi vine să cred. Dar mai ști? Câte nu s-au putut în țara aceasta bună și generoasă?

În realizarea acestui plan intram și noi cu cantina noastră. Nici noi nu eram departe de mâncarea muncitorilor. Era tot așa de proastă, gătită fără pic de iscusință, doar că ni se da mai multă și primeam și carne. Dar plăteam 60 de lei lunar, doi lei pe zi. Ne devenise scârboase toate aceste lături, pregătite de oameni nepricepuți. De nenumărate ori am reclamat directorului această împrejurare, dar n-am fost luați în seamă. În cele din urmă ne-am pus într-un fel de grevă. I-am spus directorului că plătim, dar nu ne mai ducem la mâncare. Eram mai mulți, aproape toți cei de peste munți și ne secondau și o parte din cei din țară. S-au mai făcut ameliorări, dar mâncarea era tot fără pricepere gătită.

Venise la fabrică inginerul Ion Dinulescu. Am început să-l cunoaștem și să ne împrietenim cu el. Om cinstit, avea toată dragostea față de toți cei necăjiți și era și deschis la fire, sincer, cu orientare de viață reală. Fusese atâta vreme în străinătate, cunoscuse viața muncitorească de acolo, lucrând alături și trăind împreună cu ei. Vedeă oropsita soartă a celor de aci, din țara sa și-l dureau toate acestea. El ne-a înțeles și pe noi mai bine ca oricare altul. Îi povesteam lui toate necazurile. Le asculta atent și cu răbdare, dar nu-și spunea părerile niciodată. De bună seamă i-a vorbit directorului, ori de câte ori a fost cazul. Noi n-am știut-o aceasta, dar se simțeau intervențiile sale măcar în mici îmbunătățiri, dacă nu se putea vreo îndreptare mai de seamă. Directorul n-a putut rămâne nepăsător la greva noastră. A vrut să stea de vorbă cu noi. S-a dus Meruțiu și Țucu, amândoi îndrăzneți și buni de gură. I-au spus totul deschis, fără niciun înconjur și după o târguială mai lungă s-a ajuns la un acord potrivit. Administrarea cantinei să ne-o facem singuri, în regie proprie, să ne angajăm noi bucătăreasa și dacă e nevoie și alt personal de serviciu, să ne facem meniul săptămânal și să dăm lista de alimente ca să ni se aducă cu căruțele fabricii de la Târgoviște, deodată cu ale cantinei muncitorești, în felul acesta fiind scutiți de cheltuielile transportului. Să plătim fabricii numai

lemnele și o sumă oarecare drept chirie și amortizarea mobilierului și vaselor de bucătărie. Meruțiu s-a dus la Târgoviște, a umblat, a căutat până ce a nimerit o unguroaică, bucătăreasă de meserie, care fusese prin case mari, boierești. Tot lui i-am încredințat și conducerea cantinei noastre. Acum am schimbat-o în „popotă”. Merita acest nume.

Totul s-a transformat aci. Aveam mâncare din belșug, minunat pregătită, servită domnește și nu depășeam niciodată suma ce-o plăteam cantinei lui Scarlat, cu tot luxul ce-l făceam câteodată.

Locuințele noastre se găseau în fața fabricii, sub poalele codrului, într-o pitorească așezare. Erau case mai multe, case familiale cu trei, patru sau cinci camere. Aveam câte doi, trei o cameră. Scopul nostru era să fim numai noi doi, dar nu ne puteam scăpa de Emil Nistor. Cu niciun preț nu voia să ne lase. Neajutorat, stângaci, se atașase de noi ca de părinți adoptivi și i se umpleau ochii de lacrimi când se punea această problemă. Era om cumsecade, bun la suflet și ascultător, nu ne-am îndurat să-l alungăm și a rămas în „comunional”³⁴⁰ nostru în continuare. Locuiam împreună o cameră.

Cu scurgerea vremilor, personalul fabricii a tot crescut. Veneau angajați care aveau familie. Li se cuveneau locuințe mai încăpătoare și directorul ne-a mutat pe noi, burlacii, într-o casă mai mare, într-o școală spațioasă, o cameră comună. Ne găseam aici vreo 12 sau poate și mai mulți, nu mai țin bine minte. Erau toți băieți tineri, cumsecade, cuviincioși față de noi, care eram mai în vârstă, dar era primăvară, clocotea viața într-înșii și trebuiau să-i dea curs. Firește că această împrejurare nu ne prea venea la socoteală, dar înțelegeam în același timp că-și aveau dreptul și nici n-am putea s-o oprim. Sala era împărțită prin niște paravane de scânduri în mici cămăruțe. În fiecare se găseau câte două paturi și o masă. Cu toate acestea locuiam tot în comun și mai ales lui Nică Țucu nu-i convenea această situație. În colindările noastre din zilele de sărbătoare ne împrieteniserăm cu învățătorul din Gura Vulcănii, Ion N. Banu, un om cu suflet ales și înflăcărat român. Auzindu-ne plângându-ne de starea locuinței noastre, ne-a invitat să ne mutăm în sat la dânsul. „Veniți la cină. Am o casă nouă zidită pe seama fratelui meu Oprea pentru vremea când se va însura.

³⁴⁰ În granița militară austriacă comunionalul era casa sau familia grănicerească, în care erau asociate mai multe persoane, înrudite sau nu, deținătoare în comun a posesiunilor imobiliare în schimbul cărora îndeplineau sarcinile militare.

Acum e nelocuită. Are și ceva mobilier, mai completați dumneavoastră, mai noi cele de lipsă și o să vă simțiți bine acolo”.

I-am spus intenția noastră directorului. Ne-a aprobat-o, dar cu o mică observație: „Nu cumva fiind mai departe de fabrică să întârziati”. I-am dat asigurarea că nu va fi cazul și de fapt niciodată nu s-a întâmplat să întârziem nici măcar un minut. Ne-am mutat în sat, dar și Nistor cu noi, n-a vrut cu niciun preț să rămână cu vrâsnicii lui. Am continuat să mâncăm la popotă. Drumul pe care-l făceam din sat până în fabrică, în fiecare dimineață și la reîntoarcere seara, era minunat, ne refăcea sufletește, ne recrea, ne dădea sănătate. Treceam apa Ialomiței pe un pod și-o luam pe lângă cursul ei pe un zăvoi presărat de tufișuri și printre holde semănate, în cântare de păsări multe. Era primăvară. În răsăritul soarelui totul strălucea în dumnezeiască lumină. Ne simțeam așa de bine, de liniștiți, de mângăiați în nădejdi multe pentru viitor.

Toate aceste frământări pline de poezie, ale minunatei naturi, adeseori ne răscoleau în suflete și veneau pe undele aerului amintiri multe, icoane dragi de la noi de acasă, ne înduioșau, ne umpleau ochii de lacrimi, durerile neostoite păreau totuși mai domoale, pitorescul înconjurător aducându-le alinare și speranță pentru zilele ce vor veni. Mi-aduc aminte de o scenă petrecută în răsărit de soare, în lunca aceasta a Ialomiței. Un om pornise plugul și mergea pe brazdă în urma blânzilor săi boi. Din pământul răsturnat de tăișul fierului lucitor venea un miros reavăn de viață dătător, cel mai minunat parfum pentru cei ce au trăit în el. Mă copleși un sentiment atât de puternic de nu mai putei răbda. Îi spusei omului: „Bade, lasă-mă să trag eu măcar și numai o brazdă, că mă cuprinse așa un dor de ogorul nostru de acasă”. S-a uitat omul lung la mine. Poate nu m-a înțeles, dar mi-a lăsat coarnele plugului și am tras vreo două brazde cu tot năduful din piept și mi-am stâmpărat dorul ce mă învălurea.

Învățătorul Ion N. Banu avea și dânsul o casă nouă, clădită pe locul familiar, alături de casa bătrânilor săi părinți. Am întâlnit pe aici o frumoasă tradiție. Bătrânii se îngrijeau din bună vreme să construiască, pentru fiecare fecior, casă nouă. Intravilanele erau mari, se găsea loc suficient. Casele se ridicau după cum era nimeșala locului. Nu se luau în seamă ulițele, care nici nu se puteau numi astfel și care șerpuiiau în felurite înconveieturi, nici nu era vreo aliniere. Se găseau presărate pe tot locul într-o pitorească neorânduială. Familia Banu

era tare cumsecade. Bătrânii micuți, slabi, cu urmele zilelor de trudă pe blânda lor înfățișare, erau numai bunătate și iubire pentru toată lumea. Așa erau și frații. Învățătorul era cel mai în vârstă. Nu făcuse școala normală. Avea patru clase secundare, a intrat în învățământ ca suplinitor, apoi ca învățător ajutor, și-a făcut toate examenele cerute de legi și regulamente și făcea bună și cuminte carte cu copiii satului său. Frații săi, Oprea și Ghiță, erau de aceeași bunătate sufletească, cum era întreaga familie. Bietul Ghiță nu era de armată, a fost dus cu tineretul în Moldova unde se prăpădește în mizerie, iar un văr al lor muncea la fabrică, a venit cu noi în Moldova, s-a prăpădit la Dăngeni, l-am îngropat acolo eu cu Nică Țucu, în socoteala noastră și când s-a terminat războiul, prin muncitori, i-am trimis tatălui său „certificatul morții”. Mai era aci și o soră mai mică, de vreo 12–13 ani, slăbuță, neîmplinită, dar având aceleași însușiri bune care caracterizau întreaga familie. Ne-am instalat acolo, în casa lui Oprea Banu și ne-am simțit nespus de bine. Dimineața luam ceaiul la popotă, mâncam acolo și de prânz, iar cina ne-o făceam noi, acasă. Găseam prin sat lapte, ouă, brânză. Zilele erau lungi, frumoase, ne duceam cu drag pe cărare prin zăvoi.

Lucram cu materii explozive, cu moartea în spate. Cea mai mică greșală ne putea fi fatală. Trebuia să fim mereu atenți. Cu toate acestea n-am putut scăpa fără accidente.

Grenade de mână se lucrau și la Pulberăria Dudești, din marginea capitalei. Propriu zis acolo era centrul acestei industrii de război. Acolo se făceau primele experiențe și de aici și nenorocirile mai numeroase. Se spunea – poate exagerat, poate adevărat – că au murit acolo vreo 60 de oameni. Noi n-am avut niciun caz mortal.

Când omul are noroc scapă și din cele mai cumplite primejdii. Mie-mi prorocise ursitoarea când eram mic și bolnăvicios că voi avea noroc în viață. Această prevestire s-a adevărit din plin în cele dintâi zile ale venirii mele la Lăculețe. Încă nu începuse fabricația grenadelor, eu nu le cunoșteam. Se găseau câteva într-un depozit, confecționate pentru încercare. Într-o zi vine directorul și nu știu cum îi dă gând, ce-i vine pofta să facă câteva încercări de aruncare cu grenade. Erau vreo zece aduse acolo. Și erau prezenți pe lângă director și șeful de fabricație Petculescu, inginerul Periețeanu și încă vreo doi sau trei angajați, pe care nu-i mai țin minte. La locul de experiență era construit un paravan din

scânduri groase, ca cei prezenți să fie apărați de efectele exploziei. Directorul mă cheamă și pe mine ca să văd și eu, să cunosc rostul acestor arme de război și efectul lor distrugător. Mă duc. Stau la spatele lor, în locul paravanului. Directorul și inginerul chimist azvârleau câte una sau două și comentau între ei felul căderii și efectul exploziei. Bubuiturile erau egale cu cele de tunuri de câmp. Făceau o groapă adâncă, de o palmă sau două, cu un diametru până la jumătate de metru, împrășcând în față și lateral o ploaie de gloanțe. Peste trei sute de alice mărunte din fier alcătuiau încărcătura unei singure grenade. Efectul de distrugere era mare de tot. Una cade fără să facă explozie. Directorul pâlپăit cum era, mă trimite pe mine s-o ridic. Regula în astfel de cazuri era ca obiectul să fie apucat încet de tot, fără nicio clătinare de partea cu explozibilul și ridicată în sus. Capsa, căzută prin aruncare pe cuiul perculator care producea explozia, revine la locul său de plecare și nu se mai întâmplă nimic. Prudența omului mai îndemna la o apropiere de grenada neexplodată aplecat sau chiar culcat pe burtă. Dacă aprinderea s-ar produce, împrășcarea gloanțelor s-ar face în sus și omul mai putea scăpa. Ce puteam eu ști din toate acestea? Nimeni nu-mi spusese nimic și atunci le vedeam pentru prima dată. M-am dus s-o ridic la provocarea directorului. Am prins-o de mânerul subțire chiar împotriva regulei. Directorul mai face și o a doua imprudență, îmi face semne s-o întorc, iar eu nepricepând semnele sale o întorc într-o parte și într-alta. Capsa ce căzuse servea de perculator și numai o minune dumnezeiască a fost că nu s-a apăsât. M-ar fi făcut ciur sutele de gloanțe din conținutul său. Când am ajuns cu ea după paravan toți erau galbeni ca ceara, amuțiseră de spaimă. Directorul abia-și vine la grai, tremura din tot corpul:

—Ce-ai făcut nenorocitul? Ce, așa se umblă cu grenadele? Numai mâna dumnezeiască te-a scăpat. Ai avut un noroc nemaipomenit.

—Dar eu de unde era să știu cum să o ridic? Acum le-am văzut mai întâi. Ce puteam eu ști de regule și rândueli?

—Ai dreptate. Eu sunt vinovat. Nu mi-am dat seama de acest fapt. Și mulțumesc lui Dumnezeu că nu s-a întâmplat nimic. Te aveam pe conștiință toată viața. Zău, o mare minune a fost că ai scăpat.

Încolo, mai înspre primăvară, după ce lucrul în ateliere începuse, într-o zi frumoasă și caldă numai atelierul meu era în funcție regulată, celelalte încetaseră din lipsă de material. Se găseau în depozit vreo două sute de

grenade. Erau nesigure și sortite să fie aruncate la locul de experiențe. Inginerul Marinescu, om drăguț și prietenos cu toată lumea, le zice șefilor de ateliere: „Mă, voi și așa n-aveți de lucru, haideti cu mine să tragem, să aruncăm cele vreo sută de grenade suspecte, învățați și voi ceva”.

S-au dus cu toții, s-a luat după ei și Munteanu, care nu avea nimic cu secția noastră și încă și alții. S-au adunat vreo 10 sau 12. Aruncau pe întrecute. Bubuiturile răsunau în aerul limpede al după-amiezii însoțite ca un bombardament de artilerie asupra întăriturilor dușmane. Eu stăteam în fața porții deschise a atelierului meu cu gândurile duse departe, la noi acasă. Deodată vine în fugă nebună un muncitor și-mi spune abia scoțând vorba:

— Patru oameni să ducă targa! Domnul inginer Marinescu e greu rănit!

— Cum?

— A explodat o grenadă și e rănit de moarte.

— Numai el?

— Mai sunt și alții. Nu mai știu care.

Rânduii în pripă patru oameni dintre cei mai tineri și mai voinici, care plecară în mare grabă. Gândul meu era la Țucu. Nu știam dacă s-a dus și el acolo. Mă durea de toți că erau cumsecade, îmi erau cu toții prieteni, dar de Țucu mai mult, că îmi era mai mult ca un frate, parcă făcea parte din mine însumi. Nu puteam pleca de la atelier. Muncitorii mei, mai ales fetele, speriați vreau să năvălească afară, să afle. Stam înaintea porții atelierului și tremuram din tot corpul. În sfârșit, văd convoiul la oarecare distanță, trecând spre infirmerie. Înainte cei patru oameni cu targa și ceilalți în urmă. Nică Țucu cu o mână ținea pe cealaltă îndoită și suflecată până la cot. Rănit la mână, mă gândesc eu. Și mai târziu am aflat povestea. A fost o imprudență a inginerului, a chimistului Marinescu. Rânduiala era ca grenada neexplodată să fie demontată și cercetat defectul. El însă n-a făcut-o aceasta. A ridicat-o, a dus-o după paravan și în loc s-o demonteze, a încercat s-o arunce din nou. Când a ridicat-o deasupra capului, în clătinarea produsă, s-a aprins, explozia s-a produs și i-au împroșcat gloanțele ca o ploaie izbită de vânt. Încerc să redau evenimentul acesta dureros așa cum mi l-a povestit mie Nică Țucu: „Mă găseam la birou, aveam ceva de vorbit cu Creițaru și am întârziat de la «parada dracului». M-am dus ceva mai târziu. Răsunau deja primele bubuituri, mă grăbeam de zor. Ce și-o fi zis dracu în sinea lui? «Hai, grăbește-te să nu cumva

să scapi, ca să vă iau pe toți deodată, în grămadă». Și alergam ca să mă ia dracu și pe mine. Alergam ca nebunii, pe întrecute. Bubuiturile răsunau parcă ne găseam la nunta satanei. Marinescu aduse grenada neexplodată și încearcă s-o arunce din nou. Ceasul rău! Nu ne-a stricat această «răcoreală», că prea ne avântasem în imprudența noastră, uitasem că avem în mâini sculele morții”.

Răniți erau opt. Norocul că explozia s-a produs deasupra capetelor, de se producea mai jos nu știu dacă ar mai fi rămas unul viu. Așa, gloanțele s-au împrăștiat în sus și numai cele rătăcite au căzut asupra imprudenților războinici. Marinescu a primit peste 40 de alice, dar numai la adâncimi mai mici și după vreo două săptămâni s-a refăcut. Avea pe față câteva pete vinete, urme rămase de la gloanțe. Țucu a fost lovit în brațul stâng de o bucată de tinichea din corpul de grenadă. A scăpat ușor. Meruțiu a primit în cap trei gloanțe, care i-au produs răni ușoare. „Norocul meu în căciulă că-mi lua dracu capul”, spunea el. Ceva mai serios a fost rănit Hortensiu Ioanovici. Avea trei răni în spate, îndeajuns de adânci; dar numai în carnea mușchilor. Cel mai grav rănit a fost magazinerul Lotreanu, un om foarte cumsecade, sărac și cu vreo nouă copii. Îi intraseră câteva alice între degetele de la picioare și a stat mai bine de trei luni în spitalul din Târgoviște. Au mai fost răniți trei dintre muncitori, răni fără importanță, doar niște zgârieturi ușoare.

Când am aflat povestea aceasta m-am gândit la mine și la norocul meu extraordinar. Granata odată aruncată și neexplodată, doar dintr-o mișcare a luat foc în mâna inginerului Marinescu și eu o întorceam pe toate părțile și puterea dumnezeiască m-a păzit. Dar nu numai grenadele încărcate erau primejdioase. Însăși capsele singure constituiau pericol îndeajuns de serios. În consecință se cuvenea să umblăm cu ele cu mare băgare de seamă. Și muncitorilor le-am făcut o adevărată școală și mereu le reaminteam procedeul de manipulare și-i supravegheam. Se găseau unele dintre defecte. Aveam o față foarte conștiincioasă, care le alegea cu cea mai mare atenție și toate care erau găsite suspecte le puneam de o parte, le împachetam înapoiindu-le magaziei.

Un muncitor tânăr n-a ascultat de intențiunile noastre, a umblat la capsă pe care o ținea în mână, cu un obiect ascuțit, producându-i explozia. Nu era mai groasă ca un creion și de vreo trei degete de lungă. I-a rupt patru degete de la mâna stângă – i-a rămas doar degetul mic. Și s-a rănit la față și la piept. Explozia a fost așa de puternică de l-a izbit de pământ, degetele rupte au fost

aruncate la mare distanță. Unul ajunsese în tavan, la o înălțime de opt metri, altul căzuse la aproape aceeași depărtare, pe umărul unei fete. L-am văzut cum tremura în el viața ce se stinge, zgârcindu-se cu încetul. Bubuitura exploziei a cutremurat întreg atelierul. Muncitorii au năvălit spre ieșire. Am încuiat la repezeală poarta atelierului și am țipat la ei. Abia și-au revenit în fire din groaza ce-i cuprinsese.

Cu o capsă de acestea era să mă nenorocesc și eu. La controlul meu am nimerit o grenadă rău executată. În loc să scot mai întâi țeava cu perculatorul și numai în urmă s-o desfac, am desfăcut-o fără să mai fac această mică operație și în clipa supremă mi-am revenit din gândurile care mă duseseră acasă și am întors grenada. Tot norocul meu.

Fabricarea pulberii se făcea în niște mori cu pietre în greutate de mii de kilograme. La fiecare din aceste mori lucra câte un singur muncitor. Mai bine zis acești muncitori numai supravegheau funcțiunea mașinilor purtate de putere electrică. Erau muncitori vechi, cu experiență. La o moară din acestea lucra un om mai în vârstă, avea aproape 30 de ani în meseria aceasta. Îl chema Gheorghe Geolă și era tare de omenie.

Într-o zi de primăvară aveam de lucru la depozitele de materii explozive. Un soare minunat scălda în lumină toată zarea. Geolă stătea în fața morii sale de pulbere, în plină lucrare. Așa erau și instrucțiunile. Stăteau afară, cu ușa morii deschisă. Am stat de vorbă câteva minute și am plecat în calea mea. N-am făcut vreo sută de pași și un elocot cutremurător de pământ vibră în aer. Instinctiv îmi întorc capul. Moara lui Geolă explodase. Grinzile și căpriorii acoperișului pluteau în albastru cerului, la mare înălțime, ca niște paie. Așa se vedeau de mici. Am avut vreme să mă păzesc, ca să nu mă atingă în căderea lor. Pe lângă mine fugea îngrozit muncitorul meu, ce-și pierduse degetele în explozia de capsă și care lucra câte ceva pe aci, cu mâna care-i rămăsese întreagă. De lângă ruinele morii fumegânde răsunau țipeteleperate ale unui biet om. Întâmplarea s-a petrecut în chipul următor. După plecarea mea, urechea ascuțită a muncitorului a fost izbită de un sunet neobișnuit, a intrat în moară să constate motivul. Observând că e pericol a țâșnit afară. Explozia ce-a urmat în aceeași clipă l-a azvârlit la pământ și ușa peste el și acesta i-a fost norocul. Ușa i-a servit de scut și s-a ales numai cu niște arsuri pe corp. A zăcut la Târgoviște în spital câteva săptămâni, s-a întors la lucru. Niciun organ al

corpului nu i-a fost vătămat. Puterea exploziei a aruncat cu gura în jos ghereta unde se găsea soldatul de santinelă, acoperindu-l și acesta, cuprins de spaimă, scotea țipetele, ca din gura morții. Explozia morii de pulbere în apropiere a produs valuri de aer în mișcare și a cutremurat pământul, dar bubuitura a trecut înspre satele vecine. Într-o clipă s-au pornit valurile de oameni, se scurgeau în goană nebună spre fabrică bărbați, femei, copii. Răsunau țipete și bocete în toate glasurile, cu fețele speriate. S-au îngrămădit în fața porții fabricii câteva sute și nu s-au liniștit până nu și-au văzut pe ai lor, când au trecut la prânz la cantină.

*

Aveam sute de lucrători în fabrică. Dacă ici-colea câte unul se mai abătea de la disciplină și buna orânduială se aplicau îndată măsuri disciplinare. În general, în totalitatea lor, muncitorii noștri erau ascultători, supuși, disciplinați. Oameni săraci, se bucurau de micul câștig pe care-l puteau realiza aci și se sileau să nu supere pe „domni”, să fie, eventual, dați afară și înlocuiți cu alții. Câteodată n-aveau materiale și anumite ateliere nu lucrau. Veneau bieții oameni dimineața la poarta fabricii și plecau amărâți, ca a doua și a treia zi și multe zile să bată drumul degeaba în fiecare dimineață.

Adeseori lucram cu număr redus de oameni. Ne era așa de greu să alegem pe cei ce intrau la lucru. Ședeau grămadă cu ochii la noi și așteptau să fie chemați. Fetele aveau lacrimi în ochi când rămâneau pe dinafară. Nu se îmbulzeau, așteptau cu resemnare și plecau amărâți. Nicio vorbă de nemulțumire sau de eventual protest.

Noi ne purtam bine cu ei. Doar Năstase îi înjura, dar în fond nici el nu era rău. Bogescu, Ioanovici, Nistor, Barcianu erau copilăroși, nu prea aveau disciplină în ateliere, dar nici acolo nu se produceau fapte nepotrivite și nici abateri de la buna rânduială. În atelierul meu și a lui Țucu disciplina era mai severă și regulile se cuvenea să fie împlinite întocmai. Cea mai mică abatere putea să fie primejdioasă. Nică Țucu mai lăsa frâul, eu însă îl țineam strâns. Nu îngăduiam nicio abatere în chiar interesul și siguranța vieții lor. Și nu cu vorbe grele sau de ocară, ci cu bunul îndemn și cu sfaturi părintești. Niciodată n-am ridicat tonul, ci numai cu vorbe blânde le-am făcut educația de lipsă și mi-a reușit. „Atelierul meu de montat” era considerat ca cel mai disciplinat și mai în bună ordine. Adeseori mă trezeam cu subdirectorul Nicolae Secară, cu câte o

fată după el. „Ia fata asta aci la dumneata și ține-o din scurt și la cea mai mică abatere s-o dai afară”. Dar n-ajungea să i se aplice sentința. Îi făceam o lecție de bună purtare și țineam ochii ațintiți asupra mișcărilor sale și nu comitea nimic nepotrivit, se încadra în rânduiala cerută și nu mai era nevoie de nicio măsură disciplinară.

Superiorii noștri ne controlau adeseori. Șeful fabricației, inginerul Ion Dinulescu venea de mai multe ori pe zi, mă întreba de mersul lucrului, privea la muncitori, făcea câteva probe de control, vorbea cu oamenii cu vorbă domoală, zâmbind mereu, le dădea anumite îndrumări dacă era cazul și pleca.

Subdirectorul Secară mai da și dânsul pe aici din când în când. Secția noastră aparținea de fapt direcției sale. Vorbea puțin de tot. Se uita la câte unul cum lucrează, îl întreba câte ceva în două, trei cuvinte, îi dădea vreo îndrumare. Și aceasta foarte rar. De obicei nu zicea nimic. Avea toată încrederea în mine. Inginerii chimiști însă controlau mersul lucrărilor. Venea câte unul din când în când, controlau lucrul executat și cu deosebire capsele defecte scoase din folosință. Misiunea lor era mai mult să examineze tragerile, grenadele care nu luau foc și să caute cauzele acestui fapt. Marinescu și Manughiovici, băieți buni și prietenoși cu toată lumea, vorbeau cu oamenii zâmbind, mai făcând câte o glumă. Câteodată apărea în ușa atelierului inginerul Periețeanu. Ca o stafie din alte lumi, pășea țepăn, cu fălcile strânse, cu fața acră de parcă ar fi înghițit oțet. Nu saluta, nu se uita la nimeni, privea de sus și cu dispreț la toți și la toate. Nu vorbea aproape de loc. Când își deschidea gura aveai impresia că vrea să muște și puținele cuvinte rostite erau pline de otravă. Dicta pedepse la rezezeală, fără să știe nici muncitorul și nici eu care era motivul. Căutam eu să împac oamenii. Nu le notam amenda sau dacă le-o notam le puneam câte o zi în plus. Asta era pedeapsa lui Periețeanu: amenda cu reținerea lefii pe o zi. Cum era să le-o rețini? Cu cât greu câștigau acești oameni un biet ban și să le mai și rețini din puținul ce li se plătea!

Mi-aduc aminte, într-o zi intră în atelier, ca de obicei ca o stafie înțepenită, doar cu ochii mișcând. Vede pe un lucrător că s-a oprit din lucru. Se uită la mine și zice rânjind cu răutate: „Ăstuia să-i reții leafa pe o zi”. După ce dânsul plecă, omul, cu ochii în lacrimi, îmi spune: „De ce m-a pedepsit? Că m-a nimerit în momentul când m-am oprit și eu să mai răsuflu? De ce n-a venit să-mi numere grenadele făcute, să vadă dacă mi-am împlinit datoria și cum. De

acum încolo o să fac și eu cum fac alții. Lucrez mai încet, ce nevoie am eu să mă silesc?”. De fapt acest muncitor era cel mai bun din atelier, îl chema Ioan Arsene. Era și om citit și bine orientat în rânduiala lumii. „Las-o mă Ioane, că n-o să rămâi în pagubă, amenda trebuie să ți-o trec că inginerul Periețeanu o să controleze în foaia de plată dacă i-am executat porunca, dar o să-ți pun cu o zi mai mult și n-o să pierzi nimic”. Și s-a liniștit omul meu.

Directorul era mai mult călătorit. Când era prezent avea suficiente treburi mai mari de rânduie. Venea încă și dânsul, însoțit de obicei de inginerul Dinulescu. Stătea de vorbă cu noi în vorbe repezite, cum avea obiceiul, dar cuviincioase, că era om stilat. Ne întreba și pe noi câte ceva și pleca tot repede, cum venise.

În general personalul superior al fabricii, directorii și inginerii, se purtau frumos cu muncitorii, numai câteodată ieșindu-și din fire loveau cu palma pe câte un vinovat. Aceasta au făcut-o în vreo câteva rânduri cei doi directori. Ceialalți nu s-au coborât niciodată la acest dejositor „obicei al pământului”. Erau cărturari cu orientare în lume, oameni de concepții mai superioare. Numai Periețeanu făcea o excepție prin firea sa nenorocită.

Nu așa se purtau însă ceilalți angajați mai mici, cu școală puțină sau chiar fără școală, săltați de obrăznicia lor sau de împrejurări în funcții nemeritate. Se urcaseră prea sus pe scara măgarilor și-i prinsese amețeala. Contabilul Pohrib nici nu sta de vorbă, nici măcar nu se uita la muncitori. Niciodată nu le-a răspuns la salut. Poate pentru că îi aminteau poziția socială din care s-a ridicat. Nu ne da el nici nouă vreo atenție. Ne sfida și pe noi.

Casierul Negulescu, botezat de băieții lăcătuși și mecanici „Epilepticul”, de asemenea se umfla în pene și-și dădea aere îngrozitoare de superioritate. Cu lucrătorii nu stătea de vorbă decât în răstite și cu dispreț. Făcuse omul o școală inferioară de agricultură și se credea învățat.

Și mai era și „animalul”, „ipopotam” Scarlat și alți mărunței, goi pe dinăuntru și îmbrăcați în „haine domnești”, care priveau cu dispreț pe lucrătorii cumsecade și cu mai frumoase cunoștințe de carte decât dânsii, adunătură de arăfari, săltați de norocul orb și frământările secundare politice. Poate că aici se potrivea mai bine bătrâneasca înțelepciune: „Să te ferească Dumnezeu de prostul care ajunge domn!”. Și de câte ori am întâlnit adevărul acestei maxime de viață în cursul anilor, până în zilele de astăzi și astăzi mai

mult decât oricând. Din această adunătură „de dobitoace spilcuite”, cel mai de seamă exemplu era un oarecare Ștefănescu, încredințat cu depozitul de materiale pentru grenadele de mână. Abia știa să desemneze literele, de topică și ortografie nici nu putea fi vorba și nici nu i se cerea acest lucru, pentru el absolut necunoscut. Greul era însă în faptul că nu știa să scrie numerii. Peste o mie habar n-avea cum se scriu. Câteva zerouri în plus sau în minus la dânsul nu contau. În loc de zece mii scria câte un milion sau mai mult chiar. În unele cazuri se speria el singur că sunt prea multe cifrele de zero și devenea zgârcit, scria mai puțin de câte se cuveneau. Și ne încurca mereu și inginerul Dinulescu nu mai termina cu controlul și asuda din greu să-i pună registrele de acord cu ale noastre, dar nu avea ce-i face. Era protejatul directorului.

Toți funcționarii mici și mari pretindeau sau lăsau numai ca muncitorii să-și descopere capul când stau de vorbă cu „luminățiile lor”, chiar și cretini ca „ipopotamul” și animalul certat cu cifrele de la depozitul materialelor de grenade. Și dacă cumva, cine știe cum se nimerea ca vreunul să uite, era imediat ocărât cu vorbe grele.

Numai noi, „transilvănenii” n-o îngăduiam aceasta și cu greu i-am obișnuit. Nu puteau bieții oameni să conceapă că dacă vorbești cu domnii să-ți ții căciula pe cap. Era o veche tradiție, pe care noi le-o stricam. Ca noi o făcea și inginerul Ion Dinulescu, fiu al acestui pământ, dar trăit ani de zile pe meleaguri străine, cu alte moravuri. Le spunea oamenilor: „Nu vorbești cu mine până nu-ți pui căciula pe cap. Eu nu sunt nici sfânt, nici vlădică, nici măcar popă. Pune căciula pe cap și atunci vorbește”.

Plata muncitorilor se făcea în două „chenzine”. Șefii de atelier alcătuiau foile de plată, se controlau la contabilitate și la zile fixe se făcea plata. De obicei la sfârșitul orelor de muncă, eventual suspendându-se lucrul mai devreme. Sub poarta fabricii era o fereastră-ghișeu. Casierul stătea în birou și oamenii veneau pe rând, afară, în fața ferestrei, își luau căciula de pe cap și primeau banii. Noi ne găseam la fiecare plată înlăuntrul biroului și urmăream, după foile de plată alcătuite de noi, plata ce se făcea.

Nouă nu ne convenea această situație. Muncitorul, cu căciula într-o mână, nu putea să-și numere banii primiți, puteau să se facă greșeli, mai ales că „Epilepticul” avea numai „exercițiu” în funcțiunea sa, dar nu și inteligența cuvenită. Într-o bună zi, scârbiți în suflet de umilința asta de sclavi, eu și Țucu

le-am interzis categoric oamenilor să-și mai ia căciula de pe cap când vin la primirea salariului. Erau afară, nu erau în casă, nu comiteau niciun act de necuviință. Începe plata cu atelierul meu. Primul muncitor, un om mai în vârstă și cumsecade, vine cu căciula pe cap. Casierul țipă scandalizat:

— Ia-ți căciula din cap, măgarule!

Omul, speriat, o ia și se uită îngrozit la „monstrul” care vărsa foc din ochi. Nică Țucu izbucnește:

— De ce să și-o ia? Ce ești dumneata? Vre-un sfânt din icoană, vreun zeu cioplit în piatră?

— Să-și ia căciula când vorbește cu mine, să știe atâta omenie, doar nu vorbește cu tată-su.

— Să-și ia pălăria jos când vorbește cu tată-su, care s-a trudit și l-a crescut, dar cu dumneata ce are?

— Nu-i dau plata!

— Ba i-o dai. E munca lui. Când odată suma este trecută în foaia de plată și aprobată în regulă, îi aparțin lui. Bani sunt ai lui, nu sunt ai dumneatale și nici ai fabricii.

— Nu-i dau!

— Ba-i dai!

Ca un turbat sare „Epilepticul” și trece în biroul directorului. Constantinescu vine în grabă, însoțit de mâniașul casier.

— Ce s-a întâmplat aici?

— Doamnele director, dl. Jumanca și dl. Țucu au învățat muncitorii să nu mai respecte buna-cuviință și omenia. Vin în fața mea ca niște porci cu căciulile în cap. Vă rog pe dumneavoastră să faceți ordine. Oamenii ăștia, veniți din Transilvania și primiți aici și puși în slujbe, îndeamnă oamenii la nesupunere, îi răzvrătesc, îi fac socialiști, revoluționari.

Între timp intraseră în biroul casierului și subdirectorul Secară și șeful de fabricație Dinulescu.

— Doamnele director – răspunsei eu – aici nu e vorba nici de răzvrătire, nici de socialism, ci de altceva. În câteva rânduri muncitorii ni s-au plâns că n-au primit plata în întregime. De bună seamă s-a greșit. A greșit la numărare dl. casier. Rânduiala ar fi ca oamenii să-și numere banii când îi primesc, dar cum să-i numere dacă au numai o mână liberă, în cealaltă trebuie să-și țină căciula.

Și atunci se nasc suspiciuni. E tocmai în interesul domnului Negulescu ca oamenii să-și poată număra banii la primire, ca să nu se mai producă nemulțumiri. Și apoi, domnule director, de ce această umilință pentru acești oameni, această desconsiderare pentru țăran și pentru muncitorul român? Cu cât este el mai jos decât acești „domni”, adeseori neisprăviți și chiar cu mai puțină cunoștință de carte ca dâșii? Cred că sclavia a dispărut de mult și în țara aceasta, cum a pierit în restul lumii și oamenii sunt astăzi egali în fața legilor țării.

Directorul a ascultat tot timpul, fără nicio vorbă. S-a uitat la noi lung și apoi i-a spus casierului:

—Domnule Negulescu, bagă-ți mințile în cap! Oamenii ăștia vin din altă lume și au perfectă dreptate.

Atâta doar și a plecat și dânsul și ceilalți. „Epilepticul” n-a mai crâcnit, că de felul său era foarte umilit față de cei mari, o ducea cu „aplecăciunile” până la lașitate. Dar muncitorii nu-și mai luau căciulile în mână la primirea banilor și-și numărau banii. Le-o ceream noi mereu aceasta. Și cu timpul s-a generalizat povestea și la celelalte ateliere.

Cu directorul Constantinescu am mai avut o discuție de acest fel. Era în toamnă târziu. Pe teritoriul fabricii, între alți pomi, se găseau și nuci. Întorcându-ne de la cantină, de la prânz, un băiat părăsește rândul și zvârle cu o scurtătură în crengile nucului. Era un act de indisciplină, dar nu era un lucru mare. Întâmplarea face ca directorul să fie prin apropiere, îl vede, se repede la dânsul și-i arde două palme. Se întoarce apoi spre mine:

—Domnule Jumanca, dumneata l-ai văzut?

—L-am văzut.

—Și de ce nu l-ai oprit?

—I-am spus să n-o facă, dar nu m-a ascultat.

—De ce nu l-ai luat la palme?

—Domnule director, e om și eu nu lovesc în om.

—Atunci cum? Îi lași să-și facă de cap așa, care cum îi poartă mintea și pofta? Cum rămânem atunci cu rânduiala și disciplina pe care trebuie s-o păzim aci?

—Fabrica are rânduiele și măsuri disciplinare pentru toate abaterile. Le aplicăm pe acestea. Datoria mea este ca să raportez toate cazurile de indisci-

plină pe care nu le pot împiedica cu vorbe frumoase și bunul îndemn ori, eventual, cu vorbe de ocară, șefului nostru, dl. inginer Dinulescu și domnia sa va lua măsurile pe care le va crede de cuviință.

—Frumos, foarte frumos în teorie, dar fleacuri câteodată. Vin împrejurări când omul devine animal și atunci trebuie tratat ca atare. E mai ducătoare la scop și mai de efect această metodă.

Poate că avea și el dreptate. Viața își are cotiturile sale care se abat de la calea normală când se reclamă și mijloace deosebite.

*

Am chemat și pe Mitru la Pulberărie. Era nevoie de meseriași și dânsul era iscusit meșteșugar. A venit cam la o lună în urma mea. Vărul meu se pricepea la de toate: tâmplărie, rotărie, dulgherie, strungărie și chiar la dogărie. Era foarte bine apreciat. Tăia după desenele inginerului Dinulescu, în lemn, toate micile modele de felurite piese de mașini ca cel mai iscusit strungar de meserie. O dată era nevoie de o cadă mare care să servească de rezervor de apă la o oarecare mașină. Vasul era de proporții neobișnuite și dogarii de meserie declaraseră că n-o pot executa. Îl întreabă Dinulescu pe Mitru:

—Domnule Jumanca, am avea nevoie de o puțină cu dimensiunile cutare. Ai fi dumneata în stare să o faci? Dumneata nu ești dogar, dar văd că te pricepi la toate drăciile. Ai putea să faci minunea aceasta?

—O fac, domnule inginer.

—O faci? Sau numai glumești? E un lucru mare, văd eu singur, dar avem nevoie de ea. Cunoști dimensiunile, că ți le spusei. S-ar putea face?

—De ce să nu se poată? O fac, dar să-mi dați materialul potrivit și oameni de ajutor. Și eu o fac.

—Ia material de care vrei și ia-ți și oameni de câți ai nevoie.

Și a executat Mitru lucrarea de s-au minunat și meșterii, cât și inginerii. Mitru avea și leafă bună. I se plătea pe zi suma de cinci lei, când cei mai mulți meșteșugari primeau doar patru lei pe zi. Numai șefii aveau plată ca dânsul.

Cu toată iscusința lui și plata bună, Mitru era prost gospodar și nu prea aduna câte ceva pe lângă el. Până la dezlănțuirea războiului mai trimitea câte ceva acasă, familiei, când a trebuit să ne refugiem în Moldova și familia sa a rămas dincolo de linia frontului și nu mai putea trimite nimic celor rămași acasă, firesc ar fi fost să adune câte ceva, dar n-a făcut-o. La încheierea

calvarului s-a întors la ai săi cu buzunarele goale. Nu era propriu-zis un risipitor ori un cheltuitor. Era însă cam negândit. Nu știu cum făcea că banii i se strecurau printre degete și nu se alegea cu nimic. Eu mă bucuram că era cu mine, atâtea amintiri de odinioară mă legau de dânsul și adeseori în ceasuri de nelucrare și de obidă sufletească, ne depănam amândoi firele vremilor trăite.

*

Eram o colonie mărișoară de burlaci. După ce ne-am rânduie popota noastră, duceam o viață bună, îndestulată, am putea spune fără griji și preocupări mai de seamă. Dacă n-ar fi fost dorul de casă, care ne copleșea atât de des, ne puteam numi oameni fericiți. Cu venirea primăverii, zilele erau frumoase, Valea Ialomiții încântătoare. În ceasuri libere ne jucam ca niște copii zburdați, ne luam la luptă, ne fugăream unul pe altul. În duminici și sărbători făceam excursii prin satele vecine, jucam la horă, mai stăteam la câte o masă, mai beam o bere sau colindam dealurile scrutând zările care ne purtau dorurile pe unde de aer în flăcări.

Oamenii ne vedeau cu drag prin satele lor. Stăteam cu ei de povești. Fetele noastre îmbrăcate în minunate costume naționale, cu ii și fote lucrate cu iscusită artă, luceau în bătaia razelor de soare ca niște scumpe podoabe de zâne din povești. Și râdea din fața lor bucuria vieții și tinereții.

Toată atmosfera, tot mediul era blând, prietenos, deschis și sincer. Nimic nu era prefăcut, totul era firesc. Pentru noi, pribegii, departe de căminele noastre, de cei dragi ai noștri, hora și toate aspectele din jurul ei erau clipe de recreație, de împăcare, de refacere sufletească. Muntenii sunt oameni mai vioi, mai iuți în mișcări, mai repeziți la vorbă, de cum sunt bănățenii noștri. S-ar părea curios și totuși acesta e adevărul. Horele lor sunt mai domoale, mai mult legănate și tot felul lor de a fi în ocazii de acestea e mai calm, mai domol, mai liniștit de cum e la noi. Pare un popor mai necăjit, parcă și la petrecere simte o apăsare grea asupra sa. Eu n-am văzut în satele acestea izbucniri pătimașe, certuri pentru muzică sau pentru vreo fată, care erau și sunt și azi în satele noastre din aretul Caransebeșului. Totul aci era potolit, cuminte și prietenos.

Eu nu sunt în măsură să caracterizez întreg poporul muntean și să-l compar cu cel bănățean. Eu scot în evidență numai însușiri constatate de mine și care mi-au părut ciudate în comparație cu ale noastre. Jocurile bănățene sunt mai obositoare, mai săltărețe, cu mai pronunțate mișcări, tinerii noștri sunt mai

războinici, gata de bătaie pentru muzică sau fete și nu sunt rare cazurile când scot cuțitul ca argument de convingere. Și – curios – n-am văzut nici oameni beți. Doar ici-colea câte unul mai „în voie bună”, fără să-și piardă bunul simț sau buna cuviință.

Am întâlnit în satele de pe această vale a Ialomiții un vechi obicei, devenit tradiție, care la prima sa înfățișare pare „imoral”, dar dacă se analizează în toată structura sa nu este întocmai imoral, ci poate chiar dimpotrivă.

Părinții cu băieți se îngrijesc din bună vreme să le construiască acestora căminele lor viitoare. Când se apropie flăcăul de vremea însurătoarei casa-i este gata. I-au ridicat-o părinții cu toată grija. Casele sunt construite din lemn, case sănătoase, îndeajuns de spațioase și cu lumină suficientă. Aci și în general în această țară nu se ține seamă de alinierea străzilor. Casele se construiesc înlăuntrul intravilanului, după cum o permite locul, dar având întotdeauna fața către soare. Nu se găsesc aci case cu ferestrele spre miază-noapte, chiar de-ar trebui să le așeze cu spatele spre uliță.

Când băiatul a ajuns vremea căsătoriei, de obicei are câte o fată spre care îl atrage iubirea sa și care de asemenea îl are în drag. Într-o duminică pleacă împreună de la o horă la vreo rudă mai apropiată a lui sau a ei. „Fata fuge cu flăcăul”, cum se spune acestei fapte. Marți sau miercuri vin amândoi la băiat acasă și trăiesc împreună, întărind această conviețuire prin căsătorie legală. Cele mai multe căsătorii se făceau în modul acesta. Și nu se desfăceau aceste căsătorii, rămâneau pentru viața întreagă.

Nu sunt morale aceste căsătorii. Și totuși par mai cinstite decât numeroasele căsătorii din interes material, legate de către părinți interesați, fără să ia în seamă sentimentele tinerilor. Acestea sunt mai mult afaceri comerciale decât legături conjugale. Am întâlnit cazuri de acestea și pe acolo, dar viața acestora a fost cu mult mai zbuciumată decât a celorlalți. Niciodată nu s-a putut sălășui aci dragostea și afinitatea sufletească care trebuie să domnească în orice cămin.

Câte căsnicii nu se întâlnesc astăzi prin satele noastre bănăţene, legate din interes, adevărate afaceri comerciale, trăiri în concubinaj, mirii neavând vârsta legală ca să încheie căsătoria, numai ca să nu piardă prilejul unei căpătuii bogate. În lăcomia lor sălbatică nu iau în seamă nici vârsta crudă și nici nepotrivirea afecțiunilor sufletești ale tinerilor. Cu cât sunt acestea mai morale?

Ne străduiam să fim cât se poate de buni și îngăduitori cu muncitorii încredințați conducerii noastre. Cu toate acestea, buna rânduială și disciplina trebuitoare cu nimic nu erau stricate. În atelierul meu nu se auzea glas de om, doar bocăniturile ciocanelor. Își vedea fiecare de munca sa. Era de ajuns un „Pst” mai lung ca să se facă tăcere, dacă eventual se începea în vreun colț vreo vorbă. Regula aceasta am desăvârșit-o prin îndemnuri și sfaturi, prin educație bine rânduită. Intrase în mintea oamenilor, în conștiința lor, că lângă atenția la lucru, concentrarea spre executarea exactă și precisă este impusă de însăși siguranța vieții lor.

În afară de orele de muncă, între noi și ei era cel mai sincer contact. Ne povesteau oamenii toate necazurile lor. Fetele destăinuiau, ca în fața părinților, bucuriile puține și multele necazuri și amărăciunile vieții lor simple, copilărești, dar adeseori foarte dureroase și cereau sfatul nostru în atâtea clipe grele.

Toate acestea însă se petreceau numai față de mine și de Țucu. Ceilalți supraveghetori, băieți tineri, aveau ei înșiși nevoie de călăuză. Cei mari erau la prea mare distanță, iar funcționarii mărunței, în îngustimea minții lor obscure, priveau cu dispreț pe acești muncitori de poziție socială mai inferioară (sic), dar mai inteligenți decât dânsii. Când ne duceam în zile de sărbătoare în satele lor, se adunau în jurul nostru cu toată bucuria. Stăteam de vorbă, povesteam de ale noastre și de ale lor, de ale neamului nevoi și necazuri, de vremile pe care le așteptam cu toții și credeam în ele cu toată tăria și unii și alții.

*

Aproape în fiecare zi de sărbătoare ne duceam la biserică. Utrenia se făcea împreună cu Liturghia, lume puțină, dar slujbele lungi, grăbite toate și plictisitoare. Nu se lasă nimic afară, nu se mai scurtă, cum se face pe la noi, ci se ia totul după carte și pentru că s-ar prelungi prea mult cântând și citind mai rar și mai răspicat, se iau toate la fugă, prefăcând totul într-o hodorogeală monotonă și neînțeleasă. În loc de priceasnă se citește „cazania”, lectură lungă, grăbită și fără niciun înțeles. Nimeni nu ascultă, nici n-ar înțelege nimic. În liniștea din biserică se aude doar un murmur ca de apă curgătoare, puținii credincioși din biserică picotesc de somn și de bună seamă și preotul în altar făcea același lucru, dacă nu cumva continuă „cuminecătura” ce se cuvine s-o ia

în acest moment al Sfintei Liturghii, satisfăcându-și foamea cu prescuri și sângele Domnului din sticla ce era la îndemână.

Misiunea preotului e sfântă în fața obștei, de-o importanță capitală. Și ar și fi și de fapt așa, dacă ar fi împlinită cu toată sfințenia. Cei mai mulți din slujitorii altarului prefac chemarea în meserie și cuvântul Evangheliei în mijloc de căpătuială. În loc ca să propovăduiască adevărurile de credință, călăuzitoare de viață și dătătoare de tărie în lupta cu nevoile și necazurile ei, joacă cel mai iscusit și cel mai condamnabil teatru, exploatând buna credință din sufletele naive și trăgând foloase materiale.

La noi, „dincolo”, presiunea stăpânirii aduna rândurile oropsiților, preotul vrând-nevrând prin imbold și instinctul de conservare se apropia mai mult sufletește de credincioșii păstoriți de dânsul. Însăși legea firii îi ținea laolaltă pentru înconjurarea primejdiei și suferințelor comune. Împrejurările sociale și naționale de acolo îi prefăcea pe slujitorii altarelor în luptători naționali. Nu toți, dar totuși numărul lor era suficient de mare.

Aci rolul preotului în frământări naționale e cu mult mai redus. Ar fi fost și aici dureri și răni destule, care cereau lecuire și preoții erau cei mai chemați să le îplinească, dar nu se făcea deloc. Existența sa, interesul său material nu erau cu nimic păgubite, ci dimpotrivă, erau mai bine ocrotite, lăsând mulțimea credincioșilor în obscuritatea moștenită.

La biserică creștinii erau așa de rari, în schimb îplineau toate datinile din străbuni cu teamă și cutremur de necunoscutul de dincolo, pe care slujitorul Domnului se străduia să le țină mereu treze. Pentru dâșii frecventarea bisericii prezenta mai puțină importanță decât sărindarele, pomenile, darurile aduse din plin la toate ocaziile. Această lăcomie stăpânea sufletele preoților și a celor mai cumsecade. Așa era concepția ce domina tot mediul din jurul sfintelor altare, toată atmosfera în care trăia turma cuvântătoare, rău păstorită, dar turmă și mulsă cu însemnata pricepere.

Mă duceam cu Țucu regulat la biserică. Ne duceam de obicei la Vulcana Pandele. Biserica avea doi preoți, cred că erau socru și ginere. Părintele Sălcescu era om tânăr, dacă avea 30 de ani. Făcuse seminarul și era înscris în anul al doilea al Facultății de Teologie de la București. Era cărturar bine pregătit, dar rămăsese în mentalitatea stupidă a reținerii credincioșilor în credința rătăcită a plocoanelor și jertfelor nesocotite, păgubitoare pentru dâșii

și folositoare pentru duhovnicul care leagă și dezleagă după buna sa plăcere greșeli și păcate.

Stăteam adeseori de vorbă cu dânsul, cu Țucu și învățătorul Ion Banu și discutam rostul adevărilor de credință în viața mulțimii și aplicarea lor, ca să se prefacă în călăuze reale pe căile întortocheate ale greului de toată ziua și ale atâtor năravuri, amărăciuni și ceasuri de obidă sufletească. Nu ne putea sau nu vrea să înțeleagă. Poate și una și alta. Se ținea ca orbul de gard de cele învățate în seminar, cu toate irealele lor înțelesuri abstracte, străduindu-se și dânsul, ca și toți ceilalți semeni ai săi, să beneficieze de pe urma acestei rătăcirii în necunoscut. Și e explicabilă această falsă și mincinoasă conduită. Dacă adevărurile evanghelice ar fi fost aplicate cu toată sinceritatea și tot devotamentul în viața de toată ziua, li s-ar fi deschis credințioșilor ochii, ar fi știut să aleagă dincolo de rău, să le cunoască, să judece limpede împrejurări și fapte. Și aceasta ar fi fost spre paguba „jitiștelor” precucernicilor doftori ai sufletelor. În discuțiile noastre adeseori foloseam cuvinte tari și hotărâte și argumente puternice care-l copleșeau, dar nu-l puteau convinge. Era prea încuiat în lăuntru intereselor de tagmă și prea unilateral în concepțiile sale. Îi arătam și lui și altora, cu care s-a nimerit să discutăm probleme de felul acesta, că dacă biserica și învățăturile de credință nu vor fi puse de acord cu concepțiile de viață actuală, cu împrejurările sociale existente, se pot produce perturbații în sânul său, se pot naște curente ostile, păgubitoare existenței sale chiar. Dar popii nu le puteau concepe toate acestea și nu le admiteau. „Biserica e veșnică, e sfântă, ea este deasupra tuturor celor de pe pământ etc.”, spuneau mereu dânsii și ne acuzau de rătăcire, ba chiar de dușmani ai celor sfinte.

Ne găseam împreună în fața bisericii. Părintele Sălcescu, învățătorul Banu, Țucu și eu. Vine un credincios și întreabă cu smerenie, ținându-și căciula în mână.

— Părinte, avem voie astăzi să mâncăm pește?

Era ziua de Bunavestire și postul Sfințelor Paști.

— Astăzi este dezlegare de pește, îi răspunde popa.

— Mâncați și azi și mâine, mâncați când aveți și ce aveți, sare și Țucu de acolo.

— Cum? Se poate să îndemnați oamenii să calce orânduilele noastre creștinești, așezate de sfinții noștri părinți?

—Părinte, nu în mâncare stă puterea de credință, ci în fapte. Și așa bieții oameni se hrănesc cât se poate de prost, că n-au de unde. Nu-i mai prostiți și dumneavoastră cu tradiția, care nu se mai potrivește cu vremurile și cu trebuințele vieții de azi.

—Postul e o întocmire a Sfinților Părinți. Noi nu puteam admite o abatere de la vechile noastre rânduieli creștinești.

—Bine părinte, e frumos ce spui dumneata – încep eu – dar oare dumneata postești? Am convingerea că n-o faci. Atunci vechile întocmiri ale străbunilor, rânduielile de credință creștină sunt numai pentru acești oameni de jos? În atelierul meu lucrează o femeie văduvă, are trei copii acasă între doi și șase ani. Are vacă cu lapte, aduce acest important aliment domnilor din fabrică și în tot cursul acestui lung post al Paștilor nu dă copiilor măcar câțiva stropi, pentru că o sperii dumneata cu muncile iadului și cu înfricoșatele pedepse de tot soiul. Aceasta nu este o crimă, de care principalii vinovați sunteți dumneavoastră, preoții care aveți chemarea să călăuziți pașii credincioșilor și în lumea aceasta, cu toate îndatoririle lor, să le călăuziți pașii aci în viața reală, ca să poată străbate prin greutățile de toată ziua, să le arătați traiul fericit din lumea aceasta și numai pe urmă pe cea de dincolo. Dumneavoastră îi țineți în întunecul neștiinței, în teamă de înfricoșata zi a judecății, ca să puteți mai ușor beneficia de bunătățile cu care vă îngămădesc în bunătatea lor prostescă. Nici dumneavoastră nu credeți în ceea ce propovăduiți, dar o faceți cu toată osârdia, că așa vă dictează interesul. Dragă părinte, vorbiți mereu de canoane, de legi și porunci rânduite de Sfinții Părinți ai bisericii noastre. Atunci de ce la dumneavoastră, în satele acestea se face horă și se petrece în toate duminicile și zilele de sărbătoare din postul Sfințelor Paști? Uite, chiar acum, în satul dumneavoastră s-a pornit deja hora.

—Hora nu e oprită de canoane.

—Cum nu părinte? Să mă iertați! Dar tot aceleași porunci bisericesti care rânduiesc posturile dispun „să nu faceți nunți și petreceri în post”. Cred că nu le-ați uitat. La noi dincolo nu s-a pomenit odată doar, pe undeva, joc în post. Și dacă s-ar fi încercat acest lucru, jandarmii statului unguresc ar fi intervenit îndată și ar fi împrăștiat pe cei puțin credincioși. Și la noi se respectă posturile în oarecare măsură, dar nu atât de exagerat ca aici. Dumneavoastră, preoții, sunteți cei mai mari vinovați că acest popor se hrănește atât de prost. Îndemnul dumneavoastră nu pornește din convingere pe care nici n-o aveți, ci dintr-un

calcul bine rânduit în scopul intereselor dumneavoastră. Acesta e adevărul crud, dar limpede și real.

Ne găseam la biserică. Era după Paști, „dumineca mironosițelor” și după calendar, 24 aprilie, Sfânta Elisaveta. Părintele Sălcescu urcă amvonul să rostească o predică. Nu mai știu ce spusese, nu prea cumiți lucruri. Vrea să spună că obiceiul de a se duce femeile să tămâieze mormintele este o tradiție moștenită de la femeile mironosițe, care s-au dus să unghă cu miresele trupul Mântuitorului. A trecut apoi la jertfele ce sunt datori credincioșii să le aducă, la felurite ocazii, la sfânta biserică, pentru mântuirea sufletelor lor. Și de încheiere ocărăște puținele femei ce asistau la sfânta slujbă de părăsirea bunelor și frumoaselor obiceiuri moștenite din bătrâni: „Vă cheamă pe atâtea Elisaveta și eu nu văd în biserică nicio colivă și niciun colac”.

Țucu era la spatele meu, îmi șoptește la ureche: „Mă, bine zice Creangă: Cu condacu umpli sacu, dar cu grămătica nu câștigi nimic”. Nu ne-am putut stăpâni și am plecat din biserică. Și părintele Sălcescu era om destul de cumsecade. Erau alții cu mult mai păcătoși.

În satul Brănești, mai mare și mai întins, erau două biserici. La cea din jos servea un preot cam de vreo cincizeci de ani. Era om voinic, bine hrănit și cu bună situație materială. Nu-i mai știu numele. Povesteau oamenii că se ducea cu pușca să-și păzească holdele sale și a împușcat câteva vaci de ale săracilor, nimerindu-se să intre în aretul său. Acest popă războinic venea la biserică călare pe bicicletă. O ducea cu dânsul în altar. Nu cuteza s-o lase afară, că i-o stricau copiii. Pe la această biserică ne duceam mai rar.

Înspre toamnă – războiul se pornise deja – într-o duminică după amiază, cu soare blând și multă melancolie răscolitoare de amintiri, ne găseam la o moară din fața birtului din Brănești, situat peste drum de biserică. Eram mai mulți de-ai „noștri” și câțiva din cei din țară, din „colonia Lăculețe”. Trag clopotele de înmormântare. De pe o ulicioară lăturalnică coboară convoiul mortuar. În frunte preotul, fără reverendă, doar cu pantalonii pe dânsul, în cămașă cu mânecile suflecate deasupra cotului, cu o vestă neagră deschisă, peste care și-a tras patrafirul și cu o pălărie tare, halbțilinder pe cap. În picioare avea niște șlarfi și la brâu o legătură de chei. Am intrat în biserică, popa s-a așezat pe un scaun cu pălăria pe cap și cădea șezând. Toată povestea aceasta s-ar părea o pură invenție și nici eu însumi n-aș fi crezut-o, dacă n-aș fi văzut-o cu ochii mei.

*

Venise la pulberărie un desenator, absolvent al şcolii industriale de la Bucureşti. Îl chema Cucu, se arăta bucureştean. Se pricepea minunat la muzică, ne cânta seara din vioară doine şi romanţe. Într-o bună zi îi dă în gând să întemeieze un cor. Eram mulţi „burlaci”, se găseau printre noi şi din cei cu voce bună. Ne apucăm noi de muncă şi sară de sară, după cină, cântam după voci şi cu toţii. Mare treabă nu ieşi de aci, dar totuşi era un bun prilej pentru omorârea vremii. Eram încă în iarnă, serile erau lungi, mai stam împreună. Au venit apoi zilele de primăvară. Eu cu Țucu şi cu Nistor ne-am mutat în sat, s-au împrăştiat şi ceilalţi şi ni s-a dizolvat corul, fără să fim făcut vreoa ispravă mai de seamă.

Desenatorul Cucu a lucrat la fabrică până la evacuare. N-am mai ştiut încotro va fi apucat-o. Era bine îmbrăcat, fălos şi-şi dădea faţă de noi un aer de superioritate. În România Mare, aflu din ziare că la şcoala de meserii din Bozovici, întemeiată la stăruinţa profesorului universitar Traian Lalescu³⁴¹, este venit director un oarecare Cucu. Îmi venea să cred că e dânsul, dirijorul corului coloniei noastre de la Lăculeţe, dar mă nedumerea faptul că directorul de la Bozovici se numea Cucu-Bănăţeanu. Nu poate fi cel de la pulberăria noastră. Acela era bucureştean. Aşa spunea. Şi cum Bănăţeanu, directorul şcolii de meserii de la Bozovici, însoţeşte pe profesorul Lalescu la o adunare generală a Comunităţii de Avere, e el, cel de la Lăculeţe. Ne-am recunoscut îndată.

— Bine, mă, cum ajunseşi de la Bucureşti în Banat şi-ţi mai şi luaşi şi numele de „Bănăţeanu”? Cum se făcu minunea?

— Frate dragă, eu sunt doar bănăţean şi m-am născut la Bozovici, dar am trăit mai mult la Bucureşti.

— Dar bine, acolo de ce nu ne-ai spus că eşti de ai noştri, ci ai făcut mereu pe bucureşteanul?

— Ei, iaca, aşa era vremea.

— Ba, ai fost un laş şi un linguşitor. Noi, pribegii eram prea modeşti şi nu-ţi venea să te așezi alături de noi.

— Era țigan de origine şi s-a purtat după firea rasei sale.

³⁴¹ După unire Traian Lalescu s-a angajat în susţinerea şcolilor, a instituțiilor culturale din Banat, a făcut donații de cărți pentru comunele din Banat.

*

La 24 ianuarie, praznic național, Unirea Principatelor. Ne duceam toți ai noștri la Târgoviște. Orașul împodobit de mare sărbătoare, sute de steaguri tricolore lucesc în soarele palid de iarnă ușoară. Aspectul acesta, fluturarea drapelului în bătaia vântului, pentru sufletele noastre se preface într-o măreață priveliște ca din basme, într-o strălucire divină. Sub un impuls lăuntric ne ducem la istoricele ruine, ce se găsesc aci, înnegrite de vreme, rămășițe ale veacurilor de strădăni, lupte, suferințe și glorie românească. Un turn înalt, restaurat, frânturi de ziduri, pivnițe, coridoare, încăperi de tot soiul în ruină și paragină. Ce lungă și zbuciumată istorie ar ști să povestească aceste dărâmături, dacă ar ști să vorbească. Forfotă de lume în lux, veselie, fețe fără griji. Gândurile ni se duc dincolo, peste crestele munților, la noi acasă, unde o lume românească se stinge așteptând zadarnic plinirea visului. Cu Țucu, Meruțiu, Nistor, ne ducem la restaurantul cel mai de seamă. Lume multă ca în zi de praznic, lume bună. După prânz ne mutăm în altă parte. Prietenul nostru Ghiță Meruțiu cunoștea bine toate birturile. Colindăm pe la mai multe, seara nimerim într-un local mai potrivit pentru buna noastră dispoziție. Cânta un fost artist de operă, scăpătat și nenorocit de beție. Cântecul și le însoțea cu acorduri duioase, scoase dintr-un violoncel. Era încă bine cântărețul nostru. Târziu, în noapte, a venit la masa noastră invitat de Meruțiu. Îl cunoștea. În tăcerea miezului de noapte a început să cânte în surdină, cu voce dulce, duioasă, plângătoare ca și sufletul său și al nostru:

La noi sunt codri verzi de brad

Și câmpuri de mătasa

La noi atâția fluturi sunt

Și-atâta jale-n casă.

.....

Avem un vis neîmplinit,

Copil al suferinții.

De jalea lui ne-au răposat

Și mosii și părinții...

Din vremi bătrâne, de demult,

Gemând de grele patimi

Deșertăciunea unui vis

Noi o stropim cu lacrimi.

Cu fețele ude de lacrimi ne-a surprins ivirea zorilor. În zarea abia în limpezire se zărea conturul Mănăstirii Dealului, unde se odihnește de atâta amar de vreme capul eroului Mihai, răpus pe Câmpia Turzii, în mod mișelesc, de zbirii călăului Basta, așteptând o dreaptă răzbunare. În viața omenească se ivesc clipe de dureroase răscoliri sufletești, dar și înălțătoare de cugete.

*

Erau lungi cele 12 ore de muncă în fabrică, dar erau de folos, ne ocupau timpul și nu aveam vreme să ne ducem cu gândurile mereu acasă. Ceasurile acestea ne osteneau mai greu decât cele de muncă. Așteptam mereu știri, care veneau așa de rar și gândurile mă munceau mereu. Mă durea atât de cumplit și moartea fratelui meu Traian. Nu-mi venea să cred, mai licărea în sufletul meu o mică rază de speranță. Pera Herțilă îmi telegrafiază că a venit de la Caransebeș mama sa și se află la dânsul în Severin. Cer voie directorului să mă duc să aflu știri de acasă. E departe Severinul, costul călătoriei mare, dar dorul de-a ști ce-i pe acasă e și mai puternic. Mama prietenului meu e acasă. I se pare că m-am îngrășat și mă felicită că-mi merge bine. Cu ai mei n-a vorbit de mult, dar îmi povestește multe de pe la noi... Traian e mort și mama e grozav de zdrobită. Și dureri și jale și jale și dureri. Iată totul ce e pe la noi! Prea multe n-am aflat, dar a fost totuși această întâlnire o clipă de alinare, mai bine zis de răscolire în suflet și totuși mângâietoare.

Profesorul dr. Petru Barbu din Caransebeș, pe atunci directorul Băncii Poporale, venea des pe la București. Avea aci o fată măritată și nepoate. Călătoriile sale le făcea în interesul orașului. Venea să exopereze, prin legăturile pe care le avea aci, aprovizionarea orașului nostru cu de ale mâncării. Venise împreună cu Octavian Bordan³⁴², primarul nostru. Am aflat că profesorul Barbu se află în București. Plec cu Țucu, în duminica cea mai apropiată și în gara de nord Hamat ne așteaptă. Ne ducem împreună să-l întâlnim pe Barbu. Îl găsim la „Frații Mircea” din Calea Victoriei. Nu prea are vreme să stea cu noi de vorbă, îl așteaptă pe Bordan și n-ar vrea să-l vadă împreună cu noi. Ne dă adresa locuinței fiicei sale și ne invită acolo pe la ora patru după amiaza. Plecăm. Când ieșim îl și întâlnim în stradă pe primarul nostru. Nu ne-a observat. Mai bine! La ora fixată îl întâlnim pe Barbu. Ne povestește câte ceva

³⁴² Octavian Bordan a fost primar al Caransebeșului în timpul războiului.

de pe acasă. El era prim episcop al bisericii noastre și-mi istorisește cum, încă din octombrie, cum am trecut dincoaci, episcopul Miron Cristea a dispus să nu-mi mai plătească salariul familiei mele. I-a arătat că familia mea are tot dreptul asupra acestui salariu. Numai prin sentința justiției militare mi se poate opri. N-a vrut să știe, ci a poruncit ca să mi se oprească imediat plățile, fiind dezertor și sunt dovezi de acest fapt. El, în calitate de episcop al bisericii, a mai dat familiei mele leafa până la finea anului și apoi a fost nevoit s-o sisteze. Abia ne-am așezat la vorbă în casă, când ne și trezim cu unul, un tânăr cu șapcă pe cap, că intră și întrebă dacă nu cumva se găsește vreo „locuință de închiriat”. Ne privește lung, cu ochi străpungători. Când pleacă, Barbu ne spune: „Îl vedeți? Este agent al legației austro-ungare de aici, român din țara aceasta, angajat în serviciul lor de spionaj. De bună seamă am fost urmărit încă de la plecare, de acasă, să vadă cu cine mă întâlnesc pe aci”.

Episcopul Miron nu mă vedea cu ochi buni. Dacă nu eram definitiv, prin voința poporului, de mult m-ar fi înlăturat. Și acum a găsit posibilitatea să nu-mi dea plata cu gândul necurat de-a mă și înlocui, făcându-mă vinovat de dezertare. Datorită însă locotenentului ungar Bali Laszlo n-am fost declarat niciodată dezertor. Și când Episcopia Ortodoxă Română a voit să mă dea afară din serviciu pentru călcarea jurământului de credință față de statul ungar s-a opus șovinistul Gomkötö Antal, în aceste zile în postul de inspector școlar regesc ungar, pentru motivul legal, că împotriva mea organele militare n-au luat nicio măsură și justiția militară nu m-a condamnat. Am părăsit armata ungurească, am călcat în picioare jurământul de credință față de statul maghiar, am dezertat în Țara Românească sub puternicul impuls al sentimentului național ... mă condamnă fără să aibă acest drept organele bisericii naționale românești și mă apără organele militare și școlare ungurești. Ce poate fi mai grăitor decât acest fapt? De o parte mișelia, de cealaltă parte cinstirea legilor țării.

Bătrâna doamnă Emilia Brodățchi venea adeseori la București să-și cerceteze nepoata de soră, Anica Balint, în serviciu aici, în capitala României. De câte ori venea, Hamat sau chiar Anica mă încunoștințau și mă duceam să aflu câte ceva de acasă. Nu trimiteam prin ea scrisori, făceam comunicări verbale numai. O dată am trimis o sută de lei soției și una mamei, schimbați în coroane. Atâta am putut face, atâta mi-au permis împrejurările. Pentru scumpetea ce domnea în Țara Ungurească era puțin, dar mult pentru sărăcia mea.

În timpul cât relațiile dintre România și Imperiul habsburgic mai erau încă prietenești, am încercat să-mi aduc familia la mine. S-a încercat prin autoritățile administrative din Caransebeș. Învățătorul Virgil Ștefăniță din Glimboca³⁴³ a încercat prin notariatul de acolo. La rugămintea mea, Anica Balint a umblat pe la legația austro-ungară. Toate au fost zadarnice, nu s-a putut face nimic. Eram supărat rău de acest fapt, dar când am pornit pribegia spre plaiurile Moldovei m-am bucurat că s-a întâmplat așa. Ce se făcea familia mea pe aceste drumuri ale mizeriei și martiriului cumplit pe care l-a îndurat lumea plecată de la căminul său? Dumnezeu a rânduit bine așa, cum a fost.

*

În cursul pribegiei mele am scris multe pagini, însemnări ale zilelor trăite sau mai bine zis ale miilor de clipe simțite în sufletul meu. Toate rândurile acestea au fost scrise sub impresia momentului, sub puternica copleșire a sentimentelor ce-mi cuprinseseră sufletul. Sunt mai mult o tânguire în durere față de hârtia atât de răbdătoare. Le recitesc acum. Din depărtarea vremilor văd faptele de atunci cu alți ochi și le cântăresc cu mai dreaptă judecată, dezbrăcată de considerații sentimentale de moment. Cu toate acestea, însemnările mele sunt fără de valoare, dacă nu sunt o icoană limpede și fidelă, o caracterizare cinstită a oamenilor și faptelor, constituie o dovadă clară a stărilor sufletești în care mă găseam, a zbugiumului permanent care mă tortura. Reproduc aici câteva fragmente ca exemple doveditoare:

23 ianuarie: Nu știu nimic de cei de acasă, de biata mama, săraca, cu inima zdrobită, frântă de durerea crudă care i-a răpit copiii de la sân și i-a aruncat în lume, pradă sfâșierilor de fiare sălbatice dintre oameni. Câtă durere în sărmana inimă de mamă! Și Aurora nu-mi scrie nimic de mama. Pare că mi-ar alina dorul și durerea măcar, numai amintind numele ei. De Traian nu-mi mai scrie nimic. Temerea îmi crește tot mai mult, că va fi mort. Sărman, nenorocit copil! Mi-a spus și doamna Brodațchi că e mort. I-a tras și clopotul de moarte. Dumnezeu singur mai știe... Nu mă mai pot gândi, nu-mi mai pot da seama de nimic, e o învălmășeală grozavă, o confuzie teribilă în sufletul meu și umblu năuc prin atelier.

³⁴³ Virgil Ștefăniță a fost învățător în Glimboca în timpul războiului.

28 ianuarie. Sunt 6 luni de când am văzut mai pe urmă casa și pe ai mei. Când dor, câtă durere nu ne-a ros în vremea aceasta! Noroc că a lăsat Dumnezeu resemnarea în inima omului, căci altfel de mult am fi picat. S-au scurs vremile. Au fost zile când credeam că înnebunesc, dar s-a înstăpânit pe simțirile noastre un fel de scoarță, de tâmpire și o ducem așa, ca niște animale de cea mai proastă speță. Dar când seara aceasta este străbătută de dor, de durere, se cutremură toată ființa, ca de un cutremur de pământ cu izbucniri vulcanice. Și Dumnezeu milostivul să-ți vină în ajutor în aceste clipe de cumplite chinuri. Îți vine așa să pleci, să fugi, să urli ca un animal turbat, să zdrobești totul ce-ți iese în cale și să sfășii cu dinții și cu ghiarele lumea aceasta grozavă. Un răs nebun de batjocură își vine, cu un dispreț, o scârbă de lumea aceasta murdară și infamă, de întocmirile omenirii, cu toată organizația sa socială, o scârbă de ceea ce se numește cultură, civilizație, lumină. Tot ce e pe lume nu e decât o spoială, colori bine potrivite, ca să acopere deșertăciunea, păcătoșenia lumii din secolul al douăzecilea. Recazi apoi în neagră melancolie, după care urmează faza cea mai numeroasă, tâmpenia, îndobitocirea totală.

2 februarie (Stretenia). Ieșim afară și plecăm prin sat, la deal. Și acela privește cu drag spre pământul înghețat, ce mereu-mereu începe să se moaie. În pomi pițigănie. Rostește că – acuş-acuş – vine primăvara. Prin minte îmi sună glasul lui Lelu și al lui Mircea, îngânând pițigoii:

Fiți doi, fiți doi,
Vine vara pe la noi.

Privesc pierdut în zare, unde lucesc în soare munții cu crestele cărunte încremenite. De-a lungul drumului, case împrăștiate, grădini cu pomi deși și slab îngrijiți. O ceată de copii desculți se joacă cu mingea, alergând cu fețele înroșite și strigând cu vioiciune. Gândurile mele străbat în trecut, la timpul când și eu eram ca ei. Și stau și privesc încrămenit.

13 februarie. Se sfârșește o săptămână și începe alta. Și așa, ca gonite, se duc una după alta, se strecoară, lăsând în urmă nimic, precum nici nu aduc nimic. Viața noastră de acum trăiește în trecut. Trecutul plin de vrăji lucește și ne mângâie când îl chemăm. Ia-i așa, pe îndelete, fir de fir, din torsura vremilor trecute, le depeni cu încetul prin gând și ai trăit câteva clipe în fiecare zi, astfel, vremile care au fost odată.

Săracă mi-a fost copilăria, dar liberă, petrecută cu florile și iarba câmpului, pomii luncilor și codrul cu desișul. Cât mi-a fost de dragă natura și cât mi-e de groază de zgomotul închis și urâcios al fabricii. Am fost săraci, dar am avut câmpul cu florile, pădurea cu farmecul și păsările și razele de soare și văzduhul și zărilor. În astfel de momente, locurile noastre îmi apar înainte. Mi se îngreuează sufletul și mă doare de stă să pleznească. Cine știe, voi mai avea vreodată să le mai văd?

21 februarie. Ne-am pus la scris și am scris vreo 7 scrisori. De acasă n-am mai primit nimic, mă tem să nu se fi întâmplat iarăși vreun rău. Aș scrie, dar nu cutez, mi se pare că am scris prea multe în scrisoarea trecută și să nu le fiu cauzat vreun rău. Afară curge ploaia fără întrerupere și aerul umed și pământul cu noroi.

23 februarie. E vremea iarăși mândră, de primăvară. În vraja razelor de soare adie înfiorări. Te fac și mai melancolic, te înfiorează și mai mult. Revin amintiri ascunse în vreun ungher al sufletului. Mirosul de primăvară îmi readuce dorul de grădină, de straturi, de pomi, de moșie, de toate locurile dragi.

1 martie. Cât e de frumoasă lumea! Oare de ce se omor oamenii? De ce n-ar putea să trăiască în pace? Și ce am avut de împărțit eu cu rusul, care și-a muncit glia sa în fundul Rusiei, sau cu italianul, sau cu sârbul, sau cu altul pe care nu l-am văzut niciodată și n-am avut nimic cu el?

Când ești pe nedrept scos din averea ta, la care ai muncit o viață și ai lua parul și ai ucide pe cel ce-ți face nedreptatea și vrea să-ți lase copiii pe drumuri, ai comite o crimă și ești condamnat și disprețuit de oameni ca o fiară sălbatecă, ca un animal crud și setos de sânge. Și acum? Spun patrioții (care șed acasă) că te duci să-ți aperi „moșia” și mori prin șanțuri, ca după moartea ta cei ce au stat acasă să-ți bată toba la ușă și să-ți arunce copiii, părinții, nevasta și pe ceilalți pe drumuri. Și dacă ai ucis pe semenul tău, care, ca și tine, a lăsat nevasta, copiii în mizerie, ești viteaz, erou, primești decorații și vini acasă cu ea pe piept, să cerșești pe la ușile scutiților de război, îmbogățiți prin jertfa ta.

Cei de acasă leață nu mai capătă, ajutor de niciunde, azi-mâne o să-i scoată din casă, nemaivând cu ce regula datoriile, ba nu vor avea nici ce mânca. Și să mă fiu dus să mor, luptând pentru ticăloșii noștri stăpâni, ca să stârpească pe nenorociții de sârbi? Nu! Oricât mă gândesc, n-am făcut rău că am trecut

dincoaci. Dacă mă voi duce la război, va avea jertfa mea un nume, căci e pentru noi, să cucerim pământul nostru, să ne dăm pe noi iubiților noștri. Și nu vom judeca pe cei de la masa nevoii, pentru că „a venit ceasul cel mare!”. Și nu vom aștepta jertfa de la bogătanii cei cu moșii mari, căci patriotismul lor e numai de tufă și de la masă, ci noi, opinca, vom face ca ei să stăpânească. Dar fie! Să stăpânească, sunt români! Să fim în Țara Românească, aceasta o vrem!

19 martie. Sperăm mereu și timpul se strecoară cu repeziciune. Nicio nădejde „că va să vină ceasul preamărit”. Lumea se omoară fără vreun rezultat hotărâtor și citești despre sutele de mii de morți cu indiferență. E nepăsarea, egoismul, dragostea de persoana proprie, obișnuința împrejurărilor. Nu prea cugetă lumea că cei care mor pe acolo au fost oameni – părinți de familie – ființe care aveau și ei dreptul să trăiască. Ce să-i pese celui ce șade acasă la masa din cafenea, unde huzurește în bine, de cei ce pier pe câmpiile de luptă?

Din codru rupi o rămurea
Ce-i pasă codrului de ea?
Ce-i pasă unei lumi întregi
De moartea mea?

Cum a spus nemuritorul Coșbuc.

Cu toate acestea, existența viitoare a neamului românesc atârână de acest război și va trebui să aducem și noi suprema jertfă. Decât soarta Poloniei de acum câteva sute de ani, mai bine a Serbiei, de anul trecut. Dacă lumea întreagă e în această turbată încleștare n-o putem încunjura noi. Ne-o impune viitorul copiilor noștri.

*

În vremea cât am stat la Lăculețe am scris și am primit scrisori de acasă. Am scris mai rar în numele lui Mitru și primeam scrisorile pe adresa Traian Ulmu. Îmi scria Aurora. Scrisorile ei le-am dat copiilor, nu le mai am la îndemână. Cuprindeau informații de acasă, despre copii și tânguiri în urma necazurilor de toată ziua. Mama îmi scria rar, dar punea multă durere și multă duiosie în scrisul său. Îmi pare rău că mi-a rămas o singură scrisoare din vremea aceasta, primită prin luna februarie. O reproduc aci în întregime:

„Dragă nepoate, ce mai faceți? Cum o mai duceți pe acolo? Noi am duce-o bine, dacă nu ne-ar mânca necazurile. Tu întrebi ce fac. Toate (le-)aș face bine

dacă nu m-ar mânca năcazuri, căci ziua și noaptea plâng soarta lui Traian și a ta, că baș acum am căpătat de la Crucea Roșie soarta lui. Plâng pe Achim că a plecat, plâng pe Gin că acuș se duce și rămân acu cu cei trei puișori cu care mai îmi trec focu. Tot aș face cum aș face, dacă nu m-or mânca altele care nu le pot împlini, căci de astă toamnă până acu am dat numai pe lemne optzeci și patru de florinți și mai altele, căci îs toate scumpe. Până acuma m-or mai câștigat copiii, dar acuma nu mai are cine. Rămân numai cu Mircea și cu Ana și cu cei doi puișori. Focu ăsta mă arde până m-oi băga în pământ. Plâng ziua și noaptea. Nu mai am odihnă de când s-a întâmplat cu Traian. Ti-am scris seara, cu ochelarii în ochi, șezând singură și gândindu-mă la voi”.

Mi-aduc aminte că am mai primit o scrisoare de la mama în chiar ajunul intrării noastre în război, în ziua de Schimbarea la față – 6 august 1916. Atâta durere, atâta duiosie cuprindea scrisoarea aceea a mamei mele, de am plâns ca un copil când am citit-o. Îmi pare și azi nespūs de rău că s-a pierdut. Nu mai știu când și în ce împrejurări. Puține mi-au rămas din multele scrisori de atunci, de acasă, de la frați, rude și prieteni.

De la Iuca mi-au rămas două. Ea îmi dădea întotdeauna multe informații de acasă. Și-mi scria des. Într-o scrisoare cu data 24 iunie 1916, între altele, îmi scria: „Am primit cartea de la tine cu mare bucurie că ești sănătos și-ți merge bine. Nouă ne merge bine și nu baș, că avem mult de lucru și n-are cine să lucreze, că nu-s oameni. Cucuruz a pus, a căpătat plug de la oraș. L-o căpătat Tata Gheorghe, numai n-o avut cu ce să-l săpe, l-o dat în parte. Prune sunt destule, se face răchie multă. Are Dumnezeu de grijă de ea. Copiii îs sănătoși și mari. Nu mai au pace de pe drum, vin până la mine, se duc după mama în tot locul. Nu poate să se ducă niciunde de rău lor. Zice Viorel că-i bunica lui scumpă. Nu se duc atâta după mumă-sa. Ea s-a lăsat de făcut larmă, dacă n-o venit nime de la Var... Ma ... gura ei n-are lăcăt, nu știe ce scoate din gură. Și dacă-i zice altu ceva, atunci se mânie. Ea să tacă, să-i dea pace lu mama că are ea destul năcaz, cu tot pe capu ei. Când trăbă bani lu Achim, când lu Gin, nu știe unde să-i împartă mai nainte. Lasă-ți gândurile. Lasă-ți gândurile, liniștește-te. Știi tu cine-i ea, că așa-i firea ei, nu știe ce scoate din gură. Traian o venit la Lugoj acuma, de-o săptămână, dar ce face nu știu. Mai mulți au adus, nu știu ce-o fi, Gin e iarăși în Lugoj, îl mănă urātu. Anica a ieșit bine cu școala, nici Ana nu mai are atragere, nime nu se ocupă cu ele să le învețe, iacă să treacă

anu. Mircea îi sănătos. El se poartă mai bine cu școala, îi mare. Știi tu cum îs copiii. Mama îți mulțamește de binele care i l-ai făcut, că nici nu s-a așteptat. Dar voi cum o duceți pe acolo? Mai scrie-mi când mai ai vreme, că noi nu putem, că avem tare mult de lucru. Ce mai face Mitru? Are familie? Dar nenea Trăilă, pe unde se află el? Cum e timpul pe acolo? Pe aici s-a pus o secetă mare, ce uscă tot. Dacă mai îmi scrii, te rog să-mi scrii numărul casei 268, că le duc poștarii pe altunde și eu nu vreau să le ducă pe niciunde”.

A doua scrisoare de la Ilca poartă data de „iulie 16”:

„Cartea de la tine am primit-o cu mare bucurie că-ți merge bine și ești sănătos. La noi e tare rău de trăit, mai cu seamă noi săracii și muncitorii, că la noi îi secetă mare, n-o mai ploat de două luni, o ars tot, n-o mai rămas nimic. Nu facem nimic, la iarnă murim de foame dacă n-o face Dumnezeu cumva.

M-ai întrebat de Traian al meu. El e tot în Lugoj. Până acuma o scăpat ca prin pene, o venit la urlab pe vreo două săptămâni. Și Gin îi acasă pe o lună. O mai scăpat și el de năcaz... Achim îi la școală în Gablonț, mai are și el două săptămâni, apoi îi gata. I-am făcut rugare, dacă o putea scăpa să vină și el acasă. Acum sunt tare mulți la urlab. Și Gheorghe Mărcuț încă o venit. Bietu Traian! Dintre neamurile noastre nu-i mort decât Traian și Petru lu uica Gheorghe, altu nu mai știu...

Noi am duce-o bine cu toate de n-ar fi războiu, să fie toți acasă, dar eu cred că n-o mai fi aia niciodată. Ana merge la duchian, și-o căpătat loc. Capătă 50 coroane la lună. Să mai capete și ea ceva, să ajute pe biata mama, că n-are de unde să capete un crițari. Aurora îi dusă cu copiii la Var. Poate că azi vine. Mi-i dor de copii, mi-i dor de tata lor.

Tata Gheorghe, Tata Pavel îs sănătoși. Să-mi mai scrii și tu când mai poți și ai vreme, că și noi acum am mai gătat cu lucru, mai avem vreme să mai scriem. Întâlnitu-te-ai cu copilul lu Pârvu, cu Titu? El te caută”.

Ilca îmi dădea cele mai multe informații de pe acasă și-mi scria des. Avea scris regulat, numai ortografia am mai corectat-o în aceste două scrisori reproduse aici.

Și de la Achim mai păstrez câteva scrisori. Sunt scrise din armată și cuprind mai multe de pe acolo. Pe vremea aceea regimentul 43 se găsea în garnizoana Jicin din Boemia. Școala de ofițeri de rezervă se găsea la Gablontz. Din aceste două localități sunt trimise și scrisorile mele.

I-am scris lui Achim că România o să intre în război pentru cucerirea Ardealului, dar la figurat, ca să nu se poată înţelege la cenzura prin care treceau toate scrisorile. I-am scris în felul următor: „Societatea turistică de aici se pregăteşte de zor de exerciţiu în munţi. M-am înscris şi eu în această societate. Va fi o excursie frumoasă, măreaţă”. Şi el îmi răspunde din Jicin, cu data de 12.IV.1916.

„Vă gândiţi, precum se vede, să petreceţi vara mai bine ca cea trecută de vă pregătiţi din greu cu ciocolată şi lucruri indispensabile turiştilor. Scrie-mi de v-aţi muta la locurile de vânat cât mai de cu primăvară, până nu încep căldurile să vă prinde pe cel şes, căci, zău, o să vă topiţi de cald”.

I-am mai repetat povestea intrării în război a României prin luna iulie şi Achim îmi răspunde între altele: „Mult vă mai trebuie până când o să porniţi în excursia aşteptată de atâta vreme! Grăbiţi-vă, să nu vă prindă iarna pe vârful munţilor”. Şi peste câteva zile s-a pornit vârtejul.

*

Încă de la trecerea graniţei am făcut la organele administrative şi poliţieneşti declaraţii scrise că renunţăm la cetăţenia statului ungar şi cerem protecţia statului român. În urma acestor declaraţii scrise ni s-a eliberat carnetul numit „Dovada de scutire” de biletul de liberă petrecere în ţară, care se eliberează tuturor cetăţenilor străini care se aflau în ţară. În felul acesta am fost consideraţi un fel de „semicetăţeni”, cu oarecare drepturi şi îndatoriri.

Încă din iarnă, Liga Culturală făcuse un apel către toţi pribegii din împărăţia austro-ungară, aflători pe teritoriul Ţării Româneşti, să se anunţe la cercurile de recrutare competente, pentru a fi înscrşi în armată. Liga Culturală elibera un fel de certificate, nu-mi mai aduc aminte rostul şi cuprinsul acestora, tuturor pribegilor care făceau la sediul de la Bucureşti şi la toate agenturile, filialele sau cum se mai numeau, din capitalele judeţelor, declaraţii scrise că doresc să intre de bună voie în cadrele armatei române. Când ne-am dus la Bucureşti, am trecut pe la Ligă, am completat declaraţiile şi ni s-au eliberat certificatele cuvenite. L-am găsit pe Cassian Munteanu tare amărât: „Închipuiţi-vă – ne spune el – din cei peste şase mii de dezertori din armata austro-ungară, numai unul singur s-a găsit să refuze acest angajament şi acela este chiar bănăţean, e prietenul nostru Nicolae Hamat. Vă închipuiţi în ce lumină proastă ne pune acest inconştient pe noi, bănăţenii. Când am stărut pe lângă

dânsul, mi-a răspuns obraznic, că el n-a fugit din armata austro-ungară ca să intre în armata română, să îndure aci mizerii ori chiar să moară. El n-are chef s-o facă. L-am scos afară și i-am spus net că nu vreau, nu pot să-l mai văd pe aici. Mi-e scârbă de el și mi-i rușine că e bănățean de-ai noștri”. Ni le spunea toate acestea înflăcăratul român Munteanu, nu atâta cu supărare, cât mai mult cu adâncă și dureroasă mâhnire.

Ne-am prezentat cu certificatele de la Ligă la cercul de recrutare din Târgoviște, în ziua de 30 martie 1916. Am stat pe acolo vreo două zile. Eram toți cei de la Lăculețe. Am făcut declarații că cerem de bună voie, nesiliți de nimeni, să intrăm în calitate de voluntari în cadrele armatei române. Se cuvenea să se păstreze aparența. Nu se puteau recruta cetățenii altor state, dacă aceștia nu cereau ei înșiși aceasta, după ce renunțaseră, de asemenea din propriul îndemn, la cetățenia avută. Prin luna mai am fost chemați la recrutare la Târgoviște. Eram vreo 450 de pribegi, unii dezertori, alții de mai de mult aci în țară, care nu s-au întors acasă la mobilizare, au rămas aci și au fost considerați tot dezertori. Nu erau numai români. Se găseau printre ei și câțiva săcui din Ardeal și nemți.

Un săcui din aceștia, când stăteam în așteptare, se adresă către noi: „ki tud magyarul?”. Nu-i răspundem. O ia pe românește, vorbă cam stâlcită, dar destul de înțeleasă. „Cum? Dumneavoastră nu știți ungurește? Că doar sunteți din Țara Ungurească”. „Noi suntem din Banat, la noi, pe acolo, nu sunt unguri”. Se uită omul nedumerit. În fine, îi vorbesc ungurește. Începe omul să-și dezlege sufletul, să-și spună necazurile. În Țara săcuiască e multă sărăcie, sunt nevoiți să plece în lume să-și agonisească cele de trebuință traiului. Unii își lasă familiile acolo, alții vin cu totul dincoaci. Aici se poate câștiga bine. Săcuii sunt oameni harnici, sunt căutați în toate serviciile. Adună bani de aci și-i trimit dincolo. Își fac bună așezare gospodărescă, case frumoase din agoniseala de aci.

— Eu am în satul meu – spune dânsul – o casă cu 12 ferestre la stradă și cu toate clădirile gospodărești necesare, toate din banii câștigați aci, în țară.

— E foarte bine. Dar dumneata ești ungar, de ce nu te-ai dus când a sunat mobilizarea armatei austro-ungare?

— De ce să mă duc?

— Să-ți aperi țara dumitale. Ești ungar și țara este ungurească. E a dumneavoastră, a națiunii ungurești.

—Şi ce folos am avut eu de această ţară, ţara noastră cum spui dumneata. Toţi săcuii vin aici, în Ţara Românească, că aici pot să-şi găsească mai uşor existenţa.

—De ce nu vă duceţi la Budapesta ori în alte oraşe mari şi bogate de pe câmpia ungurească?

—Budapesta e prea departe de noi. Şi de altfel, acolo în toate serviciile pe la familiile grofilor, baronilor şi ale tuturor bogătanilor se găsesc numai nemţi din Austria. Iar în oraşele mari de pe câmpie, o mulţime de slovaci din nordul ţării. Pe noi, săcuii, nu ne văd cu drag. Noi trecem graniţa în Ţara Românească, munca noastră e foarte căutată aici. În toate familiile boiereşti sau în cele cu situaţie bună, pe la toate hotelurile, toţi oamenii de serviciu sunt din Ardeal, săcui sau români. De asemenea, pe la toate construcţiile mari veţi vedea numai de-ai noştri de dincolo. Ţara aceasta e plină cu de toate, cine vrea să muncească aci face bani frumoşi. Nici pe departe nu se poate compara Budapesta şi toate celelalte oraşe mari din Ungaria cu Bucureştii şi celelalte oraşe din ţara aceasta. Aici e „Canaanul” pentru noi.

—Ai perfectă dreptate. Dar ce te vei face acum? Nu te-ai prezentat la mobilizare, eşti dat dezertor. Vei fi condamnat de justiţia militară şi averea îţi va fi confiscată în folosul statului maghiar. Casa dumatăle cu 12 ferestre la stradă şi toate clădirile gospodăreşti, agoniseala dumatăle se duce, se pierde.

Ungurul meu amuţise, privea trist la mine şi ofta.

—Acum – reîncep eu convorbirea – dumneata ai renunţat la cetăţenia ungară, ca şi noi, ceilalţi de aci, ai intrat sub protecţia statului român, vei fi recrutat şi încorporat în armata română, vom merge împreună să alungăm stăpânirea ungară din Ardeal, să-ţi luăm înapoi casa şi gospodăria?

—România nu se va duce în Ardeal. România este de partea celor mai tari şi mai tari sunt Puterile Centrale. Pe Germania nu va putea-o bate nimenea.

—Şi totuşi România va merge împotriva Germaniei şi Austro-Ungariei. Oricât ţi se vor părea de puternice şi cum spui dumneata, că au intrat adânc în Franţa şi Rusia, până la capăt tot vor fi învinse şi noi vom trece Carpaţii şi vom lua Ardealul şi te vom duce şi pe dumneata. Vei merge cot la cot cu noi acasă.

Stătea ungurul meu pe gânduri. S-ar fi bucurat să nu-şi piardă averea câştigată cu atâta trudă, dar nu-i cădea bine nici căderea Ungariei. Îl durea şi această împrejurare. Era săcui şi toţi săcuii sunt foarte fanatici în patriotismul

lor. A intrat la comisia de renunțare înaintea mea. Când a ieșit, într-o clipă de surescitare, uitând că a vorbit cu mine ungurește, a izbucnit pe românește: „Ai luat pe mine ... Dumnezeu lui...”. Ungurii și tot ceilalți neromâni care s-au prezentat la recrutare au fost încorporați în armata română, dar n-au fost trimiși pe front, ci au fost folosiți numai în servicii interioare. Străinii care nu renunțaseră la cetățenia lor și rămăseseră în țară cu „bilet de liberă petrecere”, la izbucnirea războiului au fost internați în lagăr. Noi, cei din colonia Lăculețe am fost găsiți apti cu toții. Prin iunie, la cei mai în vârstă ne-au venit ordine de mobilizare pe loc. Cei mai tineri au trebuit, cam prin septembrie sau octombrie, să plece la unitățile la care au fost repartizați.

*

Vremea se scurgea mereu. Frământările țării creșteau în intensitatea lor. Demonstrațiile pentru intrarea României în război erau tot mai dese și de proporții. Filogermanii nu mai cutezau să iasă din case. Bătăile și huiduielile erau lucru de toată ziua. Apropierea războiului se simțea în toată atmosfera, o simțeau vibrând în undele de aer, în preocupările de toată ziua ale țării întregi. O simțeam și noi în fabrica noastră. Disciplina devenise mai rigidă, fețele oamenilor mai încruntate, mai umbrite de griji. Munca în ateliere devenea tot mai intensivă. Numărul muncitorilor creștea mereu. Paza se întărise. Aveam în jurul fabricii 12 posturi de pază unde vegheau militari, oameni trecuți de 40 de ani. La fiecare post de pază se adusese și câte un câne. Unii erau mai buni, mai vigilenți, recunoșteau orice mișcare ce le părea suspectă, dar aveau și de cei ce stăteau amețiți în nepăsare. Adeseori ne spunea directorul: „Când treceți pe lângă ei mai hârâiți-i, mai aruncați în ei cu pietre, se vor deștepta dracului”. O făceam, dar „deșteptarea” era numai pentru o clipă și recădeau în somnolența lor.

În liniștea nopții de primăvară răsuna glasul sentimentelor puternic și trăgănat: „La numărul unu bine – e – e! La numărul doi bine – e – e!”. Și se continua din nou de la unu.

Evenimentele mondiale și cele din țară, în precipitarea lor, cum era și firesc, nu puteau lăsa nepăsători pe ai noștri de aci. Aveam și noi „strategii” noștri, mai mult sau mai puțin deștepți. Se preocupau de această importantă problemă națională și muncitorii noștri. Ei nu aveau păreri și nu comentau, ci aveau un crez – crezul neamului întreg – sperau în împlinirea visului național. Directorii

nu aveau timp de discuții, mai bine zis, nu se puneau la vorbă cu nimeni, își vedeau de îndatoririle lor tot mai împovărătoare. Numai cei mărunței, semidocții parveniți erau grozavi. Discutau cu multă risipă de vorbă și cu redusă orientare toate problemele mondiale și ale neamului. Criticau și dădeau din belșug, cu toată dărnicia, soluții de îndreptare. Îi ascultam și ne distram minunat de ignoranța și prostia lor. Ne spuneam și noi câteodată părerea, scurt și cuprinzător: „Avem să ne ducem acasă în România Mare!” Acești mărunței „slujbași” ai fabricii, în marea lor majoritate, ne disprețuiau și ne urau pe noi, „boanghenii”, care ne-am căpătuit pe aici. Se mai nimereau printre ei și de alte sentimente, mai bune, mai frățești. Erau cei mai înțelepți, cu minte naturală, cu bun simț, oameni cumsecade în toată structura ființei lor. Ei nici nu prea comentau, ne întrebau câteodată, ne cereau părerea noastră în problemele acestea mari și încurcate.

Venise primăvara cu minunatele sale aspecte și înfiorări de viață dătătoare. Au urmat apoi zilele lungi de vară, cu căldurile lor. În ceasurile noastre libere adeseori deveneam copii. Ne luam la luptă, alergam unul după altul, ne zbenguiam ca niște copii fără griji. Și de fapt ce preocupări de existență am fi avut. Ne erau toate asigurate din belșug. Urmau însă și ceasuri lungi de apăsare sufletească, de obidă, de griji și durere, când doruri înăbușite apăreau și ne torturau, purtându-ne pe meleagurile noastre, rămase departe, în țara ... „care plânge”. În zile de sărbătoare porneam pe drumuri. Călcam numeroși kilometri, ne opream prin sate, la biserică, la horă, admiram minunatele costume naționale ale fetelor, bucuria din fețele tineretului, ne așezam la un umbrar, la un păhar de bere, o gustare și ne bucuram și noi de bucuria ce ne înconjura, atât de simplă și de curată. Porneam apoi mai departe, pe margini de codru, printre livezi în floare sau în plin rod ori printre ogoare din care advăstea rodul truditei osteneți a omului legat de glie. Toate acestea erau pentru noi refacere sufletească, întărire în nădejdele de viitor, în credința noastră pentru marele ideal al neamului.

Zilele săptămânii erau grele. Munca era multă și dificilă. Atenția trebuia să-mi fie mereu încordată, gândurile mele nu puteau pribegi prea mult în colindarea lor perpetuă. Realitatea le înfrâna, ori de câte ori porneau în goană pătimașă. Împrejurarea de aci îmi porunca să fiu mereu prezent. Seara plecam din fabrică obosiți. Cântecul păsărilor, freamătul vieții de tot soiul din natură,

susurul mângâietor al apei râului Ialomița ne însoțeau în drumul nostru. Dispărea și oboseală și obidă și durere. Ne simțeam ridicați în sferile înalte ale zărilor, departe de amarul de pe pământ, mai aproape de Dumnezeu. În ceasuri de insomnie, din liniștea nopților calde și înstelate, lăsam libere gândurile să ne poarte, în toată voia lor, dorurile și durerile pe plaiurile îndepărtate ale căminelor de mult părăsite și ne frământam înlăuntru ființei noastre. Ne făceam mereu același proces al plecării noastre în lume. Și veneau zorile cu minunata lor lumină cerească, cu farmecul atâtor vieți ce se deșteptau și luau din nou tărie de rezistență de biruirea durerilor și amărăciunilor disperării de o clipă.

*

Ne găseam în ziua de Schimbarea la față – 6 august 1916 – o zi de sâmbătă. Venise la noi și Nicolae Hamat. Ne adunăm toată colonia de „boangheni” și ne ducem la Pucioasa, o frumoasă excursie pe jos, în răcoarea dimineții. O luăm prin Brănești, ne mai oprim pe malurile apei la câte o cotitură umbroasă și stăm de vorbă, povestind de-ale noastre de acasă.

Băile Pucioasa au câteva case mai răsărite, un mic dar drăguț parc, unde cântă zilnic o muzică militară și o grădină de vară drăguț rânduie, încăpătoare și înzestrată din belșug cu mâncări și băuturi. Încolo, case țărănești curățele, presărate în aceeași neorânduială ca și celelalte sate, dar mai încăpătoare, cuprind camere de închiriat și camere de baie, unde „apa tămăduitoare” se aduce cu gălețile și se încălzește cu pietre arse în foc. Lume e multă și de bune condiții sociale.

Ne plimbăm și noi „printre boieri”, ascultăm muzică, ne așezăm la prânz la o masă rânduie din bună vreme și stăm acolo câteva ceasuri. Rezervăm masa și pentru cină și ne pornim colindările în împrejurimile atât de frumoase în naturala lor înfățișare, nestâlcite de mâna omenească. Ceasuri de-a rândul stăm în răcoare la poala pădurii și copilărim.

Ne adunăm apoi la cină. Meruțiu, în fruntea mesei, dirijează și comandă. Suntem în bună dispoziție. Un taraf de lăutari ne mângâie cu acordurile lor trăgănite sau săltărețe. O cântăreață țigancă, cu voce tare și bună, cam asprită de vremi, cântă doine vechi legănite, cu tonuri lungite. Corzile sufletului nostru încep să vibreze doruri de mult ascunse, dureri înfrânate se ivesc înlăuntru ființei noastre. Meruțiu începe să fredoneze o doină de ale noastre,

aşa, mai în surdină, numai pentru noi. Ceialalţi îl secundează. Unii au voci bune, Hamat e cântăreţ de seamă.

Târziu, în noapte, când feţele mai simandicoase au dispărut, s-au dus la odihnă şi au mai rămas de cei ca noi, porniţi pe petrecere ... la masa noastră se înfiripă un cor în toată regula şi vocile descătuşate răsună în liniştea nopţii, sub boarea răcoroasă a pădurii din vecinătate:

Ieri am fost la popa-n clacă
N-am găsit mândră să-mi placă.
Mă dusei la şezătoare
Găsii mândră ca şi-o floare.

.....

Pe Mureş şi pe Târnăvă
Nu-i mândră să-mi fie dragă,
Pe Mureş şi pe Câmpie
Nu-i mândră să-mi placă mie.

.....

Bagă Doamne luna-n ceaţă
Să mă văd la mândra-n braţă
Câte fete-s bănăţene
Toate-s negre la sprâncene
Numai una-i cam băluţă
Şi aia-i a mea drăguţă.

.....

Şi apoi „Negruţa” lui Vidu şi „Preste deal la nana-n vale”. Lumea rămasă pe la mese începe să ne aplaude, cu strigăte vesele. Taraful a amuţit. Țiganiii ascultă şi ei la noi. În toiul petrecerii vine un chelner şi ne aduce câteva sticle cu vin înfundat: „Vi le trimite dl. general (Lambrou sau Haralambie, nu mai ştiu exact numele rostite de chelner). V-a auzit cântând din camera sa de la etaj, s-a dat jos, s-a aşezat la masa vecină, să vă asculte. Gestul generalului ne-a dat avânt, ne-a însufleţit. Tot se mai găsesc în ţara aceasta şi oameni care să ne iubească pe noi, «boanghenii», înstrăinaţii de la vetrele lor, plecaţi în lume, ademeniţi de steaua marelui nostru ideal naţional, de jalea căruia „ne-au răposat şi moşii şi părinţii”. În marea noastră înflăcărare, porniţi pe urmele simţirii naţionale care ne copleşea, am continuat:

La noi sunt codri verzi de brad

Și câmpuri de mătăasă,

La noi atâția fluturi sunt

Și-atâta jale-n casă.

Privighetori din alte țări

Vin doina să ne-asculte

La noi sunt cântece și flori

Și lacrimi multe ... multe...

.....

Avem un vis neîmplinit,

Copil al suferinții,

De jalea lui ne-au răposat

Și moșii și părinții.

Din vremi bătrâne de demult,

Gemând de grele patimi,

Deșertăciunea unui vis

Noi o stropim cu lacrimi.

Oaspeții grădinii ne aclamă în picioare. Aplauze și urale. Încep să se adune mai mulți. Noi continuăm concertul nostru, vinul curge, nu ne mai dăm seama să ne oprim:

Colo-n munții Tebei

Unde Horia odată

Își chema oștirea

Sub falnic gorun

Se vede o movilă

Și-o cruce uitată

A lui Avram Iancu

Eroul tribun...

.....

Dormi etern în pace

Eroule mare

Că și de-a ta umbră

Ungurii se tem

Căci veni-va timpul,

Ziua sfântă, mare

O Dacie nouă

Noi să întemeiem.

.....

Astăzi cu bucurie

Românilor veniți

Pe Iancu în Câmpie

Cu toți să-l însoțiți

Spălați armele voastre

De grabă s-alergăm

Din locurile noastre

Pe dușmani s-alungăm.

.....

Când era Horia-mpărat

Domnii nu dormeau în pat

Ci prin tufi ca iepurii

Și prin gropi ca viermii.

.....

Ceasurile acestea din noapte, petrecute de noi, pribegii, în grădina restaurantului din Băile Pucioasa au fost poate cele mai frumoase clipe din lunga noastră pribegie – în afară de istoricul moment al mobilizării armatei române. Noi, urgisiții „boangheni”, pe care toți neisprăviții adunați în „funcțiuni” la pulberăria Lăculețe ne disprețuiau și ne urau, am primit aci o mare și mângăietoare satisfacție. Când ne-am adunat la cină în grădina restaurantului, Hamat mă întrebă:

– Măi Pavele, uită-te la chelnărița aia. O cunoști?

– De unde să cunosc eu chelnărițele pe aici?

– Uită-te bine mă, că ai s-o recunoști.

– N-o cunosc, n-am de unde.

– Trebuie s-o cunoști, e caransebeșeancă. Uită-te la ea. Ea ne cunoaște, se uită la noi.

– N-o cunosc nici acum. Tu de unde o cunoști?

– De acasă, din Caransebeș. E Craina lu Potară. Am întâlnit-o astă toamnă la București și mi-a spus că e aici cu serviciul.

A venit apoi la noi. Ea m-a recunoscut, eu n-am mai cunoscut-o. Nu-mi mai aduceam aminte de ea, dar m-am bucurat așa de mult că mai văd pe cineva de pe la noi. A stat mult cu noi de vorbă. La orele 3 după miezul nopții, ora de închidere, patronul a strigat „Feiramt!”. Noi, în avântul nostru înflăcărat nu era să ne supunem și ne mai supăra și cuvântul nemțesc „Feiramt!”. Dar Craina, compatrioata noastră ne-a liniștit: „E ora de închidere, nu mai puteți rămâne. Vă invit însă în camera mea, e destul de încăpătoare, puteți continua acolo, vă urmez eu”.

Și ne-am adunat acolo și am continuat așa mai în surdină, mai oboșiți și noi, ne-am dat seama că în localitate sunt și bolnavi care doresc să aibă liniște. În zorii zilei am plecat. Ne-am împărțiat ca puii de potârniche, care pe unde a nimerit. Nistor s-a culcat într-un vagon de marfă din marginea gării. Cineva a nimerit într-un șanț din marginea șoselei. Ioanovici, Barcianu și ceilalți au găsit adăpost în desișul pădurii. Eu cu Țucu și cu Hamat am plecat pe șoseaua națională înspre fabrică. Nu ne-am dus acasă la dascălul Banu unde locuiam. Vream să vedem dacă nu vom avea ceva scrisori de acasă. Și de fapt, în dimineața aceasta am primit cea din urmă scrisoare de acasă, o scrisoare de la mama, lungă și scrisă cu atâta durere și amar și obidă și nespusă povară sufletească de m-au podidit lacrimile și le-am lăsat să curgă în voie arzându-mi obrazii. Și m-a cuprins o grea și adâncă mustrare de conștiință. Tu petreci în îndestulare, în cântece și veselie și ai tăi, acasă, suferă în lipsuri și foame și plâng în durerea părăsirii lor. Îmi pare rău și astăzi că nu mi-a rămas această scrisoare a mamei și nu pot înțelege cum s-a prăpădit.

*

Într-o zi de prin luna mai ne trezim în fabrică cu un nou supraveghetor. Îl chema Popescu. Numele de botez nu-l mai știu. Îl aduce șeful secției de grenade, inginerul Dinulescu și ni-l prezintă. Deocamdată nu are o repartizare fixă, nu se găsește un loc pentru el, rămâne să ne dea nouă ajutor, celorlalți, când va fi nevoie, un fel de „ambulant”. Așa ne spunea inginerul Dinulescu, rugându-ne să-l primim cu toată frățescă bunăvoință. Era un băiat tânăr cu înfățișarea plăcută, bine îmbrăcat și dezghețat la vorbă. În orele de lucru se purta prin fabrică de la un atelier la altul, privea la lucrările pe care le făceau meșterii zidari italieni, se ducea prin sala de mașini, prin atelierile meșteșugărești, dar nu făcea propriu-zis nicio muncă, nu avea nicio însărcinare. Avea o

deosebită plăcere să pună în discuție problemele mari ale războiului, având o conduită filogermană și o deosebită simpatie și admirație pentru Puterile centrale. Firește că nouă nu ne cădea bine această ținută și se petreceau între noi dese conflicte. Pentru țara și neamul său avea întotdeauna cuvinte de critică și de grea ocară.

În ceasurile noastre libere se găsea mereu în cercul nostru, al „boanghenilor”, cum ne numeau mărunțeii semidocti ai fabricii. El nu ne batjocorea, era inteligent, avea și cunoștințe frumoase, se avânta cu ușurință în problemele mondiale, vorbea bine, convingător, își întărea susținerile și afirmațiile sale cu argumente multe.

—Dumneavoastră, românii transilvăneni, spunea dânsul adeseori, n-ați dus o politică cuminte, prin răzvrătirea de totdeauna față de stăpânire. Ați trăit acolo într-o țară cu bune întocmiri administrative, cu moravuri cinstite și legi bune și drepte. Drepturile omului acolo s-au respectat. Ce-ați căutat dumneavoastră la noi? Țara noastră e departe de tot de a dumneavoastră, de civilizația și ordinea care domnește acolo. Noi aci încă mai trăim într-o semi-barbarie, cu moravuri rămase din vremea fanarioșilor. La noi nu domnește legea și dreptul omului, ci corupția, înșelătoria, apăsarea celor de sus asupra maselor poporului. Nu vă era bine acolo? Nu erați mulțumiți cu viața omenească mai civilizată, mai luminată, ați venit aici să trăiți în obscuritatea noastră, în haosul nerespectării de legi și drepturi omenești. Vreți România Mare? Doriți în locul administrației cinstite și atât de perfecte, austriece, dezordinea și bunul plac al tuturor neisprăviților pripășiți prin protecția politică la locuri nemeritate și onoruri strălucite, pe care le necinstesc prin purtarea și incapacitatea lor.

—Domnule Popescu, e foarte regretabil că dumneata te lași încântat de civilizația germană și austriacă și nu ai un cuvânt bun pentru această țară, a dumitale și a neamului dumitale, al nostru, românesc. Dumneata vezi la dâșii numai calități, iar aci numai defecte. Dumneata nu iai în seamă împrejurările istorice în care au trăit aceste popoare. I-a fost ușor Apusului să-și construiască o civilizație în cursul atâtor veacuri, când noi plângeam la porțile Orientului apărând sărăcia noastră și progresul lor social. Noi, aci, am fost exploatați de felurite mari năvăliri de neamuri și am fost încătușați și chinuiți și uciși și dripuiți la pământ. Și atunci se cuvine să nu aducem cuvinte de ocară acestui

neam, că nu i se cuvin. Țările pe care le ridici în slavă cu laudele dumitale au înapoia lor sute de ani de liberă viață. Puteau să-și construiască civilizația apreciată de dumneata. Am contribuit și noi la înfăptuirea lor de tot felul, la ordinea ce domnește acolo, căci noi am ținut piept valurilor cotropitoare și am asudat aci și am sângerat atâta amar de vreme apărând siguranța vieții și patrimoniul lor național.

Noi abia suntem la început. Doar de câteva decenii am pornit și noi spre limpede lumină socială. Și am pornit cu pași mari, am făcut eforturi grele ca să ne ridicăm din obscuritatea și ignoranța în care nu din vina noastră ne-am abătut. Ce au făcut ei în cursul câtorva secole, noi ne străduiam să împlinim în câțiva ani. S-a făcut atâta în țara aceasta. Nu s-a făcut totul, pentru că nu s-a putut face. E adevărat că la noi, dincolo, legile sunt aplicate mai cu dreptate, că omul este mai ocrotit în drepturile sale cetățenești, dar această împrejurare nu e o moștenire și nici o pornire înnăscută sau o calitate specifică a popoarelor respective, ci o creație a vremilor, rezultatul educației de veacuri. Cetește-le istoria și vei vedea că au trecut și dânșii prin același proces de refacere, de însănătoșirea moravurilor barbare, moștenite, prin care trecem și noi acum și ne străduim să le ducem la bun sfârșit. Ne aduci acuze nouă și te întrebi ce am căutat noi aci. Dumneata uiți credința spre unificare națională, idealul sfânt național, care a călăuzit în trecut pe toți bunii români și se cuvine să ne călăuzească și astăzi și încă cu mai multă tărie, pentru că s-a apropiat „ceasul preamărit”. E porunca vremii actuale ... pentru toți fiii neamului și cei de aici și cei de dincolo. Dumneata vorbești de o viață omenească, una bună, pe care am fi dus-o noi dincolo, unde legile se respectă și dreptul omului este ocrotit. Ai dreptate și aci. Dar omul nu e animal, numai o ființă fizică, care să se poată mulțumi cu satisfacerea cerințelor trupești. Omul se cuvine să aibă și simțiri mai nobile, de ordin sufletesc. Are o credință, o limbă a sa proprie, o seamă de datini, obiceiuri ale sale, specifice, moștenirea scumpă din bătrâni. Numai trăind în ele și practicându-le în toată libertatea se poate simți bine și mulțumit. Și când acestea îi sunt știrbite, stânjenite în buna lor funcționare sau oprite cu forța, nu este firesc ca el să se răzvrătească, să caute o ieșire, să se ostenească, să lupte pentru apărarea sa și a acestor drepturi mai de preț decât cele fizice. Ele formează patrimoniul nostru național, zestrea primită din străbuni, care ne e dragă, ne e scumpă...

E doar bine cunoscut adevărul că noi nu mai putem trăi izolați și împrăștiați sub felurite stăpâniri. Toate ființele din lume, chiar și cele mai primitive, în vreme de primejdie se adună laolaltă, se grupează ca să poată înconjura, să poată înfrânge valul care le amenință existența. Același lucru îl fac toate popoarele pământului. Și atunci noi să rămânem nesimțitori în fața pericolului ce ne amenință? Și tocmai acum, când însăși împrejurările sociale ne-o impun, când visul neamului nostru, atâta vreme râvnit și cultivat mereu din generație în generație, să ne arătăm nevrednici! Neamul nostru se află acum la o răspântie hotărâtoare: ori se face unirea națională, ori se va prăpădi. Și în scopul acestui vechi și dătător de viață viitoare națională strălucit ideal, am venit și noi aci, în țara aceasta, disprețuiți de dumneata, ca în deplină frăție să punem umerii, să mutăm granița nenorocită dintre noi, departe, la hotarele etnice ale neamului nostru.

Popescu îmblătea mereu problemele acestea de ordin național și diplomatic. Ne plictisea mereu cu discuțiile sale și ajunsese să ne scoată din fire cu sentimentele sale filogermane. Convorbirile de soiul acesta le urmam cu deosebire eu și cu Țucu. Cei tineri: Ioanovici, Nistor, Barcianu se împrieteniseră cu dânsul, se tutuiau, îl luau în zeflema cu toate convingerile și sentimentele sale și adeseori îl înjurau. Ei se țineau dârji în simțirile lor bune, românești și nu-i putea clinti din ele. Meruțiu nu se lăsa cu dânsul în discuții, îl repezea fără nicio considerație, fără milă:

—Du-te dracului cu nemții tăi cu tot, derbedeu din mahalalele Bucureștilor. Te-ai băgat și tu în solda nemților și unгурilor, te-ai prefăcut și tu unealtă oarbă în mâna dușmanilor noștri, ca atâția alții și acum ai venit aici să ne îmbeți cu apă rece, să ne convingi cumva de alte sentimente decât acelea pe care le-am moștenit noi din bătrâni. Mă, idiotule, noi suntem conștienți de datoriile noastre față de neamul nostru și față de țara aceasta, a voastră, care e și a noastră și n-avem nevoie de luminile voastre, ale imbecililor și neisprăviților, adunați din guoaiele și scursorile mahalalelor murdare ale capitalei.

Dar Popescu nu se lăsa bătut, mereu se găsea între noi, ne arăta prietenie și nu se supăra de vorbele grele de ocară și nici de împrejurările pe care adeseori i le aduceau prietenii noștri. Vrea să ne dovedească, cu toate argumentele, că nemții vor câștiga războiul.

—Sunt un popor disciplinat, ordonat, soldați neîntrețuți și înarmați cum nu mai este niciun popor în lume. Biruințele lor fulgerătoare au dat dovadă de invincibilitatea lor. Au pătruns adânc înlăuntrul țărilor inamice și vor câștiga războiul.

—Cu toate calitățile lor, cu toate succesele lor, vor pierde războiul. Dușmanii lor, mai puțin pregătiți, mai slabi soldați, înfrânți de fulgerătoarele năvăliri germane, au la spatele lor resurse mari, lumea le este deschisă. Nemții dumitale sunt închiși hermetic și nu vor putea ieși din această încătușare. Resursele lor sunt limitate. Când toate vor fi cheltuite se vor prăbuși. Și încă ceva! Au pornit un război de cotropire, e deci o acțiune imorală și tot ce este pe temelii imorale construit, mai curând sau mai târziu se va dărâma. Popoarele lumii întregi se simt, fie direct, fie indirect amenințate în existența lor națională și ca organizații politice. Și în consecință se pun în stare de apărare, adunându-și mijloace și luând poziție de apărare împotriva valurilor năvălitoare. Nu te vei putea lupta cu o lume întreagă până la infinit.

Prietenul și colegul nostru cu sentimente filogermane” se străduia să găsească și alte argumente pentru întărirea convingerilor și afirmațiilor sale.

—România are tratat de alianță cu Puterile Centrale. Se cuvine să ne ținem angajamentul luat și, în fine, o mulțime de legături ne țin alături de aceste puteri. Toată înarmarea noastră este în mâna lor. Noi nu vom fi în stare să rupem aceste legături.

—Alianța noastră cu Puterile Centrale este un act al regelui Carol, care nu mai este. S-a făcut dintr-o pornire de-o clipă. Poate existau atunci convingeri de trebuința acestor legături, vor mai fi dictat și anumite sentimente și interese dinastice, care astăzi nu mai există. Și chiar dacă ar mai fi dăinuit, poporul, neamul nostru întreg este împotriva. Este porunca istoriei și a trebuinței noastre de viață să ne așezăm pe poziție contrară alianței diplomatice de până ieri. Impulsului național, izvorât din cerințele noastre de existență viitoare, ne impune cu tărie să ne situăm alături de lumea mare, împotriva lăcomiei năvălitoare nemțești. Ne avem și noi socotelile, nevoile noastre de viață, de existență viitoare. Doar însuși kaiserul a spus că „tratatele sunt petice de hârtie”. Dumneavoastră, cei care mai sunteți cu aceste considerații și închinări spre cotropitorii germani, sunteți sau inconștienți sau în solda lor și în cercul acesta sunteți niște ticăloși care din interes material personal vă prefaceți în

unelte murdare la îndemâna dușmanului și împotriva neamului întreg. Ce-ați dori dumneavoastră? O victorie germană? Să ne prefacem tot pământul românesc într-o colonie germană, să ne punem toată vloga noastră și toate produsele ostanelilor noastre plocon pe masa uzurpatorilor? Le-am dat și până acum destul.

—Și dumneavoastră credeți că ar fi rău dacă am ajunge sub o guvernare germană. Am învăța și noi ce e disciplina, ordinea, munca calculată și respectul legilor. Ar dispărea haosul și murdăria din administrația acestei țări, s-ar pune capăt corupției și jafurilor de tot soiul.

—Și toate acestea le-am plăti cu însăși existența noastră ca țară și neam. Am cădea în cea mai cumplită sclavie și ne-ar turti colosul german ajuns atotputernic și stăpân. Va fi ordine, disciplină, muncă calculată, va dispărea corupția și haosul, dar vom dispărea și noi ca neam. Toate aceste bune rândueli de care vorbești dumneata vor fi puse numai în serviciul lor, se vor prefăce într-un uriaș automat care ne va presa, ne va apăsa, va scoate din noi toată puterea și vloga. Și belșugul muncii noastre trudnice și amare va fi cărat să sature milioanele de flămânzi din țara lor. Dumneata nu-ți dai seama ce ar însemna pentru noi apăsarea cizmei germane.

Și colegul nostru „supraveghetor ambulant” nu pierdea nicio clipă de răgaz să nu reînceapă această poveste, care începuse să ni se pună pe nervi. Nu puteam înțelege ce urmărea cu această necurmată pâlăvrăgeală. Adeseori îi spuneam vorbe grele, îl ocăram urât, dar nu se supăra și pornea din nou discuțiile pe aceeași temă. Câteodată, când vorbeam în pauzele muncii din atelier sau în vatra satelor cu oamenii și discutam aceste probleme, îl vedeam ivindu-se de după vreo cofitură, de la spatele oamenilor, sau în toiul discuțiilor, nici nu-l băgam în seamă că stătea la o parte și asculta ce vorbim. Noi nici nu aveam ce ascunde, crezul nostru era limpede și-l dezvăluiam cu toată sinceritatea și în toate împrejurările, față de orșicine. Nu ascundeam nimic. Tot ce spuneam pornea din chiar convingerile noastre.

Lângă București, la Dudești, se găsea încă o pulberărie, mai mare, mai dezvoltată decât a noastră³⁴⁴. Prin luna iunie, nu-mi mai aduc aminte bine anumite data, se produce o mare explozie în această pulberărie, care aduce

³⁴⁴ În 1915 pulberăria Dudești s-a extins și s-a modernizat. Vezi *România în anii primului război mondial*, vol. I, București, 1987, p. 117.

moartea a vreo șase sute de oameni. În acest dezastru își găsisse sfârșitul și colonelul Albu, directorul pulberăriei, căpitanul Savopol, inventatorul grenadelor la care lucram și noi. Toate ziarele scriau lungi coloane în care, cu bogăție de amănunte povesteau prăpădul de la Dudești și comentau cu vorbe ascuțite neglijențele sau imprudențele care au cauzat marele dezastru. Întâmplarea nu putea să nu fie comentată și de noi cu mai multă sau mai puțină pricepere.

Într-o duminică ne ducem cu toții în obișnuita noastră plimbare prin satele vecine. Ne găseam toți „ai noștri”, împreună cu nelipsitul Popescu. Sătui de plimbare ne așezăm la un umbrar în fața lacului din Brănești și am stat acolo în voie bună până în amurg. Era o zi așa de frumoasă și în sufletele noastre multă și apăsătoare jale. Firește că se comenta nenorocirea de la Dudești. Supraveghetorul nostru ambulant găsește un bun și nimerit prilej să lovească în biata țară românească și-n toate întocmirile ei. Ne obișnuiserăm cu criticile sale și nu-l mai luam în seamă. Dar parcă acum se întrecea pe sine în calomnii condamnabile și josnice.

—În țara noastră totul e putred, totul e stricat. Bine s-a făcut la Dudești! Să piară totul, că nimic nu e bun. Să vină odată nemții să facă aci rânduială, să pună capăt nevredniciei noastre.

—Cum domnule Popescu? Dumneata dorești sclavia pentru țara dumneata? Pentru dumneata nu mai există niciun ideal de viitor, nicio simțire de om și de român? Să-ți fie rușine! Ne pare rău că te-am primit între noi și te-am considerat prieten. Și ai cuvântul nostru că nu vom mai discuta nimic cu dumneata. Dumneata ești dușmanul neamului, vândut nemților, om fără caracter.

—Ce-mi pasă mie de ideal și de viitorul neamului. Nu e vrednic de nimic bun, nu merită să trăiască!

Nistor, camaradul nostru și ortac de cameră era un tânăr puțin combatant. Bun de inimă, însuflețit român, nu prea era el strălucit la minte și nici la vorbă. De rândul acesta tăcuse mai mult. Era prieten cu Popescu, erau cam de aceeași etate. Acum se supăra rău.

—Cum mă, idiotule? Tu te bucuri de nenorocirea de la Dudești?

—Și ce-i dacă mă bucur? Așa ni se cade, pentru că suntem niște imbecili.

Şi Emil al nostru se ridică în picioare şi-i cârpeşte nemţofilului o palmă de-l răstoarnă cu scaun cu tot. Ne-am băgat între ei şi i-am despărţit. Popescu a plecat fără nicio vorbă. A doua zi dimineaţa ne cheamă pe toţi directorul în cancelarie. Îi povestim ce s-a întâmplat, dar nu ne mărginim la atâta. Îi istorisim toată istoria acestui om, venit aici de vreo lună.

—Domnule director, noi am venit aici sub impulsul unui ideal frumos. Noi avem în suflete dragostea pentru întregul pământ românesc, pentru toată suflarea care face parte din acest neam. Noi trăim aci în nădejdea împlinirii visului străbunilor noştri, unirea cea mare. Şi ne supără, ne doare pisălogeala filo-germană a d-lui Popescu. Nu aprobăm gestul nesocotit al lui Nistor, dar vinovat este cel care l-a provocat cu vorbele de ocară şi pline de calomnii murdare la adresa neamului din care face parte şi a ţării acesteia, atât de frumoasă, atât de bună şi de nenorocită în suferinţele sale. Şi când noi, în elanul nostru cinstit, ne clădim speranţe strălucite de viitor, vine d-l Popescu şi ne amărăşte, zi de zi, cu bârfelile sale. Noi nu ne amestecăm, domnule director, în chestiunile ce nu ne aparţin. Vedem însă că dl. Popescu, deşi în funcţia de supraveghetor, nu are niciun rost în fabrică. Vă rugăm, dacă se poate, să-i încredinţaţi vreo misiune aci în birou, ca să ne lase în pace, să ne vedem liniştiţi de îndatoririle noastre, să nu ne mai vină pe cap.

Directorul ne-a ascultat până la capăt. Nimic nu trăda pe faţa sa părerile şi sentimentele ce şi le făcuse în toată povestea aceasta neplăcută. Popescu stătea de o parte în picioare şi nu zicea nimic. Doar un zâmbet semnificativ, al cărui înţeles nu-l puteam descifra, îi încununa faţa. De încheiere directorul ne-a spus doar atât: „Bine”. Şi am plecat. Şi pe Popescu nu l-am mai văzut. A plecat în aceeaşi zi şi dânsul la Bucureşti. Îşi găsisse acolo altă slujbă, așa ne spusese nu ştiu cine. Târziu, de tot târziu, după ce ne-am refugiat în Moldova, am aflat că supraveghetorul ambulant de la pulberăria Lăculeţe, neamţofilul Popescu era agent al siguranţei trimis de organele sale superioare să ne spioneze pe noi „boanghenii”, să constate conduita noastră românească şi devotamentul în serviciu ce ni s-a încredinţat în această importantă instituţie de război. N-am ştiu noi atunci, dar am dat curs sentimentelor noastre cinstite româneşti şi păzitorii siguranţei statului român şi-au putut forma convingerea că suntem oameni de toată încrederea.

*

„Patrioții noștri” de la fabrică, care nu ne vedeau cu ochi buni, nu se mărgineau numai la priviri de ură și dispreț și la vorbe defăimătoare și mușcătoare ce ni le adresau. Ei pusese la cale un întreg complot și erau destui: contabilul urcat pe scara măgarilor, Pohrib, mecanicul-șef Vasile Moțet, însurat cu o germană, ipopotamul magaziner Vasile Scarlat, șef-chirurgul Dumitrescu, magazinerul Ștefănescu, cel care număra cifrele de zero pe degete, când scria numere mai mari în registre, chiaburul Rizescu. Se poate că și trimiterea agentului de siguranță era chiar opera lor.

Noi nu-i luam în seamă. Când ai pornit, în avântul tău sufletesc, pe un drum drept, spre un frumos ideal, nu te poți împiedica de o grămadă de murdărie ce se găsește în calea ta, dar nu ne lăsau ei în pace. În dimineața zilei de 7 august, zi de duminică, când am întors cu Țucu de la „cheful” din Pucioasa, ne spune portarul că ne cheamă directorul. Ne prezentăm amândoi. Ne poștește să luăm loc, lucru pe care nu-l mai făcuse. Ne dă apoi ziarul „Dimineața”³⁴⁵ și ne arată: cetiți articolul ăsta. Era o corespondență de la Târgoviște cu titlu: „Pericolul de la Pulberăria Lăculețe”. Îmi aduc aminte de primele fraze: „Suntem informați că la Pulberăria Lăculețe sunt angajați ca supraveghetori de ateliere opt dezertori din armata austriacă. Deoarece la Pulberăria Lăculețe sunt înregistrate mari cantități de materii explozive și muniții de război, acești dezertori dintr-o armată străină constituie un permanent pericol pentru această pulberărie. Și îndepărtarea lor imediată se impune de la sine”.

— Ei, ce spunei?

— Nimic. Ce putem noi spune? Rămâne să ne judecați dumneavoastră și să luați măsurile pe care le veți crede de cuviință. Noi cu ce ne putem apăra? Cu cuvântul nostru? Poate să fie crezut, poate nu.

— Aveți dumneavoastră prieteni sau cunoscuți care se găsesc la noi în țară, dar care să vă fie cunoscut încă din timpul când vă găseați acasă, în Țara Ungurească?

— Avem, domnule director.

— Ia spunei-mi-i!

³⁴⁵ „Dimineața”, ziar, București, 8 dec. 1904 – 22 nov. 1916.

Îi dictai un număr destul de mare: Cassian Munteanu, secretarul Ligii Culturale, Avram Imbroane, fost diacon în oraşul Lugoj, în prezent membru în Comitetul de Ajutorarea Refugiaţilor, profesorul Ştefan Pauleanu de la liceul „Traian” din Turnu-Severin, Pera Hertilă din serviciul Căilor Ferate, cu locuinţa în Turnu-Severin, Roşet, funcţionar în Ministerul de Finanţe, Pavel Suru, librar în Bucureşti, Nicolae Timuş, învăţător în Turtucaia, Cornel Velicu, funcţionar la Căile Ferate în Turnu-Severin. Spune şi Țucu câţiva. A doua zi fură chemaţi și ceilalți la același interogator. Corespondența alarmantă era semnată „Bică” și acesta era fratele lui Dumitrescu de la pulberăria noastră. Deci era evident că toată răutatea pornise de la dușmanii noștri de aci. Era o acțiune serioasă pornită împotriva noastră. Aceasta adusese pe capul nostru și pe agentul Popescu și tot aceasta pusese la cale alarmarea opiniei publice prin articolul din „Dimineața”.

N-am aflat dacă li s-a cerut persoanelor indicate de noi relații despre conduita noastră. În orice caz, aceasta a fost precizată și situația noastră s-a consolidat împotriva tuturor dușmănilor și răutăților. Încă începând cu luna august, mie și lui Nică Țucu ni s-a ridicat leafa de la 120 de lei lunar, la 150 de lei, iar lui Ghiță Meruțiu, de la 200 de lei, la 250 de lei lunar. Și încrederea în noi devenea tot mai mare și ni se puneau în sarcină tot mai grele și mai dificile îndatoriri. După izbucnirea războiului, promisem și eu și Țucu pasuri unice, care ne împuterniceau să pătrundem în fabrică la orice oră din zi și din noapte și să umblăm printre depozitele de material exploziv și muniție în tot timpul, drept pe care nu-l aveau decât directorii și șefii fabricației și doi-trei ingineri cu încredințări speciale, între care se găsea și Ghiță Meruțiu.

Devotamentul nostru sincer și cinstit a străbătut printre toate piedicile și răutățile dușmanilor noștri otrăviți. În însemnările mele din acele zile de frământare am scris sub impresia momentului și am dat curs sentimentelor de-o clipă. Multe caracterizări de oameni și fapte, acum de la depărtarea celor patru decenii și mai bine le văd în altă lumină de cum am putut pătrunde atunci. Pentru directorul Mihail Constantinescu am avut acolo adeseori cuvinte de aprecieri nedrepte, scrise sub imboldul și supărarea de-o clipă, aparențele însă adeseori înșeală. De fapt directorul era un om repezit, nervos, scurt la vorbă. Își avea planurile sale și ținea cu tărie la executarea lor. Acestea, în ce ne privește pe noi, nu se potriveau nici cu firea, nici cu interesele noastre.

Supărarea noastră se produsese din cauza cantinei, care nu ne mulțumea și a locuinței. Dar s-au netezit și acestea cu vremea și ne-am împăcat și noi cu situația, care s-a îmbunătățit simțitor.

Constantinescu era om cumsecade, inteligent, bun organizator și energic. Avea și o bună orientare în lume. Își făcuse studiile în Franța, cunoscuse alte moravuri și împrejurări de viață, le înțelegea rosturile, dorea și aici lucruri bune și schimbarea vechilor moravuri, dar toate tendințele sale spre mai bine purtau încă haina vechilor tradiții și mijloacele erau tot cele moștenite. Și avea încă slăbiciunea protectionismului pentru oameni ticăloși cum era Vasile Scarlat, pe care-l ura toată fabrica și care se purta obraznic datorită acestei neînțelese ocrotiri. Și mai avea câțiva „copii de suflet” de felul acestuia, dar mai puțin ofensivi. Totuși, pe lângă toate aceste slăbiciuni, știa să aprecieze și valoarea reală a capacității intelectuale și de muncă a omului și să remunereze cu toată echitatea. Știa să prețuiască valoarea individului întru împlinirea îndatoririlor sale. Era iscusit și diplomat, cu greu puteai pătrunde în gândurile și proiectele sale.

Subdirectorul Nicolae Secară și șeful fabricației, inginerul Ion Dinulescu, erau oameni dintr-o bucată, cu firea deschisă și sinceri, subdirectorul mai aspru, mai energic și hotărât, șeful de fabricație domol, blând și de-o bunătate părintească. Cu dânșii puteam vorbi deschis și pe față, cu toată îndrăzneala și încrederea.

Directorul nu făcea nicio deosebire între angajații fabricii „de la ei” și de la „noi”. Ne considera și pe noi pribegii, ca și pe cei din țara sa. Inginerii Secară și Dinulescu însă aveau mai bune aprecieri pentru noi, decât pentru cei din Țara Românească. Cunoscuseră moravurile sociale din apusul Europei și ne vedeau pe noi mai apropiați de acestea, de buna rânduială și caracterul deschis al apusului, cu o civilizație mai apropiată de realitățile vieții. Toată comportarea noastră, în serviciul ce-l aveam și tot felul nostru de a fi erau bine apreciate de toți trei conducătorii întreprinderii noastre. Inginerii Marinescu și Manughievici ne întrebau și ne erau prieteni loiali, inginerul chimist Perițeanu ne disprețuia și pe noi, ca și pe toți ceilalți, pe toți oamenii cu care ajungea în atingere. Șeful fabricației de pulbere, Petculescu era bun și blând, nu făcea nicio deosebire de originea locului și nici de poziția socială. Deopotrivă iubea pe toată lumea. Se mai găseau în personalul fabricii mulți oameni care ne

împărtășeau cu toată generozitatea de curata lor dragoste frățescă. Muncitorii, fără nicio abatere, țineau la noi ca la părinții lor. Printre dâșii se găseau câțiva mai răsăriți, șefi de lucrări și de ateliere, meseriași. Tâmplarul Atanasiu, mecanicul Pantelemon Stănescu, tânărul mecanic Iliescu, lăcătușul mecanic Chiriță, absolvent al școlii de meserii din București și mulți băieți tineri de la felurite secții meșteșugărești. Dragostea lor cinstită românească ne încuraja, ne mângâia, ne întărea în credința noastră, în importanțele noastre îndatoriri. Aceste sentimente curate și bune aprecieri față de noi ne-au făcut să ne aducem cu drag aminte de vremea petrecută la Lăculețe. Toți aceștia și toți muncitorii fără deosebire așteptau cu cinstită credință împlinirea marelui ideal național. Acest sentiment îi apropia de noi, trăiam cu toții în așteptarea ceasului celui mare. Unii neisprăviți, ajunși în servicii nemeritate, nu aveau niciun ideal. Toată preocuparea lor era numai interesul personal. Minte lor îngustă nu-i putea purta în sfere mai înalte, mai frumoase, mai pline de lumină.

În război

IV

Venit-a ceasul preamărit, clipa cea mare, așteptată de veacuri multe, plinirea veacului „de jalea căruia ne-au răposat și moșii și părinții”.

Îmi pare așa de rău că nu mi-am putut însemna atunci simțirile ce ne-au copleșit în cea mai măreață clipă a istoriei noastre naționale, mobilizarea armatei române pentru desăvârșirea unirii, pentru înfăptuirea României Mari, visată de atâtea generații care au murit cu dorul ei în suflet. Străduințele multe și grele ce mi-au fost impuse în aceste zile istorice, chiar pentru realizarea acestui mare ideal, nu mi-au mai lăsat vreme ca să-mi continui însemnările începute încă de la trecerea mea în această țară.

Deși mi-au rămas atât de vii în minte aceste strălucite evenimente, nu mă simțesc în stare să le arăt în plinătatea lor luminoasă și măreață și de aceea mă văd îndemnat să le completez cu fragmente din conferința mea, ținută într-un congres al învățătorilor din Caraș-Severin, în primăvara anului 1920, în orașul Lugoj, sub titlul „Războiul pentru Unitatea Națională”. Ne găseam atunci în culmea bucuriei noastre românești și sufletul nostru era încărcat de simțirea rară a dragostei de neam și de fericirea clipelor trăite.

Completând amintirile mele dragi cu aceste izbucniri sufletești din primele zile ale trăirii înlăuntrul visului împlinit, voi putea – poate – să redau o icoană cât de palidă măcar a mărețelor clipe istorice pe care le-am trăit în vara anului 1916.

„Unitatea noastră sufletească, simțirea noastră ca neam de același sânge, am supt-o deodată cu laptele de la sânul maicilor noastre. În cântecul de leagăn, care ne-a alintat frageda copilărie, am visat «o vreme», când peste crestele Carpaților vom vedea dorobanțul român venind la noi acasă. Ne aducem aminte cu toții și-și vor aduce aminte și aceia care azi ne privesc pe noi cu dispreț pe noi, dascălii, de acei învățători de pe vremuri, închiși între cei patru pereți înnegriți de vremi ai modestelor școli românești, cu câtă dragoste, cu

câtă însufleţire, cu câtă căldură ne vorbeau de trecutul nostru de glorie, de marile figuri ale istoriei noastre naţionale, plină de vijelie şi amară trudă. În faţa sa de mucenic, în glasul său, vedeam sosirea vremurilor de azi.

Sufletul nostru n-a cunoscut graniţe, sufletul a fost unit, inimile noastre au bătut asemeni, de la Panciova la Hotin şi de la izvoarele Tisei până la gurile Nistrului. Legătura sufletească, atât de strânsă între fiii neamului nostru, sclavi trudiţi «din patru împărăţii», s-a ţinut prin graiul mamelor şi – nu suntem nemodeşti dacă o spunem – prin munca neobosită şi neabăgată în seamă a dascălului român de pretutindeni. În odaia scundă şi întunecoasă, cu acoperişul spart, pe ai cărei pereţi mâna vremii şi-a lăsat urmele, s-a plămădit aceea ce curcanul român a desăvârşit astăzi.

Şi dincoaci şi dincolo de spinarea munţilor Carpaţi, în toate colţurile şi pe toate plaiurile Daciei de odinioară, duhul educaţiei a fost acelaşi. Am avut mulţi stăpâni. Vitregia vremurilor a tăiat multe graniţe peste trupul nostru sfâşiat, multor străini am fost robi. Şi dacă organizaţiile noastre şcolare au fost făcute de stăpânii noştri pentru interesele lor – sufletul nostru nu s-a putut schimba, el a rămas acelaşi pretutindeni unitar, inima noastră a bătut pentru acelaşi scop, pentru acelaşi ideal. Cu toate programele diferite, aceeaşi dragoste de neam s-a cultivat în micul sat de la marginea hotarelor noastre etnice din şesul Tisei, ca şi la Bucureşti.

Când războiul mondial a izbucnit, mii şi mii de suflete româneşti din armata «drăguţului de împărat» şi-au trimis ochii în zări, spre soare-răsare, în calea fraţilor. Câţi n-au visat cu ochii deschişi că apare tricolorul românesc în vârful Carpaţilor, câţi n-au aţintit urechile ca să audă salutul tunului românesc aşteptat de veacuri. Şi dacă întocmiri diplomatice au făcut să întârzie aceasta, au murit pe toate fronturile cu pumnii încleşaţi de ură în contra stăpânirii şi nenorocului lor, cu ochii departe, spre răsărit, cu dorul fraţilor ce întârziiau. Iar aceia care au fost mai aproape şi care n-au mai putut aştepta, au luat calea iadului, au trecut munţii, ca să se reîntoarcă acasă deodată cu fraţii, şi n-a fost mic numărul lor. Prin toate oraşele şi pe toate drumurile puteai vedea dezertorii armatei «pajurei cu două capete», cu feţele încruntate, sărăcăcios îmbrăcaţi, dar în ochi cu lumina nădejzii în «vremile ce vor să vie». Roşi de dorul şi grija celor rămaşi la vatră, însufleţirea pentru împlinirea idealului nu

i-a părăsit niciodată. Credința tuturor, în toate veacurile a fost: «Vom merge acasă în România Mare»”.

Și așa a fost și de-a lungul Vechiului Regat. Nu istețimea diplomatică, nu învârtiri politice ne-au dus la războiul acesta. Masa, mulțimea poporului, opinia publică, obștea l-a pornit războiul. A fost în firea, în sângele întregului neam. L-a cerut sufletul unitar românesc, tradiția moștenită a sângelui.

De la cel mai mare om de stat, până la cel mai neînsemnat cetățean al țării, din munți și din câmpie, din sate și orașe, bătrâni cu plete albe, tineri, bărbați, flăcăi, mame, toți ... mulțimea întreagă cerea cucerirea moștenirii lăsată de Mihai Viteazul.

*

În ziua de 14 august 1916 lucram în fabrică, deși era duminică. Trebuințele ne cereau zor și stăruință. Pe la amiază, subdirectorul Nicolae Secară ne spune: „La ora 12, la noapte, se va decreta mobilizarea armatei române și începerea războiului. Am informațiuni precise, nu spuneți nimănu, nu alarmați lumea. V-am spus ca să știți numai dumneavoastră «dezertorii»”. O înfiorare ca de foc cuprinse toată ființa noastră, o cutremurare de măreție, de fericire ne zguduia sufletul. Se poate? Se poate ca să vedem înfăptuirea visului de veacuri al neamului românesc?

Toată ziua am trăit într-o furnicăre lăuntrică puternică, zguduitoare, fericită. Seara nu ne-am mai dus să ne culcăm. Ne-am adunat noi „dezertorii” la primăria comunei Văleana Pandele, care era cea mai apropiată. Primarul, notarul, secretarul se găseau aci, în așteptare. Se uitau la noi, știau și ei de ce așteptăm, dar nu spuneau nimic. Număram clipă cu clipă și tremuram de emoție. Arătătoarele ceasului se mișcau greu. Ne venea parcă să împingem, să grăbească sosirea ceasului celui mare, ceasul sfânt al marelui ideal național.

Și a venit! Punct la ora 12 din miezul nopții sună telefonul. Primarul ia receptorul, secretarul prinde condeiul să scrie ordinul:

„Pe baza decretului nr. ... al Majestății Sale Regelui se ordonă mobilizarea întregii armate române...”. Atâta am auzit și am reținut, restul amănuntelor nu ne mai interesa. Am năvălit la clopotnița bisericii de peste drum și am prins să tragem clopotele de mobilizare. N-am mai așteptat ordinul primarului, care mai era încă cu telefonul la ureche și în tăcerea nopții de vară, pentru prima oară pe valea râului Ialomița au început să glăsuiască clopotele bisericii din

Văleana Pandele, trase de dezertori din armata austro-ungară. S-au pornit apoi clopotele de pe toate văile și dealurile, într-un concert divin, cel mai măreț pe care l-am auzit în viața mea. Mi-am luat pălăria de pe cap, mi-am făcut semnul crucii și m-au podidit lacrimile și am plâns șiroaie de lacrimi, cu puternice zvâcniri din piept, plâns de bucurie, de ușurare, de destindere, de fericire.

A început apoi gornistul să cânte în trâmbița sa glas de chemare, de îndemn și avânt, de atac. Noi dezertorii și câțiva „băieți buni” dintre meșteșugarii și muncitorii fabricii am plecat de-a lungul satului cântând marșul „La arme!” al nenorocosului fiu al Ardealului, poetul Stefan O. Iosif, care s-a stins prea devreme, într-un spital din București, în clipa când armata română pornise peste Dunăre să pacifice Balcanii cântând marșul său. El l-a scris pentru dezrobirea Ardealului, pe care n-a mai ajuns-o:

„Veniți viteji apărători ai țării
Veniți că sfânta zi a răsărit
Veniți din toate unghiurile zării
Să cucerim ce-avem de cucerit!”.

Cântând am urcat dealul ce domină satul, unde se afla o mică și veche mănăstire. Și am stat acolo cu cântece până la venirea zorilor. Și în soarele ce se înălța de după munți, vedeam în plină lumină și dumnezeiască strălucire răsărirea idealului nostru național după o lungă și întunecoasă noapte de câteva veacuri cumplite.

Și ne-am dus la fabrică ca să începem munca noastră. Un impuls lăuntric nu ne dădea răgaz. Armata română a trecut Carpații și noi stăm aci! Ne-am adunat și în corpore ne-am prezentat directorului. Ne-a privit mirat.

I-am vorbit eu în numele tuturor: „Domnule director, armata română a trecut granițele. Noi nu mai putem rămâne aici. Când ostașul român a trecut pe pământul nostru, când se înfăptuiește visul nostru de atâtea veacuri așteptat este înjositor, rușinos chiar ca noi, cei de dincolo, să rămânem aci departe de cei ce se ostenesc pentru noi”.

—E foarte frumos ce spuneți dumneavoastră, dar țara are nevoie și în interior de oameni de ispravă. Ostașii au nevoie de material de război și dumneavoastră tocmai la acesta lucrați. Dumneata dacă te duci la front ești un om, dar aici ai o misiune mai de seamă, conduci un atelier unde lucrează aproape două sute de muncitori, de asemenea și alții dintre dumneavoastră. Eu

nu pot închide fabrica tocmai când e cea mai mare nevoie de produsele sale. Pe frontul de luptă nu veți servi neamul și idealul național ca aici? E nevoie de dumneavoastră aici și toți care aveți mobilizare pe loc pentru serviciu aci veți rămâne, vreți sau nu vreți. Cei mai tineri și care nu au aceste ordine vor pleca când vor fi chemați. Până atunci întorceți-vă la îndatoririle dumneavoastră, care sunt de o mare importanță în purtarea războiului nostru.

—Dar, domnule director, cu ce ochi vom fi priviți noi, cei de „dincolo”, de lumea de pe aici când pleacă ai lor și noi rămânem aici? Și, vă rugăm să ne iertați, dar chiar înlăuntrul fabricii noastre sunt de cei care nu ne văd cu ochi buni, care ne-au considerat periculoși pentru însași instituția la care lucrăm. Oare răutatea acestor oameni nu se va mări, nu va crește în proporțiile sale văzându-ne că nu ne ducem să participăm și noi la înfăptuirea idealului național, despre care mereu am vorbit și l-am așteptat mereu?

—Pe dumneavoastră nu trebuie să vă intereseze opinia nimănui. Aveți îndatoririle dumneavoastră, siliți-vă să le îndepliniți cu toată conștiinciozitatea. Celelalte mă privesc pe mine, eu am răspunderea și voi veghea eu.

Și am plecat fiecare la ale sale.

*

„... Războiul a dovedit valoarea educației sufletesti, creată de școală și umilitul ei dascăl. Când războiul mondial încercuise Țara Românească și guvernul de la București stătea în așteptare, dorobanțul român, ce stătea sus, pe crestele munților cu arme gata de luptă, își trimitea, cu strângere de inimă, privirile de șoim cu aripile legate în zările negre și însângerate, unde frații mureau «pentru împăratul», așteptând mântuirea ce nu mai sosea. Și când în noaptea neuitată de 14–15 august, anul 1916, în liniștea miezului nopții de vară, clopotele tuturor bisericilor din țară anunțau ceasul de 10 veacuri așteptat, mulțimea țăranilor din sate a plecat de la vatră chiuind, iar în urma lor nimeni n-a plâns. Nu este aceasta o poveste! Dumnezeu m-a învrednicit să fiu acolo în aceste sfinte zile. Când au plecat de la vetrele lor nimeni, nici femei, nici mame, nici copii n-au vărsat o lacrimă. Fiecare a avut scris în sufletul său scopul cel mare, idealul sfânt al neamului întreg și a simțit în sine măreția și mândria națională”.

Așa povesteam eu, în anul 1920, învățătorilor din Caraș-Severin, mobilizarea armatei române. Cuvintele mele menite să înflăcăreze au avut temeieri

reale. Țăranul sărac, cu palmele bătucite de greul muncii și cu fața brăzdată de suferințele traiului său de mizerie, a înțeles mai bine porunca vremilor plinite. El nu avea pământul său, el lucra pe pământul moșierului, el n-avea prea mult să-și apere. Dar într-însul trăiau virtuțile străbune care se trezeau la glasul de chemare a țării. El nu comenta, el lupta pentru că așa-i poruncea firea sa, făurită în strălucitele fapte ale istoriei.

Orașele și clasele conducătoare, amestec de sânge și moravuri străine și păcătoase, nu s-au știut însufleți, ele au simțit mai puțin datoria cea mare națională și s-au străduit să scape de ea. Eroii au izvorât din sate, eroi fără nume și nerăsplătiți.

„Nu arme și tehnică modernă, nu mașinării de tot felul, noi n-am avut de acestea nici pe departe, cum a avut dușmanul, însă am avut altceva, ce niciodată nu va cădea, am avut inimă românească, tărie de suflet și dragoste de pământul nostru. Și acestea au făcut ca fiecare soldat român să fie un erou. Neuitate vor rămâne mai ales în mintea dușmanilor noștri faptele fără seamăn ale oștirii române săvârșite la Jiu cu Drăgălina, pe Valea Oltului, la Dragoslave, pe străzile Brașovului, la Tabla Buții și Oituz și Poiana Sărată. Cu baioneta sau cu patul armei au sfărâmat baterii întregi de tunuri, mitraliere și tot ce a putut iscodi cea mai rafinată tehnică germană. Din piepturile lor au făcut cele mai teribile ziduri de apărare și puhoiul barbar, ca să poată trece, a lăsat mormane de cadavre drept plată pentru călcarea scumpului nostru pământ românesc. Loviți în față și în spate, părăsiți de prieteni, cu unelte de luptă primitive, urcând și coborând peste munți și văi, trecând ape fără drumuri, au știut semăna glia românească în urma lor cu hoituri spurcate de inamici. Și niciodată, nicio plângere, nicio nemulțumire n-a ieșit din gura lor. Ruți, goi, desculți și flămânzi, luptau zi și noapte și mureau strigând „Trăiască România Mare!”.

Acei care ați fost pe timpul acela dincoaci, vă aduceți aminte cum făceau haz zierele șovine din Budapesta de faptul că ostașii români, în retragerea lor din Ardeal, scriau pe toate casele și pe toate locurile pe unde treceau, cu litere mari: „Trăiască România Mare!”. Dușmanii n-au putut înțelege atunci credința soldatului român în biruința sa și triumful idealului pentru care și-a părăsit vatra și copii.

*

Cine ar putea reda în adevărata lumină puternicele emoții de nestrămutată bucurie și mândrie națională, pe care le trăiam noi, „boanghenii” de la Lăculețe și cei câțiva cinstiți prieteni ce se găseau împreună cu noi acolo. Cu înfrigurare așteptam ziarele de la București cu știrile și comunicatele oficiale, care anunțau eliberarea orașelor ardelenne și înaintarea oștirii noastre românești.

În fabrică ne străduiam de zor. Lucram din zori până în noapte, făceam ore suplimentare, lucram și în dumineci și sărbători. Producția zilnică de grenade în atelierul meu depășise cifra de zece mii, dar cu tot avântul și toată trebuința se nimereau zile de nelucrare din lipsa de materiale pe care ni le furnizau alte întreprinderi. Nu le aveau confecționate, ori că soseau cu greu, trenurile fiind în serviciul războiului.

Ne-am mutat la fabrică. Se cerea să fim aci în orice ceas din zi sau din noapte. Așteptam mereu știrea eliberării orașului meu. Mă gândeam cu bucurie, dar și cu teamă la această clipă mare și sfântă. Însemnările mele de atunci, încrustate la intervale mai mari și în cuvinte puține, nu sunt o icoană completă a simțirilor mele și a gândurilor ce mă zbciumau mereu. Dar totuși aceste rânduri sunt îndeajuns de grăitoare și arată realitatea și adevărul grelelor zile trăite.

La 27 august după calendarul vechi ortodox și după o lungă întrerupere, am scris:

„Melancolie de toamnă. O adiere răcoroasă joacă frunza plopilor răsădiți în fabrică. Frunze pălite, aruncate de vântul de alaltăieri stau risipite. Lumea din atelier lucrează de zor. E începutul războiului. Am așteptat mereu, de el a fost legată nădejdea vetrei noastre strămoșești și acum s-a dezlănțuit ca o vijelie și a făcut minuni țăranul nostru lipsit și lovit de cei mari. În câteva zile «mojicul», dus în jug de boierii căpătuiți acum prin locuri sigure și fără pericol, a știut să arate lumii ce e românul când luptă. La orizontul zilelor noastre de mâne apare aurora nădejdelor legate de vatra noastră. Vom vedea glia ce ne-a crescut liberă, dar rostul viețuirii noastre oare nu ne va zdrobi. Avem acasă, la vatra lăsată de noi, ființe iubite care ne sunt totul ce avem și pentru care trăim. Inima mi se frânge și mă înăbușă gândul că ei au rămas singuri pe mâna barbarilor, pe mâna fiarelor sălbatice. Ochii mi se umplu de lacrimi. Zidurile casei noastre nu

le voi vedea în ruină? Şi chiar, fie şi asta, dar pe dragii mei de i-aş vedea cât mai în grabă, scăpaţi şi sănătoşi

31 august. Muncă de dimineaţa până seara. Aceasta se cere de la noi. Ca un automat intri în fabrică, ieşi la amiază un ceas, intri din nou, ca să ieşi seara târziu. Mănânci, te culci, ca dimineaţa din zori s-o iei de la început. Pentru noi, deşi obositoare, e bună munca aceasta. Uităm necazurile ce ne apasă. Noaptea, visuri negre ne tulbură. Ne sculăm adeseori mai zdrobiţi de cum ne culcaserăm.

Eu cu Nică! Ne place să fim numai noi doi. Ne ştim drumurile, sunt aceleaşi. Ne mângâem, ne încurajăm reciproc, vorbim de-ale noastre, de acasă, din Banatul nostru. În momente ca acestea ne simţim mai acasă, mai aproape de vatra noastră.

Circulă veşti în feluri şi feluri. Lumea discută cu aprindere toate chestiile în legătură cu războiul, fiecare după priceperea sa, dar cu ferma convingere că dânsul are dreptate. Toţi strategii, diplomaţi, câteodată ne întrebă că mai e mult până la Tisa? Câţi kilometri sunt până acolo de la Braşov? Foarte puţini sunt aceia care cunosc Ardealul. Cei mai mulţi – funcţionari de birou cu poziţie frumoasă, dar cu şcoală puţină – nici habar nu au. Mă tem că nici ţara lor n-o cunosc. Oameni cu vederi scurte ca vârful nasului, cu cinci clase primare, care n-au citit decât ştirile cu crime şi furturi din «jurnal» şi n-au alt ideal decât stomacul propriu.

2 septembrie. Ploaie rece şi deasă cade întruna. Ceaţa acoperă zărilor şi fiori de frig te cutremură. Trec zilele în fugă nebună şi greul sufletului tău e acelaşi. Ştirile mai bune ce ne vin în comunicatele Marelui Cartier General te mai reculeg. Încurajare, mândria te cuprinde. S-a putut şi aceasta! Nu-ţi poţi da seama, că oare e vis sau realitate? Se poate minunea? Se poate ca tricolorul românesc să fâlfâie în soare pe pământul rob de-o mie de ani, se poate ca armata română să sfârâme cătuşele de un mileniu?

Da! Dumnezeu e mare! «Mămăligarii» batjocoriţi, ăranul ironizat, «prostul de valah» calcă azi mândrul nostru Ardeal. Porodiţa mare de gură a lui «Arpad» a pus în practică «magyar virtus»-ul şi «ösi erény»-ul şi fug de le zbârnăie călcăiele.

5 septembrie. Comunicatele anunţă noi succese. Almaşul, Făgăraşul, Cohalmul sunt ale noastre. În ce comunicat voi citi că e al nostru Caransebeşul?

Cât va mai trece până atunci? Va fi! Aceasta o știu, dar oare voi mai avea eu ce căuta acolo? Ce se va alege de familia mea? Ciucul, Trei Scaune, Brașovul și Făgărașul sunt ale noastre. Sibiu jumătate, o parte din Oșorhei, Târnava Mare, Hunedoara și o mică parte din Severinul nostru.

8 septembrie. Am pierdut Petroșaniul. Armata noastră se retrage la sud de el.

9 septembrie. Generalul Averescu, idolul oltenilor a frânt bine coarnele bulgaro-germanilor în Dobrogea. Asta e bucuria noastră de azi. În Ardeal e al nostru Odorheiul.

11 septembrie. Timpul e cald, molatec și trist. Care încărcate cu saci trec în sus, câteva căruțe militare se duc dincolo, în «România Nouă», în țara noastră. Ni se rupe inima și ceva ne trage să ne ducem și noi și un greu ni se lasă pe suflet și ne îneacă. Tăcuți, cu ochii spre piscurile munților, unde Omul, Caraimanul și legendarul Vârfu cu Dor își scaldă măreția în razele aurii ale soarelui. Dincolo de aceștia e țara noastră, fericită parte – dacă mai poate fi fericită – care e acum sub tricolorul român.

La Pucioasa, în sala mare și goală a cafenelei, un ofițer care e în drum spre Brașov povestește cu glas domol întâmplări din luptele de dincolo. Nu ascultăm, nu mai vrem să ajungem la inconveniente, mai ales acum când lumea e plină de frica de spioni. Prindem însă fragmente singuratic. «Doi moșnegi, nu erau români, vorbeau perfect românește... Nu poți să treci că ești în țară ungurească...». Cei din jur, cu fețe mirate, ascultă neînțelegând. Cum? Se poate?

18 septembrie. De mult l-am făurit și azi l-am îndeplinit, un vechi plan. Ne-am fotografiat toți «ai noștri», pibegi de la casele noastre sau «boanghenii», pe limbajul «românilor din țară». O amintire din pribegia noastră, care ne va aduce vreodată aminte de timpurile când aceeași durere ne-a legat pe toți în dragostea frățească. Numai Creițaru și văru Mitru n-au vrut.

22 septembrie. Fetele vin zgârgorite de frig, desculțe, învelite în haine slabe din materiale cumpărate cu bani grei, din prăvălii. Cămașa românească a dispărut sub felurite haine de toate neamurile, presărate sub atât de urâte scurteici. În atelierul de scânduri e frig și muncitorii mai lucrează, mai suflă în pumni zgribulind.

25 septembrie. Lumea e înfrigurată. Și-au îngrămădit nemții toate forțele lor asupra armatei noastre și ai noștri se retrag de la Olt. Mulți se vaită ca femeile, se bocesc ca babele. Nu pot să-i ascult. Mă doare vaietul lor, pare-să m-ar străpunge cineva cu un cuțit în inimă. Nu pot suferi văicărelile, nu-mi place să ascult discuțiile atâtor «strategi» care și-au pierdut capul și tremură ca frunza. Resemnare și sânge rece! Ne-am retras în munți și ... punct. E drept, e dureros și umblăm și noi amețiți, ne doare capul, ni se pune un nod în gât, dar nu ne văicărim. Cu fruntea încrețită, dar cu sânge rece umblăm și vorbim căutând să-i încurajăm pe fricoși. Avem un singur gând, niciodată nu ne va părăsi, vom învinge și va fi, căci trebuie să fie România Mare! Vor fi dureri. Vom întâmpina greutăți, vom suferi, dar suferința noastră va duce la învierea neamului nostru. Să jertfim totul căci cu jertfe se croiește viitorul.

1 octombrie. Vara lui Mihoi! E o căldură plăcută, drăgălașă, ce se contrariază cu frunzele uscate ce cad ca o ploaie și formează tabloul sinistru al neînțeleșului, al necuprinsului de mintea «chipului de lut» al omului. Căldură de vară, dar frunzele moarte n-o mai simțesc. În unde neregulate adie boarea «morții» și cad cu fâșâit dureros îngrășând pământul pentru alte vieți.

Îți faci în gând socotelile zilelor trăite și le vezi dispărând de pe arborele vieții ca frunzele, una după alta, rămânându-ți numai mușchiul și crengile uscate, ca apoi să te prăbușești cu totul în nimicnicie, fără să știi că a avut viața ta vreun rost.

Lumea fierbe. Unii împachetează și tremură la cea mai mică adiere. Suntem și noi îngrijorați, ne doare și pe noi durerea neamului când miile de mașini, îngrămădite de tehnica germană, au făcut pe ai noștri să abandoneze pentru un timp scumpul nostru pământ, al istoricului Ardeal. Dar nu disperăm, deși umblăm amețiți de durerea neamului și mai cu seamă de durerea bieților «copii ai nimănu» din Ardealul nostru bătut de Dumnezeu, dar ne facem curaj și inimă bună și căutăm să încurajăm pe alții.

Trăim zile de încercare pentru neamul ce a fost atâta de încercat de necazuri, dar Dumnezeu e mare și viitorul e al nostru. După furtuna asta de dureri din suflete va luci soarele biruinței pentru noi și vom râde toți cei ce azi plângem.

2 octombrie. Nistor, Ioanovici și Barcianu au plecat. Ne simțim umiliți și păcătoși că nu ne ducem și noi, să ne punem și noi piepturile scut năvălirilor

dușmane. De afară ascultăm bubuitul prelung și înăbușit de dealuri al tunului ce bate la granița noastră și sufletul ni se îngreunează. Ne vine să plecăm și noi unde este locul fiecărui român.

4 octombrie. Azi (e) anul! Doi copii ai nimănu, smulși de la căminele lor ca să apere cu viața tronul putred al unui monarh care a fost asasinul «popoarelor sale», am părăsit jurământul fals al credinței mârșave și scârboase, jurată de silă. Și cu nădejdea de vremuri mai bune, am plecat în lume, spre răsărit de soare, spre răsăritul soarelui românesc. Ai urcat calvarul greu, cu crucea durerilor pe umăr, nu te-ai prăbușit și n-ai putut pieri, căci a fost mare credința ta în «Învierea Neamului» și te-a călăuzit steaua idealului nostru, al tuturor românilor. Ai văzut viața țaranului român de aci, ai văzut mișelia boierească, ipocrizia și jefuirea înfăptuită de paraziții mici și mari ai diferitelor funcțiuni. Din școala vieții acum ai luat cele mai de valoare învățături.

O deznădejde ne cuprinde iarăși. Vine iarna. La vetrele noastre părăsite oare cine va mai pune un lemn pe foc, la care să se încălzească copiii noștri? Vor avea ei ce să îmbrace sau vor tremura de frig undeva pe pusta ungurească și vor blăstăma plângând pe acela care le-a fost tată și i-a părăsit ca un mișel?

5 octombrie. Trece armata rusă. Ni se dă voie să ieșim la linie, în apropierea gării, să-i privim. Copiii stepei trec în ajutorul nostru. Lumea atât de îngrijorată până acum, e veselă, strigă, aruncă cu flori, cu poame. Rușii răspund cu bucățele de zahăr și cu urale puternice.

9 octombrie. De 2 săptămâni lucrăm zilele de-a rândul seara până târziu. Muncim cu dragă inimă, căci mare e scopul și mare datorința noastră în aceste timpuri de măreție și groază. Mai ales noi, «străinii», «pericolul pulberăriei», noi trebuia să muncim einstit, căci pe lângă că mulți din patrioții «cu nas subțire» pretind că noi suntem vina de războiul României, mai avem o conștiință. Rușii trec îndărăt. S-a început ofensiva pe frontul dobrogean și se trimit întăriri.

11 octombrie. Ne scaldăm în Ialomița. Pribegim așa în lume, ne-am sălbăticit de tot sau ne-am învățat cu mizeriile și nevoile.

12 octombrie. Azi se aud mai slab bubuiturile, mai înfundate și mai rar. Cine știe ce va mai fi? În Dobrogea a căzut Constanța. Încă o durere la cele multe, îndurate în aceste zile. Ne îmbărbătăm singuri, se luptă în noi nădejdea

de mai bine cu durerea loviturilor suferite. Mă doare capul, mă iau călduri și sunt amețit.

16 octombrie. E duminică. Muncim din greu. Fără mine și Țucu nu se poate. Ceilalți mai scapă câte o zi, noi însă nu. De noi e nevoie aci.

31 octombrie. Suntem izolați de lume. Trenurile nu mai circulă. S-a întrerupt iarăși comunicația, că trebuie să aprovizioneze capitala cu lemne, după cum scriu ziarele, sau mai bine zis sunt iarăși mișcări de trupe.

Comunicatele oficiale aduc știri că nemții au început din nou atacurile lor turbate. Se dau lupte crâncene. Pierdem câte o poziție, ca apoi să-i respingem din nou. E crâncen războiul, îl plătim cu multe jertfe. Generalul Drăgălina a murit. Român bănățean din Caransebeșul nostru. Devine renumit pentru bătaia ce a dat-o germanilor la Jiu, oprind puhoiul ce năvălea în țară, cade acolo rănit și moare jelit de țara întregă. A murit, dar cu sângele său a ridicat fala noastră, a românilor de «dincolo». Avem și noi eroi pentru interesele neamului și ale țării românești, suntem și noi fii bravi ai românismului, nu suntem numai «boangheni».

5 noiembrie. Dinspre Câmpulung mugesc grozav tunurile. Bubuiturile urmează în șir, mugind cumplit.

6 noiembrie. Din «ordinul ghetelor noastre» rupte, stăm în casă, căci zăpada e moale și totul numai apă. În Dobrogea am înaintat mult și privim cu nădejde ziua de mâine.

12 noiembrie. Știrile sunt acum rele de tot. Mulțumită inactivității aliaților pe celelalte fronturi și cine știe căror încercături militare, care sunt în afară de cercul nostru de cunoștință – barbarii au pătruns în țară. Au spart frontul nostru la Jiu și au pătruns în Oltenia, ocupând Craiova, ajungând la Olt. Armata de la Severin, până ieri a luptat acolo, pe Cerna, pe la Orșova și Dumnezeu știe ce s-a ales de ea, căci după comunicate nu mai știm ce să înțelegem. Partea sudică a Olteniei nu e încă ocupată și nici Severinul, dar cât mai pot rezista când liniile de aprovizionare sunt în mâna bandiților? Amară e soarta popoarelor mici! Parcă s-au vorbit cei mari să-i distrugă pe nefericiții cei mici. Belgia, Serbia, Muntenegru, Albania, Luxemburg și acum noi. Aliații parcă nu ar fi și interesul lor, așa stau și nu se mișcă. Câți de-ai noștri nu sunt prin Oltenia? Ce se va alege de ei acum? Ce le vor face ungurii dacă-i vor prinde? Dumnezeu să le poarte de grijă.

Împăratul Franț Iosif a murit! Așa scriu ziarele. Păcat! Trebuia să fie trăit, să-și fie văzut până la sfârșit opera sa sau opera altora, care s-au folosit de tâmpenia sa de dobitoc idiot. Pungaș bătrân, care a trăit o viață din minciuni, care veșnic a înșelat prin momeli pe sărmanele sale popoare și drept coroană le-a aruncat în măcel, fără să aibă un nume războiului lor. A murit acum și n-a lăsat în urma sa nici jale, nici părere de rău. Milioane de inimi cernite îl blastă, afurisindu-i și țărâna în care se va preface”.

Cu aceasta s-au încheiat însemnările mele. Au urmat zile de grea pribegie, de nenorocit exod. Amintirile mele din această vreme încă s-au săpat adânc în conștiința mea și trăiesc încă vii și limpezi. Voi încerca să le redau în toată plinătatea lor, poate nu cum ele trăiesc în sufletul meu, ci cum puterile vârstei mele îmi vor îngădui. Au fost clipe îngrozitoare, de prăpăd și pustiire, de zbuțim grozav și de vijelie năprasnică.

*

Câteva zile de nesiguranță. Stăteam într-o cumplită așteptare. Lucram fără de nici o vlagă. Mai nădăjduiam vreo minune și iar ne cuprindea disperarea. Într-o seară ne cheamă directorul la dânsul. Se găseau în biroul său toți șefii de lucrări. A doua zi de dimineață începem împachetarea.

—Veți lucra de zor, dar să nu vă pierdeți capul, cu băgare de seamă, să nu se întâmple nenorociri. Avem de-a face cu materii explozive.

Toată noaptea m-am vârcolit în pat. Nenorocită țară! Nenorocit popor! Și ce bine a fost că nu mi-au îngăduit să-mi aduc familia. Ce aș fi făcut acum? Îi porneam pe drumuri, căci nu-i puteam lăsa în părăsire. S-ar fi prăpădit. Mâna ocrotitoare a bunului și marelui Dumnezeu.

Ne-am apucat de dimineață de muncă. Noi și aveam mari greutăți. Împachetarea atelierelor noastre n-a durat mult. Cincizeci de tâmplari și dulgheri lucrau de zor la confecționarea de lăzi de toate felurile și mărimile.

Seara le-am spus fetelor să nu mai vină la lucru, de ele nu mai aveam nevoie. A fost un bocet general, plângeau cu toatele, unele ne-au sărutat mâinile. Și de atunci nu le-am mai văzut. Când am isprăvit cu atelierelor noastre, am început să evacuăm depozitele. Căram pe peronul din marginea fabricii.

Ura unora din funcționarii noștri, în loc să se potolească, se tot accentua. Noi eram vinovați de izbucnirea războiului, noi transilvănenii. Ce bine trăiau

dânșii în țara aceasta și ce nevoie au avut ei de război? Ca să ne dezrobească pe noi, care suntem niște încăpățânați și niște nesupuși, ca să-și ia necaz pe cap. Unii numai scrâșneau din dinți și ne fulgerau cu ochii, alții ne-o spuneau în față. Nu le răspundeam, ne vedeam de îndatoririle noastre. Le vorbeam frumos muncitorilor, îi îndemnam la lucru, să nu lăsăm nimic în mâinile dușmanului. Greul cel mai mare se întâmpina cu demontarea morilor de pulbere. Câte o piatră singură cântărea între zece și douăsprezece mii de kilograme. Lucrările erau conduse de șeful mecanic Vasile Moțet, „care-și făcuse studiile” în Germania, la München, mai corect zis, învățase acolo meseria la o școală inferioară. Numai dânsul se grozăvea cu „studiile” făcute în străinătate. Era moldovean și însurat cu o nemțoaică, o adusese de pe acolo. În trecere privim și noi – eu cu Țucu – la macaralele ce lucrau de zor la ridicarea acestor pietre. Țucu întrebă:

– Domnule Moțet, câte kilograme are o piatră ca asta?

– Opt sute.

Nică tace și se uită lung la dânsul.

– Ce zici?

– Nimic, ce să zic? Dar mă gândesc că burdușești bățul în noroi și n-o să te aștepți la miros de ... din capul dumitale nu poate ieși ceva cuminte.

– Cum? Mă faci prost?

– Nu, Doamne ferește, nu eu te fac prost. Fiecare om dă din capul său ceea ce poate da și prin vorbă i se cunoaște înțelepciunea. Și dacă n-ai, nu poți da. Ce vinovat poți fi dumneata de această împrejurare?

Vasile Scarlat își împachetase și el magazia lui în câteva lăzi: vase de bucătărie de tot felul și lucruri mărunte, ce se mai găseau sub grija sa. Pe toate lăzile scrisese cu cretă albastră și cu litere mari: „Scarlat”. Văzându-ne privind la isprava sa, pe care o admira cu ochii satisfăcuți, se uită la noi cu ură și mai evidentă. Noi eram vinovați că fusese silit să se pregătească de plecare, noi transilvănenii. Ce bine-i mergea lui aici, ce „trebușoare” frumoase mai învățase! Și acum să fie silit să plece la drum... Tot necazul și toată supărarea și-o descărca din ochii încruntați asupra noastră.

Dintre toată lumea de aci noi eram cei mai liniștiți și mai resemnați. Ne pătrunsesse calmul și judecata rece. Meruțiu se prezenta și mai bine. Mereu vesel, făcea spirite și glume pe seama „înțelepților” patrioți, care-și pierduseră

capul. Într-o zi nimeresc lăzile lui Scarlat fără supraveghere. Își împlinise îndatorirea la împachetare și aștepta doar să fie transportate. Aveam și eu cretă albastră. Pe toate lăzile scrisesem „Pulberăria Lăculețe”, cum o făceau toți ceilalți. Mă uit la lăzile „ipopotamului”. Ale lui purtau inscripția „Scarlat”, o excepție pornită dintr-un cap sec. Eu mai adaug pe fiecare ladă încă trei litere și prefac inscripția în „Scarlatină”. Și cu inscripția aceasta și-au făcut drumul spre Moldova. Le-a văzut, dar ce mai putea face? Într-o zi îmi spune directorul:

—Pregătește-te. Vei pleca încă în cursul zilei de azi cu o sută de care rechiziționate, încărcate cu lăzi de grenade și de exploziv sau capse. O să ai sub ordinele dumatile un sergent și 12 soldați din garda fabricii. La tot al cincilea car vei afișa un steguleț negru, semn că e pericol de moarte, de asemenea vei avea la fiecare câte un bidon de petrol. Pleci pe drumul ce duce pe lângă Târgoviște și peste deal la Ploiești. Acolo veți încărca lăzile în vagoane. Domnul inginer Secară te va aștepta acolo. Fii cu ochii în patru. Am toată nădejdea în dumneata. Se prea poate ca în drum să vă ajungă inamicul. Noi nu putem ști spărturile ce se fac în frontul de luptă și ne putem aștepta la surprize. În cazul acesta, aduni carele laolaltă, desprindeți boii, turnați pe ele petrol și le dați foc. Nimic să nu cadă în mâinile dușmanului! Carele de rechiziție sunt plătite pe trei zile, începând cu ziua de azi. Nu putem ști dinainte când veți ajunge la Ploiești. Iacă aici, îți dau trei mii de lei, să-i ai la dumneata pentru orice eventualitate, să plătești oamenii, zilele pe care le veți zăbovi în plus. Garda militară care te însoțește are ordin strict să se supună întru totul dispozițiilor ce le vei da dumneata.

Mi s-a dat procură scris, mai bine zis „ordin de serviciu”, în regulă. Am plecat la drum cu șirul lung al carelor. A fost cea mai grea îndatorire ce mi s-a încredințat în aceste zile de groază. Cum s-a înserat, soldații, oameni de peste 40 de ani, frânți de necazuri și sărăcie, s-au culcat prin căruțe. Același lucru l-a făcut și sergentul. Ce să le mai fac? Îi sculam. Când mă duceam mai încolo, se culcau din nou. Carele se răzlețeau, rămâneau în urmă. Mergeam de la un capăt la altul să le adun. Tot drumul era o furnicare de căruțe militare, unități de artilerie, căruțe încărcate cu familii ce plecaseră de la căminele lor. Ici-colea câte una aruncață în șanț, cu o roată frântă. Cine-i mai lua în seamă? Celelalte se duceau înainte, tot înainte, nici ei nu știau unde. Am poposit pe undeva, n-aș mai ști unde. În noapte ardeau rezervoarele de petrol și benzină din gara

Târgoviște. Văile și dealurile până în depărtări mari erau îmbrăcate de o lumină sinistă. Înfiorări cumplite ca de friguri te scuturau. În depărtare se auzeau bubuituri înfundate de tunuri.

În zori am pornit mai departe. Înaintam cu greu, ne opream, coloana se rupea, carele se înșirau, alergam de la un capăt la altul. Soldații mei din gardă păreau chipuri de ceară. Pe fețele lor nimic viu, nicio expresie, nici măcar de groază, doar o resemnare, o nepăsare înghețată, fatalistă. Ce le mai puteam face? Și așa ne-am mișcat, cu graba melcului.

Când am coborât în Valea Prahovei furnicarul s-a mai liniștit. Coloanele militare în graba lor înfrigurată treceau într-o parte și alta. Am stat pe loc, boii nu mai puteau merge. Drumul era desfundat, roțile intrau până la buciom. La popasuri li se aruncau câteva fire de coceni de porumb. Ce hrană puteau lua de aici? Ce putere mai aveau să adune?

Ne-a ajuns a doua noapte. Toată Valea Prahovei era o mare nesfârșită de flăcări. Cer și pământ era în clocotul iadului. Fumul de petrol ne îneca, ploaie de funingine cădea din cer. Nero, când a dat foc Romei, nici pe departe n-a putut admira o măreție cum se desfășura sub ochii noștri. Era ceva îngrozitor, cutremurător. Ardeau toate izvoarele de petrol de la Ploiești și până în crestele munților, care se zăreau cu piscurile albe, în lumina sinistă, drăcească ce cuprinsese zările. Se dăduse foc acestor bogății naționale, ca să nu cadă în mâinile vrăjmașilor. După cum am aflat mai târziu au venit ingineri și specialiști în materie, au turnat beton armat în gura sondelor și apoi au dat foc tuturor rezervoarelor și instalațiilor ce se găseau la suprafață. În lumina aceasta îngrozitoare, ne-am străduit să ne mișcăm înainte, dar n-am mai putut. Boii tăbărâseră, cădeau de pe picioare. Drumul era năpădit de valurile de căruțe, care treceau mereu și de unități de artilerie. Se cufundau în noroaie, strigăte, urlete, lovituri cu nemiluița cădeau pe spinarea nefericitelor animale.

Oameni plini de noroi și uzi până la piele se opinteau din greu, strigau, înjurau, cădeau de oboseală în noroiul drumului. Stări apocaliptice, sfârșitul lumii. Cu greu am adunat carele și ne-am oprit la o margine de drum. Înaintea noastră se găsea un pod mai mare, nu mai știu acum peste ce apă trecea.

Toată ziua n-am mâncat nimic și nici acum n-am putut pune nimic în gură. Am încercat să mă culc pe fânul întins deasupra lăzilor ce cuprindeau registrele și hârtiile birourilor. Căruța era acoperită cu coviltir. Eram zdrobit,

dar n-am putut închide ochii. Am ascultat clocotul de iad și priveam vâlvătăile oceanului de foc și mă gândeam la prăpădul căzut asupra acestei țări nenorocite, la miile, milioanele de vieți ce se sting. Dar nici gândurile nu-și puteau urma firul lor. Săreau de la un loc la altul tulburate, confuze, neînțelese, dar dureroase, cumplite, îngrozitoare.

În preocuparea mea înfrigurată de siguranța și buna rânduială a coloanei, în zbuciumul și alergările mele, uitasem cu totul de cei trei mii de lei ce mi se încredinșaseră. M-am sculat, am alergat de-a lungul coloanei s-o pornesc la drum. Cu multă încetineală s-a ridicat să plece.

Ca un fulger îmi trecu prin minte ideea banilor. Pun mâna la buzunar, mă pipăi. Nu-s! I-am pierdut! Pălii, încep să tremur, mă prind sudori reci, sudori de moarte. În alergările mele multe de-a lungul coloanei, în zbuciumul meu de toată ziua, mi-au căzut din buzunar și gata. S-au dus! Dar ce să fac? De unde să-i mai iau? Unde să-i mai caut? Ce voi spune directorului? Orice i-aș înșira, adevărul sau minciuna, tot acolo! De bună seamă mă va crede un pungaș, un escroc. Am abuzat de încrederea ce-a pus-o în mine. Va trebui să restituți banii, dar de unde-i voi lua? Făceam în gând socoteli, dar nu ieșeam la niciun căpătâi. Primiserăm leafa înainte pe trei luni. Eu împreună cu Țucu aveam în total vreo 1500 de lei. Dar restul? De unde-i voi lua? Îmi venea să mă vâr în fundul pământului, să mă duc în lume, să dispar pe undeva, să nu mai știu de mine. Pornesc coloana și mă trag cu greu spre căruța care-mi servise de adăpost. Nu mai puteam merge. Picioarele mă lăsaseră. Căruțașul mă întâmpină.

—Domnule, ați pierdut banii. Iacă, îi găsii în fân, în căruță.

Și-mi întinse portofelul liniștit, nepăsător, cu fața rece. Mă uit năuc la el. Nu-mi vine să cred. Se poate atâta omenie la căruțașul acesta sărman, ros de necazuri și sărăcie? În viața mea nu cred să mai fiu întâlnit un al doilea om ca dânsul. I-am pierdut, mi i-a restituit. Un lucru foarte simplu, foarte natural pentru el. Nici nu putea să se cugete altfel. O pildă de veche și curată omenie. În omul acesta rămăsese întreagă vechea omenie bătrânească de odinioară. Nu i-a trecut nici măcar o clipă prin minte că și i-ar putea însuși. Așa ceva nu putea avea loc în conștiința lui. Și era om sărac și vremuri grele, război. Se întorcea acasă, iar noi urmam drumul pribegiei. Multe speculații încă nu puteau porni din judecata sa simplă și cinstită. Acestea se găseau numai în societatea civilizată, în plin progres.

Își poate oricine închipui ce s-a produs în sufletul meu. Îmi venea să-l iau în brațe, să-l copleșesc cu toată înflăcărata mea dragoste și recunoștință. L-aș fi jignit poate, căci n-ar fi putut înțelege rostul acestei manifestații. I-am strâns doar mâna și i-am dat din banii mei cinci lei. S-a uitat la bani și nu voia să-i primească

— Ia-i taică, ia-i să-i ai pe drum.

— Pentru ce?

— Pentru omenia dumatăle.

Către amiază am intrat în Ploiești. Străzile orașului desfundate. Pe bulevardul ce ducea la gară roțile intrau adânc în pământ. Cu greu ajungem. Subdirectorul Secară ne întâmpină.

— Ați ajuns!

— Cu greu domnule director.

— Bine că ați putut străbate. În iadul acesta mă temeam c-o să vă împotmoliți pe undeva.

Cine ar putea descrie clocotul și viermuiala din această gară. Cu greu ajungem să primim vagoane. La început mai merge, oameni mai mulți. Care cum descarcă, pleacă zorit să ajungă acasă. La urmă rămânem puțini. Soldații noștri nu se prea îndeamnă la lucru. Ei se socotesc numai de pază. Subdirectorul țipă încruntat la dânșii.

— Puneți mâinile, ce stați ca niște domnișoare? Sunteți militari și ne găsim în război. Asta e averea țării. Care nu se mișcă va fi trimis acu pe loc la Consiliul de Război.

Inginerul Secară era acum în uniformă militară, avea gradul de locotenent. Impunea soldaților. Ne apucărăm și noi, puseră mâna și ostașii noștri bătrâni și amărâți de necazurile lăsate acasă și, în sfârșit, văzurăm lăzile în vagoane. Răsuflai ușurat.

Mai aveam numeroase vagoane încărcate cu mașinării de tot felul, unele din acestea trecuseră înainte, cu alte trenuri, mai rămăseseră încă. În vreo câteva vagoane se rânduiseră familiile funcționarilor cu ce putuseră salva în pripă. Directorul nu era însurat. Subdirectorul, căsătorit de câteva luni, se instalase la Lăculețe în mod provizoriu, nu prea avea multe. Nici Pohrib, nici Petculescu nu aveau copii, dar aduseseră gospodărie mare și multe lucruri la inventar. Cei mai mărunței nu prea aveau ce duce, cei mai mulți erau doar cu capul, de

curând angajați. Unii din cei vechi aveau locuințele în sat, cu rude acolo și-și lăseseră familiile pe loc. Meșteșugarii se aflau în aceeași situație.

Numai unul singur din aceștia, mecanicul Popescu, craiovean de origine, căuta să se refugieze cu familie cu tot. Avea șase copii. Multe nu prea avea, doar câteva lăzi cu haine. Directorul îi dase ordin să rămână pe loc, cu familie cu tot. Era om mai în vârstă, nu mai era mobilizabil. A făcut omul ce-a făcut, cu o căruță particulară a ajuns în gara Ploiești. Directorul încăpățânat cum era la ordinele sale, nu voia să-l ia în tren, nici nu avea loc. Am făcut eu loc într-un vagon cu lăzi care cuprindeau registrele și arhiva. Am adunat paie, fân și tot ce-am găsit prin gară și le-am așternut deasupra lăzilor. Nu puteam lăsa omul în drum ca să piară în iadul ce se coborâse aci.

Stăteam în așteptare, să se rânduiască vagoanele la vreun tren. Aveam multe. Se formau mereu trenuri și plecau, altele veneau cu zeci de vagoane goale. Era o furnicare și un clocot drăcesc. Subdirectorul umbla pe la birouri, stăruia, mai băga mâna în buzunar și, în sfârșit, se rânduiește și această grea afacere, târziu înspre seară.

Vremea era cumplită. Vânt rece, ploaie amestecată cu nea, pământul prefăcut în mocirlă. Oameni acoperiți cu noroi, se zbuciumau, viermuiau în toate părțile, cu fețele descompuse de groază sau sălbăticate. Dinspre București veneau trenuri cu refugiați îmbrăcați în haine luxoase, în vagoane de vite, murdari, nespălați, speriați. Femei în blănuri scumpe, la oprirea trenurilor sar din vagoane și se piteau pe sub ele forțate de necesitățile naturale fiecărei ființe, adeseori în văzul lumii, care nu le avea grijă, căci fiecare își avea preocupările sale, necazurile și durerile proprii. Omul s-a dezbrăcat de toată poleiala civilizației, de toate minciunile convenționale. În frica morții a rămas animalul care-și urmează instinctul de păstrare a vieții.

Nu mai simți nimic. Se pare că nu mai ai în tine sentimente omenești. Ți se face milă de bietul om îndobitocit, o clipă numai și stai așa, într-o resemnare fatală, într-o tâmpenie de dobitoc. Ceasuri multe trec, cine le mai numără? Și trenuri vin și pleacă și lumea se vânzolește în groaza morții și din cerul posomorât și înnegurat cad mereu valuri de apă – de ploaie și neaună – aruncată în vârtej cumplit de vântul tăios cu ascuțiș de gheață. Stăm în așteptare. Am uitat și de foame și de toate din lumea aceasta. Vezi totul ca într-un vis urât,

obscur și neînțeles și nu-ți poți da seama, în amorțeala ta, de-i vis sau realitate sau aiureli de nebun.

Mai aveam încă banii la mine. Mereu îmi pipăiam buzunarul. Pășania mă învățase minte. În sfârșit, înspre seară, apare și directorul. Mă duc înaintea lui.

— Domnule director, îmi dați voie să vă restitui banii?

— Câți ți-au mai rămas?

— E suma întregă.

— Cum, n-ai cheltuit nimic?

— Nu! N-am avut pe ce.

Se uită lung la mine. Pe față i se citește un zâmbet semnificativ. Parcă nu-i venea să creadă. Îi ia, îi pune în buzunar, îmi strânge mâna. Și atât. Această strângere de mână a avut un mare tâlc.

În sfârșit, după lăsarea nopții am plecat. M-am adăpostit și eu deasupra lăzilor așternute cu fân, în vecinătatea familiei Popescu. Sărmanul bătrân, cu vederea slăbită și slăbit și de puteri, în înfrigurarea plecării, în teama de a fi lăsat în drum, uitase să se aprovizioneze cu mâncare și erau opt guri. Două fete mari care lucraseră în atelierul meu și ceilalți toți mai mici, doi gemeni de vreo 4–5 ani. Și călătoria noastră era lungă. Ne opream în toate gărilor ceasuri multe și numai cu greu ne puteam urni mai departe. Abia în șase zile am ajuns la Mărășești. Luam cu mine pe cei doi copii mai mărișori și ne sileam prin toate gările să găsim câte ceva de mâncare. În gara Buzău nimerisem în zori. Venea miros de pâine caldă. Ne-am dus de mai multe ori. Îmi schimbam hainele, ba cu căciulă, ba cu pălărie, cu mantaua mea austriacă sau cu palton și am scos astfel 18 pâni. La Mizil m-am dus în oraș, am găsit numai niște cornuri, mi-am umplut buzunarele, sânul și am îndesat și prin mânecile hainelor și în „cracii” pantalonilor, cine mai poate gândi la rânduiele de curățenie, de alte simțuri, decât de împăcarea foamei?

Vagonul nu se putea încălzi, stăteam toată ziua în frig și toată noaptea zgribuleam, încărcam pe noi tot ce găseam. Prin gări, călătorii făceau focuri și se îngămădeau în jurul lor. Soldați, civili, săraci și aristocrați de cei cu nasul pe sus se împăcau bine în această cumplită nenorocire. Războiul cu prăpădul său nivelase totul, în fața morții se făcea egalitatea claselor sociale. Din tren se vedeau în depărțări vâlvătai, valuri mari de fumuri. Pretutindeni ardea agoniseala de ani și veacuri, bogățiile țării. Totul se prăpădea! Pe drumurile

desfundate se mișcau de-a valma, ca într-un uriaș furnicar, căruțe de tot felul, care, oameni dezrădăcinați de la vetrele lor, unități militare pe jos, călare, tunuri. Prin șanțuri frânturi de vehicule de tot soiul, cai morți, lucruri aruncate de-a valma, clocot de iad, sfârșitul veacului. În ziua de 23 noiembrie 1916 am intrat în gara Mărășești. După ceasuri lungi de așteptare, vagoanele noastre sunt împinse înlăuntrul fabricii de zahăr. În această zi a căzut Bucureștii și Ploieștii în mâna inamicului. O aflăm această veste înspre seară.

În casele fabricii câteva camere libere, goale, nu prea potrivite de adăpost omenesc. Întrecere între familiile noastre refugiate, care de care să nimerescă acolo. De familia Popescu, singura care avea copii, nimeni nu are grijă. Rămâne deocamdată în vagoane. Iar mie îmi ordonă inginerul Periețeanu, cu fața sa stafidită și acră, să rămân aci, să păzesc vagoanele. Și am rămas. Eu eram cel mai mic, cel de corvoadă.

*

Peste câteva zile au venit și ceilalți din personalul fabricii. Ne-am adăpostit și noi cum am putut. Am găsit niște paturi, le-am rânduit într-o cămăruță. Eram cu Țucu, Meruțiu, mecanicii Ionescu, Chiriță, Martin. Se alătură la noi arhivarul Ionescu-Filoagă. Vagoanele noastre cu materiale au fost trimise mai departe. Cu cei trei sute de muncitori ai noștri am început demontarea fabricii de zahăr, înlăuntrul căreia ne aflam. Am găsit-o aproape pustie. Mai avea doar câțiva funcționari, supraveghetori și organe de pază. Se vedea că-și încetaseră de mult activitatea. Conducerea o avea aci căpitanul de rezervă Rădulescu, inginer, doctor în chimie de pe la școlile germane, o fiară lustruită pe dinafară, cu multă știință de carte în specialitatea sa, dar lipsită complet de simț omenesc.

De la locuințele muncitorilor și angajaților ducea o alee bine întreținută la poarta de intrare în fabrică. Pe aci însă aveau voie să circule numai cei mari, noi ceilalți trebuia să înconjurăm pe după niște magazii, pe un drum lung și spart, prin noroi îngrozitor, ca să putem nimeri la poartă. Pe care-l prindea că trece pe aleea „domnească”, îl stâlcea în bătai. Nici acum, după patru decenii și mai bine, nu-mi pot explica rostul acestei dispoziții nebunești. Singurul înțeles ar fi fost să se evidențieze distanța între dânsul și noi, poporul de jos. Eram socotiți un fel de paria, din clasele sociale ale vechii Indii, de care dacă te-ai atins, te spurci. Un fel de „paria” eram socotiți și noi, când ni s-a oprit trecerea pe calea

directă și eram nevoiți să călcăm noroiul, ca să putem ajunge la îndatoririle noastre.

Căpitanul Rădulescu era un om gras, ras, umflat și greoi în mișcare cu înfățișare de „porc de rasa York”, de două sute de kilograme. Dacă nu mă înșeală amintirile, a ajuns profesor universitar sau poate că era încă de pe atunci în această slujbă. În cursul muncii noastre se nimerea să rățăcească pe șantier. Nu se pomenea să nu găsească pe câte unul, doi sau mai mulți „vinovați”, cine mai știe de ce abateri. Îi lua în palme de-i năucea. Toată lumea se ferea de dânsul ca de un lup turbat. Ne păzeam și noi. Nu voiam să avem de-a face cu dânsul. Ar fi năvălit poate și asupra noastră și nu i-am fi îngăduit această sălbăticie și ar fi ieșit rău.

Într-o zi se dă știrea din om în om că Rădulescu se găsește în fabrică. Ca la un semnal electric, lucrătorii se pun de zor la lucru și furnică cu repeziciune în toate părțile, că așa-i plăcea lui. Eu conduceam o echipă de oameni care manevrau niște vagoane. Mă trezesc cu el în fața mea.

— Dumneata ce faci aici?

— Conduc echipa aceasta de muncitori și supraveghez munca lor.

— N-ai supravegheat bine, că astă noapte... Și-mi înșiră ceva întâmplare ce s-ar fi petrecut în cursul nopții.

— Eu nu știu, că eu n-am fost aci azi-noapte.

— Dumneata de unde ești?

— Sunt bănăţean.

— Și cum ai ajuns aici?

— Am dezertat din armata austriacă.

— Și dincolo ce meserie ai avut?

— Am fost învățător.

— Îmi pare bine. Dumneata ești om intelectual și ne poți fi aici de mare folos, mai ales că ai fost și învățător. La dumneavoastră, dincolo toate merg în mai bună rânduială. Silește-te să meargă și aici mai bine.

De bună seamă aflase, probabil îl informase inginerul Dinulescu cine suntem. Cu noi s-a purtat mai omenește. Vrea să se arate mai „civilizat”.

Muncitorii noștri o duceau prost de tot cu mâncarea. Înainte de plecarea noastră de la Lăculețe ni se plătitese pe trei luni salariile înainte. Lăsasera banii acasă, familiilor și acum tânjeau din greu, cu slaba hrană ce li se dădea la

cantina improvizată la repezeală. Noi ne găteam singuri în ceasurile libere de seară. Îl mai lăsam pe Țucu acasă să facă pe bucătarul. Iscusit cum era, căuta prin sat și aducea de toate și ne mergea mulțumitor. Nu ne puteam plânge. Seara mai stăteam de vorbă. Meruțiu cu firea lui pururea senină, mai făcea glume, ne înveselea și pe noi și uitam toate necazurile și amărăciunile traiului zilnic și gândurile ce ni se duceau mereu acasă, la căminele noastre, de unde nu mai puteam avea nicio știre.

Arhivarul nostru, Ionescu-Filoagă, într-o seară scrie de zor la singura măsuță de care făcuserăm rost.

— Ce scrii domnule Ionescu?

— Scriu nevastei.

— Unde ți-e nevasta?

— A rămas la Brănești în sat, la rude.

— Și dumneata crezi că-i poți trimite scrisoarea?

— De ce să n-o pot trimite?

— Și cum crezi c-o poți trimite?

— Prin poștă.

— Cum prin poștă? Dumneata crezi că mai merge poșta de aici, în teritoriile ocupate de nemți?

— Și de ce să nu meargă?

— Dar cum crezi c-o să treacă frontul? O leagă cumva de vreun obuz tunarii noștri și-i dau drumul la nemți dincolo, care o prind și-o trimit acasă nevastei dumneatale?

— Și să nu se poată scrie?

— Cum să se poată? Nu înțelegi că ne desparte de Brăneștiul dumnea-voastră linia frontului?

— Și eu i-am promis nevastei că-i voi scrie în fiecare săptămână și ea de asemenea mi-a promis că-mi va scrie regulat. Și-acum ce-o să zică, dacă nu primește scrisorile mele făgăduite? O să se supere.

— O să se supere, dacă o fi și ea așa de încuiată la cap cum ești dumneata – i-o trânteste Țucu. Poate o fi ea mai puțin întunecată la minte și-și va da seama de realitate și nu va veni supărarea.

Știrile de pe front erau tot mai rele. Nu primeam ziare. Mai rățăceau ceva publicații ce apăreau la Iași și ne mai aduceau vești răzlețe. Se mărginea totul la

zvonorurile din opinia publică, istorisirii problematice de-ale soldaţilor, ce treceau pe aci în diferite misiuni, care erau şi mai alarmante.

Lucram la demontarea maşinilor din fabrică, le încărcam în vagoane. Tunuri se auzeau bubuind în depărtare şi cerul ne vărsa întocma belşugul său de lapoviţă. Apă pretutindenea pe drumuri şi în încălţămintele noastre sparte, dar Dumnezeu rânduise să nu ne îmbolnăvim. Condiţiile în care ne găseam ne înarmaseră, ne fortificaseră corpul. Cu toate zilele de grea restriţe în care ne aflam, păstram tot optimismul şi toată tăria de rezistenţă. O resemnare binefăcătoare umpluse toată fiinţa noastră. Buna dispoziţie era mereu păstrată şi întotdeauna alimentată de viaţa în comun pe care o duceam. În toate împrejurările ne-am păstrat „moralul” la un nivel înalt. Nu ne prea lăsam copleşiţi de gânduri. Meruţiu era mereu vesel, băieţii Chiriţă şi Martin copilăreau. Glumeam, îl mai luam în răs pe bietul Ionescu-Filoagă, care era mereu amărât că nu poate scrie acasă, singura sa preocupare. Şi în toate aceste îngrijorătoare zile, n-am şovăit nici o clipă măcar în credinţa noastră în marele ideal al naţiunii române. Am rămas constanţi în convingerile noastre. Cei din ţara veche ne credeau adeseori, în ceasuri de descurajare, adevăraţi nebuni, să mai credem în izbăvirea unui vis deşert, spulberat cu totul.

Se apropiau zilele Crăciunului. Atmosfera era încărcată şi înăbuşitoare. Începea să se clatine şi aci pământul sub picioarele noastre. Muncitorii erau istoviţi de puteri. Gândurile pentru soarta celor rămaşi acasă, slaba alimentaţie, condiţiile în care locuiau şi lucrul îi epuizaseră cu totul. Erau doar nişte umbre, îţi venea să plângi de mila lor.

Vremi noi cu nemiluita. Ne cădea aşa de bine şi ne venirăm în fire. Mai erau vreo patru zile până în Crăciun, zi de duminică. Li se lăsase muncitorilor o zi liberă, să se mai cureţe, să-şi mai spele rufe, să mai odihnească. Ne vorbim vreo câţiva de ai noştri să ne ducem la Focşani, distanţă îndeajuns de mare, pe jos, că nu se mai pomenea să mai fie trenuri de călători. Ploaia se mai oprise şi nu era frig. Şi chiar dacă ar fi fost o zi mai rece, n-avea nicio importanţă pentru noi.

Şi o luarăm la picior, dar la una nu ne gândiserăm, că drumu-i lung, câteva ceasuri, şi n-am luat măcar o bucată de pâne cu noi. Mi-aduc aminte şi acum de slăbiciunea ce mă prinsese, o senzaţie de foame îngrozitoare. Abia m-am târât pe drum. Când am ajuns, am dat năvală într-un restaurant. Era pustiu şi n-avea nimic de mâncare.

— Fă-ne, domnule, ceva la repezeală.

— N-am pâne.

— Dă-ne și fără pâne, orice găsești. Și până atunci adă-ne niște țuică, rachiu, coniac sau orice fel de băutură tare că ne-a prăpădit drumul.

— Nu vă pot servi niciun fel de băutură. Ni s-a interzis vânzarea băuturilor. Au venit în oraș deja soldați ruși și comandamentul lor a dat ordine aspre ca să distrugă toate băuturile din calea lor.

— Ei, las-o dracului, nene! S-o mai fi găsind ceva. Eierbe-ne un ceai românesc, o țuică cu scorțișoară și cuișoare. Cine poate ști ce fel de ceai bem? Nu pierde ocazia, cine știe ce va fi mâne?

Ne ascultă omul nostru, ne aduce niște „răchie fiartă” cu mirodenii și turnăm în noi cu nemiluita. Ne cădea așa de bine și ne venirăm în fire. Cum luam noi, ne trezim cu un rus. Cere băutură. Nu este. Mormăie supărat. Se apropie de noi și ne întrebă, pe limba lui, ce bem noi acolo.

— Ceai. Rumunski ceai.

— Da! Da!

Îi întindem și lui o ceașcă, poftindu-l la masa noastră. Gustă țuica, i se aprind ochii și vorbește pe limba lui.

— Harașo rumunski ceai ... rumunski ceai!

Și ne dă să înțelegem ce minunat ceai au românii. Și am mai adus și am băut împreună. Birtașul ne-a adus între timp niște cărnați, brânză, ouă jumară și o mămăligă caldă, la care am dat năvală ca săracii la pomană.

Au mai căutat unii din noi să cumpere niște mărunțișuri pe la prăvălii și apoi am pornit la drum pe jos cum veniserăm și frânți de oboseală am ajuns la Mărășești pe înserat. Ne-a mai scăldat și o undă de ploaie rece. Și iacă așa. Nici nu știu ce înțeles mai avea și excursia noastră. Să vedem Focșanii. Dar prea puțin am văzut. Când a dat foamea de noi, ne pierise cheful de-a mai umbla prin oraș. Aveau dreptate înțelepții noștri bătrâni: „când dracu n-are de lucru, își cântărește coada”. Cam așa făcurăm și noi. În loc să stăm aci, să ne odihnim, să ne mai rânduim sărăcia, am plecat în vilegiatură.

Lucrul în fabrică până aci mai mergea cu tândăleală. Nu prea dam zor. Oamenii, sârmanii erau slăbiți de puteri și flămânzi și amărâți ca vai de ei. În Ajunul Crăciunului ne veni poruncă să imbarcăm. Aveam prin magazii mult material de al nostru, al secției de grenade de la Lăculețe. Îl descărcaserăm aci,

că trebuia să liberăm vagoanele de care era nevoie. Căpitanul Rădulescu nu voia în ruptul capului să ne dea vagoane închise. Cu un egoism condamabil le oprea pentru trebuințele fabricii de zahăr, deși dânsul avea numai piese de mașini care mai puteau fi și plasate. Noi însă aveam materiale care nu puteau fi lăsate la umezeală, că se stricau. Da nu s-a putut ajunge la niciun capăt. Directorul nostru, Constantinescu, a dat poruncă tâmplarilor să acopere vagoanele cu un acoperiș de scânduri. De acestea se găseau destule.

Rămăsesem numai eu cu Nică Țucu. El mai pleca să vadă și de nevoile noastre de mâncare. Și rămâneam singur cu cei vreo trei sute de lucrători de ai noștri. Și mă ascultau bieții oameni. Le vorbeam frumos, le spuneam că e aci averea țării și nu se cuvine s-o lăsăm pradă dușmanului și făceau eforturi, care poate depășeau puterile lor.

În seara de Ajun, din inițiativa și sub conducerea lui Meruțiu, s-a improvizat un cor de colinde de ale noastre, de dincolo. Și s-au dus băieții cu colindatul la directorul Constantinescu, la Dinulescu, Petculescu, inginerul Secară.

Constantinescu s-a simțit măgulit de această atenție și le-a mulțumit. Observând absența mea, a întreat:

—Unde-i domnul Jumanca? Nu-l văd între dumneavoastră.

—El e în fabrică, continuă îmbarcarea cu toți muncitorii.

—Bun băiat și conștiincios, devotat serviciului său. Dar acum e târziu, ora nouă. Spuneți-i să întrerupă, să lase oamenii să se odihnească.

E ziua Nașterii Mântuitorului și de prăznuire creștinească. S-a născut propovăduitorul păcii, al dragostei și bune înțelegeri între oameni, trimisul cerului, ca să călăuzească pașii lumii pe căile adevărului, ale dreptății și egalității între oameni. Credeam că ne vom odihni și vom putea să ne ducem la biserică. De mult nu mai fuseserăm să ascultăm sfânta slujbă.

Dar abia se iviseră zorile și veni directorul:

—Domnule Jumanca, adună toți muncitorii noștri, ia cu dumneata și pe domnul Țucu și vă duceți în fabrică. Dați-i zor cu toată graba. Frontul se apropie vertiginos de noi. Să salvăm tot ce se poate salva.

Am plecat la muncă. Oamenii mă ascultau și pe mine și pe Nică. Noi nu-i ocăram, nu-i înjuram, nu ridicam nici măcar glasul, le vorbeam cu blândețe, le făceam lecții întregi de patriotism, de datoria noastră către țară. Și oamenii ne

înțelegeau și se sileau din toate puterile să-și împlinescă îndatoririle lor. Și lucrul mergea. La amiază am făcut o pauză de un ceas și am continuat. Țucu îmi spune:

—Mă, eu mă duc să adun lucrurile noastre. Nu poți ști în ce clipă va trebui să plecăm. Să nu rămânem și fără aceste amărâte mărunțișuri, de mare trebuință pentru noi, să rămânem mai săraci, mai goi de cum ne aflăm acum.

Am rămas singur, cu toți oamenii. Dincolo se găsea Ghiță Meruțiu cu alți oameni. Încărcau mașini și tot felul de material electric.

Curioasă e firea omului. Cei de aci, din țara românească, parcă-și pierduseră capul. Umblau speriați, zăpăciți și toată nădejdea era în noi, „boanghenii” transilvăneni. Noi eram liniștiți, resemnați, cu sânge rece, cu mintea clară. Împrejurările acestea îngrozitoare, în loc să ne descurajeze, ne înarmaseră cu răbdare, putere de muncă. În tot eul nostru se produsese un fel de reacțiune bine calculată și de judecată rece. Suferințele îndurate în cursul sutelor de zile de când am plecat de acasă ne antrenaseră. La dâșii abia acum începuseră necazurile și nu erau încă formați.

Și am continuat munca noastră ostenitoare, cu o supraîncordare pe care numai primejdiile mari o răscolesc în om. Toată noaptea ne-am străduit. Lucram ca la lumina zilei. Ardeau marile depozite de cherestea de la Tișița și îmbrăcaseră toată valea în lumina strălucitoare a flăcărilor apocaliptice. În zarea luminoasă a acestor valuri de foc, care mistuiau bogății naționale, încărcam vagoane, le împingeam pe linii, le legam între ele și aduceam mereu altele, care trecuseră pe la tâmplari și le improvizară acoperișuri primitive de scânduri. Cred că era ora două după miezul nopții. Mă trezesc cu magazinerul Ștefănescu, cel care se lupta cu cifrele și nu le știa rândul la numerele mai mari, turtă de beat.

—Ce-i aici? Cine s-a aflat să se amestece aci fără mine? Aici eu sunt stăpân.

—Domnule Ștefănescu, te rog să pleci și să ne lași în pace. De ce n-ai venit dumneata să-ți faci aici datoria. Noi lucrăm de azi dimineață fără oprire și dumneata te-ai îmbătat ca un porc. Pleacă și lasă-ne în pace!

—Ceee? Unde să plec? Vreau să văd ce-ați făcut. Aici eu sunt stăpân!

—Pleacă domnule! Pleacă și dă-ne pace.

—De ce să plec? Cine-mi poruncește mie să plec? Tu ungurule? Voi porunciți în țara asta?

Nu l-am mai putut răbda. M-am repezit cu amândoi pumnii încleștați amarnic în pieptul lui și l-am răsturnat în hohotul de satisfacție al oamenilor. O clipă de seninătate în întunecata noastră osteneală. S-a ridicat de jos, m-a privit speriat și a plecat legănându-se. Pe la orele 3 a venit inginerul Dinulescu și mi-a spus să dau drumul oamenilor.

*

Toată ziua au urlat tunuri de toate calibrele în jurul Focșanilor și orașul a căzut în mâna nemților. Începuseră să împingă forțele noastre spre Mărășești, centru de cale ferată și cheie de drumuri. Ai noștri împachetaseră și imbarcaseră totul în vagoane acoperite cu scânduri. Familiile funcționarilor plecaseră mai înainte, cu ce se putuse, spre Tecuci sau spre Adjud, cu un tren de materiale de-ale noastre. Cu acesta s-a dus și Meruțiu. I se încredințase conducerea.

Nu știu cum se nimerise, de nevasta inginerului Periețeanu rămăsese aici. Își aștepta bărbatul. El plecase într-o misiune oficială și întârziase. Era o femeiușcă drăguță, cu mult mai tânără ca el. Contrar soțului său, cu o față stafidită și acră, era prietenoasă cu toată lumea. Erau de curând căsătoriți. Directorul dispune să plece cu trăsura cu arcuri a fabricii și-i rânduiește însoțitor pe Ionescu Filoagă, s-o însoțească până la Bârlad.

Bietul om nu mai știa ce să facă de mândrie, de făloșie. Mereu ne vorbea despre aceasta: „Cum mă alese domnul director chiar pe mine s-o însoțesc pe doamna Periețeanu? Cum de nu trimise pe altul? De bună seamă, domnul director ține la mine și are în mine toată nădejdea. E o mare onoare pentru mine”. Și mereu îmblătea această poveste și nu se putea din destul dumiri asupra importanței misiunii ce i se încredințase. Mereu se întreba de ce tocmai pe el l-a ales?

—Știi de ce te-a ales pe dumneata, domnule Ionescu? Îl întrebă de la o vreme Nică Țucu.

—De ce? Eu cred că mă apreciază, că are nădejde în mine.

—Ba pe dracu! Te trimite pentru că ești prost. Nu poate trimite la un drum lung o femeie singură cu unul mai iscusit, mai șmecher că ... de ... s-ar putea întâmpla ceva. Drumul e lung, ispita mare. Așa s-a gândit bine. Dumneata ești ceva mai în vârstă, prost de-a binelea. Dumneata cu pânea și cuțitul în mână mori de foame.

N-a prea înțeles tâlcul vorbelor prietenul nostru de la arhivă, dar nu ne-a mai scos din fire cu laudele sale. A plecat a doua zi împreună cu cele șase care cu boi ale fabricii noastre, aduși de la Lăculețe cu trenul. Au trecut Siretul la Tecuci și de acolo la Bârlad.

*

În ziua de Crăciun n-am mâncat nimic. A doua zi pe la nouă am pornit cu oamenii din nou la muncă. Luasem în buzunar o coajă de pâine. Nu puteam mânca. Tot eul meu era încordat întru împlinirea cât mai bine a misiunii mele. Toată preocuparea mea era să îmbarcăm cât mai repede și cât mai mult, dacă se poate, să nu rămână nimic aici. Către amiază am sfârșit. Aveam la rampă vreo 60 de vagoane încărcate. Pentru noi și pentru muncitori ni se rezervaseră tot vagoane deschise, acoperite așa, primitiv, cu scânduri. Și era vreme de iarnă și trăgeau vânturi tăioase și curgeau ploii amestecată cu neaună, de ți se părea că tot cerul se spărsese.

Fabrica de zahăr de la Mărășești avea pivniți mari, de asemenea și șopruri și magazine închise. Nu știu cum se nimerise și de unde-l aduseseră, erau pline cu butoaie mari de vin de toate calitățile, vinuri alese. Și se mai găseau și în curte, o suprafață mare, ocupată de butoaie de toate mărimile. N-aș putea spune ale cui erau. Poate n-am știut nici atunci. Se zvonise că vor veni soldați români, având această încredințare din partea guvernului rusesc, și vor da drumul vinurilor, ca să nu le găsească armata moscovită aci, că ar fi nenorocire. Se spunea că la Râmnicul Sărat s-au îmbătat trei regimente rusești în retragere, de i-au luat nemții prizonieri fără nici cea mai mică opunere. Directorul îmi spusese așa în primele ore ale dimineții:

—Domnule Jumanca, aveți la îndemână toate mijloacele, ai cu dumneata trei sute de oameni, încărcați peste materiale și câte un butoi de vin din cele mai mici. E păcat să rămână aici să se risipească. O să le dăm tot lor, muncitorilor, pe drum. Nu le-ar strica să-și mai refacă puterile.

Dar n-am mai avut vreme. A venit un detașament de soldați români să dea drumul vinului. Am vorbit cu ofițerul, el nu ne-a împiedicat. Dar am nimerit-o rău cu oamenii noștri. Parcă-i prinsese o nebunie, după atâtea zile de cuminte și supusă ascultare. Ostașii treceau de la butoi la butoi și trăgeau cu armele în doage și vinul curgea pe găuri, alcătuiind pâraie care năvăleau peste șanțuri ca în vreme de ploaie torențială. Când au văzut oamenii noștri bunătațe de

băutura scurgându-se, au dat năvală cu câte o cană, cu pumnii, la izvoarele ce țâșneau și înghițeau cu lăcomie. Unii puneau gura la găuri și lăsau să curgă în ei ca în burdufuri. Directorul, inginerul Dinulescu și noi, ceilalți angajați ai fabricii încercam zadarnic, și cu bune și cu rele, să-i oprim de la nenorocire. Mecanicul Ionescu luase o zburătură și căra cu nemiluita la lovituri. Fugeau dintr-un loc, năvăleau la altul. Parcă venise asupra lor, de undeva, un val de nebulie epidemică. Bieții oameni, nemâncați, frânți de oboseală s-au lăsat covârșiți de patimă. Nu-i mai cunoșteam, nu ne mai ascultau. Am reușit doar să încărcăm în vagonul nostru două butoiașe, unul de 70 și celălalt de 30 de litri dintr-un vin minunat. Tâmplarii, tinichigii și mecanici au luat niște damigene – se găseau acolo o mulțime umplute cu vitriol – de câte 50 de litri. Au vărsat vitriolul, le-au spălat tot cu vin și le-au umplut cărându-le la vagoanele lor. Îndată, după-amiază, ne vine solie din gară să scoatem noi vagoanele din fabrică, să le legăm între ele, că la ora șase vine locomotiva și pornește trenul îndată. Vom fi ultimii care mai plecăm. Inamicul e aproape și e primejdie să rămânem aici. Dăm năvală cu toții. Cu chiu cu vai abia adunăm vreo sută de oameni, din trei sute câți aveam. Împingem de zor cu toții, de la director până la cel din urmă angajat. Teama de-a nu cădea în mâna dușmanului ne înzecise puterile. Înspre seară am isprăvit. Cele 60 de vagoane erau la locul destinat, legate între ele, să vină numai locomotiva să plecăm. Eram extenuați. Tremuram din tot corpul de oboseala efortului, de nemâncare și puternicele emoții care ne stăpâneau. Directorul a plecat. Lăsase totul în grija inginerului Dinulescu.

Toată ziua au bătut cu furie turbată tunurile. Nemții presau cu putere înspre Mărășești. Ai noștri rezistau cu eroism, dar cu forțe scăzute. S-a dat o luptă disperată între Odobești și Pățești³⁴⁶. Veneau în retragere grupuri răzlețe din ostași mai ușor răniți. Spre seară bombardamentul de artilerie încetase, se auzeau pârlături de mitraliere și rare focuri de arme. Stăteam pe o ridicătură de pământ în marginea din afară a fabricii și încercam să pătrundem cu ochii zările întunecate. Inginerul Dinulescu stătea lângă mine. Nu vorbeam nimic, ascultam numai focurile de arme și de mitraliere ce răpăiau neregulat, mai rare sau mai îndesate. Mă cuprinsese o liniște și o resemnare binefăcătoare, o împăcare sufletească, că mi-am împlinit misiunea. Ce-o mai fi, numai bunul

³⁴⁶ Pățești, comună în fostul județ Putna.

Dumnezeu mai știe. Parcă înghețaseră în mine toate simțurile. Amorțisem într-o nesimțire fericită.

— Ce spui domnule Jumanca? Auzi glasul inginerului.

— Ce să spun? Nimic! Ce-aș putea spune?

— Vin nemții peste noi.

— Se poate să vină. Cine mai poate ști ce aduce ceasul ce vine?

— Și ce vă veți face dumneavoastră, dezertorii din armata austro-ungară, dacă vă prind?

— N-o să ne prindă așa de ușor.

— Nu vă puteți ascunde. Vă trădeazăăștia, chiar fără să-și dea seama.

— N-o să ajungem acolo. Siretul e la doi pași de aici. Trecem dincolo și ne ducem înainte unde-om vedea cu doi ochi. Cum ne va fi norocul! Și așa de când am plecat de la vetrele noastre suntem mereu cu moartea după cap. Dacă ne-o fi sortit așa, în zadar vom încerca să facem altfel. Căile destinului cine le-ar putea cunoaște?

Dinlăuntrul fabricii vine în fugă casierul Negulescu, cu un geamantan în mână, toată averea ce-o luase cu dânsul. Nu-mi mai aduc aminte dacă avea familie. Se pare că era singur. Se oprește lângă mine și-mi vorbește prietenește.

— Domnule Jumanca, nu se mai aud tunurile?

— Nu! A încetat bombardamentul de artilerie, dar s-au pornit împușcăturile de arme și mitraliere. Ascultă numai! Sunt coala, după cununa dealului.

— Ha! Ha! Izbucnește speriat epilepticul și-o ia la goană cu geamantanul în mână, spre drumul ce duce dincolo de Siret spre Tecuci. Știa că într-acolo porniseră carele fabricii.

— Ne scăparăm de dracu, rostește răsând inginerul Dinulescu. Nu prea e un tovarăș plăcut la drum cu felul său de a fi.

Dar n-am scăpat de dânsul. L-am întâlnit în satul Frumușeasca, ne aștepta acolo și a venit cu noi în vagon.

*

În vremea când eu mă osteneam cu oamenii în fabrică să încărcăm vagoanele, Nică Țucu n-a stat degeaba. Cu spiritul său ingenios și prevăzător, își bătea capul împreună cu Dinulescu să rânduiască vagoanele pentru personalul fabricii și pentru noi. Aveau pe lângă ei câțiva lucrători. Era vreme de iarnă, împrejurări cât se poate de vitrege. Chimistul Rădulescu n-a vrut în

ruptul capului să ne dea, măcar pentru oameni, vagoane închise. Cu un egoism drăcesc le-a reţinut pe toate câte se nimeriseră să vină. Pare că noi nu eram din țara aceasta și materialele noastre nu formau tot bogăția neamului acestuia. Toate materialele sale s-au încărcat în vagoane închise și la noi n-au ajuns nici pentru oameni. A trebuit să ne chinuim, să ne facem adăposturi în vagoane deschise, cu părății scunzi, vagoane de pietriș. Le-am mai înălțat și le-am acoperit cu scânduri. Noroc că din acestea se găseau din belșug. Se rătăcise în marginea gării un tren de cruce roșie. Vagoanele erau stricate. Probabil fuseseră în apropierea frontului, expuse bombardamentului. Am luat de acolo câteva sobe belgiene și le-am montat cum s-a putut în vagoanele noastre.

Din cei trei sute de muncitori am plecat numai cu vreo sută, restul a rămas. Se îmbătaseră și nu s-au mai mișcat de lângă butoaiile de vin. Nu-i puteam lua cu noi și nici nu mai puteam rămâne aici. Trebuia să plecăm la rezezeală.

Într-un vagon a fost instalată bucătăria cu toate uneltele trebuitoare, împreună cu o cantitate de alimente.

De vagonul nostru s-a îngrijit Țucu. Îl mai ajuta Dinulescu. Ceilalți locatari parcă erau de gheață. Ședeau amorțiți și nu știau ce trebuie să facă, nici măcar nu puneau mâna să dea ajutor. S-a făcut rost de o masă, câteva scaune, vreo două paturi de fier, o cantitate bună de paie și de vată. Aveam, pentru fabricarea pulberii de pușcă, un fel de vată, n-aș putea s-o definesc, dar era exact ca cea cunoscută sub acest nume. Vata aceasta au îndesat-o printre crăpăturile scândurilor, pe la încheieturi, ca să nu străbată curentul de aer. S-au străduit să ne rânduiască sărăcăciosul nostru adăpost mobilat, cât mai locuibil.

Prietenul meu Nică, până noi ne străduiam să adunăm vagoanele și să le împingem în gară, s-a apucat să ne gătească cina. Nu mâncasem de două zile. Poate nici ceilalți nu stăteau mai bine și ne era necesară o hrană mai consistentă. Inginerul nostru făcuse rost de carne de vițel, orez aveam în depozit și Nică s-a apucat să ne facă un papricaș ca în țara noastră. Făcuseră rost și de pâine. Vase de bucătărie aveam adunate aci de toate felurile și mărimile. Aveam și alimente în cantități suficiente pentru câteva zile. Gătirea mâncării se făcea deasupra sobei. La o tamponare de vagoane soba s-a răsturnat, dar papricașul a fost salvat. Țucu cu fulgerătoarea sa prezență de spirit a prins cratița, s-a ars, s-a opărit pe mâni, dar ne-a salvat mâncarea. Și eram flămânzi ca niște câni vagabonzi. Au legat apoi soba cu sârmă de

acoperișul vagonului și de podele, de nu s-a mai putut răsturna. Inginerul Dinulescu a tăiat într-o parte a vagonului, în adausul de scânduri al pereților, două deschizături în care a fixat sticle, rostuiind astfel două ferestruici pentru luminarea casei noastre. Aveam o lampă de petrol atârnată de grindă și mai aveam și una de masă. Și mai făcurăm rost și de o cantitate de lumânări. În noul nostru cămin improvizat eram șapte locatari: Dinulescu, magazinerul Măgureanu, subchirurgul Dumitrescu, casierul Negulescu și noi, „boanghenii”. De al șaptelea nu-mi mai aduc aminte, dar tot cred că era cu noi „landsmanul” nostru Virgil Crețaru. Își trimisese soția înainte cu celelalte familii ale funcționarilor și el rămăsese în urmă, având aici îndatoriri de urmărit. Într-un pat dormea inginerul, în al doilea Măgureanu. Era om mai în vârstă, i se cuvenea această atenție. Noi, ceialalți, pe jos, pe paie. Aveam fiecare câte o pătură. Noaptea mai zgribuleam sub ele. După vreo două zile, Nică Țucu, cu mintea sa iscusită, alcătuieste din cele două pături ale noastre o plapumă în toată rânduiala. Așează între ele o pătură groasă de vată, cu ajutorul unei sârme le leagă laolaltă și plapuma e perfectă. Ne culcam pe stratul gros de paie, ne lipeam unul de altul și ne acopeream cu plapuma noastră și ne era bine și cald.

În noapte am plecat din gara Mărășești înspre Tecuci. Dar n-am înaintat prea mult, ne-am oprit la Cosmești³⁴⁷, înaintea podului de pe apa Siretului. De pe front nu se mai auzea nimic. Numai din depărtare veneau bubuituri înfundate. Focuri multe se zăreau în bezna nopții. Ardeau pretutindeni depozite de tot soiul, jirezi de paie, întreprinderi industriale. Se prăpădea totul, toată agoniseala de vremi lungi și grele a sârmanului și atât de mult încercatului popor român. Era ceva sinistru, înfiorător, dar și măreț în toată înfățișarea sa îngrozitoare.

Ne-a prins ziua în gara Cosmești.

*

Era a treia zi de Crăciun, zi liniștită, morocănoasă, dar nu ploua. Am rămas aci toată ziua. Treceau pe lângă noi trenuri multe, militare, cu soldați români, tunuri, material de război și mulți ruși, mulți de tot.

³⁴⁷ Cosmești, comună în fostul județ Tecuci, la 13 km. de Tecuci, stăbănută de calea ferată Tecuci-Mărășești.

Meşteşugarii noştri, în lunga lor plictiseală au dat năvală la damigenele cu vin. Mecanicul Chiriţă era Ştefan. Se apucaseră – vorba vine – să-l sărbătorească. Au băut, au închinat mereu, până s-au turtit rău de tot. Inginerul Dinulescu avea conducerea şi răspunderea trenului nostru. Încearcă să-i potolească cu vorbe bune, nu reuşeşte. Se duce din nou la ei, a doua şi a treia oară. Nu voiau să înţeleagă. De la o vreme se iau la ceartă. Băutura prea multă îi tulburase. Se duce a patra oară la dânsii. Sărbătoritul Ştefan Chiriţă se răţoieşte la dânsul:

–Şi ce-i? Ce vrei? Dumneata nu ne poţi porunci nouă. Facem ce vrem! Pleacă de aici ori o păţeşti cu noi! Şi-l ia de piept.

–Paştele şi grijania mamei voastre! Izbucneşte Dinulescu înfuriat, cum nu-l mai văzusem, şi-l cârpeşte pe Chiriţă de ziua lui cu două palme, de-l aruncă în vagon peste ceilalţi.

Vine la noi din cale afară de enervat.

–Nenorociţii! Şi-au băut minţile şi acum sunt capabili de orice! Nu-i mai poţi linişti.

–Ne trezim la vagonul nostru cu mecanicul Ionescu.

–Domnule inginer, dumneavoastră ne-aţi înjurat de mamă pe toţi ori nu-i frumos. Sunt printre noi şi oameni mai bătrâni, dl. Niculescu, dl. Atanasiu...

–Bine, domnule Ionescu, poate că ai dreptate. Uite, în necazul meu am greşit, vă cer iertare pentru ofensa pe care v-am adus-o. Ce să mai fac altceva?

–Ho! Ho! Nu merge așa!

–Cum mă? Cum nu merge? Vă cer iertare şi nu-i bine?

–Nu merge cum vrei dumneata!

–Cum mă? Cum? Aţi nebunit de-a binelea cu toţii. Atunci poftim! Şi-i cârpeşte două palme zdravene. Ei, iacă asta merge?

Eu mă găseam lângă ei. Ionescu se uită la mine pălit la faţă şi cu ochii rătăciţi.

–Văzuşi domnule Jumanca?

–Văzui.

Plecă fără să mai zică o singură vorbă. Gălăgia meşteşugarilor continua cu şi mai multă sălbăcie. Într-un moment Dinulescu sare de la locul său.

–Domnule Jumanca şi domnule Țucu, veniţi amândoi cu mine.

Plecarăm. Chemă bucătarii şi ne duserăm la vagonul răzvrătiţilor.

—Intrați înăuntru și luați-le vinul. Nimeni nu se mișcă! Vinul rămâne al vostru, nimeni nu se va atinge de el. Îl ducem la bucătărie și veți primi de acolo cu porția în fiecare zi.

În primul moment rămaseră nemișcați, nu-și puteau da seama de situație. Bucătarii luară vinul și plecarăm, dar abia făcurăm câțiva pași și năvăliră pe noi. Unii luaseră teslele de lucru și veneau însălbățiciți, val-vârtej, cu fețele descompuse, ca o haită de fiare turbate. Ne găseam în loc îngust, între trenul nostru și un tren rusesc. Inginerul în mijloc, Țucu în dreapta și eu în stânga. Valul împingea cu furie, ridicaseră teslele gata să lovească. Unul pune mâna în gât inginerului. Îl izbi cu stânga în piept și scăpă mâna. Mă repezii, Țucu făcu la fel. Cei din față se intimidară, dar cei din spate împingeau și urlau ca săriți din minți. Inginerul Dinulescu, pălit la față și tremurând de supărare, scoase revolverul și-l ridică deasupra.

—Înapoi sau vă împușc ca pe câinii turbați. Suntem în război, vă revoltați împotriva superiorilor, vă împușc fără nicio judecată.

Deodată se ivi în fața noastră mecanicul Ionescu, lovi cu cizma damigeana. Vinul țâșni pe picioarele noastre, ne scaldă până la genunchi. Ionescu țipă la oameni:

—Înapoi că e rău! Vă nenorociți! Înapoi!

Și începu să-i împingă. Steteră un moment nemișcați și se întoarseră la vagonul lor.

Doi soldați ruși priveau de pe vagonul lor toată scena care se vedea că-i amuza. Nu ziceau nimic, numai când văzură vinul risipindu-se pe pământ scoaseră niște sunete de mare părere de rău.

Tâmplarul care încleștase mâna în gâtul inginerului a fost trimis la carele fabricii, când le-am întâlnit în gara Frumușeasca. Aceasta i-a fost pedeapsa.

Am aflat mai târziu adevărul, cum s-a pornit acest regretabil incident. Mi l-a povestit unul din bătrânii meseriași. Oamenii înfierbântați de băutură au fost ațâțați de mecanicii Chiriță și Ionescu. Și acesta din urmă, înțelegând că toată povestea ia o întorsătură groasă, s-a repezit în ultima clipă să-i pună capăt. Nici unul, nici altul nu erau oameni răi, chiar îl iubeau pe inginerul Dinulescu. Băutura consumată în cantitate mare le-a întunecat mintea și nu și-au mai dat seama ce fac. Ionescu într-un moment de luciditate s-a grăbit să îndrepte răul. Poate se întâmpla o nenorocire și l-ar fi muștrat conștiința toată viața.

Noaptea târziu am plecat, am trecut podul peste Siret, la Tecuci și de acolo la Frumușeasca.

*

După bătălia noastră de la podul Cosmeștilor a mai urmat a doua bătălie în gara Frumușeasca. Dacă cea dintâi a fost mai târziu regretată de ambele părți beligerante, cea de-a doua a fost o satisfacție răcoritoare, întârziată, dar bine venită pentru obștea privitorilor.

Directorul Constantinescu nu călătorea cu noi și nici cățelul său Vasile Scarlat. Ipopotamul plecase cu căruțele și carele fabricii. Ne întâlnim în gara Frumușeasca. Dinulescu stătuse de vorbă cu directorul, discutaseră ce aveau de rânduit și se întorsese la vagon așezându-se pe pat, obosit. Într-o vreme ne trezim cu Scarlat că bate cu putere în ușa vagonului.

— Domnule Dinulescu, domnule Dinulescu!

— Spuneți-i că nu sunt aici, ne șoptește inginerul. Cine știe ce mai vrea animalul acesta obraznic. Sunt îndeajuns de hărțuit. Să mă lase în pace.

— Nu-i aci, îi strig eu.

— Deschide să văd eu!

— De ce să-ți deschid? Nu-ți ajunge cuvântul nostru?

— Nu! Vreau eu să văd.

— Apoi ia la cunoștință că nu deschidem. Ți-am spus că nu-i aici. Ce mai vrei? Ce controlor sau inspector te crezi dumneata? Lasă-ne în pace!

Între timp Dinulescu s-a strecurat prin spatele vagonului. Scarlat plecase, nu mai era aici, nici să-l vadă, nici să-l audă. După o vreme inginerul intrase, se așează încruntat. Ușa la vagon era deschisă. Ne trezim din nou cu Vasile Scarlat al nostru.

— Domnule inginer!

— Ce vrei?

— Vă cheamă domnul director.

— Bine, voi veni.

— V-am mai căutat odată.

— Știu, dar nu eram aci.

— Mi s-a spus că nu sunteți, dar ați fost aci. De ce n-ați răspuns?

— Cum, mă? Sare inginerul. Tu-mi dai mie lecții, tu mă iei la răspundere pe mine? Și-i cârpește cu tot năduful două palme pe ambii obraji.

Pentru noi priveliștea a fost minunată răcoreală. Când am văzut umflăturile fâlcilor de porc ale „prietenului” nostru, scuturate într-o parte și alta, ne-a prins așa o poftă de râs de nu ne puteam stăpâni. În fine și-a găsit și dobitocul acesta îngâmfat nașul său să-l boteze cum se cuvine.

Vine directorul cu Scarlat în urma lui și însoțit de inginerul Dinulescu, care se duse la dânsul imediat după incident.

— Să-mi spuneți dumneavoastră, a fost sau n-a fost domnul Dinulescu când l-a căutat Scarlat?

— N-a fost aici!

— Ba a fost! Sare Scarlat.

— Domnule Măgureanu, te rog să-mi spui dumneata adevărat, a fost sau n-a fost aici domnul inginer?

— N-a fost domnule director, răspunde acesta cu tot calmul său de totdeauna.

— Nu-i adevărat, sare din nou Scarlat și directorul nu-i zice nimic.

Dinulescu de felul său om liniștit și calculat, în anumite momente își ieșea din calmul său și pășea foarte hotărât în față. Își ridică capul, se uită fix în ochii directorului și vorbește rar și răspicat:

— Domnule director, cred că ar fi suficient cuvântul meu în cauză. N-ați avut încredere și ați venit să chestionați și pe acești oameni cumsecade și de cuvânt și văd, cetesc pe fața dumneavoastră că trageți la îndoială și cuvântul lor. Și nu căutați nici măcar cu un gest să puneți capăt obrăzniciei acestui imbecil înfumurat și lipsit de simț omenesc.

— Domnul Scarlat a fost trimis de mine, a avut încrederea mea și dumneata l-ai lovit în fața muncitorilor, în felul acesta dejosindu-l.

— Cum? sare Dinulescu, dumneavoastră ocrotiți obrăznicia acestui animal? Vorbiți de autoritatea lui în fața muncitorilor? Ce autoritate? Ce rol are acest om în colectivul fabricii ca să nu i se știrbească? Nu cumva doriți să-mi cer iertare acestui idiot ca să-i restabilesc autoritatea, prestigiul și mai știu eu ce? Să mă umilesc eu? Domnule director, mi s-a încredințat răspunderea pentru această coloană. Mi-am luat-o și vreau să fie supunere și rânduială. Eu am nevoie de prestigiu aici, de autoritate și dumneavoastră intenționați să mă umiliți spre satisfacția acestui ticălos parvenit și analfabet. Luați la cunoștință că în momentul acesta vă depun încredințarea ce mi s-a dat și plec. Rămâneți cu el și dădăciți-l mai departe.

În tot acest timp Scarlat rânjea cu satisfacție, privind la noi cu ochii săi mici, ce abia se zăreau din fălcile umflate, de ipopotam.

Dinulescu se întoarce la vagon și începu să-și împacheteze lucrurile. Directorul veni după el și începu să-i vorbească pe franțuzește. Plecară apoi împreună discutând aprins în această limbă, plimbându-se de-a lungul liniilor. Într-o vreme vin amândoi la vagonul nostru. Directorul îl cheamă pe Scarlat, care ședea de o parte ca un câne care își așteaptă stăpânul și-i spuse cu vorbe repezite:

—Mă, să vii imediat să-ți ceri iertare de la domnul inginer Dinulescu pentru obrăznicia ta. Ți s-a spus că nu-i aici, de ce te-ai mai obrăznicit? Domnul inginer e aci șeful coloanei, toată lumea trebuie să asculte de dânsul, fără nicio crâcnire. Să cauți să te porți cum se cuvine, că altfel te dau afară. M-ai înțeles?

—Da, domnule director, am înțeles. Să trăiți!

Se întoarce apoi umilit, cu capul în jos, cu pălăria în mână, că așa o ține când vorbea cu directorul, și bâlbâie câteva cuvinte către Dinulescu, care nici nu-l lua în seamă.

Iar noi priveam cu seninătate la scena aceasta de teatru, dar sufletul în noi sălta de satisfacție pentru dușul de răcoreală ce-l primea acest animal îngâmfat, care ne-a amărât și nouă multe zile cu păcătoșeniile sale. Și nu numai noi, „boanghenii”, ci și ceilalți funcționari, meșteșugari și muncitori. A fost o satisfacție generală, căci era odios în fața tuturor.

Vasile Scarlat n-a venit cu noi. L-am întâlnit doar la Iași. Rămăsese tot codoșul directorului. Când am plecat din capitala Moldovei mai departe i-am pierdut urma și nu l-am mai văzut. Probabil s-a dus la Botoșani, unde se așezase secția de pulbere de pușcă. Acolo se opriseră cei vechi: Petculescu și Pohrib și s-au mai dus acolo și Măgureanu și Negulescu. Numai subdirectorul Nicolae Secară, „nenea Nae” cum îl porecliseră băieții de la fabrică, s-a întors în serviciul căilor ferate de unde venise. Noi am regretat plecarea lui. Era un om drept, fire deschisă, fără figuri și apucături teatrale, diplomatice, om hotărât și cu dreaptă și cinstită judecată.

*

Numai familia Popescu a fost nevoită să rămână la Mărășești. În împrejurările date nu era chip s-o pornească la drum cu șase copiii și dânsul aproape orb. Dar „unde primejdia e mai mare, Dumnezeu e mai aproape”. Așa

ne spune înțelepciunea bătrânească. Și s-a adeverit și de rândul acesta. Popescu nu mai era capabil de muncă, dar cele două fete mai mărișoare puteau face ceva. Dar în împrejurările apocaliptice în care ne găsea țara, era cu neputință să-și poată câștiga cele necesare vieții lor și a familiei.

La Mărășești se găsea unul din cele mai mari depozite pentru aprovizionarea armatei. Evacuarea nu mai era posibilă. Era sortit să cadă în mâini dușmane și ordinul era să i se dea foc. Se vede însă că s-a găsit cineva din cei mai mari, fie aci, fie la cei de sus. S-a lăsat liber populației să ducă tot ce poate duce de aici și familia Popescu s-a aprovizionat cu făină, orez, zahăr și alte alimente pentru cel puțin doi ani de zile.

A rămas la Mărășești până în vara anului 1917. Când inamicul a început să facă presiuni mai puternice asupra acestui punct strategic, populația a fost evacuată. Popeștii s-au mutat la Iași. Locuiau într-o margine a orașului, în niște cămăruțe ale unei foste fabrici de cărămidă. I-am vizitat în primăvara anului 1918. Le mergea bine. Băieții vindeau ziare, ocupație foarte rentabilă pe vremea aceea, iar fetele lucrau croitorie. Bătrânul Popescu și-a făcut operație la ochi, vedea mai bine și împlinea și dânsul câte ceva pe lângă casă.

*

După răfuiala din gara Frumușeasca am pornit mai departe în greaua și migăloasa noastră pribegie de lungă durată. Am notat într-un carnețel, cu creionul, câteva note scurte, telegrafice. Încerc să reproduc aceste însemnări aproape șterse de vremile ce au trecut peste ele:

29 decembrie. Ceăță. Suntem la Ghidigeni³⁴⁸ dimineața. Copii cu steaua. Bârlad, prizonieri români de la noi.

30 decembrie. Abia la amiază plecăm. Zi cu soare. Sus pe vagoane. Printre dealuri, satul Boanca. Ne oprim la Roșiori. Noaptea furtună cu ploaie. Ne udă în vagon.

31 decembrie. Bine. Plecăm la ziuă. Un soldat găsit mort e dus pe targă sub pădure și îngropat. Plecăm după amiază. Ne urcăm pe vârful trenului. Soare, frumos și cald. Ici-colea păduri. Case albesc în zare. Munteni. Pe jos, la Vădeni, 5 km. Oraș jidovesc. Nu găsim nimic. Seara o luăm înapoi pe jos. Noaptea se joacă cărți până la 3.

³⁴⁸ Ghidigeni, comună în fostul județ Tutova, pe calea ferată Tecuci-Bârlad.

Ianuarie 1. La 2 noaptea plecăm la Vaslui. Stăm până spre seară. Mai ne ducem în oraş, dăm prin biserică. Foarte mulţi ofiţeri francezi. Spre seară plecăm. Ajungem în staţia următoare Bălteni³⁴⁹.

Ianuarie 2. Noaptea frig. Abia la 11 plecăm la Bârzeşti³⁵⁰. Un soare frumos. Lumea se păleşte, unii se joacă pe iarbă. Cei mai mulţi se caută de păduchi. Buhăeşti³⁵¹. Aci întâlnesc pe Cimponeriu.

Ianuarie 3. Stăm şi azi tot aci, de ieri. Soare frumos scaldă valea. Ne plictisim, mai cetim. De altfel nu prea avem grabă. Seara la gara următoare.

Ianuarie 4. Stăm toată ziua. Vreme închisă. Bolnavi cu simptome de holeră. Abia seara pe la 10 plecăm la Scânteia.

Ianuarie 5. Stăm ziua întreagă aici. Un lucrător moare. Noaptea durmim tot aci.

Ianuarie 6. Abia la 2 plecăm la Grajduri³⁵². Începe să ningă. Noaptea, viscol cu zăpadă.

Ianuarie 7. Frig. Stăm toată ziua aci. Viscol cu zăpadă. Nu prea avem ce mânca. Mai avem câţiva pumni de făină de mămăligă.

Ianuarie 8. Tot aci şi azi. Frig noaptea.

Ianuarie 9. Tot la Grajduri.

Ianuarie 10. Noaptea plecăm. După amiaz suntem la Iaşi, 7 km. de la gară. Şi cu aceasta se încheie şirul însemnărilor mele.

*

În drumul nostru, făcut cu atâta încetineală, nu ne-a mers rău. Mâncare aveam. Inginerul Dinulescu se îngrijea să ne facă rost din depozitele militare, fiind şi noi consideraţi ca făcând parte din armată. Se cuvenea însă să avem în vedere cei vreo sută de muncitori care plecară de acasă cu bani puţini. Noi mai cumpăram de prin satele pe lângă care ne opream. Aduceam ce puteam nimeri: găini, ouă, carne, brânză, lapte. Ai noştri nu se prea mişcau. Ne duceam doar noi doi, eu cu Țucu, cum era el iscusit și bătătornic, scotea și din piatră seacă. Tot el făcea și pe bucătarul. Într-o vreme nu mai găseam pâine. Făceam mămăligă de trei ori pe zi. Și pe aceasta o făcea Țucu. Mi-aduc aminte de o

³⁴⁹ Bălteni, stație de cale ferată în fostul județ Vaslui, pe linia Vaslui-Iași.

³⁵⁰ Bârzești, stație de cale ferată în comună Bârzești, pe linia Vaslui-Iași.

³⁵¹ Buhăești, comună în fostul județ Vaslui, stație de cale ferată pe linia Vaslui-Iași.

³⁵² Grajdurile, comună în județul Vaslui, stație de cale ferată pe linia Vaslui-Iași.

împrejurare caracteristică și comică în același timp. Subchirurgul Dumitrescu, prieten – vorba vine – de acum cu noi, nu putea să nu ne mai ciocnească, când se nimerea o bună ocazie. Într-o zi numai îl auzim:

– Dar ce? Numai domnul Țucu știe să facă mămăligă? Ce tot el și iarăși el! Ia să mai facem și noi și-o s-o facem mai bună, că noi suntem din țara mămăligarilor, nu dânsul.

– Lasă-te, domnule Dumitrescu, nu te prea lăuda. Văd că nu ți-i prea la îndemână lucrul. Dacă n-ar fi „boanghenii”, cum îi numești dumneata, am muri de foame. Ei aleargă în toate părțile și ne aprovizionează și tot ei se îngrijesc de mâncare, de lemne pentru foc. Dumneata ce-ai făcut până acum? Nimic. Ai trândăvit și ți-au venit toate de-a gata.

– Tocmai de aia! Vreau să le arăt că știu să fac mai bună mămăligă ca dâșii.

– Las-o domnule, nu ne mai încurca.

– Lasă-l domnule inginer, să-l vedem ce minunăție face, îi zice Țucu. De ce n-aș sta și eu o dată, să-mi vină gata, pe masă, să fac și eu pe domnul.

– N-o să facă nimic bun.

– Dă-i pace! Lasă să-l vedem, că prea să laudă.

Venise de curând în vagonul nostru și un italian, unul dintre meșterii care lucrau la construcțiile de la fabrica Lăculețe. Ne nimerise într-o gară și a venit și el cu noi. Se apucă Dumitrescu de mămăligă, se amestecă și italianul și la urmă au pus prea multă făină, au mai adaus apă și mămăliga a rămas crudă. Când a fost turnată pe scândură s-a desfăcut în vreo patru bucăți. Ei au mâncat-o cum era, noi însă nici n-am gustat-o.

– Ei, vezi domnule Dumitrescu? Te lăudași, dar numai gura fu de dumneata. Îți făcuși țara de rușine, îi spuse Dinulescu.

În sobă ardea focul zi și noapte, că altfel am fi înghețat de frig. Lemne se consumau multe. Le adunam cu greu. Când ne opream în gări, ne duceam în cercetare în împrejurimi și aduceam tot ce se găsea. Rupeam garduri, porți, poduri. Într-o zi am dărâmat o roată de grădinar, altădată un șopron nimerit pe undeva, părăsit. Ne ducem într-o seară, într-o gară, cu câțiva muncitori după noi. Aveau și ei nevoie de lemne pentru vagoanele lor, trebuiau multe și pentru bucătărie. Nimerim niște grămezi mari de traverse. Când ne apropiem, doi oameni stau la pândă. Nu știm ce să facem, nu mai aveam crac de lemn și

viscoala de-a binelea. De la o vreme Țucu pune mâna pe o traversă. Auzim numai pe unul din cei doi „pândari”. „Ei, și dumneavoastră ca și noi, tot să furați ați venit? Credeam că sunteți de pe aici, încredințați cu paza”. Minunat! Ne temeam unii de alții! Am cărat cu toții și multă pagubă am făcut noi în traverse, dar cine mai lua în seamă? Fiecare își avea necazurile și nenorocirile sale.

Ca să alimentăm mereu focul, trebuia să facem de strajă noaptea, cu rândul. Eu cu Țucu ne culcam devreme. Ceialalți stăteau la cărți până după miezul nopții și aveau ei grijă de foc. Și venea apoi rândul nostru.

Deși călătoria și mai cu seamă starea în loc prin gări zile de-a rândul era plictisitoare, nu ni se ura totuși. Găseam suficiente subiecte de discuție. Inginerul Dinulescu era un tovarăș de drum foarte simpatic și plăcut. El ne mai dădea ajutor și la bucătărie, la tăiatul lemnului și pentru contabilitatea colectivului nostru. Ne povestea multe de prin țările străine. Războiul îl găsisse la Liège, în Belgia și a fost acolo la ocuparea acestui oraș de către armata germană.

Bătrânul Măgureanu era om comunicativ și bun. Nu știa multă carte, dar avea multă bunăvoință și spunea și dânsul câte una din viața sa simplă, din experiența sa. Vorbeam odată cum își scriau soldații români din armata austro-ungară scrisorile în versuri, adeseori de mare preț literar. Taica Măgureanu observă domol: „așa-i, românul, e născut poet!”.

— Cel din Transilvania, ripostă Dinulescu.

— Al nostru, din țara liberă, e născut pungaș și chiulanguiu.

Era convingerea lui. Nu era însă în totalitate adevărată. Dacă spiritul general era cam așa, se găseau în număr de ajuns de mare și oameni cumsecade, cu deosebire la țărani departe de orașe.

Epilepticul Negulescu stătea tăcut și absent, mereu într-un scaun învelit în pătura sa. Nu scotea o vorbă, nu se amesteca în discuții. Cine știe pe unde-l poartă mintea sa confuză. Subchirurgul Dumitrescu îl lua adeseori în batjocură: „Ce stai domnule Negulescu îmbrobodit și amorțit, de pare că ai fi episcopul Ghenadie în tronul său din biserică. Mai zi și dumneata ceva, că n-ai amuțit de tot”.

Se uita bietul om la dânsul cu o privire ștearsă, care nu exprima nimic, nici ură, nici simpatie. Nici noaptea nu se cobora din acest tron improvizat. Dormea în el. Nu mai știai că e treaz sau adormit, viu sau mort.

Ardeleanul Virgil Crețaru era tovarăș plăcut. Cu fața mereu senină, cu toată bunăvoința prietenească, ne povestea câte ceva cu glasul blând și domol. Istorisea simplu, fără înflorituri, dar avea câteodată mult umor în graiul său.

Cu Dinulescu, Măgureanu și Dumitrescu jucau seară de seară și până târziu în noapte pocher sau alte jocuri de cărți. Cu toată răutatea, pe care nu întotdeauna și-o putea ascunde, cu toată antipatia ce-o simțea pentru noi, cei de dincolo, subchirurgul Dumitrescu era un bun tovarăș de călătorie. Nu era om de carte, avea puțină învățătură, dar umblase prin țară și povestea multe întâmplări văzute sau auzite și câteodată era chiar de spirit și presăra mult umor în istorisirile sale.

Într-o zi se nimerise să avem un prânz mai bogat și vinul ne cădea bine. Am băut mai mult decât ne era obiceiul. Și Dumitrescu ne spunea cum o să se laude el când se va întoarce acasă: „O să le spun mă, fraților, cum am luptat în tranșee, ce minuni de vitejie am făcut și când acolo eu, fire-aș al dracului, stau aci, la căldură, mănânc și beau vin. Și lumea o să mă asculte cu gura căscată și o să mă admire”.

—Lasă, domnule Dumitrescu, c-o să fie ei destui care o să se laude și mai ales o să vină acasă cu decorații și ei nici măcar n-au văzut vreun neamț și nici fluier de gloanțe n-au auzit, îi răspunde inginerul. După război o să se înmulțească eroii ca după ploaie ciupercile.

Dar Dumitrescu al nostru s-a prea avântat în marea lui însuflețire războinică și tot vinul s-a revoltat în stomacul său și a izbucnit afară.

—Ce-i, domnule Dumitrescu? Dăduși cinstea pe rușine, aruncași tot eroismul afară.

—Lasă-mă dracului, domnule inginer, că turtii rău focul. Mă dădui dracului de tot.

Și așa, cu una, cu alta, vremea trece și ne simțeam bine de tot și în jurul nostru, pe toate drumurile țării se juca o cumplită tragedie în viața neamului nostru.

*

Nu eu sunt chemat să apreciez gradul de pregătire al armatei române pentru înfăptuirea idealului național. Au făcut-o alții mai competenți. Se lasă să se creadă marea vrednicie a Partidului Liberal și a Brătienilor în făurirea României Mari. Nu trag la îndoială patriotismul acestora, dar totuși mi se cuvine să spun și eu un cuvânt despre cele văzute în groaznicul calvar pe care l-a urcat nenorocitul neam românesc în aceste vremi de grea restriște. Armata română a fost minunat pregătită din punct de vedere sufletesc, dar a fost nevoită să lupte cu arme slabe, aproape primitive, în fața tehnicii germane atât de perfecte. Dar dacă România, dusă de regele Carol în brațele nemților, nu se putea înarma cu instrumentele și sculele necesare războiului, putea măcar să fie mai bine înțolită. Armele trebuia să ni le aducă din străinătate. Nemții, cu care aveam tratat de alianță, nu ne dădeau, că nu aveau încredere în noi, ceilalți nu ne puteau da, că eram prieteni cu nemții.

Echipamentul soldaților însă se fabrica în țară la noi și nimenea nu poate afirma că n-am fi avut materii prime. Și de aceea eu, în sufletul meu, nu i-am putut-o ierta niciodată lui Ionel Brătianu, că ostașul român în înfiorătoarea retragere, se ducea prin viscole și noroaie cumplite, aproape gol și desculț. Doi ani au fost suficienți pentru o mai bună înzestrare a armatei cu cele necesare. Și Ionel Brătianu – „făuritorul României Mari” – cum i se spunea de către aderenții și admiratorii interesați, a fost în acest timp ministru de război.

Și dacă între aceste grozave împrejurări armata română nu s-a prăpădit cu totul, se datorește puterii de rezistență a neamului acestuia, călit în suferințe și cu un dumnezeiesc elan în sufletul său, moștenire din străbuni.

„Noi, care ne-am învrednicit să vedem armata română în retragere, greutățile supranaturale și grozăviile supraomenești cu care a trebuit să lupte această armată, furia turbată a inamicului și a vremii ce părea că se aliase cu dânsul, nici nu putem înțelege, mintea noastră nu poate cuprinde nici acum, cum a fost în stare acel soldat de atunci să ne dea fala și gloria de la Mărășești și înfăptuirea visului de veacuri: Unirea tuturor românilor. Când flăcările care mistuiau izvoarele de petrol din Valea Prahovei, rezervoarele de la Ploiești, Târgoviște, fabrici, magazii, depozite și tot ce a avut țara atât de bogată, înroșiseră cer și pământ, când drumurile desfundate te făceau să intri până peste genunchi în noroi, când aliații noștri, rușii, lăsau în urma lor jaf și pustiu.

când groaza luase în stăpânire multimea fără ajutor – soldatul român, în ordine, cu fața înnegrită, cu fălcile înclestate, cu hainele zdrențuite și pline de noroi, mergea cu sânge rece, se retrage pas cu pas, făcându-și datoria. Nu disciplină de fier, nu mare cultură, suflet mare și inimă românească a avut acel oștean.

Băieții tineri, ridicăți de la vetre să nu rămână în mâinile dușmanilor, răzleți, rătăciți în învălmășeala retragerii, fără conducători, fără mâncare, își căutau un loc pe acoperișul vagoanelor, pe botul mașinii, pe scări, agățați de fiare și șuruburi, sub amenințarea furioasă a crivățului de iarnă și a morții ce-i păștea la tot pasul, se duceau înainte, tot înainte, acolo unde-i chema datoria. Și au fost atunci vremuri grele cum nu mi s-a dat ocazia să văd niciodată în viața mea. După ploi cu zăpadă și noroaie groaznice, a dat un frig grozav, cu zăpadă de peste un metru, cu geruri ca în Siberia, cu drumuri acoperite, cu apele înghețate până la fund”³⁵³.

Nu este nicio exagerare în cele spuse de mine, acum, aproape 40 de ani, învățătorilor din această parte a Banatului. Am arătat însă numai partea frumoasă a faptelor petrecute. Au fost însă și păcate și încă mari și condamnable. Mulțimea aceasta de eroi anonimi și nenorociți martiri ai idealului național, care s-a dus înainte sau a rămas în noroiul drumului n-a avut întotdeauna călăuze bune și cu același suflet. S-au nimerit destui păcătoși, care pentru interesele lor murdare și criminale au jertfit zeci și sute de vieți.

Într-o gară, stând la soare, în fața vagonului nostru, am stat de vorbă cu un tânăr de 19 ani, ridicat de la vatra sa.

Ce mi-a povestit acest nenorocit copil depășește orice închipuire a minții omenești. Au fost îngrămădiți într-un lagăr trei mii de astfel de tineri. Țara le-a dat acolo hrana cuvenită, căci țara n-a fost niciodată zgârcită. Dar alimentele erau vândute în afară de comandantul lagărului, un maior, pentru folosul său. Și tinerii au fost înfometăți și s-au prăpădit. Dacă vreunul, în torturarea foamei cumplite, și-a luat îndrăzneala, în ultima sa disperare, să ceară o bucată de mămăligă, era zdrobit în bătaie cu câte un par, de însuși comandantul, fiară cu chip de om. Unii au scăpat fugind din lagăr, cei rămași s-au prăpădit. Din trei mii au rămas câteva sute. Aceștia au fost porniți pe drumuri, în refugiu spre

³⁵³ Fragment din *Războiul pentru unitatea națională*, conferință rostită în Congresul învățătorilor din Caraș-Severin, ținut în vara anului 1920 în Lugoj.

ţara Moldovei şi s-au risipit în toate părţile, căutând o coajă de pâine. Plângea copilul şi povestea în icnituri de durere.

Şi câte grozăvii de acestea nu s-au petrecut în aceste timpuri de groază.

A venit apoi epidemia de tifos exantematic, care secera cu miile bieteze fiinţe omeneşti, trudite şi flămânzite. La începutul lunii ianuarie am întâlnit în Iaşi pe fostul diacon al Lugojului, Avram Imbroane, în uniformă de sublocotenent. Îmi povestea că la divizia I unde era dânsul, mureau zilnic între 100–150 de soldaţi. Şi noi nu aveam mijloace de apărare. S-au prăpădit medici şi sanitari, se prăpădea Ţara!

A venit la vreme ajutor sanitar din Franţa, cu toate mijloacele necesare. În combaterea cumplita boli s-au prăpădit şi dintre medicii francezi, chiar însuşi şeful acestei misiuni a căzut jertfă datoriei sale în misiunea aceasta. Şi acesta a fost norocul nostru. Boala a început să scadă din intensitate, ca după o vreme să se stingă.

Între ai noştri n-a pătruns această prăpăditoare molimă. Dar muncitorii noştri s-au îmbolnăvit de o altă boală, răspândită tot prin păduchi, „febra recurentă”, un fel de gripă, cu temperatură mare şi scuturări de friguri. Specialistul nostru sanitar, subchirurgul Dumitrescu nu-şi bătea capul cu amărăţii aceştia de muncitori, plecaţi pe drumuri. Nici măcar să-i vadă nu s-a dus de teama molipsirii. Mijloace de combatere nu aveam. Zăceau polog pe jos, aproape toţi. Mă duceam eu cu Nică Tucă, le duceam ceai fierbinte, numai atât puteam face. Nu era o epidemie primejdioasă, mortală, dar îndeajuns de supărătoare. Numai unul, sârmanul, s-a îmbolnăvit mai grav. S-a ostenit şi Dumitrescu să se deplaseze până la el, la stăruinţa inginerului. Atâta! O dată! Ne duceam noi doi, îi duceam câte un ceai fierbinte sau câte un vin fiert. Era tot mai grav. Îi spuneam aceasta lui Dumitrescu. Nu se sinchisea.

—Du-te domnule Dumitrescu, du-te să vezi ce face omul, e datoria dumitale. Moare omul, îi spunea inginerul.

—N-are nici pe dracu.

Şi omul a murit. L-am dus în cimitirul satului Scânteia şi l-am îngropat acolo. Îi improvisaseră tâmplarii noştri un sicriu din nişte scânduri rupte din lăzile ce le grămădiserăm pe acolo. În lipsa preotului, am rostit noi un „Tatăl nostru”. A venit cu noi şi Dinulescu. Dumitrescu nu s-a urnit de la vagon. L-am dus pe mâini tovarăşi de ai săi, consăteni şi prieteni.

Între valurile de oameni, dezlipiți de la vetrele lor, ce se scurgeau spre Moldova, se găseau mulți ardeleni refugiați odată cu retragerea armatei române. Fugeau de groaza represaliilor ungurești. Preoți, cărturari, toate clasele sociale, țărani cu familiile sau singuri, se duceau în lume înainte, pe jos, pe vagoanele de marfă, în căruțe militare, care cum se nimerea. Mizeria cea mai cumplită se putea ceti pe fețele lor. Într-o zi nimerise la trenul nostru o biată fată de vreo 18 ani, din părțile Brașovului, fată cu școală, de familie bună. Am stăruit pe lângă inginerul nostru s-o adăpostim în vagonul cu bucătăria, unde mai era loc și căldură și am dus-o cu noi până la Iași.

În altă zi nimerise pe un vagon de materiale o familie de țărani de prin părțile Făgărașului. Aveau vreo 4-5 copii de toate mărimile. I-am adăpostit într-un vagon, le-am dat ceai și ceva mâncare ce se nimerise să avem.

– Ai dracului boangheni, cum se îngrijesc de ai lor, zicea „prietenu!” nostru Dumitrescu.

– Da! Îi ripostează Țucu. Ne îngrijim de ai noștri. Sunt și ei fiii neamului și mai presus de toate sunt oameni. De ce nu te îngrijești și dumneata de ai dumitale? Tot noi, „boanghenii”, am avut grijă și de ei. Dumneata nu te-ai mișcat de aici și era de datoria dumitale s-o faci. Noi avem mai mult simț omenesc ca dumneata. E de datoria noastră să ne ajutăm semenii la nenorocire și dumneata nu ai această simțire omenească.

Și lumea nenorocită se scurgea mereu, valuri-valuri. Mulți se poticneau în drum și erau îngropați la întâmplare, pe unde se nimerea. Când coasa morții secera mii și mii de vieți, ce mai contau aceștia, căzuți pe drumul exodului nenorocirii omenești? Cei rămași se duceau mereu înainte, luptând cu grozăviile vremii cumplite. Fiecare se gândea la sine. Instinctul îl purta. Era unica sa preocupare.

În aceste zile apocaliptice se mai găsea un singur tren de persoane. Cursierul care lega Iașul cu orașele din sud. Călătoreau cu el persoane cu misiuni importante, oficiale, ofițeri ruși și de-ai noștri, figuri din societatea înaltă. Era multă mizerie și în trenul acesta. Pe deasupra vagoanelor, pe scări și tampoane, pretutindeni se găseau agățate ființe omenești.

Un tren din acestea cobora panta dintre Bârnova³⁵⁴ și Ciurea³⁵⁵. Sub greutatea vagoanelor frâna locomotivei s-a rupt și trenul s-a prăbușit cu

³⁵⁴ Bârnova, stație de cale ferată în județul Iași, pe linia Vaslui-Iași.

³⁵⁵ Ciurea, stație de cale ferată în județul Iași, pe linia Vaslui-Iași.

repezițiunea fulgerului în gara Ciurea peste un tren încărcat cu muniții. Toate vagoanele s-au făcut fărâmi, numai vagonul ultim a rămas întreg, s-a răsturnat pe o dungă. În vagonul acesta se găseau și directorul nostru Mihail Constantinescu și șeful fabricației Petculescu. Au scăpat printr-o minune, numai cu câteva leziuni mai ușoare. Peste o mie de oameni au fost scoși de sub dărâmături. Între ei se găseau ofițeri superiori ruși și români, familii întregi de refugiați din înalta societate bucureșteană și tot felul de curieri de pe la unitățile militare. A fost poate cea mai îngrozitoare catastrofă de cale ferată din istoria țării. Un cimitir întreg a luat ființă în apropierea gării Ciurea.

*

Vremea rea care se ținea mereu în spatele oamenilor mărea nenorocirea în care căzuseră, pornind pe drumul pribegiei. Mulți regretau plecarea de acasă. „Mai bine să fim rămas sub ocupația nemțească. Am fi îndurat robia lor, dar eram la căminele noastre”. Puteau rămâne. Au plecat numai oameni de condiții sociale bune, cei săraci au rămas.

Pe drumul exodului spre Moldova se mai găseau și alți nefericiți pribegi, mânați din urmă: erau prizonierii. În marginea orașului Bârlad am văzut prima dată acești nenorociți soldați din armata austro-ungară. Mergeau frânți de osteneala drumului făcut pe jos, flămânzi. Apa și noroiul le ajungeau adeseori până la genunchi. Din nori se vărsa potop de ploaie cu lapoviță și vântul tăios al Moldovei venea dinspre răsărit și le seca sufletul.

Erau mulți. Și din armata de linie a împărăției și din honvezimea ungurească. Pe cei de la armata comună i-am cunoscut pe culoarea gulerului, pe parole că sunt de la regimentul caransebeșan 43, supranumit regimentul „papă-lapte”.

M-am apropiat de ei și le-am vorbit: „Ce-i fraților de la Caransebeș? Ce mai ziceți voi?”. Nu mi-au răspuns nimic. Poate nici nu mai puteau vorbi, li se încleștaseră fălcile de potopul ce se vărsa mereu, de greul drumului care le seca puterile, de amarul din suflet. Veneau din urmă honvezi, erau tot de-ai noștri din granița Caransebeșului, honvezi din regimentul 8, de-ai mei, de la Orșova. M-a cunoscut unul, un pădurean de la Var. Știa că am trecut dincoacea. Mă grăiește el:

— Domnule Jumanca, a fost luat prizonier cu mine și vărul dumitale, Pavel Jumanca, șpenglerul. El a trecut mai înainte.

—Și ce faceți?

—Rău! Bătaia lui Dumnezeu! De zile întregi ne ducem pe jos. Dumnezeu știe unde vom ajunge, dacă vom mai ajunge!

Și s-a dus în calea sa.

Toată lunga coloană de prizonieri era compusă din români de-ai noștri din granița Severinului. Cei din regimentul 43 infanterie căzuseră în prinsoare undeva prin Ardeal. Se predaseră fără rezistență. Honvezii de la Orșova, mi se spunea cândva târziu, după război, ar fi rezistat. Nu toți, o mică unitate sub comanda locotenentului dr. Gheorghe Dragu, fost avocat în Teregova. Se mai povestea că generalul Drăgălina dăduse ordin – după ce căzuse în prinsoare inconștientul ori nenorocitul nostru avocat – să fie imediat împușcat. Nu putea concepe ca acesta, român fiind și toată unitatea sa alcătuită din români, să se opună armatei române. Nu-i putea ierta faptul că în prostia și încăpățânarea sa, cauzase moartea multor fii ai neamului și dintr-o parte și din cealaltă.

Ofițerul încredințat cu executarea ordinului generalului s-a nimerit să fie tot un avocat din Turnu-Severin, care-l cunoștea personal pe bănățeanul nostru și i-a făcut vânt printre prizonieri, raportând că a împlinit porunca. N-am putut afla, dar nici n-am căutat dacă povestirea aceasta este adevărată. Avocatul Dragu s-a înscris voluntar în armata română. Venit înapoi a făcut frumoasă carieră. Și-a deschis birou avocațial la Caransebeș, a fost și prefect al județului nostru. Și totuși pare că istoria de la Orșova a fost adevărată. Oamenii se schimbă după împrejurări.

În calea noastră spre nordul Moldovei ne sileam să cunoaștem locurile prin care treceam. Dar nu ne opream cu trenul nostru în gările mari ale orașelor. Aveam 60 de vagoane, ocupau mult loc. În gările mici unde staționam de obicei ni se desprindea trenul în două sau chiar în trei părți, că nu încăpeam în gară. Bârladul n-am putut să-l vedem, am trecut mai departe. La Vaslui am ajuns în dimineața de anul nou. Vreme rea cu ploaie rece și vânt. Alunecam prin noroiul cleios ca pe gheață. Când urcam dealul pe care este așezat orașul și nu-mi puteam scoate picioarele din noroi, mi-a venit în minte lupta de la Podul Înalt, de prin apropiere, în care Ștefan cel Mare înfrânsese puternica năvălire turcească. Tot în luna ianuarie se dăduse bătălia și de bună seamă pe o astfel de vreme nenorocită. Când am intrat în piața orașului am văzut spuză de evrei, de cei cu perciuni. Furnicau pretutindeni. De numărul lor mare n-am putut observa și români. Numai ei și ei.

– Mă – îmi zice Țucu – dacă Peneş Curcanu a fost din Vaslui, de bună seamă a fost și el jidan. Nu vezi tu că aici nu sunt români? Bătu-iar Dumnezeu de lifte spurcate. Aceștia nenorocesc țara. Au năvălit ca lăcustele.

Panta dintre Bârnova și Ciurea am coborât-o noaptea. Era vie în mintea noastră groaznica catastrofă întâmplată abia cu vreo săptămână mai înainte. Stăteam culcați pe patele noastre și ascultam vuietul sinistru al frânelor care țineau strâns roțile. Așteptam îngroziți clipa când ne vom prăbuși în haos. Și am răsuflat ușurați când ne-am oprit în gara Ciurea. În aceeași zi am trecut pe lângă cetatea de scaun a Moldovei și ne-am oprit pe o linie moartă, între Iași și Cucuteni³⁵⁶. Era ziua de 10 ianuarie 1917.

*

Trei săptămâni am stat pe loc pe această linie. Sute de vagoane staționau pe numeroasele linii dintre aceste două localități. Înaintea noastră, spre Cucuteni, vedeai vagoane cât te uitai cu ochii. În urma noastră s-au adus altele. Ne găseam blocați. Pe liniile vecine de asemenea erau îngrămădite trenuri diferite. Stăteau acolo cu sutele. Constituia acest loc un refugiu pentru vagoanele ce nu mai puteau circula.

*

Cine ar fi în stare să descrie orașul Iași în aceste zile de cumplită restriște, de îngrămădeală, de năvală omenească în valuri mari cotropitoare. Se vorbea că scaunul de domnie al Moldovei, care avusese până aci 80 de mii de locuitori, adăpostea acum peste jumătate de milion. Se prefăcuse în adevărat iad. Furnicare neîntreruptă de ființe omenești, noroi și murdărie, cai și câini morți, oameni cu fețe deșcompuse, hămesiți de foame, îngroziți pentru ziua de mâine. În restaurante și birturi nu se găsea decât fasole și mămăligă. Și se zbătea, se lupta lumea flămânzilor să ajungă la ele. Mi-aduc aminte de scene de acestea. Femei îmbrăcate în blănuri scumpe se repezeau cu mâinile înmănușate la bunătațile de mămăligă vârtoasă, pe jumătate crudă, pe care le aducea chelnerul pe câte o tavă, de nu mai ajungea cu ele să le servească la masă. Revista „Paloșul” pe care începuseră s-o editeze la Iași redactorii de la „Furnica” (Ranetti, Țăranu) făcea haz pe tema „meniului” restaurantelor: „ciobă de fasole,

³⁵⁶ Cucuteni, comună în județul Iași, stație de cale ferată pe linia Iași-Pășcani.

mâncare de fasole, iahnie de fasole, friptură de fasole ... până te prefăce, domnule, în mitralieră”.

Noi o duceam mai bine. Colindam satele și ne aprovizionam. Aduceam ce se nimerea: găini, ouă, brânză, carne de vițel, cartofi, fasole, untură. De muncitori se îngrijise inginerul, primea rațiile de la depozitele militare, slabe, în cantități reduse. Dar ce era să facă? Ei bani nu aveau să mai completeze. Noi cheltuiam mult, că toate se scumpiseră, dar n-aveam ce ne face. În vremile acestea grele era nevoie să ne hrănim mai bine, să putem rezista. Și nu cruțam banul.

După lemne ne duceam la depărtare de vreo 5–6 kilometri, la o pădure de gorun. Ne găseam între bălți acoperite de trestii, înghețate până la fund. Gerul se menținea între 25–30 de grade și zăpada depășise un metru. De cum am ajuns aci s-a pus gerul cu ninsoare și viscol. Sufla crivățul de peste Prut de te lua de pe loc. Nu eram prea bine îmbrăcați, că n-aveam cu ce. Peste cămașă, tunică militară austriacă și un palton fără căptușeală ne era toată apărarea împotriva viscolului cumplit. Dar corpul nostru se înarmase singur și rezistam și nu ne-am îmbolnăvit, n-am avut nici măcar guturai sau vreo răceală ușoară. Ne-a păzit Dumnezeu de toate.

Într-o zi mă trimite directorul să predau un vagon de salpetru unei unități militare în gara Ciurea. Vagonul se afla acolo, numai formele scrise, predarea oficială trebuia făcută. Am plecat de dimineață cu un tren din cele multe, ce umblau mereu, fie încărcate, fie grele. Dar până să fiu luat în seamă, să mi se facă formele m-a prins seara. Cu modestia mea, cu îmbrăcămintea sărăcăcioasă n-am prea fost prezentabil și m-au lăsat la urmă de tot. Am nimerit la întoarcere cu atâți nenorociți de toate clasele sociale, un loc într-un vagon deschis și am ajuns la Iași la miezul nopții. Unde era să mă duc? La biroul fabricii noastre, instalat în vreo trei cămăruțe, la etajul unei case particulare, nu puteam sta până la ziuă. Noaptea serveau de dormitoare pentru cei ce lucrau acolo peste zi. În gară mișunau soldați și păduchi. Am plecat spre trenul nostru, deși era mare risc să umbli noaptea pe străzile orașului. Furnicare de ruși beți, care umblau fără căpătâi, în debandadă și săvârșeau numeroase fărădelegi, furturi și chiar crime. Am luat în lungul ei strada Păcurari, care se părea că nu se mai sfârșește. Am trecut cu inima făcută cât un purice pe lângă grupuri zgomotoase de „aliați” și am scăpat cu bine. La marginea orașului,

drumul troienit de zăpadă. Mă sileam să ajung la linia ferată, neaua mai înaltă decât mine. Am plecat capul și am împuns-o înainte. Cu mare osteneală am răzbit împotriva vântului până la liniile ferate. Șirurile lungi de vagoane mă apărau de viscol și am pășit mai repede. Din pădurea nesfârșită de trestie veneau urlete de lupi flămânzi. Îmi dădeau nădejde vagoanele pe lângă care mă strecuram. La caz de primejdie mă puteam cățăra pe ele. Și am ajuns după vreo două ore la domiciliul nostru. Abia mi-am venit în fire. Toată ziua nu mâncasem nimic și mă răzbiise frigul și osteneala drumului. În vagon era cald și am adormit ca un buștean.

În vremile acestea cumplite, feluriți oameni căutau să-și câștige existența prin diferite înșelăciuni și apucături murdare. Minte lor iscoditoare găsea în toate împrejurările suficiente mijloace de a trăi pe spinarea altora și o duceau bine.

Muncitorii noștri se mai refăcuseră, își mai veniseră în fire după febra recurentă prin care trecuseră. Pe linia Iași-Cucuteni, mai ieșeau afară, mai făceau mișcare în aer liber, scăpau de aerul stricat al îngrămădirii din vagoane.

Nu știu cum se nimerise că într-o zi nu eram acolo nici noi doi, nici inginerul Dinulescu. Cei rămași la vagon, Dumitrescu și mecanicii Ionescu și Chiriță, care se mutaseră cu noi în locul funcționarilor Măgureanu, Negulescu și Croitoru, care se duseseră în oraș – nu mai știu pe unde umblaseră. Dar nici nu-și băteau ei capul cu necazurile muncitorilor.

De pe undeva aduce dracu' un popă. Cine va fi fost, de unde va fi venit n-am putut afla. S-a luat în vorbă cu oamenii, le-a vorbit de cele sfinte, de sfârșitul lumii, de împăcarea cu Dumnezeu, le-a îndrugat de toate, i-a speriat cu muncile iadului și chinurile focului nestins și i-a determinat să-și facă slujbe și să se împărtășească „cu sfânta taină a cuminecăturii”. Și bieții oameni, naivi și încrezători, de teama necunoscutului de mâine și de chinurile din viața cea de dincolo de noapte, s-au înțelese cu popa să-i pregătească pentru orice eventualitate. Îndemnați de vicleanul „locțiitor al Domnului aci pe pământ”, cu darul de a lega și dezlega păcate, oamenii nu ne-au spus nimic. În așteptarea actului sfânt, cum nu avea alte cămăși decât acelea de pe dâșii, le-au dezbrăcat, au spart gheața groasă a lacului și le-au spălat, vorba vine, le-au muaiat. Nu le-au putut usca cum se cuvine, le-au îmbrăcat umede, că nu se cade să te împărtășești cu cămășile murdare. Și a venit popa, i-a spovedit pre toți și

i-a cuminecat, le-a cetit din cărțile sfinte rugăciunile prescrise, i-a împăcat cu Dumnezeu și de la fiecare a luat câte 3 până la 5 lei, după cum au căzut la tocmeală.

Când ni le-a povestit toate acestea unul din muncitori, să ne vină rău, nu altceva. De-l prindeam pe popă îi trăgeam o bătaie de să n-o uite toată viața. L-am fi spovedit noi pe el și i-am fi arătat calea către mântuire. Dar popa a avut mare noroc. A plecat cu vreo câteva sute de lei, iar oamenii au rămas fără bani și o bună parte din ei s-au îmbolnăvit îmbrăcând cămășile umede și stând pe afară să și le spele. Și duhovnicul n-a fost un pungaș de rând, a fost preot în toată regula! Un muncitor de-al nostru era cantor la biserică, cunoștea rânduiala slujbelor și ne-a mărturisit că le împlinea după cum era prescris în tipic. Dar ce să faci? Lumea este așa cum este ea și n-o poți face să fie altfel. Omul e păcătos și se străduiește spre traiul bun, înșelând buna credință a semenilor săi mai reduși la minte sau de bună credință. Învățăturile de credință ale Mântuitorului n-au fost speculate numai de popa de la Cucuteni sau de pe unde va fi rătăcit pe acolo, ele se comercializează mereu, servind drept mijloace de ridicare pe treptele sociale și de îmbogățire pe spinarea și din truda turmei încredințată păstoriei lor. Așa a fost în cursul tuturor veacurilor, la toate popoarele și așa e și acum pe întreg rotocolul pământului.

În ziua de 1 februarie 1917 am părăsit vagoanele noastre și am plecat pe jos la Mogoșești³⁵⁷, o comună mare, la o depărtare de vreo 12 kilometri de oraș. Așa mi-aduc aminte. Ger cumplit, nea mare, dar mai frământată și de alți trecători. Ne-am adăpostit prin casele oamenilor, așa cum s-a putut. Mai erau și alți muncitori de pe la alte întreprinderi. Aveam cu noi și o căruță a fabricii, cu trei cai. Cu aceasta ne aduceam zilnic alimentele de la Iași. Oameni anume rânduieți împlineau această datorie. Abia ne așezăm în sat, abia ne rânduim, când ne trezim, pe neașteptate, cu cei două sute de muncitori rămași la Mărășești pe lângă butoaiele cu vin. Erau slabi, galbeni la față, nenorociți ca vai de ei. Când s-au trezit din beție și aveau de gând s-o pornească în urma noastră, au dat peste ei rușii în retragere. I-au luat sub paza lor și i-au pus să sape tranșee și să facă și alte lucruri cerute de nevoile frontului. Le-au dat

³⁵⁷ Mogoșești, comună în județul Iași, pe drumul dintre Iași și Vaslui.

mâncare, dar și muncă multă și grea, de s-au spetit oamenii lucrând din făcutul dimineții și până târziu în noapte. Și erau așa de bine păziți de nu s-a pomenit să scape unul măcar. Scump au mai plătit vinul băut pe gratis! Se afuriseau rău de tot.

*

La Mogosești am stat aproape trei săptămâni, gerul se menținea în toată intensitatea lui. Nimerisem un adăpost bun în casa unui fruntaș, epitrop la biserică și cu bună stare materială. Ne-am instalat cum am putut. Eram cinci: inginerul Dinulescu, mecanicii Ionescu și Chiriță și noi doi. Făcuserăm rost de trei paturi. Într-unul dormea inginerul Dinulescu, eu cu Țucu și mecanicii împreună. Ionescu și Chiriță se împăcaseră cu inginerul, uitară palmele primite la Mărășești și țineau mult la dânsul. Nici cea mai mică umbră de necaz nu umbrea dragostea lor. Trăiam într-o perfectă armonie. Cu cele de lipsă ne aprovizionam de la Iași. Ni se aduceau cu căruța în fiecare zi. Mai completam cu ce se nimerea de pe aici, dar nu prea găseam. Era îngrămădită multă adunătură străină și nu mai ajungea ce se producea aici. În satele vecine nu puteam străbate. Neaua era mare și mai rătaceau și haite de lupi. Nu erau pe acolo drumuri umblate. Singurul drum bătut era înspre Iași. Lemne ne adunam cu spatele din pădure. Plecam toți cinci și veneau și alții, valuri de oameni. Tăiam ce găseam. Pădurea era a unui boier sau poate a statului. Ce grijă purtam noi de cine se găsea proprietar. Aveam o sobă de cărămidă care nu consuma multe lemne și dădea o căldură blândă și permanentă. Seara, când focul trecea, soba se putea închide și păstra căldura toată noaptea. Și bine era așa, că afară era bătaia lui Dumnezeu. Viscolul umbla zi și noapte fără întrerupere. Noi încă nu văzuserăm ierni de acestea, atât de frecvente pe meleaguri moldovenești.

Într-o seară, Ionescu închide capacul sobei prea devreme. Focul nu se potolise cu totul. Gazele de cărbune s-au revărsat umplând toată camera. Cum dormeam, nu ne-am mai fi trezit, dar zodia noastră bună ne-a păzit totuși. Ionescu, care făcuse treaba, dormea lângă o fereastră. Vântul ce străbătea pe aici primenea aerul și pe dânsul nu l-a copleșit de tot gazul din sobă. S-a trezit, a simțit mirosul, s-a repezit la ușă, a deschis-o, a deschis apoi ferestrele și a năvălit la noi. Numai cu greu ne-a putut trezi. Nu eram departe de totala asfixiere. Câteva zile am avut dureri cumplite de cap.

Gazda noastră era om mai de frunte în sat. Era epitrop la biserică și avea și ceva cuprins gospodăresc. Locuia într-o cameră în aceeași casă cu noi. Alături avea o a doua casă, în care ședea copilul cu nora. Singurul copil, bolnav de tuberculoză în ultimul grad. Zăcea pe pat. Nora era o femeie voinică și bine legată. Umbla desculță prin curte și zăpada scârțâia sub tălpile goale. Râdea când îi făceam observație și gerul era îngrozitor.

Bătrânul avea doi boi, două vaci și o junincă de vreun an. N-avea grajd. Le ținea legate la niște iesle de nuiele sub un șopru deschis din toate părțile, doar acoperit ca vai de ei. Viscolul zvârlea zăpada pe ele. De căldura trupului se topea și curgea pe păr în jos de se făceau sloi lungi până la pământ. Stăteau biete vite nemișcate, înțepenite. Adeseori sloii de gheață ajungeau până la pământ. Apăreau ca niște statui de marmură.

— Bădie – îi ziceam noi omului – cum poți dumneata ține vitele acestea afară în vânt și ger?

— Doar nu le-oi băga cu mine în casă!

— Nu să le bagi cu dumneata în casă, dar să faci un grajd sau măcar un adăpost cât de sărac să le apere de vremea de iarnă.

— Le învăț rău. Și atunci cum le-oi scoate să mă duc la pădure după lemne? Se învață prea pe domnie.

Ce puteai să-i mai spui? Și așa era tot satul!

Când mă aflam acasă, înainte de război, auzeam vorbindu-se că „în România porcii se țin legați în lanț și câinii umblă liberi”. Se făcea haz de acest obicei. Nu-l credeam. Se părea mai mult o glumă răutăcioasă, dar nu era glumă, ci purul adevăr. Am umblat România de-a lungul, de la un capăt la altul. Pretutindeni porcii se găseau priponiți și câinii umblau zănatnici. Porcii erau doar câte unul la fiecare gospodărie, iar câinii ca furnicile. Cine le mai purta de grijă? Nu se îngrijea nimeni să le dea de mâncare. Își căutau singuri, toată ziua băteau satul și hotarul.

Nu aveau cotețe pentru porci și nici garduri cumsecade la curte. Erau nevoiți să-și țină porcii legați de câte un par înfipt în pământ, că altfel se duceau și făceau stricăciuni prin ogoarele oamenilor și, ferească Dumnezeu – în pământul boierului. Și era mare nenorocire!

Într-o zi se porni o cumplită ninsoare, cu viscole de nu mai vedeai nimic. Cerul și pământul, tot văzduhul, erau o tulpureală cenușie, învălurită de potop

de neauă azvârlită ca cu (sic) lopata. Două zile și două nopți a căzut potop. Drumurile s-au acoperit și nu mai era chip să ieșim din sat, ba aproape că nici din casă și nu aveam nimic de mâncare. Ne-am rugat de gazdă să ne vândă câțiva pumni de făină de mămăligă sau măcar să ne dea cu împrumut. Nu s-a învoit. Ce să facem? Nu aveam decât ceai și zahăr. Ne batem noi capul cum să ieșim din impas, dar nu nimerim nicio ieșire. Avea proprietarul casei podul plin de „păpușoi”. Ocna podului se găsea în tinda casei. Inginerul Dinulescu, când bătrânii nu erau aici, se urca pe scară, lua cu încetul câte un știulete și ni-l trecea nouă. Îl fierbeam până se muia și-l mâncam. Mai bine de o săptămână am trăit cu păpușoi fierți și beam toată ziua ceai și gazda n-a simțit furtul nostru. Ce era să facem? Foamea nu cunoaște legi, nici omenie.

Aveam cu noi aci cei trei cai ai fabricii. Îi țineam legați alături de vitele moldoveanului nostru. Cât timp se putea circula le-am făcut rost și de hrană, dar acum ne-am împotmolit, n-aveam un pai de fân. Nu găseam nici ovăz, nici orz sau păpușoi, nimic. Într-o zi întreb pe Gheorghe Tăbărcă, un muncitor dat dracului din atelierul meu:

—Mă, Tăbărcă, ce să mă fac cu caii, ne mor de foame și gazda are fân în grădina poate mai mult decât îi trebuie lui și am mai căutat și pe la alții și nu vreau să dea.

—Hei, domnule Jumanca! Dumneavoastră, oamenii învățați, aveți multă carte și tot nu știți nimic. Oare pe lup îl întrebă cineva de-i flămând? Se duce și cumpără? Ia și el de unde se nimereste și dumneata, din toate cărțile dumitale, n-ai învățat atâta cât știe lupul.

—Mulțumesc Gheorghe, te-am înțeles.

Și mă duceam în puterea nopții cu îngrijitorul cailor, ocolind pe alte căi, în grădina bătrânului nostru și aduceam două măsurii bune de fân. Rodeau caii toată noaptea. Dimineața nu mai era nimic în iesle.

În satul Mogoșești fântânile nu aveau „stabori”, nu erau îngrădite. Aveau la gură un fel de piatră rotundă ca de masă, scobită la mijloc de o gaură mai largă, cât să poată trece gălețile cu care scoteau apa. Fiecare se ducea cu vadra sa de acasă legată cu o funie. La unele se mai găsea câte un cârlig lung, cu care se lăsa găleata și se umplea cu o dexteritate de admirat. Viscolul acoperise toate fântânile, nu mai puteam scoate apă, nici nu le mai nimeream. Stăteau caii noștri. Iau cu mine un lucrător și plecăm cu caii pe o vale unde văzusem o

fântână. Cum nu prea am fost eu prea de spirit de inițiativă și cam greoi în orientare, nu mi-am dat seama că fântâna de pe câmp, de bună seamă, este și ea acoperită. N-am găsit-o, cum era și firesc. Zăpada era de peste doi metri. Ne cufundam în ea de nu ne mai vedeam. Mă cuprinsese o frică. Dar dacă nimeresc fântâna și mă prăbușesc în ea, cum ar fi fost natural în băjbâiala mea. Duceam de căpăstru doi cai, pe al treilea îl ducea omul meu. Ne întoarcem și venim împotriva vântului. Ne înfundarăm în neaua omețită de nu mai vedeam decât cerul. Cu capul înaintea împingeam troianul și-mi făceam loc. Caii săreau, mă puteau lovi cu copitele. După multă și cumplită osteneală ne-am văzut la liman, am scăpat și am adus mulțumită lui Dumnezeu. Pătura lui ne-a scos din nenorocirea în care ne-a băgat prostia și nesocotința noastră. Am înjurat atunci toată Moldova cu primitivitatea sa și cu nepriceperea și indolența locuitorilor.

În ziua de 20 februarie am primit ordin să ne adunăm toate catrafusele și să plecăm la Iași. Am făcut socoteala păpușoiului și fânului furat și am dat gazdei prețul convenit. N-a știut și nici noi nu i-am spus de ce-i dăm acești bani, dar i-a luat plin de bucurie și ne-a mulțumit cu toată căldura.

Drumul spre Iași era bătut, dar se mai nimereau locuri cu troiene mari. Treceau cu ușurință săniile, dar noi eram cu căruța. Roțile tăiau adânc în omăt și caii obosiseră. În căruță nu prea aveam mare greutate, dar și așa cu greu înaintam. Muncitorii o luaseră înainte. Rămăseserăm doar noi, vreo trei inși. Într-o vale ne împotmolim cu totul. Nu e chip să urcăm dealul. Trece un băiat, cam de vreo 16 ani, cu o șanie goală cu boi buni.

— Mă, băietе, dă-ne boii să tragă căruța până sus, în deal. Îți plătim.

— Nu!

— De ce nu, mă, doar ești român și tu și vezi că ne-am împotmolit. Tu nu ai suflet să ne ajuți?

— Nu pot.

— Cum nu poți? Doar în câteva minute suntem sus. Și te poți întoarce îndată.

— Mă grăbesc.

Când înțeleses încăpățănarea mutălăului, îl luai de piept și-l repezii grămadă în neaua îngrămadită. Legarăm căruța în urma lor și o scoaserăm până sus. Băiatul venea speriat în urma noastră. Se temea că nu-și va mai vedea

boii. Era vreme de război și se putea întâmpla și așa ceva. I-am dat boii în primire și i-am dat plata un leu, preț convenit al ajutorului acordat de silă. A plecat mulțumit. Banii i-am dat de la mine. Cine avea să mi-i restituie? Am mai jertfit noi, din sărăcia noastră și cu alte ocazii, că așa erau vremile.

*

În noaptea de 23 februarie 1917, am ajuns la Dăngeni³⁵⁸, comună compusă din câteva sate și cătune, așezată pe valea râului Jijia, linia ferată Iași-Dorohoi. Ne-am găsit locuință la un țăran. Casa era bună, așa cum poate fi în împrejurările date. În primele zile abia ne instalăm pe noi și pe muncitori. De ei tot noi doi, împreună cu inginerul Dinulescu, aveam grijă.

Ca să poată fi înțeleasă starea mea sufletească de atunci, reproduc câteva fragmente din „jurnalul meu” reînceput în ziua de 1 martie, calendarul vechi, anul Domnului 1917:

„Reîncep după trei luni de pribegie. Am văzut atâtea, am îndurat atâtea în aceste trei luni și trupești și sufletești, ca acum, aruncat la nordul Moldovei, să am iarăși câteva zile de pace. Sperăm că vom sta aici și că pribegia s-a sfârșit, dar Dumnezeu știe ce va aduce ziua de mâine. Ne vom trezi dincolo de Prut, care e de aici numai la vreo 25 – 30 de kilometri...

... Vremea e tot de iarnă. Începută la Crăciun, odată cu fuga noastră din Mărășești, nici acum nu s-a dus. Iarnă de Moldova, pe care numai din faimă am cunoscut-o, am văzut-o acum în realitate. Colții viscolului rusesc ne-au zgâriat timp de săptămâni, cât am stat în mizerabilul vagon cu nr. 109.894, vagon deschis, acoperit cu scânduri și prin crăpături îndesat cu vată furată din vagoanele Mărășeștilor”.

„Am văzut în drumul nostru mizeria, ipocrizia, mișelia, suferința, ura și egoismul rânjindu-și colții în deplină golătate. Am văzut manifestându-se puterea pumnului, dictată de egoism, indolență, nepăsare la durerea altuia. Am văzut în deplina sa goliciune furnicarul lumii acesteia cu toată deșertăciunea sa. Eroi, cu sau fără voie, cu unghiul distinctiv al rănilor primite pe front, adună coji aruncate la gunoi, pe când «protejații» fac mii și milioane furând, în câmp deschis, vlaga, munca țării, forța neamului. În orașe, lux nebun, purtări murdare, obraznice. Totul e liber, fără frâu. Femei sulemenite în

³⁵⁸ Dăngeni, comună în fostul județ Botoșani, la 28 km. de Botoșani.

scumpe mătăsuri și în aur lucitor trec în goana automobilelor, lovind și călcând în drum pe «țoapa» care umblă cu pruncii la foale, trăgându-și piciorul rupt.

Oameni altădată normali, cu bună creștere, se luptă cu pumnii, cu umerii să-și facă loc, să ajungă la o bucată de pâine neagră și crudă. E grozav, grozave timpuri. Și totuși puțină învățătură va ieși de aici. Mai mult poate a câștigat egoismul. Văzută în deplina sa goliciune, viața te boldește să trăiești când poți trăi, căci poate vor veni alte timpuri când nu vei putea... Și viața asta e scurtă... Idealuri? Nimicuri!”

2 martie. „...Vântul de la Prut suflă încă destul de rece și e un noroi de nu poți ieși din casă. Acum, când atâtea sute de kilometri sunt între noi și cei de acasă, așa de departe ni se prezintă și icoana lor. Mi se pare că nu ani, ci veacuri întregi s-au scurs din ziua în care am plecat de acasă. Un fel de toropeală tâmpită acoperă mintea mea și mi se pare că nu mă mai pot simți, că nu mă mai cunosc nici pe mine însumi. Umbre grele stau vecinic pe aripile gândurilor mele și rățesc așa bolnave, amețite, fără a putea înțelege vreun poet oarecare.

Inimile noastre atât mai doresc: să fie sănătoși și ei și noi. Și atât! Sănătate! Și dacă vor mai trece luni după luni și tot va fi odată un timp când vom fi «ai noștri» la vatra noastră.

Am fost zdrobiți. Țara a fost călcată în picioare, dar totuși vom învinge. Soarele nostru n-a apus. A fost numai acoperit de norii grei ai vijeliei, dar va răsări iarăși mai viu, mai strălucitor de cum a fost vreodată. Un petic mai e din vechea Românie, dar de aci se va întinde noua Românie, care va fi cea visată de noi, România Mare”.

3 martie. „În singurătatea odăii îmi plimb ochii pe harta României Mari. În colțul îngust dintre Bucovina și Basarabia am ajuns acum, după ce am umblat Moldova în lungul său. Intrați în țară prin punctul cel mai de margine al Munteniei, am ajuns la punctul extrem al Moldovei. Am făcut sute de kilometri și am cunoscut România toată. Am văzut și bune și rele și am adunat mult-mult pentru zilele ce vor veni.

Vine primăvara. Aerul viu al adierilor de vânt îți aduce chemarea la viață. Dorul de-a trăi, iubirea de viață te cheamă, dar nu le poți înțelege. Ai vrea, dar nu poți să-ți dai, cu mintea clară, seamă de frumusețea vieții, căci ești troienit de înghețul drumurilor și primăvara ta e încă atât de departe.

Aşteptăm încă. Sufletul nostru, sfărâmat de durerile mizeriilor văzute, nu desperează. Încrederea în triumful nostru final e așa de mare, că niciodată, niciodată n-am desperat. Vom învinge desigur, fie mai devreme, fie mai târziu, dar jertfele nu le puteam încunajura. Cei mici au fost și vom fi ușor jertfiți de cei mari, dar tot de la cei mari are să vie și ridicarea noastră. O lume e cu noi sau poate noi suntem aliați cu o lume și aceasta niciodată nu va putea să fie înfrântă de bandiții moderni”.

Omul când se găsește copleșit cu necazuri și amărăciuni sufletești, nu le poate analiza în toată limpezimea lor. Toate se cântăresc în lume prin asemănare, prin comparație. Trebuie să vină mai rău, ca răul de mai nainte să nu ți se pară așa de grozav. Nemulțumirile noastre de la Lăculețe, amărăciunile, suferințele drumului pribegiei, fizice și sufletești, s-au atenuat, s-au micșorat în amintirea noastră, după zilele atât de împovărate petrecute în Moldova. Atunci am înțeles abia frumusețea traiului nostru de la Lăculețe, cu de toate îndestulat, cu atâtea ceasuri plăcute și vesele și ne-am dat seama că suferințele noastre în împrejurările grele ale călătoriei spre miazănoapte, că n-au fost atât de nenorocite cum mi s-au părut atunci, când le-am trăit. Obidă grea sufletească abia atunci ne-a copleșit când ne-am instalat la Dăngeni, când au venit la conducere altfel de oameni. „Mai răul” de azi a dat altă haină răului de mai nainte.

În primele zile după așezarea noastră la Dăngeni ne-am ocupat de descărcarea vagoanelor noastre de materiale. Fabricii noastre i se destinaseră grajdurile marelui proprietar Ioan Mavrocordat, un descendent al voievozilor fanarioți din principatele românești. Avea nouă moșii aci, la Dăngeni avându-și conacul de reședință. Grajdurile erau încăpătoare, dar rău ridicate. Totuși îndeajuns de acomodate trebuințelor noastre. Se găseau cu noi inginerul Dinulescu și Petculescu. Executarea lucrărilor de descărcare o făceam eu cu Țucu, cu cei trei sute de muncitori aduși cu noi de la Lăculețe.

Pulberăria noastră s-a contopit cu cea de la Dudești, din marginea capitalei. Secția de praf de pușcă s-a așezat la Botoșani, iar noi la Dăngeni. Am fost vârșați – ca să folosim termenul oficial – pulberăriei Dudești. Conducerea au luat-o cei de acolo. Și multe amărăciuni sufletești ne-au fost date de această împrejurare nou creată. Conducerea era militară, cu ingineri și oameni de conducere „mobilizați pe loc”, situație în care ne găseam și noi.

De la Dudești veniseră oameni trăiți în mahalalele capitalei și în satele din împrejurimile acesteia. Cea mai mare parte erau precupeți, negustori de felurite mărunțișuri, oameni cu bună situație materială, „învârțiți” ca să scape de război. Toată structura organizației lor era șubredă. Conducerea se găsea în mâna unor neisprăviți fără școală, întunecați la minte, dar cu oarecare șlefuială socială câștigată în viața capitalei, capete seci, dar cu multă îngâmfare și mândrie în putere. Ne priveau de la mari înălțimi cu disprețul obișnuit față de „țoapele” de la țară.

Abia acum am știut să apreciem iscusita organizare de la Lăculețe a directorului nostru Mihail Constantinescu. A mai scăpat și acolo câte o moștenire găsită ca Scarlat și Pohrib sau câte un impus de sus ca Ștefănescu, dar în general organizația acolo a fost perfectă și fiecare om la locul său.

De la Dudești veniseră o seamă de animale îngâmfate. Toată organizația lor se compunea din secături, parveniți și analfabeți. Prin grele zile am străbătut și mult zbulucium sufletesc, mult amar am îndurat noi până ne-a reușit să ne impunem și să fim respectați și apreciați. Am avut alături de noi pe Ion Dinulescu, singurul care mai rămăsese de la Lăculețe și care a fost un om așa de cumsecade, om de omenie, caracter integru și cu multă dragoste față de noi.

*

În dimineața zilei de 4 martie 1917 ne-am prezentat în fața noii conducerii a fabricii, un sublocotenent de administrație. Îl chema Ionescu și era originar de pe Valea Ialomiței, de pe la Brănești sau Vulcana Pandele. Învățase carte la școala primară a satului sau natal. Terminase doar cele cinci clase și urcase pe scara măgarilor până la gradul pe care-l avea. Eu cunoșteam această poveste de la oamenii noștri, cunoscătorii ai săi.

Era o dimineață geroasă, crivățul trăgea cu furie. Ne încolonase pe toți într-un lung șir și ne chestiona pe rând. Vremea trecea, zgribuleam de frig, înghețaserăm de-a binelea. Țineam mâinile amorțite de frig în buzunarele paltonului. Vecin cu mine în rând era prietenul nostru ardelean Gheorghe Cinezan. Când îl agrăiește, continuă să țină mâinile în buzunar.

— Scoate-ți mâinile din buzunar când îți vorbesc.

Cinezan le trage la repezeală.

— Și dumneata ai mâinile în buzunare.

— Și eu, dar cu mine n-ați vorbit.

—Nu ştii atâta bunăcuviinţă?

—Ba o ştiu. Am învăţat atâta ca să nu-mi țin mâinile în buzunar când vorbesc cu cineva, oricine ar fi el. Cu atât mai vârtos când mi se adresează un superior. Atâta omenie ştiu şi eu. Vedeţi că din momentul ce v-aţi adresat către mine, le-am scos.

—Eşti bun de gură, dar nu se prea vede bunul simţ şi nici omenia la dumneata.

—O fi şi asta. În orice caz nu de la dumneavoastră le pot învăţa. Nu sunteţi dumneavoastră în măsură să-mi daţi mie lecţii de educaţie.

—Cine eşti dumneata de îndrăzneşti să-mi vorbeşti în felul acesta?

—Sunt învăţătorul bănăţean Pavel Jumanca, mobilizat pe loc de la Lăculeţe.

—Şi cum ai ajuns dumneata aici?

—Am dezertat din armata ungurească.

—Ar trebui să-ţi mai domoleşti glasul. Noi nu suntem obişnuiţi ca subalternii noştri să se obrăznicească.

—Dar nici noi nu putem admite să fim trataţi astfel. Vă rog să luaţi la cunoştinţă, domnule sublocotenent, că mă supun dispoziţiilor legale ale serviciului meu, dar nu voi admite niciodată să mi se facă lecţii de oameni care nu sunt competenţi pentru aceasta.

M-a privit cu ochii încruntaţi şi cu dinţii încleşaţi de ură, dar n-a mai zis nimic. N-a stat mult la Dăngeni, dar mereu mă urmărea cu privirea sa înnegurată de ură. Niciodată nu mi-a putut-o ierta. Nu mă preocupa prea mult această pornire, îmi era totuna. Ce va fi, va fi...

*

Satul Dăngeni era o îngrămădire de case în cea mai perfectă dezordine, clădite la întâmplare, în mijloc de curţi, împrejmuite cu garduri scunde de câte trei, patru rânduri, cu porţi de acelaşi fel, mai mult de mântuială, decât o realitate de folos. Casele de pământ bătut aveau prispa de jur împrejur şi acoperite cu stuf. Aveau în mijloc o tindă şi de-o parte şi de alta câte o cămară. În tindă nu se găsea nimic sau doar câteva lucruri aruncate în neorânduială. Camera în care locuia familia era aproape pe jumătate ocupată de cuptor. Din jos o maşină de gătit şi cuptorul de pâne şi deasupra dormitorul copiilor sau chiar al oamenilor mari. Eram nedumerit când vedeam ziua 4–5 copii şi seara dispăreau. Oare unde se puteau duce noaptea? Şi i-am văzut într-o dimineaţă

coborându-se de pe cuptor. Atunci abia mi-am dat seama de înțelesul atâtor povestiri unde ni se spune de oameni care dormeau pe cuptor. Vorba lui Creangă: „Cât e lumea și pământul, pe cuptor nu bate vântul”. E bine acolo că e cald și nu e nevoie nici de haine de pat, pe care nici nu le au. Ceilalți dorm pe lavițe.

Focul se face cu bălegar uscat. Încă în vremea căldurilor de vară, gunoiul vitelor se amestecă cu paie, se frământă bine, se taie bucăți în formă de cărămidă, se usucă la soare și se păstrează la adăpost, ferit de ploi și zăpadă. Toată casa miroase în permanență a bălegar.

În a doua cameră, nelocuită, se mai găsește câte un pat, o măsuță și un scaun sau două. Soba de aici e tot de cărămidă, mai mică însă, câteodată chiar frumoasă. La capătul patului, pe câte o ladă este îngrămădită, frumos așezată, așa numita „zestre”, un număr oarecare de perini și scoarțe, pe care niciodată nu le folosesc, ci trec de la mamă la fiică, din generație în generație, ca „zestre” de nuntă.

Jumătate satul e clădit pe moșia boierului. Are oleacă de izlaz, să-l cuprinzi cu palma, spre o vale din marginea satului și o mică întindere de pământ arător, unde se mai nimerește să aibă și sătenii câte o falcie de pământ. Cei mai mulți lucraseră pe moșia ciocoiului. În cea mai mare parte hotarul este cultivat cu sfeclă de zahăr. Nu e departe de aici fabrica de zahăr de la Ripiceni, legată de Dăngeni cu o cale ferată industrială. Pentru lucrarea unei fâlcii de sfeclă li se dă țăranilor o falcie de pământ pentru folosul lor. Boierul își ară și-și seamănă singur sfecla. Tot dânsul o transportă. Toate celelalte: prașitul, răritul, scosul, se face de săteni.

Țăranii cultivă numai păpușoiul, grâu nu se vede deloc. Ici-colea se mai întâlnește orzul. Păpușoiul e de cel mărunț, cincantru. Ei îl numesc păpușoi moldovenesc. Nu crește mare și e lăsat mai des. Nu se culege pe ogor, se taie strujenii (tuleii) cu rod cu tot, se încarcă în care și acasă, în curte, se răstoarnă carul și toată familia, cu mic cu mare, se apucă de „desfăcat”.

Se mănâncă numai mămăligă. Pentru cozonaci sau pâne de zile mari de praznic, adună spice de pe moșia boierească. Se duc, de obicei, copiii de toate mărimile și femei, zile de-a rândul și adună cantități suficiente pentru modestele lor trebuințe.

Țăranii de pe aci duc o viață de mare sărăcie. Mănâncă doar de două ori pe zi, chiar și copiii. Principala lor hrană o constituie mămăliga. Și păpușoiul lor, mărunț, dă o făină minunată, de culoare frumoasă și gustoasă. Legumele de toată ziua sunt „fasolele” (fasolea), brandraturi (cartofi) și iarna curechiul. Oltenii și muntenii mănâncă legumele mai mult în ciorbă, zeamă lungă. Moldovenii aruncă apa și mănâncă numai legumele. Copii, adeseori, nici nu mai folosesc linguri, ci iau cu mâinile. Mâncarea cea mai de seamă o constituie brânza cu smântână. Gazda noastră a gătit o mâncare specială numită „cârлуșcă”. A pus la foc lapte lungit cu apă, a tăiat în acesta ceapă, zarzavaturi, cartofi și mai știu eu ce-o mai fi pus acolo și la urmă a acrit-o cu borș. Ne-a servit și nouă și sta lângă noi să vadă dacă ne place, aștepta probabil și vreo laudă. Țucu n-a gustat-o. Eu, mai atent față de bunăvoința gazdei, am început să mănânc, înghițind în silă. Cum a plecat, am alergat afară și am turnat-o într-un vâlău, s-o mănânce câini. Am nimerit-o iar rău. În vâlău era apă și n-au mâncat-o, iar dimineața femeia a văzut isprava mea și ne-a spus-o amărâtă: „Nu vă plăcu mâncare noastră”.

Sărăcia era mare la bieții oameni și mâncarea foarte slabă și puțin hrănitoare. Am văzut adunând mere crude de pe jos, le-a spălat, le-a tăiat felii, așa, cu coajă cu tot, le-a fiert cu sare și le-a dat copiilor cu mămăligă.

Tăiau porci, dar nu găteau mâncările cu untură. Scoteau slănină, o afumau, o mâncău crudă, dar mai adeseori friptă pe țepuș, deasupra flăcărilor. În mâncări nu se punea niciun fel de grăsime, numai apă și sare, dar mai ales borș. Borșul se găsea în toate casele. Îl beau și crud, cum beam noi moarea de curechi. Iarna aveau curechi cu moare și castraveți murați. Multă acreală se consuma pe aici. Aproape toate mâncările erau acre, fie de borș, care se puneau în toate, fie moare. În toate mâncările se puneau usturoi. Acest condiment se consuma în toate felurile. Toate casele, toată Moldova răspândeau neplăcutul miros al acestei plante. Carnea se mânca friptă pe țepuș sau pe grătar, dar rar o întâlneai pe aici. Norocul era în lapte, brânză și ouă. Aveau câte o vacă mică, alb-cenușie. Laptele era gras și bun, dar mulgeau puțin. Tot timpul lăseau și vițelul să sugă. Dacă nu lăseau și vițelul, vaca nu slobozea laptele. Am văzut cazul că vițelul a murit și vaca a fost lăsată să înțărce. N-a mai putut-o mulge, n-a mai slobozit laptele. Găini aveau multe, se țineau ușor. Toată ziua umblau peste tot și vara aproape că nu costa nimic hrana lor.

Grajduri aveau, dar fără ușă și iarna se țineau deschise. Ușă nu se punea, doar numai deschizătura în zid. Porcii se țineau legați. Încă de mici, porceii erau priponiți. Li se făcea acestora un fel de ham peste mijlocul corpului ca să nu poată ieși din legătură. Câinii umblau și aci liberi și erau mulți de tot, prin toate curțile. Gazda noastră era socotit om mai cu stare, avea 11 oi. Cei mai mulți aveau câte două-trei și chiar numai câte una. Avea omul nostru 11 oi, dar avea și șapte câni, niște dulăi mari. Nu umblau cu oile, nici acasă nu prea aveau ce păzi, dar iacă așa ca să păstreze obiceiul. Nici ei nu știau de ce-i țin. Și ca dâșii era tot satul, toată țara. Puteau ține cu sutele, că mâncare nu se pomenea să le dea. Își căutau singuri, făceau pe agenții sanitari, curățau toate murdăriile. Dacă te ajungeau neputințele și trebuia să te duci „în poiană”, vorba lor, erai nevoit să te înarmezi cu câte un par să te aperi, că te înconjurau și tăbărau ca turbați să înhațe pe întrecute rămășițele intestinelor tale. O duceau bine toamna când începea să se coacă păpușoiul. Atunci era lumea lor. Toate ogoarele erau pline de câni care se săturau. Mai năvăleau prin curți la grămezile aduse pentru „desfăcat”. Furau păpușoiul cu cocean cu tot, se duceau cu el de credeai că poartă un steag.

Aveau și mâte, nu însă așa de multe. Trăiau și ele ca și câinii, din ceea ce puteau fura.

Când am ajuns noi în Moldova, nimeriseră câinii un rezervor bogat. Treceau mereu, în toate părțile, coloane militare, transporturi de tot soiul, cădeau mulți cai de oboseală și slăbiciune, rămâneau în marginea drumului și erau devorați la repezeală de sutele de dulăi hămesiți. Se dădea un război în toată legea pentru pradă. Veneau sătui de la hoit și se așterneau să bea apă din donițele așezate pe prispa casei. Îi lua Țucu la goană, dar veneau din nou.

—Dar, pentru Dumnezeu, cum lași dumneata câinii să bea apă din donița dumitale? Nu ți-i silă dumitale? Vine de la hoit și-și bagă botul în vas și bei dumneata după el.

—Lasă-i să bea. După câine poți să bei. Numai după mătă să nu bei că primești durere de gât. Câinele nu-i spurcat.

Ce să-i mai spui? E concepția în care a crescut. De ce ți-ai mai bate capul? Omul așa e el rânduit. Un obicei în care a trăit, mediul în care au viețuit generații de-a rândul se prefac în a doua natură, devin o trebuință de toată ziua. Și dacă ai încerca să-l scoți din ele, nu te poate asculta, pentru că nu te poate înțelege.

*

Fiind aici vorba de anumite moravuri întâlnite în Moldova, cu care noi nu ne puteam ușor împăca, mi-am reamintit și cele întâlnite pe la Iași și alte locuri și care mi-au scăpat în fuga condeiului. Convingerea pe care mi-am format-o atunci și o mai păstrez și azi, este că elementul jidovesc, care se găsea atât de numeros în pământul lui Ștefan cel Mare, a avut o influență foarte mare și nenorocită asupra autohtonilor. Evreii de pe aci, așezați în număr mare și veniți de pe alte plaiuri, în toate orașele și târgușoarele, sunt oameni, în majoritatea lor săraci și trăiesc într-o murdărie respingătoare. La Iași, între cei 80 de mii de locuitori de pe atunci, 50 de mii erau evrei. Așa ni se spunea. În aceeași măsură se găseau și în celelalte orașe, iar în anumite târgușoare mai mici, ca Hârlăul, Podul Iloaiei, populația întregă era compusă din „poporul ales”. Se îndeletniceau cu de toate. Comerțul se găsea tot în mâinile lor. Făceau speculații cu orice, numai câștigul să iasă. Dar numărul lor fiind mare, nu toți puteau învăța afaceri, erau împinși și spre alte îndeletniciri. În Iași toți meseriașii, căruțașii, hamalii din gară erau evrei. Constituiau o pacoste pentru bieții noștri țărani moldoveni, atât de moi și neajutorați. Și viețuiau într-o murdărie și o lipsă de bun simț condamnată. Prin mahalalele locuite de dânșii și se tăia respirația, nu mai aveai aer, te înăbușea. Gunoaiele pe uliți colcăiau de murdărie. Se cuvine să istorisesc câteva scene ce par nereale. Eu toate acestea le-am văzut cu proprii mei ochi. Prima cunoștință am făcut-o cu aceste nenorocite lifte la Mărășești. Mă duc la dugheana unui evreu de aceștia să cumpăr ceva alimente. Prăvălia plină de cumpărători. Murdărie peste tot. Așteptând să-mi vină rândul, mă trezesc că iese din casă o fată cam de 13–14 ani, se dă după ușă, unde se găsea un vas de lemn, un ciubăr mai mărișor, își reazimă picioarele desfăcute de o parte și de alta și așa, din picioare, ridicându-și rochia până la genunchi, dă drumul zăgazului într-un zgomot de cascadă. Cei prezenți nu s-au sinchisit. N-am mai cumpărat nimic, am plecat scârbit.

La Iași, mai târziu, în vara anului 1917, venind de la Dăngeni, m-am dus pe strada Aron-Vodă, să-l caut pe Nicolae Hamat la locuința sa. Toată ulița, tot cartierul locuit numai de urmașii lui Avraam și Iacob și ceilalți prooroci din Biblie. O duhoare încercioasă te silea să-ți astupi și nas și gură. Cu câțiva pași înaintea mea, o evreică bătrână arunca în stradă conținutul unui vas de noapte. Nu era un caz izolat, la tot pasul vedeai urmele unei astfel de îndeletniciri.

Stând la Hamat, nevoia mă silește să caut closetul. Mi-l arată în mijlocul curții, o alcătuire de scânduri rare, dar în sfârșit un adăpost de trebuință. Intru înlăuntru – avea ușă – closet de modă orientală, doar cu o gaură în pământ. Abia intrat vine o fată frumușică, bine legată, murdară și cu părul în dezordine și văzând că locul e ocupat, trece la spatele șandramalei, cu dosul întors spre mine, își ridică hainele și goală își deșartă fără pic de rușine murdăria din intestine. Și closetul în partea aceasta nu avea o scândură, o deschizătură de vreo două palme de lată lăsa deschisă vederea „tabloului”. Mi-a fost mie rușine și am grăbit s-o șterg de aci. Nu e o poveste, e o realitate pe cât de rușinoasă pe atât de caracteristică prin originalitatea sa.

Am mai întâlnit și alte multe pilde de acestea, pe care nu le mai înșir, căci n-au niciun rost. Sunt suficiente acestea ca să vă evidențieze icoana vieții nenorocitului neam evreiesc din Moldova.

Se poate că influența acestuia a străbătut și la poporul nostru. Dar se poate că a fost un obicei al pământului, moștenire din vremile trecute. În orice caz curățenia lăsa mult de dorit. Și credința că după câne poți bea apă, că nu capeți durere de gât, ca după mătă, poate nu constituia o așa de mare dovadă de necurătenie ca altele, pe care le-am nimerit pe aci. Am văzut familii unde copiii își făceau „lipsa mică” în ceaunul de mămăligă. Dimineața, după ce era deșertat, se clătea cu apă rece și se puneă pe foc de mămăligă. Era spălat, așa spuneau ei.

Fântânile aci aveau stabor în jurul lor, dar nici aci nu aveau întocmirile și rânduelile necesare de scos apă. Se găsea la fiecare fântână câte un cârlig – fântânile nu erau adânci – fiecare cetățean ce venea după apă își agăța cofa (donița) de cârlig și-o cufunda în apă. Și erau aceste cofe care de care mai murdare, mai slinoase, de te lua groaza numai când le vedeai.

Și am mai întâlnit la Dăngeni și o altă particularitate, pe care nici acum n-o pot înțelege. Poate vor fi dezlegat-o oamenii învățați care se ocupă cu probleme de acestea. În satele de pe acolo, toate casele sunt acoperite cu stuf. Vrăbii sunt multe și pe acolo, că unde nu se găsesc aceste păsări folositoare și stricacioase în același timp. Și în streșinile caselor și-ar găsi un loc potrivit să-și dureze cuiburile, dar nu și le fac acolo. Toate aceste viețuitoare zburătoare și atât de lacome și de obraznice, la Dăngeni și de bună seamă în toată regiunea, își construiesc cuiburile în fântâni, printre pietre. În fiecare fântână se găseau zeci

de cuiburi, apa e plină de murdăria lor. Când te apropiai să scoți apă, zburau nor de ele. Puii mai cădeau, se mai înecau. Moldovenii se obișnuiseră cu pacostea aceasta, o luau ca naturală, nimic nu-i supăra, dar noi nu ne-am putut împăca cu această murdărie. Aveam o damigeană mare, de vreo 25–30 de litri, se ducea Țucu cu ea până la curtea boierului, vreo doi kilometri și o aducea de acolo pe umăr. Avea ciocoiul fântână arteziană și nu ne opreau de la apă.

Dacă murdăria și indolența nu va fi fost o influență evreiască, totuși aceste venituri adunați de vânturi din lumea mare, constituiau o mare pacoste pe spinarea blajinilor moldoveni prin negoțul și speculațiile lor. Legea nu-i îngăduia să se așeze la sate, dar în schimb, toate târgușoarele erau ticsite de acest neam hrăpăreț și toți erau negustori sau meseriași. Vindeau de toate și adunau pentru mărfurile lor ieftine și de calitate cea mai slabă, toată agonișeala bieților și nenorociților noștri țărani.

Nu mai vedeai o haină românească de baștină decât la câte un bătrân uitat de moarte. Toți se îmbrăcau cu zdrențe cumpărate de la jidani. Peste săptămână le vedeai învălite în fel de fel de țoale murdare, de culoarea pământului! În sărbători fetele umblau cu haine nemțești, ieșite de mult din modă, cu mănuși numai cu jumătate degete, care erau la modă în copilăria mea. Hainele, tot rămășițe de pe atunci. Și toate fetele purtau umbrele de soare. Pretindeau titlul de „domnișoară”, femeile de „madame”. Îmi aduc aminte. Plecasem cu Țucu și cu tânărul ardelean Martin prin sat, să cumpărăm ouă. Într-o curte trebăluiește o femeie îmbrăcată cu niște pantaloni peticiți, bărbătești, peste aceștia o fustă care nu mai avea culoare de murdărie, peticită și spintecată. O maramă încoloră îi acoperea capul, din care ieșea claia de păr de săptămâni multe nepieptenată. Era încălțată cu niște opinci ca vai de mama lor, înfășurată cu niște zdrențe peste fluierile picioarelor. O biată căsuță aplecată într-o dungă era toată gospodăria ei.

Martin o agrăiește:

— Lelițo, nu ai să ne vinzi niște ouă?

— Ce? Ce? Ce leliță? „Madam” nu știi să zici? Răspunde femeia indignată.

— Dar du-te dracului de madam. Tu ești madam tu, o grămadă de zdrențe și gunoi! Firea-i al dracului de madam, îi ripostă Țucu cu toată amărăciunea și revolta. Bată-vă Dumnezeu de nenorociți și de sărântoci.

Bărbații mai tineri umblau în haine nemțești, mai bine zis în zdrențe de moda aceasta, rămășițe de acest fel, cumpărate scump de la evrei. În zilele de sărbătoare purtau gulere tari și cravată, gulere de cauciuc, pe care moda de la orașe le aruncase de decenii. Mai umblau cu „jambiere” de piele, ponosite și rare, dar „domnești”. Băieții își ziceau „cavaleri”. Unii dintre dâșii mai învârteau între degete o „cravașă”.

Întreg satul în zile de sărbătoare ți se părea un mare circ, în care sute de maimuțe, îmbrăcate în tot felul de țoale, imită gesturi omenești. Toată această maimuțareală a celor de la orașe, rău înțeleasă și prost plasată, era direct ridicolă și scârboasă. Îți făcea rău când îi vedeai.

La lucru se duceau cu uneltele în mână. Nu le-ar fi luat pe umăr pentru nimic în lume. Era prea „țărănească” această moștenire. Am văzut fete care se duceau la prășit cu sapa în coș, învălită în hârtie și coada în mână, de parcă se duceau la plimbare, răzimându-se în baston.

Toată această împodobire maimuțarească, cu haine străine, ieșite de mult din modă, era opera evreilor. Cumpărau pe prețuri de nimic tot ce nu se mai putea desface la orașe și le vindeau cu câștiguri înzecite populației satelor, ajunsă cu totul sub influența lor. Nu cereau bani, se mulțumeau cu produse din gospodăria sătească, pe care le valorificau, realizând și de aci câștiguri mari. Și astfel s-a lățit peste sate „moda” aceasta tâmpită, dispărută de mult de la orașe, înlocuită acolo cu alta.

Tot acestor lifte hrăpărețe se datorează în mare parte și patima beției, atât de frecventă prin părțile acestea. Moldovenii de pe aci luau rachiuri tari, spirit, aduse în comerț de „alesul” neam evreiesc.

În zilele războiului băuturi nu se mai găseau, ne povesteau însă oameni cumsecade că, mai înainte de aceste cumplite vremi, era îngrozitoare patima beției.

Luxul și băuturile au prăpădit această populație blândă și greoaie la vorbă și mișcare. Ca și la ruși, bărbații sunt greoi, tăcuți, lipsiți de îndemnuri. Împrejurarea aceasta a făcut ca, în schimb, femeile să fie mai de acțiune și mai bune de gură. Ele dictează aci.

Diferința de caracter dintre munteni și moldoveni dădea prilej multor ciocniri, mai în glumă mai în supărare.

—Șoldovean cu limba lată, strigau muntenii.

—Țărna mării voastre de golani! Răspundeau rar și apăsat moldovenii. Acestora pare că le cădea greu să scoată din gură câteva vorbe. Treceau pe lângă dânsul:

—Bună dimineața bădie!

Și ajungeai departe când auzeai în urma ta un „...țam” înfundat, ceea ce vrea să fie un „mulțam” la salutul său. Femeile erau mult mai sprintene și se luau în colți cu muntenii. Cât sunt ei de buni de gură și de repeziți muntenii, nu le puteau învinge la vorbă. Când îi auzeau vorbind, le spuneau numai: „De ce grăiți țigănește?”. Țigani de pretutindena din țara noastră, și în Moldova ca și în Banat, vorbesc graiul muntean. Și moldovencele auzindu-i pe muntenii noștri, credeau cu toată seriozitatea că „grăiesc țigănește”.

*

Muncitorii veniți cu noi de la Lăculețe, țărani de la munte, cu multă ascuțime de minte și chiar cu mai bună învățătură de carte decât mahalagii adunați de prin București și suburbiile vecine – erau luați peste picior de aceștia. Bucureștenii aveau toată șlefuiala orașului și toate apucăturile necinstite adunate de prin mahalale. Cu obrăznicile și îngâmfările lor se sileau să-i pună pe ai noștri într-o situație de inferioritate, să-i trateze cu dispreț, să-i înjosească și să le dispună de parcă le-ar fi stăpâni.

Era firesc să le luăm apărarea, era de datoria noastră și o făceam, ne găseam mereu în conflict. Cât erau ei de mulți, cu noi nu dovedeau, toată spoiala lor de suprafață se scutura în fața argumentelor și vorbelor noastre, adeseori usturătoare. Și bieții oameni, intimidăți la început de strălucitoarea spoială numai de suprafață a bucureștenilor, au început să vadă goliciunea dinăuntru și au început să fie mai îndrăzneți, să nu se lase călcați în picioare. Își mai dădeau ei orașenii aere, dar nu prea erau luați în seamă.

Cu trecerea vremii s-au netezit și aceste întâlniri și s-au potolit spiritele. Traiul în comun și necazurile apropie și împacă și spiritele cele mai învrăjbite.

Conducerea fabricii noastre o avea un oltean de la Craiova, inginerul doctor în chimie Ion Păunescu. Studiase în Germania, avea multă carte, dar și multă răutate în sufletul său. Venise mai târziu. O pățise rău pe drum. Într-o gară oarecare, muncitorii cu care venise de la Dudești, năvăliseră la niște vagoane încărcate cu vin și furaseră cantități însemnate de băutură. Un ofițer, nu mai știu în ce calitate, îi luase la bătaie pentru fapta lor necinstită. Îl făcuse

răspunzător și pe șeful pentru necinstea oamenilor de sub conducerea sa, îi administrase și lui o sfântă păruială și-l ținuse vreo două ore în ger, numai în cămașă, cum îl sculase din așternutul rânduie în vagon. Și de acolo s-a dus la spital. Refăcut, a venit la Dăngeni cu o întârziere de câteva săptămâni. Și locul i-l ținuse sublocotenentul Ionescu.

Inginerul dr. Ion Păunescu era numai oțet și otravă. Pe omul acesta nu l-am văzut niciodată decât încruntat. Și când credea că râde, ieșea un rânjet de fiară. Multe zile amărâte ne-a cauzat acest om, nouă, tuturor și cu precădere celor de la Lăculețe. Iar noi „boanghenii” ne bucuram de o deosebită atenție. Ne acorda un supliment de acreală și venin.

Spre deosebire de organizația noastră de la Lăculețe, unde ne găseam supraveghetori cu oarecare cunoaștere de carte, cu pregătire școlară, la Dudești se practica sistemul învechit al „capilor de echipă”, recrutați dintre muncitorii mai vechi în serviciu, oameni mai iscusiți – vorba vine – lingușitori și îndrăzneți, adeseori secături fără nicio valoare. Și am înțeles de ce la Dudești au avut, la secția de grenade, peste 60 de morți, pe când noi n-am avut la Lăculețe nicio victimă. Pe lângă alte comptuale pricini, de bună seamă cea mai de căpetenie a fost proasta organizare și conducerea încredințată oamenilor incapabili și reduși la minte.

Când a luat conducerea lucrului a declarat simplu:

– Eu îmi am organizația mea, am capii mei de echipă și nu vreau să știu de nici un supraveghetor de la Lăculețe. Dacă vreau să rămână aci, să lucreze în rând cu muncitorii. N-am nevoie de ei. Nu le place? Pot să plece.

Inginerul Dinulescu a căutat să-i demonstreze că noi suntem oameni cu școală, că ne-am distins în conducerea lucrărilor și suntem mai de folos decât capii săi de echipă. Și atunci în ordinul nostru de mobilizare este scris limpede, suntem mobilizați în calitate de „supraveghetori de atelier”. N-a vrut să știe de nimic. Toate acestea ni le-a povestit inginerul Dinulescu. I-am răspuns că nouă nu ni-i rușine să lucrăm, dar nu știm cum vom lucra conduși de nenorociții capi de echipă aproape analfabeți, cum vor merge lucrările?

Peste capii de echipă se găsea un „șef”, recrutat tot dintre muncitori, mai isteț, mai întreprinzător, dar numai în cadrul obișnuinței de toată ziua. Cât ce se abăteau trebuințele din fâgașul vechi, se pierdea cu firea și nu se putea orienta. Îl chema Ionescu, ne privea de sus, cu superioritate bine distanțată.

Ajutorul șefului era unul Surugiu, om de treabă, mai luminat la cap, cu real bun simț și cu mai multă orientare în lume. Dintru început s-a apropiat de noi și ne-a dovedit prietenie. Noi, la rândul nostru, i-am fost de mare folos. Surugiu avea îndatoriri gospodărești, aprovizionarea cantinei și a animalelor cu furaje, îngrijirea căruțelor.

Pe la început nu prea aveam ce lucra. Nu era nimic instalat. Nu era sigură însăși instalarea fabricii. Se vorbea mereu și cu toată stăruința că fabricarea grenadelor nu se va mai continua și muncitorii, cu tot personalul, vor fi puși la dispoziția Ministerului de Război. Săptămâni de-a rândul am trăit în această nesiguranță. Ca să facem ceva, ca să putem justifica existența și să ni se poată plăti un salariu, ne-am apucat să curățim gunoiul din jurul grajdurilor fanariotului. Se găsea în grosime de aproape un metru. De zeci de ani n-a mai fost curățit. Lucram. Nu bucură! Tândăleam cu grijă de zilele ce vor veni.

Inginerul Păunescu a acceptat să rămânem și noi între personalul de supraveghere în calitatea de capi de echipă, dar nu cu leafă lunară, ci plătiți ca muncitorii, cu ziua. Ce era să facem? Principalul era să ne asigurăm existența, vorba lui Nică Țucu: „Pască și-mpiedecată, numai să fie grasă”.

*

O grea problemă pentru noi o constituia alimentarea. Împrejurările erau nespuse de vitrege. Se organizase în pripă o cantină. Mâncările erau însă slabe. Cartofi sau fasole fierte în apă și sărate sau completate cu zeamă de borș. Dar și aici se făcea economie. Bucățile de cartofi și boabele de fasole erau rare de tot, alergau una după alta prin cazan, vorba ăluia. Primeam și pâne, nu mai știu ce cantitate, în orice caz insuficientă. La amiază mâncam pâne goală și sare, ne mai câștigam câte ceva din sat, făceam câte o mămăligă cu lapte, mai câte o căigană. Cu greu ni le câștigam și pe acestea. Era multă lume îngrămădită aci. Pe lângă noi mai erau și câteva sute de internați politici, turci și bulgari. Mulți aveau bani și plăteau prețuri bune. Ne făceam un cont la un sătean, luam în fiecare zi un litru de lapte. La amiază pâne goală, seara lapte cu mămăligă, iar dimineața nimic, că nu aveam ce.

La cantină eram obligați să mâncăm. Ni se reținea suma cuvenită, din salariu. De mâncare nu ne apropiam orice am fi făcut, cât de flămânzi am fi fost, n-o puteam înghiți. Ne mulțumeam cu pânea. De la o vreme pânea era atât de rea, de n-am mai putut-o mânca. Era de culoarea pământului și așa de

tare de ne lua pielea de pe gingii. Rodeai câte un ceas la bucăți și n-o mai dovedea s-o mesteci. Nu avea niciun gust. Am renunțat și la pâne, o dam altora, dar am continuat să plătim cantina.

*

Mai păstrez încă însemnări din zilele trăite pe atunci. Sunt icoane slabe și șterse ale vremilor acestora de cumplită restriște, dar îndeajuns de grăitoare ca să se poată măcar cât de cât înțelege zbuciumul sufletesc, frământările pentru existență, lupta cu valurile tulburi și înfuriate ale vieții de atunci.

2 martie. „Mi se pare că nu ani, ci veacuri întregi s-au scurs din ziua în care am plecat de acasă. O toropeală cumplită acoperă mintea mea și mi se pare că nu mă mai pot simți, că nu mă cunosc pe mine însumi. Umbre grele stau veșnic pe gândurile mele și acestea rătăcesc bolnave, fără niciun rost. Inimile noastre numai atât mai doresc: Să fie sănătoși ei, să fim sănătoși și noi, atât! Sănătate! Și dacă vor mai trece luni după luni și tot va fi odată un timp când vom fi «ai noștri» la «vatra noastră».

Am fost zdrobiți. Țara a fost călcată în picioare de călăi, dar tot vom învinge. Soarele nostru nu a apus, a fost numai acoperit de norii grei ai vijeliei, dar va răsări mai viu, mai strălucitor de cum a fost vreodată. Un petic mai e din vechea Românie, dar de aci se va întinde noua Românie, care va fi cea visată de noi, România Mare.

9 martie. Vremea e schimbăcioasă. Vânturi, de care se vede că e bogată valea aceasta, se întrec între ele în răceală și putere. Zăpada s-a dus aproape, doar prin adânciturile coastelor mai sclipește în bătaia razelor de soare. Cu toate acestea e frig, un frig urăcios și umed. Amorțești stând așa fără ocupație și privind la tândăleala lucrătorilor, a căroră muncă e numai de formă, căci nu ști ce ar fi muncit serios. Sunt multe forme de care noi, românii, se vede, suntem cât se poate de bogați și trebuie să treacă luni până când se poate lua o hotărâre. E așa mediul, e așa timpul, zăpăceală generală sau vor fi fost acestea și mai demult?

Stau în frig, mișcând din picioare, discutând cu unul și cu altul evenimentele din Rusia cu abdicarea țarului Nicolae. Ziarele sunt rare, dar cu atât sunt mai dese părerile.

12 martie. Țara e bătută de epidemii. Acum gândul principal e sănătatea. Am căutat să adunăm în vremuri bune câteva parale, ca să putem duce și noi

acasă, la ai noştri, ceva. Acum a ajuns timpul să nu mai putem cruţa. Pe februarie nu ni s-a dat leafa, totul e grozav de scump şi ca să poţi rezista vremilor şi bolilor trebuie să te hrăneşti bine, trebuie să-ţi păstrezi sănătatea, ca să te duci întreg acasă.

Avem cu noi un bulgar internat, flautist admirabil. Din când în când ne delectează cu doine şi jocuri româneşti.

Azi s-au adunat la noi o mulţime din ai noştri de pe la Lăculeţe, foşti prieteni şi duşmani, acum toţi asimilaţi de soartă. Cum te priveau atunci de dispreţuitor, așa-ți strâng acum mâna de prieteneşte. Durerea coboară şi şterge, apropie şi uită.

La început privirile noastre se duc în gol şi gândurile purtate de ritmica așa de frumos undulătoare se pierd departe, unde sunt «sufletele noastre» şi plâng înmuiate de sunetul dulce al doinei. Rând pe rând începem să-l acompaniem, ba când o întoarce pe joc, Ghiță Meruțiu bate talpa, ca la noi, «dincolo». Și așa ne mângâiem inimile de dorul gliei și ființelor iubite rămase la sute de kilometri departe.

13 martie. Se pare că se clatină iarăși pământul sub noi. Suntem sortiți să nu stăm prea mult într-un loc. Cel puțin așa se șoptește de unii din cei bine informați. Se vorbește, ceea ce e foarte probabil, că nu se vor mai face grenade și personalul va fi pus în disponibilitate până la noi ordine. Mă ocupă gândul să mă duc la școala militară.

14 martie. Departe, undeva, peste Bucovina, se aude un muget greoi și învăluit de tunuri. Mi se pare că «se apropie așa de par», copiii ai nimănu, rămași orfani pe mâna mamei vitrege, care nu ne prea vede cu ochi buni, suntem amenințați să ne pună la lucru sub ordinele unor oameni care abia leagă literele una de alta, ca să alcătuiască un nume scris ca vai de mama lui.

15 martie. Încep să nu mă mai simțesc. Memoria mi se îngreunează, gândurile mi s-au zdrobit de mult. Mi se pare că aș fi un buștean fără viață, doar că mai mișcă. Icoana celor de la vatră e tot mai depărtată, tot mai ștearsă, de-mi vine să cred că n-a fost niciodată reală. A fost o poveste care s-a dus și a rămas în loc un gol fără de margini, o prăpastie ce nu cred că se mai umple vreodată. Ca cele din urmă rămășițe dintr-o armată nimicită – schilozi, ruptți, umbre ce se târăsc – așa sunt acum gândurile noastre. Bolnave, sar fără nicio legătură de la un loc la altul, împleticindu-se, căzând, zdrobindu-se și pierind

ca fumul dus de vifor. Nu-mi mai pricep rostul, nu mai știu ce vreau, s-a tocit orice simț în mine, sunt numai umbra unei ființe ce a existat cândva, odată, în vreo poveste care a dispărut.

16 martie. Nu știu ce va fi cu noi. Organizați de acasă cu de-ai lor, niște dobitoace ce nu știu nici măcar un nume să-l scrie ... noi, supraveghetorii suntem peste număr și vom intra în șirul lucrătorilor, având de capi de echipă pe câte o vită din acestea. Ca lucrători suntem decizi să nu rămânem, nu pentru lucru, ci pentru imposibilitatea de a ne supune unui om căruia n-ai cum să-i dai ascultare. D-l Dinulescu spune că e pe cale – firește, a lui e osteneala – să se transfere și vom rămâne și noi «capi de echipă», plătiți însă cu ziua și cu cât? Dumnezeu știe!

26 martie. E Dumineca Floriilor. Nu ieșim din casă decât la biserică. E lume multă adunată aci, căutând mângâiere sub aripa maicii biserici, în durere cautând scut la Dumnezeu. Servește frumos și predică un preot refugiat din București. Lumea e toată străină. Din sat sunt numai câteva femei.

31 martie. E Vinerea Patimilor! Cuvintele de rugăciune nu mai pot fi rostite de buzele mele arse, căci clocotul din sufletul meu varsă foc de blesteme și ură în contra întocmirilor lumii acesteia de mișei și fiare flămânde de sânge. Am murdări numele lui Dumnezeu, rostindu-l cu gurile noastre, devenite guri de vulcan prin care iese foc și fum, produse de clocotul din sufletul nostru răzvrătit de suferințele anilor.

Religiozitatea unuia sau altuia din lumea pribegilor de la vetre ne pare un ce ridicol și obiceiurile de sărbători ne par caraghioslăcuri acum, când la tot pasul vezi pe oamenii cinstiți de ieri înșelându-se unii pe alții.

E o nebunie întreagă lumea de acum. S-au cutremurat toate încheieturile societății și s-au prăbușit în dezordine și rătăcire. Îi vezi la biserică pe toți aceștia închinându-se, bătând mătâni, sărutând toate icoanele, tăvălindu-se pe jos înaintea lui Dumnezeu celui mare și puternic. Se duc la popă să le citească sărindare și slujbe diferite și acesta dictează fel de fel de canoane și ispășiri, care sunt astfel întocmite ca să umple sacul cel fără de fund al popii. Acum e pentru dânșii secerișul cel bogat. Războiul, pribegia au scuturat scoarța ce acoperea ochii noștri și deșertăciunea vieții omenești s-a arătat în toată golătatea ei. Și lumea îngrozită își ia refugiul la biserică, caută să-și dezvelească sufletul său înaintea popii, care apoi croiește canoanele de ispășirea păcatelor,

dictând câte 5–6 sărindare plătite cu 4–5 lei unul. Aşa e timpul, seceră și culege atunci, când este și când poate. Când vezi însă această frământare nebună și credință falsă, când vezi negoțul ce se face în biserica lui Cristos în aceste zile de pătimire omenească, când serbăm Patimile Domnului, când vezi învățăturile lui Cristos batjocorite de slujitorii altarelor, te îngrozești și nu-ți mai vine să te mai rogi, căci te temi să nu murdărești credința adevărată în curăția sa divină. Credința e ideală, acum plutește acolo unde nu ajunge clocotul de iad al oamenilor de acum. Și e bine să n-o stropim cu rugăciunile noastre, când faptele noastre sunt negre ca gura iadului. «Doamne ajută-ne și ne condu pașii spre bine!» ar fi tot ce azi poți zice și să-ți pui toată osteneala ca să faci fapte cinstite și creștinești. Atunci conștiința ta e curată și inima ta o vede Atotvăzătorul Dumnezeu”.

Așa scriam eu acum mai bine de patruzeci de ani. Și această convingere nu s-a clătit cu nimic în cursul acestor ani trecuți, ci dimpotrivă s-a întărit. Pretutindeni și în toate vremile, învățăturile de credință ale Mântuitorului au fost speculate în interesul căpătuirilor personale. Și această negustorie murdară se găsește și s-a găsit întotdeauna la toate neamurile și la toate credințele, începând de la vechii vrăjitori ai popoarelor sălbatice și până la cele ajunse pe cea mai ridicată treaptă a civilizației omenești.

Omul simte în sine a sa nevoia de a crede în ceva. Așa e dânsul alcătuit. În disperare, în vremi de teamă, de groază, când nu mai găsește scăpare în sine sau în semenii săi, își ia refugiu la o putere nevăzută și caută acolo ajutor. Această credință îi dă nădejde, îi întărește puterea de rezistență și învinge greu. Credința, oricare ar fi ea și oricum s-ar manifesta, e necesară în viața omenească, menține echilibrul sufletesc, întărește pe cei slabi în lupta cu necazurile și vijeliile vieții. De aceea e necesară. Cel ce nu mai are nicio credință e mai ușor supus rătăcirilor în lume și prăbușirii. Mântuitorul lumii a spus el însuși învățăceilor săi și poporului ce-l urma: „Crede și credința ta te va mântui!”. Chiar și pentru cei ce nu cred în dumnezeirea sa, Isus Cristos poate să fie o bună călăuză în viață. Învățăturile sale sunt cele mai perfecte precepte de viață individuală și socială. Ele se întemeiază pe adevăr și dreptate, pe egalitate și dragostea aproapelui. Și acestea ar constitui temelia societății omenești cea mai durabilă și ideală. Dar ele n-au fost nicicând înfăptuite și nu vor fi niciodată, căci omul, cu toată structura sa sufletească este alcătuit

dimpotrivă. Are înclinări, porniri egoiste, călăuzite de lăcomie, îndemnuri spre măriri și bogăție și în aceste tendințe nu alege mijloacele și nici urmările străduințelor sale pentru semenii. Toată istoria omenirii este prevăzută cu războaie prăpăditoare de mii și milioane de oameni pentru ambiții și orgolii personale sau de grupări sociale.

Biserica creștină a trecut în tot cursul veacurilor și mai trece și azi prin zguduiri și frământări. S-au războit și în sânul său și se mai războiesc și azi atâția indivizi dornici de mărire sub masca falsă a pietății creștine, degradându-se la cele mai condamnabile fărădelegi, pustiind și prăpădind totul. Învățăturile de credință servesc ca mijloace pentru intențiile lor diabolice.

Credința trăiește în însăși ființa omului. Ea nu poate fi distrusă de nicio împrejurare. Ascunsă și uitată vremelnic, din anumite împrejurări launtrice sau venite dinafară, ea re apare din subcoștientul omenesc în momente de necaz, de pierdere a capului, când omul nu mai găsește refugiu și ajutor în sine sau societate. E ultimul ajutor, ultima nădejde. Deci nu preoții diferitelor culte susțin credința, nici n-o propovăduiesc dânsii din generație în generație. Ea este o moștenire. Slujitorii altarelor – dacă sunt la înălțimea datoriei lor pastorale, o călăuzesc numai, îi dau mai multă limpezime, o stimulează numai. Dacă credința ar fi o operă a preoților s-ar fi dărâmat de mult, ar fi distrus-o prin însăși faptele lor. Nu e o glumă, nici răutate maximă, rămasă din înțelepciunea bătrânilor: „Să faci ce zice popa, dar să nu faci ce face el!”. Acest adevăr este o constatare dureroasă trasă din cruda realitate a vieții. Și e o dovadă puternică, că tăria credinței se află în însăși firea omului. El ascultă ce-i spune popa din cărțile sfinte, dar condamnă faptele sale. În sinea sa are formată limpede convingere despre folosul învățăturilor Evangheliei în viața omenească și caută să se ferească de faptele preotului care i le spune, dar nu le urmează el însuși. Din această convingere s-a născut gluma în aparență răutăcioasă, dar oarecum adevărată, scoasă tot de înțelepciunea și judecata dreaptă a obștei: „De două mii de ani aproape se silesc popii să distrugă credința creștină și nu reușesc”. E o maximă rostită la figurat, dar nu e o minciună. Nu direct și nu cu această intenție lucrează preoțimea să prăpădească credința întemeiată de Mântuitorul prin jertfa sa pe cruce, ci indirect, prin purtarea, prin hămeșia nesăturată contribuie la slăbirea ei. Și dacă

învățăturile de credință n-ar trăi în adâncul conștiinței mulțimii, dacă n-ar constitui o trebuință de viață pentru marea obște, de mult s-ar fi risipit.

Frumoase și înălțătoare de suflet sunt cântările din aceste zile din ajunul Învierii. Fiecare vers cuprinde o învățătură de viață, o mângâiere pentru sufletele împovărate. Și ce măreață, ce sublimă, ce divină este jertfa Mântuitorului pentru triumful învățăturii sale. Dacă nu aducea această jertfă de bunăvoie, credința sa nu s-ar fi răspândit. Cristos era conștient de aceasta și s-a supus cu tot devotamentul chinurilor, umilințelor și morții, ca din mormântul său să răsară o viață nouă, mai bună, mai dreaptă, întemeiată pe adevăr și dreptate, pe dragoste pentru toți oamenii, pe egalitate între membrii marii societăți umane.

Când Isus a fost prins în grădina de zbirii regimului vechi, înșiși apostolii săi l-au părăsit. Petru, care mai nainte se cerea să fie jertfit alături de învățătorul său, se leapădă de dânsul în aceeași noapte și nu o dată, de trei ori chiar, jurându-se cum e mai rău că nici nu-l cunoaște pe „omul acesta”. Dar măreția, tăria cu care a îndurat suferințele îngrozitoare ale răstignirii, demnitatea cu care s-a înfățișat la judecata arhierilor și a lui Pilat, au impresionat mulțimea, zguduiri petrecute în elementele naturii la sfârșitul său pe cruce au impresionat puternic pe cei prezenți, au cutremurat inimile celor ce i-au cerut răstignirea. Apostolii înfricoșați se înarmară cu tărie de luptă și pornesc în căile apostoliei lor, propovăduind neamurilor pământului adevărurile evanghelice, suferind bătaii, închisori și chinuri, murind pentru Cristos.

În Joia Mare a Paștilor se cetesc cele mai frumoase Evanghelii. Sunt cuprinse în acestea toate învățăturile de credință și întreg șirul suferințelor Fiului lui Dumnezeu, prin care s-au cimentat aceste învățături, rânduind lumii o nouă viață. Cântările din seara aceasta, ca și din cea următoare sunt minunate. Și parcă deasupra tuturor se ridică textul cântării: „Acestea zise Domnul către iudovi: Poporul meu, ce v-am făcut vouă și cu ce m-ați răsplătit...”. Nu e numai o cântare frumoasă, e un adevăr vecinic de viață: poporul și recunoștința sa de totdeauna, omul din toate veacurile. Poporul Ierusalimului, însuflețit de învățăturile noi de viață, de minunile săvârșite, îl primește pe Isus Cristos cu Osanele și cu ramuri de finic în mâini ca pe un nou și mare împărat. Și același popor, sub îndemnul arhierilor și cărturarilor fățarnici, să-i ceară, cu urlete de fiare sălbatice, răstignirea. Poporul de totdeauna! Înșelat în naivitatea sa de

cuvintele meșteșugite ale răilor și mai marilor zilei, se pornește ca o turmă de oi, fără să mai cugete la ceea ce face. Se duce înainte fără socoteală, fără să analizeze împrejurările și eventualele consecințe ale acțiunii sale.

Recunoștința? O primește fiecare binefăcător al poporului, cum a primit-o Mântuitorul, cel mai mare binefăcător al lumii din toate veacurile. Și toți cei ce-și pun în gând să fie de folos obștei, să se aștepte la această răsplată. Mulțimea se lasă ușor abătută din drumul său, recunoștința e o floare foarte rară. Fiecare om cu suflet pentru durerea celor mulți și nenorociți și care se trudește să le ușureze soarta, devotându-se lor, o singură recunoștință să aștepte, glasul conștiinței sale proprii. Nu este alta.

„2 aprilie, ziua Sfinților Paști. Ce necuprinsă e taina Învierii Mântuitorului pentru sufletele lumii. Strălucirea ei n-a putut să lumineze mințile oamenilor și cuvântul «Pace vouă!» n-a putut cuprinde sufletele celor mari ca să lase popoarele lumii la glia lor, să-și ducă viața în liniște, ci au fost duse să se sfâșie între ele ca fiarele turbate, cu toate că nu vor fi avut nimic de împărțit între ele. O taină rămâne taina Învierii și necuprinse de mintea omenească rânduielile lumii.

De mâncare nu prea avem. Numai pâne și ouă roșii, vreo câteva, de simbol, sunt Paștile noastre. Oare ai noștri, acasă, avea-vor ce mânca de Paști? Avea-vor, sărmanii mei copii vreun ou roșu, să se bucure și ei că sunt Paștile?

Luni întregi au trecut de când nu mai știu nimic de dânșii. Oare ce vor fi făcând acum, în foametea asta grozavă? Oare nu-i vor fi aruncat afară din casă, în pulberea drumurilor? Unde vor fi, ce vor mai face? Vor suferi și vor blestema pe acela care le-a fost tată și i-a lăsat pe drumuri, în picioarele străinilor cruzi și mișei?

De multe ori, stând de vorbă cu gândurile negre, mă cuget în mine. Oare nu vor fi luat lumea în cap, nu vor fi fost duși cu sila pe undeva, unde vor fi pierit de mizerie? Și atunci – mă întreb singur – oare ce rost mai ai tu pe lumea aceasta? Mai poți trăi?

Dumnezeu care mi-a condus pașii pe cărări bune până acum și i-a apărut și pe dânșii, îi va apăra și de azi încolo și mă voi duce acasă la ai mei, sănătos, îi voi afla în bine și sănătate. Vom putea preamări atunci pe Dumnezeu pentru învierea vetrei noastre reci și vom uita suferințele din anii aceștia grei și sângeroși...

...Întreaga lume protestează în contra Teutonilor și rând pe rând intră în război. Statele Unite au intrat. Acum rup relațiile diplomatice: China, Brazilia, Panama, Guatemala, Argentina, ba se zice că și Norvegia. Va trebui să treacă o dată timpul acesta de groază și după ani de «patimi» va sosi și ziua Învierii neamurilor și va triumfa adevărul zdrobind porțile întunericului. După patimi, suferințe, dureri și groază va răsări soarele și pentru nenorocitul neam românesc și va avea și el înviere... Se apropie și Paștile noastre!

4 aprilie. S-a făcut un frig de iarnă. Vântul de miazănoapte suflă cu toată puterea. Lucrătorii «sudiști» s-au făcut prieteni cu noi. Purtarea noastră umană și cinstită cu fiecare i-a atras și azi ne consideră ca pe cei mai apropiați ai lor. Discutăm de una, de alta, ne întrebă câte de toate și-i auzi zicând: «Ce crezi? Mergem în vara aceasta acasă?». Îi încurajez și credința mea e că până în toamnă încăpățânarea bandiților va fi înfrântă. Când o lume întreagă s-a revoltat nu se poate ca această lume să fie neputincioasă. Trebuie numai răbdare. Suntem martori ai unor timpuri mari și epocale și fericit acela care le va supraviețui. Ne vom revedea căminele noastre în România Mare, măcar să nu fim în stare să cucerim noi înșine ce avem de cucerit. Datorința ne-am făcut-o, am jertfit din destul până acum pentru cauza aliaților. Victoria va fi a aliaților și a noastră.

6 aprilie. Prior își joacă calul său neînfrănat. Vânturile se iau la întrecere, suflând cu putere și cu frig, tăindu-te până la oase...

Am început munca la grenade. Sunt la montare, unde am fost și la Lăculețe, dar nu mai e viața de atelier de acolo. Îți împărțeau lucrul cum voiai și cum simțea nevoie și mergea strună. Aci încă ți se dau 30–35 de oameni care lucrează la două mese din vasta sală, fostă grajd și stai acolo ca o momâie în cânepă, sperietoare de vrăbii. Întocmirea întregului lucru e o harababură înmulțită și demodată cu mult târâboi și puțin spor. Nu-i vorbă, cam așa și scopul, să se lucreze mai puțin. Cum nu sunt materiale, să se întindă timpul mai lung, ca să nu se desființeze fabrica. Atunci nu ne-am dat seama, dar acu vedem clar cât de bine era organizată munca atelierelor de la Lăculețe.

9 aprilie. Întreagă furia iadului s-a aruncat asupra pământului. După ploaia de astă noapte, zăpada în fulgi mari cade repezită de vânt. Nu e chip să ieși din casă. Vântul groaznic te taie până la oase și te aruncă ca pe o zdreanță. Umezeala te face să tremuri. Lumea umblă zgârgorită de frig, desculță și

îmbrăcată ca vai și amar, slabă, bolnavă de mizerie. Soldați de la o coloană caută locuințe prin sat. Murdari, slabi, păliți, se plâng că abia își mai duc sufletul, trăind cu un sfert de pâine. Vlaga țării se fură de cei cu epoleți lucitori și sârmanii ce și-au pus piepturile la bătaie mor de boli, mizerie și foame.

12 aprilie. Tremurăm în «atelier». Deschis curentului din toate părțile, fostul grajd ne torturează cât e ziua cu «bunățile» sale. Ploi repezi și reci te fac să înoți în noroi până la înfășurătoare. Ba ne plouă acum și în casă, noaptea în pat. În picuri mari, cu cadență monotonă, se scurge apa neagră de funingine peste noi, dând gândurilor porniri sinistre și visurilor confuzie obositoare. Ți se strică somnul. Și stai așa, în amețeala gândurilor pribege, numărând stropii ce cad peste plapumă. Valea e ochi. Numai apă pretutindeni. Cu urât te duci la lucru și cu aceiași neplăcere vii acasă. Intri în odaia rece și repede te arunci în pat, căci nu poți sta să zgribulești. Când te scoli, te îmbraci cât poți mai repede și fugi prin vântul ce te taie din față înotând prin glod până la fabrică. Cu picioarele ude stai o zi întreagă în frigul atelierului, mișcând mereu membrele ca să nu îngheți.

17 aprilie. Frontul occidental merge bine, dar rușii stau beți de libertatea adusă de detronarea țarului. Și cine știe ce va mai fi și ce se va alege din războiul acesta, ajuns – mi se pare – la «pierderea capului» și anarhia de haos din care știe Dumnezeu cum vom ieși.

18 aprilie. Ziua de 1 mai, calendarul nou, ziua mișcărilor muncitorești, ziua libertății oropsiților, e sărbătoarea dreptului la viață pentru cei de jos”.

*

În gara Ungureni³⁵⁹, la 13 km de la noi, se găsea un mare depozit de muniție. În ziua de 18 aprilie, calendarul vechi, 1 mai după calendarul nou, depozitul a sărit în aer. Se credea că e opera internaților nemți și unguri adăpostiți în acest sat. S-a constatat ulterior, de specialiștii militari, că dezastrul se datorează altor împrejurări: umezeala străbătută în subterana unde se găsea dinamită. Explozia a fost extraordinar de puternică. S-a zguduit tot jurul ca de o erupție vulcanică. Bubuitura exploziei era urmată de o canonadă de artilerie prin aprinderea, pe rând, a obuzelor.

³⁵⁹ Ungureni, stație de cale ferată în fostul județ Botoșani, pe linia ferată Iași-Dorohoi, între stațiile Dăngeni (11,3 km.) și Vorniceni (11,9 km.).

Reproduc din însemnările mele de atunci:

„Abia plecăm la masă și prin aruncări de grenade ne cheamă iarăși. E nevoie de noi la Ungureni pentru localizarea focului și salvarea răniților. Ne ducem – cei mici – cu lucrători, cu căruțele unei coloane condusă de doi ofițeri. În pas domol înaintăm căci de, nu mergem la nuntă ca să ne grăbim și vitejii noștri ofițeri ce ne conduc știu că la lucruri de acestea e bine să ajungi la spartul târgului. Așa și e. Când ajungem acolo ni se dă ordin să ne întoarcem înapoi. Căruțe, trăsuri, duc răniții: bărbați, femei, copii. Gara e dărâmată până la temelii și mulți nefericiți care se aflau acolo zac sub dărâmăturile sale. În locul exploziei o groapă de să arunci în ea o biserică și jur-împrejur mormane de pământ aruncat. Magaziile sunt făcute praf, dar muniția, în mare parte, e salvată, scăpând de foc, doar răsturnată sau aruncată. Casele din marginea mai apropiată a satului sunt distruse, dar fără victime omenești”.

Timp de două săptămâni am făcut naveta la Ungureni, trimiși cu vreo sută de muncitori să curățim gara de rămășițele exploziei. Pe lângă ai noștri mai erau și soldați. Munceau cu toții fără vlagă, fără niciun îndemn launtric. Slabi, flămânzi și unii și alții abia se mișcă. Nu mai e viață în ei, nu mai e niciun pic de însuflețire. Stăm degeaba și noi. În nelucrare ne copleșesc gândurile negre și dureroase. Încep să trag la îndoială izbânda noastră națională. Și clipele acestea sunt zdrobitoare. Paralizarea frontului răsesc mă înfiorează. Rămânem singuri în fața valurilor năvalnice germane. Ce putem noi face, înghesuiți în petecul acesta ce ne-a mai rămas din biata noastră țară? Și gândurile acestea mă torturează zi și noapte. Poate ne găsim și noi sfârșitul în acest iad și ce se vor face cei de acasă? Nu poți găsi niciun răspuns și te zbați și te frământă și te amărăști ceasuri multe de zi și de noapte și zile de-a rândul în șir. Vremea e urâcioasă, posomorâtă, ploi și frig și suntem în plină primăvară. La 9 mai calendarul vechi, 22 mai calendarul nou, a căzut noaptea brumă și a înghețat. Când se nimerea o zi cu soare, caldă, se mai înseninau și gândurile noastre, vedeam lumea cu alți ochi, nădejtile de mai bine reveneau iarăși. Apoi iar cădeam în melancolia neagră și dureroasă.

Într-o zi cu soare m-am dus cu Țucu să facem baie în Jijia. Apa era rece, dar parcă simțeam nevoia de a ne îmbăia. Umblând pe marginea râului, am dat peste o rață sălbatică, clocind. A zburat. În cuib se găseau patru ouă. Le-am luat și le-am purtat toată ziua în sân ca să nu se răcească. Seara le-am dus cu mine

la Dăngeni și le-am pus sub o cloșcă. După o anumită vreme au ieșit puii, dar au fugit îndată prin buruieni. Biata mamă vitregă a pornit după ei, ca să-i adune, a trecut o căruță și a călcat-o. I-am plătit gazdei găina, ieșind astfel cu dobândă din încercarea noastră „gospodărească”.

După două săptămâni, eu cu Țucu nu ne-am mai dus la Ungureni, nu mai era nevoie de noi acolo, cum nu fusese nici până aci. Muncitorii au mai rămas încă vreo două săptămâni, sub altă conducere.

*

Prietenii și ortacii noștri de refugiu Ioanovici și Nistor plecaseră la armată să-și facă datoria față de neam și pământul românesc, să servească marele nostru ideal național. Ioanovici era un tânăr mărunțel la corp, blând și bun, aproape un copil. La Lăculețe toți îi ziceau „Mânzu”. După multe peripeții și necazuri a ajuns la școala militară de la Dorohoi. S-a îmbolnăvit acolo de „tifos exantematic”, a zăcut multe zile între viață și moarte. A scăpat numai piele întinsă pe oase și a venit la noi la Dăngeni să se mai odihnească, să ne vadă. A stat la noi o săptămână. Departe de familiile noastre am alcătuit între noi o nouă familie. Ne-a apropiat amarul din suflet, durerile și obida, aceleași amintiri cu care am plecat de acasă, duși de visul neamului, care cine mai poate ști dacă va deveni realitate. Sau poate visul se va îndeplini, dar noi nu vom mai fi. Abia a plecat Ioanovici și a venit Nistor. Slab, negru, gârbov, rămași numai ochii negri, speriați și privirea tâmpită. Mizeria întruchipată! Tremură pe picioare, mănâncă ca un câine jerpelit și lovit de toți trecătorii. Se uită sperios în jur și abia vorbește. O iarnă petrecută în boală, foame și mizerii de tot soiul l-au prefăcut în umbra celui care a fost. Ne doare când îl vedem așa, căci acum e singur în lume și ne-a fost atâta timp tovarăș.

*

Am încheiat lucrul în atelier. Nu mai avem material, nu mai fabricăm grenade. O parte din oameni sunt la Ungureni. Cu cei rămași construim în dealul de deasupra grajdului niște bordeie pentru materiile explozive. Unii se mai găsesec prin gară. Suntem de corvoadă, căci nu avem ce face. Și plictiseala aceasta este îngrozitoare și rare sunt zilele cu soare, deși ne găsim în mijlocul lui mai, cea mai frumoasă lună a anului, cântată de poeții din toate vremile.

13 mai. Ne-am minunat de multe ori de mâncarea cu care trăiește țăranul român. Minteia noastră n-a putut-o cuprinde aceasta, dar marele meșter – nevoia – ne-a învățat și pe noi. Apă cu fasole și sare e mâncarea ce-o căpătăm acum la cantină. În apă pun pâine și mănânc ca să-mi înșel stomacul și – ce e mai curios – nici nu mai dorești altceva. Gustul s-a tocit și ai arsuri în stomac, zisa lui Nică – „parcă ai băga paie în sac și le-ai îndesa cu piciorul”. Să ferească Dumnezeu de mai rău!

14 mai. Nică s-a dus prin satele vecine să mai caute de ale gurii. Stau singur în casă. Cârpesc sărăcia ce amenință să ne ducă în zdrențe. N-am prea avut nici mai înainte cu ce să îmbrăcăm, dar acum e și mai rău.

E așa de cald afară... Frumusețea câmpului îmi revarsă în minte atâtea amintiri dragi de la noi, că mi-i greu sufletul și mă doare. Mi-e dor de vatra noastră, mi-e dor de scumpii noștri, mi-e dor de oamenii de la noi. Vremuri trecute!

15 Mai. Nică a cumpărat un porc. A alergat ieri toată ziua și l-a adus noaptea târziu. Scump, dar n-ai încotro! Trebuie să mănânci, căci cu ciorba de lături goale ce se dă la căzan, mori de foame. Nimic nu poți găsi prin sate. E cald. Desfăcut la haină mai citesc la umbra bordeiului. Vremea se scurge...

Lucrul merge alandala. Nu știm dacă se vor mai fabrica grenade. Suntem în așteptare.

16 mai. S-a pus pe căldură. Aerul joacă în flăcări. A obosit și vântul, a obosit toată vietatea. Numai înspre seară, țârâitul greierilor, orăcăitul de broaște și glasuri de vite ce vin de la pășune mai schimbă tăcerea de mormânt a dealurilor fără arbori. Cetesc să omor plictiseala, silindu-mă să înțeleg câte ceva sau umblu fără căpătâi ori tolânindu-mă pe iarbă. Mai bine decât așa nu se poate s-o ducă un „luptător” pentru „neam”, pentru „ideal”.

17 mai. Se aud glasuri de pace. Nu de la ai noștri. Viclenia germană caută să pescuiască în apele tulburi ale revoluției rusești, căutând o pace separată. Ar scăpa de unul acum, cu gândul ca după ce se va opri loviturile de la ceilalți, să se întoarcă la noi.

Scriu ziarele că 22 de ofițeri austrieci, trecând frontul legați la ochi, au venit la Iași cu propuneri de armistițiu pentru discuții de pace. Să facem pace? Dar cum? Ce fel de pace? Nu ne dau ce e al nostru. Și atunci pentru ce făcurăm războiul? Să-și bată joc de noi vecinii noștri bulgari (și) unguri?

20 mai. Cinci sute de ofițeri români din Ardeal, prizonieri în Rusia, cer alipirea Ardealului la România și cer să vină pe front, să lupte pentru Ardeal. Un zâmbet de batjocură la „patrioții” de aici sau o îndoială în vorba „E firesc să lupte și ei căci pentru ei s-a făcut războiul!”. Pentru noi? Mi se pare că nu. Pentru neam și limbă! Libertatea! Am cerut-o de la voi. Și femeile și copiii noștri vă vor da vouă libertatea de-a trăi conștienți, de stăpâni pe demnitatea voastră de oameni.

21 mai. De mult, într-o căsuță mică s-a pogorât Duhul Sfânt asupra „aleșilor Domnului”, luminându-le mințile ca să propovăduiască pacea și dezrobirea popoarelor. Ani s-au strecurat după ani, lumea n-a înțeles sau n-a vrut să înțeleagă adevăratul scop al învățăturilor și au fost aduse jertfe ca să se mențină spre binele omenirii ceea ce a fost atât de necesar existenței sale. Din fire și instinct sălbatec, oamenii au văzut și șiroaie de sânge, de multe ori în numele celui ce a zis „Pace vouă!”. Locurile sfinte, unde Mântuitorul a adus jertfă de răscumpărare omenească sunt acum scormonite pentru ascunzișuri de tunuri și tranșee de luptă și prăpăd. Nimic sfânt nu mai există pentru cei care au plecat la război, cu „Dumnezeu înaintel!”.

IIE „Nicolae Bocușan”

În război

V

„De furtună se bucură lupii”, așa ne spune o cuminte vorbă din bătrâni. Și înțelept adevăr grăiește. Ce minunată furtună se nimerise să fie războiul pentru atâția lupi cu două picioare, cocoțați de noroc și obrăznicie în locuri potrivite.

În țara aceasta, ca în multe altele, poate chiar mai mult ca orișunde pe aicea hoția și pungășiile au fost mereu în floare. Moștenire nenorocită, rămasă de la fanarioți, a fost mereu cultivată și practică. Dar acum, în vârtoarea războiului, secerișul era bogat din cale afară. Și se specula cu cea mai murdară și cea mai condamnată nerușinare nu numai avuția țării, ci însăși viața celor plecați de la vetre ca să-și apere țara, să înfăptuiască unirea cea mare națională, visată de atâtea generații și cultivată mereu în școli și vetrele familiale.

A avut România o nevoie de cârmuitori însuflețiți pentru marile rosturi ale neamului, a avut ofițeri care s-au jertfit pe câmpiile de luptă, au murit moarte de eroi, cimentând prin sângele lor temelia viitoare a existenței statului român. Dar a avut și o seamă de secături fără conștiință, care au prefăcut interesele neamului și ale pământului românesc în marfă de speculă murdară. Au jertfit bunurile poporului tocmai în vremile cele mai grele. Ofițeri rânduți de buna lor ursită, dar mai ales de obrăznicie și ocrotire păcătoasă au furat până și coaja de pâne de la gura ostașului care sângera pe front, făcându-și datoria din plin. Cele opt sute de mii de jertfe omenești pe care le-a adus Țara Românească în războiul pentru unitatea națională, în bună parte se datoresc nu inamicului și nici tehnicii sale perfecte, ci indolenței și păcătoșeniei celor ce i-au călăuzit destinele și i-au gospodărit treburile în aceste zile mari și apocaliptice. Soldații flămânziți și goi în vijeliile vremii au trebuit să cadă jertfă mizeriei și bolilor de tot soiul. Aș putea înșira atâtea cazuri revoltătoare, pe care le-am auzit atunci povestite de cei ce le-au trăit sau văzute cu ochii mei. Dar nu are prea mult rost și nu e nici locul și nici timpul să mai răscolim în rănilor atât de dureroase ce

s-au închis de mult. Mă mărginesc numai în cercul mai îngust al fabricii noastre, în care am trăit aceşti ani de cumplită urgie.

La Lăculeţe se făceau potlogării mărunte de oameni înguşti la minte şi lacomi de îmbogăţire. La Dăngenii însă am văzut hoţia organizată în toată rânduiala. S-au schimbat şi vremile şi oamenii.

Conducerea fabricii noastre se găsea în mâinile inginerului, doctor în ştiinţe chimice de la şcolile înalte din Germania, Ion Păunescu, oltean originar din Craiova. Avea bogate cunoştinţe în meseria sa, singura sa calitate. Încolo a fost numai un om cum nu se poate mai ticălos, un specimen rar al fiarelor omeneşti. Era otrăvit de răutate în toate fibrele corpului şi sufletului său. Pe omul acesta niciodată nu l-am văzut râzând, nici măcar cu o faţă mai senină. Pururea încruntat, cu ochii încărcăţi de ură şi venin, când se părea că râde – o va fi crezut dânsul aceasta – rânjea ca un câine turbat şi ochii vărsau scânteii otrăvite, păreau injectaţi în sânge. Pentru muncitorii şi funcţionarii fabricii nutrea mereu un dispreţ. Erau consideraţi mai puţin decât animalele pe care le avea fabrica. Îşi avea oamenii săi de încredere. Nu-i erau devotaţi, că era firesc să nu-i poată fi, dar îl ascultau din laşitate şi oportunism. Se supuneau din anumite speculaţii, urmărindu-şi interesele proprii. Un singur om avea care-i era devotat cu toată fiinţa sa, portarul fabricii, Vasile Luntraru. Era moldovean de origine, din vreo mahala a Iaşului. Lăsa impresia că e evreu. Şi dacă nu era el, de bună seamă au fost înaintaşii săi. Prost la vorbă, cu o capacitate intelectuală redusă simţitor, era foarte viclean, umilit, laş în faţa celor mari, de-o obrăznicie şi de-o păcătoşenie scârboasă cu cei mici. Ajuns omul de încredere al inginerului Păunescu, teroriza toată instituţia. Se amesteca în tot locul. Alimentele din magazie se dădeau de Luntraru cui vrea dânsul. Avea dreptul să dispună supraveghetorilor de ateliere, ducea informaţii inginerului de tot ce se petrecea în lăuntru fabricii. Şi cuvântul său era ascultat de Păunescu, de la Luntraru atârnavu consideraţiile, favorurile sau desconsideraţiile ce ți le acorda şeful.

Luntraru vorbea greoi, cu gură spartă şi-i curgeau balele prin colţurile gurii. Îl porecliseră Bălosu. Prin toată înfăţişarea sa era o figură respingătoare şi scârboasă. Îţi făcea rău când îl priveai.

Ion Păunescu era un om de-o lăcomie de avere şi de-o zgârcenie ce deveniseră proverbiale. Îmbogăţirea era singurul scop al vieţii sale. Vreun an şi

jumătate, cât am stat împreună la Dăngeni, am avut ocazia să-l cunosc, să văd multe ticăloșii ale sale și să ne facem reciproc multe neazuri.

Duseserăm cu noi, de la Lăculețe, între alte materiale și vreo 18–20 de mii de metri de pânză, necesară la grenadele de mână pentru păstrarea echilibrului în aer, la aruncare. Salvaserăm de la Lăculețe toată pânza. Când ne-am așezat la Dăngeni, o depozitaserăm într-o magazie construită îndeajuns de departe de grajdurile ciociului. Am primit ordin s-o măsurăm. Am lucrat, împreună cu Nică Țucu, vreo câteva zile, am găsit vreo câteva mii de metri mai mult decât era în inventarul ce-l aduseserăm cu noi. Tot timpul cheile magaziei se aflau la noi. I-am raportat inginerului Păunescu cele constatate. Ne-a luat cheile și după o vreme cele câteva mii de metri de pânză au fost ridicate și vândute cu ajutorul Bălosului, în beneficiul lui Păunescu. Noi n-am luat nici măcar de-o batistă. Era averea țării, cum s-o furăm? Și nu prea aveam batiste și nici să cumpărăm nu găseam. Și când un biet muncitor se încumetă să-și ia și dânsul un petec, să-și ștergă nasul sau să-și lege o mână rănită în cursul lucrului, era condamnat de acest inginer și i se administrau un număr oarecare de lovituri cu cureaua în fața tuturor muncitorilor ca să le servească spre învățătură, să le facă educație morală. Se adeverea și aci filozofia bătrânească: „Hoții mici se spânzură, cei mari se decorează”.

Avea fabrica în depozit cantități mari de uleiuri. Le aduseseră de pe la Dudești. Nu mai știu la ce vor fi folosit. Și Păunescu, doctor în chimie, iscusit în meserie, s-a apucat să combine și a fabricat, din materialele țării, cantități mari de săpun, un articol atât de căutat și de necesar și care nu se găsea nicăiri. A fost o afacere în stil mare și comori întregi au vărsat în buzunarul chimistului nostru, păgubind statul. Săpunul era vândut la Iași, Dorohoi, Botoșani și în toate satele din aretul acestora pe prețuri neînchipuit de mari, la orașe pe bani, la sate pe ouă, păsări, brânză și alte articole, care erau valorificate apoi la orașe. Fabricarea săpunului a ținut tot timpul cât am stat noi la Dăngeni și fabricantul și-a adunat o frumoasă avere. Pentru această îndeletnicire a fost poreclit Ion Săpunescu. Toată lumea de aici îi zicea „inginerul Săpunescu”.

Era de-o zgârcenie proverbială. Cu câștigul său putea să ducă o viață de mare îndestulare. Dar dânsul o făcea dimpotrivă. De multe ori se mulțumea cu mâncarea și pâinea de la cantină, unde dânsul nu era abonat și nu plătea. Avea cu dânsul o soră mai mică pe care o teroriza, de-ți inspira milă. Trăia ca vai de

ea, în lipsuri și sărăcie. În primăvara anului 1918 avea în curtea casei unui țaran, unde locuia, peste trei sute de găini. Biata fată trebuia să le îngrijească. Mai avea o mulțime de cloști cu pui de toate mărimile, porci. Își scuipa sufletul robotind cât e ziua de lungă. Și nu avea voie să taie vreodată vreun pui, să gătească vreo mâncare mai de „dai Doamne”, că se făcea foc șeful. Până și ouăle le controla și le număra. Se ducea mereu Luntraru și căra toate aceste bunătați la Iași și le vindea pe prețuri mari. E ciudat că acest ticălos îi era inginerului foarte devotat, nu se prea vedea să-l înșele, cu toate că osteneala sa nu prea era recompensată. Odată, sora inginerului a tăiat un pui și l-a gătit. Când a venit seara, fratele s-a repezit la ea:

— De ce ai tăiat puiul?

— A fost călcat în drum de o căruță.

— Ce căruță?

— Nu știu, nu l-am cunoscut pe căruțaș.

— Să fi alergat după el, să-l fi dat pe mâna jandarmului, să plătească paguba.

Știi că mie nu-mi place risipa. Acu nu-i de mâncat pui când sunt așa de scumpi.

Magazia de alimente încă aducea venituri considerabile. Cheile se găseau la inginer și alimentele se distribuiau de Luntraru. Se subția mâncarea și diferența se vindea. Clientelă se găsea suficientă.

Toate aceste fapte necinstite nu puteau rămâne neobservate, erau prea bătătoare la ochi. Cineva – n-am știut niciodată cine – probabil careva dintre meșteșugari, a făcut un denunț la direcțiunea de la Botoșani sau pe la Minister și a venit în anchetă un căpitan de administrație. Au fost chemați la interogatoriu toți cei ce aveau ceva de spus. Și s-au dus cu deosebire lăcătuși, mecanici, tinichigii și chiar și dintre muncitorii veniți de la Dudești. S-au dovedit fapte grave în sarcina inginerului. Noi nu ne-am dus. Muncitorii de la Lăculețe așteptau să vadă ce facem noi și în urmă nici ei nu s-au dus la anchetă. De încheiere am fost chiar chemați și eu și Țucu, dar am declarat că noi nu știm nimic și n-avem ce spune. Pentru conduita aceasta am fost socotiți lași și ne-au făcut observații. N-a fost însă lașitate, ci o convenită prudență. Le-am și spus-o aceasta celor cu care am discutat chestiunea.

„Noi suntem străini, veniți din altă țară. Mereu s-au aruncat vorbe de «boangheni», venetici, care în loc să fim mulțumitori că am fost primiți aci și ni s-a dat o pâine, ne luăm nasul la purtare. Noi nu ne aplecăm nimănui când nu e caz de interes de serviciu, noi nu lingușim pe nimenea, știm să ne apărăm când

se leagă cineva de noi, dar nu ne legăm de nimeni și nu ne amestecăm în chestiuni ce nu ne aparțin. Și o să vedeți voi că nu se va alege nimic din toată ancheta aceasta. Dovezile voastre sunt foarte grave și cu toate că sunt adevărate nu i se va întâmpla nimic inginerului. «Corb la corb nu scoate ochii», spune o bătrânească înțelepciune și tot bătrânii spuneau că «o mână spală pe alta» și de rândul ăsta «amândouă murdăresc obrazul țării», dar ce are a face? Ce le pasă lor de țară și de neam? Interesele lor să fie servite. Atât! Încolo poate veni prăpădul!”.

Și teama noastră s-a adevărit. A venit la anchetă un alt delegat, nu-mi mai aduc aminte cine și în ce calitate. Era civil. Au fost chemați toți cei ce făcuseră declarații și le-au revocat. Unul singur mai bățos, un mecanic, nu-mi mai aduc aminte de numele său, n-a vrut să revoce și totuși a fost mereu chemat, până ce a cedat și dânsul.

„Săpunescu” se așteptase să-l acuzăm și noi. O credea aceasta cu toată convingerea. Și când a înțeles că n-am făcut-o, și-a dat seama că noi suntem oameni conștienți de faptele noastre și de împrejurările în care ne găsim și a început să ne acorde mai bune considerații. A continuat să ne urască, dar ne stima fără să vrea. Prin toate actele noastre îi impuseserăm.

Și ce cuminte lucru am făcut că nu ne-am amestecat în procesul acesta. Nu cred că am fi revocat ce odată am declarat. Noi nu eram din cei maleabili care se îndoie cu ușurință. Și după această anchetă „afacerile” au mers de minune. Nimenea n-a mai cutezat să-și mai deschidă gura. Știau prea bine că ar bate la ureche surdă și și-ar risipi vorbele fără folos.

Cu „Bălosu” am avut numeroase conflicte. Încercase să se impună și față de noi. Avea misiuni confidentiale. Se temeau de dânsul până și funcționarii din birou și nu cutezau să-l înfrunte când se obrăznicea. Toată fabrica se umilea, se târa la picioarele lui. Înțelegeau cu toții atotputernicia ce i se acordase de șef. Eu cu Țucu îl priveam cu indiferență. Până când toți îl salutau cu respect, noi nici nu ne uitam la dânsul.

Într-o seară, ora ultimă de muncă, mă trezesc cu el în atelier. Lucrul mergea mai încet. Oamenii erau obosiți și așa nu prea aveau puteri multe cu hrana nenorocită pe care o primeau la cantină.

— Domnule Jumanca, oamenii ăștia stau, nu lucrează. Și dumneata stai aici și te uiți la ei și nu le zici nimic.

— Ei și ce te privește pe dumneata?

— Mă privește. Am să-i spun domnului inginer.

— Du-te și-i spune lui. Dar te rog să nu te amesteci aci în atelier și să nu-mi faci observații, că te arunc afară. Cu ce drept vini dumneata să te amesteci în trebile încredințate mie? O singură vorbă să nu mai crâcnești că o să-ți meargă rău. Să ieși afară imediat, că altfel o să ne facem de pomină amândoi.

A plecat speriat, în zâmbetul de satisfacție al muncitorilor. Cu Țucu a avut același conflict. L-a dat afară din magazia de materiale. A doua sau a treia zi ne cheamă inginerul pe amândoi.

— Domnilor, mi s-a plâns Luntraru că l-ați dat afară din fabrică.

— Da! E adevărat. A venit acolo să se amestece în trebile noastre și noi nu i-am îngăduit-o. A fost obraznic față de noi și i-am răspuns în aceeași măsură. L-am trimis la poartă, acolo e slujba lui. În fabrică ne avem noi încredințările noastre, de care răspundem și nu credem că e de competența lui să ne controleze pe noi.

— Nu e așa. Luntraru e omul meu de încredere, eu i-am dat lui această misiune și vă rog să-l ascultați.

— Cum, domnule inginer? L-ați pus dumneavoastră să ne spioneze? Asta înseamnă că nu aveți încredere în noi. Și atunci? Nu ne rămâne decât să plecăm. Dacă nu ne bucurăm de întreaga dumneavoastră încredere, nu mai are rost să mai stăm aci. Ni s-a încredințat această îndatorire de mare răspundere. În fața muncitorilor se cere să fim cu toată autoritatea. Și ce prestigiu mai putem avea noi în serviciul pe care îl îndeplinim, ce ascultare ne vor acorda muncitorii dacă noi ne căciulim înaintea unui imbecil care abia știe să lege literele? Luntraru a venit să ne facă observații în gura mare, ca să fie auzit de toți. Și noi aceasta nu i-o tolerăm orice s-ar întâmpla. Șefii noștri sunteți dumneavoastră și domnul inginer Dinulescu. Aveți și calitatea și capacitatea de a ne face observațiile pe care le veți crede necesare. Ce nevoie mai aveți de nenorocitul acesta, care nu-și dă seama de ce făcea, abuzând de încrederea ce i-o acordați.

Domnule inginer, vă declarăm aci solemn că pe Luntraru nu-l vom admite să mai vină să ne facă observații în fața oamenilor care stau sub conducerea noastră. Poate să ne spioneze cât vrea din încredințarea dumneavoastră, cum vrea, dar să nu se amestece în trebile noastre.

Ticăloșii din toată lumea și din toate vremile au fost și sunt lași. Și atât inginerul Păunescu, cât și portarul aveau aceste însușiri. Ingerul atât ne-a spus de încheiere: „Totuși vă rog eu să vă purtați mai frumos cu Luntraru”, iar acesta n-a mai cutezat să mai vină prin atelierele noastre. Ba a început să fie mai atent față de noi.

Ne găseam în plin război și trăiam în toate condițiile nenorocite create de această împrejurare. Pe toate locurile furnicau păduchii cu nemiluita. Se cuvenea să se ia măsuri de deparazitare. Noi aveam locuința noastră, ne îngrijeam mereu de curățenia corpului și a locuinței și nu ni s-a întâmplat să avem oaspeți de aceștia atât de supărători.

Într-o duminică era ordin ca toată lumea din fabrică să se prezinte să-și dea hainele la „etuvă”. Funcționarii din birou și inginerii nu s-au dus, cum nici nu era de cerut. Condițiile în care se aflau nu necesitau „deparazitarea”. Era firesc să nu ne ducem nici noi. A treia zi toți muncitorii erau încolonați la poartă pentru apelul nominal pe care-l făcea șeful – numai cu numele – Ionescu. De încheiere, portarul, prietenul nostru, raportează cu toată satisfacția și cu glas declamatoriu: „Domnul Jumanca și domnul Țucu au fost amendați de domnul inginer cu câte doi lei pentru că nu și-au dat hainele la etuvă”. Fără să gândesc prea mult raportai:

—Ce spui domnule? Pentru ce am fost amendați?

—Pentru că n-ați venit să vă dați hainele la etuvă.

—Da-a-a? Dar domnul inginer și le-a dat?

—Domnul inginer are locuință separată.

—Și noi avem locuință separată și încă mai bună decât domnul inginer.

—O să-i spun domnului inginer.

—Spune-i și încă te rog eu să-i spuni. Atunci ne vom da hainele la etuvă când le va da și dumnealui și toți funcționarii din birou. Noi nu suntem cu nimic mai prejos decât dâșii și trăim în împrejurări mai igienice decât mulți dintr-înșii.

Și inginerul Păunescu cu nimic n-a lăsat să înțelegem că Luntraru i-a spus povestea, deși am fost siguri că n-a tăcut. Tot lașitatea ticăloșilor. Și nici amenda nu ni s-a reținut.

Acestea și încă alte ciocniri multe și de tot soiul ni l-a făcut prieten pe Luntraru. Nu mai știa cum să se arate cât mai afabil. Când avea câte ceva pe la

magazie ne spunea și ne întreba: „Nu vă trebuie zahăr sau orez sau ceai etc.?”. Și ne servea cu toată bunăvoința, până când ceilalți funcționari se umileau și se rugau și arareori le acorda o binevoitoare atenție. De obicei îi refuza.

Și când fabrica s-a lichidat și ne-am demobilizat, toți umiliții, toți cei ce-i făceau închinăciuni, îl huiduiau și dânsul tremura ca varga, eu cu Țucu l-am apărat. Ne stârnise o milă nespusă acest nenorocit, ticălos și laș. Când l-am văzut speriat, îngrozit, de ce am fi lovit în el? Ce rost mai avea. L-am apărat de copitele ce-l loveau când era căzut la pământ. Când am plecat i-am întins mâinile. Cu lacrimile în ochi ni le-a strâns, îi venea să ni le sărute.

Așa e psihologia omului. Ticăloșii sunt viteji și îndrăzneți cu cei umiliți și devin fricoși și lași în fața tăriei cu care ști să-i înfrunți de ți-e scârbă de ei și în același timp îți inspiră și milă. Omul cinstit și de caracter poate va străbate mai cu greu în frământările vieții, dar pașii săi sunt mai siguri și se impune prin voința, curajul și energia sa.

Eu n-am fost un îndrăzneț în vijeliile vieții. În toate vremile am fost timid și retras. Dar niciodată n-am dat înapoi în fața primejdiei. În copilăria mea nu m-am acățat niciodată de nimenea, n-am lovit, nici măcar n-am supărat pe cineva cu bună știință, dar dacă am fost lovit, am fost nedreptățit, nu m-am lăsat și n-am cedat. M-am apărat cu îndârjire oricât de mare ar fi fost forța care se găsea în fața mea. Și întotdeauna am luat apărarea celui slab și urgisit de semenii săi.

Această însușire trăia în însăși ființa mea și mi-am păstrat-o toată viața. Înaintea războiului eram puțin orientat în lume, nu cunoșteam aproape deloc societatea omenească în care trăiam și nici răutățile de tot felul ale omului. Mă găseam cu totul dezarmat în strădaniile mele de toată ziua. Eram de bună credință și oamenii de bună credință se înșală întotdeauna. Îi credeam pe toți semenii mei oameni cumsecade, asemenea mie. Și ei – cu rari excepții – erau tocmai dimpotrivă. Eu, în timiditatea și neștiința mea, nu le vedeam năravurile și păcatele, nu știam să cetesc după masca ce ascundea ticăloșia și falsitatea. Și am plătit-o scump de tot.

În vârtejul cumplit al războiului, oamenii și-au mai aruncat vălul mincinos de pe față, zdruncinăturile vieții i-au înfățișat mai limpede în păcătoșenia lor. Au început să mi se deschidă și mie ochii, să pătrund mai adânc în tâlcul atâtor împrejurări de viață și în consecințele lor, am început să înțeleg teatrul ce-l

joacă omenirea în toată vremea. În această nouă înfățișare a sa, lumea mă nemulțumea, mă scârbea, mă revolta, dar nu aveam mijloacele cuvenite pentru apărarea mea, mă găseam dezarmat. Și n-am avut nici prezență de spirit ca să găsesc răspuns imediat când eram lovit. Gândurile mele se mișcau mai cu înțelepciune și reacțiunea lor adeseori întârzia. Și eram nemulțumit de mine însumi.

Nică Țucu nu era un om cu multă școală. Făcuse el lectură și fusese bine orientat în literatură mai ales. Cărțile cetite i-au ascuțit mintea și i-au îmbunătățit vocabularul. Toate acestea rămâneau însă literă moartă, fără de folos, dacă n-ar fi nimerit un teren atât de prielnic în însăși firea lui. Avea o minte foarte iscusită, un spirit pătrunzător de observație și o prezență minunată. Niciodată, sub nicio împrejurare, nu se pierdea. Știa să cetească adevărul și realitatea și sub masca cea mai perfectă a spoielii false și mincinoasă, descifra cu o iscusință fulgerătoare cea mai inofensivă privire și cel mai mic gest. Le înțelegea tâlcul ascuns și avea gata arma de a reacționa. Pe dânsul nicio lovitură, nicio încercare păcătoasă sau de rea voință nu-l găsea nepregătit. Fulgerător se găsea în stare de apărare.

Prietenul meu, de care m-am atașat atât de mult toată viața, mi-a servit mie de bună pildă în vâltoarea cumplită a vieții din cursul războiului. Nici cărțile multe pe care le-am cetit, nici valorile vieții prin care am trecut și pe care le vedeam cu ochii împănjeniți și nu le înțelegeam, nu mi-au fost de folos ca prietenia și contactul de fiecare zi cu acest om dăruit de pronia divină cu atâtea bune însușiri. Am început să devin și eu mai îndrăzneț, să mă prezint mai bine înarmat în fața primejdiei, să-mi dau seama mai ușor de răutatea omenească, de falsul joc de teatru pe care-l practică mereu. Dacă m-am întors acasă „alt om”, așa cum mi s-a spus de mulți din cei ce mă cunoșteau și mi-am dat și eu seama de aceasta, pe lângă cumplitele evenimente aduse de război, în bună parte o datorez lui Nică Țucu. Nu mi-am schimbat firea, aceasta a rămas, nici nu se putea schimba, era o moștenire, dar mi-am lărgit orizontul de orientare în lume și mi-am îmbogățit arsenalul armelor de apărare. N-am devenit ofensiv, ci în defensivă mea, am devenit mai îndrăzneț, mai hotărât, mai bine înarmat. Nici el nu era ofensiv, nu se lega de nimeni, dădea cuvenită atenție fiecăruia, dar nu primea pe nimeni cu copilărească bunăvoință, ci era mereu vigilent; cu spiritul său ascuțit pătrundea până în cele mai ascunse cute ale ființei omului și era în fiecare clipă pregătit să reacționeze. El vedea totul unde eu nu vedeam

nimic. Și răspundea fulgerător oricărei tentații cu intenții necinstite. Eu, dimpotrivă, eram greoi, cu spiritul meu de observație inavârtuit chiar, cu încetineală mare mă puteam dumiri și până să-mi vin în fire, să-mi rânduiesc în minte mijloacele de apărare, de obicei era prea târziu. Eu n-am avut niciodată nici spirit de pătrundere și nici prezență de spirit. Eu – ca neamțul – știam numai ce am învățat de la altul sau pe pielea mea proprie. Și de la Nică Tucu am învățat mai mult ca din toate cărțile și de la toți oamenii cu care am ajuns în atingere.

În cursul celor mai bine de trei ani de împreună pribegie ne-am impus în fața tuturor și în toate împrejurările datorită atașamentului nostru unul față de celălalt. Puțini vor fi în lumea aceasta frații care să țină unul la altul cum țineam noi. La aceasta ne-au împins împrejurările grele și nenorocite în care ne găseam, dar și însușirile noastre sufletești atât de asemănătoare în temelia lor.

Am trecut granița, am plecat în lume călăuzit de idealul neamului românesc. Înaintea mea vedeam totul în lumină și strălucire, „o fata morgana” ireală și înșelătoare. În valurile tulburi ale zilelor de grea restriște aruncate asupra noastră de cumplitele nenorociri prăvălite de război, nu știu cum aș fi străbătut, dacă aș mai fi putut-o face, neorientat în lume, necunoscător al realităților vieții și neajutorat cum eram din fire – dacă nu aveam alături de mine pe acest minunat și cinstit prieten.

Și de aceea îi păstrez, în sufletul meu, cum i-am păstrat întotdeauna o dreaptă și din plin meritată recunoștință. Nu mai este astăzi, s-a dus acolo de unde nu mai este reîntoarcere. Viața i-a fost mașteră. În lumea de după război, după împlinirea visului nostru de veacuri – unirea națională – el nu și-a mai găsit locul. Sfârșitul vieții sale a fost o tragedie.

Îi păstrez înlăuntrul sufletului meu o adânc simțită recunoștință, pe care mă îndoiesc că i-o fi păstrând-o familia sa, de care n-a prea fost mulțumit.

*

Târziu am început, la Dăngeni, să lucrăm la grenade. Cele fabricate până aici deși cu efect distrugător pe front, în fața inamicului, constituind, în slaba noastră tehnică militară, o potrivnică armă de apărare – era periculoasă transportarea lor și se întâmplaseră multe accidente cu ele. Inginerii noștri, probabil și careva de pe la Botoșani, se siliseră să aducă anumite îmbunătățiri. Problema nu era prea grea. Tot se învățea în jurul capsei, care atârnă liberă deasupra „percutorului” cuiului cu care avea să se ciocnească ca să ia foc. Pe

lângă toate verificările prin care le treceam, tot se mai întâmpla să scape câte una, care făcea să explodeze lada întregă și să producă accidente serioase, distrugătoare chiar. Scopul era să se izoleze capsă. Aceasta s-a putut face numai tăindu-se mânerele de lemn în două. Ambele părți erau legate între sine cu o balama și un închizător. Capsa se închidea într-un tub de hârtie, așternut cu vată. La folosire grenada se deschidea, se scotea tubul, se putea verifica capsă dacă e bine fixată, se închidea la loc și se arunca.

Aceste grenade și-au schimbat numele de mai nainte „Savopol” în grenada „Dudești”. Inginerul Păunescu, la toate ocaziile lăsa să se înțeleagă că această modificare e opera sa. Și se prea poate să fi fost. Capabil era. Dar se poate să fie contribuit aci și inginerul Dinulescu, care mai făcuse și alte înnoiri la mașinile pe care le aveam. Dar acesta nu (era) un om orgolios ca să se mândrească cu faptele sale.

În timpul de mai bine de două luni, inginerul Păunescu se convinsese că eu și Țucu suntem mai capabili și mai de folos decât erau capii săi de echipă și ne-a adus și pe noi la această calitate. Când s-a început fabricarea grenadelor în măsură mai mare, însăși nevoile de organizare a lucrului i-a eliminat pe cei incapabili, rămăsesem eu singur să conduc atelierul, iar Țucu avea grija magaziei. Cei patru capi de echipă aduși de la Dudești își mai păstrau această calitate, rămăseseră în atelier încredințați cu supravegherea – vorba vine – nu făceau nimic, că n-aveau ce face. Toată grija și responsabilitatea cădea asupra mea. Organizarea muncii o avea inginerul Dinulescu, el făcea și verificările de amănunt. Păunescu venea mai rar pe aci, el dădea numai ordinele și controla lucrul când era gata complet, când făceam încercări la aruncare, să constate funcționarea la aruncare și efectul exploziei. Nu prea era un om ordonat și nici bine calculat.

Într-o zi vine în atelier și-mi dă ordin să montez zece grenade, numai cu capse, fără exploziv, pentru încercare. Abia mai erau câteva minute până se suna pauza de amiază pentru mâncare. Grenadele numai cu capse se încercau în loc liber, deschis. Încredințez montarea celor zece grenade celui mai bun lucrător. Sunase de mâncare și omul se grăbea ca să nu piardă ciorba și să rămână flămând. În enervarea lui comite greșala și la o grenadă în loc de un corp gol, pune unul cu exploziv.

Începem experiența în fața atelierului. Aruncăm toți trei: inginerul, eu și lucrătorul. Explozia de capsă nu putea fi vătămătoare, decât numai în imediata apropiere, până la cel mai mult 5–6 pași. Abia începusem, la una se acață sfoara de pânza care-i păstra echilibrul în aer, de puterea aruncării capsă se ciocnește cu percutorul în aer, explodează și atrasă de sfoară, se întoarce și cade la picioarele noastre. Dacă nu exploda în aer, ci la cădere pe pământ, ne făcea o bună rânduială la toți trei. Aruncăm în continuare și deodată se produce o bubuitură puternică, obicinuita explozie a grenadelor încărcate cu exploziv, face o groapă adâncă, sparge ferestrele atelierului și pe noi ne umple de pământ. Ingerul e la față ca varul. A încremenit.

— Ce făcurăți, mă?

— Eu am început să râd.

— Dumneata mai râzi? Dar dacă ne lovea?

— Atunci, desigur, nu mai râdeam.

— Bine, bine, dar e o imprudență pe care puteam s-o plătim scump. Așa lucrați voi, asta vă e situația?

— Nu suntem noi vinovați. Dumneavoastră să ne fiți ordonat din bună vreme și în timpul lucrului, să facem aceste grenade pentru experiență și nu în pauză și la repezeală, când omul ăsta e cu gândul la mâncare cu teama că n-o să-i mai rămână și lui vreo farfurie măcar și va rămâne flămând.

Ticălos cum era în toate ale sale, șeful nostru niciodată nu dădea ordinele direct, ci întotdeauna prin altcineva, de obicei prin satelitul său Luntraru. Și când avea să spună vreo vorbă, nu se uita în fața omului, ci ținea capul în pământ.

Lucram de dimineața de la ora șase până seara la opt, cu o pauză de o oră în timpul prânzului. Erau 13 ore de muncă încordată. Spre seară oboseau de foame și muncă și nu mai puteau. Într-o seară neagră și friguroasă, cu ploii reci de toamnă târzie, când lumea cădea de pe picioare de osteneală, vine Luntraru și-mi spune că domnul inginer a dat ordin ca oamenii să continue să lucreze și după ora opt, până când va veni să ne spună dânsul să încetăm.

Era un ordin, trebuia executat. Le spun aceasta oamenilor. Ei nu zic nimic, mișcă din mâni, dar slabă ispravă mai fac. Și vremea trece, orice aș spune, nu mai merge. Nu mai ajută azi nici vorba bună, nici ocară. Pe la ora zece, vine inginerul ca o vijelie drept la mine:

— De ce nu lucrează oamenii?

— Nu mai pot lucra. Sunt frânți de oboseală și de foame.

— Dă-le ordin să lucreze.

— Nu mai ajută niciun ordin. Oamenii cad de pe picioare. Dați-le dumneavoastră poruncă.

Mă uit la el cu privirea încruntată și scârbit. Ținea capul în pământ și mă privea doar cu coada ochiului. Ridică capul înfuriat, pune mâna pe umărul meu și mă împinge.

— Du-te dumneata și poruncește lucrul mai departe.

Rămân pe loc. Firea mea de totdeauna – n-am fugit niciodată din fața primejdiei și n-am părăsit locul de luptă orice s-ar fi întâmplat. Era o încăpățănare înnăscută, o demnitate care nu îngăduia nici cea mai mică umilire, chiar cu pericolul vieții. L-am fulgerat cu privirea și nu m-am mișcat. A plecat dânsul ca apucat de alte alea. Peste câteva minute a venit Luntraru și a strigat din ușă: „Domnul inginer a dat ordin să se înceteze lucrul!”. Și cu asta povestea noastră s-a încheiat.

După plecarea noastră de la Lăculețe, problema mâncării forma principala noastră preocupare. Dar nu întotdeauna se nimerea să găsim. Și numai un spirit prevăzător putu să străbată cu bine prin greul labirint al aprovizionării cu cele necesare. Dacă era după mine, m-aș fi prăpădit de foame. Înțelegeam și eu această împrejurare nenorocită îmi dam seama de gravitatea ei, dar nu mă știam ajuta. Și ca mine mai erau și alții, cei mai mulți dintre noi. Țucu însă se gândea la toate. Spiritul său ascuțit pătrundea prin vremi cu mult înainte și lua măsurile de cuviință. Într-o gară a găsit niște unsoare, a cumpărat-o, a topit-o și a turnat-o în două sticle. Nu avea alt vas mai potrivit, aci se păstra de minune. În primele zile, la Dăngeni, când nu aveam ce mânca, prăjeam ceapă în untură și muiam cu mămăligă sau și fără ceapă, numai cu sare și era bună, ne stâmpăra foamea. Femeia gazdei își bătea joc de felul cum păstram noi untura, dar nici Nică nu-i rămânea dator, cum nu rămânea el nimănui.

— Dă-mi dumneata câteva kilograme, că-ți plătesc cu cât dorești, dar dă-mi. Eu sunt pribeag, vin de pe drumuri și tot am aceste două sticle de untură. Câtă ai dumneata care ești acasă?

De unde să aibă? Nu se pomenea să se gătească cu untură.

Țucu alerga prin tot satul, în dumineci și sărbători cutreiera satele vecine și întotdeauna venea cu câte ceva: ouă, lapte, slănină, brânză, câte o bucată de carne. El știa cum să le vorbească, cunoștea – vorba aia – fiecare sfânt ce tămâie îi place și i-o dădea cu toată iscusința. El nimerea și acolo unde alții nu primeau nimic.

Când am plecat din Mărășești a încărcat un bidon mare cu parafină.

– Dar cu asta ce mai faci? Ce nevoie mai ai și de asta?

– O să vezi tu când om ajunge la Dăngeni.

Și am văzut. Pe acolo nu se găseau nici petrol, nici lămpi. Topea parafina, o așeza într-un pahar, făcuse un fel de ghiară acățată deasupra paharului, pe care o îngăurise la mijloc, prin gaură trecuse un fitil și aveam o candelă minunat improvizată, cu care ne luminam casa în lungile și urâcioasele seri de iarnă.

Între materialele multe și felurite pe care le aveam în vagoane, evacuate de la Lăculețe, se găseau sute de butoaie cu salpetru. Acestea, pe dinăuntru, erau căptușite cu pânză tare de bumbac. Țucu, când se nimerea câte un butoi spart, scotea cu băgare de seamă pânza, la prima ocazie potrivită o spăla, o usca sau și numai așa, nespălată, o pune bine într-o ladă și am dus-o cu noi în Moldova. Și ce bine ne-a prins când nu găseai cu ce să te îmbraci sau din ce să-ți faci o cămașă. Din pânza butoaielor de salpetru ne-am făcut cămași trainice, croitorese se găseau.

Când am ajuns la Dăngeni, fabrica nu ne putea da decât pâne, o pâne nenorocită, de culoarea pământului și adeseori crudă. Brutăria se găsea aci, în sat chiar. Era un evreu care făcea afaceri în stil mare împreună cu domnii și înflămânzeau oamenii de sub conducerea lor. El aprovizionă cu pâne și centrul de internați. Cei săraci dintre aceștia își sângerău ca și noi gingiile, rozând la pâne neagră, iar cei bogați, împreună cu domnii, mâncau pâne albă. Așa a fost întotdeauna și de când e lumea și va fi vecinic, cât va fi omul pe pământ. Egalitatea între oameni, care se trâmbează în lume cu atâta zgomot și atâta paradă, nu este altceva decât un „teatru”. Și schimbarea stăpânilor e ca povestea atât de cunoscută: „Pe un om îl legaseră gol de un stâlp și-l unseră cu miere. Roiuri de muște îl torturau, așezându-se cu miile pe capul său, sugând mierea. Un om milos, trecând pe acolo și făcându-i-se milă de dânsul, luă o creangă și alungă toate muștele. Dar bietul nenorocit, legat de stâlp, grăi amărât: «Lasă-le frate, nu le mai alunga, că se duc astea care sunt sătule și vor

veni altele flămânde și-mi va fi mult mai rău...»". Așa e și cu stăpânirile. Pleacă unii, poate sătui și vin alții flămânzi, hămesiți și dau năvală asupra statului cu mai multă lăcomie. Se schimbă stăpânirile, cu titluri frumoase și programe minunate, cu oameni noi, care nu sunt însă cu nimic mai buni ca ceilalți, ci poate chiar dimpotrivă: „Lupii își schimbă părul, năravul însă rămâne”. Și nu se găsesc în lume nici lupi și nici alte fiare sălbatice ca să-l poată egală pe om în lăcomia și cruzimea sa.

După ce ne-am așezat la Dăngeni am început să ne facem rost de câte ceva de ale hranei noastre. Ne mai găteam seara câte ceva legume, făceam câte o mămăligă. Ne-a obligat apoi inginerul Păunescu să mâncăm la cantina muncitorilor, că dânsul așa ne socotea. Am stat sub această poruncă vreo două luni, dar la masă nu ne-am prea dus. Plăteam, dar nu mâncam. Într-o vreme mâncam numai lapte și la prânz și seara. Ne abonaserăm la două litre și aveam suficient. Îl mâncam cu mămăligă.

Prin mai sau iunie a cumpărat Țucu un porc. L-am îngrijit și l-am ținut legat aproape de camera noastră. Noaptea, Nică dormea pe prispă lângă el, să-l păzească. În luna iulie, când se porniseră zvonuri de evacuare, l-am tăiat. O parte din carne am vândut-o, untura am topit-o. Aveam două cănți mari de tablă cu capacitatea de 25 de kg. fiecare. Într-una am pus unsoare curată, iar în cealaltă carne friptă bine în bucăți și jumerele și am turnat parte din untură fierbinte. Și s-a păstrat minunat de bine. Și ideea și împlinirea a fost opera lui Țucu. Cu acest prilej am văzut prima dată „borândăul”, mâncarea în sânge și mai știu eu ce mărunțișuri din porc, obicinuită în satul lui și prin alte sate de pe acolo. Eu am gustat doar câteva linguri și mi s-a făcut rău. El a mâncat o oală mare și n-a avut nimic.

Cu tăierea porcului am scăpat de foame. Dacă n-avem altceva, puneam câteva bucățele de carne în tigaie și o mâncam cu mămăligă caldă.

Pe lângă fabrică s-a rânduit o grădină de zarzavaturi și legume. Pământul era bun și aveam și grădinari pricepuți printre muncitorii de la Dudești. Produsele se vindeau, cumpărători se găseau. Cumpăram și noi ardei, roșii. Frigeam ardeii în carnea porcului, făceam câte o salată de roșii sau de castraveți și ne mergea bine. Duceam cu noi la fabrică, cu traista, tot de ce aveam trebuință, aveam o pauză de un ceas și jumătate la prânz, timp suficient și ne găteam acolo mâncarea. Ingerul ne vedea, dar se mai domolise și nu ne

împiedica, doar rostea îndesat printre dinți: „Ai dracului boangheni, bine mai știu să trăiască!”.

În toamnă am alergat în toate părțile și ne-am aprovizionat pentru toată iarna cu fasole, cartofi, varză, murături. Am cumpărat al doilea porc.

Toate erau bine gândite și rânduite cu socoteală. Dar vorba bătrânească: „Socoteala de acasă nu se potrivește cu cea din târg”. Printre angajații fabricii se găseau câțiva băieți tineri, măeștri cu pregătire școlară, mai câțiva prieteni ce ni-i făcuserăm. O duceau prost. Aveau aceeași plată ca și noi, dar nu se știa ajută și mai risipeau banii cu nesocotință și-i vedeam că răbdau de foame. Îi mai invitam la masa noastră, dar ospetia devenise un obicei și nu puteam mânca dacă-i vedeam uitându-se a milă la noi și împărțeam tot ce aveam cu dânșii.

Mai aveam și altă pacoste: gazda casei. Ne fura sistematic din tot ce aveam. Camera n-o puteam încuia. Toate rămăneau aci în locuința lor și ne-am trezit în apropierea Crăciunului că nu mai avem nimic, nici măcar untură nu mai rămăsese. Din peste 30 de kilograme! Ne-am mutat de acolo, dar prea târziu, când nu mai aveam nimic. Am început din nou colindatul după mâncare. Mai găseam, mai răbdam. A venit iarna cu nopțile lungi, întunecoase. Am fost noi prevăzători, dar am fost și nenorociți. Ne-am adunat de toate și le-am risipit cu ușurință condamabilă. Nu puteam noi mânca când ne vedeam prietenii uitându-se cu lăcomie la noi. Nu puteai înghiți. Așa-i făcut românul! El nu poate mânca singur. Împarte tot ce are cu semenii săi. Și gazda ne fura sistematic. Ce puteam face? Le vedeam toate și nu-i ziceam nimic. „Hoțul neprins asupra faptului e om de omenie!”. Și „de hoțul din casă nu te poți păzi”.

Târziu, prin postul Crăciunului, ne mergea prost de tot. Parafina se isprăvise, mai ardeam în opaiț ulei de care se dădea la fabrică pentru gătitul mâncării, mai puneam untură. Într-o vreme nu mai aveam ulei și untură puțină de tot. Seara veneam târziu acasă. Lucram până la orele opt. Într-o astfel de seară, Țucu plecase prin sat să găsească ceva. Eu am încercat să gătesc ceva mâncare. Jandarmii ne-au împrumutat un fel de lămpăș militar, nu mai știu cum era. Cu greu fac focul, lemnele erau verzi, nu prea ardeau. Mă apuc să curăț niște cartofi. Se stinge lămpășul, deschid ușa la mașina de gătit, la zarea focului să-mi continui îndatorirea culinară. Focul se stinge. Am lăsat totul baltă și m-am culcat. Pe la ora 10 a venit Nică. S-a apucat el de slujbă. S-a dus pe unde s-a dus, a adus ceva nuiele din vreun gard, a aprins focul, a aprins și

lampa. Eu am adormit de mult. Mă scoală să mănânc. Eram așa de frânt de oboseală de nu-mi mai venea să mă scol din pat. Se apucă și mănâncă singur.

—Hai, mă, ridică-te!

Eram așa de buzumenit la cap, de nu mă puteam urni din pat. Ne făceam mâncarea într-o tigaie din tablă, cu coadă. Era foarte practică. Nică îmi lăsase partea mea de mâncare în tigaie, pe masă. Cum nenorocita noastră lampă de împrumut lumina doar ca un licurici, învârtindu-se prin casă, atinge de coadă și tigaia se răstoarnă cu gura în jos pe vatră, prăpădind bunătațea de mâncare cu atâta trudă gătită, jertfind mai bine de o jumătate de noapte. Când văzu Țucu isprava, începu să înjure cum nu l-am mai auzit, iar eu, trezit de-a binelea, mă pornii pe un răs de nu mă mai puteam opri.

—Bravo, îți mai arde de răs și eu turb de necaz. A trecut de miezul nopții și abia putui să fac ceva și acum se duce dracului toată truda mea. Și pe tine te luă râsul.

—Mă, Nică, cunoști tu povestea moțului, când i se prăvălise calul în râpă și s-a dus rostogolindu-se? Și în loc să se amărască rosti, scărpinându-se după ureche: „Pagubă ca pagubă, dar îmi plăcu cum merse”. Așa mă gândi și eu acum.

—Mă, dracu își bate joc de omu necăjit. Cât mă chinui eu, până îmi reuși să fac ceva și veni dracu și mă luă, că așa-i rânduit el, „ia mai bucuros de la al sărac că duce mai ușor. Nu prea are cu ce se încurca”.

*

Familia la care nimeriserăm la sosirea noastră aci era compusă din patru membri. Iorgu Coman era un moldovean de vreo cincizeci de ani, poate mai bine. Purta încă rămășițe de haine țărănești, cam greoi în mișcare, ca aproape toți cei de pe aici, scump la vorbă și neîndemânatic la lucru. Câtă-i ziua se ținea de coada celor 11 oi pe care la avea. Mai păzea și pe ale altora. Prima nevastă îi murise și avea pe a doua, mai tânără mult ca dânsul. În casă era inexistent. Nu-și bătea capul cu nimic. Toate le făcea nevasta, ea avea frânele. Dar și dânsa mai mult dădea porunci și greul apăsa pe umerii fetei din prima căsnicie, o ființă micuță la trup, dar vânjoasă, antrenată în muncă și cumsecade. Ea împlinea totul, toată ziua robotea. Abia îmi mai aduc aminte de numele ei. Mi se pare că Frusina.

Lelea Chira era o femeie iscusită la vorbă, dar neserioasă. Avea și o conduită morală condamnabilă. Cât era ziua de lungă stătea la vorbă cu tot felul de elemente ce se găseau pe aci sau numai treceau. Știa să tragă folos din toate și de la toți. Cereea cu nerușinare sau fura de stingea pe toți cei ce se învârtteau pe aici. Dânsa ne-a jefuit și pe noi ca în codru.

O figură caracteristică era fiica dânssei, Aglaia. Fusesse un an la Iași, la o școală profesională, nu făcuse pe acolo nicio ispravă și venise acasă tot așa de proastă cum se dusesse. Era și urâtă. O față buhăită cu ochi spălăciți și păr castaniu deschis, rar și lins, un cap fără formă, se mișca greoi, nu făcea nimic, pretindea surorii sale mai mari s-o servească ca pe o contesă. Se ținea cu nasul pe sus că fusesse – vezi Doamne – la școală, la oraș. O figură respingătoare, direct scârboasă, inspira milă și dispreț în același timp. Avea vreo 17–18 ani. Exemplul mamei sale îi servea spre nenorocire. Și mai era și firea și nelucrarea. Se găsisse și un ticălos care să se apropie de dânsa, putregai respingător. Era un plutonier de pe la centrul de internați, om aproape de 40 de ani, cu copii acasă. Ședeau seara de vorbă pe lună, își spuneau câte-n lună și-n soare. Cum are s-o ducă cu dânsul, o s-o țină ca pe o cucoană, cu servitori la casă, s-o plimbe toată ziua cu mașina. Toate acestea le auzea Nică Țucu, care durmea pe prispa casei ca să păzească porcul nostru.

Și sfârșitul a fost tragic. Romanul de dragoste s-a încheiat cu un avort și moartea nenorocitei. Am fost martorii unui sfârșit îngrozitor. Două zile și două nopți s-a luptat cu moartea. Un hărăit îngrozitor ieșea din pieptul ei și gemete de animal rănit. Nu le-am mai putut răbda, am plecat în puterea nopții de acasă. A murit. Și bădia Iorgu împreună cu lelea Chira s-au dus la Ștefănești să cumpere cele de trebuință pentru înmormântare. N-au găsit ori n-au căutat, au venit cu mâinile goale, în schimb au nimerit pe undeva spirt, s-au întors cu capetele pline de nici nu mai puteau vorbi. S-a stârnit în sufletele noastre o nespusă milă pentru nenorocita moartă. Am uitat tot răul ce mi l-au făcut acești oameni și toată purtarea acestei nenorocite fete destrăbălate. Le-am dat noi pânda necesară și am adus pe socoteala noastră doi tâmplari de i-au făcut sicriul. Atâta indolență, atâta ignoranță ca la acești doi părinți, n-am mai întâlnit nicăieri și niciodată.

Vreo câteva zile am dormit în altă parte, la prieteni. Când ne-am întors după înmormântare, a doua zi, am găsit pe lelea Chira râzând cu hohote de

cele ce-i povesteau jandarmii ce locuiau cu dânșii în cameră. Și multă vreme, săptămâni de-a rândul, în nopți de insomnie, îmi răsunau mereu în urechi hârâiturile înfricoșătoare ale nenorocitei Aglaia.

*

Cu multe greutate materiale ne-am luptat noi, după ce am plecat de la Lăculețe. Ne-am străduit din răspuțeri ca să ieșim din ele. Și datorită iscusinței prietenului meu Nică Țucu, am ieșit din ele cu mai multă ușurință decât tovarășii noștri de pribegie. Au fost zile multe când am îndurat și noi lipsuri și foame, dar le-am trecut și pe acelea. Nu erau așa de împovăraătoare cum erau greutățile de ordin sufletesc. Acestea ne covârșeau adeseori cu totul, de cădeam sub greutatea lor. Gândurile pentru soarta celor de acasă, dorul de cămin și de familie ne torturau zile și nopți de-a rândul și fericite erau ceasurile când puteam scăpa de ele.

Când ne găseam la Lăculețe ne surâdeau vremile „ce aveau să fie”, primeam din timp în timp scrisori de acasă. Știam de soarta lor și gândurile ni se ușurau cu nădejdea revederii apropiate. Așteptam ceasul cel mare, când armata română va intra triumfătoare în orașul nostru. Au urmat apoi zile de cumplită restrițe, de pribegie în necunoscut, zile de nesiguranță. De acasă nu primeam nimic și mereu ni se învârtea prin mintea noastră aceeași întrebare fără răspuns. Oare ce-or face cei dragi ai noștri de acasă?

Însemnările din vremile de atunci sunt tânguiri permanente, de toată ziua, plângerile unui suflet bolnav, covârșit de doruri și griji, preocupări despre soarta celor părăsiți. În vara anului 1917 m-am dus la Botoșani, chemat de stăpânire pentru anumite interogatorii și informații personale. Am trecut pe la școala militară să-mi văd prietenii veniți cu primul batalion de voluntari din lagărele rusești. Și acolo mi-a spus învățătorul Trandafir Buru, a cărui soție era mătușa nevastei mele Aurora, că stăpânirea ungurească mi-a dat afară din casă familia încă din toamnă. Această știre i-a adus-o caransebeșanul Constantin Călțun, care ajunsese în lagărele de prizonieri mai târziu.

Această informație m-a doborât cu totul. Nu era cu neputință. Era legală. Dezertorii erau condamnați de justiția militară și averea lor se confisca în folosul statului. Ce știam eu atuncea că bunul comandant de la Orșova nu mă raportase că am dezertat și datorită lui legea de război nu s-a aplicat și familia mi-a rămas în căminul său? Eu n-aveam de unde a ști aceasta și mă zvârcoleam

noaptea de-a rândul în așternut și-mi frământam mintea și mă zbuciumam mereu în toate zilele fără de încetare și fără mângâiere. Cele mai grele ne cădeau zilele de sărbătoare, de nelucrare, de odihnă ... care numai de odihnă nu erau.

În starea noastră sufletească, în vârtoarea ce se frământa în noi aveau influență mare și veștile ce ne veneau de pe fronturile de luptă. Când acestea erau mai bune creșteau în noi nădejdi, ca să ne distrugă în clipele următoare știrile mai rele, nenorocirile ce se țineau lanț pe capul bietei țărișoare românești, urgisită și de oameni și de Dumnezeu. Dacă cetățenii României se resemnau în nenorocirea neamului, nu era cazul și la noi. Chiar dacă în fața atotputerniciei dușmane ne-am fi plecat și noi capetele în umilință și deznădejde, situația noastră era disperată. Noi eram dezertori, trădători ai țării noastre, care ne-am călcat jurământul de credință față de tron și patrie, noi se cuvenea să ispășim această încălcare a datoriei noastre. Problema aceasta era nespus de grea și noi nu-i puteam găsi nicio dezlegare. Eram însă mulți, câteva zeci de mii, nici pentru stăpânirea ungurească nu era cauza așa de ușoară. Pe toți nu ne puteam spânzura. Pe cărturari însă, de bună-seamă, îi rânduiau la această onoare, îi învredniceau de sfârșitul în furci.

Se șoptea că nu ne vor condamna, ci ne vor trimite pe frontul italian, în locurile cele mai primejdioase, sub supraveghere puternică și ne vom găsi acolo sfârșitul. Se mai răspândise zvonul că poetul Octavian Goga ar intenționa să adune pe toți dezertorii și voluntarii veniți din lagărele rusești și, cu toți, organizați în unități militare, să treacă în Rusia și de acolo eventual mai departe, unde se va putea. Aici nu puteam rămâne. Se vorbea că împărăția austro-ungară la tratativele de pace cere cu insistență predarea tuturor cetățenilor săi.

La Dăngeni eram izolați, noi nu puteam afla ce se petrece în țară, ce se va face cu noi, ce măsuri se vor lua și eram mereu îngrijați, umblam prin gară să căpătăm ziare, scriam mereu prietenilor de pe la Iași, mai aproape de organele de conducere ale țării, de informațiile și știrile ce circulau mereu.

La urmă se răspândise vestea că nici dezertorii, nici voluntarii nu vor suferi nicio consecință pentru fapta lor. Se susținea că ungurii ar fi pretins cu toată insistența extrădarea noastră, dar s-a opus guvernul nostru condus de germanofilul Alexandru Marghiloman, pe care în timpul neutralității României

Îl huiduiau dezertorii ardeleni și-l zburătăreau cu pietre pe străzile capitalei. Și germanii au acceptat această pretenție cu toată opoziția austro-ungarească.

*

Când s-a pornit războiul pentru desăvârșirea unității noastre naționale, însuflețirea ostașului român era fără de margini. Flăcării noastre de la sate au plecat cu voie bună și cântând. Virtuțile străbune s-au răscolit în dânșii, scopul războiului era mare și sfânt. Au urmat apoi nenorocirile și nu atât înfrângerile în fața covârșitoarei tehnici germane, cât mai vârtos împrejurările unei retrageri grele, pe drumuri desfundate, în luptă cu elementele furioase ale naturii și lipsa totală de organizare a acestei retrageri neprevăzute. Toamna epidemia de tifos exantematic și gerul au coborât în sufletul luptătorilor disperarea, dezechilibrarea.

În aceste vremi ale celei mai cumplite deznădejdi a sosit misiunea franceză. S-au luat de îndată măsurile de cuviință. S-a slăbit în curând puterea pustiitoare a epidemiei și s-au îmbunătățit condițiile de trai. La fiecare regiment se găsea, pe lângă comandamentul român, câte un ofițer superior francez. Aliații ne-au trimis toate mijloacele sanitare, alimente, îmbrăcăminte și armament modern. Soldații înflămânziți prin forța împrejurărilor și obiceiul pământului de-a jecmăni totul ... au început să primească hrană suficientă și bună. Ofițerii din misiunea militară franceză se îngrijeau personal de acestea.

Prietenul nostru Hortensiu Ioanovici, „Mânzul” nostru de la Lăculețe ne povestea mizeriile și foamea pe care le-a îndurat la regimentul 2 Vâlcea unde fusese repartizat și situația îmbunătățită în urma sosirii în țară a trimișilor din apus. Aveau la regiment un căpitan francez care era mereu activ și se interesa în mod special de hrana soldaților. Câteodată mai încercau ei, cei încredințați cu alimentarea, să dea altă destinație alimentelor, dar nu prea reușeau. Ne povestea că odată căpitanul francez a gustat mâncarea și a constatat că nu e bună și insuficient hrănitoare. S-a supărat foc, a lovit cu cizma pe rând cazanele, le-a răsturnat și a făcut o gălăgie de s-a adunat regimentul. A pretins să se gătească altă mâncare și se îngrijise de aci încolo de aproape ca alimentele destinate trupei să nu mai apuce alte căi atât de obișnuite la noi.

Întreaga armată română s-a refăcut. Îmbrăcată în haine noi, înarmată cu cele mai moderne arme scornite de tehnica de război și hrănită cumsecade – moralul s-a refăcut complet. Nu-ți venea să crezi că ostașii aceștia plini de

avânt sunt cei ce suferiseră nenorocirile retragerii și cumplita foame din iarna îngrozitoare 1916–1917. Erau oameni noi, oameni plini de avânt, cu sufletele refăcute, pline de elan și tărie pentru zilele ce aveau să vină.

„Când am văzut regimentele ce se duceau din refacere către front am plâns de emoție, am plâns de mândrie că sunt român: «Sau mergem acasă sau murim cu toții pe front, dar înapoi nu ne mai întoarcem!»”. Atât de mare a fost atunci dorul de luptă, însuflețirea acestor soldați, că nu aflu cuvinte să o spun. Clipe de acestea mărețe le poți numai simți, este peste puterea omenească să le poți povesti.

Și atunci la Câmpurile, Soveja, Mărăști au putut vedea teutonii kaizerului ce este în stare să facă „Valahul” când își apără glia strămoșească. Și morților din morminte va spune grozăvia loviturii românești, comandantul german care a scăpat cu fuga, desculț și numai în cămașă.

Și acesta a fost începutul unui șir de fapte fără pereche în istoria popoarelor. Târgu-Ocna, Putna Seacă, Câmpia de la Mărășești, podul de la Cosmești sunt atâtea nume nepieritoare pentru fala noastră națională. S-au făcut acolo fapte pe care niciodată nu le vom putea aprecia din destul. Soldații regimentului 32 Mircea care au luptat dezbrăcați, oștenii celorlalte regimente care s-au întrecut pe sine în vitejie și care au făcut în fața lor munți de cadavre dușmane, nelăsând în mâna inamicului nici un petec din pământul Moldovei, au fost fiecare un erou, un viteaz legendar, o ființă supranaturală. Eroismul cu care a fost apărat colțul de țară ce mai rămăsese a pus în uimire lumea întreagă.

Scriitorul R. de Flers, în ziarul „Daily Cronicle”, din 12 octombrie 1917, scrie despre Țara Românească și ostașii săi: „Acum închipuiți-vă dificultățile care s-au îngrămădit asupra acestei țărișoare. Frontiera ei de 1.400 de km. era tot așa de mare cât frontul rusesc și trebuia să fie apărată numai de o armată de 600.000 de oameni. Acești oșteni au fost copleșiți de teribile încercări și au avut a se retrage în timpul unei ierni aspre. Suferințele lor au fost imense. La nenorocita situație militară s-au adăos bolile și foamea. Epidemiile provocate de război făceau ravagii. Lipsa de hrană provocată de greutatea transportului a fost iarăși pricina de mortalitate. Am văzut oameni morți pe marginea drumului, în șanțuri, în gări, în căruțele refugiaților.

Dacă ai fi spus că acești oameni, a doua zi după căderea Bucureștilor, vor birui armata lui Mackensen, ai fi fost luat drept un poet. Și cu toate acestea

lucrul s-a întâmplat, așa a fost. Armata reconstituită a României a salvat frontul de est". Un distins publicist rus, B. Untkowski, zice în ziarul „Lujnii kraj” despre soldatul român, în 7 septembrie 1917, între altele:

„Armata română a renăscut ca și Fenixul din cenușa sa. Românii sunt bravi și se luptă ca leii. Azi, când germanii amenință să ocupe și treimea de teritoriu ce a mai rămas românilor, ei mor în mod fanatic, dar țin în loc pe vrăjmaș. Mor dar nu se predau. Se luptă pentru orice bucățică din pământul lor așa de sălbatic ca și lupoaica când e să i se răpească și ultimul pui. Luptă nu pentru viață, ci pentru moarte. Am văzut pe răniții români, care cu ochii strălucitori îmi spuneau: «Ah, de m-aș însănătoși mai curând, să mă întorc iar în luptă! Să luptăm și să murim! Orice viață s-o dăm scump!». Armata, ca un singur om, a răspuns: «Ne vom lăsa aci oasele, dar nemții nu vor mai putea trece!». Mă închin cu smerenie înaintea ta, mândră Românie, pentru patimile tale, pentru soarta ta eroică”.

Așa le povesteam eu învățătorilor din Caraș-Severin la întrunirea din primăvara anului 1920, când le-am vorbit despre „Războiul pentru unitatea națională”. Și n-a fost o exagerare. Bieții ostași români, când s-au văzut scăpați din iadul în care se zvârcoliseră toată iarna, se duceau spre front cu hotărârea supremă născută din nespusele lor suferințe, cu ultima desperare. Mai bine moartea în luptă decât o viață de mizerie. „Sau străbatem înaintea spre casele noastre sau murim până la unul pe front. Înapoi nu ne mai întoarcem!”. Așa ne spuneau toți. Și cu această dărză hotărâre și înzestrați cu tehnica perfectă de război au secerat răsunătoarele biruințe de la Mărăști și Mărășești, care au băgat în sperieți și pe cei mai aleși soldați și ofițeri germani.

Vestea eroismului românesc s-a dus până departe înlăuntrul împărăției austro-ungare. Îl povesteau înșiși luptătorii lor și cei germani. Când m-am întors acasă, ai noștri ne spuneau că nemții care se întorceau răniți sau cu misiuni din România, povesteau cu groază de „Focșanii” și de iadul ce a fost acolo. Aceste strălucitoare izbânzi au refăcut și moralul nostru și al țării întregi. Nădejdele au început să încolțească în sufletele noastre. Așteptam cu mai multă încredere zilele ce aveau să urmeze.

*

În Țara Românească ne găseam mulți pribegi și dezertori din cadrele armatei austro-ungare. Se găseau mulți cetățeni ai României care ne vedeau cu

ochi buni, cu deosebire cărturari de seamă și adânc cunoscători ai rosturilor noastre naționale. Dar era suficient de mare și numărul celor care nu ne puteau suferi și nu aveau încredere în loialitatea noastră. Aceștia erau semidocti, neisprăviți, cu situații sociale și în organizații de stat, parveniți de toate soiurile, înguști la minte și puțin cunoscători ai istoriei și trebuințelor noastre naționale. Marea opinie publică a poporului ne simpatiza și ne privea cu drag, dar uneori se infiltra și în sufletele lor otrava. Aprecierea opiniei publice atârna și de împrejurările în care se găsea țara în vremi anumite. În avânturi mari și frumoase ne bucuram și noi de mai multă dragoste, ca în clipe de decepții și de grea restriște să devenim noi țapi ispășitori pentru nenorocirea țării.

Când ne găseam la Lăculețe, generalul Ion Drăgălina comanda trupele ce se aflau în sectorul de la Predeal. Și i se puneă în spinare de opinia publică din țară – desigur opera păcătoșilor neisprăviți – că ar fi fost descoperite unele trădări comise de dânsul în folosul austro-ungarilor. Ni le spuneau și nouă aceste zvonuri muncitorii noștri din fabrică. Credeau și nu credeau în ele. Și mai spuneau că generalul din motivul acesta a fost mutat la granița bănăţeană. Era de ai noștri și nu putea fi scutit de bârfele răutăcioase a gunoaielor săltate în poziții sociale prin necinste politică.

Și când generalul Dragalina a dat istoriei strălucita biruință de la Jiu și a murit ca erou național, o țară întreagă l-a divinizat.

Aceleași calomnii murdare le-am purtat în spinare și noi toți ceilalți care ne-am încumetat să trecem granițele, să dăm mâna cu toții pentru desăvârșirea unității naționale.

„În aceste timpuri de glorie au luptat alături românii din toate unghiurile pământului locuit de români, bănăţeanul, ardeleanul, bucovineanul cu fiii vechiului regat și-au amestecat sângele vărsat pentru neam, ca să cimenteze și mai mult legăturile unității noastre naționale. Au căzut luptând frați din toate colțurile. În sufletele lor n-au fost nicicând granițe, sufletele lor au fost unite, într-o unire și-au vărsat sângele pentru unirea cea mare. Alături de dânsii au luptat și au murit fiii Franței, frații noștri. Unirea făcută prin sânge e sfântă și veșnică.

Noi, cei de dincoace, ne-am dat cum am putut obolul nostru. A fost neînchipuit de mare serviciul adus armatei române de dezertorii din armata austriacă. Patruzeci de mii de români trecuți peste munți și intrați în armata

română au luptat alături de strănepoții lui Mircea și ai lui Ștefan cel Mare. N-a fost regiment românesc care să nu fie avut în sânul său „cătane” de ale împăratului din Viena. Și au luptat cu avânt; au căzut cu eroism pentru vatra lor părăsită, pentru glia lor robită. Dintr-un singur sat de sub Munții Făgărașului, au căzut într-o singură zi, pe câmpia Mărășeștilor, 15 dezertori din armata pajurei cu două capete.

Când lumea românească, îngrămădită în micul petic de pământ dintre Siret și Prut, privea cu îngrijorare în viitor, când teama izvorâtă din trădarea rușilor începuse să încolțească în suflete, înainte de luptele de la Mărășești, a sosit cel dintâi batalion de români de ai noștri de prin taberele rusești de prizonieri. A fost un curent ce a adus cu sine îmbărbătare, alinare și credință în biruința finală...³⁶⁰.

*

Cu greu se scurgeau zilele. După marea biruință de la Mărășești, s-a așternut asupra țării o ceață de nesiguranță, de teamă, de înfrigurare. Veniseră zilele de toamnă cu melancolia lor. Ne gândeam mereu la zilele grele ce vor veni. Urmăream cu neliniște știrile de război, care mai ajungeau din când în când și pe la noi. Nu prea erau îmbucurătoare. În schimb zvonuri multe și înspăimântătoare circulau pretutindeni.

Rușii nu mai voiau să lupte. Plecau de pe front unități întregi, se sfârâmau în grupuri mărunte și rătăceau în neștire prin țară. Începuseră să devină o primejdie pentru viața și avutul bieților cetățeni pașnici ai Țării Românești. Unele grupuri se duceau spre Prut cântând sau în liniște, strigând mereu: „Mir!”, „Mir!” („Pace!”, „Pace!”). Au fost însă și de aceia care au devenit agresivi. Ofițerii lor fuseseră degradați, unele unități îi înlăturaseră și în fruntea lor se urcaseră din umbră vreunul mai bun de gură, care-i îndemna la pustiire și prăpăd. Armata noastră a rămas neclintită în rosturile sale, așteptând cu credință și cinstit devotament desfășurarea evenimentelor, supunându-se disciplinei militare. Mulțimea rusească furnica în toate părțile. Cei mai mulți erau oameni cumsecade, se grăbeau să ajungă la vetrele lor. Pe ici, pe colo mai furau câte ceva mâncare. Vindeau tot ce se putea valoriza, până și arme. Pe

³⁶⁰ Din conferința *Războiul pentru unitate națională* – notă P. Jumanca.

prețuri mici cumpărau oamenii articole de îmbrăcăminte, încălțăminte, vite, cai, hamuri.

Inginerul Păunescu și-a cumpărat câteva perechi de cai, un număr mare de boi și o mulțime de alte lucruri, cu gând negustoresc de oltean. Se povestea că un rus a vândut doi cai de la un tun pe o sticlă de spirt. A băut spirtul dintr-o răsuflare, a izbit sticla de tun, a lăsat totul și a plecat mai departe. Pe la noi, pe la Dăngeni treceau zilnic convoaie de ruși. Nu mai aveau arme, pretutindenea au fost dezarmați de armata română. Grupurile mai mari erau încercuite de ostași români, treceau grupulețe răzlețe, care umblau de capul lor. Nu s-a întâmplat pe aci și prin împrejurimi nimic mai grav.

Am avut și noi de a face cu ei. Veneau și intrau în casă, așezau samovarul pe masă și-și făceau ceaiul. Nu ne întrebau dacă le dăm voie. Intrau cu forța, dacă chiar le-ar fi zis cineva ceva. Dar nu se prea opunea nimeni și era mai bine așa. Ne-am trezit într-o seară cu vreo șapte în casă. Între ei era și un român. Și-au pus samovarul de ceai, au scos pâne și slănină și s-au apucat să mănânce. La fiecare din cei de față ne-au dat și din mâncarea lor și câte o cană de ceai. Pe unul îl trimiteau în toate părțile și le făcea toate serviciile. Basarabeanul nostru ne spunea: „Vedeți, ăsta a fost ofițer, l-au degradat și acum îl pun să facă toate slujbele. Și el e mulțumit că nu o pătește mai rău. Alții au fost omorâți, el a fost un om cumsecade și nu i-au făcut nimic”. Au dormit în odaia noastră, noi ne-am culcat dincolo, cu gazda. Dimineața au plecat mai departe. Nimic din ce brumă aveam și noi n-a dispărut. Și tot cam în felul ăsta s-au purtat și alte grupuri ce au trecut pe la noi și au făcut aci câte un scurt popas.

Am întâlnit printre ei unul foarte guraliv. Spunea câte toate în limba lui și completa cele spuse cu multe gesturi ca să-l putem înțelege mai ușor. Era un om foarte simpatic. Învățase și câteva cuvinte românești. Era într-o zi de duminică. Ne găseam acasă. Fata gazdei pusese de mămăligă. Rusul se uită cu atenție și rostește râzând: „Apa frig, pune, pune, nu-i bun mamaliga”, ceea ce vrea să fie pe înțeles mai bun românesc: Apa-i rece, pune făina și n-o să fie bună mămăligă. Era flămând, o vedeam noi aceasta. Îl întrebăm: „Măi rusule ce ai mâncat astăzi?”. „Apa” și apoi trage cu gura aer, adică „apă și aer”. L-am invitat la masa noastră. I-am dat de toate din belșug și a mâncat omul nostru cu poftă mare.

Și acest rus, cu puține vorbe și multe gesturi a caracterizat, poate ca nimeni altul, vitejia soldatului român. Stând lângă foc, până se gătea prânzul, a voit omul nostru să-și exprime admirația pentru eroismul cu care lupta ostașul român, mai mult cu gesturile decât cu vorbele. „O, o, o, rumunski soldat, bun soldat! Bun soldat! Ruski soldat? Vaca (își făcu un gest de tăiere la gât), porcu (același gest), oaia (tot același gest), carne, carne, carne! Na poziție? Na gherman? Pașol!”. Adecă: soldații ruși taie vaci, porci, oi, mănâncă mereu carne și pe poziție în fața germanilor o iau la fugă. „Rumunski soldat, zice mai departe rusul nostru, mamaliga, mamaliga! Na poziție? Na german? Harașo, harașo”. Se prindea de piept și se scutura hârâind din gât voind să arate cu câtă dăruire luptă ostașul român pe poziție, în fața nemților și este hrănit numai cu mămăligă.

Poate că niciodată nimeni n-a ilustrat mai bine și mai sincer eroismul soldatului român ca acest muscal în cuvintele sale simple și în gesturile atât de mult grăitoare.

Într-o seară se rătăcise pe aci un român. Vorbea o moldovenească atât de limpede și de frumoasă de ți se părea că cetește din vechile cronici. Ne spunea că ei au alungat pe împăratul rusesc și acum vreau să-l alunge și pe cel românesc. „De ce trebuie împărați care fac războaie? Să se ducă să se bată ei între ei dacă au nevoie de război”.

— Dumneata ești basarabean?

— Nu.

— Dar vorbești așa de bine moldovenește.

— Sunt moldovan din Caucaz. Suntem pe acolo vreo șase sate numai de moldoveni și între noi vorbim numai moldovenește.

Inginerul Păunescu, ca toți ticăloșii era tare laș. De cum s-a zvonit că rușii fac revoluție tremura de frică. În fiecare duminică, cu niște grenade false făcute din lemn, făceam exerciții de luptă pentru „apărarea fabricii”. Ceasuri întregi aruncau bieții oameni cu aceste bucăți de lemn în loc să-și vadă de sărăcia lor, să-și mai caute de ale mâncării, să-și cârpească zdrențele cu care rămăseseră îmbrăcați. Toată această îndeletnicire nu are nicio seriozitate și niciun rost. Era un teatru prost rânduie și ridicol. Dacă rușii ar fi vrut să asedieze, să distrugă fabrica noastră, noi nu i-am fi putut împiedica. Amândoi inginerii luaseră câte

doi lucrători pe lângă ei, să-i aibă la îndemână, să le fie sprijin în caz de primejdie.

Dinulescu are mai de mult pe lângă sine pe verii Ion și Gheorghe Tăbârcă, hoți ai dracului, dar foarte credincioși. Ei se îngrijeau să procure cele trebuincioase pentru masa inginerului, de unde se mai înfruptau și ei. Le dădea bani să cumpere câte o găină sau altă pasăre care erau scumpe foc. Una o cumpărau, alta o furau și-i spuneau inginerului că le-au cumpărat pe amândouă cu suma primită.

Într-o seară ne trezim cu Gheorghe Tăbârcă la noi, cu un cotoi de curcan.

— Am cumpărat un curcan pentru dl. Dinulescu și pentru dânsul e prea mult. Vă adusei și d-voastră, mai mâncarăm și noi...

— Mă, Gheorghe, nu cumva l-ai furat?

— Nu domnule! Cum era să-l fur? Domnul inginer n-ar îngădui așa ceva.

A doua zi dimineața Gheorghe ne întrebă:

— Fu bună carnea de curcan?

— Bună, Gheorghe.

— Păi cum? Că dumneavoastră ați spus că pentru nimic în lume n-ați mânca de furat și iacă tot mâncară-ți.

— Mă, bată-te Dumnezeu! Doar nu l-ai furat.

— Dar cum să-l cumpăr? Cine vinde azi un curcan? Știți curcanul neamțului de la linia industrială a fabricii de zahăr de la Ripiceni. Dormea afară, într-un pom, singur. Mă tot ispitea și într-o seară l-am luat. Fir-ar al dracului de neamț, el mănâncă, în țara noastră carne și noi să ne otrăvim toată ziua cu un borș. L-am luat și i-am spus d-lui Dinulescu că l-am cumpărat. Ne-a dat omul banii. O să-i cumpărăm altceva pe acești bani. Un leu nu ne trebuie de la dânsul, că prea-i de omenie! Și ne gândirăm la dumneavoastră să vă aducem ceva din curcan, că sunteți, ca și domnul inginer, tot oameni buni și tare cumsecade.

Gheorghe Tăbârcă era un om hotărât, îndrăzneț și de spirit. Locuia în marginea satului un om care n-avea o palmă de pământ și nici nu lucra și podul lui era plin de păpușoi. El avea de toate. Fura de stingea. Tot satul era terorizat de dânsul. Îl găseau în holda lor și nu cutezau să-i zică ceva. Avea acest om și un câine rău ca și dânsul, de nu putea nimeni trece pe lângă casa lui. Tăbârcă trece într-o zi pe dinaintea curții omului acestuia. Se înarmase cu o zburătură zdravănă. Câinele se repede cu furie, dar Gheorghe al nostru

potrivește din azvârlitură lemnul și-l lovește în plin pe câne și-l răstoarnă. Cu un schelălăit grozav dulăul o ia la fugă în curte. Și năvălește gazda cu un par în mână asupra lui Tăbârcă. Acesta se oprește în loc și scoate de la brâu cuțitul: „Vină, mă, paștile și grijania mătii de moldovean cu limba lată. Am două oale la foc care fierb goale și cer carne. Vină, mă, firea-i al dracului, să te fac bucăți!”. S-a speriat moldoveanul nostru și s-a întors înapoi. Tot satul tremura de groaza acestui tâlhar, dar și-a găsit și el nașul. Povestea s-a lățit în tot satul, era o satisfacție pentru lumea terorizată și s-a făcut mult haz pe socoteala tâlharului prea îndrăzneț.

Inginerul Păunescu trăia într-o vecinică groază. Avea și dânsul vreo doi muncitori veniți cu dânsul de la Dudești, dar nici în aceștia nu avea încredere. Și nici nu l-ar fi apărât, că nici măcar unul nu se găsea în toată fabrica care să se simtă atras de dânsul. Când i se părea ceva suspect, fugea la Dinulescu, știind că cei doi veri Tăbârcă îi erau devotați acestuia.

—Să mă ia dracu dacă nu l-oi da eu pe mâna rușilor. Numai să vină. Că nu i-o uit eu lui ce mi-a făcut. Mi-am luat și eu un căpețel de pânză să-mi șterg nasul și a poruncit să mă bată. El, care fură fabrica de tot ce are. Așa ne spunea Ion Tăbârcă.

Despre isprăvile rușilor circulau fel de fel de istorii care de care mai ciudată. Vor fi fost multe și adevărate, vor mai fi fost și scornituri, serviciile militare și administrative le vor fi înregistrat. Și nici nu e intenția mea să fac istorie.

Dintre multele povestiri care circulau mi-au rămas în minte doar trei, de un mai mare răsunset.

La Botoșani, rușii aveau un spital în clădirea liceului. Evacuând spitalul au dat foc clădirii, s-au retras apoi în satele din vecinătatea orașului, amenințând siguranța orașului și împrejurimilor. Își înlăturaseră ofițerii și aveau comandanți ridicați dintre dâșii, dintre soldați sau grade inferioare. Erau mulți, o întreagă divizie. Armata română, reținută în mare parte la front, nu avea prin apropiere nicio unitate militară, doar câteva tunuri. A ieșit școala militară, a înconjurat locul și le-a cerut să depună armele. Refuzând, ai noștri au tras câteva lovituri de tun în casa în care se găsea comandamentul lor nimerind în plin. Au ridicat steagul alb, au lăsat armele și au părăsit locul, încolonați în ordine și au fost escortați până la Prut de soldații români. I-am văzut și noi, au trecut pe aici.

Ni se mai povestea că un regiment rusesc a venit cu trenul de peste Prut, la Iaşi, să detroneze pe regele Ferdinand, să instituie „Republica”. Prinzând de veste, comandamentul militar român i-a aşteptat cu o unitate militară românească cu mitraliere şi arme, i-a întors cu tren cu tot peste Prut dincolo.

Cea mai amuzantă a fost întâmplarea de la Galaţi. Ni se povestea că vreo trei regimente ruseşti revoltate şi-au omorât sau alungat ofiţerii şi sub conducerea unui plutonier au atacat din spate unităţile româneşti care păzeau linia frontului de luptă, având în faţă pe germani. Românii au fost nevoiţi să-şi întoarcă armele împotriva aliaţilor de până ieri, să se apere. Ruşii veneau puhoi, în dezordine, grămadă, ca o turmă de animale însălbătecite. Românii i-au lăsat să se apropie, au pus apoi mitralierele în bătaie, vărsând asupra lor ploaie de gloanţe, secerând sute de vieţi. Ruşii, zăpăciţi, au trecut frontul dincolo, la nemţi. Aceştia i-au dezarmat, i-au ţinut trei zile flămânzi şi i-au trecut din nou frontul, dându-i în grija românilor, care i-au luat din urmă şi i-au trecut Prutul.

Situaţia Ţării Româneşti era nespuse de grea. În faţă inamicul, în spate hoardele însălbătecite ale prietenului de până ieri, care cutreierau ţara în lung şi-n lat. Ostaşul român însă nu s-a pierdut cu firea. El a rămas credincios jurământului şi gliei străbune. În sufletul său mai licărea încă o scânteie ascunsă pentru idealul cel mare al neamului românesc. Amărât, flămând, el nu s-a abătut din calea marelui destin pe care avea să-l desăvârşească.

*

Toate aceste uriaşe frământări aveau un cumplit răsunet în inimile noastre şi ne torturau zi şi noapte gânduri multe, nesiguranţă şi grele preocupări pentru soarta noastră. Au mai venit şi zilele de toamnă cu melancolie, zile reci, cu ploi şi vânturi, care ne duceau până la disperare. Ce se va alege de noi, nenorociţii pribegi? Cine putea s-o ştie aceasta?

Guvernul român şi comandamentul suprem militar aveau în faţa lor una din cele mai grele probleme a cărei dezlegare nu se putea găsi. Se frământau minţi luminate şi nu-i găseau sfârşitul.

Într-o vreme se zvonise că armata română se va grupa toată în trei judeţe, alcătuind un fel de triunghi înlăuntrul căruia va lupta până la ultimul om. Se începuseră chiar pregătiri în vederea acestui proiect de ultimă disperare. Trenurile duceau mereu muniţii şi alimente. În toate unităţile se făcuseră tabele

de toate contingentele ce urmau să intre în acest triunghi al morții, contingente mai tinere. Restul oamenilor urmând să fie demobilizați și lăsați în grija Tatălui Ceresc, să se descurce fiecare cum va putea. Acest tabel se făcuse și la fabrica noastră. Am intrat și eu în el. Țucu, fiind mai bătrân, a rămas pe dinafară. Aveam să ne despărțim. El însă îmi spunea. „Nu plec. Mă duc și eu cu tine acolo, în locul morții. Ce să caut eu în țară, pribeag? Unde să mă duc? Și așa n-am să scap din mâinile ungarilor. Să plec în altă parte? Să rățăcesc prin nesfârșita Rusie, toată în pârjol? Mai bine vin cu tine. Vom muri împreună, vom muri frumos, cu arma în mână, apărând și noi împreună cu ceilalți frați aleși pentru jertfă, pe altarul acestui nenorocit neam, pentru cinstea și demnitatea sa. Mai bine murim acolo decât în spânzurătorile ungurești”.

Gura lumii spunea multe și multe din acestea aveau temei real. Nu erau numai scornituri. Se spunea că ideea de a rezista până la ultimul om, în triunghiul morții, fusese a lui Take Ionescu. Să dovedim aliaților că nu suntem trădători, că la masa verde, când se vor rândui hotarele noii Europe, să fim luați în seamă.

La această idee s-ar fi opus generalul Averescu, care ar fi declarat în Consiliul de Coroană că armata română va avea o misiune mai importantă și mai necesară în viitor decât să moară stupid și fără rost, numai ca să păstreze un simbol frumos, dar fără folos. Au înțeles și aliații că nu mai are niciun rost o războire în condițiile în care ne găseam și ei singuri au fost de părere ca să facem pace cu nemții, că și așa va fi numai vremelnică. Așa auzirăm noi vorbindu-se în izolarea noastră de la Dăngeni.

*

În vremi grele, românul se știe descurca. Generațiile toate de strămoși au trăit zile de restriște în împrejurări vitrege. Bogățiile fără de sfârșit ale pământului românesc au atras aci atâtea valuri năvălitoare de neamuri lacome și hrăpărețe și bietul român s-a ales cu truda și belșugul i l-au dus străinii. El a fost mereu flămând și amărât. Și instinctul de viață l-a învățat să se ajute și singur, așa cum a putut și mai bine și mai rău, dar a străbătut prin veacuri când atâtea alte popoare de seama sa și în egale condiții de trai, s-au prăpădit cu totul.

La fabrica noastră de la Dăngeni, moștenind un obicei al pământului, bieții noștri muncitori erau mai tot timpul flămânzi. Mâncarea de la cantină era

numai cu numele, doar amărâta bucată de pâine de culoarea pământului și tare ca iasca, dacă mai putea constitui o hrană.

În podul grajdului fanariotului Mavrocordat se găseau depozitate vreo zece vagoane de semințe de floarea soarelui. Podurile erau încuiate, dar șobolanii făcuseră găuri în tavanul înalt. Cu o prăjină lungă loveau în scândurile podului și țineau din jos căciulile, sămânța curgea și aveau cu ce-și face de lucru ca să-și înșele foamea. Pe la început încercam și noi s-o mâncăm, dar desfăcutul cojilor ne era migăloasă și ne plictisea. Și aceste delicatose mai făceau să ne usture limba și mai avea și un miros respingător de șoareci. Dar ce mai contau acestea în fața instinctului de foame.

Regiunea Dăngenilor era cultivată în suprafețe întinse cu sfeclă de zahăr. Aci venea linia industrială de la fabrica de zahăr de la Ripiceni. Împrejurările atât de nenorocite aduse de război au făcut ca sfecla să nu mai fie transportată la destinația sa. Au rămas prin gările căilor ferate grămezi uriașe, care cu trecerea vremii au putrezit, s-au prefăcut în depozite de gunoi, priincioase cuiburi de prăsierea muștelor. Atâtea muște câte se găseau de-a lungul și de-a latul Moldovei în vara anului 1917, nu mi s-a mai dat ocazie să mai întâlnesc.

Când am ajuns noi în nordul țării, sfecla era încă bună. Se învățaseră oamenii noștri, o coceau pe jar și constituia și acesta un aliment. Dulce și grețoasă, dar în sfârșit hrănitore. Stomacul gol nu prea alege. Și omul se învăță de nevoie cu toate. Cel puțin mai îndulcea „sufletele” acrite de „borșul” de toată ziua, care devenise așa de nesuferit.

*

Ne duceam la biserică și la Dăngeni, simțeam trebuință de mângâiere și ușurarea sufletească. Nu ne puteam duce regulat, ne mai rețineau necazuri și preocupări multe de toată ziua. Dumineca și în sărbători ne mai puneam în ordine hainele, le cârpeam, ne spălăm cămășile, mai cutreieram satele după mâncare. Când ne vedeau femeile făcând câte ceva în zilele de sărbătoare, nu se puteau minuna din destul. Ne credeau și ne-o spuneau în față că noi nu suntem și nu putem fi creștini, dacă nu cinstim ziua Domnului. Ele nu făceau în aceste zile nici măcar focul. Mâncarea o pregăteau de sâmbăta. Această venerație pentru zilele de prăznuire creștinească însă nu le împiedeca și de la alte multe fapte potrivnice învățăturilor de credință ale Mântuitorului. Toată credința lor se mărginea la nelucrare. Încolo, fără nicio muștrare de conștiință

făceau fapte ce nu se puteau împăca cu purtarea creștinească și fără nicio rușine sau teamă comiteau tot felul de fapte imorale. Nu erau aceste abateri o regulă generală, erau excepții, dar cam multe. Și tocmai acestea ne făceau cele mai multe lecții de bună purtare. Și parcă în frunte se situaseră gazdele noastre la care nimeriserăm și de care cu greu ne puteam descotorosi.

Nu le rămâneam noi datori, nu prea aveam noi această fire îngăduitoare, dar nu prea puteau înțelege. Crescuseră într-o tradiție, o respectau, nu aveau vreo educație religioasă sau de morală socială. Cine era să le-o facă? Preoții se mărgineau la recităriile grăbite din cărțile sfinte și la venitele ce puteau ieși din rugăciunile și slujbele pe care le făceau la anumite ocazii. Poate că nici nu le cădea bine o luminare a minții spre căile drepte ale învățăturilor de credință. S-ar fi descoperit falsul rol, de teatru, care-l joacă și în felul acesta s-ar fi redus simțitor venitul realizat din atâtea obiceiuri deșarte, dar bine roditoare pentru nesăturata lăcomie a reprezentanților lui Dumnezeu aci pe pământ.

La biserica din Dăngeni servea un preot încă tânăr, cunoscător al orânduielilor de tipic și bun cântăreț, toată capacitatea sa intelectuală se mărginea aci. Nu avea nici cea mai slabă orientare în rosturile mari ale omenirii, dar nici măcar tâlcul învățăturilor de credință creștină nu-l înțelegea în adevărata sa valoare. Îți făcea impresia că în afară de rânduielele serviciilor dumnezeiești, nu mai știa nimic. Le împlinea pe toate până în cele mai mici amănunte, nu lăsa nimic afară, dar era cu totul ignorant în toate învățăturile și adevărurile de morală creștină, atât de necesare unui bun credincios și în general în viața unui om în lumea aceasta mare.

Pentru dânsul ca și pentru cei mai mulți din slujitorii altarelor, biserica era un atelier, în care își practica meseria fără nicio tragere de inimă, fără suflet, fără viață. Le împlinea pe toate în mod automat, le înșira de-a rostul, cu gândurile duse în altă parte. Toate apăreau ca un descântec, rostit cu grabă și fără înțeles, într-un grai cu totul străin. Îmi aduc aminte de două scene îndeajuns de mult grăitoare.

Biserica avea o sobă de încălzit, cum aveau mai toate bisericile din această țară. Soba se afla cam îndărăt. Era o zi de iarnă cu frig cumplit și viscol. Focul nu prea încălzea, lemnele verzi... Popa iese, în cursul slujirii, îmbrăcat în ornate, se duce la sobă, îngenunche și se apucă să jăruie focul și să sufle cu toată puterea. Și cântăreții din strană continuau să cânte cele rânduite de tipic.

Altă dată ne găseam la slujba utreniei. Nu mai știu cum s-a făcut că s-a trecut peste o stihire din cele multe care se găsesc în cărți. Popa iese din altar și din ușă le strigă:

—Stați! Ați lăsat afară stihirea cutare. De ce nu sunteți mai atenți?

Și au trebuit cântăreții să se întoarcă înapoi s-o cânte și pe aceasta și repeteze pe cea cu care o luaseră înainte, să nu cumva să supere pe Dumnezeu, să le noteze cu vreun calificativ slab conduita lor religios-morală.

Cântam și noi la biserică. Mai ajutam pe cei doi cântăreți mai în vârstă, care mai rămăseseră aci, căci dascălul de strană în serviciul activ plecase și dânsul la război. Într-o zi când ieșim de la biserică împreună, popa ne spune:

—Nu-mi place cum cântați dumneavoastră. Or fi ele, cântările dumneavoastră, melodioase, dar sunt prea plângătoare. Lui Dumnezeu se cuvine să-i aducem cântare de laudă, de preamărire, nu de plângere.

—Să mă ierți părinte, izbucnește Țucu, slujirile bisericesti nu sunt pentru Dumnezeu. El n-are nevoie nici de laudele și preamăririle dumitale și nici de plângerile mele, cum spui dumneata. Noi cântăm și dumneata cetești pentru creștinii ce vin la biserică, ca să capete alinare și mângâiere, ușurare în suflete și tărie ca să poată înfrunta necazurile și nenorocirile vieții. Biserica este o școală a sufletului, toate slujirile trebuie să fie frumoase, melodioase, ca pe nesimțite să influențeze asupra ascultătorilor, să-i facă mai buni, mai îngăduitori cu semenii lor, mai cinstiți în relațiile cu ceilalți oameni, mai morali în faptele lor.

—Cum? Dumneata nu crezi că slujirile bisericesti sunt adresate lui Dumnezeu?

—Ba da, ele sunt adresate către Dumnezeu, dar scopul lor este să facă educație mulțimii. Deci trebuie întocmite astfel, ca să contribuie în măsură cât mai mare ajungerea acestui suprem țel al învățăturilor Mântuitorului. În felul acesta toată slujba se cuvine să fie impresionantă, cetirile să se facă rar și cu intonație înțeleasă și frumoasă, ca să poată fi cuprinse de mintea ascultătorilor, să le rămână în suflet, să le servească de călăuză în viața lor atât de zbuciumată. Dumneata părinte și ca dumneata toți cei de prin satele din țara aceasta faceți dimpotrivă. Nu lăsați nimic din cele scrise în cărți și fiindcă sunt multe, slujbile prea lungi, ar ținea ceasuri multe. Ca s-o terminați mai repede o luați la goană, le roștiți toate de parcă ar hodorogi o moară stricată, fără înțeles, fără nicio armonie. Și în loc să atrageți publicul credincios, îl faceți să fugă. Și

nu-i mirare că pretutindenea întâlnești bisericile goale. Dumneavoastră nu vă gândiți însă la această capitală greșeală. Atribuiți înstrăinarea credincioșilor unor influențe străine. Vor fi și acestea, dar vina principală este aici, la dumneavoastră. Sunteți într-o concepție cât se poate de greșită.

Dumneavoastră cântați și cetiți pentru Dumnezeu. Nu lăsați nimic afară, ca să nu-l supărați. Oprești cântăreții din cursul cântării lor că au lăsat afară ceva. Ce importanță avea aceasta? Cine o lua în seamă? Dumnezeu? Hai să zicem ca dumneata. Și-ar fi iertat-o. Însă nu ți-o poate ierta bunul simț al creștinilor, care au venit aci să afle mângâiere și nu tânguială sau teatru.

—Și dumneata nu crezi că rugăciunile ajută omului la neputință și boală?

—Cum părinte? Dumneata crezi că rugăciunea dumitale dă sănătate omului bolnav? Că ajunge să-i cetești rugăciunea și se face sănătos?

—De bunăseamă.

—Și Dumnezeu te ascultă pe dumneata și-ți împlinește cererea?

—Da.

—Atunci roagă-te și pentru mine lui Dumnezeu să-mi dea o păreche de bocanci noi, că ai mei s-au rupt.

—Dumneata îți bați joc de credință, se vede că dumneata nu ești creștin.

—Ba sunt creștin și încă mai credincios ca dumneata și ca cei mai mulți din preoții slujitori ai altarelor. Eu cred cu adevărat. Dumneavoastră ați schimbat, ați făcut o mulțime de abateri ca să vă serviți interesele materiale. Spune-mi, părinte, este Dumnezeu așa mare cum am învățat noi în catehism?

—Dumneata nu crezi că e așa?

—Eu cred, dar te rog să-mi spui și dumneata.

—Este.

—Este Atotputernic?

—Este.

—Vede toate câte sunt în lume?

—Cum să nu le vadă?

—Pătrunde în tot locul, știe totul, până și cele mai ascunse gânduri ale noastre?

—Da.

—Atunci ce nevoie mai are de dumneata și de rugăciunile cetite de dumneata la rezeală fără să te mai poată cineva înțelege? Dumneata afirmi

cu toată convingerea că prin cetirile dumneatale dai sănătate celor bolnavi, ridici de (pe) patul suferinţei pe cei ce se chinuiesc, lucru pe care, adeseori, nu-l poate face un doctor care a studiat ani mulţi de şcoală şi a lucrat vreme îndelungată prin laboratoare, făcând fel de fel de cercetări şi analize. Şi te miri că-ţi cer să-mi faci o rugăciune, să-mi dea Dumnezeu o pereche de bocanci, pe care o face un ucenic de cizmărie după câteva luni de meserie. Rostul rugăciunilor e altul, părinte. Ele sunt rânduite ca să întărească credinţa în sufletul celui bolnav şi amărât, să-l mângâie, să-i dea puterea de rezistenţă în suferinţă. Însuşi Mântuitorul a rostit adeseori, când săvârşea minunile sale: „Credinţa ta te-a mântuit!”. Sunt de folos rugăciunile pentru educaţia sufletească a credincioşilor. Acesta ar fi rostul lor. Şi ca să şi-l împlinească s-ar cuveni să le cetiţi rar, cu intonaţie frumoasă, ca să impresioneze, să rămână în mintea ascultătorilor câte ceva din ele, să se întipărească adânc în sufletele lor, să le servească de călăuză în viaţă.

Dumneavoastră însă le cetiţi la repezeală de nu se poate nimic înţelege. Parcă ar fi nişte descântece ale vrăjitoarelor. Pe dumneavoastră însă nu vă interesează această bună rânduială a rosturilor întemeiate de sfinţii părinţi în scrierile lor. Dumneavoastră aveţi tot interesul să-i ţineţi pe credincioşi în întuneric şi neorientare. Îi speriaţi cu înfricoşătoarele munci ale iadului, ca să vină mereu să le cetiţi tot felul de rugăciuni, să le dictaţi numeroase canoane cu jertfe ... spre folosul dumneavoastră. Şi credincioşii pot săvârşi tot felul de abateri de la învăţăturile de credinţă, pot comite tot felul de fapte necinstite, căci nădăjduiesc în dezlegările dumneavoastră, mai cu seamă în plocoanele ce vi le aduc. Se şterg fărădelegile făcute, ca să poată săvârşi în dragă voie altele, fără nicio teamă de Dumnezeu, căci doar vine la dumneata şi i le ştergi la moment, de parcă ai dat cu buretele peste ele. Dumneavoastră nu îndreptaţi moravurile credincioşilor, ci dimpotrivă, le stimulaţi. Dumneata îţi închipui, prin felul dumitale de a fi, ca şi toţi semenii dumneatale care au primit darul preoţiei, că sunteţi nişte reprezentanţi ai tronului ceresc, un fel de primpretori sau prefecţi şi în toate duminicile prezentaţi câte un raport despre purtarea credincioşilor, că – vezi, Doamne – după concepţia dumneavoastră Tatăl din ceruri nu are vreme să se ocupe de purtarea tuturor adoratorilor săi şi v-a încredinţat pe dumneavoastră cu această grijă.

Eu, părinte, am credința mea și o cred cea adevărată, lăsată nouă de însuși Mântuitorul, eu cred în atotputernicia dumnezeiască și în nemărginita sa bunătate. El, Dumnezeu, este pretutindenea, vede totul și știe totul, fără voia și fără știrea sa nimic nu se face în lume. El îmi vede toate faptele, îmi cunoaște toate gândurile. Conștient fiind de toate acestea, mă silesc să trăiesc într-un învățaturile de viață ale Mântuitorului, care sunt temelia vieții omenești de totdeauna. Și când greșesc, zic și eu „Doamne iartă-mă”. Și în fiecare dimineață și seară mă închin și eu și zic un „Doamne ajută” sau rostesc rugăciunea Tatăl Nostru.

Părinte, dacă ar fi în sufletele dumneavoastră măcar atâta credință cât un bob de muștar, cum ne spune Sfânta Evanghelie, ați împlini misiunea dumneavoastră în realitatea ei, ați face educație turmei cuvântătoare, ca să urmeze prin fapte învățaturile de credință creștină. Și atunci n-ar mai fi nevoie de atâtea cetiri ale dumneavoastră. Dar de bună seamă n-ar mai curge nici plocoanele. Și aceasta nu prea cadrează cu interesele dumneavoastră materiale.

Momente rare se iveau din când în când să mai încurajeze țara în cumplita sa desperare.

În iunie 1917 a venit la Iași cel dintâi batalion de voluntari adunați din lagărele de prizonieri din Rusia. Părăzile ce li s-au făcut la sosire au străbătut ca un fir reînviător de suflete, au adus noi nădejdi în marea descurajare ce ne copleșise pe toți. Un batalion nu era un sprijin mare material, era însă un simbol de bun augur. „Vin ardelenii!” răsună pe buzele tuturor, „Ne vin frații”, semn că nu e așa de mare nenorocirea noastră și mai putem nădăjdui în desăvârșirea idealului nostru suprem și sfânt.

Ceteam și noi la Dăngeni câte ceva din ce se scria prin ziare și ne bucuram și noi și ne creștea mai mult curajul, ca să înfruntăm cu mai multă tărie răutăți la atâți nesocotiți slabi de minte din jurul nostru.

Noi nu știam nimic despre cei veniți, cine sunt și din ce parte a Ardealului. Împrejurarea însă ne-a dezlegat și această nedumerire. A fost o coincidență fericită. Gheorghe Cinezan, tâmplar de meserie, refugiat din Ardeal, era cu noi și la Dăngeni. Nu plecase la Botoșani. Avea ceva treburi pe la Iași. I-am dat o scrisoare s-o ducă lui Nicolae Hamat, care lucra în administrația ziarului

„Neamul Românesc”³⁶¹ al profesorului Nicolae Iorga. Umblând pe stradă, îl întâlneşte pe Gheorghe Cârdaş³⁶². După insignă îl cunoaşte că e voluntar. Îl opreşte:

— Domnule, dumneata ești ardelean.

— Nu, sunt bănăţean.

— Din Banat? Și noi avem la fabrica noastră bănăţeni.

— Pe cine?

— Pe Jumanca și pe Țucu.

— Pe care Jumanca?

— Pe Pavel Jumanca. A fost învățător la Caransebeș.

— Cum? Chiar pe învățătorul Jumanca? Tii, ce bine-mi pare! Și unde te duci dumneata acum?

— Mă duc la redacția „Neamului Românesc”. Mi-a dat domnul Jumanca o scrisoare pentru un caransebeșan Nicolae Hamat.

— Vin și eu cu dumneata.

Și mi-a adus Gheorghe Cinezan o scrisoare mai lungă de la Cârdaş, în care îmi scrie că sunt la școala militară de la Botoșani. „Suntem la școala militară mai mulți învățători, prieteni de ai noștri: Iosif Velovan, Alexandru Florei, Petru Sfera, Iosif Badescu, Trandafir Buru³⁶³, eu și mai sunt și din alte părți. Cu batalionul întâi am venit mai mulți bănăţeni”. Ce rău îmi pare că nu mai am această scrisoare, s-ar fi convenit s-o reproduc aci în întregime pentru cuprinsul și duioșia cu care a fost scrisă.

I-am răspuns la școala militară și la 28 iulie m-am dus cu treburi la Botoșani și i-am căutat. Sunt momente mari de bucurie în viața omului. Și pentru mine a fost un mare moment întâlnirea cu dâșii. M-am regăsit pe mine, cel de odinioară, mi-am refăcut sufletul amărât și înstrăinat. Clipe de acestea nu se pot descrie, dar ele pătrund înlăuntrul întregii noastre ființe, răscolind dragi amintiri.

Am stat câteva ceasuri de vorbă, erau tocmai în odihna de prânz. Multe aveau să ne spună. Velovan și Florei îmi fuseseră colegi de clasă, Iosif Badescu

³⁶¹ În timpul ocupației germane „Neamul românesc” a apărut la Iași (29 noiembrie 1916 – 10 decembrie 1918) sub conducerea lui Nicolae Iorga.

³⁶² Gheorghe Cârdaş, învățător în comuna Macedonia.

³⁶³ Alexandru Florei a fost învățător în Cebza, Petru Sfera în Jidovin (Berzovia), Iosif Badescu în comuna Ghilad.

mi-a fost drag camarad la compania 14 din regimentul 8 de honvezi, la concentrarea din vara anului 1910. Sfera fusese înaintea mea și Cărdaș în urma mea la Institutul Pedagogic din Caransebeș, îi apucasem acolo și ne cunoșteam bine. Cu Buru eram înrudit după soție. Au terminat școala militară, au fost repartizați pe la companiile Corpului de Voluntari, și-au îndeplinit datoria lor de români și de ostași. Iosif Badescu s-a stins acolo și e îngropat în cimitirul din Hârlău. Se distinsese prin talentul său muzical. Alcătuiuse un cor de voluntari bănățeni, cântăreți de seamă din cunoscutele coruri bănățene, a organizat serbări spre admirația celor de acolo. Și era un suflet atât de bun. N-a ajuns să vadă împlinit visul de totdeauna al neamului nostru.

Iosif Velovan a luat parte la potolirea răzvrătirilor rusești din părțile Fălticenilor, se dusesse vestea că a căzut în luptă, l-am plâns ca pe un frate bun, dar a fost numai zvon. A venit acasă, a urmat cursul de la Cluj și a funcționat ca profesor la o școală medie de la Sibiu. S-a căsătorit, a întemeiat o familie și s-a stins în curând, în anul 1928.

Alexandru Florei mi-a fost coleg de clasă 12 ani. Împreună am intrat în clasa I-a a școlii elementare din Caransebeș și împreună am terminat cursul al patrulea la Institutul Pedagogic de aici. S-a sfârșit și el de curând, ca primar la Lugoj.

Petru Sfera terminase Pedagogia din Caransebeș cu trei ani înaintea mea. A fost învățător la școala satului său, Jidovini – Berzovia de azi – s-a mutat în urmă la Reșița. Sunt câțiva ani de când s-a dus și dânsul.

Gheorghe Cărdaș era cu o clasă mai jos ca mine și era originar din Zăguzeni. A fost multă vreme învățător în Șag, apoi la Timișoara. Sunt ani de când s-a dus și dânsul într-o lume mai bună.

Trandafir Buru era cel mai în vârstă și este singurul care mai trăiește dintre dâșii, dacă viață s-ar putea numi starea sa de sănătate. De mai bine de un an zace orb în casa sa din Caransebeș. Întors acasă în România Mare, a venit dascăl în Iaz, satul său natal și a împlinit acolo din toată conștiința datoria de luminător al obștei. S-a distins prin activitatea sa multilaterală și n-a cerut niciodată nimic acestei țări pe care a servit-o cu atâta credință.

Am găsit la școala militară din Botoșani și pe fostul meu profesor, Ilie Minea³⁶⁴. Avea gradul de plutonier major. Am stat cu dânsul de vorbă și mi-a povestit cum a ajuns pe aci. Și erau la școala militară o mulțime de cărțurari de ai noștri, în cea mai mare parte dascăli de școală populară românească, absolvenți ai școalelor preparandiale românești. N-am întâlnit din cei care făcuseră carte la institutele statului unguresc, o bună dovadă că dragostea de neam s-a cultivat în vetrele de lumină de sub ocrotirea bisericilor noastre și patru ani de educație în școlile străine au fost suficienți ca să înstrăineze sufletele celor ce s-au dus acolo. Influența școlii și-a dovedit și în cazul acesta puterea sa.

*

Retragerea noastră înspre meleagurile moldovene s-a făcut în condițiile cele mai nenorocite. Iarna 1916–1917 a fost poate cea mai cumplită din câte le-am întâlnit în viață. Și am rezistat, n-am avut nimic, cu toate că eram slab îmbrăcat.

În toamna anului 1917 izbucnise o epidemie de gălbinare. Tot al doilea om era galbin de credeai că au venit aliații noștri de rasă galbină să ne dea ajutor împotriva nemților. Se făceau glume multe pe socoteala acestei nenorocite împrejurări. Hrana și frământările sufletești erau bune propagatoare a epidemiei.

N-am scăpat nici eu. La fabrica noastră mai bine de jumătate dintre muncitori sufereau. Inginerul Păunescu nu voia să admită ca cei bolnavi să rămână de la lucru. Și veneau bieții oameni și siliți de împrejurări erau plătiți cu ziua. În fața scumpetei ce se accentua mereu, plata de patru lei pe zi abia ajungea pentru alimentarea zilnică. Nu lucrau, nu primeau nimic și se găseau în situația de a muri de foame. Veneau așa, cum puteau, se târau ca vai de ei și multă ispravă nu puteau face. Îi cruțam și-i ocroteam cât puteam. Dar venea câteodată inginerul Păunescu și se repezea ca o furie: „Sunt soldați și trebuie să lucreze până vor cădea jos. Să se considere fiecare pe frontul de luptă”.

M-am îmbolnăvit și eu. Vreo câteva zile am dus-o abia trăgându-mă. De la o vreme abia mai puteam ajunge acasă seara târziu. I-am raportat șefului situația

³⁶⁴ Ilie Minea (1881–1943), studii: liceul „Andrei Șaguna” din Brașov (1901), Facultatea de litere și filosofie din Budapesta, specializare la Universitatea din Viena, profesor la Institutul teologic-pedagogic din Caransebeș, pentru puțin timp. În 1910 a trecut în România. După război a devenit profesor universitar la Universitatea din Iași.

în care mă găseam. N-a vrut să admită ca să rămân acasă. Dar am rămas. I-am spus lui Nică să i-o comunice că orice s-ar întâmpla, nu voi veni. N-are decât să mă dea la Consiliul de Război, cum amenința mereu. Am stat acasă mai bine de două săptămâni. Nu știu dacă a făcut raport la direcțiunea de la Botoșani. Poate nu, dar poate că da și n-a fost luat în seamă. Mie nu mi-a zis nimic, nici direct, nici prin Țucu.

Nu era plăcut să stau singur în casă din noapte până în noapte. Mai ceteam, mai scriam, mai lăsam curs gândurilor care se duceau mereu la noi acasă. Eram încredințat că-mi confiscaseră totul și îi aruncaseră afară din casă pe toți ai mei. Și mereu mă întrebam: ce se vor fi făcut? Și erau grele și aceste zile de nelucrare, dar nu mă puteam duce la lucru, îmi primejduiam viața. Vremea era rea, cu ploi reci și vânturi.

Mâncare nu prea aveam potrivită pentru regimul ce urma să-l țin. Mai găseam, mai răbdam, mai mâncam și ce nîmeream. Leacuri nu se pomeneau. Fabrica avea un sanitar, venise de pe la Dudești, dar nu avea bietul om nimic, nici măcar ceva medicamente de prim ajutor. De la o vreme am început să mă refac.

Îmi aduc aminte de o întâmplare tragi-comică. Era o zi de duminică. Țucu plecase de dimineață pe undeva, prin satele vecine să găsească câte ceva pentru economia casei noastre. Ședeam de vorbă cu vărul meu Mitru și depănam amintirile anilor petrecuți în copilăria noastră. Veni vorba de găluștele prăjite în unsoare și ceapă și deodată îmi veni așa un gust și un dor de aceste găluște.

—Mă, Mitre, hai să facem noi niște găluște ca la noi la Caransebeș.

Și ne puserăm pe lucru. Mitru făcu focu, eu frământai la repezeală aluatul. Aveam ceva făină. Le-am rupt cu lingura din aluat, le-am făcut. Am prăjit ceapă în untură, în tigaie, le-am fript până s-au rumenit bine, am dumicat brânză, totul cum se făcea la noi acasă, pe vremuri. Flămâzînt cum eram, am mâncat cu lăcomie, mai ales că și acasă era mâncarea mea favorită, fără să mă mai gândesc la organismul meu slăbit de boală. Nici n-a apucat Mitru să plece, mi s-a făcut rău și am dat afară bunătate de găluște spre bucuria câinilor din curtea casei, care au năvălit în grabă să curețe locul. Nu-mi era necaz că mi se făcuse rău, ci mai cu seamă mă supăra pierderea găluștelor pe care atât le dorisem. A trecut și acest necaz ca și celelalte multe și de tot soiul. M-am întors la lucru în fabrică.

*

Prizonierii de război se găseau îngrămădiţi în lagărul de la Şipote³⁶⁵, în apropiere de gara Bodiul, pe linia Iaşi-Dorohoi. Nu era departe de noi. Scriind lui Pavel aflasem de la dânsul că se mai găseau acolo şi alţi cunoscuţi de ai mei. Cu unii din ei am început să corespundez. Astfel schimbam scrisori destul de des cu plutonierul Berbencea de la Orşova, cel pe care-l învăţam cântarea bisericească în celula închisorii de gardă de la cazarma din Orşova, împreună cu prietenul meu Solomon Bistrrianu. De la Berbencea am aflat multe din cele petrecute la Orşova la intrarea armatei române. Îmi mai scria şi învăţătorul Emil Băiaş³⁶⁶ de la Doclin, caransebeşean de origine şi prieten. Fusesse multă vreme bolnav în lagăr. Şi poate de acolo i se va fi tras şi moartea încă în puterea vârstei, după ce întorsese acasă.

N-am mai putut păstra scrisorile lor, nici nu mai ştiu prin ce împrejurări s-au risipit. Ar alcătui astăzi şi acestea documente ale vremurilor trăite.

Lagărul de la Şipote n-a putut fi păzit de epidemia de tifos exantematic, ca şi de alte molime care bântuiau în lung şi lat bietul nostru colţ de ţară ce ne mai rămăsese. Şi poate aci va fi retezat un mai mare procent de vieţi ca în altă parte. S-au prăpădit mulţi. Între aceştia a fost şi meseriaşul caransebeşan Jebilean.

În vara anului 1917, prizonierilor de origine românească li s-a dat drumul prin ţară să lucreze, asigurându-şi astfel o mai omenească existenţă. Puteau circula liber, aveau doar să se prezinte la posturile de jandarmi când se aşezau în vreo localitate. Am întâlnit mulţi din aceştia. Se asociaseră între ei câte 2–3 ori şi mai mulţi. Cu deosebire erau căutaţi la muncile agricole pe moşiile boiereşti. Nu se prea împăcau ei cu regimul alimentar pe care-l aveau la unii moşieri, dar mai completau cu ce puteau agonisi. Câştig aveau frumos. De regulă lucrau în acord, oameni harnici, făceau bună treabă. Au nimerit însă şi oameni cumsecade, s-au aşezat pe câte o moşie boierească, unde au stat tot timpul şi au dus-o bine. Se mai găseau printre ei şi alte „naţii”, cu deosebire meseriaşi.

³⁶⁵ Vezi II, nota 24. Erau prizonieri proveniţi din armatele Puterilor Centrale şi ale aliaţilor lor, între ei şi români din armata austro-ungară. Jumanca menţionează românii din Reg. 43 Inf. de la Caransebeş care s-a predat aproape în totalitate.

³⁶⁶ Emil Băiaş a fost învăţător în Doclin.

Nu erau în tot locul văzuți cu ochi buni. Începuseră să se schimbe în rău evenimentele de pe front și scăzuse însuflețirea dintru început pentru idealul național. O simțeam și noi, cu atât mai mult o simțeau ei. Opinia publică, atât de schimbătoare în părerile și considerațiile sale, le găsea și lor ca și nouă vinovății ireale, ca să-i ocărască cu vorbe nesocotite, ori – în cazul cel mai bun – să le facă lecții de patriotism. Cu greu stăteau de vorbă cu oamenii care mereu îi întrebau și-i chestionau. Se obișnuiseră să nu răspundă.

Căutam și noi să intrăm cu ei în vorbă. Numai cu mare anevioie ne răspundeau. Și după ce aflau că și noi suntem de ai lor, de dincolo, începeau să ne spună necazurile multe pe care le înduraseră. Dintre multele întâlniri din acestea mă simt îndemnat să istorisesc una care mi-a rămas în suflet și îndeajuns de caracteristică pentru împrejurările în care se găseau.

Era vremea secerișului. Pe moșia boierului Mavrocordat veniră de curând câțiva prizonieri de aceștia. Îi cunoșteam după uniforma lor care, deși rău uzată, se mai ținea încă. Culoarea „parolelor” de la guler ne mai arăta și regimentul din care făcuseră parte. Erau de la regimentul nostru 43 infanterie de la Caransebeș.

– Bună dimineața fraților!

– Bună dimineața!

– Dar de unde sunteți?

– De dincolo!

– Bine, de dincolo, dar din ce parte?

– Din ce parte? Din Transilvania! Nu vă ajunge atâta? Ce mai vreți cu noi? Ce vă mai interesează pe dumneavoastră? Ar fi bine să ne lăsați în pace. Și așa ne dușmăniți de parcă noi am fi făcut războiul.

– Cum vă dușmănim? Nu putem ca să vă dușmănim că doară suntem toți români și frați.

– Frați? Om fi! Așa am crezut și noi, dar dumneavoastră, românii din țara asta numai ca pe frați nu ne vedeți. Ne tot pisați cu întrebări ca să vă bateți joc de noi, să ne muștruluiți ori să ne suduiți. Am văzut noi ce frați ne sunteți!

– Bine, mă ortace, dar Transilvania aia e mare. Din care parte a ei veți fi? De ce nu vreți să ne spuneți?

– Doamnă, lasă-ne în pace! De ce vrei numai decît să-ți spunem? Ce ne descoși atâta, ce știți dumneavoastră ce e pe acolo? Ni-s transilvăneni și-i destul că știți atâta. Dați-ne pace să ne vedem de necazurile noastre.

– Dar dacă am ști și noi ce e pe acolo?

– Știți și dumneavoastră? Nu știți nimic, ne pisați mereu ca apoi să ne ocărăți și să ne batjocuriți. Vă cunoaștem noi, că de gură sunteți buni, nu vă întrece nimenea.

– Vreți să spuneți că sunteți ardeleni? Ori nu-i adevărat. Voi nu sunteți ardeleni.

– Nu, ni-s din Banat.

– Bun, ne apropiem de adevăr. Dar din care parte a Banatului?

– Ți-am spus domnule să ne lași în pace. O țini una ca neamțul cu tărăroiul. De unde și de unde ești? Ce vă privește pe dumneavoastră necazul nostru? Și așa nu știți ce-i pe acolo...

– Mă frate, hai s-o luăm mai pe scurt – zic eu, înțelegând că omul își ieșise din fire – ești bănățan și ești de la regimentul 43 infanterie, de la „Papă Lapte” din Caransebeș.

– Așa-i. Dar dumneata de unde ști?

– Ți-oi spune dacă-mi spui și dumneata de unde ești.

– Din Caransebeș.

– Și ceilalți trei sunt tot din Caransebeș?

– Tot.

– Nu puteți fi din Caransebeș niciunul.

– Și de ce nu?

– Pentru că v-aș cunoaște, că eu mi-s chiar din Caransebeș.

– Cum? Dumneata din Caransebeș? Nu cred.

– Nu crezi? Bine. Să-ți spun eu acum. Nu ești din Caransebeș. Ești poate din Buchini, Cârpa, Poiana, Borlova, de la Vălișoara ori de pe Valea Bistrei.

– Domnule, domnule ... eu mi-s din Vălișoara și iacă ortacii mei: ăsta-i din Golet, ălălalt din Bucșnița și ăsta de dincoace de la Buchini.

– Ei vezi, în sfârșit ne înțeleserăm. Noi de la început v-am văzut pe „parole” că vi s de la 43 din Caransebeș și pe vorbă v-am cunoscut că vi-s bănățeni, dar iacă așa am vrut să vă necăjim un pic. Am mai întâlnit noi și alți landsmani de ai noștri care tot așa, n-au vrut să ne spună ca și dumneavoastră, cine sunt și de unde. Și noi știm de ce. Nici noi nu spunem nici măcar că suntem de dincolo. Vorbim ca ei și nu ne pot cunoaște. Dar să nu fim supărați pe ei. Poporul român de aici e tot cumsecade ca și la noi și pretutindena. Sunt

năcăjiți că au pierdut o parte mare din țară și ne învinovătesc pe noi ca să-și descarce și ei pe cineva amarul.

— Așa e, ai dumneata dreptate. Pe dumneavoastră însă nu vă pot cunoaște. Dar pe noi, cum ne văd, năvălesc cu întrebări și adeseori cu vorbe grele. Și atunci să nu vă mirați că ne închidem și noi în sufletul nostru toată amărăciunea pe care am adunat-o de când am plecat de acasă. Și să ne iertați că prea ni-i grea inima și ne doare, că noi altfel am văzut România...

I-am dus la locuința noastră, i-am omenit cu ce se găsea și ceasuri multe am povestit de ale noastre de dincolo, de felul cum au ajuns prizonieri și cum au dus-o în lagărul de la Șipote. Le-am povestit și noi odisăea noastră. Ne-am mângâiat unii pe alții în durerea noastră comună și am întărit într-înșii nădejdlile zilelor mai bune, ce au să vină pe lângă toată nenorocita situație în care ne găseam.

Am întâlnit și alți bănațeni din părțile Orșovei, Oraviței. Unii erau tocmiți în servicii bune, cu leafă lunară pe la curți boierești sau birouri. Erau căutați pentru destoinicia, cinstea și hărnicia lor. Se găseau mulți care nici nu mai purtau uniforma militară austriacă. Îi cunoșteam doar după graiul bănațean, pe care-l păstrau neschimbat. Cu greu puteam scoate vorbe de la dânșii, dar apoi dau curs liber sentimentelor și ne povesteau atâtea necazuri și toată amărăciunea vieții lor.

Întâlneam și ardeleni și de cei din părțile ungurene. Se găseau pretutindeni și o duceau destul de mulțumitor prin hărnicia și priceperea lor în treburile gospodărești.

*

Din cei de la Lăculețe, din ai noștri, rămăseserăm puțini. Se mai ținea pe aci Gheorghe Cinezan și Virgil Crețaru. Meruțiu se mutase la Botoșani, la Pulberărie. Cu firea sa veselă, mereu senină, nu s-a putut înțelege cu cei de acolo și a plecat. S-a dus la școala militară, unde erau de ai săi, veniți de prin lagărele rusești. S-a făcut ofițer în Corpul Voluntarilor. La sfârșitul războiului s-a întors acasă, cine știe din ce motive și-a părăsit soția și a plecat în lume. Acest om atât de bun de suflet, mereu în voie bună și plin de umor, care n-a supărat niciodată pe nimenea, pe care nu l-am văzut nicicând încrunțat, avea totuși o mare meteahnă care i-a fost fatală. Era din cale afară de afemeiat. Se încurca ușor în aventuri și bunătatea sa de suflet era lesne speculată de aceste

femei de moravuri slabe. Mai pe urmă l-am întâlnit în Lugoj. Se încurcase cu o femeie a cărei destrăbălare era cunoscută în tot oraşul. Aci s-a şi prăpădit nu mai ştiu când şi în ce împrejurări.

Ghită Cinezan rămăsese tot băiat bun. Îşi găsisse prieteni de seama lui printre meseriaşii mai scuturaţi, mai cu şcoală şi o ducea bine. Se mulţumea cu ce-i putea acorda viaţa.

Rămăseserăm în tovărăşie numai cu Virgil Creţaru. Venise aci împreună cu soţia. O ducea greu. Erau doi. Şi el era om de iniţiativă, se ştia ajuta, dar din fire era mai moale, ţinea şi la comoditatea lui familială. Când puteam îl serveam şi pe dânsul cu câte ceva din ce găseam noi prin satele vecine. Mergea şi el cu noi. Îi cădea bine îndrăzneala, iscusinţa neîntrecută şi spiritul atât de pătrunzător a lui Nică Țucu. Pe la începutul toamnei găsiseră pe undeva şi cumpăraseră fiecare câte un porc. Ne-am aprovizionat şi noi şi el cu toate cele necesare pentru iarnă. El încă era mai bine calculat ca noi. Ca toţi românii din părţile Braşovului, cu spirit comercial, ştia să-şi gospodărească puţinul ce-l avea, să-şi împartă de pe o zi pe alta, ca să nu ajungă la lipsuri. Soţia sa era de aceeaşi fire, din aceeaşi regiune. Semănau de parcă erau fraţi şi se înţelegeau minunat între ei. Şi, oameni cumiţi, nu făceau nici „pomeni”, nici „praznice” cum făceam noi.

După isprăvirea războiului, Virgil Creţaru a continuat serviciul la Pulberăria de la Botoşani, unde se mutase prin iunie 1918 ori poate mai târziu. S-a întors la Lăculeţe împreună cu directorul Mihai Constantinescu şi cu vechii funcţionari. Ne-a mai scris de acolo, ne-a anunţat că aveam să primim de la fabrică „prima de demobilizare” şi s-a îngrijit să ne-o trimită acasă.

Într-o vreme, după trecerea unui număr de ani, Țucu l-a întâlnit la Timişoara într-un serviciu oarecare. L-am căutat şi eu, dar n-am avut norocul să-l găşesc. Era chiar plecat într-o delegaţie oficială.

Cu „pomenile” şi „praznicile” noastre, cu „oaspeţii” permanenţi ce-i aveam la mesele noastre şi cu furăturile gazdei, ne-am trezit, în preajma Crăciunului chiar cu camera goală. Dintr-un porc de vreo 120 de kilograme, tăiat în iulie, ne-am trezit fără un pic de untură. Cartofii ni se gătasera. Ne furase lelea Chira ca în codru. Săptămâni de-a rândul ne-am zbătut să ne adunăm alte alimente în locul celor risipite. A alergat Țucu, împreună Creţaru şi singur prin sate îndepărtate şi ne-am făcut la loc ce se risipise cu atâta uşurinţă şi nesocotinţă.

Cu greu am găsit altă locuință. Era aci atâta lume îngrămădită. Ofițeri și jandarmi de la centrul de internați politici, numărul mare de internați, muncitori, angajați de-ai fabricii noastre, băjbâiam ca furnicile.

În fine, în preajma Crăciunului, am găsit o casă bună în centrul satului, chiar în fața primăriei, la un om cumsecade și bun gospodar. Ne-am mutat aici. Am scăpat și de hoți, dar și de oaspeți. Ne-am făcut și noi mai calculați. Nu se mai putea să continuăm generozitatea tâmpită de până aci.

Noua noastră locuință avea o scădere importantă pentru nevoile noastre, nu avea mașină de gătit. Camera se încălzea cu o sobă de cărămidă de dimensiuni mai mici. Ca să ne putem face și noi câte ceva de mâncare, trebuia să incomodăm mereu pe proprietarul casei, în camera lui, ceea ce nu prea era plăcut, deși omul avea toată bunăvoința. Și atunci Nică Țucu și-a pus în gând un plan îndrăzneț: să facă o mașină de gătit. A găsit pe la fabrică bucăți de plită, prin bunăvoința muncitorilor din fabrică le-a cârpit, au găsit sau au făcut în atelier din ce s-a putut ușă, grătar, tobă, toate mărunțișurile necesare. Dar n-avea cine să construiască mașina. Aveam noi la fabrică niște zidari, dar nu știau să facă drăcii de acestea. Nici nu prea știau ei multe din această meserie. Țucu însă nu renunță la proiectul său.

—O fac eu.

—Cum o faci tu? Ai mai făcut tu așa ceva?

—N-am făcut, dar am să încerc. Am văzut odată, e mult de atunci, un zidar, mi-a făcut mie acasă una și mă gândesc cum ar trebui să fie. Când vrea omul, toate le face. A făcut el mașini să zboare prin aer, dar eu să nu pot alcătui o mașină de gătit!? Am să încerc mereu până am s-o nimeresc și n-am să mă las.

—Bine, mă. Dar cărămida de unde o iai?

—M-am gândit eu și la asta. În marginea satului e o grămadă de cărămizi aruncate de un jidan, când și-a transformat cuptorul de pâine. Aleg eu de acolo bucăți mai mari și am s-o fac.

*

Încă din anul 1913 luase ființă între copiii de pe ulița noastră „Societatea Tinerimii Române”. S-a plăsmuit în discuțiile și preocupările de ordin național pe care le aveau acești tineri în dezvoltare încă. Conducătorul acestei societăți era fratele meu Achim, cel mai mare ca vârstă și mai orientat în problemele

naţionale şi sociale. Membrii societăţii erau îndeajuns de numeroşi, dintre care mai târziu au ajuns unii cu situaţie socială frumoasă.

„Societatea” ţinea întruniri în „podul grajdului nostru”, avea statute în regulă, votate de către adunarea generală, preşedinte, secretar, casier şi bibliotecar. La întrunirile din podul grajdului sau din colibe de din grădinile de pe Dealul Potocului, se făceau lecturi cu deosebire din istoria românilor, din literatura română, se discutau cele citite, scopul principal era educaţia naţională şi finalul... România Mare. Nu ştiau limpede nici ei cum, dar doreau să-şi dea şi dânsii contribuţia de jertfă când va veni ceasul preamărit.

Aveau şi o echipă de fotbal organizată în toată rânduiala, îşi aveau terenul în câmpia mare, deasupra grădinii noastre. Şi e ciudat chiar faptul că în timp ce sportul românesc în oraşul nostru tânjea, aceşti copii îl practicau cu toată râvna lor tinerească. Din jocul lor m-am inspirat şi am scris în foaia „Solia Graniţei”³⁶⁷ un articol de fond, criticând nepăsarea societăţii româneşti caransebeşene, care nu se ştia nici pe departe însufleţi, ca aceşti copii de inimă şi suflet românesc.

A venit războiul mondial care a stânenit această societate în activitatea sa. Ceasul mult aşteptat era aproape, membrii însă au început să fie recrutaţi şi trimişi la unităţile lor militare. Arhiva şi fondul rămăseseră în grija mamei care era ocrotitoarea societăţii.

Între membrii societăţii se găsea şi Titu Pârvu. Era cel mai tânăr dintre dânsii şi intrase şi mai târziu în această asociaţie. Fiul învăţătorului Romul Pârvu³⁶⁸, originar din Var – intrat ginere la fruntaşul grănicer Petru Răbăgia din oraş – şi născut în anul 1899, copil bun la carte şi cu însuşiri alese sufleteşti, deşi elev bun ajunsese în conflict cu profesorii săi. Era în clasa a opta de liceu. Citea mult româneşte, începuse să scrie poezii româneşti, fapt care n-a putut rămâne necunoscut profesorilor. Scârbit de conduita acestora a început să-şi piardă îndemnul la învăţătură şi să ia note rele. Împrejurarea aceasta i-a adus multe neazuri şi acasă. În familia sa nu prea domnea buna înţelegere. Toate acestea au împintinat şi mai mult dorul de a trece munţii dincolo la fraţi, să se înroleze între luptătorii pentru marele ideal naţional.

³⁶⁷ „Solia Graniţei”, revistă social-economică şi culturală, apare bilunar la Caransebeş, între 1 martie – 26 iulie 1914, editată de Aurel Goian Poienaru.

³⁶⁸ Romul Pârvu a fost protocolist la consistoriul din Caransebeş.

Intenția sa n-o putea destăinui nimănui. Trebuia totuși să fie sprijinit de cineva. Avea nevoie de-o încurajare, de un bun sfat al unuia mai bătrân. Era încă un copil, o vorbă de îndemn era necesară. Avea nevoie și de bani. A venit la mama, i-a desfășurat tot planul său. Mama l-a încurajat în gândul său. Ea își dădea seama de situația în care se afla acest copil urmărit de răutatea șovinistă a profesorilor și nesocotitele ocări de toată ziua de care se învrednicea acasă. Și se mai gândea biata mamă și la copilul său care se prăpădise pe stâncile de la Doberdo. L-a înconjurat cu toată dragostea, l-a sfătuit cum să facă, i-a dat adresa unde să mă găsească pe mine și toată suma de bani care alcătuiă fondul societății. Ideea plecării n-o cunoștea decât el însuși și mama.

Era în vara anului 1916, cu câteva săptămâni înainte de izbucnirea războiului nostru de întregire. S-a dus la Muntele Nedeea, la stâna caransebeșenilor, un păcurar l-a trecut dincolo. Mi-a scris din Baia de Aramă unde fusese dus de jandarmii români. A îndurat neajunsuri și foame, după ce trecuse în țara pe care o visase. Multe iluzii i s-au spulberat și lui ca și altora. Nu știam unde să-i răspund. Mi-a scris apoi de la București. Nimerise pe la Liga Culturală, fusese și el sprijinit de Cassian Munteanu, pe care îl cunoștea de acasă. Cu alți refugiați împreună a ajuns la Iași. Aci n-aș putea să povestesc peripețiile prin care a trecut, știu doar că a îndurat destule. Îmi scria mereu. Mi-a găsit urma la Dăngeni și am continuat corespondența noastră.

A intrat în școala militară. Își luase numele de Titu Ulmu după numele pe care îl foloseam și eu în corespondența cu cei de acasă. Toți dezertorii își luaseră alte nume, trecute în acte. Ce rău îmi pare că nu mai am nicio scrisoare de la dânsul. Atâta însuflețire, atâta căldură românească cuprindeau multele pagini pe care le umplea cu toată duișia sufletului său tânăr și încărcat de idealism și de povara realităților de toată ziua, cu mizeriile și răutățile omenești.

În ajunul Crăciunului din anul 1917 ne-am trezit cu dânsul la noi. Abia ne mutaserăm de la fosta noastră gazdă și Țucu își bătea capul cu confecționarea unei mașini de gătit. Când l-am văzut m-a cuprins un val de lumină părintească, dar și o adânc resimțită duișie și milă pentru ființa care se găsea în fața noastră. Avea doar 18 ani, copil încă, dar fața sa oglindea o maturitate prematură și de pe fruntea sa citeai greutățile prin care trecuse. Dar ochii săi vii exprimau focul sfânt lăuntric care-l călăuzise și care nu-l părăsise niciodată.

L-am primit cu toată căldura familială, ca la vatra părintească. Nu ne prea nimerise într-o bună rânduială, ne aflam încă în transformarea căminului nostru, dar ne-am silit să-l omenim cumsecade. Mâncare aveam. Nu aveam însă lemne. Am plecat seara, pe înserat să fac rost. Era seara de Ajun și a doua zi lumea creștină răsăriteană prăznuia Nașterea Domnului. A venit și el cu mine. Am nimerit deasupra gării un pâlț de salcâmi. Am tăiat unul, l-am dărâbuit și l-am cărat amândoi pe umere la căminul nostru. Nimeni nu m-a oprit, era război, fiecare își avea necazurile sale, ce mai conta un arbore când atâtea bogății ale țării se risipeau. În ziua de Crăciun am prăznuit cumsecade marele eveniment al istoriei omenirii. Aveam de toate și ne-am lăsat în voia amintirilor de acasă. Bietul Titu! Ce planuri mari alcătuisese el! Vedeă România Mare într-o lumină uriașă, de o strălucire curată. Tot ce îndurase atribuia vremilor și nu răutății oamenilor și credea cu atâta putere și cu multă naivitate într-o viață viitoare de dreptate și adevăr, de-o cinstită justiție umană. Ne desfășura un întreg program până în cele mai mici amănunte, pentru ridicarea orașului nostru. Visuri frumoase, ideale... Avântul său tineresc îi umplea fața de lumină și vorbea ca un apostol care desfășura un nou crez al vieții.

Îl ascultam și-l admiram. Era așa de măreț în înflăcărea sa. Și noi eram însuflețiți, credeam și noi într-un frumos viitor, dar mai aveam și îndoieli și temeri.

Țucu s-a apucat să facă soba.

— Mă, Nică, mă! Azi e Crăciunul.

— Ei și? Ce-i dacă-i Crăciunul? Stric eu cuiva cu ceva?

— Nu strici. Dar totuși e sărbătoare mare și suntem și noi creștini. Ce-o să zică ăștia prin sat? O să creadă că cine știe ce fel de neam de oameni suntem.

— Să creadă ce vreau. Nu mă interesează părerea nimănui. Eu n-am pe ce-mi găti mâncarea, în zilele de lucru sunt din noapte până în noapte la fabrică. Eu am vreme numai acum și acum o fac. Că bine zice balada poporală:

Că săracu n-are soare

Nici zile de sărbătoare.

Și s-a apucat. Eu n-am vrut să-i ajut. Mă stăpânea o teamă de-a face abatere de la rânduielele de credință, moștenite din bătrâni și n-am cutezat să le nesocotesc. Dar mi-a luat Titu locul. A cărat toată după-amiaza cu un sac cărămidă, pe care Nică o alegea din mormanul ce se găsea aruncat în marginea

satului. A doua zi dimineața s-au pus amândoi pe lucru să construiască „minunea” de sobă. Eu m-am îngrijit de mâncare. Până seara a fost gata. A doua zi, adică mai bine zis a treia zi de Crăciun, am încercat să le vedem isprava. Era minunată. Ardea cu un curent puternic și fierbea și cocea de minune. Veniseră toți vecinii să vadă minunea. Îl credeau pe Țucu măestru specialist în sobe de acestea și nu se puteau mira îndeajuns și se cruceau și nu vreau să creadă că nu făcuse în viața sa încă o drăcie de acestea. După vreo săptămână Titu a plecat la școală. Și-a urmat calvarul ce i-a fost sortit și care a fost așa de lung și atât de greu.

*

Am ajuns la sfârșitul anului 1917. Vedeam viitorul atât de întunecat. Se spulberau numeroase iluzii. Decepțiile veneau în șir. Aveam atâtea clipe de descurajare și iar ne întăream în convingeri mai frumoase. În sufletele noastre se zbăteau valuri multe, se frământau gânduri grele și preocupări adânci pentru ziua de mâne.

În ceasuri libere, mai notam câte ceva din vijelia sufletului meu. Reproduc din acestea câte ceva, ca să pot ilustra mai bine acele zile cumplite măcinătoare de putere și simțire.

22 mai. Picioarele mă dor și sunt amorțite, iar sufletul mi-e negru. Parcă m-ar paște un rău, fie pe mine, fie pe cei de acasă. Un amar mi-e inima, gânduri grozave mă bat și visuri mă fac să mă scol buimăcit. Dumnezeu știe ce să mai cred. Sunt atâtea luni de când nu mai știm nimic de acasă. Câte nu se pot întâmpla în aproape un an de zile...

23 mai. Italienii – după comunicatele lor – resping pe austrieci pe pozițiile lor apărate cu vitejie de corpul al 7-lea austriac și înaintează spre Triest... Sărmanii români! Apărați voi cu viețile voastre în contra fraților voștri italieni pe stăpânul care vă ține genunchii pe piept, vă lasă copiii pe drumuri și vă duc la spânzurătoare părinții. Loialitatea voastră de veacuri așa a fost răsplătită întotdeauna de fiara spurcată cu două capete din burgul de la Viena, copii ai nimănui, buni numai ca bani mărunți, de cheltuială, de vite junghiate. Oare fi-va odată sângele nostru răzbnat?

24 mai. Și poate că noi am fi pregătiți să facem ce se mai poate aștepta de la noi, dar rușii stau. Germanii o știu aceasta și și-au grămădit forțele în Franța și spre Italia. Mă tem că și la anul viitor vom fi tot în război.

O ducem prost de tot. Cât timp am mâncat care ce am putut, tot a mai fost ce a fost, am dus-o mai binişor. Acum ni se găteşte la cazan, obicinuita cantină, cu ciorbă şi borş, câteva boabe de fasole cu apă caldă. Şi oamenii o mănâncă. Borşul cere multă apă, stomacul e mereu încărcat, omul nu mai simte foamea, dar puterile slăbesc şi vai de lucrul ce-l mai poţi face.

25 mai. Un englez dăruieşte Crucii Roşii din România peste şase sute de mii de lei. Te întrebi oare „românii” noştri, urmaşii Fanarului, spurcaţii cioroi, cât au dat? Unde sunt cei ce fură ţara? Unde sunt cei ce stăpânesc pământul ţării? Cu banii furaţi petrec în străinătate, în diferite misiuni diplomatice şi militare sau se plimbă în strălucitoare haine militare, în braţele depravatorilor, în automobile elegante, călcând pe zdrenţuiţii şi hămesii, „ţoape” care au ținut piepturile deschise în faţa duşmanului, ca să-şi apere neamul şi pământul care nu e al său. Va trece războiul şi veniţi voi la locul vostru bestii spurcate. Dacă ruşii au făcut-o acum, o s-o facem şi noi atunci.

26 mai. Lucrăm cu câţiva oameni în fostul grajd. E vorba de unele modificări la grenade. Cele făcute până acum sunt periculoase la transport şi la mânăuire, capsă nefiind izolată. Aşteptăm să vină generalul Constantinescu să facă recepţia diferitelor modele de îmbunătăţire. De se va admite, bine. De nu, corvoada se va alege de capul nostru. Calabalâcul în spate, din loc în loc, încărcări şi descărcări de vagoane.

28 mai. E duminică. Transformăm odaia noastră într-un întreg atelier. Avem de lucru cu cârpitul spre marele necaz al gazdei. Se miră cum nu ne e frică de Dumnezeu să lucrăm duminică, ne crede că nici nu putem fi români. La biserică n-am fost de mult. Preoţi lipsiţi de simţ şi convingeri religioase simţite şi adevărate, fac din actele sfinte o întreagă batjocură, au făcut din biserică loc de târguială cu cele sfinte, exploatând naiva credinţă din sufletul ţaranului român. Sperieturi cu supărarea lui Dumnezeu, cu muncile iadului, fac să încolţească în pieptul ascultătorilor deznădejdea şi indolenţa de care tocmai acum ar trebui să ne dezbărăm. Îţi ai convingerile tale despre rolul bisericii şi dacă le vezi lovite şi le cultivi tu singur, gândind pe Dumnezeu oriunde în creaţiunile sale. În mişcarea lor îl găseşti pe Dumnezeu şi în faptele noastre cinstite.

3 iunie. Pe fronturi aproape nimic. Pe frontul italian s-au predat regimente întregi. Cu mâncarea o ducem mai binişor. Am scăpat de lăturile de borş de la

căzan. De o săptămână de când nu mai mănânc la căzan sunt pe deplin restabilit cu stomacul.

4 iunie. Ca omul sărac, când are și el ceva stăm și noi lângă porcul nostru. Ne bucurăm că avem și noi ceva, iar noaptea Nică doarme lângă el.

5 iunie. E totul mort pe fronturi. Toate planurile le-au derihiat rușii. Dumnezeu știe ce va mai aduce ziua de mâne. După toate ce se cetesc, se poate constata că războiul se lungește, că anul acesta nu va lua sfârșit.

9 iunie. Sunt ocupat zilnic. Muncim la un nou model de grenade, adică cel vechi modificat.

15 iunie. Înfrigurare pe toată lumea. Vine generalul la recepția grenadelor și dacă sunt bune vom mai face, dacă nu, vom lua iar drumul pribegiei. După ce a fost și săptămâna trecută, vine și azi generalul Paraschivescu³⁶⁹, șeful secției munițiilor, însoțit de un maior și un locotenent-colonel – împreună cu colonelul nostru, directorul Pulberăriei de la Botoșani. Sunt într-o agitație de înțeles. Mi s-a încredințat mie montarea grenadelor de recepție și de vor fi greșit montate mi se fac observații și nu-mi fac bine. Mai e apoi și soarta fabricii.

Se aruncă multe. Bubuiturile se succed regulat, una după alta. Grenadele taie aerul la aruncare foarte frumos. Comisia le află perfecte și ca urmare sunt cele mai bune din război, după cum sunt acum absolut sigure și ca transport și ca armare.

Cu mâncarea în actualele împrejurări o ducem bine: lapte, ouă, brânză, mămăligă sunt acum mâncarea noastră zilnică. Pâinea n-o mai putem mânca.

19 iunie. Călduri tropicale ard pământul. La orele de la amiază grăbești sub râul de sudoare acasă, să-ți faci repede focul, mămăliga, să mănânci la repezeală, să dai mâncare și apă porcului – averea noastră de gospodari – și să fii peste un ceas și jumătate înapoi la apel. La gară se îmbarcă în fiecare zi soldați. Se mișcă și ai noștri. Doar va da Dumnezeu să înceapă și rușii, că ar fi timpul să-i ia dracu pe nemți. Cu coifuri franceze pe cap, veseli, vioi, plini de curaj, soldații noștri pleacă la război. S-a șters mizeria de astă-iarnă. Vechiul elan al vitejiei a reinviat în țăranul român.

1 iulie. Toate se mișcă încet de tot și lumea vorbește de războiul din 1918. Va fi, căci multe și mari efortări vor trebui până să îngenuncheze fiara turbată ce

³⁶⁹ Generalul Paraschivescu a fost directorul general al munițiilor în Ministerul de război.

și-a înfipt ghiarele în trupul Europei. Râuri de sânge vor mai curge, milioane de vieți se vor stinge, până va fi odată pace. Îți vine a crede că nu va fi nicicând. Și nu-ți poți închipui cum ar fi fără război. Frica cea mare a trecut. Rusii au început ofensiva.

3 iulie. De la casă la casă secerătorii sunt adunați de jandarmi cu certe, îmbrâncituri, abia sunt scoase la lucru femei, fete. „Vechilul”, un dobitoc îngrășat, strigă de răsună valea. „Logofeți” călări linii, împărțind bucată cu bucată grupurilor de secerători.

7 iulie. Lucrul pare a se reîncepe. În sfârșit s-a hotărât că vom lucra. De ar da Dumnezeu să putem să ne căutăm azi de lucru în liniște, până la finitul războiului.

20 iulie. Ofensiva rusă s-a deschiat. O nouă înfrigurare ne cuprinde sufletele. Armata noastră a secerat o victorie strălucită. În seri liniștite, bubuituri înfundate de tunuri – din Bucovina – prevestesc o nouă pribegie în lume. Dumnezeu mai știe unde.

25 iulie. Plutește în aer din nou neliniștea pe care o cunoaștem, am văzut-o și am simțit-o în două rânduri. S-au ivit primele căruțe de refugiați din Bucovina. Cernăuții au căzut și tâlharii sunt la granița noastră. Trenuri dese de ruși, cavalerie, trec spre nord. Fete îngrijorate, însă cu destulă resemnare întâlnești la tot pasul.

Îmbarcăm! A treia oară! Cine știe unde ne vor mai purta zilele ce vor mai veni.

Rușii sunt veseli și nepăsători. Unii înjură pe nemți, alții pe cei mari, că să se ducă ei la război, cei de sus, regii și împărații. Căruțe, convoiuri de convalescenți și răniți ușor vin despre Dorohoi. Trenuri cu lucruri de spital, încărcate, trec la vale, spre Iași. Și de acolo?

26 iulie. Din zori de zi, până târziu în noapte, muncim cu zor. Aceeași poveste veche cu mutatul. Fugi în dreapta, fugi în stânga, ridică la lăzi și du cu căruța la gară. Nu sunt vagoane, așezăm pe rampă, într-o magazie, ca de aci să le ridicăm din nou, la vagoane. Zvonuri că ai noștri au respins pe nemți în sudul Bucovinei. Mulțumită acestor zvonuri lumea e mai calmă, sperează că nu ne vom mai duce.

27 iulie. Români de-ai noștri, luați prizonieri din armata ungurească, trec de la Ripiceni. Ne spun multe din ce e pe inima lor. E atâta duiosie în ochii lor, că

văd pe cineva din ai lor. Îi încurajăm cu toate că și noi am avea nevoie de încurajare.

28 iulie. Suntem chemați la Pulberărie, la Botoșani, noi, „ardelenii” și un jidov din țară. Nu știm ce vor de la noi. Cei de aici cred că acum s-a isprăvit cu noi. O să ne ducem pe front. Unii se bucură în ascuns, alții rămân indiferenți, mulțimea lucrătorilor de jos se întristează. Noi le-am fost singurii ocrotitori...

Intrăm ținându-ne de nas cu mâna în orașul natal a lui Eminescu, printre case murdare, dărăpănate, locuite de patriotele pământeni. Nasuri corioate, bărbi încâlcite, fețe roșii, murdare, de jidani, întâlnești la tot pasul. Prăvălii cu rafturile goale, negre, murdare, pustii cu câte un bătrân care dormitează clipocind a lene, care te dezgustă.

Isprăvim repede cu interogatoarele. Mulțimea lucrătorilor ce ies din fabrică ne înconjură. Abia poți să le dai mâna, să le răspunzi. Se bucură că mai văd pe cineva din ai lor. Mai stăm de vorbă cu Bogescu. El nici la masă nu se mai duce, de bucurie că ne vede. Mă duc pe la Mitru, apoi plecăm la școala militară. Bulevarde minunate în contrast cu mahalaua jidovească. Priviri mirate, exclamări de bucurie. Ne revedem după trei ani de zile grele de pribegie. Cel dintâi e Velovan. Vin pe rând Sfera, Buru, Cârdaș, Florei, Badescu. E imposibil să-ți dai seama de ce se petrece în sufletele noastre. Am stat mult împreună. Aproape nicio umbră n-a lăsat Siberia pe fețele lor. Au avut legătura cu cei de acasă și știu de toți prietenii ce s-au făcut. Buru îmi comunică că în Kiev i-a spus Călțun din Caransebeș că mi-au dat familia afară din casă. Deși m-am așteptat la aceasta, mă cuprinde o groază. În ianuarie încă le-a spus-o, deci încă în toamnă s-a făcut. Dar există un Dumnezeu! Și de mă voi duce acasă, vai de acela pe care l-oi găsi la vatra mea. Am plecat. Prizonieri maghiari sapă tranșee sub paza rușilor. Urgia războiului va veni poate și pe aici.

1 august. Atmosfera s-a mai ușurat. Tunurile de la granița Bucovinei au amuțit. Nu mai ducem la gară și orele de muncă s-au redus la 11 de la 13. E un timp de așteptare nervoasă ca să izbucnească vulcanul din nou. Deja și-au ivit nasul „Boșii” la Oituz, dar au luat-o bine peste el de la ai noștri.

4 august. Doi soldați din contingentele tinere, luați de la vetre de astă toamnă, istorisesc grozăviile îndurate astă-iarnă. De la ei aflăm că a murit Ghiță Banu, fratele învățătorului. Și Oprea e bolnav în spital. I-am trimis 20 de lei și ne-au venit banii înapoi.

6 august. Vânt tomonic aduce melancolie. Pe undele sale uscate și triste plutesc fărâmă cu fărâmă amintirile pribegiei mele. Sunt doi ani azi de când nu i-am mai văzut pe ai mei. Și azi anul de când ultima scrisoare mi-a adus durerile din sufletul lor. Un an de zile e atât de lung... Cine știe unde vor mai fi? Tremurând de rânetul turbat al mizeriei, cu ochii strânși, cu buzele uscate, vor blestema pe acela care le-a fost tată și i-a lăsat.

În monotonia singurătății din fața casei, gândurile mi se zvârcolesc ca la o fiară sălbatecă prinsă în cușcă. Îmi vine să sfărâm totul, lumea aceasta infectă și scârboasă, pământul acesta, tot ce există.

7 august. E liniște acum în suflete. Încetată azi, furia turbaților păgâni s-a dezlănțuit în altă parte, năpustindu-se asupra noastră în alt punct. Dar treisprezece zile de măcel de la Mărășești vor spune lumii de vitejia românului când își apără „sărăcia și nevoile și neamul...”.

8 august. Fior de toamnă. Lumina soarelui în tremurarea undelor de aer e mai ofilită. Aceiași vecinică frământare a lumii spre o țintă pe care poate nimeni n-o înțelege.

Îmi scrie Pavel, fratele lui Mitru. E prizonier la Șipote, luat de la Orșova. S-a înscris voluntar în armata română.

10 august. Au început italienii ofensiva și francezii la Verdun. Pe frontul nostru atacurile se frâng unul după altul de piepturile de oțel ale ostașilor noștri. Și e nădejde că se vor restabili și rușii. Nădejdi noi ne leagă sufletul bolnav de atâta zbuciumare. În melancolia de toamnă rece și pustie a inimilor noastre pălite, mai vin din când în când adieri noi de viață.

14 august. De câteva zile din nou bubuie tunurile la granița Bucovinei. Cu înfrigurare așteptam știrile. Comunicatele nu spun nimic. Numai trenurile sanitare cu răniți, ce trec din când în când de la Dorohoi, ne spun că acolo se petrece ceva.

15 august. E anul! În îmbătarea primilor fiori de însuflețire ai mobilizării armatei române, a fost cea mai fericită zi a sufletului meu. Nădejdea a șovăit câteodată, dar nu ne-a părăsit.

18 august. Ploaie torențială m-a scaldat în pat. Acoperită ca vai și amar, casă „fudulă” de oameni sărmani, trece apa prin acoperiș și de n-ar pune „madam Coman”, proprietărea casei, tinichele și străchini prin pod și prin casă, ba vreo două chiar și în patul meu, ar face lac de apă pe toți cei dinăuntru și pe

„domnișoarele” cu râp pe picioare și pe cei doi „cavaleri” ce dorm cu dânsele în cameră, doi jandarmi bine îmbrăcați. Mi s-a urât! Îmi vine să mă duc în lume!

23 august. În liniștea tomnatică, se aud des și prelung mugete înăbușite de tunuri – ca o înfiorare de friguri te scutură vibrarea lor din aer. Cu teamă gândim la groaza unei noi pribegii de iarnă.

27 august. Rușii fug la Riga. Anarhie în întreaga țară. Și ei sunt mari. Dar noi, nenorocții mici ce ne vom face?

2 septembrie. Suflă cu tărie vântul, alungând în goană nori răzleți, într-o rătăcire fără rost. Nimeni nu mai vorbește de mers la vetrele noastre. O răceală tăcută, moartă i-a cuprins pe toți. Resemnare... Tâmpenie...

17 septembrie. Ce ironie a sorții. Pe undele aerului răcoros vin sunete duioase de muzică, iar în odaia de alături răsună înfiorător ultimele gemete și horcăituri ale unei muribunde. Acolo se mărită azi o fată mare și în odaia de alături își trage ultima suflare o fată mare. Când Virginia își îmbracă haina de mireasă, Aglaia, fata proprietarului nostru își dă ultima suflare. Sunetele de la nuntă și țipetele de la mort par râsul atâtor demoni care batjocoresc rostul acestei lumi.

27 septembrie. Lumea e acum o haită de lupi flămânzi. Fiecare, în egoismul iscat de mizerie, cu gura căscată, cu ochii holbați până când se poate sătura. Și atunci stă liniștit, tâmpit. Omul a trecut mai jos chiar decât unele animale, a ajuns la râțul porcului.

4 octombrie. Și noi ardelenii, pe care ne văd atâția cu ură și dispreț, am luat în armata română locul de la care au dezertat tocmai ei, „patrioții” guralivi cei ce vor „Ardealul fără ardeleni”. Și azi luptă ai noștri poate 30–40 de mii de luptători. Râuri curg românii din toate colțurile marii Rusii, ba au venit din America pe frontul francez cei dintâi români ardeleni, ca în uniforma românească și sub tricolorul român să lupte alături de cea mai generoasă țară din lume.

8 octombrie. Sunt bolnav. Am rămas de la fabrică.

10 octombrie. Cad frunzele... Un stol de ciori negre le cântă prohodul. Cad pe rând oameni și același glas de cobe le cântă de înmormântare. Oare ce va mai fi la noi acasă? Pe drumuri troienite de frunze căzute vor trece cu pași slabi, șovăind, femeii cu ochii stânși, cu haine cernite, copii cu fețe palide, cu

priviri pierdute. La vatra noastră păianjenul va fi pus stăpânire peste tot și pustiul își va tremura firul său mort.

12 octombrie. Sunt tot bolnav. Galben la față ca și chinezii. Mă sperii singur de mine.

23 octombrie. Suntem pe cale să ne mutăm. Am căutat să ne adunăm câte ceva, să avem la iarnă ce mânca și bunii noștri proprietari s-au pus să ia în rând cu noi din ce biet am putut aduna. Până acum ne-au scos din fire cu cerșitul și, mai de voie, mai de nevoie, a trebuit să împărțim cu dâșii tot ce am avut. Acum am cumpărat mai multe să avem pe iarnă și nu putem închide că n-avem unde. De haine nu se îngrijește nimeni. Goi, bieții oameni, cu hainele aduse de acasă făcute zdrențe, desculți ca vai de ei, tremură de frig și ziua și noaptea. Mâncarea ce li se dă, lături nu altceva și lucru se cere mai mult. Ești militar – trebuie să te supui îndatoririlor militare.

O bucurie nespūsă ne aduce ziua de azi. Învățătorul Ioan Banu din Gura Vulcănii, fratele nostru aici, în țară, omul cu inima de aur trăiește și l-am plâns un an întreg. E prizonier în Germania. Ne scrie Oprea, fratele său, că a primit de la el scrisoare.

29 octombrie. Cu mâncarea o ducem bine. Oameni prevăzători, mai ales Nică, suntem singurii care am căutat să ne adunăm cele necesare și o ducem – în raport cu împrejurările – foarte bine. Avem untură, cartofi, fasole, un vas de pătlăgele acre, am cumpărat varză. Sunt acum bine. De gălbinare am scăpat.

1 noiembrie. Acum, după ce Mackensen, „spărgătorul de fronturi” a luat la fugă pe italieni, popor mare și puternic, n-o să ne ierte pe noi, micii și disprețuiții, ce l-am ars la Mărășești. Dar Dumnezeu mai știe... Ziarele rusești scriu că ar pregăti dumnealui o puternică ofensivă împotriva noastră. Ce ne vom face noi, care am venit aici pentru ideal? Putea-vom străbate în Rusia destrăbălată, în haosul acela de revoluție?

În toate diminețile cu traista cu oale, făină de mămligă în spate ne ducem la fabrică. Ne văd atâția, dar toțiăștia, fuduli și flămânzi, stau cu gurile căscate când ne văd că mâncăm. Și acasă și la fabrică stau până e gata mâncarea ca să-i chemi. Și pe lângă ei mai sunt și gospodarii casei cărora trebuie să le dai.

3 noiembrie. Începem iarăși să ne punem pe grijă. Știri de ofensivă germană, evenimente grele în Rusia. Ne lăsăm în voia sorții. Ce va fi, va fi!

4 noiembrie. Prin întunericul nopții se văd sărmanii noștri lucrători luptându-se cu grosul noroiului și cu furia vântului de gheață, ce trage de la miază-noapte, lovindu-te cu tărie în față. După ce mai aștepți în vânt o jumătate de ceas, stai o altă jumătate de ceas până se cetește apelul nominal. Apoi se intră în atelierul rece ca o peșteră, fără tavan. Prin acoperiș se vede cerul cu ușile sparte prin care intră vântul în dragă voie. Strânși unul în altul, lucrătorii abia își mai pot mișca degetele înghețate, necum să mai facă sporul, de multe ori cam exagerat de mare care li se cere.

Cânduri de pribegie mă bat cu glasul lor cobitor ca al cucuvailor ce țipă în fiecare noapte deasupra satului. Va face Rusia pace? România va trebui să depună armele și noi, copiii nimănu, nu vom putea aștepta spânzurătorile ungurești, ci va trebui să luăm lumea în cap, la America, poate.

12 noiembrie. Rușii, se zice, au încheiat armistițiul cu germanii. Kerenski a căzut, puterea e în mâinile maximaliștilor. Aici, în sat, pâlcuri întregi de ruși se adună în fața cancelariei lor. Unii zic că sunt adunați la votare pentru pace sau război. Din gară vin grupuri vesele de ruși. Câte unul strigă cu glas tare: „Mir! Mir!”. La ușa unui vagon unguresc, încărcat de ruși, e întins un steag roșu cu inscripție rusească.

16 noiembrie. Maximaliștii tratează cu germanii pentru încheierea păcii. Alianții de ieri ai rușilor e probabil să le devină dușmani. Și iată-ne, noi, nefericiții luptători pentru visul neîmplinit al moșilor și strămoșilor noștri, ajunși între două focuri. Și când nenorocita pace sperată va aduce bucurie, vremelnică numai rușilor, ceasul nostru a sunat ora de groază, unora din noi cea din urmă. Și dacă românii de aci vor aștepta, cu capetele plecate, robia vremelnică germană – noi, pribegii visului poate înșelător în strălucirea viitoare a neamului, vom alege între furcile ungurești și între lanțurile și poate cuțitele asazine ale rătăcirilor rusești.

O surpriză plăcută. Ne vizitează aici Hertilă. E atâta timp de când nu mai știam nimic de dânsul. Petrecem câteva ceasuri vorbind de durerile sufletelor noastre.

19 noiembrie. Ocupați zilnic cu lucrul în fabrică, trece vremea repede. Ajuns acasă, cauți să-ți faci mâncare. Până mănânci e târziu, te culci cu cugetul la icoanele amintirilor de acasă și dormi până dimineața când, în fugă, te îmbraci să pleci la fabrică. Unul cu traista, celălalt cu ulciorul, am devenit proverbiali.

Ne batjocoresc, dar ne și admiră. Vorba unuia din ei, „Dumnezeul lor de boangheni, cum știu să se ajute și cum știu să trăiască...”.

Lumină avem slabă seara. S-a dus parafina. Ardem ulei, de care se dă pentru mâncare, doar așa, ca să zărești pe unde umbli și ce faci.

Sunt câțiva de ai noștri prizonieri din tabăra de la Șipote. Printre ei găsesc pe unul de la Goleț. Vorbim de ale noastre. Îmi povestesc de Pavel, de viața lor, de multe din drumurile lor, ale celor de aici, ale neamului întreg, credința lor că nu va mai fi Ardealul al României niciodată, „căci ăștia au vândut România”, zice un bihorean, arătând spre rușii care treceau veseli.

Le-am dat pâinea noastră de astăzi, căci altceva n-am avut. Au umblat ei de ajuns să capete un pumn de făină și n-au căpătat...

Rușii vreau pacea cu nemții și s-au pus la târguială. Nu mai e un zvon și niciun secret. Au dat pe față convențiile cu aliații, au publicat actele diplomatice secrete și acum propun pacea generală tuturor beligeranților pe baze democratice liberale.

Prutul e mic, mai târziu e înghețat. Dacă va fi nevoie îl vom trece și dacă altfel nu se poate, mai bine robia lanțului rusesc decât furcile ungurești.

26 noiembrie. Ne-au furat tot ce am avut. A fost destul să uităm cheile cazanului cu untură acasă, ca să ne dispară 3–4 kilograme. Și mai e și frica noastră proastă. Nu poți mânca fără să înviți pe unul sau pe altul, care se uită cu lăcomie. Și cum să nu se uite când untura îi gâdilă nasul de lup flămând. Și ai invitat pe unul și pe altul, până vreo câțiva au început a se vâri în fiecare zi, până și-au făcut obicei să vie în fiecare zi la vremea mesei. Mai dând, mai furându-ni-se de gospodarii casei, am ajuns ca alimentele ce trebuiau să ne ajungă până la primăvară s-au dus dracului de pomană.

3 decembrie. Am ajuns la capătul răbdării. Nu știm cum de-acum o vom duce-o toată iarna, că de acum am ajuns la desperare. Vii, cum bunăoară aseară, acasă. Odaia rece. Mă necăjesc o jumătate de ceas până aprind o formă de lampă militară cu niște gaz, căpătat de la jandarmii ce stau cu noi într-o casă. Mă apuc să fac focul. Tai pe întunec niște lemne verzi. Mai fur dintr-un gard un par și cu chiu cu vai aprind focul. Mă apuc să curăț niște cartofi, se stinge lumina. La zarea focului continui cu curățarea cartofilor, se stinge și focul. Flămând, cum am mâncat numai pâne azi și ieri și de câteva zile de mi-am stricat stomacul. Îmi vine să urlu. Alimente nu ți se dau de la magazie

că – vorba șefului – faci lux, ca toți cei ce nu mănâncă lăturile de la cazan. De la magazie se dă domnilor numai.

6 decembrie. Lumea visează pace. Sătui de administrația de mișei, bieții nefericiți ai sorții nemiloase au uitat orice ideal. Loviți, scuipați, bătuți de cei mari care au furat totul ce țara a dat, vitejii de jos, cei fără de nume, au început a deznădăjdui și adierea slabă de pace, măcar cum o fi, le inspiră dor de vatra lor părăsită, de familia rămasă acolo. Dacă cei mari, care au moșii întinse, care au afaceri de învârtit și care aspirau la bogățiile Ardealului, au fugit de la front, de ce nu s-ar descuraja și cel oropsit și flămând, care nu are, de multe ori, nici măcar o coajă de mălai.

15 decembrie. Șiruri, șiruri trec rușii pe șosea „na Basarabia”. Nu au arme. S-au întrunit la Brest-Litovsk delegații rușilor cu centralii să discute pacea.

17 decembrie. De trei zile trec mereu rușii. Șiruri întregi de căruțe circulă zilnic. Unități mai mari de infanterie, cu muzică în frunte, trec cântând vesele. În fiecare noapte bat de la casă la casă strigând: „Hai, tovarăș, dai drum!”.

Pentru ruși de acum s-a isprăvit războiul. Cele câteva zile de discuții de la Brest-Litovsk vor da „mir”-ul cel atât de trâmbițat de ruși, dar nu vor fi liniștiți nici de aici încolo. Anarhia adusă de vânduții nemților va mai sfâșia multă vreme în carnea poporului așa de sănătos al vastei Rusii. Noi? Poate vom face pace de silă, poate vom capitula sau, ca Serbia eroică, vom sângea mușcând cu dinții în ultimele spasmuri ale morții, din carnea fiarelor ce vor spurca cu hoiturile lor pământul nefericitei noastre țări.

21 decembrie. Ziua mamei! Sărmana! Cu inima sfâșiată, cu ochii seci de izvorul lacrimilor în care și-a scăldat durerea după cei patru feciori plecați pe câmpul morții, va pribegi acum pe la ușile altora. A umblat o viață întreagă flămândă poate, muncind din zori până în noapte să-și poată crește cei 7 copii ai săi. Și când patru din ei erau de tot ajutorul, când sufletul mamei se bucura, a venit potopul iadului și i-a dus pe toți patru ca să lupte în șanțurile morții, pentru apărarea călăilor proprii și cu brațele lor să proptească tronul scârbos și stropit de sângele nevinovat al sutelor de generații de iobagi români, tronul putred al mișeiilor Habsburgi. Sunt ca o fiară sălbatică și de-aș putea, aș zdrobi dintr-o lovitură întreg universul.

25 decembrie. Mărire între cei de sus, lui Dumnezeu și pe pământ pace, între oameni bunăvoire! Cele mai de clacă vorbe. Strigăt în pustiu...

31 decembrie. De patru ori a murit câte un an pe care nu l-am regretat, sperând în viitorul care a fost mai rău. Acum? Aproape nu mai sperăm nimic. Ce să mai sperăm de la 1918? Sănătate pentru noi și ai noștri. Mintea mai sperează, dar inima nu mai crede în nimic.

Înjurându-te, an vechi, te petrecem la groapa ce-ți stă deschisă acum, căci grele urme ai lăsat în sufletul nostru...

1918

1 ianuarie. Al cincilea! Sperând la fiecare intrare în câte un nou an al zilelor noastre necăjite, am trecut prin atâtea decepții și deziluzii. Nu mai nădăjdum nimic și nu mai credem nimic. Am umblat rătăcind spre soare-răsare, după visul pentru care au sângerat atâtea generații din Ardealul fără Dumnezeu, ca în purgatoriul în care ne aflăm acum să ne curățim de tot ce a fost ideal și să-și ia loc în sufletul nostru rănit ceea ce nicidecum n-a fost, egoismul!

5 ianuarie. Copiii ce umblă cu popa cu crucea prin sat aleargă înainte și strigă: „Hei, Chirolesa!”.

E vreme de primăvară. Adie un vânt cald.

6 ianuarie. „Și lumea ai luminat, Mărire Ție!” sună astăzi în casa lui Dumnezeu, în mijlocul atâtor credincioși, care imploră lui Dumnezeu ajutorul. Lumea s-a luminat, dar lumina lumii n-a fost cea propovăduită de Cristos. Cultura lumii s-a folosit întru iscodiri de distrugere. Și atâtea învățături ale celui ce și-a luat botezul în Iordan au rămas strigăte în pustiu.

În făcutul dimineții glasul de țarie de la biserică plutește pe undele aerului primăvăratec.

Trece convoiul de internați turci și bulgari ce se duc „acasă”, în Muntenia cea robită. Bătrânii cu barba albă, cu șalul turcesc legat la cap, tineri palizi, murdari, goi de haine, alții bine îmbrăcați trec șir pe lângă casa noastră.

La gară atâtea lume adunată. Unul strigă din mulțime în gura mare: „Au luat domnule, au luat comandanții de centre bani și au pus pe unii în locul altora!”. Vorbele lui se pierd pe deasupra mulțimii atât de obișnuite cu manevre de acestea.

10 ianuarie. E bine că e cald pentru lumea săracă. Lumea visează iarăși evacuare. E vorba să ținem ultima rezistență în trei județe, loc numit „Triunghiul morții”. Dacă au murit atâtea milioane, ce pagubă poate fi pentru lume dacă vor mai muri din neamul nostru, pe lângă ceilalți cei mulți și

ultimele două sute de mii, câți mai suntem, dacă interesele de viitor ale neamului cer asta? Noi? Am devenit flegmatici bizuindu-ne pe soartă. Ce va fi, va fi! În orice caz nu ne vom lăsa, mâncă-ne lupule de-a gata! Vom ști să ne vindem scump viața!

17 ianuarie. Vreme caldă, cu aer de primăvară. Tot mai slabe sunt speranțele revederii. Se macină zilnic puterea de viață și nu mai crezi în nimic din ziua de mâne. Ți se pare că nu mai ai pe nimeni. Cine știe dacă va mai fi cineva din cei lăsați. E gol, e pustiu sufletul meu.

În gară, la trenul de persoane, un vagon de prizonieri germani și austro-unguri. Slabi și palizi, dar cu cunoscuta mândrie și încăpățănare, cu vecinica credință în superioritatea lor.

În unde tulburi curge vecinic murdara Jijie. Vântul adie înviorător și-mi fură gândurile departe, pe țărături uitate, goale și reci, care mi-au fost cândva așa de scumpe. Și năuc, cu ochii în lacrimi, privesc pustiul negru din jurul meu și în sufletul meu gol pustiul crește, crește mereu. Nici vis, nici credință, nici Dumnezeu.

26 ianuarie. Basarabia s-a declarat independentă pe ziua de 24 ianuarie³⁷⁰, Unirea Principatelor. Basarabia e acum românească și e cea dintâi țară, cea mai rătăcită din cele înstrăinate, care s-a întors în brațele surorilor de la vatră. Și vor veni și celelalte, vor fi toate laolaltă într-o horă mare și frumoasă. Așa are să fie. E spiritul timpului.

28 ianuarie. Adieri care ne aduc nădejdea de pace. Guvernul Brătianu³⁷¹ s-a dus lăsând locul unor oameni noi, în frunte cu cel mai popular general, Averescu³⁷². Lumea flămânzilor și pribegilor de la vatră respiră cu ușurare. În orizontul vieții lor sărmâne se ivește o dungă de lumină, de speranță. Noi? Ne întristăm și nici nu ne pare rău, resemnați sau poate tâmpiți, privim la fețele celor ce se bucură înainte de vreme sau poate chiar degeaba.

E așa de cald... Musculițe sfioase plutesc pe undele aerului.

1 februarie. Răutăcios pentru că e mai mic, cum e credința poporului, Faur începe cu iarnă. Vânt rece aruncă fulgi de zăpadă. Lumea se îngământăște din

³⁷⁰ În 24 ianuarie 1918 Sfatul țării a votat independența Basarabiei. Președinte al republicii a fost ales Ion Inculeț.

³⁷¹ Guvernul Ion I.C. Brătianu (11 decembrie 1916 – 28 ianuarie 1918).

³⁷² Guvernul general Alexandru Averescu (29 ianuarie – 4 martie 1918).

nou în jurul sobelor, căci trage vântul prin toate găurile grajdului. Şi oamenii sunt slab îmbrăcaţi.

11 februarie. Lumea setoasă de libertate, numără clipă cu clipă, aşteptând zorile păcii. Generalul Averescu, idolul unui neam întreg, neam nenorocit, e acum chemat în fruntea ţării, acum când nenorocul ne-a adus pe noi unde suntem. Ţara întreagă vede la el mântuirea. Şi domnul Averescu e azi salvarea, care nu din vina ei uită că noi am avut un „ideal”. Şi cuvântul „pace” e acum pe buzele tuturor.

Lumea se îngrămădeşte la tren cerând ziare.

18 februarie. Consiliul de Coroană³⁷³ a răspuns Germaniei la ultimul, că va începe negocierile de pace. Lumea jubilează. Numai noi, cei de dincolo, care am venit aici îmbătaţi de o „stea”, suntem plouaţi. Lumea aceasta aruncă toată vina războiului asupra noastră. Şi tăcem! Nu ne plecăm capul! Îi privim cu ochii deschişi şi drept, iar ei nu pot înţelege îndrăzneala noastră de „ardeleni obraznici”, aci, în ţara lor.

23 februarie. Am îndurat multe, aşteptând din zi în zi zorile unor răsărituri de soare pentru nefericitul nostru pământ. Şi n-am murit şi nu vom muri nici acum, când trupul ţării româneşti este pus pe masa de operaţie să fie sfâşiate dintr-însul bucăţi scumpe tuturor, căci au fost păzite prin veacuri de strămoşi şi udate cu sângele lor... Nu! Încleştăm numai pumnii şi strângem fălcile pentru răzbunarea ce va să fie. Soarele nostru n-a apus. E numai vremelnice acoperit de ceaţă.

3 martie. Îmi scriu Guga şi Onac. Urmând aceeaşi cale bătătorită de atâţia sârmani copii ai nimănui din Ardealul întunecat şi fără Dumnezeu, îmbătaţi de steaua idealului neîmplinit, au venit şi ei în armata română, ca să ia locul acelor care au murit pe câmpiile Ardealului şi în Munţii Carpaţi, pentru idealul de care îşi bat joc atâţia mişei şi oameni de nimic. Şi dacă atâţia au şovăit, noi, pribegii, nu şovăim. Visul nostru neîmplinit a crescut în sângele nostru şi nu poate să dispară decât odată cu noi. Şi dacă azi ne înecăm suspinele, ne înăbuşim durerile, mâne va bate ceasul nostru, al înfăptuirii dreptăţii noastre.

³⁷³ Consiliul de coroană s-a întrunit în 17 februarie/2 martie 1918.

5 martie. Din tabloul pentru mărirea lefii suntem șterși amândoi, pentru curiosul motiv, devenit atât de general la „patrioții” țării românești, că ... suntem ardeleni.

13 martie. S-au început demobilizările. Regimentele de rezervă se duc acasă, căci stăpânii noștri, germanii, așa doresc. Dar veni-va timpul! Nu se poate ca până la capăt să fie a lor puterea. Va cădea kaizerul, dreptatea lumii nenorocite va învinge, vor plăti-o germanii împreună cu sateliții lor.

16 martie. De câteva zile s-a pus ger. Trage un vânt de iarnă ce te taie. Fabrica discută... Unii admiră pe germani, unii cu durere pentru francezi, șovăie și bocesc. Singuri noi ne păstrăm sângele rece și credința în țaria aliaților.

18 martie. Ninge, ninge întruna. Ceața acoperă zarea. Noi, pribegii, ce ne vom face? Zilnic ne facem planuri, ne muncim creierul. Nu vom fi siliți să părăsim țara? Și unde să te duci? Și teama celor fără de cămin ți-e mereu în minte. Cine-și poate spune dacă mai sunt...

21 martie. De ieri noaptea e și Nistor aici. Venit din spitalul de la Piatra Neamț a căutat să vină la noi, singurii pe care-i mai are înfrățiți în vremi de grea cumpănă, ne-am închegat durerea, ne-am contopit sufletele.

25 martie. Câte surprize nu aduce războiul? Au răsărit ziarele ca după ploaie ciupercile. Fiecare caută să dea câte o lovitură lui Brătianu și tovarășilor săi. Toți cățeii, toate javrele ascunse până acum, cine știe pe unde, își varsă veninul, cerând răstignirea celor care, dacă nu era trădarea Rusiei, ar fi fost slăviți în osanale. Laude peste laude curg la adresa lui Marghiloman³⁷⁴, dacă e la putere și a lui Stere³⁷⁵, care mai ieri cerea detronarea regelui nostru. Și toate aceste guri murdare vor fi aceia care mâne, când armatele aliaților vor cuceri libertatea oropsiților, vor lovi în cei pe care azi îi ridică în slavă. În loc să fim învățați minte din atâtea pățanii, am rămas aceiași, gălăgioși, egoiști, dușmănoși și lacomi. Vremurile se schimbă, noi am rămas cei vechi...

28 martie. Pribegi nenorociți ai unui ideal, am avut norocul să vedem prima rază a nădejdlor noastre ivită la orizontul nostru național. Cea mai înstrăinată

³⁷⁴ Guvernul Alexandru Marghiloman (5 martie – 23 octombrie 1918).

³⁷⁵ Constantin Stere (1865–1936), jurist, scriitor, om politic, profesor universitar la Iași, promotor al poporanismului. A fost membru al Partidului Național Liberal, un apropiat al lui Ionel Brătianu. În timpul războiului a adoptat o poziție filogermană.

ramură a poporului nostru năcăjit, Basarabia uitată și-a văzut lanțurile aruncate cu desăvârșire și strânsă la pieptul mamei sale iubite, de la care mâni murdare au răpit-o de mai bine de o sută de ani. Ziua de 27 martie 1918³⁷⁶ va forma o pagină luminoasă în nenorocirile noastre de azi și începutul realizării idealului pentru care am plecat de la vetrele noastre. Și dacă Carpații ne-au trădat, acum își vor scutura coamele și la alt glas al trâmbiții de război vor lăsa să treacă tricolorul nostru și țara cea de râuri plină va forma a treia unire. Și aceasta nu va întârzia căci va fi, trebuie să fie!

Vestea că ieri s-a alipit Basarabia de România a ridicat ceața durerilor noastre, lăsând să străbată razele calde ale nădejzilor de mâine.

1 aprilie. Sufletul meu e bolnav și gol. Îmi vin momente de scârbă de viață, de dezgust de totul ce mă înconjoară. Pustiu se face în jurul meu și mai pustie e inima mea, ce zvâcnește în piept de mă doare și-mi oprește respirația. Te simți în clipe de acestea așa de singur și așa de părăsit... Totul e un gol, totul e durere ce te mistuie mereu, de parcă (o) simți rozându-te.

2 aprilie. În fabrică lucrul s-a terminat. Stăm așa, degeaba. Pacea se amână din zi în zi. Noi? Nu știu ce vom face.

4 aprilie. După 13 luni de captivitate ne ducem și noi azi din Dăngeni. Aproape nu știu de ce și unde plecăm. În tren – vagonul de marfă – suntem o mulțime de ai noștri și de alte neamuri, soldați, civili, refugiați, milițieni, oameni cu și fără rost. Soldați cu găini, jandarmi cu traistele cu miei vii sau tăiați, se grăbesc ascunzându-se de ochii comandanților de tren. Jandarmii sunt petrecuți cu cântece de cocoși sau de găini de lumea soldaților. Voluntarii ardeleni umblă pe drumuri căutând de lucru.

Se observă la soldații români astăzi o mai multă energie, mai multă solidaritate. Unul e oprit cu niște găini, intervin alții și protestează. Soldatului nu i se permite și toți jidovii, prin bacșiș, au umplut vagoanele de miei, găini. Ceferistul cere intervenția jandarmilor, care nu pot face nimic în contra atâtor soldați care se amestecă și-i huiduiesc, cârâindu-i pe jandarmi cu un zgomot infernal! Și bieții reprezentanți ai forței publice, popularii „găinari” o șterg de acolo. După nouă ore de drum suntem în capitala lui Alexandru Lăpușneanu.

³⁷⁶ În ședința Sfatului țării, din 27 martie 1918 a fost votată unirea Basarabiei cu România, cu majoritate de voturi.

Lume felurită se învârtește ca într-o vârtoare. Repede dispar „pe din dos” cufere, lăzi încărcate, felurite transporturi oprite.

Pe „Lăpușeanu”, mii de ofițeri de toate gradele, în haine din toate ștofele aliaților, se plimbă veseli, zgomotoși. Femei îmbrăcate în stofe militare române, ruse, franceze, engleze, croite după moda cea mai nouă, cu fusta până la genunchi, cu gâtul și sânul gol, sulemenite, cu buzele roșite. Lume necăjită în toate părțile, dar poate nimeni nu e în situația noastră, a pribegilor ardeleni. Cu toate acestea noi suntem cei mai resemnați. Avem credință, voință, încredere în puterile noastre.

5 aprilie. În mahalaua jidovească. Case, diferite forme, murdare, aruncate la întâmplare, grămezi de gunoaie, zdrențe, murdării, tot ce e mai scârbos e grămădit aci. Jidovi murdari, fete bine legate, dar murdare, copii gălăgioși cu sutele, scârboși. Ateliere mici, mai mult zdrențe decât lucruri făcute din nou. Cizmari, tinichigii, prăvălii mici, goale, soldați infirmi, nefericiți, fără mâni și picioare își plimbă armarul pe străzile orașului. Seara, în trenul de Basarabia.

6 aprilie. Cassian Munteanu se sperie când ne vede în redacția ziarului „România Nouă”³⁷⁷. Nu mai știa nimic de noi. Ne istorisim prin ce am trecut. Ne spune și dânsul ura ce-o au puternicii zilei de azi împotriva ardelenilor. Loviți din toate părțile, luptă cu fel de fel de obstacole, îndurând mizerii și muncesc cu toate acestea pentru cultura neamului, așa de înțelenită aci, în Basarabia. „Mi s-a oferit un post cu 400 de ruble lunar, dar nu mă duc. Stau cât va trăi ziarul, voi munci pentru el și voi trăi cum voi putea. Goga se ocupă cu ideea să deschidă un restaurant și noi ne băgăm chelneri la el. Vom trăi cum vom putea, până când pacea generală ne va libera și pe noi de pumnul german”.

15 aprilie. Am început să demontăm grenadele. A dracului soartă au mai avut și acestea. E adevărată risipă. Milioane cheltuite fără folos. Le scoatem capsele, pentru că n-au fost bune.

22 aprilie. Sunt Paștile! Măhniți în suflet mai mult ca oricând de amintirile de demur, care se îngrămădesc azi în sufletul nostru, noi jălim și plângem. Noi nu avem sărbătoare, cum nu au atâtea milioane de nenorociți.

1 mai. Stăm fără niciun rost, fără niciun căpătâi și stăm legați. Cei de sus se îngrijesc de căpătuiala lor, cei din fruntea instituțiilor nu se grăbesc, că mai e

³⁷⁷ „România Nouă”, Chișinău (24 ianuarie – 20 noiembrie 1918).

rost de învârteală și noi, plebea flămândă, stăm, stăm și așteptăm mereu. Lucrătorii au ajuns să moară de foame. În sate, de frica secetei, nu mai vinde nimeni nimic. La magazie pâne nu e, iar făina de porumb e prea puțină, abia ajunge pentru vacile șefului. Sărmanii oameni! Pleacă flămânzi acasă și flămânzi vin la fabrică.

3 mai. Prin anii scurși în suferință străbate la noi însuflețirea, dragostea fierbinte de neam, dorul de libertate și energia zecilor de mii de țărani adunați pe Câmpia Libertății de la Blaj. Ei nu mai sunt azi, dar au lăsat în sângele nostru toată vloga lor cu care ne fălim atâta noi, cei de „dincolo”, care azi pribegim de-a lungul Moldovei. Noi ne alimentăm sufletele pentru luptă, cu toate obstacolele, din ecoul faptelor de la Blaj. Și de aceea azi e pentru noi cea mai mare sărbătoare. Va veni ziua – trebuie să vină – când vom duce pe regele Ferdinand în triumf la Alba-Iulia și-l vom încorona de rege al tuturor românilor. Vom spăla de pe fruntea lui umilințele de azi și va primi binecuvântarea umbrei lui Avram Iancu și a tovarășilor săi din Câmpia Libertății. Și atunci va fi sărbătoarea cea mare a neamului românesc de pretutindenea.

Cu multă obidă sufletească am intrat în anul 1918. Erau zile cumplite, de nesigurantă. Rezistența dârză a ostașului român fusese copleșită de trădarea rusească și atotputernicia germană. Asupra gândurilor noastre, ale dezertorilor din armata austriacă, se coborâse o negură rătăcitoare. Orbecăiam în neștire și nu vedeam nicio rază de lumină. Ce va fi cu noi? Aceasta era întrebarea ce ne-o puneam mereu și nu găseam nicăieri un răspuns pozitiv.

Aceste împrejurări nenorocite însă nu ne puteau abate de a ne preocupa și de existența noastră materială, care nu era mai ușoară. Cu nevoi și greutate ne umpluserăm golurile lăsate în „cămara noastră” de nesocotita noastră risipă și de vămuirea ce-o făcuseră gazdele. Ne-am mutat la Bordeianu, om de omenie și fruntaș în sat. În zilele următoare Crăciunului ne-am rânduit toate și căminul nostru devenise un bun și draguț adăpost.

După anul nou am tăiat al doilea porc. Avusese peste 120 de kilograme, grăsime mai bine de jumătate. Ne-am umplut cele două cânți de untură, am mai lăsat slănini, carnea am sărat-o, am făcut toate mărunțișurile obicinuite acasă la noi.

Dar omului nu-i este dat să se bucure prea mult în viață. Când se crede mai mulțumit, vine necazul, vorba lui Nică Țucu, „vine dracu să-și vâre coada”.

A doua sau a treia zi după Botez, ne caută în fabrică un gradat de la centrul de informații: „Vă cheamă domnul colonel”.

—Ce vrea domnul colonel cu noi?

—Să vă mutați din locuința pe care o aveți. Are nevoie de ea pentru birouri.

—Du-te tu – îi zic eu prietenului meu – tu ești mai iscusit la vorbă, mai îndrăzneț. Se duce. Colonelul îl întâmpină scurt:

—Să vă luați lucrurile ce le aveți în locuință, că am nevoie de camera aceea.

—Cum, domnule colonel? Așa, la repezeală ne dați afară, de parcă noi n-am fi oameni? Avem și noi dreptul la un adăpost în țara asta, pe care o servim și noi, în munca în care suntem. Nu e așa de ușor cum credeți dumneavoastră. Ia-ți lucrurile și pleacă! Unde? Întâi trebuie să-mi găsec altă locuință și apoi noi avem acolo agoniseala noastră pentru iarnă, n-o putem arunca în drum, e truda noastră.

—Ei, ia să vedem ce aveți?

—Uite domnule!

Când vede colonelul cântile cu unsoare, carnea și cârnații în sare, se minunează:

—Voi sunteți boieri cu atâtea bunătăți. Nici eu n-am așa ceva. Eu sunt sărac față de voi.

—Vi-i ușor dumneavoastră, domnule colonel. Vă pune țara la îndemână tot ce vreți. Dați numai porunca și vi se dă de la magazie tot ce vreți și cât vreți, dar mie nu-mi dă nimenea. Eu trebuie să-mi agonisesc singur cele de trebuință.

—Ei, bine! O să-ți trimit niște milițieni de-ai mei să-ți ducă toată „agoniseala”, cum o numești dumneata și încă astăzi vreau s-o lichidați.

—Stați, domnule colonel, n-o luați așa de la repezeală, că nu întotdeauna se potrivește socoteala de acasă cu cea din târg. Întâi trebuie să-mi găsec locuință și atunci mă mut eu. Vă mulțumesc, dar n-am nevoie de milițienii dumneavoastră. Cu multă trudă ne-am adunat noi ce avem azi și n-aș vrea s-o împart cu milițienii dumneavoastră.

—Cum, n-ai încredere în milițienii mei?

—Nu, domnule colonel! N-am încredere în nimeni. Vremurile astea de lipsuri și necazuri au făcut atâtea schimbări în firea oamenilor... Mulți oameni

de omenie au devenit hoți. S-a adevărit, mai mult ca oricând, vechea zicală: „lipsa schimbă legea!”. Dați-mi un pic de răgaz, să-mi găsec altă locuință și o să ne mutăm noi lucrurile cum s-o nimeri, cum om putea noi.

– Mă, mă, dar mare filozof mai ești. Dar de unde ai rătăcit pe aici?

– Sunt bănățean. Am fugit din Țara ungurească, am venit aci îndemnat de marele ideal național, să servesc și eu scopului măreț al neamului românesc.

– Ei, acum înțeleg de ce ești așa de îndrăzneț și bun de gură. Mă miram să fii dintre ai noștri de aici.

– Ai dumneavoastră au trăit în țara lor liberă – vorba vine – dar umiliți în fața organelor stăpânirii și a boierilor. Noi ne-am luptat cu stăpânirea vitregă ungurească, dar n-am stat cu pălăria în mână în fața nimănui, cum se obicinuiește la dumneavoastră, în Țara Românească liberă. Ungurii ne-au asuprit ca națiune, ne-au persecutat limba și legea străbună, dar nu ne-au umilit ca oameni. Acolo s-au respectat legile și demnitatea fiecărui cetățean.

– Bravo! Îmi făcuși și o lecție de purtare. Ascultă domnule, îmi place de dumneata că ești un om îndrăzneț și dezghețat la minte. Caută-ți locuință și mută-te, dar cât mai curând, că am și eu îndatoririle mele și am trebuință de casa aceasta. Mi-e aci mai la îndemână în fața primăriei.

– Bine domnule colonel, așa mai înțeleg și eu. O să ne mutăm. Nu ne punem noi împotriva intereselor obștești. Cu vorbă bună toate se pot rândui.

Și ne-am mutat. Locuia în marginea satului o văduvă cu o fetiță de vreo patru ani, femeia harnică, urâtică și foarte cumsecade. În marea îngrămădire omenească de atunci se găseau în toate casele oameni străini veniți aci sub porunca vremilor, cu tot felul de îndatoriri. Toate casele erau ticsite în chiar camerele la un loc cu gazdele. De această pacoste nu scăpa nimeni... Văduva Natalia se „bucura” și ea de această nenorocire generală și nu putea scăpa de ea. Femeie cinstită și înțeleaptă își bătea mereu capul cu această problemă grea. Printre muncitorii fabricii noastre auzise de considerațiile bune și aprecierile de oameni de omenie pe care ni le acordau aceștia și ne făcuse propunerea să ne mutăm la dânsa, cu ea în cameră. Nu ne-am dus. Nu ne prea venea la socoteală această stânjenire reciprocă. Acum însă, când nu mai aveam ce ne face, am primit propunerea Nataliei să ne mutăm la dânsa vremelnic, ca să eliberăm camera noastră cerută cu insistență de colonel. Poate între timp vom nimeri pe undeva vreo locuință liberă. Și ne-am mutat cu toată agoniseala. Ne-au ajutat

muncitori de-ai noștri, veniți cu noi de la Lăculețe, cinstiți și devotați. I-am omenit și noi cu un mic praznic din „pomana porcului”.

Natalia Gurbănescu era din satul Trușești³⁷⁸, o așezare omenească mai de seamă, mai mare și cu mai bună rânduială. Soțul său se găsea în serviciul căilor ferate și s-a prăpădit în mod tragic. Într-o noapte, împreună cu un coleg al său a urcat într-un vagon încărcat cu butoaie de spirt să-și facă parte din această încărcătură atât de căutată prin aceste părți. Au intrat noaptea cu o lumânare, au închis la loc poarta vagonului au aprins lumânarea și s-au apucat să desfacă butoiul ca să-și umple damigeana. Din neatenție, de bună-seamă, s-a aprins spirtul, a ars vagonul și i-a făcut și pe dânșii scrum. Nu s-a mai găsit decât o mână de oase.

Am stat împreună până înspre primăvară. Noi veneam târziu de la fabrică, nu încuiam nimic, nu ni s-a luat nimic. Avea dânsa grijă și de avutul nostru și adeseori ne mai făcea și de cină. La Dăngeni aproape fiecare casă avea și un fel de bucătărie de vară, micuță de tot. Fiind iarna îndeajuns de călduroasă, ne-am mutat acolo. Am instalat în locul mașinii de gătit o sobiță mică de tinichea, într-un colț o măsuță pătrată cu o latură de 40 centimetri și am așezat și patul nostru îngust. Ziua ne puteam strecura pe lângă pat și masă, noaptea însă mai puneam la pat o scândură adaos ca să încapem amândoi. Ne urcam din ușă în pat. Ușa se deschidea în afară. O duceam aici strâmtorați, dar era mai bine că era liniște, nu ne mai supărau gâlcevile ce se petreceau zilnic la casa lui Iorgu și nici furăturile lelei Chira. Natalia, ca și toate celelalte case, mai avea încă o cameră închiriată unei familii de evrei refugiați de prin munții Olteniei. Era mama cu doi copii, o fată mare și un băiat de vremea serviciului militar. Cine ar putea însă spune de ce nu era și dânsul în armată. Locuința noastră avea însă un singur cusur, era în partea opusă a satului, binișor mai departe de fabrica noastră, dar și așa eram tare mulțumiți de ea.

*

Drept prima consecință a umilirii noastre în fața inamicului a fost dispoziția ca internații, o parte din ei, să plece acasă. Venise un tren special să-i ducă. Nu mai știu, poate că n-am știut nici atunci, după ce criteriile se va fi orânduit această repatriere, că n-au plecat toți. Au mai rămas. Îmi aduc aminte că se

³⁷⁸ Trușești, comună în fostul județ Botoșani, stație de cale ferată pe linia Iași-Dorohoi.

revoltaseră unii din localnici și strigau în gura mare că s-au luat bani și cei care se cuvenea să plece au fost înlocuiți cu alții, care aveau bani și plățiseră din gras.

În Dăngeni și satele vecine, aparținătoare acestei comune, erau internați turci și bulgari de prin Dobrogea sau din capitală. Nemții și ungurii se găseau pe la Ungureni și mai înspre Dorohoi. Stând pe aci, unii dintre ei se încurcaseră cu femei slabe de minte, care-și uitaseră soții duși pe front sau fete care-și pierduseră simțul moral. Se nimerise un bun prilej de haz pentru monotonia satului nostru. Un turc tânăr se dase în dragoste cu o fată de pe aici. Și-n chiar ajunul plecării turcului, prietena sa, fată mare, i-a născut doi gemeni. Turcul s-a dus în drumul său și nenorocita fată a rămas să-și crească rodul nesocotinței sale. Destrăbălarea era nespus de mare aci. De bunăseamă va fi fost și în alte părți. Lumea își pierduse cu desăvârșire simțul de cinste și judecata de oameni cu îndatoriri și rosturi familiare. Mulți și din ai noștri își pierduseră capul. Un tâmplar de pe la Prisaca, om de vreo 40 de ani, nimerise o nenorocită pe aci, soțul dus de mult și a lăsat-o cu un copil. Ce avea să-i spună soțul? Un nenorocit de mecanic, om cumsecade, căzuse în ghiarele unei zdrențe cu care s-a căsătorit în lege. Îl bătea adeseori și dânsul, stângaci și neajutorat cum era, spunea adeseori: „Ce mă făceam eu dacă nu mă însuram? Cine-mi dădea de mâncare?”.

— Cine ne dă nouă? Îi răspundea Țucu tăios. Ți-ai luat pe dracu după cap ca să te nenorocești. Mă omule, păcat că ești așa de cumsecade, dar ești prost rău la cap, de te poți simți fericit cu dracu alături. Te-ai lăsat să te ia dracu și te-a luat.

Și bietul om care simțea realitatea avea ochii plini de lacrimi.

Electricianul nostru, care luase conducerea după plecarea lui Meruțiu s-a însurat și el cu văduva neamțului care murise ars în spirt. Nici el nu prea nimerise. Mai avea și soacră și o cumnată, pe care cine era să le țină, că n-aveau nimic, nici măcar casă.

Trăiau în sat trei surori, cele mai mari, cu soții duși pe front. Cea mică – fată mare. Le cunoștea tot satul și toți veniții adăpostiți pe aici pentru viața lor destrăbălată. Cea mai mare și-a așteptat soțul cu plocon, un copil câștigat din contribuția publică. Fata mare nu s-a lăsat mai prejos. Și-a încheiat și dânsa bilanțul aventurilor sale tot cu un copil. Nici nu putea să-și dea seama cine va fi

fost tatăl copilului din cei mulți care fuseseră pe la dânsa. Cea mijlocie, un drac împelițat, cu o gură spurcată de apucaii lumea, scăpase de dovada păcatelor sale, dar soțul aflase prin sat, că s-au găsit binevoitori să-l informeze. Și când a încercat omul nostru să-i facă observațiile îndreptățite, l-a luat cu gura:

—Ce-i, ce-i? Nu-ți place? Poftim, ai tot dreptul să te duci la primărie să ceri să-ți constate paguba ce ți s-a făcut. Fire-ai tu al dracului cu cei care s-au grăbit să-ți spună. Ce credeai? Vrei să mă închid în casă, să mă prăpădesc? Și a tăcut bietul om. Ce era să mai facă?

*

Într-o vreme, în „grajdurile” noastre mergea lucrul cu multă stăruință. La montarea grenadelor mai luaserăm și din sat 20–30 de fete. Bărbați erau tot cei veniți de la Dudești și Lăculețe. Dar produsul nostru nu se prea trimitea pe frontul de luptă. Intervenise nesiguranța și puțină activitate și, în urmă, armistițiul. În depozitul nostru se îngămădiseră peste o sută de mii de grenade.

Aveam un grajd lung, cu trei mari încăperi. La un capăt lucram noi, la celălalt era magazia de materiale și grenadele confecționate, iar la mijloc se instalaseră mașinile mecanicilor și lăcătușilor. Într-o clădire mai mică, dincolo de grajdul mare, lucrau tâmplarii și tinichigii.

Intrarea în ateliere se făcea numai printr-o singură ușă, a atelierului de montat. După începerea muncii toate ușile se deschideau și erau astfel închise, că se puteau deschide în lături cele două aripi, cu o simplă împingere de mână sau o lovitură de picior. De la montaj treceau toți muncitorii în atelierul lor. La ieșirea din lucru se urma același drum. Rânduiala aceasta era impusă ca să se facă mai ușor controlul muncitorilor, căci „fabrica” nu avea curte și numirea de poartă se dădea unei căsuțe unde era biroul portarului, în care mai lucra și inginerul Păunescu. Birourile „fabricii” se instalaseră la vreun kilometru, într-o clădire care aparținea fabricii de zahăr de la Ripiceni³⁷⁹.

Eu conduceam atelierul de montaj, Țucu era șeful magaziei de materiale. Eu mai aveam aci și alți capi de echipă, vreo trei. Eram socotiți egali aci, cu activitate repartizată pe fiecare, dar dâșii nu făceau nimic, nu aveau ce să facă. Și era și întocmirea atelierului astfel rânduită că se cerea o singură conducere.

³⁷⁹ Ripiceni, sat în fostul județ Botoșani.

Păunescu „oficial” n-o recunoştea, dar tot pe mine mă încredinţa cu anumite lucrări mai dificile şi pe mine mă lua la răspundere dacă lucrul nu mergea cum pretindea dânsul. Şi mulţumit nu era niciodată. Şi dacă în sinea lui va fi fost, niciodată n-o puteai vedea aceasta, din faţa lui vecinic încruntată sau din ochii săi mici şi cu privirea întunecată.

Într-o zi se aduc la fabrică, de pe front sau de altundeva, câteva lăzi de capse pentru grenadele de mână franceze. Erau multe defecte şi trebuiau alese. Ţucu rânduieste cu aceasta doi dintre cei mai buni muncitori pe care-i aveam, unul de la Dudeşti, altul de la Lăculeţe. O ladă de acestea cuprindea până la o mie cinci sute de capse. Umblarea cu ele era primejdioasă. Li s-au dat celor doi oameni toate instrucţiunile necesare şi erau şi ei înşişi iscusiţi la minte şi foarte conştiincioşi. Cu toate acestea nenorocirea tot s-a întâmplat. Cel de la Dudeşti a scăpat din mână o capsă. Conştiincios cum era s-a grăbit s-o ridice şi s-o arunce, dar aceasta, lovindu-se de celelalte din ladă peste care căzuse, s-a aprins în aceeaşi clipă şi au explodat mai multe deodată, arzându-i faţa şi răsturnându-l pe spate. A urmat atunci a doua explozie a lăzii întregi cu o bubuitură îngrozitoare. Acoperişul magaziei a fost săltat în sus, de s-a făcut în pereţi, împrejur, o crăpătură. Muncitorul de la Lăculeţe a fost mai norocos. Având prezenţă de spirit din primul moment, s-a trântit jos şi a scăpat neatins. Cel de la Dudeşti a rămas orb de amândoi ochii. O schijă din capsele explodate a lovit la vreo şapte metri pe unul de ai noştri de la magazie, în tâmplă. Ochiul nu i-a fost vătămat, dar şi-a pierdut vederea acestui ochi. Bubuitura a fost aşa de puternică de a cutremurat tot jurul şi a alarmat toate satele vecine. În clipe de primejdie, raţiunea încetează, rămâne numai instinctul de animal, care-l călăuzeşte pe om. Când s-a produs explozia, sutele de muncitori n-au mai văzut uşile celelalte şi n-au mai ținut minte instrucţiunile primite şi au năvălit ca nişte fiare însălbăticate spre mica uşă pe care intrau în fiecare zi. Veneau puhoi mecanicii, lăcătuşii, tâmplarii din atelierele vecine cu feţele descompuse de groază, de parcă erau hipnotizaţi. La uşa care era ţinta tuturor căzuseră grămadă, una peste alta, cele vreo 30 de fete care fuseseră mai aproape. Valul ce urma turbat ar fi trecut peste ele, s-ar fi produs cea mai cumplită nenorocire. Eu de felul meu n-am fost om de iniţiativă şi nici prezenţă de spirit n-am avut niciodată, dar în cazuri de primejdie îmi păstram calmul. N-am fugit niciodată de primejdie. Cu o resemnare sau un fatalism rece stăteam în loc în faţa

puhoiului sau răutății omenești. Mă găseam la o masă. Am sărit în mijlocul atelierului și am strigat din toate puterile:

—Ho-o-o! H-o-o! Nu vedeți ușile celelalte?

Ca deșteptați din letargie oamenii îngroziți au năvălit spre cele patru uși și s-au scurs afară într-o clipă. S-au descurcat și fetele. Care cum se ridica o lua la goană înspre sat. Când am ieșit afară, coastele vecine erau presărate de oameni ce fugeau în ruptul capului, se duceau ca apucați de nebunie. Nu se mai uitau înapoi. Erau cei de la Dudești, care văzuseră și scăpaseră din catastrofa de acolo, din vara anului 1916.

Nică Țucu cu neîntrecuta sa prezență de spirit și cu îndrăzneala sa de totdeauna, cum se găsea afară s-a repezit cu umărul în ușa magaziei, a năvălit ca o vijelie la locul exploziei. Aveam acolo vreo câteva vagoane de hârtii pentru împachetarea grenadelor în lăzi. Hârtia se aprinsese. S-a repezit spre foc, s-a trântit peste el și cu mâinile goale l-a înăbușit. O clipă doar mai mult și ar fi fost prea târziu. Hârtia lua foc, n-o mai putea nimic stinge, luau foc cele peste o sută de mii de grenade și materiile explozive poate pentru tot atâtea și se întâmpla catastrofa. Când a venit inginerul Păunescu, care nici nu s-a prea silit cu graba, totul era în ordine, oamenii se împrăștiaseră, dar focul fusese localizat de unul singur. Păunescu a dat ordin să se adune „pomplierii” – aveam o echipă de aceștia – au coborât coastele, au scos pompa, au dus-o lângă fântână, au întins furtunurile, au jucat teatru... Și inginerul nostru dădea ordine multe și hotărâte, așa cum se cuvine în cazuri de acestea, făcându-se direct ridicol. Le-a mulțumit chiar. Și pentru Țucu n-a avut nici măcar un cuvânt bun, deși știa că lui i se datorește salvarea fabricii. N-o putea face, era ... „ardelean”.

Nu peste multă vreme a venit ordin de la Pulberăria de la Botoșani să se ridice plata unui anumit procent de muncitori mai meritoși. Inginerul Dinulescu ne-a propus și pe noi.

—Nu! – a rostit fabricantul clandestin de săpunuri.

—Dar nu vezi? Ei sunt cei mai buni din toată fabrica? Ei conduc totul aci și sunt cei mai de nădejde și devotați. Și oare nu lui Țucu i se datorește salvarea fabricii? Dacă nu le dai lor această neînsemnată recompensă, atunci cui vrei s-o dai?

— Ai dreptate, tot ce spui e adevărat. Sunt amândoi cei mai de seamă din toată fabrica, dar nu le dau, fire-ar ai dracului de bongheni, nu le dau, nu-i pot suferi pe ardeleni. Au năvălit aci în țară ca lăcustele și scot din atâtea locuri bune pe ai noștri de aici.

— Îți scot pentru că ei sunt mai capabili, mai conștiințioși și mai devotați în îndatoririle lor.

— Fie și așa, dar eu nu le dau nimic. De ce n-aș da la ai noștri?

Și au fost avansați în leafă secături, codași și slugi aplecate.

*

Fetele din atelierul nostru nu puteau fi la înălțimea celor de la Lăculețe. Erau mai greoaie la muncă, mai urâcioase și se găseau departe de drăgălășenia așa de copilărească a celor de acolo. Începuseră să-și facă parte din pânza la care lucrau. Lor nu li se făcea percheziție la ieșirea din fabrică. Le-o puteam face, dar nu le-o făceam. Era una mai cumsecade, putea împlini dânsa, sub ochii noștri, această operație, dar le lăsam în pace. Se duceau la closet, legau fâșiile de pânză pe picioare deasupra genunchilor, ca să fie mai sigure de pradă. Tot dintre ele îmi șoptise cineva acest șiretlic copilăresc, dar m-am făcut că nu știu. Dacă inginerul Păușescu fura cu nemiluita din toate, de ce nu și-ar lua și ele măcar de-o haină, ca să-și satisfacă dorința modei exagerată și tâmpită ce copleșise aceste părți ale țării cu oameni flămânzi și făloși. Și după ce fabrica și-a încetat activitatea și muncitorii se risipiseră pe la satele lor, vedeam la sărbători toate fetele ce lucraseră acolo îmbrăcate în haine noi din pânza subțire și ordinară ce se folosea la confecționarea grenadelor.

— Ce-i fetelor, vă îmbrăcați cu pânza fabricii?

— Da! Și dumneavoastră n-ați știut nimic.

— Am știut eu bine. Voi credeți că eu n-am știut cum o scoteați legată pe picioare? V-am lăsat în pace, să vă faceți pofta. Sunt alții mai mari care păgubesc țara cu hoțiile lor. De ce ne-am mai fi împiedicat de neînsemnatele voastre ciupituri? O știam, dar v-am lăsat în pace, să vă bucurați și voi de ceva în sărăcia voastră.

*

Deși ne preocupam mereu cu aprovizionarea noastră cu cele necesare traiului și alergam prin satele vecine și mereu aduceam câte ceva, nu puteam

găsi de toate. Cu deosebire ne găseam în mare lipsă de zahăr. Ne obicinuiserăm să bem zilnic ceai, dimineața și seara, dar zahăr nu prea aveam, eram mereu în criză. Nevoia ne învățase să-l bem „rusește”. Așezam o bucățică de zahăr între dinți, înghițeam ceaiul și în aceeași clipă sugeam și din zahăr și nu simțeam amărăciunea ceaiului. Mai făceam noi, din când în când, la o fericită întâmplare, rost de câte oleacă, dar totuși se nimerea îndeajuns de des să nu avem deloc. În gara Dăngeni rușii aveau un mare depozit militar de alimente. Începuse să se destrame între ei disciplina militară, dar depozitul rămânea încă în ființă. Nică Țucu mereu sfredelea cu mintea sa ascuțită pe tot locul. Se gândea într-o zi să stea de vorbă cu santinela militară a depozitului. Se duce la dânsul. Într-o mână avea banii și cu cealaltă arată depozitul. Muscalul murmură ceva, scoate cheile, deschide intră în depozit, înfige baioneta într-un sac, apoi altul și, în sfârșit, nimerește. Ia banii și-l lasă să ia cât crede de cuviință. Și unul și altul rămân mulțumiți de neguțătoria făcută. N-aș putea să precizez ce s-a făcut cu acest depozit după plecarea rușilor. Așa cred că a fost luat în stăpânire de armata română.

Cam pe la sfârșitul lunii ianuarie guvernul Brătianu pleacă din fruntea țării și vin oameni noi în frunte cu generalul Averescu. Acesta devenise cel mai popular om din țară. Știrea acestei schimbări din fruntea țării mai întâi am aflat-o de la o bătrână din sat. „Domnule – ne spunea dânsa – domnul Brătianu pleacă și vine domnul general Averescu și face pace”. De unde va fi știut bătrâna acestea cu o săptămână mai devreme? De bună-seamă a fi auzit vorbind pe careva dintre ofițeri sau de la ordonanța vreunui din ei. A apărut apoi știrea și în ziare.

În urma guvernului Averescu a luat conducerea Alexandru Marghiloman și a dus la capăt tratativele de pace separată umiltoare și dezastroasă pentru economia țării. Ne luau toate bogățiile. Ne mângâiam totuși că această poveste nu va dura prea mult. Și în aceste momente atât de dureroase, noi mai credeam în realizarea visului nostru național. În toată fabrica eram numai noi, care ne păstram cu toată tăria credința în triumful final. Ne considerau nebuni și ne-o spuneau fără înconjur.

Deodată cu schimbarea stăpânirii politice au apărut ziare noi, care vărsau foc împotriva guvernului Brătianu, stropindu-l cu tot felul de murdării.

Începuseră să ne vină și de la București ziarele „Lumina”³⁸⁰, redactată de Constantin Stere și „Gazeta Bucureștilor”³⁸¹ sub direcția scriitorului Ioan Slavici. Eu, care am apreciat cu drag scrierile lui, nu i-am putut niciodată ierta articolele scrise în această gazetă plătită de nemți, la adresa bieteii țării românești dripiță, la pământ și nenorocită în toată ființa ei. Și nici acum nu înțeleg de ce acest rătăcit este ridicat din nou astăzi, deasupra atâtor români cumsecade care n-au fost în solda nimănui și n-au făcut servicii nici unei organizații, ci numai neamului și pământului străbun.

În urma stărilor schimbate, misiunile străine ale aliaților noștri au plecat. S-a întins un zăbranic de doliu și durere de la un capăt la altul al țării. Cineva, cred că poetul Octavian Goga, a scris atunci într-un ziar de la Iași articolul de fond „Rămânem singuri” și nu cred să se fie găsit ființă omenească, care l-a cetit, să nu lăcrimeze cu amară durere în suflet. Cu toate că lumea de pe acolo, cu deosebire refugiații, se bucura de pace, prin faptul că se puteau întoarce la vetrele lor părăsite – totuși această bucurie era îndoliată și amară pentru marea nenorocire în care căzuse țara. Și masa inconștientă găsisse un țap ispășitor, care să ducă în spate tot ponosul, toată vinovăția prăbușirii: ardelenii. În noi se descărcau toate trăsnetele supărării lor.

Între primele condiții ale armistițiului a fost demobilizarea Corpului Voluntarilor și ale dezertorilor aflați prin celelalte regimente. În jurul acestei chestiuni s-au făcut multe vorbe. Se spunea într-o vreme că vom fi adunați cu toții și predați puterii militare austro-ungare. Se poate ca știrile acestea să fie avut un pic de temei. Se mai zvonise că voluntarii ardeleni s-ar fi declarat hotărâți să se opună cu arme acestei tendințe împotriva oricui și retragerea în Rusia. De bună seamă că și noul guvern și-a dat seama de această problemă dificilă și de greutatea ei. Se mai vorbea că delegații austro-ungari ar fi pretins extrădarea noastră, dar nemții nu le-au luat-o în seamă. De ce să-și mai complice târguiala? Pe dânșii îi interesau probleme economice, satisfacerea lăcomiei materiale, stăpânirea bogățiilor noastre. Ce-i mai preocupau și dezertorii din împărăția pajurei cu două capete? Ne-o dovedește aceasta

³⁸⁰ „Lumina”, apare zilnic la București între 1 septembrie 1917 – 12/25 noiembrie 1918, sub direcția lui C. Stere.

³⁸¹ „Gazeta Bucureștilor”, apare la București între 12 decembrie 1916 – 11 noiembrie 1918; redactori Dammert (până în martie 1917) și Julius Pop. Slavici a fost colaborator.

următoarele două întâmplări de care-mi mai aduc aminte. Prietenul nostru Virgil Crețaru avea un frate mecanic, așezat de mai multă vreme pe domeniile regale de la Segarcea. Făcuse armata aci ca voluntar și luase parte la șirul întreg de lupte și necazuri cu retragerea. Demobilizat, avea de gând să se întoarcă acasă, în teritoriul ocupat de nemți. La Mărășești se afla o comisie militară care lua în primire și cerceta actele tuturor demobilizaților care se înforceau la vetrele lor. Încolonați în ordine așteptau să le vină rândul și om de om era cercetat. Ajunge și Crețaru la rând. Maiorul german care vorbea o frumoasă limbă românească, lui i se adresează în nemțește. Pricepe, dar nu răspunde. Maiorul îl întreabă pe românește:

— Dumneata nu știi nemțește?

— Nu.

— Și din ce localitate ești?

— Din Segarcea.

— Din Segarcea? Nu cumva ești din Transilvania?

— Nu. Sunt din Segarcea.

— Născut acolo?

— Da.

— Și părinții dumitale sunt tot de acolo?

— Nu. Părinții mei sunt ardeleni.

— Da? Și dumneata ți-ai câștigat cetățenia aci, în România?

— Da.

— Atunci de ce scrie în livretul dumitale, „voluntar”.

— Fiindcă eram mobilizat pe loc, ca ucenic pe domeniile regale și eu m-am cerut pe front ca „voluntar”.

— Da? Frumos din partea dumitale. Dar ascultă domnule un sfat cuminte de la mine. Iați livretul și ordinul de demobilizare și întoarce-te în Moldova, că o s-o pățești rău de tot. Nici nu ajungi bine acasă până te înhață austriecii. N-o să te împuște, ci o să te trimită pe frontul italian, în locurile cele mai primejdioase și o să fie cu ochii mereu pe dumneata. La cea mai mică mișcare suspectă te împușcă din spate. Ascultă sfatul meu: du-te înapoi!

A venit la Dăngeni să-l întâlnească pe fratele său și ne-a povestit pățania sa.

A doua întâmplare a fost a unui ardelean din părțile Brașovului, plugar mai ascuțit la minte, care trecuse dincoaci cu familie cu tot. La mobilizare își lăsase

familia într-un sat din Valea Prahovei și plecase la unitatea sa. Scăpând din clocotul morții trece prin controlul comisiei militare germane și ajunge la Ploiești. Încă de la Mărășești demobilizații erau împărțiți după regiuni, duși sub control militar până la vetrele lor.

Omul nostru ajunge la Ploiești. Avea de gând să-și vadă familia și să se întoarcă înapoi în Moldova. Își dădea el bine seama că n-o să poată rămânea acolo fără să fie găsit. La Ploiești i-au pus sub pază și rând pe rând erau duși la vetrele lor, tot însoțiți de ostași nemți sau austro-ungari. Când a simțit primejdia a fugit și a luat drumul înapoi. Până la Focșani s-a dus cu trenul. De aci a luat-o pe jos cu gândul să se strecoare prin cordonul de pază. Mergând așa, de unul singur, se întâlnește cu o patrulă germană.

— Încotro camarade, îi dă un neamț pe românește.

— Mă duc dincolo, în Moldova. Am ceva treburi pe acolo.

— Îhî, îhî, ai ceva treburi... Ai tu ceva pe conștiință, de aceea vrei s-o ștergi dincolo.

— Ce să am? N-am nimic. Sunt din județul Prahova. Când m-am demobilizat m-am dus să-mi văd familia și vreau să mă întorc la Iași. Am pus acolo la cale, cu prieteni moldoveni, o întreprindere și mă duc s-o continuăm, că acasă eu n-am pământ și n-am ce să încep acum.

— Ascultă, măi frate. Tu ești ardelean, ai simțit primejdia și vrei s-o ștergi.

— Nu, nu sunt ardelean.

— Și totuși eu te văd că ești. Te cunosc, mă, după vorbă. Ar fi bine să mi-o spui. Noi cu voi am încheiat războiul, nu mai avem nimic de împărțit. Ce ne privește pe noi, germanii, că voi ați dezertat din armata austro-ungară. Spune-mi deschis, nu te mai ascunde, că poate ți-o fi de folos.

— Da, sunt ardelean. Am fugit cu toată familia, am vrut să-i văd doar pe ai mei și să mă întorc, dar n-am putut ajunge până în sat că m-ar fi prins.

— Așa vezi, fii cuminte. Bine că-mi spuseși că altfel o pățezi. Nu te duce pe aci, că în fața Mărășeștiului sunt chiar jandarmi unguri în cordonul de pază, din cei de la Brașov. Se poate nimeri vreunul care să te cunoască. Și chiar de nu te-ar cunoaște, afăta te descoase până cazi în cursă. Ia-o mai în jos, spre Nămolosa. Acolo sunt jandarmi austrieci, italieni din Istria. Pe acolo poți să treci nestingherit. Nu-și bat ei capul cu nimeni. Așa a și făcut omul nostru. A

venit înapoi. Nu știu cum s-a întâmplat, între ce împrejurări l-am cunoscut și am aflat povestea din chiar gura lui.

România veche, țară atât de bogată, era cazanul tuturor străinilor. Toate neamurile vecine și chiar și din depărtare găseau aici un cald și binecuvântat adăpost. Mii de germani împânziseră această țară, își făcuseră aci rosturile lor și când s-a pornit războiul s-au dus toți să lupte pentru imperiul lor și pentru stăpânirea cea mare și întinsă pe care o visa fiecare neamț. Așa s-a întâmplat că atâția soldați și ofițeri germani vorbeau o perfectă limbă românească.

*

Mulți „învârțiți” se adăpostiseră pe la diferite servicii interioare, ca să scape de front. Unii își aveau pregătirea școlară convenită, alții neisprăviți, dar copii din familii cu „trecere”. Casierul fabricii noastre de la Dăngeni venise cu noi de la Dudești. Purta un nume care de departe mirosea a grec. Se spunea că ar fi copil de colonel. Ajunsesse la maturitate, fără să fie făcut ceva rosturi pentru viitorul său. Cu chiu cu vai, cu propteli, cu momeli isprăvise vreo trei clase secundare și s-a împotmolit. Nu s-a mai putut urni de acolo nici cu boii.

Era băiat „subțire”, îmbrăcat după cea mai nouă modă și avea mișcări și comportare de „cocotă”. Trăia în condiții cât se poate de proaste, nu se prea putea ajuta singur și n-avea cine să-i poarte de grijă, fiecare își vedea de necazurile sale. Această nenorocită împrejurare nu-l împiedeca de a-și ține nasul pe sus și a fi plin de dânsul.

Noi nu-i dădeam nicio atenție. Pentru noi oameni de felul acesta nu existau. În primăvara anului 1918 plata salariului ni se făcea într-o zi de duminică. Noi aveam o grămadă de treburi de rânduit pe la săraca noastră gospodărie și pierdeam vremea pe aci. Casierul nostru se mișca greoi, așteptau bieții oameni nerăbdători să termine, să-și vadă fiecare de ale sale. Și noi ne găseam în lista de plată a muncitorilor compusă după alfabet. Când se apropie de numele meu, sare la sfârșit și o ia pe sărite. Când văd această jonglerie îi zic:

— Domnule casier, în ce ordine faci dumneata plata?

— În ordinea în care vreau eu. Așa-mi place, așa fac.

— Aici nu merge după plac, ci trebuie păstrată ordine. Cred că este o chestiune serioasă și nu ne putem bate joc de nimeni.

— Ei, iacă! Vreau să te persecut pe dumneata. Și vreau să te las cel din urmă. Și dacă vreau eu, vei aștepta.

– Aşa? Bravo dumneata, dacă ai ajuns atotputernic. Dar poţi dumneata să-ţi baţi joc de cine vrei, dar din mine nu vei putea face jucărie. Eşti prea mic pentru asta. N-am admis altora s-o facă, cu atât mai puţin dumitale, care ai doar hainele de domn şi mintea redusă la zero.

Şi am plecat.

– Cine-i „lucrătorul” ăsta obraznic, ţipă grecoteiul.

– Ăsta nu-i „lucrător”, ăsta e „domnul Jumanca”, răspunde prompt un grădinar de meserie, din cei veniţi de la Dudeşti.

– Ce-mi spui tu mie? E un lucrător ca şi voi.

– Nu! Nu! Răspund deodată o mulţime de glasuri. Domnu Jumanca e învăţător şi-i om învăţat.

– Las că-i arăt eu lui. Nu-i dau plata şi am să-i fac raport la Direcţiune să-l dea afară.

– Poţi să faci câte rapoarte vrei – ripostă Nică Ţucu – că la Direcţiune se vor găsi oameni mai cuminiţi ca dumneata să cumpănească mai cu cap faptele şi o să vadă cât îţi plăteşte mintea

– Ce? Ce? Şi tu eşti unul din banda lui?

– Voi fi şi eu. În orice caz acela e cu mult mai cuminte ca tine.

– Cum? Mă tutuieşti? Cum îţi permiţi obrăznicia asta? N-am fost cu tine la porci.

– Nici eu n-am fost cu tine şi nici nu m-aş duce. Eu îmi fac de lucru numai cu oameni înţelepţi şi tu eşti lipsit cu totul de această însuşire. Cu oameni ca tine nu m-aş duce nici la porci.

– Eşti obraznic.

– Mi se pare că tu eşti mai obraznic, că tu te legi de oameni fără să ai acest drept. N-ai decât să faci raport la Direcţiune împotriva noastră. Vom şti şi noi să vorbim şi să scriem, dacă va fi nevoie, dar nu putem îngădui nimănui să-şi bată joc de noi, toţi aventurierii şi neisprăviţii, învăluţi pe dinafară şi goi pe dinlăuntru. N-ai decât să nu ne dai banii noştri, să-ţi faci jocul tău de secătură, că ni se vor plăti din altă parte. Ţi-ai bătut joc şi ai dispreţuit pe aceşti oameni cumsecade, mai buni şi mai înţelepţi ca tine, dar ia la cunoştinţă că cu noi nu merge. Ne numeşti boangheni, dar să luaţi la cunoştinţă voi toţi neisprăviţii şi secăturile că boanghenii au mai multă demnitate decât voi lepădături ai

societății, paraziți infecți care otrăviți viața acestei țări frumoase și locuită de un popor cumsecade.

Și a plecat și el. Protestau oamenii și râdeau cu mult haz, că bietul nostru casier rămăsese opărit. Nu-și putea veni în fire, se încurca la numărarea banilor, nu mai știa ce face. Înjura ca un birjar, scrâșnea din dinți și făcea spume la gură.

A făcut raport împotriva noastră la Direcțiunea Pulberăriei, la Botoșani. Ne aducea acuzații grave, de „nesupunere”, „purtare obraznică” și „răzvrătirea muncitorilor”. Raportul trebuia prezentat inginerului Păunescu, în calitate sa de șef al secției noastre. Acesta când îi vede raportul îl repede:

— Ce vrei cu asta?

— Vă rog să-l trimiteți la dl. director la Botoșani. Oamenii aceștia mi-au adus insulte grave în fața muncitorilor.

— Și de ce ți le-au adus? De ce i-ai provocat? Știu totul. Te-ai făcut singur de râs înaintea oamenilor. Ei toți simpatizează cu acești „boangheni” și nu-i vremea acum să învățăm prea mult lucrurile că se poate să pleznească rău. Vezi-ți de trebile tale și nu provoca scandaluri, că apoi îți fac eu ție raport și vei zbura înaintea lor.

Toate acestea ni le-a povestit prietenul nostru Creițaru, care fusese martorul scenei. Și tot dânsul ne-a adus și leafa noastră.

*

Inginerul Ion Păunescu își făcea „trebușoarele” sale în dragă voie. Cine ar fi cutezat să-l mai împiedice, după ancheta atât de iscusit „întoarsă”. Afacerile mergeau minunat. Săpunul lipsea cu desăvârșire și la sate, ca și la orașe. Sătenii plăteau în produse de ale lor, în valoare înzecită față de valoarea mărfii. Acestea erau duse la Iași, unde lumea îngrămadită trăia în mari lipsuri și erau fericiți să găsească câte ceva din cele trebuitoare vieții de toată ziua. Păsările, ouăle, făină, brânză erau căutate în ruptul capului. Și le mai ducea la Iași „Bălosu” și săpunuri. Iscusit chimist, doctor în chimie, reușise anumite combinații și mirosuri pe care cei din capitala Moldovei le plăteau fără tocmeală. Și Păunescu realiza câștiguri fabuloase.

Sunt unii hoți sau escroci care-și fac lor parte prin toate mijloacele, dar lasă și pe alții să mai ciupească câte ceva. Pe lângă dânsul să mai trăiască și alții. Fur eu, dar te las și pe tine să-ți faci partea. Păunescu nu era de soiul acesta. El fura

cu nemiluita și altora le făcea morală și pedepsea fără milă și fără nicio considerare pe toți cei ce cutezau să se abată de pe calea cinstei. Era un fel de „mironosiță” bine mascată. Bătut de Dumezeu era muncitorul care era găsit că a luat un peticel de pânză să-și cârpească cămașa sau un căpețel de sfoară să-și lege opincile. Fără milă ordona să fie așternut la pământ și bătut cu cureaua de către soldații din gardă.

Nică Țucu era și iscusit și îndrăzneț. Nu aveam în ce mânca, nici cu ce ne găti mâncarea. Și el s-a îngrijit la toate. S-a înțeles cu tinichigii și ne-au făcut de toate în cursul orelor de lucru și din materialul fabricii. Și le scotea prin poartă, prin garda militară a fabricii. Eu n-aș fi cutezat măcar un căpățel de ață să iau în buzunar.

—Mă, Nică, mă! Cum îndrăznești tu să scoți atâtea lucruri cu coșul în spate printre soldați?

—Mă, ca să faci asta trebuie să fii atent. Ai văzut vreodată pe soldați căutând în străițile ori sacii ce-i duc oamenii cu dânșii? Ei pipăie de formă numai lucrurile și nici unuia nu i-a dat în gând să caute și în saci.

Așa și era. Niciodată nu s-a făcut acest lucru și scoteau oamenii câte ceva de ce aveau neapărată trebuință, lucruri mărunte, care nu prea păgubeau statul. Și așa ne-am înzestrat gospodăria noastră cu cânti de untură, oale și tigăi de tot soiul, topoare de tăiat lemne, ferăstraie. A scos treptat scânduri, de ne-am făcut o ladă mare cu trei despărțăminte pentru făină, două putini de varză și murături, lăzi. Odată materialul adunat lucrările ni le făceau meșteșugarii acasă, le plăteam, unii nu primeau, îi invitam la masa noastră și ne ajutam frățeste unii pe alții.

Eu tremuram de frică. Țucu habar nu avea de nicio teamă. Fură el, fur și eu. El fură să se îmbogățească, eu fur să-mi cârlesc sărăcia. Va încerca ceva împotriva mea? Voi ști să-l înfrunt. El e mai păcătos ca mine și-i destul de inteligent ca să n-o încerce.

—Mă, Pavele! Ticăloșii sunt toți lași. Se agață el de câte un nenorocit de muncitor neajutorat. Fii așa de liniștit și de sigur că de noi nu va îndrăzni să se acațe. Știe el prea bine c-o să se încurce cu dracu și n-are nevoie de paradă cu muzică, câtă vreme își poate vedea de învârtelile sale. Poți tu dormi liniștit. Nu se acață el de mine. Cine își face de lucru cu Nică Țucu se încurcă cu dracu. Și inginerul Ion Păunescu e foarte laș. Se ferește de buclucuri.

Cu mintea sa ascuțită și sfredelitoare prietenul meu pătrundea pretutindenea și în toate împrejurările. Parcă era un vrăjitor. Nimic nu-i scăpa. Unde eu nu vedeam nimic, el citea ca într-o carte deschisă. Pătrundea parcă și în gândurile cele mai ascunse ale omului și unde interioare îi șopteau la ureche ce avea să se întâmple.

Într-o dimineață, înainte de-a intra în ateliere, îndată după apelul nominal, ni se dă ordin să rămânem încolonați pe două rânduri și vreo patru „capi de echipă” sunt chemați la director înăuntru. Eu, ca și ceilalți toți, stau liniștit și nici habar n-am de ce se întâmplă. După o vreme cei patru ies afară, primim ordin să ne grupăm după ulițele în care locuim. „Capii de echipă”, numiți de director se pun în fruntea noastră și plecăm. Deabia acum ies din amorțeala mea și încep să-mi dau seama de ce se petrece: percheziție la domiciliu. M-am cutremurat ca de friguri. Mi se împleteau pașii. Aveam și noi în cuțar niște mărunțișuri fără prea multă valoare, dar de bună trebuință pentru cârpirea sărăciei noastre. Mă uit în toate părțile, Țucu dispăruse. Îl văzusem că o șterge în chiar clipa când căteii inginerului fuseseră chemați în „audiență”, dar nu știam de ce plecase. Abia acum mă dumiream. Simțise primejdia. Mi-am mai venit în fire. Când am ajuns în marginea satului întâlnesc pe prietenul nostru Eugen Nistor, care tocmai se găsea la noi în concediu de la armată. Avea ranița în spate încărcată bine.

— Ce-i mă? Ai și plecat?

— Mă duc la regiment. Mi s-a isprăvit concediul.

Mi-a venit inima la loc. Prietenul nostru avea ranița încărcată cu mărunțișurile noastre care ne puteau fi primejdioase, poate chiar fatale. Țucu lucrase cuminte.

Când ajungem la locuința noastră, nu e nimeni. Locuim la Natalia. Femeie foarte cumsecade și înțeleaptă dispăruse și ea deodată cu Nică Țucu. Locuim în bucătăria de vară. Trag cuțărul de sub pat. Era încuiat cu lacătul.

— Iacă, asta ni-i toată averea la amândoi, dar cheia e la prietenul meu.

— Nu-i nimic, zice controlorul, în dumneavoastră avem toată încrederea că n-ați luat nimic de la fabrică.

— Nu, nu trebuie să aveți încredere în nimeni. Se cuvine să împliniți porunca primită față de oricine.

Luai un topor și forțai încuietoarea. Deschisei cu tot curajul cufărul și scosei tot ce era acolo. Nici măcar un căpățel de sfoară din fabrică. Împreună cu delegatul inginerului mai veni ră și doi soldați din garda fabricii. Nu voiam să ne compromitem în fața lor. Se impunea să ieșim cu fața curată. Când e să ieșim din curte iacă și Nică Țucu. Venise abia suflând.

—Bine că vă ajunsei. Iacă aici cheia cufărului. Deschideți și căutați. N-am știut de percheziție. Am avut ceva urgent la birou și am întârziat, dar sunt aci, vă stau la dispoziție.

—Lasă domnule Țucu, nu mai e nevoie, am deschis cufărul, ne-am uitat și prin casă și n-am găsit nimic, după cum ne-am și așteptat. Cine nu vă cunoaște pe dumneavoastră?

Am plecat împreună la fabrică. Nistor s-a întors de la gară, a golit ranița și și-a continuat concediul.

S-au găsit multe lucruri luate de la fabrică cam pe la fiecare din muncitori. Bucăți de pânză, sfori, bucăți de sârmă, cuie, mai câte un ciocan sau clește. Au mai fost și confiscate, le-au mai și lăsat. Se gândeau și confidenții inginerului la starea nenorocită a semenilor lor și i-au cruțat de la necazuri. Lucrurile confiscate au fost restituite fabricii, vinovații au fost pedepsiți cu câte o amendă. Și-a dat seama și zbirul Păunescu că ar fi mers prea departe dacă-i pedepsea cu bătaia, ar fi produs revoltă în sufletul tuturor și timpul nu prea era potrivit pentru o măsură drastică. Rușii furnicau peste tot locul, la Buftea începuseră târguilele de pace și oamenii nu mai erau așa de blânzi cum fuseseră până aci.

—Mă, Nică, mă! Cum dracu simțiți tu ce are de gând Păunescu?

—Mă, tu mă cunoști. În clipa când văzui pe cei patru cățeluși ai inginerului că sunt chemați la birou, m-a fulgerat gândul percheziției și am șters-o englezește. Când toți vă uitați cu o oarecare curiozitate la ei, eu am dispărut. Am trecut în fugă pe la birou să mă vadă cei de acolo, pentru orice eventualitate. M-am prefăcut că vorbesc ceva cu Crețaru și am întins-o la drum pe lângă linia ferată. M-am strecurat ca o nălucă, aproape nimeni nu m-a văzut, nici cei din sat. Am încărcat ranița lui Nistor și i-am dat drumul. I-am spus Nataliei să dispară și ea, am încuiat cufărul și am dispărut pe după calea ferată. V-am văzut toată mișcarea și am căutat să sosesc tocmai la timp.

Inginerul Păunescu ar fi fost foarte fericit să ne prindă cu ceva pe noi amândoi și n-am vrut să-i acord această satisfacție. De bună seamă ne-ar fi făcut o frumoasă paradă. Pe noi nu ne-ar fi cruțat.

În război VI

Evenimentele mondiale se desfășurau într-o cumplită vijelie. Popoarele, înclăștate în cruntă și turbată războire, își încordau toate puterile pentru izbânda finală. Ce numărăm noi cei mici și amărâți, dripiți în noroiul drumului nostru atât de nenorocit. Sufletele noastre se zbuciumau între nădejdi și disperare, între teama pentru ziua de mâne și steaua idealului nostru național, acoperită de negura sălbatecei furtuni și în care mai credeam încă. Ne târam viața noastră amară și grea de pe o zi pe alta și ne luptam cu necazurile de fiecare clipă și cu valurile tulburi ce se abăteau asupra bieteii noastre inimi de părinți de familie și fii ai acestui neam de oameni necăjiți.

În marea împărăție rusească zdrențuită se zvâcoleau curenți sociale, se aruncau talazurile de oameni cu turbare cruntă asupra altora și se prăpădeau între ei pentru idei pe care n-avuseseră vreme să le cuprindă cu mintea, să le înțeleagă rosturile și binefacerile. Plecară de pe fronturile de luptă cu strigăte de pace și se războiau între dânșii cu o cruzime condamnată.

Pe noi ne preocupau aceste frământări în clocot infernal. Soarta noastră de vecini mici și slabi putea fi influențată de evenimentele de acolo. Dar ne dureau soarta fraților noștri moldoveni de dincolo de apa Prutului. Și urmăream cu înfrigurare toate știrile ce ne veneau de acolo și le comentam aci, după cum le primeam și cum le puteam înțelege.

Pe ziua de 24 ianuarie 1918 Basarabia și-a proclamat neatârarea. Era o veste nespuse de îmbucurătoare pentru sufletele noastre cernite. Sorocul de 24 ianuarie, praznic al unirii principatelor era un bun augur în nădejdiile noastre viitoare. Neatârarea Basarabiei era pentru noi începutul căii ce va duce la unirea cea mare de atâta vreme așteptată. „Basarabia e acum românească și e cea dintâi soră, cea mai rătăcită dintre cele înstrăinate, care s-a reîntors. Și vor veni și celelalte, vor fi toate laolaltă, într-o horă mare și frumoasă de fericire în

viitor. Aşa are să fie! E spiritul timpului, care va veni cu ziua de mâine”. Aşa scriam eu atunci, la ştirea sosită la noi.

Iar la 28 martie scriam: „Vestea că ieri s-a alipit Basarabia la România a ridicat ceaţa drumurilor noastre lăsând să străbată razele calde ale nădejdlor de mâne. Se întrerupe lucrul la orele patru şi lumea lucrătorilor joacă «Hora Unirii». Tineri, bătrâni se prind şi în urale nesfârşite îşi arată bucuria. Suflete simple, de oameni necăjiţi uită durerile şi lasă să vibreze calda rază ascunsă de dragoste pentru neam, care a făcut din ţăranul român eroul din paginile glorioase ale istoriei noastre de martiri ai credinţei. Deasupra fabricii fâlfâie drapelul tricolor. Stăm cu ochii în lacrimi şi privim la el şi peste el în golul zărilor albastre, unde se conturează umbrele vetrelor noastre întemeiate. Gemetele noastre însă sunt adăpate de nădejdi şi tărie. Nu luăm parte la joc. Lumea ne judecă rău, poate sau necăjiţi în suflet unii. Cei mari nu zic nimic, dar din ochii lor cetim dispreţul şi ura. Cu toate acestea, în tăcerea noastră e mai multă evlavie şi mai multă însufleţire de însemnătatea momentului decât în jocul lor din horă cu acei ţărani, care au fost trataţi – şi sunt şi azi – ca nişte dobitoace. Şi dacă sunt în horă cu ţăranii, ei sunt cam izolaţi într-o parte, la un loc, să nu se compromită”. Cei de la regiune fac la biserică o rugăciune de mulţumită. Ne cheamă şi pe noi să formăm cor. Şeful inginer dr., cu ura-i cunoscută faţă de toată lumea, abia că le zice la câţiva să plece. Şi cei numiţi rămân şi ne ducem numai noi doi.

Filele carnetului meu cu însemnări s-au risipit în cursul anilor şi redau continuarea acestei zile de praznic naţional după cum le pot desprinde din amintire. Preotul satului a slujit rugăciunea de mulţumită cu toate cetirile rânduite. Am ajutat şi noi la cântarea răspunsurilor. Colonelul comandant a rostit o scurtă cuvântare, acolo, în biserică şi în urmă ne-a cerut nouă, asistenţei, să cântăm cu toţii, „Deşteaptă-te Române!”. Nu eram prea mulţi, o mână de gradaţi militari, ofiţeri şi subofiţeri şi ... noi doi. Au început ei şi le-am ajutat şi noi, dar dânsii nu ştiau decât strofa primă. Şi am continuat numai noi doi:

„Acum ori niciodată să dăm dovezi la lume
Că-n aste mâini mai curge un sânge de Roman
.....
Şi preoţi cu crucea-n frunte...”.

Colonelul a rămas cu ochii fixați asupra noastră. Și apoi a întreat pe cei din jurul său cine suntem. Și unul i-a dat lămurirea cerută. A venit la noi și ne-a strâns mâinile și ne-a mulțumit cu frumoase cuvinte de apreciere pentru cei „de dincolo”.

Basarabia s-a unit cu patria mamă. Bucuria noastră era mare, sufletul nostru, în colțurile sale, găsea prea îngust cercul în care ne învâteam la Dăngenii. Se cerea liberat înspre zări mai largi și ne-a venit dorul de ducă. Ne-am luat concediu de câteva zile și am plecat. În fabrică și așa nu mai aveam ce să facem. Și „șeful” nu mai plătea pe aceste câteva zile și se bucura de parcă ar fi dat din buzunarul său.

Am plecat spre Iași. Evenimentele zilei ne îndemneau să ne ducem acolo, să aflăm noutăți și să-i întâlnim pe ai noștri. Orașul furnica de lume, îngrămădeală de oameni cu și fără rost. Ofițeri în lux alături de femei cu mințile dezzechilibrate, sulemenite și împopoțonate, cu haine din stofe militare, gălăgioși și obraznici, invalizi păliți la față, murdari, cu hainele ponosite și pătate de sânge, abia se târăsc în calea nenorocirii lor. Olteni care au pus stăpânire pe tot comerțul orașului strigă pe toate străzile alergând plini de avânt și vigoare. Funicarea ne intimidează, căutăm pe Hamat, în mahalaua lui murdară și scârboasă, pe care evrei soioși, femei cu părul și hainele în dezordine trec domol, cu mișcări greoaie și fețele posomorâte.

Ne scârbim repede și de funicarea din centru și de tândăleala de aici. Mai întâlnim pe câte unul din ai noștri amărât și preocupat de ziua de mâine. Ne punem în gând să ne ducem și noi la Chișinău să vedem Basarabia și să-l căutăm acolo pe Cassian Munteanu care făcea și el parte din grupa de „ardeleni” duși mai de mult acolo să redeștepte în sufletul „moldovenilor” sentimentul de „români”. Această mână de ardeleni însuflețiți a realizat o muncă națională de mare preț în redeșteptarea națională a înstrăinatelor meleaguri dintre Nistru și Prut. Istoria nepărtinătoare le-a recunoscut-o, dar nu toate istoriile sunt reale. De câte ori nu se împodobesc cu pene străine indivizi vanitoși și fără merit și adeseori le reușește. Ne-am urcat încă din vreme în vagoanele despre care am aflat că vor forma trenul ce va pleca în miezul nopții spre Chișinău, vagoane rusești, de linie largă, cu scânduri de dormit deasupra scaunelor în două etaje. Ne-am urcat sus la etaj și ne-am culcat.

În vremea aceasta se demobilizase Corpul Voluntarilor și toți voluntarii căutau să se refugieze în Basarabia, unde se găsea o mai ușoară plasare în muncă. Și mai căutau să părăsească vechea Moldovă din cauza sentimentelor de ură pe care le descărcău cei de aci asupra lor pentru pierderea războiului. Găsiseră în noi, cei de dincolo, țapii ispășitori. Ne înjurau pe toate drumurile. N-o făcea țăranul cu mult bun simț și cu judecată mai bine cumpănită, ci mai mult semidocti, neisprăviți, secături, care colindau toată țara, furnicau pe toate drumurile cu fel de fel de afaceri negustorești și îndeletniciri necinstite. Se mai găseau încă și cărturari cu situații sociale frumoase, care nutreau aceeași ură, mai ascunsă poate, dar de aceeași intensitate răutăcioasă. În aceste valuri păcatoase, voluntarii lăsați de capul lor, nu prea găseau plasări în muncă și în valuri multe se scurgeau spre plaiurile de dincolo de Prut ale pământurilor române. Basarabienii îi primeau cu dragoste. Opinia publică de acolo le era favorabilă. Activitatea națională a cărturarilor noștri ardeleni dăduse roade bune.

Trenul nostru s-a pornit pe la miezul nopții. Vagonul nostru se completase cu numeroși soldați. Civili nu erau. În ceasurile de noapte a domnit liniște, am dormit bine. Când s-au ivit zorile frumoase, de primăvară senină, au început să se înfiripe conversații domoale între vecini. Aud pe unul ce se afla dincolo de „patul” meu de la etaj vorbind cu vecinul său:

— Mă, camarade, de unde ești dumneata?

— De aici, din România.

— Din România?

— Da, din România.

— Din ce parte a României?

— Din Oltenia.

— Mă, frate, mă! Tu nu ești din Oltenia. Tu vorbești ca la noi în Banat.

— Ai dreptate, nu mi-s oltean, mi-s bănăţean de la Recaș.

— Și eu mi-s de la Sacoș.

— Și eu mi-s bănăţean, răspunde un al treilea din altă parte a vagonului, eu mi-s de la Vărădia.

Și se făcu lumină. Aproape întreg vagonul era plin numai de bănăţeni din Corpul Voluntarilor. Se duceau în Basarabia să-și câștige o bucată de pâine. Ne-am adunat cu toții într-un fel de șezătoare și ne-am dezvăluit unii altora povara sufletului și răutatea atâtor oameni de pe aci, descărcată asupra noastră.

Dar așa amărăți cum ne găseam, nici unul din noi nu credea în umilirea desăvârșită a neamului. Soarele nostru n-a apus, e doar acoperit cu nori grei, răscoliți din adâncuri de vijelii turbate. Se va însenina din nou bolta și razele calde și strălucitoare ale soarelui nostru românesc se vor ivi din nou, mai frumoase și mai luminoase ca întotdeauna. În stația Chișinău, forfotă de oameni îmbrăcați în tot felul de haine, civile, militare ori amestec de amândouă. Cei ce așteaptă trenul mănâncă semințe de floarea soarelui. Pe jos, o pătură groasă de rămășițe. Te minunezi cu câtă repeziciune le aruncă în gură și le desfac fără să le mai țină cu mâna, lucru pe care noi n-am fost niciodată în stare să-l învățăm.

În piața orașului înfrigurare și negustorie. Pe lângă alimente de tot soiul, de care e bogată, se vând haine de tot felul. Se aude aproape numai limba rusească. Ne plimbăm prin oraș. Îl căutăm apoi pe Cassian Munteanu la redacția ziarului „România Nouă”³⁸², întemeiat de ardeleni și redactat tot de dânșii. Director este profesorul Onisifor Ghibu³⁸³, redactor dr. Ion Matei³⁸⁴, iar greul în duce Cassian Munteanu, în calitate de secretar de redacție. Rămâne surprins când ne vede. A mai slăbit mult, pe față i se citește oboseala și urmările războiului. Omul acesta ar avea nevoie de odihnă, ca să se poată reface, dar însuflețirea sa națională și îndatoririle ce și le-a îngrămădit pe capul său nu-i dau răgaz. Muncește de zor, zi și noapte, toată gospodăria ziarului este în sarcina sa. Ceialtați, mai voinici, mai sănătoși, găsesc și ceasuri de odihnă, pentru dânsul nu ajung. Și dacă ar putea să se oprească, avântul său sufletesc nu i-ar da răgaz. Pe lângă munca istovitoare de la ziarul acesta, mai lucrează și la „Sfatul Țării”³⁸⁵, foaia oficială a Basarabiei.

³⁸² Vezi supra V, nota 18.

³⁸³ Onisifor Ghibu (1883–1972), născut la Săliște, județul Sibiu, pedagog și publicist, membru corespondent al Academiei Române, militant în mișcarea de emancipare a românilor din Austro-Ungaria. A trecut în România și a susținut intrarea României în război de partea Antantei. S-a implicat în educarea în spirit național a românilor din Basarabia și pentru aducerea în țară a prizonierilor români din Rusia.

³⁸⁴ Ion Matei, profesor universitar, născut în 1884 în Sebeș. Studii teologice și doctorat în drept. Șeful instrucțiunii publice din Transilvania după 1918, directorul revistei „Renașterea” din Cluj, membru P.N.L., de mai multe ori deputat în parlamentul României.

³⁸⁵ „Sfatul țării”, gazetă politică, apare bisăptămânal în Chișinău, între 24 noiembrie 1917 – 31 decembrie 1918/13 ianuarie 1919. După constituirea Sfatului țării a devenit

Stăm mult de vorbă cu dânsul. E rău amărât și de starea sănătății sale și de multe altele ce se petrec în jurul său, fapte omenеști de toată ziua, care poate nu sunt rele, dar nu se ridică la înălțimea muncii de creație românească, pe care o visează acest idealist supraom în marele său suflet românesc, închis în șubredul său corp. Ne spune și dânsul ura ce o au puternicii zilei de azi împotriva ardelenilor. Loviți din toate părțile, luptă cu fel de fel de obstacole, îndurând mizerii și cu toate acestea muncesc pentru cultura neamului atât de înțelenită aci în Basarabia. Oamenii cu poziții, cu trecut frumos, cu averi, umblă azi în haine roase sau în haine militare rusești cumpărate de la aceștia – dar e ceva în ei – o resemnare, un curaj, o nădejde în zile mai bune. „Mi s-a oferit un post bun – zice el – dar nu mă duc. Atât cât va trăi ziarul voi munci pentru el și voi trăi cum voi putea, pe urmă voi vedea ce voi face. Goga se ocupă cu ideea să deschidă un restaurant și noi intrăm chelneri la el. Vom trăi și noi cum vom putea, până când pacea generală ne va libera și pe noi de călcăiul german”. Cu aceste cuvinte se încurajează singur bietul Cassian.

„Librăria Românească”, condusă de un bănățean, e săracă, cărțile scumpe și puține. Lumea visează acum posturi grele, lingușind în toate părțile. Și pe cei dezinteresați îi lovesc fără cruțare, pentru că sunt ardeleni. S-a făcut unirea Basarabiei, dar suntem prea mult preocupați de interesele noastre ca să mai avem timp să muncim și pentru neam.

Pe străzi și în restaurante numai vorbă rusească. Doar lumea de la țară grăiește românește. În piață carne, cârnățării de tot felul, ca în timpuri bune, dar scumpe. Femei, bărbați, foști soldați ruși, vând cămăși, haine de tot felul, cearșafuri noi, vechi, spălate, pălării, căciuli, șepci, cizme, ghete, bocanci, pingele, piele de ghete, piei de miel, ouă, păsări și alte felurite lucruri. În grădina publică, frumoasă și largă și pe străzi, sute de ofițeri ruși de toate gradele. Statuile țărilor, a unirii Basarabiei cu Rusia, sunt acoperite cu rogojini. În restaurante, toată lumea bea ceai.

„Seara târziu plecăm. În gară, lume de toate neamurile, îngrămădită. Așteptând trenul, mănâncă proverbiala sămânță de floarea soarelui. Pe jos gunoi ce-l poți aduna cu lopata. În liniște se aude sunetul ce l-ar face sute de

„Organ al Parlamentului Republicii Moldovenești”. Din comitetul de conducere al ziarului au făcut parte Pantelimon Halipa, Ion Buzdugan, Paul Gore, V. Stroescu, Șt. Ciobanu, Ion Pelivan.

pițigoi. După o așteptare de un veac, după miezul nopții, sosește trenul. Într-un vagon fără scaune ne canonic toată noaptea. Soldați cu saci plini de felurite mărfuri din Basarabia. La Iași ajungem cu zece minute după plecarea trenului de Dorohoi. Cei cu sacii se dau jos și trec prin spatele cordonului de soldați și nimenea nu este împiedecat în drumul său. Jidani cu femei, cu copii, cu sacii plini, vin din Basarabia. Camioane, căruțe se încarcă repede și dispar pe toate ulițele³⁸⁶.

Petecul de Țară Românească ce mai rămăsese, îngrămădit cu lumea mare a refugiaților, era secătuit și-i lipseau multe și de toate. Basarabia în schimb era încă bogată. Se putea organiza o negustorie cinstită pentru aprovizionarea Moldovei, dar la noi totul e dezordonat. Împrejurările au creat negustori de toate soiurile. Soldați olteni demobilizați au rămas aci și concureau cu valurile de evrei ieșeni ce năpădiseră de peste Prut și făceau o negustorie murdară și necinstită.

După unirea Basarabiei statul român a comis o mare eroare, ale cărei urmări au dăinuit ani de-a rândul. Românii din Basarabia și-au dus viața lor tihnită și patriarhală în suficientă îndestulare. Stăpânirea rusească i-a lăsat în pace, nu s-a preocupat prea mult de civilizația și de cultura lor. Nu i-a apăsât nici cu prea multe dări, le-a cerut puțin și nu le-a dat nimic. Pământ aveau și încă bun și din punct de vedere „omenesc” nu se puteau plânge. Conștiința națională nu prea aveau ca să simtă apăsarea deznaționalizării.

După actul de la 27 martie, statul român n-a trimis acolo unități militare moldovenești, care erau mai apropiate de dâșii și ca temperament și ca vorbă. Au fost duse regimente de olteni și de munteni, care nu „grăiau moldovenește”, de un fel de a fi străin de firea domoală a localnicilor.

În administrație au fost încredințați toate soiurile de aventurieri, pungași, escroci și alte feluri de elemente certate cu bunul simț și cu cinstea și morala socială. Năvala acestora, călăuzită de lăcomie și dorul de îmbogățire, „patriotismul” lor de teatru fals, trâmbițat în gura mare, fără nicio realizare serioasă, felul lor sălbatic de aplicare legilor și ordonanțelor rău înțelese și păcătos aplicate, au înstrăinat poporul atât de blând și de bun al Basarabiei, l-au făcut să regrete stăpânirea rusească.

³⁸⁶ Din jurnalul meu de atunci – notă P. Jumanca.

La toate acestea s-a mai adăos și jaful dezlănțuit asupra căminelor bieților săteni. Ofițeri și gradați inferiori în uniformă și aflători încă în cadrele active ale armatei, demobilizați cu aceleași grade la uniformă, „rechiziționau” cu forța produsele lor, în mod gratuit, eliberând bonuri false, pe care bieții oameni n-aveau cum le cunoaște și cărau totul la Iași, adunând averi mari. Așa s-a făcut unirea Basarabiei cu patria-mamă. O mână de oameni luminați și cinstiți au pornit ideea cea mare, poporul acestei provincii, înstrăinată atâta amar de vreme, a dat, în cumințenia sa, ascultare glasului de chemare al cărturarilor și s-a cimentat înfrățirea dorită de tot neamul românesc. Au venit însă răii și păcătoșii cocoțați în fruntea trebilor gospodărești și a(u) stricăt totul, au distrus idealuri, au pângărit credințe sfinte, au deschis răni adânci în inimile bunilor basarabeni, care nu s-au vindecat niciodată.

*

Se pornise demobilizarea armatei române. Oamenii din teritoriul ocupat se duceau în valuri dese înspre Mărășești, unde îi așteptau comisiile militare germane și-i porneau – sub pază – spre vetrele lor. Cei din regimentele moldovenești, rând pe rând soseau acasă. Se pornise și schimbul de prizonieri. Oameni crezuți morți, pentru care se făcuseră sărindare și pomeni, veneau acasă spre fericirea familiei lor ori și dimpotrivă, producând încurcături. Unii și-au găsit soțiile măritate cu alții, se mai nimereau din cei ce-și găseau familia sporită cu câte un „pui” din „dragoste străină”. Unul dintr-un sat vecin a intrat în curte când nunta nevestei cu alt bărbat se încolona să plece la biserică. S-au mai petrecut și tragedii nenorocite, s-au mai împăcat oamenii cu realitatea. Ce s-a făcut, nu se mai putea reface. Vremi grele, de război, cu răsturnări sociale și atâtea prăbușiri morale. A venit resemnarea, împăcarea și uitarea. Toate trec în lumea aceasta, au trecut și necazurile multe pricinuite de vijelia războiului.

Așteptam și noi cu înfrigurare ordinul de demobilizare. Ne plictisiseam de toată viața de aci, din fabrică. Și, slavă Domnului, am ajuns și noi ziua mult așteptată. Suntem trimiși și noi la Botoșani pentru demobilizare, pe ziua de 18 mai 1918. Zi de zi am suferit aci murdăria unui mediu infect, am lăncezit în gunoi. Dorul de aer curat ne duce, ne mână de aci. Comorile lui Iov de mi le-ar da și eu nu m-aș mai întoarce înapoi în fabrică.

„Deasupra bagajului unui ofițer, plătind patru inși câte 7 lei fiecare, mergem cu o căruță mână de o femeie. Vântul suflă cu obișnuita-i furie sălbatecă.

Lanurile goale, uscate, pământul crepat de secetă, pulbere pe drumuri, vite flămânde și slabe, oameni necăjiți, cu fețele scofâlcite e totul ce poți întâlni pe drum. La vale în căruță, la deal pe jos – am ajuns pe la amiază la Botoșani, la pulberărie. Orașul e tot cel vechi, cu evrei murdari și scârboși, cu evreice bine legate și murdare, cu gunoaie și praf, cu cotinețe de case dărăpănate, cu copii gălăgioși și infecți. De la orele două și până seara așteptăm „formele” de drum și plata ce-o mai avem de primit³⁸⁷. Am „fericirea” să mi se dea „hârtia” de „prietenul meu” Ionescu, acum locotenent, cu care avusesem conflicte la sosirea mea la Dăngeni. Tresarea deodată nervos, se uită cu fața acră la mine. Înfrunt privirea lui înțepată și plină de ură întunecată și zâmbesc cu dispreț. Nu zice nimic, îmi întinde biletul și se uită în altă parte.

În tren e gălăgie multă. Ne ducem la regiment să ne dea biletele de demobilizare: regimentul 62, rezerva lui 22 infanterie care se afla tocmai la Bâlca³⁸⁸, în apropiere de Târgu-Ocna. În vagoane de vite, căci numai acestea circulă, ne chinuim stând în picioare sau tolăniți pe jos. Suntem frânți de oboseală, dar ce putem face? La Pașcani ne dăm jos. Cei mai mulți se duc spre Iași. Noi așteptăm trenul de Iași pentru Roman. A trecut de miezul nopții. În gară lume multă, ca pretutindeni, prin toate garile. Soldați culcați pe jos, îngrămădiți unii în alții, dorm frânți de oboseală și poate și de foame. E frig. Stau ghemuit, cu cojocul în spate, proptit de stâlpul peronului și-mi las gândurile slobode, neobosite, să bată drumurile depărtării. Trenul sosește încărcat strugure de oameni, peste toate locurile, pe sus, pe vagoane, pe scări și tampoane, pe botul mașinii. Ne îndesăm, ne îmbrâncim val de oameni, încleștați, nimerim unul în altul. Nică Țucu se suie sus, pe scândura de bagaje, eu mă așez jos între scaune, într-un picior că n-am loc și pentru celălalt, printre trupurile răsturnate pe jos. Unul, culcat sus, mă tot lovește cu piciorul în cap, care nu încapă cu dânsul în patul improvizat. Ai noștri, ceilalți, numai Dumnezeu știe pe unde vor fi nimerit. Doar doi au străbătut în vagonul nostru.

Grozav de greu trec minutele. Cazi din picioare și adormi legănându-te în mersul zbuciumat al vagoanelor. Noroc că prin ferestrele sparte și prin ușile ce nu se mai închid trec curenți reci de aer ce te fac să tremuri. Altfel te-ai asfixia în duhoarea corpurilor omenești murdare și cu hainele soioase.

³⁸⁷ Din jurnalul meu – notă P. Jumanca.

³⁸⁸ Bâlca, comună în fostul județ Putna, pe linia ferată Adjud-Târgu Ocna.

Se zăreşte de ziuă. În ferestre, ici-colea scânduri sau nimic, amintiri de la tovarăşii noştri ruşi, care au înţeles pacea şi libertatea distrugând cu sălbăticie totul în drumul lor.

Trecem pe lângă Roman. Câmpul e mai verde, grânele sunt mai bune. Mai aproape de munţi va mai fi plouat ceva.

Pe la Bacău lumea s-a mai rărit, ajung şi eu la un loc pe bancă. Valea se deschide larg, mărginită de amândouă părţile de dealuri împădurite. Bacăul abia se vede din desişul pomilor.

Prin staţii băieţi cu bomboane ordinare, murdare şi scumpe, turte de mălai, nişte cornuri mici şi alte atâtea nimicuri cu preţuri la care niciodată nu s-ar fi visat.

Ironia sorţii! Primele femei pe care le vedem îmbrăcate în haine ţărăneşti, lucrate de dânsese, sunt ungueroaice. Sunt pe aci satele de ceangăi. Unul e fără un picior, se urcă în vagonul nostru. Şi-a zdrobit piciorul lucrând la tranşee. Îmi povesteşte una-alta din durerile ceangăilor, care sunt identice cu ale tuturor ţăranilor din regiune şi din ţară. Pe tema naţională şi religioasă nimenea nu i-a supărat. Românii sunt oameni cumsecade, cum nu s-au arătat ungerii de dincolo cu românii noştri. Încerc o glumă cu dânsul:

—Dumneata ştii unguereşte? Îl întreb eu.

—Cum să nu ştiu? Răspunde el oarecum lovit în mândria lui, că doară sunt unger.

—Bine domnule, nu te supăra, dar tot te rog să-mi spui cum se zice pe unguereşte „tribunal“?

—Tribunal.

—Bun! Dar Judecătoria de Ocol?

—Judecătoria de Ocol!

—Bravo domnule! Ce bine seamănă limba dumneavoastră unguerească cu limba noastră. Dar ia să-mi spui cum ai zice dumneata pe unguereşte: „Grăbeşte-te la gară că vine trenul!“.

—*Siess a gáráház jón a trenu.*

—Bravo frate! Halal de limba dumneavoastră unguerească.

La Adjud aşteptăm vreo două ceasuri, până pleacă trenul spre Târgu-Ocna. La orele două după amiază suntem la Bâlca. Trecem istoricul Trotuş, care mult sânge a cărat cu apele sale în aceste cumplite zile de război. Lângă un pâraiaş,

la umbra sălciilor, mâncăm câte o bucată de pâne uscată și rea cu nițică brânză și ne alinăm foamea. Unii dintre lucrători își fac mămligă.

Ne ducem să ne prezentăm la cancelaria regimentului. Un plutonier iese călcând țațoș. Cu capul țeapăn, cu ochii încruntați și disprețuitori ne spune: „cu mine puteți vorbi la orele 5”. Ne dăm la o parte și așteptăm. Iese cu o listă în mână și cetește apelul, după ce mai înjură pe unii, iar pe un bătrân îl amenință cu bătaia. Apoi ne spune că abia peste câteva zile vom putea pleca. Noi îi arătăm că nu ne ducem în teritoriul ocupat, ci rămânem în Moldova și-l rugăm să ne facă ordinele de demobilizare.

—Să veniți mâne la nouă...

Plecăm prin sat, să ne găsim locuință. După ce încercăm în multe locuri, ne primește o femeie într-o bucătărie. Suntem morți de oboseală și nesomn. Abia ne mai putem ține pe picioare. Târziu de tot ne culcăm pe o bancă de scânduri, „de-a picioarele”, cum zic moldovenii. „Patul” se clatină gata-gata să se prăbușească, ne așezăm cu jumătate corpul în pat, cu cealaltă afară, acoperindu-ne cu hainele de pe noi. Un cătel închis chelălăiește în gura mare. Am dat-o dracului. După ce suntem morți de oboseală, nu putem închide ochii. Un veac a fost această noapte. Am tremurat de frig cum numai țiganul când a îmbrăcat plasa de prins pește va mai fi tremurat. Îmi venea să plec, dar unde dracu să mă duc?

Ne sculăm cu ivitul zorilor, întrebăm de taxă, nu primește nimic, îi mulțumim frumos pentru găzduire. Abia ne deșcheiem oasele și după ce umblăm vreun ceas ne mai dezghețăm. Se ridică soarele și începe să fie mai cald.

Încetul cu încetul se adună oamenii noștri. Câțiva dintre ei dau pe la domnul plutonier pe acasă și după tocmeală și târguială încheiată cu bine, se pot face ordinele de lăsare la vatră pentru un pol de fiecare român – sumă frumoasă, când oamenii aceștia erau plătiți la fabrică cu patru lei pe zi. Va trebui să dăm și noi. Nu poți să te abați de la obiceiul țării. Zeciuiala plutonierului este cunoscută și de cei mari. Maiorul zicea către unii din ai noștri: „Ai dat curcanul ca să intri la fabrică, acum trebuie să-l dai ca să poți ieși”. Cei mulți sunt vărsați la companie și trimiși la pădure la lemne. Dacă n-au dat acum polul, îl vor da mai târziu. De vămuirea aceasta nu scapă nimeni. Ne-am prezentat și noi, ne-a luat numele în scris și când au primit

ordinele de demobilizare ceilalţi, care au dat polul, le-am primit şi noi. Am scăpat gratis.

Cu trenul de patru suntem la Adjud. Ne ducem prin sat. E un târguşor frumos. În grădina unei case frumoase cântă muzica militară generalului ce stă la masă cu două femei. Poarta e păzită de un soldat din regimentul 31 Calafat. Nu prea găsim de mâncare. Luăm două ceaiuri şi ne întoarcem la gară. Ne adăpostim peste noapte într-un vagon de vite. Am tremurat vargă toată noaptea. A dracului primăvară: secetă şi frig. E ziua de 21 mai calendarul vechi şi îngheţi de frig. E aproape frontul. Tranşee, obstacole de sârmă, pretutindeni grupuri, grupuri de cruci simple, de lemn şi o linişte mortală. E tot ce a mai rămas din urgia ce a trecut pe aici. Şi iarăşi cruci şi cruci şi gropi de obuze şi dărâmături de case, arbori frânţi, obstacole de sârmă, şanţuri şi întărituri de tot felul. Lumina soarelui pare mai palidă în reflexul crucilor atât de dese, ale atâtor nenorociţi eroi fără nume. Oameni necăjiţi, soldaţi plictisiţi, vite slabe şi flămânde, câmpul ars de secetă, case dărâmate, ruine, pământ scormonit, arbori sfărtecaţi, melancolie şi tristeţe. Ți-e așa de greu sufletul. Intrăm în gara Mărășești. Înaintea unei barăci pe linia noastră de intrare, un soldat al kaizerului își fumează plictisit luleaua și privește mut la lumea îngrămădită în trenul ce trece pe lângă dânsul.

Pustiu și prăpăd e totul aci. Nicio clădire, cât de mică, nu mai e în picioare. E praf și ruină totul! Pe peronul gării se plimbă, până la jumătate, sentinela română și pe cealaltă jumătate cea germană. Ofițeri germani și de-ai noștri se plimbă prin gară, nu însă împreună. În fața gării câteva mii de soldați demobilizați, îngrămădiți pe platoul cu iarba uscată, așteaptă să plece acasă. Ne luăm adio de la lucrătorii noștri și goniți de spaimă ne grăbim să fugim căci ne înăbușă această atmosferă. Am cunoscut Mărășeștii în iarna retragerii noastre, pe când încă nu-l făcuse celebru vitejia ostașului român. Ce a fost atunci și ce e acum! Fabrica de zahăr e o grămadă de ruini. E pe teritoriul ocupat de nemți. Între fabrică și sat, pământul scormonit și rețele de sârmă. Din sat n-a mai rămas nimic, praf și cenușă. Drumul e scormonit de obuze, bucăți multe de metal, vărsat din atâtea guri de iad. Frumosul castel al lui Negroponte e ruină, grădina tăiată de șanțuri și frumoșii arbori rușiți de proiectile. Și drept coroană a tuturor faptelor creștinești ale celor ce strigă mereu: „Cu Dumnezeu înainte!”, e în fața noastră, biserica. Clopotnița ruptă de la mijloc, crucea

azvârlită cine știe unde, păreții găuriți arată lumii, care vrea să înțeleagă, rostul rugăciunilor ce le fac neamurile către Dumnezeu, ca să le ajute. Căutăm să fugim cât mai repede de aci, dar picioarele abia ne mai duc. E grozav să vezi urmele războiului, e grozav să vezi Mărășeștii azi, Mărășeștii gloriei noastre. Un vâl ți se desprinde de pe ochi și ți se înfățișează în deplina sa goliciune nimicnicia omenească. Ce e omul și care e rostul său pe lumea aceasta? Răspunsul se află închis sub dese grupuri de cruci simple ce se întâlnesc la tot pasul.

Muți, duși cu gândurile îndurerate, am ajuns la Siret. În valuri limpezi, verzi își rostogolește apele râul devenit istorie. Undele sale s-au amestecat cu sângele atâtor sărmani eroi, închegând vecinică frăție. Ne-am răcorit oboseala în undele sale și ne-am înviorat și sufletele zdrobite. Din malul de dincolo, înalt, ne aruncăm ochii pe câmpia Mărășeștilor până în zare, spre Focșani și Odobești. E liniște peste tot.

Ajungem la Tecuci. Ne plimbăm prin oraș. Lume multă fără niciun rost, îmbrăcată cu diferite soiuri de stofe militare după croiuri rafinate, se plimbă cu nasul pe sus. Femei, fete cu buzele vopsite, cu fețele ca varul, obraznice, cu rochiile scurte, cu genunchii goi, ofițeri bine hrăniți, jidani murdari și gălăgioși furnică și aci ca pretutindenea.

Și te întrebi: ce-a învățat lumea aceasta din grozăviile războiului? În loc să fie mai bună, mai cinstită, s-a destrăbălat cu totul în pornirile sale, lipsite de o cuminte rațiune și de bunul simț omenesc. Îți face impresia că tot ce a fost bun în omenire s-a prăpădit și au rămas numai răii, imbecilii, ticăloșii și tâlharii. Cu un tren de marfă ajungem la Bârlad. Ne ducem acolo să-l întâlnim pe bunul și blândul Bogescu, acasă la dânsul. O familie de oameni modești și tare cumsecade ne primesc cu toată dragostea și ne omenesc la masa lor cu tot ce au în casă.

La miezul nopții am plecat. Și ne-am canonit o jumătate de noapte ghemuiți pe podelele murdare, îmbrânțiți de camarazii trântiți pe jos și otrăviți de aerul stricat al vagonului cu tot curentul ce pătrundea printre scândurile cu care sunt cârpite ferestrele.

Prin Vaslui am trecut în zorii zilei. Brumă groasă acoperă sărăcia de verdeață ce a mai rămas neuscată de secetă. După ce semănăturile de toamnă și o parte din cele de primăvară au fost distruse de secetă, a venit acum și bruma

să prăpădească și ce a mai rămas. După nenorocirile războiului mai vin acum și alte nenorociri, ca să fie deplină distrugerea.

După ora zece suntem la Iași. Ne ducem pe la Hamat și cu dânsul pe la bietul Titu Pârvu, la spital, unde a fost internat ca tuberculos. E mai bine acum. Sărman copil al nimănu! A murit și el, ca atâția alții, dus de o stea plină de lumină, a îndurat mizeriile unei retrageri îngrozitoare, prin ger și foamete și după ce a stat mai mult de un an în școala militară, când să zică „Doamne ajută!” se îmbolnăvește. Leafa i-a furat-o un plutonier major, ducându-i și actele. Furi leafa unui om dus la spital împreună cu actele școlare e culmea celei mai cumplite tâlhării. Tot aci e bolnav și bietul Codreanu, șeful atelierului de împachetare de la pulberăria Lăculețe, om tare cumsecade și tată a 11 copii. Câtă durere și câtă amărăciune pe unii oameni, pe cei mai buni și câtă păcătoșenie și destrăbălare la alții. Și se mai vorbește că toți oamenii sunt egali și înaintea lui Dumnezeu și în fața legilor omenesti.

*

Vărul meu Pavel nu s-a mai întors acasă, când s-au liberat prizonerii. A rămas aci în țară la îndemnul meu. Putea și aci să se ferească, avea meserie bună și acestea erau căutate în România și bine plătite. Pe vremea când ne-am demobilizat noi, el se găsea pe o moșie boierească dincolo de Târgu-Frumos. Am lăsat pe Țucu să se ducă la Dăngeni și eu am plecat cu un tren de etape ce tocmai erau gata de plecare în gara Iași. Pretutindeni am nimerit lucrători de la fabrica noastră. Regimentele nu i-au lăsat acasă, ci i-au reținut de corvoadă acolo. Ca să scape și-au cerut demobilizarea pentru Moldova și caută să treacă dincolo de contrabandă.

Îl nimeresc în tren și pe Pavel. Fusese și dânsul la Iași. Se găsea pe o moșie, mecanic. Avea leafă bună, 250 de lei și alimente. S-a încurcat însă cu o refugiată din Ardeal, femeie cu bărbat plecat la război, o ființă mare, greoaie la muncă și îndeajuns de urâtă și mai avea și un copil. Aceasta a fost nenorocirea vieții lui până la sfârșit. S-a căsătorit mai târziu cu ea, și-a luat belea pe cap. Îl îndemnasem să rămână în Moldova, cu gândul bun că e acolo și fratele său, să stăm împreună până ne vom întoarce la vetrele noastre. Și acum regretam că am făcut-o. Avea dincolo nevastă și o fată. Nu erau căsătorit legal, dar duceau un cămin comun și-i lega copilul. Și pe aceea tot așa o găsisem. Am stat la dânsul

două zile, m-a găzduit cu toată dragostea și m-am odihnit în sfârșit după atâtea zile de grea osteneală și de nopți nedormite.

Mai în vară venise la Dăngeni. Se așezase împreună cu frate-său în cătunul Buhăceni³⁸⁹ din apropierea noastră. Lucra tinichigerie, Mitru făcea fierărie, mai rotărie. Găsiseră ceva scule pe acolo și o duceau bine. Refugiatai lui Pavel îi venise bărbatul, credeam că a scăpat de ea. După prăbușirea împărăției austro-ungare însă nu și-a urmat bărbatul, au dat divorț și a rămas tot cu Pavel și s-au mutat împreună la București. Acolo s-au căsătorit și cu aceasta și-a pecetluit soarta și nenorocul.

Mitru după demobilizare nu s-a dus acasă. O putea păți și dânsul cu autoritățile militare de ocupație austriece. Deși se așezase aci în țară de copil și făcuse aci și armata, nu avea cetățenia română și-i puteau găsi sminteală ca să-l ducă „dincolo”. Și dacă n-ar fi făcut-o, totuși nesiguranța și teama era suficientă piedică pentru întoarcerea acasă. Mitru era omul cu multe meserii, priceput și bun meșteșugar la toate, dar cum era dânsul neajutorat și fără energie și stăruință, se cam pierdea și nu prea lega două în tei. După demobilizare venise la Dăngeni și nimerise la un olar, într-un cătun vecin. Făcea cu multă măiestrie tot felul de oale și-i mergea bine. S-a mutat apoi cu frate-său în alt cătun și s-a apucat de fierărie, mai făcea tâmplărie și rotărie. Așa au dus-o până toamna, când s-a împlinit veleatul. S-a întors acasă la familia sa și Pavel a plecat tot atunci pe lungul calvar al nenorocirii sale.

După ce s-a așezat la București, Pavel avea un atelier bine rânduit, lucra cu numeroși muncitori, lua întreprinderi mari, câștiga mult, dar și risipea cu nesocotință. Dacă ar fi avut o soție potrivită, s-ar fi ales ceva de capul său, putea avea în București palat. Nevasta sa, însă, țărancă fără educație, trândavă și nesocotită, n-a fost în stare să întemeieze un cămin în care să te simțești mai acasă. Pavel s-a hăimănit, risipeau amândoi. Avea două case mici în prelungirea „Doamna Ghica”, pe la capătul șesului Colentina. A avut trei fete, una i-a murit mărișoară. S-a prăpădit și el. De ani de zile nu mai știu nimic de familia sa rămasă acolo. Pavel a fost tocmai dimpotrivă, de cum fusese Mitru. Om harnic, de multă inițiativă, deopotrivă de iscusit la meserie ca și fratele său, dar mai stăruitor, mai îndrăzneț. Avea un suflet minunat, și-ar fi dat și cămașa

³⁸⁹ Buhăceni, sat din comuna Dăngeni, județul Botoșani, pe malul stâng al râului Jijia, cu o populație de 526 locuitori.

din spate pentru semenii săi. Această însuşire a fost exploatată cu multă şiretenie de atâţia neisprăviţi şi derbedei ce furnicau prin capitală. Din toată munca sa nu s-a prea ales cu mult familia rămasă în urmă. În căile mele pe la Bucureşti mă duceam adeseori pe la dânsul şi vedeam nenorocirea casei sale şi păcătosul mediu de care era înconjurat, dar ce mai puteai face? Îndemnurile mele nu aveau niciun efect, nu se mai găsea leac împotriva prăbuşirii sale.

*

Ni se urâse de viaţa de la fabrică şi de tot mediul de acolo, ne scârbiseră şi anumite figuri cu felul lor de a fi şi ne bucuram din toată fiinţa noastră că am putut ieşi şi am rămas stăpâni pe noi. Se puneau încă existenţa pentru ziua de mâine. Trebuia să facem ceva, se cuvenea să avem şi noi o ocupaţie.

Rămăseserăm la Dăngeni doar trei pribegi „ardeleni”, noi doi şi Creiţaru. Şi stăteam mereu de vorbă ce cale să apucăm. Virgil Creiţaru avea o situaţie mai grea ca a noastră. Era căsătorit şi din leafa sa nu prea putea face economii, abia o ducea de pe o zi pe alta. Noi aduseserăm cu noi de la Lăculeţe câte o sumă frumuşică. Aci, la Dăngeni însă nu am mai putut economisi nimic.

Nu mai ştiu cui i-a venit în gând, cred că lui Creiţaru, să luăm pământ în arendă de la Mavrocordat, să-l semănăm cu mei. Sămânţa acestei plante era căutată şi avea preţ bun. De asemenea se căuta sămânţa de mei tătareşc – tătar de mături – şi se plătea cu patru lei kilogramul, sumă mare faţă de cucuruz care era doar cu 50 de bani şi mai târziu cu un leu. S-au înţeles ei doi, s-au dus pe la boier, s-a făcut tocmeala şi am arendat o suprafaţă de vreo patru fălci, nu ştiu exact cât ar fi în hectare. L-am plătit înainte, ne-am ostenit de am găsit pluguri să-l are, boierul ne-a dat sămânătoare de l-am semănat. Am pus o falcie de tătar, am lăsat cam vreo jumătate de hectar de zarzavaturi, iar restul l-am semănat cu mei. Toate acestea le-am împlinit înainte de demobilizare. A fost pentru noi un salt în vid, un act de îndrăzneală. Investisem aici peste o mie de lei, sumă importantă pentru sărăcia noastră. Se puteau întâmpla multe, dar ceva trebuia să începem. Semănăturile noastre răsăriră binişor, pământul era bun, dar s-a pus seceta din luna mai, care uscăse totul. La 24 mai scriam în jurnalul meu: „Pretutindeni secetă. Pământul e uscat până în adâncimi mari, totul e uscat. Vitele mugesc de foame târându-şi oasele uscate pe drumuri ori pe câmpiile arse. Nu vezi niciunde un loc verde. Foamete şi moarte ne

amenință, căci seceta, după știrile ce le avem, e generală în tot răsăritul Europei, iar din apus n-am adus și mai ales acum nu vom putea aduce.

31 mai: „Primele tunete le-am auzit azi, de Înălțarea Domnului. S-a milostivit cerul și a dat – după tunete și nori grei, după furtună – o undă de ploaie și atât. Cel puțin aerul s-a mai curățit, căci pământului nimic nu i-a folosit.

Noi stăm acum degeaba, semănăturile noastre stau în pământ uscat, fără nădejde de a mai fi de folos. Am riscat câteva sute de lei, ca la loterie. Dacă ar ploua, am avea cu ce omorâ timpul. Dar așa? Stăm și oftăm. Gânduri negre, grijă pentru ziua de mâine. Acum, când se apropie ceasul să aflăm de cei de acasă, neliniștea crește grozav. Am scris mai multe scrisori Anei la București și Tunari. Aștept zi de zi știri de acasă. Și de câte ori mă gândesc acasă încep să tremur ca apucat de friguri. Nică e și mai nervos, de multe ori e ca și câinele care veșnic e cu dinții rânjiți să te muște. Stăm ceasuri întregi supărați, nevorbind nimic, încrețind numai fruntea și strângând dinții și pumnii fără să mai știm de ce”.

Cu 1 iunie, ne-am mutat mai aproape de „moșia” noastră, la marginea satului. Cu plecarea internaților și a muncitorilor din fabrica noastră, s-au eliberat numeroase camere. Am nimerit la un biet invalid de război, familie săracă cu vreo patru copii mici, dar oameni cumsecade și necăjiți. Pe invalid îl cheamă Spiridon Mocanu. Și-a luat acest nume de la originea tatălui său. Copil sărman, al nimănu, din Ardeal, a umblat cu turmele de oi ce se duceau la pășune pe malurile Mării Negre și s-a rătăcit pe aci. Dumnezeu știe cum a crescut, nici nume de familie nu avea. A venit cu mocanii cu oile și i-a rămas această poreclă drept nume de familie. S-a căsătorit cu o fată sărmană ca și dânsul; cu mult amar și cu ostenitoare trudă și-au întemeiat și dânsii un cămin al lor. Mocanu s-a prăpădit din tinerețe, a rămas femeia să-și crească copilașul, pe Spiridon, gazda noastră de acum. Bătrâna mai trăia. De la dânsa am aflat simpla povestă a vieții lor.

Spiridon Mocanu avea ambele picioare zdrobite de vreun proiectil într-o bătălie oarecare din acest război. A stat vreme îndelungată în spitale și i-au dat drumul fără nicio pensie. Stătea toată ziua pe prispa casei și adeseori lacrimile îi inundau obrajii scofâlciți. Soția micuță, slabă, o mână de femeie, bătrâna încă viguroasă și doi copilași, unul de 11 și celălalt de opt ani, lucrau la sfecla de

zahăr de pe moşia boierului şi la păpuşoiul ce-l aveau pe aceeaşi moşie, pentru lucrarea sfeclei. Era o familie tare cumsecade. Bietul invalid a încercat aci, la „domeniile” comunale să-şi câştige drepturile ce i se cuvin, dar nimeni nu l-a luat în seamă. „Primarele” ridicat de jos a fost mereu în fruntea comunei, două decenii de-a rândul, şi-a agonisit vreo două sute de fălcii de pământ, fusese scutit de serviciul militar în acest război şi nu-şi bătea capul cu necazurile sătenilor. Îşi avea afacerile şi învârtelile sale. Ceilalţi slujbaşi ai comunei îşi aveau şi dânsii trebile lor de tot soiul, învârteli negustoreşti şi „pungăşii” şi nu mai auzeau glasurile necăjiţilor ce se prăpădeau cu zile.

I-am făcut eu atunci câteva cereri şi i le-am înaintat la Ministerul de Război, pe la Crucea Roşie. După scurtă vreme a fost chemat la Iaşi. A stat pe acolo vreo două săptămâni internat într-un spital. A venit acasă cu o proteză pentru piciorul zdrobit, i-au mai dat o sumă oarecare şi i-au fixat o pensie lunară.

La 3 iunie, calendarul vechi, scriam în jurnalul meu:

„Plictiseala ne omoară. Vântul suflă cu tărie ducând gunoaie, praf şi nisip. Câmpul e ars de secetă. O melancolie de toamnă te cuprinde. Unii au început să-şi vândă vitele, dar n-are cine să le cumpere. Foametea îşi rânjeşte dinţii de pe acum. Noi mai avem ce mânca până spre toamnă, dar dacă nu se va face porumbul, nu ştiu ce vom mai face de atunci încolo.

Cine ştie, pe la noi acasă va mai fi vreo coajă de mălai? Atâta durere e în sufletul meu... O simţesc că mă roade, dar nu mai ştiu de ce, mă consumă fără să mai pot înţelege, nu mă mai cunosc nici pe mine însumi. Vecinic nervos şi zăpăcit, îmi strică totul şi zgomot şi linişte, chiar prezenţa cuiva, ba mi-e silă şi de mine însumi. Aştept fără să ştiu ce. Zilnic sunt la tren. Aştept pe cineva, nu ştiu pe cine, arunc bani pe ziare ca să caut în ele, fără să ştiu ce şi apoi să cad din nou în lânchezeală de dobitoc sau în nervozitate grozavă. Nu pot ceti, nu pot scrie. Stau trântit în pat sau umblu fără niciun rost prin casă, prin curte, scrâşnind din dinţi şi oftând.

Uneori gândurile ce sunt mereu acasă, sunt mai limpezi, mai curate, câteodată însă sunt așa de negre că mă înspăimântă. Tremur atunci la cea mai mică adiere. Mi-e teamă de ştirea pe care mâne ori poimâne o voi primi de acasă. Sunt aproape doi ani de când, de la iubiţii mei nu mai am nicio ştire. Şi câte nu se pot întâmpla în doi ani! Vor mai trăi ei acum?!”

5 iunie: „Căldura grozavă frige pământul până în măruntaiele sale. Aerul flacăra în unde ieșite din pământul fierbinte. Vânt cald arde și inima bietelor plante pălite. Grâul de abia de-o palmă are spicul mic și a început să se usuce. Orzul, ovăzul abia răsărite sunt albe, uscate. Porumbul se mai ține, dar e pălit și slab. Nu o ploaie, fără aer, fără apă, cu căldură caniculară, care ardea pământul”.

*

În aceste zile de secetă, de nesiguranță pentru ziua de mâine, de gânduri negre, fruntașii ardeleni se străduiau să scoată de la noul guvern rânduirea sorții voluntarilor și pribegilor, copiii ai nimănu rămași pe drumuri. Nu pierduserăm nădejdea în triumful idealului nostru național, în clipe grele de acestea, însă când spectrul foamei își rânjea hâdoasa-i figură, mai șovăiam... Dar dacă?

Conform tratatului de pace impus de germani, România era îndatorată să încetățenească pe toți evreii din țară care nu aveau aci drepturi politice, dar puteau face averi cu speculațiile lor și nimeni nu-i supăra. Dacă li se acordă lor cetățenia românească sub presiunea unei puteri străine, se cuvenea să ni se dea și nouă. Voluntarii aveau la Iași un birou unde se lucrau actele pentru încetățenire pentru toți cei desprinși de la casele lor din Țara Ardealului și care nu se mai puteau întoarce la vetrele lor. Se zvonea însă că ar fi în vigoare și o înțelegere „austro-română”, în înțelesul căreia se pot încetățeni într-una din aceste țări numai acei supuși ai celeilalte care pot prezenta „act de emigrare” de la statul căruia au aparținut. Aceasta însemna că nici unul din noi nu va deveni cetățean român, dar biroul lucra de zor.

La 6 iunie m-am dus și eu la Iași să mă interesez de soarta noastră. Era un greu canon să călătorești cu trenul în situația dată. Nouă oare în îngrămădeală fără aer, fără apă, în căldura caniculară care ardea pământul. Capitala Moldovei se dogorea într-un cuptor infernal. Conducta de apă era în reparație. Arșița îți frige sufletul, mai beau niște pahare de limonadă caldă. Cu Hamat umblăm tot orașul după bere. Nu este. Am plătit 20 de lei pentru un litru de vin și avusesem la fabrică 4 lei pe zi. În colindările mele îl întâlnesc pe colegul meu de clasă, Iosif Velovan, pe care îl plânsesem că e mort. E o surpriză fericită. E demobilizat, poartă încă uniforma de sublocotenent și se ocupă cu negoțul de tot felul.

Iaşi au două izvoare naturale de apă rece. Coadă lungă la fiecare, nu pot ajunge la o gură de apă. Unul umple un vas, îl pune de o parte ca să-l umple şi pe al doilea. Cu o îndrăzneală neobişnuită la mine, pun mâna pe vadra plină, o duc la gură şi torn în mine cu nemiluita. O las la loc, omul nu observase nimic. Am scăpat cu faţa curată.

La biroul voluntarilor lucra şi Vasile Osvadă³⁹⁰, fost directorul unei bănci româneşti de la Hunedoara, un însufleţit animator al organizaţiei cooperatiste, întemeietorul „Reuniunii pentru asigurarea vitelor”, în cadrele căreia întemeiaserăm şi noi „Tovărăşia” noastră din Caransebeş. S-a bucurat când m-a recunoscut.

Tot la Corpul Voluntarilor se lucra la compunerea unui tablou al învăţătorilor ardeleni cu scopul de a fi, în toamnă, aplicaţi în învăţământ. M-am înscris şi eu şi am cerut postul vacant din cătunul Hulubi³⁹¹, aparţinător comunei Dăngeni. Clădirea şcolii era nouă, avea o sală de clasă şi o locuinţă cu două camere şi toate încăperile şi clădirile necesare unei gospodării. Scopul meu era să mă aşez acolo împreună cu Tucu şi să căutăm să gospodărim şi pe mai departe, lucrând şi vreun petec de pământ. Boierul avea destul şi ne-ar fi dat bucuros. Hulubii se aflau dincolo de apa Jijiei, la vreun kilometru de Dăngeni. Am stat două zile la Iaşi. Am trecut în două rânduri pe la sanatoriul de tuberculoşi să-l văd pe bietul nostru copil caransebeşean, Titu Pârvu. Nu se găsea în stare gravă, dar condiţiile în care trăia acolo nu-i erau prielnice. N-aveau nici hrană suficientă, nici aer bun. Toată administraţia era şi aci indolentă şi păcătoasă. Pe întreg teritoriul ţării sunt mii şi mii de nenorociţi. Cine să le mai poarte de grijă? În vijelia aceasta a nenorocirilor de tot soiul oamenii au devenit egoişti, fiecare se preocupă de sine, de existenţa sa. Lăcomia e mare şi din hrana rânduită pentru bolnavi îşi fac parte cei încredinţaţi cu gospodărirea. Se fură ca în codru şi fără pic de ruşine.

„Singura fiinţă care mai dă pe la noi – ne spune Titu – e regina Maria. Ea vine aproape săptămânal pe aici, stă cu noi de vorbă, ne încurajează. Prezenţa

³⁹⁰ Vasile Osvadă, economist, publicist, născut în 9 septembrie 1875 în comuna Măhaciu, comitatul Turda-Arieş. Studii la Blaj, Braşov şi Viena. A colaborat la „Tribuna”, „Foaia de duminică”, „Revista economică”. A redactat revista „Tovărăşia”. A fost director la mai multe bănci.

³⁹¹ Hulubul Nou, Hulubul Vechi, sate în comuna Truşeşti, judeţul Botoşani.

ei face ca să se depună și interesul ce se mai arată, altfel ne-am prăpădi în indolența acestora de aci”.

M-am dus și la mecanicul Popescu, refugiat de la Lăculețe și rămas de noi la Mărășești. Mă primește familia toată cu cea mai caldă și sinceră dragoste. E orb sărmanul, dar are copiii buni. Aleargă toată ziua cu ziare prin oraș și realizează câștiguri frumoase. Fetele lucrează într-un atelier de croitorie. Au de toate și o duc bine. S-a îngrijit de dâșii bunul Dumnezeu, căci oamenii i-ar fi lăsat să moară de foame în mijlocul drumului.

În noaptea de 9 iunie, după o lungă arșiță, a venit ploaie binefăcătoare, care a udat bine pământul. Milioane multe a valorat această ploaie.

Cu Onac și cu Guga, care se aflau încă la școala militară de la Botoșani, eram mereu în corespondență. De la Dăngeni de la fabrică se ducea cel puțin o dată pe săptămână un curier cu scrisori oficiale, aducând de acolo ordine și dispoziții de muncă. Trimiteam prin dânsul corespondența și-mi aducea și răspunsul. Mi-a rămas doar de la Guga o singură scrisoare. Celelalte s-au risipit, nici nu mai știu în ce împrejurări.

După demobilizare ostașii rămași în stagiul o duceau prost de tot cu hrana. Țara fusese secătuită cu deosebire de aliații noștri ruși, cu numărul lor mare. Dar și mulțimea de refugiați îngrămădiți în acest petec de pământ românesc secătuiseră hambarele. Misiunea militară franceză și engleză plecase, controlul lor lipsea și comandantii mici și mari ai unităților ostășești, rămași de capul lor, vămuiau din greu puțină hrană ce se da soldaților și-i lăseau aproape muritori de foame. Ne povesteau soldații, cu care se nimerea să stăm de vorbă, că le turnau în gamelă o lingură de mămăligă moale, aproape cir, le dădeau câte o boabă de sare și-i trimiteau pe câmp să culeagă frunze de susai să le mănânce așa crude cu sare și cu terciul primit drept mămăligă. Era mare jale. De mâncarea slabă, de mediul în care se găsea și de nesiguranța de viitor se necăjea și Guga în scrisorile sale. Reproduc câteva fragmente:

„... sunt al nimănui. Nimeni nu se interesează de soarta noastră. Cătănie facem. De demobilizare nici vorbă. O serie de vreo 35 vor scăpa duminică-luni, ceilalți e vorba să rămânem până la 1 august. Aici trăim mizerabil: mămăligă cu castraveți fierți și fasole. În ce privește viața noastră, de vom fi demobilizați, nu pot să-ți scriu nimic, căci nici nu știu cum va fi. În Basarabia nu mi-ar plăcea. Aici nu pot ajunge la nimic. N-ai protector – n-ai viitor! Eu te rog, frate

dragă, dacă ai legături pe acolo, caută să fim cel puțin noi doi împreună. Onac și Dragoș scapă acum. Ei au noroc că au gradul de elev-plutonier și 120 de lei lunar. Eu abia la 24 martie împlinesc trei luni. Nu știu ce vom face cu familiile noastre, le vom putea aduce aici sau nu? Oare mai trăiesc ai noștri? Tu cum vei putea corespunda cu ai tăi? Ce și cum va fi? Dumnezeu știe! Eu sunt sănătos de altfel, numai cățania e a dracului. Mai scrie-mi dar, te rog, dacă poți vino până aici, să vorbim de viitorul nostru”.

*

10 iunie. „Abia a dat Dumnezeu să scap de Iași. Cu frică mă uit la pământul udat de ploaie, că oare plout-o și la Dăngeni? Acum întreg capitalul nostru e băgat în pământ și o ploaie bună ar fi salvarea noastră. Parcă e altă lume. S-au spălat dealurile de praful adunat de atâtea luni de secetă și aerul e mai curat. O undă de viață pare că-ți circulă prin vine.

În tren mai tot prizonieri, veniți prin Bulgaria, istorisesc suferințele lor și dezgustul de război al populației. Aproape să uit că astăzi sunt Rusaliile, ziua Pogorării Duhului Sfânt. Menit să lumineze mințile învățăceilor lui Cristos, ca să propovăduiască lumina, pacea și bunăvoirea între oameni, Duhul Sfânt a venit cândva – spune Biblia – pe pământ. Dar acum unde va fi? Timpul de acum pare a da de minciună toate credințele lumii. Fie a sălbaticilor, fie a popoarelor civilizate, e aceeași, necuprinsă și neînțeleasă. E frumoasă, dar nu e reală. E ceva din alte sfere. Și e altceva credința de cum o aplică lumea. Când vezi aici faptele oamenilor așa de dezgolate, când firea animalului răpitor e așa de bine dezbrăcată de smalțul așa numitei culturi, e greu să mai crezi în cele spuse cândva de Mântuitorul. Învățăturile sale de viață sunt așa de frumoase, însă nu cu înțelesul ce caută să ni-l dea astăzi urmașii apostolilor, „gheșeftarii” ce slujesc la altare. Sunt nobile, ieșite dintr-o adâncă cunoștință de trebuința unei vieți ideale, dar răii au făcut din ele o profesiune, un mijloc de trai ușor, de paraziți. Dacă ar mai veni acum Cristos pe pământ, nu și-ar mai cunoaște învățăturile sale, căci mult le-au schimbat cei ce le-au propagat, întocmindu-le după trebuințele lor proprii. Duhul Sfânt coborât peste învățăceii de odinioară ai lui Isus Cristos nu s-a mai transmis și urmașilor lor”.

24 iunie. „Sunt două săptămâni de când ploile au adăpat pământul uscat. Viața, părută moartă, a apărut pe câmp și verdele frumos a luat locul ruginiului de mai nainte. Începând de la Rusalii, ca un adevărat Duh Sfânt, dătător de

viață, din când în când, după 2-3 zile, vin ploii regulate, calde, cu tunete, ploii de vară repezi.

Pentru sufletele noastre plictisite și închise în întunecimea negrelor gânduri, ploile au adus ușurare. Am ieșit la lucrul agricol în pământul arendat și semănat mai de mult cu mei. Semănăm și răsădim zarzavaturi și legume, ca să avem ce mânca stând pe aici. Îmi place lucrul, mai mult ca oricând. Muncesc de dimineața până seara. Muncind cu corpul se odihnește sufletul cel atât de trudit. Gândurile negre, produs al plictiselii și dezgustului de viață, a(u) dat loc celor născute din voie și dor de muncă, gânduri pentru ziua de mâine și planuri mai optimiste, pentru viitorul pe care-l așteptăm. În bătaia razelor de soare, în ciripitul păsărilor, în adierile mai sănătoase ale undelor de aer, îmi port gândurileacompaniate de ritmica sapei, cu care lucrez departe de glia noastră. Și nu mă doare inima. Înviorat de undele aerului și mirosul pământului proaspăt, simțesc în mine o tărie de luptă, de muncă, de învingere... Zi de zi aștept. Aștept mereu vreo veste de acasă. Aștept de la Ana din București. A scris dânsa la Bârlad. Bogescu mi-a trimis scrisoarea aici, dar n-a sosit. I-am scris apoi numeroase scrisori pe adresa de aci și trebuie să primesc ceva. Mă gândesc mereu ziua, visez noaptea și mă întreb în fiecare clipă. Oare ce vor fi făcând cei de acasă? Mai trăiesc ei toți?

Țucu e la fabrică. Eu sap singur verdețurile noastre. În singurătatea câmpului verde, sărutat de unde de aer de vară, gândurile se torc, se torc în fire lungi, fără sfârșit. Ciocârlii cântă în rotiri ondulate, vite stau tolănite pe coaste, caii împiedecați pasc pe vale, copiii slabi și murdari se joacă în pârâul din vale. În liniște lucrez cu drag, de vorbă cu gândurile, cu ochii sufletești, la iubiții mei de acasă. Aceasta – mulțumită ploilor – mi-e acum ocupația și distracția zilnică”.

*

Boierul a făcut bună afacere cu noi. Pământul era bun, dar situat de-a lungul izlazului și expus de a fi mereu stricat de vitele și caii satului. Ne povesteau oamenii că de locul acesta ciocoiul n-a avut niciodată folos, că a fost mereu călcat în picioare de animale. În anii din urmă nici nu-l mai cultiva. Ne-a dat mult de lucru, dar ne-a reușit să-l apărăm și n-am avut pagubi prea însemnate. Zi și noapte eram aci și băgasem în sperieți răii satului cu toate amenințările

lor. Se răspândise vorba în sat că aveam la noi grenade de mână – eram doar la fabrica acestor arme ucigătoare – și le era teamă.

Dintru început era cu noi în tovărășie și Virgil Crețaru, pusese și dânsul o sumă de bani la cheltuielile investite aici. Târziu însă a renunțat. El nu era obișnuit cu munca câmpului, credea că n-o să poată fi de folos și nici oameni de muncă pe plată nu se prea găseau. Și-a dat seama de toate acestea și ne-a lăsat numai pe noi doi. În această vreme s-a mutat cu serviciul la Botoșani, la pulberărie. Aci nu mai avea ce face. I-am restituit banii avansați și ne-am despărțit buni prieteni.

Partea cea mai mare a suprafeței era însămânțată cu mei – mălai mărunț, cum îi zice pe la noi. Scopul nostru era să-l lăsăm să se coacă, să-l treierăm cu batoza boierului și să vindem sămânța. Avea preț bun și puteam valoriza și paiile. Cu mei tățesc am semănat cam o falcie. Sămânța o cumpăraserăm cu patru lei kilogramul și nădăjduiam să recoltăm vreo trei mii de kilograme, având să-l vindem cu același preț. Din coceni ne hotărâserăm să facem noi mături. Erau căutate pe la Iași și chiar pe sate. Aveam ocupație pentru tot cursul iernii. Nu făcuserăm noi niciodată „drăcii” de astea, dar ne-am fi învățat. Ce nu învață omul când vrea și are răbdare? Pentru legarea măturilor făcuse Țucu rost de sârmă și de sfoară, mai cumpărând-o de la Păunescu, mai scoțând-o clandestin. Se găsea suficient material de acesta scos din folosință. O bucată mare, în locul ce-l găsisem mai potrivit, am făcut grădină de legume. Era cam târzie vremea când am început, nu puteam semăna de toate. Pentru cartofi și cucuruz era târziu. Am semănat multă fasole „țărțarică”, fasole uloaă de mâncat uscată, de cea pentru păstăi, castraveți, pepeni, am răsădit varză, roșii, ardei, vinete. Plantele le-am cumpărat din grădinăria fabricii, fasolea de pe la boier. Ploile din prima jumătate a lunii iunie ne-au fost de mare folos și grădina noastră era de bune nădejdi. Țucu s-a întors la fabrică. Se mai găseau pe acolo anumite lucrări de lichidare. Le prelungea inginerul ca să justifice rămânerea lui aci, unde întemeiase o gospodărie mare.

Ciudată e firea omului. Nică Țucu omul de inițiativă, de voință și îndrăzneală, nu era de stăruință de durată lungă. Se plictisea cu timpul. A fost o scădere mare în viața sa de mai târziu, din sânul familiei. Sapa nu-i plăcea. Eu nu eram de inițiativă, nici de îndrăzneală, dar odată început un lucru, cu o tărie rară de voință și stăruință îl duceam la îndeplinire. Nică Țucu a făcut rost

de uneltele trebuitoare. Aveam două coase, două sape, furci de fier, greble. Le-a adunat de pe unde se nimerise. Când munca la grădină era în toi, rămăsesem singur. El lucra la fabrică. Plata lui o împărțeam frățește. Mă străduiam singur și cu mai multă pricepere ca dânsul. Pentru mine munca era o plăcere și lucram cu drag din făcutul dimineții, doar pe la prânz mai făceam câte o pauză, ca să văd de mâncare. Țucu n-a pus mâna pe sapă. Venea de la fabrică la orele șase. Până la nouă era încă vreme de lucru. Îi duceam la holdă și sapa sa, dar n-a pus o dată mâna pe ea. Se uita cu admirație la plantele noastre cum creșteau și se dezvoltau, se culca apoi la umbră sau pleca prin sat să mai agonisească ceva de ale mâncării. Adeseori ne sculam în puterea nopții și veneam pe la „moșia” noastră să vedem dacă nu au intrat vitele. Făceam așa ca să se audă că suntem pe aici. Câteodată porneam pe vale, pe izlaz și se trezeau cu noi cei ce veneau aici cu caii la pășune, deodată în fața lor. Stăteam de vorbă prietenește. Ne întâlneam mereu și pretutindeni. Se temeau de grenadele de mână și noi nu aveam altă armă decât un ciomag zdravăn, pe care îl luam cu noi. Ziua eram acolo. Obosit de nopți nedormite, când nu avem de lucru, îmi venea să dorm ziua. Când era căldură mare în după-amieze înfierbântate, acopeream ferestrele camerei noastre, aveam și liniște, mă culcam pe pat, dar nu puteam adormi. Niciodată n-am putut dormi ziua.

Pe coasta din fața pământului nostru se întindea izlazul comunal. Se găsea acolo și stâna de oi a satului. Păcurar era unul singur, un ardelean pribegit pe aci. Proprietari de oi erau mulți, dar oi puține. Le purta la pășune și sterpe. Când le ducea la mulsoare le alegea și intrau după strungă numai mătricile. Avea o metodă simplă ardeleanul nostru. De trei ori pe zi îl auzeam strigând mereu: „Aleg-aleg, aleg-aleg!!!”. Se alegeau oile singure. Cele cu lapte intrau în strungă, iar celelalte rămâneau la pășune. Proprietarii de oi veneau pe rând la brânză și ajutau la muls și la storsul cașului. Într-o zi văd o femeie vecină cu noi ducându-se grăbită cu un coș cu mâncare.

— Încotro lele Agripină?

— La stână. Sunt de rând la brânză. Și-și continuă drumul mândră de rostul său.

Seara îl întreb gazda noastră:

— Nene Spiridoane, câte oi are vecina Agripina, de se ducea așa de făloasă la stână?

—Da câte să aibă? Are doar una singură. Așa-i ea, se ține fudulă că e și dânsa proprietară de oi. Pe la noi sunt oameni săraci. Are fiecare două-trei nu mai multe, că nici nu avem unde le pășuna. Aci pe vale e toată pășunea noastră și nu prea e de laudă, vreo patruzeci de fâlcii și se învârtesc câtă-i ziua și oi și cai și vite. Câteodată mai luăm în arendă câte un petec din moșia boierului. Cu războiul acesta n-am mai ajuns s-o facem. Oamenii au plecat, au rămas femeile cu multe necazuri pe cap, n-au mai dovedit să mai plătească și arendă de pășunat. Se canonesc bieteile vite în sărăcia asta de imăș și se prăpădesc de slabe ce sunt, dar ce să facem? Așa ni-i nouă sortit. Cine să-și mai bată capul și cu nevoile noastre.

Păcurarul ardelean era iscusit la vorbă. Stătea adeseori de povești ceasuri de-a rândul. Eu umblam desculț, cu haină ponosită din stofă militară rusească. Într-o zi îmi zice:

— Am auzit că unul dintre dumneavoastră a fost învățător.

Mă gândeam: să-i spun? Să nu-i spun? Hai totuși să-i spun, să vedem ce față va face.

— Eu sunt învățător.

Mă măsoară cu ochi cercetători de sus până jos și zice cu îndoială:

— Nu cred. Poate celălalt, cel înalt.

Era vorba de Crețaru care umbla bine îmbrăcat. Cu timpul ne-am împrietenit și s-a convins că totuși eu sunt învățătorul și stăteam de vorbă ceasuri multe din zi, el păzindu-și oile și eu semănăturile.

În vremea aceasta mai însemnam, așa, sporadic, câte ceva în carnetul meu. Reproduc fragmente fugare:

29 iunie. „Iată și Sân Petru. Trec zilele una după alta în fugă nebună, rozând pic cu pic din viața noastră, pe care n-o trăim. Se scurge vremea monotonă și urâcioasă. Tot mai ursuz, tot mai închis, tot mai sălbatic sunt. De la locuință, prin grădină, la ogor și de acolo îndărăt. Zilele de lucru trec în fugă. Lăsat gândurilor, în ritmul sapei, nici nu observ cum trece vremea, dar în zilele de sărbători mi-e așa de greu sufletul și atâta melancolie îmi îndurerează inima”.

1 iulie. „S-a dus jumătate de an. Luni trec după luni, anii se scurg și noi tot pribegi, fără rost și fără căpătâi.

Nenorocit a fost neamul acesta, de veacuri... Și paharul suferințelor nu s-a sleit nici acum, cu toate că mult au băut din el și «moșii» și «părinții». Cine știe dacă va avea odată acest neam un soare.

Singur, de dimineața până seara stau sau lucrez în ogorul nostru și gândurile mele rătăcesc mereu. Jur-împrejur oameni răi și vite slabe. Nu se mai aud ciripituri de păsări, doar plânsul monoton și plictisitor al ciocârlanului moțat, care ne aduce aminte de iarnă. Încolo, doar lătrat de câni gălăgioși și flămânzi, cântec răzleț de cocoș.

Moldova poeților, Moldova vitejilor nu mai are azi căutare. Înstrăinați de portul, obiceiul și poezia strămoșilor, țărani moldoveni de azi sunt niște maimuțe care imită prost pe străini. În zile de lucru murdări, cu hainele negre pe ei, de toate stofele, colorile și originile, desculți, cu unelte de lucru primitive, cu fețe pălite lucrează de-a lungul dealurilor”.

5 iulie. „S-a pus iar secetă. Iarba se usucă, păpușoiul se răsuțește și sărăcia își arată din nou hâdoasa gură căscată. Tocmai acum ar fi mai mare lipsă de ploaie. Porumbul e gata să lege. Meiul nostru, crescut frumos după ploile din luna trecută, începe să se ofilească. Abia am ajuns să nădăjduim și sărăcia parcă nu vrea să ne lase din gheare.

Muncesc toată ziua. În oboseala trupului caut să-mi înec golul din suflet, să-mi înăbuș durerile atâtor ani. De multe ori gândul mă poartă departe și sapa adoarme în mâna mea. Am devenit un adevărat pustnic. Săptămâni sunt de când n-am fost prin sat și multe zile trec până vorbesc cu oamenii. Stau singur, mă simt mai bine așa. Lâncezesc ceasuri de-a rândul, așa pierdut în neștire”.

8 iulie. „Zi de duminică. Stau de dimineața până seara lângă ogorul nostru. Câți de aci, toți stau îngrămădiți cu vite, vaci, viței, cai pe vale, sub lanul nostru”.

15 iulie. „Ceață deasă acoperă văile. Abia vezi la câțiva pași. Vite de tot soiul aduse de femei murdare, îmbătrânite fără vreme, fete «închipuite», copii slabi, pasc pe vale pândind momentul să fure câteva îmbucături din semănăturile noastre.

De câteva zile au început din nou ploii, dar slabe. Meiul, în unele locuri, ar fi mai bine, în alte părți e însă rar. Arătură proastă. Ceva trebuia să facem. Câștig bun ar aduce acum numai negoțul, dar acesta nu e de noi și nici noi de el”.

*

După încheierea păcii nenorocite a României, așteptam știri de acasă. Nu cutezam să le scriu și nici nu știam că merge poșta. I-am scris Anei Timuș la București și la Tunari. Nici de acestea nu eram sigur că vor ajunge. Totul era un

haos. Cu greu se putea restabili o viață normală. La început îi dădusem Anei adresa prietenului nostru Nicolae Bogescu de la Bârlad. A scris la această adresă, scrisoarea mi-a fost trimisă îndată la Dăngeni, dar n-a mai ajuns. Am aflat aceasta din scrisorile ulterioare. Mi-a scris apoi mie, dar nu m-a lămurit cu nimic. Ea scrisese surorii sale Maria și ceruse informații, dar din răspunsul acesteia nu se prea putea desluși ceva clar. A scris apoi și Aurorei. La 26 iunie primesc prima scrisoare de la Ana: „Am scris verișoarei Aurora. Toți sunt bine acasă. Am primit de la Maria o c.p. și ieri, dar nu scrie nimic de Aurora, aștept răspuns și de la ea, îți voi scrie imediat”. Care „toți” sunt bine acasă? Aceștia pot să fie numai membrii familiei sale. Evoluând între nădejde și frică, așteptând mereu. Aș scrie eu acasă, dar mă tem. Și dacă aș scrie, cui să-i scriu? Dacă Aurora nu mai e acasă? Să scriu lui Ilca? Mă bat gânduri în toată forma și nu știu ce să fac? Și am noroc că muncesc toată ziua, căci de n-aș avea de lucru m-ar omorâ gândurile.

Biata verișoară Ana se tânguiește. De bărbat nu știe nimic. Se zice că e mort încă din lupta de la Turtucaia, din 24 august 1916. „Nenorocire mie și celor șapte copii!” exclamă în scrisoare, în durerea ei nemărginită.

Sunt atâtea dureri în lumea aceasta, prin atâtea ai trecut tu însuși, că și dacă le simți nu le mai înțelegi, rămâi tâmpit în fața lor și ele te consumă.

Sunt atâtea dureri și atâta lume le poartă azi. Fiecare crede că ale sale sunt cele mai mari, fiecare le cunoaște aproape numai pe ale sale. Și dacă ai împărtăși durerea altora cu ce l-ai putea mângăia, ce vorbe ai mai putea să-i spui?

Și lupta sufletească continuă. Aștept mereu și-mi fac felurite închipuiri.

De acasă nimic. Zilnic aștept și vremea trece și ... nimic. Și cum trece vremea, așa se îngreunează inima mea de grija sorții celor de acasă. Ana n-a primit niciun răspuns la scrisoarea adresată Aurorei. În sfârșit, la 23 iulie îmi vine prima veste. Erau aproape doi ani de când nu știam nimic de acasă. Nu mai știam dacă mai trăiesc ori se vor fi prăpădit unul sau altul. Zilele celor doi ani erau multe și grele. Nu ar fi fost de mirare, dacă ar fi căzut careva în cumplita luptă a vieții.

La 12 vin acasă. Nică mă întâmpină cu vorba: „Îți scrie Ana vești de acasă. Scrisoarea e pe masă”. Alerg din fugă, scotocesc, negăsind-o. Îmi vine să urlu. Unde e, că nu-i acolo? Ad-o, ad-o mai repede! O prind, o citesc fără suflare,

picioarele mi se moaie de emoție, de frică. Sunt bine, sunt sănătoși. O citesc de zece, de douăzeci de ori. Nică scoate o sticlă de spirt de care făcuse el rost mai demult. „Bea acum un pahar în bucuria știrilor de acasă”. Bem, apoi citesc din nou. Ana nu-mi trimite scrisoarea, reproduce numai textul său.

„O bucurie nespusă am avut de vestea Paulinei. Dânsa de ce nu scrie? Noi, acasă, suntem cu toții sănătoși, dar ducem o viață grea, fără niciun ajutor. Copii nu i-am dat la școală, dar în septembrie merge Viorel, fiind de 6 ani, pe Nuțu încă îl dau, căci e copil mare, mai corpulent ca Viorel se va face. Tot mă întrebă când vine tatăl lor, căci la toți a venit. O durere mă cuprinde când îi văd cum doresc pe tatăl lor, din război. Foarte au greșit. Achim e la frontul italian și Gin în Ucraina. Ana merge într-o prăvălie...”

Duminică, 29 iulie. „De la primirea știrilor de acasă, dispoziția sufletească, așa de zbuciumată înaintea, s-a recules. Ca un vânt de primăvară a turnat în vinele mele putere nouă de viață, de luptă cu greutățile. Sunt sănătoși iubiiții mei, atât mi-e de ajuns. Numai bietul Nică încă nu știe nimic și nici nu vrea să scrie. Poate voi primi eu știri și pentru ai lui. Mă doare inima când îl văd, sârmanul, cu fruntea încrețită, cu gândurile duse. Dar sperăm că va fi bine și că vom merge acasă, în România visurilor noastre. Crezul nostru care nicicând nu ne-a părăsit se înviorează și întărește la suflul dătător de viață ce vine pe undele aerului Europei, de la Franța și aliații săi. Libertatea va învinge, va triumfa, vom merge atunci și noi acasă”.

6 august 1918. „Stând toată ziua singur și păzind sărăcia noastră, m-am sălbăticit cu totul. Două luni sunt de când n-am părăsit acest loc, de când n-am ieșit nici măcar din sat. Am devenit sălbatec, fug de oameni, mă retrag în singurătate ca să trăiesc acolo cu gândurile mele. Nică cât e ziua e la fabrică, de dimineața până seara, vine numai la amiază la mâncare. De multe ori sunt nervos de-mi strică totul, altădată cad într-o melancolie greoaie, de mi-i greu să mai trăiesc. Și zilele trec mereu și noi suntem tot mai bolnavi sufletește. Sunt azi trei ani de când am fost acasă ultima dată, trei ani bătuți de Dumnezeu, departe de iubiiții mei. Ei sunt sănătoși, aceasta mi-e mângâierea, dar dorul mă consumă, mă roade mereu. De trei ani așteaptă scumpii mei copilași să vină tata și tata n-a mai venit și cine ar ști să spună când o să vină tata? Cine poate ști câte zile necăjite se vor mai scurge până când tata va veni iarăși acasă?”

Undele aerului aduc adieri tomnatice. Șoptiri triste și tainice poartă pe aripile lor melancolie și oboseală. E încă cald, dar un fior de toamnă, sfios, încetișor se strecoară, vestindu-ți moartea firii. Lumina zilei e mai palidă, mai albă, mai îmbătrânită. Freamăt de frunze pălite cântă doina de îngropare, de adio. Gândurile se duc mereu acolo, departe, «la noi acasă», unde ultimele raze de soare luminează palid vatra pustie”.

10 august 1918. „După două zile de vânt turbat, azi e liniște. În sulii de foc căldura dogorește pământul cu cea din urmă putere. Pălite, frunzele cucuruzului se legănă pe-un vânt sec și domol. În zarea îndepărtată, ceva spălăcit mânjește albastrul. Moleșeală, plictiseală nebună simți în toate oasele. Ceva neînțeles te trage, fără să ști unde și ți se pare că te mănâncă locul. Nu-ți vine să te apuci de nimic, te muți greoi de la un loc la altul, fără vlagă, fără viață. Satul e pustiu, nici măcar un copil nu se mai zărește. Se aud doar cântece de cocoș. În oada noastră neîngrijită, nemăturată, unde doar masa cu cărțile e rânduie, se aude numai bâzâitul muștelor. Stau într-o lânzezeală moartă și gândurile ce duc fără nicio legătură, sărind de la un loc la altul, fără să mai ști la ce te-ai mai gândit. Simt că se duce din mine puterea de viață, se cheltuiește fără niciun rost. Moare în mine vlagă și energie, se scurg în tăcere, să nu mai revie niciodată. Cine știe, ne va mai fi dat nouă să mai fim odată oameni sau ne vom topi încetul cu încetul, ca o slabă luminiță de ceară într-o vastă și rece încăpere”.

Acestea au fost ultimele mele însemnări din pribejie. Au urmat zile de muncă încordată, de preocupări pentru iarna ce ne bătea la ușă, de oboseală totală și fizică și sufletească.

*

Socoteala de acasă nu se potrivește cu cea din târg, spunea o veche și cunoscută înțelepciune bătrânească. Omul își face combinațiile și proiectele sale, vin însă împrejurări neprevăzute, care schimbă multe planuri omenești și chiar le prăpădește cu totul.

Când ne-am apucat și noi de agricultură, ne făcuserăm toate socotelile. După suprafața însămânțată, meiul trebuia să ne dea o recoltă de cel puțin zece până la douăsprezece mii venit brut. Prețul meiului se urcase chiar față de prevederile noastre. Semănat mai târziu ca de obicei, nici n-a răsărit la timp din pricina secetei. Nici n-a crescut cum se cuvenea, pe unele locuri a rămas mic și – pupază peste colac – a dat în tăciune. Și am fost nevoiți să-l tăiem în fân.

În jumătatea a doua a lunii august s-a lăsat și Țucu de fabrică. Începea munca intensivă pe ogorul nostru. A făcut rost de două coase mari, de care erau obicinuite pe la noi. Aci în Moldova erau binișor mai mici. Când le-a văzut nenea Spiridon zise: „La coasele astea e nevoie de motor, cine o să poată cosi cu ele?”.

— Ei, cum așa? Doar pentru oameni sunt făcute. La noi coasele sunt toate așa de mari și tot oameni sunt cei care cosesc cu ele. Cu cele mici, pe care le vedem pe aci, pe la dumneavoastră, cosesc numai copiii. Vedem noi sporul pe care-l faceți dumneavoastră cu coasele de pe aci. Nu motor trebuie, ci hrană mai bună și mai multă.

— Ai dreptate domnule Țucu, dar așa ni soarta noastră, să umblăm flămânzi, că trăim din mila ciocoiului și toți slujbașii ne fură și amărății de noi ce mai putem face?

Coasele acestea neobicinuite pe aci le cumpărase Nică de la niște ruși. Dumnezeu mai știe cum vor fi ajuns la ele. Cârjele le-a făcut Mitru, după indicațiile date de noi. Am încercat să mai năimim oameni la coasă, dar n-am găsit. Suprafața era mare, depășea puterile noastre. Vreo două zile am mai nimerit un muncitor de pe la Lăculețe, care nu știu cum se rătăcise pe aici. Era băiat tânăr, nu prea învățat cu această îndeletnicire. Coasă i-am împrumutat de prin sat. Eu știam purta coasa, dar n-o știam bate, am învățat apoi și eu acest meșteșug. Și ne-am așternut pe muncă. De cum se iveau zorile și până târziu în însurare munceam de zor. Ne dureau toate oasele, dar nu ne lăsam biruiți de oboseală. S-a nimerit o vreme închisă, noroasă, mai dădea câte o undă de ploaie deasă și mărunță, ploi potolite și ușoare, de sfârșit de vară și noi ne osteneam întruna, prin ploaie chiar. Vremea era chiar bine venită, meiul se cocea mai ușor. Zece zile în șir am cosit fără oprire, doar dacă ne lăsam la mâncare și o porneam din nou. Nică mai făcea câte o pauză, să caute de ale mâncării prin sat sau să gătească mâncarea, când era cazul, eu însă o mânăm înainte fără întrerupere. Cositul e frumos dacă ști să porți coasa. În ritmica mișcărilor, lași gândurile să te poarte în voia lor și nici nu ști cum trece vremea de ușor. Greul de la început a trecut, mă obișnuisem cu mișcările și nici oasele nu mă mai dureau. Dormeam noaptea ca scâldat. Ne făcuserăm la holdă un mic adăpost, o șatră acoperită cu buruieni uscate. Acolo dormeam pe câte o mână de mei uscat. Ne era bine acolo și sănătos. Și mâncarea ne-o găteam tot

acolo. Venea deseori pe acolo inginerul Păunescu. Ne privea lucrând cu admiraţie. Zicea câteodată: „Mă, voi sunteţi oamenii dracului. Voi ştiţi şi muncă, dar ştiţi şi să trăiţi”. Untură aveam destulă, ouă găseam prin sat câte ne trebuiau. Plecase atâta lume dintre internaţi şi din muncitori şi nu mai aveau localnicii cui să le vândă. Găseam şi lapte şi mai aveam în untură carne friptă, cârnaţi, jumare, care s-au păstrat minunat de bine. Ne găseşte odată Păunescu chiar la mâncare: mămăligă caldă, cârnaţi şi carne din untură, cu ouă fripte în tigaie, lapte fiert în căldarea de la mămăligă.

–Mă, mâncaţi ca în târgul lui Cremene, fără să vă mai gândiţi la alţii. Pe mine nu mă invitaţi?

–Ce să invităm noi boierii la masa noastră ţărănească? îi răspunde Țucu. Dumneavoastră aveţi păsări cu sutele, aveţi casa plină cu de toate şi aveţi şi cine să vă gătească. Ce, ne putem noi, oameni săraci, măsura cu dumneavoastră? Dar poftim, dacă vă face plăcere.

Se aşternea cu noi în rând. Nu prea vorbea, așa era felul său și mereu era încruntat și ascuns. Pe fața acră a omului acestuia niciodată nu puteai ceti ce gândește și ce simte. Faptele sale însă cuprindeau numai egoism, lăcomie și multă răutate. Și a mai dat el și altă dată pe la noi și ne găsea adeseori la mâncare și se apuca la rând cu noi, fără nicio vorbă. Așa era el și nu ne supăram deloc.

S-a pornit apoi pe vreme bună. Meiul, cosit în curs de zece zile noroase și cu ploii ușoare, se uscaser, praf! Ziua adunam și noaptea îl făceam poșori. Erau noapți cu lună. Dormeam doar trei-patru ore, încolo ne străduiam din toate puterile să-l adunăm. Dacă se nimerea să se strice vremea din nou, ni s-ar fi prăpădit, nu ne alegeam cu nimic.

Aci luasem eu conducerea. Coasa îi plăcea prietenului meu, dar la strâns era mai dezordonat. Eu învățasem acasă o mai bună rânduială la strânsul fânului și eram mai stăruitor ca dânsul. El mai făcea și pauze. De trei ori pe zi se lăsa ca să vadă de mâncare. Eu continuam fără oprire și munceam de zor, mă osteneam din toate puterile. Suprafața era mare, numai noi doi și zilele treceau. Ne găseam la început de toamnă și puteau veni ploii de lungă durată și totul ni se prăpădea. Îngrămădeam meiul în poșori mari. Eram meșter în facerea lor, mai iscusit ca Țucu, deși el era agricultor. Am tot adunat câteva zile în șir, aveam vreo patruzeci de poșori gata, când se pornește o vijelie cumplită și ni-i

sparge și umple holda de mei împrăștiat. M-am uitat atunci, în cumplita mea disperare, sus la cer și am rostit cu dinții încleștați de furie:

—O, Doamne, și tu îți bați joc de oamenii săraci și nenorociți?!

Mi-am venit apoi în fire. M-am trântit jos lângă un poșor, resemnat într-o fatală deznădejde. A trecut o undă de ploaie repezită și în stropi mari. S-a înseninat, apoi s-a uscat și ne-am apucat să ne adunăm meul împrăștiat. Două zile am trudit până l-am văzut din nou așezat în poșori, trudă prăpăditoare de puteri, muncă de furnică, când oameni păcătoși și nesocotiți le strică mușuroiul construit cu atâta sârguință și neasemănată artă și iscusință. Eram tânăr, cu putere de muncă, dar străduințele mele excesive mă copleșiseră. Lucram tot în grabă, făceam eforturi peste puterile mele. Zilnic roboteam din greu câte 17–18 ore. De la o vreme îmi amortiseră mâinile amândouă și m-am trezit că nu mai pot lucra. Trebuia să mă mai odihnesc, să mă refac.

Nică Țucu muncea alături de mine. El însă o lua mai încet, mai tacticos, se mai ocupa de gătitărea mâncării, mai cutreiera satul după câte ceva. Om de inițiativă, spirit ascuțit, în muncă nu prea avea multă stăruință, se plictisea repede și rămânea pe gânduri. Ne-am complectat de minune unul pe altul. El pornea toate acțiunile și eu le isprăveam cu răbdarea, însuflețirea și stăruința mea neobosite.

Eu n-am putut niciodată lucra mai cu încetineală, întotdeauna m-am grăbit și n-am luat-o niciodată mai domol, mai cumpătat, ci întotdeauna mă opinteam mai mult decât îmi erau puterile. În toată viața mea am fost așa și am rămas așa până acum, când puținele puteri ce mi-au mai rămas le pun la grea încercare, ce mi-ar putea fi fatală. Dar deși mintea o vede, o judecă, își dă seama că fac rău, năravul de fire n-are lecuire.

Ca să mă mai odihnesc și eu, am luat de la Țucu rolul de bucătar. Lucra singur, dar firea nu-i îngăduia să depună stăruință fără oprire, cum era obiceiul meu. Își pierdea răbdarea, lăsa totul baltă și pleca prin sat, dar și această colindare era pentru el o trebuință sufletească.

Peste câteva zile mi-am reluat lucrul și a dat Dumnezeu tot zile bune și în sfârșit am isprăvit, am văzut meul grămădit poșori mari. Când ne apucaserăm de agricultură, eu am pornit cam cu „capul în straiță”. Ne făcurăm noi calculele până în cele mai mici amănunte, dar în căile și socotelile omului se întâlnesc atâtea pierderi neprevăzute. Noi nu puteam prevedea că meul nostru să fie tot

tăciune. Şi dacă l-am tăiat pentru nutreţ şi era adunat acum în poşori, se punea problema ce facem cu el? Fânul avea preţ bun, seceta din primăvară prăpădise livezile şi fânul se vindea cu 50 de bani kilogramul, ca şi păpuşoiul. Recolta noastră de mei de asemenea era departe de a fi cea visată. Dar cum să facem ca s-o putem vinde? Țăranii aveau nevoie mare de nutreţ pentru vite. Ei însă nu prea puteau cumpăra şi nici nu se gândeau la nutreţ cultivat. Îşi scoteau vitele din iarnă cu „strujerii” de păpuşoi şi fân adunat din izlazuri naturale, de pe unde puteau. Pe loc nu-l puteam lăsa, trebuia să-l cărăm. Grădina lui nenea Spiridon dădea cu „fundoanea” chiar în holda noastră, dar era nevoie de care să-l ducem şi în sat nu prea găseam. Din această încurcătură ne-a scăpat inginerul Păunescu. Dânsul avea gospodăria mare. Într-o clădire mai izolată a boierului îşi înfiripase un grajd. Avea vreo şase perechi de boi, câteva părechi de cai cumpăraţi aproape pe nimic de la ruşii ce se duceau acasă. Şi-a făcut rost tot de la dânsii şi de care şi de căruţe. Dintre lucrătorii fabricii, veniţi cu dânsul de la Dudeşti rămăseseră vreo 2–3 în serviciul gospodăriei sale. Încheiase o învoială cu boierul să-i care sfecla de pe lanuri până la linia ferată a fabricii de zahăr de la Ripiceni şi făcea frumoasă ispravă. Vasile Luntrariu rămăsese cu dânsul şi-i era de bun folos, dacă nu cu înţelepciunea, pe care n-o prea avea, cu viclenia şi devotamentul de care dăduse dovadă din plin.

Inginerul Păunescu, demobilizat şi dânsul, nu s-a gândit să plece acasă, nici să-şi lichideze averea adunată cu atâta iscusinţă şi speculaţie oltenească, ci plănuise să rămână aci toată iarna. Rânduise cu cei mari de la pulberărie şi poate şi cu cei mai de sus, de la Iaşi, să fie menţinut în slujbă cu leafă, la secţia de grenade de la Dăngenii. Şi dânsul şi Luntrariu şi toţi servitorii ce-i avea în serviciul său, se găseau în solda statului.

Lui Păunescu i-a căzut bine că aveam meiul adunat aci, la trei paşi de economia lui. Dar şi nouă ne cădea asemenea de bine că avem cui îl vinde. Şi am făcut târgul. L-am dat jumătate din recoltă cu 1.500 de lei. Nu-mi aduc bine aminte, dar cred cu 50 de bani kilogramul. L-am cântărit pe cântarul unde se cântărea sfecla de zahăr şi l-a dus cu carele sale. Tot cu acestea l-am dus şi pe cel rămas şi l-am făcut jireadă în grădina casei lui Mocanu. Pentru acest transport i-am plătit preţul convenit şi am mai dat şi un prânz îmbelşugat cărauşilor.

Tătarul de mături ne-a dat mult de lucru. Târziu în toamnă l-am secerat. Avea spicul greu de sămânță. Scoteam bani grei pe ea. Și mai aveam și de lucru, o muncă rentabilă, măturile erau mult căutate, dar împrejurările au fost altele, am plecat acasă și l-am lăsat pe acolo. La Spridon Mocanu nu aveam unde-l depozita. Pentru aceasta nu se găsea nicăiri un șopron sau vreo șură. Am găsit în sfârșit o casă nouă neterminată, dar sub acoperiș. Omul nu prea avea nume bun în sat, dar n-aveam ce ne face, era singurul adăpost ce se putea găsi. Era situat în cealaltă parte a satului. Am dus tătarul acolo. Ne-a costat cam mult transportul. Era mult și greu. Trebuia să ne mutăm și noi acolo. N-am mai ajuns s-o facem, evenimentele mondiale au luat o întorsătură favorabilă și am plecat acasă.

Cu grădina de legume am reușit peste așteptare. Am semănat și am plantat după ploaie tot de ce aveam nevoie și ce se potrivea la vreme târzie când ne-am apucat. Am semănat fasole „țărărică” – uloaă – obicinuită pe acolo și toamna am recoltat vreo nouăzeci de kilograme. Pepenii ne-au dat vreo 200 de bucăți bine crescuți și coți. Pentru prima dată am mâncat pepeni în viața mea. Nu-mi plăceau până aci, dar m-am deprins. Ce nu mănâncă omul când e nevoit s-o facă? Am recoltat apoi castraveți, roșii, ardei, varză în cantități mai mari decât trebuințele noastre. Sămânța de fasole am găsit-o în sat, pe celelalte semințe sau plante le-am căpătat de la grădinăria fabricii care rămăsese în ființă, inginerul Păunescu avea tot interesul s-o păstreze.

Boierul Mavrocordat ne credea grădinari iscusiți. Îi plăcea așa de mult cum am cultivat noi legumele și ne-a făcut propunerea pentru primăvara următoare. Să ne dea o suprafață de-a lungul Jijiei, s-o cultivăm „în parte”, să împlinim și trebuințele curții sale, cât și noi să avem o îndeletnicire rentabilă. Ne-ar fi pus la îndemână și toate mijloacele și banii necesari pentru început. De asemenea ne asigura și brațele de muncă necesare. Ideea nu era rea, dimpotrivă, era minunată pentru cazul că încă mai rămâneam în Moldova cum era credința noastră. Pământul era de cea mai bună calitate. Grădini de zarzavaturi erau puține și trebuințele mari. Evenimentele însă s-au precipitat și războiul a luat sfârșit.

*

Cu mâncarea o duceam acum bine. Aveam multă untură și nu trebuia să facem economie, că aveam alt porc ... în lanț. Când ai untură și mămăligă poți face mâncare din orice. Mai aveam însă și cârnați și carne păstrată în untură și legume destule în grădina noastră.

Ne găseam în permanență în lucru și ne mai preocupau și proiectele de viitor. Se cuvenea să ne adunăm de toate pe un an întreg. Făcuserăm un bun examen, învățasem din atâtea mizerii și nenorociri întâlnite, dar și din propria noastră pățanie.

Gândurile despre cei de acasă nici acum nu ne dădeau pace, dar nu aveau vreme să ne copleșească cu totul, că ne găseam întruna în înfrigurată activitate. Primisem știri de acasă. Mai târziu și Țucu a aflat vești despre ai săi. Ne împăcasem cu gândul că mai aveam de stat pe meleagurile moldovene, căci omul se învață cu răul, ca și cu binele și se resemnează în situația în care se găsește și ajunge la concluzia că „așa a fost să fie”. Și noi mulțumeam în gândurile noastre bunului Dumnezeu, că ne-a ținut în pace și sănătoși cu toți ai noștri, când vedeam în jurul nostru atâtea cumplite nenorociri: câți nu s-au prăpădit în cumplita vijelie a războiului și familiile lor au rămas să cerșească îndurarea „Patriei recunoscătoare!”. Câți nu-și târâie zilele, bolnavi și invalizi, nenorociți pe toată viața, în cele mai mari lipsuri și sărăcie, cu familiile lor rămase fără sprijin. Câte mii de familii nu s-au prăpădit aci, la vetrele lor, de îngrozitoare molimă a tifosului exantematic.

Și când le vedeam acestea toate și primeam mereu știri de la cei rămași la vetrele noastre, că sunt sănătoși și o duc cu bine și nădejde la ziua de mâine, dorurile și durerile ni se potoleau și nu ne mai îngrozeau posibilitățile de a mai trăi pe aceste plaiuri îndepărtate încă multe zile.

*

Aveam în casa noastră de toate din belșug, ne lipsea doar zahărul, care devenise de primă necesitate. Ne obișnuiserăm să bem dimineața și seara ceai. Câteodată când mâncam o mâncare mai sățioasă, simțeam nevoia să luăm câte un ceai și după prânz. De ceai ne făcuserăm rost de la ruși, aveam chiar mai mult decât ne trebuia, dar cu zahărul ne găseam mereu în criză. Într-o zi de toamnă îmi spune Nică Țucu:

—Mă, eu mă duc la comandantul centrului să-i cer zahăr. Văd că toți ofițerii și plutonierii au zahăr din belșug, de ce nu ne-ar da și nouă? Și noi am slujit țara asta ca și dâșșii.

—În ce calitate să-i ceri? Tu nu ești nici ofițer, nici plutonier. Tu nu aparții nici centrului și nici măcar mobilizat nu mai ești.

—Și ce-o să mi se întâmple dacă mă duc?

—Nu-ți dă.

—Bine! Nu-mi dă și gata. Îmi închipui că nici n-am fost la el și nu i-am cerut nimic.

—Încearcă.

—Am să încerc. Doar n-o să mă bată și nici n-o să mă închidă. Nu-mi dă și socoteala s-a încheiat. Dar dacă totuși o să-mi dea? Știi tu vorba „Cine cere nu pierе”. Și când e vorba de omenie, cine mai dă ceva pe ea. Astăzi mai mult ca oricând „Obraznicul mănca praznicul”. Cu rușinea și timiditatea ta, te prăpădești cu zile. În aceste vremi nenorocite, dacă te aruncă omul pe ușă afară, trebuie să intri pe fereastră.

Și s-a dus. Mi-a istorisit apoi toată povestea, cum a umblat și ce-a isprăvit. La ușa colonelului, un soldat. Știa că n-o să-i dea voie să intre. A așteptat până ce ușierul s-a îndepărtat cu vreo treabă, a bătut în ușă, a auzit răspunsul „intră” și a intrat.

—Să trăiți domnule colonel!

Se uită comandantul lung la el, puțin încruntat și cu fața întrebătoare:

—Dumneata cum ai intrat aici?

—Pe ușă.

—Văd eu că pe ușă dar cum? Nu te-a oprit nimeni, n-a fost soldatul la ușă?

—N-am văzut niciun soldat. Am bătut la ușă, am auzit din lăuntru „intră” și am intrat.

—Hm, hm... Și ce dorești dumneata?

—Domnule colonel. Suntem doi tovarăși bănățeni, dezertori din Țara Ungurească. Am fost mobilizați pentru lucru la fabrica de grenade de mână de aici. S-a demobilizat toată lumea și au plecat la căminele lor. Noi am rămas aci, că unde aveam să ne ducem? Suntem acum ai nimănu. De celelalte articole de hrană facem ce facem, mai găsim prin sate, dar o ducem greu de zahăr, articol de primă necesitate. Nu-l putem găsi nicăieri, oricât am plăti. Atunci m-am gândit să apelez la bunăvoința dumneavoastră. Vă rog să nu vă supărați, poate găsiți dumneavoastră o posibilitate să ne faceți această favoare.

—Dar cum s-o fac? Avem și noi rânduelile noastre, suntem încadrați în dispoziții mai înalte, răspundem de toate faptele noastre.

—Domnule colonel, eu nu cer să vă abateți de la rânduelile dumneavoastră. Eu doar vă rog dacă din miile de kilograme ce se distribuie, vor rămânea ceva

fărămituri, să ne dați și nouă. Faceți o pomană cu doi nenorociți, care au plecat de la vetrele lor îndemnați de marele ideal al neamului românesc și care cine știe dacă se vor mai putea întoarce la vetrele lor.

Și colonelul a început să se uite cu drag la omul din fața sa.

—Și ce zici dumneata? Să-ți dau?

—Să-mi dați, domnule colonel.

—Numai dumneatale ori și prietenului?

—Și lui, dacă binevoști.

—Să-i dau și lui. Dar așa, de vreun rând de cămași de flanelă n-ați avea cumva nevoie?

—Am avea noi nevoie de multe și ne-ar prinde bine și tricourile, că ne aflăm în pragul iernii și suntem cam goi de haine.

—De, dacă spui dumneata așa, hai să-ți dau.

—Dar îi dați și tovarășului meu?

—Și lui, cum să nu-i dau? Să fii numai dumneata îmbrăcat și el nu? Aș fi nedrept.

—Vă mulțumim domnule colonel. Să trăiți!

Și a sosit Țucu acasă cu patru kilograme de zahăr și două rânduri de tricouri, primite gratuit. Ne-au socotit și pe noi că facem parte din personalul centrului. Și cine să mai cerceteze acest fleac de nimic, când erau la ordinea zilei atâtea „fapte mari”.

—Vezi, mă, așa se trăiește în lume. Așa sunt vremile acum și trebuie să te dai după ele, că astfel te prăpădești cu zile.

*

Prietenul meu Nică Țucu era grozav de gingaș la mâncare. Orice vas de bucătărie sau lingură erau spălate, frecate cu cenușă. Le mai și mirosea, să nu le fie rămas ceva suspect. Înjura întruna în sinea lui pe cei de aci, obicinuiți să trăiască în murdărie și-i ocăra într-una.

Din fântânile lor n-ar fi scos o vadră de apă, când a văzut că vrăbiile își fac cuib între pietrele lor și lasă atâtea murdărie și că locuitorii scot apă cu vasele lor proprii nespălate, negre de murdărie, cu ajutorul cârligului. Dar mai scârbă îi era de muscă. Nu ți-ar fi mâncat din mâncarea în care a căzut o muscă pentru nimic în lume. Și toamna îndeosebi, oricâtă atenție ai fi avut, tot se nimerea să cadă câte una. Muscă se găsea în Moldova, cum în viața mea nu mai văzusem.

Putrezise prin gări sfecla de zahăr și se prefăcuse în adevărate clocitoare de ouă pentru această scârboasă și nelipsită insectă.

Într-o zi de sărbătoare mă apucă să fac o ciorbă, un „aimac” (eingemacht) ca la noi acasă. Nimerisem prin sat niște carne de vițel, am pus în ciorbă găluște, făceam cum văzusem acasă la mama. Când fu gata, cade o muscă în oală. Dau s-o scot. Nică mă vede.

— Ce-i? A căzut vreo muscă?

— De, de unde! O fărâmitură de ceapă arsă.

— Stai să văd.

— Ei, las-o dracului, că n-o fost muscă.

— Vreau să văd.

A căutat pe jos, a găsit-o, a înjurat toată sămânța neamului de muscă din lume.

— Eu nu mănânc.

— Mă, dă-o dracului. Abia căzuse și am și scos-o cu toată zeama din jurul ei. N-a ajuns să se amestece în ciorbă. Mâncă, mă!

— Nu! Mi-e de ajuns numai gândul, că mi se întoarce stomacul pe dos. Să știu că m-ar lua dracu de foame și nu bag lingura în ea.

S-a apucat să-și facă găigană cu cârnați din vreo câteva ouă. Era mereu atent la musca ce roia prin casă și se silea să apere tigaia de năvala lor. Și poate tocmai această manevră a fost pricina: o muscă nimerește în tigaie, în chiar clipa când o trăgea de pe foc. A suduit rău de tot, se trăgea de păr de necaz. Eu am izbucnit în râs și râdea și nenea Spiridon Mocanu, nenorocita noastră gazdă. Am mâncat singur vreo două zile din ciorbă. Găigana am dat-o copiilor, ba și o parte din ciorbă. Flămânzi cum erau întotdeauna, bieții copii vor fi binecuvântat musca care le-a făcut plocon o masă bună.

Cu toată fereala lui de muscă Nică și-a dat de leac, a pățit-o rău. Într-o zi face el pe bucătarul. Roiurile de muște își făceau jocul lor în jurul mâncării de pe foc. Cum îi era obiceiul, mereu în luptă cu blestemata gănganie, da cu mâna, mai cu pălăria după ele, împrăștiindu-le pentru o clipă, ca să revină și mai îndârjite și obraznice. Cum înjura și ocăra, nu știu cum se face că una nimerește la dânsul în gură. Tușește, încearcă s-o arunce afară. De unde! I se duce pe gât, o înghite fără să vrea. Încearcă să-și bage degetul pe gât, îi veneau opinteli de vărsătură, dădea din mână, suduia, îi venea să urle. Nu puteam să mă

stăpânesc, izbucnisem într-un râs nestăpânit și râdea toată casa gazdei de urâta lui pățanie.

—Așa, bată-te Dumnezeu! Fuseși mai a dracului decât mine. Știai tu, spurcăciunea dracului, că nu vă pot suferi și te vârași singură la mine pe gât. Mă, dacă acu nu mă ia dracu, nu mă mai ia niciodată. Scuipe mereu și toată ziua n-a mâncat nimic. Scuipe și râdea și dânsul că și-a găsit și el nașul.

*

În toată Țara Românească, pretutindeni furnicau câinii, dar satele din Moldova le întreceau pe toate. Prin toate curțile se găseau vreo 4–5, mai mulți chiar. Nu li se da de mâncare, trăiau ca vai și amar de ei, din ceea ce puteau fura sau aduna de pe unde se nimerea. N-am văzut câine legat în lanț. Legătura era pentru porci. Când intrai în vreo curte nu te prea lătrau, își vedeau de odihna și toropeala lor, mai mult pricinuită de foame, decât de trebuința naturală de refacerea puterilor. Se mai găseau și din cei ce lătrau, dar nu se dau la om, doar își împlineau această slujbă de la distanță.

Vecinul lui Spiridon Mocanu avea câine rău de tot – făcea o excepție de la obiceiul locului. Stăpânul său se mândrea cu el și-i tot povestea vredniciile sale cânești.

Țucu crescuse la oi. Era învățat cu toate soiurile de dulăi și javre mărunte. El niciodată nu lua cu dânsul vreo bătă în mâini când intra prin curțile oamenilor. Ridica doar o mână, se uita liniștit la lătrători și se domoleau pe dată. Când vecinul nostru începu să se laude pentru a nu mai știu a câta oară cu răutatea grozavă a cânelui său, Țucu îi spune:

—Lasă-te nene, nu te prea grozăvi cu cânele dumitale, am văzut câni și mai și ca acesta și am intrat în curte fără frică.

—Cum? De cânele meu nu ți-i frică? La mine în curte n-a intrat încă nimenea fără să-l însoțesc eu.

—Și ai să vezi că eu am să intru, uite așa cu mâinile goale.

—Pentru Dumnezeu, domnule Țucu, să nu îndrăznești că tot te sparge.

—Pe mine? Nu s-a pomenit încă câine care să mă muște pe mine. Vrei să-l punem la încercare?

—Ferească-mă Dumnezeu! Zi „Doamne ferește!” și scuipe-n sân de dracu. Te sfășie de te nenorocește.

—Ei, ia să încercăm.

Era într-o duminică după-amiază. Ne găseam de vorbă în drum mai mulți oameni. Mai stăruiră și ceilalți să stea pe pace. Țucu însă așa era făcut el, ce-și punea în gând nu-i mai scotea nimenea, nici cu vorba bună, nici cu ocară.

Cânela era de fapt mare, puternic și rău și, ca excepție, era și bine hrănit. Gazda lui ținea la el și era fălos de el.

Nică se duce, deschide poarta și intră în curte. Cânela se repede ca o vijelie, lătrând cu furie. Țucu se oprește în loc, ridică o mână în sus, cu palma întinsă, uitându-se drept în ochii câinelui. Acesta se oprește mirat, se uită cu ochii căscați la străinul care a intrat în împărăția lui. Nică înaintează încet, cu mâna tot ridicată și cu ochii fixați asupra animalului speriat. Acesta se trage înapoi, încet, apoi cum dușmanul înaintează tot mai repede, cu aceeași repeziciune se retrage și el. Fuge pe după un grajd, începe să chelălăiască de spaimă și gonește tot mai îngrozit. Și câne și om ocolesc curtea într-un joc drăcesc, bietul animal chelălăind din toate puterile de groază și disperare. Parcă se paralizase, aproape că nu mai putea fugi.

Oamenii își făceau în drum la cruce și se uitau la prietenul meu ca la altă arătare.

— Domnule Țucu, dumneata ești vreun vrăjitor, care mi-ai descântat cânela, că altfel nu pot să înțeleg ce s-a petrecut cu cânela mea. Se sperie el așa de dumneata de parcă n-ai fi ca toți oamenii.

— Pe dracu! Nu trebuie să fii nimeni. Ești om ca toți oamenii, dar nu trebuie să-ți fie frică și să te uiți cu îndrăzneală în ochii lui. Țu-i tot meșteșugul.

N-au prea crezut oamenii ce le spunea și au rămas cu convingerea lor că prietenul meu totuși nu e ca ceilalți oameni, ci altcum, ceva mai ales, mai sus, nici ei nu știau ce și cum, dar îi acordau multă stimă și respect și nouă această împrejurare ne putea fi de bun folos.

*

Nouă ne mergea bine în Moldova. Aveam de toate, ne asiguraserăm existența pe un an întreg în viitor, dar tot nu ne puteam simți bine. Rămăseserăm singuri. Plecaseră ai noștri de la Lăculețe, acasă la vetrele lor. În urmă ne-a părăsit și prietenul nostru Virgil Crețaru. Rămăseserăm numai noi amândoi. Aveam noi și pe aci bune cunoștințe, începuseră să vină de pe front și de prin lagărele de prizonieri din Germania cei ce mai rămăseseră în viață. Ne împrieteniserăm cu dânșii, stăteam de vorbă, ne istoriseau fapte și pățanii de

pe unde umblaseră și vremea trecea. Dar tot ne simțeam străini și singuri, deși se găseau printre ei mulți oameni cumsecade.

Verișoara mea Ana Timuș îmi transmisese știri de acasă, dar nu eram eu liniștit cu totul. Învățătorul Trandafir Buru îmi vârase un cui în inimă, când l-am întâlnit la școala militară din Botoșani, cu vestea că pe ai mei i-au dat afară ungerii din casă, ca familie de dezertor. Era și firesc să fie așa. Eram dezertor și legea era categorică, n-ar fi comis nicio ilegalitate. Și trăiam mereu cu această convingere. M-am zbatut apoi săptămâni de-a rândul în urma știrii transmise de Ana: Să scriu acasă? Să nu scriu? Ce să fac? Cum ar fi mai bine? Dar dacă ei nu vor mai fi la vatra lor. Și mă zbuciumam și nu eram în stare să mă hotărâsc.

În sfârșit ajung la concluzia să-i scriu lui Ilca. Ea de bună seamă va fi acasă. Și i-am scris. Povestea dânsa, când m-am întors acasă, că la primirea scrisorii mele o ținea în mână și nu se putea descurca de unde e, cine i-o scrie. Și cum stătea cu scrisoarea în mână, în fața casei, trece pe acolo Tata Gheorghe.

—Ce-i Ilca?

—Iacă, primii o scrisoare și nu știu de la cine e.

Se uită Tata Gheorghe, cetește câteva rânduri și exclamă cu bucurie:

—O nu vezi, fată, că-i de la dascălu, de la frate-tu? Și i s-au umplut ochii de lacrimi.

Ilca mi-a răspuns îndată. Păstrez și acum scrisoarea ei. O anexez aci ca amintire și ca document al vremilor trăite și ca dovadă de stări sufletești și poveri ale vieții de atunci. Scrisorile treceau prin cenzura de la Budapesta și păstrează pecetea acestui serviciu de război.

Septembăr 1.

Dragă Ioane

cartia de la tine am primito cu mare bucurie că știm și dă tine ceva și trăești bine dar dă Titu nu ști nimica pă unde e noi iar suntem în pace cu toți copii îs mari merg la școală îi mai mare Nuțu dăcât Viorel și mai tare Aurora îi tot acasă nui niciunde îi cu copii acasă șăde pe capul lu mama nu să duce Achim îi în front la italia și Gin îi în ocraina îs în pace până acum Ana și Mircia și ei îs mari Ana merge la duchian marva îi sănătoasă o mută cum poate ia ca să țină

dă lume căi cam greu dă trăit acuma căi scumpă toate e cam greu dă trăit până să găta asta atunci o ducem mai bine³⁹².

„Eu o duc bine. Anica îi mare, merge la școală. Trăian acum iar îi în front la Italia, îi în pace. Tu ce mai faci? Cum îți mai merge? Mai scrie când mai ai vreme ca să știm de tine, că atâta vreme n-am știut nimica de tine. Te salut cu mare dor, Ilca”.

Ilca îmi scrie și o a doua scrisoare:

„Septemvre 2

Dragă Ioane

am primite două cărți de la tine cu mare bucurie văzân caț merge bine noi iară ne merge bine și nis sănătos cu toți tu întrăbi da tăi îs tot cum iai lăsat mama îi acasă cu copii cu toț Aurora îi tot cu mama nu so dus niciunde că nus așa mână întinsă vărani să țină pă cineva îi tot cu mama luptă mama cum poate cu toate până so găta Achim, Gin și Trăian a mei îs toț în pace până acuma și sănătoș dar bietu Pătru săracu îi mort dă unî an și jumătate dă copii țin mar nuș mai aduc aminte dă tata lor căi mult datunci³⁹³ „Anica și Mircea acuma merg la școală. Tata Gheorghe s-o însurat de un an, e vecin cu mine. Tu ce mai faci pe acolo, cum îți merge? Să ne mai scrii mai des. Noi suntem bine cu toții, nu-i niciun rău. Te salut cu mare dor, Ilca”.

După scrisoarea trimisă lu Ilca, îmi scrie și mama:

caransebeș dată din 1 septembrie

dragă Ioane

cu mare bucurie am primit scrisoare ce ai trimeso lu Ilca nam știut cie să mai fac de bucurie noi ne aflăm toți sănătoș viorel mergie la școală nuțiu îi mai mare decât iel nis toți acasă cum nei lăsat afară de acim și din Acim îi lainat să afla pe fruntu italian și gin să afla pân rusia în ucraina ana i la prăvalie mitea mergie pea 3 normală să nu gidești că ieu aș avea anima aia să las copilași tăi

³⁹² Textul este o reproducere foto inserată în memorii. Am transcris identic scrisoarea, cu ortografia și punctuația autoarei, fără a corecta scriitura. Continuarea este o transcriere făcută de Jumanca /notă editor/. Textul de pe contrapagină a cărții poștale – notă P. Jumanca.

³⁹³ Jumanca a folosit aceeași metodă: reproducere foto. Am făcut o transcriere identică, la fel ca în cazul anterior. Continuarea este transcrierea lui Jumanca.

de lângă mine să știu că numa o dată în zî mănânc nu să duc la sat săi omori să ducie câteodată mamăsa și iei rămân acas cu mine nu iam lăsat să umble flămânz nu dăscuți nu goi mam năcâjit cum am putut ca să aibă până so găta năcazul astă

te sălut cu mare dor ileana³⁹⁴.

Și mama îmi scrie și cu data de 3 septembrie

caransebeș i 3 septembăr

dragă ioane

cu mare bucurie am primit vesta despre tine că te afli în pacie dar și noi ne aflam în pacie tu întrăbi de mine unde mă aflu acasă unde amar să mă aflu mă năcăjăsc cu cie am pe cap și să cresc cie trei copi iăi mici că nam în cotro vremile îs grele venit mie cu trizaci și cinci de florinți care i capăt milă pentru acim de la magistrat cam a sâlă dacă naș lucra din zi până noapte ca să pot mitocoși vremea de la părinți iei cam puțin ajutor pentru ia i mai dă pentru țiole dar pentru copi nu trăbă ieu să ma îngrijasc de toate și câte mai trăbă numai lemne dă patru ani câteam ars³⁹⁵. „Mai am năroc că mă ajută Achim de când a ajuns lainant. Ce să facem până s-o găta năcazu ăsta. Te roagă mama lu Titu să faci bine să-i scrii ce ocupație are Titu, și cum îi inima de mamă. Noi suntem sănătoși cu toții. Te salută a ta mamă cu mare dor. Iliana”.

Și a treia scrisoare a mamei:

dată din 17 septămbăr

dragă ioane

cu multă bucurie îți scriu și ieu când am vreme mai scriu sara că ziua nam vreme că mis tare ocupata cu lucru ca daca nu lucru nu pot să mașin de lume să numă rādă nima pană so găta năcazu asta sa scăpe copi cu viațiă betu acim îi la loc rău dar dumnezau îi bun mă rog ziua și noapte pentru voi mă rog pentru pui tai să mă țină dumnezau pân i voi și la tine atunci aș muri liniștită că tot mi frica că ai muri și nu ioi vedea la tata lor săi îngrijeasca iel ca ieu mis bătrâna am îmbătrânit de când i bataia daș fi trait mai zăcie ani mai mult dar nam cie face trabuie să răbd noi suntem sănătoș cu toții copii scam biceros nuțiu să suie

³⁹⁴ Am folosit aceeași metodă ca și mai sus la transcrierea scrisorilor.

³⁹⁵ Vezi nota 394. Continuarea scrisorii este transcrierea lui Jumanca.

ca tine pe toate locurile lelu iarăi becer mare³⁹⁶. „I-am scris pe amândoi la școala românească că Nuțu-i mai mare ca Viorel. Tot natu zice că-s gemeni când plec cu ei, că-n tot locul merg după mine, nu mă scap de ei niciunde. Cu mumă-sa nu să duc. Ți-am scris cam rău că nu baș văd de atâta plâns. Te salut cu mare dor...”.

Am început să scriu acasă, Aurorei, mamei și surorii mele Ilca. La început îmi exprimaseam teama că se va fi vândut ceva și că n-o să mai fie la căminul lor. Ele nu știau motivul ce mă determina pe mine să-mi arăt această teamă, se vede din scrisorile lor aceasta. Anexez încă o scrisoare de la Ilca.

Octobar 1.

Dragă Ioane

az am primit cartia de la tine cu mare bucurie că îți merge bine dă casă nu trăbe să fi tu năcăjit că acasa nu so vindut că nare pentru ce să să vindă că mama șo dat silința și o purtat tot nui nici o fălincă îi cu copiii și cu aurora îs tot acasă dar copiii nau niciun ajutori de la var nu le dă nimica lu aurora ior mai făcut țoale dar altă nimic cât va trăi mama tot îi bine nu le fălește nimica că nau tată tum scri cum să poartă aurora cu copii ști tu cum tot așa firia no mai lasă noi suntem sănătoș cu toți ne merge bine popa stoian omurit domnișoara borlovan iar îi betiagă acuș să duce după stoian să ne mai scri mai multe cănis tare bucuroș căm căpătăm carti de la voi e salut cu mare dor Ilca³⁹⁷.

Primeam scrisorile de acasă pe adresa prietenului nostru Virgil Crețaru, iar mai târziu pe a gazdei noastre, Spiridon Mocanu. Îmi scria și Aurora scrisori lungi. Pe cele ce mi-au mai rămas le-am dat copiilor ei, Viorel și Nuțu, să le păstreze ca amintire de la nenorocita lor mamă, prea curând plecată din lumea aceasta.

Mai corespondam și cu alți prieteni. Mi-au mai rămas câteva scrisori răzlețe. Nu mai știu în ce împrejurări s-au risipit celelalte.

³⁹⁶ Vezi nota 394. Continuarea scrisorii este transcrierea lui Jumanca.

³⁹⁷ Vezi nota 394.

Karansebes, 9/X n. 1918

Dragă Ioane,

Mi ai cauzat mare bucurie prin scrisoarea ta. Am fost crezut că ai uitat pe prietena ta din copilărie. Noi suntem toți bine, sănătoși. Eu merg tot la oficiul vechi. Tata sa pensionat. Micuții noștri trei merg la școală. Dacă i-ai vedea cât sunt de îngrijați dimineața, cum grăbesc cu tăblițele în mână. Înv. e numai substituit, un teolog abs. D-șoara B. e greu bolnavă. Achim e la „Urlaub”, cred că vei ști. Alexandru a plecat din (șters), cu trecerea sa oprit o zi acas. Nu știu de s-a întrăbat aici la căpitanat despre purtare și trecutul lui Sevu? Ai convenit cu cunoscuți amintiți. Sunt mulți. N-ai uitat încă cum numiai pe nenea G? Să aducă Dumnezeu pacea să ne întâlnim cu toți. Salut cu dor. Zina³⁹⁸.

Din scrisoarea aceasta aflu că învățătoarea Borlovanu e greu bolnavă și că la „căpitanat au întrebat de purtarea lui Sevu” – adică la poliție s-au cerut informații despre mine, ceea ce însemna o nenorocire și condamnarea prin justiție pentru dezertare și „confiscarea averii”. Raportul oficial n-a fost făcut atunci, când s-a făcut păcatul, ci în cursul vremii s-a știricit și se adunau date. Vremile cu porunca lor supremă n-au mai îngăduit această nenorocire.

După pacea nenorocită de la București, am scris bătrânului Banu, tatăl învățătorului, la Vulcana Pandele și bietul bătrân, prin fiica sa, ne răspunde cu data de 7 iulie 1918, pe o carte poștală germană (Postkarte), cu timbrul german, cu inscripție „Deutsche Reich”, peste care s-a tipărit textul „Rumänien, 10 bani”:

„Domnii mei,

Mai aflați și despre noi că până acum sântem în viață. Ion, Oprea, Costică și Andreiu au venit sănătoși, după ce i-am plâns un an și jumătate ca pe niște morți. Iubiții mei, Oprea mi-a spus că și Dv. sunteți sănătoși. Am văzut și scrisorile ce le are de la Dv., bucuria pe care am avut-o a fost foarte mare. Vă mulțumesc din suflet, să trăiți, să vă dea D-zeu sănătate și putere, vă doresc din suflet. Plâng soarta Dv., dar D-zeu va avea grijă, căci el mângâie pe cei întristați. Iubiții mei, poate că ați auzit, dar sunt osândit să vă spun și eu despre Ghiță, care a rămas în Moldova pentru veci. L-a răpit moartea cea nemiloasă, l-a acoperit pământul departe de căminul părintesc. Noi îl plângem cu jale.

³⁹⁸ Vezi nota 394.

Rugați-vă și Dumneavoastră pentru el. De altfel, cum o mai duceți? Sunteți sănătoși? Când o să veniți pe la noi? Să dea D-zeu bine, să trăiți și să veniți sănătoși. A Dv. prieten Banu Nicolae. P.S. Să-mi scrieți și mie din când în când că mult mă bucur”.

Învățătorul Banu fusese prizonier în Germania. S-a întors sănătos acasă. Am purtat cu dânsul corespondență de la Dăngeni și chiar de acasă, o vreme oarecare și apoi am întrerupt. L-am întâlnit o singură dată la București, în primăvara anului 1927, când eram deputat. Mai târziu, prin anii 1939-40, când mă găseam în slujba de inspector general prin inspectoratul școlar al județului său, am aflat că e în viață. S-a prăpădit în cursul celui de-al doilea război mondial. Mai păstrez de la dânsul două scrisori. La 10 octombrie 1918 îmi scria și redau aci câteva fragmente:

„... M-am gândit și mă gândesc mereu la Dv. Ieri a venit Cinezan din Moldova și mi-a spus de Dv. Nu întrebați cum a venit, că nu e locul să vă dau detalii. A stat numai o zi la mine și s-a dus la Brănești, de unde nu m-am interesat încotro o fi plecat. I-am spus că (sic) casa mea e deschisă tot timpul. Vă așteptăm și pe Dv. Zorii zilelor bune încep a se arăta, până atunci rog pe D-zeu să vă țină bine. Ai mei sunt bine. Acum mai am al doilea moștenitor, o fetiță. Cu drag Ioan N. Banu”.

A doua scrisoare poartă data de 8 decembrie 1919 și mi-o scrie la Caransebeș:

„Iubite frate. Am primit ambele D-tale scrisori. La prima ți-am răspuns imediat. Acum îți scriu din nou. Îmi pare bine că ești sănătos împreună cu copiii. Eu împreună cu toți ai mei sunt bine. Oprea nu e mobilizat. La pulberărie e tot Constantinescu și numai Petculescu, Bălășescu, Moțet ... ceilalți sunt plecați. Lucrătorii și funcționarii foști aci au primit în ultimul timp un nou ajutor sau spor. Cred că și Dvs. aveți dreptul. Eu îs ocupat cu școala și mai ales cu examenul de definitivat. De poți, vino de sărbători pe la noi. Cu dragoste de frate, Ioan N. Banu”.

*

Printre internații politici bulgari și turci se mai nimeriseră și o mână de nemți și unguri. Mă împrietenisem cu un ungur de la Szolnok, din inima țării lor. Avea atelier de croitorie pe Calea Victoriei în București. Stăteam adeseori

de vorbă împreună, mai „hondrăneam” pe ungurește. Începusem să mă împiedec în vorbă, să-mi pierd exercițiul acestei limbi, pe care o vorbisem suficient de fluent în cursul celor 15 luni de cătănie în război. Prietenul meu de pe cursul Tisei, deși era de cinci ani în România, vorbea greu de tot românește și cu un accent oribil, cam ca toți confracții săi de origine veritabil ungurească.

Nu mai știu cum ajunsese în Țara Românească, dar se mândrea cu situația ce și-o câștigase și cu bunul trai din România. Se lăuda că a lucrat haine pentru oameni mari politici și militari. Amintea de Brătianu, generalul Coandă. Făceam și politică. Vorbeam de visul de veacuri al românilor și de dreptatea istoriei, care se va desăvârși la finea acestui război.

—Ce vreau românii cu Ardealul – îmi zicea dânsul – că acesta a aparținut totdeauna Ungariei și n-a fost niciodată al lor?

—Cum n-a fost? Oare nu aici s-a plămădit aluatul din care a răsărit neamul românesc? Nu suntem noi urmașii dacilor, care au locuit aci din vremi vechi de tot și ai romanilor colonizați? Când au venit ungurii, la anul 896, pe câmpia Tisei, noi ne găseam acolo unde suntem și astăzi și ungurii s-au strecurat în cursul veacurilor, de au pus stăpânire pe pământul nostru și ne-au făcut robi la căminele noastre. E un drept pe care îl cerem de atâta amar de vreme și acum a venit clipa cea mare, ca să ni se facă dreptate.

—Cum credeți că o să vi se îplinească această dorință, când România a căzut zdrobită și umilită la picioarele Puterilor Centrale? Se așteaptă să încheie o pace rușinoasă, care va fi dictată de germani și de austro-ungari. O să mai piardă și din pământul pe care-l are.

—Și cu toate acestea se va ridica din nou. Nu aci, la noi, în Franța se joacă soarta noastră. Ne-ați umilit pe noi, dar nu veți putea birui o lume întregă. Veți fi zdrobiți și umiliți mai cumplit decât a fost România acum și se va face dreptate popoarelor subjugate. Se poartă un lung proces, care se apropie acum de dezlegarea finală.

Stătea ungurul meu pe gânduri și nu mai vorbea. Începea apoi din nou cu vocea sa puternică de bariton, atât de potrivită pentru aspra limbă a neamului său. Povestea multe de pe la dâșii din câmpia ungurească și de viața bună pe care o ducea la București.

—După război voi rămâne tot în țara aceasta. Nu mă mai întorc acasă. Nici pe departe nu se poate trăi în țara noastră ca aici. Și cu deosebire cei ce cunosc o meserie. Aici e „Canaanul” nostru.

—Dar ce te vei face? E vorba să vă ducă acum de aici. Și cred c-o să nime-rești în loc de București la Szolnok.

—Și totuși am să mă întorc la București când se va liniști Europa Să nu crezi dumneata că eu sunt cine știe ce mare patriot ungar. Dacă eram, mă duceam și eu la război cu ceilalți, dar am căutat să scap. Când ne-au chemat la recrutare la consulatul austro-ungar din București, am dat medicului 500 de lei și m-a găsit „înapt” de serviciul militar. Ce am eu cu Ardealul și cu războiul?

În curând a plecat împreună cu ceilalți intelectuali. Cine știe ce se va fi ales de dânsul?

*

Voluntarii ardeleni, bănățeni și bucovineni erau oameni mai de seamă, mai conștienți de îndatoririle lor naționale. Se făcuse o selecție prin lagărele de prizonieri din împărăția rusească și se înrolaseră numai din cei mai buni. Și printre dâșii se găseau mulți cărturari și cu deosebire învățători, care urmaseră învățătura pedagogică la școalele confesionale românești. Printre cei buni și vrednici nu se putea să nu se strecoare și elemente mai slabe, păcătoase chiar. Am avut și noi, bănățenii o figură de acest fel: Gruia Soceneanțu³⁹⁹ învățător în satul Vișag din apropiere de Lugoj. Nu știu cum se nimerise, că tot Gheorghe Cinezan îmi aduse știrea despre prezența lui în Moldova. Cum era el curios, întreba pe fiecare voluntar pe care-l întâlnea de unde e. Așa nimerise pe Gheorghe Cârdaș și în urmă pe Gruia Soceneanțu. Când a aflat Gruia că sunt și eu pe aceste meleaguri, i-a spus prietenului nostru Cinezan:

—Să-i spui lu Jumanca că am venit din lagărul de prizonieri din Rusia, că sunt sublocotenent, în curând am să fiu avansat locotenent și nu peste multă vreme o să fiu căpitan.

Am rămas tare nedumerit de această știre. Gruia Soceneanțu căpitan? Prea bine îl cunoșteam. Terminase pedagogia din Caransebeș cu trei ani înaintea mea. Era un om de nimic și ca purtare morală și ca capacitate (sic) intelectuală. În curând i-am cunoscut povestea.

Venise cu batalionul, care în drum spre Iași fusese atacat de bandele bolșevice în gara Chișinău. Aceasta s-a petrecut în ziua de Botez, anul 1918. La intrarea în corpul voluntarilor făcuse declarație semnată de doi martori, de

³⁹⁹ Gruia Soceneanțu a fost învățător în Visag.

bună seamă ca și dânsul de cinstiți, că în armata austro-ungară avusese gradul de sublocotenent și a intrat cu acest grad. Și până când ceilalți prieteni ai mei, oameni de omenie, au făcut luni de zile școala militară de la Botoșani, el și-a luat gradul fără nicio osteneală. În armata austriacă fusese doar „fraităr” (fruntaș). L-am întâlnit pe străzile Iașilor.

— Măi Gruio! Când făcuși tu școala militară dincolo în Țara Ungurească?

— Am făcut-o la regimentul 29, la Becicherec.

— Ai făcut-o pe dracu. Ai fost și tu erzaș rezervist, fără grad, cu două luni de instrucție de vacanță, ca toți învățătorii.

— Ba am făcut-o.

— Măi Gruia, las-o dracului, nu mai minți. Ai făcut un gest care nu-ți poate servi de fală, ci tocmai dimpotrivă. Te faci de răs în fața celor care te-au cunoscut și ne compromiți și pe noi toți dascălii de dincolo cu nepregătirea ta militară.

Dar Gruia Soceneanțu s-a ajutat în drumul său de obrăznicie și a străbătut.

Petru Nemoianu⁴⁰⁰, valorosul scriitor bănăţean și om politic, venise și dânsul din lagărele rusești din Siberia. Cunoscător al mai multor limbi – vorbea bine rusește și turcește – făcea serviciul greu și primejdios de informator. De nenumărate ori trecuse printre armatele germane înlăuntrul imperiului rusesc și aducea informații de tot felul, trebuitoare Statului-Major român. Gruia Soceneanțu e încredințat să-i ducă o sumă de bani – leafa sa – la Chișinău. Gruia, ticălos cum fusese în toată vremea – risipește banii în chefuri și Nemoianu rabda de foame, cerșește și adună coji de lubeniță pe străzile Chișinăului. Și multe alte ticăloșii a săvârșit acest dezechilibrat.

Întors acasă, s-a îndesat cu coatele pe la Consiliul Dirigent, a intrat ceva funcționar pe la Resortul Învățământului și după desființarea acestuia a venit subrezvizor de control la circumscripția Orșova.

Am amintit acest om ca să recunosc că am avut și noi aventurierii noștri, care ne-au compromis cu faptele lor. Ticăloșia unor dezechilibrați de soiul acesta a fost suficientă ca să ni se arunce în față păcate și fapte netrebnice de

⁴⁰⁰ Petru Nemoianu, avocat, ziarist, născut la 22 septembrie 1889, a urmat Facultatea de drept și științe politice a Universității din Budapesta între 1910–1914, doctor în științe juridice (27.06.1914). A fost voluntar în armata română cu grad de locotenent. Prefect de Caraș (1920–1921), deputat de Caraș-Severin.

către cei din România. Vorba bătrânilor – „o oaie murdară strică fața turmei întregi”. Și Gruia a făcut-o aceasta și vor mai fi fost și alții, căci păduri fără uscături nu se întâlnesc pe nicăirea. Și dacă ești pornit spre răutate vezi numai uscăturile, nu și crengile sănătoase, cât de multe ar fi ele.

*

Și vremea se scurgea mereu în căile sale veșnice. Treceau zilele în monotonia lor. Fiecare zi e lungă, dar când au trecut, toate par un vis și cu deosebire când sunt una ca alta fără nicio variație, cu preocupări mărunte de fiecare ceas.

Venise toamna cu melancoliile sale. Preocuparea noastră de căpetenie era de-acum aprovizionarea cu cele de trebuință pentru iarna ce ne bătea la ușă. Și eram bine aprovizionați. Aveam cinci sute de kilograme de cucuruz, vreo două sute de kilograme de cartofi, nouăzeci de kilograme de fasole, vas de varză, altul cu castraveți murați în apă cu sare, untură încă mai aveam și porcul „din lanț” era aproape gras. Și mai aveam și mărunțișurile de trebuință: ceapă, usturoi, boia de ardei, orez, ceva zahăr, ceai, sare. Meiul se găsea în jireadă, tătărul de mături pus la adăpost. Pe holda noastră de acum pășteau liniștite vitele satului.

Nu mai aveam atâta de lucru, ne mai odihneam și noi, mai ceteam câte ceva. Ne împrietenisem cu învățătorul satului, om mai în vârstă, cu mulți copii – o familie tare cumsecade. Ne mai împrumuta cărți bune și de folos. Ne duceam în fiecare zi la gară, la trecerea trenului, ca să căpătăm ziare. Într-o vreme veneau copii cu ziare de la Iași. Le plăteam înzecit, dar eram mulțumiți că le aveam și făceau și dâșii afaceri minunate. Când nu veneau vânzătorii de ziare, se mai nimerea câte un călător cumsecade care ne dăruia gazeta cetită. Nouă ne prindea minunat de bine. Ne țineam în curent cu mersul evenimentelor mondiale. Dar nu mai erau cele reale. De acum ne găseam sub porunca germană și se scria numai ce le convenea lor.

Foile care apăreau la Iași erau de format mai mic, hârtie mai slabă, literele șterse, de câteodată nici nu le puteai descifra. Ne veneau însă ziarele de la București, luxoase și cu tehnică perfectă, format mare, hârtie bună, „Lumina” redactată de Constantin Stere și „Gazeta Bucureștilor”, organ de publicitate al legației germane și pus sub direcția scriitorului și ziaristului nostru transilvănean, Ioan Slavici. Amândouă cuprindeau adevărată otravă pentru

sufletele cinstite ale fiilor acestui neam năcăjit. Inundaseră toată Moldova, ca un potop de apă vijelioasă și murdară.

Găseam multe „noutăți” de pe la București și din țara noastră, ungurească, ca și din viața politică și diplomatică mondială. Din ele am cetit povestea prințului moștenitor Carol cu Zizi Lambrino și aventura lor pe la Odesa.

Tăria de luptă a Puterilor Centrale era în declin, dar noi n-o puteam și ti aceasta. Gazetele noastre n-o puteau spune și astfel nici nu bănuiam cât suntem de aproape de sfârșit, că se apropie cu pași repezi ceasul izbăvirii noastre. Noi ne îngrijeam până în cele mai mici amănunte să ne rânduim gospodăria noastră pentru încă un an de zile. Și ne împăcaserăm cu gândul acesta.

S-a ivit apoi epidemia de gripă spaniolă. În familia „noastră”, a lui Spiridon Mocanu a adus-o mai întâi Jenică, băiatul de la școală. Am luat-o apoi și ceilalți. A scăpat numai bătrâna mamă a gazdei și Nică Țucu. Foile de la Iași scriau că boala nu este mortală și de fapt la noi, acolo, la Dăngeni, nu murise nimenea. A intrat apoi în satele vecine și a făcut numeroase victime.

Am purtat-o timp îndelungat, nu atât boala cât slăbiciunea urmată. Nu se găseau nici medicamente și nici hrană potrivită. Noroc că terminaserăm cu lucrul. Toamna era frumoasă și caldă. Mă păleam la soare ori făceam plimbări pe distanțe mici și cu popasuri dese. Cu timpul m-am încumetat să mă duc până la gară, odihnind mereu pe drum că nu mă purtau puterile.

Țucu nu s-a molipsit de gripa spaniolă. Cu toate acestea nici dânsul n-a scăpat de necaz. Ia dat – vorba lui – dracu de lucru cu altă pacoste. I s-a făcut în față, așa, din sănătos, o bubă suspectă. Nu era de glumit cu dânsa. S-a urcat pe tren și s-a dus la Trușești, unde se găsea un spital militar. Doctorul, om cumsecade, i-a spus îndată că are de a face cu o bubă infecțioasă, „buba rea” și e nevoie să fie arsă. Și chemă un sanitar să-l țină de mâni.

— Ce vrei cu ăsta domnule doctor?

— Să te țină.

— De ce să mă țină?

— Ca să stai liniștit până ți-o voi arde.

— Stau eu liniștit fără să mă țină el.

— Bine domnule, dar are să te doară.

— Știu eu că are să mă doară.

— Dar de durere o să te zbați și n-o să-mi pot împlini datoria.

—Și dacă mă zbat n-o să mă doară? Tot așa o să mă doară.

—Dar așa e în firea omului, la durere fără să vrea se mișcă, se frământă așa, prin instinct.

—Las-o în pace domnule doctor, că nu sunt copil. Eu știu că n-am venit la dumneata să ne jucăm amândoi. Puneți fierul și ardeți tot ce nu-i sănătos și-o să vedeți că n-o să fac nicio mișcare. Multe drăcii am întâmpinat eu în viața mea, că n-am crescut în puf. Am trăit pe dealuri și pe munți și am îndurat de toate. Trec eu și peste acest necaz.

S-a uitat lung doctorul la dânsul, n-a mai zis nimic. S-a apucat apoi de distrugerea infecției. A înroșit în foc o unealtă oarecare de metal și a început operația. Și clientul nu s-a mișcat, deși durerile erau infernale. Mirosea a carne friptă, îmi povestea la întoarcere prietenul meu. Doctorul a rămas mirat.

—Domnule, am o lungă experiență în meseria mea, dar n-am întâlnit încă un om cu atâta tărie de curaj. Dumneata ai o voință de oțel.

—Omul trebuie să și-o impună el însuși această voință, când știe că nu poate, prin teamă și frică, să schimbe nimic. De ce să nu înfrunt primejdia dacă n-o pot înlătura?

Peste câteva zile s-a făcut bine. Dacă nu era medic pe aci, prin apropiere sau nu se ducea, s-ar fi prăpădit.

Evenimentele mondiale se precipitau și războiul luase o întorsătură din care se putea vedea sfârșitul său. În Franța se pornise o ofensivă puternică pe tot frontul și cu toate forțele ce le aveau la îndemână aliații. Germanii începuseră să se clatine, să-și retragă forțele, regroupându-le pe poziții mai îndărăt, prin aceasta scurtându-se mult linia frontului. Oamenii politici din fruntea marilor puteri începură să prooroască sfârșitul apropiat al acestui cataclism, care prăpădea de patru ani și mai bine milioane de vieți omenești. Presa mondială scria că „Atât mareșalul Foch, comandantul suprem al forțelor aliate, cât și prim-ministrul francez Clemanceau cred că războiul se sfârșește în toamna aceasta”. Marele vizir al Turciei, Talaat-pașa crede că pacea se va încheia încă înainte de sosirea iernii. Iar cancelarul Germaniei declară că „suntem mai aproape de pace decât s-ar crede”.

În izolarea noastră de la Dăngeni, noi nu puteam ști nimic din toate cele ce se frământau în lumea mare. La noi rar ajungeau ziare și nici nu scriau nimic

din toate acestea. Şi ne preocupam de necazurile şi trebuinţele noastre pentru iarna care bătea la uşă. Auziserăm şi noi ceva zvonuri desprinse din atmosfera ce ne înconjură, dar pe care nu prea puteam pune temei. Mă duceam în fiecare zi la gară, la sosirea trenului de la Iaşi. Mă târam cu greu, mă opream, mă aşezam jos să-mi mai adun puterile şi continuiam „călătoria” mai departe. La întoarcere mă luptam cu aceleaşi neputinţe şi popasuri dese. Dar de cele mai multe ori nu găseam niciun ziar. Vânzători nu mai veneau, doar vreun călător de se îndura să ne facă cadou gazeta pe care o citise. Într-o zi mă târăsc ca de obicei până la gară. Iau pe rând vagoanele şi rog pe domnii care au ziare şi le-au citit să-mi dea şi mie vreunul, să ştiu şi eu ce se întâmplă în lumea mare. Un călător mărinimos îmi întinde o foaie, nu mai ştiu care era, „Evenimentul”⁴⁰¹, „Mişcarea”⁴⁰², „Iaşul”⁴⁰³ sau „Neamul Românesc”, poate altul din cele ce apăreau la Iaşi. Îmi arunc ochii pe ziar şi minune, o surpriză neaşteptată! O citesc cu lăcomie, mai merg puţin, mă aşez jos, în margine de drum şi citesc din nou şi nu-mi vine să cred. Pare un vis!

„Forţele Antantei au început la 14 septembrie o ofensivă puternică pe frontul bulgar, în Macedonia, între Vardar şi lacurile albaneze. Deja din prima zi forţele franceze au constrâns pe bulgari să-şi mute îndărăt linia de apărare. Această retragere s-a continuat apoi în zilele următoare, așa că în curând armata duşmană a trecut pe pământul Bulgariei. Guvernul bulgar, condus de dorinţa de a pune capăt vărsărilor de sânge a luat dispoziţie ca oamenii săi de încredere să propună comandantului trupelor aliate de la Salonic, generalul Francisc d’Esperay încetarea luptelor”.

Îmi venea să alerg, mă grăbeam, mi se oprea respiraţia, mă aşezam pe jos să-mi vin în fire şi porneam din nou. Inima îmi bătea să-mi sară din piept şi de slăbiciunea gripei, dar şi de puternica emoţie, de bucuria ce mă copleşise. Mă grăbeam să-i spun prietenului meu bucuria cea mare. Am ajuns abia ținându-mă pe picioare, cu respiraţia tăiată şi cu inima zvâcnind. Tovarăşul meu de pribegie se găsea în curte. Îl strig cu ultimele puteri: „Țucule, prietene, mergem acasă!

⁴⁰¹ „Evenimentul”, cotidian politic, apare la Iaşi între 3 februarie 1893 – 30 decembrie 1918. În perioada războiului a apărut sub direcţia Clubului conservator.

⁴⁰² „Mişcarea”, ziar săptămânal, apare la Iaşi, între 1/14 septembrie 1909 – 31 decembrie 1918, publicat de G.G. Mârzescu şi N. Maxim.

⁴⁰³ „Iaşul”, cotidian politic, apare la Iaşi între 25 mai 1915 – 23 decembrie 1918 (cu o întrerupere în 1917), sub conducerea lui Ilie Bărbulescu (din 26 aprilie 1918).

Mergem acasă!". Se uită la mine speriat. Nu mai puteam scoate un singur cuvânt, mi se opriseră vorbele în gât. Îi întind foaia și-i arăt cu degetul să cetească. Cetește și dânsul, fața i se luminează și ochii i se umplu de lacrimi.

— Da, a dat Dumnezeu. E și vremea să se pună capăt nebuniei și să se facă dreptate neamurilor încătușate.

Și evenimentele mondiale se desfășoară cu o repeziciune vertiginoasă. Germania, după ce mai încearcă ultimele forțe militare și cele din urmă iscusințe diplomatice, capitulează în fața aliaților. Îngâmfatul kaizer abdică și se refugiază în Olanda.

Mai străbătea și la noi câte o știre din acestea, din fragmentele pe care le aflam, ne alcătuiau și noi convingerile sfârșitului. Atmosfera toată vibra de o bucurie încă nelămurită. Vedeam împlinirea visului nostru de veacuri, dar nu ne puteam imagina amănuntele, așteptam mereu.

*

După pacea de la București nemții începuseră să vină și în Moldova. Rămăsese linia frontului pe Siret un soi de graniță între petecul nostru de țară încă neinvadat de dușmani și sub administrație românească și teritoriul ocupat și stăpânit de nemți. Condițiile păcii de la București orânduiau să rămână așa până la pacea generală, pe care nemții visau s-o dicteze dânsii. Cu toate acestea militari germani veneau și în Moldova și duceau și de aci cereale, furaje și alte trebuințe de război, pe care le cumpărau și chiar le rechiziționau. Prin Iași furnicau în toate părțile. Se mai întâmplau unele incidente între ei și populație, că unii se duceau prea departe cu îndrăznelile lor. Grupuri de români, rămași întotdeauna necunoscuți, aprindeau vagoanele cu furaje și cereale. Pe linia de la Dăngeni înspre Dorohoi se dăduse foc unui tren întreg din mers.

Voluntarii transilvăneni începuseră să revină din Basarabia. Se găseau în Iași în număr mare. La 8 noiembrie, după calendarul vechi, ziua Sfinților Arhangheli Mihail și Gavril se rânduiește un mare parastas de pomenire a eroului Mihai Viteazul cu participarea familiei regale și a guvernului. Când regele pornește cu alaiul obicinuit înspre Mitropolie, un val de câteva sute de voluntari rup cordoanele militare, deshamă caii trăsorii regale și o trag dânsii în însuflețite manifestații pentru „regele tuturor românilor”. Învolverata pornire sufletească a ardelenilor se transmite ca o vâlvătaie asupra mulțimii și drumul regelui înspre biserică se prefăce într-un marș triumfal.

Peste câteva zile, voluntarii în număr mare năvălesc în legaţia germană, distrug totul şi alungă personalul de acolo, iar militarii care se mai găseau după rechiziţii prin Ţara Moldovei caută să dispară la repezeală.

Noi ne găseam izolaţi la Dăngenii. Auzeam acolo toate zvonurile acestea şi ne bucuram, ne cădea aşa de bine. Ne găseam însă într-o mare dilemă. Ce ne facem noi acum? Armatele aliate pătrunseseră în împărăţia austriacă. Într-o zi, un ziar de la Iaşi aduce ştirea că în Caransebeş au intrat trupele franceze, dar a doua zi „Neamul Românesc” a lui Iorga anunţă intrarea în Caransebeş a unităţilor militare sârbeşti, fiind întâmpinate de primarul oraşului şi de către episcopul Miron Cristea cu câte o cuvântare de „bun venit”.

Îndată după româneasca manifestaţie de Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril, care a refăcut sufletele obidite ale poporului îngrămădit pe pământul Moldovei, într-un miez de noapte cântară pentru a doua oară clopotele glas de mobilizare. Se chemau din nou dorobanţii la luptă pentru desăvârşirea idealului naţional. Au început să plece oamenii la unităţile lor, tăcuţi, resemnaţi. Suferinţele îndurate parcă surpaseră ceva într-înşii. Voluntarii se concentrau la Iaşi. De pe toate drumurile se scurgeau către capitala Moldovei. Situaţia noastră devenise dificilă şi greu încurcată. Se cuvenea să ne ducem şi noi. Aparţineam regimentului 62 infanterie, care se demobilizase cu totul şi oştenii plecaseră acasă. De bună seamă au rămas la Bâlca numai cadrele. Dar ce era să facem noi acolo? Instrucţie nu făcuserăm deloc, habar nu aveam de rânduielile militare de aci şi nici de comanda românească.

Se mai puneau pentru noi şi chestiunea agoniseli noastre de aci, adunată cu atâta amar şi nespasă trudă. O lăsam şi pace bună, pierdeam tot ce aveam. Ce mai însemna aceasta când era vorba de împlinirea visului nostru naţional, dorit cu atâta ardoare. Jertfeam şi noi o picătură neînsemnată în oceanul de cumplite suferinţe şi nenumărate jertfe aduse de poporul românesc în cursul acestui îngrozitor război şi de-a lungul grelelor vremi trecute.

Problema pentru noi însă nu era uşoară. Unde ne vom duce? La regimentul 62 infanterie? Să îndurăm cine ştie ce mizerii datorită nepregătirii noastre militare şi mediului de acolo, creat de majuri reduşi la minte şi lacomi sau de ofiţeraşi pudraţi şi plini de dânsii. Ne venea scârbă de figuri de acestea şi de bună seamă ne puneam cu dânsii în grele conflicte.

Pentru alții mai iscusiți, mai șmecheri, problema se dezlega ușor. În haosul creat s-ar fi urcat în tren și ar fi trecut în Muntenia, linia de demarcație se prăbușise și de acolo spre casă! Ar fi trebuit multe zile, dar ajungeai și acolo nimeni nu-ți mai avea de grijă. Erai acasă și stăpânirea ungurească se prăbușise, nu mai aveai de ce te teme.

Noi însă nu prea aveam iscusință de felul acesta și nici șmecheri nu eram. Am plecat din armata ungurească îndemnați de sufletul nostru românesc, de steaua marelui ideal național și acum, când înfăptuirea acestuia este aci, când clipa cea mare a desăvârșirii a sosit, noi să dezertăm de la această sfântă datorie? La așa ceva nici nu ne-am gândit. Dar se punea problema unde să ne ducem, ca să fim de folos acestei ultime efortări. Ne-am zbatut și ne-am frământat o zi și o noapte și nu găseam ieșire. În fine, am ajuns la concluzia să ne prezentăm la corpul voluntarilor. Acolo sunt de-ai noștri, cu care mai ușor ne vom înțelege, vor găsi și pentru noi o întrebuintare oarecare. I-am spus lui Țucu:

—Mă, eu mă duc dimineață la Iași să-l caut pe Avram Imbroane ori pe altcineva din ai noștri, să ne dea un sfat, o bună îndrumare încotro s-o apucăm. Aci nu putem rămânea. Suntem și noi ostași, noi n-am depus jurământul de credință pe drapel, dar avem o conștiință românească. Ne-ar fi rușine de noi înșine dacă ne-am abate din calea ce se cuvine s-o urmăm. Dorobanțul român trece acum din nou Carpații și va rămâne acolo pentru totdeauna. Și noi să rămânem aci? E cu neputință. O viață întreagă ne va fi scârbă de noi înșine.

Și am plecat la Iași.

De mic copil am fost bolnăvicios, de ajunsese mama, în disperarea ei, să-mi dorească moartea. Și atunci i s-a arătat în vis o femeie în doliu, despre care dânsa credea că a fost Prea Curata Fecioară și i-a spus: „Nu dori moarte copilului, copilul are să trăiască și o să aibă noroc în viață”. Mama credea în proorocirea aceasta și atâtea momente mari din viața mea, în care norocul a jucat un mare rol, m-au făcut să cred și eu în cuvintele auzite de mama în vis de la femeia îndoliată. O astfel de clipă norocoasă am nimerit și de astă dată sosind la Iași. Avram Imbroane plecase la Alba-Iulia. Dau să intru în cafenea unde de obicei se adunau ai noștri. Mă trezesc față în față cu Cassian Munteanu. Mă văzuse în stradă și se grăbea să mă întâmpine.

—Bine ai venit domnule Jumanca. Tocmai la momentul cel mai potrivit ai sosit. Vrei să mergi acasă?

—Unde acasă?

—Cum unde? Acasă, la Caransebeș.

—La ... la Caransebeș? La Caransebeș?

Mă zăpăcisem cu totul. Mi se părea că visez. Mă uitam aiurit în jurul meu și nu mă puteam dumiri.

—Ce-i cu dumneata? Nu-ți vine să crezi?

—Cum să-mi vină să cred? Se mai întâmplă minuni? Fă-mă să pricep și eu, că m-am zăbunit cu totul.

—Uite ce e. Se vorbește că în Banat s-ar rânduî un plebiscit. Sârbii vreau Banatul. Îl cerem și noi și e foarte firesc acest lucru. Se vorbește, în cercurile înalte diplomatice, că s-ar dispune ca însăși populația acestei provincii să fie încredințată să-și hotărască soarta. Noi suntem acolo în majoritate, dar numai relativă. Sârbii sunt mai puțini ca noi, dar împreună cu șvabii și celelalte neamuri mărunte, unguri, bulgari, ne covârșesc ca număr. În vederea acestui plebiscit se simte nevoia unei intense, dar discretă propagandă printre nemți și unguri. Și pentru aceasta se trimit de aici, dintre voluntari, o seamă de cărturari bănățeni. În felul acesta ne ducem mai mulți acasă și vii și dumneata cu noi.

—Ce minunat ar fi domnule Munteanu! Dar eu fără Nică Țucu nu plec.

—O, știu aceasta și te înțeleg. Veniți amândoi.

—Da, da, venim, cum să nu venim? Să ne ducem acasă... Ce mare lucru e acesta! Nu e însă prea ușor. Avem la Dăngeni o mică gospodărie, înfiripată cu multă osteneală, n-o putem părăsi așa ușor și la repezeală.

—Te duci acasă la Dăngeni încă azi. Mâine e duminică. Lichidați ce aveți pe acolo și luni vă întoarceți. Tocmai bine vă sosește trenul pe la 11. Ne întâlnim aici. Mergem la Marele Stat Major, ne facem actele și plecăm. Să căutați să nu întârziați. Chestiunea e urgentă.

La ora unu îmi plecă trenul. M-am dus la gară, m-am urcat în el și am plecat. Drumul de o sută și ceva de kilometri îl băteam cu trenul câte 8–9 ore, vreme lungă de stat pe gânduri și gândurile erau multe și se zbăteau în mintea mea cu putere.

Numai cel ce a stat departe de căminul său, de familia sa își poate da seama de ce se petrecea în sufletul meu în aceste clipe ale pribegiei mele lungi și

zbuciumate. Din marea frământare a veacurilor și îngrămădeala anilor ce-mi apasă umerii, nu mai sunt în stare să redau sentimentele de bucurie, de nesiguranță, de teamă ce mă cuprinseseră. Era prea mare fericirea ce mă copleșise și îmi era frică că nu se va împlini, era prea mare, prea frumoasă ca să fie reală.

Am plecat de acasă pentru o concentrare de 28 de zile, la Vârșeț. Număram zilele și mi se părea că nu se mai sfârșesc. Îmi era urâtă cătănia. Și a venit cataclismul războiului, au trecut zile multe, pe care cine mai stă să le numere, au trecut luni și ani și ne-au măcinat energie multă și multe dureri au semănat în inimile noastre. Cu timpul mi se părea că rătăcirea în străini nu se va mai sfârși vreodată. Ne resemnaserăm, ne împăcaserăm cu acest gând, ne lăsaserăm în voia întâmplării. Ce mai puteam face? Ce rost mai aveau frământările sufletești? Dar dorul celor de acasă, durerea mută ne măcina mereu în ascunzișul interiorului nostru clipă de clipă.

Și acum, deodată, o rază de lumină se ivește pe orizontul vieții noastre întunecate, o scânteie de nădejde că se vor sfârși toate și te vei întoarce la căminul tău cald, la ai tăi iubiți. Și teama că și aceasta va fi numai o iluzie care se va spulbera, o fata morgana înșelătoare. Gânduri de felul acesta îmi frământau creierul în lungul și urâciosul drum spre Dăngeni.

Târziu în noapte am ajuns. Mă sileam din răspuțeri să ajung cu o clipă mai devreme să anunț prietenului meu marea veste, bucuria, fericirea reîntoarcerii acasă. Problema lichidării gospodăriei noastre nu era așa de ușoară. Cu hărnicie de furnică am adunat zi de zi câte ceva cu multă trudă și multă sudoare. Prietenul meu Țucu primește cu firească bucurie știrea adusă de mine. Dar lumina de o clipă din ochii săi se șterge și se posomorăște din nou.

—Mă, Pavele, noi nu putem pleca așa la repezeală. Ar însemna să ne batem joc de toată truda noastră de atâtea zile de osteneală și zbucium, să dăm cu piciorul la bietul nostru avut, pe care l-am putut agonisi.

—Mă, Nică, mă! Lăsăm totul, tot, tot, dacă e nevoie. E vorba să ne ducem acasă, acasă măi prietene, acasă la ai noștri. A sosit ceasul cel mare să ne întoarcem la vetrele noastre de atâta amar de vreme părăsite. Ne ducem acasă frate dragă, acasă. Dacă e nevoie arunc și hainele de pe mine numai să mă întorc acasă.

—Stai mă, că nu e așa de ușor. Crezi că eu nu mă doresc acasă, eu n-am același suflet ca și tine, aceleași dureri și aceleași doruri? Ne vom duce acasă, dar nu așa, în fugă. Graba nu e bună, n-a fost niciodată bună. Toate trebuie făcute cu bună cumpăneală. Noi am ostenit mult până ne-am adunat ce brumă avem azi. Și acum să le dăm cu piciorul? Să le aruncăm ca pe niște zdrențe netrebnice? Să ne batem noi înșine joc de străduințele noastre, de truda noastră? Ne vom duce acasă peste o săptămână, peste două. Am pribegit în lume departe de casă ani și nu e prea mult dacă mai stăm câteva zile. Vor fi grele, dar sunt necesare. Să desfacem ce avem aci cuminte și cu socoteală.

—Dar pierdem ocazia pe care n-o vom mai întâlni.

—Dacă n-am găsi-o, mai stăm. Acasă cine știe ce vom afla? Vor avea ei ceva pe lângă ei, vor avea ce mânca? Ne-am silit să adunăm ceva, să nu ne ducem goi acasă. Am cântărit fiecare ban cheltuit și am pus deoparte ca să ducem acasă, să nu mergem cu mânilor goale. Cea mai mare parte din economiile noastre le-am investit aici, în ogrorul străin muncit cu atâta sudoare și deodată să lăsăm totul și să plecăm? Judecă și tu mai cu sânge rece. Te-ai prea avântat sub impresia de bucurie a visului atâta vreme neîmplinit. Să vindem cu socoteală ce avem și atunci vom porni și noi în calea spre casă. Vor trece și aceste zile.

—Dacă nu plecăm acum, nu vom mai putea pleca. Uiți că facem și noi parte din armata română, că a sunat din nou „ceasul preamărit”, au răsunat clopotele de mobilizare, de chemare sub drapel. Poți să nu te duci? Nu te lasă conștiința datoriei tale de român. Ar fi să te rușinezi tu însuși de tine și de faptele tale.

—Regimentul nostru își are soldații în Muntenia. De acolo nu pot veni, deci nu se va mobiliza.

—Mobilizarea este pentru toată armata română. În câteva săptămâni sau chiar în numai câteva zile se va întoarce stăpânirea românească și în teritoriile ocupate de ai noștri. Se vor înrola și cei de acolo. Dacă nu azi, atunci mâine. Și se va cădea să ne ducem și noi, dacă nu la regimentul 62, atunci la Corpul Voluntarilor. Undeva trebuie să ne prezentăm și noi. Căci altfel suntem dezertori. Și dacă am dezertat o dată de sub steag străin și am nesocotit jurământul depus pentru împăratul, nu vom putea dezerta a doua oară de sub steagul nostru tricolor. Noi aci n-am depus jurământ de credință, că nu ni s-a cerut, dar datoria trăiește în conștiința noastră și nu ne putem abate de la porunca ei.

—Du-te tu. Eu rămân.

—Cum vorbești? Crezi că pot pleca fără tine? Am trăit alături zile grele. Ne-am înfrățit în dragoste frățească, curată și cinstită. Înmanunchiați în prietenia noastră am înfruntat toate valurile tulburi ale vieții de pribegie, de mai bine de trei ani. Și acum să pornim pe căi deosebite. Nu! Vom pleca amândoi și vom pleca acum. Ori vom prinde fericitul prilej pe care ni-l oferă bunul nostru prieten Cassian Munteanu și ne vom duce acasă, cu porunci mai înalte, militare și în interesul României Mari ori va trebui să ne să ne prezentăm la armată, unde cine știe ce se va alege de noi, pentru că noi nu avem acolo nicio situație și nici de mare folos nu vom putea fi. De ce nu ne-am încheia în mod onorabil drumul nostru, pe care am pornit de la trecerea pârâului din spatele Alionului spre soare-răsare, îndemnați de frumosul vis al sutelor de generații ce s-au stins așteptându-l. Și în același timp împlinindu-ne cât mai curând și dorul nostru fierbinte de a ne revedea acum, peste câteva zile, vetrele noastre și pe iubiții noștri. Banatul nostru e azi în mare vâltoare. Stăpânesc acum acolo sârbii. Îi cunoști și tu prea bine. Ei sunt aliații noștri. Le-am fost prieteni în ceasul întregii lor istorii. Dar sunt fanatici, dârji și încăpățânați naționaliști. Când se pune în cumpănă marele lor interes național, sunt capabili de orice, vor uita totul ce le-am făcut, toate binefacerile cu care i-am îngrămădit în cursul veacurilor. Dacă vijelia războiului a cruțat până acum plaiurile noastre, se poate foarte ușor ca să le cuprindă acum. Nu e bine să fim și noi acasă, alături de ai noștri, să le fim de folos și lor și Banatului și marilor interese naționale? Rămânem aci? Când la noi acasă se va juca hora războiului sau poate hora unirii, noi „boanghenii” fără instrucție militară și văzuți cu ochi răi, vom face cine știe ce muncă de corvoadă pe la regimentul 62 infanterie, din mila vreunui „majur” sau „ofițeraș” pudrat și spilcuit. Fără să mai stăm prea mult la socoteală și fără nicio așteptare, mergem acum acasă. Tucule, mergem acasă împreună, așa cum am pornit la drum. A bătut ceasul cel mare, ceasul de veacuri așteptat, să ascultăm porunca lui și dorul inimilor noastre.

O noapte întregă ne-am muncit cu gândurile și în zorile dimineții ne-am apucat să împărțim ce am adunat cu atât chin și trudă. Aveam într-o ladă mare cinci sute de kilograme de porumb. Ne aprovizionaserăm pe un an întreg, să avem mămăliga noastră de toate zilele, că de pâne nu se putea vorbi. Îl cumpăraserăm cu un leu kilogramul. Prețul se ridicase la repezeală după

deschiderea graniţei înspre Bucovina. Acolo ajunsese la zece lei şi-l cumpărau negustori de tot felul şi-l plăteau pe loc cu câte doi ori şi cu trei lei la kilogram. În cele câteva ore de „lichidare” nu se nimerea un astfel de negustor. L-am oferit gazdei, cu preţul de cumpărare de un leu. S-a împrumutat pe unde a putut şi l-a luat. I l-am dat cu ladă cu tot, ladă bine încheiată, cu lacăt. Pe aceasta i-am cinstit-o.

Din ogorul nostru recoltaserăm vreo 90 de kilograme de fasole, aveam cumpăraţi vreo 200 de kilograme de cartofi, le-am dat pe fie ce, nici nu-mi mai aduc aminte. Aveam două putini noi, confecţionate în fabrică din material durabil, una cu varză şi alta cu castraveţi, muraţi în apă cu sare. Le-am cinstit gazdei, lui Spiridon Mocanu. Şi i-am mai lăsat moştenire acestui nenorocit invalid, cu piciorul zdrobit pe front şi cu vreo 4–5 copiii, dintre care cel mai mare avea doar vreo 12 ani – toată zestrea noastră adunată cu migăleală şi trudă în cursul vremilor petrecute aici. Şi aveam multe şi de toate. Mai spicuesc din unghiurile minţii câte ceva ce mi-a mai rămas. Ladă mare, bine încheiată, cu încheieturi şi lacăt, cu trei despărţăminte de forma celor ce se întâlnesc în prăvălii. O altă ladă în care păstram o mulţime de scule, ciocane, cleşte, sfredele, burghiuri mai mici, pile, dălţi, o cantitate mare de cuie, pe care le scotea Nică din fabrică ca să le avem la nevoie. I-am dat-o cu scule cu tot. Mai aveam firiz mare, firiz mic, vreo trei topoare de mărimi diferite, două coase, două sape, greble, furci de fier, o mulţime de oale de toate mărimile, tigăi, ceşti, ceainice, linguri, cuţite, farfurii. I le-am lăsat invalidului nostru pe toate, i-am făcut o zestre pe care n-o avea întregul sat, că oamenii aceştia, atât de sărmani şi nenorociţi nu prea aveau multe în gospodăria lor. Porcul era aproape gras. Am găsit un vecin, căruia i l-am vândut pe un preţ scăzut, de ocazie nimerită bine pentru el. N-am fost în câştig, dar nici în pierdere. I l-am dat cu lanţ cu tot. Tătarul de măhuri constituia o avere. Numai pe sămânţă am fi luat câteva miişoare bune. Aci ne puseseăm toată nădejdea. Îl depozitasem într-o casă neterminată la celălalt capăt al satului. Plătisem chiria, nu mai ştiu pentru cât timp. Proprietarul casei nu se bucura de nume bun în sat, dar nu găsisem ceva mai bun. Ce mai era să facem acum cu el? L-am oferit gazdei, lui Spiridon Mocanu gratuit, cu sacii de sfoară şi de sârmă cu tot. Ne-am fi dus cu dânsul la primărie, am fi făcut acte de vânzare în toată rânduiala, dacă era cât de cât spirit într-însul, făcea bună impresie. Numai sămânţa de-o lua, realiza un

capital frumos, dar n-a vrut. I-am făcut aceeași ofertă învățătorului școlii locale, un om cumsecade, însă și cu mulți copii, dar nici dânsul n-a luat asupra sa această sarcină de bun folos. Și l-am lăsat în părăsire, unde îl depozitaserăm. De bună seamă gazda acelei case a știut să-l valorifice și cu suma însemnată pe care a realizat-o să-și termine casa. Am făcut un bine fără voia noastră unui păcătos, care nu avea un nume bun în sat. Dacă oamenii cumsecade n-au avut spiritul de întreprindere trebuitor, noi nu eram vinovați. Cei mai mulți oameni sunt săraci din vina firii lor. Vorba ăluia: „Mor de foame cu mămăliga în gură”. Și câți nu sunt de aceștia în lume! Oameni cumsecade, de multă omenie, dar foarte puțină inițiativă, cum au fost și prietenii noștri de la Dăngeni, invalidul Spiridon Mocanu și învățătorul Lăzărescu.

Ne mai rămăsese jireada de mei. Era așezată în grădina casei lui Mocanu. Am lăsat-o în grija lui. Târziu, după Crăciun ne-a scris că vrea să-l cumpere inginerul Păunescu. S-a dus Nică Țucu la Dăngeni și l-a vândut cu același preț pe kilogram ca și pe cel vândut în vară. Era mai scump acum, dar cui era să-l vândă?

Inginerul Păunescu ne-a făcut un serviciu, că ne-am ales cu ceva din ogorul muncii noastre de o vară, dar și noi l-am servit pe dânsul, că n-avea de unde cumpăra sau dacă și s-ar fi nimerit, îl plătea mai scump, mult și cu greu îl putea aduce în aceste vremi de mare frământare. Inginerul Păunescu a rămas în Moldova. Olteanul de inițiativă și cu spirit de întreprindere nu s-a gândit nici la datoria de ostaș și nici sentimente care să-l atragă spre casă nu avea. Singura lui preocupare era îmbogățirea cu orice preț și pe orice cale. Și nimeni nu s-a găsit să-l ia la răspundere pentru dezertarea de la datoria sa de soldat și nici pentru abateri de la legile sociale și morala publică. A ajuns profesor universitar. L-am întâlnit după un număr de ani în gara Găvojdia. Se plimba pe lângă trenul cu care călătoream amândoi. Cu un vagon de excursioniști, studenți ai facultății unde era profesor. S-a oprit la Lugoj. A fost primit cu multă căldură și cu frumoase manifestații românești de către „boanghenii” pe care nu i-a putut suferi. Nu m-a văzut și nici n-o doream. Era tot încrunțat și cu fața otrăvită și amară.

După ce am lichidat, cu destulă strângere de inimă, toată agoniseala noastră, ne-am pregătit de drum. Am îngrămădit în două cufere îndeajuns de mari toate mărunțișurile de care nu ne puteam despărți. Aveam în ladă și vreo

câteva kilograme de făină și m-am apucat să fac pâine, merinde de drum. În făină păstram un aluațel rămas de la Paști. L-am muiat în apă și s-a dovedit bun. A crescut pâinea minunat de frumoasă. Încă din primăvară puseseam noi o cloță. Ne scosese vreo 14–15 pui. Cu multă grijă i-am crescut. Când erau în pene bune se duceau pe la vălăul porcului și acesta prindea câte unul și-l înghițea cu pene cu tot. La plecarea noastră mai rămăsese doar unul singur, pe care-l țineam într-un coteț, ca să-l scăpăm de lăcomia grăsunului nostru din lanț. L-am tăiat, l-am grijit cum se cuvine și l-am pus să se frigă într-o tipsie în cuptorul mașinii de gătit. Ocupați cu atâtea treburi ale lichidării, am uitat de el și s-a făcut scrum. Nici de acesta n-am avut noroc.

— Ia dracu de la ăl sărac, că duce mai ușor, zice Țucu amărât. Nu se duce la curtea fanariotului, unde sunt sute de pui, numa veni să-l ia pe al nostru, că fu numai unul. Acolo erau mulți, nu știa pe care să-l ia ori îi fu greu să ia mai mulți, veni la noi unde fu numai unu. Omul sărac n-are noroc și pace.

*

Oricâtă grabă depuseserăm cu „lichidarea” noastră, risipind un avut cu multă migăleală și multe sudori adunat, tot n-am putut pleca luni dimineața, cum îmi spusese Cassian Munteanu, ci abia marți în zori. Cu multă duioșie în suflet am părăsit Dăngenii. Ne duceam acasă la iubiții noștri, sosise momentul cel atât de mult dorit și pe care credeam câteodată că n-o să-l mai apucăm și totuși cu oarecare părere de rău ne-am putut desprinde de aceste locuri, unde înduraserăm îndeajuns de multe necazuri, multă obidă și mult amar. Dar rămăsese aci un colț din viața noastră și obida despărțirii de acesta ne copleșise. Spiridon Mocanu s-a despărțit de noi cu ochii în lacrimi, nevasta sa mărunțică și atât de trudită și bătrâna lui mamă plâneau cu râu de lacrimi. În viața lor amară, poate noi am fost singurii lor binefăcători.

În tren ne-am pus din nou problema plecării acasă și cu explicabilă teamă ne apropiam de Iași. Dar dacă astăzi sosim prea târziu și „cărturarii bănățeni” rânduiți vor fi și plecat cum era vorba? Ce ne vom face în acest caz? Îmi era groază să mă și gândesc numai la această puțință.

Nică Țucu tăcea cu privirea dusă în gol. Îmi era cumva teamă să mă și uit în ochii lui. La o vreme rostește scurt și sentențios:

—Mă, Pavele! Risipirăm o agoniseală atât de greu adunată, ca să ne ducem acasă cu un ceas mai devreme. Ce ne facem, dacă vom sosi prea târziu? Ne trezim deodată, din greșeala noastră, aruncați în drum?

—Ne prezentăm la Corpul Voluntarilor, vor face ceva și cu noi. Ne vor da și nouă vreo încredințare. Nu plecam acum de la Dăngeni, plecam mâine sau poimâine, acolo nu puteam rămânea. Inginerul Păunescu a știut s-o învârtască să rămână numai el cu Luntraru paznicii „credincioși” ai fabricii cu ușile zăvorâte, să-și continue rentabilele sale îndeletniciri chimice și negustorești. Pe noi evenimentele nu ne-ar fi cruțat. Vrând-nevrând, azi-mâine sau poimâine tot trebuia să plecăm. Acum tot mai avem o slabă rază de speranță, de care ne-am agățat. Dar dacă Dumnezeu ne va ajuta și de rândul acesta, ca de atâtea ori în atâtea clipe grele. Poate nici de rândul acesta nu ne va părăsi...

Am ajuns. Cu cuferele în spate ne-am dus la cafeneaua menită, aproape fără nicio picătură de nădejde. Cassian Munteanu se găsea acolo. Se pare că ne aștepta.

—Slavă Domnului! Bine că veniți în clipa supremă. Haideți repede cu mine la Marele Stat-Major. Ceilalți sunt cu actele în ordine. Cu trenul de la miezul nopți plecăm.

—Să lăsăm undeva bagajele.

—Nu mai lăsați nimic nicăieri, veniți așa, cum sunteți, nu mai avem nicio minută de pierdut.

Ne-am dus. La biroul în cauză am găsit pe ardeleanul Octav Tăslăuoanu. Ne-a făcut la repezeală foile de drum, ne-au trimis apoi la Corpul Voluntarilor, ne-au dat cămăși, uniformă militară rusească, bocanci noi, echipamentul întreg și câteva merinde de drum. Până la plecarea trenului eram liberi. Ne-am dus la Nicolae Hamat să ne lăsăm bagajele care acum se mai înmulțiseră. Tot echipamentul militar, primit de la Corpul Voluntarilor, îl vârstam într-un sac primit tot de la dâșii. Nicolae Hamat încă avea să meargă cu noi, tot din bunătaea lui Cassian. Ne-a istorisit bunul nostru Munteanu și această poveste în drum spre Marele Stat-Major.

—A aflat și dânsul de plecarea unor cărturari de ai noștri acasă cu încredințări de propagandă. A năvălit pe capul meu să-i fac rost și lui să se ducă acolo. Nu era nici omul potrivit, că nu-i nici om de carte și nici măcar de suflet românesc. Eram greu supărat pe el că a fost singurul din ai noștri care a

refuzat să intre în cadrele armatei române. A avut noroc în Pavel Suru, l-a ocrotit în administrația „Neamului Românesc”. A mai făcut acolo și bani. Dar m-a pisat mereu cu stăruința aproape nerușinată și i-am făcut-o și lui. I-am iertat toate de dragul răsăritului nostru național. E de-ai noștri, să se bucure și el.

Acesta era Cassian Munteanu cu un suflet mare, cum rar se poate întâlni în viața românească.

Aveam o după-amiază liberă. Ne-am dus la sanatoriul de tuberculoși să-l vedem pe Titu Pârvu. Se înfățișa într-o culoare mai bună, dar era așa de abătut sufletește. Plecase de la vatra părintească ispitit de vraja răsăritului național, câte visuri frumoase nu-și croise, cât de luminoasă vedea bietul copil Țara Românească. Și acum parcă i se frânsese ceva în suflet. Trist, apatic, încerca să zâmbească. Era un zâmbet de soare tomnatic. Am stat mult de vorbă cu el, l-am mângâiat, l-am întărit în nădejtile sale. N-a prea avut cuvinte de salut mai cald pentru cei de acasă. Cel mai bun copil din cei șase care-i avea învățătorul Pârvu a fost mai puțin iubit în casa părinților săi. În mediul vetrei sale familiale se simțea străin. În schimb a avut cuvinte de coplesitoare duioșie pentru mama mea, la care ținea așa de mult.

Bine spunea fratele meu Traian că unii oameni se nasc cu șaua în spinare și Titu Pârvu a fost unul din aceștia. S-a întors acasă și dânsul într-o vreme, nu mai știu când. A găsit același cămin familial pentru dânsul aproape străin. S-a întors elev particular la liceu și a terminat învățătura, a luat bacalaureatul cu distincție. A găsit o biată slujbă mărunță să-și poată câștiga o pâine, căci funcțiunile mai de seamă le dețineau rămășițele stăpânirii ungurești sau cei ce au fost aci, acasă și care și-au făcut loc cu coatele. Când „voluntarii” și-au încheiat misiunea lor istorică după purtarea cu triumf a steagului național românesc până dincolo de Budapesta, la marea masă de prăznuire națională nu mai rămăsese loc și pentru dânsii. Erau nevoiți să se mulțumească cu fărâmiturile ce cădeau de acolo.

Titu Pârvu s-a bucurat de același vitreg tratament. În furtunosul avânt de căpătuială, cine se mai putea ocupa de dânsul! S-a însurat de capul lui, a visat un viitor mai bun, ai săi n-au putut sau n-au vrut să-l povățuiască, a nimerit-o rău, s-a frânt în două viața conjugală, a încercat întemeierea altui cămin, aci, la noi, n-a găsit o slujbă mai cumsecade – erau ocupate de oameni străini de

neamul, de credința și de convingerile noastre naționale. Și dânsul a plecat în lume să-și caute norocul. A murit în curând, în anul 1928, în orașul Baia-Mare din nordul țării. Și cine mai știe „dacă va mai avea la cap o cruce”. S-a risipit de bună seamă și mormântul său, cum i s-au risipit atâtea visuri frumoase care l-au ispitit cu chemarea lor spre „soare-răsare” și cum i s-a risipit și sănătatea pe valurile tulburi ale pribegiei moldovene.

Călătoriile cu trenul erau o mare nenorocire. Valuri de oameni se prăvăleau asupra vagoanelor prăpădite de vreme și păcătoșenie omenească. Străbăteau cei puternici sau cei șireți și iscușiți la minte. Din bună vreme ne-am instalat în gara Iași, în așteptarea trenului ce avea să sosească cam pe la miezul nopții. Bagaje aveam destule, lume era multă. Aveam între noi câțiva țărani voinici de pe câmpia bănățeană. Ne-am postat așa ca să ne găsim la spatele trenului când va intra în stație: un flăcău puternic din Măidan a sărit în vagon încă din mers, a pus umerii în ușa din față, ne-am strecurat în fugă înăuntru ca să nimerim locuri printre bănci călări pe bagaje. Trenul era îndesat cu tot soiul de călători. Prizonieri din armatele austriece și germane ce se scurgeau din imensa împărăție rusească, ostași sârbi care veneau din Bucovina austriacă, români care se duceau la regimentele lor de mobilizare.

Am plecat din Iași în noaptea de marți 13/26 noiembrie 1918. Am mers toată ziua de miercuri. Târziu, seara am ajuns la Barboși, stație aflată între Galați și Brăila, unde încă mai era în ființă linia demarcațională între Moldova și teritoriul ocupat de dușman. Germanii plecaseră, dar linia mai era încă în ființă și cele două părți ale țării încă mai aveau administrații deosebite. Am călătorit toată ziua flămânzi, înghesuiți, nemișcați, în picioare sau răzimați de bagaj și unii de alții. Când ne-am dat jos la Barboși, abia ne mai puteam descheya oasele.

În gară se zărea un tren cu vagoane mai bune, trenul pentru București. Năvălim spre ele. Pe cel dintâi îl găsim încuiat, ne prăvălim spre al doilea, al treilea. Ne cățărăm pe scări, împingem cu umerii înghesuiți unii în alții, ne azvârlim peste cei din ușă. Când trenul se pune în mișcare se găseau unii înlăuntru, alții pe scări, îndesați între noi ca să ne menținem. Când, în sfârșit, s-a făcut ziua, am ajuns toți pe culoare. Trenul era ocupat de membrii guvernului, deputați, demnitari politici, administrativi. Se muta stăpânirea țării

de la Iaşi la Bucureşti. S-au împăcat „mărimile” cu prezenţa noastră, ba unii dintre ei erau chiar foarte prietenoşi.

Un domn bine îmbrăcat se dă în vorbă cu mine. Mă întreabă de unde sunt şi ce rosturi am pe aci. Aflând că sunt de la Caransebeş, simpaticul meu tovarăş de drum îmi spune: „Domnule să ştii că episcopul dumneavoastră Miron Cristea o să fie primul mitropolit primat al României Mari”. Timpul a dovedit că avea dreptate. Miron Cristea a fost un foarte mare şi şiret diplomat. Iscusit la minte şi foarte slab de caracter sau, mai bine zis, lipsit de această calitate, a ştiut să se aleagă de Partidul Naţional Român din Ţara Ungurească episcop al Caransebeşului, să facă frumos şi aplecat până la cele mai degradante angajamente jocul stăpânirii de la Budapesta ca să fie confirmat şi în acelaşi timp să țină legături strânse cu familia Brătianu. Şi jocul i-a reuşit din plin. N-a fost omenie, dar a fost iscunşiţă de folos intereselor proprii. N-a muncit niciodată nimic pentru folosul obştesc al neamului său, dar s-a priceput să se salte până la cele mai ameţitoare înălţimi.

Şi joi după-amiază am ajuns frânţi, ruşi şi prăpădiţi la Bucureşti. Armata română abia plecase din Moldova. Capitala României era ocupată de trupe franceze şi engleze. Se organizaseră în clipă gărzi civile din tineretul mobilizabil. În gară numeroşi soldaţi germani, căzuţi acum prizonieri, lucrează la curăţirea şi refacerea liniilor.

Ne adăpostim la „Liga Culturală”. Toate camerele sunt pustii. Miile de cărţi, care umpleau dulapurile, nu mai sunt, doar câteva aruncate pe jos au mai rămas din ce a fost odată. Am luat câteva din ele ca amintire, le mai păstrez şi astăzi.

Bucureştii trăiţi sub ocupaţie are o mai bună înfăţişare decât Iaşii. Găsim mâncare la restaurante, lumea e mult mai bine îmbrăcată ca la Iaşi. Parcă nu Bucureştii, ci Iaşii ar fi fost sub călcâiul duşman.

Noi ne bucurăm de o atenţie deosebită în tot locul. Leiul Băncii Naţionale au putere ca iarba fiarelor din poveste. Pe teritoriul ocupat de nemţi circula leul de hârtie, emis de aceştia prin Banca Generală. Găseam de toate şi eram serviţi pretutindenea ca cei mai suprapuşi boieri. Am găsit pâne albă cu 1 leu kilogramul. Ne-am cumpărat cele de trebuinţă pentru un drum lung, în necunoscut. Nu se ştia încă ce e pe linia ferată înspre Vârciorova. Toate comunicaţiile fuseseră distruse. Niciun tren nu circula încă pe această cale.

Doar o locomotivă se încumetase să străbată. Aveam să plecăm cu primul tren. Am pornit din Gara de nord sâmbătă dimineața pe la orele 9. Trenul avea vagoane multe și era ocupat numai de militari din armata austriacă, ofițeri de felurite naționalități din împărăția vulturului cu două capete, sfărâmată acum în bucățele după originea etnică a locuitorilor. Fiecare ofițer avea la chipiu, în locul bumbului cu inițialele împăratului, tricolorul poporului din care făcea parte: sârbi, cehi, italieni, croați, bosniaci. Nouă delegaților ni s-au rezervat două vagoane, unul de clasa a treia pentru ofițeri și altul de clasa a IV, un vagon german, de care la noi nu se întâlneau, cu bănci numai pe margini, de parcă era o sală de dans, în care ne-am adăpostit noi, cei fără grade sau grade inferioare. Ne găseam aci doar vreo zece. Aveam loc suficient să ne așternem în dragă voie, locuri de odihnă pentru ceasurile de noapte, dar era timp de iarnă și tremuram în lege, deși aveam haine groase.

Cassian Munteanu n-a mai venit cu noi. A rămas împreună cu Traian Birăescu la București. Peste câteva zile s-a internat în sanatoriul de tuberculoși de la Filaret. Și acest mare suflet, român de inimă, care a jertfit totul pentru triumful marelui ideal național, n-a putut să ia parte la marele praznic național, la actul istoric de la Alba-Iulia. S-au dus acolo oameni care n-au crezut în împlinirea visului nostru, care n-au avut o convingere în tăria de viață a neamului, care n-au simțit în eul lor flacăra călăuzitoare în vremi de restriște spre zorile unirii naționale. Că așa a fost în toate vremile rânduiala lumii, unii să se jertfească, să moară pentru o cauză supremă și alții să trăiască din bunătățile izvorâte din întruchiparea ei, nu arareori îmbrăcându-se cu meritele altora, care nu mai sunt. Cassian Munteanu a zăcut în sanatoriul din București vreme lungă. A venit acasă, în Banatul său drag, târziu, când începuseră să se liniștească apele tulburate de furtuna războiului. Sub guvernul Averescu, circumscripția electorală Bocșa l-a trimis în Parlamentul României Mari. Nu i-a mai putut reprezenta acolo. Sănătatea sa prăpădită în vijelia războiului de închegare națională nu i-a mai îngăduit-o. L-am întâlnit pentru ultima dată la Lugoj. Se ostenea să-și esopereze o trimitere în Italia pentru refacerea sănătății pe cheltuiala societății românești, căci dânsul a rămas tot copilul sărac, al nimănui. Era grôzav de amărât. Eroul înflăcărat pentru marele nostru ideal, care a înfruntat toate furtunile, care n-a lăsat măcar o clipă de odihnă pentru refacerea sa personală, care n-a cunoscut decât avântul național și strădaniile

de fiecare zi spre zărilor slobozeniei noastre din cătuşele cumplitelor veacuri de urgie – era de acum înfrânt. Mi-a vorbit cu atâta durere în glas, cu amară nemulţumire. Pentru prima dată elanul său îl părăsise. A fost cântecul cel din urmă al lebedei ce-şi prevedea soarta. S-a stins ca o candelă aprinsă de marele praznic al Învierii în casa omului sărman, în care s-a sfârşit scutul de lemn în ziua de 12 ianuarie 1921, în sanatorul din Lugoj şi a fost înmormântat în istoricul cimitir al acestui oraş. Târziu, peste câţiva ani, direcţiunea liceului „Coriolan Brediceanu” i-a ridicat o cruce de marmură care poartă inscripţia:

„Cassian R. Munteanu

12 martie 1892

12 ianuarie 1921

A ridicat acest monument

direcţiunea liceului Cor. Brediceanu din contribuţie publică”

Deasupra pe cruce străjuieşte o coroană de mărgele, la mijloc având o tăbliţă rotundă încercuită în tricolorul nostru naţional care poartă următoarea inscripţie: „Tie, gingaş poet pribeag, idealist, tie, erou voluntar care cu bună voie în război ți-ai jertfit tinereţea și viaţa pentru întregirea neamului, recunoştinţă și neuitare. Liceul de fete „Iulia Hajdeu” din Lugoj, 1928”.

Elevii liceului de băieţi, care au colindat oraşul şi au solicitat contribuţia obşteii și fetițele liceului „Iulia Hajdeu” au dăruit memoriei acestui martir al supremului nostru ideal, omagiul lor tineresc și tot elanul lor. Au împlinit dânsii ceea ce a uitat s-o facă „Patria recunoscătoare”.

*

Trei zile a ținut călătoria noastră cu trenul de la București până la Vârciorova. Pe toată această distanță, n-au rămas în urma nemților decât liniile ferate și edificiile fără mobilier, fără instalații, fără uși, fără ferestre. Niciun stâlp de telegraf nu se găsea în picioare. Toți erau prăvăliți pe jos și sârma demontată și dusă.

În prima zi am ajuns la Pitești. Nu ne opream mult prin gări, nici nu aveau rost opririle, nu se urcau și nu se dădeau jos călători. Înainta trenul pe pipăite, cu viteza melcului. Mecanicul nu putea ști ce se găsește înaintea sa. Argeșul era umflat și turbure. Un capăt al podului refăcut din lemn se părea așezat mai jos. Cu multă groază am trecut peste el. Pe înserate am intrat în gara Pitești.

Am plecat la ivirea zorilor și am târât-o cu greu până la Craiova. Trenul era lung. Unde drumul era mai în pantă, se desprindeau jumătate vagoanele, le ducea în gara următoare și locomotiva se înapoia după celelalte. Se forma apoi din nou și porneau mai departe. Și așa, târâș-grăbiș, am intrat în amurg în stația Craiova. Era ziua istorică de duminică 1 decembrie 1918. Ne gândeam cu înflăcărat elan la marea adunare de prăznuire națională de la Alba-Iulia.

Ne-am dus în oraș să ne aprovizionăm cu mâncare. Am găsit ce căutam și ieftin în comparație cu piața de la Iași. Pânea albă se găsea cu 50 de bani kilogramul. Scosese ră oltenii noștri grâul de prin gropi, unde îl ascuseseră de lăcomia germană. Cu lei Băncii Naționale ni se deschideau toate zăvoarele și puteam cumpăra orice.

Luni de dimineață am pornit din nou la drum. Seara, pe înserat am ajuns la Turnu-Severin. În toate orașele se găseau trupe franceze și engleze. Și paza o făceau gărzile civile alcătuite din tineret și conduse de ofițeri de rezervă. Se credea că vom rămâne în Severin, dar am plecat spre Vârciorova. De data aceasta pe întunec.

Am rămas în tren peste noapte. Vagoanele erau păzite de gărzile civile. Dimineața ne-am dat jos numai noi, cei cu misiune specială, trenul întreg a trecut frontiera la Orșova și ofițerii aflători în el au fost luați în primire de unitățile militare sârbești.

Marți am stat toată ziua în Vârciorova. Am rânduit la o cârciumă să ne gătească ceva mâncare și am dormit pe unde s-a nimerit. Nu prea avea aveau bieții oameni cum să ne găzduiască. Le duseseră nemții și hainele din casă. Am stat de vorbă cu bătrânul preot Pitulescu, ne povestea de jafurile comise de nemți în ajunul retragerii, jaf organizat de autoritățile militare. Au dus vite, cereale, covoare, scoarțe, paturi. A rămas doar ce s-a putut ascunde din bună vreme.

Miercuri după amiaz am trecut granița. Am lăsat cuferele la părintele Pitulescu, am băgat în sac cele de trebuință mai urgentă. Ca să fim mai siguri, eu cu Nică Țucu am îmbrăcat pe noi câte trei rânduri de cămăși și două rânduri de haine. Ne temeam de „rechiziții” din partea sârbilor. Actele pe care le primiserăm de la Marele Stat-Major le-am predat – după cum ni se ordonase – la ultimul post militar român, garda civilă de la frontieră, comandată de un tânăr sublocotenent de rezervă, fiul profesorului Ștefan Pauleanu din Turnu-

Severin. Am trecut graniţa ca foşti prizonieri în lagărele ruseşti. Eram opt: învăţătorul Trandafir Buru, un avocat din Timişoara, un profesor tot de acolo, numele lor îmi scapă, eu, Ţucu şi trei plugari de prin părţile Oraviţei. Hamat rămăsese la Bucureşti.

Ne-a întâmpinat un subofiţer sârb, câţiva soldaţi de sub comanda sa şi doi poliţişti de graniţa unguri. Pe unul îl cunoşteam. Avusesem un conflict cu el în vremea când mă găseam cătană la împăratul. El nu putea să mă recunoască. Sârbii ne-au percheziţionat sacii. Eu nu aveam mare lucru: nişte cămăşi slabe, haine vechi şi o pereche de bocanci uzaţi. În picioare aveam bocancii noi primiţi de la Corpul Voluntarilor. A luat sârbul nostru bocancii din sac, îi ţinea în mână şi se uita la ei apoi la cei încălţaţi. Avea de gând să mă descalţe, dar s-a răzgândit şi m-a lăsat în pace.

Poliţistul ungar încearcă să vorbească cu noi ungureşte. Nu-i răspunde nimeni. Îşi exprimă nedumerirea că noi, cetăţeni ai statului ungar, nu cunoaştem această limbă ori nu vrem s-o vorbim? Se resemnează apoi şi într-o românească stălcită ne trimite la biroul poliţiei de graniţă. Nu-l luăm în seamă şi ne vedem de drum.

Abia trecuţi frontiera, ne întâmpină o femeie de prin partea locului.

—Domnilor, domnilor! Nu vă duceţi pe drum că vă iau sârbii şi vă bagă în lagăr. Pe toţi ofiţerii care au venit cu trenul din România, ieri dimineaţă, i-au închis în barăci. Luaţi-o mai bine peste deal, ieşiţi la Topleţ şi vă suiţi de acolo în tren.

Se strecurase o teamă oarecare în sufletele noastre. Ne gândeam însă că sârbii, dacă aveau de gând să ne reţină, ne trimiteau acolo încă de la graniţă, nu ne mai lăsau de capul nostru. Şi am pornit, dar totuşi cu băgare de seamă, pe marginea liniei ferate, spre gara Orşovei.

Ne iese înainte un ţigan de la Borlova. Fusese voluntar şi dânsul, venit din prinsoarea rusească şi plecat cu trenul nostru. Nu avea nicio misiune cum aveam noi ceilalţi, dar s-a isprăvit războiul şi omul nostru, fără prea multe socoteli a plecat acasă. Mi se adresează mie, mă cunoştea de mai demult.

—Domnule învăţător, grăbiţi-vă, e trenul în gară, gata de plecare spre Caransebeş.

—Dar sârbii? Nu ne opresc?

—N-au nimic cu dumneavoastră. Eu am venit de ieri cu trenul. Le-am spus că vin din lagărul rusesc și m-au lăsat în pace. Au oprit numai ofițerii austrieci, dar și lor o să le dea drumul.

Am iuțit pasul. Avocatul se duse, ne scoase bilete, la fiecare pentru gara de destinație. Bani ungurești aveam, schimbasem ceva la București. Ne-am urcat în tren. Locuri am găsit. Tren curat, rânduit ca-n vremuri bune, a plecat la ora fixată în orar. Parcă eram în altă lume, mai civilizată. Pe aci nu trecuse tăvălugul războiului, nici nemții nu prăpădiseră cu potopul lor. Era țară aliată cu dâșii. Dincolo, în nenorocita Țară Românească, invazia dușmană și dezordinea aliatului în descompunere nimicise și sfărâmasese totul.

În gara Orșova am nimerit ziarele ungurești proaspăt sosite de la Budapesta. Din acestea am aflat toate amănunțele Marii Adunări Naționale de la Alba-Iulia și hotărârea luată. Ungurii redau cu toată sinceritatea manifestațiile de bucurie națională, arătându-și părerea de rău că românii se desfac de Țara Ungurească în care au viețuit mai bine de o mie de ani. Mai spuneau că poporul român are să regrete cât de curând acest mare act istoric.

Păstrez limpezi în memoria mea toate sentimentele ce mă copleșiră la apropierea de casă. Simțiri de acestea nu se pot tâlcui prin cuvinte. Nu le pot reda din depărtarea vremurilor și poate că nici atunci nu le-aș fi putut înfățișa cum se cuvenea. Era prea mare bucuria, prea puternică emoția sufletească. Numai cine a stat departe de cămin, de familie, numai cel ce a plecat de acasă cu teama morții în spate, cel ce a îndurat zi de zi lovituri de tot soiul, cel ce a trecut prin primejdii poate să înțeleagă, să-și dea seama de toate sentimentele îngrămadite în mine și de frământarea ce mă copleșise. Trenul mergea regulat, după minutele rânduite, dar mi se părea că stă pe loc.

Prietenul meu, Nică Țucu s-a dus mai departe, nu mai știu până la ce gară. Înainte de a intra în stația Caransebeș, trenul este oprit. Nu mai am răbdare, sar jos și năvălesc spre podul Timișului. Abia aci îmi dau seamă de graba mea nesocotită. Cuminte lucru era să mă duc la gară, să iau o trăsură. Până acasă e departe. Mă opresc la capul podului. Vine o trăsură, călător e croitorul Ioan Fârdeanu, rudă și prieten. Mă primește și continuăm drumul împreună.

Ajung acasă în amurg. Intru în cameră. E întuneric. Zic „Bună seara!”. Îmi răspunde mama: „Bună seara!”. Dar aud glasul lui Achim izbucnind cu toată bucuria: „Mama, îi nenea!”. Aprinde mama lumina. Mă uit la ea, mi se umplu

ochii de lacrimi. E mult îmbătrânită și aplecată de spate, plânge de-a binele. A plâns mereu, ani de-a rândul, de mare durere. Copiii sunt mari, nu i-aș mai fi putut cunoaște.

—Lelu! Nuțu! Iacă, a venit tata!

Se uită sperioși. La stăruința celor din casă, Viorel vine la mine, mai mult dus decât din îndemn propriu, iar Nuțu se repede sub pat și se ascunde. Cu greu a fost tras de acolo. Achim era aici, era și Gin, a venit apoi și Ana de la serviciu. Aurora era bolnavă, în pat.

A fost cea mai mare clipă din toată povestea vieții mele. M-am întors teafăr acasă, după ce eram socotit pierdut și înstrăinat pentru totdeauna. M-am întors la vatra părintească, în România Mare, România visată de atâtea generații în cursul veacurilor de cumplite suferințe, România visurilor noastre din copilărie.

Eram acasă, acasă în România Mare!

*

La îndemnul fiului meu Nuțu am început să scriu amintirile mele în ziua de 2 noiembrie 1956. Zile multe am stat de vorbă cu mine însumi, am re trăit vremile de altădată cu toate ale lor bucurii și neazuri, cu toată frământarea și zbućiumul lor. M-am străduit să le redau cu toată sinceritatea, așa cum s-au petrecut, doar le-am colorat mai frumos, mai viu, ca să poată fi mai lesne înțelese, după cum le-am putut desprinde din adâncurile sufletului și cum s-au păstrat acolo în măcinarea vremilor ce au trecut. Au primit obicnuita haină în care își îmbracă, de obicei, bătrânii povestirile lor.

Nu le-am putut scrie mai caligrafic, mai ligibil. Ar fi trebuit să le copiez, ceea ce n-am mai putut face. Le-am înregistrat așa cum au năvălit la poarta sufletului meu și am fost nevoit să le dau drumul în fugă, în goana în care s-au cerut liberate. Nu știu dacă voi mai putea continua, cât și cum voi mai putea scrie. La vârsta mea de acum, zilele, de bună seamă, sunt numărate. Medicul dr. Virgil Budințeanu spunea adeseori: „După ce omul trece de 60 de ani, fiecare an ce-l mai trăiește e un dar al Domnului și se cuvine să-i mulțumim de fiecare clipă”.

Și câte n-aș avea să povestesc și din viața socială de după marea unire!

Am ajuns în România Mare. Câte șiruri de generații n-au murit cu dorul ei în suflet, câți vrednici străbuni nu și-au jertfit viața, câți n-au îndurat cumplit

martiriu pentru desăvârșirea acestui mare și sfânt ideal național! Și cât de nevređnici ne-am dovedit noi, fericiții care l-am ajuns! Câte jertfe n-a adus acest neam necăjit și sărac în chiar pragul împlinirii, în războiul pentru desăvârșirea unității naționale! Parcă toate vrednicile noastre s-au prăpădit, s-au acoperit cu pământul frământat în sudori și sânge, își dorm somnul odihnei de veci sub pădurile de cruci, presărate pe toate fronturile sau risipiți pe toate plaiurile fără a avea măcar „la cap o cruce”. Se pare că au rămas numai răii și inconștienții care s-au îmbulzit, făcându-și loc cu coatele, care au năvălit flămânzi și hămesiți ca lupii codrilor la marele praznic național. În loc să se înfrățească cu dragoste și devotament la muncă încordată și dezinteresată, ca să refacă tot ce s-a prăpădit, fiii României Mari, nepoții și strănepoții iluștrilor străbuni de odinioară, de pe ambele versante ale Carpaților, cuprinși parcă de o fierbințeală de nebunie, au năvălit împingându-se, strivindu-se unii pe alții, la blidele cele mai pline, la bucăturile mai mari. Un fenomen ciudat s-a petrecut în chiar primele zile ale cimentării unirii noastre. Parcă un vânt rău a adus miasme otrăvitoare de suflete. Tot naționalismul a fost o spoială care s-a scuturat îndată ce vremile și-au ajuns „plinirea lor” și „visul” pentru care s-au jertfit generațiile trecute a ajuns o realitate. Eroii s-au stins în cumplitele înceștări ale războiului. Cei puțini, modești și cinstiți, care au mai rămas din cei vrednici de ieri, au fost înlăturați cu sălbăticie de obraznicii și păcătoșii buni de gură, cu măști false pe obraz, îndrăzneți și fără scrupule, cu umeri tari și cu piele groasă pe față.

În existența tuturor vietăților pământului se dă o permanentă războire. Unele cad jertfă ca să beneficieze altele. Acest „proces” este mai pronunțat în viața omenească. S-au jertfit unii pentru un ideal, pentru ca alții să beneficieze de el. Și împotriva acestui proces în zadar te-ai strădui. Armele mișeilor sunt mai ascuțite, săgețile lor sunt otrăvite. Minciuna străbate mai lesne decât adevărul. Sănătatea nu este molipsitoare, ci boala. Și omul cinstit e cu anevoie ascultat decât netrebnicul meșter de gură și iscusit în grai. Omului cinstit îi rămâne doar mângâierea „datoriei împlinite”, are ca singur for de judecată „conștiința sa proprie”. Înlăturat de îmbulzeala netrebnicilor, el continuă să trăiască în „obsценitatea anonimului său”, plângând, poate, în tăcere, soarta mulțimii naive și lesne încrezătoare, exploatată fără milă de mișeii hrăpăreți cocoțați la conducere.

Caransebeșul hărțuit de neînțelegeri și lupte între frați, prăpăditoare de suflete, n-a învățat nimic din marea clipă istorică a marelui război mondial, ci a continuat mai departe năvalnica luptă de căpătuială cu mai accentuată răutate și mai pronunțat egoism. Aceste păcătoase strădanii aș fi dorit să le scot la lumină în toată realitatea lor, pentru ca să se dea istoriei înfățișarea reală a faptelor săvârșite în clipele cele mari ale povestei neamului, când toată suflarea românească se cădea să fie unită într-un gând și într-o mărturisire. Este greu astăzi să-mi fac iluzii că le voi putea împlini. Poetul dorurilor noastre, Octavian Goga, spunea undeva: „Omul începe să-și scrie memoriile atunci când nu mai are memorie”. Eu am început să-mi scriu amintirile când puterile mele de muncă s-au redus simțitor, când „apusul” este așa de apropiat. Mă voi strădui totuși să nu depun condeiul. Aș dori să fiu încă de folos obștei. O viață întreagă m-am străduit să fiu de folos semenilor mei, încerc să continui această operă, așa cum îmi vor îngădui slăbitele mele puteri. Numai bunul Dumnezeu poate ști până unde voi mai ajunge. Îi mulțumesc din tot sufletul că mi-a ajutat și mi-a dat putere să înfăptuiesc ceea ce am făcut până acum.

Caransebeș, 10 iulie, 1958.

În România Mare

VII

Acasă! S-a împlinit văleatul! A venit ceasul preamărit! Visul de veacuri al neamului românesc s-a prefăcut în realitate. S-a făcut România Mare. Deși orândueli încâlcite diplomatice au mai întârziat instituirea stăpânirii românești și asupra Banatului, deși migăleala scrisorilor și tratatelor mai îngăduiau pe aci ocupația militară străină și administrație ungurească – noi simțeam duhul libertății naționale în toată atmosfera înconjurătoare, în toată firea lucrurilor și sufletele noastre vibrau de fericirea atât amar de vreme așteptată...

Acasă! La căminul tău, cu iubiții tăi, pe care i-ai dorit atâta, de soarta cărora ai tremurat cu toată obida, clipă de clipă, sute de zile și de nopți zbuciumate...

Dar omului nu-i este dată niciodată bucuria deplină. Razele de fericire ce străbat până la dânsul se acoperă așa de repede de nori, câteodată fugari numai, dar adeseori grei și întunecați, prevestitori de furtună și potop. Așa e viața omenească întocmită de porunca ursitoarelor sale.

Situația celor de acasă era mai bună decât o cunoscusem eu. Se străduise din greu biata mama, se ostenise cu trudă și sudoare cumplită și adunase ca o furnică. Podul era plin de bucate, avea un porc în cocină și în pivniță varză, cartofi și ... câteva vase de răchie. Și-i veniseră mamei acasă copiii din război, mai rămăsese acolo unul din cei patru plecați și pe care-l bocea de trei ani încheiați. Și când m-a văzut și pe mine la vatra care fusese pustie, plângea de bucurie, plângea de durerea celui rămas în tranșeele platoului Doberdo, ne privea pe toți trei și lacrimile îi curgeau șiroaie pe obrazul ei. Plângea duișia din sufletul său, s-au deschis zăgazurile inimii sale împovărate și s-au pornit puhoaietele lacrimilor.

Lumina bucuriei că m-am văzut la căminul meu, s-a acoperit îndată de norul necazurilor. Mi-am găsit soția bolnavă grav. Rânduiala destinului și ironia sortii! Căzuse la pat cu o jumătate de ceas înainte de sosirea mea acasă, parte în chiar clipa când am pus piciorul pe pământul Caransebeșului. Aceasta

a fost în amurgul zilei de 4 decembrie calendarul nou și în zorile dimineții de 11 decembrie ... s-a sfârșit.

Mai bine de o săptămână m-am chinuit pe drum de la Iași până acasă. Și altă săptămână am vegheat la căpătâiul nenorocitei mele tovarășe de viață. Toată știința mondială a fost zadarnică. Omul își urmează destinul său, căile rânduite de soartă și nu mai poți nimica face.

Copiii erau sănătoși. Cu greu s-au împrietenit cu mine. Eram străin în casă și mai eram și posomorât și încruntat de necazurile ce mă întâmpinaseră încă de la primul pas. Cei de acasă adunaseră cele de lipsă traiului, dar bani nu aveau. De unde era să-i aibă? Aveam agoniseala mea de trei ani, în lei românești, mă gândeam să-i păstrez până când schimbul îmi va aduce un mai bun folos. În Caransebeș nu se găsea o bancă de schimb. I-am dat prietenului meu Ioan Goian o mie de lei și mi-a dat o mie de coroane. El a ieșit bine cu acest schimb, mai târziu, sub stăpânirea românească se făcea patru coroane la leu și schimbul oficial a fost de două coroane la leu. Am rămas dator la întreprinderea de înmormântare și cu taxele față de biserică, pentru clopote și rechizitele luate de acolo. Mi-am făcut datoria din plin. Au servit mai mulți preoți și i-am făcut toate pomenile rânduite de vechea noastră tradiție.

Am venit acasă în uniformă militară română. Mai aveam niște haine alcătuite la nimereală, de croitori improvizați și de ocazie, tot din stofă militară, o biată haină civilă dăruită de subdirectorul fabricii noastre de la Lăculețe, inginerul Nicolae Secară, la ieșirea în gara Mărășești în calvarul refugiului nostru.

Hainele – nu prea multe – pe care le avusesem acasă, au fost prefăcute în haine pentru copiii mei. În necazul sărăciei lor s-au ajutat cum au putut. Nu mai găsisem acasă niciun rând de haine. La înmormântarea nevestei mele m-am dus cu haine de împrumutat. Prietenul meu Aurel Goian mi-a împrumutat un costum de haine negre. El avea mai multe rânduri.

*

Banatul era sub ocupație militară sârbească. Se grăbiseră vecinii și aliații noștri să pună stăpânire pe această provincie românească cu hainul gând să n-o mai părăsească. Cu lăcomia lor de patriotism exagerat, uitaseră multele și minunatele servicii ce făcuse neamul nostru poporului sârbesc în cursul istoriei lor naționale.

Când armata austro-ungară s-a destrămat, ostașii de pe toate fronturile au pornit spre vetrele lor potop năvălitor, cu gând de răzbunare împotriva celor din administrație, notari, primari, jandarmi, care în nesăturata lor hămeșie, jefuiseră pe cei ce rămăseseră acasă fără ajutor și ocrotire. Revoluția luase proporții mai ales la poporul maghiar, care nu mai avea niciun ideal, care-și văzuse prăbușindu-se toate marile visuri exagerate, milenare ... și a căror familii înduraseră aceleași necazuri ca și cele ale altor neamuri conlocuitoare. Păcătoșenia administrației, în marea sa nesocotință și lăcomie, nu cruța nici neamul unguresc.

Românii aveau un ideal, pe care-l visau străbunii lor de multe veacuri în șir, de bucuria învierii naționale, au uitat și au iertat totul. Puține au fost actele de răzbunare pe satele locuite de poporul românesc.

La Caransebeș evenimentele s-au desfășurat în bună rânduială. Stăpânii de până ieri au făcut ultimele încercări de a mai domina oamenii și vremile. Constituindu-se la Budapesta guvernul republican al contelui Karolyi s-a încercat pretutindenea o orânduire de subordonare acestei noi stăpâniri. S-a format un consiliu orășenesc⁴⁰⁴ din nouă membri, în frunte cu primarul orașului și cu căpitanul de poliție.

Potopul frământărilor revoluționare a găsit pe frunțașii vieții noastre românești din Caransebeș într-o completă dezorientare și într-o condamabilă teamă, chiar lașitate. Ei n-au fost capabili să se pună de îndată în fruntea mișcării populare și să canalizeze voturile înspre idealul de totdeauna al afirmării naționale. În neorientarea lor lașă au lăsat curs liber străinilor, zbirii de până azi, să ia cârma frământărilor sociale involburate, străduindu-se să le canalizeze spre scopurile lor vechi, îmbrăcate în haină nouă, sub masca democrației false.

Și intelectualii noștri nu au avut curajul, nici simțul de mai bună orientare în măcinarea rapidă a evenimentelor, ci s-au lăsat, în formă lașă și de umilitoare lingușire, unelte docile în mâinile celor ce serveau vechile interese potrivnice neamului nostru. Au intrat în consiliul orășenesc, subordonat guvernului de la

⁴⁰⁴ Ceea ce Pavel Jumanca numește consiliul orășenesc a fost o întrunire a autorităților din oraș cu frunțașii naționalităților din localitate. Adunarea a hotărât formarea unei gărzi civice pentru paza orașului.

Budapesta și patru români: dr. Cornel Corneanu⁴⁰⁵, Iuliu Vuia⁴⁰⁶, Gheorghe Neamțu⁴⁰⁷ și un țaran oarecare.

Mulțimea poporului și cu deosebire cei întorși de pe fronturile de luptă au înțeles mai bine porunca vremilor trăite și au avut și curajul luptei drepte. Ei n-au admis această alcătuire mincinoasă, ei au pretins o organizație națională, revoluționară cu adevărat, care să înlăture toate vechile păcate și să pornească pe un nou drum drept și curat, spre destinul real și cinstit al neamului nostru oropsit de veacuri. Sub puternica presiune a maselor populare s-a prăbușit noua alcătuire, șubredă și nepotrivită cu cerințele vremilor și s-a organizat Consiliul Național și Garda Națională⁴⁰⁸.

Istoria ce se scrie adeseori este fabricată, ea nu cuprinde evenimentele și faptele în adevărata lor realitate. Se modifică sau chiar se falsifică, ca să scoată în evidență faptele unora care nu le-au săvârșit și vrednicii care n-au fost. Se împodobesc oameni slabi cu pene străine și se aduc laude celor ce nu le merită. Iar adevărații făptuitori ai faptelor mari, ai vrednicilor mărețe, ai eroismului, rămân uitați în anonimatul lor.

În „revoluția” din Caransebeș, din toamna anului 1918, s-a petrecut același proces de falsificarea adevărului. S-a scris și aici o istorie denaturată, căutându-se să se scoată în evidență anumite persoane care nu prea s-au ostenit, care au umblat pe căi rătăcitoare și au venit la praznicul gata. Învățătorul Gheorghe Neamțu a scris cartea „Activitatea Consiliului Național din Caransebeș”⁴⁰⁹. S-au înșirat aici evenimentele petrecute cu simțitoare

⁴⁰⁵ Cornel Corneanu a fost secretarul Consistoriului Episcopiei Caransebeșului.

⁴⁰⁶ Iuliu Vuia era învățător pensionar. A funcționat ca învățător la Timișoara, după pensionare s-a stabilit la Caransebeș. Din 1919 a fost reîncadrat ca profesor la Institutul pedagogic, devenit ulterior Școala normală din Caransebeș.

⁴⁰⁷ Gheorghe Neamțu a fost învățător la școala de stat cu predare în limba maghiară.

⁴⁰⁸ La inițiativa lui Gheorghe Neamțu și Ștefan Jianu s-a înființat Consiliul Național Român în 25 octombrie/7 noiembrie 1918, în cadrul unei adunări naționale. În aceeași adunare s-a înființat Garda Națională, după ce căpitanul I. Maniu și locotenentul Alexandru Morariu au aderat la C.N.R. în numele ofițerilor români din Caransebeș.

⁴⁰⁹ Gheorghe Neamțu, *Activitatea Consiliului Național Român din Caransebeș, nov. 1918-august 1919. Amintiri și documente*, Caransebeș, Tipografia diecezană, 1927.

abatere de la realitate. S-au luat texte din foaia „Lumina”⁴¹⁰, care apărea pe atunci aci, în acest oraș și inspirațiile redactorului acesteia dr. Cornel Corneanu, omul orgolios de totdeauna. În foaie, în cartea lui Neamțu, dr. C. Corneanu și o mână de semeni de ai săi sunt înfățișați drept inițiatorii și călăuzitorii evenimentelor petrecute atunci, când în realitate ei n-au fost altceva decât beneficiarii „străduințelor” altora și s-au cocoțat în fruntea mesei de prăznuire, când bucatele erau puse.

Tineretul, întors de pe câmpul de luptă, studenții celor două institute de carte românească sunt ignorați cu rea credință și în modestia lor n-au protestat împotriva mistificării adevărului istoric și au admis ca cu (sic) faptele lor să se împodobească cei ce se umiliseră și îngăduiseră să fie membri ai Consiliului orașenesc de sub stăpânirea guvernului de la Budapesta. Cine mai știe acum de străduințele depuse de profesorul de atunci al pedagogiei Pavel Grecu⁴¹¹, de tinerii cărturari întorși de pe front, Isac Rădulescu, azi avocat, fratele meu Achim Jumanca, sublocotenentul de atunci Daia, azi colonel pensionar, Ioan Căltun profesor acum și alții ca dânșii și mulțimea învolburată de suflul veacurilor mărețe pe care le trăia.

Eu n-am fost aci, mă găseam încă departe, pe plaiurile Moldovei. Sosit acasă am căutat să scot la suprafață adevărul și poate n-am reușit întru totul, dar am ajuns la concluzia adevărată și reală. Luptele naționale, atât de mărețe în desfășurarea lor, au fost o creație a mulțimii tineretului din oraș, o pornire instinctivă a sufletului lor, un îndemn lăuntric ce pulsa în sângele strămoșilor, ce se păstra în vinele lor, o pornire învăluită și firească, dictată de vremile împlinite.

Conducerea orașului a fost luată de Consiliul Național, iar paza orașului se făcea de către Garda Națională. În Consiliul Național⁴¹² s-au vârat nelipsiții

⁴¹⁰ „Lumina. Foaie religioasă, culturală pentru popor”, Caransebeș, apare săptămânal între 4/17 ianuarie – 13/26 septembrie 1918, reapare în 28 decembrie 1918/ 2 ianuarie 1919, proprietar, editor și redactor Cornel Corneanu.

⁴¹¹ Pavel Grecu era profesor la Institutul pedagogic.

⁴¹² C.N.R. Caransebeș a fost format din Andrei Ghidiu, Petru Barbu, Petru Comes, Cornel Corneanu, Alexandru Diaconovici, Aurel Doboșan, Ion Dobromirescu, Petru Florian, Ștefan Jianu, Gheorghe Jumanca, Gheorghe Lăbonțiu, Petru Lepa, Gheorghe Neamțu, Nicolae Novăcescu, Ilie Orzescu, Martin Rada, Dimitrie Zgaverdea și Iuliu Vuia.

„tineri oţeliţi” de alaltăieri dr. Cornel Corneanu, Iuliu Vuia, Ilie Orzescu⁴¹³, Ştefan Jianu⁴¹⁴. Dintre dâşii singur Ştefan Jianu a avut o conduită frumoasă românească, în acelaşi timp a avut şi curajul şi demnitatea cuvenită. Dar acesta s-a prăpădit încă în primele zile ale mişcării revoluţionare, în culmea gloriei, dar tânăr, având abia 36 de ani şi când neamul avea atâta trebuinţă de caractere.

Au mai intrat în Consiliul Naţional şi reprezentanţii ai „bătrânilor ramoliţi” din frământările de odinioară: protoprezbiterul Andrei Ghidiu⁴¹⁵ şi profesorul dr. Petru Barbu⁴¹⁶. Pe taica prota l-au ales preşedinte, iar pe profesorul Barbu vicepreşedinte. Postul de secretar i s-a încredinţat învăţătorului Gheorghe Neamtu, poate nu păcătos cum i s-a dus faima şi cum a fost considerat în toată vremea de societatea românească de aci, dar în orice caz devotat slujitor al stăpânirii ungureşti în slujba căreia se afla ca învăţător al statului. Şi mai intraseră în acest „Consiliu Naţional” şi alţi slujitori ai regimului abia înlăturat: inginerul Diaconovici⁴¹⁷ de la Comunitatea de Avere, curatorii magistratului oraşenesc Aurel Doboşan⁴¹⁸ şi dr. Petru Florian⁴¹⁹, de altfel oameni cumsecade şi cu bun nume în societate.

⁴¹³ Ilie Orzescu, profesor, preşedintele Reuniunii învăţătorilor din dieceza Caransebeşului.

⁴¹⁴ Ştefan Jianu, referent şcolar în Consistoriul Episcopiei Caransebeşului.

⁴¹⁵ Andrei Ghidiu (1849–1937), protopop al districtului Caransebeş (din 1888), autor al lucrării *Monografia oraşului Caransebeş*, împreună cu Iosif Bălan, Caransebeş, 1909, personalitate a vieţii bisericeşti şi culturale, preşedinte al unei secţii a Astei în Caransebeş. A făcut studii universitare la Viena şi Leibzig, a fost profesor, publicist la diverse jurnale.

⁴¹⁶ Petru Barbu (1861–1941), născut la Lugoj, studii liceale la Lugoj şi la Beiuş, studii teologice la Cernăuţi, specializări la Graz şi Berlin, redactor la „Foaia diecezană” (1892–1908), profesor la Institutul teologic din 1893, pensionat forţat în 1911, folclorist, director la Banca Populară, colaborator la diverse publicaţii periodice româneşti, a activat în Reuniunea învăţătorilor, Casina română, Societatea pentru fond de teatru român.

⁴¹⁷ Alexandru Diaconovici, inginer, născut în 1869 la Reşiţa, a studiat la Universitatea tehnică regală maghiară din Budapesta, secţia Inginerie generală în anul 1886–1887 şi la Academia de minerit şi silvicultură de la Schemnitz, secţia Silvicultură în 1887–1888, inginer la Comunitatea de avere.

⁴¹⁸ Aurel Doboşan, senator al oraşului Caransebeş.

⁴¹⁹ Petru Florian, avocat membru al Reuniunii de cântări şi Casinei române.

Între cei mulți intelectuali se nimerește și economistul orășănesc, acum pensionar, Gheorghe Jumanca – Tata Gheorghe⁴²⁰. El reprezenta țărâniea orașului în cercul căreia a avut întotdeauna o mare popularitate. Tata Gheorghe era tare însuflețit. De ani de zile era epitrop al bisericii noastre catedrale. Când a căzut Bucureștii, în toamna anului 1916, în mâinile cotropitorilor germani, epitropia primise ordin să dispună să se tragă clopotele bisericii. Și au plâns atunci aceste clopote în sunete îndurerate umilirea vremelnică a unui neam ce se străduia pentru o rânduire mai dreaptă a destinului său. Tata Gheorghe a rămas cu o durere permanentă în sufletul lui. Și când soarele libertății naționale s-a ivit din nou la marginea orizontului nostru întunecat, de ziua mare a adunării naționale de la Alba-Iulia, Tata Gheorghe a tocmit, cu plată, șase oameni care au tras, cu rândul, clopotul cel mare și singurul pe care-l aveam atunci – din zori și până în amurgul serii fără întreruperi, cântând glas de bucurie, glas de dumnezeiască cântare, de strălucită izbăvire. Și el, om modest și de vârstă înaintată, s-a dus la marele sobor național din cetatea de glorie a vestitului Bălgrad să-și dea în numele plugarilor Caransebeșului, votul pentru unirea cea mare a neamului românesc. Și până când mulți din cei ce intraseră în Consiliul Național figurau numai cu numele, bătrânul Gheorghe Jumanca, cu elanul tinereții în suflet, era mereu în plină activitate. Se găsea mereu în mijlocul poporului și se străduia să le țină mereu trează și vie conștiința datoriei față de strălucitele clipe istorice pe care le trăiau.

Taica prota Ghidiu era în fruntea mișcării. I se impunea această îndatorire de mulțimea în frământare permanentă și în neobosit elan. Toate întrunirile mari erau prezidate de dânsul. Își primea acum și în felul acesta răsplata binecuvântată pentru multele sale strădanii naționale din cursul câtorva decenii de curată luptă românească. Era mereu prezent pretutindena, cu față senină, cu bucuria visului împlinit în ochi. Cuvântul său bine cumpănit avea răsunet în sufletul mulțimii. Dar adeseori un mic și aproape neobservat nor îi acoperea fruntea, o încruntare abia vizibilă putea observa un ochi mai ager. Nu era el deplin mulțumit, ceva îl rodea. A fost și el la Alba-Iulia, nu putea să lipsească de acolo... Venind înapoi cu trenul, ședea într-un unghiu al

⁴²⁰ Gheorghe Jumanca (1849–1926) este unchiul lui Pavel Jumanca, a fost învățător la Cornereva, administrator al orașului Caransebeș, membru al Reuniunii de muzică și cântări.

compartimentului, privea în gol, cu gândurile departe. Parcă nu auzea manifestațiile de bucurie, cântecele de veselie ale tovarăşilor săi de drum. Ghiță Bona, mucalitul de totdeauna, veselul și însuflețitul corist se apropie de el:

– Taică prota, ce visați? Dete Dumnezeu și făcurăm România Mare!

– De, Ghiță, o făcurăm. Ne ajută Dumnezeu de ne văzurăm visul împlinit, dar mă tem că n-am fi vrednici s-o și păstrăm. Dumnezeu bunul ne ajută de o văzurăm, tot el să se îndure să-i poarte de grijă.

Omul cu lungă experiență de viață cetea departe în viitor și se temea de ce aveau să aducă vremile ce vor veni și păcătoșenia noastră.

Conducerea treburilor mărunte care cădeau în sarcina Consiliului Național o avea profesorul Petru Barbu. Sediul se găsea la Banca Poporală, unde dânsul era director. Membrii Consiliului mai aveau îndatorirea să organizeze toate satele din Graniță până la Dunăre și Valea Almăjului. Găsim în însemnările publicate în foile de pe atunci străduințe frumoase ale unora din aceștia. Dar activitatea cea mai de seamă a desfășurat-o tot tineretul întors de pe fronturile războiului. Vremurile erau tulburi, viața nu prea era sigură. Numai aceștia înfruntau primejdiile, căci erau familiarizați cu ele.

Și s-au făcut bune treburi. Lumea și-a văzut liniștită de îndatoririle sale și n-au fost multe cazuri de neînțelegeri și incidente mai grave.

Garda Națională s-a înfiripat încă din primele zile și constituia un bun organism pentru paza vieții și averii obștești. Se înșiruiseră aci tot tineretul întors de pe front. Printre români se mai găseau și vreo 2–3 nemți, crescuți și trăiți în acest oraș. Au luat în primire căzarma cu toate magaziiile, au fost toți echipați și înarmați. Ordinea și disciplina a fost de toată lauda. Membrii gărzii aveau solda cuvenită gradului. Fondurile le-a constituit contribuția publică a locuitorilor orașului, cu deosebire neguțătorii au dăruit sume mari, averile fuseseră amenințate de mișcările revoluționare.

Toți membrii gărzii purtau insigna tricolorului românesc. Pe edificiile publice și casele din centru flutura drapelul național. Era peste tot liniște, bucurie... Se veselea lumea din plin. Petrecerile și cântecele se țineau lanț.

*

Bucuria cea mare însă n-a ținut mult. Lumea privea spre soare răsare, așteptând dorobanțul român. A venit însă dinspre apus armata sârbească. O mică unitate militară, sub conducerea unui locotenent, a ocupat orașul și a luat

în mâinile sale toate trebile administrative ale orașului și regiunii întregi. Garda Națională a fost desființată, armele au fost predate – care au fost – cei mai mulți le-au ascuns, pentru orice eventualitate ce putea să se ivească.

Sârbii nu ne vedeau cu ochi buni, considerându-se stăpânii Banatului, nu vedeau cu ochi buni nicio mișcare ce avea tendințe naționale. O reprimeau îndată și încă cu brutalitate. Numeroși fruntași din unele sate au fost ridicăți de la vetrele lor și trimiși între baionete la Belgrad. În Caransebeș nu au fost arestări, conducătorii de aici au căutat să impună liniște și au fost ascultați.

Consiliul Național a rămas în funcțiune. Lucra însă de comun acord și sub ordinele trupelor de ocupație. Comandantul detașamentului de la Caransebeș era ridicat din soldat de rând la gradul de locotenent. Om fără cultură, avea câteodată porniri brutale și sălbaticе. Erau însă parate la timp. Consiliul Național avea fonduri bogate, jertfea mult și-i plăteau sârbului multe chefuri și petreceri și-i mai arendau și sume de bani și se netezau în felul acesta toate asperitățile, se îmblânzeau pornirile. Alături de comandantul locotenent se găsea un sublocotenent care vorbea perfect românește. De bună seamă a fost român. O spunea aceasta și firea și originea locului de unde era. Dânsul însă nu vrea, mai bine zis nu cuteza s-o spună.

Soldații sârbi nu făceau niciun rău cu intenție. Umblau însă mereu în stare de beție, trăgeau focuri de arme pe tot locul și ziua și noaptea. Am văzut un soldat sârb care făcând de santinelă în fața căzărni de pe corso, cu o iscusință demnă de treabă mai bună, cum ține arma la umăr, cu mâna cealaltă, pe la spate, trăgea focuri în sus. Și ne miram de meșteșugul său. Un alt soldat sârb, umblând fără rost pe uliți, în colțul străzii noastre cu strada Traian Doda, trăgea focuri repetate în pământ și improșcau gloanțele tot lungul străzii spre piață. Și era ulița plină de copii. Ba Viorel, cum se găsea de partea de dincolo, a trecut chiar prin ploaia de gloanțe să vină spre casă. Am înmărmurit când l-am văzut și numai o minune dumnezeiască l-a scăpat de moarte. Nici azi nu-mi pot da seama cum a scăpat.

Sârbii au luat tot ce-au găsit prin căzărni și au trimis la Belgrad. Prada a fost bogată, Caransebeșul fusese un centru militar. Se găseau acolo mii de haine civile rămase de la cei mobilizați. Umblau soldații sârbi de la casă la casă și le vindeau ieftin de tot, ca să-și facă rost de bani pentru băutura.

Detaşamentul sârbesc a conlucrat totuşi cu românii. Colabora cu Consiliul Naţional şi nu prea lua în seamă vechea administraţie ungurească, dar numai ca organizaţie de execuţie al (sic) poruncilor date. Nu se împiedeau nici de tricolor. Mai fâlfâia încă pe edificiile publice, alături de cel sârbesc şi se mai purta în pălării sau pe piept de către cetăţenii oraşului.

*

Prin luna februarie sârbii au plecat. A venit armata franceză. Cu mare bucurie şi cu manifestaţii nestăvilite şi osanale a fost primită. Au intrat în oraş într-un adevărat triumf. Soldaţii francezi au fost de o complezenţă cu noi (cum nu mai văzuserăm încă la cătane. Parcă toţi umblaseră la cine ştie ce şcoale de bună purtare, de cavalerism. Între ei se găseau şi doi negri, ţinta atenţiei tuturor trecătorilor, copii se ţineau după ei ca după urs şi dânzii zâmbeau mereu şi-şi vedeau liniştiţi de drum.

Ne-am bucurat atâta de plecarea sârbilor, am primit cu cântece şi urale de bucurie pe fraţii noştri francezi, dar crudă ne-a fost înşelarea şi amare zilele ce au urmat.

Detaşamentul francez a avut o purtare cum nu se putea mai aleasă, mai ireproşabilă. Comandamentul lor însă a dat ascultare oamenilor stăpânirii de până azi şi au introdus din nou administraţia ungurească, cu toate ale sale concepţii vechi şi păcate multe. Din teritoriul ocupat de francezi s-a făcut o nouă unitate administrativă ungurească, „Lugos vármegye”, cu un prefect la Lugoj şi tot aparatul administrativ în subordine. Paza satelor a căzut din nou în sarcina jandarmilor unguri. Pretutindenii furnicau aceste bestii cu pene de cocoş la pălărie, spăima de până atunci a bieţilor locuitori români de sub oblăduirea stăpânirii de la Budapesta.

Tricolorul român a dispărut de pe tot locul. Cei care se mai găseau cu vreo cocardă naţională pe piept erau crunt bătuţi de către jandarmii unguri. Consiliul Naţional nu mai funcţiona. Intraserăm cu totul sub călcâiul cu pinteni al vechei stăpâniri oligarhice.

Ungurii erau oameni foarte vicleni. Ei îşi dădeau bine seama că sub înfăţişarea de până ieri nu-şi puteau face trebile lor şoviniste. Au îmbrăcat masca democraţiei vremii. Îşi puseseră toţi cocardă roşie la chipie sau pe piept. Sub masca aceasta ridicaseră muncitorii împotriva populaţiei de țărani şi cărturari, negustori şi meseriaşi ce-i aveam, români sau nemţi. Agenţi porniţi

de șovinismul unguresc propagau un crez nou, în care dânșii nu credeau, dar cu care își ascundeau cu iscusință tendințele lor păcătoase, de îndemnuri rătăcitoare de suflete. În felul acesta, semănând anarhia, voiau să-și satisfacă orgoliul șovinismului național unguresc.

Jandarmii unguri împânziseră orașul. Erau peste două sute. Se îngrămădiseră aci, căci pe sate nu îndrăzneau să se ducă. Abia se iveau și erau primiți cu focuri de armă. Umblau cu cocardă roșie la chipiu și furnicau pe toate ulițele în patrule mai mari, urmărind orice mișcare ce nu le era pe plac.

Se constituise un comitet din câțiva rătăciți pe aci de pe alte meleaguri și vrei 3-4 meseriași unguri pribegiți, Dumnezeu mai știe de pe ce plaiuri străine. Luaseră rolul Consiliului Național de până aci și impuneau organelor administrative ale orașului voința lor.

De 1 mai au rânduit o mare manifestație muncitorească cu drapele roșii și placarde cu inscripții democratice. N-au fost mulți, o mână de oameni, dar gălăgioși și provocatori. Populația pașnică nu i-a împiedecat, i-a lăsat în pace, avea convingerea că toate acestea erau jocuri de teatru de scurtă durată. Vor veni ca mâne zilele limpezi ale izbăvirii noastre. Natura însă s-a supărat rău în această zi de mișcare muncitorească, care atunci nu-și avea locul, căci nu era sinceră. Era un fel de joc mascat al șovinismului oligarhiei de până ieri. Toată ziua a bătut vijelie cu ploaie și neauă, ca în dricul iernii, de erau bieții oameni ce se încolonaseră în această mascaradă de teatru toți feșteliți și drapelele lor ca niște cârpe de spălat podelele. Numai jandarmii, zbirii de până ieri ai poporului, călcau țanțoș și îngâmfați.

Mulțimea cetățenilor privea cu milă și cu un oarecare grad de simpatie pe muncitorii încolonați în manifestație. Nu-i aproba, ci tocmai dimpotrivă, dar îi înțelegea și-și da seama de cursa în care fuseseră atrași și-i căina cu milă. Privea cu ură neîmpăcată la jandarmii care-și fluturau, cu vechea și cunoscuta îngâmfare, în marșul cadențat al vechiului lor orgoliu șovinist, penele lor de cocoș de la pălării.

*

În aceste zile de frământare socială, eu îmi vedeam de necazurile mele multe și complicate. Toată agoniseala mea de trei ani și mai bine mi s-a risipit în cheltuielile de înmormântare și pomeni. În cursul iernii s-a mai dus Nică Țucu până la Dăngeni să vândă meiul ce mai rămăsese acolo în grădina lui

Spiridon Mocanu. L-a cumpărat tot inginerul Ion Păunescu, care rămăsese tot acolo, continuându-și trebile gospodăriei sale și afacerile de tot felul pe care le învățea. Rămăsese singur administrator al materialelor ce se mai găseau în grajdurile boierului Mavrocordat și știa cu mintea sa de oltean să le folosească pentru interesele sale personale.

Țucu a vândut meiul cu 1.500 de lei. După ce și-a acoperit modestele cheltuieli de drum, mi-a adus și mie partea ce mi se cuvenea, în câteva sute de lei. La reîntoarcere s-a oprit și la Vârciorova și ne-a adus cuferele pe care le lăsaserăm la bunul preot Pitulescu la trecerea noastră dincoace.

Din hărnicia de furnică a mamei, aveam adunate în pod bucate suficiente pentru familia noastră, până în primăvară, dar mai trebuiau multe. Numeroase cerințe și nevoi se cuveneau împlinite și bani nu prea aveam de unde lua. În vremea războiului mama primea un fel de ajutor după copiii mobilizați, mai trimeea și Achim câte ceva din solda sa. Acum acestea se gătaseră. Ana abia câștiga pentru ea. Achim și Gin erau fără ocupații, Gin se apucase cu prietenul său Ionică Răduț de meseria de pantofar. Făcuseră atelier în camera mică a casei noastre și cârpeau încălțăminte stricată, câștigau ceva, să nu stea degeaba. Avea însă și el nevoie de multe, era, ca și mine, gol de haine.

Eu eram considerat suspendat din postul meu de către superioritatea mea școlară-bisericască. Dacă ceream repunerea în drepturile mele, Consistoriul după vechiul său obicei în cazuri dificile sau pe care nu voia să le dezlege – nu mi-ar fi răspuns. Din pricina epidemiei de gripă spaniolă, școlile se găseau închise. Eu am anunțat imediat ce am sosit Consistoriul că m-am întors din război și mi-am luat postul în primire. De Crăciun am rânduit copiii cu icoana nașterii și cu steaua. După sărbători am început școala. Nimeni nu mi-a aprobat revenirea la catedră, dar nici nu m-au împiedecat. Legile în vigoare și evenimentele în fierbere erau de partea mea.

Epitropia parohială mi-a acordat leafa începând cu luna ianuarie. Problema restanței era mai complicată. M-am dus la profesorul dr. Petru Barbu, primul epitrop și purtătorul socoților bisericesti și i-am cerut banii. Era dreptul meu. El nu era împotriva mea. Chiar m-a sprijinit când a fost cazut. Trei luni s-a mai dat familiei mele leafa după ce sosise ordinul de sistare. El însuși mi le-a povestit toate acestea când ne-am întâlnit la București în primăvara anului 1916. Era însă urâcios de felul lui, cu deosebire când trebuia să facă pe oficiosul. Eu la rândul meu eram foarte pornit și revoltat.

—Domnule profesor, vă rog să-mi dați restanța salariului meu pe trei ani.

—Ce restanță? Salarul ți s-a sistat la ordinul Consistoriului.

—Consistoriul nu avea dreptul să-mi sisteze salariul meu. Ordinațiunea ministerială din 1914, nr. 120.000 este limpede și categorică: Familiile învățătorilor și profesorilor au drept la leafa întregă a titularului plecat la război pe tot timpul mobilizării. Cu ce drept Consistoriul mi-a sistat leafa și mi-a lăsat familia pe drumuri.

—Cum cu ce drept? Nu știi unde ai fost, n-ai fost dezertor din armată?

—Ba am fost, o știu și eu și o știți și dumneavoastră, că ne-am întâlnit la București și o știe toată lumea, dar dovediți-mi cu acte. Arătați-mi sentința justiției militare prin care am fost condamnat la pierderea salariului. Cu ce drept Consistoriul, din organ bisericesc-școlar s-a prefăcut în tribunal militar?

—Bine, ai dreptate. Dar noi, în timpul absenței dumitale am plătit suplinitori.

—Din leafa mea?

—Din leafa dumitale. De unde era să plătim? Îți vom da ce a mai rămas.

—Va să zică pomană de câteva sute de coroane.

—Câteva sute de coroane. Și acelea o să-ți prindă bine în sărăcia dumitale.

—Domnule profesor, eu nu sunt pomanagiu, eu nu cer pomană Am să primesc de la dumneavoastră suma de 6.000 de coroane. Nu primesc nici 5.999. Dacă nu-mi veți plăti suma întregă, vă dau în judecată pentru furt. Mi-ați furat pâinea de la gura copiilor, mi-ați aruncat familia în mizerie. Nu vă acuz pe dumneavoastră, nici epitropia sau comitetul parohial, ci pe acela care din înălțimea sa, cocoțat acolo de noroc și îndrăzneală, a lovit fără cruțare în mine. Mă învinovățește de dezertare pentru că, îndemnat de sentimentele mele, am părăsit armata ungurească și am trecut Carpații dincolo să mă pun în serviciul neamului. Și dânsul se milogea la picioarele stăpânilor și zbirilor neamului nostru, de la Budapesta. Locotenentul Bály Laszlo nu m-a raportat că am dezertat, s-a gândit s-o facă episcopul ortodox român al Caransebeșului, ca și prin această faptă mârșavă să-și justifice față de stăpân loialitatea sa nețarmurită. Și acum, schimbându-și cojocul, s-a pus în fruntea mișcării naționale și conduce solia plaiurilor noastre dezrobite la București și oferă regelui României actul unirii hotărât la Alba-Iulia de toată conștiința românească. În strălucirea norocului său, ce-i pasă de un nenorocit, care a fost cinstit în sufletul său și a urmat porunca sentimentelor sale naționale.

Se uită lung la mine profesorul Barbu și-mi spune:

–Vezi, așa îmi place să te văd! Ți-a fost de folos pribegia în lume, te-a schimbat, așa cum trebuie să fie un om în viață! Ai fost un copil bun și elev distins, erai însă prea timid, un motoflece – iartă-mi vorba – dar așa erai. Omul se cuvine să fie om, îndrăzneț, cuviincios, însă să nu fie nici obraznic, dar nici prea lăsător, să aibă demnitatea sa personală și să nu se lase să fie călcat în picioare. E dreptul dumitale. Cere în scris Consistoriului să revină asupra ordinului dat.

– Am să cer și nu numai atâta, am să-i spun preasfințitului părinte și ce-am pe suflet, așa cum vă spusei și dumneavoastră. Mi-e totuna. Nu mă poate da afară din dascălie. Și dacă ar face-o, lumea mi-e deschisă, voi găsi și eu o pâne pentru copiii mei pe undeva.

*

Eu am trecut granița în noaptea de 4 spre 5 octombrie 1915, calendarul vechi al bisericii noastre ortodoxe. Abia s-a împlinit luna și venerabilul consistoriu, în ședința senatului școlar, întrunită în ziua de 11 noiembrie, aduce decisul N° 7303 șc., prin care mi se sistează plata salariului.

De această dată familia mea încă nu știa cu precizie unde mă aflu și autoritatea mea școlară se grăbește să mă condamne de călcarea legilor militare. Pripirea aceasta este semnificativă, dar și condamnabilă. E o poveste cu mult tâlc și în același timp murdară și scârboasă. E o dovadă mult grăitoare de sentimentele ce le nutrea atotputernicul vlădică față de mine, dar și de „cinstitul” său suflet românesc. Povestea condamnării mele, de către „prea sfânta autoritate” bisericească școlară, începe „ex offo” direct din ședință, fără niciun raport din afară. Reproduc în întregime acest act:

N° 7803 șc. ex 1915

„Lățindu-se vestea că învățătorul Pavel Jumanca din Loc nu mai este la miliție în sectorul la care a fost împărțit, până la clarificarea chestiei epitropia parohială se îndrumă ca să sisteze licvidarea salariului numitului învățător”.

Decisul este semnat de episcopul Miron Cristea și de referentul școlar Ștefan Jianu.

„Vestea lătită” era foarte simplă. Mi-a povestit-o profesorul dr. Petru Barbu, primul episcop al bisericii, când l-am întâlnit la București în primăvara anului 1916. Pera Hărtilă i-a scris din Turnu Severin funcționarului consistorial Ghiță Borlovan, cu care era prieten, că eu mă aflu acolo. Ghiță s-a grăbit să arate scrisoarea lui Herțilă episcopului. Și acesta a adus cauza în ședință.

Cu această poveste se sesizează și organele școlare de stat. La 6 aprilie 1916, Inspectoratul școlar al comitatului Caraș-Severin se adresează episcopului Miron Cristea cu următoarea scrisoare:

2147/1916

Méltóságos és Főtisztelendő Püspök Úr!

A nagyméltóságú Vallás és Közoktatásügyi Miniszter úrnak 1950/916 VII d. Számú rendeletére, tisztelettel kérem, méltóztassék értesíteni Jumanka Pál Karánsebesi gör. kat. román felekezeti tanító holtartózkodásáról s vajjon az iskola fenntartó hitközség kifizeti-e nevezett tanító illetményeit.

Fogadja Méltóságod kiváló tiszteletem nyilvánítását.

Lugos, 1916 év április hó 6-án

Dr. Szabó Béla
kir. Tanfelügyelő

Pe românește:

N° 2147/916

Ilustrisime și Prea Sfințite domnule episcop

La ordinul N° 31.950/916 VII d al Excelenței Sale domnului ministru de culte și instrucțiune publică, cu onoare vă rog să binevoiți a mă informa de locul unde se găsește Pavel Jumanca, învățător la școala gr. or. română din Caransebeș și oare comunitatea bisericească susținătoare de școală, plătitu-i-a numitului învățător competențele sale.

Primiți Ilustrisime expresiunea deosebitei mele stime

Lugoj, 6 aprilie 1916

Dr. Szábo Béla
inspector școlar regesc

Consistoriul diecezan răspunde sub N° 1758, din 14 aprilie 1916. Redau răspunsul în traducere românească:

Cu referire la stimabila dumneavoastră adresă cu N° 2147 din 6 aprilie a.c., avem onoare să vă comunicăm că nu cunoaştem locul unde se găseşte învăţătorul şcolai gr. or. române din Loc şi că din această cauză Consistoriul nostru, încă în 11/24 novembre 1915, sub N° 7303 şc. a dispus comitetului parohial din Loc, ca până la alte dispoziţii să sisteze ordonanţarea lefii numitului învăţător.

Primiţi...

Caransebeş, 14 aprilie 1916

În şedinţa sa din 13 februarie 1917, Consistoriul diecezan se ocupă din nou de chestiunea mea.

N° 157 şc. ex 1917

În cauza învăţătorului Pavel Jumanca de la şcoala confesională din Loc se cer informaţiuni de la Regimentul 8 de honvezi în cauza solicitaţiunii învăţătorului Pavel Jumanca.

Adresa către regiment este următoarea în traducere românească:

Către Onor. comandament al regimentului 8 de honvezi în Loc

Cu onoare rugăm Onor. comandament să binevoiască a ne comunica locul unde se găseşte învăţătorul de la şcoala confesională ort(otodoxă) română din localitate, Pavel Jumanca, aparţinător cadrelor regimentului dumneavoastră şi totodată şi adresa sa exactă.

Caransebeş, din şedinţa senatului şcolar al consistoriului diecezan, ținută la 26 februarie 1917.

Filaret Musta

Arhimandrit şi vicar episcopesc

Comandamentul batalionului de completare răspunde cu data de 30 martie 1917, sub nr. 2761 (Adresa din 26 febr. 1917 a consistoriului este înregistrată la comandamentul militar pe ziua de 29 martie 1917).

Restitui adresa, cu încunoştiinţarea că aci numitul, în ziua de 2 decembrie 1914 a fost repartizat la detaşamentul 8 de honvezi din Orşova pentru serviciul de siguranţă şi apărarea graniţei şi de atunci n-a sosit la batalionul de completare niciun fel de raport oficial, repartizarea sa actuală ne e necunoscută.

Răspunsul comandamentului militar se înregistrează sub nr. 1745–1917.

Cauza este dusă din nou în ședința senatului școlar, la 6 aprilie 1917 și se ia „spre știre”.

Toate intervențiile familiei mele, toată milogeala a fost zadarnică, consistoriul a rămas neclintit în hotărârea sa.

În vara anului 1917, regimentul meu, 8 de honvezi, își mută reședința din Lugoj la Caransebeș. Soția mea, îndemnată și sprijinită de careva binevoitor, înaintează o cerere la regiment, în care întreabă de mine.

Magy. Kir. 8-*aş* honv. Pótzászlóalj Parancsnokságának
Karánsebes.

Férjem Jumanca Pál ki született 1886 november 15-én s mozgosításkor mint sebesült vivó a Magy. Kir. 8-*aş* honvéd pótzászlóalj orvosai különítményében volt alkalmazva már régóta nem adott életjelt magáról. Minthogy a „Vörös kereszt” tudósító irodájától eddig semmiféle értesítést nem kaptam, azon alázatos kéréssel fordulok a Tekintetes Pótzászlóalj Parancsnokság színe elé, sziveskedjék férjem hollétéről értesíteni.

Redau în traducere românească textul acestei cereri:

Onor comandament al batalionului de completare al regimentului regesc ungar de honvezi N° 8 în Loc

Soțul meu, Pavel Jumanca, care s-a născut la 15 noemvrie 1886, la mobilizare a făcut parte din detașamentul de graniță de la Orșova al batalionului de completare N° 8 regesc ungar, de multă vreme n-a mai dat niciun semn de viață. Deoarece de la biroul de informații al Crucii Roșii n-am primit nicio încunoștiințare, cu acea umilită rugămintă mă adresez către dumneavoastră, comandamentul batalionului de completare, să binevoiți a mă încunoștiința de locul unde se află soțul meu.

Caransebeș, 30 mai 1917

Repetând rugămintea mea, rămân cu stimă, soția lui Pavel Jumanca.

Cererea soției mele a fost înregistrată la biroul batalionului de completare, în ziua de 1 iunie 1917 sub nr. 60 din 1917. Administrația ungurească era foarte punctuală, fie civilă, fie militară, cu data de 2 iunie, nevasta mea primește răspunsul pe care-l anexează aici în original și-l redau și în traducere românească.

T.cz. Jumanca Palné

Karánsebes
Potok u. 48 hsz.

Karánsebes 1917 június 2 án

Értesitem hogy bentnevezettről ezideig ide semmiféle hivatalos értesítés nem érkezett.

Amennyiben nevezettről hivatalos értesítés érkezik, úgy erről annak idején a községi elöljáróság útján értesíteni fogom. (numele indescifrabil) pótzj segédtsizt.

În româneşte:

Batalionul de complectare regesc ungar N° 8

Sosit 1 iunie 1917 N° 60 dtto 1917, cu o anexă

Soţiei lui Pavel Jumanca, Caransebeş, str. Potocului, nr. 48

Caransebeş 2 iunie 1917

Îşi aduc la cunoştinţă că despre aci numitul, până acum n-a sosit niciun fel de încunoştiinţare oficială. Întrucât vom primi încunoştiinţare oficială, despre aceasta vă vom aviza la timpul său, prin autoritatea comunală. Indescifrabil, adjutantul batalionului.

Acest răspuns a fost cea mai grăitoare dovadă că autorităţile militare nu luaseră nicio măsură împotriva mea. Şi în consecinţă, episcopia nu avea dreptul să-mi sisteze plata salariului. Cauza era limpede. Înarmată cu această dovadă, face din nou cerere la consistorul diecezan să i se achite restanţa şi să i se plătească regulat salarul curent. Episcopia însă rămâne pe punctul său de vedere, ilegal şi abuziv.

Cu obicinuita sa întârziere, senatul şcolar al consistorului diecezan, abia în şedinţa din 11/24 septembrie 1917 aduce cauza în şedinţă şi decide că nu admite cererea şi nici plata restanţei solicitate. Decisul senatului se comunică petentei prin protopopul tractual.

Anexez răspunsul în original:

În Loc

Venerabilul Consistoriu diecezan cu decisul ddtto 11/24 septembrie a.c. N° 4068 şc. nu a încuviinţat cererea Dtale ca să şi se solvească salarul sistat al

soțului Dtale și în urmare susține decisul ddto 11 noemvrie 1915 N° 7303 șc., prin care s-a îndrumat epitropia parohială ca să sisteze lichidarea salariului.

Caransebeș, în 31 octomvrie 1917

Andrei Ghidiu
Protoprezbiter

Vreimea s-a scurs, războiul s-a sfârșit. S-a făcut dreptate neamului românesc și m-am întors acasă. Am sosit acasă la 4 decemvrie 1918, după calendarul nou, în ziua praznicului intrării în biserică a Maicii Domnului – 21 noemvrie 1918. Școala se găsea închisă din cauza epidemiei de gripă spaniolă. Cu necazurile mele, cu boala și moartea soției, abia la 5 dec(embrie) vechi m-am adresat consistorului.

Venerabil consistor diecezan,

Subsemnatul Pavel Jumanca, învățător la școala confesională gr. or. română din Caransebeș, reîntorcându-mă acasă din război, vă rog să binevoiți a lua la cunoștință prezentarea mea la post și să binevoiți a dispune să mi se lichideze leafa împreună cu celelalte competențe.

Cererea mea se găsește înregistrată la consistoriu sub N° 6522, din 8 dec(embrie) 1918. Cauza este pusă în discuția ședinței senatului școlar din 20 decemvrie 1918. Decisul senatului este următorul:

N° 6522 șc. ex 1918

Învățătorul Pavel Jumanca din Loc aduce la cunoștință că întorcându-se din război își ocupă postul său și se roagă pentru lichidarea salarului.

Învățătorul Pavel Jumanca să-și ocupe cu 1 ianuarie 1919 postul la școala noastră confesională din loc, îndrumându-se epitropia parohială a-i solvi numitului învățător salarul regulat. Învățătorul ajutor Iancu Călțun se dispensează de postul său de la școala noastră confesională.

Tot la data de 5 dec(embrie) 1918 am făcut o cerere scurtă, în cuvinte hotărâte, solicitând restanța mea de leafă pe cei trei ani de război. Această cerere este înregistrată la consistor sub nr. 6523-1918.

Cauza aceasta este dusă la ședința senatului școlar abia la 22 aprilie 1919. Referent al senatului școlar este acum dr. Cornel Corneanu. Jianu murise încă în toamnă.

Redau hotărârea:

N° 6523 şc. ex 1918

Învăţătorul Pavel Jumanca din Loc subşterne ddto 5 dec(embrie) a.c. cererea sa referitoare la cererea salarului neplătit pe 3 ani, din 1 ianuarie 1916 până la finea lui decembrie 1918.

Rugarea se transpune protoprezbiterului cu aceea ca comitetul (sic) parohial să se pronunţe în cauza lichidării competenţelor cerute de învăţătorul Pavel Jumanca.

Şedinţa din 22 aprilie 1919.

În acelaşi timp m-am adresat şi comitetului parohial cu data de 21 februarie 1919. Reproduc o parte din textul acestei cereri:

Încă din 1 ianuarie 1916, fiind eu în război, s-a detras familiei mele întreg salarul meu şi nu s-a plătit timp de trei ani, până la reîntoarcerea mea acasă şi reluarea postului în primire. Mi s-a lăsat familia în braţele mizeriei, fără să se fie ținut cont de ordinaţiunea ministerului de culte şi instrucţiune publică nr. 120.000 din sept(embrie) 1914, care garantează, pe seama familiilor învăţătorilor mobilizaţi, tot salarul şi toate competenţele învăţătoresţi corespunzătoare gradului de salarizare din care fac parte. Salarul neplătit în aceşti trei ani face suma de 6.080 coroane. Sistarea salarului a atras după sine şi pierderea ajutorului de stat în considerabila sumă de 6.000 coroane, făcându-mi-se astfel o pierdere de mai bine de 12.000 cor.

Organele şcolare, care au decis sistarea salarului meu, n-au avut nicio îndreptăţire s-o facă aceasta. Forurile militare competente n-au adus niciând nicio sentinţă în contra mea ca militar, care să tragă spre sine pierderea salarului, ba nici măcar cea mai mică acţiune n-a fost deschisă în contra mea pe motivul că ar fi călcat legile militare.

Am rugat Venerabilul consistor diecezan să revină asupra decisului luat. Cererea mea însă n-a fost luată în seamă. În urma greutăţilor îngrămădite asupra familiei mele în decurs de trei ani, cari greutăţi şi-au atins acum culmea, am ajuns în imposibilitatea de a mai trăi. Toate datoriile adunate în acest timp reclamă acum să fie plătite, iar cheltuielile zilnice sunt înzecite, faţă de neînsemnata sumă de 163 cor. 66 fileri, cât e salarul meu acum.

Rog deci onor. comitet parohial, ca luând în considerare dreptul meu legal la salarul de 6.080 de coroane, să binevoiască a lua deciziune în cauză şi a cere

aprobarea sinodului parohial și a Venerabilului consistor diecezan, să mi se plătească restanța aceasta, care pe nedrept mi s-a oprit și la care cu niciun preț nu voi putea renunța.

Comitetul parohial încredințează cauza unei comisiuni, aleasă din sânul său, spre studiere. Aceasta se întrunește în ziua de 2/15 mai, sub prezidiul profesorului dr. Dimitrie Cioloca⁴²¹, având notar pe învățătorul pensionar Iuliu Vuia și aduce următoarea hotărâre:

Comisiunea școlară aflând de întemeiată cererea învățătorului Pavel Jumanca propune ca comitetul să îndemne epitropia să solvească numaidecât numitul învățător toate competențele sale de salar legale, specificate în lista alăturată.

„Protocolul” luat în ședința comisiei se înaintează, cu raport, comitetului parohial, pe data de 8/21 iunie 1919. Acest raport al profesorului dr. Dimitrie Cioloca, președintele comisiei, constituie un temeinic studiu și întreaga poveste a neplătirii salarului meu este foarte fidel redată. Se cuvine să-l copiez în întregime:

Onorat comitet parohial!

Satisfăcând însărcinării primite, am onoare a înainta în alăturare protocolul luat în ședința comisiei școlare, ținute în 2/15 mai a.c. – protocol ce conține decusul comisiei adus în cauza salarului reclamat cu tot dreptul din partea învățătorului Pavel Jumanca de la școala noastră din loc.

Decusul comisiei a fost adus în unanimitate, după ce au fost consultate toate dispozițiile în vigoare referitoare la competențele învățătorilor înrolați. În cele ce urmează vreau să justific hotărârea unanimă a comisiei.

Venerabilul consistoriu diecezan într-un acces de zel, explicabil în fine pentru cei ce vreau să înțeleagă situația critică a românilor de dincoace, mai ales în preajma declarării de război din partea regatului român, cu decusul său ddtto 11 noevre 1915 N° 7303 șc., dispune ca salarul învățătorului înrolat Pavel Jumanca, „să se țină în suspensie” pe motivul că numitul învățător „nu este la locul său” și îndrumă epitropia parohială să sisteze lichidarea salarului.

⁴²¹ Dimitrie Cioloca (1874–1963), originar din Șipet, studii liceale la piariști la Timișoara, studii teologice la Cernăuți (1895–1900), doctor în teologie la Cernăuți, publicist, profesor la Institutul teologic-pedagogic din Caransebeș din 1908.

Ven(erabilul) consistoriu desigur că în urma nesciinţii că numitul învăţător ar fi dezertat, a procedat astfel, fără să fie aşteptat ca armata austro-ungară să-l declare ca atare. Armata ungară şi la 1 iunie 1917, va să zică aproape la 2 ani după sistarea salariului învăţătorului din partea Ven(erabilului) consistor, încă nu a ştiut de ubicaţiunea lui, ceea ce se vede din răspunsul ddto 1 iunie 1917 N° 60 al comandantului Reg. 8, căruia numitul învăţător i-a aparţinut, răspuns ce i l-a solicitat soţia lui.

Stând deci lucrul astfel şi nefiind numitul învăţător nici până la sfârşitul războiului declarat dezertor, învăţătorul P. Jumanca are dreptul nediscutabil la toate competenţele sale de învăţător înrolat.

Are deci drept pe anii:

1916 în salar cor. 1.600,	în bani de cvartir	360 c.
1917 — — — 1.600,	— — — — —	360 c.
1918 — — — <u>1.600</u> ,	— — — — —	<u>360</u> c.
	5.000	1.080

Diferenţa de 200 cor. în salarul pe anul 1918 este justificată prin ordinaţiunea min(isterială) ddto 28 august 1918, N° 154.000 (v. „Hivatalos Közlöny”, nr. 21 din 1918), care modifică legea de salarizare din 1913, reducând anii de serviciu ai diferitelor clase şi grade de salarizare. Conform acestei dispoziţiuni, nu după 12, ci după 9 ani de serviciu intră învăţătorul în clasa III, gradul I, cu suma de 1.800 cor. Această ordinaţiune are putere retrogradă până la 1 ianuarie 1918; deci învăţătorul) P. Jumanca, care are 11 ani de serviciu – a fost instituit în dec(embrie) 1907 – trebuia să beneficieze deja începând cu 1 ianuarie de 1.800 cor., de fapt încă nici azi, la mijlocul anului 1919, nu beneficiază de această competenţă legală a sa.

Conform acestei ordinaţiuni îi compete şi pe anul 1919 suma de 200 cor. anual – câte 16,66 cor. lunar – în total deci pe lunile ianuarie-iunie a.c. 100 cor. Competinţele învăţătorilor înrolaţi sunt precizate în ordinaţiunea ministerială de sub nr. 120.000 ex 1914 (v. „Néptanítók Lapja”, nr. 37 din 10 sept[embrie] 1914).

În cazul acestei ordinaţiuni, toţi învăţătorii mobilizaţi mai aveau dreptul şi la ajutoarele de stat extraordinare, care în cei trei ani ar fi făcut 6.000 cor., care sumă familia învăţătorului cu siguranţă ar fi obţinut-o, dacă Ven(erabilul) consistoriu nu-i sista salarul. Învăţătorul P. Jumanca în petitul său nu ridică

pretensiune și asupra acestei sume, dar sunt convins că dacă și-ar valida-o înaintea forurilor civile, susținătorul de școală ar putea fi constrâns la despăgubire.

Pretensiunea învățătorului, exprimată în rugămintea adresată On(oratului) comitet par(ohial) este deci următoarea:

în salariu	cor. 5.000
în bani de cvartir	cor. 1.080
în diferența pe ianuarie–iunie 1919	cor. 100
	<hr/>
	suma 6.180 cor.

care pretensiune fiind motivată și justificată, propun să i se lichideze fără amânare.

Caransebeș, la 8/21 iunie 1919

dr. Dimitrie Cioloca
Prezidentul comisiunii școlare

Au mai trecut trei luni. Abia la 1/14 septembrie se prezintă cauza în ședința comitetului parohial. Se decide: „Să se dea învățătorului Pavel Jumanca salariul restant cu începere de la 1 ianuarie 1916”.

Luând în seamă întârzierea cu care se lucrau agendele la comitetul nostru parohial, am insistat pe lângă protoprezbiterul Andrei Ghidiu, președintele comitetului parohial, conducătorul oficiului parohial și protopresbiterul, să le dea curs. Și am redactat eu însumi raportul către consistoriu, i l-am dat să-l semneze și am dus eu singur actele la consistoriu în ziua de 13/26 septembrie 1919. Consistoriul diecezan, în ședința din 8/21 octombrie 1918, decide sub N° 2509–1919:

Hotărârea Comitetului parohial din Caransebeș ddto 1/14 septembrie 1919, cu care s-a decis ca să se dea învățătorului Pavel Jumanca salariul restant cu începere de la 1 ianuarie 1916, se aprobă.

În necazul meu, în cumplita mea amărăciune, am făcut o lungă plângere Consiliului Dirigent, cărmuitorul treburilor noastre administrative. Aceasta am făcut-o însă numai după ce stăpânirea noastră românească și-a întins autoritatea sa și asupra plaiurilor noastre bănățene, numai atunci am putut-o face. N-am cerut nimic Consiliului Dirigent, i-am arătat doar o stare de fapt, o „răsplată” ce s-a dat unui fost dezertor din armata ungurească, ca să intre în serviciul neamului românesc – nu de justiția militară ungurească, ci de omul

care străluceşte în plină lumină naţională, după ce fusese unealtă docilă în mâinile stăpânirii de la Budapesta.

Consiliul Dirigent, Resortul cultelor şi al instrucţiunii publice, cu ord(inul) N° 12.988/919, Secţia VI, dispune să mi se plătească toate ajutoarele de stat care s-au acordat învăţătorilor confesionali în cursul anilor de război. Ordinul este trimis percepteurului regal român din Caransebeş.

Cu data de 2 ianuarie 1920 şi numărul de mai sus se trimite Revizoratului şcolar din Lugoj următoarea adresă:

Domnule revizor,

În legătură cu raportul înaintat sub N° 2909/919, vi se trimite copia ordinului adresat percepţiei regale române din Caransebeş, cu observările următoare.

1. Învăţătorul de urgenţă să-şi clarifice situaţia faţă de fondul de pensiuine;
2. Să raportaţi de urgenţă la suspendarea, sistarea salariului învăţătorului Pavel Jumanca s-a observat § 22, 23, 24, 25 art. de lege XXVII-1907 şi întrucât se află urme la revizorat, să ne trimiteţi copiile autentice. Competinţele de salariu de la biserică primitu-lea numitul învăţător cât a fost suspendat din oficiu.

În urma memoriului înaintat de mine, Consiliul Dirigent, resortul cultelor şi al instrucţiunii publice, cu N° 12.988/1919, se adresează Consistoriului diecezan din Caransebeş, la 2 ianuarie 1920:

Venerat consistoriu,

Sunteţi poftiţi a ne da desluşire asupra suspendării învăţătorului gr. or. Pavel Jumanca din Caransebeş, adusă prin decisul d(umnea)voastră N° 7304 din 11 noemvrie 1915 şi 4088 din 11 sept(embrie) 1917.

Să ne daţi desluşiri că din ce motiv s-a suspendat şi că pe timpul cât a fost suspendat primitu-şi-a ulterior salariul? La suspendare observatu-s-a procedura cercetării disciplinare prescrisă de art. XXVII–1907 a leg(ii) ungare şi întrucât?

p. şeful resortului Ghibu

Consistoriul din Caransebeş, sub N° 90/1920 raportează ... „că învăţătorul Pavel Jumanca din Caransebeş n-a fost suspendat din postul său. Menţionatele decise se referă (la) suspendarea lichidării competenţelor numitului învăţător dispărut între timp şi solvite după reocuparea postului său la 1 ianuarie 1919 în

întregime. Ținem să accentuăm că substitutul numitului învățător asemenea a fost retribuit și astfel comuna bisericească a avut să suporte îndoite sarcini.

Rugăm totodată Onorabilul resort să binevoiască a ne înștiința despre originea emanării prețuitei dumneavoastră recercări”.

Se cuvine să mă opresc o clipă la răspunsul consistorului, dat Consiliului Dirigent. Referentul cauzei este dr. Cornel Corneanu. Își ține de datorință ca să amintească „că substitutul” meu „asemenea a fost retribuit și astfel comuna bisericească a avut a suporta îndoite sarcini”. Era punctul de vedere al celor de la consistoriu, să mi se plătească doar ce rămăsese din plata suplinitorului ... un fel de pomană. Și mai cuprindea și un pic de răutate răspunsul consistoriului în fraza de mai sus. Dovada cea mai bună despre aceasta e ultimă frază: „Rugăm totodată Onorabilul resort să binevoiască a ne înștiința despre originea emanării prețuitei dumneavoastră recercări”.

Se nizuiau să afle cine i-a înștiințat pe cei de la Consiliul Dirigent de situația mea. După părerea lor comisesem o abatere și poate se gândeau și la măsurile ce ar fi fost să mi se aplice pentru aceasta. Dar era prea târziu. Nu mai făceam parte din subordinea lor. Cu „Decretul” N° 15.544–1919, din 30 sept(embrie) 1919, fusesem numit învățător titular la școala primară de stat din Caransebeș.

Mi s-a plătit toată restanța în preajma Crăciunului. În acest lung timp de tândăleală banul se devalorizase simțitor. Coroana ajunsese de slabă valoare. Statul ungar se prăbușise și un an întreg a fost suficient ca moneda să se prăbușească. Totuși restanța aceasta mi-a fost de bun folos, mi-am achitat datoriile toate, inclusiv împrumutul contractat pentru construirea casei la anul 1909. Măcar m-am ales cu atâta din șirul acesta de necazuri.

*

Dezertarea mea din armata ungurească a preocupat și comitetul Asociației învățătorilor de stat și comunali: Krassó-Szörény vármégyei tanítóegyesület. În ședința sa ținută în ziua de 25 iunie 1918, făcând o dare de seamă asupra situației învățământului din comitat, între altele spune:

Hadba vonult 158 tagtársunk, kik közül többen arany vitézségi érmet, katonai érdemkeresztet, I és II osztályú ezüst vitézségi érmet s bronzérmek érdemeltek ki maguknak.

Sajnálattal, szégyenkezve kel bevallanunk, hogy áruló is akadt soraink között. Zsumanka Pál, karánsebesi felekezeti tanító megfeleltelve a haza iránti hűségére, átpártolt az oláhokhoz, szégyent hozva arra a testületre, a melynek ő érdemetlen tagja volt.

A választmány megvetéssel fordul el elvetemedett kortársától, s őt mint arra érdemetlent az egyesület tagjainak sorából törli, s az egyesületből kirekeszti.

Pe româneşte:

Au plecat la război 158 de colegi, dintre care mulţi au primit medalia de aur, crucea militară de vitejie, medaliile de argint cl. I și II de vitejie, medalia de bronz.

Cu părere de rău, cu ruşine trebuie să recunoaştem că între noi s-a găsit și un trădător. Pavel Jumanca, învățător confesional din Caransebeș, uitându-și credința față de patrie, a trecut de partea valahilor, aducând ruşine asupra corporației al cărei nedemn membru a fost.

Comitetul se întoarce cu dispreț de la colegul lor rătăcit și ca nedemn îl șterge din șirul membrilor asociației și-l exclude din asociație.

Secretarul asociației, ungur fanatic, nutrea o neîmpăcată ură împotriva neamului nostru. Umbla îmbrăcat întotdeauna în vechiul costum al nobilimei maghiare, tuna și fulgera în revista „Nepoktatás”, al cărei redactor era, împotriva tuturor de care i se părea că nu sunt buni patrioți; s-a învățit să fie scutit de mobilizare, în tot cursul războiului a fost acasă, dând lecții de patriotism altora.

Soarta își are câteodată ironiile sale. Din încredințarea președintelui asociației românești, eu – dezertorul nedemn și „trădătorul trecut de partea valahilor” am luat în primire întreagă averea vechii asociații ungurești. Am trecut și pe aceasta, cu tot ce avea, „de partea valahilor”.

Secretarul egyesületului se dusese în țara ungurească. Rămăsese numai președintele, care era un om cumsecade. Îl chema Zöld Jozsef, unchiul drăguțului sublocotenent care era așa de cumsecade de la concentrarea noastră din vara anului 1912 la regimentul de honvezi. Învățătorul Zöld a mai trăit ca pensionar în Lugoj și nu s-a simțit cu nimic supărat pe concetățenii săi valahi.

Din arhiva – rămasă la școala din Lugoj – am extras procesul verbal al ședinței din iunie 1918 și-l păstrez ca un limpede grăitor document al veacurilor.

*

Situația mea familiară era cât se poate de grea și necazurile multe și de tot soiul. Stările sociale din oraș erau tot mai încurcate și mai confuze. Întâmplarea îmi aduce chiar acum în mână două scrisori din cele multe, pe care le-am scris eu lui Nică Țucu în vremurile acestea. Reproduc câteva fragmente din ele:

La 7/19 Februarie 1919, scriam prietenului meu:

„Noi pe aici o ducem bine. Francezii sunt cei mai cuminiți și mai nobili oameni din lume. Se zice că nu este pădure fără uscături, niciun popor fără secături, dar între francezii de aici nu s-a putut vedea niciunul, zic niciunul, care să aibă o purtare necorectă. Au văzut-o și străinii și-i admiră și ungurii și nemții.

«Trenul Ardealului Românesc» vine acum până aci în gară și o întreagă procesiune e zi de zi spre Sibiu. Lumea aleargă pe capete, să capete câte un os de ros. Acum pare că, ca nicidecum altă dată, mișei ies la suprafață, să vâneze posturi grase. Și le și succede aceasta la cei mai mulți.

Cu foaia nu s-a putut face nimic până acum, din lipsă de hârtie. Dacă va găsi hârtie, o să înceapă. Noi lucrăm acum la înființarea unei tovărășii care, după însuflețirea ce a produs-o între țărani noștri, cred că ne va succede. Deci fără să vreau, mă vezi iar în învălmășeala veche, în munca pentru alții. Dar n-ai ce face. Nu poți lăsa lumea în mâinile socialismului jidănesc.

De la Conferința de Pace vin vești care se contrazic. Un lucru se afirmă cu siguranță, că dacă vom pierde din Banat ceva, atunci va fi un unghi mic cuprins între Tisa, Dunăre și o linie de la Dunăre la Tisa, care triunghi e chemat să apere Belgradul. Am văzut însă asigurări, venite din Sibiu, de la cei din jurul guvernului de acolo, că ar fi sigur întreg Banatul al nostru.

Cassian Munteanu a edat la București un ziar săptămânal, «Banatul», care se ocupă exclusiv cu chestiunile bănățene.

Se afirmă că în cel mai scurt timp sârbii vor ieși cu totul din Banat. Suntem în așteptare. În teritoriul ocupat de armata română întreaga administrație, de toate soiurile, e sub ordinul românilor. În toate bisericile și nemțești și

ungureşti se pomeneşte regele Ferdinand şi în toate şcolile se învaţă Istoria românilor şi Geografia ţinuturilor locuite de români.

S-au înscris voluntari în armata română în trei zile nouăzeci de mii de ardeleni, români şi saşi. O armată de 40 de mii a plecat în contra Aradului. Moţii lui Iancu, cu mic cu mare, cu arma şi traista cu muniţie, în hainele de acasă au plecat la lupta de dezrobire...

Eu sunt bine şi sănătos însă cam fără bani. Venerabilul Consistoriu n-are de gând să-mi dea leafa restantă”.

Din scrisoarea de la 14/27 martie 1919:

„Te-am tot aşteptat să vini tu şi mă mir de ce nu-ţi faci o zi ca să vini până aici. Sunt atâtea lucruri la care am avea nevoie de sfătuire reciprocă. Evenimentele se precipită tot înspre anarhie. Ungaria e întregă în anarhie. Zilele acestea s-au întâmplat evenimente mari în Peşta, Seghedin, Arad şi alte oraşe ungureşti... Şi la noi aci oraşul a început să fie înăbuşitor. Jandarmii unguri, împreună cu toţi funcţionarii de stat şi toţi muncitorii, calfele de toate branşele, toată jidănimia şi toţi derbedeii din oraş au început să se obrăznicească. E ultima încercare a celui ce se înecă, dar cum francezii le tolerează totul şi cum noi, românii suntem neorganizaţi şi fără arme, ne putem trezi că vom lua-o la vânătoare. Jandarmii, finanţii care au arme şi fac servicii, împreună cu francezii au început să-şi facă mendrele. Vreau să dezarmeze pe francezi şi să pună mâna pe putere. Aceasta nu vor ajunge-o, dar încurcături ne pot face.

Consiliul nostru Naţional doarme sau cel mult se îmbată şi se sărută cu jidanii şi joacă «csardas». Noi, care nu suntem în Consiliu, am intervenit la comanda franceză să-i dezarmeze pe jandarmi şi le-am oferit serviciile noastre. Nu ştim încă ce va fi.

La Conferinţa de Pace, cearta e cea veche. Sârbii nu cedează, românii şi mai nu, aşa că nici până în ziua de azi Comisia n-a putut lua o hotărâre în chestiunea Banatului. Cei de la Bucureşti se ceartă ca ȧigani pentru vălău. Au intervenit cei din miniştri ai Ardealului, Basarabiei şi Bucovinei ca să se pună capăt certelor, să se formeze guvern naţional, în frunte cu Iuliu Maniu, dorit de însuşi regele.

În România se poate călători şi de aici direct, cu permis de la comandamentul francez din Timişoara, prin cei de aicea şi peste Sibiu cu paşaport de la

Ministerul de Interne, pe baza legitimațiilor de aici. Hamat s-a dus la București peste Vârciorova direct cu permis francez.

Mai ai lei românești? Păstrează-i, căci cursul lor se ridică mereu. Au ajuns aproape de 3 coroane leul. Eu nu-i mai am. A trebuit să-i schimb, căci n-am cu ce trăi. Chestia salariului meu e cea veche. Nu vreau dâșii să știe de dreptul meu. Caută și vino duminică pe aici. Atâtea lucruri sunt de vorbit și baremi duminică te vei putea smulge de acasă.

Eu stau și mai prost cu câmpul. Sunt legat de școală, grădinile îmi sunt în câmp, n-are cine să le îngrădească, n-ai cu ce aduce spini, ba nici măcar topor nu e. N-am găsit acasă nici cea mai mică sculă de lipsă. Trebuie să încep de la început. În tot Caransebeșul și în tot Lugojul nu s-a găsit un topor. Dacă tai lemne, trebuie să împrumut de la vecini. Mă îngrozesc când mă gândesc că trebuie să-mi fac arătura și n-am para chioară. Mâne-poimâne voi ajunge să nu am ce mânca".

Aceste două scrisori mărturisesc îndeajuns de limpede situația în care mă găseam eu, dar și stările sociale și naționale în grea și încurcată frământare.

Deschiseseam școala, dar mergea greu. La catedra învățătoarei Ana Borlovan, care se afla grav bolnavă și încă în iarna aceea s-a stins, venise o învățătoare tânără, absolventă a școlii pedagogice de la Lugoj, Adriana Savii, fiică de învățător. Era bine pregătită și se silea să facă față împrejurărilor. Primea cu bunăvoință și mulțumire îndrumările metodice pe care i le dădeam unde era cazul. Preda la clasele I-II. Eu aveam clasele superioare. Țineam și locul școlii de aplicație. Zilnic aveam câte doi elevi ai Institutului pedagogic, care-și făceau aci practica. Ne dădeau mult de lucru și dâșii. Schițele de lecții pe care le prezentau trebuiau corectate, lecțiile ascultate, îndrumate, criticate și calificate. Anul școlar se redusese simțitor. De-abia se începuse școala în 8 septembrie, că s-a pornit epidemia de gripă spaniolă și și-a închis porțile. Când le-am redeschis, în luna ianuarie, a fost nevoie s-o luăm de la început. Și în mai s-a încheiat anul școlar. Se cerea să facem sforțări peste puterile noastre, ca să realizăm ceva progres. Ne era ușurată munca prin faptul că nu ne mai chinuiam cu limba maghiară. Scăpaserăm de ea. La școala statului, în clasele mici, se predă românilor românește, în celelalte aveau ore și de limba română pentru copiii românilor. Guvernul Karolyi luase aceste dispoziții.

Întinderea stăpânirii româneşti asupra Ardealului deschisese multe posibilităţi românilor noştri, dar şi multe poftes adeseori exagerate. Şi năvala o dădeau mai ales cei ce erau până azi unelte docile în mâinile stăpânilor. Cu aceleaşi mijloace îndrăzneţe şi necinstite, băteau la uşile feluritelor resorturi ale Consiliului Dirigent şi străbăteau. Mulţi s-au căpătuit. Până mai ieri îşi bătea pieptul pe placul celor de la Budapesta, acum au început un cântec nou, înfăşurat în tricolorul românesc, găsindu-şi merite naţionale pe care nu le-a avut niciodată şi afirmându-le în gura mare.

Oamenii cumsecade stăteau departe. Cei tineri se înrolaseră în armata română, voluntarii veniţi din Moldova se găseau la unităţile lor. Şi când s-a terminat marea operă a unificării, când au lăsat uniforma şi armele, tot aparatul de stat era completat şi pentru dânşii nu se mai găseau locuri. Masa de praznic era deja plină de oaspeţi, pentru dânşii nu mai era loc. Căci aşa sunt rânduielile lumii: unii mor jertfindu-se pentru un ideal, ca alţii să beneficieze de truda şi suprema lor jertfă, să trăiască din idealul realizat.

Îmi aduc aminte de o scenă neînsemnată dar mult grăitoare.

Într-o primăvară năpădiseră pomii un potop de omidă. Rămăseseră pomi care n-o aveau, dar venea valul pe jos prin iarba şi se urca mereu, prăpădindu-i rând pe rând şi pe aceştia. Ca să-i salvăm pe cei neatinşi, am legat în jurul trunchiului hârtie, pe care am uns-o cu un strat gros de smoală. Omizile se urcară până la cordonul de apărare, se roteau împrejur să găsească o trecătoare. Dar înţelegând că nu se nimereşte aşa ceva, au dat asaltul asupra piedicii, înfruntând-o cu o minunată jertfă supremă. Se urcau una după alta, care cum ajungea la smoală se lipea acolo găsindu-şi moartea. Peste cadavrele lor se urcau altele şi se lipeau şi acestea. Sute din aceste lacome gângăanii şi-au găsit moartea, dar scopul a triumfat. Din cadavrele lor s-a făcut un pod de trecere şi cele venite în urmă au înaintat şi s-au înfruntat din bunătatea frunzelor pomului, datorită jertfei supreme a sutelor de semene ale lor.

Aşa e viaţa tuturor fiinţelor, aşa e şi în marea societate omenească. Unii se jertfesc şi alţii beneficiază, trăiesc din jertfa oamenilor, la care nimeni nu se mai gândeşte, în cele mai dese cazuri, beneficiarii atribuindu-şi lor meritele celor dispăruţi şi preamărindu-se cu ele.

La marele praznic al unirii naţionale s-au ospătat din belşug multe secături şi mulţi păcătoşi. Şi pentru cei ce au depus treaba şi osteneala lor, pentru

famiile celor ce s-au jertfit, „Patria recunoscătoare” n-a mai găsit ce să le mai dea, doar niște fărâmituri rămase.

Eu când am ajuns acasă, am avut atâtea necazuri și atâtea lipsuri de împlinit. Mi-am încheiat „misiunea” și m-am retras în carapacea sărăciei mele. Împrejurările m-au împins din nou în timiditatea mea, de care credeam că am scăpat măcar în parte.

Fără o îmbrăcăminte potrivită, înțolit în uniforma corpului voluntarilor, împestrită cu ce mai găseam pe aici, nu-mi da mâna să mă îndes și eu în față. Rămâneam în coadă și asistam în comedia ce se juca în societatea noastră caransebeșeană, ca pretutindena cu ifose și sforăituri bine ticluite și frumos răsunătoare ale atâtor comedianți iscusiți și ticăloși. Înțelegeam mascarada lor, dar ce puteam face decât să mă închid în durerile și preocupările mele de toată ziua. Mulțimea mă simpatiza, se atașa mie. Fusesem „dincolo” în Țara Românească și mă prețuia pentru aceasta. „Domnii” însă nu mă vedeau cu ochi buni, mă priveau cu aceeași desconsiderare ca și mai înainte. Pentru dânsii eram tot dascălul sărac și timid de mai înainte, „dezertorul de la datorie”. Nu mă vedeau cu ochi buni în cercul activității lor. Șeful „oțeliților” dr. Cornel Corneanu însoțise pe vlădica Miron Cristea la București, predaseră regelui „actul unirii”, primiseră decorații. Ei făcuseră România Mare!

Pe lângă îndatoririle mele dăscălești, aveam atâtea de refăcut pe lângă casă. Nu aveam bani, mă străduiam singur sau împreună cu Gin. Achim plecase la un curs financiar la Sibiu, ca să poată ajunge și el la o bucată de pâine. Au fost destui cu aceeași școală ca și dânsul, care se săltaseră prin îndrăzneala lor la posturi înalte. Era atâta nevoie de oameni cu pregătire școlară în toate domeniile și el avea școala de comerț, superioară de la Brașov. Învățase carte românească. Dar și el era tot Jumânconi modest și cuviincios, nu știa să-și facă loc cu coatele. S-a dus la cursul financiar și a intrat funcționar la Direcția financiară din Lugoj. A venit apoi la primăria orașului și a dus în spate agendele contabilității și financiare cu multă vrednicie, dar mereu hărțuit de atâtea secături săltate de noroc și vremi.

Salariul nu-mi ajungea să trăiesc cu familia mea numeroasă. Lucrarea pământului reclama cheltuieli ce depășeau puterile mele. Pe lângă pământul nostru am mai luat pământ în parte de la alții, mi-am cumpărat – cu bani luați împrumut – o păreche de cai, am reparat cocia rămasă desfăcută prin grajd și

am trudit din greu, împreună cu Gin, toate ceasurile mele libere din zi și multe din nopți cu lună ca să putem face față cerințelor de viață, care se tot înmulțeau.

Toată această conduită a mea pare ridicolă și chiar prostească. Când atâtea perspective se deschideau în fața tuturor, când oameni inferiori mie ca vrednicie românească și capacitatea intelectuală s-au așezat în situații frumoase – eu m-am întors la coarcele plugului. Eu n-am avut niciodată spirit de orientare sau de inițiativă. Eu am umblat întotdeauna cu ochii închiși în lume. N-aș fi cutezat să cutreier drumurile, să bat pe la uși, să mă îndes cu umerii. Și dacă aș fi făcut-o n-aș fi reușit. Fire stângace, m-aș fi făcut și mai ridicol și cine m-ar fi luat în seamă? Am rămas să-mi continui viața în vechea mea „mocănie”. Aveam și eu îndrăzneala mea, dar numai în apărare, când eram lovit. Atunci aveam toate însușirile unui bun luptător. De asemenea aveam toată îndrăzneala, energia și priceperea omului de inițiativă și conducere când era vorba de interesele obștești.

*

Toată lumea se nizuia spre adunarea rândurilor, toate păturile sociale se organizau. Era o permanentă furnicăre omenească. Focarul tuturor frământărilor devenise Sibiu, orașul de reședință al Consiliului Dirigent. Nici dascălimea românească nu putea rămâne mai în urmă. S-a format în capitala vremelnicească a Ardealului un Comitet de inițiativă și organizare. În aceste lucrări preliminare se distinseseră bănățenii prin activitatea lor. În frunte se găseau învățătorii Iuliu Vuia, pensionar de la Caransebeș și Iuliu Moldovan de la Arad. Vuia era și președintele comitetului organizator.

Cu toate necazurile mele și sărăcia mea m-am dus și eu la acest congres⁴²² convocat la Sibiu, cu chemare înflăcărată pentru toți învățătorii din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș. S-a adunat la congres multă lume dascălească. Pe atunci nu se putea călători fără permis de călătorie. Ardelenii puteau lesne să plece de acasă. Autoritățile românești deja instituite acolo le eliberau permise de drum fără nicio piedecă. Nimeriserăm prost noi ceilalți, din Banat și

⁴²² Este vorba despre Congresul învățătorilor români din Transilvania și Banat, organizat la Sibiu în februarie 1919. Cu această ocazie s-a înființat Asociația învățătorilor români din Ardeal, Banat și părțile ungurene.

Crișana. Arădani și bihoreni se găseau încă sub călcâiul unguresc. Banatul era împărțit în două, între ocupația franceză cu administrația ungurească și cea sârbească, cu poruncile acesteia.

Pentru noi caransebeșenii era mai ușor. Venea trenul din Ardeal până în gara Țiglarie, nu trecea la gara mare. Certificatele de drum ni le-a eliberat Consiliul Național de aici. Nu mai era în funcție, dar hârtiile sale erau luate de bune în Ardeal. Au venit la congresul de la Sibiu și mulți învățători din restul Banatului. Au călătorit pe jos, clandestin până la Caransebeș, fără acte și aci Consiliul Național le-a dat și lor hârtia trebuitoare. Unii au luat calea spre Ilia. Arădani și bihoreni s-au dus pe jos sau ascunși în căruțe țărănești.

Nu toți dascălii s-au dus la Sibiu pentru congres, se mai nimereau printre dâșii și de cei ce căutau pe acolo rost de căpătuială. Valurile cele mari însă s-au dus din înflăcărare națională și profesională. S-au grăbit acolo să-și poată spune, pentru prima oară, cuvântul hotărât și deschis pentru temeluirea învățământului pe noi așezări mai corăspunzătoare vremilor și rânduirea unei vieți profesionale mai dreaptă și mai cu multă demnitate.

Călătoria până la Sibiu a fost îndeajuns de grea și obositoare. Îngrămădeală de călători, vagoane ruinate, locomotive încălzite cu lemne. Orașul suprapopulat nu ne-a putut adăposti, ne-am găzduit prin satele vecine. Noi, cei de pe aici, am nimerit la Gușterița. Eu am avut un noroc. M-a întâlnit prin oraș un prieten de al fratelui meu Achim, absolvent al școlii superioare de comerț din Brașov, care avea un bun serviciu pe la Consiliul Dirigent și m-a luat cu dânsul în camera de la hotel. Așa acolo o dormeză. Era de la Vârciorova, de lângă Caransebeș și-l chema Sgăvârdea. Mai târziu a ajuns în slujbă înaltă pe la Uzinele Reșița și s-a dovedit om cumsecade, dar s-a prăpădit încă de tânăr.

Congresul învățătoresc a ținut aproape o săptămână. S-au dezbătut cu multă migăleală, dar și cu multă vorbărie, cum era și firesc, toate chestiunile de ordin școlar, cultural și profesional. Ședințele Congresului au fost prezidate de către învățătorul pensionar de la Caransebeș, Iuliu Vuia, în prezența șefului resortului cultelor și instrucțiunii publice, Vasile Goldiș și generalului Moșoiu.

La congres s-a constituit „Asociația învățătorilor din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș” și s-a ales președinte Iuliu Vuia și un comitet compus din învățători din toate provinciile românești de dincoace de Munții Carpați.

Ministrul Goldiș ne-a cerut la finea congresului să mai rămânem încă două zile în Sibiu, că vine o delegație franceză să cerceteze situația de la noi și mai cu seamă plângerile bănăţenilor și ale celor din Crișana. Suntem mulți și vom face efect. Și ne-a mai spus că pentru cei din depărtări mai mari și cei lipsiți de mijloace, se acordă câte o sumă de 500 de coroane, ca să-și poată acoperi nevoile.

Am rămas cu toții. La ajutor au năvălit destui din cei de pe aici sau cu situație materială mai bună. Eu nu m-am dus să cer, cum nu s-au dus nici alții ca mine din timiditate, din patriotism exagerat ori din simplă prostie, socotind rânduiala omenească de totdeauna.

Și a fost o manifestație strălucită. Voci de mii de oameni și-au strigat dreptul la viață națională pentru toate plaiurile românești de veacuri încătușate, în fața delegației franceze, înconjurată de frunțașii noștri politici.

Valul de mulțime s-a vărsat apoi pe străzile orașului. S-au rupt zăgazurile oficiale și potopul s-a revărsat cu toată năvalnica furie. Au fost sparte ferestrele multor instituții străine, bănci, societăți comerciale. Drapele ungurești erau scoase de prin podurile caselor, aruncate în stradă, dripite cu picioarele sau arse, în urletele mulțimii însălbăticate.

S-a lătit apoi vestea că la școala călugărițelor s-a interzis fetelor românce să vorbească limba lor. Și s-a pornit apoi puhoiul spre căminul de fete. Furia crescuse până la delir. Tragedia ce avea să se producă nimic n-o mai putea a împiedica. Școala avea porțile zăvorâte și ferestrele oblonite. În frunte se aflau câțiva ofițeri din corpul voluntarilor, profesori și învățători cei mai mulți. Oameni cu judecată mai temperată și-au dat seama de urmările acestei porniri de oameni însălbăticiți. S-au urcat pe ziduri și au strigat mulțimii să se oprească. Au intrat apoi înlăuntru, au cerut să iasă afară fetele românce. Când le-a văzut mulțimea s-a înduioșat, femeile plângeau, bărbații aveau lacrimi în ochi. Fetițele se intimidaseră de manifestația de dragoste a potopului de oameni. Cei mai apropiați le îmbrățișau, daruri de bani curgeau în poala lor cu pumnii.

S-a pornit apoi din nou valul de urlete.

Un ofițer voluntar, profesor, nu mai știu cum îl chema, psiholog minunat, a intrat în mănăstire și a cerut călugărițelor să iasă pe terasă. Se ascuseseră în fundul chiliuțelor și plângeau și tremurau de frica morții.

—Ieșiți afară imediat! Ieșiți că de nu e mare nenorocire. Ieșiți că de nu mulțimea năvălește înlăuntru și va fi îngrozitor ce se va petrece.

Au intrat și alți ofițeri și le-au scos mai mult în silă. Era clipa supremă, valul de oameni începuse să treacă zidurile. Când s-au ivit călugărițele, înconjurată de ofițeri, a fost un clocot de urlete, mii de pumni se ridicau amenințatori. Dar românul se aprinde ușor și-n clipe de mânie săvârșește crime chiar. Sufletul său însă e bun și milos. Ușor se liniștește. Când a văzut călugărițele strânse grămadă, umilite, cu capetele plecate și zguduite de plâns ... le-a fost milă de ele, strigătele s-au potolit, s-au întors și au plecat cântând „Deșteaptă-te române”, „Pe-al nostru steag” și celelalte cântece politice.

Oare ce-ar fi făcut ungarilor într-un caz de acesta? Nu cred că s-ar fi potolit.

Se pornise ideea să ne prezentăm și noi bănățenii în fața delegației franceze, să ne plângem necazurile și durerile noastre și să cerem alipirea Banatului la România cât mai curând. Se poate că ideea să fie pornit chiar de sus, de la Consiliul Dirigent ori poate și de jos, din ambele părți, căci dorința era a neamului întreg.

Eram noi mai bine de o sută de învățători bănățeni, mai erau o mulțime de compatrioți de-ai noștri și cu alte treburi pe acolo. S-au mai alăturat și alții de pe aici sau de pe alte plaiuri românești. Ne-am adunat câteva sute de „refugiați” bănățeni. Se pune problema cine să vorbească în numele nostru? Nu se prea nimereau cunoscători ai limbii franceze. Poate se găsea el vreunul, dacă era nevoie chiar de prin vechiul regat. Cine l-ar mai fi indentificat? Dar nu știu cum s-a făcut că se prezintă învățătorul Constantin Liuba⁴²³ din Lugoj, să vorbească dânsul, că e și bănățean și știe și limba franceză. Și a scris prietenul nostru Liuba ce și-a fi scris și s-a prezentat în fruntea noastră.

Ne-am adunat într-o sală mare. Eram mulți de tot, de nu mai aveam loc, umpluserăm și coridoarele. Șeful delegației era un colonel înalt, încă tânăr. Sosește însoțit de Iuliu Maniu și încă câțiva membri ai Consiliului Dirigent și alți fruntași ai vieții noastre naționale. Liuba se prezintă, își ia poziția demnă și cuviincioasă și rostește cuvântarea îndeajuns de bine, doar ici-colea mai împiedecându-se. Nu știu ce va fi spus și cum va fi grăit. I-am făcut noi galerie. Am strigat pe românește: „Vrem Banatul!”, „Banatul! Banatul!”.

⁴²³ Constantin Liuba a fost învățător la școala confesională română ortodoxă din Lugoj.

A răspuns colonelul, ce va fi răspuns, ne-a salutat cu mâna zâmbind și a plecat.

—Domnule Liuba, i-am zis eu când am ieșit afară – oare va fi înțeles colonelul măcar în ce limbă i-ai vorbit, că ce-i vei fi spus, mă tem că nu va fi înțeles?

—Ce vă ocoșește dracu? Eu am învățat limba franceză ani de-a rândul și o știu perfect.

—N-o fi cu franceza ca și cu limba sârbească? Își zicea un altul de prin părțile Lugojului.

—Mă, bată-vă Dumnezeu! Și asta ați aflat-o? Vezi, aci aveți dreptate. Eu, cu felul meu de a mă ocupa cu de toate, în dorința mea de a ști totul, nimeresc o carte slavonă, un fel de manual cu dicționar și pe românește, cu lecții de conversații. Mă aștern pe muncă și învăț vreo șase luni ... „limba sârbească”. Într-o vreme, când credeam eu că știu destul mă apuc să vorbesc cu sârbii pe care-i cunoșteam în Lugoj. Încep cu unul, încerc cu al doilea. Zâmbesc și mișcă din umăr, jenați cumva. Mă, mă gândesc, de ce dracu nu vorbesc așa cu mine. Într-o zi îmi spune unul: „Domnule învățător cum vorbești d-ta?”.

—Sârbește.

—Domnule, să mă ierți, dar d-ta nu vorbești sârbește. Mi se pare că d-ta vorbești bulgărește.

Și omul avea dreptate. Învătasem, fără să-mi dau seama, limba bulgară și șmecherul ăsta știe pățania mea, de aia mă luă cu sârbeasca. Cu franceza însă e altfel, pe aia o știu bine.

Fi-va fost așa, n-o puteam controla. Vorba e că am ieșit cu fața curată și ne-am spus necazurile noastre bănățene în fața delegatului francez și eram împăcați cu conștiința noastră. Dascălul Liuba și-a continuat învățătura de limbă bulgară. Când eram redactorul revistei „Școala Bănățeană”, primeam la schimb revista școlară bulgară „Pedagoghiceska Practica”, care apărea la Korma în Bulgaria și i-o trimiteam regulat, ca s-o descifreze.

Când ne-am întors de la congres, pentru noi, bănățenii, ne-au pus la dispoziție un tren special până la Caransebeș. Vagoanele erau ruinate rău, cu ferestrele sparte și era iarnă, dar era bine și așa. Nici celelalte trenuri nu erau mai bune. Toate trecuseră prin furia războiului.

*

Muncitorii din oraș începuseră să se organizeze. Francezii nu se amestecau în treburile interioare ale orașului. Se puseseră numai în gardă față de orice eventualitate. Prin păreții căzărmiilor de sus scosese răștile a două mitraliere, care dominau strada în jos și în sus. Aci erau staționați.

În fața acestei mișcări muncitorești, sprijinită de cei vreo 200 de jandarmi și de aparatul administrativ, plugarii noștri rămăseseră cu totul descoperiți și neorientați. Consiliul Național în realitate nu mai exista. Puțini din membrii săi se mai îngrijeau de interesele obștești.

Era de mare folos în aceste vremi de dezorientare profesorul dr. Moise Ienciu⁴²⁴, care vorbea perfect limba franceză și făcea legătura între oraș și detașamentul francez de ocupație. În misiunea aceasta mai era ajutat și de contabilul Augustin Munteanu, care de asemenea cunoștea, în oarecare măsură, această limbă. Profesorul Ienciu nu avusese loc în Consiliul Național, nu era bine văzut de „oțeliții” de aici, care puseseră stăpânire acolo. Dânsul se preocupa mereu de necazurile cetățenilor și se silea să informeze pe ocupanți de stările din oraș și de nemulțumirile românilor.

Era bun prieten cu dânsul și cinstit colaborator, tânărul profesor de la institutul pedagogic, Pavel Grecu, unul din animatorii mulțimii în vâltoarea „revoluției”. Eu trăiam bine cu ei. Aproape zilnic ne întâlneam și comentam împreună evenimentele sociale. În convorbirile noastre s-a născut ideea întemeierii unei tovărășii a plugarilor pentru desfacerea produselor lor și aprovizionarea cu cele necesare căminelor și gospodăriilor lor. Am redactat împreună un proiect de statut și am chemat mulțimea la adunare. Mi-au ajutat amândoi la lucrările pregătitoare, Pavel Grecu a venit și la adunarea generală, a dat toate explicațiile de trebuință pentru organizare, dar au refuzat amândoi să intre în conducerea noii însoțiri plugărești. Nu aveau de gând să rămână în Caransebeș. Nu peste mult au și plecat, cu încredințări oficiale, în altă parte. Eu am fost tot timpul inspirat de ideea colaborării frățești între toți factorii care au

⁴²⁴ Moise Ienciu (1881–1953), studii liceale la Timișoara, Facultatea de drept la Cluj, Facultatea de teologie din Cernăuți, doctor în teologie la Cernăuți (1910), profesor la Institutul teologic din Caransebeș, membru al Astrei, al Societății de lectură „Ioan Popasu”, al Societății pentru crearea unui fond de teatru român. În timpul războiului a fost pe frontul italian. A reprezentat Institutul teologic la adunarea națională de la Alba Iulia.

un rol de conducere în viaţa socială. Această credinţă a mea s-a accentuat şi mai mult în zilele acestea de mari prefaceri şi de închegare naţională. În vremea aceea de frământare nu era greu să aduni oamenii. Era de ajuns să le spui la câţiva doar şi vestea se răspândea şi afla mulţimea toată. Au venit şi intelectuali. I-am văzut cu drag şi le-am cerut colaborarea cu toată sinceritatea sufletului meu. Am constituit un consiliu de administraţie al tovarăşiei din ţărani frunţaşi şi cu mintea mai dezgheţată, am ales preşedinte pe avocatul dr. Gheorghe Lăbonţiu⁴²⁵, caransebeşan fanatic, bine văzut în oraş şi fără porniri pătimăşe. Eu am fost ales secretar, iar prietenul meu din copilărie Dumitru Sgăvârdea⁴²⁶, casier.

În înflăcărea mea pentru programul obşteii, am trecut cu vederea toate animozităţile şi răutăţile trecutului şi am dorit să colaborăm în armonie frăţească, noi, caransebeşenii. Şi mă gândeam că tovarăşia are nevoie şi de om de legi şi spre acest scop era la locul său dr. Lăbonţiu, dar şi de un om cu spirit negustoresc şi pentru aceasta era potrivit Mitruţ Sgăvârdea.

Am început activitatea cu aprovizionarea plugarilor. Sarea şi fierul erau cele mai arzătoare trebuinţe. Şi am realizat frumoase lucruri şi de bun folos oraşului. Considerând vremile tulburi în care trăiam, principalul scop al întovărăşirii noastre – care nu fusese cuprins în statutele de organizare – era înmânuncherea plugarilor într-un întreg organic, ca să constituie o forţă de luptă, când interesele lor sunt în primejdie. Şi această intenţie a noastră s-a dovedit de mult folos. Mişcarea muncitorească, căzută pe mâni păcătoase şi cu intenţii distrugătoare, se cuvenea să aibă alături sau chiar în faţă o puternică organizaţie autohtonă, legată de glie, pentru apărarea acesteia de orice rătăcire şi pentru păstrarea vechilor tradiţii locale şi stimularea îndemnurilor naţionale spre marele ideal al neamului românesc.

Plugarii noştri nu erau împotriva muncitorilor. Nu simpatizau deloc cu frământările lor, nu pentru scopul trâmbiţat, pe care-l vedeau – dacă nu (cu) bunăvoinţă, măcar cu nepăsare – ci pentru rătăcirile în care îi purtau falşii

⁴²⁵ Gheorghe Lăbonţiu (1878–1960), avocat la Caransebeş, a studiat la Facultatea de drept din Budapesta, în timpul studiilor a fost secretar al Societăţii „Petru Maior” a studenţilor români din Budapesta.

⁴²⁶ Dimitrie Zgăvârdea, născut în 1887 la Caransebeş, studii: liceul la Braşov, Facultatea de drept din Budapesta, contabil şi controlor diecezan la Caransebeş, consilier la episcopie.

apostoli ai unui crez pe care nu-l aveau. Sub masca democrației propagau ura împotriva neamului românesc și a statului român, în noua sa așezare, ca pe căi lăturalnice să-și servească șovinismul lor exagerat, de totdeauna.

Noi nu ne-am amestecat în trebile lor. Nici n-o puteam face. Administrația și jandarmeria erau alături de ei sau mai bine zis în fruntea lor. Conducătorii mișcării muncitorești erau de-o îndrăzneală provocatoare. Se sileau să impună organelor administrative voința lor și le reușea. Primarul orașului era sub controlul lor. În permanență se găsea în biroul primarului câte unul sau doi conducători ai mișcării muncitorești. Toate dispozițiile se dădeau numai cu aprobarea lor.

Toate au mers neted până când „oamenii cei noi” s-au amestecat în trebile și interesele plugarilor. Într-o bună zi au dat ordin că la morile din oraș se poate măcina numai cu aprobarea comitetului de muncitori. Și din cantitățile măcinate un anumit procent era pentru muncitori. S-au mișcat atunci și caransebeșenii noștri. Au venit a doua zi de Rusalii la mine și m-au întrebat că ce să facă? Le-am spus că a doua zi să se adune câțiva, să mergem la primărie. M-am dus la președintele tovărășiei și l-am rugat să vină cu noi.

Ne-am dus la primar. În cabinetul său se găseau doi reprezentanți ai muncitorilor, un evreu și un neamț, ceva funcționari rătăciți pe aci, fără căpătâi. Eram un grup de vreo 15 inși. Avocatul dr. Lăbonțiu a spus în câteva cuvinte glasul nostru de protest împotriva ilegalității ce se aplica asupra dreptului cetățenesc al agricultorilor din oraș.

Primar al orașului era lugojeanul Frideric Pauck, care cunoștea bine limba românească, era un om foarte prudent și iscusit diplomat. Încadrat de cei doi cerberi, nu ne spuse nimic hotărât, ne anunță însă că în aceeași zi, după amiază, vine la Caransebeș comitele suprem de la Lugoj, să ne prezentăm la dânsul și să-i spunem doleanțele noastre.

La ora fixată, sala primăriei gema de lume. N-a fost nevoie de niciun fel de propagandă. Au venit plugarii noștri potop și au mai venit și meșteșugari și muncitori români și cărturari în număr mare. Pavel Grecu presăraseră prin sală și pe la galerie pe studenții celor două institute de învățatură românească, ca să-i facă oaspeții o primire măreață.

Föispánul Aurel Isekutz cunoștea bine limba românească. Se vorbea că ar fi fost și dânsul, ca mulți alții din zbirii stăpânirii ungurești, de origine

românească. Se spunea că pe un străbun al său îl chema Isac și fiind mic de statură îi ziceau „Isăcut” și de acolo i se trăgea originea numelui.

Când intră în sală este întâmpinat cu un potop de strigăte: Trăiască România Mare! Ura! Ura! Trăiască România Mare!

Avocatul Labonțiu iese în față, clocotul se liniștește. Îi spune pe scurt doleanțele poporului și drepturile sale călcate în picioare de ordine nesocotite și samavolnice.

Comitele suprem al comitatului nou izvodit „Lugos Vármegye”, comite o mare imprudență. Cunoștea bine limba ascultătorilor, orașul avea o oarecare autonomie administrativă și limba românească, prin legea administrației de la 1886, decretată de limbă oficială. Ordonanțele guvernului Karolyi, acum răposat, încă dispuneau folosirea limbii poporului în toate agendele oficiale. Dintr-un capriciu sau dintr-o nesocotită imprudență, urmașul românului Isăcut începe să vorbească ungurește. Dar abia rostește cuvântul „uraim” („Domnii mei”) că se rup zăgazurile și se pornește potopul. Lumea urlă din toate puterile: Vorbește românește, te afli în România Mare! Traiască România Mare!

Brusc se ridică de la masă comitele Isekutz și părăsește sala. Se face liniște. Un grup de cărturari se grăbesc în urma lui. Se pornesc în biroul primarului discuții aprinse. Vremea trece. În plictiseala așteptării se pornește cântecul „Deșteaptă-te române”. Pe ferestrele deschise se duc departe acordurile acestui vechi marș românesc care a alimentat atâta vreme sufletul neamului cu tărie națională și voință de luptă.

După vreo oră și jumătate fâișpânul se întoarce și începe Domnilor!

Așa!, Așa! strigă valul de oameni. Românește, că ești în țară românească!

A vorbit mult și bine, a făgăduit totul. Știa că nu va mai ajunge dânsul să le îplinească. Zorile eliberării începuseră să se ivească la marginea orizontului nostru. Povestea aceasta era să se sfârșească tragic și nesocotit. Un grup de studenți de la Institutul Pedagogic, în avântul lor copilăresc, s-au hotărât să-l împuște pe Isekutz când va trece în mașină pe lângă podul ce duce la gară. Erau tot tineri, care veniseră de pe front, la care moartea unui om era un lucru de nimic. Muriseră atâția din camarazii lor și din dușmanii ce se aflau în față, trecuseră peste sânge și cadavre omenești, uciderea era lucru de toată ziua. Între complotiști se afla și băiatul profesorului dr. Petru Barbu din cursul al patrulea pedagogic. Îi spune tatălui său isprava pentru care se pregătesc.

Profesorul, om cu scaun la cap, dă fuga la primărie și stăruie pe lângă föispán să nu plece spre Lugoj pe drumul obicinuit. Nu-i spune de ce, dar comitele își dă seama de înțelesul avertismentului și pleacă pe Valea Bistret, pe la Ciuta și Maciova, ieșind la Căvăran. Și așa, spre norocul său, nenorocirea a fost încunjurată.

A doua zi au apărut niște mici afișe de propagandă ale social-democraților improvizați, șoviniști mascați, în care, într-o limbă stâlcită românească, se îndeamnă plugarii să nu asculte de cărturari, să se alătore lor, că numai dânșii năzuiesc interesele poporului. Dar cine le mai lua în seamă?

Într-o vreme, încă înainte de această adunare, în timpul când obrăznicia jandarmilor unguri își ajunsese culmea, profesorul Ienciu îmi spune:

- Jandarmii ăștia sunt o mare pacoste pe orașul nostru. N-am putea oare să facem ceva? Cum sunt împrăștiați cu locuințele prin case particulare în toate părțile orașului, n-am putea oare, printr-o anumită organizare, să-i facem inofensivi. Se mai găsesc arme multe prin oraș?
- Mai sunt. Au mai fost ridicate, dar au mai și rămas.
- Cum am putea organiza un asalt prin surprindere într-o noapte asupra locuințelor lor? Să-i dezarmăm!
- E o problemă dificilă. O mică greșeală și se pot întâmpla prăpădiri de oameni și e păcat. Dar n-ar strica să studiem șansa Vorbim cu conducătorii satelor. Acolo toți au arme, au chiar și mitraliere. Să dea năvală asupra orașului, îi călăuzim noi aci pe la locuințele zbirilor sălbateci. Și poate nici nu va fi nevoie de o operație militară în stil mai mare. Cred că va ajunge o demonstrație înarmată și „vitejii” o să dispară.

Ne-am ocupat de problema aceasta, vorbirăm și cu satele, dar n-a mai fost nevoie de nicio intervenție. S-a întins și pe plaiurile noastre stăpânirea românească.

*

Când s-a prăbușit împărăția austro-ungară și s-au ivit zorile libertății naționale, s-a cutremurat toată suflarea românească de marea bucurie. Toate fețele, atâta amar de vreme încruntate, s-au înseninat. Lacrimi de bucurie au strălucit în ochii celor ce au plâns veacuri multe și grele. Viața de toate zilele s-a

prefăcut în praznic, în sărbătoare. Toată lumea era veselă. Această seninătate plină de sănătate n-a fost întunecată nici de ocupaţia sârbească. Treceau doar nori fugari şi zorile se limpezeau iarăşi şi izbucnirile de veselie se porneau din nou.

Când am ajuns acasă am găsit oraşul în plină sărbătoare. Se uitaseră atâtea dureri şi necazuri, atâtea amărăciuni şi lovituri ale sortii, toate suferinţele îndurate în marele cataclism al războiului de mai bine de patru ani, parcă nimeni nu-şi mai aducea aminte de cei iubiţi ai lor, prăpădiţi în vârtoarea cea mare a cumpelitei înclăştări între popoare. Sosise marea zi a învierii naţionale, se întorcea neamul românesc „din moarte la viaţă” şi se veselea toată suflarea şi cânta şi juca şi se bucura... Vechile cântări naţionale se iviseră din ascunzişul lor şi răsunau pe tot locul şi de pe buzele tuturor. Cântau mereu vers de bucurie, de înălţare sufletească şi bătrâni şi tineri, cânta toată suflarea şi „lăuda pe Domnul”. Pe lângă vechile doine şi marşuri, răscolite din adâncuri, s-au ivit cântece noi, aduse de peste Carpaţi sau iscodite de localnici, improvizatii născute într-o clipă de izbucnirea lăuntrică, de mare avânt patriotic:

Treceţi batalioane române Carpaţii
La arme cu frunze şi flori
V-aşteaptă izbânda, v-aşteaptă şi fraţii
Cu inima la trecători.

.....

Haideţi fraţi să-ntindem hora
Spre uimirea tuturor
Hora cea de mândre fapte
De la şaptezeci şi şapte
Sai Braşovule bătrâne
Că vin armele române
Sai Sibiu, sai Făgăraş
Colo-n hora de ostaşi

Se transformaseră şi potriviseră versurile născute în campania din Bulgaria de la 1913.

Şi mai răsună pretutindenea o cântare locală, cam şubredă în versificaţia sa şi în rânduiala topică şi de limbă, dar cântată cu nespusă însufleţire de toată lumea:

Așa scrie prin „Românul”,
Așa scrie prin „Drapel”
Că e liber tot românul
Sub drapelul nostru mândru,
Cu iubitul tricolor,
Am venit și eu să intru,
În garda românilor
.....
Vivat! Vivat! Să trăiască!
La mai multe mii să crească
Pe pământul strămoșesc
Batalionul românesc!

Se cânta „Cântecul tricolorului”, „Pe-al nostru steag”, „Deșteaptă-te române!”. Cine mai putea să oprească valurile răscolite din adâncuri și revărsate peste plaiuri. Cine s-ar fi putut pune de-a curmezișul avântului național ce izbucnise ca un vulcan și ciocotea în toată puterea erupției sale de foc.

Sârbii nu le vedeau cu ochi buni, dar nu încercau să le oprească, își dădeau seama că n-o să poată și se mulțumeau să dea ordine, pe care lumea nu le prea asculta, nu putea să le dea ascultare și se împăcau cu sumele de bani ce li se vărsa din belșug de către Consiliul Național, din contribuțiile acordate cu mână largă de obștea mare a orașului.

Armata franceză a fost întâmpinată la gară și însoțită în oraș de potop de oameni, în adevărat triumf. Manifestațiile de sinceră bucurie se porniră ca un uragan, în clocot nestăvilit.

A venit administrația ungurească și stăpânirea jandarmilor cu pană de cocoș la pălărie. Focul național din sufletul mulțimii n-a putut fi înăbușit. Se încerca prin toate mijloacele, dar nu reușea, izbucnea mereu la un colț sau la celălalt. Străzile răsunau mereu de glasuri izolate, în nopți întunecate și chiar în zile cu lumină, care țineau mereu vii și pline de nădejdi sufletele celor mulți. Erau încă momente mari, când se pornea valul în vârtej cotropitor și toată sălbăticia zbirilor rămânea neputincioasă. Mereu treceau cu trenul personalități de seamă din viața și frământările diplomatice mondiale. Corul reuniunii se încolona la repezeală și pleca la gară cântând. Și se pornea mulțimea, se

scurgea pe toate uliţele, ca nişte mici pâraie de munte, închizându-se într-un mare râu de oameni înflăcăraţi, care arătau trecătorului puterea de viaţă şi tărie de voinţă naţională a unui popor ce-şi pretinde dreptul său istoric.

Alaiul se întorcea cu aceeaşi zguduitoare manifestaţie în piaţa oraşului unde, în acordurile tarafului de lăutari care-i însoţea totdeauna, se întindea hora cea mare, hora românească, hora unirii şi se frământa pământul în strămoşestile brăuri. Jucau tinerii şi bătrânii de-a valma şi chiuiau şi strigau şi se bucurau.

Stăteau jandarmii înarmaţi şi cu fălcile încleştate, dar ce puteau ei face? Dacă loveau oameni izolaţi pe care-i găseau purtând tricolorul românesc sau îi auzeau cântând ariile naţionale, ce puteau ei face împotriva potopului de lume înflăcărată şi cuprinsă de elan revoluţionar?

Au trecut pe aci mulţi oameni politici şi mulţi străluciţi generali şi toţi au fost întâmpinaţi la staţia de cale ferată cu manifestaţii măreţe şi mult-grăitoare.

Într-o zi se zvoneşte în oraş că va trece, înspre seară, generalul Berthelot, idol iubit al neamului nostru. Corul şi taraful de lăutari se încolonează şi porneşte în misiunea lor. Se porneşte şi vâlul de lume şi potopul de oameni se revarsă spre gară.

Şeful gării, un ungar fanatic, rămasită a vechii stăpâniri încă în fiinţă, se zborşeşte în furia lui la lumea adunată.

—Ce vă îndesaţi în faţa gării ca vitele? Credeţi că generalul francez numaidecât o să se dea jos din tren, să vă prindă mânilor voastre murdare în mânilor sale, să vă îmbrăţişeze sau să vă asculte răcnetele voastre de animale. Părăsiţi numaidecât peronul gării!

Ce ar fi fost pentru miile de oameni adunaţi în gară acest şef ticălos şi cei câţiva jandarmi ce formau aci garda de pază? Un fleac, nimica, câţiva fulgi pe care i-ar fi împraştiat cea mai mică adiere. Într-o clipă i-ar fi făcut una cu pământul!

Dar românul câteodată e bine calculat şi-şi dă seama de faptele sale. Nu era aci nici locul, nici timpul de o răfuială, chiar îndreptăţită. Nu puteau să dea dovadă de porniri pătimase în faţa personalităţilor străine ce trec pe aci. S-au retras cuminiţi la o margine într-un unghi întunecos. Aci corul însă nu putea ceti notele şi textul cântărilor. Atunci se naşte o cuminte idee. Câţiva corişti se

duc în oraș în goana unei trăsurii, cumpără câteva sute de lumânări și vin cu ele în toată graba posibilă.

La apropierea trenului se aprind lumânările. Când se oprește, generalul aude acordurile „Marsaillezei” venind pe undele aerului dintr-o parte izolată, din mijlocul unor steluțe, ca într-o poveste minunată din o mie și una de nopți. Înduioșat până la lacrimi se coboară cu întreaga sa suită și vine în mijlocul mulțimii și ascultă cu multă atenție și plin de cutremur acordurile cântecelor noastre naționale. Emoționat, strânge mâna celor din față, intră în mijlocul poporului și văile clocotesc până departe în creierul munților de nesfârșitele urale ale sufletelor românești, eliberate din cătușele vremurilor.

Plângea de o dumnezeiască înduioșare și generalul și toată mulțimea adunată și lumânările scânteiau în liniștea rece a nopții de iarnă și dădeau solie fericită cerului pentru fericitul moment ce-l trăia un neam de oameni necăjiți.

S-a vărsat apoi potopul acesta spre oraș în glasul tarafului și până târziu în noapte s-a veselit lumea și s-a bucurat în legănarea horelor românești sau în frământarea brăurilor voinicești moștenite din vremi bătrâne de demult. Sunt clipe de măreață manifestație sufletească, ce nu se pot descrie, dar nici nu se pot uita. Ele rămân pentru totdeauna întipărite în mintea omenească, trăiesc adânc săpate în inimi și călăuzesc pașii fiecăruia în labirintul atât de complicat al vieții și dau tărie de rezistență, de luptă și stăruință în ceasurile multe și grele ale viețuirii omului pe pământ.

În toate aceste izbucniri naționale găseam și eu mângâiere și alinare. Uitam măcar pe câteva clipe greutatea ce mi se prăvăleau mereu în cale. Găseam în ele izvorul de apă vie, dătător de viață și tărie de luptă.

*

Tineretul de la institutele noastre de teologie și pedagogie era mereu în avânt și acțiune. În toate mișcările naționale se găsea în frunte. De Paști făcuseră o gardă la mormântul Domnului, țineau locul tradiționalei gărzi militare. Îmbrăcaseră costumul național cu brăuri și eșarfe tricolore, cu căciuli și pene de curcan la căciulă. Și în noaptea Învierii, în avântul lor copilăresc au desemnat pe pieptul statuiei de marmură a împărătesei Elisaveta o eșarfă lată a tricolorului românesc. O naivitate copilărească! Statuia se afla în piața mare lângă biserica romano-catolică, unde se găsește în prezent ridicat bustul episcopului Ioan Popasu. În aceeași noapte au venit alții și au distrus fața

statuiei, au desfigurat chipul împărătesei. Și a fost un mare păcat, s-a prăpădit un obiect de valoare. Se crede că isprava a fost săvârșită tot de elevi ai șoalei pedagogice, se afirmă însă că ar fi fost alții din oraș, din masa mare a populației.

Vremile erau tulburi și valorile se rostogoleau. Cine putea să le zăgăzuiască?

Statuia împăratului Francisc Iosif I, așezată în marginea parcului era turnată în bronz și nu putea fi stricată. A fost stropită cu noroi și murdării, dar a rămas întregă. Când a sosit armata română s-au adunat aici flăcăi și tineri din toate clasele sociale, au adus funii, le-au legat de gâtul statuiei și o au prăvălit cu fața în jos, chipul turnat în bronz al bătrânului imbecil care a cârmuit împărăția austriacă din dezastru în dezastru până la totala ei prăbușire. La această „operație” au dat o mână de ajutor și câțiva ostași din armata română. S-a săvârșit într-o frățească unire.

Statuia împăratului a fost o creație artistică a unuia din cei mai celebri sculptori. Primăria orașului a ridicat-o și a așezat-o în sala de mașini a pompierilor. Au venit acolo pompieri militari care au înlocuit pompierii voluntari recrutați dintre cetățenii orașului. Ofițerii ce veneau în inspecție sau comandantii locali ai detașamentului de pompieri sesizau organelor lor superioare despre existența acestei statui, iar acelea prin Ministerul de Interne cereau primăriei s-o trimită la Arsenalul armatei pentru material de tunuri. Consiliul Orașenesc s-a opus ani de-a rândul acestui ordin nesocotit. Statuia avea o valoare artistică mare. S-ar fi convenit să fie păstrată într-un muzeu indiferent ce reprezenta. Dar cei de sus care aveau cuvântul nu se prea întindeau cu mintea prea departe. S-a găsit într-o vreme un plutonier comandant al pompierilor locali, de bună seamă la vreun ordin superior a îmbarcat-o și a trimis-o Arsenalului drept material și s-a distrus un valoros obiect de artă.

*

Manifestația de la Rusalii a caransebeșenilor a fost hotărâtoare. Rămășițele păcătoasei administrații oligarhice maghiare – speriate – n-au mai îndrăznit să-și continue opera de răzbunare. Și de bună seamă a înțeles și comandantul francez greșeala pe care a făcut-o și a luat măsurile dictate de împrejurări.

Caransebeșul începe să-și revie; vântul ce aduna șoapte tot mai încurajatoare, freamăt de dreptate socială, unde de libertate națională ... întetește din nou flacăra nădejdelor în vremile de mult așteptate și care tot mai mult se apropie.

Manifestațiile de bucurie, de prăznuire și afirmare românească sunt tot mai dese și mai mărețe. Veselia revine pe frunțile sebeșenilor noștri buni. În aceste zile problema cea mai de căpetenie ce se vântura în opinia publică românească și în cancelariile diplomatice era integritatea Banatului.

Dreptul inalienabil al neamului românesc asupra Banatului întreg cuprins în hotarele lui naturale: Dunăre, Tisa, Timiș, este inalienabil.

Pentru afirmarea voinței nestrămutate a românilor bănățeni în cea ce privește recunoașterea acestui drept natural, cuprins în cuvintele wilsoniene, s-a convocat marea adunare națională în capitala graniței Severinului, la Caransebeș. Cea mai frumoasă, cea mai mare și cea mai demnă adunare din câte s-au născut vreodată în acest aret.

Adumbriți de razele unei zile senine de mai, miile de români de pe toate meleagurile Banatului, pătrunși de duhul care a stăpânit adunarea de la 3/15 mai 1848, de pe Câmpul Libertății Blajului, au cerut ceea ce trebuia să ceară și ceea ce ar cere dacă li s-ar îngădui și ceilalți bănățeni de sub altă oblăduire, necondiționată alipire a întreg Banatului la țara-mamă, la România.

Și s-a cutremurat pământul care adăpostește atâți eroi ai unității noastre naționale ca Popasu, generalul Doda și mulți alții, de sublinierea acestei dorințe.

Glasul de oțel al miilor de bănățeni întruniți la Caransebeș⁴²⁷, mânat de undele vântului de primăvară va pătrunde tot mai bine spre Soare-apune, unde în sfârșit să fie ascultat.

⁴²⁷ În 18 mai 1919 la Caransebeș s-a organizat o mare adunare națională, la care au participat locuitori din oraș și zonele învecinate. A vorbit Gh. Popovici (1862–1927), protopop ortodox al Lugojului, născut la Cliciova, județul Timiș, studii liceale la Lugoj, Facultatea de teologie din Cernăuți, doctor în teologie (1886), specializări la Viena, din 1886 profesor la Institutul teologic-pedagogic din Caransebeș, protopop al Lugojului din 1887, membru al Academiei Române (1909), vicepreședinte al P.N.R., deputat în parlamentul de la Budapesta, a participat la adunarea națională din 1 decembrie 1918, moare în 1927 după ce a slujit 40 de ani ca protopop.

Încă în zorile zilei de duminică, în 18 mai, răsar pe străzile oraşului pâlcuri de români îmbrăcaţi în veşminte de sărbătoare, care grăbesc spre curtea cea vastă a cazarmii Maria Terezia. Aproape 100 de călăreţi îmbrăcaţi în costume naţionale, pe roibi sprinteni şi împodobiţi cu covoare româneşti menţin ordinea şi conduc grupurile de plugari şi meseriaşi care roiesc din ce în ce mai mulţi. Apar convoaiele de căruţe ale satelor mai îndepărtate cu drapelul naţional în frunte. Până şi îndepărtatele Domaşnea şi Cornea îşi trimit sătenii lor în frunte cu preoţii. Soseşte trenul de la Băuţari şi aduce întreaga Vale a Bistrei, în frunte cu corul de la Rusberg.

La 10 ceasuri curtea geme de lume. Muzica porneşte spre catedrală, să aducă credincioşii, fruntaşii bisericii şi ai neamului şi Reuniunea de cântări.

Se formează un convoi cum nu s-a mai văzut. Călăreţii în frunte, toate doamnele în splendide costume naţionale şi apoi poporul.

După cuvântările rostite s-a adus o „moţiune” de protest împotriva împărţirii Banatului şi pentru anexarea sa în întregime la patria mamă.

*

Au plecat sârbii din Caransebeş, au plecat şi francezii. La 1 iunie 1919 s-a făcut, în sfârşit, şi la noi preluarea imperiului, a venit administraţia românească. S-a încheiat obida naţională, îndurată atâta amar de veacuri. În fruntea instituţiilor au fost numiţi români localnici.

Pentru siguranţă şi ordine au venit jandarmi români, recrutaţi dintre foştii ostaşi ai împărăţiei austriece. La gară i-au aşteptat valuri de caransebeşeni cu muzică şi cor, cu urale şi nestăvilite manifestaţii de bucurie.

Şi în sfârşit a sosit şi marele ceas al izbăvirii, aşteptat de atâtea veacuri; s-a împlinit visul „de jalea căruia ne-au răposat şi moşii şi părinţii”. În luna iulie anul Domnului 1919 a sosit armata română. Caransebeşul întreg înoată în bucurie.

Cine ar putea astăzi, după atâtea ani şi multe decepţii sufleteşti îndurate, să descrie delirul de bucurie românească ce cuprinsese tot poporul, toată suflarea românească. Râdea lumea, cânta, manifesta zgomotos şi lacrimile curgeau şiroaie din ochii tuturor.

„Foaia Diecezană” în numărul de la 27 iulie şi 2 august 1919 scria următoarele:

„Trăim cele mai superbe momente din câte le-a trăit neamul românesc de pe aceste istorice meleaguri. Slăvită fie pronia cerească care ne-a hărăzit nouă, genunchelui acestuia de oameni, suprema fericire națională de a ne vedea idealul național desăvârșit, de a ne vedea visul – pentru a cărui realizare au luptat și s-au stins nemângâiați în cursul veacurilor atâția mucenici și eroi ai neamului românesc –transformat în realitate.

Dragi ostași, vă îmbrățișăm cu toată căldura dragostei noastre nețarmurite de frate adevărat și vă zicem cu prietenie Bine ați venit! pe pământul nostru înstrăinat o mie de ani compleți. Veți rămâne de acum pururea cu noi și nu există putere omenească ca să distrugă unitatea noastră națională înfăptuită prin vitejia brațelor voastre tari”.

S-a ridicat un superb arc triumfal în Strada Timișorii, lângă Pavilionul ofițeresc, împodobit cu ghirlande de stejar, flori naturale, steaguri naționale. Al doilea a fost ridicat la podul de fier de peste Timiș cu inscripția „Bine ați venit! Trăiască România Mare!”.

Podul era pavoazat cu verdeață și cu stegulețe tricolore. Strada Timișorii, strada principală, piața dădeau orașului un aspect grandios. Toate casele erau împodobite cu verdeață, cu flori și cu drapele, ferestrele cu covoare naționale. În piață lângă cruce s-a ridicat un cort de verdeață pentru săvârșirea slujbei de mulțumită și o tribună pentru oratori.

Încă în zorile zilei acestea memorabile, străzile orașului mișunau de lume imensă, venită din comunele din împrejurimi. Și a așteptat această lume cu o paciență uimitoare, stăpânită de elanul însuflețirii curate, de la 7 dimineața până seara la 6 ore....

Emoțiile sfinte ale „Învierii” ne cutremură ființa tot mai mult, până ce ele izbucneau într-un uragan nepotolit de ovații la vederea trenului mult așteptat. Sosește primul batalion al regimentului de infanterie „3 Olt” cu generalul Bucur Bădescu și cu colonelul Petru Bucică în frunte. Muzica lor militară cântă „Deșteaptă-te Române”. Publicul acoperă pe viteji cu flori, aduc pe brațe pe general și pe colonel înaintea autorităților, iar primarul Friederich Pauck, printr-o cuvântare avântată le oferă pâinea și sarea tradițională. Preacuvioșia sa părintele dr. Iosif Bădescu îi binecuvântează în numele eparhiei Caransebeșului, care se extinde asupra întreg Banatului.

Cu lacrimi de bucurie în ochi răspunde viteazul general, arătând spre drapelul zdrenţuit de gloanţe la Mărăşeşti şi acum, mai pe urmă, la Nistru, demonstrând astfel că regimentul 3 Olt va fi capabil să ia în stăpânire şi Torontalul controlat de „aliaţii” noştri sârbi, pe care armata română i-a scos din ghearele morţii.

Soldaţii intră în oraş în frunte cu banderiuł caransebeşenilor şi trăsurile autorităţilor şi a ofiţerilor de ştab. Urmează muzica, drapelul şi coloana nesfârşită şi admirabil echipată a regimentului. Intrarea în oraş e superbă. Clopotele tuturor bisericilor sună pentru înviere. În piaţa mare, lume imensă. Soldaţii se postează formând un cuadrat, iar Prea Sfinţia Sa, într-o însufleţită cuvântare, dă expresia sentimentelor cari copleşesc întreg Banatul în momentul când armata română păşeşte pe pământul său scump să ne dezrobească pentru totdeauna.

În numele regimentului vorbeşte comandantul – colonelul Bucică, un adevărat Demostene, cum bine l-a botezat un dignitar de ai noştri. Poetul Gheorghe Bălţeanu declamează cu avânt o odă ocazională, iar corul reuniunii noastre este şi de astă dată neîntrecut. Şi acum urmează defilarea. Mulţimea entuziasmată aclamă, plânge, cântă.

Anul 1919 a fost anul bucuriilor, anul veseliei. Manifestaţiile naţionale se ţineau lanţ. Mari demnitari străini şi de-ai noştri treceau pe aci, să ne vadă, să cerceteze, să studieze. Erau întâmpinaţi de valurile de lume românească, având în frunte „Reuniunea de cântări” şi tot tineretul oraşului. Şi toate aceste izbucniri de înflăcărare se încheiau cu „Hora unirii”, jucată de-a valma de tineri şi bătrâni, de bogaţi şi săraci, cărturari şi oameni de rând. De bucuria învierii naţionale s-au risipit toate relele din suflete şi ura şi duşmănia şi diferenţe de clasă, neam şi lege – am uitat tot răul ce ni l-au făcut zbirii noştri de până ieri. Pretutindenii răsună glasul tuturor: „Trăiască România Mare!”.

*

Sunt momente mari în povestea vieţii omeneşti menite să transforme suflete, să le călăuzească înspre fapte de creaţie ideală, de înfăptuiri folositoare pentru marea obşte, pentru neam şi patrie.

Războiul nostru naţional a fost cumplit. Jertfe mari şi multe am depus pe altarul nădejţilor noastre de viitor. S-au prăpădit cu nemiluita vieţi omeneşti şi bunuri ale ţării.

Și când a fost plinirea vremii și visul de veacuri a devenit o fericită realitate, bucuria, curăția noastră sufletească, împăcarea și dragostea de frate au fost numai străfulgerări de-o clipă. Toate au fost a doua zi aruncate. Și „omul” s-a ivit din ele gol, cu toate păcatele și toate defectele sale la suprafață. S-au uitat și jertfele multe și chinuite și îngrozitoarea mucenicie a străbunilor și eroismul legendar al marilor figuri istorice și faptele de strălucitoare biruințe naționale ... tot ... tot. Și a urmat o cumplită năvală de căpătuială în noua așezare socială. Așa a fost pretutindenea, așa a fost și la noi. Și puținii buni au fost înlăturați din case de puhoiul învăluit al potopului de netrebnici.

Marile clipe trăite de neamul românesc în anii 1918–1919 au rămas înregistrate doar în cronici închise... S-au șters din mintea „patrioților” ce se zbăteau și se îmbulzeau cu coatele și umerii spre înălțimi, călcând în picioare altarele sfinte ridicate pentru o clipă în sufletele mulțimii.

Eu am crescut de mic copil în nădejdea marelui ideal național, atât de îndepărtat de vremile copilăriei mele. Taica îmi vorbea mereu de el. Nici nu se străvedea măcar și totuși el trăia în toată ființa noastră, îl simțeam în noi și în tot mediul înconjurător. Ne înfioram mereu de existența lui și din ascunzișul său ne călăuzea toată simțirea și toate acțiunile copilăriei noastre.

Când am pătruns secretul buchiilor din filele cărților am desprins povestea lungă și necăjită a acestui neam și toate suferințele sale îndurate și credeam cu toată tăria sufletului meu tineresc în clipa cea mare a dreptei răsplătiri.

Crescut într-o concepție morală exagerată, dar curată, cu o moștenire familiară de cinste, adevăr și dreptate, sub influența îndemnurilor părintești, am desprins din miile de file ale cărților cetite toate îndatoririle naționale și sociale ale omului pe pământ și mi-am format crezul meu, sfânt ideal de la care nu m-am abătut niciodată, nu m-am putut abate. A trăit în permanență în conștiința mea, care a fost întotdeauna foarte aspră cu mine. Rob al acestei conștiințe mi-am asumat drumul meu în viață. Niciodată nu m-am putut abate din calea poruncită de ea. Poate de multe ori voi fi înțeles și eu că nu toate clipele vieții sunt potrivite unui drum cinstit, că sunt împrejurări când omul vede și simte că trebuie să-și mai calce pe conștiință. Vedeam și eu adeseori aceasta, dar n-am putut să mă abat niciodată de la calea ce mi s-a poruncit de însăși firea mea.

Şi datorită acestor împrejurări din sufletul meu curate, cinstite, ideale, dar adeseori fatale – am plutit în lumea abstractă ... n-am umblat pe pământ. Oamenii de bună credinţă se înşeală întotdeauna. Ei cântăresc lumea după dânşii, după cum s-ar cuveni să fie, nu după cum sunt. Ei se mişcă în societate cu ochii închişi, nu văd realitatea, ci visează.

Încă din mica mea copilărie visam o viaţă ideală pentru neamul românesc atunci când vor cădea cătuşele şi ne vom înmănunchea cu toţii într-o ţară şi credinţa aceasta copilărească am păstrat-o mereu, în toate vremurile. De la depărtare vedeam în România o viaţă ideală, frumoasă, fericită. Nu-mi închipuiam răul decât venit de la străini. N-aş fi crezut că acesta poate veni şi de la fratele tău. O Românie liberă nu putea fi decât o Românie fericită. Eu am fost în toată viaţa mea un copil. La Orşova, în cursul războiului, om matur, umblând pe lângă graniţă, aruncam câte o piatră dincolo, pe pământul României, ca măcar această piatră să fie liberă şi fericită în ţara românească. Copilărie ridicolă, dar care dovedeşte naivitatea mea prostească dintotdeauna. Am mai spus-o şi o repet. În gramatica vieţii mele n-a existat persoana întâia nici la singular, nici la plural, nici „eu”, nici „noi”.

Eu i-am iubit întotdeauna cu dragoste curată şi nefăţărită pe toţi ai mei, familia mea, părinţii, fraţii. Mi-aş fi dat viaţa pentru ei. Dar în avântul meu de strădanie pentru binele public n-am putut, mai bine zis n-am ştiut găsi momente de răgaz şi pentru dânşii. Acum, la apusul vieţii, analizându-mi toată activitatea mea în cursul deceniilor trecute, îmi dau seama bine de marea mea greşeală, dar sunt convins că şi acum aş face la fel. Eu n-am făcut ce s-ar fi cuvenit să fac şi, hai să zicem, aş fi vrut, eu am împlinit în toată vremea porunca neîndurată a eului meu, moştenită din bătrâni şi cultivată la vatra părintească şi de lecturile multe.

Toate trebuinţele publice mă influenţau, mă captivau, mă porneau la acţiune. În cazuri de acestea, o poruncă lăuntrică mă mână din urmă, nu-mi dă răgaz un pic şi mă avânt înainte, fără să mă gândesc la urmări, la consecinţe nefaste şi păgubitoare pentru mine. Şi cu deosebire mă însufleţeşte lupta împotriva nedreptăţii. Am apărat întotdeauna pe cei slabi, loviţi pe nedrept de cei puternici, încă din mica mea copilărie. De câte ori n-am luat eu bătaie în copilăria mea sărind să apăr pe câte un copilaş căzut pe mâinile unui ticălos

plin de răutate. Această însușire am continuat-o și în viața socială ca om matur, în toate zilele vieții mele...

Venit acasă în România Mare, eu de bună credință, ca întotdeauna – îmi închipuiam că toată suflarea românească să se grupeze și într-un gând și într-o mărturisire să se trudească pentru ridicarea poporului, care a tânjit atât amar de vreme sub străina apăsare, din întunecarea la lumină, din sărăcie la bunăstare, să fie și el în rând cu celelalte neamuri favorizate în trecut de legi și împrejurări create de oamenii străini de limba și legea noastră românească.

Dar lumea n-a fost cea visată de mine. S-a pornit potopul de valuri murdare, s-a călcat în picioare idealuri și credințe, s-a murdărit sfințenia altarelor ridicate în sufletele mulțimii. Toată „activitatea națională” s-a redus la părăzi și fraze frumos împodobite cu minciuni, îmbrăcate în poleieli strălucitoare, înșelătoare și orbitoare pentru ochii lumii naive și lesne crezătoare. Și eu am rămas în crezul meu, am continuat cărarea poruncită mie de însăși conștiința mea.

Am fost un om dăruit din strămoși cu o timiditate exagerată, adeseori ridicolă. Toate silințele mele de a mă debarasa de ea, măcar pe o clipă, au fost zadarnice. Sforțările pe care le încercam mă făceau și mai ridicol. A fost o grea povară, pe care am purtat-o toată viața. Și m-a împiedecat de la multe căi de bun folos pentru mine și familia mea. Timiditatea aceasta fatală mi-a șters din gramatica vieții mele persoana întâia. Eu n-am avut niciodată încredere în mine. În toată vremea m-am subestimat. Mă umileam în fața unor oameni mult inferiori mie. Îmi vedeam prostia, îmi dădeam seama de ea, dar nu puteam scăpa din această nenorocită încătușare. Am primit-o moștenire și am lăsat-o moștenire și copiilor mei. Continuă și ei moștenirea străbună.

Mă transformam încă cu totul în frământările sociale. Mulțimea cu trebuințele sale mă însuflețea. Toată activitatea mea publică este rezultatul însufletirii mele pentru scopul urmărit, pentru binele public. Eram cu totul altul. Nu eram în stare să îndrug câteva cuvinte în fața unui om de condiții sociale egale cu mine sau poate inferior mie și rosteam liber discursuri care încântau lumea ascultătorilor, însuflețeau spre acțiuni de folos, în fața personalităților de seamă din viața publică. Nu eram om de inițiativă, nu aveam spirit de observație în avântul entuziasmului pentru o idee, le nimeream și pe acestea. La greu găseam vorba când încercam să susțin o discuție cu

cineva, să pornesc eu vorba, dar deveneam de neîntrecut în cuvânt când eram provocat, când conduita sau vorbele unuia mă îndârjeau ori mă entuziasmau. Aveam în mine firea asemănătoare climei de la munte. Trebuiau să se producă în atmosfera mea sufletească fenomene puternice, cu descărcări electrice ca să pornească valurile de ploaie. Întotdeauna mă înregimentam la luptă și muncă pentru adevăr și dreptate, pentru progresul obștesc. Am înfruntat cu o îndrăzneală neobicinuit de mare intențiile și faptele pe care le credeam nedrepte și necinstite. De mic copil am apărat pe cel slab și lovit împotriva oricui, nicio primejdie nu m-a putut speria, n-am fugit din fața ei și am îndurat cu toată resemnarea și chiar cu satisfacție sufletească toate consecințele pornirilor mele. În frământările sociale de mai târziu am continuat cu aceeași ardoare îndemnul firii mele. Suficient de mari și păgubitoare au fost urmările strădaniilor mele, pentru mine și pentru familia mea, dar nu m-am putut abate din calea pe care mi-o croiseră ursitoarele.

Voiam o viață ideală. În România Mare nu mi-o imaginam altfel. Eram convins că după realizarea dorului nostru național de veacuri, toată suflarea românească se va curăța de vechile păcate și cu înflăcărare cinstită, ideală, românească va munci pentru așezarea neamului pe noi temelii, mai puternice, mai potrivnice vremilor trăite, ca să se poată ridica din starea de ignoranță înspre culmi înSORITE, pline de lumină și orientare în lume, să-și câștige locul ce i se cuvine în rând cu lumea civilizată.

Și când mi-am dat seama că fiii neamului românesc folosesc noua situație a țării pentru căpătuiala lor proprie, m-am pus, în cercul meu de activitate, de-a curmezișul păcătoaselor lor intenții. Ce eram eu? Un biet trecător în calea vijeliei, o mică gănganie în voia valurilor răscolite de păcătoșenia și lăcomia omenească de fiare hămesite. Cu toate acestea, eu nu m-am abătut din drumul meu. Mă ducea înainte crezul moștenit și mereu cultivat din lăuntru eului meu.

În cercul meu de activitate, în mulțimea oropsită, mă zbăteam din răspuțeri să fac o muncă creatoare și de bun folos obștesc. Și fără să mă laud sau să mă mândresc am realizat multe lucruri bune. Am mulțumirea sufletească că totuși n-am trecut degeaba prin lumea aceasta. Conștiința mea, care a fost întotdeauna așa de aspră cu mine, poate fi mulțumită. „Talantul” din Biblie nu l-am ascuns în pământ, nici nu l-am risipit, ci l-am înmulțit. Calvarul vieții mele a fost lung și întortocheat, crucea așezată pe umerii mei a fost grea și

împovărătoare, dar n-am lăsat-o. Am căzut adeseori sub apăsarea sa, dar m-am ridicat, mi-am continuat calea impusă mie și am dus-o înainte spre ținta destinului meu. Am rămas pururi devotat crezului meu moștenit și l-am păstrat curat în sufletul meu până la sfârșit. Nu m-am îndoit niciodată și nu l-am părăsit.

*

După Unirea cea mare națională, o problemă de căpetenie pentru mine se cerea dezlegată, căsătoria mea de a doua. Actul acesta din viața omenească adeseori este împlinit cu nesocotință, fie într-un moment de înflăcărare necugetată, fie din anumite socoteli materiale dictate de lăcomia celor bătrâni. Se încheie din considerații unilaterale alianțe care nu pot împlini cu teame un cămin și o familie de lungă durată și de neclintită tărie morală. Căminele întemeiate din considerații superficiale și vremelnice se năruie mai curând sau mai târziu ori se prefac în iad, unde mereu fierbe cazanul diavolului.

Căsătoriile încheiate numai din dragoste sunt cele mai de multe ori nenorocite. Doi tineri se iubesc cu ardoare, cu înflăcărare, se legă prin căsătorie. În apropierea lor învăpăiată însă au ignorat toate celelalte condiții de viață care sunt necesare bunului trai în vatra familiară. Dragostea se potolește, nevoile se ridică la suprafață, se vor împlinite. În fața acestora tinerii se văd neputincioși, cu totul dezarmați și în loc să ia în comun lupta cu tempestățile firești și neînălăturabile ale vieții, se pierd în lipsa lor de orientare și în loc să se apropie, ca strâns uniți să înfrunte greul vijeliilor, își găsesc reciproc cedări tot mai multe pe care în involburarea dragostei lor nu și le cunoșteau, se îndepărtează tot mai mult, se înstrăinează și sfârșesc prin a fi dușmani unul altuia. Se va produce ruptura fatală sau, și mai rău, traiul într-o permanentă ceartă, ură dușmănie, iadul întreg. Sunt căsătorii de interes puse la cale de familiile tinerilor. Nu se pune în socoteală afecțiunea pe care se cuvine s-o simțească tinerii unul față de celălalt. Căsătoria de felul acesta este mai mult o afacere negustorească, de târguială pentru avere. E foarte firesc ca legăturile de felul acesta să fie dintru început nenorocite. Soții, chiar de vor putea trăi împreună, vor rămâne pentru totdeauna străini unul de altul și vor recurge la legături în afară de căminul lor, care îi vor degrada, îi vor înstrăina și mai mult, căminul lor familiar prefăcându-se într-un adevărat infern.

O căsătorie serioasă și bine cumpănită se cuvine să întrunească, pe lângă o curată și cinstită afecțiune și toate celelalte împrejurări și condițiile de viață care se impun pentru întemeiere unui cămin cald până la sfârșitul vieții. La încheierea unui act matrimonial să dicteze pe lângă inimă și mintea. Dragostea să nu fie numai o pornire a firii, în ea trebuie să se combine și o legătură sufletească, ideală, cinstită, o încredere reciprocă, devotament și stimă. Închegarea aceasta de suflete va păstra dragostea curată între soți și după ce va trece înfrigurarea pornirilor fizice. Ea va rămâne pentru totdeauna.

Alături de afecțiunile sufletești se cuvine să intervină și mintea, cu toată tăria și în toată limpezimea sa. Căsătoria este o îndatorire socială. La încheierea ei se cuvine să intre în funcțiune o bună judecată omenească. E de mare trebuință o migăloasă analizare până în cele mai mici amănunte a tuturor împrejurărilor înconjurătoare și a condițiilor ce se nimeresc să se ceară să fie împlinite. Fără o bună și dreaptă cântărire a tuturor aspectelor se pot comite greșeli care pot fi fatale.

Mintea omenească va trebui să fie mereu atentă și după căsătorie. Se uneau două ființe cu fiori și obiceiuri deosebite. Vor trebui să treacă zile multe, ani poate până se vor putea contopi într-un singur fel de a fi, într-un cerc unic. Din aceste mici deosebiri de vedere se pot naște efecte mari, păgubitoare armoniei familiare și pot deveni fatale, dacă mintea curată, devotamentul și stima ce și-o datorează soții reciproc nu vor căuta să le niveleze încă dintru început.

Căsătoria e o „taină mare”, ne spun învățăturile din cărțile sfinte. Ea este cea mai grea problemă pe care este chemat omul să o dezlege. Dacă nu are sau nu caută toate elementele necesare unei bune dezlegări, problema va rămâne mereu încurcată și nu se va putea dezlega niciodată.

Pentru mine căsătoria primă a fost o problemă grea, mai grea, mai încurcată ca de obicei. Firesc și bine este dacă un tânăr ajuns la maturitate să-și rânduiască căminul său, casa și familia sa singur, numai cu soția sa, să-și întocmească toate ale sale pentru sine și viitorul său. Așa ar fi ideal, normal și bine. Dar sunt împrejurări în viața omenească care se pun de-a curmezișul acestui drum firesc și ești nevoit să ții seamă de ele și să te supui lor.

Eram cel mai mare dintre frați. În mine își pusese părinții mei toată nădejdea lor. Pentru nimic în lume nu puteam să-i părăsesc. Nici nu m-am gândit vreodată la un pas de felul acesta, conștiința mea nu mi-ar fi îngăduit.

Și dacă prima căsătorie a fost o grea problemă, a doua părea o imposibilitate. Problema aceasta depășea puterile mele de gândire. Era de grad înalt, de matematică superioară, de viață omenească, o ecuațiune cu multe, multe necunoscute, a cărei dezlegare nu știai cum și pe ce cale s-o pornești.

Rămăsesem văduv cu doi copii. În căsătorie mi se impunea să aduc o mamă bună pentru acești orfani. Această parte a problemei era grea, dar nu imposibil de dezlegat. Cazuri de acestea sunt numeroase în viața oamenilor. Și se soluționează mai bine sau mai rău, după noroc și împrejurări.

Chestiunea căsătoriei mele însă ieșea din comun. Toate condițiile de viață în care mă găseam, îmi erau cât se poate de nefavorabile. Eu nu aveam cu mine și în sarcina mea numai copiii. Familia mea era mai mare și îndatoririle mele mai grele. Trăiam împreună cu mama, trei frați și o soră, fără o carieră care, mai mult sau mai puțin, erau avizați la sprijinul meu. Numai o femeie ideală putea să aducă această jertfă de a se devota unei familii atât de grele.

În casa noastră a domnit întotdeauna o armonie și înțelegere binevoitoare. Cu dragoste și devotament se puteau învinge toate asperitățile și deosebirile firești ale sufletelor. Frații mei, în afară de Mircea, nu aveau nevoie de ocrotire părintească și întrucât s-ar fi cerut în o anumită măsură era aci mama, o femeie cu un suflet mare și ideal, care n-a cunoscut decât dragoste și nemăsurată bunătate pentru toată lumea înconjurătoare. Ne obișnuiserăm s-o ascultăm cu toată supușenia, dragoste și respect. Și ocrotirea sa dreaptă de mamă bună are suficient mijloc de-a netezi totul, de-a păstra buna armonie în familia noastră. Dar eram toți copiii ei crescuți în același crez și aceeași școală. O ființă străină intrată în căminul nostru, cu altă educație, altă concepție de viață, oricât de bună ar fi, totuși cu greu s-ar putea adapta împrejurărilor noi în care nimerește, oricâtă bunăvoință ar fi din ambele părți.

O fată când se mărită își construiește un viitor oarecare, plin de vise frumoase, ideale, mai mult sau mai puțin îndepărtate de realitățile vieții. Vor urma un șir întreg de decepții ca să cunoască viața cu îndatoririle cele atât de îndepărtate de poezia ce și-o alcătuisese în sufletul său. Cât de matură să fie în condițiile sale, cât de iscusită în judecarea și cunoașterea condițiilor și îndatoririlor sale față de căminul său viitor, de soț, familie și societate și totuși își are și ea visul său de un trai ideal, măcar cât de moderat și nădejdea sa în bucuriile căsniciei.

Cu soţul mai uşor se obicinueşte, deosebirile de caracter, felul de a fi al amândorura, cu timpul se nivelează, dacă sunt amândoi bine intenţionaţi, simţesc cinstită afecţiune unul faţă de altul şi se străduiesc să-şi lege sufletele într-o închegare curată, pentru comuna lor convieţuire. Sunt însă greu de nivelat însuşirile fireşti ale unor fiinţe menite să-şi ducă traiul în comun, oricât de cumsecade ar fi.

O fată care să accepte o căsnicie cu mine, în împrejurările mele, trebuie să fie ori o naivă nesocotită şi necunosătoare a îndatoririlor vieţii ori o fiinţă superioară, care dându-şi seama de tot greul şi toate îndatoririle ce o aşteaptă, să aducă cu resemnare îngerească o mare jertfă. Şi aceasta nu aveam dreptul s-o pretind niciuneia.

Eu îmi dădeam seama de toate acestea şi rămâneam mereu în rezerva pe care mi-o impuneau împrejurările. Şi la situaţia mea familiară se mai adăuga şi cea materială. Dacă a doua ar fi fost înfloritoare şi prima ar fi părut în culori mai frumoase şi nu mi-ar fi produs atâta bătaie de cap. Când grija existenţei nu te preocupă, când belşugul îţi surăde, cu uşurinţă treci peste celelalte greutăţi şi le învingi. În societatea omenească satisfăcută, nu sunt motive de nemulţumire şi enervare. Cele mai multe neînţelegeri familiare sunt produsul lipsei, nevoilor şi sărăciei. Ori eu mă găseam în permanentă luptă cu necazurile sărăciei. Încărcat de datorii rămase din trecut, copleşit de lipsuri zilnice şi nevoi multe, mă zbăteam din toate puterile să fac faţă şi nu reuşeam. Abia după lungă vreme şi cumplit zbuclim am putut să-mi îmbunătăţesc situaţia materială. Primind restanţele salariale, mi-am achitat datoriile trecutului şi mi-au rămas doar îndatoririle curente, pe care aveam să le împlinesc din leafa curentă.

Toată această precară stare materială mi-o puteam schimba prin căsătorie. Aci se ofereau atâtea posibilităţi. Dar ar fi însemnat să-mi abandonez cu totul concepţia mea de totdeauna despre căsătorie. Omul în căsnicie are nevoie de o tovarăşă de viaţă, cu care să se poată contopi sufleteşte, ca de comun acord, prin ataşament şi stimă unul faţă de altul şi cinstită convieţuire, mână în mână să-şi urmeze călea destinului lor. Eu nu mă puteam abate de la crezul meu şi nu mă puteam lăsa cumpărat nici cu toate comorile lumii. În toată viaţa mea, în toate împrejurările m-am lăsat călăuzit de îndemnuri cinstite, curate şi morale sufleteşti. Şi din acest drum nu mă puteam abate nici când era vorba de

căsătorie. Cu atât mai mult se cuvenea aci să-mi păstrez crezul și convingerile, cu cât era în joc iarăși viața mea viitoare.

N-am fost niciodată iubitor de avere și cu atât mai puțin acum. Nu-mi puteam lăsa cumpărată conștiința mea.

Pe actuala mea soție pe atunci n-o cunoșteam. N-aveam de unde, deși nu era cu totul străină de Caransebeș și de ulița noastră. Mama sa era din familia Sporia. Se născuse în Caransebeș, din a doua căsătorie a lui Naon Sporia. Murind tatăl său, cam la vârsta de 12 ani plecase la Lugoj, orașul de origine al mamei sale. Lenuta venise pe la Caransebeș în cursul războiului, se împrietenise cu sora mea Ana, fusese și la noi acasă. Eu mă aflu în acest timp dincolo de crestele Carpaților, pe meleagurile moldovene. Mama o știa și prinsese drag de ea.

În frământările mele sufletești de tot felul, îmi puneam câteodată și această problemă a căsătoriei mele. Păstram, însă rezerva, nu puteam lua o hotărâre, îmi cunoșteam situația mea și familiară și materială. Aveam suficiente neazuri care să-mi rețină gândurile. Câteodată, în clipe de răgaz, mai stăteam de vorbă cu mama, mai discutam și această problemă, dar parcă nu cu tot dinadinsul. Analizam numai problema însăși, nu mă gândeam la nicio fată, nu căutam măcar o orientare de felul acesta.

Într-o zi mă găseam numai eu cu mama în casă. Pune ea chestiunea. Cunoștea concepțiile mele de viitor și-și dădea bine seama de greutatea ce o întâmpinam și situația în care mă găseam.

—Mă Ioane, cu toate greutățile și pierderile de care-mi vorbești, tot se va găsi o fată potrivită și pentru tine și casa noastră. O fată bună e nepoata lui Mitruț Sporia. Tu n-o cunoști, eu însă o știu, a venit de câteva ori și pe la noi. Mie mi-e dragă, de parcă ar fi copilul meu. E o fată frumoasă, bună, blândă și cuminte. Ție îți trebuie o mamă la copii, îți va trebui nevastă, ca să nu dea dor de ei. Eu de-acum mi-s bătrână și m-or mâncat neazurile în războiul ăsta, cu grija voastră și moartea bietului Traian. Numai Dumnezeu poate ști zilele omului, oi muri mâne, poimâne și copiii au lipsă de o mamă bună. Eu o cunosc pe mama ei, a crescut aci pe ulița noastră, e o muiere tare cumsecade și cu suflet bun și fata îi seamănă. Va fi și ea ca mamă-să și așa se și arată. Caută s-o cunoști, să stai de vorbă cu ea, să vezi și tu cum e. Poate c-o da Dumnezeu să fie bine.

—Toate ar fi bune, mamă, așa cum spui dumneata, dar e întrebarea că m-ar lua ea pe mine? Dumneata vezi bine în ce situație ne găsim noi. O fată, oricât de bună ar fi ea, cu greu s-ar putea hotărâ să vină aci în casa noastră în împrejurimile în care ne găsim. Fiecare fată își are visurile sale de viitor. Cam cu greu și le-ar părăsi, ca să se mărite cu mine, văduv cu doi copii. Și să vorbim deschis și ceialalți din casă.

—Ceialalți n-o să cadă în sarcina ei. Ca mâne se vor duce în drumul lor, rânduie de soartă, pe la casele lor. Mai rămâne Mircea. Dar mi-s și eu aci, voi face și eu câte ceva pe lângă casă, toată viața am muncit și-oi mai putea fi și eu de folos. L-oi îngriji eu. Măncă și el o bucată de pită alături de copiii tăi și n-o să-i fie spre greutate. Dacă o fi o ființă a lui Dumnezeu, o să ne înțelegem, o să lucrăm împreună, facem fiecare ce putem, o să-i dau o mână de ajutor și la creșterea și îngrijirea copiilor săi, că am făcut-o și până acum și m-am trudit să fie bine, ca bieții copii să nu sufere lipsuri. Dacă o fi o ființă înțelegătoare, un suflet a lui Dumnezeu, o să fie bine, n-o să-i cadă greu că familia e mare și îndatoririle multe. O să dăm spate cu toții și-o vom scoate cu bine la capăt.

Mama avea perfectă dreptate. În familia noastră a fost întotdeauna o armonie desăvârșită. Dar oare o ființă străină de mediul casei noastre, crescută în împrejurări diferite, s-ar putea adapta acestui mediu nou și străin de idealul ce și-l face fiecare om pentru viață. Va trebui să renunțe la atâtea visuri pline de poezie în fața unei realități îndeajuns de complicată.

Căsătoria e un compromis, ca să fie bine și temeinică ambele părți trebuie să renunțe la multe planuri și dorințe, să ia viața așa cum este, să se acomodeze și cu gânduri curate și cu puteri înmănușate să ia lupta cu greutățile ce li se vor prăvăli în cale.

Ideea mamei a prins rădăcini. Se atașase la ea și nana Veta, văduva lui Mitruț Sporia.

—Vezi, Ioane, îmi zice ea. Poate o da Dumnezeu să ne facem neamuri. Și așa de când erai mic Mitruț ținea așa de mult să te ia ginere, că trăiai așa de bine cu biata Veta, fata noastră. Și dacă Dumnezeu ne-a luat-o de mică, poate s-a îndura acum să-i ție nepoata lui Mitruț.

Am cunoscut-o pe Lenuța în toamna anului 1919. M-am dus cu mama la Lugoj. Cred că aflaseră intențiile noastre. Lenuța era o fată drăguță, modestă și inteligentă. Și avea ochi frumoși. Ne-am împrietenit în curând. Amândoi

iubeam cartea. Avea cunoștințe literare și de cultură generală foarte bogate. Și discuțiile pe acest teren ne-au apropiat sufletește. Am început s-o apreciez mult pentru aceste cunoștințe cu temei real și bine încheat și să mă atașez cu toată dragostea și sinceritatea de dânsa, observând calitățile sale de mult preț în viața omenească. Eram încântat, dar rămânea pentru mine mereu marea întrebare. Oare va accepta să renunțe la visurile sale de poezie, formate în sufletul său, alimentat de poezia desprinsă din lectura făcută? Poate am impresionat-o prin cunoștințele mele bogate din domeniul literar, prin maximele de viață, pe care mi le adunam în ceasurile multe de adâncă gândire asupra rosturilor omului în lumea aceasta, petrecute în război și pibegie și prin verva și iscusința în grai, pe care mi-o câștigasem pe plaiurile vechei României. Dar se pune în cumpănă cu tot dinadinsul realitatea cu toate împrejurările mele de acasă – dacă și nu de dânsa, de familie – și atunci de bună seamă șansele mele vor scădea.

Eu nu prea eram prezentabil nici ca îmbrăcăminte. Niciodată n-am prețuit hainele și nu le-am știut îmbrăca amăsurat misiunii mele sociale, măcar așa modestă cum era.

Și pentru Elenuța problema era foarte dificilă. Crescuse sub ocrotirea mamei, atașată de dânsa, de o sensibilitate sufletească mai accentuată. Mama sa dorea s-o mărite în casă, s-o aibă mereu lângă sine, ocrotire la bătrânețe. Și avea perfectă dreptate și dorința era logică. Când mama i-a vorbit de mine, dânsa i-a arătat deschis și sincer planul său. Ea nu fuge de familia noastră, pe care o cunoștea ca o familie de oameni de omenie, dar îi vine greu să se despartă de fată, este toată mângăierea ei. Dacă vrea cu tot dinadinsul să se încuscrească, să-i dea pe Achim ginere în casă. E aci în Lugoj cu serviciul și ar fi o potriveală mai bună. Nu și-ar înstrăina fata de lângă ea.

Mama nu era împotriva acestui plan, dar o preocupa soarta mea și se gândea mai puțin la Achim. Cuvântul hotărâtor l-a avut însă Lenuța. I-a spus deschis și sincer mamei, că se va mărita cu mine. Nici sufletul duios al mamei și nici cuvintele surorii sale n-au mai schimbat această hotărâre.

În toamnă m-am îmbolnăvit greu. Și toate visurile, abia înfiripate, s-au risipit, însă în lungile zile și împovărătoarele nopți de insomnie tot mai aveam și multe clipe de nădejde, de refacere sufletească și îmi mai clădeam planuri frumoase de viitor. În timpul boalei mele mi-a purtat mult interes și cuvintele

ce mi le adresa în scrisorile către sora mea Ana și în puținele pe care mi le-a scris mie, erau scânteieri de lumină în posomorâta mea lăncezeală și picături de întărire în speranța pentru zilele viitoare.

Afecțiunile noastre sufletești nu ni le-am mărturisit. Ne-am atașat unul de altul ca doi buni prieteni, ca doi frați. Mărturisirile scrise sau rostite în cuvinte bombastice și cu gesturi și măști înșelătoare de actori pricepuți, le-am considerat în toată vremea jocuri false de teatru. Sentimentele cinstite și profund simțite nu se pot spune prin cuvinte. Ele se pot descoperi, se pot cunoaște, se pot înțelege fără a fi mărturisite.

Lenuța a adus o jertfă părăsindu-și mama și venind în oraș străin, în împrejurări grele, să împartă cu mine povara vieții. Mama o iubea cu toată curățenia sufletului său matern. Cu aceeași afecțiune curată a fost primită în casa noastră și de toți ceialalți. Dar visurile sunt iluzorii și realitatea e alta, oricât te-ai strădui să o faci frumoasă, s-o atenuezi. Însăși schimbarea mediului poate produce decepții. Și mai vin și altele multe, pe care nu le poți încunjura și nici înlătura. Scăpări de vedere, imprudente, preocupări și îndatoriri sociale, necazuri și câte altele. Deși gândurile și intențiile noastre au fost curate și cinstite. Ne-am logodit la 20 martie 1920. Erau încă zile grele. Frământările sociale erau din cale afară de vijelioase. În tot cursul iernii trenurile, mai adeseori doar cu vagoane de marfă, veneau la întâmplare, stăteau în gară câte o jumătate de zi, o zi întreagă chiar, până se nimerea să sosească, câteodată și se spunea că „azi nici nu mai vine, poate mâne”.

În timpul logodnei ne întâlneam doar duminică. Stăteam sâmbăta aproape toată ziua prin gară și nimeream trenul într-o vreme oarecare să-l prind și făceam câte 3–4 sau mai multe ore până la Lugoj. Din Lugoj spre Caransebeș era un tren cam spre la miezul nopții. Întârzierea era mai mică, doar de 2–3 ore. Stăteam în gara întunecoasă, în frig până ce se îndura să vină și cu greu ne tărām până la Caransebeș.

Căsătoria am încheiat-o la 26 aprilie 1920. Slujba cununiei ne-a făcut-o protoprezbiterul dr. Gheorghe Popovici, care numai în cazuri excepționale săvârșea această taină. Le lăsa în grija capelanului. Nouă ne-a acordat însă această onoare.

În aceeași zi s-a ținut o mare adunare a Partidului poporului în orașul Lugoj, cu frumoase manifestații ieșite din comun și cu participarea unei

mulțimi uriașe. Generalul Averescu a fost dus de la gară într-un car împodobit cu flori și verdeață, tras de 6 boi minunați, în triumf.

Când ne-am dus la fotograf am întâlnit valul de alegători din regiunea Caransebeșului. Mai mult de o sută de nebuni de ai mei, colaboratori în frământările sociale și prieteni, ne-au aclamat cu urale sincere și víforoase. Nunta noastră a fost familiară, în cerc intim, modestă ca toată firea noastră.

Așa mi-am refăcut căminul meu.

*

La școala elementară de stat din Caransebeș învățământul se făcea numai în ungurește, deși elevi de această naționalitate abia se întâlneau aici. Învățătorii, în marea lor majoritate, erau unguri sau ungurizați, unii dintre ei copleșiți de otrava șovinismului scrântit. La ivirea stăpânirii românești toți au refuzat depunerea jurământului de credință față de statul român și au plecat. Transformarea școlii ungurești în școală românească am descris-o eu în „Anuarul” II al școlii de pe anul școlar 1920–1921 sub titlul „Momente ce nu trebuie uitate”. Redau o parte din acest fapt istoric.

Când guvernul Karolyi voia să cârpească statul unguresc ce se prăbușea, dă ordin ca fiecare să învețe în limba lui la școala statului. Atunci, un trimis al Revizoratului Școlar spunea în conferința corpului didactic de la școala primară faimoasele vorbe că: Istoria și geografia neamului și țării ungurești au fost învățate în mod greșit și cu scopuri tendențioase. Învățătorul Gheorghe Neamțu a râs în mod ironic și i-a răspuns: „De sute de ani am spus-o noi aceasta și ne-ați trimis la pușcărie”. La ce dânsul a răspuns: „Da, așa a fost sistemul și noi am fost robii fără grai al acestui sistem”.

Omul e supus vremilor și vremea nu iartă pe cei ce nu se știu conforma ei. Sprijiniți pe ocupațiile militare sârbă și franceză, stăpânii noștri caută, cu ultima flacără a vieții lor, să mai ție sufletul românesc închis în sistemul învechit al opresiunii maghiare. Dar răul pornit nu-l mai poți opri în loc. Sângele tânăr al școlarilor nu așteaptă. Când neamurile serbau Pogorârea Duhului Sfânt asupra pământului, elevii școlii civile din acest edificiu săvârșeau cel dintâi act național din viața acestei școale. Sub ochii și protestul profesorilor lor unguri pun drapelul național și emblema țării românești pe frontispiciul școlii. De la biserică o lume uriașă a însoțit pe elevii și elevele școlii, îmbrăcați în haine naționale, până aci la școală. Și când emblema

României și drapelul național au fost așezate spre vecinică stăpânire, o lume întreagă a plâns de bucurie.

Lumina razelor de soare ce se reflecta din emblema țării și drapelul neamului a răzburat sufletele necăjite, care au primit în acest edificiu hulă și batjocură. E demnă de amintit vorbirea rostită de directorul școlii primare, Alexandru Nemeș în conferința corpului didactic de la această școală ținută în 6 ianuarie 1919:

„Din prilejul acestui an nou, cel mai trist din viața neamului unguresc, recomand tuturor colegilor răbdare nemărginită, încredere oarbă în puterea de viață a neamului unguresc și credință neclintită în victoria dreptății și moralității. Dacă dezastrul de la Mohacs, robia de 150 de ani a turcilor și luptele nesfârșite pentru libertatea națională n-au răpus Ungaria, nu va pieri nici acum. Polonia sfâșiată s-a născut azi. Și noi suntem trântiți acum sub călcâiul inamicilor dinlăuntru și din afara țării; să fim siguri că cu cât e mai mare nedreptatea ce ni se face azi, cu atât va fi mai amară pentru dânșii ziua când ceasul neamului unguresc se va însenina din nou. Noi poate că aceste timpuri nu le vom mai ajunge, dar avem datoria să pregătim neamul cu răbdare, muncă și credință în viitorul său”.

Era glasul de durere al unui suflet ce se duce, ultima izbucnire a unei vieți ce se stinge, ultimul strigăt de disperare al unui cult sfărâmat.

Au venit apoi zile mai bune și pentru noi. Oșteanul român a pășit și pe pământul Banatului. Învățătorii și profesorii sunt poftiți să facă jurământul de credință către statul român. Momente grele au fost acestea pentru dânșii. Rostul unui munci de sute de ani se prăbușește ca un vis. Principii, convingeri – totul se sfarmă. Și din toți muncitorii școlii, singurii care fac cu bucurie jurământul de credință sunt singurii români, învățătorul Gheorghe Neamțu și soția sa, învățătoarea Elisaveta Neamțu.

Învățătorul Gheorghe Neamțu, numit de stăpânirea românească directorul școlii, este însărcinat cu preluare școlii primare și civile cu întreg edificiul. Acum se începe calvarul unor suflete care s-au jertfit pentru o concepție de stat greșită, pentru un cult fals. Directorul Alexandru Nemeș, slujbaş vechi și om corect a predat totul până la cele mai mici și neînsemnate lucruri.

– „Am fost și vreau să rămân credincios statului maghiar până la sfârșitul vieții”, zicea el. Eu sunt astăzi prea bătrân ca să-mi mai schimb convingerile.

Mă duc să-mi continui munca în serviciul aceluia stat căruia i-am jurat credință, dacă acela va avea nevoie de mine, iar de nu, voi intra în mormânt cu fața senină că mi-am achitat datoria mea până la capăt.

După ce a predat tot, când nu mai avea nimic, când școala devenise străină pentru dânsul, a cerut o adeverință de la noul director, ca să poată dovedi statului maghiar că averea ce i se încredinșase a păstrat-o intactă până atunci până când forța veacurilor i-a luat-o și dânsul a dat-o întregă, nealterată, căci n-a mai putut-o apăra. Și când a venit momentul de plecare pentru totdeauna din edificiul școlar în care își clădise altarul, astăzi dărâmat, a strâns cu putere mâna directorului Gheorghe Neamțu și printre lacrimi i-a zic:

—Și acum, frate dragă, rămâi cu bine. D-zeu să-ți dea tărie de muncă. Doresc să fii și tu așa de credincios statului și neamului tău cum am fost eu statului și neamului meu. Mai am o ultimă rugămintă: drapelele ungurești ce au rămas azi să nu le batjocoriți că e păcat.

Gh. Neamțu i-a răspuns:

—Frate dragă, neamul românesc care astăzi a luat în stăpânire un drept al său a dat dovadă destulă, în trecutul său furtunos, că e neam cu simțăminte nobile și cinstitute și dacă acum intră în stăpânirea sa va ști să cinstească demnitatea altui neam și va ști respecta acele lucruri care au fost pentru alt neam un cult național.

Și când în octombrie 1919 s-a deschis în acest edificiu prima școală românească cu cântarea imnului național, „Deșteaptă-te române” al românilor, foști în iobăgia ungurească, s-a pecetluit pentru totdeauna focarul de cultură românească.

În cele dintâi zile ale stăpânirii românești și la școală, ca și pretutindeni în toate serviciile s-au așezat nu oameni care ar fi meritat și care puteau fi de mai mare folos, ci de cei mai îndrăzneți, obraznici chiar, care au știut să-și facă loc cu umerii și cu coatele. S-a dat asalt cu deosebire orașelor și multe elemente slabe au format primele cadre de învățători. Și numeroase figuri dubioase și reduse în capacitatea lor intelectuală și de muncă au străbătut și la cercurile de profesori.

La școala primară din Caransebeș s-a petrecut același proces. Nu s-a făcut nicio selecție, nici nu s-a gândit nimeni s-o facă. Au fost momiți toți care s-au grăbit să ceară aceasta.

Primii învățători ai școlii primare din Caransebeș au fost:

Ioan Adam, om de o bunătate rară, slab ca inteligență, stăruitor în muncă, se silea din toate puterile, dar puțină ispravă putea face.

Mihail Jumanca redus în cunoștințele sale cărturărești, nu avea niciun metod de predare, nu cetea nimic, muncea cu stăruință, însă confuz și fără nicio ordine. În clasă nicio disciplină, doar o muncă statornică și stăruitoare.

Și totuși n-a fost printre învățătorii mai slabi. Ca om și prieten a fost de o bunătate rară. Și-ar fi dat și cămașa din spate pentru semenii săi. Omul acesta n-a fost capabil să urască pe cineva oricât rău i-ar fi făcut. Și cu toate acestea și poate tocmai pentru bunătatea sa, viața i-a fost vitregă. Când a venit la Caransebeș era văduv cu doi copii. S-a căsătorit cu o nemțoaică nepotrivită ca temperament și vârstă și toată viața i-a fost un calvar pe care l-a urcat cu multă resemnare și niciodată nu s-a plâns.

Rusalin Muhu, bun învățător, făcea treabă frumoasă la învățătură, avea disciplină de fier. În frumoasa calea sa, pe care o bătătorea mereu și dădea rezultate bune la carte, nu-l interesa nimic din progresul social, nu cetea nimic decât ziarele și nu lua parte la nicio activitate socială sau culturală, se preocupa numai de sine, umbla întotdeauna bine îmbrăcat și căuta să trăiască bine. Trăia numai pentru sine și familia sa. Egoist din cale afară, nu se preocupa de nicio problemă obștească. Ducea ce i se puneă în spinare cu răbdare, dar fără nicio însuflețire. Nu ura, dar nici nu iubea pe nimeni.

Rusalin Muhu era plin de sine, răutăcios, adeseori lingușitor și intrigant. Trăiam bine cu dânsul, își dădea seama că-i pot fi de folos. Diplomat și șiret, se străduia să mă ațâțe împotriva directorului. Prietenos până la o limită, dar la nevoie nu puteai conta pe el.

Remus Popa, ticălos și răutăcios, făcuse pe spionul stăpânirii ungurești, băgase la închisoare pe mulți buni români. Avea minte îndeajuns de iscusită, dar o folosea numai pentru sine sau pentru a face rău altora. S-a refugiat aci de frica poporului. În școală s-a dovedit slab. A stat numai un an școlar. Cu obrăznicie și protecție s-a dus la cursul de profesori, a trecut la școala normală și a nenorocit generații multe de elevi cu lipsa sa de pregătire și activitatea redusă la zero.

Livia Popa, fiică de învățător, de origine din Caransebeș, foarte redusă ca pregătire intelectuală, bună de suflet și bună colegă, inexistentă în munca

culturală și socială, puțin stăruitoare în clasă, n-a prea dat rezultate. N-a citit nimic pentru cultivarea sa proprie.

Marta Diaconovici Vasilichi, femeie mai în vârstă, văduvă fără copii, fusese pensionată și s-a reactivat. Era femeie cumsecade, cu apucături aristocrate, deși afabilă și bună colegă, cu sănătatea șubredă, trăia numai pentru dânsa, dar în școală lucra cu suficientă destoinicie pedagogică și didactică și dovedea bun spor la învățătură.

Elisaveta Neamțu născută Belcotă, a fost învățătoarea școlii încă de pe vremea stăpânirii ungurești. Realiza muncă apreciabilă în clasa sa, avea și activitate socială frumoasă la „Crucea Roșie”, „Ocrotirea orfanilor de război”. Suferindă, a trecut în câțiva ani la pensie.

Eu mă găseam în oraș la școala confesională românească. Greoi la gândire când era vorba de interesele mele și lipsit ca totdeauna de inițiativă, nu mi-a dat în gând să cer și eu numirea la școala statului. În lipsa mea de orientare și de pătrundere în culisele frământărilor sociale, așteptam ca școala mea să fie contopită cu cea de stat și din oficiu treceam acolo. Și amar m-aș fi înșelat. Rămâneam tot dascălul școlii confesionale și cine știe dacă aș mai fi avut elevi. Eu dacă mă găseam la vreo școală din vreun sat de pe undeva, de bună seamă rugineam acolo, nu cred că mi-ar fi dat în gând să cer și eu să vin la oraș, poate numai îndemnat de cineva. Tot din îndemn străin am cerut numirea la școala primară de stat de aci. Am făcut-o la stăruința directorului Gheorghe Neamțu, cu care colaboram în strădania dascălești, în lupta pentru etatificarea școlilor grănicerești.

Școala trebuia așezată pe noi temelii, se cerea să fie pusă de acord cu cerințele noi rânduie de stăpânirea românească și impuse de porunca vremurilor trăite. În munca aceasta încordată și cuminte rânduită era nevoie de colaborarea întregului corp didactic. Dar niciunul din colegii noștri nu s-a înșiruit la muncă. Se îngrijeau de orele lor și atât. Școala era de proporții mari, se cereau multă muncă și osteneală pentru organizarea ei. O mulțime de probleme din viața ei se cereau dezlegate. Cu însuflețirea mea pentru binele obștesc, care nu m-a părăsit niciodată, m-am atașat directorului și mână în mână, numai noi doi, am dus carul greu al prefacerii totale, pe drumul cel bun. Redactam procesele verbale, rapoartele, lucram la inventare, am preluat biblioteca și am pus-o în ordine, am compus orarele pe școală. Am făcut pe

secretarul şcolii, fără plată. Colegii noştri erau inexistenţi. Directorul avea clasă, în orele libere bătea pe la uşile autorităţilor să ceară acoperirile trebuinţelor bugetare.

În acelaşi timp cu şcoala primară ni se impunea reorganizarea şcolii de ucenici, înscrierile, procurarea manualelor care nu se găseau, prelucrarea materiei de învăţământ după programele ungureşti şi cerinţele noului stat român. Tot timpul nostru liber l-am petrecut la şcoală. Colegii noştri s-au grăbit să vină la lucrul gata, la distribuirea orelor, insistând care de care să primească cât mai multe.

Încă în vara anului 1919 distinsul profesor universitar Traian Lalescu⁴²⁸ de origine bănăţeană a venit la Caransebeş şi a iniţiat întemeierea „Asociaţiei Culturale din Banat”. Am luat parte la lucrările pregătitoare, încă ca învăţător la şcoala confesională şi Gheorghe Neamţu în calitate de director al şcolii de stat şi am fost aleşi în comitetul acestei asociaţii. Profesorul Lalescu a exoperat de la guvernul din Bucureşti un ajutor de jumătate de milion de lei, a adus de la Bucureşti un vagon de cărţi, biblioteci pentru toate şcolile secundare din Banat, manuale de istoria românilor şi geografia pământului românesc, pentru toţi învăţătorii şi profesorii din Banat.

Toate aceste cărţi trebuiau să fie sortate, inventariate şi trimise la destinaţie cu posibila urgenţă. Manualele de şcoală se cuvenea să fie distribuite elevilor încă din primele zile ale anului şcolar. Toate aceste migăloase şi ostenitoare lucrări căzuseră în sarcina corpului didactic de la şcolile din Caransebeş. Şi din toţi membrii acestui corp îndeajuns de numeros rămăseseră doar vreo patru, Neamţu şi cu mine şi doi profesori. Dascălii noştri pe lângă toată stăruinţa noastră nu s-au înrolat la muncă făcând pe nepricepuţii. Datorită stăruinţelor noastre, şcoala a primit o frumoasă bibliotecă, singura şcoală primară care s-a bucurat în tot Banatul de acest favor.

Şi această bibliotecă trebuie selecţionată, alese cărţi potrivite pentru şcoala noastră şi inventariată. Mai bine de o săptămână am lucrat în orele libere până

⁴²⁸ Traian Lalescu (1882–1929), născut la Bucureşti dintr-o familie originară din Cornea, Banat, studii liceale la Iaşi, studii universitare la Bucureşti la Şcoala naţională de poduri şi şosele, la Facultatea de ştiinţe a Universităţii din Bucureşti, doctorat la Sorbona, profesor universitar la Şcoala naţională de poduri şi şosele şi la Universitatea din Bucureşti; în misiune diplomatică la Paris (1918–1919). În 1920 a pus bazele Politehnicii din Timişoara, a fost primul ei rector.

noaptea târziu și nu mă simțeam bine. Mă dureau spatele și capul, aveam nevoie de odihnă, dar am dus-o înainte până am terminat. Întors acasă m-am pus în pat. Era o zi mohorâtă de sfârșit de noiembrie. În munca mea însuflețită și excesivă credeam că e ceva trecător. M-am sculat și m-am apucat de altceva.

Spre seară vine și Tata Gheorghe să mă vadă.

— Mă, ce-i cu tine? Tu ești bolnav.

— Poate, dar nu-i nimic serios, ceva trecător.

— De ce nu te-ai dus la doctor?

— De ce să mă duc? Oi fi răcit, beau un ceai fierbinte și o să-mi treacă.

Tata Gheorghe nu mai zice nimic și pleacă. După vreo jumătate de ceas vine împreună cu medicul dr. Aurel Iorga, bun medic și om cumsecade. Pe Tata Gheorghe de bună seamă l-a sesizat mama. Ei vedeau boala mea, mi-o ceteau pe față. Și aveau dreptate. Dar eu în avântul meu de stăruitoare muncă nu voiam să înțeleg aceasta.

Doctorul mă găsește lucrând la masă. Mă pipăie.

— Dezbracă-te!

Mă dezbrac până la brâu.

— Ai temperatură?

— Nu cred să am. Eu n-o simțesc.

Îmi pune termometru, 39 și 3.

— Și la dumneata asta nu-i temperatură? Dumneata n-ai simțit-o? Ce fel de om ești? De câtă vreme nu te simțești bine?

— De vreo două săptămâni. Mă dureau spatele, cu greu mă țineam în sus, dar am crezut că de prea multă muncă.

— Imediat să te culci în pat.

M-am culcat. Mă examinează.

— Nu mă pot pronunța, nu știu încă ce ai.

Îmi scrise o rețetă. Îmi dă îndrumări cum să iau lucrurile.

— Peste două zile vine iară. Până atunci să nu te miști din pat și să nu mănânci decât ceai și lapte în cantități mici și mai des.

Tata Gheorghe ia rețeta, se duce la farmacie și-mi aduce medicamentele. Abia mă pot ridica în sus. Am rezistat bolii până la ultimele puteri. Pe față bieteii mele mame cetesc disperarea. Se va fi gândit sărmana c-o să-mi rămână copiii orfani de ambii părinți. Nu mai mânca nici ea nimic și-o vedeam mereu

cu ochii roşii de plâns. Oricât se silea nu-şi putea opri lacrimile. Peste două zile doctorul vine din nou. Mă examinează peste tot locul. Clatină din cap, stă pe gânduri, eu ardeam în tot corpul. Se ridică, se uită lung la mine, apoi la mama şi rosteşte cu glas domol, cum îi era felul: „Peratifus”.

Îmi prescrie regim strict de tot, medicamentele necesare. Şi ne mai spune:

– „Peratifusul” nu e o boală prea primejdioasă, dacă se ţine strict regimul şi se administrează medicamentele regulat.

Treizeci de zile am luptat împotriva bolii. Nu m-am sculat din pat, nici n-aş fi putut. Dureri nu mai aveam în spate ca mai nainte, mă luptam însă cu temperatura şi o constipaţie încăpăţanată.

La 7 ianuarie scriam „domnişoarei Elenuţa Stoia”, actuala mea soţie:

„Mă simt dator să-ţi mulţumesc pentru felicitările de Crăciun şi pentru altele multe. Mai ales mă simt îndatorat cu recunoştinţă pentru interesul ce mi l-ai purtat în timpul săptămânilor de suferinţă. Acum nădăjduiesc că în scurt timp voi fi deplin reînsănătoşat. Treizeci de zile n-am părăsit patul. A fost timpul filozofărilor asupra restului vieţii omeneşti în lume şi poate s-ar părea curios, nu mi-am făcut decât planuri de viitor, scoţând din amintirile celor trecute învăţăminte pentru ziua de mâine. Nu m-am temut de moarte. Sunt din fire optimist şi vorbele ălua: «Mai bine să mori fără frică, decât să trăieşti o viaţă cu frica morţii în inimă». Am trecut în faza a doua, pe care aş putea-o numi «Călătoria în jurul odăii mele». La început cu frică, ca copilul la primul pas, apoi mereu-mereu mai bineşor şi o săptămână întregă, vreo câteva minute pe ceas, măsuram odaia în lung şi-n lat. Acum sunt în faza a treia «a nesăturării de mâncare», sunt tot cu mâncarea în mână, mai ies pe afară când e bine”.

La 1 februarie îi scriam:

„Mă vei socoti că şi de astă dată am minţit. Nu mi-am ţinut cuvântul, însă nu sunt vinovat. Cum nu sunt restabilit deplin, influenţează asupra mea orice schimbare atmosferică. De simţitor ce sunt am devenit termometru. Am vrut să vin azi, dar cu vântul acesta am căpătat din răceală o nevralgie în partea stângă a capului şi feţei de a trebuit să stau din nou în casă şi iacă așa, cine n-are noroc, n-are!”.

Cu ajutorul lui Dumnezeu, după două luni de concediu, mi-am reluat munca la şcoală. Aveam clasa a-IV-a „A”. Numărul elevilor fiind mare, clasa era împărţită în două. Clasa „B” era condusă de învăţătorul Ion Adam. În

timpul concediului meu, le-a contopit pe amândouă. Nu era lucru ușor să predai în românește, după ce elevii făcuseră la trei clase materia pe ungurește, deși erau români. Mulți abia puteau ceti românește. Învinseserăm însă primele greutăți, am putut progresa frumos, învățam copiii în limba mamei lor și progresul putea fi mai mare decât într-o limbă pe care cu greu o puteau înțelege.

Am reînceput munca din jurul școlii. Erau atâtea de făcut! Școala de ucenici se găsea în organizare. Majoritatea elevilor de aici erau de origine străină, căci românii nu prea erau primiți la meserii și înclinații nu aveau spre aceste îndeletniciri. Învățământul se făcea aci numai în limba română, cu ore pentru elevii germani de cetire și gramatică nemțească. Ne mai ajutam și de limba maghiară, în care-și câștigaseră până aci cunoștințele cărturărești.

Sub stăpânirea ungurească lecțiile se țineau sub paza poliției. Doi sergenți se plimbau pe coridor în tot cursul școlar. Disciplina se putea menține numai cu teroare și bătăi. Se întâmpla însă și nu arareori că învățători mai aspri să fie apoi bătuți pe coridoarele școlii de ucenicii a căror faimă de răi și bătăuși era cunoscută în oraș. Și atunci s-a recurs la paza poliției.

Când am început noi, ni s-au trimis și nouă doi sergenți de poliție să ne apere de eventuala agresiune a ucenicilor, care datorită vremurilor de prefacere revoluționară puteau să fie și mai nedisciplinați. N-am admis pază polițienească. Ne-am purtat cu dânșii părintește, le-am vorbit mereu despre rostul cunoștinței de carte în viața meșteșugărească și ne-au ascultat. Mici incidente au fost, între ei se mai lua la bătaie, dar cazuri de nesupunere sau de purtare necuviincioasă față de învățătorii lor n-au fost. Dragostea noastră părintească tot cu dragoste ne-a fost răsplătită.

Ca să putem cât mai mult influența pe elevii noștri, să-i facem să înțeleagă că școala lor nu e de mântuială, cum era considerată în trecut, ci un cămin de cultură reală, că și dânșii sunt elevi ca și cei de la școlile secundare, că și în viața meșteșugărească se cere un grad oarecare de cultură și o anumită condiție socială, împreună cu directorul am întemeiat „Cercul Cultural al Școlii de Ucenici”. Am luat conducerea aceluia cerc și i-am adunat în ședințe în toate sărbătorile, unde le făceam lecții din viața industriașilor, după marii descoperitori și despre rostul industriei și industriașilor în viața unui stat. Copiii se însuflețiseră, recitau poezii, mici piese de teatru, cereau cărți de la

biblioteca cercului. Începuseră să înţeleagă rostul şcoalei lor şi datoria lor de-a învăţa cât mai multă carte. Mai făceau ceva şi colegii mei ceilalţi, dar fără însufleţire, doar sub îndemnul şi stăruinţa directorului, da puneau aci suflet şi dacă nu dai din suflet şi cu toată căldura nu prinde şi nu mişcă, rămâne literă moartă.

Un mijloc puternic pentru educaţia tineretului sunt serbările şi manifestaţiile şcolare de la feluritele ocazii şi aniversări istorice. Contribuiau aci toţi învăţătorii, pregătind, mai bine sau mai slab, elevii lor pentru împlinirea punctelor din program. Cuvântarea ocazională cădea în sarcina directorului. Eu nu eram curajos să vorbesc în public, liber.

De 1 decembrie 1920, a căzut sarcina pe mine să arăt elevilor şi publicului adunat importanţa istorică şi naţională a acestei zile.

Directorul îmi zice: „Măi Pavele i se va fi urât publicului să mă audă tot pe mine vorbind la serbările şcolare. Vorbeşte tu de 1 decembrie”.

Am acceptat. Mi-am scris cuvântarea de mai înainte, am cetit-o de multe ori şi am aşezat-o pe masă dinainte, cu gândul ca la caz de nevoie să-mi fie de ajutor. Am început cum am scris, m-am însufleţit şi am vorbit cu totul altceva, cu avânt şi în fraze calde, însufleţitoare, am turnat, în cuvântarea mea, toată durerea şi îndelungata obidă a neamului românesc sfâşiat în bucăţi de lăcomia vecinilor hrăpăreţi. Am vorbit de marele rol ce l-a avut acest popor sărac în civilizaţia europeană. „Cu o mână pe sabie şi cu alta pe coarnele plugului şi-a păstrat românul fiinţa şi glia. Cu piepturile noastre am zăgăzuit puhoaietele năvălitoare din întunecatul răsărit, fărâmiţându-ne aci toată vlaga şi toţi fiii, până când apusul îşi ridică castele şi civilizaţia cu care se mândreşte astăzi şi ne priveşte din înălţimea sa”. Am fost felicitat de mulţi fruntaşi ai vieţii sociale din oraş şi mi-am câştigat încrederea în mine însumi. A fost cel dintâi discurs rostit liber, a fost frumos apreciat şi am văzut şi eu, am înţeles că nu sunt aşa de prost cum mă credeam eu în neşocotita mea timiditate.

Şi zilele s-au scurs. An de an am depus aci, în şcoală, străduinţele mele întru creşterea generaţiilor ce erau să devină cetăţeni de folos ai neamului şi ţării. Ca fiecare dascăl am dat şi eu din sufletul meu, cu toată dăruirea, tot ce am putut da. Şi din depărtarea vremilor, mă gândesc că mi-am împlinit şi eu datoria, poate nu cum aş fi vrut, ci cum împrejurările date mi-au îngăduit-o. În conştiinţa mea sunt împăcat cu ce am realizat. Mai mult nu s-a putut.

*

Directorul Gheorghe Neamțu era o fire ciudată. Nu era propriu-zis om răutăcios, ci tocmai dimpotrivă, dar avea și dânsul greșeli firești fiecărui om. Îi plăcea să se afișeze pretutindeni și doar ca să fie apreciat și laudat, un orgoliu cam exagerat. Pe mine mă aprecia, vedea că-i sunt de folos, dar nu-i cădea bine afirmarea mea în anumite momente în frământările sociale. Eu, la rândul meu, îi dădeam tot concursul în toate împrejurările, îl apreciam pentru străduința și avântul său, dar nu-l iubeam ca pe un prieten. Plana deasupra noastră acuza ce i se aducea mereu de slabă conduită națională sub stăpânirea ungurească. Și eu, cu naționalismul meu nestăpânit, nu i-o puteam ierta aceasta. Și de multe ori mă găseam împotriva lui, când se avânta la poziții sociale mai de seamă pe care eu credeam că nu le merită. Adeseori, când se avânta în ambițiile sale, mă puneam de-a curmezișul. Și o simțea, o știa, dar nu mi-o reproșa, parcă s-ar fi temut de ceva. Nici eu nu-i ziceam nimic și continuam colaborarea și prietenia noastră ca doi buni frați.

Au trecut anii, s-au șters toate, au dispărut toate asperitățile dintru început și au rămas doar bunele sentimente care ne-au legat mereu și ne leagă și azi și mai mult când am rămas așa de puțini prieteni de odinioară. Și bietul Gheorghe Neamțu, orgoliosul de odinioară, își poartă bătrânețele cu multă resemnare. Viața i-a fost o lungă tragedie, pe care n-a meritat-o.

Directorul Neamțu a avut – ca fiecare om – și scăderi și calități. A lăsat în urma sa o frumoasă creație de muncă folositoare. Cea mai de seamă calitate a sa a fost: dragostea pentru aproapele său ajuns la necaz. Se făcea luntre și îi puneam ca să-i vină în ajutor, oriunde ar fi fost acela, chiar potrivnicul său cel mai înverșunat. În avântul său se străduia să înlăture piedicile, dar n-a lovit niciodată fără motiv, poate nici dacă îl avea. Nu și-a răzbunat niciodată împotriva celor ce-i făcuseră rău. Deși adeseori pe baricade opuse, nu ne-am certat niciodată, nici măcar două cuvinte supărătoare nu ne-am spus. Pe la începutul colaborării noastre între păreții școlii ne-am ciocnit în două rânduri. Se frământa să-și pună școala în bună funcționare și se silea să-și impună autoritatea sa de director și asupra corpului învățătoresc. Și era de dator să s-o facă.

Eu am fost în toată vremea punctual în îndeplinirea misiunilor ce le luam asupra mea sau mi se impuneau de serviciul pe care-l împlineam. Ascultam de

conştiinţa mea, dar nu îngăduiam să mi se facă observaţii. Sub acest raport eram foarte încăpăţânat şi am avut suficiente neazuri şi neplăceri în urma acestei însuşiri moştenite. La oră fixă intram în clasă şi-mi vedeam de munca mea. Ieşeam doar în pauză şi intram când suna clopoţelul. Odată aveam nevoie de cretă. Trec în cancelarie să-mi iau. O găsesc acolo pe învăţătoarea Vasilichi. Mă întrebă ceva şi eu mă simt dator să-i dau informaţiile cerute. În acest timp elevii mulţi – ca copiii – au început să facă gălăgie în clasă. Directorul, trecând pe coridor, aude şi constată că lipsesc. Intră în cancelarie şi mă găseşte acolo stând de vorbă. Enervat ţipă la mine:

—Mă, unde Dumnezeu, du-te în clasă! Nu auzi ce gălăgie fac copiii?

Eu, care nu îngăduiam nimănui să-mi facă observaţii în ton poruncitor, l-am privit lung în ochi, l-am măsurat de sus în jos şi de jos în sus, i-am întors spatele şi am căutat să vorbesc mai departe cu învăţătoarea Vasilichi. A plecat fără nicio vorbă. M-am dus şi eu în clasă. Ştiam că are dreptate, dar nu-i admiteam tonul cu care-mi vorbea. Din ochi ne-am înţeles unul pe altul mai bine decât cu explicaţii şi vorbe multe.

A doua ciocnire am avut-o la începerea lecţiilor, dimineaţa. Eu eram punctual în toate îndatoririle mele. La şcoală nu întârziam niciodată. Într-o dimineaţă mă opreşte cineva la poarta şcolii şi mă ţine de vorbă. Aud clopoţelul de intrare, dar nu scap de omul care avea nu ştiu ce să-mi spună. Iese pe poartă învăţătoarea Cornelia Popovici şi-mi spune râzând: „Du-te că directorul a intrat în clasa dumatăle şi ţipă la copii”. Intru în clasă. Directorul făcea rânduială. Pusese vreo 3–4 copii în genunchi şi ocăra clasa pentru nu mai ştiu ce fapte de indisciplină. Făcea ceea ce trebuia să facă, dar mie nu-mi plăcea un străin în disciplinarea elevilor mei. M-am dus la catedră, fără să mă uit la director: „Copii, sculaţi la rugăciune!”. A ieşit. Nu ne-am uitat unul la altul, nu ne-am văzut. Şi totuşi ne-am înţeles minunat de bine. În pauza următoare am stat de vorbă prieteneşte ca şi când nimic nu s-ar fi întâmplat între noi.

Gheorghe Neamţu, cu toată vanitatea şi ambiţia sa de afişare, cu toată mândria sa, se dovedea cel mai cumsecade om când era vorba să vină în ajutorul colegilor săi. Vorbea aspru, ţipa, adeseori era urâcios, dar niciodată nu s-a răzbunat pe nimenea, chiar dacă ar fi avut motive, ci tocmai dimpotrivă, îi apăra cu toată tăria faţă de ori şi cine şi nu cruţa nicio osteneală ca să le vină în ajutor. La şcoala de ucenici se îndesau profesori,... se folosea de toată

activitatea sa, bătea pe la toate ușile ca să rămână orele pe seama învățătorilor de la școala sa. Profesorii au destule ore suplimentare la școlile lor, să nu se îmulzească și la școala de ucenici, să ne dea pace. Învățătorii sunt îndeajuns de slab plătiți, ei nu au, ca profesorii, venituri peste leafă, să le lase această bucățică de pâine amară. Și profesorii nu vor putea face ispravă cu ucenicii, nici ca progres la carte, nici în disciplină. Aci e nevoie de răbdare dascălească. Nu merge cu amenințări de note rele și eliminări.

Sub guvernarea de pomină a savantului profesor Nicolae Iorga se găsisse un înțelept ministru de finanțe ca 6 sau chiar 7 luni să nu plătească leafa corpului didactic. Și directorul nostru s-a dus la directorul Primei Case de păstrare, Carol Schwab, a depus o poliță semnată numai de dânsul, a deschis un cont curent și ne-a dat lună de lună sumele de care aveam trebuință și târziu de tot am restituit datoria fără să ni se mai ceară dobândă. Băncile românești întemeiate – vorba vine – „pentru salvarea românilor din cătușele cămătarilor străini”, n-ar fi făcut aceasta.

În permanenta mea încurcătură financiară, am luat un împrumut de 20 de mii de lei de la colegul meu, învățătorul Nicolae Gavrilă, cu dobânzi mari. N-am fost în stare să-i achit la termen, m-a împrumutat și Neamțu mi-a venit în ajutor, exoperându-mi din altă parte suma necesară să mă scape din ghearele cămătarului Gavrilă.

*

În elanul meu nestăpânit din frământările publice mă pusesem în conflict cu mulți „frunțași” cu mari veleități de înălțare și căpătuială pe spinarea mulțimii. Eu venisem de pe plaiurile însângerate ale Vechiului Regat, îmbătat de idealism curat și de îndemn spre munca cinstită românească, pentru întemeierea unei vieți mai bune, mai drepte, pe care o voiam cu toții în țara cea nouă, țara năzuirilor noastre de veacuri. Și când am văzut păcătoșenia oamenilor care se îmulzesc cu coatele și cu umerii, cultivând vechile năravuri și ocrotind ticăloșiile și murdăriile de tot felul, în sufletul meu s-a răscolit toată revolta. Am pornit de unul singur lupta împotriva răutăților cu graiul și în scris. Nu mi-am dat seama că sunt prea slab, prea neînsemnat în această vâltoare, că nu voi putea eu singur schimba lumea aceasta înglodată în păcate. În avântul meu curat m-am aruncat în vid cu nesocotință.

Cărturarii noştri care se situaseră în fruntea oraşului, care nu făceau decât vorbărie cu fraza frumos răsunătoare, îşi aveau scopurile lor personale, egoiste şi toată parada strălucitoare pe care o făceau era numai un mijloc de săltare în situaţii înalte, de căpătuială rentabilă. În sufletul meu nu mă puteam împăca cu această mentalitate, cu aceste strădanii ruşinoase, de căţărare, călcând în picioare orice bun simţ, orice sfinţenie şi jertfă de sânge naţională. Pentru aceste fiare flămânde au trebuit să se jertfească sutele de mii de copii ai ţării?

Am lovit fără cruţare şi mi-am primit răsplata.

În frunte se situa secretarul episcopesc dr. Cornel Corneanu. Fiu de bani gata, copil de mare proprietar, trăit în belşug şi huzur, omul de casă al episcopului Miron, îl însoţise pe acesta la Bucureşti când a dus regelui actul de la Alba-Iulia, primise şi o înaltă decoraţie. Şi toate acestea erau suficiente motive ca să-l ridice în ochii săi proprii, să creadă că dânsul e mai presus de toţi ceilalţi semeni ai săi. În scrisul meu, în conversaţiile mele particulare, în public, nu l-am cruţat nici pe dânsul, cum n-am cruţat pe nimenea, oricine ar fi fost. Eu zbiciuiam moravuri păcătoase, fapte necinstite şi inactivitate pe teren obştească. Nume nu aminteam, dar se puteau înţelege. Şi – în avântul meu – niciodată nu m-am gândit că toate aceste strădanii ale mele, ciocnindu-se cu atâtea mari interese personale, o să-mi fie bine înregistrate şi consecinţele o să urmeze.

În anul 1922 se dezlănţuise din nou războiul din jurul Comunităţii de Avere. Corneanu pune ochii pe această puternică instituţie, ieşise din ascunzişul său şi Constantin Burdia, făcuseră cărdăşie amândoi cu colaborarea prefectului dr. Petru Corneanu, unchiul lui Cornel. Burdia candidează la alegerea de reprezentanţi ai Comunităţii de Avere din Caransebeş, eu mă pun împotriva şi-l trântesc în mod ruşinos pentru dânsul şi pentru cărdăşia familiei Corneanu-Burdia⁴²⁹.

Peste câteva zile am fost mutat disciplinar la Reşiţa. Ştiam cine mi-a făcut-o. Era încă în vigoare legea şcolară ungurească, în înţelesul căreia transferarea în interes de serviciu se putea face. Deci mutarea mea apărea legală, deşi era imorală. Mă găseam în Tipografia Diecezană. Făceam corectura şi aşteptam

⁴²⁹ Amănunte la capitolul „Comunitatea de avere” – notă P. Jumanca.

apariția primului număr al revistei „Școala Bănățeană”⁴³⁰. Mă nimerește acolo profesorul de teologie dr. Vasile Loichiță⁴³¹.

— Domnule Jumanca, îmi pare rău nespun de mult de ceea ce s-a întâmplat cu dumneata.

— Cu mine? Ce anume?

— Nu știi nimic?

— Nu!

— Ai fost transferat „din interes de serviciu” la Reșița. Uite aici ziarul „Universul”.

De fapt foaia scria. „Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, cu ordinul Nr. ... a transferat pe învățătorul Pavel Jumanca de la școala primară din Caransebeș, la o școală primară din Reșița”.

Am rămas tâmpit. Lovitura era cumplită. Plecarea la Reșița pentru mine era un dezastru. Nu aveam puterea sufletească s-o fac. Dacă eram mai egoist, mai nepăsător față de mama și frații mei mai mici, nu era un dezastru. Îmi luam soția și copii și plecam. Reșița oferea numeroase posibilități materiale în afară de școală. Era mare trebuință de elemente capabile în acest centru muncitoresc. Dar nu mă lăsa inima să plec. Reșița era îndeajuns de departe pentru mine. Nu era linia ferată directă de acum. Pierdeai o zi toată ca să înconjuri peste Lugoj-Gătaia.

Și mai intră în socoteală și încăpătânarea mea moștenită. Nu mă duc! Nu mă pot duce orice s-ar întâmpla! Mă duc la revizoratul școlar. Marila era la un curs la Cluj. Îl găsesc pe Valeriu Sas. Ordinul meu de transferare nu sosise încă. Mă sfătuiesc cu el, vorbește cu doctorul Mircea, fac cerere de concediu și doctorul mă găsește bolnav de nervi, surmenaj și mă propune pentru un concediu de două luni. Îmi și încep concediul îndată. Mă aștern pe lucru. Marila⁴³² se afla la

⁴³⁰ „Școala bănățeană”, organ al Asociației învățătorilor din Caraș-Severin, apare la Caransebeș, 1 noiembrie 1922 – decembrie 1924, redactor Pavel Jumanca. În comitetul de redacție G. Bălțean, Gh. Lipovan, Cornel Liuba, Gheorghe Neamțu, Iosif Olariu.

⁴³¹ Vasile Loichiță (1881–1958), născut la Jebel, studii liceale la Timișoara și Beiuș, studii superioare: Facultatea de teologie la Cernăuți, Facultatea de filosofie din Budapesta, din 1907 profesor la Institutul teologic din Caransebeș, doctor în teologie la Cernăuți (1913), din 1923 profesor la Cernăuți.

⁴³² Ion Marila, născut la Reșița în 1883, mort la Lugoj în 1933. A fost învățător la Mircovăț, Ciclova Montană, Reșița, a fost președinte al Reuniunii de cântări, lectură și muzică a plugarilor din Reșița, a reprezentat această Reuniune la adunarea de la Alba Iulia.

Cluj. Scriu povestea. Tot la Cluj se afla și prietenul meu Petru Nemoianu, fostul prefect de la Lugoj. Amândoi îmi răspund că au intervenit la Directoratul Cultelor și Instrucțiunii Publice de acolo ca ordinul meu de transferare să fie reținut cât mai mult timp. Eram secretarul Societății învățătorilor din Caraș-Severin și redactorul revistei „Școala Bănăţeană” și învățătorul Gheorghe Lipovan de la Oravița avea conducerea acestei asociații în calitate de președinte. Lipovanu era și deputat în parlament ales în circumscripția Bocșa și făcea parte din partidul liberal, ca și Corneanu. I-am scris și lui. La Caransebeș erau mari frământări în jurul locului vacant de paroh al bisericii. Cornel Corneanu voia cu orice preț să-l scoată pe fratele său Liviu în alegere. Opinia publică se găsea grupată în jurul profesorului de muzică, preotul Petru Bancea, dirijorul corului. Cunoștea popularitatea de care mă bucuram în oraș și vrea să se folosească de acesta legând cu mine un compromis. Într-o zi mă trezesc la mine acasă cu profesorul Virgil Musta, protopopul de mai târziu al Oraviței.

—Domnule Jumanca, am venit la dumneata într-o cauză serioasă. Corneanu mă trimite să căutăm împreună un mijloc de împăcare. Dumneata să-l sprijinești pe fratele său în alegere și el revine asupra transferării dumitale la Reșița. Eu cred că ar fi bine să cădeți de acord. Ce nevoie ai dumneata să-l sprijinești pe Bancea? Gândește-te la situația dumitale, la familia dumitale. Nu e bine să te împotrivești celor puternici.

—Mulțumesc domnule profesor pentru îndemnul dumneatale bune, dar te rog să mă ierți dacă nu le pot urma. Eu nu mă amestec în alegerea de preot. Simpatizez pe profesorul Bancea, e om sărac, a desfășurat o activitatea culturală frumoasă și a câștigat popularitate, dar n-am nimic împotriva părintelui Liviu Corneanu. Nu mă amestec. Să-și aleagă sebeșenii pe cine vor ei. Și eu sunt om hotărât, nu mă abat pentru nimic în lume de la calea pe care am pornit odată, bună-rea, cum s-a nimerit să fie.

—Preferi să te duci la Reșița?

—Nu! Nu mă voi duce! Să-i spui domnului Corneanu că, cu riscul de a rămâne muritor de foame, pe drumuri, nu voi pleca din orașul meu. A crezut că se scapă de Pavel Jumanca, aruncându-l din căminul părinților săi, dar nu se va scăpa. De aci înainte îl va întâlni pretutindeni în drumul său. Voi găsi și eu un loc în țara asta, aci în oraș. Dacă nu altceva, mă voi duce la coarnele plugului, pe care nu mi le va putea smulge din mâini. Și voi porni lupta fără

crutare împotriva sa. S-a încârdășit cu trădătorul de neam Constantin Burdia⁴³³, ca să-și ajungă scopurile sale. Nu-i ajunge averea mare ce-o are, îi mai trebuie, vrea să pună mâna pe averea străbunilor noștri grăniceri, el nefiind grănicer. Eu sunt om sărac și cu familie grea, dar nu mă degradez la fapte compromițătoare, vreau să păstrez curățenia morală a strămoșilor mei, care au fost și au rămas oameni săraci, dar oameni de omenie. Te rog să-i mai spui domnului Corneanu nu numai că nu primesc să stau de vorbă cu dânsul pentru un compromis pe care-l consider rușinos, dar îl rog să nu se mai amestece în toată povestea aceasta a mea, pe care dânsul a pornit-o. N-am nevoie de mila sa. Mă voi descurca eu singur și n-am să pier. Ne vom mai întâlni noi față în față în vâltoarea socială caransebeșană și nu eu voi fi cel ce va trebui să-și plece ochii în pământ.

Gheorghe Lipovanu n-a stat cu mâinile în sân. Ținea mult la mine, vedea munca ce-o desfășuram alături de dânsul și s-a supărat rău pe Corneanu. A intervenit la ministru. Spre a ilustra mai bine străduințele sale redau câteva fragmente din scrisorile pe care le mai păstrez încă:

„Voiu face tot posibilul ca să nu fim împiedecați în lăudabila muncă ce o începui acum cu hărnicia ta. Am vorbit cu Pera să intervină la Cluj, ca să nu facă cei de acolo nimic, până nu vom conveni în 28 iar în București. Vrea(u) să zic să se țină cauza în suspans. Iar tu fii liniștit și-ți vezi de treabă, că cu noi ei nu se pot juca. Sunt convins că tu n-ai făcut niciun rău. Deci nici nu se poate ca să pățești vreun rău. Cred că ai tu atâta nădejde în Dumnezeu și în mine, prietenul tău, căci și dacă nu mi-ai fi azi secretar și redactor, tot m-aș interpune pentru un om și un dascăl de frunte ca tine, ca să nu fii batjocorit pe nedrept. Am să vorbesc cu «prietenul» tău, care – aud – că ți-a făcut-o și trag multă nădejde că mă va asculta să mergă cu mine la dl. ministru și să desfacă el singur ce a făcut. Eu n-am știut decât din «Universul» și credeam că o fi o greșeală, o fi celălalt Jumanca și nu Pavel, Pavel Jumanca, care face atâta fală dascălilor bănățeni. Fiind acum la București am consultat cu Pera și a rămas să

⁴³³ Constantin Burdia, născut în 7 septembrie 1861 în Caransebeș, moare în 23 martie 1924 la Caransebeș. Studii gimnaziale la Budapesta, Facultatea de drept din Budapesta, șeful poliției din Caransebeș (1885), prim senator orășenesc (1888), primar substituit (1891–1892), primar (1895–1904), președinte al Comunității de avere (1904–1910), deputat în parlamentul de la Budapesta (1906–1915).

vorbească el cu Matei⁴³⁴, iar în 28 să mergem să cerem să ți se dea bună pace. Vom merge iar în delegație toți pentru tine. Și vom cere de la dl. ministru ca pe viitor în chestii d-astea fără ascultarea noastră, a reprezentanților celor 40.000 de învățători să nu mai facă lucruri d-astea. Voi duce cu mine și un nr. din «Școala Bănăţeană» și voi arăta că pe cine a transferat așa de ușor pe vorba unui popă și voi cere ca încă în ziua aceea telegrafic să revoce numirea ta la Reșița. Până atunci tu, frate Pavele, nu te necăji, fii liniștit că nu se jertfesc așa de lesne oamenii harnici, talentați și cinstiți. Când am văzut din scrisoarea ta că e fapt, mi-am făcut cruce. Și momentan m-am necăjit, dar după aceea mi-am zis și-ți zic și ție, las că nu merge așa frate Pavele, că ai tu și alți oameni, nu numai de cei păcătoși. Fii sănătos și caută-ți de lucru, așa ca și când nu ți s-ar fi întâmplat nimic”⁴³⁵.

„Văzuși, «Făclia» se și laudă cu popii lor ceidecorați. Noi nu, după concepția unora, noi trebuie să ne dușmănim, să ne invidiem în loc să ne încurajăm oamenii care muncesc și se ostenesc pentru interesele comune. Ție, care atâta ai muncit și ai suferit și înduri și acum atâtea nedreptăți, tu poți să taci, să rabzi, iar altul care s-a purtat fără pereche de scandalos, ăla să facă gură, apoi asta nu mai merge, s-a gătat. Asigurându-te din nou că voi face să fii reabilitat, aștept scrisul tău și te sărut cu drag frățesc, al tău George”⁴³⁶.

„București, 2 XII, 1922. Scumpe amice! Mi-am închipuit eu mirarea ta, dar poate și neliniștea ta în vremea de 6 zile, câte au trecut de la sosirea mea aici și până la realizarea chestiei noastre. Da, a noastră a fost chestia, că era în joc prestigiul unui învățător harnic și cinstit, care a ajuns să fie batjocorit și prin el să fie sfidată tagma noastră dascălească. Marele Dumnezeu al dreptății însă ne-a ajutat și noi am învins.

Cum ți-am telegrafiat cu nespusă bucurie dl. Ghițescu, director general al învățământului primar și normal a revocat transferarea ta în urma intervenției mele și a prietenilor mei și ai tăi, Orzescu și dr. Iosif Popovici, cum și al deputaților Gârda, Lalescu, Dârlea⁴³⁷ și Ioan Jianu⁴³⁸, care au scris o cerere către dl. ministru pentru revocarea transferării tale, iar eu am prezentat-o

⁴³⁴ Directorul general de la Cluj – notă P. Jumanca.

⁴³⁵ Scrisoare datată din București la 14/XI 1922 – notă P. Jumanca.

⁴³⁶ Scrisoare din Oravița de la 16/XI 1922 – notă P. Jumanca.

⁴³⁷ Învățător în Arad – notă P. Jumanca.

⁴³⁸ Medic de seamă în București – notă P. Jumanca.

împreună cu memoriul și revista „Școala Bănățeană”. Notific că Pera și Râmneanțu n-au sosit încă la București și de aceea n-au scris și ei și nici nu puteau fi ca mine. Sunt tare mulțumit că eu, bunul tău prieten, de mână cu fina mea și pot zice – fiica ta – „Școala Bănățeană”, te-am scăpat de năcaz.

Hârtia – după cum îți va spune Popescu – era cu mult mai grea decât cum o vedeam noi. Și era grea, după cum mi-a șoptit un domn din minister, vreo 8–10 inși au sprijinit cererea transferării tale. Noi numai pe jumătate i-am putut ghici până acum, dar sper să-i știm pe toți. Știind eu treaba asta, m-am îngrijit să iau și eu lupta bine înarmat. Și știind că nu-i voi putea aduna ușor ca să-i duc pe prietenii noștri cu mine la minister, iar Pera cu Râmneanțu îmi lipseau, am făcut cererea și am dat-o s-o subscrie menționații deputați, dintre cari doi au cerut ca să te sfătuiesc ca în viitor să nu mai faci altă politică. Eu, se-nțelege, am luat toată garanța și știu că tu mă înțelege și vei fi cât se poate de precaut. Revocarea s-a dat la Cluj, deși directoratul general de acolo a încetat cu 1 curent și până în 15 curent va fi mutat de tot aici...

... Acum, dragă Pavele, fii fără grijă și caută-ți de lucru. Când vom conveni, îți voi spune toate, toate. Și de discuția avută cu dl. Corneanu atunci, în tren, până la Caransebeș. M-a ajutat bine și Gârda și taica Ion.

Și mi-a povesti Lipovan toate, și supărarea lui Corneanu și discuția lor aprinsă din tren:

– De ce te amesteci dumneata în circumscripția mea electorală?

– Nu e vorba de circumscripție, e vorba de un învățător. Și eu mă consider dator să apar pe orice învățător ajuns la necaz. Cu atât sunt mai îndatorat să apar pe un dascăl vrednic, care ne face fală și care a fost, fără nicio considerare, aruncat pe drumuri cu familia sa numeroasă.

– De ce nu se astâmpără să-și vadă de familie? De ce se amestecă în tot locul și critică mereu și prin oraș și în scris?

– E un drept al fiecărui cetățean, prin urmare și al său. Nu poate să stea nepăsător în mijlocul atâtor nedreptăți și atâtor păcate, nelucrare, egoism, lipsă de interes pentru binele public, îmbulzeli de căpătuială.

Lipovanu mai scrie că nu era numai Corneanu împotriva mea și nu numai dânsul stăruise pe la minister să fiu mutat la Reșița, ci vreo 8–10 dușmani ai mei și oameni cu situație politică. Nu i-am știut, dar unul dintre ei era de bună seamă și avocatul Biberea deputatul Lugojului. Acesta își cumpăraseră o vilă în

Teiuşul Caransebeşului, vara stătea aici, dar nu mă cunoştea şi nici eu nu l-am cunoscut decât mai târziu. Era un om mic, negru, o figură de la prima vedere respingătoare. Lugojan din naştere, la vârsta de 18 ani trece în România, făcuse acolo carieră şi avere mare. După unire a venit în oraşul său natal să ne fericească pe noi bănăţenii.

Vila fostului primar al Caransebeşului, Octavian Bordan, fusese cumpărată încă în cursul războiului de către comitatul Caraş-Severin, cu scopul de a înfiinţa aici un sanatoriu de tuberculoşi. Sub stăpânirea românească i-a reuşit lui Biberea s-o cumpere la licitaţie – fiind singurul solicitant – pe o sumă de batjocură. Târgul se făcuse cu sprijinul prefectului liberal dr. Corneanu. Se rânduiseră afacerile în familie. Deputatul Biberea, o nulitate ca inteligenţă şi capacitate de muncă şi foarte răutăcios – adusesese cu sine din România multe apucături ciocoieşti. Chemase tâmplari să-i rânduiască interiorul vilei, tocmise preţul şi când lucrul a fost gata şi oamenii au cerut plata, i-a luat la bătaie. Aşa făcea şi cu servitorii şi muncitorii pe care-i tocmea la lucru. Avea adeseori conflicte de circulaţie. Când trecea dânsul cu trăsura pe drumurile Teiuşului, toţi ţăranii trebuiau să-şi tragă la o parte căruţele că îndată sărea la dânzii şi-i bătea. Venea odată de la Teiuş, Traian, soţul surorii mele Ilca şi cu fratele meu mai mic, Mircea. Fratele mâna caii, căruţa era încărcată şi cumnatul venea în urmă pe jos. Mircea avea vreo 15 ani. La o cotitură se întâlnesc cu trăsura lui Biberea. Acesta ţipă sculându-se în picioare.

– Trage la o parte mă ţigane, grijania mătii!

Mircea habar n-are, copil şi Jumânconi. Sare din trăsură şi se repede să-l lovească.

– Domnule! Fii cuminte c-o păţeşti. Trage dumneata la o parte că ți-i mai ușor.

– Cum? Voi, nişte momârlani îndrăzniţi să vă puneţi împotriva mea? Nu ştiţi voi cine sunt eu?

– Ei şi? Ce grijă avem noi cine ești? Bagă-ți mințile în cap că iese rău. Cât îi fi de mare domn acu umplu şanţul cu dumneata. Ştim noi cine ești, ți-am auzit de nume, dar cu noi nu merge, că te fac una cu pământul!

S-a speriat boierul, s-a urcat în trăsură şi a făcut loc căruţei încărcate a cumnatului meu, care mai făcuse treburi de acestea.

Și îngâmfatul politician a avut ocazie să mă cunoască în curând. Într-o vreme își pusese în gând să-l înlocuiască pe Ion Mărilă din postul său cu un devotat de ai săi, sistem din vechiul regat. Avea sprijinul prefectului Corneanu și poate a nepotului acestuia de la Caransebeș și a altora pe care nu-i știam. Făcuse și cuvenitele intervenții pe la Minister. Vestea se lățise în tot județul și învățătorii erau tare amărâți și murmurau revoltați. Într-o zi ne spune Gheorghe Neamțu:

— Măi, profesorul Traian Lalescu se află în Caransebeș, e la Teiuș și Biberea și deputații noștri Orzescu și Corneanu sunt de asemenea acasă. Hai să mergem la dâșii în delegație, tot corpul învățătoresc din oraș, să-i rugăm în numele învățătorimii să-l lase în pace pe Taica Ion.

Și ne ducem noi toți cu femei cu tot, 14 inși. Începem cu Biberea. Era o frumoasă zi de primăvară. Facem o plimbare plăcută. Biberea cunoștea povestea de la adunarea din Făget, se găsiseră de cei ce i-o istorisiseră. Știa că eu zădărnisem trimiterea telegramei către dânsul, cu mulțumirea întregului corp învățătoresc din județul Caraș-Severin. Amintise ceva lui Neamțu și-și exprimase dorința că ar vrea să mă cunoască.

Ne ducem la vilă. Intrăm. Neamțu în frunte și noi în urma lui. Mă gândeam ce ochi o să facă deputatul boier când va auzi numele meu. Fac o glumă, îl las pe Mihai Jumanca înaintea și atrag atenția la vreo câțiva din cei din coadă să fie atenți la Biberea ce mutră o să facă când mi-o auzi numele.

Neamțu ne prezintă pe rând. Când ajunge Meilă la rând rostește:

— Domnul învățător Jumanca.

— A... Îmi pare foarte bine, de mult am vrut să te cunosc.

Iar Neamțu, fără să-și dea seama, rostește:

— Nu-i acesta!

Eu intru cel din urmă.

— Domnul Pavel Jumanca.

— A! Va să zică dumneata ești Pavel Jumanca. Îmi pare foarte bine că în sfârșit te cunosc.

Eu tac, mă uit în ochii lui și zâmbesc semnificativ.

Neamțu vorbește în numele corpului didactic din tot județul, îi spune că s-a lățit vestea printre învățători că revizorul școlar Ion Mărilă va fi înlocuit și învățătorimea este foarte supărată de această istorie. Dascălii s-au atașat cu toată dragostea și tot atașamentul față de dânsul și înlăturarea lui ar produce o revoltă generală în tot județul.

Biberea recunoaște că a cerut înlocuirea lui Mărilă, pentru că „se ține de chefuri, că nu-și vede de serviciul său. Este un om bătrân, e obosit și m-am gândit că ar fi în interesul învățământului să vină în fruntea școlilor un om tânăr, plin de avânt și vigoare”.

—Da! Îl aduceți pe Liuba, care-i cu vreo 19 ani mai bătrân ca Ion Mărilă! Ripostai eu.

—Iar dumneata? Dumneata toate le ști.

—Le știe tot județul. Ion Mărilă nu vi-i pe plac, aveți nevoie de unealtă politică, dar să luați la cunoștință, domnule deputat, că dacă-l înlocuiți pe Ion Mărilă închidem toate școlile din județ. Ar fi bine să vă vedeți de trebile dumneavoastră și să lăsați școlile și pe învățători în pace să-și vadă de rosturile lor.

—Știi că ești cam îndrăzneț dumneata. De altfel ți-am auzit eu de nume. Ar fi bine să te mai domolești, că poți s-o pățești din nou. Nu ți-a servit de învățătură pățania de acum câteva timp.

Și se uita la mine deputatul cu ochii încruntați, mă fulgera cu privirea.

Mărilă a rămas în serviciul său, dascălimea s-a împus cu conduita sa hotărâtă, iar deputatul Biberea mi-a devenit prieten. Îi plăcea să stea cu mine de vorbă, era foarte amabil, dacă nu-l observam să-i dau bună ziua, mă saluta dânsul. Toți ticăloșii sunt lași și-i bine să fie înfrunțați. Biberea s-a prăpădit în scurtă vreme. A fost înmormântat într-un colț al cimitirului din Caransebeș. Soacra sa, boiereasă din Moldova îmi spunea: „Omul acesta nu merită nici cea mai simplă cruce la cap, ar trebui îngropat ca un câne. Mi-a ademenit fata, a fugit cu ea, am căsătorit-o fără voia noastră, din cauza lui s-a sinucis. Astăzi locul unde a fost îngropat îngâmfatul politician care sfida orice bun simț a fost vândut altuia, crucea este răzimată de un zid. Cine mai știe că a fost și el odată pe lumea aceasta? S-a vândut și vila din Teiuș.

Transferarea mea „din interes de serviciu” a nemulțumit pe învățătorii din tot aretul Caransebeșului și în același timp i-a pus pe grijă. La orice împrejurare se puteau și alții aștepta la vreo mutare. Când nici nu visau, se puteau trezi pe drumuri. Învățătorii din plasa Caransebeșului se adună în ziua de 16 noiembrie 1922 și semnează un memoriu adresat ministrului, în care cer repunerea mea în toate drepturile, la postul avut:

„În călătoriile dumneavoastră făcute de-a lungul și de-a latul țării ați anunțat întotdeauna, când ați vorbit învățătorilor: „D-voastră aveți ceea ce nu au alți slujbași ai statului – stabilitatea în funcțiune”. Și totuși, am primit știre, că pe lângă toată garanța legii, stabilitatea în funcțiune a corpului didactic a început să se clatine. Învățători și profesori au început să fie transferați de la o școală la alta, directori au fost absolvați și înlocuiți cu alții, fără să se știe ce vină au, fără ca revizoratele sau directoratele regionale să știe despre aceasta. Patimile izvorâte din zvârcolirile politice au pătruns în școală și amenință existența familiilor noastre, prestigiul nostru, demnitatea noastră, distrug conștiința datoriei, însuflețirea și dragostea de muncă, distrug școala. Se naște în sufletele noastre nesiguranța pentru ziua de mâine și se clatină credința în litera legilor țării. În loc să ne putem căuta liniștiți de școală, suntem vecinic cu gândul când vom fi aruncați pe drumuri.

Torturați de frica aceasta, învățătorii din plasa Caransebeșului, aflând că unul dintre cei mai de seamă muncitori ai școlii, învățătorul Pavel Jumanca, de la școala primară din Caransebeș a fost transferat, fără nicio vorbă, la școala din Reșița, s-au întrunit astăzi la Caransebeș și apelează la sufletul dumneavoastră nobil și mare, la interesul ce l-ați arătat școlii și învățătorului, la simțul dumneavoastră de dreptate, să reveniți asupra acestei transferări, care nu numai că nimicește existența familiei unuia dintre cei mai harnici învățători, ci face să se clatine încrederea ce trebuie s-o aibă fiecare cetățean al țării în dreptatea ce există în țară și aplicarea legilor ei.

... Domnule ministru! Apelăm la D-voastră și vă rugăm să faceți dreptate. Nedreptatea ce se face astăzi unuia se poate face mâine și altora. Suntem atunci ca frunza pe valurile vântului, supuși patimilor personale, străine de școală, străine de interesele obștești ale neamului. Dacă legea care garantează stabilitatea în funcțiune a corpului didactic este călcată în picioare în felul acesta, atunci cum vom putea propaga noi înșine satelor noastre credința în lege și respectarea ei?”.

Memoriul a fost redactat de mine, așa mi-au cerut dâșșii și a fost semnat de 46 de învățători și învățătoare din plasa Caransebeșului. Din aceștia numai 17 mai sunt în viață.

La intervenția învățătorilor din plasa Caransebeșului s-au asociat și cei din plasa Sacul, chemați în adunare de vrednicul învățător Vasile Tărian. Au

semnat și dânsii un memoriu, mi l-au dat mie, eu le-am trimis pe amândouă lui Gheorghe Lipovanu.

S-a revenit asupra transferării mele și am rămas la Caransebeș. Dr. Cornel Corneanu însă nu s-a putut împăca cu triumful meu. M-a urmărit mereu cu ura sa, deși de față îmi arăta toată dragostea și aceleași sentimente mi le-a păstrat și unchiul său dr. Petru Corneanu, care însă nu juca teatru și nici nu se uita la mine.

II E „Nicolae Bocușan”